जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(नवमो भागः)

नियोजक :

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशक

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी
तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्ति	वीर संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९३	२०२३	१९६७

मूल्यम्-रू० २५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૩
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૩
ઈસવીસન ૧૯૬૭

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

श्री

भगवतीसूत्र भा. नव वें की विषयानुक्रमणिका

ग्यारहवें शतकके पहला उद्देशक

दूसरा उद्देशा

तीसरा उद्देशा

चौथा उद्देशा

पांचवां उद्देशा

छट्ठा उद्देशा

सातवां उद्देशा

आठवां उद्देशा

नववां उद्देशा

दशवां उद्देशा

ग्यारहवां उद्देशा

बारहवां उद्देशा

बारहवें शतकके पहले उद्देशेका प्रारम्भ

दूसरे उद्देशेका प्रारम्भ

तीसरा उद्देशा

॥ समाप्त ॥

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા)માં કે જે જયાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

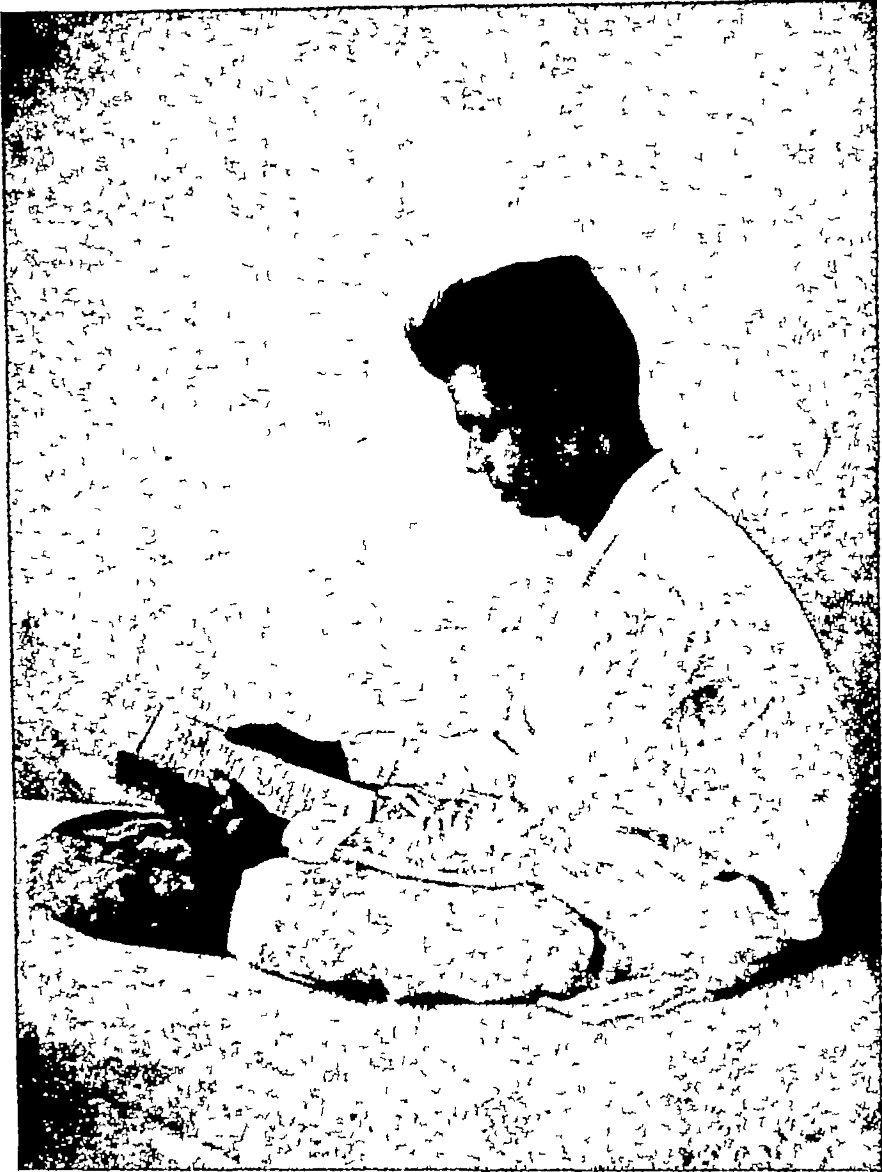
શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા માતુશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઈટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઈજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સાં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઈજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન-કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યું હુંડાકાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમા આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમા પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

" असंखयं जीवियं मा पमायए "

श्री विनोदकुमार वीराणी

(दीक्षा लीधा पहेलां शास्त्राभ्यास करता)

जन्म पोर्टसुदान सां १९९२

दीक्षा	निर्वाण
खीचन - (राजस्थान)	फलोदी - (राजस्थान)
सं. २०१३ वैशाख वद १२	सां. २०१३ श्रावण शुद १२
ता. २६-५-५७ रविवार	ता. ७-८-५७ बुधवार

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી " असंखयं जीवियं मा पमायए " આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટયું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ આચાર્યશ્રી માણેકચંદજીમહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી ભાયચંદજી મહારાજ શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર પૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઇમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલ્કે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે જાણી તેમને અદ્‌ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહી.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગના હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો 'જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોતમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂ શ્રી પુરુષોતમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજ ભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે પોતાને પિતાશ્રીને આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોતમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું જમણ કર્યું. ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪ાા વાગ્યે ફલોદી

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શેઠશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

(સ્વ) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી–રાજકોટ.

(સ્વ) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર – અમદાવાદ.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી–રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા જૌહરી
ઉભેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાબચન્દજી સા
નાના – અનિલકુમાર જૈન (દોયત્તા)

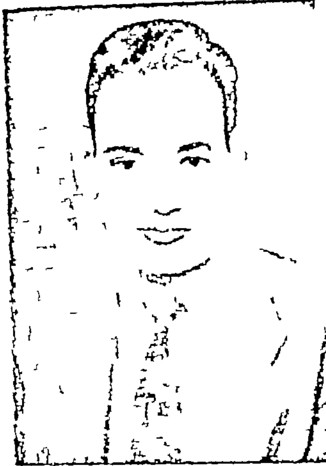
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

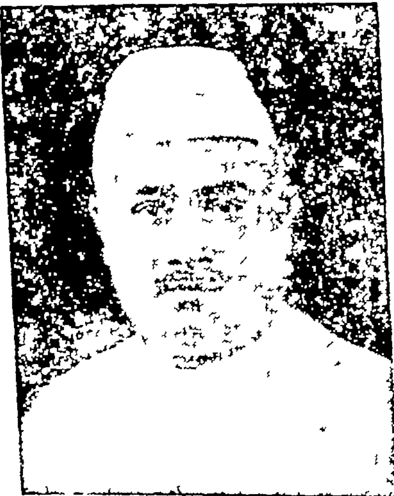
(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ અમદાવાદ.

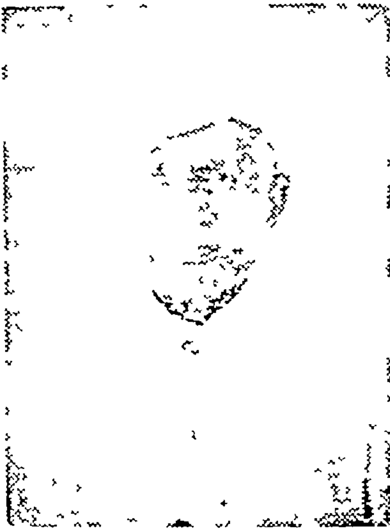

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

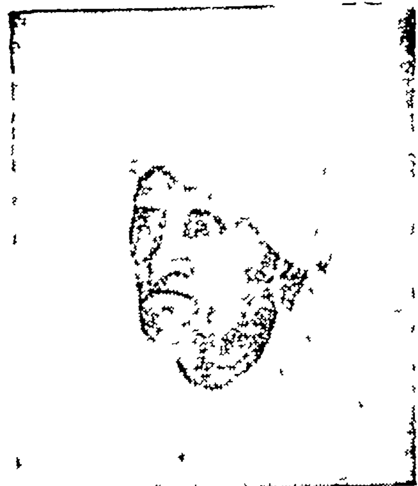

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી.

સ્વ શ્રીમન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

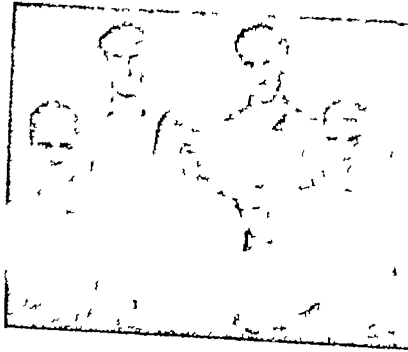
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा अजीतवाले (सपरिवार)

૧ વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

श्रीमान् सेठश्री
खीमराजजी सा. चोरडिया

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડા પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં "जाव नियमं पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं" ના બદલે "जाव जीव पज्जुवासामि तिविहं तिविहेण" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો. તેનો જવાબ આપવાને બદલે "अप्पाणं वोसिरामि" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થલાલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયુ, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઇ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદ મુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "असंखयं जीवियं मा पमायए" ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્ત્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ " તથાસ્તુ ".

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે " બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

સગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. બન્નેના આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા.૨૮–૫–૫૭ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦–૫–૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ બિરાજમાન હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દ્યો એટલુ જ નહીં પણ "સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામા અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા સદ્‌ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઇ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧ ૫–૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨–૬–૫૭ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફ્લોદીના શ્રી સઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઇ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશા તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી બીજી બાજુથી ટ્રેન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમા સ્થાન લીધું. હાથમા રજોહરણ લઈ જાતના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇનિ ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત....અરિહંત ...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમા પ્રાણાંત થઈ ગયો, બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે. અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા. અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણમા બેઠા હતા, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન

અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી પ્લેઇનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ના રોજ ટ્રેઇન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઇ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐક્ય કરીને શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

"હવે તો રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી"

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:- બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે એમ સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાયઃ-

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા 'अट्ठिमिंजा पेमाणुरागरत्ते' નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમા સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્ચાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામા આવે છે.

પ્ર ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તરઃ-પાંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેમની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી ત્યાર બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વય દીક્ષિત થયા

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે ?

ઉત્તરઃ–કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાથી સાર રૂપે અહીં સક્ષેપ કરેલ છે.

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(नवमो भागः)

श्री वीतरागाय नमः

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री-घासीलालव्रतिविरचितया प्रमेयचन्द्रिका-ख्यया व्याख्यया समलङ्कृत व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

(नवमो भागः)

अथ दशमशतकस्योद्देशकार्थसंग्रहगाथा-

मूलम्-' दिसि १, संवुड अणगारे २, आयड्ढी ३, सामहत्थि ४, देवी ५, सभा ६। उत्तर अंतरदीवा (२८) ३४, दस-संमि सयंमि चोत्तीसा ॥ ३४ ॥ गा. १ ॥

छाया—दिशि १, संवृतोऽनगार. २, आत्मर्द्धिः ३, श्यामहस्ती ४, देवी ५, सभा ६, उत्तरान्तरद्वीपा (२८) ३४, दशमे शतके चतुस्त्रिंशत् ३४ ॥१॥

टीका--नवमशतके जीवादयोऽर्था प्रतिपादिताः, अथ दशमशतकेऽपि तानेव जीवादीन् प्रकारान्तरेण प्रतिपादयितुं दशमशतकस्योद्देशकार्थसंग्रहगाथा-

---

दशवें शतकका पहला उद्देशेका प्रारंभ—

दिसि १ संवुड अणगारे २ आयड्ढी ३ सामहत्थि ४ देवी ५ सभा ६।
उत्तर अंतर दीवा २८ दसमंसि सयंमि चोत्तीसा ३४ ॥

दिशा १, संवृत अनगार २, आत्मऋद्धि ३, श्यामहस्ती ४, देवी ५, सभा ६ उत्तर दिशा संबंधी अन्तर्द्वीप २८, इस प्रकारसे इस १० वें शतकमें ये ३४ उद्देशक हैं।

टीकार्थ-नौवे शतकमें जीवादिक पदार्थोंका कथन किया गया है। इस दशवें शतकमें भी उन्हीं जीवादिक पदार्थोंका प्रकारान्तरसे प्रति-

---

દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

દિસિ૧ સંવુડ અણગારે૨ આયડ્ઢી૩ સમહત્થિ૪ દેવિ૫ સભા ૬ ।
ઉત્તર અંતરદીવા ૨૮ દસમમ્મિ સયમિ ચોત્તીસા ૩૪ ॥

દશમા શતકમાં નીચે પ્રમાણે ૩૪ ઉદ્દેશા છે-(૧) દિશા, (૨) સંવૃત અણગાર, (૩) આત્મઋદ્ધિ, (૪) શ્યામહસ્તી, (૫) દેવી, (૬) સભા, અને (૭ થી ૩૪) ઉત્તર દિશાના ૨૮ અન્તર્દ્વીપો.

ટીકાર્થ-નવમા શતકમાં જીવાદિક પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે આ દશમા શતકમા એજ જીવાદિક પદાર્થોનુ પ્રકારાન્તર પ્રતિપાદન કરવાને

माह-' दिसि ' इत्यादि, दिशि दिशमाश्रित्य प्रथम उद्देशकः १, संवृतानगार-विषयो द्वितीयोद्देशकः २, आत्मऋद्ध्या देवो देवीवा आवासान्तराणि व्यतिक्रामेदित्याद्यर्थाभिधायकस्तृतीयोद्देशकः ३, श्यामहस्त्यभिधानश्रीमहावीरशिष्य-प्रश्नविषयकश्चतुर्थोद्देशकः ४, चमराद्यग्रमहिषीरूपदेवीप्ररूपणार्थं, पञ्चमोद्देशकः ५, सुधर्मसभा प्रतिपादनार्थं षष्ठः उद्देशकः ६, उत्तरस्यां दिशि येऽन्तर-द्वीपास्तत्प्रतिपादनार्थं अष्टाविंशतिरुद्देशकाः २८, तथा चादितो दशमे शतके चतुस्त्रिंशदुद्देशका भवन्तीति भावः ॥ १ ॥

पादन करनेके निमित्त ३४ उद्देशक कहे हैं। इन उद्देशकोंमें कौनसा विषय कहा गया है-इसको संग्रह करके प्रकट करनेवाली यह गाथा है। इसमें यह प्रकट किया गया है कि दिशाको लेकर प्रथम उद्देशक कहा गया है, संवृत्त अनगारको लेकर द्वितीय उद्देशक, "आत्मऋद्धिसे देव अथवा देवी आवासान्तरोंको उल्लघन कर सकती है" इत्यादि संबंधको लेकर तृतीय उद्देशक, श्याम हस्ती नामके श्री महावीरस्वामीके शिष्यके प्रश्नके संबंधको लेकर चतुर्थ उद्देशक, चमरादि इन्द्रकी अग्र महिषी रूप देवीके सम्बन्धमें पांचवां उद्देशक, तथा सुधर्मा सभाका प्रतिपादन करनेवाला छठा उद्देशक कहा गया है। और उत्तर दिशाके २८ अन्तर्द्वीपोंको प्रतिपादन करनेवाले २८ उद्देशक कहे गये हैं इस प्रकार इस दशवे शतकमें आदिसे लेकर ३४ उद्देशक हैं।

નિમિત્તે ૩૪ ઉદ્દેશા આપવામાં આવ્યા છે. આ ઉદ્દેશાઓમા કયા કયા વિષયનું પ્રતિપાદન કરવમાં આવ્યું છે તે આ ગાથામાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. પહેલા ઉદ્દેશામા દિશાઓ વિષે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે બીજા ઉદ્દેશામાં સંવૃત્ત અણુગારનું કથન કરવામા આવ્યું છે. "આત્મઋદ્ધિ વડે દેવ અથવા દેવી આવાસાન્તરોને ઓળંગી શકે છે," ઈત્યાદિ વિષયનુ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન કરાયું છે. મહાવીર સ્વામીના શ્યામહસ્તી નામના શિષ્યના પ્રશ્નોનુ ચોથા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે ચમરાદિ ઈન્દ્રની અગ્રમહિષી (પટ્ટરાણી) રૂપ દેવી વિષે પાંચમાં ઉદ્દેશામાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સુધર્મા સભાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે ૭ થી ૩૪ સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશાઓમા ઉત્તર દિશાના ૨૮ અન્તર્દ્વીપોનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે. આ રીતે આ દશમા શતકમા કુલ ૩૪ ઉદ્દેશાઓ છે.

दशमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् पूर्वादिदिशाः दिशानां प्रकाराः, दिशानां दश नामानि, ऐन्द्री दिशा जीवरूपा अस्ति इत्यादिप्रश्नः, आग्नेयीदिशा, याम्यादिशा, नैर्ऋतीवारुणीप्रभृतिदिशावर्णनम्, शरीराणां प्रकारः, औदारिकशरीराणां प्रकारः ॥

अथ प्रथमोद्देशके दिशावक्तव्यता ।

मूलम्—'रायगिहे जाव एवं वयासी–किमियं भंते! पाईणात्ति पवुच्चइ? गोयमा! जीवा चेव अजीवाचेव। किमियं भंते! पडीणत्ति पवुच्चइ? गोयमा एवं चेव एवं दाहिणा, एवं उदीणा एवं उड्ढा, एवं अहे वि,। कइणं भंते दिसाओ पण्णत्ताओ? गोयमा! दसदिसाओ पण्णत्ताओ, तं जहा–पुरत्थिमा १, पुरत्थिमदाहिणा २; दाहिणा ३, दाहिणपच्चत्थिमा ४, पच्चत्थिमा ५, पच्चत्थिमुत्तरा ६, उत्तरा ७, उत्तरपुरत्थिमा ८, उड्ढा ९, अहो १०। एयासि णं भंते! दसण्हं दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता? गोयमा? दसनामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा–इंदा १, अग्गेयी २, जमाय ३, नेरती ४, वारुणीय ५, वायव्वा

इस दशवे शतकके प्रथम उद्देशकका संक्षिप्त विषय विवरण इस प्रकारसे है–पूर्वादि दिशाओंका कथन दिशाओंके भेदोंका कथन, दिशाओंके दश नामोंका कथन ऐन्द्री दिशा पूर्व दिशा जीवरूप है क्या इत्यादि प्रश्न, आग्नेयदिशा, याम्यादिशा, नैर्ऋतीदिशा, आदि दिशाओंका वर्णन शरीरोंके प्रकारों तथा औदारिक शरीरोंके प्रकारोंका कथन।

દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામા પ્રતિપાદિત વિષયનુ ટૂંક વિવરણ—

પૂર્વાદિ દિશાઓનુ કથન–દિશાઓના ભેદોનુ' કથન–દિશાઓનાં ૧૦ નામોનુ' કથન–ઐન્દ્રીદિશા (પૂર્વ દિશા) શુ જીવ રૂપ છે?" ઇત્યાદિ પ્રશ્નો એજ પ્રમાણે આગ્નેયી દિશા (અગ્નિકોણ), યામ્યા દિશા (દક્ષિણ દિશા), નૈઋત્ય, વારુણી દિશા (પશ્ચિમ દિશા) આદિ દિશાઓનુ વર્ણન શરીરોના પ્રકારોનુ તથા ઔદારિક શરીરોના પ્રકારોનુ' કથન.

६। सोमा ७, ईसाणी य ८, विमला य ९, तमा य १० बोद्धव्वा ॥१॥ इंदाणं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा, अजीवपएसा ? गोयमा ! जीवावि जीव देसावि, जीवपएसावि तं चेव जाव अजीवपएसावि, जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, जाव पंचिंदिया, अणिंदिया, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अणिंदियदेसा, जे जीवपएसा ते एगिंदियपएसा, बेइंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा। जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य। जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—खंधा १, खंधदेसा २, खंधपएसा ३, परमाणु पोग्गला ४। जे अरूवी अजीवा, ते सत्तविहा पण्णत्ता, तं जहा—णोधम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा, णो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पएसा, णो आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए। अग्गेई णं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा ? पुच्छा, गोयमा ! णो जीवा, जीवदेसावि १, जीवपएसावि २, अजीवावि १, अजीवदेसावि २, अजीवपएसावि ३, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा, अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स देसे १, अहवा, एगिंदियदेसा य, बेइंदियस्स देसा २, अहवा एगिंदियदेसा य, बेइंदियाणयदेसा ३, अहवा एगिं-

दियदेसा, तेइंदियस्स देसे, एवं चेव तियभंगो भाणियव्वो, एवं जाव, अणिंदियाणं तियभंगो, जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा, अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियाण य पएसा, एवं आइल्ल-विरहिओ जाव अणिंदियाणं। जे अजीवा, ते दुविहा पण्णत्ता, तं जहा--रूवि अजीवा य, अरूविअजीवा य, जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-खंधा जाव परमाणुपोग्गला ४, जे अरूवि अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता, तं जहा-णो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, एवं अधम्मत्थिकायस्स वि जाव आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए। विदिसासु नत्थि जीवा, देसे, भंगोय होइ सव्वत्थ। जयाणं भंते! दिसा किं जीवा? जहा इंदा तहेव निरवसेसा। नेरइया जहा अग्गेयी, वारुणी जहा इंदा, वायव्वा जहा अग्गेयी, सोमा जहा इंदा, ईसाणी जहा अग्गेयी, विमलाए जीवा जहा अग्गेयी, अजीवा जहा इंदा, एवं तमाए वि, नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमयो न भण्णइ ॥ सू० १ ॥

छाया--राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्-किमियं भदन्त! प्राची इति प्रोच्यते? गौतम! जीवा चैव, अजीवा चैव, किमियं भदन्त! प्रतीची इति प्रोच्यते? गौतम! एवमेव। एवं दक्षिणा, एवम् उदीची, एवम् ऊर्ध्वा, एवम् अधोऽपि। कति खलु भदन्त! दिशाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! दश दिशाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पौरस्त्या १, पौरस्त्यदक्षिणा २, दक्षिणा ३, दक्षिणपाश्चात्या ४, पाश्चात्या ५, पाश्चात्योत्तरा ६, उत्तरा ७, उत्तरपौरस्त्या ८, ऊर्ध्वा ९, अधः १०। एतासां खलु भदन्त! दशानां दिशानां कति नामधेयानि प्रज्ञप्तानि? गौतम!

दश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-ऐन्द्री १, आग्नेयी २, याम्या च ३, नैर्ऋती ४, वारुणी च ५, वायव्या ६, सौम्या ७, ऐशानी च ८, विमला च ९, तमा च १०, बोद्धव्या ॥ १ ॥ ऐन्द्री खलु भदन्त ! दिशा किं जीवा, जीवदेशा, जीवप्रदेशा ? अजीवा, अजीवदेशा, अजीवप्रदेशा ? गौतम ! जीवापि, जीवदेशाऽपि, जीवप्रदेशापि, तदेव यावत् अजीवप्रदेशापि, ये जीवास्ते नियमात् एकेन्द्रियाः, द्वीन्द्रियाः, यावत् पञ्चेन्द्रियाः, अनिन्द्रियाः, ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशा यावत् अनिन्द्रियदेशाः ये जीवप्रदेशास्ते एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियप्रदेशाः, यावत् अनिन्द्रियप्रदेशाः । ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-रूप्यजीवाश्च अरूप्यजीवाश्च ये रूप्यजीवास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्कन्धाः १, स्कन्धदेशाः २, स्कन्धप्रदेशाः ३, परमाणुपुद्गलाः ४, । ये अरूप्यजीवास्ते सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-नो धर्मास्तिकायः, धर्मास्तिकायस्य देशः, १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः २, नो अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायस्य देशः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ४, नो आकाशास्तिकायः, आकाशास्तिकायस्य देशः ५, आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः ६, अद्धासमयः ७। आग्नेयी खलु भदन्त ! दिशा किं जीवा, जीवदेशा, जीवप्रदेशा ? पृच्छा गौतम ! नो जीवा, जीवदेशाऽपि १, जीवप्रदेशापि २, अजीवापि ३, अजीवदेशापि ४, अजीवप्रदेशापि ५। ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः, अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य देशः १, अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशाः २, अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियाणां च देशाः ३, अथवा एकेन्द्रियदेशाः, त्रीन्द्रियस्य देशः, एवं चैव त्रिकभङ्गो भणितव्यः, एवं यावत् अनिन्द्रियाणां त्रिकभङ्गः, ये जीवप्रदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः, अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य प्रदेशाः, अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः, एवम् आद्यविरहितो यावत् अनिन्द्रियाणाम् । ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रूप्यजीवाश्च, अरूप्यजीवाश्च, ये रूप्यजीवास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्कन्धाः, यावत् परमाणुपुद्गलाः ४ ये अरूप्यजीवास्ते सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-नो धर्मास्तिकायः, धर्मास्तिकायस्य देश धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, एवम् अधर्मास्तिकायस्यापि यावत् आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः, अद्धा समयः । विदिशासु न सन्ति जीवाः, देशोभङ्गश्च भवति सर्वत्र । याम्या खलु भदन्त ! दिशा किं जीवा ? यथा ऐन्द्री तथैव निरवशेषा, नैर्ऋती च यथा आग्नेयी, वारुणी यथा ऐन्द्री । वायव्या यथा आग्नेयी । सौम्या यथा ऐन्द्री । ऐशानी यथा आग्नेयी । विमला जीवा यथा आग्नेयी, अजीवा यथा ऐन्द्री । एवं तमापि, नवरम् अरूपिणः षड्विधाः, अद्धासमयो न भण्यते ॥ सू० १ ॥

टीका--दिशा वक्तव्यतामिषेण जीवादीन् प्रकारान्तरेण प्ररूपयितुमाह- 'रायगिहे' इत्यादि, 'रायगिहे जाव एवं वयासी-' राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समवसृतः, स्वामिनं वन्दितु नमस्यितुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मकथां श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततः शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनो गौतमो भगवन्तम् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'किमियं भंते। पाईणत्ति पवुच्चई ?' हे भदन्त ! किमियं प्राची पूर्वा इति प्रोच्यते ? जीवरूपा अजीव-

दिशा व्यक्तव्यता--

"रायगिहे जाव एवं वयासी" इत्यादि।

टीकार्थ-दिशा वक्तव्यताके मिषसे सूत्रकारने यहां प्रकारान्तरसे जीवादिकोंकी प्ररूपणा की है-'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहमें यावत् एसा कहा यहां यावत् पदसे "नगरे स्वामी समवसृतः, स्वामिनं वन्दितुं नमस्यितुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मकथां श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततः शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनो गौतमो भगवन्तं" इस पूर्वोक्त अर्थवाले पाठका संग्रह हुआ है, इसका भाव इस प्रकारसे है कि राजगृह नगरमें महावीर स्वामी पधारे, महावीर स्वामीको वंदना और नमस्कार करनेके लिये परिषद् उनके पास गई धर्मकथा सुनकर फिर वह वापिस अपने २ स्थान पर आ गई इसके बाद बडे विनयके साथ प्रभुकी उपासना करते हुए गौतमने उनसे ऐसा कहा-पूछा 'किमियं भंते! पाईणत्ति पवुच्चइ' हे भदन्त! प्राची

દિશાઓ વિષેની વક્તવ્યતા—

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—દિશાવક્તવ્યતા દ્વારા સૂત્રકારે અહીં પ્રકારાન્તરે જીવાદિકોની પ્રરૂપણા કરી છે-"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછયું-અહીં "यवत्" પદના પ્રયોગ દ્વારા નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-"नगरे स्वामी समवसृत', स्वामिन वन्दितु नमस्यितुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मकथां श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, तत· शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुट· पर्युपासीनो गौतमो भगवन्तं" તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને પરિષદ (પ્રખદા-લોકોનો સમૂહ) તેમની પાસે ગઈ ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ વિખરાઈ ગઈ ત્યાર બાદ બહુ જ વિનયપૂર્વક પ્રભુની પર્યુપાસના કરતાં કરતાં ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે પૂછયુ-"किमियं भंते! पाईणत्ति पवुच्चइ?" હે ભગવન્! પ્રાચી (પૂર્વ) દિશાને જીવ રૂપ કહી છે, કે અજીવ રૂપ કહી છે?

रूपा वा उच्यते ? 'गोयमा ! जीवाचेव, अजीवाचेव' हे गौतम ! जीवाचैव, अजीवाचैव, जीवा जीवरूपा प्राची, अजीवरूपा च. तत्र जीवा एकेन्द्रियादयः, अजीवास्तु धर्मास्तिकायादयः, तथा च प्राच्यां दिशि जीवा', अजीवाश्च सन्तीति भावः गौतमः पृच्छति-'किमियं भंते ! पडीणत्ति पवुच्चई ?' हे भदन्त ! किमियं प्रतीची पश्चिमा दिशइति प्रोच्यते ? किं जीवरूपा, अजीवरूपा वा उच्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! एवं चेव एव दाहिणा, एवं उदीणा, एवं उड्ढा, एवं अहोवि' हे गौतम ! प्रतीची दिशा एवमेव प्राचीवदेव, जीवरूपा, अजीव रूपाच, तत्र जीवाः एकेन्द्रियादयः, अजीवास्तु धर्मास्तिकायादयः प्रतीच्यां दिशि

पूर्व दिशा जीवरूप कही गई है ? या अजीव रूप कही गई है ? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा-'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा चेव अजीवा चेव' पूर्व दिशा जीवरूप भी कही गई है और अजीव रूप भी कही गई है। "जीव अजीव रूप कही गई है" इसका तात्पर्य ऐसा है कि प्राची दिशामें एकेन्द्रियादिक जीव और पुद्गलास्तिकायादिक अजीव रहे हुए हैं। इसलिये उनके रहनेके कारण वह जीव रूप भी और अजीव रूप कही गई है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'किमियं भंते ! पडीणत्ति पवुच्चई' हे भदन्त ! पश्चिम दिशा जीवरूप है या अजीव है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं चेव' "एवं दाहिणा एवं उदीणा, एवं उड्ढा, एवं अहो वि' प्रतीची-पश्चिम दिशा-पूर्व दिशाकी तरहही जीवरूप भी है और अजीव रूप भी है। यहां

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जीवा चेव अजीवा चेव" પૂર્વ દિશાને જીવ રૂપ પણ કહી છે અને અજીવરૂપ પણ કહી છે.

પૂર્વદિશાને જીવઅજીવરૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમાં એકેદ્રિયાદિક જીવ અને પુદ્‌ગલાસ્તિકાયાદિક અજીવ રહેલાં હોવાથી તેને જીવરૂપ પણ કહી છે અને અજીવરૂપ પણ કહી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"किमियं भंते ! पाईणत्ति पवुच्चइ ?" હે ભગવન્ ! પશ્ચિમ દિશા જીવ રૂપ છે, કે અજીવરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एव चेव, एवं दाहिणा, एवं उदीणा, एवं उड्ढा, एव अहो वि" પ્રતીચી દિશા (પશ્ચિમ દિશા) પણ પૂર્વદિશાની જેમ જીવરૂપ પણ છે અને અજીવરૂપ પણ છે. કારણ કે ત્યાં એકેન્દ્રિય વગેરે જીવો અને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય વગેરે અજીવ રહેલાં છે. એજ પ્રમાણે દક્ષિણદિશા, ઉત્તરદિશા, ઊર્ધ્વદિશા અને અધોદિશા પણ જીવરૂપ અને અજીવરૂપ છે એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"कइणं भंते ! दिसाओ पण्णत्ताओ ?"—

भवन्तीति भावः । एवं-तथैव दक्षिणादिक्, एवमेव उदीचीदिक्, एवम् ऊर्ध्वादिक्, एवम् अधोऽपि, अधोरूपादिगपि जीवरूपा, अजीवरूपा च भवति । गौतमः पृच्छति 'कइणं भंते ! दिसाओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! कति कियत्यः खलु दिशाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! दस दिसाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! दश दिशाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-पुरत्थिमा १, पुरत्थिमा दाहिणा २, दाहिणा ३, दाहिणा पच्चत्थिमा ४, पच्चत्थिमा ५, पच्चत्थिमुत्तरा ६, उत्तरा ७, उत्तरपुरत्थिमा ८, उड्ढा ९, अहो १०' तद्यथा-पौरस्त्या-पूर्वा १, पौरस्त्यदक्षिणा-पूर्वदक्षि-

---

एकेन्द्रियादिक जीव और पुद्गलास्तिकायादिक अजीव रहे हुए हैं । इसी प्रकार दक्षिण दिशा और उत्तर दिशा, ऊर्ध्व दिशा और अधो दिशा ये दिशाएँ भी जीवरूप और अजीव रूप हैं ऐसा जानना चाहिये। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं 'कइणं भंते ! दिसाओ पण्णत्ताओ' दिशाएँ कितनी कही गईहै ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'दस दिसाओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! दिशाऐं दश कही गई हैं । 'तं जहा' जो इस प्रकारसे हैं 'पुरत्थिमा १, पुरत्थिम दाहिणा २, दाहिणा ३, दाहिण पच्चत्थिमा ४, पच्चत्थिमा ५, पच्चत्थिमुत्तरा ६, उत्तरा ७, उत्तर पुरत्थिमा ८, उड्ढा ९, अहो १०' पौरस्त्या पूर्व दिशा १, पौरस्त्य दक्षिणा पूर्व दक्षिणा पूर्व दक्षिण दिशाका अन्तराल रूप प्रदेश आग्नेय कोण २, दक्षिणा-दक्षिणदिशा ३, दक्षिणपश्चिमा-दक्षिणपश्चिमदिशाको अन्तराल रूप प्रदेश नैर्ऋत कोण ४, पश्चिमा-पश्चिमदिशा ५, पश्चिमोत्तरा-पश्चिम उत्तर दिशाको अन्तराल रूप प्रदेश-वायव्य कोण ६, उत्तरा-उत्तर दिशा ७, उत्तर पौरस्त्या-उत्तर पूर्वदिशाका अन्तराल रूप

હે ભગવન્ ! દિશાઓ કેટલી કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! दस दिसाओ पण्णत्ताओ " હે ગૌતમ ! દિશાઓ દશ કહી છે. "तंजहा" તે આ પ્રમાણે છે-"पुरत्थिमा१, पुरत्थिमदाहिणा२, दाहिणा३, दाहिणपच्चत्थिमा४, पच्चत्थिम५, पच्चत्थिमुत्तरा६, उत्तरा, उत्तरपुरत्थिमा८, उड्ढा९, अहो१०" (૧) પૌરસ્ત્યા (પૂર્વ દિશા), (૨) પૌરસ્ત્ય દક્ષિણા-પૂર્વ અને દક્ષિણની વચ્ચેની દિશા (અગ્નિકોણ) (૩) દક્ષિણ દિશા (૪) દક્ષિણ પશ્ચિમા-દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચેની દિશા (નૈઋત્યકોણ), (૫) પશ્ચિમ દિશા (૬) પશ્ચિમોત્તર -પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચે આવેલી દિશા (વાયવ્યકોણ) (૭) ઉત્તર દિશા, (૮) ઉત્તરપૌરસ્ત્યા-ઉત્તર અને પૂર્વ દિશા (ઈશાનકોણ) (૯) ઉર્ધ્વદિશા અને (૧૦) અધોદિશા.

णान्तराला–आग्नेयकोणः २, दक्षिणा ३, दक्षिणपश्चिमा–दक्षिणपश्चिमान्तराला नैर्ऋतकोणः ४, पश्चिमा ५, पश्चिमोत्तरा–वायव्यकोणः ६, उत्तरा ७, उत्तर-पौरस्त्या–ईशानकोणः ८, ऊर्ध्वा ऊर्ध्वदिशा ९, अधश्च–अधो दिशा १०, गौतमः पृच्छति–' एयासि णं भंते ! दसण्हं दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता, ? हे भदन्त ! एतासां खलु दशानां दिशानाम् कति नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह–' गोयमा ! दस नामधेज्जा पण्णत्ता ' हे गौतम ! दशानां दिशानां दश नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि भणितानि, ' तं जहा-इंदा १, अग्गेयी २, जमाय ३, नेरती ४, वारुणीय ५, वायव्वा ६, सोम्मा ७ ईसाणीय ८, विमलाय ९, तमाय १० बोद्धव्वा ॥१॥' तद्यथा–ऐन्द्री–इन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्द्री पूर्वादिगुच्यते १, आग्नेयी, अग्निर्देवता यस्याः सा आग्नेयी अग्निकोणः २,

---

प्रदेश ईशान कोण ८, ऊर्ध्व दिशा ९ एवं अधोदिशा १० । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–' एयासि णं भंते ? दसण्हं दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता ' हे भदन्त ! इन दशों दिशाओंके और दूसरे नाम कितने कहे गये हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! ' दस नाम-धेज्जा पण्णत्ता ' इन दश दिशाओंके और दूसरे नाम दश कहे गये हैं । ' तं जहा ' जो इस प्रकारसे हैं–' इंदा १, अग्गेयी २, जमाय ३, नेरती ४, वारुणी य ५, वायव्वा ६। सोम्मा ७, ईसाणी य ८ विमला य ९ तमा य १० बोद्धव्वा ." जिस दिशाका स्वामी इन्द्र हैं वह दिशा ऐन्द्री पूर्वदिशा कहलाती है १, जिसका स्वामी अग्नि देवता है वह दिशा आग्नेयी दिशा कहलाती हैं २, जिस दिशाका स्वामी यम देवता है वह दिशा याम्या दक्षिण दिशा कहलाती है ३, जिस दिशाका स्वामी

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–" एयासिणं भंते ! दसण्ह दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता ! " હે ભગવન્ ! આ દશે દિશાઓનાં બીજાં કયાં નામો કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " दस नामधेज्जा पण्णत्ता " તે દશે દિશાઓના બીજાં નામ દસ કહ્યાં છે, " तंजहा " જે નીચે પ્રમાણે છે –" इंदा१, अग्गेयी२, जमा य३, नेरती४, वारुणी५, य वायव्वा६, सोम्मा७, ईसाणी य८, विमला य९, तमाए१० बोद्धव्वा "

(૧) જે દિશાનો સ્વામી ઈન્દ્ર છે ને દિશાને ઐન્દ્રિ (પૂર્વદિશા) કહે છે. (૨) જે દિશાનો સ્વામી અગ્નિદેવતા છે, તે દિશાને આગ્નેયી દિશા કહે છે (૩) જે દિશાનો સ્વામી યમદેવતા છે તે દિશાને યામ્યા (દક્ષિણ દિશા) કહે છે. (૪) દિશાનો સ્વામી નૈઋતી છે, તે દિશાને નૈઋતી (નઋત્યકોણ) કહે છે.

याम्या च, यमो देवता यस्या सा याम्या दक्षिणा दिक् ३, नैर्ऋती, निर्ऋति देवता यस्याः सा नैर्ऋतीदिक्, नैर्ऋतकोणः ४, वारुणीच, वरुणो देवता यस्याः सा वारुणी पश्चिमा दिक् ५, वायव्या वायुर्देवता यस्याः सा वायव्या दिक्, वायव्य-कोणः ६, सौम्या सोमो देवता यस्याः सा सौम्या उत्तरा दिक् ७, ऐशानी च ईशानो देवता यस्याः सा ऐशानीदिक्, ईशानकोणः ८, विमला च, विमलत्वात् विमला-तादृशा ऊर्ध्वा दिगुच्यते ९, तमाच, तमा रात्रिस्तद्वदन्धकाराद्वृतत्वात् अधोदिक् तमा १० बोद्धव्या-विज्ञेया। अत्रच दिशः शकटोद्धि संस्थिताः, विदिशस्तु मुक्ता-वली सदृशाः, ऊर्ध्वाऽधोदिशौ च रुचकाकारे बोध्ये, तदाह-' सगडुद्धि संठियाओ महादिसाओ हवंति, चत्तारि। मुत्तावली व चउरो दो चेव य होंति रुयगनिभे " ॥१॥ शकटोद्धिसंस्थिताः महादिशा भवन्ति चतस्रः मुक्तावलीव चतस्रः, द्वे एवंच

निर्ऋति है वह दिशा नैर्ऋती-नैर्ऋत्यकोण कहलाती है ४, वरुण जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा वारुणी पश्चिम कहलाती है ५, वायुदेवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा वायव्य-वायव्य कोण कहलाती है ६, सोमदेवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा सौम्या उत्तर दिशा कहलाती है।७। ईशान देवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा ऐशानी-ईशानकोण कहलाती है ८, विमल-निर्मल होनेसे ऊर्ध्व दिशाको विमला दिशा ९, तथा रात्रिके समान अंधकारसे आवृत होनेके कारण अधोदिशाको तमा कह दिया है १०। चारों दिशाओंका आकार शकटोद्धि (गाडेके औंधण) के जैसा है, विदिशाओंका आकार मुक्तावलीके जैसा है तथा ऊर्ध्व दिशा और अधो दिशा ये दोनों दिशाएँ आकारमें रुचकके जैसी हैं। अब गौतम स्वामी प्रभुसे ऐसा

---

(५) જે દિશાનો સ્વામી વરુણ છે, તે દિશાને વારુણી (પશ્ચિમ દિશા કહે છે. (૬) જે દિશાનો સ્વામી વાયુદેવતા છે, તે દિશાને વાયવ્ય (વાયવ્ય કોણ) કહે છે. (૭) જે દિશાનો સ્વામી સોમદેવતા છે, તે દિશાને સૌમ્યા (ઉત્તર દિશા) કહે છે. (૮) જે દિશાનો સ્વામી ઈશાનદેવતા છે, તે દિશાને ઐશાની (ઈશાન કોણ) કહે છે. (૯) વિમલ (નિર્મળ) હોવાથી ઉર્ધ્વ દિશાને વિમલા દિશા કહે છે. (૧૦) અધોદિશા રાત્રિના જેવાં અંધકારથી વ્યાપ્ત હોવાથી તેને તમાદિશા કહે છે.

ચારે દિશાઓનો આકાર શકટોદ્ધિ (ગાડાની ઉધ) જેવો છે અને ચારે વિદિશાઓનો (અગ્નિ આદિ ચાર વિદિશાઓનો) આકાર મુક્તાવલી જેવો છે. તથા ઊર્ધ્વ દિશા અને અધોદિશાનો આકાર રુચક (ગાયોના સ્તનના) જેવો છે.

णान्तराला-आग्नेयकोणः २, दक्षिणा ३, दक्षिणपश्चिमा-दक्षिणपश्चिमान्तराला नैर्ऋतकोणः ४, पश्चिमा ५, पश्चिमोत्तरा-वायव्यकोणः ६, उत्तरा ७, उत्तर-पौरस्त्या-ईशानकोणः ८, ऊर्ध्वा ऊर्ध्वदिशा ९, अधश्च-अधो दिशा १०, गौतमः पृच्छति-' एयासि णं भंते ! दसण्हं दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता, ? हे भदन्त ! एतासां खलु दशानां दिशानाम् कति नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह-' गोयमा ! दस नामधेज्जा पण्णत्ता ' हे गौतम ! दशानां दिशानां दश नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि भणितानि, ' तं जहा-इंदा १, अग्गेयी २, जमाय ३, नेरती ४, वारुणीय ५, वायव्वा ६, सोम्मा ७ ईसाणीय ८, विमलाय ९, तमाय १० बोद्धव्वा ॥१॥' तद्यथा-ऐन्द्री-इन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्द्री पूर्वादिगुच्यते १, आग्नेयी, अग्निर्देवता यस्याः सा आग्नेयी अग्निकोणः २,

---

प्रदेश ईशान कोण ८, ऊर्ध्व दिशा ९ एवं अधोदिशा १० । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-' एयासि णं भंते ? दसण्हं दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता ' हे भदन्त ! इन दशों दिशाओंके और दूसरे नाम कितने कहे गये हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! ' दस नाम-धेज्जा पण्णत्ता ' इन दश दिशाओंके और दूसरे नाम दश कहे गये हैं । ' तं जहा ' जो इस प्रकारसे हैं-' इंदा १, अग्गेयी २, जमाय ३, नेरती ४, वारुणी य ५, वायव्वा ६। सोम्मा ७, ईसाणी य ८ विमला य ९ तमा य १० बोद्धव्वा " जिस दिशाका स्वामी इन्द्र हैं वह दिशा ऐन्द्री पूर्वदिशा कहलाती है १, जिसका स्वामी अग्नि देवता है वह दिशा आग्नेयी दिशा कहलाती हैं २, जिस दिशाका स्वामी यम देवता है वह दिशा याम्या दक्षिण दिशा कहलाती है ३, जिस दिशाका स्वामी

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" एयासिणं भंते ! दसण्ह दिसाणं कइ णामधेज्जा पण्णत्ता ! " હે ભગવન્ ! આ દશે દિશાઓનાં બીજાં કયાં નામો કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " दस नामधेज्जा पण्णत्ता " તે દશે દિશાઓના બીજાં નામ દસ કહ્યાં છે, " तंजहा " જે નીચે પ્રમાણે છે -" इदा१, अग्गेयी२, जमा य३, नेरती४, वारुणी५, य वायव्वा६, सोम्मा७, ईसाणी य८, विमला य९, तमाए१० बोद्धव्वा "

(૧) જે દિશાનો સ્વામી ઈન્દ્ર છે ને દિશાને ઐન્દ્રિ (પૂર્વદિશા) કહે છે. (૨) જે દિશાનો સ્વામી અગ્નિદેવતા છે, તે દિશાને આગ્નેયી દિશા કહે છે (૩) જે દિશાનો સ્વામી યમદેવતા છે તે દિશાને યામ્યા (દક્ષિણ દિશા) કહે છે. (૪) દિશાનો સ્વામી નૈઋતી છે, તે દિશાને નૈઋતી (નઋત્યકોણ) કહે છે.

याम्या च, यमो देवता यस्या सा याम्या दक्षिणा दिक् ३, नैर्ऋती, निर्ऋति देवता यस्याः सा नैर्ऋतीदिक्, नैर्ऋतकोणः ४, वारुणीच, वरुणो देवता यस्याः सा वारुणी पश्चिमा दिक् ५, वायव्या वायुर्देवता यस्याः सा वायव्या दिक्, वायव्य-कोणः ६, सौम्या सोमो देवता यस्याः सा सौम्या उत्तरा दिक् ७, ऐशानी च ईशानो देवता यस्याः सा ऐशानीदिक्, ईशानकोणः ८, विमला च, विमलत्वात् विमला-तादृशा ऊर्ध्वा दिगुच्यते ९, तमाच, तमा रात्रिस्तद्वदन्धकाराद्वतत्वात् अधोदिक् तमा १० बोद्धव्या-विज्ञेया। अत्रच दिशः शकटोद्धि संस्थिताः, विदिशस्तु मुक्ता-वली सदृशाः, ऊर्ध्वाऽधोदिशौ च रुचकाकारे बोध्ये, तदाह-' सगडुद्धि संठियाओ महादिसाओ हवंति, चत्तारि। मुत्तावली व चउरो दो चेव य होंति रुयगनिभे" ॥१॥ शकटोद्धिसंस्थिताः महादिशा भवन्ति चतस्रः मुक्तावलीव चतस्रः, द्वे एवंच

निर्ऋति है वह दिशा नैर्ऋती-नैर्ऋत्यकोण कहलाती है ४, वरुण जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा वारुणी पश्चिम कहलाती है ५, वायुदेवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा वायव्य-वायव्य कोण कहलाती है ६, सोमदेवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा सौम्या उत्तर दिशा कहलाती है।७। ईशान देवता जिस दिशाका स्वामी है वह दिशा ऐशानी-ईशानकोण कहलाती है ८, विमल-निर्मल होनेसे ऊर्ध्व दिशाको विमला दिशा ९, तथा रात्रिके समान अंधकारसे आवृत होनेके कारण अधोदिशाको तमा कह दिया है १०। चारों दिशाओंका आकार शकटोद्धि (गाडेके औंधण) के जैसा है, विदिशाओंका आकार मुक्तावलीके जैसा है तथा ऊर्ध्व दिशा और अधो दिशा ये दोनों दिशाएँ आकारमें रुचकके जैसी हैं। अब गौतम स्वामी प्रभुसे ऐसा

(૫) જે દિશાનો સ્વામી વરુણ છે, તે દિશાને વારુણી (પશ્ચિમ દિશા કહે છે. (૬) જે દિશાનો સ્વામી વાયુદેવતા છે, તે દિશાને વાયવ્ય (વાયવ્ય કોણ) કહે છે. (૭) જે દિશાનો સ્વામી સોમદેવતા છે, તે દિશાને સૌમ્યા (ઉત્તર દિશા) કહે છે. (૮) જે દિશાનો સ્વામી ઈશાનદેવતા છે, તે દિશાને ઐશાની (ઈશાન કોણ) કહે છે. (૯) વિમલ (નિર્મળ) હોવાથી ઉર્ધ્વ દિશાને વિમલા દિશા કહે છે. (૧૦) અધોદિશા રાત્રિના જેવાં અંધકારથી વ્યાપ્ત હોવાથી તેને તમાદિશા કહે છે.

ચારે દિશાઓનો આકાર શકટોદ્ધિ (ગાડાની ઉધ) જેવો છે અને ચારે વિદિશાઓનો (અગ્નિ આદિ ચાર વિદિશાઓનો) આકાર મુક્તાવલી જેવો છે. તથા ઊર્ધ્વ દિશા અને અધોદિશાનો આકાર રુચક (ગાયોના સ્તનના) જેવો છે.

भवतो रुचकनिभे इति च्छाया ॥ गौतमः पृच्छति–' इंदाणं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा ? अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा ? ' हे भदन्त ! ऐन्द्री खलु पूर्वदिशा किं जीवा ? किं वा जीवदेशा ? किं वा जीवप्रदेशा वर्तते ? किं वा अजीवा अजीवदेशा ? किंवा अजीवप्रदेशा ? वर्तते ? भगवानाह–' गोयमा ! जीवावि, जीवदेसावि, जीवपएसावि, तंचेव जाव अजीवपएसावि ' हे गौतम ! ऐन्द्री दिशा जीवा अपि वर्तते तस्यां जीवानामस्तित्वात्, एवमेव ऐन्द्री दिशा जीवदेशा अपि जीवदेशयुक्ता, जीव प्रदेशा चापि जीवप्रदेशयुक्ता वर्तते तत्र अजीवानां पुद्गलादीनामस्तित्वात् तदेव यावत्–अजीवा अपि अजीव युक्ता धर्मास्तिकायादीनां सद्भावात् । अजीवदेशा अपि अजीवदेशवतो धर्मास्तिकायादिदेशानां पुनरस्तित्वात्, एवमेव अजीवप्रदेशा

पूछते हैं–' इंदा णं भंते ! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीव पएसा ? अजीवा अजीवदेसा, अजीवपएसा ' हे भदन्त ! ऐन्द्री दिशा जो पूर्व दिशा है वह क्या जीवरूप है ? या जीवदेशरूप है ? या जीव प्रदेश रूप है ? या अजीव रूप है ? या अजीव देशरूप है ? या अजीव प्रदेश रूप है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! ' जीवा वि जीवदेसा वि, जीवपएसा वि तं चेव जाव अजीवपएसा वि ' ऐन्द्री दिशा जीव रूप भी है, क्योंकि इसमें जीवोंका अस्तित्व रहता है । इसी तरह वह जीव देश रूप भी है क्योंकि जीव देशसे वह युक्त है तथा जीव प्रदेश रूप भी है क्योंकि वह जीव प्रदेशसे युक्त है । इसी तरह वह पुद्गलास्तिकायादि रूप अजीवों से युक्त होने के कारण अजीवरूप भी है। पुद्गलास्तिकायादिकोंके देशसे युक्त होनेके कारण वह अजीव देशरूप भी है तथा पुद्गलास्तिकायादिकोंके प्रदेशोंसे युक्त होनेके

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–" इंदाणं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीव पएसा ? अजीवा, अजीवदेसा, अजीव पएसा ? "–

હે ભગવન્ ! ઐન્દ્રિ દિશા (પૂર્વ દિશા) શું જીવરૂપ છે ? કે જીવદેશરૂપ છે ? કે જીવપ્રદેશરૂપ છે ? કે અજીવરૂપ છે ? કે અજીવદેશરૂપ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ રૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवपएसा वि, तचेव जाव अजीवपएसा वि " પૂર્વ દિશા જીવરૂપ પણ છે કારણ કે તે દિશામાં જીવોનું અસ્તિત્વ રહે છે એજ પ્રમાણે તે જીવદેશરૂપ પણ છે કારણ કે જીવદેશથી તે યુક્ત છે તે એજ પ્રમાણે તે જીવપ્રદેશરૂપ પણ છે કારણ કે તે જીવપ્રદેશથી યુક્ત છે એજ પ્રમાણે પુદ્ગલસ્તિકાય આદિ રૂપ જીવોથી યુક્ત હોવાને કારણે તે અજીવરૂપ પણ છે, તથા ધર્માસ્તિકાય વગેરેના

अपि-अजीवप्रदेशवती धर्मास्तिकायादिप्रदेशानां सद्भावात्, ऐन्द्रीदिग् वर्तते इति। तत्र 'जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, जाव पंचिंदिया, अणिंदिया' ऐन्द्रयां दिशि ये जीवा वर्तन्ते ते नियमात् एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः, यावत्-त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रियाः, अनिन्द्रियाश्च केवलिनो विज्ञेयाः। अथच-'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अणिंदियदेसा' ऐन्द्रयां दिशि ये तु जीवदेशा वर्तन्ते ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः, यावत् द्वीन्द्रियदेशाः, त्रीन्द्रियदेशाः, चतुरिन्द्रियदेशाः, पञ्चेन्द्रियदेशाः, अनिन्द्रियदेशाश्च बोद्धव्याः, 'जे जीवपएसा ते एगिंदियपएसा, बेइंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा' एवमेव तत्र ये जीवप्रदेशा वर्तन्ते, ते एकेन्द्रियप्रदेशाः, द्वीन्द्रियप्रदेशाः, यावत् त्रीन्द्रियप्रदेशाः, चतुरिन्द्रियप्रदेशाः, पञ्चेन्द्रियप्रदेशाः, अनिन्द्रियप्रदेशाश्च विज्ञेयाः, 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता' ये ऐन्द्रयां दिशि अजीवा वर्तन्ते,

---

कारण वह प्रदेश रूप भी है। इस दिशामें जो जीव रहते हैं 'ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया जाव पंचिंदिया अणिंदिया' वे नियमसे एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय यावत् तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय और अनिन्द्रिय केवली रहते हैं। 'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अणिंदियदेसा' तथा यहां जो जीव देश रहते हैं वे नियमसे एकेन्द्रियके, दो-इन्द्रियके, तेइन्द्रियके, चौइन्द्रियके, पञ्चेन्द्रियके और अनिन्द्रिय केवलीके होते हैं। 'जे जीवपएसा ते एगिंदियपएसा, बेइंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा' इसी तरहसे जो इस दिशामें जीव प्रदेश रहते हैं वे नियमसे एकेन्द्रिय जीवोंके प्रदेश दो इन्द्रिय जीवोंके प्रदेश, तेइन्द्रिय जीवोंके प्रदेश, चौइन्द्रिय जीवोंके प्रदेश, पञ्चेन्द्रिय जीवोंके प्रदेश और अनिन्द्रिय जीवोंके प्रदेश रहते हैं। 'जे अजीवा ते दुविहा' तथा यहां

દેશથી યુક્ત હોવાથી તે અજીવદેશરૂપ પણ છે, તથા ધર્માસ્તિકાય વગેરેના પ્રદેશોથી યુક્ત હોવાને લીધે તે અજીવપ્રદેશરૂપ પણ છે. આ દિશામાં (પૂર્વ દિશામાં) જે જીવો રહે છે. "તે नियमा एगिंदिया, वेइंदिया जाव पंचिंदिया अणिंदिया" તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય (કેવલી) હોય છે "जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा" તથા ત્યાં જે જીવદેશો રહે છે તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિયના, દ્વીન્દ્રિયના, ત્રીન્દ્રિયના, ચતુરિન્દ્રિયના, પંચેન્દ્રિયના અને અનિન્દ્રિયના (કેવલીના) જીવદેશો હોય છે. "जे जीवपएसा ते एगिंदियपएसा बेइंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा" આ દિશામાં જે જીવપ્રદેશો રહે છે, તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ, દ્વીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય જીવોના (કેવલીના)

धर्मास्तिकायस्य देशः सा तदेकदेशभागरूपा इति १, एवं धर्मास्तिकायस्यैव प्रदेशा प्रदेशरूपा सा भवति तस्याः असंख्यातप्रदेशात्मकत्वात् २, एवमेवात्र अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति किन्तु अधर्मास्तिकायस्य देशः ३, प्रदेशा च प्रदेशरूपा सा भवति ४, तथैवात्राऽऽकाशास्तिकायोऽपि नास्ति किन्तु आकाशास्तिकायस्यापि देशः एकदेशरूपा सा ५, प्रदेशा च प्रदेशरूपा सा भवति ६, एवम् अद्धासमयश्चाद्धासमयरूपा भवति ७, तदेवं सप्तप्रकारा रूप्यजीवरूपा ऐन्द्रीदिगिति भावः।

प्रकार यहां धर्मास्तिकाय नहीं है इस कथनका तात्पर्य यही है कि यहां धर्मास्तिकाय का एकदेश है और धर्मास्तिकाय का प्रदेश है ऐसे दो भेद ही ग्रहण किये गये हैं। इसका तात्पर्य ऐसा है कि पूर्व दिशा असंख्यात प्रदेश वाली है जैसे धर्मास्तिकाय का देश १ और प्रदेश रूप है २ वैसे ही यहां अधर्मास्तिकाय नहीं किन्तु अधर्मास्तिकाय का एकदेश रूप है ३ और अधर्मास्तिकाय का प्रदेश रूप है ४ यहां आकाशास्तिकाय भी नहीं है किन्तु आकाशास्तिकाय का वह एकदेश रूप है ५ और आकाशास्तिकाय के प्रदेश रूप हैं ६ तथा अद्धा समय नाम कालवाचक है सो वह पूर्व दिशा अद्धा समय रूप है क्योंकि लोकाकाश रूप पूर्व दिशा के ऊपर एक एक प्रदेश में एक एक काल देशका प्रदेश कहा गया है इसी प्रकार सात प्रकार के अरूपी अजीवोंके आश्रयभूत बनी हुई वह पूर्व दिशा अजीवरूप भी है।' अब गौतम स्वामी प्रभुको

ભેદોનું નિરૂપણ કરેલ છે. આ રીતે અહિયાં ધર્માસ્તિકાય નથી. તો આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે-ધર્માસ્તિકાયનો એકદેશ છે, અને ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ છે, એવા બે ભેદો જ ગ્રહણ કરાયા છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-પૂર્વ દિશા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળી છે. તેથી તે ધર્માસ્તિકાયના દેશ પ્રદેશ રૂપ છે.૨, એજ રીતે અહિયાં અધર્માસ્તિકાય નથી. પરંતુ અધર્માસ્તિકાયના એકદેશ રૂપ છે, અને અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ રૂપ છે૪, અહિયાં આકાશાસ્તિકાય પણ હોતા નથી. પરંતુ આકાશાસ્તિકાયના તે એક ભાગ રૂપ છે. અને આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ રૂપ છે. ૬ તથા અદ્ધા સમય નામ કાળનું છે, તે પૂર્વ દિશા અદ્ધા સમય રૂપ છે, કેમ કે લોકાકાશ રૂપ પૂર્વ દિશા પર એક એક પ્રદેશમાં એક એક કાળ દ્રવ્યનો પ્રદેશ રહેલ છે.૭. આજ રીતે સાત પ્રકારના અરૂપી અજીવોના આશ્રયરૂપ બનેલી તે પૂર્વ દિશા અજીવ રૂપ પણ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" अग्गेईएणं भंते! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, " હે ભગવન્ આગ્નેયીદિશા-અગ્નિખૂણો જીવરૂપ છે, કે જીવદેશરૂપ છે?

गौतमः पृच्छति-'अग्गेईणं भंते! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? पुच्छा' हे भदन्त? आग्नेयी खलु दिग्-अग्निकोणः किं जीवा, जीवदेशा, जीवप्रदेशा वर्तते? किंवा अजीवा, अजीवदेशा, अजीवप्रदेशा वा वर्तते? इति पृच्छा भगवानाह-'गोयमा? णो जीवा जीवदेसा वि १ जीवपएसावि २, अजीवावि ३, अजीवदेसावि ४, अजीवपएसावि ५,' हे गौतम! आग्नेयी खलु दिग् नोजीवा वर्तते, आग्नेयी दिशा विदिक्तया विदिशां च एकप्रदेशिकत्वेन जीवानामसंख्यातप्रदेशावगाहित्स्वभावतया एकप्रदेशेऽवगाहासंभवात्, अपितु आग्नेयी दिग् जीवदेशा अपि १, अथच जीवप्रदेशा अपि वर्तते २, एवम् अजीवा अपि ३, अजीवदेशा अपि ४, अजीवप्रदेशा अपि च वर्त्तते ५, तत्र 'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा'

पूछते है की-'अग्गेईणं भंते! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा' हे भगवन् आग्नेयी दिशा-अग्निकोण जीवरूप है कि जीवदेश रूप है अथवा जीव प्रदेश रूप है कि अजीव रूप है अजीव देश रूप है अथवा अजीवप्रदेश रूप है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो जीवा, जीवदेसा वि, जीवपएसा वि २, अजीवा वि ३, अजीवदेसा वि ४, अजीवपएसा वि ५' आग्नेयी दिशा जीवरूप नहीं है इसका तात्पर्य ऐसा है कि आग्नेयी दिशा विदिशारूप है और विदिशा एक प्रदेशकी चौडाई वाली होती है। उसमें असंख्यात प्रदेशवाले जीवका अवगाह हो नहीं सकता है क्योंकि उसका स्वभाव असंख्यात प्रदेशोमें अवगाहन करनेका है। इसलिये आग्नेयी दिशा जीवरूप नहीं है ऐसा कहा गया है। किन्तु वह आग्नेयी दिशा जीव देशरूप है क्योंकि जीव वहां अपने देशरूप से रहते हैं। इसी प्रकार वह आग्नेयी विदिशा जीव प्रदेशरूप भी है। क्योंकि जीव के प्रदेश रहते हैं। तथा

અથવા જીવપ્રદેશરૂપ છે? અજીવરૂપ છે? અજીવદેશરૂપ છે? અથવા અજીવ પ્રદેશરૂપ છે?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-"गोयमा! હે ગૌતમ! "णोजीवा, जीवदेसा वि१ जीवपएसा वि २ अजीवा वि,३ अजीवदेसावि ४ अजीवपएसा वि ५" અગ્નિદિશા (અગ્નિખૂણો) જીવરૂપ નથી આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ છે કે-અગ્નિદિશા વિદિશારૂપ છે. અને વિદિશા એક પ્રદેશની પહોળાઈવાળી હોય છે. તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશવાળાં જીવનો અવગાહ થઈ શકતો નથી, કારણ કે અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહન કરવાને તેમો સ્વભાવ હોય છે. તે કારણે આગ્નેયી દિશાને (અગ્નિકોણને) જીવરૂપ કહેલ નથી. પરન્તુ તે દિશા જીવદેશરૂપ છે, કારણ કે જીવનો દેશ (અંશ) ત્યાં રહી શકે છે. એજ પ્રમાણે આગ્નેયી દિશા જીવપ્રદેશ

आग्नेय्यां दिशि ये जीवदेशा वर्तन्ते, ते नियमात् नियमतः एकेन्द्रियदेशा विज्ञेया एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकतया आग्नेय्यामपि नियमतः एकेन्द्रियदेशाः सन्तीति भावः। 'अहवा एगिंदियदेसा य, बेइंदियस्स देसे १' अथवा 'आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशश्च वर्तते, एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वात्, द्वीन्द्रियाणां चाल्पत्वेन क्वचिदेकस्यापि तस्य सम्भवात् "एकेन्द्रियाणां देशाश्च, द्वीन्द्रियस्य देशश्च" इति द्विकयोगे प्रथमो भङ्ग उक्तः। 'अथवा एगिंदिय-

यह अजीव रूप भी है, अजीव देशरूप भी है और अजीव प्रदेशरूप भी है। इस सब कथनका स्पष्टीकरण स्वयं सूत्रकार आगे कर रहे हैं-'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा' उस आग्नेयी दिशामें जो जीवके देश हैं वे नियमसे वहां एकेन्द्रिय जीवके देश हैं। क्योंकि एकेन्द्रिय जीव सकल लोकमें व्यापक कहे गये हैं, अतः आग्नेयी दिशामें भी उनके अनेक देश मौजूद रहते हैं। 'अहवा एगिंदिय देसा य बेइंदियस्स देसे १' अथवा आग्नेयी दिशा जीवदेशरूप इस तरहसे भी हो सकती है कि उसमें एकेन्द्रिय जीवोंके सकललोक व्यापी होनेसे अनेक देश रहते हैं और द्वीन्द्रिय जीवोंके इनकी अपेक्षा अल्प होनेसे कोई एक द्वीन्द्रिय जीवका वहां अस्तित्व होनेकी संभावना से उस द्वीन्द्रियका एकदेश रहता है। एकेन्द्रियोंके अनेक देशरूप और द्वीन्द्रियका एक देशरूप होनेसे वह दिशा जीव देशरूप है, इस प्रकारके द्विकसंयोगमें यह प्रथम भङ्ग होता है। 'अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स देसा २' ऐसा

રૂપ પણ છે, કારણ કે જીવના પ્રદેશો ત્યાં રહે છે. તથા તે દિશાએ જીવરૂપ પણ છે અને અજીવપ્રદેશરૂપ પણ છે. આ સમસ્ત કથનનું સૂત્રકારે પોતે જ નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.—

"जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा" ત્યાં જે જીવદેશ રહેલાં છે, તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવો સકલ લોકમાં વ્યાપેલા હોય છે, તેથી આગ્નેયી દિશામાં પણ તેમના અનેક દેશ મોજૂદ રહે છે. "अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदिय देसे१" અથવા આગ્નેયી દિશા જીવદેશરૂપ એ રીતે પણ સંભવી શકે છે કે તેમા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ રહે છે (કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો તો સકલલોક વ્યાપી છે) અને કોઇ એક દ્વીન્દ્રિય જીવનો એકદેશ રહે છે. એકેન્દ્રિય જીવો કરતાં દ્વીન્દ્રિય જીવો અલ્પ હોવાથી ત્યાં કોઇ એક દ્વીન્દ્રિય જીવના અસ્તિત્વની સંભાવના હોવાથી તે દ્વીન્દ્રિયનો એકદેશ ત્યાં રહે છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે, એકેન્દ્રિયોના અનેક દેશરૂપ અને દ્વીન્દ્રિયના એક દેશરૂપ હોવાથી તે દિશા જીવદેશરૂપ છે, આ પ્રકારના દ્વિકસંયોગથી આ પહેલો ભાંગો

देसा य, बेइंदियस्स देसाय २' अथवा आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां देशाश्च, द्वीन्द्रियस्य देशाश्च वर्तन्ते इति द्वितीयो भङ्गः उक्तः, प्रथमभङ्गे द्वीन्द्रियसम्बन्धि देशपदस्यैकवचनान्तत्वेन, अत्रच तत्पदस्य बहुवचनान्ततया प्रथमभङ्गापेक्षया द्वितीयभङ्गस्य विलक्षणता वर्तते। किन्तु अयं भङ्गो यदा द्वीन्द्रियो द्वयादिभिर्देशैस्तामाग्नेयीं दिशं स्पृशति तदा बोध्य', "अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसा ३" अथवा आग्नेयां दिशि एकेन्द्रियाणां देशाश्च, द्वीन्द्रियाणां च देशा भवन्ति, इति तृतीयो भङ्गः, अत्र द्वीन्द्रियपदस्यापि बहुवचनान्तत्वेन पूर्वभङ्गद्वयापेक्षया अस्य वैलक्षण्यम्। एवमेव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियैः

यह द्वितीय भंग भी होता है उस आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रिय जीवोंके भी अनेक देश तथा द्वीन्द्रिय जीवके भी अनेक देश रहते हैं २। प्रथम भङ्ग में और द्वितीय भंग में द्वीन्द्रिय जीवके देश पदको एकवचनान्त रखकरके भिन्नता कही गई है। यह द्वितीय भंग तब होता है कि जब द्वीन्द्रिय जीव अपने दो आदि देशोंसे उस आग्नेयी दिशाका स्पर्श करता है। 'अहवा एगिंदिय देसा य बेइंदियाण य देसा ३' अथवा आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रियोंके अनेक देश और द्वीन्द्रियोंके अनेक देश वर्त्तमान रहते हैं ऐसा यह तृतीय भङ्ग है। यहां द्वीन्द्रिय पदको बहुवचनान्त करके प्रयुक्त किया गया है इसलिये पूर्व भङ्ग द्वयकी अपेक्षा इस भंगमें विलक्षणता-भिन्नता है। इसी प्रकारसे तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, पंचेन्द्रिय और अनिन्द्रिय जीवोंके साथ एकेन्द्रियोंके प्रत्येक भङ्ग त्रयको

(વિકલ્પ) બન્યો છે "अहवा एगिदियदेसा य बेइंदियस्स देसार" બીજો દ્વિકસંયોગી ભાંગો આ પ્રમાણે બને છે-"આગ્નેયી દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના પણ અનેક દેશ તથા દ્વીન્દ્રિય જીવના પણ અનેક દેશ રહે છે" પહેલા અને બીજા ભાંગામાં દ્વીન્દ્રિય જીવના 'દેશ' પદને અનુક્રમે એકવચનમાં અને બહુવચનમાં રાખીને ભિન્નતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ બીજો ભાંગો ત્યારે બને છે કે જ્યારે દ્વીન્દ્રિય જીવ પોતાના બે આદિ દેશોથી તે આગ્નેયી દિશાનો સ્પર્શ કરે છે. "अहवा एगिदियदेसाय बेइंदियाण य देसा३" ત્રીજો ભાગો-"અથવા આગ્નેયી દિશામા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ અને દ્વીન્દ્રિય જીવોના પણ અનેક દેશ મોજૂદ રહે છે" આ ત્રીજા ભાંગામાં દ્વીન્દ્રિય પદને બહુવચનમાં વાપરીને આગલા બે ભાગાઓ કરતાં તેમાં ભિન્નતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. એજ પ્રમાણે ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય જીવોની સાથે એકેન્દ્રિયોના સંયોગથી ત્રણ, ત્રણ ભાંગાઓ કહેવા જોઈએ. એજ વાત સૂત્રકારે

सह एकेन्द्रियाणां प्रत्येकमङ्गत्रयं वाच्यमित्यभिप्रायेणाह-'अहवा एगिंदियदेसा, तेइंदियस्स देसेय, एवं चेव तियभंगो भाणियव्वो, एवं जाव अणिंदियाणं तियभंगो' अथवा आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां देशाश्च, त्रीन्द्रियस्य देशश्च वर्तते, १ एवमेव-पूर्वोक्तवदेव त्रिकभङ्गो भणितव्यस्तथा च त्रीन्द्रियस्य देशाश्च एकेन्द्रियाणां देशाश्च वर्तन्ते २, एकेन्द्रियाणां देशश्च, त्रीन्द्रियाणां देशाश्च, वर्तन्ते ३ त्रिकभङ्गो बोध्यः, एवं रीत्या यावत् चतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियाणां त्रिकभङ्गो भणितव्यः, तथाचाग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां देशाश्च, चतुरिन्द्रियस्य देशश्च वर्तते १, एकेन्द्रियाणां देशाश्च चतुरिन्द्रियस्य देशाश्च वर्तन्ते २,

---

कहना चाहिये - इसी अभिप्रायको प्रकट करनेके लिये सूत्रकारने 'अहवा एगिंदिय देसा तेइंदियस्स देसे, एवंचेव तियभंगो भाणियव्वो एवं जाव अणिंदियाण तियभंगो' ऐसा कहा है। इसमें जिन ३-३ भंगोके होनेकी बात कही गई है वे भंग इस प्रकारसे है - आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रिय जीवोंके अनेक देश और तेइन्द्रिय जीवका एक देश रहता है ऐसा यह प्रथम भंग है. एकेन्द्रिय जीवोंके अनेक देश और तेइन्द्रिय जीवके अनेक देश रहते हैं ऐसा यह द्वितीय भङ्ग है, एकेन्द्रिय जीवोंके अनेक देश और तेइन्द्रिय जीवोंके अनेक देश रहते हैं ऐसा यह तृतीय भङ्ग है। इसी प्रकारसे चौइन्द्रिय पंचेन्द्रिय और अनिन्द्रिय जीवों के ३-३ भंग भी इसी प्रकारसे होते हैं - जैसे आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रिय जीवोंके अनेक देश रहते हैं और चौइन्द्रिय जीवका एकदेश रहता १, एकेइन्द्रियोंके अनेक देश और चौइन्द्रियके अनेक देश रहते

નીચેના સૂત્રદ્વારા વ્યક્ત કરી છે "अहवा एगिंदियदेसा तेइंदियस्स देसे, एवं चेव तियभंगो भाणियव्वो-एवं जाव अणिंदियाण तियभंगो"

આ સૂત્રમાં જે ત્રણ ત્રણ ભાંગાઓ થવાની વાત કહેવામાં આવી છે, તે ત્રણ ત્રણ ભાંગાઓ આ પ્રમાણે સમજવા—

(૧) આગ્નેયી દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ તથા તેઇન્દ્રિય જીવનો એકદેશ રહે છે (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા તેઇન્દ્રિય જીવના અનેક દેશો રહે છે (૩) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો અને તેઇન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો રહે છે. આ ત્રણ ભાંગાઓ એકેન્દ્રિયોનો અને તેઇન્દ્રિયના દ્વિકસંયોગથી બન્યા છે.

એકેન્દ્રિયોના ચૌઇન્દ્રિય સાથેના સંયોગથી નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભાંગાઓ બને છે-(૧) આગ્નેયી દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા ચૌઇન્દ્રિય જીવનો એક દેશ રહે છે. (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા

एकेन्द्रियाणां देशश्च चतुरिन्द्रियाणां देशाश्च वर्तन्ते ३, एकेन्द्रियाणां देशाश्च, पञ्चेन्द्रियस्य देशश्च वर्तते १, एकेन्द्रियाणां देशाश्च पञ्चेन्द्रियस्य देशाश्च वर्तन्ते २, एकेन्द्रियाणां देशश्च पञ्चेन्द्रियाणां देशाश्च वर्तन्ते ३, एकेन्द्रियाणां देशाश्च अनिन्द्रियस्य देशश्च १, एकेन्द्रियाणां देशाश्च अनिन्द्रियस्य देशाश्च. २, एकेन्द्रियाणां देशाश्च अनिन्द्रियाणां देशाश्च वर्तन्ते ३ इति भावः। 'जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा' आग्नेय्यां दिशि ये जीवप्रदेशाः सन्ति ते नियमात् नियमतः एकेन्द्रियप्रदेशा बोध्याः, 'अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा'

हैं २, एकेन्द्रियोंके अनेक देश और चौइन्द्रिय जीवोंके अनेक देश होते हैं ३, इसी प्रकारसे आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रियोंके अनेक देश पंचेन्द्रियका एकदेश १, एकेन्द्रियोंके अनेक देश पंचेन्द्रियके अनेक देश २ और एकेन्द्रियोंके अनेक देश और पंचेन्द्रियोंके अनेक देश होते हैं। इसी प्रकार वहां एकेन्द्रियोंके अनेक देश, अनिन्द्रिय जीवका एक देश १, एकेन्द्रियोंके अनेक देश अनिन्द्रयके अनेक देश २, एवं एकेन्द्रियोंके अनेक देश तथा अनिन्द्रिय जीवोंके भी अनेक देश होते हैं। 'जे जीव पएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा' जीव देशको प्रकट कर अब सूत्रकार इस सूत्र द्वारा जीव प्रदेशको प्रकट करते हुए कहते हैं कि उस आग्नेयी दिशामें जो जीवप्रदेश हैं, वे नियमसे एकेन्द्रियप्रदेश हैं 'अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा' अथवा आग्नेयी दिशामें

ચૌઇન્દ્રિયો જીવના અનેક દેશો રહે છે (૩) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા ચૌઇન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો રહે છે

હવે એકેન્દ્રિયોના અને પંચેન્દ્રિયના દ્વિકસંયોગથી બનતા ત્રણ ભાંગાઓ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-(૧) આગ્નેયી દિશામાં જીવોના અનેક દેશો તથા પંચેન્દ્રિય જીવનો એકદેશ રહે છે (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા જીવના અનેક દેશો રહે છે (૩) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો તથા પંચેન્દ્રિ જીવોના અનેક દેશો રહે છે. એજ પ્રમાણે આગ્નેયી દિશામાં (૧) એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો અને અનિન્દ્રિય જીવનો એક દેશ રહે છે. (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો અને અનિન્દ્રિય જીવના અનેક દેશો રહે છે. (૩) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો અને અનિન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશો રહે છે.

"जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा" હવે સૂત્રકાર આગ્નેયી દિશામાં રહેલાં જીવપ્રદેશોની વાત કરે છે-આગ્નેયી દિશામાં જે જીવપ્રદેશો છે, તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે. "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा"

अथवा आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य प्रदेशाश्च सन्ति १, 'अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियाण य पएसा २, एवं आइल्लविरहिओ जाव अणिंदियाणं' अथवा आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः सन्ति, एवं रीत्या आद्यविरहितः "एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य प्रदेशश्च" इत्याकारप्रथमभङ्गरहितः केवलं द्वितीयतृतीयभङ्गप्रदेशविषये वक्तव्य इति भावः। तथा च प्रदेशपक्षे द्वीन्द्रियादिषु प्रदेशपदं बहुवचनान्तमेव, यतो लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकः प्रदेशस्तत्रासंख्यातास्ते भवन्ति, लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियस्य पुनर्यद्यप्येकत्र क्षेत्रप्रदेशे एक एव प्रदेश स्तथापि तत्प्रदेशपदेऽपि बहुवचनमेव भवति आग्नेय्यां तत्प्रदेशा

एकेन्द्रियोंके प्रदेश हैं और दो इन्द्रिय जीवके प्रदेश हैं १, 'अहवा एगिंदिय पएसा य बेइंदियाण य पएसा य २' अथवा वहां एकेन्द्रियोंके प्रदेश हैं और दो इन्द्रिय जीवोंके प्रदेश हैं २, 'एवं आइल्लविरहिओ जाव अणिंदियाणं' अथवा आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रिय जीवोंके प्रदेश हैं और द्वीन्द्रिय जीवके प्रदेश हैं २, इस रीतिसे 'एकेन्द्रियोंके प्रदेश आग्नेयी दिशामें है और द्वीन्द्रियका प्रदेश आग्नेयी दिशामें है" जो प्रथम भंग है उससे रहित ये द्वितीय और तृतीय भंग–प्रदेश यहां कहे गये है। तथा च प्रदेश पक्षमें द्वीन्द्रियादिकोंमें प्रदेश-पद बहुवचनान्त ही लिया गया है क्योंकि लोकव्यापक अवस्थावाले अनिन्द्रिय जीवके सिवाय जीवोंका जहां एकप्रदेश होता है वहां वे असंख्यात होते हैं। यद्यपि लोकव्यापक अवस्थावाले अनिन्द्रिय जीवका

(૧) અથવા આગ્નેયી દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને દ્વીન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો રહે છે. "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियाण य पएसा य२" (૨) અથવા ત્યાં એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને દ્વીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે. "एवं आइल्लविरहिओ जाव अणिंदियाणं" "અથવાઅગ્નિદિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે અને દ્વીન્દ્રિય જીવને। એક પ્રદેશ હોય છે." આ પ્રકારને। ભાંગો અહીં બનતો નથી. આગળ જીવદેશની અપેક્ષાએ આ પ્રકારને। પહેલો ભાંગો બતાવેલો છે. પણ જીવપ્રદેશની અપેક્ષાએ આ ભાંગા સિવાયના બે ભાંગા જ સંભવી શકે છે, એમ સમજવું.—

જીવપ્રદેશના ભાંગાઓમાં દ્વીન્દ્રિયાદિકોમાં પ્રદેશ પદને બહુવચનમાં જ લેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા અનિન્દ્રિય જીવ સિવાયના જીવો એક પ્રદેશમાં અસંખ્યાત હોય છે. જો કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા

नामसंख्यातानामवगाढत्वात्, अतः सर्वेषु द्विकयोगेषु प्रदेशानामाद्यविरहितं भङ्गकद्वयमेवावसेयम्, यावत्–अथवा आग्नेय्यां दिशि एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च त्रीन्द्रियस्य प्रदेशाश्च १, एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च त्रीन्द्रियाणां प्रदेशाश्च सन्ति २, एवमेव एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च चतुरिन्द्रियस्य प्रदेशाश्च १, एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च चतुरिन्द्रियाणां प्रदेशाश्च सन्ति २, तथैव एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च पञ्चेन्द्रियस्य प्रदेशाश्च १, एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च पञ्चेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च सन्ति २, एवम् एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च अनिन्द्रियस्य प्रदेशाश्च १, एकेन्द्रियाणां प्रदेशाश्च अनिन्द्रियाणां

एक क्षेत्र प्रदेशमें एक ही प्रदेश होता है तो भी उस प्रदेशपदमें भी बहुवचनान्तता ही होती है। क्योंकि आग्नेयी दिशामें ऐसे असंख्यात प्रदेशोंका अवगाढ है। इसलिये सब द्विक संयोगोंमें प्रदेशोंके आद्यभङ्ग रहित दो भंग ही होते हैं ऐसा जानना चाहिये। इसी विषयको टीकाकारने इस प्रकारसे प्रकट किया है – अथवा आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और तेइन्द्रिय जीवके प्रदेश होते हैं १, अथवा एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और तेइन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं २, इसी प्रकारसे एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और चौइन्द्रिय के प्रदेश होते हैं १, अथवा एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते है और चौइन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं २, इसी प्रकारसे वहां आग्नेयी दिशामें एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और पंचेन्द्रियके प्रदेश होते हैं १, एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और

અનિન્દ્રિય જીવને એક ક્ષેત્રપ્રદેશમાં એક જ પ્રદેશ હોય છે, તો પણ તે પ્રદેશ પદમાં બહુવચનાન્તતા જ રહે છે, કારણ કે અગ્નિ દિશામા એવા અસંખ્યાત પ્રદેશોનો અવગાઢ છે તેથી બધાં દ્વિક સંયોગોમાં પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પહેલા ભાગા સિવાયના બે ભાંગાઓ જ બને છે, એમ સમજવું. આ વિષયને સરળતા પૂર્વક સમજાવવા માટે ટીકાકારે તે ભાંગાઓ અહીં પ્રકટ કર્યા છે.—

(૧) અગ્નિ દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ હોય છે અને તેઇન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો હોય છે. (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે અને તેઇન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે. એજ પ્રમાણે (૧) અગ્નિ દિશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને ચતુરિન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો હોય છે (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે. એજ પ્રમાણે તેમાં (૧) એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને પચેન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો હોય છે (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને પંચેન્દ્રિય જીવોના

प्रदेशाश्च सन्तीति भावः। अथच 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णता, तंजहा-रूवि-अजीवाय अरूवि अजीवाय' आग्नेय्यां दिशि ये अजीवाः सन्ति ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रूप्यजीवाश्च, अरूप्यजीवाश्च, तत्र 'जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता, तंजहा-खंधा जाव परमाणुपोग्गला ४' ये रूप्यजीवाः सन्ति, ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्कन्धाः १, यावत्-स्कन्धदेशाः २,स्कन्ध प्रदेशाः ३, परमाणु-पुद्गलाश्च ४, 'जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता' आग्नेय्यां दिशि ये अरूप्य जीवाः सन्ति, ते सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-णो धम्मत्थिकाए-धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, एवं अधम्मत्थिकायस्स वि जाव आगासत्थि-कायस्स पएसा अद्धासमए' तद्यथा-नो धर्मास्तिकायः समस्त एवोच्यते, स च

पंचेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं २, एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते हैं और अनिन्द्रिय जीवके प्रदेश होते हैं १, एकेन्द्रियोंके प्रदेश होते है और अनिन्द्रिय जीवोंके प्रदेश होते है २, 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता तंजहा-रूवि अजीवा य अरूवि अजीवा य' आग्नेयी दिशामें जो अजीव है वे दो प्रकारके कहे गये है जैसे एक रूपी अजीव और दूसरे अरूपी अजीव 'जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता' जो रूपी अजीव है वे चार प्रकारके कहे गये है जैसे 'खंधा जाव परमाणुपोग्गला' स्कन्ध १, स्कन्धदेश २, स्कन्धप्रदेश ३, और परमाणुपुद्गल ४, 'जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता' आग्नेयी दिशामें जो अरूपी अजीव है वे सात प्रकारके कहे गये है - 'तं जहा - णो धम्मत्थिकाए - धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा एवं अधम्मत्थिकायस्स वि जाव आगा-सत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए' नो धर्मास्तिकाय - अखंड धर्मास्ति-

---

પ્રદેશો હોય છે એજ પ્રમાણે તેમાં (૧) એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો હોય છે. (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિક જીવોના પ્રદેશો હોય છે "जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता-तंजहा-रूवि अजीवा य, अरूवि अजीवा य" અગ્નિ દિશામાં બે પ્રકારના અજીવો કહ્યા છે-(૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ. "जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता-तंजहा-खंधो, जाव परमाणुपोग्गला" રૂપી અજીવોના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સ્કન્ધ, (૨) સ્કન્ધદેશ, (૩) સ્કન્ધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલ. "जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता तंजहा" અગ્નિ દિશામાં નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકારના અજીવો રહેલા છે-' णो धम्मत्थिकाए-धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्सपएसा, एव अधम्मत्थिकायस्स वि जाव आगासत्थिकायस्सपएसा अद्धासमए" (૧) નો ધર્માસ્તિકાય-અખંડ ધર્માસ્તિકાય રૂપ તે અગ્નિ

आग्नेयी दिक् न संभवति तस्यास्तदेकदेशभूतत्वात् , किन्तु धर्मास्तिकायस्य देशः, सा तदेकदेशभागरूपा १, अथच सा आग्नेयी धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा प्रदेशरूपा अपि भवति, तस्या असंख्येयप्रदेशात्मकत्वात् २, एवमेव सा नो अधर्मास्तिकायः अपितु अधर्मास्तिकायस्यापि यावत् देशभूता भवति ३, एवम् धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा च प्रदेशरूपा सा भवति ४, तथा सा नो आकाशास्तिकायः, किन्तु आकाशास्तिकायस्य देशरूपा भवति ५, एवमाकाशास्तिकायस्य सा प्रदेशा प्रदेशरूपा अपि भवति, ६, तथा सा आग्नेयी दिक् अद्धासमयश्च भवति ७, 'विदिसासु नत्थि-जीवा, देसे भंगो य होइ सव्वत्थ' विदिशासु दिक्कोणेषु आग्नेयादिषु न सन्ति जीवाः, अपितु देशे भङ्गश्च-जीवानां देशे विकल्पश्च भवति सर्वत्र-आग्नेय-नैर्ऋत-

कायरूप वह आग्नेयी दिशा नहीं है किन्तु वह धर्मास्तिकायकी एक-देशरूप है १, वह धर्मास्तिकायकी प्रदेशोंरूप है क्योंकि वह असंख्यात प्रदेशात्मक है २, इसी प्रकार वह अखंड अधर्मास्तिकायरूप नहीं है किन्तु अधर्मास्तिकायकी वह एकदेशरूप है ३, अधर्मास्तिकायकी वह प्रदेशरूप है ४, अखंड आकाशास्तिकायरूप वह आग्नेयी दिशा नहीं है किन्तु उसकी वह एकदेशरूप है ५, आकाशास्तिकायकी वह प्रदेशों रूप है ६, तथा वह आग्नेयी दिशा अद्धासमय कालरूप भी है। इस प्रकार यह विदिशा सात अरूपी अजीवरूप है। 'विदिसासु नत्थि जीवा, देसे भंगो य होइ सव्वत्थ' आग्नेयी आदि दिकोणोंमें जीव नहीं है किन्तु वहां जीवोंके देश हैं - इसलिये जीवोंके देश विषयक भंग यहां होते हैं ऐसा जानना चाहिये तात्पर्य कहेनेका यही है कि - विदिशा-

દિશા નથી, પરન્તુ તે ધર્માસ્તિકાયના એકદેશ રૂપ છે. (૨) તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો રૂપ છે, કારણ કે તે અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે. (૩) એજ પ્રમાણે તે અખંડ અધર્માસ્તિકાયરૂપ નથી, પરંતુ તે અધર્માસ્તિકાયના એકદેશરૂપ છે. (૪) તે અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો રૂપ છે (૫) તે અગ્નિ દિશા અખંડ આકાશાસ્તિકાય રૂપ નથી, પરન્તુ આકાશાસ્તિકાયના એકદેશ રૂપ છે (૬) તે આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશો રૂપ છે. (૭) તથા તે અગ્નિદિશા અદ્ધાસમય (કાળ) રૂપ પણ છે આ રીતે અગ્નિદિશા સાત અરૂપી અજીવરૂપ છે.

"विदिसासु नत्थि जीवा, देसे भंगो य होइ सव्वत्थ"

અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય, અને ઈશાન રૂપ દિક્કોણોમાં-વિદિશાઓ-જીવો નથી, પણ ત્યાં જીવોના દેશો છે, તેથી જીવોના દેશવિષયક ભાંગા (વિકલ્પો) જ ત્યાં સંભવી શકે છે, એમ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આગ્નેયી,

वायव्य-ऐशानेषु इतिभावः, गौतमः पृच्छति–' जमाणं भंते ! दिसा किंजीवा ?' हे भदन्त ! याम्या खलु दक्षिणा दिक् किं जीवा, जीवदेशा, जीवप्रदेशा ? किंवा अजीवदेशा, अजीवप्रदेशा ? भवति इति प्रश्नः, भगवानाह–'जहा इंदा, तहेव निरवसेसा ' हे गौतम यथा ऐन्द्रीदिक् जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, एवम् अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि पूर्वं प्रतिपादिता तथैव याम्यादिगपि निरवशेषा अखिला–जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि, एवम् एकेन्द्रि-

---

ओंमें आग्नेयी, नैर्ऋती, वायव्य और ऐशानी इनमें जीव नहीं हैं, किन्तु यहां इनके देश हैं – अतः देशको लेकर यहां भंग कहे गये हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं—'जमाणं भंते ? दिसा किं जीवा ?' हे भदन्त ! जो याम्या – दक्षिण दिशा है वह क्या जीवरूप है ? या जीव देशरूप है ? या जीव प्रदेशरूप है ? किं वा – अजीवरूप है ? या अजीव देशरूप है ? या अजीवप्रदेशरूप है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'जहा इंदा तहेव निरवसेसा' हे गौतम ! जैसा कथन जीवरूप, जीवदेशरूप, जीवप्रदेशरूप, अजीवरूप, अजीवदेशरूप और अजीवप्रदेशरूप होनेका ऐन्द्रीदिशाके संबंधमें कथन किया गया है उसी प्रकारका कथन यहां पर भी सर्वरूपसे जानना चाहिये–अर्थात् जैसे ऐन्द्री दिशा जीवरूप भी है, जीवदेशरूप भी है, जीवप्रदेशरूप भी है, अजीवरूप भी है, अजीवदेशरूप भी है, अजीवप्रदेशरूप भी है ऐसा कथन पहिले किया जा चुका है उसी प्रकारसे याम्या दिशा भी जीवरूप भी है, जीवदेशरूप भी है, जीवप्रदेशरूप भी है, अजीवरूप भी है, अजीवदेशरूप भी है, और अजीवप्रदेशरूप भी है ऐसा जानना

નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઐશાની (ઈશાન), આ ચારે વિદિશાઓમાં જીવો નથી, પણ તેમના દેશ ત્યાં મોજૂદ છે. તે કારણે ત્યાં દેશની અપેક્ષાએ ભાંગા કહેવામા આવ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–" जमाणं भंते ! दिसा किं जीवा० ? " હે ભગવન્ ! યામ્યા દિશા (દક્ષિણ દિશા) શું જીવ રૂપ છે ? કે જીવદેશ રૂપ છે ? કે જીવ-પ્રદેશ રૂપ છે ? કે અજીવ રૂપ છે ? કે અજીવદેશરૂપ છે ? કે અજીવપ્રદેશરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર. " जहा इंदा तहेव निरवसेसा " હે ગૌતમ ઐન્દ્રી (પૂર્વ દિશા)ના જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું. એટલે કે પૂર્વ દિશાની જેમ દક્ષિણ દિશા જીવરૂપ પણ છે, જીવદેશ રૂપ પણ છે, જીવ પ્રદેશ રૂપ પણ છે, અજીવ રૂપ પણ છે, અજીવદેશ રૂપ પણ છે અને અજીવ પ્રદેશ રૂપ

यादयश्च प्रतिपत्तव्याः' 'नेरईय जहा अग्गेयो' नैर्ऋती विदिक् नैर्ऋत्य कोणः यथा आग्नेयी विदिक् पूर्वं प्रतिपादिता तथैव प्रतिपत्तव्या, तथाच नैर्ऋती दिगपि आग्नेयी दिगिव नोजीवा, अपितु जीवदेशा अपि १, जीवप्रदेशा अपि २, अजीवा अपि २, अजीवदेशा अपि २, अजीव प्रदेशाअपि, ३, भवति, एवम् तत्र एकेन्द्रियदेशादयश्च पूर्वोक्ताः प्रतिपत्तव्याः। 'वारुणी जहा इंदा' वारुणी पश्चिमा-दिक् यथा ऐन्द्रीदिक् पूर्वंप्रतिपादिता तथैव प्रतिपत्तव्या। 'वायव्वा जहा अग्गेयी' वायव्या विदिक्-वायव्यकोणो यथा आग्नेयी विदिक् पूर्वं प्रतिपादिता

चाहिये। तथा यहां एकेन्द्रियादिक जीव हैं, उनके देश हैं, उनके प्रदेश हैं इत्यादि सब कथन अद्धासमय तकका यहां लगा लेना चाहिये। 'नेरई य जहा अग्गेयी' जिस प्रकारका कथन नोजीव आदिको लेकर आग्नेयो विदिशाका किया गया है उसी प्रकारको कथन यहां भी कर लेना चाहिये - तथा च - नैर्ऋती विदिशा भी आग्नेयी विदिशाकी तरह नो जीव - जीवरूप नहीं है किन्तु वह जीव देशरूप भी है, जीव प्रदेशरूप भी है, अजीवरूप भी है, अजीवदेशरूप भी है, और अजीव प्रदेशरूप भी है। यहां पूर्वोक्त एकेन्द्रियादिक जीवोंके देशादिकोंके होनेका भी सब कथन समझ लेना चाहिये। 'वारुणी जहा इंदा' पश्चिम दिशामें भी जीवरूप अजीवरूप होनेका कथन पूर्व दिशामें किये गये कथनके जैसा सब रूपसे जानना चाहिये - 'वायव्वा जहा

પણ છે. તથા એકેન્દ્રિયાદિક જીવો છે, તેમના દેશો છે અને તેમના પ્રદેશો છે, ઇત્યાદિ અદ્ધાસમય (કાળ) પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં પણ કરવું જોઇએ.

"नेरई य जहा अग्गेयी" નો જીવ આદિની અપેક્ષાએ જેવું કથન આગ્નેયી વિદિશા (અગ્નિખૂણા) વિષે કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન નૈઋતી વિદિશા (નૈઋત્ય કોણ) વિષે પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નૈઋત્ય વિદિશા આગ્નેયી વિદિશાની જેમ જીવરૂપ નથી, પણ જીવદેશ રૂપ પણ છે અને જીવપ્રદેશ રૂપ પણ છે, અજીવરૂપ પણ છે, અજીવદેશરૂપ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ રૂપ પણ છે. અહીં પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયાદિક જીવોના દેશાદિકોના અસ્તિત્વને લગતું સમસ્ત કથન પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ

"वारुणी जहा इंदा" વારુણી (પશ્ચિમ) દિશા પણ પૂર્વદિશાની જેમ જીવ રૂપ, જીવદેશ રૂપ, જીવ પ્રદેશ રૂપ, અજીવરૂપ, અજીવદેશ રૂપ અને અજીવ પ્રદેશ રૂપ છે. આ રીતે પશ્ચિમ દિશામાં જીવ-અજીવ આદિ વિષેનું સમસ્ત કથન પૂર્વ દિશા પ્રમાણે જ સમજવું.

तथैव प्रतिपत्तव्या, 'सोमा जहा इंदा' सौम्या–उत्तरा दिक्, यथा ऐन्द्रीदिक् पूर्वप्रतिपादिता तथैव प्रतिपत्तव्या, 'ईसाणी जहा अग्गेयी' ऐशानी–ईशानो देवता यस्याः सा ऐशानी विदिक्–ईशानकोणः यथा आग्नेयी विदिक्पूर्वं प्रतिपादितातथैव प्रतिपत्तव्या, "विमलाए जीवा जहा अग्गेयीए" विमलायाम्–ऊर्ध्वायां दिशि जीवा यथा आग्नेय्यां दिशि प्रतिपादितास्तथैव प्रतिपत्तव्याः, तथाच यथा आग्नेय्यां जीवानामनवगाहात् नोजीवाः, अपितु जीवदेशाः जीवप्रदेशाः भवन्ति, तथैव विमलायामपि जीवानामनवगाहात् नोजीवाः, अपितु जीवदेशा, जीवप्रदेशा च भवतीति भावः। 'अजीवा जहा दाए' विमलायाम्

अग्गेयी' वायव्य विदिशाका कथन आग्नेयी विदिशाकी तरहसे जानना चाहिये. 'सोमा जहा इंदा' उत्तर दिशा जीवरूप भी है अजीव रूप भी है इत्यादि सब कथन उत्तर दिशाके संबंधमें ऐन्द्री पूर्व–दिशाकी तरह से ही कर लेना चाहिये। 'ईसाणी जहा अग्गेयी' ईशान विदिशाका कथन आग्नेयी विदिशाकी तरहसे जानना चाहिये, 'विमलाए जीवा जहा अग्गेयीए' जिस प्रकारसे आग्नेयी दिशामें ऐसा कहा गया है कि जीवोंकी यहां अवगाहना नहीं होती है इसलिये यहां जीव नहीं है अपि तु यहां जीवदेश है और जीवप्रदेश है उसी प्रकारसे विमला दिशामें भी ऊर्ध्वदिशामें भी जीवोंकी अवगाहना नहीं हैं इसलिये वहां भी जीव नहीं है, किन्तु वहां जीवदेश और जीवप्रदेश हैं। इसलिये वह जीवदेशरूप भी और जीवप्रदेकरूप भी है। 'अजीवा जहा इंदाए'

"वायव्वा जहा अग्गेयी" વાયવ્ય વિદિશાનું કથન આગ્નેયી વિદિશાના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. "सोमा जहा इंदा" ઉત્તર દિશાનું કથન પૂર્વ દિશાના કથન પ્રમાણે સમજવું.

", ईसाणी जहा अग्गेयी" ઈશાન વિદિશાનું કથન આગ્નેયી વિદિશાના કથન પ્રમાણે સમજવું.

"विमलाए जीवा जहा अग्गेयीए" વિમલામાં (ઉર્ધ્વ દિશામાં) જીવ વિષેનું કથન અગ્નિદિશા પ્રમાણે સમજવું. અગ્નિ દિશામાં જેમ જીવોની અવગાહના થતી નથી, તેમ ઉર્ધ્વદિશામાં પણ જીવોની અવગાહના થતી નથી. તે કારણે અગ્નિ દિશાની જેમ ઉર્ધ્વ દિશામાં પણ જીવ નથી, પરન્તુ ત્યાં જીવદેશ અને જીવપ્રદેશો હોય છે. તે કારણે ઉર્ધ્વ દિશા જીવદેશ રૂપ પણ છે અને જીવપ્રદેશ રૂપ પણ છે. "अजीवा जहा इंदाए" ઉર્ધ્વ દિશામાં અજીવ વિષેનુ

ऊर्ध्वायां दिशि अजीवा यथा ऐन्द्रयां दिशि प्रतिपादितास्तथैव प्रतिपत्तव्याः, तथाच ऐन्द्रयाः समानवक्तव्यत्वात् यथा ऐन्द्रयां दिशि अजीवा द्विविधाः–रूप्यजीवाः, अरूप्यजीवाश्च, रूप्यजीवाश्चतुर्विधाः, अरूप्यजीवाः सप्तविधाः उक्तास्तथा विमलायामपि वक्तव्या इति भावः। 'एवं तमाए वि, नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमयो न भन्नइ' एवं विमलायामिव तमायामपि जीवादयो वक्तव्याः, विमलावदेव तमाऽपि वाच्येत्यर्थः, ननु विमलायामनिन्द्रिय 'सिद्ध' सम्भवात् तद्देशादयो युक्तास्तमायां पुनरनिन्द्रियासंभवात् कथंतद्देशादया युज्येरन् ? समुद्घातरूपदण्डाद्यवस्थमनिन्द्रिय-

---

ऊर्ध्व दिशामें अजीव पूर्वदिशाकी तरह कहे गये हैं। तात्पर्य कहनेका यह है कि जिस प्रकारसे ऐन्द्री दिशामें रूपी अजीव और अरूपि अजीव ये दो प्रकारके अजीव कहे गये हैं, तथा रूपी अजीव खंध आदिके भेदसे चार प्रकारके और अरूपी अजीव धर्मास्तिकायादिकके भेदसे सात प्रकारके कहे गये हैं, उसी प्रकारसे ये सब इस ऊर्ध्वदिशामें भी कहना चाहिये। 'एवं तमाए वि नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमयो न भन्नइ' ऊर्ध्वदिशाकी तरह अधोदिशामें भी जीवादिक कह लेना चाहिये अर्थात् विमलादिशाके वर्णन जैसा ही अधोदिशाका वर्णन है यहां ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि 'विमला – ऊर्ध्वदिशा में तो सिद्ध जीव होते हैं इसलिये उसमें तो उनके देशों और प्रदेशोंका होना ठीक है, परन्तु अधोदिशा में तो ऐसा संभवित नहीं है, फिर वहां अनिन्द्रिय – सिद्ध जीवोंके देश प्रदेशादिकों का होना कैसा संभ-

---

સમસ્ત કથન પૂર્વ દિશા પ્રમાણે સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ પૂર્વદિશામાં રૂપી અજીવ અને અરૂપી અજીવ, આ બે પ્રકારના અજીવનું અસ્તિત્વ કહ્યું છે, તથા રૂપી અજીવને ખંધ (સ્કન્ધ) આદિના ભેદથી ચાર પ્રકારના અને અરૂપી અજીવને ધર્માસ્તિકાયાદિકના ભેદથી સાત પ્રકારના કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે એ બધાંનું ઉર્ધ્વદિશામાં પણ અસ્તિત્વ છે, એમ સમજવું.

"एवं तमाए वि नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमयो न भन्नइ" વિમલા (ઉર્ધ્વ દિશા)ના જેવું જ કથન અધોદિશા વિષે સમજવું.

શંકા–વિમલામાં (ઉર્ધ્વ દિશામાં) તો સિદ્ધ જીવો પણ હોય છે. તેથી ત્યાં તો તેમના દેશો અને પ્રદેશો સંભવી શકે છે. અધોદિશામાં તો સિદ્ધ જીવો રહેતા નથી છતાં અધોદિશામાં અનિન્દ્રિયોના સિદ્ધ જીવોના દેશ પ્રદેશાદિકોનું અસ્તિત્વ હોવાની વાત કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

माश्रित्य तस्य देशस्य, देशानाम्, प्रदेशानां च विवक्षायां तत्रापि युक्तत्वात्। अथ तमायां विशेषमाह-नवरम्-विमलापेक्षया तमायां विशेपस्तु अरूप्यजीवाः षड्विधाः वक्तव्याः, तत्रतु सप्तविधानामुक्तत्वात् किन्तु अद्धासमयस्तमायां न भण्यते न व्यवह्रियते, समयव्यवहारोहि सञ्चरिष्णु सूर्यादिप्रकाशकृतो भवति, स च तमायां नास्तीति तत्राद्धासमयो न भण्यते इति भावः। अथ विमलायामपि नास्ति सूर्यः

चित हो सकेगा' क्योंकि समुद्धातरूप दण्डादि अवस्था वाले अनिन्द्रिय जीवको आश्रित करके उसके देशका, देशोंका और प्रदेशोंका वहां सद्भाव पाया जाता है इस विवक्षाको लेकर वहां पर भी उसके देशादिकका कथन बन जाता है। ऊर्ध्वदिशामें जो सात प्रकारके अजीवों का कथन किया गया है वैसा कथन अधोदिशामें इस संबंधमें नहीं किया गया है, बस इतनी सी विशेषता ऊर्ध्वदिशाके कथनसे अधोदिशाके कथनमें है. अर्थात् ऊर्ध्वदिशामें सात प्रकारके अजीवोंका कथन है - यहां अद्धासमयरूप कालको छोडकर ६ अजीवोंका कथन है। क्योंकि यहां पर अद्धासमयका व्यवहार नहीं है समय व्यवहार नित्यगतिमान् सूर्यादिकोंके प्रकाशसे होता है-तमा में सूर्यादिकोंका प्रकाश है नहीं, इसलिये वहां अद्धासमय नहीं कहा गया है। यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि विमलादिशामें तो सूर्यका सद्भाव

સમાધાન-સમુદ્ઘાત રૂપ દંડાદિ અવસ્થાવાળા (સિદ્ધ) જીવને અનુલક્ષીને તેના દેશનું, દેશો અને પ્રદેશોનું અસ્તિત્વ ત્યાં સંભવી શકે છે. આ વાતને ધ્યાનમાં લઇને તેના દેશાદિકનું કથન સંભવી શકે છે

ઉર્ધ્વદિશામાં અજીવ વિષયક જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે કથન કરતાં અધોદિશાના અજીવ વિષયક કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશિષ્ટતા રહેલી છે. ઉર્ધ્વદિશામાં સાત પ્રકારના અજીવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, પરન્તુ અધો દિશામાં છ પ્રકારના અજીવોનું જ કથન થવું જોઇએ, કારણ કે અધોદિશામાં અદ્ધાસમયરૂપ કાળ સિવાયના ૬ પ્રકારના અજીવોનું જ કથન કરવાનું કહ્યું છે. ત્યાં અદ્ધાસમયરૂપ કાળનું કથન કરવાનો નિષેધ શા માટે કર્યો છે, તે નીચે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે—

અધોદિશામાં અદ્ધાસમય (કાળ)નો વ્યવહાર સંભવી શકતો નથી કારણ કે સમય વ્યવહારને માટે જરૂરી નિત્ય ગતિમાન સૂર્યાદિકોના પ્રકાશનો જ ત્યાં અભાવ હોય છે તમામાં (અધોદિશામાં) સૂર્યાદિકોનો પ્રકાશ જ હોતો નથી. તે કારણે ત્યાં અદ્ધાસમય (કાળ)નું અસ્તિત્વ કહ્યું નથી.

इति कथं तत्र समयव्यवहारः? इतिचेदुच्यते–मन्दरावयवभूतस्फटिककाण्डे सूर्यादि प्रभा संक्रातिद्वारेण तत्र सञ्चरिष्णुसूर्यादिप्रकाशसम्भवात् ॥ सू० १ ॥

औदारिकादि शरीरवक्तव्यता।

मूलम्–कइ णं भंते! सरीरा पण्णत्ता? गोयमा! पंचसरीरा पण्णत्ता, तं जहा ओरालिय जाव कम्मए। आरोलियसरीरेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते? एवं ओगाहणं संठाणं निरवसेसं भाणियव्वं, जाव अप्पा बहुगंति, सेवं भंते! सेवं भंते त्ति'॥ सू० २॥

दसमे सए पढमो उद्देसो समत्तो ॥१०–१॥

छाया–कति खलु भदन्त! शरीराणि प्रज्ञप्तानि? गौतम! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–औदारिकम्, यावत् कार्मणम्, औदारिकशरीर खलु भदन्त! कतिविधं प्रज्ञप्तम्? एवम् अवगाहनासंस्थानं निरवशेषं भणितव्यम्, यावत् अल्प बहुत्वमिति, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥ सू० २ ॥

दशमे शतके प्रथम उद्देशकः समाप्तः ॥ १०–१ ॥

टीका—पूर्वं जीवादिरूपा दिशः प्ररूपिताः, जीवाश्च शरीरिणोऽपि भवन्तीति

नहीं है फिर वहां समयका व्यवहार कैसे होता है? तो इस आशंका का उत्तर ऐसा है कि मन्दरावयवभून स्फटिककाण्डमें सूर्यादिकोंकी प्रभा की संक्रान्ति होती है। सो इस द्वारा वहां संचरिष्णु चलस्वभाववाले सूर्यादिकोंका प्रकाश हो सकता है ॥ सू० १ ॥

औदारिकादि शरीर वक्तव्यता—'कइणं भंते! सरीरा पण्णता' इत्यादि।

टीकार्थ — इसके पहिले सूत्रकारने जीवादिरूप दिशाओंका प्रतिपादन कर दिया है। जीव शरीरधारी भी होते हैं। अतः शरीरोंकी

શંકા-વિમલા (ઉર્ધ્વ) દિશામાં તો સૂર્યનો સદ્‌ભાવ હોતો જ નથી. તો પછી ત્યાં સમયનો વ્યવહાર કેવી રીતે થતો હશે?

સમાધાન, મન્દરાવયવભૂત (સુમેરુના અવયવરૂપ) સ્ફટિકકાંડમાં સૂર્યાદિકોની પ્રભાની સંક્રાન્તિ થાય છે. તેના દ્વારા ત્યાં સંચરિષ્ણુ (સંચરણ કરતા) સૂર્યાદિકોનો પ્રકાશ પહોંચી શકે છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

ઔદારિક આદિ શરીરોની વક્તવ્યતા—

"कइ णं भंते! सरीरा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-આ પહેલાં સૂત્રકારે જીવાદિરૂપ દિશાઓનું પ્રતિપાદન કર્યું છે જીવો શરીરધારી પણ હોય છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં

शरीराणि प्ररूपयितुमाह–'कइणं भंते' इत्यादि। 'कइणं भंते! सरीरा पण्णत्ता? गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! कतिकियन्ति खलु शरीराणि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह–'गोयमा! पंच सरीरा पण्णत्ता' हे गौतम! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि, 'तंजहा–ओरालिए जाव कम्मए' तद्यथा–औदारिकं, यावत् वैक्रियम्, आहारम्, तैजसम्, कार्मणंच। गौतमःपृच्छति–'ओरालियसरीरे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त! औदारिक शरीरं खलु कतिविधं प्रज्ञप्तम्? भगवानाह–'एवं ओगाहणसंठाणं निरवसेसं भाणियव्वं जाव अप्पाबहुगंति' हे गौतम! प्रज्ञापनाया एकविंशतितमं पदम्-अवगाहनासंस्थानं निरवशेषं सर्वं भणितव्यम्, तदवधिमाह–यावत् अल्पबहुत्वम्

प्ररूपणा करनेके लिये सूत्रकार प्रश्न रूपमें 'कइणं भंते! सरीरा पण्णत्ता, इस सूत्रको कहते हैं – इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा प्रश्न किया है कि–हे भदन्त! शरीर कितने कहे गये हैं? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं –'गोयमा' हे गौतम! शरीर पांच कहे गये हैं। जो इस प्रकारसे हैं – 'ओरालिए जाव कम्मए' औदारिक शरीर, वैक्रिय शरीर, आहारक शरीर, तैजस शरीर और कार्मण शरीर।

अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं – 'ओरालियसरीरेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त! औदारिक शरीर कितने प्रकारका कहा गया है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–'एवं ओगाहणसंठाणं निरवसेसं भाणियव्वं जाव अप्पाबहुगंति' हे गौतम! यहां प्रज्ञापनाका २१ वां पद जो अवगाहना संस्थानरूप है वह सम्पूर्णरूपसे अल्पबहुत्व वक्तव्यता तक कहना चाहिये। वहां

શરીરોની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" कइ णं भंते! सरीरा पण्णत्ता?" હે ભગવન્! શરીરો કેટલાં કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा! पंच सरीरा पण्णत्ता-तंजहा" હે ગૌતમ! નીચે પ્રમાણે પાંચ શરીરો કહ્યાં છે–" ओरालिए जाव कम्मए" (૧) ઔદારિક શરીર, (૨) વૈક્રિય શરીર, (૨) આહારક શરીર, (૪) તૈજસ શરીર અને (૫) કાર્મણ શરીર—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–' ओरालिय सरीरेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते?" હે ભગવન્! ઔદારિક શરીર કેટલાં પ્રકારના કહ્યાં છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" एवं ओगाहणसंठाणं निरवसेस भाणियव्व जाव अप्पाबहुगं ति" હે ગૌતમ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન રૂપ ૨૧ માં પદમાં કરવામાં આવ્યુ છે, એવુ જ સમસ્ત કથન અહીં પણ સમજવું. તે કથન અલ્પ બહુત્વની વક્તવ્યતાના કથન પર્યન્ત અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ ત્યાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યુ છે–

अल्पबहुत्ववक्तव्यतापर्यन्तमित्यर्थः, तथाचोक्तम् तत्र–

'पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा–एगिंदिय ओरालियसरीरे जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरे' इत्यादि, पञ्चविधम् औदारिकशरीर प्रज्ञप्तम्–तद्यथा एकेन्द्रियौदारिकशरीरम्, यावत् द्वीन्द्रियौदारिकशरीरम्, चतुरिन्द्रियौदारिकशरीरम्, पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरम्, इत्यादि,

तथा चास्य संग्रहगाथा–" कइ संठाणपमाणं पोग्गलचिणणा सरीरसंजोगो,
दव्वपएसप्पबहुं सरीरओगाहणाए या ॥ १ ॥"

छाया—कति, संस्थानम्, प्रमाणम्, पुद्गलचयनं, शरीरसंयोगः,
द्रव्यप्रदेशाल्पबहुत्वम् शरीरावगाहनायाश्च ॥ १ ॥

तत्र च कतिशरीराणीतिवक्तव्यम्, तानि च औदारिकादीनि पञ्च बोध्यानि वा तथा औदारिकादीनां संस्थानं वक्तव्यम्, यथा नानासंस्थानमौदारिकम् २।

इस विषयमें ऐसा कहा गया है – 'पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा एगिंदिय ओरालियसरीरे जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरे' इत्यादि. औदारिक शरीर पांच प्रकारका कहा गया है – जो इस प्रकारसे है – (१) एकेन्द्रिय औदारिक शरीर, (२) दो इन्द्रिय औदारिक शरीर, (३) ते इन्द्रिय औदारिक शरीर, (४) चौ इन्द्रिय औदारिक शरीर और (५) पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर इत्यादि। इसकी संग्रह गाथा इस प्रकारसे है – 'कइ संठाणपमाणं' इत्यादि।

इसका अभिप्राय ऐसा है कि – शरीर कितने होते हैं ? तो इसके उत्तरमें कहना चाहिये कि वे पांच होते हैं। औदारिक आदि शरीरोंका संस्थान कैसा होता है ? औदारिक शरीरका संस्थान निश्चित आकार

" पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा–एगिंदिय ओरालिय सरीरे जाव पंचिंदिय ओरालिय सरीरे" ઈત્યાદિ ઔદારિક શરીરના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યાં છે–(૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર (૨) દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર, (૩) ત્રીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર અને (૫) પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર, ઈત્યાદિ. તેને લગતી સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે છે—

"कइ संठाणपमोणं" ઈત્યાદિ—

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–શરીર કેટલાં હોય છે? તેનો ઉત્તર રૂપે કહેવું જોઇએ કે "શરીર પાંચ હોય છે"

"ઔદારિક આદિ શરીરોના સંસ્થાન (આકાર) કેવાં હોય છે?" ઔદારિક શરીરનું સંસ્થાન કોઇ નિશ્ચિત આકારવાળું હોતું નથી, પણ

तथा एतेषामेव शरीराणां प्रमाणं वक्तव्यम्-यथा औदारिकं जघन्येनाङ्गुलासंख्येय-भागमात्रम्. उत्कृष्टेन सातिरेकयोजनसहस्रमानम् ३, तथा एषामेव शरीराणां पुद्गलचयनं वक्तव्यम्, यथा-औदारिकस्य निर्व्याघातेन षट्सु दिक्षु व्याघातं प्रतीत्य कदाचित् त्रिदिशीत्यादि ४, तथा एषामेव शरीराणां संयोगो वक्तव्यो-यथा यस्य औदारिकशरीरं भवति, तस्य वैक्रियं शरीरं कदाचित् भवति, इत्यादि ५, तथा एषामेव शरीराणां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वं वक्तव्यम् यथा-"सर्वस्तोकानि आहारकशरीराणि द्रव्यार्थतया" इत्यादि,' तथा एषामेव शरीराणामवगाहनाया अल्पबहुत्वं वक्तव्यम्" यथा सर्वस्तोका औदारिकशरीरस्य

वाला नहीं होता है किन्तु यह शरीर नाना प्रकारके संस्थान वाला होता है। इन शरीरोंका प्रमाण कितना होता है? औदारिक शरीरका प्रमाण अङ्गुलके असंख्यातवें भागमात्र होता है। यह जघन्य प्रमाण औदारिकका है। इसका उत्कृष्ट प्रमाण एक हजार योजनसे कुछ अधिक होता है। औदारिक आदि शरीरोंका पुद्गलचयन कितनी दिशाओंमें होता है? औदारिक शरीरके छह दिशाओंमें व्याघातको लेकर इसका पुद्गलचयन कदाचित् तीन दिशामें होता है इत्यादि। इन शरीरोंके संयोग वक्तव्यमें ऐसा कहना चाहिये कि जिस जीवके औदारिक शरीर होता है उसके वैक्रिय शरीर कदाचित् होता है इत्यादि. द्रव्यार्थता एवं पर्यायार्थताको लेकर इनके अल्पबहुत्वमें ऐसा कहना चाहिये कि द्रव्यार्थताकी अपेक्षा से सबसे कम आहारक शरीर हैं इत्यादि. तथा

તે શરીર વિવિધ સંસ્થાન (આકાર)વાળું હોય છે.

"તે શરીરીરોનું પ્રમાણ કેવું હોય છે?" ઔદારિક શરીરનું જઘન્ય (ઓછામાં ઓછું) પ્રમાણ આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલું જ હોય છે, અને તેનું ઉત્કૃષ્ટ (અધિકમાં અધિક) પ્રમાણ એક હજાર યોજન કરતાં પણ થોડું અધિક છે.

"ઔદારિક આદિ શરીરોનું પુદ્ગલચયન કેટલી દિશાઓમાં થાય છે?" ઔદારિક શરીરના છ દિશાઓમાં વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ તેનું પુદ્ગલચયન ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમાં થાય છે, ઇત્યાદિ.

આ શરીરોના સંયોગથી વક્તવ્યતામાં એવું કહેવું જોઇએ કે જે જીવને ઔદારિક શરીર હોય છે, તે જીવને વૈક્રિય શરીર ક્યારેક હોય છે, ઇત્યાદિ.

દ્રવ્યતા અને પર્યાયાર્થતાની અપેક્ષાએ તેમના અલ્પબહુત્વ વિષે આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ-દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ આહારક શરીર સૌથી ઓછાં છે, ઇત્યાદિ.

जघन्यिका अवगाहना ' इत्यादि ७। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-सेवं भंते 'सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेवे ति ॥ सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदश भाषा-
कलितललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुर राजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचिता
श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य
॥ प्रथमोद्देशः समाप्तः ॥१०-१॥

इन शरीरोंकी अवगाहनाके अल्पबहुत्वमें ऐसा कहना चाहिये कि औदारिक शरीरकी जघन्य अवगाहना सबसे कम है इत्यादि. अन्तमें गौतम स्वामी भगवान्‌के कथनको सत्य प्रमाणित करते हुए 'सेवं भंते! सेवं भंतेत्ति' कहते हैं। हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य है - हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य है। ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० २॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" नी प्रियदर्शिनी व्याख्याना दसमा शतकनो पहेलो उद्देशक समाप्त ॥१०-१॥

તે શરીરોની અવગાહનાની અલ્પબહુતા વિષે આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ- ઔદારિક શરીરની જઘન્ય અવગાહના સૌથી અલ્પ છે, ઈત્યાદિ.

સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને તેમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા કહે છે કે-

"सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" "હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે સર્વથા સત્ય જ છે" આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રિયદર્શિની
વ્યાખ્યાના દસમા શતનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૧॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते

दशमशतके द्वितीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

कषायभावमापन्नस्य साधोः किम् ऐर्यापथिकी क्रिया भवति? किंवा सांपरायिकी क्रिया भवति? अकषायभावमापन्नस्य साधोः किम् ऐर्यापथिकी क्रिया किंवा सांपरायिकी क्रिया भवति? ऐर्यापथिकी क्रियायाः, अथवा सांपरायिकी क्रियायाः हेतुश्च कः? योनिः, वेदनाप्रकारः, नैरयिकाणां वेदना, भिक्षुप्रतिमा आराधनेति।

क्रियाविशेषवक्तव्यता।

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी—संवुडस्स णं भंते! अणगारस्स वीयीपथे ठीच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स मग्गओ रूवाइं अवयक्खमाणस्स, पासओ रूवाइं अवलोएमाणस्स, उड्ढं रूवाइं आलोएमाणस्स, अहे रूवाइं ओलोएमाणस्स, तस्स णं भंते! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ? गोयमा! संवुडस्स णं अणगारस्स वीयिपथे ठिच्चा जाव तस्स णं णो इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया

शतक १० वें के दूसरे उद्देशेका प्रारंभ

इस शतकके द्वितीय उद्देशकका विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकार है—कषायभावयुक्त साधुको ऐर्यापथिकी क्रिया होती है या सांपरायिकी क्रिया होती है? अकषाय भावयुक्त साधुके ऐर्यापथिकी क्रिया होती है या सांपरायिकी क्रिया होती है? ऐर्यापथिकी क्रियाका और सांपरायिकी क्रियाका क्या कारण है? योनि, वेदना प्रकार, नैरयिकोंकी वेदना, भिक्षुप्रतिमा और आराधना इनका कथन।

દશમા શતકના બીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

દશમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન—કષાયભાવ યુક્ત સાધુને અર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે કે સાંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે? અકષાય ભાવયુક્ત સાધુ દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે? આ પ્રશ્નો. ઐર્યાપથિકી ક્રિયા અને સાંપરાયિકી ક્રિયાનું કારણ શું હોય છે? આ પ્રશ્ન—યોનિ. વેદના પ્રકાર, નૈરયિકોની વેદના, ભિક્ષુપ્રતિમા અને આરાધના, આ વિષયોનું કથન.

कज्जइ ! से केणट्ठे णं भंते। एवं वुच्चइ-संवुडस्स जाव संपराइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! जस्स णं कोहमाणमायालोभा एवं जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव सेणं उस्सुत्तमेव रीयति, से तेणट्ठेणं जाव संपराइया किरिया कज्जइ ! संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स अवीयीपथे ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स जाव तस्स णं भंते ! किं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ ?, पुच्छा, गोयमा ! संवुडस्स जाव तस्स णं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ ! से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–जहा सत्तमे सए पढमोद्देसए जाव से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ॥ सू० १ ॥

छाया–राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्–संवृतस्य खलु भदन्त ! अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा पुरतो रूपाणि निध्यायतो, मार्गतो रूपाणि अवेक्षमाणस्य, पार्श्वतो रूपाणि अवलोकयतः, ऊर्ध्वं रूपाणि अवलोकयतः, अधोरूपाणि आलोकयतस्तस्य खलु भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते ?, सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? गौतम ! संवृतस्य खलु अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा यावत् तस्य खलु नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सांपरायिकी क्रिया क्रियते। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–संवृतस्य यावत् सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? गौतम ! यस्य खलु क्रोधमानमायालोभा एव यथा सप्तमशतके प्रथमोद्देशके यावत् स खलु उत्सूत्रमेव रीयते, तत् तेनार्थेन यावत् सांपरायिकी क्रिया क्रियते। संवृतस्य खलु भदन्त ! अनगारस्य अवीचिपथे स्थित्वा पुरतो रूपाणि निध्यायतो यावत् तस्य खलु भदन्त ! किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते ? पृच्छा, गौतम ! संवृतस्य यावत् तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–यथा सप्तमे शतके प्रथमोद्देशके यावत् स खलु यथासूत्रमेव रीयते, तत् तेनार्थेन यावत् नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते ॥ सू० १ ॥

टीका—प्रथमोद्देशकान्ते औदारिकादि शरीराणि प्रतिपादितानि शरीरीच क्रियाकारी भवतीति क्रियां प्ररूपयितुं द्वितीयोद्देशकमारभते ' रायगिहे ' इत्यादि,

'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समवसृतः, भगवन्तं वन्दितुं नमस्कर्तुं पर्षद् निर्गच्छति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रतिगता पर्षत्, ततः शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटः सन् पर्युपासीनो गौतमः एवं वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादीत्-' संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स वीयीपथे ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स मग्गओ रूवाइं अवयक्खमाणस्स ' हे भदन्त ! संवृतस्य सामान्येन

क्रियाविशेषवक्तव्यता-'रायगिहे जाव एवं वयासी, इत्यादि ।

टीकार्थ — प्रथम उद्देशकके अन्तमें औदारिक आदि शरीरोंका कथन किया गया है. शरीरधारी क्रिया करने वाले होते हैं – इसलिये सूत्रकारने क्रियाको प्रतिपादन करनेके लिये इस द्वितीय उद्देशकका प्रारंभ किया है। 'रायगिहे जाव एवं वयासी' यहां यावत् शब्दसे इस प्रकारके अर्थवाले पाठका संग्रह किया है – राजगृह नगरमें महावीर स्वामी पधारे। उनको वंदना एवं नमस्कार करनेके लिये नगरकी परिषद् निकली धर्मकथा सुनकर वन्दना नमस्कार कर वह फिर वापिस चली गई. इसके बाद विनयसे युक्त हुए गौतम गणधरने प्रभुसे धर्म श्रवणकी अभिलाषासे दोनों हाथ जोड़कर इस प्रकार पूछा – 'संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स वीयीपंथे ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स मग्गओ रूवाइं अवयक्खमाणेस्स, पासओ रूवाइं अवलोएमा-

ક્રિયા વિશેષ વક્તવ્યતા—

रायगिहे जाव एवं वयासी " ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-પહેલા ઉદ્દેશાને અન્તે ઔદારિક આદિ શરીરોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. શરીરધારીઓ ક્રિયા કરતા હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે આ બીજા ઉદ્દેશામા ક્રિયાઓનુ પ્રતિપાદન કરવાને નિમિત્તે ગૌતમ સ્વામી દ્વારા એ વિષયને અનુલક્ષીને પૂછાયેલા પ્રશ્નો અને મહાવીર પ્રભુ દ્વારા આપવામાં આવેલા ઉત્તરો પ્રકટ કર્યા છે— ' रायगिहे जाव एवं वयासी " અહીં ' યાવત્ ' પદથી જે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે તે નીચે મુજબ છે-રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને નગરની પરિષદ નીકળી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી ત્યારબાદ ધર્મતત્ત્વને જાણવાની અભિલાષાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-" संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स वीयीपथे ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स मग्गओ रूवाइं अवयक्खमाणस्स,

प्राणातिपाताद्यास्रवद्वारसंवरोपेतस्य खलु अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा, वीचि शब्दः सम्प्रयोगे वर्तते, स च सम्प्रयोगो द्वयोर्भवति, एवंचेह कषायाणां जीवस्य च सम्बधो वीचिशब्दार्थः, ततश्च वीचिमतः कषायवतः पुरुषस्य पथे मार्गे स्थित्वा, अथवा विविच्य यथाऽऽख्यातसंयमात् पृथग्भूय कषायोदयमनपवार्य. अथवा विरूपाकृतिः- क्रियासरागत्वात् यस्मिन् अवस्थाने तद् विकृति यथाभवति तथा स्थित्वा पुरतोऽग्रे रूपाणि निध्यायतः पश्यतः, मार्गतः पृष्ठतो रूपाणि अवेक्षमाणस्य, अवकाङ्क्षतोऽपेक्षमाणस्य वा 'पासओ रूवाइं अवलोएमाणस्स, उड्ढं रूवाइं ओलोएमाणस्स, अहेरूवाइं आलोएमाणस्स तस्स णं भंते! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ? संपराइया किरिया कज्जइ?' पार्श्वतो रूपाणि अवलोकयतः, ऊर्ध्वं रूपाणि अवलोक-

णस्स, उड्ढं रूवाइं आलोएमाणस्स अहे रूवाइं आलोएमाणस्स तस्स णं भंते। किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ? संपराइया किरिया कज्जइ' यहां "वीचि" पद सम्प्रयोगमें आया है। यह सम्पयोग दो का होता है. इस प्रकार कषाय और जीवका सम्बन्ध वीचि शब्दका अर्थ है। सामान्य रूपसे जो प्राणातिपात आदि आस्रवद्वारके निरोधरूप संवरसे युक्त है ऐसा अनगार संवृत अनगार है। तथा कषाययुक्त पुरुषके मार्गमें स्थित होकरके अथवा यथाख्यातसंयमसे पृथक् होकरके - कषायके उदयको दूर नहीं करके अथवा सराग होनेसे जिस अवस्थानमें विरूपाकृति किया जैसी होती है इस प्रकारसे स्थित होकरके आगे रूपोंको देखनेवाले, पीछेसे रूपोंको देखनेवाले अथवा उनकी चाहना करनेवाले' अपनी आजू बाजू के रूपोंको देखने वाले, ऊँचे रूपोंको देखनेवाले, नीचे

पासओ रूवाइं अवलोएमाणस्स, उड्ढं, रूवाइं ओलोएमाणस्स, अहे रूवाइं आलोएमाणस्स तस्स णं भंते! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ?" આ સૂત્રમાં "वीचि" પદ સમ્પ્રયોગમાં આવ્યું આ સમ્પ્રયોગ બેનો થયો છે આ રીતે કષાય અને જીવના સંબંધ રૂપે અહીં તેનો પ્રયોગ થયો છે પ્રાણાતિપાત આદિ આસ્રવદ્વારના નિરોધરૂપ સંવરથી યુક્ત એવા અણગારને સંવૃત અણગાર કહે છે

હવે અહીં ગૌતમ સ્વામીનો એવો પ્રશ્ન થાય છે કે કષાયયુક્ત મનુષ્યના માર્ગમાં ઊભા રહીને, અથવા યથાખ્યાત (સાધુને પાળવાયોગ્ય) સંયમથી પૃથક્ (અલગ) થઇને-કષાયના ઉદયને દૂર કર્યા વિના, અથવા સરાગ અવસ્થાથી યુક્ત થઈને આગળ રહેલા રૂપોને દેખતો, પાછળ રહેલાં રૂપોને દેખતો, અથવા તેમને જોવાની ઇચ્છા રાખતો, પોતાની આજુબાજુમાં રહેલાં રૂપોને દેખતો, ઊંચે રહેલાં રૂપોને દેખતો અને નીચે રહેલાં રૂપોને દેખતો સંવૃત

यतः, अधोरूपाणि अवलोकयतस्तस्य खलु हे भदन्त ! अनगारस्य किमैर्यापथिकी क्रिया क्रियते ? भवति ?, किंवा सांपरायिकी क्रिया क्रियते ? भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! संवुडस्स णं अणगारस्स वीचिपथे ठिच्चा जाव तस्स णं णो ईरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ' हे गौतम ! संवृतस्य प्राणातिपाताद्यास्रवद्वारसंवरोपेतस्य खलु अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा यावत् पुरतो रूपाणि निध्यायतो, मार्गतो रूपाणि अवेक्षमाणस्य, पार्श्वतो रूपाणि अवलोकयतः ऊर्ध्वं रूपाणि अवलोकयतः, अधोरूपाणि आलोकयतस्तस्य खलु नो ऐर्यापथिकीक्रिया क्रियते न केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया भवति तस्य सकषायत्वात् अपितु सांपरायिकी क्रिया क्रियते, भवति ।

रूपोंको देखने वाले ऐसे उस संवृत अनगारको–संवरयुक्त अनगारको क्या ऐर्यापथिकी क्रिया होती है या सांपरायिकी क्रिया होती है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं – 'गोयमा' हे गौतम ! 'संवुडस्स णं अणगारस्स वीयिपंथे ठिच्चा जाव तस्स णं णो ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ' प्राणातिपातादि रूप आस्रवद्वारके निरोधरूप संवरसे युक्त अनगार के कि जो वीचिपथमें स्थित होकरके – यावत् सामनेके रूपोंको देखता है, पीछेके रूपोंकी देखता है या चाहता है, पासके रूपोंको देखता है, ऊपरके रूपोंको और नीचेके रूपोंको देखता है ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है – केवल योगनिमित्तक होनेवाली यह ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है, किन्तु कषाययुक्त होनेसे उस संवृत अनगारके सांपरायिकी क्रिया होती है।

અણુગાર (સંવર યુક્ત અણુગાર) શું ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે ? કે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! ' संवुडस्स णं अणगारस्स वीयिपथे ठिच्चा जाव तस्स णं णो ईरियावहिया किरिए कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ " પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ આસ્રવ દ્વારોના નિરોધરૂપ સંવરથી યુક્ત એવો અણુગાર કે જે વીચિપથમાં (કષાય ભાવમાં) રહીને પોતાની સામે રહેલાં રૂપોને નીરખે છે, પોતાની પાછળ રહેલાં રૂપોને નીરખે છે અથવા નીરખવા ઇચ્છે છે, આસપાસનાં રૂપોને નીરખે છે, ઉપર રહેલાં રૂપોને નીરખે છે, અને નીચે રહેલાં રૂપોને નીરખે છે, તે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે, ઐર્યાપથિકી ક્રિયા તો યોગનિમિત્તક જ હોય છે પણ તેની આ ક્રિયા યોગનિમિત્તક હોતી નથી. કષાય યુક્ત હોવાથી તે સંવૃત અણુગાર સાંપરાયિકી ક્રિયા જ કરતો હોય છે.

'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-संवुडस्स जाव सांपराइया किरिया कज्जइ?' हे भदन्त! तत्-अथ, केनार्थेन एवमुच्यते यत्-संवृतस्य आस्रवद्वारसंवरयुक्तस्य यावत् अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा पुरतो रूपाणि निध्यायतो, मार्गादितो रूपाणामवेक्षणादिकं कुर्वतो नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते-भवति, अपितु सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवतीति किं कारणम्? भगवानाह-'गोयमा! जस्स णं कोहमाणमायालोभा एवं जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव से णं उस्सुत्तमेव रीयइ' हे गौतम! यस्य खलु अनगारस्य क्रोधमान-माया-लोभा एवं रीत्या यथा सप्तमशतके प्रथमोद्देशके कथनानुसारं यावत् व्युच्छिन्ना नष्टा भवन्ति, तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते-भवति, यस्य खलु पुनः क्रोधमान-माया लोभा अव्युच्छिन्ना भवन्ति, तस्य खलु सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवति,

अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ संवुडस्स जाव संपराइया किरिया कज्जइ' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि वीचिपथ में स्थित होकरके सामने के रूपों को देखने वाले तथा पीछे आदि के रूपों को देखने वाले संवृत अनगार को ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है-सांपरायिकी क्रिया होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'जस्स णं कोहमाणमायालोभा एवं जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव से णं उस्सुत्तमेव रीयइ' जिसके क्रोध, मान, माया और लोभ ये कषायें जैसा कि सप्तम शतक में प्रथम उद्देशक में कहा गया है उसके अनुसार नष्ट हो जाती है अर्थात् उदय में न हो उस अनगार के ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। जिस अनगार को ये क्रोध, मान माया और लोभ कषायें नष्ट नहीं होतें हैं अर्थात् उदय

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ सवुडस्स जाव सपराइया किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ આપ શા કારણે એવું કહો છો કે વીચિપથમાં (કષાયભાવમાં) રહીને-કષાયોથી યુક્ત રહીને આગળના, પાછળનાં, આસપાસના, ઉપરનાં અને નીચેના રૂપોને નીરખતો સંવૃત અણગાર સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે-ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! "जस्सणं कोहमाण-मायालोभा एवं जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव से णं उस्सुत्तमेवं रीयइ" જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ કષાયો-સાતમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે નષ્ટ થઈ ગયા હોય છે, અર્થાત્ ઉદયમાન હોય એવો અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે

પરન્તુ જે અણગારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો નષ્ટ થયા નથી, અર્થાત્ ઉદયમા આવ્યા નથી. તે અણગાર સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે

यथासूत्रं रीतं रीयमाणस्य आगमानुसारं वर्तनं कुर्वतः ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते-भवति, उत्सूत्रं रीत रीयमाणस्य-आगममुल्लङ्घ्य वर्तनं कुर्वतस्तु सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवति, स खलु अयमनगारः उत्सूत्रमेव-आगमातिक्रमणत एव रीयते-गच्छति-वर्तनं करोतीत्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं जाव संपराइया किरिया कज्जइ' तत् तेनार्थेन यावत्-संवृतस्य खलु अनगारस्य वीचिपथे स्थित्वा सर्वतो रूपाणि पश्यतो नो ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, अपितु सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवति। गौतमः पृच्छति-'संवुडस्स णं भंते! अणगारस्स अवीयिपये ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्जायमाणस्स जाव तस्स णं भंते! किं ईरिया वहिया कज्जइ? पुच्छा हे भदन्त! संवृतस्य आस्रवद्वारसंवरोपेतस्य खलु अनगारस्य अवीचिपथे अवीचिमतः अकषायसम्बन्धवतो मार्गे, अथवा अविविच्य-यथाख्यातसंयमात् अपृथग्भूय, अवि-

में नहीं होते हैं उसको सांपरायिकी क्रिया होती है। सूत्रके अनुसार वर्तन करने वाले को ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। आगम को उल्लङ्घन करके वर्तन करने वाले को सांपरायिकी क्रिया होती है। यह यह अनगार उत्सूत्र ही-आगमाज्ञा को उल्लंघन करके ही अपनी प्रवृत्ति करता है। 'से तेणट्ठेणं जाव संपराइया किरिया कज्जइ' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वीचिपथमें स्थित होकर सर्व तरफसे रूपों को देखने वाले संवृत अनगार को ऐर्यापथिकी क्रिया नहीं होती है प्रत्युत उसको सांपरायिकी क्रिया होती है। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं - 'संवुडस्स णं भंते! अणगारस्स अवीयिपये ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स जाव तस्स ण भंते! किं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, पुच्छा' हे भदन्त! जो संवरोपेत अनगार अवीचिपथमें अकषायवाले पुरुष के मार्ग में स्थित होकरके, अथवा - यथाख्यात संयम से

છે. સૂત્રના આદેશ અનુસાર વર્તનાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, પણ આગમનું ઉલ્લંઘન કરીને વર્તનાર સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે. તે કપાયયુક્ત અણુગાર ઉત્સૂત્ર (આગમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને) જ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. "से केणट्ठेणं जाव सपराइया किरिया कज्जइ" હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે વીચિ-પથમા સ્થિત રહીને (કષાયભાવથી યુક્ત રહીને) સર્વ તરફથી રૂપોને દેખનાર સંવૃત અણુગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી, પરન્તુ તે સાંપરાયિકી ક્રિયા જ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"संवुडस्स णं भते अणगारस्स अवीयिपये ठिच्चा पुरओ रूवाइं निज्झायमाणस्स जाव तस्स णं भंते! कि ईरियावहिया किरिया कज्जइ, पुच्छा" હે ભગવન્! જે સંવૃત અણુગાર અવીચિપથમા (અકષાય ભાવમાં) સ્થિત રહીને-અથવા યથાખ્યાત સંયમનું પાલન થાય એવી રીતે- અથવા જે

कृतित्वा यथा भवति तथा, पथि-मार्गे स्थित्वा पुरतो रूपाणि निध्यायतो यावत् मार्गतो रूपाणि अवेक्षमाणस्य, पार्श्वतो रूपाणि अवलोकयतः ऊर्ध्वं रूपाणि अवलोकयतः, अधोरूपाणि आलोकयतस्तस्य खलु भदन्त! अनगारस्य किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते-भवति? किंवा साम्परायिकी क्रिया क्रियते? भवति? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयमा! संवुडस्स जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ' हे गौतम! संवृतस्य आस्रवद्वारसंवरोपेतस्य खलु यावत् अनगारस्य अवीचिपथे स्थित्वा पुरतो रूपाणि निध्यायतो, मार्गतो रूपाणि अवेक्षमाणस्य, पार्श्वतो रूपाणि अवलोकयतः, ऊर्ध्वं रूपाणि अवलोकयतः, अधोरूपाणि आलोकयतस्तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया-केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया क्रियते-भवति, तस्य कषायरहितत्वात् नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते-भवति।

अपृथक् होकरके अथवा - विकृति जैसे नहीं हो इस तरहसे मार्गमें स्थित होकर के सामनेके रूपों को, यावत् पीछे के रूपों को, पास के रूपों को, उपर के रूपों को, नीचेके रूपों को, देखता है - ऐसे उस अनगार को क्या ऐर्यापथिकी क्रिया होती है या सांपरायिकी क्रिया होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं - 'गोयमा' हे गौतम! 'संवुडस्स जाव तस्स णं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ' अवीचिपथ में स्थित होकरके सामने के, पीछे के, आजू बाजू के, ऊपर और नीचे के रूपों को देखने वाले उस आस्रवद्वार संवरोपेत अनगार को केवलयोग प्रत्ययवाली कर्मबन्ध क्रिया रूप ऐर्यापथिकी क्रिया होती है। क्योंकि यह कषाय रहित होता है। सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है। क्योंकि यह कषायवाले को होती है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते

રીતે વિકૃતિ ન થાય એવી રીતે - માર્ગમાં ઉભા રહીને પોતાની સામેનાં, પાછળનાં, આજુબાજુનાં, ઉપરમાં અને નીચેના રૂપોને દેખે છે, તે અણગાર શું ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, કે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा!" હે ગૌતમ! " संवुडस्स जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, णो संपराइया किरिया कज्जइ" અવીચિપથમાં સ્થિત રહીને સામેના, પાછળના, આસપાસનાં ઉપરનાં અને નીચેનાં રૂપોને દેખતો એવો તે સંવૃત (આસ્રવોનો નિરોધ કરનાર) અણગાર કેવળ યોગનિમિત્તક કર્મબંધ ક્રિયારૂપ ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, કારણ કે તે કષાયરહિત હોય છે. તેના દ્વારા સાંપરાયિકી ક્રિયા થતી નથી, કારણ કે તે ક્રિયા કષાયયુક્ત વ્યક્તિ વડે જ કરાતી હોય છે.

गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' हे भदन्त! तत्-अथ केनार्थेन एवमुच्यते यत्-संवृतस्य खलु अनगारस्य पूर्वोक्तप्रकारस्य ऐर्यापथिकी क्रियते नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते? भगवानाह-'जहा सत्तमे सए पढमोद्देसए जाव से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ' हे गौतम! यथा सप्तमे शतके प्रथमोद्देशके कथनानुसारं यावत्-यस्य खलु क्रोधमानमायालोभाः व्युच्छिन्नाः भवन्ति, तस्य खलु ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, यस्य पुनः मानमायालोभा अव्युच्छिन्ना भवन्ति, तस्य खलु सांपरायिकी क्रिया क्रियते, यथासूत्रं रीतं रीयमाणस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते, उत्सूत्रं रीतं रीयमाणस्य साम्परायिकी क्रिया क्रियते, स खलु यथासूत्रमेव आगमानतिक्रमणतएव रीयते

हैं - 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि पूर्वोक्त प्रकार वाले संवृत अनगार को ऐर्यापथिकी क्रिया होती है सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं - 'जहा सत्तमे सए पढमोद्देसए जाव से णं अहासुत्तमेव रीयइ से तेणट्ठेणं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ' हे गौतम! जैसा सप्तम शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है उसके अनुसार जिसका क्रोध, मान, माया और लोभ व्युच्छिन्न हो गये हैं उसको ऐर्यापथिकी क्रिया होती है, और जिसके ये क्रोध, मान, माया और लोभ व्युच्छिन्न नहीं हुए हैं उसको सांपरायिकी क्रिया होती है, तथा यथासूत्र प्रवृत्ति करने वाले को ऐर्यापथिकी क्रिया होती है और उत्सूत्र-आगमविरुद्ध प्रवृत्ति करने वालेको सांपरायिकी क्रिया होती है. इस प्रकारके साधु की प्रवृत्ति

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે તે અણગાર ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે, સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"जहा सत्तमे सए पढमोद्देसए जाव से णं अहासुत्तमेव रीयइ-से तेणट्ठेणं जाव णो संपराइया किरिया कज्जइ" હે ગૌતમ! સાતમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા અનુસાર જેના ક્રોધ, માન માયા અને લોભ વ્યુચ્છિન્ન (નષ્ટ) થઇ ગયા છે, તેના દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે, પરન્તુ જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ક્ષીણ થયા નથી, તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે. તથા સૂત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરનાર દ્વારા ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે અને ઉત્સૂત્ર-આગમ વિરૂદ્ધની-પ્રવૃત્તિ કરનારના દ્વારા સાંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. અવીચિપથમાં રહીને ઉપર્યુક્ત રૂપોને દેખનાર સાધુની પ્રવૃત્તિ આગમ-વિરૂદ્ધની હોતી નથી પણ આગમાનુકૂલ જ હોય છે. હે ગૌતમ! તે કારણે

गच्छति वर्तन करोति, तत्-तेनार्थेन यावत्-संवृतस्य खलु अनगारस्य अवीचिपथे स्थित्वा सर्वतोरूपाणि पश्यत स्तस्य कषायरहितत्वात् ऐर्यापथिकी क्रिया-केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया क्रियते-भवति, नो साम्परायिकी क्रिया क्रियते-भवति इति ॥ सू० १ ॥

योनिवक्तव्यता ।

मूलम्--"कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा जोणी पण्णत्ता, तंजहा-सीया, उसिणा, सीतोसिणा, एवं जोणीपयं निरवसेसं भाणियव्वं ॥सू० २॥

छाया-कतिविधा खलु भदन्त! योनिः प्रज्ञप्ता? गौतम! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा, एवं योनिपदं निरवशेषं भणितव्यम् ॥ सू० २ ॥

टीका-अनन्तरं क्रिया मरूपिता, क्रियावतां च प्रायो योनि प्राप्तिर्भवतीति योनि प्ररूपयितुमाह-'कइविहाणं भंते! जोणी' इत्यादि' 'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कतिविधा खलु योनिः प्रज्ञप्ता? भग

आगमविरुद्ध न होकर आगमानुकूल ही होती है- इस कारण अवीचिपथमें रहकर सर्वतरफ से रूपों को देखने वाले उस संवृत अनगार को कषायरहित होनेके कारण ऐर्यापथिकी क्रिया होती है- केवल योग प्रत्यया कर्मबंध क्रिया होती है, सांपरायिकी क्रिया नहीं होती है ॥सू० १॥

योनिवक्तव्यता —

'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ — इसके पहिले क्रियाओंका निरूपण किया गया है। क्रियावालोंको प्रायः योनिकी प्राप्ति होती है। इसलिये सूत्रकारने यहां योनिकी प्ररूपणा की है। इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है 'कइविहा

એવું કહ્યું છે કે અવીચિપથમાં રહીને આગળના પાછળના આસપાસનાં અને ઉપર તથા નીચેનાં રૂપોને દેખનાર તે સંવૃત અણગાર અકષાયભાવથી યુક્ત હોવાને લીધે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે-તેની તે ક્રિયા "યોગપ્રત્યયા કર્મબંધક્રિયા" હોય છે, તેના દ્વારા સાંપરાયિકી ક્રિયા થતી નથી. ॥ સૂ ૧ ॥

યોનિવક્તવ્યતા—

"कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-આગળના સૂત્રમાં ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ક્રિયાવાળાને સામાન્યતઃ યોનિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી સૂત્રકારે અહીં યોનિની પ્રરૂપણા કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન

वानाह-'गोयमा ! तिविहा जोणी पण्णत्ता' हे गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, 'तंजहा-सीया, उसिणा, सीओसिणा' तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा, तथाच 'यु मिश्रणे' इति वचनाद् युवन्ति-तैजसकार्मणशरीरवन्तो जीवा औदारिकादि शरीरयोग्यस्कन्धसमुदायेन मिश्री भवन्ति यस्यां सा योनिः, सा च त्रिविधा शीतादिभेदात्, तत्र शीता-शीतस्पर्शा, उष्णा-उष्णस्पर्शा, शीतोष्णा-शीतस्पर्शोष्णस्पर्शरूपद्विस्वभावा चेति, 'एवं जोणीपयं निरवसेसं भाणियव्वं' एवंरीत्या योनिपदं-

---

णं भंते ! जोणी पण्णत्ता' हे भदन्त ! जीवों की उत्पत्तिस्थान रूप योनि कितने प्रकारकी कही गई है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं - 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहा जोणी पण्णत्ता' योनि तीन प्रकारकी कही गई है। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं - 'सीया, उसिणा, सीओसिणा' शीतयोनि, उष्णयोनि और शीतोष्णयोनि, "यु" मिश्रणे - इस मिश्रणार्थक "यु" धातु से यह योनि शब्द निष्पन्न हुआ है. "युवन्ति यस्यां सा योनिः" इस व्युत्पत्तिके अनुसार तैजस और कार्मण शरीर वाले जीव औदारिक आदि शरीर के योग्य स्कन्ध समुदाय से जिसमें मिश्रित होते हैं उसका नाम योनि है यह योनि शीतादि के भेद से तीन प्रकारकी कही गई है। शीता - शीतस्पर्शवाली, उष्णा - उष्णस्पर्शवाली और शीतोष्णा - शीतस्पर्श और उष्णस्पर्श इन दोनों स्वभाववाली। 'एवं जोणीपयं निरवसेसं भाणियव्वं' इस प्रकारसे यहां

પૂછે છે કે-"कइविहाणं भंते ! जोणी पण्णत्ता ?" હે ભગવન્ ! જીવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન રૂપ યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"तिविहा जोणी पण्णत्ता-तंजहा" હે ગૌતમ ! યોનિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-'सीया, उसिणा, सीओसिणा" (૧) શીતયોનિ, (૨) ઉષ્ણ યોનિ અને (૩) શીતોષ્ણ યોનિ "यु" ધાતુ પરથી યોનિ શબ્દ બન્યો છે અને તેનો 'મિશ્રણ કરવુ' એવો અર્થ થાય છે. "युवन्ति यस्यां सा योनि." આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર "તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જીવો ઔદારિક આદિ શરીરને યોગ્ય સ્કન્ધસમુદાયથી જેમાં મિશ્રિત થાય છે, તેનું નામ યોનિ છે." તેના ઉપર મુજબ શીત આદિ ત્રણ ભેદ છે શીતા-શીતસ્પર્શવાળી, ઉષ્ણા-ઉષ્ણસ્પર્શવાળી, અને શીતોષ્ણ-શીતસ્પર્શ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ, આ બન્ને સ્વભાવવાળી

"एव जोणीपय निरवसेसं भाणियव्व" આ રીતે અહીં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના નવમાં યોનિ પદનું સંપૂર્ણ કથન થવુ જોઈએ. પ્રજ્ઞાપનાના નવમા સૂત્રમા આ

प्रज्ञापनाया नवमं पदं निरवशेषं सर्वं भणितव्यम्, तथाचोक्तं प्रज्ञापनायां नवमे पदे- 'नेरइयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीओसिणा जोणी ? गोयमा ! सीयावि जोणी, उसिणावि जोणी, णोसीओसिणा जोणी' इत्यादि, नैरयिकाणां भदन्त ! किं शीता योनिः ? उष्णा योनिः, शीतोष्णा योनिः गौतम ! शीताऽपि योनिः, उष्णापि योनिः, नोशीतोष्णा योनिः, इत्यादि, अयमाशयः-आद्यासु तिसृषु रत्नप्रभा-शर्कराप्रभा-वालुकाप्रभासु नारकपृथिवीषु चतुर्थ्यां च पङ्कप्रभायां केषुचित् नरकावासेषु नैरयिकाणां यदुत्पत्तिक्षेत्रं तच्छीतस्पर्शपरिणतमिति तेषां शीताऽपि योनिरस्ति। अथच शेषासु धूमप्रभाद्यासु पृथिवीषु चतुर्थपृथिवीनरकावासेषु च केषु

प्रज्ञापना का नौवां पद सम्पूर्ण रूपसे कहना चाहिये - प्रज्ञापनाके नौवें पद में ऐसा ही कहा है - 'नेरइयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीओसिणा जोणी ? गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, णो सीओसिणा जोणी' इत्यादि गौतम ने यहां प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! नैरयिकोंको क्या शीतयोनि होती है ? अथवा उष्णयोनि होती है ? वा शीतोष्णयोनि होती है ? इसके उत्तर में गौतम से प्रभु ऐसा कहते हैं - हे गौतम ! नैरयिकोंको शीत भी योनि होती है, उष्ण भी योनि होती है और नोशीतोष्ण योनि होती है। इत्यादि। इसका आशय इस प्रकारसे है - आदि की तीन पृथिवियोंमें रत्नप्रभा, शर्कराप्रभा और वालुकाप्रभा में तथा चौथी पङ्कप्रभा में कितनेक नरकावासों में नैरयिकोंका जो उत्पत्ति क्षेत्र है वह शीतस्पर्श परिणत होता है इस कारण उनको शीत भी योनि होती है। तथा शेष धूमप्रभा

વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે-नेरइयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीओसिणा जोणी ?" "गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, णो सिओसिणा जोणी" ઇત્યાદિ—

ગૌતમ અણુગારનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! નારકોને શું શીતયોનિ હોય છે ? કે ઉષ્ણયોનિ હોય છે ? કે શીતોષ્ણયોનિ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! નારકોને શીતયોનિ પણ હોય છે, ઉષ્ણયોનિ પણ હોય છે અને નો શીતોષ્ણયોનિ હોય છે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-પહેલી ત્રણ પૃથ્વીઓમાં (રત્નપ્રભામાં, શર્કરાપ્રભામાં અને વાલુકાપ્રભામાં) તથા ચોથા પંકપ્રભાના કેટલાક નરકાવાસોમાં નૈરયિકોનાં જે ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર છે, તે શીતસ્પર્શ પરિણત હોય છે, તે કારણે નારકોને શીત યોનિ પણ હોય છે, એમ કહેવામાં આવ્યુ છે તથા બાકીની ધૂમપ્રભા, તમઃ

चित् नैरयिकाणां यदुत्पत्तिक्षेत्रं तदुष्णस्पर्शपरिणतमिति तेषामुष्णाऽपि योनिरस्ति, किन्तु नैरयिकाणां नोशीतोष्णा–मध्यमस्वभावा, द्विस्वभावा वा योनिरस्ति, तथा स्वभावत्वात्। तथाच शीतादियोनिप्रकरणार्थसंग्रहगाथा–

"सीओसिण जोणीया सव्वे देवाय, गब्भवक्कंती।
उसिणाय तेउकाए दुहनिरए तिविह सेसेसु" ॥१॥
शीतोष्णयोनिकाः सर्वे देवाश्च गर्भव्युत्क्रान्ताः।
उष्णाच तेजस्काये, द्विधा निरये, त्रिविधा शेषेषु।

तथैव–'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा जोणी पण्णत्ता, तं जहा–सचित्ता, अचित्ता, मीसिया' इत्यादि, कतिविधा खलु भदन्त! योनिः

आदि पृथिवियों में और चतुर्थ पृथिवीके कितनेक नरकावासोंमें नैरयिकोंका जो उत्पत्ति क्षेत्र है वह उष्ण स्पर्श परिणत होता है इसलिये उनके उष्ण भी योनि होती है। क्योंकि वहां ऐसा ही स्वभाव है। शीतादि योनि के प्रकार के अर्थको कहनेवालीकी यह संग्रह गाथा है— 'सीओसिण' इत्यादि।

समस्त देवों और गर्भज जीवों को शीतोष्णयोनि होती है तैज स्कायिकोंको उष्णयोनि होती है. नैरयिकों में शीत और उष्णयोनि होती है। बाकीके जीवोंमें – चार स्थावर, तीन विकलेन्द्रिय, अगर्भजपंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य इनमें शीत, उष्ण और शीतोष्ण ऐसी त्रिविध योनि होती है ॥१॥

इसी प्रकारसे –'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता' हे भदन्त! योनि कितने प्रकारकी कही गई है? 'गोयमा' हे गौतम! 'तिविहा जोणी पण्णत्ता' योनि तीन प्रकारकी कही गई है – 'तं जहा' जैसे –

પ્રભા અને તમસ્તમપ્રભામાં તથા પંકપ્રભાના કેટલાક નરકાવાસોમાં નૈરયિકોનું ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર છે, તે ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણત હોય છે તેથી તે નરકોના નારકોને ઉષ્ણયોનિ હોય છે, કારણ કે ત્યાં એવી જ પરિસ્થિતિ છે. શીતાદિ યોનિના પ્રકરણાર્થની આ સંગ્રહ ગાથા છે–"सीओसिण" ઈત્યાદિ

સમસ્ત દેવોને ગર્ભજ જીવોને શીતોષ્ણયોનિ હોય છે તૈજસ્કાયિકોને ઉષ્ણયોનિ હોય છે. નારકોને શીત અને ઉષ્ણયોનિ હોય છે. બાકીના જીવોમાં એટલે કે ચાર સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યમાં શીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ, એ ત્રણ પ્રકારની યોનિ હોય છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

એજ પ્રમાણે–"कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता?" હે ભગવન્! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે? "गोयमा! तिविहा जोणी पण्णत्ता–तंजहा–सचित्ता,

प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सचित्ता, अचित्ता, मिश्राचेत्यादि । सचित्तादियोनिप्रकरणार्थसंग्रहगाथाचैवम्—

"अचित्ता खलु जोणी नेरइयाणं तहेव देवाणं ।
मीसाय गब्भवासे तिविहा पुण होइ सेसेसु"
अचित्ता खलु योनिः नैरयिकाणां तथैव देवानम्,
मिश्राच गर्भवासे, त्रिविधा पुनर्भवति शेषेषु, इति,

एकेन्द्रियसूक्ष्मजीवनिकायसम्भवे सत्यपि नैरयिकदेवानां यदुत्पत्तिक्षेत्रं तन्न केनचिज्जीवेन परिगृहीतमिति अचित्ता नैरयिकदेवानां योनिः, गर्भवासयोनिस्तु सचित्ताऽचित्तोभयमिश्रा भवति, शुक्रशोणितपुद्गलानामचित्तानां गर्भाशयस्य सचे-

---

'सचित्ता, अचित्ता, मीसिया' सचित्त योनि, अचित्त योनि और सचित्ताचित्तयोनि। सचित्तादियोनि के प्रकरणके अर्थको कहनेवाली संग्रह गाथा इस प्रकार से है– 'अचित्ता खलु' इत्यादि।

नारक और देवोंको अचित्त योनि होती है. गर्भज मनुष्य और तिर्यञ्चों को मिश्र – सचित्ताचित्त योनि होती है। पांच स्थावर, तीन विकलेन्द्रिय और अगर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च तथा मनुष्य इनके त्रिविध सचित्त अचित्त तथा मिश्र योनि होती है। एकेन्द्रिय सूक्ष्म जीवनिकायको संभव होने पर भी नैरयिक देवों का जो उत्पत्ति क्षेत्र है वह किसी जीव से परिगृहीत नहीं है इस कारण नैरयिक और देवों की योनि अचित्त कही गई है। परन्तु जो गर्भावास योनि है वह सचित्त, अचित्त, उभयमिश्रित होती है। क्योंकि शुक्रशोणित पुद्गल अचित्त

अचित्ता, मीसिया" હે ગૌતમ ! યોનિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યાં છે– (૧) સચિત્તયોનિ, (૨) અચિત્તયોનિ અને (૩) સચિત્તાચિત્ત યોનિ.

સચિત્ત આદિ યોનિના પ્રકરણાર્થની સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે છે "अचित्ता खलु" ઇત્યાદિ—

નારકોને અને દેવોને અચિત્તયોનિ હોય છે. ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચોને મિશ્ર (સચિત્તાચિત્ત) યોનિ હોય છે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તથા મનુષ્યને ત્રણે પ્રકારની-સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર-યોનિ હોય છે એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ જીવનિકાયનો સંભવ હોવા છતાં પણ નૈરયિક અને દેવોના જ ઉત્પત્તિક્ષેત્ર છે, તે કોઇ પણ જીવ વડે પરિગૃહીત નથી, તે કારણે નારકો અને દેવોની યોનિને અચિત્ત કહી છે. પરન્તુ જે ગર્ભાવાસ યોનિ છે તે સચિત્ત, અચિત્ત અને સચિત્તાચિત્ત હોય છે કારણ કે શુક્રશોણિત પુદ્‌ગલો અચિત્ત હોય છે અને ગર્ભાશય સચેતન હોય છે.

तनस्य च सद्भावात्, शेषाणां पृथिव्यादीनां संमूर्च्छनजानां च मनुष्यादीनाम् उत्पत्तिक्षेत्रे जीवेन परिगृहीतेऽपरिगृहीते, उभयरूपे चोत्पत्तिरिति त्रिविधाऽपि योनिर्भवति। तथा—कइविहाणं भंते ! जोणी पण्णत्ता ? गोयमा ! तिविहा जोणी पण्णत्ता, तं जहा—संवुडाजोणी, वियडाजोणी, संवुडवियडाजोणी" इत्यादि, कति विधा खलु भदन्त ! योनिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—संवृता योनिः, विवृता योनिः, संवृतविवृता योनिश्च, इत्यादि, संवृतादियोनिप्रकरणार्थं संग्रहस्त्वेवम्—

"एगिंदियनेरइया संवुडजोणी, तहेव देवाय।
विगलिंदिएसु वियडा संवुडवियडा य गब्भंमि" ॥ १ ॥

छाया—एकेन्द्रियनैरयिकाः संवृतयोनयः, तथैव देवाश्च।
विकलेन्द्रियेषु विवृता, संवृतविवृताच गर्भे इतिच्छाया।

होते हैं और गर्भाशय सचेतन होता है। शेष पृथिव्यादिकोंकी तथा संमूर्च्छज मनुष्यादिकों की जीव से परिगृहीत, अपरिगृहीत तथा उभयरूप ऐसे उत्पत्तिक्षेत्रमें उत्पत्ति होती है। इस कारण इनकी योनि तीनों प्रकार की कही गई है। तथा 'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता' हे भदन्त! योनि कितने प्रकारकी कही गई है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं – 'गोयमा' तिविहा जोणी पण्णत्ता' हे गौतम! योनि तीन प्रकारकी कही गई है – 'तं जहा' जैसे 'संवुडा जोणी, वियडा जोणी, संवुडवियडा जोणी' इत्यादि संवृतयोनि १, विवृतयोनि २ और संवृतविवृत योनि ३ संवृतादि योनि के प्रकरणार्थ संग्रह की गाथा इस प्रकार से है — 'एगिंदियनेरइया' इत्यादि।

બાકીના પૃથ્વીકાય આદિકોની તથા સમૂચ્છિમ મનુષ્યાદિકોની જીવથી પરિગૃહીત, અપરિગૃહીત તથા ઉભયરૂપ (તે બન્ને પ્રકારના) ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. તે કારણે તેમની યોનિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે.

હવે બીજી યોનિના પ્રકારો પ્રકટ કરવામાં આવે છે–

"कइ विहाणं भंते ! जोणी पण्णत्ता ?" હે ભગવન્! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "तिविहा जोणी पण्णत्ता" યોનિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે, "तंजहा" જે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–"संवुडा जोणी, वियडा जोणी, संवुडवियडा जोणी" (૧) સંવૃતયોનિ, (૨) વિવૃતયોનિ, અને (૩) સંવૃતવિવૃતયોનિ. સંવૃતાદિ યોનિ કોને હોય છે તે નીચેની સંગ્રહ ગાથામાં દર્શાવ્યું છે–"एगिंदियनेरइया" ઇત્યાદિ—

एकेन्द्रियाणां संवृतायोनिर्भवति तथा स्वभावत्वात् , नैरयिकाणामपि संवृतैव योनिर्भवति, यतो नारकनिष्कुटाः नारकस्थानानि संवृतगवाक्षसदृशा भवन्ति, तेषु च जातास्ते वर्द्धमानशरीरास्तेभ्यः पतन्ति शीतेभ्यो निष्कुटेभ्यः उष्णेषु नारकेषु इति, एवं देवानामपि संवृतैवयोनिः, यतोदेवशयनीये दूष्यान्तरिताऽङ्गुलासंख्यातभागमात्रावगाहनो देव उत्पद्यते इति। तथा "कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा जोणी पण्णत्ता, तंजहा-कुम्मुन्नया, संखावत्ता, वंसीपत्ता" इत्यादि

एकेन्द्रिय, नारक और देव इनके संवृत योनि होती है। विकलेन्द्रियोंके विवृत योनि होती है। गर्भजपंचेन्द्रियतिर्यञ्च और मनुष्योंके संवृत विवृत योनि होती है। एकेन्द्रियों की जो संवृत योनि होती है वह तथास्वभाव होने से होती है। नैरयिकों के जो संवृत योनि होती है वह इसलिये होती है कि उनके स्थान संवृत गवाक्ष जैसे होते हैं। उनमें उत्पन्न हुए बढते हुए शरीरवाले वे नारक उन शीत निष्कुटों – उत्पत्तिस्थानों से उष्ण नारकों में गिरते हैं। उष्ण निष्कुटों से (क्षेत्रसे) शीतनारकों में गिरते हैं। देवोंको भी यही संवृत योनि होती है-क्यों कि देवशय्या के ऊपर दूष्यान्तरित अंगुलके असंख्यातवें भागमात्र अवगाहनावाला देव उत्पन्न होता है। तथा 'कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता' हे भदन्त! योनि कितने प्रकार की कही गई है? 'गोयमा' हे गौतम! 'तिविहा जोणी पण्णत्ता' योनि तीन प्रकार की कही गई है।

એકેન્દ્રિયને, નારકને અને દેવને સંવૃતયોનિ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને-વિવૃતયોનિ હોય છે, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને સંવૃતવિવૃતયોનિ હોય છે એકેન્દ્રિયોને જે સંવૃતયોનિ હોય છે તે તથાસ્વભાવ (એવો સ્વભાવ)ને લીધે હોય છે નારકોને સંવૃતયોનિ હોવાનું કારણ એ છે કે તેમનાં સ્થાન સંવૃત ગવાક્ષ જેવાં હોય છે. તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વૃદ્ધિ પામતાં શરીરવાળાં તે નારકો તે શીત નિષ્કુટોમાંથી (ઉત્પત્તિસ્થાનોમાંથી ઉષ્ણ નારકોમાં પડે છે, અને ઉષ્ણ નિષ્કુટોમાથી શીત નારકોમાં પડે છે. દેવોને પણ એવી સંવૃતયોનિ જ હોય છે, કારણ કે દેવશય્યાની ઉપર દૂષ્યાન્તરિત આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ જ અવગાહનાવાળો દેવ ઉત્પન્ન થાય છે

તથા "कइ विहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता?" હે ભગવન્! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે?

"गोयमा।" હે ગૌતમ! "तिविहा जोणी पण्णत्ता-तंजहा-कुम्मुन्नया, संखा-

कतिविधा खलु भदन्त! योनिः प्रज्ञप्ता? गौतम! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-कूर्मोन्नता, शङ्खावर्ता, वंशीपत्रा, इत्यादि, एतद् वक्तव्यतासंग्रहश्चैवम्-

"संखावत्ता जोणी इत्थीरयणस्स होइ विन्नेया।
तीए पुण उप्पन्नो नियमाउ विणस्सई गब्भो" ॥१॥

छाया—शङ्खावर्ता योनिः स्त्रीरत्नस्य भवति विज्ञेया,
तस्यां पुनरुत्पन्नो नियमात्तु विनश्यति गर्भः ॥
"कुम्मुन्नय जोणीए तित्थयरा चक्कि वासुदेवाय।
रामा वि य जायंते सेसाए सेसगजणोउ ॥१॥"

छाया—कूर्मोन्नतयोनौ तीर्थकराश्चक्रिवासुदेवाश्च।
राम अपिच जायन्ते शेपायां शेषकजनस्तु ॥१॥ सू० २

वेदना वक्तव्यता।

मूलम्-"कइविहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा वेयणा पण्णत्ता, तंजहा-सीया, उसिणा, सीओसिणा, एवं वेयणापयं निरवसेसं भाणियव्वं जाव नेरइयाणं भंते! किं दुक्खं वेयणं वेयंति? सुहं वेयणं वेयंति? अदुक्खमसुहं

'तं जहा' जैसे-'कुम्मुन्नया, संखावत्ता, वंसीपत्ता' इत्यादि. कूर्मोन्नत, शंखावर्त और वंशीपत्र - इत्यादि। इस विषय की संग्रह गाथा इस प्रकार से है — 'संखावत्ता जोणी' इत्यादि।

शंखावर्त योनि चक्रवर्तीके स्त्रीरत्न के होती है। इसके जो गर्भ उत्पन्न हो जाता है वह नियम से विनष्ट हो जाता है। इसमें गर्भ नहीं ठहरता है। कूर्मोन्नत योनिमें तीर्थंकर, चक्रवर्ती, वासुदेव और बलभद्र भी उत्पन्न होते हैं। वंशपत्र योनि में शेष संसारी जीव उत्पन्न होते हैं ॥सू०२॥

वत्ता, वंसीपत्ता" યોનિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) કૂર્મોન્નત, (૨) શંખાવર્ત અને (૩) વંશીપત્ર. આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરતી સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે છે-"संखावत्ता जोणी" ઇત્યાદિ.

શંખાવર્તયોનિ ચક્રવર્તીનાં સ્ત્રી રત્નને હોય છે. તેને જે ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે, તે નિયમથી જ નષ્ટ થઇ જાય છે. તેમાં ગર્ભ ટકી શકતો નથી.

કૂર્મોન્નત યોનિમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ અને બળભદ્ર પણ ઉત્પન્ન થાય છે બાકીના સંસારી જીવ વંશપત્ર યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

वेयणं वेयंति? गोयमा! दुक्खंपि, वेयणं वेयंति, सुहंपि वेयणं वेयंति, अदुक्खमसुहंपि वेयणं वेयंति ॥ सू० ३॥

छाया—कतिविधा खलु भदन्त! वेदना प्रज्ञप्ता? गौतम! त्रिविधा वेदना प्रज्ञप्ता, तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा। एवं वेदनापदं निरवशेषं भणितव्यम्, यावत् नैरयिकाः खलु भदन्त! किं दुःखां वेदनां वेदयन्ति? सुखां वेदनां वेदयन्ति? अदुःखासुखां वेदनां वेदयन्ति? गौतम! दुःखामपि वेदनां वेदयन्ति, सुखामपि वेदनां वेदयन्ति, अदुःखासुखामपि वेदनां वेदयन्ति ॥ सू० ३॥

टीका—अनन्तरं योनिः प्ररूपिता, योनिमतांच वेदना भवतीति वेदनां प्ररूपयितुमाह-'कइविहाणं' इत्यादि, 'कइविहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता? गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कतिविधा खलु वेदना प्रज्ञप्ता? भगवानाह-'गोयमा! तिविहा वेयणा पण्णत्ता' हे गौतम! त्रिविधा वेदना प्रज्ञप्ता, 'तं जहा-सीया, उसिणा, सीओसिणा' तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णाच 'एवं वेयणापयं निरव-

वेदनावक्तव्यता —

'कइविहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ – इसके पहिले योनि का कथन किया जा चुका है। योनि वाले जीवों के वेदना होती है – इसलिये सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा वेदना का प्ररूपण किया हैं – इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है 'कइ विहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता' हे भदन्त! वेदना कितने प्रकार की होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! वेयणा तिविहा पण्णत्ता' हे गौतम! वेदना तीन प्रकार की होती है। 'तं जहा' जैसे – 'सीआ, उसिणा, सीओसिणा' शीतवेदना, उष्णवेदना और शीतो-

વેદના વક્તવ્યતા

"कइविहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આગળના સૂત્રમાં યોનિનું કથન કરવમાં આવ્યું છે. યોનિવાળા જીવો વેદનાનો અનુભવ કરે છે તેથી સૂત્રકારે વેદનાની પ્રરૂપણા કરી છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"कइविहाणं भंते! वेयणा पण्णत्ता?" હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! वेयणा तिविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. "तंजहा" તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-"सीआ, उसिणा,

सेसं भाणियव्वं' एवरीत्या वेदनापदं प्रज्ञापनायाःपञ्चत्रिंशत्तमं पदं निरवशेषं सम्पूर्णं भणितव्यम् । तथाचोक्तं प्रज्ञापनायाम् ।

"नेरइयाणं भंते ! किं सीयं वेयणं वेयंति, उसिणं वेयणं वेयंति, सीओसिणं वेयणं वेयंति ? गोयमा ! सीयंपि वेयणं वेयंति, एवं उसिणंपि, णोसीओसिणं' नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं शीतां वेदनां वेदयन्ति, उष्णां वेदनां वेदयन्ति, शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम ! नैरयिकाःशीतामपि वेदनां वेदयन्ति, एवम् उष्णामपि वेदनां वेदयन्ति, नो शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ति, एवमेवासुरकुमारादयो वैमानिकान्ता अवसेयाः । 'एवं चउव्विहा वेयणा दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ' एवं चतुर्विधा वेदना भवति, द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतः, भावतश्च, तत्र-

---

ष्णवेदना 'एव वेयणापयं निरवसेस भाणियव्वं' इस रीति से वेदना पद यहां पूर्णरूप से कहना चाहिये। प्रज्ञापनासूत्र का यह वेदनापद ३५ वां पद है। प्रज्ञापना में इस विषय में ऐसा कहा है - "नेरइयाणं भंते ! किं सीयं वेयणं वेयंति. उसिणं वेयणं वेयंति, सीओसिणं वेयणं वेयति ? गोयमा ! सीअंपि वेयणं वेयंति, एवं उसिणंपि. णो सीओसिणं" इस पाठका अर्थ पूर्वोक्त रूपसे ही है। इसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर वैमानिक तक के देवों में भी जानना चाहिये। 'एवं चउव्विहा वेयणा दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ' वेदना चार प्रकार भी होती है - द्रव्य से, क्षेत्र से, काल से और भाव से, द्रव्य से जो वेदना

सीओसिणा" (१) શીતવેદના, (૨) ઉષ્ણવેદના, અને (૩) શીતોષ્ણવેદના "एवं वेयणापय निरवसेसं भाणियव्वं" આ રીતે પ્રજ્ઞાપન સૂત્રના ૩૫માં વેદના પદનું અહીં સંપૂર્ણ કથન થવું જોઇએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે-"नेरइयाणं भते ! किं सियं वेयणं वेयंति, उसिणं वेयणं, वेयंति सीओसिणं वेयणं वेयंति ?" હે ભગવન્ ! નારકો શીતવેદનાનો અનુભવ કરે છે ? કે ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? કે શીતોષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? "गोयमा ! सीय पि वेयणं वेयंति एवं उसिणं पि णो सीओसीणं" હે ગૌતમ ! નારકો શીત અને ઉષ્ણ વેદનાનું વેદન કરે છે શીતોષ્ણ વેદનાનું વેદન કરતા નથી એજ પ્રમાણે અસુરકુમારથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું "एवं चउव्विहा वेयणा दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ" વેદના ચાર પ્રકારની પણ હોય છે-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ, એ ચાર પ્રકાર કહ્યા છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે વેદના થાય છે તે

पुद्गलद्रव्यसम्बन्धात् द्रव्यवेदना, नारकादिक्षेत्रसम्बन्धात् क्षेत्रवेदना, नारकादिकालसम्बन्धात् कालवेदना, क्रोधशोकादि भावसम्बन्धात् भाववेदना। सर्वे संसारिणो जीवाश्चतुर्विधामपि वेदनां वेदयन्ति। एवं 'तिविहा वेयणा–सारीरा, माणसा, सारीरमाणसा' पुनस्त्रिविधा वेदना, शारीरी, मानसी, शारीरमानसीच। तत्र समनस्का स्त्रिविधामपि वेदनां, वेदयन्ति, असंज्ञिनस्तु शारीरीमेव वेदनां वेदयन्ति। तथा-'तिविहा वेयणा साया, असाया, सायासाया' पुनस्त्रिविधा वेदना–शाता अशाता, शाताऽशाताच। तत्र सर्वे संसारिणस्त्रिविधामपि वेदनां वेदयन्ति, तथा–'तिविहा

होती है वह पुद्गल द्रव्य के सम्बन्ध से होती है। नारकादि क्षेत्र के संबंध से जो वेदना होती है वह क्षेत्र वेदना है। नारकादि काल के सम्बन्ध से जो वेदना होती है वह काल वेदना है। क्रोध, शोक आदि भाव के सम्बन्ध से जो वेदना होती है वह भाव वेदना है। समस्त संसारी जीव इस चतुर्विध वेदना का अनुभव करते रहते हैं। 'तिविहा वेयणा – सारीरा, माणसा, सारीरमाणसा' वेदना इस तरह से तीन प्रकार की भी होती है–शारीरिक वेदना, मानसिक वेदना और शारीरिकमानसिक वेदना. इनमें जो समनस्क (संज्ञी) जीव हैं वे तीनों प्रकार की वेदना भोगते रहते हैं। तथा असंज्ञी जो जीव है वे केवल शारीरिक वेदना को ही भोगते हैं। 'तिविहा वेयणा साया, असाया, सायासाया' तथा शाता, अशाता और शाताशाता के भेद से भी वेदना तीन प्रकारकी है। समस्त संसारी जीव इस त्रिविध वेदनाको भोगते रहते

પુદ્ગલ દ્રવ્યના સંબંધી વેદના હોય છે નારકાદિ ક્ષેત્ર સંબંધી જે વેદના છે તેને ક્ષેત્રવેદના કહે છે. નારકાદિ કાળ સંબંધી જે વેદના થાય છે તેને કાળ વેદના કહે છે. ક્રોધ, શોક આદિ ભાવની અપેક્ષાએ જે વેદના થાય છે તેને ભાવવેદના કહે છે. સમસ્ત સંસારી જીવો આ ચારે પ્રકારની વેદનાનો અનુભવ કરતા રહે છે "तिविहा वेयणा–सारीरा, माणसा, सारीरमाणसा" વેદનાના આ પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે-(૧) શારીરિક વેદના, (૨) માનસિક વેદના, અને (૩) શારીરિક માનસિક વેદના. એમાં જે સમનસ્ક–સંજ્ઞી–જીવો છે તેઓ ત્રણે પ્રકારની વેદના ભોગવ્યા કરે છે પરન્તુ અસંજ્ઞી જીવો ફક્ત શારીરિક વેદના જ ભોગવે છે

तिविहा वेयणा–साया, असाया, सायासाया" તથા વેદનાના આ પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકારો પડે છે–(૧) શાતાવેદના, (૨) અશાતાવેદના (૩) શાતાશાતા વેદના. સમસ્ત સંસારી જીવ આ ત્રિવિધ વેદનાને ભોગવ્યા કરે છે.

वेयणा–दुक्खा, सुहा, अदुक्खमसुहा' पुनस्त्रिविधा वेदना दुःखा, सुखा, अदुःखाऽसुखाच। तत्र सर्वे त्रिविधामपि वेदना वेदयन्ति, सातासात–सुखदुःखयोश्चायं विभेदः–सातासाते–अनुक्रमेणोदयप्राप्तानां वेदनीयकर्मपुद्‌गलानामनुभवरूपे, सुखदुःखे तु परोदीर्यमाणवेदनीयानुभवरूपे बोध्ये। एवं–' दुविहा वेयणा–अब्भुवगमिया, उवक्कमिया' पुनर्द्विविधा वेदना–आभ्युपगमिकी, औपक्रमिकीच, तत्र आभ्युपगमिकी सा उच्यते–या स्वयमभ्युपगम्य वेद्यते यथा साधवःकेशलुञ्चनातापनादिभिर्वेदयन्ति, औपक्रमिकीतु वेदना स्वयमुदीर्णस्य उदीरणाकरणेन चोदयमु-

हैं। 'तिविहा वेयणा दुक्खा, सुहा, अदुक्खमसुहा' तथा दुःख, सुख एवं अदुःखासुख. इस तरह से भी वेदना तीन प्रकार की है। समस्त संसारी जीव इस त्रिविध वेदना को भोगते रहते हैं। सातासात और सुखदुःख में यह भेद है कि अनुक्रम से उदय प्राप्त वेदनीय कर्मपुद्गलों का सातासात रूप कर्मपुद्गलों का जो अनुभव है वह सातासात वेदना है। तथा पर के द्वारा उदीर्णमाण वेदनीय का जो अनुभव है वह सुख-दुःख वेदना है। 'एवं दुविहा वेयणा अब्भुवगमिया, उवक्कमिया' तथा वेदना इस प्रकार से भी दो प्रकार की है–एक आभ्युपगमिकी और दूसरी औपक्रमिकी. जो वेदना स्वयं उत्पन्न करके अनुभव की जाती है वह आभ्युपगमिकी वेदना है – जैसे साधुजन केशलुञ्चन आतापन आदि द्वारा वेदना उत्पन्न करके भोगते हैं। उदीरणाकरण के द्वारा उदय में लाये गये कर्मका भोगना इसका नाम औपक्रमिकी वेदना है। इस

"तिविहा वेयणा–दुक्खा, सुहा, अदुक्खमसुहा" વેદનના આ ત્રણ પ્રકારો પણ છે–(૧) દુઃખ, (૨) સુખ અને અદુઃખાસુખ. સમસ્ત સંસારી જીવ આ ત્રિવિધ વેદનાને ભોગવ્યા કરે છે.

સાતાસાત અને સુખદુઃખમાં આ પ્રમાણે ભેદ રહેલો છે–અનુક્રમે ઉદય પ્રાપ્ત વેદનીયકર્મપુદ્‌ગલોનો જે સાતાસાતરૂપ અનુભવ થાય છે તેને સાતાસાત વેદના કહે છે. તથા અન્યના દ્વારા ઉદીર્ણમાણ વેદનીયનો જે અનુભવ છે, તે અનુભવને સુખદુઃખરૂપે ઓળખવામાં આવે છે.

"एव दुविहा वेयणा–अब्भुवगमिया, उवक्कमिया" તથા વેદનાના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર પણ છે–(૧) આભ્યુપગામિકી, અને (૨) ઔપક્રમિકી.

જે વેદના–પોતાની જાતે જ ઉત્પન્ન કરીને વેદવામાં આવે છે, વેદનાને આભ્યુપગમિકી વેદના કહે છે. જેમ કે સાધુઓ કેશલુંચન, આતાપના આદિ દ્વારા વેદના ઉત્પન્ન કરીને તેને ભોગવતા હોય છે. ઉદીરણાકરણ દ્વારા ઉદયમાં લાવીને. જે કર્મોનું વેદન કરવામાં આવે છે, તે કર્મવેદનને ઔપક્રમિકી વેદના

पनीतस्य वेद्यस्यानुभवात् विज्ञेया, द्विविधामपिवेदनां पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च वेदयन्ति, शेषास्तु औपक्रमिकीमेव वेदनां वेदयन्ति। तथा 'दुविहा वेयणा-निदाय, अनिदाय' द्विविधापुनर्वेदना-निदाच, अनिदाच तत्र निदा-चित्तवती, अनिदातु अचित्तवती वेदना उच्यते, तत्र संज्ञिनो द्विविधामपि वेदनां वेदयन्ति, असंज्ञिनस्तु अनिदामेव अनाभोगरूपामेव वेदनां वेदयन्ति। प्रज्ञापनायां द्वारगाथा चेत्थम्

'सीयाय दव्व, सारीर, साय, तह वेयणा हवइ दुक्खा।
अब्भुवगमुवक्कम्मिया निदाय, अनिदाय नायव्वा ॥ १

छाया—शीताच, द्रव्यतः, शारीरी, साता, तथा वेदना भवति दुःखा।
अभ्युपगमिकी, औपक्रमिकी, निदाच, अनिदाच ज्ञातव्या ॥१

अथ प्रज्ञापनायां वेदनावक्तव्यताया अवधिमाह-' जाव नेरइयाणं भंते! किं दुक्खं वेयणं वेयंति, सुहं वेयणं वेयंति, अदुक्खमसुहं वेयणं वेयंति?' गौतमः पृच्छति-

---

दोनों प्रकारकी वेदना को पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च और मनुष्य भोगते हैं। बाकी के जीव औपक्रमिकी वेदना को भोगते हैं। 'दुविहा वेयणा निदा य अनिदा य' तथा निदा और अनिदा के भेदसे भी वेदना दो प्रकार की है। चित्तवती वेदना का नाम निदा और अचित्तवती वेदना का नाम अनिदा है। जो जीव संज्ञी होते हैं वे इस दोनों प्रकार की वेदना को भोगते हैं। जो असंज्ञी जीव मन बिना के जीव हैं वे अनाभोग रूप अनिदा वेदना को ही भोगते हैं। प्रज्ञापना में द्वार गाथा इस प्रकार से है - 'सीया य दव्वसारीर' इत्यादि।

वेदना विषयक प्रज्ञापनाका पाठ कहां तक यहां पर ग्रहण करना चाहिये तो इसके लिये 'जाव नेरइयाणं भंते! किं दुक्खं वेयणं वेयंति, सुहं वेयणं वेयंति, अदुक्खमसुहं वेयणं वेयंति' ऐसा पाठ

કરે છે આ બન્ને પ્રકારની વેદનાનો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો અનુભવ કરે છે બાકીના જીવો ઔપક્રમિકી વેદનાનું વેદન કરે છે

"दुविहा वेयणा-निदा य, अनिदा य" તથા નિદા અને અનિદાના ભેદથી પણ વેદનાના બે પ્રકાર પડે છે ચિત્તવતી વેદનાને નિદા કહે છે અને અચિત્તવતી વેદનાને અનિદા કહે છે. સંજ્ઞી જીવો આ બન્ને પ્રકારની વેદના ભોગવે છે, પરન્તુ અસંજ્ઞી જીવો (મન વિનાના જીવો) અનાભોગ અનિદાવેદનાનું જ વેદન કરે છે. પ્રજ્ઞાપનામાં દ્વારગાથા આ પ્રમાણે છે-" सीया य, दव्वसारीर " ઇત્યાદિ.

વેદના વિષયક પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પાઠ કયાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે, તે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કર્યું છે-" जाव नेरइयाणं भंते! किं दुक्खं वेयणं वेयंति, सुहं वेयणं वेयंति, अदुक्खमसुहं वेयणं वेयंति? " હે ભગવન્! નારકો

हे भदन्त! यावत्-उपरि वर्णितरीत्या नैरयिकाः खलु किं दुःखां-दुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति? किंवा सुखां-सुखरूपां वेदनां वेदयन्ति? किंवा अदुःखासुखां दुःखरहितां, सुखरहितां च वेदनां वेदयन्ति? अनुभवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! दुक्खंपि-वेयणं वेयंति, सुहंपिवेयणं वेयंति, अदुक्खमसुहंपि वेयणं वेयति' हे गौतम! नैरयिकाः खलु दुःखरूपामपि वेदनां वेदयन्ति अथ च सुखामपि सुखरूपामपि वेदनां वेदयन्ति तीर्थङ्करजन्मादिकाले तत्सम्भवात्, तथैव अदुःखासुखां दुःखसुखरहितामपि वेदनां वेदयन्ति-अनुभवन्ति इति। एवमसुरकुमारादिवैमानिकान्ताः बोध्याः ॥ सू० ३ ॥

प्रतिमा वक्तव्यता

मूलम्-'मासियं णं भंते! भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स निच्चं वोसट्ठे काये, चयित्ते देहे, एवं मासिया भिक्खुपडिमा निरवसेसा भाणियव्वा जाव आराहिया भवइ॥ सू० ४॥

छाया—मासिकीं खलु भदन्त! भिक्षुप्रतिमा प्रतिपन्नस्य अनगारस्य नित्यं व्युत्सृष्टे काये, त्यक्ते देहे, एवं मासिकी भिक्षुप्रतिमा निरवशेषा भणितव्या, यावत् आराधिता भवति ॥ सू० ४ ॥

टीका—वेदनायाः प्रस्तावात् तद्धेतुभूतां साधुजनाभिग्रहरूपां प्रतिमां प्ररूपयितु माह-'मासि यं णं' इत्यादि, 'मासियं णं भंते! भिक्खुपडिमं

कहा है-इससे सूत्रकार ने ऐसा कहा है कि प्रज्ञापना का वेदना विषयक पाठ इस सूत्र तक यहां ग्रहण करना चाहिये-इसमें यह प्रकट किया गया है कि नारक जीव दुःखरूप वेदना का भी अनुभव करते हैं और तीर्थंकर के जन्मादि कालमें सुखरूप वेदना का भी अनुभव करते हैं। तथा सुखरहित और दुःखरहित वेदना का भी अनुभव करते हैं। इसी प्रकार का वेदना विषयक कथन असुरकुमार से लगाकर वैमानिक देवों तक जानना चाहिये ॥ सू० ३ ॥

દુઃખરૂપ વેદનાનો અનુભવ કરે છે? કે સુખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે? કે સુખરહિત અને દુઃખરહિત વેદનાનું વેદન કહે છે? હે ગૌતમ! નારકો દુખરૂપ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, અને તીર્થંકરના જન્મ કાળે સુખરૂપ વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે, વળી તેઓ સુખરહિત અને દુઃખ રહિત વેદનાનો પણ અનુભવ કરે છે. એજ પ્રમાણે અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોના વેદનવિષેનું કથન સમજવું. ॥ સૂ ૩ ॥

पडिवन्नस्स अणगारस्स निच्चं वोसट्ठे काये चयित्ते देहे ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! मासिकीम्-मासः परिमाणं यस्याः सा मासिकी, ताम् एकमासिकीं खलु भिक्षुप्रतिमां साधुजनाभिग्रहरूपां प्रतिपन्नस्य अङ्गीकृतस्याऽनगारस्य नित्यं व्युत्सृष्टे काये-संस्कारादि परिकर्मवर्जनाद् ममत्वरहिते शरीरे त्यक्ते देहे वधबन्धाद्यवारणात् आसक्तिरहिते शरीरे अथवा 'चियत्ते' संमते प्रीतिविषये देहे, धर्मसाधनेषु देहस्य प्रधानत्वात्, 'एवं मासिया भिक्खुपडिमा निरवसेसा-

प्रतिमावक्तव्यता-

'मासियं णं भंते! भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स' इत्यादि।

टीकार्थ- वेदना के प्रस्ताव को लेकर उस वेदना की हेतुभूत जो साधुजनाभिग्रह रूप प्रतिमा है उसकी प्ररूपणा सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा की है। इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है-'मासियं णं भंते! भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स निच्चं वोसट्ठे काये चइत्ते देहे' हे भदन्त! जिस भिक्षुप्रतिमा का परिमाण एक मासका है उस एक मासिकी भिक्षु प्रतिमा को जिस अनगार ने धारण किया है-अर्थात् साधुजनके अभिग्रह रूप इस प्रतिमा को जिस भिक्षु ने अङ्गीकार कर लिया है-और संस्कारादि परिकर्म के वर्जन से जिसका ममत्व देहमें रहा नहीं है, तथा वधबन्धादि के न रोकनेके कारण शरीरमें जो आसक्तिसे रहित बना हुआ है अथवा जिसे धर्मसाधन के निमित्त ही देहमें प्रीति है ऐसे साधुके द्वारा एकमासिकी भिक्षुप्रतिमा आराधित होती है क्या? इसके

—પ્રતિમા વક્તવ્યતા—

"मासियं णं भते भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–વેદનાની વક્તવ્યતાનુ પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર તે વેદનાના હેતુભૂત સાધુજનાભિગ્રહરૂપ પ્રતિમાની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–"मासिय णं भते! भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स निच्च वोसट्ठेकाये चइत्ते देहे" હે ભગવન્! જે ભિક્ષુપ્રતિમાની અવધિ એક માસની છે, તે એક માસિક ભિક્ષુપ્રતિમા જે અણગારે અંગીકાર કરી છે–એટલે કે સાધુજનના અભિગ્રહરૂપ આ પ્રતિમા જે ભિક્ષુએ અંગીકાર કરી લીધી છે, અને શારીરિક સંસ્કાર આદિના પરિત્યાગ પૂર્વક જે દેહના મમત્વથી રહિત થઈ ગયેલ છે, તથા વધ બન્ધાદિના નહીં રોકવા દ્વારા જે શરીરની આસક્તિ રહિત થઇ ગયેલ છે, અથવા જેને ધર્મસાધન નિમિત્તે જ દેહમાં પ્રીતિ રહેલી છે એવા સાધુ દ્વારા શું એક માસિક ભિક્ષુપ્રતિમાની સમ્યક્ રીતે આરાધના થાય છે ખરી?

भाणियव्वा जाव आराहिया भवइ' एवं रीत्या मासिकी भिक्षुप्रतिमा-निरवशेषा सम्पूर्णा भणितव्या वक्तव्या यावत्-आराधिता भवति, तथा स व्युत्सृष्टे काये-त्यक्ते देहे 'जे केइ परीसहोवसग्गा उप्पज्जंति-तंजहा-दिव्वा वा, माणुसा वा, तिरिक्खजोणिया वा, ते उप्पन्ने सम्मं सहइ, खमइ, तितिक्खइ, अहियासेइ' इत्यादि, ये केचित् परीषहोपसर्गा उत्पद्यन्ते-तद्यथा-दिव्या वा-दिविभवा वा मानुषा वा मनुष्यसम्बन्धिनो वा, तिर्यग्योनिका वा, तान् उत्पन्नान् सर्वान् परीषहोपसर्गान् सहते स्थानाऽविचलनात्, क्षमते क्रोधाभावात्, तितिक्षते-

---

उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'एव मासिया भिक्खुपडिमा निरवसेसा भाणियव्वा जाव आराहिया भवइ' हे गौतम! इस रीतिसे मासिकी भिक्षु प्रतिमा संपूर्णरूप से यहां कहना चाहिये यावत् आराधित होती है यहां तक। तथाच-देहके व्युत्सृष्ट हो जाने पर और त्यक्त हो जाने पर अर्थात् संस्कारादि परिकर्म के परिवर्जनसे ममत्वरहित एवं वधबन्धादिक अवारणसे आसक्ति रहित देह में हो जाने पर 'जेकेइ परीसहोवसग्गा उप्पज्जंति-त जहा - दिव्वा वा माणुसा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सम्मं सहइ, खमइ, तितिक्खइ, अहियासेइ' इत्यादि। उस अनगार के ऊपर जो कोई भी परीषह और उपसर्ग आते हैं चाहे वे देव कृत हों चाहे मनुष्यकृत हों या तिर्यञ्चकृत हों, उन उत्पन्न हुए सब परीषहों और उपसर्गों को अपने स्थानसे विचलित नहीं होकर जो सहना है, उनके प्रति जिसे आत्मामें किञ्चित् मात्र भी क्रोध नहीं

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" एव मासिया भिक्खुपडिमा निरवसेसा भाणियव्वा जाव आराहिया भवइ " હે ગૌતમ ! અહીં ભિક્ષુપ્રતિમા વિષેનું સમસ્ત કથન "તે સંપૂર્ણ રીતે આરાધત થાય છે," આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત ગ્રહણ થવું જોઈએ સ્નાન, વાળની સજાવટ, આદિ ક્રિયાઓને શારીરિક સંસ્કાર કહે છે. આ રીતે શરીર સંસ્કારના પરિત્યાગ પૂર્વક અને વધબન્ધાદિક ન રોકવાને કારણે દેહ પ્રત્યેની આસક્તિથી રહિત બની ગયા પછી " जे केइ परीसहोवसग्गा उप्पज्जति-तंजहा-दिव्वा वा माणुसा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सम्म सहइ, खमइ, तितिक्खइ, अहियासेइ " ઇત્યાદિ.

તે અણગાર ઉપર જે કોઇ પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવે છે-પછી ભલે તે દેવકૃત હોય, મનુષ્યકૃત હોય કે તિર્યંચકૃત હોય-તે બધાં પરીષહો અને ઉપસર્ગોને પોતાને સ્થાનેથી વિચલિત થયા વગર જે સહન કરે છે, તેમના

दैन्याभावात्, क्रमेण वा मनःप्रभृतिभिः अधिसहते, तथासति सा मासिकी भिक्षुप्रतिमा आराधिता भवति ॥ सू० ४ ॥

आराधनावक्तव्यता ।

मूलम्–"भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता, से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि-तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा! भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ--पच्छा वि णं अहं चरमकालसमयंसि एयस्स ठाणस्स आलोएस्सामि, जाव पडिवज्जिस्सामि, से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा। भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ–जइ ताव समणोवासगा वि कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, किमंगपुण अहं अन्नपन्निय देवत्तणं पि णो लभिस्सामि त्तिकट्टु से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाण-

जगता है, दीनता का भाव जिसके हृदय में थोडा सा भी नही आ पाता है, मनः उल्लास पूर्वक जो उनका सामना कर्मों की निर्जरा होने के अभिप्राय से करता है इस तरह की उसकी प्रवृत्ति से वह मासिकी भिक्षुप्रतिमा आराधित होती है ॥ सू० ४ ॥

પ્રત્યે જેના મનમાં બિલકુલ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી, જેના હૃદયમાં દીનતાનો ભાવ બિલકુલ પેદા થતો નથી, કર્મોની નિર્જરા કરવાના હેતુપૂર્વક જે તેમનો ઉલ્લાસપૂર્વક સામનો કરે છે તેવો તે અણગાર આ પ્રકારની તેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા તે માસિક ભિક્ષુપ્રતિમાની સંપૂર્ણરૂપે આરાધના કરે છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

स्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥ सू० ५॥

छाया—भिक्षुश्च अन्यतरम् अकृत्यस्थानं प्रतिषेवित्वा स खलु तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः काल करोति, नास्ति तस्याराधना, स खलु तस्य स्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, अस्ति तस्य आराधना। भिक्षुश्च अन्यतरम् अकृत्यस्थानं प्रतिषेवित्वा तस्य खलु एवं भवति-पश्चादपि खलु अहं चरमकालसमये एतस्य स्थानस्य आलोचयिष्यामि यावत् प्रतिपत्स्ये, स खलु तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति नास्ति तस्य आराधना, स खलु तस्य स्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, अस्ति तस्य आराधना। भिक्षुश्च अन्यतरम् अकृत्यस्थानं प्रतिषेवित्वा, तस्य खलु एवं भवति-यदि तावत् श्रमणोपासका अपि कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति, किमङ्ग! पुनरहम् अन्नपन्निकदेवत्वमपि नोलप्स्ये इति कृत्वा स खलु तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, नास्ति तस्य आराधना, स खलु तस्य स्थानस्य, आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, अस्ति तस्य आराधना, तदेवं भदन्त! तदेव भदन्त! ॥ सू० ५ ॥

इति दशमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—इतः पूर्वं भिक्षुप्रतिमा आराधिता भवतीत्युक्तम् अथ आराधना यथा न भवति, यथा च भवति तथा दर्शयन्नाह-'भिक्खू य' इत्यादि, भिक्खूय अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता, से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कते कालं

आराधनावक्तव्यता-

'भिक्खू य अन्नयर अकिचट्ठाण पडिसेवित्ता' इत्यादि।

टीकार्थ-इसके पहिले भिक्षुप्रतिमा आराधित होती है, ऐसा कहा गया है अब सूत्रकार इस बातको इस सूत्र द्वारा कहते हैं कि कैसे आराधना होती है और कैसे आराधना नहीं होती है। 'भिक्खू य अन्नयर अकिचट्ठाणं पडिसेवित्ता, से ण तस्स ठाणस्स अणालोइय

આરાધના વ્યક્તવ્યતા

"भिक्खू य अन्नयर अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આગલા સૂત્રને અન્તે એવો ઉલ્લેખ થયો છે કે "અમુક સંજોગોમાં જ ભિક્ષુપ્રતિમાં આરાધિત થાય છે" હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે આરાધના કેવી રીતે થાય છે. અને કેવી રીતે આરાધના થતી નથી—

"भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता, से ण तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा" કોઇ સાધુ દ્વારા કોઈ અકૃત્ય

करेइ, नत्थि तस्स आराहणा' भिक्षुः साधुश्चेत् अन्यतरत्, एकतरम्, अकृत्यस्थानं-पापस्थानं, प्रतिषेविता अकृत्यस्थानसेवकः भवेत् स खलु भिक्षुः तस्य अकृत्यस्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः आलोचनप्रतिक्रमणमकृत्वैव कालं करोति तदा नास्ति तस्य भिक्षोः अनालोचितप्रतिक्रान्तस्य आराधना, अत्र च शब्दश्चेदर्थे वर्तमानः सन् भिक्षो रकृत्यस्थानासेवनस्य प्रायेणासम्भवप्रदर्शनपरोऽवसेयः। 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा' स खलु भिक्षुः अकृत्यस्थानं प्रतिषेविता तस्य अकृत्यस्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः सन् आलोचनप्रतिक्रमणं कृत्वा कालं करोति चेत् तदा अस्य-भिक्षोः आलोचितप्रतिक्रान्तस्य आराधना। अथ अनाराधनामाराधनां प्रकारा-

पडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा' किसी साधु ने यदि कदाचित् किसी पापस्थानका सेवन कर लिया हो और फिर उसने उस अकृत्यस्थानकी आलोचना प्रतिक्रमण न किया हो-इस तरह आलोचना प्रतिक्रमण किये विना ही यदि वह काल कर जाता है तो उस अनालोचित अप्रतिक्रान्त साधुको आराधना नहीं होती है। यहां "च" शब्द "यदि" अर्थमें प्रयुक्त हुआ है। और उससे ऐसा अर्थ निकलता है कि भिक्षु द्वारा अकृत्यस्थानका सेवन होना प्रायः असंभव है। 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ-अत्थि तस्स आराहणा' परन्तु अकृत्य स्थानका सेवन करने वाले साधुने यदि उस अकृत्यस्थान की आलोचना प्रतिक्रमण कर लिया है और बादमें उसका मरण हो गया है तो वह आराधक है-अर्थात् उसको आराधना होती है।

સ્થાનનું સેવન થઈ ગયું હોય અને ત્યાર બાદ તેના દ્વારા તે અકૃત્યસ્થાનની આલોચના થઈ ન હોય અને પ્રતિક્રમણ (પ્રાયશ્ચિત્ત) પણ થયું ન હોય, આ રીતે પાપસ્થાન સેવનની અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના જો તેનું મૃત્યુ થઈ જાય, તો તે અનાલોચિત અને અપ્રતિક્રાન્ત સાધુ દ્વારા આરાધના થઈ છે એમ મનાતું નથી, પણ સંયમની વિરાધના થયેલી ગણાય છે. અહીં 'च' શબ્દ ' यदि" (જો) ના અર્થમાં વપરાયો છે. આ શબ્દના પ્રયોગદ્વારા એવો અર્થ નીકળે છે કે ભિક્ષુ દ્વારા અકૃત્યસ્થાનનું સેવન થવાની વાત જ સામાન્ય રીતે તો અસંભવિત છે " से ण तस्स आलोइय-पडिक्कते काल करेइ अत्थि तस्स आराहणा" પરન્તુ અકૃત્ય સ્થાનનુ સેવન કરનાર સાધુ દ્વારા જો તેની આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરી લેવામાં આવે અને ત્યાર બાદ જો તેનું મરણ થઈ જાય તો તે સાધુને આરાધક કહેવાય છે. એટલે કે એવો સાધુ સંયમનો આરાધક જ કહી શકાય છે-વિરાધક ગણાતો નથી. હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર દ્વારા (અન્ય

न्तरेण प्रतिपादयितुमाह–'भिक्खू य' इत्यादि, 'भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ–पच्छा वि णं अहं चरमकालसमयंसि एयस्स ठाणस्स आलोएस्सामि जाव पडिवज्जिस्सामि' भिक्षुः साधुश्चेत् अन्यतरत्–एकतरम्, अकृत्यस्थानं प्रतिषेवितो अस्ति तस्य खलु अकृत्यस्थानप्रतिषेवितुः साधोः एवं वक्ष्यमाणरीत्या मनसि भावना भवति–पश्चादपि खलु अहं चरमकालसमयेऽपि एतस्य स्थानस्य एतद् अकृत्यस्थानम् आलोचयिष्यामि यावत् प्रतिक्रमिष्यामि, प्रतिपत्स्ये प्रायश्चित्तं स्वीकरिष्यामि, किन्तु–'से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते जाव नत्थि तस्स आराहणा' स खलु पूर्वोक्तभावनावान् अकृत्यस्थानप्रतिषेवितो भिक्षुः तस्य अकृत्यस्थानस्य पश्चादपि चरमकालसमये अनालोचितप्रतिक्रान्तः आलोचनप्रतिक्रमणमकृत्वैव यावत् कालमासे काल करोति तर्हि नास्ति तस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तस्य भिक्षोराराधना। अथ चेत्–

अब सूत्रकार प्रकारान्तर से अनाराधना और आराधनाका प्रतिपादन करते हैं–'भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाण पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ, पच्छा वि णं अहं चरमकालसमयंसि एयस्स ठाणस्स आलोएस्सामि जाव पडिवज्जिस्सामि' यदि कोई साधु अकृत्यस्थानका प्रतिसेवन कर चुका है और बादमें उसके मन में ऐसी भावना उठी है कि जब मेरे मरने का समय आवेगा तब मैं इस अकृत्य स्थानकी आलोचना कर लूंगा यावत् प्रायश्चित्त ले लूगा और वह 'तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते जाव नत्थि तस्स आराहणा' इस प्रकारसे उस अकृत्यस्थानकी मरणकालमें भी आलोचना एवं प्रतिक्रमण नहीं करके काल अवसर में काल करता है तो उस अनालोचित–अप्रतिक्रान्त भिक्षु को आराधना नहीं होती है। और यदि वह 'तस्स ठाणस्स आलोइय-

---

પ્રકારે) આરાધના અને અનારાધનાનુ પ્રતિપાદન કરે છે—

"भिक्खु य अन्नयर अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स ण एव भवइ पच्छा वि णं अहं चरमकालसमयसि एयस्स ठाणस्स आलोएस्सामि, जाव पडिवज्जिस्सामि" કોઈ એક સાધુ દ્વારા અકૃત્યસ્થાનનુ સેવન થઈ જાય છે ત્યાર બાદ તેના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે જ્યારે મારો મરણ કાળ નજીક આવશે, ત્યારે હું આ અકૃત્યસ્થાનની આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ કરી લઈશ ત્યાર બાદ "तस्स ठाणस्स–अणालोइयपडिक्कते जाव नत्थि तस्स आराहणा" તે અકૃત્યસ્થાનની આલોચના આદિ કર્યા વિના તે સાધુ કાળનો અવસર આવતા કાળ કરી જાય છે તો એવી પરિસ્થિતિમા તે અનાલોચિત અને અપ્રતિક્રાન્ત સાધુ દ્વારા આરાધના થઈ ગણાતી

'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा' स खलु तथाविधभावनावान् भिक्षुः तस्य अकृत्यस्थानस्य पश्चात् चरमकालसमये आलोचितः आलोचनप्रतिक्रमणं कृत्वैव कालं करोति तदा अस्ति भवत्येव हि तस्य आलोचितप्रतिक्रान्तस्य भिक्षोः आराधना, इति भावः। पुनरपि प्रकारान्तरेण अनाराधनामाराधनां प्रतिपादयति-'भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ-जइ ताव समणोवासगा वि कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, किमंगपुणअहं अन्नपन्नियदेवत्तणं पि णो लभिस्सामि त्ति कट्टु' भिक्षुः साधुश्चेत् अन्यतरत्-एकतमम् अकृत्यस्थानं, प्रतिषेविता भवेत्, तस्य खलु अकृत्यस्थाननिषेवितुः साधोः मनसि एवं वक्ष्यमाणरीत्या विचारो भवति-यदि तावत् इति वाक्यालङ्कारे श्रमणोपासका अपि कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु, देवलोकेषु देवतया देवत्वेन उपपत्तारो भवन्ति,

---

पडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा' उस अकृत्य स्थानकी अपने चरमकालके समय में आलोचना एवं प्रतिक्रमण कर लेता है तो उस आलोचित प्रतिक्रान्त साधु को आराधना होती है। अब पुनः प्रकारान्तरसे अनाराधना और आराधना का सूत्रकार कथन करते हुए कहते हैं-'भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ जइ ताव समणोवासगा वि कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, किमंग पुण अहं अन्नपन्निय देवत्तणं पि णो लभिस्सामि त्तिकट्टु' यदि किसी भिक्षुने कदाचित् किसी पापस्थानका प्रतिसेवन कर लिया है और फिर उसके मनमें ऐसा विचार आया कि जब श्रमणोपासक भी कालमास में काल कर किसी

નથી. પરન્તુ જો તે तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा" સાધુ દ્વારા પોતાના અકૃત્યસેવનની અન્તકાળે આલોચના કરી લેવામાં આવે અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવામાં આવે, તો તે આલોચિત અને પ્રતિક્રાન્ત સાધુ દ્વારા આરાધના થઈ ગણાય છે. હવે પ્રકારાન્તરથી સૂત્રકાર અનારાધના અને આરાધનાનું નિરૂપણ કરે છે—"भिक्खू य अन्नयरं अकिचट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ जइ ताव समणोवासगा वि कालमासे काल किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवति, किमग पुण अह अन्नपन्निय देवत्तणं वि णो लभिस्सामि त्ति कट्टु" કોઈ એક સાધુ દ્વારા ક્યારેક કોઈક અકૃત્યસ્થાનનું સેવન થઈ જાય છે ત્યારબાદ તેના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે જો શ્રમણોપાસક પણ કાળને અવસર આવતાં કાળ કરીને કોઈ એક દેવલોકમાં દેવની

तदा किमङ्ग पुनः-किमुत वक्तव्यम्-अहम् अन्नपन्निकदेवत्वमपि-अन्नपन्निका व्यन्तरनिकायविशेषास्तत्सम्बन्धिदेवत्वमपि नोपलप्स्ये ? तत्तु अवश्यमेव लप्स्ये, इति कृत्वा विचार्य, 'से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा' स खलु उपर्युक्तविचारकर्ता भिक्षुः तस्य अकृत्यस्थानस्य अनालोचित-प्रतिक्रान्तः सन् आलोचनप्रतिक्रमणमकृत्वैव कालं करोति चेत् तदा नास्ति तस्य अकृत्यस्थानानालोचितप्रतिक्रान्तस्य भिक्षोराराधना। अथ-चेत्-'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा' स खलु अकृत्यस्थाननिषेविता भिक्षुः तस्य अकृत्यस्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः आलोचनप्रतिक्रमणं कृत्वा कालं करोति चेत्तदा अस्ति भवत्येव, तस्य भिक्षोराराधना इति भावः। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-' सेवं

एक देवलोकमें देव की पर्याय से उत्पन्न हो जाते हैं तो फिर मैं क्या व्यन्तरनिकाय विशेष अन्नपन्निक देवत्व को भी प्राप्त नहीं कर सकूंगा-अवश्य ही प्राप्त कर लूंगा इसमें तो कोई कहने जैसी बात ही नहीं है ऐसा विचार कर 'से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ, नत्थि तस्स आराहणा' यदि वह पापस्थान सेवनकर्ता साधु उस पापस्थान की आलोचना एवं प्रतिक्रमण नहीं करता है और कालधर्मगत हो जाता है तो ऐसे उस साधुको आराधना नहीं होती है। 'से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराहणा' और यदि वह पापस्थान सेवन कर्ता उस निषेवित पापस्थानकी आलोचना प्रतिक्रमण कर लेता है बादमें यदि वह काल करता है तो उस आलोचन प्रतिक्रमण कर्त्ता साधु को आराधना होती ही है। अन्त में गौतमस्वामी भगवान् के वचनोंमें सत्यता का प्रतिपादन करने के

પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો શું હું વ્યન્તરનિકાય વિશેષ અન્નપન્નિક દેવત્વને પણ શું પ્રાપ્ત નહીં કરૂં ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અવશ્ય એ પ્રકારની દેવ પર્યાય તો હું પ્રાપ્ત કરી શકીશ આ પ્રકારનો વિચાર કરીને "से णं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कते काल करेइ, नत्थि तस्स आराहणा" જો તે પાપસ્થાનનું સેવન કરનારો સાધુ તે પાપસ્થાનની આલોચના આદિ કર્યા વિના મરણ પામે, તો તેના દ્વારા આરાધના થતી નથી. "से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते काल करेइ, अत्थि तस्स आराहणा" પરન્તુ જો તે સાધુ પોતે સેવેલા પાપ-સ્થાનની આલોચના, પ્રતિક્રમણ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા બાદ મરણ પામે, તો તેને આરાધક જ કહેવાય છે. હવે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે.-"सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति" "હે ભગવન્ ! આપની

भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेव भवदुक्तं सर्वं सत्य मेवास्तीति ॥ सू० ५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादि पदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य द्वितीयोदेशकः समाप्तः ॥सू० १०-२॥

॥ अथ तृतीयोदेशकः प्रारभ्यते ॥

दशमशतके तृतीयोदेशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

राजगृहं नाम नगरम्, देवः किम् आत्मशक्त्या चतुःपञ्चदेवावासान् व्यतिक्रामेत् ? अल्पर्द्धिको देवो महर्द्धिकदेवस्य मध्यभागेन व्यतिव्रजेत् किम् ? समर्द्धिको देवः समर्द्धिकदेवस्य मध्यमध्यभागेन किं व्यतिव्रजेत् ? किं विमोह्य व्यतिव्रजेत्, किंवा अविमोह्य व्यतिव्रजेत् ? किं पूर्वं विमोह्य व्यतिव्रजेत् ? किंवा पूर्वं व्यतिव्रज्य विमो-

---

लिये 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' ऐसा कहते हैं। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ए ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याका दसवें शतकका द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥१०-२॥

तीसरे उद्देशेका प्रारंभ

दशवें शतकके इस तीसरे उद्देशेमें जो विषयका विवरण किया गया है सक्षेप से इस प्रकार है-राजगृहनगर देव क्या अपनी शक्ति से चार पांच देवावासों को उल्लङ्घन कर जा सकता है ? अल्पऋद्धिवाला देव महाऋद्धि वाले देव के बीचसे होकर जा सकता है क्या ? समर्द्धिक देव समर्द्धिक देव के बीचसे होकर क्या जा सकता है ? यदि जा सकता है तो क्या उसे विमोहित करके जा सकता है या विना विमोहित

વાત સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે આ વિષયનુ જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના દસમા શતનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૨॥

દશમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

દશમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે-રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામી દ્વારા મહાવીર પ્રભુને પૂછાયેલા પ્રશ્નો-શું દેવ પોતાની શક્તિથી ચાર પાચ દેવાવાસોનુ ઉલ્લંઘન કરીને જઈ શકે છે ખરો ? અલ્પઋદ્ધિવાળો દેવ મહાઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે ખરો ? સમર્દ્ધિક (સમાન ઋદ્ધિવાળો) દેવ શું સમર્દ્ધિક દેવની વચ્ચે થઈને જઈ શકે ખરો ? જો જઈ શકતો હોય તો શું વિમોહિત કરીને જઈ શકે છે, કે વિમોહિત કર્યા વિના જઈ શકે છે ? જો વિમોહિત કરીને જઈ શકતો હોય,

हयेत् ? महर्द्धिको देवः अल्पर्द्धिकदेवस्य मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत् ? महर्द्धिकदेवः अल्पर्द्धिकं विमोह्य व्यतिव्रजेत् ? अविमोह्य वा व्यतिव्रजेत् ? महर्द्धिकदेवः किम् पूर्वं विमोह्य, पश्चात् व्यतिव्रजेत् ? किंवा पूर्वं व्यतिव्रज्य पश्चाद् विमोहयेत् ? असुरकुमारसम्बन्धेऽपि तथैव प्रश्नोत्तरम्, अल्पर्द्धिकदेवो महर्द्धिकदेव्याः मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? समर्द्धिकदेवः समर्द्धिकदेव्या मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? अल्पर्द्धिकदेवी महर्द्धिकदेवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? महर्द्धिकवैमानिकी देवी अल्पर्द्धिकवैमानिकदेवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? अल्पर्द्धिकदेवी महर्द्धिकदेव्या

करके जा सकता है ? यदि विमोहित करके जा सकता है तो क्या वह उसे पहिले से विमोहित कर देता है ? या बीचमें से होकर निकलने के बाद उसे विमोहित कर देता है ? महर्द्धिक देव अल्पर्द्धिक देव के बीचमें से होकर निकल सकता है क्या ? यदि निकल सकता है तो क्या वह उसे विमोहित करके निकल सकता है ? या विना विमोहित करके निकल सकता है ? यदि विमोहित करके निकल सकता है तो क्या वह उसे निकलने के पहिले विमोहित कर देता है या निकल करके उसे विमोहित कर देता है ? असुरकुमार सम्बन्धमें भी इसी प्रकारके प्रश्न और उत्तर. अल्पर्द्धिक देव महर्द्धिक देवी के बीच से होकर निकल सकता है क्या ? समर्द्धिक देव समर्द्धिक देवी के बीचसे होकर निकल सकता है क्या ? अल्पर्द्धिक देवी महर्द्धिक देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या ? अल्पर्द्धिक देवी महर्द्धिक देवी के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या ? महर्द्धिक वैमानिकी देवी अल्पर्द्धिक वैमानिक देव के बीच से होकर निकल सकती हैं क्या ? इस प्रकार से

તો શું તે તેને પહેલેથી જ વિમોહિત કરી નાખે છે, કે વચ્ચે થઈને નીકળ્યા પછી વિમોહિત કરી નાખે છે ? મહર્દ્ધિક દેવ શું અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો ? જો નીકળી શકતો હોય તો શું તેને વિમોહિત કરીને નીકળે છે, કે વિમોહિતકર્યા વિના નીકળે છે ? જો વિમોહિત કરીને નીકળતો હોય, તો શું તે તેને પહેલેથી જ વિમોહિત કરી નાખે છે, કે વચ્ચે થઈને નીકળ્યા પછી વિમોહિત કરી નાખે છે ? અસુરકુમાર વિષે પણ આ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરોનું કથન અલ્પર્દ્ધિક દેવ મહર્દ્ધિક દેવીના વચ્ચેથી નીકળી શકે છે ખરો ? સમર્દ્ધિક દેવ સમર્દ્ધિક દેવીના વચ્ચેથી નીકળી શકે છે ખરો ? અલ્પર્દ્ધિક દેવી શું મહર્દ્ધિક દેવની વચ્ચોવચ્ચ થઈને નીકળી શકે છે ખરી ? અલ્પર્દ્ધિક દેવી શું મહર્દ્ધિક દેવીની વચ્ચોવચ્ચ થઈને નીકળી શકે છે ખરી ? મહર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવી શું અલ્પર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવની વચ્ચે થઈને

मध्यमध्येन व्यतिक्रामेत्? एवं समर्द्धिकदेव्याः समर्द्धिकदेव्या साकम् आलापकः, महर्द्धिकवैमानिक्याः अल्पर्द्धिकवैमानिक्या सह आलापकः, महर्द्धिकदेवी विमोह्य व्यतिव्रजेत्? अविमोह्य वा व्यतिव्रजेत्, धावतोऽश्वस्य 'खु, खु' शब्दोच्चारणे प्रश्नोत्तरम्, भाषाणां द्वादशप्रकाराः।'

देवस्वरूपवक्तव्यता।

मूलम्—"रायगिहे जाव एवं वयासी–आइड्ढीएणं भंते! देवे जाव चत्तारि पंचदेवावासंतराइं वीइवएज्जा ते णं परं परिड्ढीए? हंता, गोयमा? आइड्ढीएणं तंचेव, एवं असुरकुमारे वि, नवरं असुरकुमारावासंतराइं सेसं तंचेव। एवं असुरकुमारे वि, नवरं असुरकुमारावासंतराइं सेसं तंचेव।एवं एएणं कमेणं जाव थणियकुमारे। एवं वाणमंतरजोइस वेमाणिय जाव तेणं परपरिड्ढीए। अप्पिड्ढीए णं भंते! देवे महिड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवइज्जा? णो इणट्ठे समट्ठे। समिड्ढिए णं भंते! देवे समड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? णो इणट्ठे, समट्ठे पमत्तं पुण वीइवइज्जा। सेणं भंते! किं विमोहित्ता पभू, अविमो-

---

समर्द्धिक देवीका समर्द्धिक देवी के साथ आलापक, महर्द्धिक वैमानिकी का अल्पर्द्धिक वैमानिकी के साथ आलापक, महर्द्धिक देवी विमोहित करके निकलती है, या अविमोहित करके निकलती है? दौड़ते हुए घोड़े के खु खु इस प्रकार के शब्दोच्चारण में प्रश्नोत्तर. भाषाओं के १२ प्रकार।

નીકળી શકે છે ખરી? એજ પ્રમાણે સમર્દ્ધિક દેવીનો સમર્દ્ધિક દેવીની સાથે આલાપક, મહર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવીનો અલ્પર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવીની સાથેનો આલાપક, મહર્દ્ધિક દેવી વિમોહિત કરીને નીકળે છે કે વિમોહિત કર્યા વિના નીકળે છે? દોડતા ઘોડાના 'ખુ ખુ' આ પ્રકારના શબ્દોચ્ચારણની અપેક્ષાએ પ્રશ્નોત્તર–ભાષાઓના ૧૨ પ્રકાર. આ બધા વિષયોનું આ ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન થયુ છે.

हित्ता पभू?' गोयमा! विमोहेत्ता पभू, णो अविमोहेत्ता पभू, से भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता, पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा? गोयमा! पुव्विं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा, णो पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा, महिड्ढिए णं भंते! देवे अप्पिड्ढियस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? हंता, वीइवएज्जा। से णं भंते! किं विमोहित्ता पभू? अविमोहिता पभू? गोयमा! विमोहेत्ता वि पभू, अविमोहेत्ता वि पभू। से णं भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता, पच्छा वीइवइज्जा, पुव्विं वीइवइत्ता, पच्छा विमोहेज्जा? गोयमा! पुव्विं वा विमोहेत्ता, पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वा वीइवइत्ता, पच्छा विमोहेज्जा। अप्पिड्ढिएणं भंते! असुरकुमारे महिड्ढियस्स असुरकुमारस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? णो इणट्ठे समट्ठे। एवं असुरकुमारेण वि, तिन्नि आलावगा भाणियव्वा, जहा ओहिए णं देवेणं भणिया, एवं जाव थणियकुमारे णं। वाणमंतरजोइसियवेमाणिएणं एवं चेव। अप्पड्ढिएणं भंते! देवे महड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? णो इणट्ठे समट्ठे। समड्ढिएणं भंते! देवे समड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं.? एवं तहेव देवेण य, देवीए य, दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाए। अप्पड्ढियाणं भंते! देवी महड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं, एवं एसो वि तइओ दंडओ भाणियव्वो जाव महड्ढिया वेमाणिणी अप्पड्ढियस्स वेमाणियस्स मज्झंमज्झेणं, वीइवएज्जा। अप्पड्ढिया णं भंते! देवी महिड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? णो इणट्ठे समट्ठे। एवं सम-

ड्रिया देवी समड्ढियाए देवीए, तहेव, महड्ढियावि देवी अप्पड्ढि-याए देवीए तहेव, एवं एक्केक्के तिन्नि आलावगा भाणियव्वा, जाव महड्ढियाणं भंते! वेमाणिणी अप्पड्ढियाए वेमाणिणीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा? हंता, वीइवएज्जा। सा भंते! किं विमोहित्ता पभू, तहेव जाव पुव्विं वा वीइवइत्ता, पच्छा विमोहेज्जा, एए चत्तारि दंडगा ॥सू० १॥

छाया—राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्–आत्मद्धर्या खलु भदन्त! देवा यावत् चत्वारि पञ्च देवावासान्तराणि व्यतिव्रजति तेन परं परद्धर्या? हन्त, गौतम! आत्मद्धर्या खलु तदेव, एवम् असुरकुमारोऽपि, नवरम् असुरकुमारावासा-न्तराणि, शेषं तदेव। एवम् एतेन क्रमेण यावत् स्तनितकुमारः, एवं वानव्यन्तर-ज्योतिषकवैमानिका यावत् तेन परं परद्धर्या। अल्पर्द्धिकः खलु भदन्त! देवः महर्द्धिकस्य देवस्य मध्य मध्येन व्यतिव्रजेत्? नायमर्थः समर्थः, समर्द्धिकः खलु भदन्त! देवः समर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? नायमर्थः समर्थः, प्रमत्तं पुनः व्यतिव्रजेत्। स खलु भदन्त! किं विमोह्य प्रभुः, अविमोह्य प्रभुः? गौतम विमोह्य प्रभुः, नो अविमोह्य प्रभुः। स खलु भदन्त! किं पूर्वं विमोह्य पश्चात् व्यतिव्रजेत्? पूर्वं व्यतिव्रज्य पश्चात् विमोहयेत्? गौतम! पूर्वं विमोह्य पश्चात् व्यतिव्रजेत्, नोपूर्वं व्यतिव्रज्य पश्चात् विमोहयेत्। महर्द्धिकः खलु भदन्त! देवः अल्पर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? हन्त! व्यतिव्रजेत्। स खलु भदन्त! किं विमोह्य प्रभुः? अविमोह्य प्रभुः? गौतम! विमोह्यापि प्रभुः, अविमो-ह्यापि प्रभुः, स भदन्त! किं पूर्वं विमोह्य पश्चात् व्यतिव्रजेत्? पूर्वं व्यतिव्रज्य पश्चात् विमोहयेत्? गौतम! पूर्वं वा विमोह्य पश्चात् व्यतिव्रजेत्, पूर्वंवा व्यति-व्रज्य पश्चाद् विमोहयेत्। अल्पर्द्धिकः खलु भदन्त! असुरकुमारो महर्द्धिकस्य असुरकुमारस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? नायमर्थः समर्थः। एवम् असुरकुमारेऽपि त्रयः आलापका भणितव्याः, यथा औघिकेन देवेन भणिताः, एवं यावत् स्तनित-कुमाराणाम्। वानव्यन्तरज्योतिषिक–वैमानिकेन एवमेव, अल्पर्द्धिकः खलु भदन्त! देवो महर्द्धिकायाः देव्या मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? नायमर्थः समर्थः। समर्द्धिकः खलु भदन्त! देवः समर्द्धिकायाः देव्याः मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? एव तथव, देवेन च, देव्या च दण्डको भणितव्यो यावत् वैमानिक्या। अल्पर्द्धि-

का खलु भदन्त ! देवी महर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन ? एवम् एषोऽपि तृतीयो दण्डको भणितव्यः, यावत् महर्द्धिका वैमानिकी अल्पर्द्धिकस्य वैमानिकस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? हन्त, व्यतिव्रजेत् , अल्पर्द्धिका खलु भदन्त ! देवी महर्द्धिकाया देव्या मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? नायमर्थः समर्थः । एवं समर्द्धिका देवी समर्द्धिकाया देव्याः, तथैव । महर्द्धिकाऽपि देवी अल्पर्द्धिकाया देव्यास्तथैव । एवम् एकैकस्मिन् त्रयस्त्रयः आलापकाः भणितव्याः, यावत् महर्द्धिका खलु भदन्त ! वैमानिकी अल्पर्द्धिकाया वैमानिक्याः मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? हन्त, व्यतिव्रजेत । सा भदन्त ! किं विमोह्य प्रभुः, तथैव यावत् पूर्वं वा व्यतिव्रज्य, पश्चात् विमोहयेत्, एते चत्वारो दण्डकाः ॥ सू० १ ॥

टीका—द्वितीयोद्देशकान्ते देवत्वमुक्तम्—अथ तृतीयोद्देशके देवप्ररूपणामभिधातुमाह—'रायगिहे' इत्यादि, 'रायगिहे जाव एवं वयासी'—राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समवसृतः, धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षद् निर्गच्छति, धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत् । ततः शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः गौतमो भगवन्तम् एवं वक्ष्यमाणरीत्या अवादीत्—'आइड्ढिए णं भंते ! देवे जाव चत्तारि

देवस्वरूपवक्तव्यता—

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

टीकार्थ-द्वितीय उद्देशक के अन्तमें देवत्व कहा गया है। सो अब इस तृतीय उद्देशकमें सूत्रकार उसी देवत्वकी प्ररूपणा कर रहे हैं— 'रायगिहे जाव एवं वयासी' यहां यावत् शब्दसे इस प्रकार पाठ ग्रहण किया गया है—राजगृह नगरमें महावीर स्वामी पधारे. धर्मोपदेश सुननेके लिये नगर से परिषद उनके पास आई और धर्मोपदेश सुनकर फिर वह वापिस चली गई। बादमें प्रश्न पूछनेकी इच्छासे युक्त हुए गौतम ने विनयके साथ दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से इस प्रकार पूछा—

દેવ સ્વરૂપ વક્તવ્યતા

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-બીજા ઉદ્દેશાને અન્તે દેવત્વનો ઉલ્લેખ થયો છે. તે સંબંધને અનુલક્ષીને આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકારે એ દેવત્વની પ્રરૂપણા કરી છે—

"रायगिहे जाव एव वयासी" અહીં "जाव (યાવત્)" પદથી આ પ્રકારનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા તેમના ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે નાગરિકોની પરિષદ નીકળી. મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. ત્યાર બાદ પ્રશ્ન પૂછવાની ઇચ્છાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ

पंच देवावासंतराइं वीइवयइ, तेण परं परिड्ढीए?' हे भदन्त! आत्मर्द्ध्या स्वशक्त्या खलु देवः यावत् एकं, द्वे, त्रीणि, चत्वारि, पञ्च वा देवाऽऽवासान्तराणि देवाऽऽवासविशेषान् व्यतिव्रजति-उल्लङ्घ्य गच्छति तेन परं-ततः परं तदग्रे परर्द्ध्या परशक्त्या व्यतिव्रजति किम्? भगवानाह-'हंता, गोयमा! आइड्ढीए णं तंचेव' हे गौतम! हन्त सत्यम् आत्मर्द्ध्या स्वशक्त्या खलु देवस्तदेव यावत्-एकं, द्वे, त्रीणि, चत्वारि, पञ्च वा देवाऽऽवासान्तराणि व्यतिव्रजति-उल्लङ्घ्य गच्छति, ततःपरं तदग्रे परर्द्ध्या व्यतिव्रजति, इतिभावः, एवं असुरकुमारे वि' एवंपूर्वोक्तरीत्या सामान्यदेववदेव असुरकुमारोऽपि आत्मर्द्ध्या यावत् चत्वारि पञ्च वा असुरकुमारावासान्तराणि व्यतिव्रजति, ततः परं परर्द्ध्या व्यतिव्रजति। इत्यभिप्रायेणैवाह-'नवरं असुरकुमारावासंतराइं, सेसं तंचेव' नवरम् सामान्य-

---

'आइड्ढिएणं भंते! देवे जाव चत्तारि पंच देवावासंतराइं वीइवएज्जा, तेण पर परिड्ढिए' हे भदन्त! सामान्य देव पहिले आत्मऋद्धि-स्वशक्ति द्वारा यावत्-एक, दो, तीन, चार अथवा पांच देवावासविशेषोंको उल्लङ्घन करके जाता है क्या? उसके आगे फिर क्या वह दूसरेकी शक्ति द्वारा जाता है क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, गोयमा!' हां, गौतम! बात ऐसी ही है कि 'आइड्ढीए णं तं चेव' सामान्य देव पहिले तो एक, दो, तीन, चार अथवा पांच देवावासों तक अपनी शक्ति से ही चला जाता है पश्चात् वह आगे दूसरेकी शक्तिकी सहायतासे जाता है। 'एवं असुरकुमारे वि' सामान्य देव की तरह असुरकुमार भी अपना शक्ति से ही यावत् चार पांच असुर-कुमार देवावासों तक चला जाता है, बाद में वह आगे पर की शक्ति

જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-" आइड्ढिएणं भंते देवे जाव चत्तारि पच देवावासंतराइं वीइवएज्जा, तेण पर परिड्ढिए ?" હે ભગવન્! સામાન્ય દેવ આત્મઋદ્ધિ દ્વારા-પોતાની શક્તિથી શું એક, બે ત્રણ, ચાર અથવા દેવાવાસ વિશેષોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે છે? શું તેના કરતાં પણ વધારે આગળ જવું હોય તો તે અન્યની શક્તિ દ્વારા જાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" आइड्ढिएणं त चेव "(હા, ગૌતમ! સામાન્ય દેવ શરૂઆતના ચાર પાંચ દેવાવાસોને પોતાની શક્તિ વડે જ ઉલ્લંઘી જાય છે. પણ તેના કરતાં વધારે આગળ જવું હોય, તો તે બીજાની શક્તિની સહાયતાથી જાય છે " एवं असुरकुमारे वि " સામાન્ય દેવની જેમ અસુરકુમાર પણ પોતાની શક્તિથી ચાર અથવા પાંચ અસુરકુમાર દેવાવાસો સુધી જઇ શકે છે, તેના કરતાં આગળ જવું હોય તો તે અન્યની શક્તિની સહાયતાથી જાય છે.

देवापेक्षया विशेषस्तु देवावासान्तरस्थाने असुरकुमारावासान्तराणि बोध्यानि, शेषं तदेव पूर्वोक्तवदेव बोध्यम्। 'एवं एएणं कमेणं जाव थणियकुमारे' एवमुक्तरीत्या एतेन-सामान्यदेवविषये प्रोक्तेन क्रमेण यावत्-सुवर्णकुमारः, नागकुमारः, विद्युत्कुमारः, अग्निकुमारः, उदधिकुमारः, द्वीपकुमारः, दिशाकुमारः, वायुकुमारः, स्तनितकुमारश्चापि आत्मद्धर्या यावत् चत्वारि पञ्च सुवर्णकुमाराद्यावासान्तराणि व्यतिव्रजति, ततः परं परद्धर्या व्यतिव्रजति, इति भावः, 'एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिय जाव तेण परं परिड्ढिए' एवम् सामान्यदेवादि-

---

की सहायतासे जाता है। यही बात 'नवरं असुरकुमारावासंतराइं-सेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है. अर्थात् सामान्य देव के देवावासों तक के जाने के कथनमें सामान्य रूपसे देवावासोंका ग्रहण किया गया है-तब कि यहांपर देवावासों के स्थानमें असुरकुमार देवावासोंका ग्रहण किया है। बाकीका और सब कथन सामान्य देव की तरहसे ही है। 'एवं एएणं कमेणं जाव थणियकुमारे' इसी तरह से सुवर्णकुमार, नागकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, उदधिकुमार, द्वीपकुमार, दिशाकुमार, वायुकुमार और स्तनितकुमार ये सब भवनपतिदेव भी अपने २ यावत् चार पांच सुवर्णकुमारादि आवासों तक तो अपनी २ शक्ति से ही चले जाते हैं परन्तु इनसे आगे वे दूसरे की शक्ति की सहायतासे जाते हैं। 'एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिय जाव तेण परं परड्ढिए' सामान्यदेव की तरह ही वानव्यन्तर, ज्योतिषिक

એજ વાત "नवं असुरकुमारावासंतराइ, सेस त चेव" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત થયેલ છે. એટલે કે સામાન્ય દેવના દેવાવાસોનું ઉલ્લંઘન કરવા વિષેના આલાપકમાં સામાન્ય રૂપે દેવાવાસોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહિંયાં દેવાવાસોને બદલે અસુરકુમાર દેવાવાસોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. બાકીના સમસ્ત કથન સામાન્ય દેવના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. "एवं एए णं कमेणं जाव थणियकुमारे" એજ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર, એ બધાં ભવનપતિ દેવો પણ પોત પોતાના ચાર અથવા પાંચ સુધીના સુવર્ણકુમારાવાસ આદિ આવાસો સુધી તો પોત પોતાની શક્તિથી જઇ શકે છે. પરન્તુ તેના કરતાં આગળ જવું હોય તો અન્યની સહાયતાથી આગળ જાય છે.

"एव वाणमतरजोइसिय वेमाणिय जाव तेण परं परड्ढिए" સામાન્ય દેવની જેમ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવો પણ પોત પોતાની

वदेव वानव्यन्तरो ज्योतिषिको वैमानिकश्च यावत् आत्मद्धर्या एकं, द्वे, त्रीणि, चत्वारि, पञ्च वा वानव्यन्तराद्यावासान्तराणि व्यतिव्रजति, तेन परं ततः परं परद्धर्या व्यतिव्रजति-इतिभावः। गौतमः पृच्छति-'अप्पड्ढिएणं भंते देवे महिड्ढियस्स देवस्स मज्जं मज्जेणं वीइवइज्जा ?' हे भदन्त ! अल्पर्द्धिकः अल्पा ऋद्धिर्यस्य स तथाविधः खलु देवः किं महर्द्धिकस्य महती ऋद्धिर्यस्य स तथाविधस्य देवस्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, व्यतिव्रजेत् ? व्यति क्रामेत् किम् ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः-नैतत् संभवति ? गौतमः पृच्छति-'समड्ढिए णं भंते ! देवे समड्ढियस्स देवस्स मज्जंमज्जेणं वीइवएज्जा ? हे भदन्त ! समर्द्धिकः समा तुल्या ऋद्धिर्यस्य स तथाविधः खलु देवः समर्द्धिकस्य तुल्यर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन मध्यभागेन किं व्यतिव्रजेत् ? व्यतिक्रामेत् ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैतत्-

और वैमानिक भी अपनी शक्तिसे तो यावत् चार पांच वानव्यन्तरादि आवासों तक चले जाते हैं. परन्तु इनसे आगे वे दूसरे की शक्ति की सहायतासे जाते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अप्पड्ढिएणं भंते ! देवे महड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवइज्जा' हे भदन्त ! जो देव अल्पऋद्धिवाला होता है वह बड़ी ऋद्धि वाले देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! ऐसी बात संभवित नहीं है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं "समड्ढिएणं भंते ! देवे समड्ढियस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' बराबर की ऋद्धिवाला देव बराबर की ऋद्धिवाले देवके बीचोंबीचसे होकर निकल सकता है क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह बात भी संभवित नहीं है।

શક્તિથી તો ચાર અથવા પાંચ વાનવ્યન્તરાદિ આવાસોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે છે, પણ તેના કરતાં આગળ જવું હોય તો અન્યની સહાયતાથી જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" अप्पड्ढिए ण भंते ! देवे महड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेण वीइवइज्जा ?" હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ શું અધિક ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" णो इणट्ठे समट्ठे " હે ગૌતમ ! એવી વાત સંભવી શકતી નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" समड्ढिए णं भंते ! देवे समड्ढियस्स देवस्स मज्झ मज्झेण वीइवज्जा ?" હે ભગવન્ ! બરાબરની ઋદ્ધિવાળો એક દેવ બરાબરની ઋદ્ધિવાળા બીજા દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો ?

संभवति, किन्तु 'पमत्तं पुण वीइवइज्जा' प्रमत्तं प्रमादवन्तं पुनः समर्द्धिकं देवं समर्द्धिको देवो व्यतिव्रजेत्–व्यतिक्रामेत्। गौतमः पृच्छति–' से णं भंते ! किं विमोहित्ता पभू, अविमोहित्ता पभू ?' हे भदन्त ! स खलु समर्द्धिको देवः किं समर्द्धिकं देवं विमोह्य महिकाद्यन्धकारकरणेन मोहमुत्पाद्य अपश्यन्तमेव तं व्यतिव्रजितुं–व्यतिक्रमितुं–प्रभुः समर्थः ? किंवा अविमोह्य महिकाद्यन्धकारा–करणेन मोहमनुत्पाद्यैव पश्यन्तमेव तं व्यतिव्रजितुं व्यतिक्रमितुं प्रभुः समर्थः भवेत् ? भगवानाह–' गोयमा ! विमोहेत्ता पभू, णो अविमोहेत्ता पभू ' हे गौतम ! समर्द्धिको देवः समर्द्धिकं देवं विमोह्यैव मोहमुत्पाद्यैव व्यतिक्रमितुं प्रभुः समर्थो भवति नोनैव खलु अविमोह्य मोहमनुत्पाद्य व्यतिक्रमितुं प्रभुः समर्थो भवतीति भावः। गौतमः

परन्तु हां यह बात ऐसे बन सकती है 'पमत्तं पुण वीइवइज्जा' कि जब समर्द्धिक देव प्रमादवान्–असावधान हो तो उसके बीचोंबीच से होकर दूसरा समर्द्धिक देव निकल सकता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से णं भंते ! किं विमोहित्ता पभू, अविमोहित्ता पभू' हे भदन्त ! वह समर्द्धिक देव दूसरे समर्द्धिक देवको महिकादिसे अंधकार उत्पन्नकर के उसे मोह में गिरा कर उसके नहीं देखने पर उसके बीचमें से होकर निकलने में समर्थ होता है ? या महिकादि के अंधकारसे मोहित किये विना ही उसके देखते उसके बीच में से होकर निकलने में समर्थ होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं– 'गोयमा' हे गौतम ! 'विमोहेत्ता पभू णो अविमोहेत्ता पभू' समर्द्धिक देव दूसरे समर्द्धिक देवको विना मोह उत्पन्न किये उसके बीचोंबीचसे होकर निकल सक-

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! એવી વાત સંભવી શકતી નથી. પરન્તુ એ વાત ત્યારે જ સંભવી શકે છે. "पमत्त पुण वीइवइज्जा" કે જ્યારે તે સમાન ઋદ્ધિવાળો પ્રમાદયુક્ત (અસાવધાન) હોય છે. તેની અસાવધાનતાનો લાભ લઈને સમાન ઋદ્ધિવાળો દેવ તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–"से ण भते ! विमोहित्ता पभू, अविमोहित्ता पभू ?" હે ભગવન્! તે સમાનઋદ્ધિવાળો દેવ બીજા સમાનઋદ્ધિવાળા દેવને (ધુમસના) અંધકાર દ્વારા તેને વિમોહિત કરીને તેની વચ્ચે થઈને ચાલ્યો જાય છે? કે મહિકાદિના અંધકાર દ્વારા તેને વિમોહિત કર્યા વિના જ તેના દેખતાં જ તેની વચ્ચે થઈને ચાલ્યો જાય છે?

पृच्छति-'से भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता, पच्छा विइवएज्जा पुव्विं' वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा?' हे भदन्त! स समर्द्धिकः किं पूर्वं-प्रथमं, विमोह्य मोहमुत्पाद्य, पश्चात् तदनन्तरं व्यतिव्रजेत्? व्यतिक्रामेत्? किं वा पूर्वं प्रथमं व्यतिव्रज्य-व्यतिक्रम्य, पश्चात् तदनन्तरं विमोहयेत्?' भगवानाह-'गोयमा! पुव्विं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा, णो पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा' हे गौतम! पूर्वं प्रथमं विमोह्य महिकाद्यन्धकारकरणेन मोहमुत्पाद्य, पश्चात् व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत्, नो पूर्वं व्यतिव्रज्य व्यतिक्रम्य, पश्चाद् विमोहयेत्। गौतमः पृच्छति-'महिड्ढि-

---

नेमें समर्थ नहीं हो सकता है वह तो उसे मोह उत्पन्न करके ही उसके बीचोंबीचसे होकर निकल सकनेमें समर्थ होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से भंते! किं पुव्विं विमोहित्ता पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा' हे भदन्त! पहिला समर्द्धिक देव दूसरे समर्द्धिक देवको विमोहित करके निकलने में समर्थ होता है, सो इस पर हमें यह शंका होती है कि क्या वह उसे पहिले मोहित कर देता है-तब उसके बीचोंबीचसे निकलता है या पहिले निकल जाता है, बादमें उसे मोहित करता है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'पुव्विं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा, णो पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा' वह समर्द्धिक देव दूसरे समर्द्धिक देव को पहिले से ही विमोहित करके. अर्थात् महिकादि के अंधकार करने से मोह उत्पन्न कराके पश्चात् उसके बीचोंबीचसे होकर निकल जाता है। ऐसा

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! "विमोहेत्ता पभू, णो अविमोहेत्ता पभू" એક સમર્દ્ધિક દેવ બીજા મહર્દ્ધિક દેવમાં મોહ ઉત્પન્ન કર્યા વિના તેની વચ્ચે થઇને જવાને સમર્થ હોતો નથી, પરંતુ તેને વિમોહિત કરીને જ તેની વચ્ચે થઇને નીકળવાને સમર્થ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"से भंते! किं पुव्वि विमोहित्ता पच्छा विइवएज्जा, पुव्वि वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा?" હે ભગવન્! જો પહેલો સમર્દ્ધિક દેવ બીજા સમર્દ્ધિક દેવને વિમોહિત કરીને તેની વચ્ચેથી નીકળવાને સમર્થ બને છે, તો શું તે પહેલાં તેને વિમોહિત કરી નાખીને ત્યાર બાદ તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, કે પહેલાં તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે અને ત્યાર બાદ તેને વિમોહિત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! "पुव्विं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा, णो पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा" તે સમર્દ્ધિક દેવ બીજા સમર્દ્ધિક દેવને મોહિત કરીને એટલે કે ધુમસના અંધકાર દ્વારા પહેલાં તેને વિમોહિત કરે છે અને ત્યારબાદ તેની વચ્ચે થઇને નીકળી જાય છે. પહેલાં

एणं भंते! देवे अप्पड्डियस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा?' हे भदन्त! महर्द्धिकः खलु देवः अल्पर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन मध्यभागेन व्यतिव्रजेत्? व्यतिक्रामेत्=गच्छेत् किं? भगवानाह-' हंता, वीइवएज्जा? हे गौतम! हन्त, सत्यम् महर्द्धिकः खलु देवः अल्पर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत्। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते! किं विमोहित्ता पभू, अविमोहित्ता पभू?' हे भदन्त! स खलु महर्द्धिको देवः किम् अल्पर्द्धिकं देवं विमोह्य-मिहिकाद्यन्धकारकरणेन मोहमुत्पाद्य, व्यतिव्रजितुं प्रभुः समर्थः? किं वा अविमोह्य मोहमनुत्पाद्य व्यतिव्रजितुं प्रभुः समर्थो भवति? भगवानाह-' गोयमा! विमोहेत्ता वि पभू, अविमोहेत्ता वि पभू' हे गौतम! महर्द्धिको देवः अल्पर्द्धिकं देवं विमोह्यापि मोह-

---

नहीं है कि पहिले निकल जावे और बादमें वह उसे मोहित करे।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'महिड्ढिए णं भंते! देवे अप्पड्डियस्स देवस्स मज्झमज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त! जो देव महर्द्धिक होता है वह अल्पर्द्धिक देव के बीचोंबीचसे होकर निकल सकता है क्या? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'हंता, वीइवएज्जा' हां, गौतम निकल सकता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से णं भंते! किं विमोहेत्ता पभू, अविमोहेत्ता पभू' हे भदन्त! वह महर्द्धिक देव जो अल्पर्द्धिक देव के बीचोंबीचसे होकर निकल सकता है सो क्या वह उसे पहिले महिकादि के अंधकार करने से विमोहित कर देता है तब निकलता है, या पहिले उसके बीचमें से होकर निकल जाता है बादमें वह उसे विमोहित कर देता है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'गोयमा! विमोहेत्ता वि पभू, अविमोहेत्ता वि पभू' हे गौतम! वह

નીકળી જાય અને ત્યાર બાદ તેને વિમોહિત કરે, એવું બનતું નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલાં તેને વિમોહિત કરવામાં આવે છે અને ત્યાર બાદ જ તેની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"महड्ढिए णं भंते! देवे अप्पड्ढियस्स देवस्स मज्झ मज्झेणं वीइवएज्जा" હે ભગવન્! અધિક ઋદ્ધિવાળો દેવ શું અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"हंता, वीइवएज्जा" હા, ગૌતમ! નીકળી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"से ण भंते! किं विमोहित्ता पभू, अविमोहेत्ता पभू?" હે ભગવન્! શું તે મહર્દ્ધિક દેવ તે અલ્પર્દ્ધિક દેવને વિમોહિત કરીને (મહિકાદિનો અંધકાર કરીને તેના દ્વારા તેને વિમોહિત કરીને) તેની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે, કે તેને વિમોહિત કર્યા વિના તેની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે?

मुत्पाद्यापि व्यतिव्रजितुं प्रभुः समर्थो भवति, अथच अविमोह्यापि मोहमनुत्पाद्यापि व्यतिव्रजितुं प्रभुः समर्थो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–'से णं भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता, पच्छा वीइवइज्जा, पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा?' हे भदन्त! स खलु महर्द्धिको देवः किम् अल्पर्द्धिकं देवं पूर्वं प्रथमं विमोह्य–मोहमुत्पाद्य, पश्चात् व्यतिव्रजेत्? व्यतिक्रमेत्? किं वा पूर्वं प्रथमं व्यतिव्रज्य–व्यतिक्रम्य पश्चात् विमोहयेत्? मोहमुत्पादयेत्? भगवानाह–' गोयमा! पुव्विं वा विमोहेत्ता, पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा' हे गौतम! पूर्वं वा विमोह्य, पश्चात् व्यतिव्रजेत्–व्यतिक्रामेत्, पूर्वं वा

महर्द्धिक देव उस अल्पर्द्धिक देव को विमोहित करके भी निकल सकता है और नहीं विमोहित करके भी उसके बीचोंबीचसे होकर निकल सकता है। इस पर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से णं भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता, पच्छा वीइवइज्जा, पुव्विं वीइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा' हे भदन्त! वह महर्द्धिक देव उस अल्पर्द्धिक देव को पहिले से ही मोह उत्पन्न कर देता है. फिर बादमें निकलता है, या पहिले वह उसके बीचमें से होकर जाता है–बादमें उसे मोह उत्पन्न कर देता है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–'गोयमा! पुव्विं वा विमोहेत्ता, पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा' वह महर्द्धिक देव अल्पऋद्धि वाले देव को पहिले भी विमोहित कर सकता है और बाद में जा सकता है और पहिले वह उसके बीचोंबीच से होकर

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा! विमोहेत्ता वि पभू, अविमोहेत्ता वि पभू" હે ગૌતમ! તે મહા ઋદ્ધિવાળો દેવ તે અલ્પઋદ્ધિવાળા દેવને વિમોહિત કરીને પણ તેની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે અને તેને વિમોહિત કર્યા વિના પણ તેની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–"से णं भंते! किं पुव्विं विमोहेत्ता पच्छा वीइवइज्जा, पुव्विं विइवइत्ता पच्छा विमोहेज्जा?" હે ભગવન્? તે મહર્દ્ધિક દેવ શું તે અલ્પર્દ્ધિક દેવને પહેલાં વિમોહિત કરીને તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, કે પહેલાં તે તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે અને ત્યાર બાદ તેને વિમોહિત કરી નાખે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–'गोयमा!" હે ગૌતમ! "पुव्विं वा, विमोहेत्ता, पच्छा वीइवएज्जा, पुव्विं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा" તે વાત બન્ને રીતે શકય બને છે તે મહર્દ્ધિક દેવ પહેલાં તેને વિમોહિત કરીને ત્યાર બાદ તેની વચ્ચે થઇને ચાલ્યો જાય છે, એવું પણ બની શકે છે. અને અને પહેલાં તેની

व्यतिव्रज्य—व्यतिक्रम्य, पश्चात् विमोहयेत्, उभयमपि संभवतीत्यर्थः। गौतमः पृच्छति—'अप्पड्डिए णं भंते! असुरकुमारे महड्डियस्स असुरकुमारस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा? हे भदन्त! अल्पर्द्धिकः खलु असुरकुमारो महर्द्धिकस्य असुरकुमारस्य मध्यमध्येन मध्यभागेन किं व्यतिव्रजेत्? व्यतिक्रामेत्? भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः नैतत्संभवति, 'एवं असुरकुमारे वि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा जहा ओहिएण देवेणं भणिया' एवं रीत्या असुरकुमारेऽपि त्रयः आलापकाः भणितव्याः वक्तव्याः, यथा औधिकेन—सामान्येन देवेन त्रयः आलापकाः भणिताः उक्ताः, तत्र अल्पर्द्धिकमहर्द्धिकयोरेकः १, समर्द्धिकयोर्द्वितीयः २, महर्द्धिकाल्पर्द्धिकयो स्तृतीयः इत्येवं त्रयः आला-

---

निकल सकता है और बाद में उसे मोहित कर सकता है। इस तरह से दोनों बातें भी संभवित हो सकती हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'अप्पड्डिए णं भंते! असुरकुमारे महड्डियस्स असुरकुमारस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त! जो असुरकुमार देव अल्पऋद्धि वाला होता है वह क्या अपने से बड़ी ऋद्धिवाले असुरकुमार देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। 'एवं असुरकुमारे वि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा, जहा ओहिएणं देवेणं भणिया' इस तरह असुरकुमार में भी तीन आलापक कहना चाहिये, जैसे सामान्यदेव के साथ तीन आलापक कहे गये हैं। अल्पर्द्धिक महर्द्धिक का पहिला, दोनों समर्द्धिकों का दूसरा, और महर्द्धिक अल्पर्द्धिक

વચ્ચે થઇને પસાર થઈ જાય છે અને ત્યાર બાદ તેને વિમોહિત કરે છે. એવું પણ સંભવી શકે છે. આ રીતે બન્ને વાત અહીં સંભવિત હોઈ શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"अप्पड्ढिएणं भते! असुरकुमारे महिड्ढियस्स असुरकुमारस्स मज्झंमज्झेणं वीइएज्जा?" હે ભગવન્! અલ્પઋદ્ધિવાળો કોઇ એક અસુરકુમાર દેવ શું અધિકઋદ્ધિવાળા અસુરકુમાર દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! એ વાત સંભવી શકતી નથી. "एव असुरकुमारे वि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा जहा ओहिएणं देवेण भणिया" જેવી રીતે સામાન્ય દેવની સાથે ત્રણ આલાપકો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસુરકુમારની સાથે પણ ત્રણ આલાપકો કહેવા જોઇએ—અલ્પર્દ્ધિક અને મહર્દ્ધિકનો પહેલો આલાપક તો ઉપર આપવામાં આવ્યો છે,

पका अवसेयाः 'एवं जाव थणियकुमाराणं' एवं पूर्वोक्तरीत्या यावत्-सुवर्णकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तानामपि त्रयस्त्रयः आलापका वक्तव्याः, 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिए णं एवं चेव' तथा वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकेनापि एवमेव पूर्वोक्तरीत्या त्रयस्त्रयः आलापका वक्तव्याः। गौतमः पृच्छति-'अप्पड्ढिएणं भंते ! देवे महिड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा ?' हे भदन्त ! अल्पर्द्धिकः खलु देवो महर्द्धिकाया देव्याः मध्यमध्येन मध्यभागेन किं व्यतिव्रजेत् ? व्यतिक्रामेत् ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैतत् संभवति। गौतमः पृच्छति-'समड्ढिएणं भंते ! देवे समड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा ?' हे भदन्त ! समर्द्धिकः खलु देवः सम-

इनका तीसरा इस तरह से ये तीन आलापक हैं। 'एवं जाव थणियकुमाराण' इसी तरह से सुवर्णकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के भवनपति देवों के ३-३ आलापक कहना चाहिये। 'वाणमंतर जोइसिय वेमाणिएणं एवं चेव' वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, एवं वैमानिक इन देवों के भी इसी तरह से ३-३ आलापक होते हैं ऐसा जानना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अप्पड्ढिएणं भंते ! देवे महिड्ढियाए देवीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त ! जो अल्पर्द्धिक देव है वह महर्द्धिक देवी के बीचोंबीच से होकर निकल सकता है क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा द्वितीय आलापक पूछते हैं की-'समड्ढिएणं भंते ! देवे समड्ढियाए देवीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त ! जो समर्द्धिक-समान ऋद्धि जिसकी

બન્ને સમાનઋદ્ધિવાળા અસુરકુમારનો બીજો આલાપક, અને મહર્દ્ધિક તથા અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારનો ત્રીજો આલાપક સમજવો. આ રીતે અસુરકુમાર વિષયક ત્રણ આલાપકો સમજવા. "एव जाव थणियकुमाराणं' એજ પ્રમાણે સુવર્ણકુમારથી લઇને સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના પ્રત્યેક ભવનપતિ દેવના ત્રણત્રણ આલાપકો સમજવા. "वाणमतरजोइसियवेमाणिएणं एव चेव" એજ પ્રમાણે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોના પણ ત્રણત્રણ આલાપકો સમજવા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—अप्पड्ढिए णं भंते ! देवे महड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा ?" હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ શું મહા ઋદ્ધિવાળી દેવીની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! એ વાત સંભવી શકતી નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" समड्ढिएण भते ! देवे समड्ढिएणं देवीए मज्झ मज्झेण वीइवएज्जा ?" હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ શું મહાઋદ્ધિવાળી દેવીની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ખરો ?

द्धिकायाः देव्याः मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? व्यतिक्रामेत्? भगवानाह-एवं तहेव देवेणय, देवीएय दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाए' एवं पूर्वोक्तरीत्या, तथैव पूर्ववदेव देवेन च. देव्या च दण्डको भणितव्यो यावत् असुरकुमारादि वैमानिक्या, तथाच समर्द्धिको देवः समर्द्धिकायाः देव्याः मध्यमध्येन व्यतिव्रजितुं न समर्थः, इत्यादिरीत्या सर्वेषाम् असुरकुमारादिवैमानिकान्तानाम् अल्पर्द्धिक-महर्द्धिकयोरेकः, समर्द्धिकयोरन्यः, महर्द्धिकाल्पर्द्धिकयोरपरः इत्येवं त्रयः आलापका वक्तव्याः। एवमेव असुरकुमारादिभिः असुरकुमारी प्रभृतीनां त्रयस्त्रयः आलापका

है ऐसा देव है वह अपनी जैसी ऋद्धिवाली देवी के बीचोंबीच से होकर निकल सकता है क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं तहेव देवेण य देवीए य दंडओ भाणिव्वो, जाव वेमाणियाए' हे गौतम! जैसा पहिले कहा गया है कि समर्द्धिक देव समर्द्धिक देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकता है, यदि निकलता है तो वह उसकी असावधानता में ही निकलता है इत्यादि सब कथन यहां पर भी समर्द्धिक देव और समर्द्धिक देवी के साथ लगा लेना चाहिये-तथा-समर्द्धिक देव समर्द्धिक देवी के बीचोंबीच से होकर नहीं निकल सकता है-इत्यादि रीति से समस्त असुरकुमारादि वैमानिकान्त देवों में अल्पर्द्धिक महर्द्धिक का एक, दोनों समर्द्धिकों का दूसरा, तथा महर्द्धिक और अल्पर्द्धिकों का तीसरा इस प्रकारके ये तीन आलापक कहना चाहिये. इसी तरह से असुरकुमार आदिकों के साथ असुरकुमारी

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" एव तहेव देवेण य देवीए य दण्डओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाए " હે ગૌતમ! જેમ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે સમર્દ્ધિક દેવ બીજા સમર્દ્ધિક દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતો નથી, અને જો નીકળે છે તો તેની અસાવધાનતાનો લાભ લઈને જ નીકળે છે, એજ પ્રમાણે સમર્દ્ધિક દેવ અને સમર્દ્ધિક દેવીનું કથન પણ સમજવું. એટલે કે સમર્દ્ધિક દેવ સમર્દ્ધિક દેવીની વચ્ચે થઇને નીકળી શકતો નથી, કદાચ સમર્દ્ધિક દેવીની અસાવધાનતામાં તે તેની વચ્ચે થઇને નીકળી જાય છે. આ પ્રમાણે અસુરકુમારથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના દેવ દેવીની સાથે ત્રણ ત્રણ આલાપકો કહેવા જોઇએ. જેમ કે અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારાદિ દેવ અને મહર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિનો પહેલો આલાપક, સમર્દ્ધિક અસુરકુમારાદિ દેવ અને સમર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિનો બીજો આલાપક, અને મહર્દ્ધિક અસુરકુમારાદિ દેવ અને અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિનો ત્રીજો આલાપક બનશે. આ રીતે અસુરકુમાર આદિકોની સાથે અસુર-

वक्तव्याः, एवंच सामान्येन देवेन एकः १, एवमालापकत्रयोपेतो देव-देवी दण्डको वैमानिकान्तोऽन्यः २, एवमेव च देवीदेवदण्डको वैमानिकान्त एवा- परः ३, एवमेव च देव्यो दण्डकोऽन्यः ४, इत्येवं चत्वार एते दण्डकाः अवसेयाः। तदेव विशदयन्नाह-'अप्पड्ढियाणं भंते! देवी महिड्ढियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं, एवं एसो वि तइओ दंडओ भाणियव्वो' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! अल्पर्द्धिका खलु देवी महर्द्धिकस्य देवस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? भगवानाह-नायमर्थः एवं रीत्या एषोऽपि तृतीयो दण्डको भणितव्यः, 'जाव महिड्ढिया वैमाणिणी

आदिकों के ३-३ आलापक कहना चाहिये. इस तरह सामान्यदेव संबंधी पहिला दंडक १, आलापक त्रयोपेत वैमानिक तक देव देवी संबंधी दण्डक दूसरा, वैमानिकान्त तक देवी देव संबंधी दण्डक तीसरा और दो देवियों संबंधी दण्डक चौथा इस तरह से ये चार दण्डक हो जाते हैं। इन्हीं को स्पष्ट रूप से समझाने के लिये सूत्रकार प्रश्नोत्तर के रूप में यह आगे का प्रकरण प्रारंभ करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'अप्पड्ढियाणं भंते! देवी महिड्ढियस्स देवस्स मज्झं- मज्झेणं, एवं एसो वि तइयो दंडओ भाणियव्वो' हे भदन्त! जो अल्प- र्द्धिक देवी है वह महर्द्धिक देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। इस रीति से यह तृतीय दण्डक भी कहना चाहिये। 'जाव

કુમારી આદિકોના ત્રણ્રુત્રણ આલાપકો કહેવા જોઇએ. આ રીતે સામાન્ય દેવ સંબંધી પહેલું દંડક, દેવદેવી સંબંધી બીજું દંડક, વૈમાનિક પર્યન્તના દેવી અને દેવ સબંધી ત્રીજું દંડક અને વૈમાનિક પર્યન્તની બબ્બે દેવીઓ સંબંધી ચોથું દંડક બને છે. આ રીતે ચાર દંડક થાય છે. હવે તેમને વધારે સ્પષ્ટ- તાથી સમજાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર રૂપે પછીના દંડકોના આલાપકો પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"अप्पड्ढिण भंते! देवी महिड्ढियस्स देवस्स मज्झंमज्झेण एवं एसो वि तइओ दडओ भाणियव्वो" હે ભગવન્! અલ્પર્દ્ધિક (અલ્પઋદ્ધિ સંપન્ન) દેવી શું મહર્દ્ધિક દેવની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે ખરી?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ! એ વાત સંભવી શકતી નથી આ રીતે આ ત્રીજું દંડક પણ કહેવું જોઇએ. સમર્દ્ધિક દેવી અને સમર્દ્ધિક દેવનો બીજો આલાપક અને મહર્દ્ધિક દેવી અને અલ્પર્દ્ધિક દેવનો ત્રીજો આલાપક સમ જવો. સામાન્ય દેવના વિષે જેવાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્રો આપ્યાં છે એવાં જ અહીં પણ સમજવા. "जाव महिड्ढिया वेमाणिणी अप्पड्ढियस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा"

अप्पड्ढियस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा ?' यावत्-महर्द्धिका असुरकुमारस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत् ? इत्यादि रीत्या महर्द्धिकसुवर्णकुमारीप्रभृतीनामपि अल्पर्द्धिकसुवर्णकुमारप्रभृतिभिः सह तृतीयो दण्डको भणितव्यः अन्तिममालापकमाह्-महर्द्धिका वैमानिकी अल्पर्द्धिकस्य वैमानिकस्य मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत्=व्यतिक्रामेत् ? भगवानाह-'हंता वीइवएज्जा' हन्त, सत्यम्, व्यतिव्रजेत्-महर्द्धिका असुरकुमारी प्रभृति वैमानिकी पर्यन्ता देवी अल्पर्द्धिकस्य असुरकुमारप्रभृतिवैमानिकान्तस्य देवस्य मध्यमध्येन व्यतिक्रामेत्, गौतमः पृच्छति-'अप्पड्ढियाणं भंते ! देवी महिड्ढियाए देवीए मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त ! अल्पर्द्धिका खलु देवी महर्द्धिकायाः देव्याः मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत् ? भगवानाह-'णो इणट्ठे

महिड्ढिया वेमाणिणी अप्पड्ढियस्स वेमाणियस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' यावत्-महर्द्धिक असुरकुमारी अल्पर्द्धिक असुरकुमार के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या ? इत्यादि रीति से महर्द्धिक सुवर्णकुमारी आदिकों का भी अल्पर्द्धिक सुवर्णकुमार आदिकों के साथ तृतीय दण्डक कहना चाहिये। इसका अन्तिम आलापक ऐसा है-महर्द्धिक वैमानिकी अल्पर्द्धिक वैमानिक के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, वीइवएज्जा' हां, गौतम ! महर्द्धिक असुरकुमारी आदि वैमानिकी पर्यन्त देवी अल्पर्द्धिक असुरकुमार आदि वैमानिकान्त देव के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है। अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं-'अप्पड्ढियाणं भंते ! देवी महिड्ढियाए देवीए मज्झमज्झेणं वीइवएज्जा' हे भदन्त ! अल्पऋद्धिवाली देवी क्या महाऋद्धिवाली देवी के बीचों-

---

એજ પ્રમાણે અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારી અને મહર્દ્ધિક અસુરકુમારનો, સમર્દ્ધિક અસુરકુમારી અને સમર્દ્ધિક અસુરકુમારનો, મહર્દ્ધિક અસુરકુમારી અને અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારનો, એમ ત્રણ આલાપકો બનશે. એજપ્રમાણે સ્તનિતકુમારી અને સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ભવનપતિઓના તથા વૈમાનિક પર્યન્તની દેવીઓ અને દેવોના ત્રણત્રણ આલાપક બને છે. છેલ્લો આલાપક—" શું મહર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવી અલ્પર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ?" ઉત્તર —" હા, ગૌતમ એવું બની શકે છે."

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" अप्पड्ढियाणं भंते ! देवी महिड्ढियाए देवीए मज्झं-मज्झेण वीइवएज्जा ! હે ભગવન્ ! અલ્પઋદ્ધિવાળી દેવી શું મહાઋદ્ધિવાળી દેવોની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" णो इणट्ठे समट्ठे "

समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, 'एवं समड्ढिया देवी समड्ढियाए देवीए तहेव' एवं पूर्वोक्तरीत्या समर्द्धिका देवी समर्द्धिकाया देव्याः मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत् ? तथैव-नायमर्थः समर्थः, 'महिड्ढिया वि देवी अप्पड्ढियाए देवीए तहेव' तथा महर्द्धिकाऽपि देवी अल्पर्द्धिकाया देव्याः मध्यमध्येन तथैव व्यतिव्रजेत्, 'एवं एक्केके तिन्नि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा, जाव महिड्ढियाणं भंते ! वेमाणिणी अप्पड्ढियाए वेमाणिणीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?' एवं रीत्या एकैकस्मिन् त्रयस्त्रयः आलापका भणितव्या वक्तव्याः, यावत्-महर्द्धिका खलु असुरकुमारी अल्पर्द्धिकाया असुरकुमार्याः मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत् ? एवमेव महर्द्धिका सुवर्णकुमारी प्रभृतिः अल्पर्द्धिकायाः सुवर्णकुमारीप्रभृतेः मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत् ?

बीच से होकर निकल सकती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। 'एवं समड्ढियाए देवीए तहेव' इसी तरह से ऐसा भी समझना चाहिये कि समर्द्धिक देवी समर्द्धिक देवी के बीचोंबीच से होकर नहीं निकल सकती है। "महिड्ढिया वि देवी अप्पड्ढियाए देवीए तहेव' परन्तु जो महर्द्धिक देवी है वह अल्पर्द्धिक देवी के बीचोंबीच से होकर अवश्य निकल सकती है। 'एवं एक्केके तिन्नि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा, जाव महिड्ढियाणं भंते! वेमाणिणी अप्पड्ढियाए वेमाणिणीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा' इस रीति से एक एक में तीन तीन आलापक कहना चाहिये। यावत् महर्द्धिक असुरकुमारी अल्पर्द्धिक असुरकुमारी के बीचोंबीच से होकर निकल सकती हैं क्या? इसी तरह से महर्द्धिक सुवर्णकुमारी आदि देवियां अल्पर्द्धिक सुवर्णकुमारी आदि देवियों के बीचोंबीच से होकर

હે ગૌતમ ! એવી વાત સંભવી શકતી નથી. "एवं समड्ढियाए देवीए तहेव" એજ પ્રમાણે સમર્દ્ધિક દેવી સમર્દ્ધિક દેવીની વચ્ચે થઇને નીકળી શકતી નથી-કદાચ તેની અસાવધાનતા હોય તો તે તેની વચ્ચેથી નીકળી શકે છે. "महिड्ढिया वि देवी अप्पड्ढियाए देवीए तहेव" પરન્તુ મહાઋદ્ધિવાળી દેવીની વચ્ચે થઇને અવશ્ય નીકળી શકે છે "एवं एक्केके तिन्नि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा -जाव महिड्ढियाण भंते ! वेमाणिणी अप्पड्ढियाए वेमाणिणीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा" આ રીતે અસુરકુમારીથી વૈમાનિક દેવી પર્યન્તની દેવીઓ વિષે ત્રણ ત્રણ આલાપકો સમજવા. જેમ કે પહેલો આલાપક અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિ દેવી મહર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિ વિષે સમજવો. બીજો આલાપક બન્ને સમર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિ દેવીઓ વિષે અને ત્રીજો મહર્દ્ધિક અસુરકુમારી

तदन्तिमालापकमाह-महर्द्धिका खलु भदन्त! वैमानिकी अल्पर्द्धिकायाः वैमानिक्याः मध्यमध्येन किं व्यतिव्रजेत्? भगवानाह-'हंता, वीइवएज्जा' हे गौतम! हन्त सत्यम्, व्यतिव्रजेत् महर्द्धिकादेवी प्रभृतिः अल्पर्द्धिका देवी प्रभृतेः मध्यमध्येन व्यतिक्रामेत् इति भावः, गौतमः पृच्छति-'सा भंते! किं विमोहेत्ता पभू, तहेव जाव पुव्विं वा वीइवईत्ता पच्छा विमोहेज्जा, एए चत्तारि दंडगा' हे भदन्त! सा महर्द्धिका देवी प्रभृतिः किम् अल्पर्द्धिकां देवीप्रभृतिं विमोह्य मिहिकाद्यन्धकारकरणेन मोहमोहमुत्पाद्य तां पश्यन्तीमेव व्यतिक्रमितुं प्रभुः समर्था भवति ? १ किंवा तथैव यावत् ताम् अविमोह्य-मोहमनुत्पाद्यैव व्यतिक्रमितुं प्रभुः समर्था भवति ? २ भगवानाह-हे गौतम! विमोह्यापि प्रभुः, अविमोह्यापि प्रभुः, एवं महर्द्धिकादेवी

निकल सकती हैं क्या? इसका अन्तिम आलापक ऐसा है-महर्द्धिक वैमानिकी देवी अल्पर्द्धिका वैमानिकी देवी के बीचोंबीच से होकर निकल सकती है क्या? इन सब प्रश्नों के उत्तर में प्रभु कहते हैं 'हंता, वीइवएज्जा' हाँ, गौतम! जो महर्द्धिक देवियां हैं वे सब अल्पर्द्धिक देवियों के बीचोंबीच से होकर निकल सकती हैं। चाहे वे असुरकुमार संबंधिनी हों, चाहे वैमानिक संबंधीनी हों। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सा भंते! किं विमोहित्ता पभू' हे भदन्त! असुरकुमार से लेकर वैमानिक पर्यन्त की समर्द्धिक देवी असुरकुमार से लेकर वैमानिक पर्यन्त की अल्पर्द्धिक देवी को महिकादि (धूंअर) के अंधकार के करने से विमोहित करके उसके देखते २ उसके बीचोंबीच से होकर निकल जाती है? या पहिले वह उसके बीचोंबीच से होकर निकल जाती है और बादमें वह उसे मोहित कर देती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते

આદિ દેવી અને અલ્પર્દ્ધિક અસુરકુમારી આદિ દેવી વિષે સમજવો. છેલ્લો વૈમાનિક દેવીઓ વિષેનો આલાપક આ પ્રમાણે સમજવો-"શું મહર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવી અલ્પર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવીની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે ખરી ?"

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"हंता, गोयमा! वीइवएज्जा" હા, ગૌતમ! મહર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવી અલ્પર્દ્ધિક વૈમાનિક દેવીની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"सा भंते! किं विमोहित्ता पभू ?" હે ભગવન્! અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તની મહર્દ્ધિક દેવી, શું અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તની દેવીને ધુમસના અંધકાર આદિ દ્વારા વિમોહિત કરીને તેના દેખતાં જ તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે. કે વિમોહિત કર્યા વિના તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે ?

प्रभृतिः अल्पर्द्धिका देवी प्रभृति पूर्वं विमोह्य पश्चात् व्यतिव्रजेत् ३ पूर्वं वा व्यतिव्रज्य पश्चात् विमोहयेद् ४ एते चत्वारो दण्डकाः पूर्वोक्तरीत्या अवसेयाः इतिभावः॥सू० १॥

हैं-'तहेव जाव पुव्विं वा वीइवएज्जा पच्छा विमोहित्ता' हे गौतम ! वह पहिले उसे विमोहित नहीं करके भी उसके बीचोंबीच से होकर निकल जाती है और पहिले वह उसे विमोहित कर देती है और बादमें निकल जाती है इस प्रकार दोनों तरह से वह उसके बीच से होकर निकल जाती है। 'एए चत्तारि दंडगा' इस तरह से यहां ये चार दण्डक हैं। अर्थात् महर्द्धिक देवी अल्पर्द्धिक देवी के बीच से होकर निकल जाती है यह प्रथम दण्डक है. वह उसे मोह में डालकर उसके बीच से होकर निकलती है या विना मोह में डाले उसके बीच से होकर निकलती है ? इसका उत्तररूप द्वितीय दण्डक है. अर्थात् वह उसे मोह में डालकर भी निकल जाती है और विना मोह में डाले भी निकल जाती है २ यदि वह उसे मोह में डालकर निकल जाती है तो क्या वह निकलने के पहिले उसे मोह में डालती है ? या निकलने के बाद उसे मोह में डालती है ? इसके उत्तररूप दो दण्डक हैं अर्थात् वह अल्पर्द्धिक को

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-" तहेव जाव पुव्विं वा वीइवएज्जा पच्छा विमोहित्ता" અહીં પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તરો જ ગ્રહણ કરવા જોઈએ જેમ કે..' હે ગૌતમ ! તે તેને વિમોહિત કરીને પણ તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, અને વિમોહિત કર્યા વિના પણ નીકળી જાય છે.

પ્રશ્ન-પહેલાં વિમોહિત કરે છે અને ત્યાર બાદ તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, કે પહેલાં તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે અને ત્યાર બાદ વિમોહિત કરે છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! પહેલાં વિમોહિત કરીને પણ નીકળી શકે છે અને પહેલાં તેની વચ્ચેથી નીકળી જઈને પછી પણ વિમોહિત કરે છે. આ રીતે બન્ને પ્રકારે નીકળી શકે છે. " एए चत्तारि दंडगा" આ રીતે અહી ચાર દંડક છે

પહેલું દંડક-મહર્દ્ધિક દેવી અલ્પર્દ્ધિક દેવીની વચ્ચેથી નીકળી શકે છે. બીજું દંડક-તે તેને મોહિત કરીને તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, કે વિમોહિત કર્યા વિના નીકળી જાય છે ?" આ પ્રશ્ન અને વિમોહિત કરીને પણ તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, અને વિમોહિત કર્યા વિના પણ નીકળી જાય છે." આ ઉત્તરરૂપ બીજું દંડક સમજવું ત્રીજું દંડક-" તે તેને પહેલાં વિમોહિત કરીને પછી તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, કે પહેલાં નીકળી જઇને પછી તેને વિમોહિત કરે છે. આના ઉત્તર રૂપ ત્રીજું દંડક આ પ્રમાણે છે—" તે

मूलम्-" आसस्स णं भंते! धावमाणस्स किं खु खु त्ति करेइ ? गोयमा ! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जगयस्स य अंतरा, एत्थणं कब्बडए नामं वाए संमुच्छइ, जेणं आसस्स धावमाणस्स खु खु त्ति करेइ ॥सू०२॥

छाया—अश्वस्य खलु भदन्त ! धावतः किं 'खु खु' इति क्रियते ? गौतम ! अश्वस्य खलु धावतो हृदयस्य च यकृतश्च अन्तरा, अत्र खलु कर्बटको नाम वातः संमूर्च्छति, येन अश्वस्य धावतः 'खु खु' इति क्रियते ॥ सू० २ ॥

टीका—पूर्वमुक्ताया देवक्रियायाः अतिविस्मयकारकत्वात् विस्मयकारकत्वसम्बन्धात् विस्मयकारकं वस्त्वन्तरं प्ररूपयितुमाह-'आसस्स णं भंते' इत्यादि । 'आसस्स णं भंते ! धावमाणस्स किं खु खु त्ति करेइ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अश्वस्य खलु घोटकस्य, धावतः पलायमानस्य किं कथं तावत् 'खु खु'

पहिले विमोहित कर देती है और बाद में निकल जाती है यह तृतीय दण्डक है अथवा पहिले वह निकल जाती है और बाद में उसे मोहित कर देती है यह चतुर्थ दण्डक है ॥ सू० १ ॥

'आसस्स णं भंते !' इत्यादि ।

टीकार्थ-पूर्वोक्त देवक्रिया अतिविस्मयकारक है-इस विस्मयकारकत्व के सम्बन्ध से विस्मयकारक वस्त्वन्तर की प्ररूपणा सूत्रकार ने की है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा हैं-'आसस्सणं भंते ! धावमाणस्स किं 'खु खु त्ति करेइ' हे भदन्त ! दौड़ता हुआ घोड़ा खु खु

પહેલા તેને વિમોહિત કરે છે અને ત્યાર બાદ તેની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે." અને ચોથું દંડક—" પહેલાં નીકળી જાય છે અને ત્યાર બાદ તેને વિમોહિત કરે છે. આ રીતના આલાપકો અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિથી લઇને વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિક એ દેવો, દેવ અને દેવી, દેવી અને દેવ તથા દેવી દેવી, વિષે પણ સમજી લેવા ॥સૂ૦ ૧॥

"आसस्स णं भंते !" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત દેવક્રિયા અતિશય વિસ્મયકારક છે. એ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે એવી જ વિસ્મયકારક અન્ય વસ્તુની અહીં પ્રરૂપણા કરી છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે. "आसस्स णं भंते ! धावमाणस्स किं 'खु खु' त्ति करेइ ?" હે ભગવન્ ! દોડતો ઘોડો ખુ ખુ એવો

इति क्रियते भवति? अश्वस्य धावनकाले 'खु खु' इति शब्दोच्चारणे किं कारणमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य, जगयस्स य, अंतरा, एत्थणं कव्वडएणामं वाए संमुच्छइ' हे गौतम! अश्वस्य खलु धावतः-धावनकाले इत्यर्थः हृदयस्य च यकृतश्च दक्षिणकुक्षिगतोदरावयवविशेषस्य, अन्तरा-मध्ये, अत्र खलु स्थाने कर्बटको नाम वातः सम्मूर्च्छति संमूर्च्छनां प्राप्नोति, वर्द्धते इत्यर्थः 'जे णं आसस्स धावमाणस्स खु खु त्ति करेइ' येन कारणेन अश्वस्य धावतः 'खु खु' इति शब्दः क्रियते ॥ सू० २ ॥

भाषाविशेषवक्तव्यता।

मूलम्-"अह भंते! आसइस्सामो, सइस्सामो, चिट्ठिस्सामो, निसिइस्सामो, तुयट्टिस्सामो,

"आमंतणि आणवणी, जायणी तहपुच्छणी य पण्णवणी।
पच्चक्खाणी भासा भासा इच्छाणुलोमा य ॥ १ ॥
अणाभिग्गहिया भासा, भासा य अभिग्गहंमि बोद्धवा।
संसयकरणी भासा, वायडमव्वोयडा चेव ॥२॥"

पण्णवणी णं एसा न एसा भासा मोसा? हंता, गोयमा! आस-

ऐसा क्यों करता है? इसमें क्या कारण है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जगयस्स य अंतरा एत्थ णं कव्वडए णामं वाए संमुच्छइ' दौड़ते हुए घोड़े के हृदय और यकृत में-दक्षिणकुक्षिगत उदरावयवविशेष के बीच कर्बटक नामका वायु बढता है। 'जे णं आसस्स धावमाणस्स खु खु त्ति करेइ' जिससे दौड़ता हुआ घोड़ा खु खु ऐसा शब्द करता है ॥ सू०२॥

એવો અવાજ શા કારણે કરે છે?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जगयस्स य अंतरा एत्थ णं कव्वडए णाम वाए समुच्छइ" હે ગૌતમ! ઘોડા જ્યારે દોડતો હોય છે, ત્યારે તેના હૃદય અને યકૃતમાંથી (શરીરમાં પેટની જમણી બાજુએ આવેલું અંગ-કાળજું) કર્બટક નામનો વાયુ નીકળે છે, "जे ण आसस्स धावमाणस्स 'खु खु' त्ति करेइ" તે કારણે દોડતો ઘોડા "ખુ ખુ" એવો શબ્દોચ્ચાર કરે છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

इस्सामो तं चेव जाव न एसा भासा मोसा । सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ॥सू० ३॥

दसमे सए तइओ उद्देसो ॥ १०—३ ॥

छाया—अथ भदन्त ! आश्रयिष्यामः, शयिष्यामहे, स्थास्यामः, निषेत्स्यामः त्वग् वर्तयिष्यामः, 'आमन्त्रणी, आज्ञापनी, याचनी तथा पृच्छनीच प्रज्ञापनी ।

प्रत्याख्यापनी, भाषा, भाषा इच्छानुलोमा च ॥१॥

अनभिगृहीता भाषा, भाषाच अभिग्रहे बोद्धव्या ।

संशयकरणी भाषा, व्याकृता अव्याकृता चैव ॥२॥

प्रज्ञापनी खलु एषा, न एषा भाषा मृषा ? हन्त, गौतम ! आश्रयिष्यामस्तच्चैव यावत् न एषा भाषा मृषा, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ३ ॥

दशमे शतके तृतीय उद्देशः ॥१०—३॥

टीका—पूर्वं 'खु खु' इति शब्दः प्ररूपितः, स च भाषारूपोऽपि स्यादिति भाषाविशेषान् भाषणीयत्वेन प्रदर्शयितुमाह—'अह भंते' इत्यादि, गौतमः पृच्छति 'अह भंते ! आसइस्सामो, सइस्सामो, चिट्ठिस्सामो निसिइस्सामो, तुयट्टिस्सामो' 'अथ' इति प्रश्नार्थः, हे भदन्त ! वयम् आश्रयणीयं वस्तु आश्रयिष्यामः, आशयि-

भाषाविशेषवक्तव्यता—

'अह भंते ! आसइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो' इत्यादि ।

टीकार्थ—अभी पहिले यहां 'खु खु' इस शब्द की सूत्रकार ने प्ररूपणा की है। यह शब्द भाषारूप भी हो सकता हैं। इसलिये भाषणीय होने से भाषाविशेषोंको यहाँ प्रकट किया जा रहा है—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'अह भंते ! आसइस्सामो, सइस्सामो, चिट्ठिस्सामो, निसिइस्सामो तुयट्टिस्सामो' यहां 'अथ' यह शब्द प्रश्नार्थक

ભાષા વિશેષ વક્તવ્યતા

"अह भंते ! आसइस्सामो, सइस्सामो, चिट्ठिस्सामो" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આગલા સૂત્રમાં સૂત્રકારે એ વાતની પ્રરૂપણા કરી કે દોડતો ઘોડો 'ખુ ખુ' એવો અવાજ કેમ કરે છે. આ "ખુ ખુ" શબ્દ ભાષારૂપ પણ હોઈ શકે છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં ભાષાવિશેષોની પ્રરૂપણા કરી છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"अह भंते ! आसइस्सामो, सइस्सामो, चिट्ठिस्सामो, निसिइस्सामो, तुयट्टिस्सामो" અહીં "अह" પદ પ્રશ્નાર્થક છે. હે ભગવન્ ! અમે

ष्यामहे वा? अत्यन्तं शयिष्यामः शयिष्यामहे, शयनं करिष्यामः, सामान्येन, स्थास्यामः-ऊर्ध्वस्थानेन निषेत्स्यामः-उपवेक्ष्यामः, त्वग्वर्तयिष्यामः-पार्श्वपरिवर्तनं करिष्यामः, इत्यादिका भाषा किं प्रज्ञापनी उच्यते? इत्यग्रेण सम्बन्धः, एवं जातीयानां भाषाविशेषाणां प्रज्ञापनीत्वं पृष्टमथ भाषाजातीनां प्रज्ञापनीत्वं गाथाद्वयेन पृच्छति-'आमंतणी' इत्यादि। 'आमंतणी' आमन्त्रणी हे जिनदत्त! इत्यादि वस्तुनः अविधायकत्वात् अनिषेधकत्वाच्च सत्यासत्यमिश्रेति भाषात्रयलक्षणराहित्येन च असत्यामृषा व्यवहाररूपेत्यर्थः प्रज्ञापनाया एकादशतमे पदे प्रतिपादिता १, 'आणवणी' आज्ञापनी-कर्तव्यवस्तुनि परस्य प्रवर्तिका, यथा-पुस्तकमानय' इत्यादिका एषा च निर्दिष्टकार्यप्रवर्त्तकत्वाददुष्टविवक्षासद्भावाच्च-

है। हे भदन्त! हम इस आश्रय करने योग्य वस्तु का आसरा लेंगे-अथवा खूब सोयेंगे, सामान्यतः सोयेंगे, खड़े रहेंगे, बैठ जावेंगे, लेट जावेंगे ऐसी जो यह भाषा है सो क्या वह प्रज्ञापनी है? ऐसा आगे के पद के साथ सम्बन्ध कर लेना चाहिये। इस प्रकारकी भाषा-विशेषों में प्रज्ञापनीत्व पूछकर अब गौतम भाषा जातीयों में प्रज्ञापनीत्व इन दो गाथाओं द्वारा पूछते हैं-आमंत्रणी-हे जिनदत्त! इस प्रकार से संबोधन पूर्वक बोली जाती भाषा वह वस्तुकी अविधायक और अनिषेधक होने से सत्य, असत्य और मिश्र इन तीन प्रकार की भाषाओं से रहित होती है इस कारण यह असत्यामृषा है- इसका वर्णन प्रज्ञापना के ग्यारहवे पदमें किया गया है। आज्ञापनी-कर्तव्य वस्तु में परको प्रवर्त्तन कराने वाली भाषा-जैसे पुस्तक को लाओ इत्यादि, यह भाषा निर्दिष्ट कार्यमें प्रवर्तक होने के कारण और अदुष्ठ

આશ્રય કરવાને યોગ્ય વસ્તુનો આશ્રય લઇશું, ખૂબ સૂશું, ઊભા થઇશું, બેસશું, પડ્યા રહીશું, આ પ્રકારની જે ભાષા છે, તે શું પ્રજ્ઞાપની (વાચ્યાર્થને કહેનારી) છે? આ પ્રકારનો સંબંધ આગળના સૂત્રપાઠ સાથે સમજવો, આ પ્રકારની ભાષાઓમાં પ્રજ્ઞાપનીત્વ વિષયક પ્રશ્ન પૂછીને હવે ગૌતમ સ્વામી બાર પ્રકારની ભાષાઓમાં પ્રજ્ઞાપનીત્વ છે કે નહીં તે આ બે ગાથાઓ દ્વારા પૂછે છે—(૧) આમંત્રણી ભાષા-"હે જિનદત્ત!" આવા સંબોધન પૂર્વક બોલાતી ભાષાને આમંત્રણી ભાષા કહે છે. તે વસ્તુની અવિધાયક અને અનિષેધક હોવાથી સત્ય, અસત્ય અને મિશ્ર આ ત્રણ પ્રકારની ભાષાઓથી રહિત હોય છે, તે કારણે તે અસત્યામૃષા રૂપ હોય છે. તેનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ૧૧ માં પદમાં કરવામાં આવ્યું છે. (૨) આજ્ઞાપની ભાષા-"પુસ્તક લઈ આવો," આ રીતે કોઇ ક્રિયા કરવાને અન્યને પ્રવૃત્ત કરનારી ભાષાને આજ્ઞાપની ભાષા કહે છે. આ પ્રકારની ભાષા નિર્દિષ્ટ

असत्यामृषेति २। 'जायणि' याचनी-वस्तुविशेषस्य 'देहि' इत्येवं मार्गणरूपा यथा 'भिक्षां देहि' इत्यादिका ३। पुच्छणी' मच्छनी-अविज्ञातस्य संदिग्धस्य वाऽर्थस्य ज्ञापनार्थं पृच्छारूपा यथाकथमेतत्' इत्यादि ४, 'पण्णवणी' मज्ञापनी-विनेयस्योपदेशदानरूपा, यथा हिंसाप्रवृत्तोऽनन्तदुःखभागी भवति" इत्यादि, यथावा माणिवधान्निवृत्ताः माणिनो भवे भवे दीर्घायुषो नीरोगाश्च भवन्ति, उक्तंच-

"पाणिवहाओ नियत्ता भवंति, दीहाउया अरोगाय।
एमाई पन्नवणी पण्णत्ता वीयरागेहिं ॥१॥" इति ५,

'पच्चक्खाणी' प्रत्याख्यानी-याचमानाय प्रतिषेधवचनम्, मर्यादातिरिक्तं वस्त्रं पात्रं वा याचमानं शिष्यं गुरुर्वदति-" अधिकं वस्त्रं पात्रं वा न दीयते " इत्यादि-

---

विवक्षा का इसमें सद्भाव होने के कारण असत्यामृषारूप है। याचनी-"दो" इस प्रकार से किसी वस्तु विशेषकी याचना करनेरूप भाषा-जैसे-भिक्षा दो इत्यादि, पुच्छणी-प्रच्छनी-अविज्ञात अथवा संदिग्ध अर्थको पूछने के लिये प्रयुक्त की गई भाषा-जैसे यह बात कैसे? इत्यादि 'पण्णवणी' प्रज्ञापनी-शिष्यजनोंको उपदेश देनेरूप भाषा-जैसे हिंसामें प्रवृत्त जीव अनन्त दुःख का पात्र होता है इत्यादि. अथवा प्राणिवध से निवृत्त प्राणी भव २ में दीर्घ आयुवाले होते हैं और नीरोग होते हैं आदि ही कहा है-'पाणिवहाओ' इत्यादि।

'पच्चक्खाणी' प्रत्याख्यानी-मांगने वाले के प्रति प्रतिषेधवचनरूप भाषा जैसे मर्यादातिरिक्त वस्त्र अथवा पात्र की याचना करनेवाले शिष्य

કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરનારી હોવાથી અને અદુષ્ટ વિવક્ષાનો તેમાં સદ્ભાવ હોવાથી અસત્યામૃષારૂપ જ છે યાચની ભાષા-"ભિક્ષા દો" ઇત્યાદિ યાચના ભાવયુક્ત ભાષાને યાચની ભાષા કહે છે. (૪) પુચ્છણી ભાષા-પ્રચ્છની ભાષા—અવિજ્ઞાત અથવા સંદિગ્ધ અર્થ પૂછવા નિમિત્તે જે ભાષાનો ઉપયોગ થાય છે તે ભાષાને પુચ્છણીભાષા કહે છે. જેમકે "આ વાત કેવી રીતે બની શકે?"

(૫) પણ્ણવણી-પ્રજ્ઞાપની ભાષા-શિષ્યોને ઉપદેશ દેવારૂપ ભાષા જેમ કે-"હિંસા કરનાર જીવ અનંત દુઃખને પાત્ર બને છે" અથવા "પ્રાણિવધનો પરિત્યાગ કરનાર જીવ ભવભવમાં દીર્ઘઆયુવાળો અને નીરોગી બને છે." "पाणिवहाओ" ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા આ વાત જ વ્યક્ત થઈ છે.

(૬) पच्चक्खाणी-પ્રત્યાખ્યાની ભાષા-માગનારને તેમ કરતો અટકાવવા માટે જે પ્રતિષેધવચનોરૂપ ભાષાનો પ્રયોગ થાય છે, તેને પ્રત્યાખ્યાની ભાષા કહે છે. જેમકે મર્યાદાથી અધિક વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ લેનાર શિષ્યને ગુરુ આ પ્રમાણે કહે છે-"સાધુઓએ અધિક વસ્ત્ર અને પાત્ર રાખવાં જોઈએ નહીં"

रूपा प्रत्याख्यानी भाषा ६, भाषा–इच्छानुलोमाच–प्रतिपादयितु र्या इच्छा तदनु लोमा तदनुकूला इच्छानुलोमा, यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य "एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत् इत्येवं कथनरूपा, यथावा कश्चित् किञ्चित् शुभकार्यमारभमाणः कञ्चन पृच्छति–'साधुसेवां करोमि किम्?" इति पृच्छन्तं प्रति "करोतु भवान् ममाप्येत-दभिप्रेतम्" इति कथनरूपा, यथावा कश्चिद् वक्ति–"साधुसमीपे दीक्षां गृह्णामि" इतिवदन्तम् "एवमस्तु गृह्णातु दीक्षाम्" इति कथनरूपा ७। इति प्रथम गाथया प्रोक्तम् अथद्वितीय गाथयाऽऽह–अनभिगृहीता–अर्थानभिग्रहेण या उच्यते भाषा, सा डित्थडवित्थादिवत् ८, अथवा–यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणं भवति सा,

---

से गुरु ऐसा कहे कि अधिक वस्त्र और पात्र नहीं लिये जाते हैं इत्यादि इच्छानुलोमा–प्रतिपादन करनेवाले की इच्छा के अनुकूल कही गई भाषा जैसे शुभ कार्यमें प्रेरित हुए से ऐसा कहना, हां ऐसा ही रहो. मुझे भी यह इष्ट है अथवा शुभकार्यको प्रारंभ करते हुए कोई किसी से पूछता है–कहो क्या साधुसेवा करूँ–हां, करो–मुझे भी यह स्वीकृत हैं। इस प्रकार की वक्ता के अनुकूल बोली गई भाषा इच्छानुलोमा भाषा है। अथवा कोई जब ऐसा कहे कि मैं साधु के पास दीक्षा धारण कर लूं तब उससे ऐसा कहता हां, भाई! दीक्षा धारण कर लो. इस प्रकार से प्रथम गाथा द्वारा ये सात भाषाएँ कही गई हैं। द्वितीय गाथा द्वारा अनभिगृहीत आदि भाषाओं को प्रकट किया गया है–जो इस प्रकार से हैं–अनभिगृहीत–जो अर्थ ग्रहण किये विना बोली जावे वह भाषा–जैसे डित्थ डवित्थ आदि कहना अथवा

---

(૭) ઈચ્છાનુલોમા–પ્રતિપાદન કરનારની ઈચ્છાને અનુકૂળ થઈ પડે એવી ભાષા જેમ કે શુભ કાર્ય કરવાને પ્રવૃત્ત થયેલ વ્યક્તિને આ પ્રમાણે કહેવું– "હા, એવું જ કરો, મને પણ તે બહુ ઇષ્ટ લાગે છે" કોઇ શુભ કાર્યની શરૂઆત કરતી વખતે કોઈ આપણને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "સાધુની સેવા કરૂં?" તો એવો જવાબ આપવો કે "હા, કરો, મને પણ તે કરવા યોગ્ય લાગે છે" કોઈ પૂછે કે દીક્ષા અંગીકાર કરૂં?" તો કહેવું કે "હા, ભાઈ જરૂર દીક્ષા અંગીકાર કરો" આ પ્રકારની વક્તાને અનુકૂળ એવી જે ભાષા તેને ઈચ્છાનુલોમા ભાષા કહે છે. પહેલી ગાથા દ્વારા આ સાત પ્રકારની ભાષાઓ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. બીજી ગાથા દ્વારા અનભિગૃહીત આદિ ભાષાઓને પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે—

(૮) અનભિગૃહીત ભાષા–અર્થ ગ્રહણ કર્યા વિના બોલાતી ભાષા જેમકે "ડિત્થ ડવિત્થ" આદિ અર્થહીન બોલવું. અથવા જે ભાષામાં કોઈ ચોક્કસ અર્થનો

यथा-बहुषु कार्येषु-पस्थितेषु कश्चित् पृच्छति-"किमिदानीं करोमि" अस्योत्तरे "यद्रोचते तदेव कार्यं कुरु" इत्यादिरूपा च भाषा च अभिग्रहे बोद्धव्या-अभिगृहीते त्यर्थः-अर्थमभिगृह्य या भाषा उच्यते, सा अभिगृहीता "इदं वस्त्रपात्रादिकं धर्मोपकरणम्" इति। अथवा "इदमिदानीं कर्त्तव्यम्" इत्येवं प्रतिनियतार्थतया कथनरूपा ९। एवम् संशयकरणी भाषा-याऽनेकार्थप्रतिपादिका सा संशयकरणी, या भाषा अनेकार्थाभिधायितया परस्य संशयमुत्पादयति, यथा सैन्धवशब्दः पुरुषलवणाश्ववाचकतया, हरिशब्दोवा विष्णुवानरसिंहाद्येकविंशत्यर्थवाचकतया च संशयोत्पादको भवति १०। व्याकृता-लोकप्रसिद्धशब्दार्था या भाषा उच्यते

जिस भाषामें प्रतिनियत अर्थका अवधारण न हो वह भाषा, जैसे अनेक कार्यों के उपस्थित होने पर कोई पूछता है कि मैं इस समय क्या करूँ? इस के उत्तर में ऐसा कहना कि जो तुम्हें रुचे वह करो. इत्यादि अर्थको ग्रहण करके जो भाषा बोली जावे वह अभिगृहीत भाषा हैं-जैसे ये वस्त्र पात्र आदि धर्मके उपकरण हैं। अथवा यह इस समय करना चाहिये, यह इस समय नहीं करना चाहिये. इस तरह से प्रतिनियत अर्थरूपसे कथन करनेवाली भाषा अभिगृहीत भाषा कही गई हैं। संशयकरणी-अनेक अर्थों में संशय उत्पन्न करनेवाली भाषा संशयकरणी भाषा अनेक अर्थों को कहनेवाली होने के कारण पर को संशय उत्पन्न करा देती है जैसे सैन्धव शब्द, अश्व और लवणका वाचक होने से, हरि शब्द विष्णु, वानर, सिंह आदि २१ प्रकार के

બોધ ન થાય એવી ભાષાને અનભિગૃહીથી ભાષા કહે છે. જેમ કે અનેક કાર્ય કરવાના હોય ત્યારે કોઇ આપણને એવો પ્રશ્ન કરે કે "હું અત્યારે શું કરૂં ?" તેને જો એમ કહેવામા આવે કે "તમને રુચે તેમ કરો," તો તે પ્રકારની ભાષાને અનભિગૃહીત ભાષા કહે છે.

(૯) અભિગૃહીત-ચોક્કસ અર્થ વ્યક્ત કરતી ભાષા જેમકે-'આ વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ધર્મના ઉપકરણ છે." અથવા "અત્યારે તમે આમ કરો, અત્યારે આમ કરવું જોઈએ નહીં" આ અભિગૃહીત ભાષાના નમુના છે.

(૧૦) સંશયકરણી-સંશય ઉત્પન્ન કરનારી ભાષા. અનેક અર્થોને કહેનારી હોવાથી સામા માણસના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન કરનારી ભાષા. જેમકે "સૈન્ધવ" શબ્દ પુરુષ, અશ્વ અને લવણ (મીઠું)નો વાચક છે. "હરિ" શબ્દ વિષ્ણુ, વાનર, સિંહ આદિ ૨૧ પ્રકારના અર્થ પ્રકટ કરે છે આ પ્રકારના શબ્દોનો પ્રયોગ કરીને સામેની વ્યક્તિના દિલમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય એવી જે ભાષા બોલવામાં આવે છે તે ભાષાને સંશયકરણી ભાષા કહે છે.

सा व्याकृता, यथा घटपटादयः अथवा व्याकृता-प्रकटार्था, यथा-अहिंसा सर्वकल्याणकारीणी" इत्यादिरूपा ११। अव्याकृता-गम्भीरशब्दार्था यथा "संयतस्य महत्पापं प्रतिक्रमणकर्मणा" इति। अव्यक्ताक्षरप्रयुक्ता वा या भाषा उच्यते सा अव्याकृता भवति, यथा मम्मणादि बालभाषा १२। एवंरीत्या गाथाद्वयार्थं-व्याख्याय उपसंहरन्नाह-प्रज्ञापनी खलु एषा-प्रज्ञाप्यते-प्रकटीक्रियतेऽर्थोऽनया

अर्थोंका कथक होनेसे संशय का उत्पादक होता है। व्याकृता-लोक प्रसिद्ध शब्दार्थवाली भाषा जैसे-घट पट आदि रूप भाषा अथवा प्रकट अर्थवाली भाषा व्याकृता-भाषा-जैसे-अहिंसा सर्व कल्याणकारी है इत्यादि। अव्याकृता-गंभीरशब्दार्थवाली भाषा, जैसे "संयतस्य महत्पापं प्रतिक्रमणकर्मणा" यहां जब इस प्रकारका अर्थ किया जाता है कि प्रतिक्रमणरूप कर्म से संयत को बड़ा भारी पाप लगता है-तब यह बात सिद्धान्त मार्ग से प्रतिकूल पडती है-इसलिये इस पदका वास्तविक अर्थ ऐसा नहीं है किन्तु और दूसरी तरह से है इस प्रकार विचार करने पर "स्व" पद को मध्यमपुरुष के एकवचन की क्रिया के रूप में और "संयत" पद को सम्बोधन में रख कर इसके गंभीर अर्थको निकाला गया है। तब फिर इस पदका अर्थ ऐसा हो जाता है कि हे संयत! तुम प्रतिक्रमण कर्म से अपने पापकर्मको नष्ट करो. अव्याकृता भाषा में उसका अर्थ एकदम नहीं प्रतीत होता है। अथवा-अव्यक्त अक्षरोंवाली जो भाषा बोली जाती है वह अव्याकृता भाषा है. जैसे बालकोंकी तोतली भाषा. इस प्रकार गाथा द्वयका अर्थ व्याख्यात करके

---

(૧૧) વ્યાકૃતા-લોક પ્રસિદ્ધ શબ્દાર્થવાળી ભાષા. જેમ કે "ઘડો, વસ્ત્ર" અથવા પ્રકટ અર્થવાળી ભાષા જેમ કે "અહિંસા સર્વકલ્યાણકારી છે."

(૧૨) અવ્યાકૃતા-ગંભીર શબ્દાર્થવાળી ભાષા જેમ કે "सयतस्य महत्पाप प्रतिक्रमणकर्मणा" અહીં જો એવો અર્થ કરવામાં આવે કે પ્રતિક્રમણ રૂપ કર્મ કરવાથી સંયતને ઘણું જ ભારે પાપ લાગે છે," તો તે વાત સિદ્ધાન્તની વિરૂદ્ધ લાગે છે. પણ અહીં "स्य" પદને બીજા પુરુષ એક વચનની ક્રિયાને રૂપે અને "સંયત" પદને સંબોધન વિભક્તિમાં વાપરીને તેના ગૂઢ અર્થને આ પ્રમાણે પ્રકટ કરી શકાય-"હે સંયત! તું પ્રતિક્રમણ કર્મદ્વારા તારાં પાપ કર્મોનો નષ્ટ કરી નાખ" આ પ્રકારની ગૂઢ અર્થયુક્ત ભાષાને અવ્યાકૃતા કહે છે. તેનો અર્થ એકદમ નક્કી થતો નથી. અથવા અવ્યક્ત અક્ષરોવાળી જે ભાષા બોલાય છે, તે ભાષાને અવ્યાકૃતા ભાષા કહે છે. જેમ કે બાળકોની તોતડી બોલી.

इति प्रज्ञापनी अर्थाख्यायिका किं न एषा भाषा मृषा? पूर्वोक्ता एषा भाषा किम् असत्या न वर्तते? इति। प्रश्नकर्तुरयमभिप्रायः–यत्–'आश्रयिष्यामः' इत्यादिका भाषा भविष्यत्कालविषया, सा च मध्ये विघ्नबाधा संभवेन विसंवादिन्यपि स्यात्, तथा एकार्थविषयाऽपि बहुवचनान्ततयोक्तत्वेनायथार्था। तथा आमन्त्रणीप्रभृतिका भाषा विधिप्रतिषेधरहितत्वेन न सत्या भाषावद् अर्थे नियता किंतु अव्यवस्थितैव इत्यतः किमियं भाषा वक्तव्या स्यात् उत न? इति। भगवानाह–'हंता, गोयमा!

उपसंहार करते सूत्रकार कहते हैं कि यह भाषा प्रज्ञापनी है– जिससे अर्थ प्रकट किया जावे–ऐसी अर्थाख्यायिका है, सो इस पर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि क्या यह पूर्वोक्त भाषा असत्या नहीं है? प्रश्नकर्ताका भाव ऐसा है कि "आश्रय लेंगे" इत्यादि रूप जो भाषा है वह भविष्यत्काल को विषय करनेवाली है। बीच में विघ्नबाधा आनेकी संभावना से यह विसंवादिनी भी हो सकती है तथा कहनेवाला जब इसे इस रूपमें कहता है तब वह अपने आपके लिये एक होने पर भी बहुवचन का प्रयोग करके बोलता है–इस कारण एकार्थ विषयवाली होने पर भी बहुवचनान्त रूप से बोली जाने के कारण यह अयथार्थ है। तथा आमंत्रणी आदि जो भाषा है वह विधि प्रतिषेध से रहित होने के कारण सत्यभाषा की तरह अर्थमें नियत नहीं है–किन्तु अव्यवस्थित ही है–ऐसी हालत में यह भाषा बोलनी चाहिये या नहीं बोलनी

આ પ્રમાણે બન્ને ગાથાઓના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને હવે સૂત્રકાર આ સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે–જેમાં અર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે એવી અર્થને સ્પષ્ટ કરનારી છે.

ત્યારે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે શું પૂર્વોક્ત ભાષા અસત્યા નથી? પ્રશ્નકર્તાના પ્રશ્ન પાછળનો ભાવ એવો છે કે "આશ્રય કરીશ" ઈત્યાદિ રૂપ જે ભાષા છે તે ભવિષ્યકાળને વિષય કરનારી છે–ભવિષ્ય કાળની અપેક્ષાએ તેમાં કંઈક કહેવામાં આવેલ છે. વચ્ચે વિઘ્ન આવી પડવાની શકયતા હોવાથી તે વિસંવાદિની પણ હોઈ શકે છે. તથા તે ભાષાનો પ્રયોગ કરનાર પોતાને માટે જ્યારે બહુવચનનો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે એકાર્થ વિષય વાળી હોવા છતાં તે બહુવચનાન્ત રૂપે બોલવામાં આવે છે, તે કારણે તે અયથાર્થ જ છે તથા આમંત્રણી આદિ જે ભાષાઓ છે તે વિધિપ્રતિષેધથી રહિત હોવાથી સત્ય ભાષાની જેમ અર્થમાં નિયત નથી પણ અવ્યસ્થિત જ છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ હોવાથી તે ભાષા બોલવી જોઈએ, કે ન બોલવી જોઈએ–એવો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન પાછળનો આશય છે.

आसइस्सामो तं चेव जाव न एसा भासा मोसा' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, 'आश्रयिष्यामः १, तदेव यावत् शयिष्यामहे स्थास्यामः, निषेत्स्यामः, त्वग्वर्तयिष्यामः, इत्यादिका भाषा प्रज्ञापनी खलु एषा बोध्या, न एषा भाषा मृषा भवति, तथा च 'आश्रयिष्यामः' इत्यदिका भाषा अनवधारणत्वात् वर्तमानयोगेन इत्येतद् विकल्पगर्भत्वाद् आत्मनि गुरौ चैकार्थत्वेऽपि बहुवचनानुमतत्वेन प्रज्ञापन्येव भवति, तथा आमन्त्रण्यादिकापि भाषा वस्तुनो विधिप्रतिषेधाकारकत्वेऽपि निरवद्यपुरुषार्थसाधकत्वात् प्रज्ञापन्येव भवतीति भावः। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह–

चाहिये. ऐसा प्रश्न गौतम का है ? इस प्रकार के इस प्रश्नके उत्तर में प्रभु कहते हैं "हंता गोयमा! आसइस्सामो तं चेव जाव न एसा भासा मोसा" हे गौतम ! हम आश्रय लेंगे, यावत् सोएँगे, खडे रहेंगे, बैठेंगे, लेटेंगे" इत्यादि रूप जो भविष्यत्काल विषयक भाषा है वह प्रज्ञापनी भाषा है. यह भाषा असत्य नहीं है। तथा 'आश्रयिष्यामः' इत्यादिक भाषा वर्तमानके योग को लेकर अनवधारण रूप है–फिर भी "आश्रय लेंगे" इत्यादि रूप विकल्प गर्भवाली है. इस कारण से तथा गुरुमें और अपने में एक होने पर भी बहुवचनका प्रयोग अनुमत माना गया है–इस कारण से यह भाषा प्रज्ञापनी–अर्थाख्यायिका–अपने वाच्यार्थ को कहनेवाली ही है। तथा आमंत्रणी आदि जो भाषा है वह यद्यपि वस्तु का न विधान करती है और न उसका प्रतिषेध करती है, फिर भी वह निरवद्य–निर्दोष पुरुषार्थ की साधक होती है–इस कारण वह भी प्रज्ञापनी ही है। अब अन्तमें गौतम भगवान् के

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર– 'हंता, गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव जाव न एसा भासा मोसा" હે ગૌતમ ! હું આશ્રય કરીશ, સૂઈશ, ઊભો થઈશ, બેસીશ, પડખે રહીશ" ઇત્યાદિ રૂપ જે ભવિષ્યકાળ વિષયક ભાષા છે, તે પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે. તે ભાષા અસત્ય નથી તથા "आश्रयिष्यामः" ઇત્યાદિ ભાષા વર્તમાનના યોગની અપેક્ષાએ અનવધારણરૂપ છે, છતાં પણ "આશ્રય કરીશ" ઇત્યાદિરૂપ વિકલ્પ ગર્ભવાળી છે. તે કારણે તથા ગુરુ અથવા પોતે એક હોવા છતાં બહુવચનનો પ્રયોગ યોગ્ય (અનુમત–સ્વીકાર્ય) માનેલ હોવાથી તે ભાષાને પ્રજ્ઞાપની –અર્થાખ્યાયિકા પોતાના વાચ્યાર્થને પ્રકટ કરનારી કહેલ છે. તથા આમંત્રિણી આદિ જે ભાષા છે તે જોકે વસ્તુનું વિધાન કરતી નથી અને તેનો પ્રતિષેધ પણ કરતી નથી, છતાં પણ તે નિરવદ્ય (નિર્દોષ) પુરુષાર્થ સાધક હોય છે. તેથી તે પણ પ્રજ્ઞાપિની જ છે.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव वर्तते, हे भदन्त ! भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव वर्तते इति ॥ सू० ३ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित–कोल्हापुर राजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचिता
श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य
॥तृतीयोद्देशः समाप्तः॥१० ३॥

वचनों में सत्यता का ख्यापन करते हुए कहते हैं–'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा ही सत्य है । इस प्रकार कह कर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०३॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके दसवें शतकका तृतीय उद्देशक समाप्त ॥१०-३॥

સૂત્રને અન્તે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને તેમના પ્રત્યે પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં કહે છે—

"સેવ ભંતે ! સેવ ભંતે ! ત્તિ" હે ભગવન્ ! આપની વાત સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના દસમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૩॥

अथ चतुर्थोद्देशः प्रारभ्यते

दशमशतके चतुर्थोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

वाणिज्यग्रामवक्तव्यता, दूतिपलाशनामकचैत्यवर्णनम्, श्यामहस्तिनामकोऽनगारस्य प्रश्नः, चमरेन्द्रस्य त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता, त्रायस्त्रिंशकदेवानां सम्बन्धः, बलीन्द्रस्य त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता, तद्धेतुवर्णनं च, धरणेन्द्रस्य त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता, ईशानेन्द्रस्य त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता, सनत्कुमारस्य त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता च।

मूलम्-"तेणं कालेणं, तेणं समएणं वाणियग्गामे नाम नयरे होत्था, वण्णओ, दूतिपलासए चेइए, सामी समोसढे, जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूइनामं अणगारे जाव

दसवें शतकके चौथे उद्देशेका प्रारंभ

दशवें शतक के इस चतुर्थ उद्देशक का विषयविवरण संक्षेपसे इस प्रकार है-वाणिज्य ग्राम वक्तव्यता. दूतिपलाश नामके चैत्य का वर्णन. श्यामहस्ति नामके अनगार के प्रश्न चमरेन्द्रके त्रायस्त्रिंशक देवों की वक्तव्यता त्रायस्त्रिंशक देवों का सम्बन्ध बलीन्द्र के त्रायस्त्रिंशक देवों की वक्तव्यता. इनके होने में हेतु कथन. धरणेन्द्र के त्रायस्त्रिंशक देवों की वक्तव्यता. शक्रेन्द्र के त्रायस्त्रिंशक देवों की वक्तव्यता ईशानेन्द्र के त्रायस्त्रिंशक देवों की वक्तव्यता सनत्कुमारके त्रायस्त्रिंशक देवोंकी वक्तव्यता।

દશમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

દશમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ-વાણિજ્યગ્રામનું વર્ણન-દૂતિપલાશ નામના ચૈત્યનું વર્ણન-શ્યામહસ્તિ નામના અણગારના પ્રશ્નો-ચમરેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની (૩૩ સહાયક દેવોની) વક્તવ્યતા-ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનો સંબંધ-બલીન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની વક્તવ્યતા-શક્રેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની વક્તવ્યતા-ઈશાનેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની વક્તવ્યતા-સનત્કુમારના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની વકતવ્યતા.

उड्ढं जाणू जाव विहरइ। तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी सामहत्थी णामं अणगारे पयइ-भद्दए जहा रोहे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ। तए णं से साम-हत्थी अणगारे जायसड्ढे जाव उट्ठाए उट्ठेत्ता, जेणेव भगवं गोयमे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भगवं गोयमं तिक्खु-त्तो जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी—अत्थिणं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा? हंता, अत्थि। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ—चमरस्स असुरिंदस्स असुर-कुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा, तायत्तीसं सहाया? एवं खलु सामहत्थी! तेणं कालेणं, तेणं समएणं, इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे कायंदीनामं नयरी होत्था, वण्णओ, तत्थ णं कायं-दीए नयरीए तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा परि-वसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा, उवलद्ध-पुण्णपावा जाव विहरंति, तए णं ते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासया पुव्विं उग्गा उग्गविहारी संविग्गा संविग्गविहारी भवित्ता, तओ पच्छा पासत्था पासत्थविहारी, ओसन्ना ओसन्न-विहारी, कुसीला कुसीलविहारी संसत्ता संसत्तविहारी, अहाछंदा अहाछंदविहारी, बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति पाउणित्ता, अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेंति, झूसित्ता तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ, छेदित्ता, तस्स ठाणस्स अणा-लोइयपडिक्कंता कालमासे कालं किच्चा, चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना। जप्पभिइं च णं भंते! कायंदगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा

चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसदेवत्ताए उववन्ना, तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ--चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा?। तए णं भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे संकिए, कंखिए, वितिगिच्छिए, उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठेत्ता सामहत्थिणा अणगारेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-अत्थिणं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया? हंता, अत्थि, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? एवं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ-चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया? णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते, जं न कयाइ नासी, न कयावि न भवइ, ण कयाई ण भविस्सई, जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिनयट्ठयाए अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति। अत्थि णं भंते! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा? तायत्तीसं सहाया? हंता अत्थि। से केणट्ठे णं भंते! एवं वुच्चइ-बलिस्स वइरोयणिंदस्स जाव तायत्तीसगा देवा? तायत्तीसं सहाया? एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे बिभेले णामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ, तत्थ णं बिभेले संनिवेसे जहा चमरस्स जाव उववन्ना। जप्पभिइं च णं भंते!

ते विभेलगा तायत्तीसं सहाया गाहावइ समणोवासगा बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा सेसं तं चेव जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिणयट्ठयाए, अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति, अत्थि णं भंते! धरणस्स णागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया? हंता अत्थि। से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसंसहाया? गोयमा! धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते, जं न कयाइ नासी जाव अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति। एवं भूयाणंदस्स वि, एवं जाव महाघोसस्स। अत्थिणं भंते! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा, हंता अत्थि से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा? एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं, तेणं समएणं, इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे पालासए नामं संनिवेसे होत्था वण्णओ, तत्थ णं पालासए सन्निवेसे तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासया जहा चमरस्स जाव विहरंति, तए णं तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा, पुव्विं पि, पच्छावि, उग्गा, उग्गविहारी, संविग्गा, संविग्गविहारी बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता, मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ, झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति, छेदित्ता आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा जाव उववन्ना, जप्पभिइं च णं भंते! पालासिगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा, सेसं

जहा चमरस्स जाव उववज्जंति, अत्थिणं भंते ! ईसाणस्स एवं जहा सक्कस्स नवरं चंपाए नयरीए जाव उववन्ना। जप्पभिइं च णं भंते ! चंपिज्जा तायत्तीसंसहाया, सेसं तं चेव जाव अन्ने उववज्जंति। अत्थिणं भंते! सणंकुमारस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा, हंता, अत्थि। से केणट्ठेणं जहा धरणस्स तहेव, एवं जाव पाणयस्स एवं अच्चुयस्स अन्ने उववज्जंति, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' ॥ सू० १ ॥

दसमसयगस्स चउत्थो उद्देसो समत्तो।

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वाणिजकग्रामो नाम नगरम् अभवत्, वर्णकः, दूतिपलाशकं चैत्यम्, स्वामी समवसृतः, यावत् पर्षत् प्रतिगता, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारो यावत् ऊर्ध्वजानुः यावत् विहरति,। तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तेवासी श्यामहस्ती नाम अनगारः प्रकृतिभद्रको यथारोहो यावत् ऊर्ध्वजानुर्यावत् विहरति । ततः खलु स श्यामहस्तीनाम अनगारो जातश्रद्धः यावत् उत्थया उत्थाय, यत्रैव भगवान् गौतम स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य भगवन्तं गौतमं त्रिःकृत्वो यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत्-सन्ति खलु भदन्त ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? हन्त, सन्ति, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? एवं खलु श्यामहस्तिन् ! तस्मिन् काले, तस्मिन्समये इहैव जम्बुद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे काकन्दी नाम नगरी अभवत्, वर्णकः, तत्र खलु काकन्द्यां नगर्यां त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गृहपतयः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्या यावत् अपरिभूताः, अभिगत जीवाजीवाः उपलब्धपुण्यपापाः, यावत् विहरन्ति, ततः खलु ते त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गृहपतयः श्रमणोपासकाः पूर्वम् उग्राः, उग्रविहारिणः, संविग्नाः, संविग्नविहारिणो भूत्वा, ततःपश्चात् पार्श्वस्थाः, पार्श्वस्थविहारिणः, अवसन्नाः, अवसन्नविहारिणः, कुशीलाः, कुशीलविहारिणः, यथाच्छन्दा, संसक्ता संसक्तविहारी यथाच्छन्दविहारिणो बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयन्ति, पालयित्वा, अर्द्धमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयन्ति, जूषित्वा, त्रिंशद्भक्तानि अनशनया छिन्दन्ति, छित्त्वा, तस्य स्थानस्य अनालोचितमतिक्रान्ताः कालमासे कालं कृत्वा चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः, यत् प्रभृतिच खलु भदन्त !

काकन्दका: त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गृहपतयः श्रमणोपासकाः चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः, तत्प्रभृति च खलु भदन्त ! एव मुच्यते–चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः?' ततः खलु भगवान् गौतमः श्यामहस्तिना अनगारेण एवमुक्तः सन् शङ्कितः, काङ्क्षितः, विचिकित्सितः उत्थया उत्तिष्ठते उत्थाय श्यामहस्तिना अनगारेण सार्द्धम् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–सन्ति खलु भदन्त ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? हन्त, सन्ति, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? एवं तदेव सर्वं भणितव्यम्, यावत् तत्प्रभृति च खलु एवमुच्यते चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? नायमर्थः समर्थः, गौतम ! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानाम् शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् न कदाचित् नासीत् न कदापि न भवति, न कदापि न भविष्यति, यावत् नित्यम् अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्ये च्यवन्ति, अन्ये उपपद्यन्ते। सन्ति खलु भदन्त ! बलेः वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचन राजस्य त्रायस्त्रिंशकादेवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? हन्त !, सन्ति, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–बलेः वैरोचनेन्द्रस्य यावत् त्रयस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे विभेलो नाम सन्निवेशोऽभवत्, वर्णकः, तत्र खलु विभेले सन्निवेशे यथा चमरस्य यावत् उपपन्नाः ? यत् प्रभृतिच खलु भदन्त ! ते विभेलगाः त्रयस्त्रिंशत्सहायाः गृहपतयः श्रमणोपासकाः बलेः वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः शेष तदेव यावत् नित्यम् अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्ये च्यवन्ति, अन्ये उपपद्यन्ते। सन्ति खलु भदन्त ! धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? हन्त, सन्ति, तत् केनार्थेन यावत् त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? गौतम ! धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् न कदापि नासीत्, यावत् अन्ये च्यवन्ति, अन्ये उपपद्यन्ते, एवं भूतानन्दस्यापि एवं यावत् महाघोषस्य। सन्ति खलु भदन्त ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य पृच्छा, हन्त, सन्ति, तत्केनार्थेन यावत् त्रायस्त्रिंशकादेवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे पालाशको नाम सन्निवेशोऽभवत्, वर्णकः, तत्र खलु पालाशके सन्निवेशे त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः श्रमणोपासकाः

यथा चमरस्य यावत् विहरन्ति, ततःखलु त्रयस्त्रिंशत् सहाया गाथापतयः श्रमणोपासकाः पूर्वमपि पश्चादपि उग्राः उग्रविहारिणः, संविग्नाः, संविग्नविहारिणो बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा मासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयन्ति, आत्मानं जूषयित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनया छिन्दन्ति, अनशनया छित्वा, आलोचितप्रतिक्रान्ताः समाधिप्राप्ताः कालमासे कालं कृत्वा यावत् उपपन्नाः, यत्प्रभृतिच खलु भदन्त ! पालाशगाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गृहपतयः श्रमणोपासकाः, शेषं यथा चमरस्य यावत् उपपद्यन्ते । सन्ति खलु भदन्त, ईशानस्य एवं यथा शक्रस्य नवरं चम्पायां नगर्यां यावत् उपपन्नाः, यत् प्रभृतिच खलु भदन्त ! चम्पायाः, त्रयस्त्रिंशत् सहायाः, शेषं तदेव यावत् अन्ये उपपद्यन्ते । सन्ति खलु भदन्त ! सनत्कुमारस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य पृच्छा, हन्त, सन्ति, तत्केनार्थेन यथा धरणस्य तथैव एवं यावत् प्राणतस्य, एवम् अच्युतस्य यावत् अन्ये उपपद्यन्ते तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

इति दशमशतकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः

टीका—तृतीयोद्देशके देववक्तव्यता उक्ता, अथ चतुर्थोद्देशकेऽपि देववक्तव्यतामेव प्रकारान्तरेण प्ररूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं वाणियग्गामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वाणिज्यग्रामो नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनं चम्पानगरीवत् बोध्यम्, 'दूतिपलासए चेइए, सामी समोसढे, जाव परिसा पडिगया' दूती-

---

देववक्तव्यता-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ-तृतीय उद्देशक में देववक्तव्यता कही जा चुकी है. इस चतुर्थ उद्देशक में भी सूत्रकार देव वक्तव्यता को प्रकारान्तर से प्रतिपादन करने के लिये 'तेणं कालेणं' इत्यादि रूप से कहते हैं-'तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियग्गामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' उस काल और उस समय में वाणिज्यग्राम नामका नगर था. इसका वर्णन चंपा

દેવ વક્તવ્યતા।

"तेण कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજા ઉદ્દેશામાં દેવ વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. એ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવવિશેષોનું કથન કર્યું છે.—"तेण कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "वाणियग्गामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ" વાણિજ્યગ્રામ નામે નગર હતું. તેનું વર્ણન ચંપા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું.

पलाशकं नाम चैत्यम् उद्यानम् आसीत् , अस्य वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् बोध्यम् , स्वामी–महावीरः प्रभुः समवसृतः यावत् धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मोपदेशं श्रुत्वा पर्षत् प्रतिगता । 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईनामं अणगारे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अणगारो यावत् ऊर्ध्वजानुः यावत् संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति । 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी सामहत्थीनामं अणगारे पगइभद्दए, जहा रोहे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ'

नगरी के वर्णन की तरह से जानना चाहिये 'दूतिपलासए चेइए' सामी समोसढे, जाव परिसा पडिगया' उसमें दूतिपलाश नामका उद्यान था. इसका वर्णन भी पूर्णभद्र उद्यान के वर्णन की तरह जानना चाहिये. वहां महावीर प्रभु पधारे. यावत् धर्मोपदेश सुननेके लिये परिषदा निकली, वह धर्मोपदेश सुनकर पीछी अपने स्थानपर आगई. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ' उस काल में और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के बडे शिष्य इन्द्रभूति नाम के अनगार थे. यावत् ये ऊर्ध्वजानु थे, यावत् संयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए रहते थे। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीररस्स अंतेवासी सामहत्थी नामं अणगारे पगइभद्दे, जहा रोहे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ' उस काल और उस समयमें

"दूतिपलासए चेइए" तेमां द्रुतिपलाश नामे चैत्य हतुं. तेनुं वर्णन पूर्णभद्र चैत्यना वर्णन प्रमाणे समजवुं. ' सामी समोसढे, जाव परिसा पडिगया " त्यां महावीर प्रभु पधार्या. तेमनो धर्मोपदेश श्रवण करवाने परिषद नीकळी. वंदणा नमस्कार करीने धर्मोपदेश श्रवण करीने परिषद पाछी फरी तेण कालेणं तेणं समएण समणस्स भवगओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ " ते काळे अने ते समये श्रमण भगवान महावीरना पट्टशिष्य इन्द्रभूति नामना अणगार हता. तेमनुं समस्त वर्णन अहीं ग्रहण करवुं. " ऊर्ध्वजानु हता " आ सूत्रांश पर्यन्तनुं तेमना विषेनुं समस्त कथन " जाव (यावत्) पदथी ग्रहण करवानुं कह्युं छे. एवा ते इन्द्रभूति अणगार (गौतम स्वामी) संयम अने तपथी पोताना आत्माने भावित करता विचरता हता.

" तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी सामहत्थी नामं अणगारे पगइभद्दे, जहा रोहे जाव उड्ढं जाणू जाव विहरइ " ते

तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तेवासी श्यामहस्तीनाम अनगारः प्रकृतिभद्रकः यथा रोहको नाम अनगारः प्रथमशतकस्य षष्ठोदेशके प्रतिपादितः यावत् ऊर्ध्वजानुः, यावत् संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति। 'तए णं से सामहत्थी अणगारे जायसड्ढे जाव उट्ठाए उट्ठेत्ता, जेणेव भगवं गोयमे, तेणेव उवागच्छइ' ततःखलु स श्यामहस्ती अनगारो जातश्रद्धो यावत् जातश्रद्धादीनामर्थः औपपातिके उत्तरार्द्धे गौतम-प्रकरणे विलोकनीयः उत्थया उत्थानेन उत्थाय, यत्रैव भगवान् गौतमः आसीत् तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता भगवं गोयमं तिक्खुत्तो जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी'-उपा-

श्रमण भगवान् महावीर के शिष्य थे. जिनका नाम श्याम हस्ती अनगार था ये प्रकृति से भद्र थे. छठे उद्देशक में प्रतिपादित रोहक अनगार की तरह इनका प्रत्येक व्यवहार था. यावत् ये ऊर्ध्वजानु थे. यावत् संयम और तप से ये अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरते थे. 'तएणं से सामहत्थी अणगारे जायसड्ढे जाव उट्ठाए उट्ठेत्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छइ' एक समय की बात है कि श्यामहस्ती अनगार अपने स्थान से अपने आप ऊठकर जहां भगवान् गौतम विराजमान थे. वहां पधार गये. 'जायसड्ढेजाव' सूत्रस्थ इन जातश्रद्ध आदि पदोंका अर्थ औपपातिक सूत्र के उत्तरार्धमें गौतम प्रकरण में लिखा गया है सो वहां से देख लेना चाहिये। 'उवागच्छित्ता भगवं गोयमं तिक्खुत्तो जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' वहां पर जाकरके उन्होंने

કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય સમુદાયમાં એક શ્યામ હસ્તી અણુગાર નામે શિષ્ય પણ હતા. તેઓ ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળા હતા છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં રોહક અણુગારના ગુણોનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ તેમના ગુણોનું વર્ણન પણ સમજવું. તે વર્ણન અહીં "ઉભડકાસને (ઢીંચણુ ઊંચા રાખીને) બેસીને પોતના આત્માને સયમ અને તપથી ભાવિત કરતા વિચરતા હતા" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત ગ્રહણુ કરવું. "तएण से सामहत्थी अणगारे जाव उट्ठाए उट्ठेत्ता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवागच्छइ" એક દિવસ તે શ્યામહસ્તી અણુગાર પોતાને સ્થાનેથી પોતાની જાતે ઊભા થયા અને જ્યાં ભગવાન ગૌતમ બિરાજતા હતા, ત્યાં ગયા. "जायसड्ढे जाव" આ સૂત્રમાં વપરાયેલ જાતશ્રદ્ધ આદિ પદોનો અર્થ ઔપપાતિક સૂત્રના ઉત્તરાર્ધમાં ગૌતમ સ્વામીના પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલ છે. તો જિજ્ઞાસુ વાચકોએ તે પદોના અર્થ ત્યાંથી જાણી લેવા.

"उवागच्छित्ता भगवं गोयमं तिक्खुत्तो जाव पज्जुवासमाणे एव वयासी" તેમણે

गत्य भगवन्तं गौतमम् इन्द्रभूतिमनगारं त्रिःकृत्वः त्रिवारम् यावत् आदक्षिण प्रद- क्षिणं करोति, आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन अभिमुखं प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'अत्थि णं भंते! चमर- स्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया?' हे भदन्त! इन्द्रभूते! सन्ति खलु किं चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः मन्त्रिकल्पाः, त्रयस्त्रिंशत्परिमाणाः सहायाः चमरेन्द्रस्य साहाय्यकारिणः गुरुस्था- नीयाः? इन्द्रभूति राह 'हंता, अत्थि' हे श्यामहस्तिन्! हन्त, सत्यम्–चमरस्य त्राय- स्त्रिंशकाः गुरुकल्पाः त्रयस्त्रिंशत्परिमाणाः सन्ति। श्याम हस्ती तत्कारणं पृच्छति– 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया?' हे भदन्त! इन्द्रभूते! तत् केनार्थेन एवमुच्यते–चमरस्य असु-

---

भगवान् गौतम को तीन बार प्रदक्षिणा पूर्वक बडे विनय के साथ दोनों हाथ जोड़कर नमस्कार करते हुए उनके समक्ष बैठ गये बैठकर उन्होंने उन गौतम इन्द्रभूति से इस प्रकार पूछा–'अत्थि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स, असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! असुरेन्द्र असुरकुमारराज जो चमर हैं उनके ३३ सहायक- भूत देव–त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं क्या? इसके उत्तर में इन्द्रभूति ने कहा 'हंता अत्थि' हां श्याम हस्तिन् होते हैं। 'चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' चमर इन्द्र के ये तेंतीस ३३ संख्या में गुरुस्थानीय त्रायस्त्रिंशकदेव सहायभूत होते हैं 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' हे भदन्त! इन्द्रभूते! ऐसा आप किस

ત્યાં જઈને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા પૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને ઘણા વિનયપૂર્વક ગૌતમ સ્વામીને વંદણા નમસ્કાર કર્યા, અને વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો–" अत्थि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीस सहाया " હે ભગવન્! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરને સહાય- ભૂત થનારા એવા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ખરાં?

ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર–" हंता अत्थि " હા, શ્યામહસ્તી! અસુરેન્દ્ર ચમરના સહાયક ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ખરાં.

શ્યામહસ્તી અણગારનો પ્રશ્ન—" चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो ताय- त्तीसगा देवा तायत्तीस सहाया " હે ભગવન્! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરના સહાયક ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે, " से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? " એવું

रेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः मन्त्रिकल्पाः गुरुकल्पाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् परिमाणाः सहायाः सन्तीति ? इन्द्रभूति राह–' एवं खलु सामहत्थी ! तेणं कालेणं, तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे कायंदी नामं नयरी होत्था, वण्णओ' हे श्यामहस्तिन् ! एवं खलु निश्चयेन तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव तावत् जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे काकन्दी नाम नगरी आसीत्, वर्णकः, अस्याः वर्णनं चम्पानगरी वर्णनवदेव बोध्यम्, 'तत्थ णं कायंदीए नयरीए तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासगा परिवसंति' तत्रखलु काकन्द्यां नगर्यां त्रयस्त्रिंशत् संख्यकाः सहायाः साहाय्यकारिणो गाथापतयः श्रमणोपसकाः–श्रावकाः, परिवसन्ति, 'अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुण्णपावा जाव विहरंति' आढ्याः–

कारण से कहते हैं ? इसका उत्तर देते हुए इन्द्रभूति श्यामहस्ती अनगार से कहते हैं 'एवं खलु सामहत्थी' हे श्यामहस्तिन् ! सुनो मैं तुम से इस बात को कहता हूं जो इस प्रकार से है–'तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहेवासे कायंदी नामं नयरी होत्था, वण्णओ' उस काल और उस समय में इसी जंबूद्वीप नामके द्वीप में भरतक्षेत्रस्थित काकंदी नामकी नगरी थी. इसका वर्णन चंपानगरी के वर्णन की तरह जानना चाहिये 'तत्थ णं कायंदीए नयरीए तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा परिवसंति' उस काकंदी नगरी में तेंतीस ३३ श्रमणोपासक श्रावक रहते थे. ये आपस में इतने सहृदय थे कि प्रति समय एक दूसरे के सुख दुःख का ध्यान रखते थे. इतना इनका मैत्रीभाव था. 'अड्ढा जाव अपरिभूया' अभिगय जीवाजीवा, उवल-

---

આપ શા કારણે કહો છો ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ચમરેન્દ્રને સહાયભૂત થનારા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશકો છે, એવું શા કારણે કહો છો ?

ગૌતમ સ્વામીનો જવાબ–" एव खलु सामहत्थी " હે શ્યામહસ્તી ? તમારા આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે હું તમને તેમની પૂર્વકથા કહું છું તે સાંભળો—" तेण कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे कायंदी नामं नयरी होत्था, वण्णओ " તે કાળે અને તે સમયે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં કાકંદી નામની નગરી હતી તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું "तत्थ णं कायंदीए नयरीए तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा परिवसंति " તે કાકંદી નગરીમાં ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકો રહેતા હતા. તેમને એક બીજા પ્રત્યે એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તેઓ હંમેશા એક બીજાના સુખમાં એકબીજાને મદદરૂપ થતા હતા. " अड्ढा जाव अपरिभूया " તેઓ સામાન્ય સ્થિતિના

धनिनः यावत्-दीप्ताः, इत्यारभ्य बहुजनस्य इतिपर्यन्तानां विशेषणानामर्थः उपासकदशाङ्गसूत्रे प्रथमाध्ययनतृतीयसूत्रस्य मत्कृतागारधर्मसंजीवनी व्याख्यायां विलोकनीयः, बहुजनस्य जनैरपरिभूताः बहुजनपराभववर्जिताः अभिगतजीवाजीवाः ज्ञातजीवाजीवतत्त्वाः, उपलब्धपुण्यपापाः यावत् विहरन्ति-तिष्ठन्ति। 'तए णं ते तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासया पुव्विं उग्गा, उग्गविहारी, संविग्गा संविग्गविहारी भवित्ता, तओ पच्छा पासत्था पासत्थविहारी' ततःखलु ते त्रयस्त्रिंशत् सहायाः परस्परेण साहाय्यकारिणः, गाथापतयः श्रमणोपासकाः श्रावकाः, पूर्वम्-आदौ, उग्राः-भावतः उदात्ताः, उग्रविहारिणः उदात्ताचाराः सदनुष्ठानत्वात्

द्धपुण्ण पावा जाव विहरंति' ये सामान्य स्थिति के नहीं थे, किन्तु इनकी आर्थिकस्थिति बहुत अच्छी थी ये धनिक थे, यावत् कोई भी इनका पराभव नहीं करता था. ऐसे ये प्रभावशाली थे. यहां 'यावत्' पदसे अन्यत्र कथित "दीप्त से लेकर बहुजन" तक के विशेषणों का संग्रह हुआ है इन विशेषणों का अर्थ यदि देखना होतो उपासक दशाङ्ग सूत्र के अध्ययन १ आनन्द श्रावक प्रकरणमें सूत्र ३ पर जो मेरे द्वारा अगारधर्मसंजीवनी नामकी टीका लिखी गई है उसमें देख लेना चाहिये. ये श्रमणोपासक श्रावक जीव और अजीव के स्वरूप के ज्ञाता थे. पुण्य और पाप के मर्म को जानने वाले थे. 'तएणंते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विं उग्गा, उग्गविहारी, संविग्गा, संविग्गविहारी, भवित्ता तओ पच्छा पासत्था पासत्थविहारी' इस तरह ये अपने जीवन में पहिले तो श्रावकपनकी उत्कृष्ट क्रिया पालते थे और

न હતાં, પણ તેમની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી સારી હતી-તેઓ ધનાઢ્ય હતા અને ઘણાં જ પ્રભાવશાળી હતા. તેમનો પરાભવ કરવાને કોઇ સમર્થ ન હતું. "जाव अपरिभूया" આ સૂત્રાંશમાં વપરાયેલા "जाव (यावत्)" પદથી "દીપ્તથી લઈને બહુજન" પર્યન્તનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. દીપ્ત આદિ જે વિશેષણો તેમની સાથે વપરાયાં છે, તેનો અર્થ ઉપાસક દશાંગ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં આનંદ શ્રાવક વિષયક ત્રીજા સૂત્ર પર અગારધર્મસંજીવની નામની મારા દ્વારા લખાયેલી ટીકામાંથી વાંચી લેવો. "अभिगयजीवाजीवा, उवलद्धपुण्णपावा जाव विहरंति" તે ૩૩ શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થો જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણનારા હતા. વળી તેઓ પુણ્ય અને પાપના મર્મને પણ સમજતા હતા.

"तएणं ते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विं उग्गा, उग्गविहारि, संविग्गा संविग्गविहारी, भवित्ता तओ पच्छा पासत्था, पासत्थविहारी" તે પરસ્પરને સહાય ભૂત થનારા ૩૩ શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થો પહેલાં શ્રાવકધર્મનું કડક રીતે પાલન કરતા હતા અને શ્રાવક ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ

संविग्नाः-मोक्षप्राप्त्यर्थं व्यग्राः, संसारभीरवो वा, संविग्नविहारिणः-संविग्नविहारः संविग्नानुष्ठानमस्तियेषां ते तथाविधाः भूत्वा, ततः पश्चात्-तदनन्तरम् पार्श्वस्थाः-ज्ञानादिवहिर्वर्तिनः, पार्श्वस्थविहारिणः-पार्श्वस्थानुष्ठानकारिणः, 'ओसन्ना, ओसन्नविहारी, कुसीला, कुसीलविहारी, अहाछंदा, अहाछंदविहारी, बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति' अवसन्नाः इव धार्मानुष्ठानात परिश्रान्ता इव अवसन्नाः शिथिलाचारिणः आलस्यादनुष्ठाना सम्यक्करणात्, अवसन्नविहारिणः-शिथिलाचाराः, कुशीलाः-ज्ञानाद्याचारविराधनात्, कुशीलविहारिणः- ज्ञानाद्याचारविराधनात्, यथाच्छन्दाः-यथाकथञ्चित् नागम परतन्त्रतया छन्दः-अभिप्रायो बोधो वा प्रवचनार्थेषु येषां ते यथाच्छदाः यथेच्छाचारिणः,

---

उत्कृष्ट क्रियो में विचरते थे, संविग्न-मोक्षाभिलाषी थे, अथवा संसार भीरू थे, स विग्नविहारी-वैराग्य दशा में विचरने वाले थे, बाद में ये पासत्थ-सम्यग्ज्ञानादि से बहिर्भूत बन गये . पार्श्वस्थविहारी-पार्श्वस्थविहारी हो गये. 'ओसन्ना, ओसन्नविहारी, कुसीला कुसीलविहारी, अहाछंदा, अहाछंदविहारी, बहूइं वासइं समणोवासगपरियागं पाउणंति' धर्मानुष्ठान से थके हुए जैसे बन गये-शिथिलाचार वाले हो गये-आलस्य से अनुष्ठान को यथावत् नहीं करने से अवसन्नविहारी हो गये, ज्ञानादि आचारकी विराधना वाले हो गये, कुशीलविहारी-जन्मभर ज्ञानादि की आराधनाकी विराधना करने वाले बने रहे, शास्त्रमर्यादाका ख्याल नहीं करके अपनी इच्छाके अनुसार आचार विचार वाले हो गये और यथाच्छन्दविहारी-जीवनभर तक भी इसी

ક્રિયાઓ પાળવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા તેઓ સંવિગ્ન -સંસાર ભીરૂ-મોક્ષાભિલાષી હતા, વૈરાગ્યદશામાં વિચરતા હતા. પણ કાળાન્તરે તેમના જીવનમાં પરિવર્તન થઇ ગયું અને તેઓ પાસત્થ (સમ્યગ્ જ્ઞાન આદિથી વિહીન) થઇ ગયા, પાર્શ્વસ્થવિહારી-અનુચિત અનુષ્ઠાનકારી- થઇ ગયા, "ओसन्ना-ओसन्नविहारी, कुसीला, कुसील-विहारी अहाछंदा अहाछंद विहारी, बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति" ધર્માનુષ્ઠાનથી થાકયા હોય એવા-શિથિલાચારી થઇ ગયા, આળસને લીધે શ્રાવકના અનુષ્ઠાનોનું પાલન નહીં કરીને અવસન્નવિહારી થઇ ગયા, જ્ઞાનાદિ આચારની વિરાધનાવાળા થઇ ગયા કુશીલ વિહારી થઇ ગયા એટલે કે જ્ઞાનાદિ આરાધના કરવાને બદલે વિરાધના કરનારા થઇ ગયા, શાસ્ત્રમર્યાદાનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના પોતાની ઈચ્છા અનુસાર આચારવિચાર રાખનારા એટલે કે સ્વચ્છંદી બની ગયા આ રીતે તેમણે પોતાની જિંદગીના બાકીનાં વર્ષો વ્યતીત કર્યા.

यथाच्छन्दविहारिणः-आजन्मापि स्वेच्छाचाराः, बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं श्रावकाचारम् पालयन्ति, 'पाउणेत्ता अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेंति, झूसेत्ता तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति' बहूनि वर्षाणि श्रावकपर्यायं पालयित्वा अर्द्धमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयन्ति-भावयन्ति, जूषयित्वा अर्द्धमासिक्या संलेखनया आत्मान भावयित्वा, त्रिंशद्भक्तानि अनशनतया छिन्दन्ति, 'छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंता कालमासे कालं किच्चा, चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना' त्रिंशद्भक्तानि अनशनतया छित्वा तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्ताः-आलोचनप्रतिक्रमणरहिताः आलोचनादिकमकृत्वैव कालमासे मरणसमये कालं कृत्वा चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः। श्यामहस्ती पृच्छति-'जप्पभिइं च णं

तरह के स्वेच्छाचारी बन गये. इसी स्थितिमें इन्होंने अनेक वर्षों तक श्रमणोपासक पर्यायका पालन किया. 'पाउणित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेंति, झूसित्ता तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति' बाद में इन्होंने इसी अवस्थामें अर्द्धमासिकी-१५-दिन की संलेखना धारण की और उसमें रहकर ३० तीस भक्तोंका अनशन द्वारा छेदन किया 'छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंता कालमासे कालं किच्चा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना' छेदन करके मरते समय इन्होंने अपने उस पापस्थान की आलोचना प्रतिक्रमण नहीं किआ और विना आलोचना प्रतिक्रमण के ये काल अवसर काल कर असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरके ये सब के सब त्रायस्त्रिंशक देवरूप से उत्पन्न हो गये, इस प्रकार से इन्द्रभूति

અનેક વર્ષ પર્યન્ત આ રીતે શ્રમણોપાસક પર્યાયનું વ્યતીત કરીને તેમણે "पाउणित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेंति, झूसित्ता तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति" અન્તકાળે અર્ધામાસનો સંથારો કર્યો. સંથારો કરીને અનશન દ્વારા ૩૦ ભકતોનું છેદન કર્યું (૧૫ દિવસ પર્યન્ત આહારનો ત્યાગ કર્યો) "छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंता कालमासे कालं किच्चा चमरस्स असुररिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना" પણ અન્તકાળે તેમણે તે પાપસ્થાનકની આલોચના કરી નહીં અને પ્રતિક્રમણ પણ કર્યું નહીં. આવી સ્થિતિમાં કાળનો અવસર આવતા કાળ પામીને તેઓ અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે.

ગૌતમસ્વામીની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને શ્યામહસ્તી અણુગારે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-" जप्पभिइं च णं भंते ! कायंदगा तायत्तीसं

भंते! कायंदगा तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासगा चमरस्स, असुरिंदस्स, असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना' हे भदन्त! इन्द्रभूते! यत् प्रभृति च खलु काकन्दगाः काकन्दीवासिनस्त्रयस्त्रिंशत् संख्यकाः, सहायाः परस्परेण साहाय्यकारिणः गाथापतयः श्रमणोपासकाः चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः 'तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ–चमरस्य असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया?' तत्प्रभृति च खलु–तदारभ्यैव, हे भदन्त! इन्द्रभूते! किमेवमुच्यते–यत् चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः? 'तए णं भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे संकिए, संखिए, वितिगिच्छिए उट्ठाए उट्ठेइ' ततः खलु भगवान् गौतमः इन्द्रभूतिः श्यामहस्तिना अनगारेण एवमुक्तः

का कथन सुनकर श्यामहस्ती अनगारने उनसे तब ऐसा पूछा–'जप्पभिइं च णं भंते! कायंदगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना' हे भदन्त! इन्द्रभूते! जिस दिन से लेकर काकंदीनिवासी वे परस्पर में सहायता करने वाले ३३ श्रमणोपासक श्रावक असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के त्रायस्त्रिंशक देवरूप से उत्पन्न हुए हैं 'तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ, चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' उसी दिनसे क्या हे भदन्त! इन्द्रभूते! ऐसा कहा जाता है कि असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के ३३ सहायक त्रायस्त्रिंशक देव हैं? 'तएणं भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे संकिए, कंखिए, वितिगिच्छिए, उट्ठाए उट्ठेइ' इस प्रकार

सहाया गाहावई समणोवासगा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो देवत्ताए उववन्ना" હે ભગવન્! હે ઈન્દ્રભૂતિ અણગાર! જે દિવસથી કાકંદીનિવાસી તે પરસ્પરના સહાયક ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકો અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે. "तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ, चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायतीसं सहाया" ત્યારથી જ શું એવું કહેવાય છે કે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના સહાયક ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ ત્યાં ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં શું ચમરેન્દ્રના સહાયકારી ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ જ ન હતું?

"तएण भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेण एव वुत्ते समाणे संकिए, कंखिए, वितिगिच्छिए, उट्ठाए उट्ठेइ" શ્યામહસ્તી અણગારનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને

सन् शङ्कितः संशयापन्नः, काङ्क्षितः—आकाङ्क्षायुक्तः, विचिकित्सितः—विचिकित्सापन्नः उत्थया उत्थानेन उत्तिष्ठते 'उट्ठाए उट्ठेत्ता सामहत्थिणा अणगारेण सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' उत्थया उत्थानेन उत्थाय श्यामहस्तिना अनगारेण सार्द्धं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर आसीत् तत्रैव—उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता, णमंसित्ता एवं वयासी'—उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्—'अत्थिणं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा, तायत्तीसं सहाया?' हे भदन्त! सन्ति खलु चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः गुरुस्थानीयाः

से जब श्याम हस्ती अनगारने उन गौतम से कहा तब वे गौतम स्वयं शंकायुक्त बन गये, कांक्षायुक्त बन गये, एवं विचिकित्सायुक्त बन गये और इस प्रकार बनकर वे अपने आप ऊठे और 'उट्ठाए उट्ठेत्ता सामहत्थिणा अणगारेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' ऊठकर श्याम हस्ती अनगारके साथ वहां गये जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे। 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी' वहां जाकर उन्होंने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, नमस्कार किया, वंदना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार से पूछा—'अत्थिणं भंते चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के क्या ३३ सहा-

---

ગૌતમ સ્વામી શંકાયુક્ત બની ગયા, કાંક્ષાયુક્ત બની ગયા અને વિચિકિત્સાયુક્ત બની ગયા. (આ પદોની જમાલી અણુગારના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટતા કરાઇ ચુકી છે) પોતાની શંકાનું નિવારણુ કરવા માટે મહાવીર પ્રભુ પાસે જવાનો વિચાર કરીને તેઓ પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઊભા થયા. "उट्ठाए उट्ठत्ता सामहत्थिणा अणगारेणं सद्धिं जेणेव, समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ" ત્યાંથી ઉઠીને શ્યામહસ્તી અણુગારની સાથે તેઓ જ્યાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, ત્યાં ગયા "उवागच्छित्ता समं भगव महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमसित्ता एवं वयासी" ત્યાં જઈને તેમણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યો. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો— "अत्थिण भते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीस सहाया?" હે ભગવન્! શું અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના સહાય-

देवाः त्रयस्त्रिंशत्सहायाः साहाय्यकारिणः किम् ? भगवानाह-' हंता, अत्थि ' हे इन्द्रभूते ! हन्त, सत्यम्, सन्ति तावत् चमरस्य त्रयस्त्रिंशत् त्रायस्त्रिंशकाः देवाः सहायाः । इन्द्रभूतिः पृच्छति-' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? एवं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ-चमरस्स, असुरिंदस्स, असुरकुमार-रण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया ? ' हे भदन्त ! तत्केनार्थेन केन कारणेन तावत्-एवमुक्तरीत्या उच्यते-एवं तदेव सर्वं भणितव्यं वक्तव्यं यावत्-यत् प्रभृति च खलु काकन्दकाः काकन्दीनगरीवासिनः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः, श्रमणोपासकाः चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः, तत्प्रभृतिच खलु एवं पूर्वोक्तरीत्या उच्यते चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुर-

यकभूत त्रायस्त्रिंशक देव हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'हंता, अत्थि' हां, गौतम ! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के गुरुस्थानीय ३३ सहायता करनेवाले देव हैं ।

अब गौतम इन्द्रभूति प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के सहायकभूत त्रायस्त्रिंशक देव हैं ? क्या इस कारण से कि 'एवं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो, तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' वे काकंदी नगरी वासी श्रमणोपासक तेंतीस ३३ गाथापति जो कि आपस में एक दूसरे के सहायक थे जिस दिन से असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के त्रायस्त्रिंशक देवरूप से उत्पन्न हुए हैं, सो उसी दिन से लेकर "असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के सहायकभूत तेंतीस ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं" ऐसा

કારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ખરાં ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" हंता, अत्थि " હા ગૌતમ ! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના મંત્રીસમાન ૩૩ સહાયકારી દેવો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ० ? " હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના સહાયકારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ? શું આપ આ કારણે એવું કહો છો કે " एवं त चेव सव्वं भाणियव्व जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ, चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो, तायत्तीसगा देवा तायत्तीस सहाया ? " કાકંદી નગરી નિવાસી, પરસ્પરને સહાયભૂત થનારા ૩૩ શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થો અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે ? શું એ જ દિવસથી જ એવું કહેવાય છે કે અસુરેન્દ્ર ચમરના સહાયકારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો

कुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः? इति, भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते' हे गौतम! इन्द्रभूते! नायमर्थः समर्थः, नैतत् संभवति–यत्–यत् प्रभृत्येव काकन्दकाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः श्रमणोपासकाः चमरस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः तत्प्रभृत्येव चमरस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः इति उच्यन्ते इति न अपितु चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, 'जं न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ ण कयाइ ण भविस्सइ, जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिनयट्ठयाए अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति' यत् चमरस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां नामधेयं न कदाचित् न आसीत्, अपितु सर्वदा आसीत्, एवं न कदापि न भवति–अपितु सदा भवत्येव

कहते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! ऐसा अर्थ समर्थ नहीं है कि जिस दिन से लेकर काकन्दी नगरी निवासी तेंतीस ३३ सहायक गाथापति श्रमणोपासक चमर के त्रायस्त्रिंशक देवरूप से उत्पन्न हुए हैं उसी दिन से लेकर चमर के त्रायस्त्रिंशक देव हैं क्योंकि–'चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते' असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के जो त्रायस्त्रिंशक देव हैं उनका नाम शाश्वत कहा गया है। 'जं न कयाइ नासी, न कयाइ न भवइ, ण कयाइ ण भविस्सइ' जाव निच्चे अव्वोच्छित्ति नयट्ठयाए, अन्नेचयंति, अन्ने उववज्जंति' इसलिये ऐसा नहीं है कि असुरकुमार के त्रायस्त्रिंशक देवोंका नाम पहिले नहीं था. वर्त-

છે? શું તેઓ ત્યાં તે પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા અગાઉ ચમરેન્દ્રની પાસે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ જ ન હતું, એમ માની શકાય ખરુ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! એવી વાત શકય નથી. એટલે કે તે ૩૩ શ્રમણોપાસકો ચમરેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવની પર્યાયે જ્યારથી ઉત્પન્ન થયા ત્યારથી જ ચમરેન્દ્ર પાસે ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ છે, એવી કોઇ વાત નથી, કારણ કે "चमरस्स ण असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तायत्तीसगाणं देवाण सासए नामधेज्जे पण्णत्ते" અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય ચમરના જે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે, તેમનું નામ (અસ્તિત્વ) તો શાશ્વત કહ્યું છે. "जं न कयाइ नासी, न कयाइ न भवइ, ण कयाइ ण भविस्सइ जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिनयट्ठाए, अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जति" તે કારણે એવી વાત સંભવિત નથી કે અસુરેન્દ્ર, ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશકોનું અસ્તિત્વ ભૂતકાળમાં ન હતું,

न कदापि न भविष्यति–अपितु भविष्यत्कालेऽपि स्थास्यत्येव, यावत्–ध्रुवं, शाश्वतं नित्यम् अव्युच्छित्ति नयार्थतया द्रव्यार्थिकनयेन अनादिप्रवाहतया अन्ये–केचित् च्यवन्ति, अन्ये–अपरे केचित् उपपद्यन्ते न तु सर्वे सर्वथा विनश्यन्ति। गौतमः पृच्छति–'अत्थि णं भंते! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! सन्ति खलु किं बलेः वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशका मन्त्रिकल्पाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् संख्यकाः सहायाः? भगवानाह–'हंता, अत्थि' हे गौतमः हन्त सत्यम् सन्ति तावत् बलेः त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गौतमः पृच्छति–'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–बलिस्स वइरोयणिंदस्स जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! तत् अथ केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते–बलेश्च वैरोचनेन्द्रस्य यावत् वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रि-

---

मान में नहीं है और भविष्यत् काल में भी नहीं रहेगा। किन्तु वह पहिले था, वर्तमान में भी है और भविष्यकाल में भी वह रहेगा. क्योंकि वह ध्रुव है, शाश्वत है, नित्य है। द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षा से इनका सर्वथा विच्छेद नहीं होता है। इसलिये अन्यका विच्छेद होने पर और अन्यकी उत्पत्ति होने पर भी इनका सर्वथा विनाश नहीं माना गया है। अनादिकाल से वहां ऐसा ही प्रवाह चलता आ रहा है कि एक की उत्पत्ति होती है और एक का च्यवन होता है। पर सर्वका सर्वथा अभाव नहीं होता है। सर्वदा त्रायस्त्रिंशक देवों का नाम रहता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'अत्थि णं भंते? बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजा बलि के सहायकभूत क्या तेंतीस

કે વર્તમાનમાં તેમનુ અસ્તિત્વ નથી, કે ભવિષ્યમાં તેમનું અસ્તિત્વ નહીં હોય. ખરી વાત તો એવી છે કે તેઓ ભૂતકાળમાં પણ હતા, વર્તમાનમાં પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે જ. કારણ કે તેમનું અસ્તિત્વ તો ધ્રુવ, શાશ્વત અને નિત્ય કહ્યું છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તેમનો સર્વથા વિચ્છેદ થતો નથી હા, એવું અવશ્ય બને છે કે અમુકનું ત્યાંથી ચ્યવન થતું રહે છે અને અમુક નવા ઉત્પન્ન થતા રહે છે. અનાદિકાળથી ત્યાં એવો જ ક્રમ ચાલ્યા કરે છે કે એકની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એકનું ચ્યવન થાય છે પરન્તુ સમસ્ત ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનો સર્વથા અભાવ કદી શક્ય નથી તે કારણે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનુ નામ તો ત્યા કાયમ રહે છે જ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—अत्थिणं भंते! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीस सहाया?" હે ભગવન્! વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાય બલિના સહાયકારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ખરા?

शकादेवाः त्रयस्त्रिंशत्सहायाः सन्ति ? भगवानाह-'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं, तेणं समएणं, इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे विभेले णामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ' हे गौतम ! एवं खलु निश्चयेन, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव तावत् जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे विभेलो नाम सन्निवेशः आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनमपि चम्पानगरी वर्णनवदेव वोध्यम् । 'तत्थ णं विभेले संनिवेसे जहा चमरस्स जाव उववन्ना' तत्र खलु विभेले सन्निवेशे यथा चमरस्य यावत् त्रयस्त्रिंशत् सहाया गाथापतयः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्याः यावद्दीप्ताः परैरपरिभूताः अभिगत-

३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, अत्थि' हां, गौतम ! हैं अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं ! एवं वुच्चइ, वलिस्स वइरोयणिंदस्स जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वैरोचनेन्द्र, वैरोचनराज बलिके मंत्रिकल्प तेंतीस ३३ सहायकभूत त्रायस्त्रिंशक देव हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे, भारहे वासे, बिभेले णामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ' हे गौतम ! तुम्हारे प्रश्नका उत्तर इस प्रकार से है- उस काल में और उस समय में इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में स्थित भारतवर्ष में-भरतक्षेत्र में-बिभेल नामका एक संनिवेश था. इसका वर्णन भी चंपानगरी के वर्णन की तरह जानना चाहिये 'तत्थणं बिभेले संनिवेसे जहा चमरस्स जाव उववन्ना' उस बिभेल संनिवेश में चमर के त्रायस्त्रिंशक देवोंके सम्बन्ध में जैसा कथन किया गया है उसी प्रकार से परस्पर में एक दूसरे के सहायक श्रमणोपासक तेंतीस ३३

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"हंता, अत्थि" હા, ગૌતમ ! એ વાત ખરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ, वलिस्स वइरोयणिंदस्स जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया ?" હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાય બલીના મંત્રીસમાન સહાયકારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेण समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहेवासे, बिभेले णामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ" હે ગૌતમ ! તમારા પ્રશ્નનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે-તે કાળે અને તે સમયે આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં બિભેલ નામનું એક સન્નિવેશ હતું. તે સંન્નિવેશનુ (કસ્બાનુ) વર્ણન ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. "तत्थ णं बिभेले संनिवेसे जहा चमरस्सव जा उववन्ना" તે બિભેલ સન્નિવેશમાં પરસ્પરને સહાય

जीवाजीवा उपलब्धपुण्यपापाः यावत् विहरन्ति, ततस्ते त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः श्रमणोपासकाः पूर्वम् उग्रा उग्रविहारिणः, संविग्नाः, संविग्नविहारिणो भूत्वा ततःपश्चात् पार्श्वस्थाः पार्श्वस्थविहारिणः, अवसन्नाः, अवसन्नविहारिणः, कुशीलाः, कुशीलविहारिणः, यथाच्छन्दाः यथाच्छन्दविहारिणः, बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयन्ति, पालयित्वा अर्द्धमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयन्ति, जूषयित्वा त्रिंशद्भक्तानि अनशनतया छिन्दन्ति, छित्त्वा तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्ताः कालमासे कालं कृत्वा बलेश्च वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशक-

गृहस्थ रहते थे। ये सब के सब आढ्य यावत् दीप्त एवं परजनोंके द्वारा अपरिभूत थे। जीव और अजीव के स्वरूप के ये ज्ञाता थे, पुण्य और पाप के अर्थ को जानते थे। इत्यादि। ये तेंतीस ३३ परस्पर सहायक श्रमणोपासक गृहस्थ पहिले उग्र, उग्रविहारी, संविग्न, संविग्नविहारी होकर बादमें पार्श्वस्थ, पार्श्वस्थविहारी, अवसन्न, अवसन्नविहारी, कुशील, कुशीलविहारी, यथाच्छन्द और यथाच्छन्दविहारी हो गये. इसी स्थिति में रहकर उन्होंने अनेक वर्षों तक श्रमणोपासक पर्याय का पालन किया, इस पर्याय का पालन करके फिर इन सबने अर्द्धमासिकी संलेखना द्वारा अपने आपको युक्त करके अनशन द्वारा तीस ३० भक्तोंका छेदन किया. परन्तु इन्होंने अपने उस पापस्थानकी न आलोचना की और न प्रतिक्रमण किया. कालमास आने पर काल

भूत थनारा ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકો રહેતા હતા. તેમનું વર્ણન કાકંદીનિવાસી ૩૩ શ્રમણોપાસકોના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે તેઓ ધનાઢ્ય દીપ્ત આદિ પ્રભાવશાળી પર્યન્તના વિશેષણોથી યુક્ત હતા. તેઓ જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણનારા હતા અને પુણ્ય અને પાપના મર્મને સમજતા હતા. પહેલાં તો તેઓ શ્રાવકધર્મનું ઉગ્રરૂપે પાલન કરતા હતા. અને ઉગ્રવિહારી, સંવિગ્ન તથા સંવિગ્નવિહારી હતા. પણ કાળાન્તરે તેઓ શ્રાવકધર્મના આરાધક મટીને વિરાધક બની ગયા. આ રીતે તેઓ પાર્શ્વસ્થ, પાર્શ્વસ્થવિહારી, અવસન્ન, અવસન્નવિહારી, કુશીલ, કુશીલવિહારી, સ્વચ્છંદ અને સ્વચ્છંદવિહારી બની ગયા. આ રીતે તેમણે અનેક વર્ષ પર્યન્ત શ્રમણોપાસક પર્યાયને વ્યતીત કરી. અન્ત સમયે તેમણે અર્ધા મહિનાનો સંથારો કર્યો. સંથારો કરીને અનશન દ્વારા ૩૦ ભક્તોનો (૧૫ દિવસનો અથવા ૩૦ ટંકના આહારનો) પરિત્યાગ કર્યો પરન્તુ પોતાના દ્વારા સેવાયેલા પાપસ્થાનકોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના કાળનો અવસર આવતા તેઓ કાળધર્મ પામ્યા અને વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાય બલિના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

देवतया उपपन्नाः। गौतमः पृच्छति-'जप्पभिइं च णं भंते! ते बिभेलगा तायत्तीसं सहाया, गाहावई, समणोवासगा, बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना, तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ-बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया?' हे भदन्त! यत् प्रभृति च खलु ते बिभेलगा-बिभेलनिवासिनः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः, गाथापतयः, श्रमणोपासकाः, बलेश्च वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः तत्प्रभृतिच खलु हे भदन्त! बलेश्च वैरोचनेद्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः उच्यन्ते किम्? भगवानाह-'सेसं तं चेव जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिणयट्ठाए अन्ने चयति, अन्ने उववज्जंति' हे गौतम! शेषं तदेव-पूर्वोक्त-

---

करके वे वैरोचनेन्द्र वैरोचनराजा बलि के त्रायस्त्रिंशक देव रूप से उत्पन्न हो गये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'जप्पभिइं च णं भंते! ते बिभेलगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा बलिस्स वइरोयणिंदस्सवइरोयण रन्नो, तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना, तप्पभिइं च णं भंते! एवं वुच्चइ, बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' तो क्या हे भदन्त' जबसे वे बिभेलकनिवासी तेंतीस ३३ श्रमणोपासक गाथापति वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिके त्रायस्त्रिंशक देवरूप से उत्पन्न हुए-तभी से हे भदन्त! ऐसा कहा गया है कि वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि के सहायभूत तेतीस ३३ त्रायस्त्रिंशक गुरुस्थानीय देव हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सेसं तं चेव जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिणयट्ठाए अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति' हे गौतम! यह अर्थ योग्य नहीं है। क्योंकि वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"जप्पभिइं च णं भंते! ते बिभेलगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो, तायत्तीसग देवत्ताए उववन्ना, तप्पभिइ च णं भंते! एवं वुच्चइ, बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया" હે ભગવન્! જ્યારથી બિભેલ સંન્નિવેશાનવાસી તે ૩૩ શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થો વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાય બલિના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યારથી જ શું એવું કહેવાય છે કે વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાય બલિના સહાયકારી ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે? શું તેઓ તેના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો રૂપે ઉત્પન્ન થયા તે પહેલાં વૈરોચનેન્દ્ર બલિના સહાયક દેવોનું અસ્તિત્વ જ ન હતું?—

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"सेसं तं चेव जाव निच्चे अव्वोच्छित्तियट्ठाए अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति" હે ગૌતમ! એવું સંભવી શકતું નથી. કારણ કે

रीत्यैव यावत्-नायमर्थः समर्थः, हे गौतम ! बलेश्च वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् न कदापि नासीत्, न कदापि-न भवति, न कदापि न भविष्यति, एवम् शाश्वतं नित्यम्, अव्युच्छित्तिनयार्थतया अनादिप्रवाहतया अन्ये केचन त्रायस्त्रिंशकदेवाश्च्यवन्ति, अन्ये अपरे केचित् उपपद्यन्ते नतु सर्वे सर्वथा उच्छिद्यन्ते। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! धरणस्स णागकुमारिंदस्स णागकुमाररन्नो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया ?' हे भदन्त ! सन्ति खलु धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य, नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशका-देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः ? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, सन्ति तावत् धरणस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया?' हे भदन्त !

बलि के त्रायस्त्रिंशक देवोंका नाम शाश्वत कहा है क्योंकि वह कभी पहिले नहीं था ऐसा नहीं है, अब भी वह नहीं है ऐसा नहीं है, और भविष्यत् में भी वह नहीं रहेगा ऐसा भी नहीं है. वह ध्रुव शाश्वत नित्य कहा गया है। द्रव्यार्थिकनयकी विवक्षा से इनका सबका सर्वथा विच्छेद नहीं होता है। इसलिये अन्यका विच्छेद होने पर और अन्य की उत्पत्ति होने पर भी इनका सबका सर्वथा अभाव नहीं माना गया है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थिणं भंते ! धरणस्स णाग कुमारिंदस्स णागकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण के सहायकभूत तेंतीस ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, अत्थि' हां, गौतम ! हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं

વૈરોચનેન્દ્ર બલિના સહાયકારી ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ કાયમી-શાશ્વત કહ્યું છે. ભૂતકાળમાં પણ તેમનુ અસ્તિત્વ હતું, વર્તમાનમાં પણ તેમનું અસ્તિત્વ છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેમનું અસ્તિત્વ રહેશે. તેમનું (અસ્તિત્વ) ધ્રુવ શાશ્વત અને નિત્ય કહ્યું છે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તેમનો સર્વથા વિચ્છેદ થતો નથી. તેમ થી કોઈનું ચ્યવન થાય છે અને તેમાં કોઈની ઉત્પત્તિ પણ થતી રહે છે, છતાં પણ તેમનો સર્વથા અભાવ તો કદી થતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"अत्थिण भंते ! धरणस्स णागकुमारिंदस्स णागकुमाररण्णो तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया ?" હે ભગવન્ ! નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણના સહાયભૂત ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"हंता अत्थि" હા, ગૌતમ ! ધરણેન્દ્રના સહાય ભૂત ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરાં.

तत्-अथ केनार्थेन कथं तावत्, यावत्-एवमुच्यते-धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः इति, भगवानाह- 'गोयमा धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते' हे गौतम! धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, 'जं न कयाइ नासी, जाव अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति' यत्-त्रायस्त्रिंशकानां नामधेयं न कदापि नासीत् अपितु अवश्यम् आसीत्, यावत्-न कदापि न भवति, अपितु सर्वदा भवति, न कदापि न भविष्यति, अपितु अवश्यं भविष्यति, अथच ध्रुवं शाश्वतं नित्यम् अव्युच्छित्तिनयार्थतया अनादिप्रवाहतया द्रव्यार्थिकनयेन अन्ये केचन धरणस्य त्राय-

जाव तायत्तीसगा देवा तायत्तीसं सहाया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण के सहायकभूत ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते' हे गौतम! नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण के जो ३३ सहायकभूत त्रायस्त्रिंशक देव हैं उनका नाम शाश्वत कहा है। 'जं न कयाइ नासी, जाव अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति' यह इनका नाम भूतकाल में नहीं था-ऐसा नहीं है, वर्तमान में भी नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत्काल में वह नहीं रहेगा ऐसा भी नहीं है। किन्तु यह नाम पहिले भी था, अब भी है, और भविष्यत् में भी रहेगा। यह नाम ध्रुव है, शाश्वत है और नित्य है। अनादिप्रवाह रूप

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાય ધરણેન્દ્રને સહાયભૂત થનારા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेज्जे पण्णत्ते" નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણુ સહાયક જે ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે, તેમનું નામ (અસ્તિત્વ) શાશ્વત કહ્યું છે "जं न कयाइ नासी, जाव अन्ने चयंति, अन्ने उववज्जंति" તેમનું નામ (અસ્તિત્વ) ભૂતકાળમાં ન હતું, એમ કહી શકાય તેમ નથી. વર્તમાનમાં તેમનું અસ્તિત્વ નથી, એવી વાત પણ નથી, ભવિષ્યમાં તેમનું અસ્તિત્વ નહી હોય, એવું પણ માની શકાય તેમ નથી. તેમનું નામ પહેલાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેમનું નામ ધ્રુવ છે,

स्त्रिंशकाः देवाश्च्यवन्ति, अन्ये केचन त्रायस्त्रिंशकाः देवाः उपपद्यन्ते नतु सर्वे सर्वथा च्यवन्ति 'एवं भूयाणदस्स वि। एवं जाव महाघोसस्स' एवं पूर्वोक्तरीत्या चमरादिवदेव भूतानन्दस्यापि, एवं यावत् वेणुदेवस्य, वेणुदालेः, हरेः, हरिषहस्य, अग्निशिखस्य अग्निमाणवस्य, पूर्णस्य, वशिष्ठस्य, जलकान्तस्य, जलप्रभस्य, अमितगतेः, अमितवाहनस्य, वेलम्बस्य, प्रभञ्जनस्य, घोषस्य महाघोषस्यापि च त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः स्वयमूहनीयाः। गौतमः पृच्छति- 'अत्थि णं भंते! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! सन्ति खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः? इति-पृच्छा- 'प्रश्नः, भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम! हन्त, सत्यम् सन्ति खलु शक्रस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं जाव तायत्ती-

से द्रव्यार्थिक नय से धरण के अन्य कितनेक त्रायस्त्रिंशक देव चवते हैं और अन्य कितनेक उत्पन्न होते हैं-ऐसा नहीं है कि सब सर्वथा रूप से चव जाते हों। 'एवं भूयाणंदस्स वि, एवं जाव महाघोसस्स' चमरादिकोंकी तरह ही भूतानन्द के भी, यावत् वेणुदेव, वेणुदालि, हरि, हरिषह, अग्निशिख, अग्निमाणव, पूर्ण, वशिष्ठ, जलकान्त, जलप्रभ, अमितगति, अमितवाहन, वेलम्ब, प्रभञ्जन, घोष और महाघोष इनके भी त्रायस्त्रिंशक देव ३३ होते हैं ऐसा स्वतः जान लेना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थिणं भंते! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्रके सहायकभूत ३३ त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हंता, अत्थि' हां, गौतम! देवेन्द्र देवराज शक्र के सहायकभूत ३३ त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं। अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं

શાશ્વત છે અને નિત્ય છે અનાદિ પ્રવાહ રૂપે આમ ચાલ્યા કરે છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ધરણુના કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનુ ચ્યવન થતું રહે છે અને કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન પણ થતા રહે છે. બધાનું એક સાથે ચ્યવન થઈ જાય એવું કદી બનતું નથી.

"एव भूयाणदस्स वि, एवं जाव महाघोसस्स वि" ચમરાદિકના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના કથન જેવું જ કથન ભૂતાનન્દ, વેણુદેવ, વેણુદાલિ, હરિ, હરિષહ, અગ્નિશિખ, અગ્નિમાણવ, પૂર્ણ, વશિષ્ઠ, જલકાન્ત, જલપ્રભ, અમિતગતિ અમિતવાહન, વેલમ્બ, પ્રભંજન, ઘોષ અને મહાઘોષના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોને વિષે પણ સમજવું તે દરેકના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ પણ શાશ્વત સમજવું.

सगा देवा ?' तत्-अथ केनार्थेन कथं यावत्-शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः मन्त्रिसदृशाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहाया उच्यन्ते ? भगवानाह-'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं, तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे पालासए नामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ' हे गौतम ! एवं खलु निश्चयेन, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, इहैव तावत् जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे पालाशको नाम सन्निवेश आसीत्, वर्णकः, अस्य पालाशकसन्निवेशस्य वर्णनं चम्पानगरी वर्णनवद् बोध्यम्, 'तत्थ णं पालासए सन्निवेसे तायत्तीसं सहाया गाहावई, समणोवासया, जहा चमरस्स जाव विहरंति' तत्र खलु पालाशके सन्निवेशे त्रयस्त्रिंशत् सहायाः, गाथा-

---

जाव तायत्तीसगा देवा' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्र के मंत्रि स्थानापन्न-सहायकभूत ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे पालासए नामं संनिवेसे होत्था, वण्णओ' हे गौतम ! इसका उत्तर इस प्रकार से है-उसकाल में और उस समय में इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में एक पालाशक नामका संनिवेश था-इसका वर्णन चंपा नगरी के वर्णन की तरह जानना चाहिये. 'तत्थ णं पालासए सन्निवेसे तायत्तीसं सहाया गाहावई, समणोवासया, जहा चमरस्स जाव विहरंति' उस पालाशक सन्निवेश में परस्पर में सहायता करने वाले ३३

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—"अत्थिं णं भंते सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રને સહાયભૂત થનારા તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરાં ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"हंता अत्थि" હા, ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રને સહાયભૂત થનારા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा" હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના મંત્રીસ્થાનાપન્ન સહાયકર્તા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे पालासए नामं संनिवेसे होत्था वण्णओ" હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં પાલાશક નામે એક સંનિવેશ (કસ્બો) હતું. તેનું વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજવું. "तत्थणं पालासए संन्निवेसे तायत्तीसं सहाया गाहावई, समणोवासया, जहा चमरस्स जाव विहरंति" તે પાલાશક સંનિવેશમાં પરસ્પરને સહાયભૂત થનારા ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકો

पतयः श्रमणोपासकाः यथाचमरस्य यावत् परिवसन्ति, आढ्याः यावत् दीप्ताः यावत् बहुजनैरपरिभूताः अभिगतजीवाजीवाः, उपलब्धपुण्यपापाः यावत्-विहरन्ति, 'तए णं तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विं पि, पच्छावि उग्गा, उग्गविहारी, संविग्गा, संविग्गविहारी, बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता' ततःखलु त्रयस्त्रिंशत् सहायाः, गाथापतयः श्रमणोपासकाः पूर्वमपि, पश्चादपि उग्राः-भावतः उदात्ताः श्रावकाचारेण उत्कृष्टाः, उग्रविहारिणः उदात्ताचाराः सदनुष्ठानत्वात्, संविग्नाः-वैराग्यसम्पन्नाः मोक्षप्राप्त्यर्थं व्यग्राः, संसारकान्तारपरिभ्रमणभीरवो वा, संविग्नविहारिणः-संविग्नविहारः-संविग्नानुष्ठानमस्ति येषां ते तथाविधाः, बहूनि अनेकानि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं श्रावका-

---

श्रमणोपासक श्रावक रहते थे. जैसा इनका वर्णन चमर के प्रकरण में किया गया है वैसा ही यहां पर इनका वर्णन जानना चाहिये. अर्थात ये सब के सब आढ्य-धनिक, यावत्-दीप्त और बहुजनों से भी अपरिभूत थे। जीव और अजीव तत्वोंके ये जानने वाले थे. पुण्य और पाप के फल पर इन्हें पूर्ण श्रद्धा थी. 'तएणं तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विं पि, पच्छा वि, उग्गा, उग्गविहारी, संविग्गा, संविग्गविहारी, बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता' उन ३३ सहायक श्रमणोपासक श्रावकोंने पहिले भी और पीछे भी उग्र भाव से उदात्त-श्रावकाचार से उत्कृष्ट, उग्रविहारी-सदनुष्ठान वाले होने के कारण उदात्ताचार वाले, संविग्न-वैराग्यसंपन्न-मोक्षाभिलाषी अथवा संसाररूपी कान्तार में परिभ्रमण करने से भयभीत संविग्न-

---

રહેતા હતા. ચમરના પ્રકરણમાં કાકંદીનિવાસી ૩૩ શ્રમણોપાસકોનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ આ ૩૩ શ્રાવકોનું પણ વર્ણન સમજવું એટલે કે તેઓ ધનાઢ્ય હતા, દીપ્ત હતા અને અતિશય પ્રભાવશાળી હતા. ઘણા લોકો મળીને પણ તેમનો પરાભવ કરવાને અસમર્થ હતા તેઓ જીવ અને અજીવ તત્ત્વોના જ્ઞાતા હતા, પાપ અને પુણ્યના ફળને જાણનારા હતા. "तएण तायत्तीस सहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विं पि, पच्छा वि, उग्गा, उग्गविहारी, सविग्गविहारी, बहूइ वासाइं समणोवासगपरियाग पाउणित्ता" તે પરસ્પરના સહાયક ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકોએ જીવન પર્યન્ત ઉદાત્ત ભાવપૂર્વક શ્રાવકોના આચારોનું ઉત્કૃષ્ટરૂપે પાલન કર્યું. તેઓ સંવિગ્ન-સંસારભીરુ, સંસાર રૂપી કાનનમા પરિભ્રમણ કરવાના ડરથી ભયભીત થયેલા હતા, તેથી તેઓ વૈરાગ્ય ભાવમાં વિચરનારા હતા. પૂર્વોક્ત કાકંદીનિવાસી શ્રાવકોની જેમ પાછળથી તેઓ શિથિલાચારી બની ગયા ન હતા. ઘણાં વર્ષો સુધી તેમણે શ્રમણોપાસક પર્યાયનું

चारं पालयित्वा–'मासियाए संलेहणाए, अत्ताणं झूसेइ' मासिकया एकमासनिष्पाद्यया संलेखनया आत्मानं जूषयति–भावयति, 'अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणयाए छेदेंति' तथाविधया संलेखनया आत्मानं जूषयित्वा, षष्टिं भक्तानि अनशनतया छिन्दन्ति, 'छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा जाव उववन्ना' षष्टिं भक्तानि अनशनतया छित्त्वा आलोचितप्रतिक्रान्ताः कृतालोचनप्रतिक्रमणाः, समाधिप्राप्ताः–समाधिसम्पन्नाः कालमासे कालं कृत्वा यावत्–शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उत्पन्ना। गौतमः पृच्छति–'जप्पभिइं च णं भंते! पालासिगा तायत्तीसंसहाया गाहावई समणोवासगा, सेसं जहा चमरस्स जाव उववज्जंति' हे भदन्त! यत्प्रभृतिच खलु यदा-

विहारी–वैराग्यदशा में विचरने वाले होकर अनेक वर्षों तक श्रमणोपासक पर्याय–श्रावकाचार का पालन किया और पालन करके उन्होंने 'मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ' एक मासकी संलेखना धारण की 'अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणयाए छेदेंति' उस एक मासिकी संलेखना से उन्होंने अपने ६० भक्तोंका अनशन द्वारा छेदन किया. 'छेदेत्ता आलोइयपडिकंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा जाव उववन्ना' छेदन करके अपने पापस्थानककी आलोचना और प्रतिक्रमण किया और समाधि प्राप्तकर फिर वे कालमास में काल करके यावत् देवेन्द्र देवराज शक्रके त्रायस्त्रिंशक देव रूप से उत्पन्न हो गये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'जप्पभिइं च णं भंते! पालासिगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा, सेसं जहा चमरस्स जाव

યથાર્થ રીતે પાલન કર્યું. "मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ" ત્યાર બાદ પોતાનો અન્તકાળ નજીક આવેલો જાણીને તેમણે એક માસનો સંથારો ધારણ કર્યો "अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति" આ એક માસના સંથારા દ્વારા તેમણે ૬૦ ભક્તોનું (૬૦ ટંકના ભોજનનું ૧ માસના આહારનું) અનશન દ્વારા છેદન કર્યું. "छेदेत्ता आलोइयपडिक्कत्ता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा जाव उववन्ना" ત્રીસ દિવસના અનશન કરીને તેમણે પોતાના દ્વારા સેવાયેલા પાપસ્થાનકોની આલોચના કરી અને પ્રાયશ્ચિત કર્યું. આ રીતે આલોચના અને પ્રતિક્રમણપૂર્વક, કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને તેઓ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવરૂપે ઉત્પન્ન થઇ ગયા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–"जप्पभिइं च णं भंते! पालासिगा तायत्तीसं सहाया गाहाईव समणोवासगा, सेसं जहा चमरस्स जाव उववज्जंति" હે ભગવન્!

रभ्यैव किल पालाशकाः पालाशसन्निवेशनिवासिनः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः श्रमणोपासकाः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः, तत्प्रभृत्येव-तद्दिनादारभ्यैव च खलु हे भदन्त ! किम् एवमुच्यते-शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः गुरुस्थानीया देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः इति ? भगवानाह-हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् खलु न कदाचित् नासीत्, अपितु सर्वदा आसीत्, न कदापि न भवति, अपितु सदैव भवति, न कदापि न भविष्यति, अपितु सदैव भविष्यति, यावत् ध्रुवम्, शाश्वतं, नित्यम् अव्युच्छित्तिनयार्थतया द्रव्यार्थिकनयार्थतया अनादिप्रवाहतया अन्ये केचन शक्रस्य त्रायस्त्रिंशका च्यवन्ति, अन्ये केचन उपपद्यन्ते नतु सर्वे सर्वथा समुच्छिद्यन्ते, गौतमः

उववज्जंति' हे भदन्त ! जिस दिन से लेकर पालाश संनिवेश निवासी वे परस्पर में सहायक श्रमणोपासक गाथापति देवेन्द्र देवराज शक्र के त्रायस्त्रिंशक रूप से उत्पन्न हुए क्या उसी दिन से लेकर हे भदन्त ! ऐसा कहा गया कि देवेन्द्र देवराज शक्र के त्रायस्त्रिंशक-गुरुस्थानीय देव ३२ सहायक हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। क्योंकि देवेन्द्र देवराज शक्र के त्रायस्त्रिंशक देवोंका नाम शाश्वत कहा गया है। ऐसा नहीं है कि वह पहिले कभी नहीं था, वर्तमान में वह अभी नहीं है और भविष्यत् में वह कभी नहीं रहेगा। यह नाम तो भूतकाल में भी था, अब भी है और भविष्यत् में भी रहेगा। यावत् यह ध्रुव, शाश्वत और नित्य है। द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा से अन्य कितनेक वहां त्रायस्त्रिंशक देव रूप से उत्पन्न होते हैं

જ્યારથી પાલાશ સંનિવેશનિવાસી, પરસ્પરને સહાયભૂત થનારા એવા તે ૩૩ શ્રમણોપાસક શ્રાવકો દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે, ત્યારથી જ શું એવું કહેવામાં આવે છે કે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના મ ત્રીસ્થાનીય ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી કારણ કે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના નામ શાશ્વત કહ્યાં છે. તેમનું નામ (અસ્તિત્વ) ભૂતકાળમાં પણ હતું, વર્તમાનમાં પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. કોઇ પણ કાળ તેમના અસ્તિત્વથી રહિત હોતો નથી તેમનું નામ તો ધ્રુવ, શાશ્વત અને નિત્ય કહ્યું છે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશકોનું ચ્યવન અને કેટલાકની ઉત્પત્તિ થતી જ રહે છે. આ પ્રમાણે અનાદિ ક્રમ ચાલ્યા જ કરે છે, તે કારણે તેમનો સર્વથા વિચ્છેદ કદી થતો નથી. તેથી જ તેમનું નામ શાશ્વત કહેલ છે.

पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! ईसाणस्स एवं जहा सक्कस्स, नवरं चंपाए नयरीए जाव उववन्ना' हे भदन्त ! सन्ति खलु ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः प्रतिपादितास्तथैव प्रतिपत्तव्याः, नवरम् शक्रस्य त्रायस्त्रिंशकदेवापेक्षया ईशानस्य त्रायस्त्रिंशकदेवानां विशेषस्तु-चम्पायां नगर्यां यावत्-उपपन्नाः, तथाच यावत् करणात्-तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे चम्पानामनगरी आसीत्, वर्णकः, अस्या वर्णनम् औपपातिके द्रष्टव्यम् , तत्र खलु

और अन्य कितनेक का च्यवन होता है, परन्तु उन देवोंका सर्वथा विच्छेद नहीं होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थि णं भंते ! ईसाणस्स, एव जहा सक्कस्स नवरं चंपाए नयरीए जाव उववन्ना' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज ईशान के त्रायस्त्रिंशक देव हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! देवेन्द्र देवराज ईशान के त्रायस्त्रिंशक देव हैं। इस विषय में समस्त त्रायस्त्रिंशक संबंधी कथन देवेन्द्र देवराज शक्र के त्रायस्त्रिंशक के कथन जैसा जानना चाहिये. परन्तु शक्र के जो त्रायस्त्रिंशक देव कहे गये हैं उनकी अपेक्षा ईशान के त्रायस्त्रिंशक देवों में यही विशेषता है कि ये चंपानगरी में यावत् उत्पन्न हुए हैं। यहां यावत् शब्द से ऐसा पाठ कहना चाहिये-जो इस प्रकार से है-"तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे चंपा नामं नयरी होत्था वण्णओ' इत्यादि। तथा उस काल और उस समयमें चंपा नामकी नगरी थी. इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में किया

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"अत्थिणं भंते ! ईसाणस्स, एवं जहा सक्कस्स नवरं चंपाए नयरीए जाव उववन्ना" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાનના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઇશાનના પણ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે. આ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો વિષેનું સમસ્ત કથન દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશકોના કથન પ્રમાણે સમજવું. અહીં દેવેન્દ્ર શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશકો કરતાં એટલી જ વિશેષતા છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાનના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો તેમના પૂર્વભવમાં ચંપાનગરીમાં વસતા હતા. બાકીનું તેમની સમૃદ્ધિ આદિનું કથન પાલાશ સંનિવેશ નિવાસી ૩૩ શ્રાવકોના કથન પ્રમાણે સમજવું. "તેઓ ઇશાનેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે." આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. "અહીં "जाव (યાવત્)" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે—"तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहेवासे चंपानामं नयरी होत्था वण्णओ" "તે કાળે અને તે

चम्पायां नगर्यां त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्याः यावत् दीप्ताः यावद् बहुजनैरपरिभूताः अभिगतजीवाजीवाः, उपलब्धपुण्यपापाः, यावत् विहरन्ति, ततः खलु ते त्रयस्त्रिंशत् सहायाः गाथापतयः, श्रमणोपासकाः पूर्वंच पश्चाच्च उग्राः, उग्रविहारिणः, संविग्नाः, संविग्नविहारिणः, बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा मासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयन्ति, जूषयित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनतया छिन्दन्ति, छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्ताः, समाधिप्राप्ताः कालमासे कालं कृत्वा ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य

गया है. अतः वहां से यह देख लेना चाहिये। उस चंपानगरी में आपस में एक दूसरे की सहायता करनेवाले ३३ श्रमणोपासक गाथापति रहते थे. ये सब के सब आढ्य यावत् दीप्त थे. अनेक जन भी मिलकर इनका पराभव नहीं कर सकते थे. ऐसे ये प्रभावशाली थे. जीव और अजीव तत्त्व के ये ज्ञाता थे. पुण्य और पापके अर्थ के ज्ञाता थे. ये ३३ श्रमणोपासक गाथापति पहिले भी और पीछे भी उग्र, उग्रविहारी, संविग्न, संविग्नविहारी, बने रहे और इसी अवस्था में रहकर इन्होंने अपनी श्रमणोपासक पर्याय के अनेक वर्ष निकाले बाद में एक मास की संलेखना से अपने आपको वासित करके ६० भक्तों का अनशन द्वारा छेदन कर दिया और आलोचना एवं प्रतिक्रमण से समाधिप्राप्त होकर जब ये कालमास में कालकिये तो देवेन्द्र देवराज ईशान के त्रायस्त्रिंशक गुरुस्थानीय देव रूप से उत्पन्न हो गये।

समये जम्बूद्वीपना भरतक्षेत्रमा चंपा नगरी हती. तेनुं वर्णन औपपातिक सूत्रमां कर्या प्रमाणे समजवुं." इत्यादि कथन. ते चंपा नगरीमां एक बीजाने सहाय करनारा ३३ श्रमणोपासक गृहस्थो रहेता हता. तेओ धनाढ्य अने दीप्त आदि विशेषणोथी युक्त हता. तेओ एवा प्रभावशाळी हता के अनेक माणसो भेगा मळीने पण तेमनो पराभव करवाने असमर्थ हता. तेओ जीव अने अजीव तत्त्वना जाणकार हता, पाप अने पुण्यना स्वरूपने तेओ सारी रीते समजता हता, तेओ पहेलां अने पछी पण-जीवन पर्यन्त-उग्र, उग्रविहारी, सविग्न अने संविग्नविहारी रह्या हता. आ रीते पोतानी श्रमणोपासक पर्यायने अनेक वर्ष व्यतीत करीने, अन्तकाळे तेमणे एक मासनो संथारो धारण कर्यो आ रीते संथारा वडे पोताना आत्माने वासित करीने अनशन् द्वारा तेमणे ६० भक्तोनुं छेदन करी नाख्युं (१ मासना उपवास द्वारा ६० टंकना भोजननो त्याग कर्यो.) पोतानां पापस्थानकनी आलोचना

त्रायस्त्रिंशकदेवतया उपपन्नाः, गौतमः पृच्छति-'जप्पभिइं च णं भंते ! चंपिज्जा तायत्तीसं सहाया, सेसं तंचेव जाव अन्ने उववज्जंति' हे भदन्त ! यत् प्रभृति च खलु-यदारभ्यैव किल चाम्पेयाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः शेषं तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैव यावत्-गाथापतयः श्रमणोपासकाः ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशक देवतया उपपन्नाः, तत्प्रभृत्येव च खलु किम् एवमुच्यते-ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः इति ? भगवानाह-हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः,-नैतत् संभवति, ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् न कदाचित् नासीत्, अपितु सर्वदैव

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जप्पभिइंचण भंते ! चंपिज्जा तायत्तीसं सहाया-सेसं तं चेव, जाव अन्ने उववज्जंति' तो क्या हे भदन्त ! जबसे ये चंपानगर निवासी तेंतीस ३३ श्रमणोपासक गाथापति देवेन्द्र देवराज ईशान के त्रायस्त्रिंशक देव रूप से उत्पन्न हुए हैं, तभी से देवेन्द्र देवराज ईशान के गुरुस्थानीय तेंतीस ३३ त्रायस्त्रिंशक हैं ऐसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्योंकि देवेन्द्र देवराज ईशान के त्रायस्त्रिंशक देवों का काम शाश्वत कहा गया है। ऐसा नहीं है कि यह नाम वहां पहिले कभी नहीं था, वर्तमान में वहां यह नाम नहीं है और भविष्यत् में भी वहां यह नाम नहीं रहेगा-कारण यह नाम वहां पहिले भी था, अब भी है और आगे भी रहेगा-इस तरह यह नाम वहां हर एक काल

અને પ્રતિક્રમણ દ્વારા સમાધિ પ્રાપ્ત કરીને, કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને તેઓ દેવેન્દ્ર દેવરાજ, ઈશાનના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जप्पभिइं च णं भंते ! चंपिज्जा तायत्तीसं सहाया सेसं तं चेवं, जाव अन्ने उववज्जंति " હે ભગવન્ ! જયારથી ચંપા નગરી નિવાસી તે ૩૩ શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થો દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે ત્યારથી જ શું એમ કહેવાય છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનને સહાયભૂત થનારા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ! શું તે પહેલાં ઈશાનેન્દ્રના સહાયક ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું અસ્તિત્વ જ ન હતું ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી કારણ કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનાં નામ શાશ્વત કહ્યાં છે. એવું નથી કે પહેલાં ત્યાં તેમનું નામ (અસ્તિત્વ) ન હતું, કે વર્તમાનમાં નથી, કે ભવિષ્યમાં નહીં હોય. ઈશાનેન્દ્રની પાસે ભૂતકાળમાં પણ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હતા, વર્તમાનમાં પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે. તેમનું નામ તો ત્યાં

आसीत्, न कदापि न भवति, अपितु सदैव भवति-नकदापि न भविष्यति-अपितु सर्वदैव भविष्यति, यावत् ध्रुवं शाश्वतम् नित्यम्, अव्युच्छित्तिनयार्थतया अनादिप्रवाहेण द्रव्यार्थिकनयेन अन्ये केचन ईशानस्य त्रायस्त्रिंशकाश्चयवन्ति, अन्ये केचन त्रायस्त्रिंशका उपपद्यन्ते न तु सर्वे सर्वथा समुच्छिद्यन्ते। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! सणंकुमारस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! सन्ति खलु सनत्कुमारस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः? इति पृच्छा, भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम! हन्त सत्यम् सन्ति सनत्कुमारस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः, गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं, जहा-धरणस्स तहेव एवं जाव पाणयस्स एवं अच्चुयस्स जाव अन्ने उववज्जंति'

में सर्वदा विद्यमान रहता है, क्योंकि यह ध्रुव शाश्वत नित्य है यद्यपि वहां से अन्य कितनेक त्रायस्त्रिंशक देव चव जाते हैं और अन्य कितनेक त्रायस्त्रिंशक देव उत्पन्न होते हैं-फिर भी द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षा से अनादि प्रवाह की दृष्टि से इनका सबका सर्वथा अभाव नहीं होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थिणं भंते! सणंकुमारस्स देविंदस्स देवरण्णो, पुच्छा' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज सनत्कुमार के सहायकभूत तेंतीस त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हां, गौतम! देवेन्द्र देवराज सनत्कुमार के सहायकभूत ३३ त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! जहा धरणस्स तहेव एवं जाव पाणयस्स एवं अच्चुयस्स जाव अन्ने उववज्जंति' हे भदन्त! ऐसा आप किस

त्रणे કાળમાં કાયમ રહે છે, કારણ કે તેમનું નામ તો ધ્રુવ, શાશ્વત અને નિત્ય કહ્યુ છે. હા, એવુ અવશ્ય બને છે કે કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો ત્યાંથી ચ્યવે છે અને કેટલાક ઉત્પન્ન પણ થતા રહે છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ -અનાદિ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ તેમનો સૌનો સર્વથા અભાવ સંભવી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"अत्थिणं भंते! सणकुमारस्स देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ સનત્કુમારના સહાયક એવા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરા?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—'हंता, अत्थि" હા, ગૌતમ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ સનત્કુમારને સહાયભૂત થનારા ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं भंते" ઈત્યાદિ હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે દેવેન્દ્ર દેવરાય સનત્કુમારના સહાયભૂત ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે?

वत्-अथ हे भदन्त ! केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-सनत्कुमारस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः इति ? भगवानाह-यथा धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः प्रतिपादिता स्तथैव सनत्कुमारस्यापि देवेन्द्रस्य त्रायस्त्रिंशकाः देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः प्रतिपत्तव्याः, एवं-पूर्वोक्तरीत्यैव यावत्-माहेन्द्रस्य, ब्रह्मलोकेन्द्रस्य लान्तकेन्द्रस्य महाशुक्रेन्द्रस्य सहस्रारेन्द्रस्य, प्राणतेन्द्रस्य एवम् अच्युतेन्द्रस्य-देवेन्द्रस्य देवराजस्य त्रायस्त्रिंशका देवाः त्रयस्त्रिंशत् सहायाः बोध्याः किन्तु माहेन्द्रादेरच्युतान्तस्य देवराजस्य

कारण से कहते हैं कि देवेन्द्र देवराज सनत्कुमार के गुरुस्थानीय ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! जिस प्रकार से नागकुमारेन्द्र नागकुमारराज धरण के गुरुस्थानीय ३३ त्रायस्त्रिंशक देव कहे गये हैं, उसी प्रकार से देवेन्द्र देवराज सनत्कुमार के भी गुरुस्थानीय ३३ त्रायस्त्रिंशक देव जानना चाहिये। इसी पूर्वोक्त रीति के अनुसार यावत्-इन देवेन्द्र देवराज माहेन्द्र, ब्रह्मलोकेन्द्र, लान्तकेन्द्र, महाशुक्रेन्द्र, सहस्रारेन्द्र, प्राणतेन्द्र और अच्युतेन्द्र के भी गुरुस्थानीय ३३-३३ तेंतीस तेंतीस त्रायस्त्रिंशक देव हैं ऐसा जानना चाहिये. तथा-इस बातको लेकर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज माहेन्द्र आदिकोंके गुरुस्थानीय ३३-३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हां, गौतम ! इन सब देवेन्द्र देवराज माहेन्द्र आदिकोंके गुरुस्थानीय ३३-३३ त्रायस्त्रिंशक देव होते हैं माहेन्द्रादि अच्युतान्त देवराज के त्रायस्त्रिं-

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"जहा धरणस्स तहेव एवं जाव पाणयस्स एवं अच्चुयस्स जाव अन्ने उववज्जंति" હે ગૌતમ ! નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ, ધરણના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના જેવું જ કથન સનત્કુમારના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો વિષે પણ સમજવું. એજ પ્રમાણે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ મહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, પ્રાણત, અચ્યુત આ ઈન્દ્રોના સહાયભૂત પણ ૩૩-૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશકો હોય છે એમ સમજવું. એજ વાતને સૂત્રકારે નીચેની પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા વ્યક્ત કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ માહેન્દ્ર આદિ ઇન્દ્રોના સહાયભૂત ૩૩-૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો હોય છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હા, ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ માહેન્દ્રથી લઈને દેવેન્દ્ર દેવરાજ અચ્યુત પર્યન્તના દેવેન્દ્રોના સહાયભૂત ૩૩-૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક

त्रायस्त्रिंशकानां देवानां शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यत् न कदाचित् नासीत्, न कदापि न भवति, न कदाचित् न भविष्यति, यावत् ध्रुवम् शाश्वतम्, नित्यम् अव्युच्छित्तिनयार्थतया-अनादिप्रवाहतया अन्ये केचन माहेन्द्रादयः त्रायस्त्रिंशका देवाश्च्यवन्ति, अन्ये केचन त्रायस्त्रिंशकाश्च उपपद्यन्ते जायन्ते नतु सर्वे सर्वथा व्युच्छिद्यन्ते इति भावः, अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूपित-कोल्हापुर राजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचिता
श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य
॥चतुर्थोद्देशः समाप्तः॥१०-४॥

शक देवोंका नाम शाश्वत कहा गया है। ऐसा नहीं है कि इनका नाम पहिले कभी नहीं था, वर्तमान में भी नहीं है और भविष्यत् में भी नहीं रहेगा. किन्तु यह पहिले भी था, अब भी है और भविष्यत् में भी रहेगा. इस प्रकार यह सदा रहता है। क्योंकि यह नाम ध्रुव, शाश्वत, नित्य कहा गया है। अनादि प्रवाह से वहां अन्य कितनेक उत्पन्न होते रहते हैं और अन्य कितनेक चवते रहते हैं, पर इनका वहां सर्वथा अभाव नहीं होता है। अब अन्त में गौतम भगवान् के वचनों

દેવા હોય છે માહેન્દ્રથી લઈને અચ્યુત પર્યન્તના દેવોના નામ શાશ્વત કહ્યાં છે. એવું નથી કે તેમનું નામ ભૂતકાળમાં ન હતું, વર્તમાનમાં નથી અને ભવિષ્યમાં નહીં હોય. ખરી વાત તો એ છે કે તેમનું નામ પહેલાં પણ હતું વર્તમાનમાં પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. આ રીતે તેમનું નામ તો ત્રણે કાળમા રહેનારુ છે કારણ કે તે નામ તો ધ્રુવ, શાશ્વત અને નિત્ય છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી ત્યાં એવો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે કે કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશકો ત્યાંથી ચ્યવે છે અને કેટલાક ત્રાયસ્ત્રિંશકો ઉત્પન્ન થતા રહે છે, પરન્તુ કદી પણ તેમનો ત્યાં સર્વથા અભાવ સંભવી શકતો નથી.

में सत्यता का ख्यापन करते हुए 'सेवं भंते! सेवं भंते!' ऐसा कहते हैं- हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम! यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके दसवें शतकका चौथा उद्देशक समाप्त ॥१०-४॥

સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના દસમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૪॥

अथ पञ्चमोद्देशः प्रारभ्यते

दशमशतके पञ्चमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

राजगृहनगरवर्णनम्, गुणशिलनामकचैत्यवर्णनं च, चमरेन्द्रस्य अग्रमहिषी वक्तव्यता, तस्य अग्रमहिषीणां परिवारवक्तव्यता, चमरेन्द्रः स्वसभायाम् अग्रमहिष्यादिदेवीभिः सह दिव्यभोगभोगान् परिभोक्तुं समर्थो भवति नवेति प्रश्नः, न समर्थः इत्युत्तरम्, तद्धेतुकथनं च, चमरेन्द्रस्य सोमलोकपालाग्रमहिषी वक्तव्यता, सोमो लोकपालः स्वसभायां देवीभिः सह भोगभोगान् परिभोक्तुं समर्थोभवति नवेति प्रश्नः, न समर्थ इत्युत्तरम्, तद्धेतुकथनं च, चमरेन्द्रस्य यमनामकलोकपालाग्रमहिषी वक्तव्यता, बलीन्द्रस्य अग्रमहिषी वक्तव्यता। बलीन्द्रस्य लोकपालसोमस्य अग्र-

---

पांचवें उद्देशेका प्रारंभ

दशमशतक के इस पांचवें उद्देशे में जो विषय कहा गया है उसका विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—

राजगृह नगरका वर्णन. गुणशिलक चैत्यका वर्णन. चमरेन्द्र की अग्रमहिषियों का वर्णन. और उनके परिवारोंका वर्णन. चमरेन्द्र अपनी सभा में अग्रमहिषी आदि देवियों के साथ दिव्यभोगों को भोगने के लिये समर्थ होता है, या नहीं ऐसा प्रश्न. नहीं होता है ऐसा उत्तर. इसमें कारण कथन. चमरेन्द्र के सोम लोकपाल की अग्रमहिषियोंका कथन. सोमलोकपाल अपनी सभा में देवियों के साथ भोगों को भोगने के लिये समर्थ होता है या नहीं ऐसा प्रश्न. नहीं होता है ऐसा उत्तर. इस में कारण कथन. चमरेन्द्र के यम नाम के

દશમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આ દશમાં શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે–

રાજગૃહ નગરનું વર્ણન, ગુણશિલક ચૈત્યનું વર્ણન–ચમરેન્દ્રની પટ્ટરાણીઓનું વર્ણન, અને તેમના પરિવારનું વર્ણન. પ્રશ્ન–"ચમરેન્દ્ર પોતાની સભામાં અગ્રમહિષી આદિ દેવીઓ સાથે દિવ્ય ભોગો ભોગવી શકે છે ખરો?" ઉત્તર –"ના, તે તેમ કરવાને સમર્થ નથી." આ પ્રકારના ઉત્તર માટેના કારણનું પ્રતિપાદન. ચમરેન્દ્રના સોમ લોકપાલની અગ્રમહિષીઓનું કથન પ્રશ્ન–"સોમ લોકપાલ શું પોતાની સભામાં દેવીઓની સાથે ભોગો ભોગવવાને સમર્થ છે ખરો?" આ પ્રશ્નનો નકારમાં ઉત્તર અને તેના કારણનું કથન. ચમરેન્દ્રના

महिषी वक्तव्यता, धरणेन्द्रस्य अग्रमहिषी वक्तव्यता। धरणेन्द्रस्य लोकपाल कालवालस्याग्रमहिषी वक्तव्यता, भूतानन्देन्द्रस्य नागकुमारेन्द्रस्य–अग्रमहिषी वक्तव्यता, भूतानन्देन्द्रस्य लोकपालानाम् अग्रमहिषी वक्तव्यता, कालेन्द्रस्य अग्रमहिषी वक्तव्यता, सुरूपेन्द्रस्य अग्रमहिषी वर्णनम् , पूर्णभद्रस्याग्रमहिषी वक्तव्यता, राक्षसेन्द्रस्य भीमस्य अग्रमहिषी वक्तव्यता। तथैव किन्नरेन्द्रस्य, सत्पुरुषेन्द्रस्य, अतिकायेन्द्रस्य, गीतरतीन्द्रस्य च अग्रमहिषी वक्तव्यता। सूर्यचन्द्रस्य अङ्गारस्य ग्रहस्य, शक्रेन्द्रस्य चाग्रमहिषीवक्तव्यता। शक्रो देवेन्द्रः सुधर्मायां सभायां स्वदेवीभिः सहदिव्यान् भोगभोगान् भोक्तुं समर्थो भवति नवेति प्रश्नः, न समर्थ इत्युत्तरं, तद्धेतुकथनं च, शक्रस्य लोकपालस्य सोमस्याग्रमहिषी वक्तव्यता, ईशानेन्द्रस्य तल्लोकपालसोमस्य चाग्रमहिषी वक्तव्यता।

लोकपाल की अग्रमहिषियोंका कथन. बलीन्द्र की अग्रमहिषियोंका कथन. बलीन्द्र और लोकपाल सोम इनकी अग्रमहिषियोंका कथन. धरणेन्द्र की अग्रमहिषियोंको कथन. धरणेन्द्र और लोकपाल कालवाल की अग्रमहिषियोंका कथन भूतानन्द इन्द्र और नागकुमार इन्द्र इनकी अग्रमहिषियोंका कथन. भूतानन्द इन्द्र के लोकपालोंकी अग्रमहिषियोंका कथन. कालेन्द्र की अग्रमहिषियोंका कथन. सुरूपेन्द्र की अग्रमहिषियों का वर्णन. पूर्णभद्र की अग्रमहिषियों का वर्णन. राक्षसेन्द्र भीम की अग्रमहिषियों का कथन किन्नरेन्द्र, सत्पुरुषेन्द्र, अतिकायेन्द्र, गीतरतीन्द्र, इनकी अग्रमहिषियों का वर्णन, सूर्य चन्द्र, अङ्गारग्रह (मंगल) आदि महाग्रह और शक्रेन्द्र की अग्रमहिषियों का कथन. देवेन्द्र शक्र सुधर्मासभा में अपनी देवियों के साथ दिव्य भोगों को भोगने के लिये समर्थ होता है या नहीं ऐसा प्रश्न. नहीं होता है ऐसा उत्तर. इसमें

યમ નામના લોકપાલની અગ્રમહિષીયોનું કથન બલીન્દ્રની અગ્રમહિષીનું કથન પ્રશ્ન–"લોકપાલ સોમ અને લોકપાલ બલીન્દ્ર શું તેમની સભામાં દેવીઓની સાથે ભોગ ભોગવવાને સમર્થ છે ખરાં?" તેના નકારમાં ઉત્તર ધરણેન્દ્રની અગ્રમહિષીનું કથન. ધરણેન્દ્ર અને લોકપાલ કાલવાલની અગ્રમહિષીઓનું કથન, ભૂતાનન્દ-ઈન્દ્ર અને નાગકુમારેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનું કથન, કાલેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનું કથન, સુરૂપેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનુ વર્ણન, પૂર્ણભદ્રની અગ્રમહિષીઓનું વર્ણન, રાક્ષસેન્દ્ર ભીમની અગ્રમહિષીઓનું કથન, કિન્નરેન્દ્ર, સત્પુરુષેન્દ્ર, અતિકાયેન્દ્ર, ગીતરતીન્દ્ર, વગેરે ઈન્દ્રોની અગ્રમહિષીઓનું કથન, સૂર્ય, ચન્દ્ર, અંગારગ્રહ (મંગળ) વિગેરે અને શક્રેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનુ કથન પ્રશ્ન–"દેવેન્દ્ર શક્ર શું પોતાની સુધર્મા સભામાં પોતાની દેવીઓ સાથે દિવ્ય

देवीवक्तव्यता।

मूलम्–"तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे, गुणसिलए चेइए जाव परिसा परिगया, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरि स बहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना जहा अट्ठमे सए त्तमुद्देसए जाव विहरंति। तएणं तं थेरा भगवंतो जायस । जायसंसया जहा गोयमसामी जाव पज्जुवासमाणा एवं वयासी–चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो! पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा–काली १, रायी २, रयणी ३, विज्जु ४, मेहा ५, तत्थणं एगमेगाए देवीए अट्ठट्ठ देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो। पभू णं भंते! ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं अट्ठट्ठ देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तालीसं देवीसहस्सा, से तं तुडिए। पभू णं भंते! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया, चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए? णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–णो पभू चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए जाव विहरित्तए? अज्जो! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो चमरचंपाए रायहाणीए सभाए

कारण कथन. शक्र के लोकपाल सोमकी अग्रमहिषियों का कथन. ईशानेन्द्र और इसके लोकपाल सोम आदि की अग्रमहिषियोंका कथन।

ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ છે ખરા ?" ઉત્તર–"નથી હોતા," અને તેના કારણનું પ્રતિપાદન. શક્રના લોકપાલ સોમની અગ્રમહિષીઓનું કથન ઇશાનેન્દ્ર અને તેના લોકપાલ સોમ વિગેરેની અગ્રમહિષીઓનુ કથન.

सुहम्माए माणवए चेइयखंभे वइरामएसु गोलवट्ट समुग्गएसु बहुओ जिणसकहाओ संनिक्खित्ताओ चिट्ठंति, जाओ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो अन्नेसिं च बहूणं असुरकुमाराण देवाणय, देवीणय, अच्चणिज्जाओ, वंदणिज्जाओ, नमंसणिज्जाओ, पूयणिज्जाओ, सक्कारणिज्जाओ, सम्माणिणज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ भवंति, तेसिं पणिहाए णो पभू से तेणट्ठेणं अज्जो! एवं वुच्चइ–णो पभू–चमरे असुरिंदे जाव राया चमरचंपाए जाव विहरित्तए, पभू णं अज्जो! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामाणिय-साहस्सीहि तायत्तीसाए जाव अन्नेहिंच बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिय, देवीहिय, सद्धिं संपरिवुडे महया हय जाव भुंजमाणे विहरित्तए, केवलं परियारिड्डीए, णो चेवणं मेहुणवत्तियं॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरं, गुणशिलकं चैत्यं यावत् पर्षत् प्रतिगता। तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य बहवोऽन्तेवासिनः स्थविराः भगवन्तः, जातिसम्पन्नाः यथा अष्टमे शतके सप्तमोद्देशके यावत् विहरन्ति, ततः खलु ते स्थविराः भगवन्तो जातश्रद्धाः जातसंशयाः यथा गौतमस्वामिनो यावत् पर्युपासीनाः एवम् अवादिषुः—चमरस्य खलु भदन्त! असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? आर्याः! पञ्च अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः–तद्यथा–काली १, रात्रिः २, रजनी ३, विद्युत् ४, मेघा ५, तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः अष्टौ अष्टौ देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, प्रभुः खलु भदन्त! ताभ्य एकैका देवी अन्यानि अष्टाष्टदेवी सहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम्, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारिंशद् देवीसहस्राणि, तदेतत् त्रुटिकम्। प्रभुः खलु भदन्त! चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः चमरचञ्चायां राजधान्यां सभायां सुधर्मायां चमरे सिंहासने त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम्? नायमर्थः समर्थः,

तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–नो प्रभुश्चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजश्चमरचञ्चायां राजधान्यां यावत् विहर्तुम्, आर्याः ! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य चमरचञ्चायां राजधान्यां सभायां सुधर्मायां माणवकचैत्यस्तम्भेषु वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, येभ्यः खलु चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य अन्येषां च बहूनाम् असुरकुमाराणां देवानां च, देवीनां अर्चनीयाः, वन्दनीयाः, नमस्याः, पूजनीयाः, सत्करणीयाः, सम्माननीयाः, कल्याणं, मङ्गलं, दैवतं, चैत्यं, पर्युपासनीयाः भवन्ति, तेषां प्रणिधया नो प्रभुः, तत् तेनार्थेन आर्याः ! एवमुच्यते नो प्रभुश्चमरः असुरेन्द्रो यावत् राजः चमरचञ्चायां यावत् विहर्तुम् । प्रभुः खलु आर्याः ! चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः चमरचञ्चायां राजधान्यां सभायां सुधर्मायां चमरे सिंहासने चतुष्षष्ट्या सामानिकसहस्रैः त्रायस्त्रिंशकैर्यावत् अन्यैश्च बहुभिः असुरकुमारैः देवैश्च, देवीभिश्च सार्द्धम्, संपरिवृतो महताऽहत यावत् भुञ्जानो विहर्तुम्, केवलं परिवारर्द्ध्या, नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम् ॥ सू० १ ॥

टीका—चतुर्थोद्देशके त्रायस्त्रिंशकदेववक्तव्यता प्ररूपिता, अथ पञ्चमोद्देशके देवीवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह–'तेणं कालेणं' इत्यादि । 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे, गुणसिलए चेइए जाव परिसा पडिगया' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् आसीत्, गुणशिलकं नाम चैत्यम्–उद्यानम्

देवीवक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

टीकार्थ–चतुर्थ उद्देशक में गुरुस्थानीय त्रायस्त्रिंशक देवसंबंधी वक्तव्यता कही जा चुकी है । अब इस पांचवे उद्देशक में देवी संबंधी वक्तव्यता का कथन किया जा रहा है । 'तेण कालेणं तेणं समएण रायगिहे नामं नयरे, गुणसिलए चेइए जाव परिसा पडिगया' उस काल और उस समय में राजगृह नामका नगर था उसमें गुणशिलक नामका

દેવી વક્તવ્યતા

"તેણં કાલેણં તેણં સમએણ" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–ચોથા ઉદ્દેશામા ગુરુ સ્થાનીય ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની વાત કરવામાં આવી છે હવે આ પ ચમા ઉદ્દેશામા દેવી વિષયક વક્તવ્યતાનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે–

"તેણં કાલેણં તેણં સમએ ણં રાયગિહે નામં નયરે, ગુણસિલએ ચેઇએ જાવ પરિસા પડિગયા" તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું. તેમાં ગુણશિલક નામે ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. તેમા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા.

यावत् आसीत्, स्वामी समवसृतः, धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स वहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना जहा अट्ठमे सए सत्तमोद्देसए जाव विहरंति' तस्मिन् काले, तस्मिन समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य वहवोऽनेके अन्तेवासिनः स्थविराः भगवन्तो जातिसंपन्नाः यथा अष्टमे शतके सप्तमोद्देशके यावत्-कुलसम्पन्नाः, यावत्-जीविताशामरणभयविप्रमुक्ताः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे ऊर्ध्वजानवः अधःशिरसः ध्यान-कोष्ठोपगताः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति तिष्ठन्ति, 'तए णं ते थेरा

उद्यान था यावत्-उसमें महावीर स्वामी पधारे, उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषद् उनके पास अपने २ स्थान से निकल कर पहुँची. प्रभुने धर्मोपदेश दिया. धर्मोपदेश सुनकर परिषद् अपने २ स्थान पर चली गई। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना जहा अट्ठमे सए सत्तमोद्देसए जाव विहरंति' उस काल और उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के अनेक अंतेवासी स्थविर भगवन्त जो कि जाति संपन्न आदि विशेषणों वाले थे-जैसा कि अष्टमशतक के सप्तम उद्देशक में कहे गये हैं। यहां यावत् पदसे-'जीवियासामरणभयविप्पमुक्का समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामन्ते उड्ढजाणू अहोसिरा झाणकोट्ठोवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति' इस

તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને તથા તેમની દેશના સાભળવાને રાજગૃહ નગરની જનતા-પરિષદ નીકળી પડી. પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમનો ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પરિષદ પાછી ચાલી ગઈ.

"तेणं कालेणं तणं समए णं भगवओ महावीरस्स वहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना जहा अट्ठमसए सत्तमोद्देसए जाव विहरंति" તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ઘણા જ અંતેવાસી (શિષ્ય) સ્થવિર ભગવાનો પણ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા ત્યાં વિચરતા હતા. તેઓ જાતિસંપન્ન આદિ ગુણોથી યુક્ત હતા. તેમના ગુણોનું વર્ણન આઠમાં શતકના સાતમાં ઉદ્દેશામાં આપ્યા મુજબ સમજવું અહીં 'યાવત્' પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-"जीवियासामरणभयविप्पमुक्का समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरा ज्झाणको-ट्ठोवगया संजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरंति" તેઓ

भगवंतो जायसड्ढा जायसंसया जहा गोयमसामी जाव पज्जुवासमाणा एव वयासी '-ततःखलु ते स्थविराः भगवन्तो जातश्रद्धाः श्रद्धावन्तः, जातसंशयाः संशयवन्तः यथा गौतमस्वामिनो विशेषणानि तथैव यावत् शुश्रूषमाणा विनयेन नमस्यन्तः प्राञ्जलिपुटाः पर्युपासीनाः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः-'चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य, कति कियत्यः, अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? " भगवानाह-'अज्जो! पंचअग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! स्थविराः! पञ्च अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-काली, रायी, रयणी, विज्जू, मेहा' तद्यथा-

---

पाठका संग्रह हुआ है। 'तएणं थेरा भगवंतो जायसड्ढा जायसंसया जहा गोयमसामी जाव पज्जुवासमाणा एवं वयासी' इसके बाद श्रद्धायुक्त उन स्थविर भगवन्तों ने संशययुक्त होने पर गौतमस्वामी की तरह "शुश्रूषमाणाः विनयेन नमस्यन्तः, प्राञ्जलिपुटाः, पर्युपासीनाः" इन विशेषणों से युक्त बनकर प्रभु से इस प्रकार पूछा-'चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? अर्थात् चमर के पट्टदेवियां कितनी हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा-'अज्जो पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यों! स्थविरों! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर की अग्रमहिषियां-पट्टदेवियां पांच कही गई हैं 'तं जहा'-काली, रायी, रयणी, विज्जू, मेहा' उनके

જીવનની ઇચ્છા અને મરણના ભયથી રહિત હતા. ભગવાન મહાવીરથી દૂર પણ નહીં અને નજીક પણ નહીં એવે ઉચિત સ્થાને, ઉભડક આસને મસ્તક નીચુ રાખીને, ધ્યાનરૂપી કોઠામા લીન થઈને સયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરતા હતા" "तएणं ते थेरा भंगवतो जायसड्ढा जहा गोयमसामी जाव पज्जुवासमाणा एव वयासी" ત્યાર બાદ શ્રદ્ધાયુક્ત તે સ્થવિર ભગવંતોએ સદેહયુક્ત થવાથી ગૌતમ સ્વામીની જેમ "शुश्रूषमाणाः विनयेन नमस्यन्तः प्राञ्जलिपुटा, पर्युपासिना." ભગવાનની સેવા કરતા થકા, બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક પ્રભુની પર્યુપાસના કરતાં કરતાં આ પ્રમાણે પૂછ્યુ-"चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરને કેટલી અગ્રમહિષીઓ (પટ્ટરાણીઓ) છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરને પાંચ અગ્રમહિષીઓ છે "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-'काली, रायी, रयणी, विज्जू, मेहा" (૧) કાલી,

काली १. रात्रिः २, रजनी ३, विद्युत् ४, मेधा ५, 'तत्थणं एगमेगाए देवीए, अट्ठट्ठदेवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो' तत्र खलु तासु पञ्चसु मध्ये एकैकस्याः देव्याः अग्रमहिष्याः अष्टौ अष्टौ देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, 'पभूणं भंते ! ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं अट्ठट्ठ देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए' प्रभुः समर्था खलु ताभ्यः पञ्चाग्रमहिषीषु एकैका देवी अग्रमहिषी अन्यानि अष्ट अष्ट देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं-विकुर्वणया शक्त्या निष्पादयितुम् 'एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तालीसं देवीसहस्सा, से तं तुडिए' एवमेव पूर्वोक्तरीत्यैव प्रश्नोक्तरीत्यैव उत्तरं विज्ञेयम्. यथा-हन्त हे आर्याः? प्रभुः समर्था. तासु पञ्चाग्रमहिषीषु एकैका देवी

नाम इस प्रकार से हैं काली १, रात्री २, रजनी ३, विद्युत् ४, और पाचवीं मेघा 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए अट्ठट्ठ देवी सहस्सा परिवारो पण्णत्तो' इन पांच पट्ट देवियोंके मध्य में एक एक अग्रमहिषी की आठ आठ हजार देवी परिवार है। अब उन स्थविर भगवन्तों ने प्रभुसे ऐसा पूछा-'पभू णं भंते! ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं अट्ठट्ठ देवी सहस्साइ परिवारं विउव्वित्तए' हे भदन्त! उन पांच अग्रमहिषियों में से एक एक अग्रमहिषी अपनी विकुर्वणा शक्ति से क्या अन्य आठ २ हजार देवी परिवार को विकुर्वित करने के लिये समर्थ है? अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा देवी परिवार को निष्पादित करने में शक्तिशाली है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तालीसं देवीसहस्सा से तं तुडिए' हे स्थविरों! प्रश्नोक्तरीति के अनुसार ही अपने प्रश्न का उत्तर जानना चाहिये-अर्थात् पांच अग्रमहिषियों में से

(૨) રાત્રી, (૩) રજની, (૪) વિદ્યુત્, (૫) મેઘા " तत्थणं एगमेगाए अट्ठट्ठ देवी सहस्सा परिवारो पण्णत्तो " તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો આઠ, આઠ હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે.

સ્થવિર ભગવતોનો પ્રશ્ન-" पभूणं भंते! ताओ एगमेगादेवी अन्नाइं अट्ठट्ठ देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए ? " હે ભગવન્! તે પાંચ અગ્રમહિષીઓ શું પોતાની વિકુર્વણાશક્તિથી ૮૦૦૦-૮૦૦૦ દેવીપરિવારની વિકુર્વણા કરવાને સમર્થ છે?-એટલે કે તેઓ શું વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા આઠ આઠ હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરવાને શક્તિશાળી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" एवामेव सपुव्वावरेण चत्तालीसं देवी सहस्सा से त तुडिए " હે સ્થવિરો! પ્રશ્નોક્ત રીત અનુસાર જ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવો. એટલે કે તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતાની વિકુર્વણા શક્તિદ્વારા આઠ

अन्यानि अष्टाष्टदेवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम्। एवं विकुर्वणे कृते सति स-पूर्वाऽपरेण-पूर्वापरसहितेन एकैकदेव्या अष्टाष्ट अन्यानि देवीसहस्राणि परिवारतया विकुर्वतीनां पञ्चानाम् अष्टभिर्गुणिते सर्वसमेलनेन चत्वारिंशद् देवीसहस्राणि भवन्ति तदेतत्-त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते, वैक्रियकृतदेवीशरीराणां समूहः त्रुटिकशब्देन उच्यते, स्थविराः पृच्छन्ति-'पभूणं भंते! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए, सभाए सोहम्माए चमरंसि सीहासणंसि तुडिएण सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए?' हे भदन्त! प्रभुः समर्थः खलु किम् चमरः असुरेन्द्रः, असुरकुमारराजः चमरचञ्चायां राजधान्यां सभायां सुधर्मायाम् चमरे-सिंहासने त्रुटिकेन वैक्रियकृतदेवीसमूहेन सार्द्धम्, दिव्यान् भोगभोगान्, भोगः स्त्रीशरीर, तदुपयोगितया भोगाः मनोज्ञस्पर्शादयः भोगभोगाः तान् यद्वा भोग्य भोगान्-भोक्तुं योग्या भोग्यास्तेषां भोगास्तान् भुञ्जानः-विहर्तुम्? भगवा-

---

एक एक अग्रमहिषी अन्य आठ २ हजार देवी परिवार को अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा निष्पन्न कर सकने में समर्थ है। इस प्रकार से इन पांच अग्रमहिषियों का देवी परिवार ४० हजार का हो जाता है। इस प्रकार चालीस हजार देवी परिवार का नाम त्रुटिक है। इसका दूसरा नाम वैक्रियकृत देवी शरीरों का समूह भी है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पभू णं भंते! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सोहम्माए चमरंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगाभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' हे भदन्त! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर चमरचंचाराजधानी में सुधर्मा सभा में चमरसिंहासन पर बैठ कर ४० हजार वैक्रिय शरीरकृत देवीसमूहरूप त्रुटिक के साथ क्या दिव्य भोग भोगों को भोग सकने में समर्थ होता

આઠ હજાર અન્ય દેવીઓનું નિર્માણ કરવાને સમર્થ હોય છે આ રીતે તે પાંચે અગ્રમહિષીઓનો દેવીપરિવાર ૪૦ હજારનો થાય છે આ ૪૦ હજાર દેવીપરિવારને ત્રુટિક કહે છે. તેનું બીજું નામ "વૈક્રિયકૃત દેવી શરીરોનો સમૂહ" પણ છે

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"पभूणं भंते! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमर-चंचाए रायहाणीए सभाए सोहम्माए चमरंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए?" હે ભગવન્! શું અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર પોતાની ચમરચંચા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં ચમર નામના સિંહાસન પર બેસીને ૪૦ હજાર વૈક્રિયશરીર ધારી દેવીઓના સમૂહ સાથે (ત્રુટિક સાથે) દિવ્ય ભોગો ભોગવી શકે છે ખરો?

नाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे स्थविराः ! नायमर्थः समर्थः, नैतत् संभवति, स्थविराः पृच्छन्ति-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-णो पभू चमरे असुरिंदे असुरकुमारराए, चमरचंचाए, रायहाणीए जाव विहरित्तए ?' हे भदन्त ! तत्-अथ केनार्थेन कथं तावत् एवमुच्यते-नो प्रभुः समर्थः चमरः असुरेन्द्रः, असुरकुमारराजः, चमरचञ्चायां राजधान्यां, यावत् सुधर्मायां सभायाम्, चमरे सिंहासने त्रुटिकेन पूर्वोक्तेन देवीसमूहेन सार्द्धम् दिव्याम्, भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम् ? भगवानाह-'अज्जो ! चमरस्स णं असुरकुमाररन्नो चमरचंचाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, माणवए चेइयखंभे वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहूओ जिणसकहाओ, संनिक्खित्ताओ चिट्ठंति' हे आर्याः ! स्थविराः ! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमार-

---

है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं णो इणट्ठे समट्ठे' हे स्थविरों यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् ऐसी बात वहां संभवित नहीं होती है । इस विषय को पुनः जानने के अभिप्राय से स्थविर भगवन्त प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, णो पभू चमरे असुरिंदे असुरकुमारराए चमरचंचाए रायहाणीए जाव विहरित्तए' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर चमरचंचा राजधानी में यावत्-सुधर्मा सभा में, चमरसिंहासन ऊपर बैठकर पूर्वोक्त त्रुटिक के साथ-देवी समूह के साथ-दिव्य भोग भोगों को भोगने के लिये समर्थ नहीं है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो चमरचंचाइ रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, माणवए चेइयखंभे, वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहूओ जिणसकहाओ संनिक्खित्ताओ चिट्ठंति' हे स्थविरो ! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर की चमरचंचाराजधानी में सुधर्मा

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"णो इण समट्ठे" હે સ્થવિરો ! એવું સંભવી શકતું નથી. સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ" ઇત્યાદિ હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર પોતાની ચમરચંચા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં ચમર નામના સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈને પૂર્વોક્ત ત્રુટિક (૪૦ હજાર દેવીઓના સમૂહ સાથે દિવ્ય ભોગો ભોગવવાને સમર્થ નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो !" હે આર્યો ! "चमरस्स ण असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो चमरचचाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, माणवए चेइयखंभे, वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहूओ जिणसकहाओ सनिक्खित्ताओ चिट्ठंति" અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરની ચમરચંચા રાજધાનીમાં આવેલી સુધર્માસભામાં

राजस्य चमरचञ्चायां राजधान्यां, सभायां सुधर्मायां माणवके नाम्नि चैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु गोलकाकाराः वृत्तसमुद्गकाः गोलवृत्तसमुद्गकास्तेषु बहूनि अनेकानि जिनसक्थीनि–जिनास्थीनि संनिक्षिप्तानि–स्थापितानि तिष्ठन्ति-वर्तन्ते, 'जाओणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो अन्नेसिंच बहूणं असुरकुमाराणं देवाणय, देवीणय अच्चणिज्जाओ, वंदणिज्जाओ, नमंसणिज्जाओ, पूयणिज्जाओ, सक्कारणिज्जाओ, सम्माणणिज्जाओ' यानि खलु जिनसक्थीनि चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य, अन्येषां च बहूनाम् असुरकुमाराणां देवानां च, देवीनां च अर्चनीयानि, वन्दनीयानि, नमस्करणीयानि, पूजनीयानि, सत्कर णीयानि, सम्माननीयानि, तथा 'कल्लाणं मगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ भवंति' कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्य पर्युपासनीयानि भवन्ति 'तेसिं पणिहाए नो पभू।, तेषां प्रणिधया–अपेक्षया तेषां सान्निध्येनेत्यर्थः नो प्रभुः–न समर्थः देवीभिः सह भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुमित्यन्वयः।

सभा में माणवक चैत्यस्तम्भ में वज्र निर्मित गोलवृत्तसमुद्गकों–गोलाकार डिब्बों में अनेक जिनेन्द्र अस्थियां स्थापित हैं 'जाओ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो अन्नेसिंच बहूणं असुरकुमाराणं देवाण य, देवीण य अच्चणिज्जाओ, वंदणिज्जाओ, नमंसणिज्जाओ, पूयणिज्जाओ, सक्कारणिज्जाओ, सम्माणणिज्जाओ' जो जिनेन्द्र की ये अस्थियां असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर को अनेक दूसरे असुरकुमार देवों को एवं देवियों को अर्चनीय, वन्दनीय, नमस्करणीय, पूजनीय, सत्करणीय और सन्माननीय हैं, तथा 'कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ भवंति' कल्याणरूप एवं मंगलरूप चैत्य की तरह सेवनीय हैं 'तेसिं पणिहाए नो पभू' अतः उनके समीप में वह चमर देवियों के साथ भोग भोगोंको भोगने के लिये समर्थ नहीं होता है।

માણવક ચૈત્ય સ્તંભમા વજ્ર નિર્મિત ગોળાકારની ડબ્બીઓમા અનેક જિનેન્દ્ર અસ્થિઓ રાખેલાં છે. "जाओणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो अन्नेसिं च बहूणं असुरकुमाराणं देवाण य, देवीण य अच्चणिज्जाओ, वंदणिज्जाओ नमंसणिज्जाओ, पूयणिज्जाओ, सक्कारणिज्जाओ, सम्माणणिज्जाओ" જિનેન્દ્ર ભગવાનનાં તે અસ્થિઓને અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર તથા બીજાં અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓ અર્ચનીય, વન્દનીય, નમસ્કરણીય, પૂજનીય અને સન્માનનીય ગણે છે, તથા "कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ भवंति" તેઓ તેને કલ્યાણરૂપ અને મંગલરૂપ ચૈત્યના સમાન સેવનીય માને છે "तेसिं पणिहाए नो पभू" તેથી તેમની સમીપમાં તે ચમરેન્દ્ર દેવીઓની સાથે ભોગવિલાસને ભોગવવાને

प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से तेणट्ठेणं अज्जो! एवं वुच्चइ–नो पभू चमरे असुरिंदे जाव राया चमरचंचाए जाव विहरित्तए' हे आर्याः! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते–नो प्रभुः समर्थः चमरः असुरेन्द्रो यावत् असुरकुमारराजः चमरचञ्चायां यावत् राजधान्यां, सुधर्मायां सभायां, चमरे सिंहासने त्रुटिकेन चत्वारिंशद् देवी सहस्रवर्गेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम्। किन्तु 'पभूणं अज्जो! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, चमरंसि सीहासणंसि, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए जाव'–भगवानाह–हे आर्याः! प्रभुः समर्थः खलु चमरः असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः, चमरचञ्चायां राजधान्याम्, सुधर्मायां च सभायाम्, चमरे सिंहासने चतुष्षष्ट्या–चतुःषष्टिसंख्यकैः सामानिकसहस्रैः त्रायस्त्रिंशकैः यावत्–त्रयस्त्रिंशता सहायैः चतुर्भिः

प्रकृत विषय का उपसंहार करते हुए प्रभु कहते हैं–'से तेणट्ठेणं अज्जो! एवं वुच्चइ, नो पभू चमरे असुरिंदे जाव राया चमरचंचाए जाव विहरित्तए' हे आर्यो! इसी कारण मैंने ऐसा कहा है कि असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर अपनी चमरचंचाराजधानी में सुधर्मा सभा में चमर सिंहासन पर बैठकर त्रुटित के साथ–४० हजार देवियोंके साथ–दिव्य भोग भोगों को भोगने के लिये समर्थ नहीं है। किन्तु–'पभू णं अज्जो चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए, चमरंसि सिंहासणंसि, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए जाव' हे आर्यो! वह असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर चमरचंचाराजधानी में सुधर्मा सभा में चमरसिंहासन पर बैठकर ६४ हजार सामानिक देवों के साथ गुरुस्थानीय त्रायस्त्रिंशक देवों के साथ

સમર્થ હોતા નથી આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "से तेणट्ठेणं अज्जो! एवं वुचइ, नो पभू चमरे असुरिंदे जाव राया चमरचंचाए जाव विहरित्तए" હે આર્યો! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર પોતાની ચમરચંચા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં ચમર નામના સિંહાસન પર બેસીને ત્રુટિતની સાથે (૪૦ હજાર દેવીઓની સાથે) દિવ્ય ભોગ ભોગવી શકવાને સમર્થ હોતા નથી. પરન્તુ "पभूणं अज्जो! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए, चमरंसि सिंहासणंसि, चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए जाव" હે આર્યો! તે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર તેની ચમરચંચા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં ચમર નામના સિંહાસન પર બેસીને ૬૪ હજાર સામાનિક દેવોની સાથે, ગુરુ સ્થાનીય ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો સાથે, ચાર લોકપાલોની સાથે, પાંચ અગ્ર

लोकपालैः, पञ्चभिः अग्रमहिषीभिः सप्तभिः अनीकैः, सप्तभिः अनीकाधिपतिभिः चत्वारिंशता आत्मरक्षकदेवसहस्रैः 'अन्नेहिं च बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिय सद्धिं संपरिवुडे महयाहय जाव भुंजमाणे विहरित्तए' अन्यैश्च बहुभिः असुरकुमारैः, देवैश्च, देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः–सहितः सन् महता–बृहता, अहत–यावत्–नाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण–अहतानि–अच्छिन्नानि आख्यानकप्रतिबद्धानि वा यानि नाटयगीतवादितानि तेषां तन्त्रीतलतालानां च शेषत्रुटितानां च घनमृदङ्गस्य च मेघसदृशध्वनिकारकमर्दलस्य, पटुना–निपुणेन पुरुषेण प्रवादितस्य यो रवः–शब्दः स तथा तेन तत्पूर्वकमित्यर्थः दिव्यान्

यावत् चार लोकपालों के साथ, पांच अग्रमहिषियों के साथ, सात अनीकों के साथ, सात अनीकाधिपतियों के साथ ६४ हजार आत्मरक्षक देवों के साथ, तथा 'अन्नेहिं च बहूहिं, असुरकुमारेहिं देवेहि य देवीहिय सद्धिं संपरिवुडे महया हय जाव भुंजमाणे विहरित्तए' अन्य अनेक असुरकुमार देवों के साथ और देवियों के साथ घिरा हुआ होकर अर्थात् इनके सघ के साथ से युक्त होकर बड़े २ अहत–अच्छिन्न बीच में भंग नहीं होने वाले अथवा कथाओं के सिलसिले से युक्त हुए ऐसे यावत्–नाटय, गीत संबंधी बाजों के तथा तंत्री तल तालों के तथा और भी त्रुटितों के–बाजों के तथा मेघ की जैसी ध्वनिवाले मृदंग के, कि जो बहुत ही वाद्यविद्या में निपुण देव द्वारा बजाया जाता था नादों के साथ २ दिव्य भोगभोगों को भोगने के लिये समर्थ है अर्थात् ६४ हजार सामानिक देवों आदिकों से घिरा हुआ वह चमर बड़े २ मनोहर नाटकों को देखने में एवं सुन्दर जिनमें विविध प्रकार के बाजे

હિષીઓની સાથે, સાત અનીકોની સાથે, સાત અનીકાધિપતિઓ સાથે ૬૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવોની સાથે, તથા "अन्नेहिं च बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे महया हय जाव भुंजमाणे विहरित्तए" અન્ય અનેક અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓની સાથે (એટલે કે તે બધાંના સંગથી યુક્ત થઈને) ભવ્ય અને અચ્છિન્ન (વચ્ચે ભંગ ન પડે એવાં–કથાઓના ક્રમથી યુક્ત એવાં) નાટકો, ગીતો, વાજિંત્રો (મેઘના જેવા નાદવાળાં મૃદંગો, વીણા, કરતાળ આદિ વિવિધ વાજિંત્રો) આદિના મધુર નાદો સાંભળી શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અસુરેન્દ્ર ચમર પોતાના ૬૪ હજાર સામાનિક દેવો આદિના સમૂહથી વીંટળાઈને મનોહર નાટકો દેખે છે, વિવિધ પ્રકારનાં વાદ્યસંગીતની સાથે મધુર ગીતો સાંભળે છે તે દરેક વાદ્ય, વાદ્યવિદ્યામાં નિપુણ દેવો દ્વારા વગાડ-

भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुः, केवलं परियारिड्ढिए, णो चेवण मेहुणवत्तियं' केवलं-विशेषस्त्वयम्-परिचारद्धर्या-परिचारः स्त्रीशब्दश्रवणरूप-संदर्शनादिरूपः ऋद्धिः सम्पत्तिः परिचारर्द्धिस्तया परिवारद्धर्या वा वनितादिपरिजन-परिचारणा-मात्रेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुः किन्तु नो चैव खलु मैथुनप्रत्य-यिकं मैथुनविषयकं यथा भवति तथा न मैथुनवृत्त्या दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति भावः ॥ सू० १ ॥

मूलम्-"चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो ! चत्तारि अग्गमाहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-कणगा, कणगलया, चित्तगुत्ता, वसुंधरा। तत्थणं एगमेगाए देवीए, एगमेगं देवी-सहस्सं परिवारो पण्णत्तो पभूणं ताओ एगमेगा देवी, अन्ने एग-मेगं देवीसहस्सं परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेण

वजाये जा रहे हैं ऐसे गीतो को सुनने में एवं नृत्यों को देखने में जो अपना समय व्यतीत करता है यही उसका उस समय का दिव्य भोग भोगों को भोगना है। यही बात 'केवलं परियारिड्ढीए, नो चेव णं मेहु-णवत्तियं' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि असुरेन्द्र असुरकुमारराज वह चमर स्त्री शब्द श्रवणरूप एवं उनके रूपों को देखने आदिरूप परिचार से एवं संपत्तिरूप ऋद्धि से अथवा देवी परिजनरूप परिवार द्वारा की गई परिचारणामात्र से दिव्य भोग भोगों को भोगने के लिये तो समर्थ है पर वह मैथुन आदि निमित्तक दिव्य भोगों को भोगने के लिये वहां समर्थ नहीं है ॥सू० १॥

વામાં આવે છે. આ રીતે તે નાટ્ય, સંગીત આદિરૂપ દિવ્ય ભોગો ભોગવવામાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે. એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્રમાં વ્યક્ત કરી છે-"केवलं परियारिड्ढीए, नो चेव णं मेहुणवत्तियं" આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમર દેવીઓના મધુર ગીતોને શ્રવણ કરવા રૂપ અને દેવીઓનાં રૂપોને દેખવારૂપ પરિચાર દ્વારા અને સંપતિરૂપ ઋદ્ધિ દ્વારા અથવા પરિજન રૂપ પરિવાર દ્વારા કરતી પરિચારણરૂપ દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાને જ સમર્થ હોય છે. પરન્તુ મૈથુન આદિ મિમિત્તક દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાને તે સમર્થ હોતો નથી. ॥ સૂ० ૧ ॥

चत्तारि देविसहस्सा, से त्तं तुडिए। पभूणं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सोमे महाराया, सोमाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि, तुडिएणं अवसेसं जहा चमरस्स, नवरं परिवारो जहा सूरियाभस्स, सेसं तंचेव जाव णो चेवणं मेहुणवत्तियं। चमरस्स णं भंते! जाव रण्णो जमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ? एवं चेव, नवरं जमाए रायहाणीए, सेसं जहा सोमस्स। एवं वरुणस्स वि, नवरं वरुणाए रायहाणीए। एवं वेसमणस्स वि, नवरं वेसमणाए रायहाणीए, सेसं तं चेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं। बलिस्स णं भंते! वइरोयणिंदस्स पुच्छा? अज्जो! पंच पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा–सुंभा, निसुंभा, रंभा, निरंभा, मदणा। तत्थणं एगमेगाए देवीए, अट्ठट्ठ सेसं जहा चमरस्स नवरं बलिचंचाए रायहाणीए, परिवारो जहा मोउद्देसए, सेसं तंचेव, जाव नो चेव णं मेहुणवत्तियं। बलिस्स णं भंते! वइरोयणिंदस्स, वइरोयणरण्णो, सोमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा–मीणगा, सुभद्दा, विजया, असणी। तत्थणं एगमेगाए देवीए, सेसं जहा चमरसोमस्स। एवं जाव वेसमणस्स। धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा–इला, सुक्का, सदारा, सोदामणी, इंदा, घणविज्जुया। तत्थ णं एगमेगाए देवीए छ, छ,

देवी सहस्सा, परिवारो पन्नत्तो। पभूणं भंते! ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं छ, छ, देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं छत्तीसं देवीसहस्साइं, सेत्तं तुडित्तए। पभूणं भंते! धरणे. सेसं तंचेव, नवरं धरणाए रायहाणीए, धरणंसि सीहासणीसं, सओ परिवारो, सेसं तंचेव। धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स कालवालस्स, लोगपालस्स, महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा—असोगा, विमला, सुप्पभा, सुदंसणा। तत्थणं एगमेगाए अवसेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं। एवं सेसाणं तिण्हवि। भूयाणंदस्स णं भंते! पुच्छा, अज्जो! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा—रूया, रूयंसा, सुरूया, रुयगावती, रूयकंता, रूयप्पभा। तत्थणं एगमेगाए देवीए अवसेसं, जहा धरणस्स। भूयाणंदस्सणं भंते! नागवित्तस्स पुच्छा? अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा सुणंदा, सुभद्दा, सुजाया, सुमणा। तत्थणं एगामेगाए देवीए अवसेसं जहा चमरलोगपालाणं। एवं सेसाणं तिण्हवि लोगपालाणं। जे दाहिणिल्लाणिंदा तेसिं जहा धरणिंदस्स, लोगपालाणंपि, तेसिं जहा धरणस्स लोगपालाणं। उत्तरिल्लाणं, इंदाणं जहा भूयाणंदस्स; लोगपालाण वि तेसिं जहा भूयाणंदस्स लोगपालाणं, नवरं इंदाणं सव्वेसिं रायहाणीओ सीहासणाणि य सरिसणामगाणि परियारो जहा तइयसए पढमे उद्देसए। लोगपालाणं सव्वेसिं

रायहाणीओ सीहासणाणिय, सरिसनामगाणि परियारो जहा चमरस्स लोगपालाणं। कालस्सणं भंते! पिसायिंदस्स पिसायरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ? अज्जो? चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-कमला, कमलप्पभा, उप्पला, सुदंसणा तत्थणं एगमेगाए देवीए एगमेगं देवीसहस्सं सेसं जहा चमरलोगपालाणं, परियारो तहेव, नवरं कालाए, रायहाणीए, कालंसि सीहासणंसि, सेसं तंचेव। एवं महाकालस्सवि। सुरूवस्सणं भंते! भूइंदस्स रण्णो पुच्छा? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-रूववई, बहुरूवा, सुरूवा, सुभगा। तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स। एवं पडिरूवस्स वि। पुन्नभद्दस्स णं भंते! जक्खिंदस्स पुच्छा! अज्जो? चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-पुण्णा, बहुपुत्तिया, उत्तमा, तारयाय, तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स। एवं माणिभद्दस्स वि। भीमस्स णं भंते! रक्खसिंदस्स पुच्छा, अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-पउमा, पउमावई, कणगा, रयणप्पभा। तत्थणं एगामेगा सेसं जहा कालस्स। एवं महाभीमस्स वि। किन्नरस्स णं भंते! पुच्छा? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ, पण्णत्ताओ, तंजहा-वडेंसा, केउमई, रइसेणा, रइप्पिया। तत्थणं सेसं तंचेव। एवं किंपुरिसस्स वि। सप्पुरिसस्सणं पुच्छा? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-रोहिणी, नवमिया, हिरीपुप्फवई, तत्थणं एगमेगा.,

सेसं तंचेव। एवं महापुरिसस्स वि। अइकायस्सणं पुच्छा, अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तंजहा–भुयंगा, भुयंगवई, महाकच्छा, फुडा, तत्थणं एगमेया., सेसं तंचेव। एवं महाकायस्स वि। गीयरइस्स णं भंते! पुच्छा? अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तंजहा–सुघोसा, विमला, सुस्सरा, सरस्सई। तत्थणं एगमेगाए., सेसं तंचेव। एवं गयिजसस्स वि। सव्वेसिं जहा कालस्स, नवरं सरिसनामियाओ रायहाणीओ सीहासणाणि य, सेसं तंचेव। चंदस्सणं भंते! जोइसिंदस्स जोइसरन्नो पुच्छा, अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा–चंदप्पभा, दोसिणाभा, अच्चिमाली, पभंकरा। एवं जहा जीवाभिगमे जोइसियउद्देसए तहेव। सूरस्स वि–सूरप्पभा, आयवाभा, अच्चिमाली, पभंकरा, सेसं तं च्चेव, जावणो चेवणं मेहुणवत्तियं। इंगालस्स णं भंते। महग्गहस्स कइ अग्गमहिसी पुच्छा? अज्जो। चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तं जहा विजया वेजयंती, जयंती, अपराजिया, तत्थणं एगमेगाए देवीए, सेसं तं च्चेव जहा चंदस्स, नवरं इंगालवडेंसए विमाणे इंगालगंसि, सीहासणंसि सेसं तं चेव। एवं जाव वियालगस्सवि, एवं अट्ठासीतीएवि महागहाणं भाणियव्वं, जाव भावकेउस्स, नवरं वडेंसगा सीहासणाणिय, सरिसनामगाणि, सेसं तं चेव। सक्कस्सणं भंते। देविंदस्स देवरन्नो पुच्छा, अज्जो। अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ-तंजहा-पउमा १, सिवा २, सेया ३, अंजू ४, अमला ५,

अच्छरा ६, नवमिया ७, रोहिणी ८। तत्थणं एगमेगाए देवीए, सोलस, सोलस देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो। पभूणं एगमेगा देवी, अन्नाइं सोलस देवीसहस्स-परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं अट्ठावीसुत्तरं देविसयसहस्सं परिवारो सेत्तं तुडिए। पभूणं भंते! सक्के देविंदे, देवराया, सोहम्मे कप्पे, सोहम्मवडेंसए विमाणं, सभाए सुहम्माए, सक्कंसि सीहासणंसि, तुडिएणं सद्धिं सेसं जहा चमरस्स, नवरं परिवारो जहा मोउद्देसए। सक्कस्स णं देविंदस्स, देवण्णो सोमस्स, महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ? पुच्छा, अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तंजहा-रोहिणी मदणा, चित्ता, सोमा। तत्थणं एगमेगा. सेसं जहा चमरलोगपालाणं नवरं सयंपभे विमाणे, सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव। एवं जाव वेसमणस्स, नवरं विमाणाइं जहा तइयसए। ईसाणस्सणं भंते। पुच्छा ? अज्जो। अट्ठ अग्गमहिसीओ, पण्ण-त्ताओ, तंजहा-कण्हा, कण्हाराई, रामा, रामरक्खिया, वसू, वसुगुत्ता, वसुमित्ता, वसुंधरा। तत्थ णं एगमेगाए. सेसं जहा सक्कस्स, ईसाणस्सणं भंत्ते! देविंदस्स, सोमस्स, महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ? पुच्छा, चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तंजहा--पुढवी, रायी रयणी विज्जू। तत्थणं एगमेगाए., सेसं जहा सक्कस्स लोगपालाणं। एवं जाव वरुणस्स, नवरं विमाणा, जहा चउत्थसए, सेसं तंचेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति, जाव विहरइ ॥सू०२॥

छाया–चमरस्य खलु भदन्त ! असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? आर्याः ! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कनका १, कनकलता २, चित्रगुप्ता ३, वसुन्धरा ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः एकैकं देवीसहस्रम् परिवारः प्रज्ञप्तः। प्रभुः खलु ताभ्य एकैका देवी अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुम्, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवी सहस्राणि, तदेतत् तुडिकम्। प्रभुः खलु भदन्त ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य सोमो महाराजः सोमायां राजधान्यां, सभायां सुधर्मायां, सोमे सिंहासने तुडिकेन, अवशेषं यथा चमरस्य, नवरं परिवारो यथा सूर्याभस्य, शेषं तदेव, यावत् नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। चमरस्य खलु भदन्त ! यावत् राजस्य यमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः १ एवमेव, नवरं यमायां राजधान्यां शेषं यथा सोमस्य। एवं वरुणस्यापि, नवरं वरुणायां राजधान्याम्। एवं वैश्रवणस्यापि, नवरं वैश्रवणायां राजधान्यां, शेषं तदेव यावत् नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। बलेः खलु भदन्त ! वैरोचनेन्द्रस्य पृच्छा, आर्याः ! पञ्च अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–शुंभा १, निशुंभा २, रम्भा ३, निरम्भा ४, मदना ५, तत्र खलु एकैकस्या देव्याः अष्ट अष्ट शेषं यथा चमरस्य, नवरं बलिचञ्चायां राजधान्याम्, परिवारो यथा मोकोद्देशके, शेष तदेव, यावत् नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। बलेः खलु भदन्त ! वैरोचनेन्द्रस्य, वैरोचनराजस्य सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? आर्याः ! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–मेनका १, सुभद्रा २, विजया ३, अशनिः ४,। तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः शेषं यथा चमरसोमस्य, एवं यावत् वैश्रवणस्य। धरणस्य खलु भदन्त ! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? आर्याः ! षट् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–इला १, शुक्रा २, सतारा ३, सौदामिनी ४, इन्द्रा ५, घनविद्युत् ६, तत्र खलु एकैकस्याः देव्या षट् षट् देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः। प्रभुः खलु ताभ्यः एकैका देवीअन्यानि षट् षट् देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम् ? एवमेव सपूर्वापरेण षट्त्रिंशत् देवी सहस्राणि, तदेतत् तुडिकम्। प्रभुः खलु भदन्त ! धरणः शेषं तदेव, नवरम् धरणायां राजधान्याम्, धरणे सिंहासने स्वकः परिवारः, शेषं तदेव। धरणस्य खलु भदन्त ! नागकुमारेन्द्रस्य कालवालस्य लोकपालस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? आर्याः ! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–अशोका १, विमला २, सुप्रभा ३, सुदर्शना ४,। तत्र खलु एकैकस्याः अवशेषं यथा चमरस्य लोकपालानाम्। एवं शेषाणां त्रयाणामपि। भूतानन्दस्य खलु भदन्त ! पृच्छा? आर्याः ! षट् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–रूपा १, रूपांशा २, सुरूपा ३,

रूपकावती ४, रूपकान्ता ५, रूपप्रभा ६,। तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः अवशेषं यथा धरणस्य। भूतानन्दस्य खलु भदन्त! नागवित्तस्य पृच्छा? आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सुनन्दा १, सुभद्रा २, सुजाता ३, सुमनाः ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः अवशेषं यथा चमरलोकपालानाम्। एवं शेषाणां त्रयाणामपि लोकपालानाम्। ये दक्षिणेन्द्रास्तेषां यथा धरणेन्द्रस्य, लोकपालानामपि तेषां यथा धरणस्य लोकपालानाम्। उत्तरेन्द्राणां यथा भूतानन्दस्य, लोकपालानामपि तेषां यथा भूतानन्दस्य लोकपालानाम्, नवरम् इन्द्राणां सर्वेषां राजधान्यः, सिंहासनानिच सदृशनामकानि, परिवारो यथा तृतीयशतके प्रथमोद्देशके, लोकपालानां सर्वेषां राजधान्यः, सिंहासनानिच सदृशनामकानि, परिवारो यथा चमरस्य लोकपालानाम्। कालस्य खलु भदन्त! पिशाचेन्द्रस्य पिशाचराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कमला १, कमलप्रभा २, उत्पला ३, सुदर्शना ४,। तत्र खलु एकैकस्याः एकैकं देवीसहस्रम् शेषं यथा चमरलोकपालानाम्, परिवारस्तथैव, नवरम्-कालायां राजधान्यां, काले सिंहासने, शेषं तदेव, एवं महाकालस्यापि। सुरूपस्य खलु भदन्त! भूतेन्द्रस्य भूतराजस्य पृच्छा, आर्या! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रूपवती १, बहुरूपा २, सुरूपा ३, सुभगा ४, तत्र खलु एकैकस्याः शेषं यथा कालस्य। एवं प्रतिरूपस्यापि। पूर्णभद्रस्य खलु भदन्त! यक्षेन्द्रस्य पृच्छा? आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पूर्णा १, बहुपुत्रिका २, उत्तमा ३, तारका ४,। तत्र खलु एकैकस्याः शेषं यथा कालस्य। एवं मणिभद्रस्यापि। भीमस्य खलु भदन्त! राक्षसेन्द्रस्य पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पद्मा १, पद्मावती २, कनका ३, रत्नप्रभा ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं यथा-कालस्य! एवं महाभीमस्यापि। किन्नरस्य खलु भदन्त! पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-वशिष्ठा १, केतुमती २, रतिसेना ३, रतिप्रिया ४,। तत्रखलु एकैकस्या देव्याः शेषं तदेव। एवं किम्पुरुषस्यापि। सत्पुरुषस्य खलु पृच्छा, आर्या! चतस्र अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रोहिणी १, नवमिका २, ह्रीः ३, पुष्पवती ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं तदेव। एवं महापुरुषस्यापि। अतिकायस्य खलु पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-भुजङ्गा १, भुजगवती २, महाकच्छा ३, स्फुटा ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं तदेव। एवं महाकायस्यापि। गीतरतेः खलु भदन्त! पृच्छा? आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-सुघोषा १, विमला २, सुस्वरा ३, सरस्वती ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं तदेव। एवं गीतयशसोऽपि, सर्वेषाम् एतेषां यथा

कालस्य, नवरं सदृशनामिकाः राजधान्यः, सिंहासनानि च, शेषं तदेव। चन्द्रस्य खलु भदन्त! ज्योतिषिकेन्द्रस्य ज्योतिषिकराजस्य पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चन्द्रप्रभा १, ज्योत्स्नाभा २, अर्चिर्माली ३, प्रभंकरा ४,। एवं यथा जीवाभिगमे ज्योतिषिकोद्देशकस्तथैव। सूर्यस्यापि, सूर्यप्रभा १, आतपाभा २, अर्चिमाली ३, प्रभंकरा ४,। शेषं तदेव, यावत् नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। अङ्गारस्य खलु भदन्त! महाग्रहस्य कति अग्रमहिष्यः? पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—विजया १, वैजयन्ती २, जयन्ती ३, अपराजिता ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं तदेव यथा चन्द्रस्य, नवरम्—अङ्गारवरिष्ठे विमाने, अङ्गारके सिंहासने शेषं तदेव, यावत् व्यालकस्यापि। एवम् अष्टाशीतेरपि महाग्रहाणां भणितव्यम्, यावत् भावकेतोः, नवरम्—वरिष्ठकानि, सिंहासनानि च सदृशनामकानि, शेषं तदेव। शक्रस्य खलु भदन्त! देवेन्द्रस्य देवराजस्य पृच्छा, आर्याः! अष्टौ अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पद्मा १, शिवा २, श्रेया ३, अञ्जूः ४, अमला ५, अप्सरा ६, नवमिका ७, रोहिणी ८, तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः षोडश षोडश देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः। प्रभुः खलु ताभ्यः एकैका देवी अन्यानि षोडश देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम् एवमेव सपूर्वापरेण अष्टाविंशत्युत्तरं देवीशतसहस्रम् परिवारः, तदेतत् तुडिकम्। प्रभुः खलु भदन्त! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, सौधर्मे कल्पे सौधर्मवरिष्ठके विमाने सभायां सुधर्मायाम्, शक्रे सिंहासने तुडिकेन सार्द्धम् शेषं यथा चमरस्य, नवरं परिवारो यथा मोकोद्देशके। शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः? पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—रोहिणी १, मदना २, चित्ता ३, सोमा ४,। तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः शेषं यथा चमरलोकपालानाम्, नवरम् स्वयंप्रभे विमाने, सभायां, सुधर्मायां सोमे सिंहासने शेषं तदेव, एवं यावत् वैश्रवणस्य, नवरं विमानानि यथा तृतीयशतके। ईशानस्य खलु भदन्त! पृच्छा, आर्याः! अष्टमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कृष्णा १, कृष्णराजिः २, रामा ३, रामरक्षिता ४, वसुः ५, वसुगुप्ता ६, वसुमित्रा ७, वसुन्धरा ८,। तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः शेषं यथा शक्रस्य,। ईशानस्य खलु भदन्त! देवेन्द्रस्य सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः? पृच्छा, आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पृथिवी १, राजिः २, रजनी ३, विद्युत् ४,। तत्र खलु एकैकस्या देव्याः शेषं यथा शक्रस्य लोकपालानाम्। एवं यावत् वरुणस्य, नवरं विमानानि यथा चतुर्थशतके, शेषंतदेव यावत्, नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावत् विहरति॥ सू० २॥

टीका-अथ चमरेन्द्रादेश्चतुर्णां चतुर्णां लोकपालानां तदन्येषां च अग्रमहिषी वक्तव्यतामाह-'चमरस्स णं भंते!' इत्यादि, 'चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ पन्नत्ताओ?' स्थविराः पृच्छन्ति-हे भदन्त! चमरस्य खलु असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य सोमादि चतुर्णां लोकपालानां मध्ये सोमस्य महाराजस्य कति-कियत्यः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-कणगा १, कणगलया २, चित्तगुत्ता ३, वसुंधरा ४,' तद्यथा कनका १, कनकलता २, चित्रगुप्ता ३, वसुन्धरा ४, च,

---

देवीविशेषवक्तव्यता—

'चमरस्स णं भंते' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र में सूत्रकार ने चमरेन्द्र आदिकों के चार २ लोकपालों की तथा इनसे भिन्न देवों की अग्रमहिषियों की वक्तव्यता का प्रतिपादन किया है इसमें आर्यों ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! 'चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स' असुरकुमारों के इन्द्र और असुरकुमारों के राजा चमर के जो चार लोकपाल कहे गये हैं उनके बीच में सोम लोकपाल महाराज की कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! सोम लोकपाल की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'कणगा १, कणगलया २, चित्तगुत्ता ३, वसुंधरा ४' कनका,

---

દેવીવિશેષ વક્તવ્યતા

'चमरस्स णं भंते! ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ચમરેન્દ્ર આદિ ઇન્દ્રોના ચાર ચાર લોકપાલોની તથા બીજાં ઇન્દ્રોની અગ્રમહિષીઓની પ્રરૂપણા કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને સ્થવિર ભગવંતોએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો છે–" चमरस्स णं भंते! असुरिंदस्स०" હે ભગવન્! અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરના જે ચાર લોકપાલ કહ્યાં છે, તેમાંના જે સોમ મહારાજ નામના લોકપાલ છે, તેમને કેટલી અગ્રમહિષીઓ (પટ્ટરાણીઓ) કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો! સોમ લોકપાલને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. " तंजहा " તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે–" कणगा१, कणगलया२, चित्तगुत्ता३, वसुंधरा४ " (૧) કનકા, (૨) કનકલતા, (૩) ચિત્રગુપ્તા, અને (૪) વસુંધરા " तत्थणं एगमेगाए देवीए

'तत्थ णं एगमेगाए देवीए एगमेगं देवीसहस्सं परिवारो पण्णत्तो' तत्र खलु तासु चतसृषु मध्ये एकैकस्याः देव्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्ताः। 'पभू णं ताओ एगमेगाए देवीए अन्नं एगमेगं देवीसहस्सं परियारं विउव्वित्तए' प्रभुः समर्था खलु ताभ्यः पूर्वोक्ताभ्यश्चतसृभ्यः एकैका देवी अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुम्-विकुर्वणया निष्पादयितुम्, एकैका देवी वैक्रियकरणशक्त्या एकैकं वैक्रियं देवीसहस्रं निर्मातुं किं समर्था इतिभावः। 'एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तारि देविसहस्सा, सेत्तं तुडिए' एवमेव तथैव सपूर्वापरेण पौर्वापर्येण चतसृभिरपि देवीभिः प्रत्येकं वैक्रियकरणद्वारा एकैकदेवीसहस्रस्य निर्माणे सति चत्वारि देवीसहस्राणि भवन्ति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गः उच्यते। स्थविराः पृच्छन्ति-'पभू

कनकलता, चित्रगुप्ता और वसुन्धरा 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए एगमेगंसि देवीसहस्सं परिवारो पण्णत्तो' इन चार अग्रमहिषियों के बीच में एक एक देवी का एक २ देवी सहस्ररूप परिवार कहा गया है 'पभू णं ताओ एगमेगाए देवीए अन्नं एगमेगं देवीसहस्सं परियारं विउव्वित्तए' आर्यों ने प्रभु से पूछा हे भदन्त! इन चार देवियों में से क्या एक एक देवी ऐसी भी समर्थ है कि जो अपनी विक्रिया से एक एक देवी सहस्र (हजार) की निष्पत्ति कर सके? 'एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तारि देवी सहस्सा, से त्तं तुडिए' इसके उत्तर में प्रभु ने कहा- हां, आर्यो! एक एक देवी एक २ हजार देवियों के परिवारको अपनी विक्रिया शक्ति से निष्पन्न करने में समर्थ है. इस प्रकार इन चार देवियों का देवी परिवार ४ हजार का हो जाता है. इस चार हजार देवी परिवार का नाम वर्ग है. अब स्थविर पूछते हैं-'पभू णं भंते! चमरस्स असु·

एगमेगंसि देवीसहस्सं परिवारो पण्णत्तो" ते चार अग्रमहिषीओमांनी प्रत्येक अग्रमहिषीओनो એક એક હજારનો દેવીપરિવાર કહ્યો છે.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"पभूणं ताओ एगमेगाए देवीए अन्नं एगमेगं देवीसहस्सं परिवार विउव्वित्तए?"

હે ભગવન્! શું તે ચાર દેવીઓમાંની પ્રત્યેક દેવી પોતાપોતાની વૈક્રિય-શક્તિથી એક એક હજાર દેવીઓની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एवामेव सपुव्वावरेणं चत्तारि देवीसहस्सा, से तं तुडिए" હે આર્યો! તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતપોતાની વિક્રિયા શક્તિથી એકએક હજાર દેવીઓના પરિવારનું નિર્માણ કરી શકે છે આ રીતે તે ચારે અગ્રમહિષીઓનો દેવીપરિવાર એકંદરે ૪૦૦૦ દેવીઓનો થાય છે. આ ચાર હજાર દેવીઓના પરિવારને ત્રુટિક (વર્ગ) કહે છે.

णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमे महाराया सोमाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि तुडिएणं, अवसेस जहा चमरस्स' हे भदन्त! प्रभुः समर्थः खलु चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य सोमो महाराजो लोकपालः सोमायां राजधान्यां, सुधर्मायां सभायाम्, सोमे सिंहासने त्रुटिकेन पूर्वोक्तेन वैक्रियरचितदेवी सहित देवीवगण सार्द्धम् अवशेषं यथा चमरस्योक्तं तथा वक्तव्यम्, तथाच अन्यैश्च बहुभिः असुरकुमारैः देवैश्च देवीभिश्च संपरिवृतो महताऽऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुमितिभावः। 'नवरं परियारो जहा सूरियाभस्स, सेसं तं

रिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमे महाराया सोमाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि तुडिएणं अवसेसं जहा चमरस्स' हे भदन्त! असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के लोकपाल सोम महाराज अपनी सोमा नामकी राजधानी में, सुधर्मासभा में सोमसिंहासन पर विराजमान होकर अपने त्रुटिक-वैक्रिय रचित देवी वर्ग से-सहित चार अग्रमहिषियों के साथ दिव्य भोगों को भोगने के लिये समर्थ है क्या? यहां 'अवसेसं जहा चमरस्स' इस पाठ से बाकी का कथन जैसा चमर के पाठ में कहा गया है वैसा यहां पर उसे ग्रहण करना चाहिये" ऐसा प्रकट किया गया है। सो चमर के पाठ में ऐसा पाठ कहा गया है "अन्यैश्च बहुभिः असुरकुमारैः देवैश्च देवीभिश्च सपरिवृतो महताऽऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेणभोग-भोगान् भुंजानो विहर्तुम्" इनसे -"अतिरिक्त दूसरे-२

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"पभूणं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमे महाराया सोमाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए सोमंसि सीहासणंसि तुडिएण अवसेसं जहा चमरस्स" હે ભગવન્! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરનો લોકપાલ સોમ મહારાજ પોતાની સોમા નામની રાજધાનીની સુધર્માસભામાં, સોમ નામના સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈને, પોતાની ત્રુટિકની (વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા રચિત દેવીસમૂહની) સાથે અને ચાર અગ્રમહિષીઓની સાથે ભોગો ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો? અહીં "अवसेसं जहा चमरस्स" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે ચમરના પ્રકરણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે-"अन्यैश्च बहुभि. असुरकुमारै. देवैश्च देवीभिश्च संपरिवृत्तो महताऽऽहत नाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण भोगभोगान् भुंजानो विहर्तुम्" કહેવાનું

चेव, जाव णो मेहुणवत्तीयं' नवरं चमरापेक्षया सोमस्य विशेषस्तु–परिवारो यथा सूर्याभस्य, प्रतिपादितस्तथैव प्रतिपत्तव्यः, शेषं तदेव–पूर्वोक्तचमरवदेव यावत्–केवलं परिवारर्द्ध्या, कलत्रादिपरिजनपरिचारणामात्रेण, स्त्रीशब्दश्रवणरूपसंदर्शनादिरूपपरिचारणर्द्ध्या वा, किन्तु नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। स्थविरा पृच्छन्ति–'चमरस्स णं भंते ! जाव रन्नो जमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ ?' हे भदन्त! चमरस्य खलु यावत् असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य चतुर्णां लोकपालानां मध्ये द्वितीयस्य यमस्य महाराजस्य कति कियत्यः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?

बहुत से असुर कुमारों देवो देवियोंसे चारों दिशाओंसे परिशोभित होकर दिव्य भोग भोगों को भोगते हुवे आहत जो नाटय–गीत है उसमें बजाई गई जो तन्त्री उसके तलतालोंसे त्रुटिक (गुंजमान) मेघ के सदृश मृदङ्गों के सुन्दर बजाए गए उच्च तारतर शब्दों से विहार करने के लिये समर्थ हैं? इस पाठका यहां पर भी संग्रह किया गया है। 'नवरं परियारो जहा सूरियाभस्स, सेसं तं चेव, जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं' चमर की अपेक्षा सोम की यह विशेषता है–जैसा परिवार सूर्याभदेव का कहा गया है वैसा ही इसका परिवार है. बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है. अर्थात् चमर के जैसा है. वह सोम वहां परिवाररूप ऋद्धि से, परिजन द्वारा परिचारणा मात्र से, स्त्रियों के शब्दश्रवण, उनके रूप दर्शन आदि रूपसे भोग भोगने में तो समर्थ है पर उनके साथ मैथुन करने रूप भोग भोगने के लिये समर्थ नहीं है। अथ स्थविर मुनिराज प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'चमरस्स णं भंते! जाव रन्नो जमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ' हे भदन्त! चमर के लोकपाल जो यम महाराज हैं उनकी कितनी अग्रमहिषियां

તાત્પર્ય એ છે કે સોમ લોકપાલ બીજા અનેક અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓના સમૂહની સાથે તે સભામાં નાટકો દેખી શકે છે, દિવ્ય સંગીત તથા વિવિધ વાજિંત્રોનો નાદ સાંભળી શકે છે. આ રીતે તે શબ્દાદિ અવશ્ય ભોગવી શકે છે. પરન્તુ તે ત્યાં મૈથુન સેવનરૂપ ભોગભોગોને ભોગવી શકતો નથી

"नवरं परियारो जहा सूरियाभस्स, सेस तं चेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं" ચમરની અપેક્ષાએ સોમ લોકપાલના કથનમાં જે વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે છે-સોમલોકપાલના પરિવારનું વર્ણન સૂર્યાભદેવના પરિવારના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન ચમરના કથન અનુસાર જ ગ્રહણ કરવું. આ કથનનો સારાંશ ઉપર આપવામાં આવી ગયો છે.

સ્થવિરો પ્રશ્ન–"चमरस्स णं भंते! जाव रन्नो जमस्स महारन्नो कइ अग्गमहिसीओ ?" હે ભગવન્! ચમરના લોકપાલ યમ મહારાજને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે?

भगवानाह—'एवं चेव, नवरं जमाए रायहाणीए, सेसं जहा सोमस्स एवं वरुणस्स वि, नवरं वरुणाए रायहाणीए' हे आर्याः! एवमेव—पूर्वोक्तरीत्यैव सोमस्य अग्रमहिषीवदेव यमस्यापि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, अथच तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः इत्यादिकं बोध्यम्, नवरं सोमापेक्षया यमस्य विशेषस्तु सोमाराजधानी स्थानेऽत्र यमायां राजधान्यामिति वक्तव्यम्, शेषं यथा सोमस्योक्तं तथैव वक्तव्यमिति एवं तथैव वरुणस्यापि तृतीयलोकपालस्य सोमयदेव चतस्र एव अग्रमहिष्यो वक्तव्याः अथ च तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः, वैक्रियदेवीसहस्रचतुष्टयम्, किन्तु नवरम्—सोमयमापेक्षया वरुणस्य विशेषस्तु—तत्तन्नाम राजधान्यपेक्षयाऽत्र वरुणायां राजधान्यामिति

हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं चेव, नवरं जमाए रायहाणीए, सेसं जहा सोमस्स एवं वरुणस्स वि, नवरं वरुणाए रायहाणीए' हे आर्यो! पूर्वोक्त रीति से ही सोम की अग्रमहिषियों की तरह यम की भी चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। इनमें एक एक अग्रमहिषी का देवी परिवार एक एक हजार का कहा गया है इत्यादि सब यहां जानना चाहिये. सोम की अपेक्षा यम के कथन में विशेषता ऐसी है कि सोम राजधानी के स्थान में यहां यमा राजधानी है. बाकी का और सब कथन सोम के कथन के जैसा ही है इस प्रकार का कथन तृतीय लोकपाल वरुण का भी जानना चाहिये. वरुण की भी चार अग्रमहिषियां हैं. इनका देवी परिवार प्रत्येक अग्रमहिषीका एक २ हजार देवियों का है इस प्रकार यह परिवार सब अग्रमहिषियोंका ४ हजार देवियों का हो जाता है। यह सब परिवार वैक्रिय शक्ति जन्य होता है। किन्तु सोम एवं यम के कथन की अपेक्षा वरुण के कथन में विशेषता ऐसी

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"एवं चेव, नवरं जमाए रायहाणीए, सेसं जहा सोमस्स" હે આર્યો! સોમ લોકલોકપાલના કથન જેવું યમલોકપાલનું કથન સમજવું. એટલે કે યમ મહારાજને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે તે પ્રત્યેકનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે, ઇત્યાદિ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. સોમ લોકપાલના કથન કરતાં યમ મહારાજાના કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે યમ મહારાજની રાજધાનીનું નામ યમા છે તેમના સિંહાસનનું નામ યમ સિંહાસન છે. "एवं वरुणस्स वि, नवरं वरुणाए रायहाणीए" એજ પ્રકારનું કથન ત્રીજા લોકપાલ વરુણ વિષે પણ સમજવું પરન્તુ તેની રાજધાનીનું નામ વરુણા સમજવુ. વરુણને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. તે પ્રત્યેકનો દેવીપરિવાર એક એક હજારનો હોવાથી કુલ ચાર હજારનો દેવીપરિવાર થાય છે. આ સમસ્ત પરિવાર વૈક્રિયશક્તિજન્ય હોય છે.

वक्तव्यमितिभावः। 'एवं वेसमणस्स वि, नवरं वेसमणाए रायहाणीए, सेसं तंचेव नो चेवणं मेहुणवत्तियं' एवं सोमयमवरुणलोकपालवदेव वैश्रवणस्यापि चतुर्थलोकपालस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तत्र च एकैकस्याः देव्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः। प्रभुश्च खलु ताभ्यः एकैका देवी अन्यत् एकैकं वैक्रियं देवीसहस्रं परिवारं निष्पादयितुम्, इत्यादिकं पूर्ववदेव बोध्यम्, नवरं पूर्वापेक्षया विशेषस्तु तत्तन्नाम राजधानीस्थानेऽत्र वैश्रवणायां राजधान्यामिति वक्तव्यम्, शेषं तदेव सोमादिलोकपालवदेव यावत्-चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरकुमारराजस्य वैश्रमणो नाम महाराजो लोकपालो वैश्रवणायां राजधान्याम्, सुधर्मायां सभायाम्, वैश्रमणे सिंहासने त्रुटिकेन सार्द्धम् अन्यैश्च बहुभिः देवैश्च देवीभिश्च संपरिवृतो

है कि वरुण की राजधानी वरुणा है 'एवं वेसमणस्स वि, नवरं वेसमणाए रायहाणीए, सेसं तं चेव नो चेव णं मेहुणवत्तियं' इन चतुर्थ लोकपाल वैश्रमण की भी सोम, यम, वरुण की तरह चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। इन प्रत्येक अग्रमहिषियोंका देवी परिवार १-१ हजार देवियों का है. अर्थात् इनमें से १-१ देवी एक एक हजार देवियोंकी निष्पत्ति अपनी विक्रिया शक्ति से कर सकती है. इत्यादि सब कथन पूर्वोक्त जैसा जानना चाहिये. यदि कोई विशेषता है तो राजधानी के नाम की अपेक्षा से है. क्योंकि यहां वैश्रमण राजधानी है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब ऐसा प्रश्न किया जावे कि "असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर के जो वैश्रमण लोकपाल है वह वैश्रमणा राजधानी में सुधर्मासभा में वैश्रमण सिंहासन पर अपने देवीवर्ग के साथ अनेक

"एवं वेसमणस्स वि, नवरं वेसमणाए रायहाणीए, सेसं तं चेव, नो चेव णं मेहुणवत्तिय" ચોથા લોકપાલ વૈશ્રમણને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો દેવીપરિવાર એક એક હજાર દેવીઓનો કહ્યો છે. એટલે તે પ્રત્યેક દેવી પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે, ઇત્યાદિ કથન સોમલોકપાલની અગ્રમહિષીઓના કથન પ્રમાણે સમજવું. સોમ લોકપાલના કથન કરતાં અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે વૈશ્રવણ લોકપાલની રાજધાનીનું નામ વૈશ્રવણા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સોમલોકપાલની અપેક્ષાએ જેવા પ્રશ્નોત્તરો આગળ આપ્યા છે, એવા પ્રશ્નોત્તરો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા જેમ કે .

પ્રશ્ન-" શું વૈશ્રવણ લોકપાલ પોતાની વૈશ્રવણા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં વૈશ્રવણ સિંહાસન પર વિરાજમાન થઇને, પોતના અનેક અસુરકુમાર દેવો અને

महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण भोग-भोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुः? केवलं परिवारर्द्धया वा किन्तु नैव च खलु मैथुन-प्रत्ययिकम्, स्थविराः पृच्छन्ति 'बलिस्स णं भंते! वइरोयणिंदस्स पुच्छा' हे भदन्त! बलेः खलु वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! बलेः पञ्च अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः 'तंजहा-सुंभा १, निसुंभा २, रंभा ३, निरंभा ४, मदणा ५,' तद्यथा-शुम्भा १, निशुम्भा २, रम्भा ३, निरम्भा ४, मदना ५, च, 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए अट्ठट्ठ सेसं जहा चमरस्स' तत्र खलु पञ्चसु मध्ये एके-

---

देवों एवं देवियों से युक्त हुआ मृदङ्ग आदि बाजों की तुमुल ध्वनि-पूर्वक दिव्य भोगों को भोगने के लिये समर्थ हो सकता है क्या? तो इसका उत्तर ऐसा है कि वह परिवार रूप ऋद्धि से अथवा परिचाररूप ऋद्धि से दिव्य भोगों को भोग सकता है, मैथुन निमित्तक भोगों को नहीं भोग सकता है। अब स्थविर मुनिराज भगवान् से ऐसा पूछते है-'बलिस्स णं भंते! वइरोयणिंदस्स पुच्छा' हे भदन्त! वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि के कितनी पट्टदेवियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! बलि की पांच अग्रमहिषियां- देवियां कही गई हैं। 'तं जहा-सुंभा, निसुंभा, रंभा, निरंभा मदणा' उनके नाम इस प्रकार से हैं-शुम्भा, निशुम्भा. रम्भा, निरम्भा, मदना. 'तत्थणं एगमेगाए देवीए अट्ठट्ठ सेसं जहा चमरस्स' इन पांच अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का

દેવીઓના સમૂહથી વીંટળાઈને, ઉપર્યુક્ત ચાર હજાર દેવીઓના સમૂહ સાથે દિવ્ય ભોગો ભોગવી શકે છે ખરો?

ઉત્તર-હે આર્યો! વૈશ્રવણ લોકપાલ અન્ય દેવોની સાથે નાટ્ય, સંગીત આદિ દિવ્ય ભોગો ભોગવી શકે છે, પરન્તુ તે ત્યાં મૈથુન સેવન કરી શકતો નથી.

સ્થવિર ભગવતોનો પ્રશ્ન-"बलिस्स णं भंते! वइरोयणिंदस्स पुच्छा" હે ભગવન્! વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાજ બલિને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! पंच अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! બલીન્દ્રને પાંચ અગ્રમહિષીઓ (પટ્ટરાણીઓ) કહી છે "तंजहा-सुंभा, निसुंभा, रंभा, निरंभा मदणा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે- (૧) શુમ્ભા, (૨) નિશુમ્ભા, (૩) રંભા, (૪) નિરંભા અને (૫) મદના (तत्थणं एगमेगाए देवीए अट्ठट्ठ सेस

कस्या देव्याः अग्रमहिष्याः अष्टअष्ट देवी सहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा चमरस्य प्रतिपादितं तथा बलेरपि प्रतिपत्तव्यम्, तथाच ताभ्यः पञ्चाग्रमहिषीभ्यः एकैका देवी, अन्यानि अष्टाष्ट देवी सहस्राणि परिवार विकुर्वितुम् विकुर्वणया निष्पादयितुं प्रभुः समर्था एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारिंशद् देवीसहस्राणि परिवारः तदेतत् त्रुटिकं नामवर्ग उच्यते, इति भावः। 'नवरं बलिचंचाए रायहाणीए, परियारो जहा मोउद्देसए, सेसं तं चेव जाव मेहुणवत्तियं' नवरम् चमरापेक्षया बलेः विशेषस्तु चमरचञ्चा राजधानीस्थाने बलिचञ्चायां राजधान्यामिति वक्तव्यम्, बलेस्तु परिवारो यथा मोकोद्देशके मोकानगरी प्रतिपादकत्वेन मोकेति नामके तृतीयशतकस्य प्रथमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यः, शेष तदेव–चमरोक्तवदेव यावत्–मैथुनप्रत्ययवर्जितम् बोध्यम्। स्थविराः पृच्छन्ति–'बलि-

---

परिवार देवियां ८–८ हजार की संख्या में हैं। इस कथन से बाकी का और सब कथन जैसा चमर के संबंध में किया जा चुका है–वैसा ही बलि के विषय में जानना चाहिये। इस प्रकार बलि का सब देवी परिवार एक २ देवी के ८–८ हजार देवी परिवार को लेकर ४० हजार का हो जाता है. यह ४० हजार देवी परिवार बलि का वर्ग है. 'नवरं बलि-चंचाए रायहाणीए, परियारो जहा मोक उद्देसए, सेसं तं चेव जाव मेहुणवत्तियं' चमर की अपेक्षा बलि के कथन में यही विशेषता है कि चमर की राजधानी चमरचञ्चा है और बलि की राजधानी बलिचञ्चा है। बलि का परिवार जैसा मोकोद्देशक में–मोका नगरी में प्रतिपादित होने के कारण मोका इस नामके तृतीय शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है, उसी प्रकार का वह यहां पर भी जानना चाहिये. वह बलि,

---

जहा चमरस्स" ते प्रत्येक अग्रमहिषीनो देवीपरिवार आठ आठ हजारनो छे. आ विषयने लगतु बाकीनुं समस्त अग्रमहिषीओना पूर्वोक्त कथन प्रमाणे समजवुं. कहेवानुं तात्पर्य ए छे के बलीन्द्रनी प्रत्येक अग्रमहिषी आठ आठ हजार देवीओनी विकुर्वणा करी शके छे. आ रीते बलीन्द्रनो कुल देवीपरिवार ४० हजारनो थाय छे. ते देवीपरिवारने बलीन्द्रनो त्रुटित कहे छे. "नवरं बलिचंचाए, रायहाणीए, परियारो जहा मोउद्देसए, सेसं तं चेव जाव मेहुणवत्तियं" चमरना कथन करता बलिना कथनमां एटली ज विशेषता छे के चमरनी राजधानी चमरचंचा छे, पण बलिनी राजधानी बलिचंचा छे. बलिना परिवारनुं कथन त्रीजा शतकना पहेला उद्देशामां कह्या अनुसार समजवुं. आ उद्देशाने अहीं मोकोद्देशक कहेवामां आवेल छे. कारण के आ उद्देशामां वर्णित विषयनुं प्रतिपादन मोकानगरीमां करायुं हतुं. बलीन्द्र पण सुधर्मा-

स्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त ! बलेश्च खलु वैरोचनेद्रस्य वैरोचनराजस्य चतुर्णां लोकपालानां मध्ये सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-मीणगा १, सुभद्दा २, विजया ३, असणी ४,' तद्यथा-मेनका १, सुभद्रा २, विजया ३, अशनिः ४, 'तत्थणं एगमेगाए देवीए सेसं जहा चमरसोमस्स, एवं जाव वेसमणस्स' तत्र खलु उपर्युक्तासु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः देव्याः शेषं यथा चमरसोमस्य लोकपालस्य अग्रमहिषीविषये प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाच बलेर्लोकपालसोमस्यापि एकैकस्या अग्रमहि-

चमर की तरह मैथुन निमित्तक दिव्य भोग भोगों को छोड़कर अपने सिंहासन पर बैठकर परिवार रूप ऋद्धि से भोगों को भोगता है। अब स्थविर मुनिराज भगवान् से ऐसा पूछते हैं-'बलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र एवं वैरोचनराज बलि के जो लोकपाल सोम महाराज हैं उनकी कितनी पट्टदेवियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो ! बलि के लोकपाल सोम की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं ? 'तं जहा मीणगा, सुभद्दा, विजया, असणी' उनके नाम इस प्रकार से हैं-मेनका सुभद्रा, विजया और अशनि 'तत्थणं एगमेगाए देवीए सेसं जहा चमरसोमस्स' एवं जाव वेसमणस्स' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषीको देवी परिवार १-१ हजार देवियों का है. इस प्रकार जैसा

સભામાં મૈથુન સંબંધી ભોગો ભોગવી શકતો નથી, પણ નાટ્ય, ગીત, વાદ્યસંગીત આદિ શબ્દાદિ ભોગો અવશ્ય ભોગવી શકે છે.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"बलिस्स णं भंते ! वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ?" હે ભગવન્! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાય બલિના લોકપાલ સોમ મહારાજને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! બલિના લોકપાલ સોમ મહારાજને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तजहा-मीणगा, सुभद्दा, विजया, असणी" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) મેનકા, (૨) સુભદ્રા, (૩) વિજયા, અને (૪) અશનિ. "तत्थणं एगमेगाए देवीए सेसं जहा चमरसोमस्स, एवं जाव वेसमणस्स" તે પ્રત્યેકના દેવીપરિ-

भ्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्य श्च एकैका देवी अग्रमहीषी अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः समर्थाः, एवमेव सपुर्वापरेण–पौर्वापर्येण, चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नामवर्ग उच्यते एवमेव एतस्यापि बलिलोकपालसोमस्य चमरलोकपालसोमवदेव परिभोग-विहारादिकमवसेयम्, यावत्–मैथुनप्रत्ययवर्जितम्। एवंरीत्या यावत्–यमस्य, वरुणस्य, वैश्रवणस्य च बलिलोकपालस्यापि चमरलोकपालवदेव उपर्युक्तरीत्या अग्रमहिष्यादिकम् स्वयमेवोहनीयम्। स्थविराः पृच्छन्ति–'धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स, नागकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?' हे भदन्त! धरणस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कति कियत्यः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह–' अज्जो छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ' हे आर्याः! धरणस्य

चमर के लोकपाल सोम की अग्रमहिषियों के विषय में कहा गया है–वैसा ही कथन यहाँ पर जानना चाहिये' इस प्रकार बलि के लोकपाल सोम की चार अग्रमहिषियों का देवी परिवार ४ हजार देवियों का है ऐसा जानना चाहिये. यह बलि के लोकपाल सोम का देवी वर्ग है। चमर के लोकपाल सोम का जैसा परिभोग विहार आदि कहाजा चुका है उसी प्रकार से बलिके लोकपाल सोमका परिभोग विहार आदि जानना चाहिये। बलि के अवशिष्ट लोकपाल यम, वरुण और वैश्रमण के विषय में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये।

अब स्थविर ऐसा पूछते हैं–'धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! नागकुमारेन्द्र और नागकुमारराज धरण की कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–

વારનું કથન ચમરના લોકપાલ સોમની અગ્રમહિષીઓના પરિવાર પ્રમાણે સમજવું એટલે કે એક એક હજાર દેવીઓને તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીને પરિવાર સમજવો. આ રીતે બલીન્દ્રના લોકપાલ સોમને દેવીપરિવાર ચાર હજારને થાય છે, એમ સમજવું. એજ બલીન્દ્રના લોકપાલ સોમનું ત્રુટિત (દેવી સમૂહ) સમજવું તેના ભોગ આદિ વિષયક કથન ચમરના લોકપાલ સોમના કથન અનુસાર સમજવું. બલિના બાકીના ત્રણ લોકપાલ–યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણના વિષયમાં પણ સોમ લોકપાલના જેવું જ કથન સમજવું.

સ્થવિરોને પ્રશ્ન–" धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदास नागकुमाररन्नो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?" હે ભગવન્! નાગકુમારોના ઇન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણને કેટલી પટ્ટરાણીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર–" अज्जो छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો! નાગકુમારેન્દ્ર ધરણને છ ધરણને છ પટ્ટરાણીઓ કહી છે. " जहा " તેમના

षट् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-इला १, सुक्का २, सदारा ३, सोदामणी ४, इंदा ५, घणविज्जुया ६,' तद्यथा-इला १, शुक्रा २, सदारा ३, सौदामिनी ४, इन्द्रा ५, घनविद्युत्का च। 'तत्थणं एगमेगाए देवीए छ छ देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो' तत्र खलु षट्सु धरणाग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याः षट् षट् देवी सहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः। 'पभूणं ताओ एगमेगादेवीए अन्नाइं छ छ देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए' प्रभुः समर्था खलु ताभ्यः षड्भ्यः अग्रमहिषीभ्यः एकैका देवी अन्यानि षट् षट् देवीसहस्राणि परिवारम् विकुर्वितुम्, 'एवामेव सपुव्वावरेण छत्तीसं देवीसहस्साइं, सेत्तं तुडिए' एवमेव सपूर्वापरेण पौर्वापर्येण षट्त्रिंशत् देवीसहस्राणि परिवारो भवतीति भावः। तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गउच्यते। स्थविराः पृच्छन्ति-'पभूणं भंते! धरणे सेसं तंचेव' हे भदन्त! प्रभुः समर्थः

'अज्जो छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! धरणकी ६ अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'तं जहा- इला, सुक्का, सदारा, सोदामणी, इंदा, घणविज्जुया' उनके नाम इस प्रकार से हैं-इला, शुक्रा, सदारा, सौदामिनी, इन्द्रा और घनविद्युत्का, 'तत्थणं एगमेगाए देवीए छ-छ देवी सहस्सा परिवारो पण्णत्तो' इनमें एक एक देवीका देवी परिवार ६-६ हजार देवियों का है 'पभूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं छ छ देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए' क्योंकि इन छह अग्रमहिषियों के बीच एक एक देवी अन्य और ६-६ हजार देवियों के परिवार की विकुर्वणा कर सकती है. 'एवामेव सपुव्वावरेणं छत्तीसं देवी सहस्साइं, से तं तुडिए' इस प्रकार धरण की देवियों का सब परिवार ३६ हजारका हो जाता है. इस छत्तीस हजार देवी परिवार का नाम ही देवी वर्ग है।

નામ આ પ્રમાણે છે-"इला, सुक्का, सदारा, सोदामणी, इंदा, घणविज्जुया" (૧) ઈલા, (૨) શુક્રા, (૩) સદારા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુત્કા. "तत्थणं एगमेगाए देवीए छ छ देवीसहस्साइं परिवारो पण्णत्तो" તે પ્રત્યેક પટ્ટરાણીનો દેવીપરિવાર ૬-૬ હજાર દેવીઓનો છે, "पभूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं छ छ देवीसहस्साइ परिवार विउव्वित्तए" કારણ કે તે પ્રત્યેક પટ્ટરાણી પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી બીજી છ છ હજાર દેવીઓનુ નિર્માણ કરી શકવાને સમર્થ હોય છે. "एवामेव सपुव्वावरेणं छत्तीसं देवीसहस्साइं, से त्तं तुडिए" આ રીતે ધરણેન્દ્રનો કુલ દેવીપરિવાર ૩૬૦૦૦ નો થાય છે. આ છત્રીશ હજારના દેવીપરિવારને ત્રુટિક (વર્ગ) કહે છે,

खलु धरणो नागकुमारेन्द्रो नागकुमारराजो धरणायां राजधान्यां सुधर्मायां सभायां धरणे सिंहासने त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम् ? भगवानाह–हे आर्याः ! शेषं तदेव–पूर्वोक्त चमरबलिदेव सर्वं बोध्यम्, केवलं नवरं चमराद्यपेक्षया धरणस्य विशेषस्तु–धरणायां राजधान्यां धरणे सिंहासने इति वक्तव्यम्, तथाचोक्तमेव, एवं धरणस्य स्वकः–निजः परिवारो–वक्तव्यः, शेषं तदेव पूर्वोक्तरीत्यैवावसेयम्, धरणस्य स्वकः परिवारस्त्वेवम्–'छहिं सामाणियसाहस्सीहिं, तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं, चउहिं लोगपालेहिं, छहिं अग्गमहिसीहिं,

अब स्थविर पुनः पूछते हैं–'पभू णं भंते ! धरणे सेसं तं चेव, नवर धरणाए रायहाणीए, धरणंसि सीहासणंसि, सओ परिवारो, सेसं तं चेव' हे भदन्त ! नागकुमारेन्द्र एवं नागकुमारराज धरण क्या धरण राजधानी में सुधर्मसिंहासन पर बैठकर अपने त्रुटिक के साथ ३६ हजार देवी परिवार के साथ दिव्य भोगभोगों को भोगने के लिये समर्थ है ? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा–हे ार्यो ! इस विषय का उत्तर पूर्वोक्त चमर और बलि के प्रकरण में क. त उत्तर के जैसा जानना चाहिये। थोड़ा सा जो अन्तर उस कथन की अपेक्षा इस कथन में आता है वह राजधानी को लेकर ही आता है. चमरकी राजधानी चमरचंचा है और बलिकी राजधानी बलिचंचा है–इस की राजधानी धरणा है। सिंहासन भी इसका धरण है। धरणका निज परिवार इस प्रकार से कहा गया है– 'छहिं सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसएहिं,

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન–" पभूणं भंते ! धरणे सेसं चेव, नवर धरणाए रायहाणीए, धरणंसि सीहासणंसि, सओ परिवारो, सेसं तं चेव " હે ભગવન્ ! નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણ પોતાની ધરણા રાજધાનીની સુધર્માસભામાં ધરણ નામના સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈને પોતાના ત્રુટિક સાથે (૩૬ હજાર દેવીઓના પરિવારની સાથે) દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ છે ખરા ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–હે આર્યો ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ચમર અને બલિના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે, તે પ્રમાણે ધરણના વિષયમાં પણ સમજવો. તેમાં રાજધાનીના નામનો તથા સિંહાસનના નામનો જ તફાવત છે. ચમરની રાજધાની ચમરચંચા છે, બલિની રાજધાની બલિચંચા છે અને ધરણની રાજધાની ધરણા છે. ધરણના સિંહાસનનું નામ પણ ધરણ સિંહાસન છે. ધરણનો પરિવાર આ પ્રમાણે કહ્યો છે– " छहिं सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसएहिं, चउहिं लोगपालेहिं, छहिं अग्गमहिसीहिं, सत्तहिं अणिएहिं, सत्तहिं अणियाहिवईहिं, चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं,

सत्तहिं अणिएहिं, सत्तहिं अणियाहिवईहिं, चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं, अन्नेहिय बहूहिं नागकुमारेहिं देवेहिय, देवीहिय सद्धिं संपरिवुडे' इति, षड्भिः सामानिकसाहस्रैः, त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः चतुर्भिर्लोकपालैः, षड्भिः अग्रमहिषीभिः सप्तभिः अनीकैः, सप्तभिः अनीकाधिपतिभिः, चतुर्विंशत्या आत्मरक्षक देवसाहस्रैः, अन्यैश्च बहुभिः नागकुमारैः, देवैश्च, देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः" इति। स्थविराः पृच्छन्ति–' धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स कालवालस्स लोगपालस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?' हे भदन्त! धरणस्य खलु नागकुमारेन्द्रस्य लोकपालानां मध्ये कालवालस्य लोकपालस्य महाराजस्य कतिकियत्यः, अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह–' अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ

चउहिं लोगपालेहिं छहिं अग्गमहिसीहिं, सत्तहिं अणिएहिं, सत्तहिं अणियाहिवईहिं, चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि य बहूहिं नागकुमारेहिं देवेहि य देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे' छह हजार इसके सामानिक देव हैं। ३३ त्रायस्त्रिंशक देव हैं। चार इसके लोकपाल हैं। ६ इसकी अग्रमहिषियाँ हैं। सात इसकी सेनाएँ हैं। सात सेनाओं के सात सेनापति हैं। २४ हजार आत्मरक्षक देव हैं। इस प्रकार वह धरणदेव इन सब अपने परिवार से तथा और भी बहुत से नागकुमार देवों से और देवियों से सदा युक्त बना रहता है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'धरणस्स णं भंते! नागकुमारिंदस्स कालवालस्स लोगपालस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! धरणके चार लोकपालों में से जो कालबाल लोकपाल है–उसकी पट्टरानियां

अन्नेहिं य बहूहिं नागकुमारेहिं देवेहिं य, देवीहि य सद्धि संपुरिवुडे" તેના છ હજાર સામાનિક દેવો છે, ૩૩ ગુરુસ્થાનીય ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે, ચાર લોકપાલો છે, ૭ પટ્ટરાણીઓ છે, સાત સેનાઓ છે, સાત સેનાઓના સાત સેનાપતિઓ છે, ૨૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવો છે, અને બીજાં પણ અનેક નાગકુમાર દેવો અને દેવીઓ છે આ બધાં દેવોના પરિવારથી તે સદા યુક્ત રહે છે. તે પોતાની સુધર્માસભામાં આ બધાં પરિવારથી યુક્ત થઇને શબ્દાદિક ભોગો ભોગવી શકે છે, પણ મૈથુનસેવન કરી શકતો નથી.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન–" धरणस्स ण नागकुमारिंदस्स कालवालस्स लोगपालस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?" હે ભગવન્! નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમાર. રાજા ધરણને જે ચાર લોકપાલો છે, તેમાંથી કાલવાલ નામના લોકપાલને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે?

पण्णत्ताओ ' हे आर्याः! धरणस्य लोकपालस्य कालवालनाम्नः चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ' तंजहा–असोगा १, विमला २, सुप्पभा ३, सुदंसणा ४, ' तद्यथा–अशोका १, विमला २, सुप्रभा ३, सुदर्शना ४ च, ' तत्थणं एगमेगाए अवसेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं, एवं सेसाणं तिण्ह वि ' तत्र खलु चतसृषु धरणलोकपाल कालवालाग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याः अवशेषं यथा चमरस्य लोकपालानां प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम् , तथाच एकैकस्या अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, अथच प्रभुः समर्था खलु ताभ्यः–चतसृभ्योऽग्रमहि-

कितनी कही गई है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! धरण के कालवाल नामक लोकपाल की पट्टरानियां ४ कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'असोगा, विमला, सुप्पभा, सुदंसणा' अशोका १, विमला २, सुप्रभा ३, और सुदर्शना। 'तत्थणं एगमेगाए अवसेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं, एवं सेसाणं तिण्हवि' इनमें से इसकी एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार चमर के लोकपालों की अग्रमहिषियों के देवी परिवार जैसा कहा गया है–अर्थात् चमर के लोकपालों की एक २ अग्रमहिषीका देवी परिवार १–१ हजार का प्रकट किया गया है उसी प्रकार से इसकी एक २ अग्रमहिषीका देवी परिवार है। तथा इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा दूसरी और हजार देवियों को निष्पन्न कर सकती है–इस प्रकार लोकपाल कालवाल का देवी परिवार ४ हजार का हो जाता है यह इसका त्रुटिक है; इत्यादि

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો! ધરણુના કાલવાલ નામના લોકપાલને ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. "तंजहा" તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે–" असोगा, विमला, सुप्पभा, सुदंसणा " (૧) અશોકા, વિમલા, (૩) સુપ્રભા અને (૪) સુદર્શના. "तत्थणं एगमेगाए अवसेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं, एवं सेसाणं तिण्ह वि" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો દેવી પરિવાર ચમરના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓના દેવીપરિવાર જેટલો કહ્યો છે. એટલે કે ચમરના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓનો દેવીપરિવાર એક એક હજારનો કહ્યો છે, તેથી કાલવાલ લોકપાલની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો ૧૦૦૦–૧૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર સમજવો–તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતાની વિકુર્વણાશક્તિથી બીજી ૧૦૦૦–૧૦૦૦ દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ રીતે ચારે અગ્રમહિષીઓ કુલ ૪૦૦૦ દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે આ રીતે કાલવાલ લોકપાલનો દેવીપરિવાર ૪૦૦૦ દેવીઓનો સમજવો. એજ કાલવાલનું ત્રુટિક (દેવીસમૂહ) છે, ઈત્યાદિ

षीभ्यः एकैका देवी, अन्यत् एकैक देवीसहस्रंपरिवार विकुर्वितुम्, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवी सहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् तुडिकं नामवर्ग उच्यते, इत्यादिकं पूर्वोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम्। एवमुक्तरीत्यैव शेषाणां–कालवालातिरीक्तानां कोलवाल-शङ्खवालानां त्रयाणामपि धरणस्य लोकपालानां वक्तव्यता स्वयमूहनीया, स्थविराः पृच्छति–'भूयाणंदस्स णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! भूतानन्दस्य खलु कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? पृच्छा, भगवानाह–'अज्जो! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! भूतानन्दस्य षट् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? 'तंजहा–रूया १, रूयंसा २, सुरूया ३, रूयगावती ४, रूयकंता ५, रूयप्पभा ६,' तद्यथा–रूपा १, रूपांशा २, सुरूपा ३, रूपकावती ४, रूपकान्ता ५, रूपप्रभा ६। 'तत्थणं एगमेगाए देवीए, अवसेसं जहा धरणस्स' तत्र खलु षट्सु भूतानन्दाग्रमहिषीषु

सब विषय इसके साथ संबंधित कर स्वतः पूर्वोक्तरूप से समझ लेना चाहिये। इसी प्रकार से कालवाल से अतिरिक्त शेष तीन कोलवाल, शैलवाल, और शङ्खपाल इन धरण लोकपालों के विषय की वक्तव्यता जाननी चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'भूयाणंदस्स णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! भूतानन्द की अग्रमहिषियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! भूतानन्द की अग्रमहिषियां ६ कही गई हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'रूया, रूयंसा, सुरूया, रूयगावती, रूयकंता, रूयप्पभा' रूपा १, रूपांशा २, सुरूपा ३, रूपकावती ४, रूपकान्ता ५, और रूपप्रभा ६. 'तत्थणं एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा, धरणस्स' इन भूतानन्द की ६ अग्रमहिषियों के बीच में से एक २ अग्रमहिषीका

સમસ્ત કથન અહીં ચમરના લોકપાલના કથન અનુસાર સમજવું. ધરણના બાકીના ત્રણ લોકપાલોના નામ આ પ્રમાણે છે–કોલવાલ, શૈલવાલ અને શંખવાલ. આ ત્રણે લોકપાલો વિષે પણ કાલવાલના જેવી વક્તવ્યતા સમજવી.

સ્થવિર ભગવંતોનો પ્રશ્ન–भूयाणंदस्स ण भंते! पुच्छा" હે ભગવન્! ભૂતાનન્દને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"अज्जो! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! ભૂતાનન્દને છ અગ્રમહિષીઓ છે. "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે–"रूया, रूयंसा, सुरूया, रूयगावती, रूयकंता, रूयप्पभा" (૧) રૂપા, (૨) રૂપાંશા, (૩) સુરૂપા, (૪) રૂપકાવતી, (૫) રૂપકાન્તા અને (૬) રૂપપ્રભા. "तत्थणं एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा धरणस्स" ભૂતાનન્દની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો પરિવાર ધરણેન્દ્રની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીના પરિવાર જેટલો સમજવો, આ રીતે ભૂતા-

मध्ये एकैकस्या देव्याः अवशेषं यथा धरणस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाच एकैकस्याः अग्रमहिष्याः षट् षट् देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्यश्च षड्भ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका देवी अन्यानि षट्, षट्, देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, एवमेव सपूर्वापरेण षट्त्रिंशत् देवीसहस्राणि परिवारो भवति, इत्यादि सर्वं धरणेन्द्रप्रकरणोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'भूयाणंदस्स णं भंते! नागवित्तस्स पुच्छा' हे भदन्त! भूतानन्दस्य खलु लोकपालानां मध्ये नागवित्तस्य लोकपालस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! भूतानन्द लोकपालस्य नागवित्तस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-सुणंदा १, सुभद्दा२, सुजाया ३, सुमणा ४,' तद्यथा-सुनन्दा १, सुभद्रा २, सुजाता ३, सुमनाः ४, 'तत्थणं एग-

देवी परिवार धरणकी अग्रमहिषियोंका जैसा एक एक हजारका कहा गया है इस प्रकार भूतानन्द की६ अग्रमहिषियों का देवी परिवार सब कुल ३६ हजारका हो जाता है। क्योंकि एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार ६-६ हजार का है इत्यादि रूप से इससे संबंध रखने वाला कथन धरणेन्द्र प्रकरण में कही गई रीति के अनुसार स्वतः समझ लेना चाहिये।

अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं -'भूयाणंदस्स णं भंते! नागवित्तस्स पुच्छा' हे भदन्त! भूतानन्द के जो चारलोकपाल कहे गये हैं उनमें जो नागवित्त नामका लोकपाल है उसकी अग्रमहिषियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! इस भूतानन्द के लोकपाल नागवित्त की अग्रमहिषियां ४ कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'सुणंदा १, सुभद्दा २,

નન્દની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો દેવી પરિવાર ૬-૬ હજાર દેવીઓનો થાય છે. તેથી તેની ૭ અગ્રમહિષીઓનો ૩૬૦૦૦ દેવીઓનો કુલ પરિવાર થાય છે. આ રીતે ભૂતાનન્દનો દેવીપરિવાર ૩૬૦૦૦ દેવીઓના સમૂહ રૂપ હોય છે. ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન ધરણેન્દ્રના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહીં પણ સમજી લેવું.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-" भूयाणंदस्स णं भंते! नागवित्तस्स पुच्छा " હે ભગવન્! ભૂતાનંદના જે ચાર લોકપાલ છે, તેમાંથી નાગવિત્ત નામનો જે લોકપાલ છે. તેને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-चत्तारि अग्गमहिषीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો! ભૂતાનન્દના લોકપાલ નાગવિત્તને ચાર અગ્રમહિષીઓ છે-" तजहा " તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-" सुणंदा, सुभद्दा, सुजाया, सुमणा " (૧) સુનંદા, (૨) સુભદ્રા,

मेगाए देवीए. अवसेसं जहा चमरलोगपालाण एवं सेसाणं तिण्ह वि लोगपालाण' तत्र खलु चतसृषु नागवित्तस्याग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः देव्याः अवशेषं यथा चमरलोकपालानां प्रतिपादितम्, तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाचैकैकस्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्यश्च एकैका देवी, अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः-समर्था, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गः उच्यते, इत्यादि सर्वं चमरलोकपालोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम्, एव पूर्वोक्तरीत्यैव शेषाणां नागवित्तातिरिक्तानां त्रयाणामपि लोकपालानां वक्तव्यता बोध्या। 'जे दाहिणिल्लाणिंदा, तेसिं जहा धरणिंदस्स, लोगपालाणंपि तेसिं जहा धरणस्स लोगपालाणं' ये दक्षिणेन्द्राः सन्ति तेषां वक्तव्यता यथा धरणेन्द्रस्य

सुजाया ३, सुमणा ४' सुनन्दा १, सुभद्रा २, सुजाता ३ और सुमना ४ 'तत्थण एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा चमरलोगपालाणं, एवं सेसाणं तिण्ह वि लोगपालाणं' इनमें एक २ देवी का देवीपरिवार चमर के लोगपालों की अग्रमहिषियों के देवी परिवार जैसा कहा गया है। इस प्रकार एक २ देवी का देवी परिवार एक एक हजार देवियों का हो जाता है। इनमें से-इन चार अग्रमहिषियों में से-एक एक अग्रमहिषी ऐसी शक्ति रखती है जो वह अपनी विकुर्वणा द्वारा एक २ हजार देवियों को और निष्पन्न कर सकती है। इस प्रकार नागवित्त लोकपाल का देवी परिवार ४ हजार का कहा गया है। इस परिवार का नाम त्रुटिक शब्द से कहा है इत्यादि सब कथन चमर लोकपालों की तरह जानना चाहिये। इसी तरह का कथन नागवित्तातिरिक्त और तीन इसके लोकपालों के संबंध में जान लेना चाहिये। 'जे दाहिणिल्लाणिंदा तेसिं जहा

સુજાતા અને (૪) સુમના "तत्थणं एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा चमरलोगपालाण, एवं सेसाणं तिण्ह वि लोगपालाणं" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો દેવી પરિવાર ચમરના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓના દેવી પરિવાર જેટલો કહ્યો છે. આ રીતે નાગવિત્ત લોકપાલની પ્રત્યેક પટ્ટરાણીનો ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર કહ્યો છે, કારણ કે તે પ્રત્યેક પટ્ટરાણી ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનું પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી નિર્માણ કરી શકે છે તેથી ચારે અગ્રમહિષીઓનો ૪૦૦૦ દેવીઓનો કુલ પરિવાર કહ્યો છે આ રીતે નાગવિત્ત લોકપાલનો દેવીપરિવાર ૪૦૦૦નો છે તે પરિવારને ત્રુટિક કહે છે. આ પ્રકારનું કથન નાગવિત્ત સિવાયના ત્રણ લોકપાલો વિષે પણ સમજવું "जे दाहिणिल्लाणिंदा तेसिं जहा धरणिंदस्स लोगपालाण पि तेसिं जहा धरणस्स लोगपालाण" જે દક્ષિણના ઈન્દ્રો છે, તેમની

वक्तव्यता प्रतिपादिता तथैव प्रतिपत्तव्या, लोकपालानामपि तेषां दक्षिणेन्द्राणां यथा धरणस्य लोकपालानां वक्तव्यतोक्ता तथैव वक्तव्या, 'उत्तरिल्लाणं, इंदाणं जहा भूयाणंदस्स लोगपालाणवि तेसिं जहा भूयाणंदस्स लोगपालाणं' उत्तरेन्द्राणां वक्तव्यता यथा भूतानन्दस्य वक्तव्यतोक्ता तथैव बोध्या, तेषाम् उत्तरेन्द्राणां लोकपालानामपि वक्तव्यता यथा भूतानन्दस्य लोकपालानां वक्तव्यता प्रतिपादिता तथैव प्रतिपत्तव्या, 'नवरं इंदाणं सव्वेसिं रायहाणीओ, सीहासणाणीय सरिसणामगाणि' नवरं विशेषस्तु इन्द्राणां सर्वेषां राजधान्यः सिंहासनानिच सदृशनामकानि अवसेयानि, परियारो जहा तइयसए, पढमे उद्देसए' परिवारः सर्वेषाम् इन्द्राणां यथा तृतीयशतके प्रथमे उद्देशके प्रतिपादितस्तथैव प्रतिपत्तव्यः

धरणिंदस्स लोगपालाणं पि तेसिं जहा धरणस्स लोगपालाणं' जो दक्षिण दिशाके ईन्द्र हैं, उनकी वक्तव्यता धरणेन्द्र की वक्तव्यता जैसी कही गई है। तथा दक्षिणेन्द्र लोकपालों की वक्तव्यता धरण के लोकपालों की वक्तव्यता के अनुसार कही गई है। 'उत्तरिल्लाणं इंदाणं जहा भूयाणंदस्स, लोगपालाणंवि तेसिं जहा भूयाणंदस्स लोगपालाणं' उत्तरेन्द्रों की वक्तव्यता भूतानन्द की वक्तव्यता के जैसी कही गई है। तथा उत्तरेन्द्रों के लोकपालों की वक्तव्यता भूतानन्द के लोकपालों की वक्तव्यता तुल्य कही गई है, ऐसा जानना चाहिये। किन्तु-'नवरं इंदाणं सव्वेसिं रायहाणीओ, सीहासणाणी य सरिसणामगाणि' जो विशेषता है वह राजधानी और सिंहासनों को लेकर है क्योंकि सब इन्द्रों की राजधानियां और सिंहासन इन्द्रों के नामानुसार कहें गये हैं। 'परियारो जहा तइयसए पढमे उद्देसए' समस्त इन्द्रों का परिवार तृतीय शतक के प्रथम

વક્તવ્યતા ધરણેન્દ્રની વક્તવ્યતા અનુસાર સમજવી. તથા દક્ષિણેન્દ્રોના લોકપાલોની વક્તવ્યતા ધરણના લોકપાલોની વક્તવ્યતા પ્રમાણે જ સમજવી. "उत्तरिल्लाणं इंदाणं जहा भूयाणंदस्स, लोगपालाणं वि तेसि जहा भूयाणंदस्स लोगपालाणं" ઉત્તર દિશાના ઈન્દ્રોની વક્તવ્યતા ભૂતાનન્દની વક્તવ્યતા પ્રમાણે સમજવી અને ઉત્તરેન્દ્રોના લોકપાલોની વક્તવ્યતા ભૂતાનન્દના લોકપાલોની વક્તવ્યતા જેવી સમજવી. "नवरं" પરન્તુ "इंदाणं सव्वेसिं रायहाणीओ, सीहासणाणी य सरिसणामगाणि" તેમની રાજધાનીઓ અને સિંહાસનોના નામમાં જ ફેર પડે છે. દરેક ઈન્દ્રની રાજધાની અને સિંહાસનનું નામ તેના નામ પ્રમાણે જ સમજવું. "परियारो जहा तइयसए पढमे उद्देसए" સમસ્ત ઈન્દ્રોના પરિવારનું કથન ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં આપવામાં આવેલ છે, તો તે પ્રકારનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ

'लोगपालाणं सव्वेसिं रायहाणीओ, सीहासणाणि य सरिसनामगाणि, परियारो जहा चमरस्स लोगपालाणं' लोकपालानां सर्वेषां राजधान्यः, सिंहासनानिच सदृशनामकानि अत्रसेयानि, लोकपालानां परिवारः यथा चमरस्य लोकपालानामुक्तस्तथैव वक्तव्यः अथ व्यन्तरविषये स्थविराः पृच्छन्ति–कालस्स णं भंते ! पिसायिंदस्य पिसायरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ? हे भदन्त ! कालस्य खलु पिशाचेन्द्रस्य पिशाचराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–' अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! कालस्य पिशाचेन्द्रस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तं जहा–कमला १, कमलप्पभा २ उप्पला ३ सुदंसणा ४ तद्यथा–कमला १ कमलप्रभा २ उत्पला ३ सुदर्शना ४, च । 'तत्थ णं एगमेगाए, देवीए, एगमेगं

उद्देशक में कहे अनुसार है । 'लोगपालाणं सव्वेसिं रायहाणीओ, सीहासणाणि य सरिसनामगाणि, परियारो जहा चमरस्स लोगपालाणं' समस्त लोकपालों की राजधानियां एवं सिंहासन लोकपालों के जैसे नाम हैं उनके अनुरूप हैं । तथा इनका परिवार चमर के लोकपालों के परिवार जैसा है ऐसा समझना चाहिये । अथ स्थविर व्यन्तरों के विषय में पूछते हैं–'कालस्स णं भंते ! पिसायंदस्स पिसायरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! पिशाचों के इन्द्र जो पिशाचों के राजा जो काल हैं उनकी अग्रमहिषियां कितनी कही गइ हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो ! पिशाचेन्द्र की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं । तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'कमला १, कमलप्पभा २, उप्पला ३, सुदंसणा ४'

કરવું. " लोगपालाणं सव्वेसिं रायहाणीओ सीहासणाणि य सरिसनामगाणि, परियारो जहा चमरस्स लोगपालाणं " સમસ્ત લોકપાલોની રાજધાનીઓ અને સિંહાસનોના નામ, તે લોકપાલોના નામ પ્રમાણે જ સમજવા. તે લોકપાલોના પરિવારનું કથન ચમરના લોકપાલોના પરિવારના કથન પ્રમાણે સમજવું-

હવે સ્થવિર ભગવાનો મહાવીર પ્રભુને વ્યન્તરો વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે–

" कालस्स णं भंते ! पिसायिंदस्स पिसायरण्णोकइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ? હે ભગવન્ ! પિશાચોના ઇન્દ્ર, પિશાચરાજ કાળને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો ! પિશાચેન્દ્રને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. " तंजहा " તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે–" कमला, कमलप्पभा, उप्पला, सुदंसणा " (૧) કમલા, (૨) કમલપ્રભા, (૩) ઉત્પલા અને (૪) સુદર્શના. " तत्थण एगमेगाए देवीए एगमेगं

देवीसहस्सं, सेसं जहा चमरलोगपालाणं, परियारो तहेव' तत्र खलु चतसृषु अग्रम हिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याः एकैकं देवीसहस्र परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा चमरलोकपालानां प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाच ताभ्यश्चतसृभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका देवी अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुम् प्रभुः, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते इत्यभिप्रायेणाह–परिवारस्तथैव–चमरलोकपालवदेव बोध्यम्, 'नवरं कालाए रायहाणीए, कालंसि सीहासणंसि, सेसं तंचेव, एवं महाकालस्स वि' नवरम्–विशेषस्तु कालायां राजधान्यां, काले सिंहासने इति वक्तव्यम्, शेषंतदेव

कमला १, कमलप्रभा २, उत्पला ३ और सुदर्शना 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए, एगमेगं देवीसहस्सं, सेसं जहा चमरलोगपालाणं परियारो तहेव' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार एक एक हजार का है। बाकी का और कथन चमर लोकपालों के कथन जैसा कहा गया है। तथा इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी की ऐसी शक्ति है जो वे चाहें तो अपनी विकुर्वणा से और भी एक २ हजार देवियों का निर्माण कर सकती हैं। इस तरह पिशाचेन्द्र काल का देवी परिवार ४ हजार का हो जाता है. जो काल का त्रुटिक इस नाम से कहा गया है। इसी अभिप्राय से सूत्रकार ने "परिवारो तहेव" चमर लोकपाल की तरह इसका परिवार जानना चाहिये ऐसा कहा है। परन्तु चमर लोकपाल की वक्तव्यता में और इसकी वक्तव्यता में जो अन्तर आता है वह राजधानी और सिंहासन के नामकी अपेक्षा से आता है। इसकी राजधानी का नाम काला और

देवीसहस्सं, सेसं जहा चमरलोगपालाणं परियारो तहेव" આ ચાર અગ્રમહિષીઓમાંની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો પરિવાર ૧૦૦૦–૧૦૦૦ દેવીઓનો છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ચમરના લોકપાલોના કથન અનુસાર સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પ્રત્યેકઅગ્રમહિષી પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી ૧૦૦૦–૧૦૦૦ દેવીઓની વિકુર્વણા કરી શકે છે. તેથી પિશાચેન્દ્ર કાળનો ૪૦૦૦ નો દેવીપરિવાર થાય છે, જેને કાળનું ત્રુટિક કહેવાય છે આ રીતે "परिवारो तहेव" ચમરના લોકપાલોના પરિવાર જેવો તેનો પરિવાર કહેવામાં આવ્યો છે. ચમરના લોકપાલોની વક્તવ્યતા કરતાં પિશાચેન્દ્રની વક્તવ્યતામાં જે તફાવત છે, તે રાજધાની અને સિંહાસનના નામમાત્રનો જ છે. પિશાચેન્દ્રની રાજધાનીનુ નામ કાલા છે અને તેના સિંહાસનનું નામ કાળ સિંહાસન છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ચમરના લોકપાલોના કથનઅનુસાર સમજવું.

चमरलोकपालवदेव बोध्यम्। एवं पूर्वोक्तरीत्या महाकालस्यापि चमरलोकपालवदेवावसेयम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'सुरूवस्स णं भंते! भूइंदस्स भूयरण्णो पुच्छा?' हे भदन्त! सुरूपस्य खलु भूतेन्द्रस्य भूतराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! सुरूपस्य भूतेन्द्रस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः 'तंजहा-रूववई १, बहुरूवा २, सुरूवा ३ सुभगा ४,' तद्यथा-रूपवती १, बहुरूपा २ सुरूपा ३ सुभगा ४, च। 'तत्थणं एगमेगाए, सेस जहा कालस्स, एवं पडिरूवस्सवि' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्या अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः शेषं यथा कालस्य प्रतिपादित तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाच ताभ्यश्चतसृभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैकादेवी अन्यत् एकैक देवीसहस्रं परिवार विकुर्वितुं प्रभुः समर्था, एवमेव

सिंहासन का नाम काल है। बाकी की और सब इसकी वक्तव्यता चमर लोकपाल की तरह है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सुरूवस्स णं भंते! भूइदस्स भूयरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! भूतेन्द्र भूतराज सुरूप की अग्रमहिषियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! भूतेन्द्र सुरूप की अग्रमहिषियां चार कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'रूववई १, बहुरूवा २, सुरूवा ३, सुभगा ४' रूपवती १, बहुरूपा २, सुरूपा ३, सुभगा ४-'तत्थणं एगमेगाए, सेसं जहा कालस्स, एवं पडिरूवस्स वि' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार एक २ हजार का कहा गया है बाकी का और सब कथन काल के कथन जैसा जानना चाहिये। तथा-इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी की ऐसी शक्ति विशिष्ट है कि यदि वह चाहे तो अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा अन्य और १-१ हजार देवी परिवार को

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"सुरूवस्स ण भंते! भूइंदस्स भूयरणो पुच्छा" હે ભગવન્! ભૂતોના ઇન્દ્ર, ભૂતરાજ સુરૂપને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! ભૂતેન્દ્ર, ભૂતરાજ, સુરૂપને ચાર પટ્ટરાણીઓ કહી છે "तंजहा" તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) રૂપવતી, (૨) બહુરૂપા, (૩) સુરૂપા અને (૪) સુભગા. "तत्थणं एगमेगाए, सेसं जहा कालस्स एव पडिरूवस्स वि" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો દેવીપરિવાર ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનો કહ્યો છે બાકીનું કથન પિશાચેન્દ્ર કાળના કથન અનુસાર સમજવું એટલે કે તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીમાં એવી શક્તિ છે કે તે પોતપોતાની વૈક્રિયશક્તિથી ૧૦૦૦-૧૦૦૦

सपूर्वापरेण चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गं उच्यते, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम्, एवं पूर्वोक्तरीत्या प्रतिरूपकस्यापि कालवदेव चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, अन्यत् सर्वं कालवदेव बोध्यम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'पुण्णभद्दस्स णं भंते! जक्खिंदस्स पुच्छा? हे भदन्त! पूर्णभद्रस्य खलु यक्षेन्द्रस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! पूर्णभद्रस्य यक्षेन्द्रस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तं जहा-पुन्ना१ बहुपुत्तिया२ उत्तमा३ तारया ४ तद्यथा-पूर्णा १ बहुपुत्रिका२ उत्तमा ३ तारका४ च 'तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा

निष्पन्न कर सकती है। इस तरह इसका देवी परिवार चार हजार का हो जाता है-इसका यह त्रुटिक-वर्ग है। इसके आगे का और भी सब कथन अपने आप पूर्वोक्त रूप से समझ लेना चाहिये। प्रतिरूपक की भी काल की तरह ४ अग्रमहिषियाँ हैं। इसकी भी वक्तव्यता कालकी वक्तव्यता जैसी ही है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुण्णभद्दस्स णं भंते! जक्खिंदस्स पुच्छा' हे भदन्त! यक्षेन्द्र पूर्णभद्र की कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! पूर्णभद्र की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'पुन्ना, बहुपुत्तिया, उत्तमा, तारया,' पूर्णा १, बहुपुत्रिका २, उत्तमा ३ और तारका ४ 'तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स' इनमें एक २ अग्रमहिषीका

દેવીઓનુ નિર્માણ કરી શકે છે આ રીતે તેનો દેવીપરિવાર ૪૦૦૦ દેવીઓનો થાય છે. આ દેવીપરિવારને જ તેનું ત્રુટિક કહેવામા આવ્યું છે. બાકીનું સમસ્ત કથન કાળ ઈન્દ્રના કથન પ્રમાણે સમજવું પ્રતિરૂપકની વક્તવ્યતા પણ પિશાચેન્દ્ર કાળની વક્તવ્યતા જેવી સમજવી એટલે કે તેને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. તેની દરેક અગ્રમહિષીનો ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર છે. તેથી તેનો પરિવાર ૪૦૦૦ દેવીઓનો છે.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"पुण्णभद्दस्स ण भंते! जक्खिंदस्स पुच्छा" હે ભગવન્! યક્ષોના ઈન્દ્ર પૂર્ણભદ્રને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! યક્ષેન્દ્ર પૂર્ણભદ્રને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "जहा" તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-"पुण्णा, बहुपत्तिया, उत्तमा, तारया" (૧) પૂર્ણા, (૨) બહુપુત્રિકા, (૩) ઉત્તમા અને (૪) તારકા. "तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा

कालस्स' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा कालस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम् तथाच-ताभ्यश्चतसृभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यत् एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः समर्था, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते इत्यादिकं कालप्रकरणोक्त-रीत्याऽवसेयम्। 'एवं माणिभद्दस्सवि' एवं पूर्णभद्रवदेव मणिभद्रस्यापि चतस्रो-ऽग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, अन्यत् सर्वं पूर्वोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'भीमस्सणं भंते! रक्खसिंदस्स पुच्छा' हे भदन्त। भीमस्य खलु

परिवार कालकी अग्रमहिषियों की तरह एक २ हजार देवीका कहा गया है। इससे संबंधित आगे का और सब कथन काल के प्रकरण में कथित कथन के अनुसार समझना चाहिये। तथाच इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी में अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा अन्य और एक हजार देवी परिवार को उत्पन्न करनेकी शक्ति है. इस प्रकार इसका देवी परिवार चार हजार का कहा गया है। यह देवी परिवार इसका त्रुटिक है। इत्यादि आगे का और अवशिष्ट कथन काल प्रकरण मेंकही रीति के अनुसार स्वयं लगाना चाहिये। 'एवं माणिभद्दस्स वि' पूर्णभद्र की तरह मणिभद्र के विषय में भी कथन जानना चाहिये-मणिभद्र की भी चार अग्रमहिषियां कही गई हैं-इत्यादि रूप से सब कथन कर लेना चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'भीमस्स णं भंते! रक्खसिं-दस्स पुच्छा' हे भदन्त! राक्षसेन्द्र भीम की अग्रमहिषियां कितनी कही

कालस्स " ते प्रत्येक अग्रमहिषीनो देवीपरिवार पिशाचेन्द्र काळनी अग्रमहिषीओनी जेम एक एक हजारनो कह्यो छे तेने अनुलक्षीने बाकीनुं समस्त कथन पिशाचेन्द्र काळना कथन प्रमाणे समजवुं जेमके..." ते चार अग्रमहिषीमानी प्रत्येक अग्रमहिषी एक एक हजार देवीनी विकुर्वणा करी शकवाने समर्थ होय छे. तेथी चारे अग्रमहिषीओ कुल ४००० देवीओनी विकुर्वणा करी शके छे. आ रीते पूर्णभद्रनो देवीपरिवार ४००० देवीओनो छे. ए देवी समूहने ज तेनुं त्रुटिक कहे छे." त्यार पछीनुं समस्त कथन पिशाचेन्द्र काळना कथन अनुसार समजवुं. "एवं माणिभद्दस्स वि" पूर्णभद्रना जेवु ज मणिभद्रनुं कथन पण समजवु

राक्षसेन्द्रस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! भीमस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तंजहा-पउमा १, पउमावई २ कणगा ३ रयणप्पभा४' तद्यथा- पद्मा १ पद्मावती २, कनका ३, रत्नप्रभा ४, च। तत्थणं एगमेगाए, सेसं जहा कालस्स' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा कालस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम्, तथाचं-ताभ्यश्चतसृभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यत् देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः समर्था, एवमेव सपूर्वापरेण चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवति, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते इत्यादि सर्वं कालप्रकरणोक्तवदेवावसेयम्। 'एवं महाभीमस्सवि' एवंपूर्वोक्तरीत्यैव महाभीमस्यापि राक्षसेन्द्रस्य कालवदेव

गई हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! राक्षसेन्द्र भीम की अग्रमहिषियां चार कही गई हैं। तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'पउमा, पउमावई, कणगा, रयणप्पभा' पद्मा १, पद्मावती २, कनका ३ और रत्नप्रभा ४ 'तत्थ णं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार १-१ हजार का है तथा-इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा अन्य और भी १-१ हजार देवी परिवार को निष्पन्न कर सकती है। इस तरह भीम का देवी परिवार ४ हजार का कहा गया है। यह भीम का त्रुटिक है। इसके आगे का और सब कथन काल प्रकरण में जैसा कहा जा चुका है। वैसा ही है-ऐसा समझना चाहिये. 'एवं महाभीम-

---

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-भीमस्स णं भंते! रक्खसिंदस्स पुच्छा" હે ભગવન્! રાક્ષસેન્દ્ર ભીમને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! રાક્ષસેન્દ્ર ભીમને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तंजहा' તેમનાં નામો આ પ્રમાણે છે-"पउमा, पउमावई, कणगा, रयणप्पभा (૧) પદ્મા, (૨) પદ્માવતી, (૩) કનકા અને (૪) રત્નપ્રભા. "तत्थणं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે, કારણ કે તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી એક એક હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરવાને સમર્થ હોય છે. આ રીતે રાક્ષસેન્દ્ર ભીમનો ૪૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર થાય છે. આ દેવીપરિવારને તેનું ત્રુટિક કહે છે. ત્યાર પછીનું સમસ્ત કથન પિશાચેન્દ્ર કાળના કથન પ્રમાણે સમજવું.

चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, शेषं कालप्रकरणोक्तवदेवावसेयम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'किन्नरस्सणं भंते! पुच्छा?' हे भदन्त! किन्नरस्य खलु कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! किन्नरस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा-वडेंसा १, केतुमई २, रइसेणा ३, रइप्पिया ४,' तद्यथा-वतंसा १, केतुमती२ रतिसेना ३ रतिप्रिया ४, च 'तत्थणं सेसं तंचेव' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः शेषं तदेव चमरलोकपालोक्तवदेव अवसेयम् तथाच-ताभ्यः एकैका देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः इत्यादि

स्स वि' इसी प्रकारका कथन महाभीम के विषय में भी समझना चाहिये। इसकी भी चार अग्रमहिषियां हैं। आदि आदि-अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'किन्नरस्स णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! किन्नर की कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! किन्नर की अग्रमहिषियां चार कही गई हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं- 'वडेंसा १, केतुमई २, रइसेणा ३, रइप्पिया ४' वतंसा १, केतुमती २, रतिसेना ३ और रतिप्रिया ४, 'तत्थ णं सेसं तं चेव' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार एक २ हजार का कहा गया है। बाकी का और सब कथन चमर के लोकपाल की तरह से जानना चाहिये। तथाच-उनमें से एक २ देवी अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा एक २ हजार देवी परिवार की और भी विकुर्वणा कर सकती है-

"एवं महाभीमस्स वि" મહાભીમને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. તેમનો પણ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પિશાચેન્દ્ર કાળના કથન પ્રમાણે સમજવું.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-' किन्नरस्स णं भंते! पुच्छा " હે ભગવન્! કિન્નરોના ઇન્દ્રને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો! કિન્નરોના ઇન્દ્રને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तं जहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-" वडेंसा, केतुमई, रइसेणा, रइप्पिया " (૧) વતંસા, (૨) કેતુમતી, (૩) રતિસેના અને (૪) રતિપ્રિયા. " तत्थणं सेसं तंचेव " તે ચારમાંની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો એક એક હજારનો દેવી પરિવાર છે તે પ્રત્યેક દેવી પોતાની વિકુર્વણાશક્તિથી એક એક હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે

बोध्यम् 'एवं किंपुरिसस्स वि' एवं पूर्वोक्तरीत्यैव किम्पुरुपस्यापि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, अन्यत् सर्वं किन्नरोक्तरीत्यैव किम्पुरुपस्यापि अवसेयम्, स्थविराः पृच्छन्ति-' सप्पुरिसस्स णं पुच्छा' हे भदन्त ! सत्पुरुपस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः ! स्थविराः ! सत्पुरुषस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तंजहा-रोहिणी १, नवमिया २, हिरी ३, पुप्फवई ४, तद्यथा-रोहिणी १, नवमिका २, ह्रीः ३ पुष्पवती, 'तत्थणं एगमेगाए० सेसं तंचेव' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं तदेव-कालप्रकरणोक्तरीत्यैवावसेयम्, ताभ्य एकैका देवी एकैकं देवीसहस्रं-

इत्यादि सब आगे का कथन जानना चाहिये। 'एवं किंपुरिसस्स वि' इसी प्रकार से किंपुरुष के चार अग्रमहिषियां कही गई हैं ऐसा जानना चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सप्पुरिसस्स णं पुच्छा' हे भदन्त ! सत्पुरुष के कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो ! सत्पुरुष की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं ? 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'रोहिणी, नवमिया, हिरी, पुप्फवई' रोहिणी १, नवमिका २, ह्री ३ और पुष्पवती ४ 'तत्थ णं एगमेगाए सेसं तं चेव' इनमें एक २ देवी का देवी परिवार एक २ हजार का कहा गया है। इनमें से-इन चार देवियों में से-एक २ देवी-अपनी २ विकुर्वणा शक्ति द्वारा अपने देवी परिवार से भी अतिरिक्त और एक हजार देवी परिवार को उत्पन्न

છે. આ રીતે કિન્નરેન્દ્રનો દેવીપરિવાર ૪૦૦૦ દેવીઓનો થાય છે તે ૪૦૦૦ ના દેવીપરિવારને કિન્નરેન્દ્રનું ત્રુટિક કહે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન આગળના કથન પ્રમાણે સમજવું.

" एवं किंपुरिसस्स वि " એજ પ્રમાણે કિંપુરુષને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. તેમને વિષે પણ આગળ મુજબ વકતવ્યતા સમજવી.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-" सप्पुरिस्स णं पुच्छा " હે ભગવન્ ! સત્પુરુષને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ " હે આર્યો ! સત્પુરુષને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. " तंजहा " તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-" रोहिणी, नवमिया, हिरी, पुप्फवई " (૧) રોહિણી, (૨) નવમિકા, (૩) હ્રી અને (૪) પુષ્પવતી. " तत्थणं एगमेगाए० सेसं तचेव " તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે, તે પ્રત્યેક દેવી પોત

परिवार विकुर्वितुं प्रभुः इत्यादिबोध्यम्। 'एवं महापुरिसस्स वि' एवं पूर्वोक्तरीत्या महापुरुषस्यापि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, इत्यादि सर्वं स्वयमूहनीयम्। स्थविराः पृच्छन्ति 'अतिकायस्स णं पुच्छा' हे भदन्त! अतिकायस्य खलु महोरगेन्द्रस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! अतिकायस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-भुयंगा १, भुयंगवइ २, महाकच्छा ३, फुडा ४,' तद्यथा-भुजङ्गा १, भुजङ्गवती २, महाकच्छा ३, स्फुटाच ४, तत्थ णं एगमेगाए० सेसं तंचेव' तत्र खलु चतसृषु मध्ये एकैकस्या अग्रमहिष्या एकैकं देवीसहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं तदेव पूर्वोक्तकालादिवदेवावसेयम्, तथाच एकैका देवी एकैकं देवीसहस्रं परिवारं विकुर्वितुं

कर सकती है। इत्यादि सब आगे का कथन काल के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा जानना चाहिये. 'एवं महापुरिसस्स वि' इसी प्रकार का कथन महापुरुष के संबंध में भी कर लेना चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अतिकायस्स णं पुच्छा' हे भदन्त! महोरगेन्द्र अतिकाय के कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! महोरगेन्द्र अतिकाय के चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'भुयंगा, भुयंगवई, महाकच्छा, फुडा' भुजंगा १, भुजङ्गवती २, महाकच्छा ३, और स्फुटा ४, 'तत्थ णं एगमेगाए० सेसं तं चेव' इन चार अग्रमहिषियों में से एक अग्रमहिषी का देवी परिवार एक २ हजार का है। इत्यादि और सब कथन इसका काल प्रकरणोक्त कथन

પોતાની વિકુર્વણા શક્તિ વડે બીજા એકએક હજાર દેવીઓના પરિવારની વિકુર્વણા કરી શકે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન પિશાચેન્દ્ર કાળના કથન અનુસાર સમજવું.

"एव महापुरिसस्स वि" એજ પ્રકારનું કથન મહાપુરુષને વિષે પણ સમજવું.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"अतिकायस्स णं भंते! पुच्छा" હે ભગવન્! મહોરગેન્દ્ર અતિકાયને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! મહોરગેન્દ્ર અતિકાયને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-"भुयगा, भुयगवइ, महाकच्छा, फुडा" (૧) ભુજંગા, (૩) ભુજંગવતી, (૩) મહાકચ્છા અને (૪) સ્ફુટા. "तत्थणं एगमेगाए० सेसं तंचेव" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે તે પ્રત્યેક દેવી પોતાની વિકુર્વણા શક્તિ વડે બીજા એક એક હજાર દેવીઓના પરિવારનું નિર્માણ કરી શકે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન પિશાચેન્દ્ર કાળના કથન પ્રમાણે સમજવું.

प्रभुः, 'एव महाकायस्सवि' एवं पूर्वोक्तरीत्या महाकायस्यापि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः इत्यादिकं सर्वमूहनीयम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'गीयरइस्स णं भंते। पुच्छा' हे भदन्त! गीतरतेश्च खलु कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! गीतरतेः चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-सुघोसा १, विमला२, सुस्सरा ३, सरस्सई ४, तद्यथा-सुघोषा १, विमला २, सुस्वरा ३, सरस्वती ४, च 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए, सेसं तं चेव' तत्र खलु चतसृषु मध्ये एकैकस्या देव्याः अग्रमहिष्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवारः

के जैसा जानना चाहिये। तथाच-एक एक देवी अपनी विकुर्वणा शक्ति से अपने देवी परिवार के अतिरिक्त और भी १-१ हजार देवी परिवार को निष्पादित कर सकती है। 'एवं महाकायस्स वि' इसी प्रकार से महाकाय के संबंध में भी "उसकी चार अग्रमहिषियां हैं" इत्यादि सब कथन जानना चाहिये। अब स्थविर ऐसा पूछते हैं-'गीयरइस्स णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! गीतरति के कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! गीतरति के चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'सुघोसा १, विमला २, सुस्सरा ३, सरस्सई ४' सुघोषा १, विमला २, सुस्वरा ३, और सरस्वती ४ 'तत्थ णं एगमेगा देवीए, सेसं तं चेव' इनमें से एक एक अग्रमहिषी का देवीपरिवार एक २ हजार का कहा गया है। बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त रीति के अनुसार

"एवं महाकायस्स त्रि" એજ પ્રમાણે મહાકાયને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. તેને અનુલક્ષીને બાકીનું સમસ્ત કથન આગળના કથન અનુસાર સમજવું.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"गीयरइस्स णं. भंते! पुच्छा" હેભગવન્! ગીતરતિને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! ગીતરતિને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-"सुघोसा, विमला, सुस्सरा, सरस्सई" (૧) સુઘોષા, (૨) વિમલા, (૩) સુસ્વરા અને (૪) સરસ્વતી. "तत्थणं एगमेगाए देवीए, सेसं तचेव" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર કહ્યો છે. બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું "एवं गीयजसस्स वि" એજ પ્રકારનું કથન ગીતયશના પરિવાર આદિના

प्रज्ञप्ताः, शेषं तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैवावसेयम्। 'एवं गीयजसस्स वि' एवं-पूर्वोक्तरीत्यैव गीतयशसोऽपि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः शेषं कालवदवसेयम्-इत्याह- 'सव्वेसिं एएसिं जहा कालस्स' सर्वेषाम् एतेषाम् पूर्वोक्तानां किन्नर-किम्पुरुषादीनां वक्तव्यता यथा कालस्योक्ता तथा बोध्या, 'नवरं सरिसनामियाओ रायहाणीओ, सीहासणाणि य सेसं तं चेव' नवरं-विशेषस्तु-सदृशनामिका राजधान्यः, सिंहासनानिच सदृशनामकानि अवसेयानि, शेषं तदेव-पूर्वोक्तवदेव बोध्यम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'चंदस्स णं भंते! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषिकराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, हे आर्याः! चन्द्रस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः',

---

ही समझना चाहिये 'एवं गीयजसस्स वि' पूर्वोक्त पद्धति के अनुसार ही गीतयश के भी चार अग्रमहिषियां कही गई हैं. इसके आगे का कथन काल के जैसा जानना चाहिये. यही बात 'सव्वेसिं एएसिं जहा कालस्स' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है अर्थात् किन्नर किंपुरुष आदि की वक्तव्यता काल की वक्तव्यता जैसी प्रकट की गई है। 'नवरं सरिसनामियाओ, रायहाणीओ, सीहासणाणि य सेसं तं चेव' इन सब की राजधानियां और सिंहासन जैसे इनके नाम हैं उसी के अनुसार हैं। बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'चंदस्स णं भंते! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! ज्योतिष्कों के इन्द्र और ज्योतिष्कों के राजा चन्द्र के कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! ज्योतिष्कों के

વિષયમા પણ સમજવુ એટલે કે તેને પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે, ઈત્યાદિ કથન પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર સમજવું એજ વાત સૂત્રકારે "સવ્વેસિ एएसिं जहा कालस्स" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કિંપુરુષથી લઈને ગીતયશ પર્યન્તના ઇન્દ્રોની વક્તવ્યતા કાલેન્દ્રની વક્તવ્યતા અનુસાર સમજવી. "नवरं सरिसनामियाओ रायहाणीओ, सीहासणाणि य सेसं तंचेव" તે બધાં ઇન્દ્રોનાં નામ પ્રમાણે જ તેમની રાજધાનીઓ અને તેમનાં સિંહાસનોનાં નામ સમજવા બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવું. હવે સ્થવિરો જ્યોતિષ્કેન્દ્રો વિષે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછે છે-

"चंदस्स णं भंते! जोइसिंदस्स जोइसरण्णो पुच्छा" હે ભગવન્! જ્યોતિષિક દેવોના ઇન્દ્ર, જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રને કેટલી અગ્રમહિષીઓ છે? મહાવીર પ્રભુનો

'तंजहा-चंदप्पभा १, दोसिणाभा २, अच्चिमाली ३, पभंकरा ४,' तद्यथा-चन्द्रप्रभा १, ज्योत्स्नाभा २, अर्चिर्माली ३, प्रभाकरा ४ च, 'एवं जहा जीवाभिगमे जोइसिय उद्देसए तहेव' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ ज्योतिषिकोद्देशके प्रतिपादित तथैवा-त्रापि प्रतिपत्तव्यम्, तथाचोक्तं जीवाभिगमे-'तत्थणं एगमेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देवीसाहस्सीओ परिवारो पण्णत्तो, पहूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं सोलस देवीसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' त्ति 'तत्र खलु एकैकस्या देव्याश्चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, प्रभुः खलु ताभ्यः एकैका देवी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम्,

इन्द्र और ज्योतिष्कों के राजा चन्द्र के चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'चंदप्पभा, दोसिणाभा, अच्चिमाली, पभंकरा' चन्द्रप्रभा १, ज्योत्स्ना २, अर्चिर्माली ३, और प्रभंकरा ४, 'एवं जहा जीवाभिगमे जोइसिय उद्देसए तहेव' यहां जैसा जीवाभिगमसूत्र में तृतीयप्रतिपत्ति में ज्योतिषिक उद्देशक में कहा गया है वैसा ही कहना चाहिये. वहां ऐसा कहा गया है-'तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देविसाहस्सीओ परिवारो पण्णत्तो, पहूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परियारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुव्वावरेणं सोलसदेवी साहस्सीओ पण्णत्ताओ' इनमें से एक एक देवी का परिवार चार चार हजार देवियों का कहा गया है. इसके अतिरिक्त ये चारों ही देवियां अपनी २ विकुर्वणा शक्ति के द्वारा इस परिवार के सिवाय अन्य और भी चार २ हजार देवियों को उत्पन्न

ઉત્તર- "अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! જ્યોતિષ્કેન્દ્ર ચન્દ્રને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. 'तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-"चंदप्पभा, दोसिणाभा, अच्चिमाली, पभंकरा" (૧) ચન્દ્રપ્રભા, (૨) જ્યોત્સ્નાભા, (૩) અર્ચિર્માલી અને (૪) પ્રભંકરા. "एवं जहा जीवभिगमे जोइसियउद्देसए तहेव" જીવાભિગમ સૂત્રના જ્યોતિષિક ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ ત્યા આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યુ છે- "तत्थणं एगमेगाए देवीए चत्तारि चत्तारि देवीसाहस्सीओ परिवारो पण्णत्तो, पहूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए. एवामेव सपुव्वावरेणं सोलस देवी साहस्सीओ पण्णत्ताओ" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીને ચાર ચાર હજાર દેવીઓનો પરિવાર કહ્યો છે. વળી તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતપોતાની વિકુર્વણા શક્તિવડે ૪૦૦૦-૪૦૦૦ અન્ય

एवमेव सपूर्वापरेण षोडशदेवीसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, इति। अन्यत् पूर्वोक्तवदेव बोध्यम्। 'सूरस्स वि सूरप्पभा १, आयवाभा २, अच्चिमाली ३, पभंकरा ४,' सूर्यस्यापि चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–सूर्यप्रभा १, आतपाभा २, अर्चिर्माली ३, प्रभाकरा ४,' 'सेसं तंचेव, जाव णो चेवणं मेहुणवत्तियं' शेषं तदेव–पूर्वोक्तवदेव बोध्यम् यावत्–तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्यश्च एकैका देवी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम् प्रभुः, एवमेव सपूर्वापरेण षोडश देवीसहस्राणि प्रज्ञप्तानि। तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्यैवावसेयम् यावत्–नो चैव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। स्थविराः पृच्छन्ति–'इंगालस्स णं भंते! महग्गहस्स

कर सकती हैं. इस प्रकार इसका सब देवी परिवार १६ हजार का होता है 'सूरस्स वि सूरप्पभा, आयवाभा, अच्चिमाली, पभंकरा' सूर्य की भी 'सूर्यप्रभा १ आतपाभा २, अर्चिर्माली ३ और प्रभंकरा ४' ये चार अग्रमहिषियां कही गई हैं। 'सेसं तं चेव जाव णोचेव णं मेहुणवत्तियं' बाकी का और सब इस विषय का कथन पहिले जैसा ही है–यावत् एक २ देवी को परिवार चार २ हजार देवियों का है. इसके अतिरिक्त वे प्रत्येक अपनी २ विकुर्वणा शक्ति द्वारा अन्य और भी चार २ हजार देवियों की निष्पत्ति कर सकती हैं। इस प्रकार से इसका सब कुल देवी परिवार १६ हजार का होता है इसका नाम सूर्यका त्रुटिक वर्ग कहा गया है. इत्यादि सब इस विषय संबधी वक्तव्यता पूर्वमें जैसी कही गई

દેવીઓનું નિર્માણ કરવાને પણ સમર્થ હોય છે આ રીતે ચન્દ્રનો કુલ ૧૬૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર થાય છે.

"सूरस्स वि सूरप्पभा, आयवाभा, अच्चिमाली, पभंकरा" સૂર્યને પણ આ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે.–(૧) સૂર્યપ્રભા, (૨) આતપાભા, (૩) અર્ચિર્માલી અને (૪) પ્રભંકરા. "सेसं तं चेव, जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं" બાકીનું સમસ્ત કથન ચન્દ્રના કથન પ્રમાણે સમજવુ જેમ કે–સૂર્યની પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો ચાર ચાર હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે વળી તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતાની વિકુર્વણા શક્તિ વડે બીજા ચાર ચાર હજાર દેવીઓના પરિવારનું નિર્માણ કરી શકે છે આ રીતે સૂર્યનો ૧૬૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર થાય છે. તે પરિવારને સૂર્યનું ત્રુટિક કહે છે. "તે પોતાની સભામાં મૈથુન સંબંધી ભોગો ભોગવી શકવાને સમર્થ નથી," આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન ચમરેન્દ્રના પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજવું.

कइ अग्गमहिसीओ पुच्छा' हे भदन्त! अङ्गारस्य=मङ्गलस्य खलु महाग्रहस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह–'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! अङ्गारस्य महाग्रहस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा विजया १, वेजयंती २, जयंती ३, अपराजिया ४,' तद्यथा–विजया १, वैजयन्ती२, जयन्ती ३, अपराजिता ४ च। 'तत्थणं एगमेगाए देवीए सेसं तंचेव जहा चंदस्स' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु एकैकस्याः देव्याः चतस्रः देवीसाहस्र्यः परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवी सहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, एवमेव सपूर्वापरेण षोडशदेवीसहस्राणि प्रज्ञ-

---

है–वैसी जाननी चाहिये. यावत् वह मैथुन संबंधी भोगों को भोगने के लिये समर्थ नहीं है यहां तक।

अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'इंगालस्स णं भंते! महग्गहस्स कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! महाग्रह जो अङ्गार–मंगल है उसकी कितनी अग्रमहिषियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! महाग्रह मंगल की चार पट्टरानियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'विजया, वेजयंती, जयंती, अपराजिया' विजया १, वैजयन्ती २, जयन्ती ३, अपराजिता. 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए सेसं तं चेव जहा चदस्स' इनमें से एक २ देवी का देवी परिवार चार २ हजार का कहा गया है तथा इनमें प्रत्येक में ऐसी शक्ति है जो वे उस शक्ति के द्वारा इस अपने परिवार के अतिरिक्त अन्य और भी ४–४ हजार देवी परिवार की विकुर्वणा कर सकती हैं। इस प्रकार से मंगल महाग्रहका देवी परिवार कुल १६ हजार का है। यह इसका

હવે સ્થવિર ભગવંતો મંગળગ્રહ વિષે નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે– "इंगालस्स णं भंते! महग्गहस्स कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?" હે ભગવન્! અંગાર (મંગળ) નામનો જે મહાગ્રહ છે, તેને કેટલી પટ્ટરાણીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર– "अज्जो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! મહાગ્રહ મંગળને ચાર પટ્ટદેવિયો કહી છે. "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે–"विजया, वेजयंती, जयंती. अपराजिया" (૧) વિજયા. (૨) વૈજયન્તી, (૩) જયન્તી અને (૪) અપરાજિતા. "तत्थणं एगमेगाए देवीए, सेसं तंचेव जहा चंदस्स" તે પ્રત્યેક દેવીનો ચાર ચાર હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે, અને તે પ્રત્યેક દેવી પોતપોતાની વૈક્રિય શક્તિવડે બીજા ચાર ચાર હજાર દેવીઓના પરિવાની વિકુર્વણા કરી શકે છે. આ રીતે મહાગ્રહ મંગળનો દેવીપરિવાર ૧૬૦૦૦નો થાય છે. તે પરિવારને તેનુ ત્રુટિક કહે છે. તેના વિષે

प्तानि, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग उच्यते, इत्यादि शेषं तदेव-पूर्वोक्तवदेव यथा चन्द्रस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम्, 'नवरं इंगालवडेंसए विमाणे इंगालगंसि सीहासणंसि, सेसं तंचेव' नवरम्-विशेषस्तु-अङ्गारावतंसके विमाने, अङ्गारके सिंहासने इति वक्तव्यम्, शेषं तदेव पूर्वोक्त चन्द्रप्रकरणवदेव स्वयमूहनीयम् 'एवं जाव वियालगस्स वि, एवं अट्ठासीतीएवि महाग्गहाणं भाणियव्वं जाव भावकेउस्स' एवं-पूर्वोक्तरीत्या यावत्-विकालकस्यापि महाग्रहस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तत्र खलु एकैकस्या अग्रमहिष्यः चतस्रः चतस्रो देवी साहस्र्यः परिवारः प्रज्ञप्तः, ताभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, इत्यादि चन्द्र-प्रकरणोक्तवदेव ऊहनीयम्। एवं रीत्याऽशीतेरपि महाग्रहाणाम्-अङ्गारक-विकालक-

---

त्रुटिक है। बाकी का इसका और सब कथन चन्द्र के परिवार जैसा किया गया है, 'नवरं इंगालवडेंसए विमाणे इंगालगंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव' इसका जो विमान है उसका नाम अंगारावतंसक है और सिंहासन का नाम अङ्गारक है। अवशिष्ट कथन चन्द्र प्रकरण के समान है। 'एवं जाव वियालगस्स वि, एवं अट्ठासीतीए वि महग्गहाणं भणियव्वं जाव भावकेउस्स' इसी प्रकार का कथन विकाल महाग्रह का है. अर्थात् इस विकाल महाग्रह की चार पट्टरानियां हैं-इसमें एक एक पट्टरानी का देवी परिवार चार २ हजार का है. तथा इनमें से एक एक पट्टरानी ऐसी शक्तिवाली है जो वह इस परिवार के अतिरिक्त और भी चार २ हजार देवी परिवार की विकुर्वणा कर सकती है। इत्यादि सब कथन चन्द्र प्रकरण में कहे हुए कथन की तरह जानना चाहिये. इसी तरह का

બાકીનું સમસ્ત કથન ચન્દ્રના કથન પ્રમાણે સમજવું. "नवरं इंगालवडेंसए विमाणे इंगालगंसि सीहासणंसि, सेसं तंचेव" પરન્તુ ચન્દ્રના કથન કરતાં મંગળમાં આટલી જ વિશેષતા છે-મહાગ્રહ મંગળના વિમાનનું નામ અંગારાવતંસક છે, અને સિંહાસનનું નામ અંગારક છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ચન્દ્રના કથન મુજબ સમજવાનું છે.

"एवं जाव वियालगस्स वि, एवं अट्ठासीतीए वि महग्गहाणं भाणियव्वं जाव भावकेउस्स" એજ પ્રકારનું વિકાલ મહાગ્રહનું પણ કથન સમજવું. એટલે કે વિકાલ મહાગ્રહને પણ ચાર પટ્ટદેવિયો છે. તે દરેક પટ્ટદેવિયોનો ચાર ચાર હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે, અને તે પ્રત્યેક પટ્ટરાણી બીજી ચાર ચાર હજાર દેવીઓનું પોતાની વૈક્રિય શક્તિવડે નિર્માણ કરી શકે છે. વિકાલ મહાગ્રહ વિષેનું બાકીનું સમસ્ત કથન ચન્દ્રના કથન પ્રમાણે સમજવું.

लोहिताक्ष–शनैश्चराऽघुनिक–प्राघुनिक–कण–कणक–कण कणक–कणवितानक–कणसन्तानकादीनां भावकेतुपर्यन्तानां सूर्यप्रज्ञप्तिप्रोक्तानाम् अग्रमहिष्यादिकं भणितव्यम् अतएव प्रोक्तम् 'जाव भावकेउस्स' यावद् भाव केतोरिति। 'नवरं वडेंसगा सीहासणाणि य सरिसनामगाणि, सेसं तं चेव' नवरं विशेषस्तु–अवतंसकाः विमानावतंसकाः सिंहासनानि च सदृशनामकानि अवसेयानि, शेषं तदेव चन्द्रप्रकरणोक्तवदेव अवसेयम्। स्थविराः पृच्छन्ति– 'सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स, देवरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह–'अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! शक्रस्य अष्टौ अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तंजहा–पउमा १, सिवा २,

---

कथन अट्ठासी महाग्रहों की – अंगारक, विकालक, लोहिताक्ष, शनैश्चर, आघुनिक, प्राघुनिक, कण, कणक, कणकणक, कणवितानक आदि भावकेतुतक के ग्रहोंकी–जो कि सूर्यप्रज्ञप्ति में कहे हुए हैं अग्रमहिषी आदि का जानना चाहिये। इसी बातको कहने के लिये 'जाव भावकेउस्स, कहा गया है। 'नवरं वडेंसगा सीहासणाणि य, सरिसनामगाणि, सेसं तं चेव' इनके विमानावतंसक, एवं सिंहासन ये सब जैसे इनके नाम हैं उसी नाम के हैं। बाकी का और सब कथन चन्द्र प्रकरण में कहे हुए अनुसार है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्र की कितनी पट्टरानियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! देवेन्द्र देवराज शक्र की

"जाव भावकेउस्स" આ સૂત્રાંશ દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે બાકીના અંગારક, વિકાલક, લોહિતાક્ષ, શનૈશ્ચર, આધુનિક, પ્રાધુનિક, કણુ, કણુક, કણુકણુક, કણુવિતાનક આદિ ભાવકેતુ પર્યન્તના ૮૮ ગ્રહોની વકતવ્યતા પણ આ પ્રમાણે જ સમજવી આ બધાં ગ્રહોને પણ ચાર, ચાર અગ્રમહિષીઓ છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન ચન્દ્રના કથન પ્રમાણે સમજવું આ બધાં ગ્રહોની વિશેષ વક્તવ્યતા સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાં આપવામાં આવેલ છે "नवर वडेंसगा सीहासणाणि य सरिसनामगाणि, सेसं तंचेव" ચન્દ્રના કથન કરતાં આ ગ્રહોના કથનમાં એટલી જ વિશેષતા કહી છે કે આ દરેક ગ્રહના નામ પ્રમાણે જ તેમના વિમાનાવતંસકોના અને સિંહાસનોનાં નામ સમજવા જોઈએ

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન–" सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो पुच्छा " હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ "

सेया ३, अंजू ४, अमला ५, अच्छरा ६, नवमिया ७ रोहिणी ८ तद्यथा–पद्मा१, शिवा २, श्वेता ३, अञ्जूः ४, अमला ५ अप्सरा ६, नवमिका ७, रोहिणी ८ च 'तत्थणं एगमेगाए देवीए सोलस सोलस देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो' तत्र खलु अष्टसु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः देव्याः षोडश षोडश देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, 'पभूणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं सोलस सोलस देवी सहस्सं परियारं विउव्वित्तए' प्रभुः समर्था खलु ताभ्योऽष्टभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका देवी, अन्यानि षोडश षोडश देवी सहस्राणि परिवारं विकुर्वितुम्, 'एवमेव सपुव्वावरेणं अट्ठावीसुत्तरं देवीसयसहस्सं परियारो, सेत्तं तुडिए एवमेवोक्तरीत्या सपूर्वापरेण पौर्वापर्येण अष्टाविंशत्युत्तरं देवीशतसहस्रम्–अष्टाविंशतिसहस्राधिकैकलक्षं देवी-रूपः परिवारः। तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गः। स्थविराः पृच्छन्ति– 'पभूणं भंते! सक्के देविंदे देवराया, सोहम्मे कप्पे, सोहम्मवडेंसए विमाणे, सभाए सुहम्माए,

आठ अग्रमहिषियां कही गई हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'पउमा १, सिवा २, सेया ३, अंजू ४, अमला ५, अच्छरा ६, नवमिया ७, रोहिणी ८, पद्मा १, शिवा २, श्वेता ३, अंजू ४, अमला ५, अप्सरा ६, नवमिका ७, और रोहिणी ८ 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए सोलस सोलस देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्ताओ' इनमें से एक एक देव का देवी परिवार १६–१६ हजार का कहा गया है। 'पभू णं ताओ एगमेगा देवी सोलस सोलस देवीसहस्स परियारं विउव्वित्तए' इन आठ पट्टरानियों में एक २ पट्टरानी सोलह २ हजार का और दूसरा देवी परिवार निष्पन्न कर सकती है। 'एवामेव सपुव्वावरेणं अट्ठावीसुत्तरं देवीसयसहस्सं परियारो, सेत्तं तुडिए' इस प्रकार शक्र का देवी परिवार एक लाख २८ हजार का है। यह इसका त्रुटिक–वर्ग है। अब स्थविर प्रभु से पूछते हैं–'पभूणं भंते! सक्के देविंदे देवराया, सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडेंसए विमाणे,

હે આર્યો! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રને આઠ અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે–"पउमा, सिवा, सेया, अंजू, अमला, अच्छरा, नवमिया, रोहिणी," (૧) પદ્મા, (૨) શિવા, (૩) શ્વેતા, (૪) અંજૂ, (૫) અમલા, (૬) અપ્સરા, (૭) નવમિકા અને (૮) રોહિણી. "तत्थण एगमेगाए देवीए सोलस सोलस देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીનો સોળ સોળ હજાર દેવીઓનો પરિવાર કહ્યો છે. "पभूणं ताओ एगमेगा देवो अन्नाइं सोलस सोलस देवीसहस्स परियारं विउव्वित्तए" અને તે પ્રત્યેક પટ્ટરાણી પોતપોતાની વિકુર્વણા શક્તિ વડે બીજી ૧૬–૧૬ હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે. "एवामेव सपुव्वावरेणं अट्ठावीसुत्तरं देवीसय-सहस्सं परियारो, से त्तं तुडिए" આ રીતે શક્રનો દેવીપરિવાર ૧૨૮૦૦૦ નો છે. તેને શક્રનું ત્રુટિક કહે છે.

सक्कंसि सीहासणंसि, तुडिएणं सद्धिं सेसं जहा चमरस्स' हे भदन्त! प्रभुःसमर्थः खलु किं शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, सौधर्मे कल्पे, सौधर्मावतंसके विमाने, सभायां सुधर्मायां, शक्रे सिंहासने त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम्? भगवानाह-शेषं यथा चमरस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपत्तव्यम् नवरं परियारो जहा मोउद्देसए नवरं चमरापेक्षया शक्रस्य वक्तव्यतायां विशेषस्तु केवलं परिवारोऽवसेयः स च शक्रपरिवारो यथा मोकोद्देशके तृतीयशतकस्य प्रथमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यः। स्थविराः पृच्छन्ति-'सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ? पुच्छा' भदन्त!

सभाए सुहम्माए, सक्कंसि सीहासणंसि, तुडिएणं सद्धिं सेसं जहा चमरस्स' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्र सौधर्मकल्प में सौधर्मावतंसक विमान में बैठकर सुधर्मासभा के बीच क्या अपने पूर्वोक्त त्रुटिक के साथ भोग भोग सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे आर्यो! जैसा पहिले चमर के संबंध में कहा गया है वैसा ही बाकी का कथन यहां पर जानना चाहिये. अर्थात् सुधर्मा सभामें भोग नहीं भोग सकता है 'नवरं परियारो जहा मोउद्देसए। परन्तु चमरकी वक्तव्यता की अपेक्षा शक्र की वक्तव्यता में परिवार को लेकर अंतर आता है शक्र का परिवार तृतीय शतक के प्रथम उद्देशकमें जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर समझना चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"पभूणं भंते! सक्के देविंदे देवराया, सोहम्मे कप्पे, सोहम्मवडेंसए विमाणे, सभाए सुहम्माए, सक्कंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं, सेसं जहा चमरस्स" હે ભગવાન્! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્ર, સૌધર્મકલ્પમાં, સૌધર્માવતંસક વિમાનની સુધર્મા સભામાં પોતાના શક્ર નામના સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈને પોતાના ત્રુટિકની (૧૨૮૦૦૦ દેવીઓના પરિવારની) સાથે ભોગો ભોગવી શકે છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે આર્યો! ચમરના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ઉત્તર અહીં પણ સમજવો. "नवरं परियारो जहा मोउद्देसए" પરન્તુ ચમરના પરિવાર કરતાં શક્રના પરિવારમાં જે વિશેષતા છે, તે ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવી. (મોકા નગરીમાં આ ઉદ્દેશાની પ્રરૂપણા થઈ હતી, તેથી આ ઉદ્દેશાને મોકાઉદ્દેશક પણ કહે છે.)

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન-"सक्कस्स णं भंते! देविंदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो

शक्रस्य खलु देवेन्द्रस्य देवराजस्य लोकपालानां मध्ये सोमस्य महाराजस्य लोकपालस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह–'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः शक्रलोकपालसोमस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा–रोहिणी १ मदणा २ चित्ता ३, सोमा ४, तद्यथा–रोहिणी १, मदना २, चित्रा ३, सोमा ४,। 'तत्थणं एगमेगाए देवीए० सेसं जहा चमरलोगपालाणं' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु एकैकस्या देव्याः एकैकं देवी सहस्रं परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा चमरलोकपालानां प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, तथा च ताभ्यश्चतसृभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यत् एकैकं देवीसहस्र परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, एवमेवोक्तरीत्या सपूर्वापरेण चत्वारि देवी सहस्राणि परिवारः, तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्ग इत्यादिकं स्वयमू-

---

कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओं' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्र के सोम लोकपाल की कितनी पट्टदेवियां कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओं' हे आर्यो! शक्र के लोकपाल सोम की चार पट्टदेवियां कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'रोहिणी, मदणा, चित्ता, सोमा' रोहिणी, मदना, चित्रा और सोमा 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए० सेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं' इनमें से एक एक देवी का देवी परिवार एक २ हजार का कहा गया है। बाकी का और सब कथन चमर के लोकपालों के जैसा यहां पर लगा लेना चाहिये। इस प्रकार से इन चार अग्रमहिषियों में से प्रत्येक अग्रमहिषी में ऐसी शक्ति है कि यदि वे चाहे तो इनके अतिरिक्त और भी १–१ हजार देवी परिवार की विकुर्वणा कर सकती है।

कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના લોકપાલ સોમ મહારાજને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! શક્રના લોકપાલ સોમ મહારાજને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तंजहा" તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે–"रोहिणी, मदणा, चित्ता, सोमा" (૧) રોહિણી, (૨) મદના, (૩) ચિત્રા અને (૪) સોમા. "तत्थणं एगमेगाए देवीए. सेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं" ચમરના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓની જેમ સોમ લોકપાલની અગ્રમહિષીઓનો એક એક હજાર દેવીઓનો પરિવાર કહ્યો છે તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતપોતાની વૈક્રિય શક્તિ વડે બીજી એક એક હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ રીતે શક્રના લોકપાલ સોમનો

ह्नीयम्। नवरं सयंपभे विमाणे, सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव' नवरं-विशेषस्तु स्वयंप्रभे विमाने, सभायां सुधर्मायां, सोमे सिंहासने इति वक्तव्यम्, शेषं तदेव-चमरलोकपालवदेवावसेयम्, 'एवं जाव वेसमणस्स, नवरं विमाणाइं जहा तइयसए' एवम्-उक्तरीत्या यावत्-यमस्य, वरुणस्य, वैश्रवणस्यच अवशिष्टस्य शक्रलोकपालत्रयस्यापि एकैकस्य चतस्रः चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, शेषं सर्वं चमरलोकपालत्रयवदेवावसेयम्, नवरं-विशेषस्तु तेषां विमानानि यथा तृतीयशतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादितानि तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यानि तत्र सोमस्य स्वयंप्रभं विमानं प्रोक्तमेव शेषाणां त्रयाणां यमवरुणवैश्रवणानां

इस प्रकार सोम लोकपाल का देवी परिवार कुल चार हजार का है। यह इसका त्रुटिक है। इत्यादि और सब कथन अपने आप जान लेना चाहिये। 'नवरं सयंपभे विमाणे सभाए सुहम्माए सोमंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव' चमर लोकपाल की अपेक्षा इस लोकपाल के प्रकरण में ऐसा कथन करना चाहिये कि इसका विमान स्वयंप्रभ हैं उसमें सुधर्मा नामकी एक सभा है और उस सभा में सोम नामका इसका सिंहासन है। बाकी का और सब कथन चमर लोकपाल के जैसा समझ लेना चाहिये। 'एवं जाव वेसमणस्स, नवरं विमाणाइं जहा तइयसए' इसी प्रकार का कथन यावत्-यम, वरुण, और वैश्रमण-इन अवशिष्ट तीन इन्द्रके लोकपालों के विषय में भी जानना चाहिये-अर्थात् इनमें एक २ लोकपाल की चार चार पट्टदेवियां हैं। इत्यादि और सब इनके विषय का कथन चमर लोकपाल त्रय की तरह समझ लेना चाहिये।

૪૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર છે. તેને સોમલોકપાલનું ત્રુટિક કહે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ચમરના લોકપાલના કથન અનુસાર સમજવું. "नवर" પરન્તુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં એટલીજ વિશેષતા છે કે "सयंपभे विमाणे, सभाए सुहम्माए, सोमंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव" શક્રના લોકપાલ સોમમહારાજના વિમાનનું નામ સ્વયંપ્રભ વિમાન છે, તેમની સભાનું નામ સુધર્મા સભા છે અને સિંહાસનનું નામ સોમ સિંહાસન છે બાકીનું સમસ્ત કથન ચમરના લોકપાલોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું.

"एवं जाव वेसमणस्स, नवरं विमाणाइं जहा तइयसए" એજ પ્રકારનું કથન યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણ નામના બાકીના ત્રણ લોકપાલો વિષે પણ સમજવું. એટલે કે તે દરેક લોકપાલને પણ ચાર ચાર પટ્ટદેવીઓ છે અને તે પ્રત્યેક પટ્ટદેવીનો ૧૦૦૦-૧૦૦૦ નો દેવીપરિવાર છે, ઇત્યાદિ કથન ચમરના લોકપાલોના કથન પ્રમાણે સમજવું. પરન્તુ આ કથનમાં વિમાનોના

त्रीणि विमानानि क्रमेण-वशिष्ठ स्वयंजलं वल्गु, इतिनामकानि सन्तीति। स्थविराः पृच्छन्ति 'ईसाणस्स णं भंते! पुच्छा, हे भदन्त! ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह- 'अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्याः! ईशानस्य अष्टौ अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-कण्हा १, कण्हराई २, रामा ३, रामरक्खिया ४, वसू ५, वसुगुत्ता ६, वसुमित्ता ७ वसुंधरा ८, तद्यथा-कृष्णा १, कृष्णराजिः २ रामा ३, रामरक्षिता ४, वसुः ५, वसुगुप्ता ६ वसुमित्रा ७ वसुन्धरा-च, तत्थ णं एगमेगाए देवीए सेसं जहा सकस्स' तत्र खलु

परन्तु उनके कथन की अपेक्षा इनके कथन में विमानों को लेकर विशेषता कही गई है सो जैसे तृतीयशतक के प्रथम उद्देशक में विमान कहे जा चुके हैं उसी प्रकार से वे यहां पर भी कहना चाहिये। इनमें सोम के विमान का नाम स्वयंप्रभ है यह तो कहा ही जा चुका है। यम के विमान का नाम वशिष्ठ है, वरुण के विमान का नाम स्वयंजल है और वैश्रमण के विमान का नाम वल्गु है। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ईसाणस्स णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज ईशान की कितनी अग्रमहिषियां हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! देवेन्द्र देवराज ईशान की आठ अग्रमहिषियां हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं 'कण्हा, कण्हराई, रामा, रामरक्खिया, वसु, वसुगुत्ता, वसुमित्ता, वसुंधरा' कृष्णा १, कृष्णराजि २, रामा ३, रामरक्षिता ४, वसु ५, वसुगुप्ता ६, वसुमित्रा ७, और वसुन्धरा ८, 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए सेसं जहा सक्कस्स' इन

નામની અપેક્ષાએ જ વિશેષતા રહેલી છે, તે વિમાનોનાં નામ આ પ્રમાણે કહ્યાં છે. સોમનુ સ્વયંપ્રભ વિમાન છે, યમનું વશિષ્ઠ વિમાન છે, વરુણનું સ્વયજલ વિમાન છે અને વૈશ્રવણનું વલ્ગુ વિમાન છે.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન—"“ईसाणस्स णं भंते! पुच्छा" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઇશાનને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— "अज्जो! अट्ठ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઇશાનને આઠ અગ્રમહિષીઓ કહી છે. "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે— "कण्हा, कण्हराई, रामा, रामरक्खिया, वसू, वसुगुत्ता, वसुमित्ता, वसुंधरा," (૧) કૃષ્ણા, (૨) કૃષ્ણરાજિ, (૩) રામા (૪) રામરક્ષિતા, (૫) વસૂ, (૬) વસુગુપ્તા, (૭) વસુમિત્રા, (૮) વસુંધરા 'तत्थणं एगमेगाए देवीए, सेसं जहा सक्कस्स" તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીને ૧૬-૧૬ હજારનો

अष्टसु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्याः देव्याः अग्रमहिष्याः षोडश षोडश देवी सहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा शक्रस्य प्रतिपादितं तथैव ईशानस्यापि प्रतिपत्तव्यम्, तथाच-ताभ्यः अष्टाग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहिषी अन्यानि षोडश षोडश देवी सहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, एवमेवोक्तरीत्या अष्टाविंशति सहस्राधिकलक्षं देवी परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गः इत्यादि शक्रवदेव बोध्यम्। स्थविराः पृच्छन्ति-'ईसाणस्स णं भंते! देविंदस्स सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ? पुच्छा' हे भदन्त! ईशानस्य खलु देवेन्द्रस्य लोकपालानां मध्ये सोमस्य महाराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः? इति पृच्छा, भगवानाह-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पन्नत्ताओ' हे आर्याः!

आठ अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार १६, १६ हजार का है। अवशिष्ट कथन जैसा शक्र को किया गया है वैसा ईशान का भी जानना चाहिये। तथा इन आठ अग्रमहिषियों में से एक एक अग्रमहिषी का देवी परिवार सोलह २ हजार का कहा गया है इन आठ अग्रमहिषियों में प्रत्येक में ऐसी शक्ति है कि यदि वे चाहें तो अपनी उस विकुर्वणा शक्ति द्वारा अन्य और सोलह २ हजार देवी परिवार को उत्पन्न कर सकती हैं। इस प्रकार से एक लाख २८ हजार का देवी परिवार कहा गया है। यही इसका त्रुटिक है। इत्यादि सब कथन ईशान का भी शक्र की तरह जानना चाहिये। अब स्थविर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ईसाणस्स णं भंते! देविंदस्स सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! देवेन्द्र ईशान के जो लोकपाल सोम हैं उनकी अग्रमहिषियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' हे आर्यो! ईशान

દેવીપરિવાર કહ્યો છે અને તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીમાં એવી શક્તિ રહેલી હોય છે કે જો તેઓ ધારે તો પોતપોતાની વૈક્રિયશક્તિ વડે બીજી ૧૬-૧૬ હજાર દેવીઓનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ રીતે ઈશાનેન્દ્રનો ૧ લાખ ૨૮ હજાર દેવીઓનો પરિવાર થાય છે, તે પરિવારને ઈશાનેન્દ્રનું ત્રુટિક કહે છે. ઈશાનેન્દ્રના વિષયને અનુલક્ષીને બાકીનું સમસ્ત કથન શક્રના પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજવું.

સ્થવિરોનો પ્રશ્ન— "ईसाणस्स णं भंते! देविंदस्स सोमस्स महारण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ?" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનના લોકપાલ સોમ મહારાજને કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "अज्जो! चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ" હે આર્યો! ઈશાનેન્દ્રના લોકપાલ

ईशानलोकपालसोमस्य चतस्रः अग्रमहिष्य प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-पुढवी १, रायी २, रयणी ३, विज्जू ४, तद्यथा-पृथिवी १, रात्री २, रजनी ३, विद्युत् ४, 'तत्थणं एगामेगाए देवीए, सेसं जहा सक्कस्स लोगपालाणं' तत्र खलु चतसृषु अग्रमहिषीषु मध्ये एकैकस्या देव्याः एकैकं देवीसहस्रं परिवार प्रज्ञप्तः, शेषं यथा शक्रस्य लोकपालानां विषये उक्तं तथैव वक्तव्यम् तथा च ताभ्योऽग्रमहिषीभ्यः एकैका अग्रमहीषी अन्यत् एकैकं देवी सहस्रं परिवारं विकुर्वितुं प्रभुः, एवमेवोक्तरीत्या चत्वारि देवी सहस्राणि परिवारो भवति तदेतत् त्रुटिकं नाम वर्गः- समूहः उच्यते, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्यैवावसेयम्. 'एवं जाव वरुणस्स' एवम् उक्तरीत्यैव यावत्-यमस्य, वैश्रवणस्य, वरुणस्यच ईशानलोकपालत्रयस्यापि विज्ञेयम्। 'नवरं विमाणा जहा चउत्थसए, सेसं तं चेव जाव, णो चेवणं मेहुण वत्तियं' नवरं-वि-

---

देवेन्द्र के लोकपाल सोम की अग्रमहिषियां ४ कही गई हैं? 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'पुढवी १, रायी २, रयणी ३, विज्जू ४' पृथ्वी १, रात्री २, रजनी ३, और विद्युत् ४, 'तत्थ णं एगमेगाए देवीए, सेसं जहा सक्कस्स लोगपालाण' इन चार अग्रमहिषियों में से एक २ अग्रमहिषी का देवी परिवार एक २ हजार का कहा गया है। बाकी का कथन शक्र के लोकपालों के जैसा जानना चाहिये. तथा इन चार अग्रमहिषियों में से प्रत्येक अग्रमहिषी इनके अतिरिक्त और भी १-१ हजार देवी परिवार की अपनी विकुर्वणा शक्ति द्वारा निष्पत्ति कर सकती है। इस प्रकार इसका देवी परिवार चार हजार का है। यह इसका त्रुटिक है। इसके आगे का कथन पूर्वोक्तरूप से है। 'एवं जाव वरुणस्स' इसी प्रकार से इसके जो यम, वरुण और वैश्रमण नामके ओर लोकपाल हैं उनके विषय में कथन जानना चाहिये। 'नवरं विमाणा जहा चउत्थसए

સોમને ચાર અગ્રમહિષીઓ કહી છે "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

"पुढवी, रायी, रयणी, विज्जू" (૧) પૃથ્વી, (૨) રાત્રી, (૩) રજની અને (૪) વિદ્યુત્ "तत्थणं एगमेगाए देवीए सेसं जहा सक्कस्स लोगपालाणं" "તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષીને। એક એક હજારને। દેવીને। પરિવાર છે. ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન શક્રના લોકપાલોના કથન પ્રમાણે સમજવું એટલે કે તે પ્રત્યેક અગ્રમહિષી પોતાની વૈક્રિય શક્તિ વડે બીજી એક એક હજાર દેવીઓની વિકુર્વણા કરી શકે છે આ રીતે સોમ લોકપાલને। દેવીપરિવાર ચાર હજારને। થય છે. આ ૪૦૦૦ દેવીઓના સમૂહને તેનું ત્રુટિક કહે છે

"एवं जाव वरुणस्स" એજ પ્રમાણે તેના બીજા લોકપાલો યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણને વિષે પણ સમજવું "नवरं विमाणा जहा चउत्थसए, सेसं तंचेव

शेषस्तु-ईशानलोकपालानां विमानानि यथा चतुर्थशतके प्रथमादारभ्याष्टमोद्देशकपर्यन्तेषु अष्टसु उद्देशकेषु प्रतिपादितानि तथैव प्रतिपत्तव्यानि तथा च सोम-यम-वरुण-वैश्रवणानां चतुर्णां लोकपालानां क्रमेण सुमनः, सर्वतोभद्रं, वल्गु, सुवल्गु, इति चत्वारि विमानानि बोध्यानि। शेषं तदेव यावत्-नो चेव खलु मैथुनप्रत्ययिकम्। अन्ते स्थविराः प्राहुः-'सेव भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० २ ॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य पंचमोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १०-५॥

सेसं तं चेव जाव, णो चेव णं मेहुणवत्तियं' इन ईशान लोकपालों के विमान जैसे चतुर्थ शतक के प्रथम उद्देशक से लेकर चार उद्देशक पर्यंत चार उद्देशकों में कहे गये हैं उसी प्रकार से जानना चाहिये। तथा-सोम, यम, वरुण और वैश्रमण इन चार लोकपालों के विमान क्रमशः सुमन, सर्वतोभद्र, वल्गु और सुवल्गु हैं। बाकी का और सब कथन "यावत् मैथुन निमित्तक भोगों को वे नहीं भोगते हैं" यहां तक जानना चाहिये। अन्तमें स्थविरों ने "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त! आपका कहा हुआ सब विषय सर्वथा सत्य ही है" ऐसा कहा. बाद में वे सब के सब यावत् स्वस्थान पर बिराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके दसवें शतकका पंचम उद्देशक समाप्त ॥१० ५॥

जाव, णो चेव णं मेहुणवत्तियं" परन्तु ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના વિમાનોના નામ પહેલાથી લઇને આઠમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવા. સોમનું વિમાન સુમન, યમનું સર્વતોભદ્ર, વરુણનું વલ્ગુ અને વૈશ્રમણનું સુવલ્ગુ છે. બાકીનું તેઓ મૈથુન સેવન કરી શકતા નથી," આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં શક્રેન્દ્રના લોકપાલોના કથન અનુસાર સમજવું. સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતાં સ્થવિરો મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા કહે છે કે— "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આપની વાત યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને, પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના દસમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૫॥

अथ षष्ठोद्देशः प्रारभ्यते

देवावस्थानविशेष वक्तव्यता

मूलम्-'कहिं णं भंते! सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सभा, सुहम्मा पण्णत्ता? 'गोयमा! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए एवं जहा-रायप्पसेणइज्जे जाव पंच वडेंसगा पण्णत्ता, तंजहा-असोगवडेंसए, जाव मज्झे सोहम्म वडेंसए, से णं सोहम्मवडेंसए महाविमाणे, अद्धतेरस य, जोयणसयसहस्साइं, आयामविक्खंभेणं। एवं जहा सूरियाभे, तहेव माणं तहेव उववाओ। सक्कस्स य अभिसेओ तहेव जह सूरियाभस्स, ॥१॥ अलंकारअच्चणिया, तहेव जावआयरक्खत्ति॥ दो सागरोवमाइं ठिई, सक्केणं भंते! देविंदे देवराया के महिड्ढिए जाव के महसोक्खे? गोयमा! महिड्ढिए जाव महासोक्खे, से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं जाव विहरइ, एवं महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति'॥सू०१॥

इइ दसमस्स छट्ठो उद्देसो समत्तो

छाया—कुत्र खलु भदन्त! शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता? गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणे अस्याः रत्नप्रभायाः एवं यथा राजप्रश्नीये यावत् पञ्च अवतंसकानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-अशोकावतंसकं, यावत् मध्ये सौधर्मावतंसकम् तत् खलु सौधर्मावतंसकं महाविमानम् अर्द्धत्रयोदशानिच योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेण. "एवं यथा सूर्याभं तथैव मानं, तथव उपपातः, शक्रस्य च अभिषेकः तथैव यथा सूर्याभस्य ॥ १ ॥ अलङ्कारः, अर्चनिका. तथैव यावत् आत्मरक्षका इति, द्वे सागरोपमे स्थितिः। शक्रः खलु भदन्त! देवेन्द्रो देवराजः किं महर्द्धिको यावत् किं महासौख्यः? गौतम!

महर्द्धिको यावत् महासौख्यः, स खलु तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणाम् यावत् विहरति, एवं महार्द्धिको यावत् एवं महासौख्यः शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! ॥ सू० १ ॥

इति दशमशतकस्य षष्ठोद्देशः समाप्त ।

टीका— पञ्चमोद्देशे देवदेवी वक्तव्यता प्रतिपादिता, षष्ठोद्देशेतु देवानां स्थानादिकं प्रतिपादयितुमाह--'कहि णं भंते इत्यादि । 'कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'गोयमा ! जंबु दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए, एवं जहा–रायप्पसेणइज्जे जाव पंचवडेंसगा पण्णत्ता ?' हे गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणे

दशवें शतकके छट्ठे उद्देशेका प्रारंभ

देवावस्थानविशेषवक्तव्यता–

'कहिंणं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो' इत्यादि।

टीकार्थ–पंचम उद्देशक में देव और देवी संबंधी वक्तव्यता कही जा चुकी है। अब इस छठे उद्देशक में उन देवों के स्थान आदिकी प्ररूपणा कही जा रही हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'कहिं णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सभा सुहम्मा पण्णात्ता' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्र की सुधर्मा सभा कहां कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए एवं जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पंच वडेंसगा

છટ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

દેવાવસ્થાન વિશેષ વક્તવ્યતા

" कहिणं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो " ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ—પાંચમાં ઉદ્દેશામાં દેવ અને દેવી વિષયક વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં તે દેવોનાં સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "कहिं णं भते ! सक्कस देविंदस्स देवरण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રની સુધર્મા સભા ક્યાં આવેલી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण इमीसे रयणप्पभाए एवं जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पंच वडेंसगा पण्णत्ता"

-दक्षिणदिग्विभागे अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः एवं-वक्ष्यमाणरीत्या यथा राजप्रश्नीये यावत्-बहुसम यावत् भूमिभागात् उर्ध्वं चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्र तारारूपाणां बहूनि योजनानि, बहूनि योजनशतानि, एवं बहूनि योजनसहस्राणि एवं बहूनि योजनशतसहस्राणि बह्वयो योजनकोटयः, बह्वयो योजनकोटाकोटय ऊर्ध्वं दूरं व्यतिव्रज्य, अत्र खलु सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः इत्यादि राजप्रश्नीयसूत्रे विलोकनीयम्, तत्र पञ्च अवतंसकानि अवतंस इव अवतंसकं श्रेष्ठमित्यर्थः, तानि महाविमानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, 'तंजहा असोगवडेंसए, जाव मज्झे सोहम्मवडेंसए' तद्यथा-अशोकावतंसकम् यावत्-सप्तपर्णावतंसकम्, चम्पकावतंसकम्, आम्रावतंसकम्, मध्ये सौधर्मावतंसकं च, 'से णं सोहम्मवडेंसए महाविमाणे, अद्धतेरस य जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं-' तत्खलु

पण्णत्ता' हे गौतम! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में सुमेरु पर्वत की दक्षिण दिशा में इस रत्नप्रभा पृथिवी के बहुसम और रमणीय भूमिभाग से ऊपर चन्द्र, सूर्य, ग्रह गण, नक्षत्र एवं तारा इनके बहुत योजनों, बहुत सैकडों योजनों, बहुत हजारों योजनों, अनेक लाख योजनों, अनेक करोडों योजनों एवं अनेक कोटाकोटी योजनों दूर पर सौधर्म नामका कल्प कहा गया है। इत्यादि कथन राजप्रश्नीय सूत्रमें किया गया है सो वहां देख लेना चाहिये। वहां पर सौधर्म देवलोक में पांच अवतंसक श्रेष्ठ विमान कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'असोगवडेंसए जाव मज्झे सोहम्मवडेंसए' अशोकावतंसक यावत्-सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक, आम्रावतंसक और बीच में सौधर्मावतंसक 'सेणं सोहम्मवडेंसए महाविमाणे अद्धतेरस य जोयणसयसहस्साइं

"હે ગૌતમ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુ સમ અને રમણીય ભૂમિભાગની ઉપર ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારાઓ છે. ત્યાંથી અનેક યોજન, અનેક સેંકડો યોજન, અનેક હજાર યોજન, અનેક લાખ યોજન, અનેક કરોડ યોજન અને અનેક કોટાકોટી યોજન દૂર સૌધર્મ નામનું કલ્પ આવેલું છે-" ઇત્યાદિ કથન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર સમજવું, તે સૌધર્મ દેવલોકમાં પાંચ અવતંસક- શ્રેષ્ઠ વિમાન છે "तंजहा" તે વિમાનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે "असोगवडेंसए, जाव मज्झे सोहम्मवडेंसए" (૧) અશોકાવતંસક, (૨) સપ્તપર્ણાવતંસક, (૩) ચંપકાવતંસક, (૪) આમ્રાવતંસક અને (૫) મધ્યમાં રહેલું સૌધર્માવતંસક. 'सेणं सोहम्मवडेंसए महाविमाणे अद्धतेरस य जोयण-

यत् मध्ये सौधर्मावतंसकं महाविमानम् तद् अर्द्धत्रयोदशानि अर्द्धत्रयोदशं येषु तानि च योजनशतसहस्राणि सार्द्धद्वादशयोजनलक्षाणि आयामविष्कम्भेन दैर्ध्यपरिधिना प्रज्ञप्तम्, अथ प्रस्तुतविषयसूचनार्थमतिदेशगाथामाह-"एवं जह" इत्यादि, एवं जह सूरियाभे तहेव माणं तहेव उववाओ' एवमुक्तरीत्या यथा सूरियाभे विमाने राजप्रश्नीयसूत्रोक्तं प्रमाणमुक्तं तथैवास्मिन् सौधर्मावतंसके वक्तव्यम्, एवं यथा सूरियाभदेवस्य देवत्वेन तत्रोपपातः उक्तस्तथैवोपपातः शक्रस्यात्र वक्तव्यः, 'अभिसेओ तहेव जह सूरियाभस्स' यथा सूर्याभदेवस्य अभिषेको वर्णितो राजप्रश्नीये तथैवास्य शक्रस्याभिषेको वर्णनीयः। अलंकार अच्चणिया तहेव' यथा सूर्याभस्य अलंकारेति अलङ्कारवर्णनम् अर्चनिकेति अर्चनिकावर्णनम् राजप्रश्नीये

आयामविक्खंभेण' यह सौधर्मावतंसक महाविमान साढे बारह लाख योजन का लंबाई चौडाई में कहा गया है. इसी प्रस्तुत विषयकी सूचना निमित्त सूत्रकार अतिदेश गाथा का कथन करते हुए कहते हैं-'एवं जहा सूरियाभे तहेव माण तहेव उववाओ' जिस प्रकार इस उक्त रीति के अनुसार सूरियाभ विमान के सम्बन्ध में राजप्रश्नीय सूत्रोक्त प्रमाण कहा गया है. उसी प्रकार से इस सौधर्मावतंसक महाविमान के सम्बन्ध में भी उक्त प्रमाण कहा गया जानना चाहिये. तथा जैसा सूरियाभ देव का देवरूप से वहां उपपात कहा गया हैं उसी प्रकार से यहां शक्र का भी उपपात जानलेना चाहिये। 'अभिसेओ तहेव जह सूरिभस्स' राजप्रश्नीय में सूर्याभ देव का जैसा अभिषेक वर्णित हुआ है वैसा ही शक्र के अभिषेक का वर्णन करना चाहिये। 'अलंकार अच्चनिया तहेव' जैसा राजप्रश्नीय में सूर्याभ देव के अलङ्कारो का वर्णन और

सयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं ' ते सौधर्मावतंसक विमाननी लंबाई अने पहोळाई १२॥ साडा बार लाख योजननी कही छे प्रस्तुत विषयनुं प्रतिपादन करवा निमित्ते सूत्रकारे अहीं नीचेनी गाथा मूकी छे "एवं जहा सूरियाभे तहेव माणं तहेव उववाओ" राजप्रश्नीय सूत्रमां सूरियाभ विमाननुं जे प्रमाण कह्युं छे, ते उपर्युक्त प्रमाण सौधर्मावतंसक महाविमाननुं पण समजवुं. जेवुं सूर्याभ देवना देवरूपे ते विमानमां उपपात थवानुं कथन राजप्रश्नीय सूत्रमां करवामां आव्युं छे, एवुं ज शक्रना सौधर्मावतंसक विमानमां उपपात विषयक कथन समजवुं "अभिसेओ तहेव जह सरियाभस्स" राजप्रश्नीय सूत्रमां सूर्याभदेवना अभिषेकनुं जेवुं वर्णन करवामां आव्युं छे, एवुं ज शक्रना अभिषेकनुं वर्णन पण समजवुं "अलंकार अच्चनिया तहेव" राजप्रश्नीय सूत्रमां सूर्याभदेवना अलंकारोनुं तथा अर्चनिकानुं जेवुं वर्णन करवामां आव्युं

प्रोक्तं तथैव सर्वं वाच्यम्–कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव आयरक्खत्ति' यावत् आत्मरक्षकदेववर्णनं तावत्पर्यन्तमत्र वाच्यम्। शक्रस्य स्थितिविषये प्राह– 'दो सागरोवमाइं ठिई' द्वे सागरोपमे स्थितिः शक्रस्य कथनीयेति। शक्रस्य प्रायः सर्वं वर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रोक्तसूर्याभदेववदेव विज्ञेयमिति भावः। गौतमः पृच्छति– 'सक्केणं भंते ! देविंदे देवराया के महिड्ढिए जाव के महासोक्खे ?' हे भदन्त ! शक्रः खलु देवेन्द्रो देवराजः किं महर्द्धिको यावत्–किं महाद्युतिकः, किं महानुभागः, किं महायशाः, किं महाबलः, किं महासौख्यो वर्तते ? भगवानाह–'गोयमा ! महिड्ढिए जाव महासोक्खे' हे गौतम ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो महर्द्धिको यावत् महाद्युतिकः,

---

अर्चनिका का वर्णन किया गया है वैसा ही इन सब का वर्णन यहां शक्र के विषय में भी कर लेना चाहिये 'जाव आयरक्खत्ति' यह सब वर्णन आत्मरक्षक देव वर्णन तक वहां किया गया है सो यहां पर भी इतने कथन पर्यन्त ही वर्णन करना चाहिये। 'दो सागरोवमाइं ठिई' शक्र की दो सागर की स्थिति कही गई है। तात्पर्य सूत्रकार का ऐसा है कि राजप्रश्नीय सूत्र में जैसा वर्णन सूर्याभदेव का किया गया है–वैसा ही वर्णन प्रायः सब का सब शक्र का भी है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं– 'सक्केणं भंते ! देविंदे देवराया के महिड्ढिए जाव के महासोक्खे' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्र कितनी बड़ीभारी ऋद्धिवाला है ? कितनी बड़ी द्युतिवाला है ? कितने बड़े प्रभाववाला है ? कितने बड़े यशवाला है ? कितने बड़े बलवाला है ? और कितने बड़े सुखवाला है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! महिड्ढिए जाव महासोक्खे' हे गौतम ! देवेन्द्र

છે એવું જ વર્ણન શક્રના અલંકાર આદિના વિષે પણ સમજવું "जाव आयरक्खत्ति" તે સમસ્ત વર્ણન આત્મરક્ષક દેવોના વર્ણન પર્યન્ત અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ. "दो सागरोवमाइं ठिई" શક્રની સ્થિતિ (તે દેવલોકનું આયુષ્ય) બે સાગરોપમનું કહ્યું છે. આ સઘળા કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં સૂર્યાભદેવનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ વર્ણન શક્રનું પણ સમજવું જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"सक्केणं भंते ! देविंदे देवराया के महिड्ढिए जाव के महासोक्खे ?" હે ભગવન્ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર કેવી મહાઋદ્ધિ અને મહાદ્યુતિ વાળો છે ? તે કેવો પ્રભાવશાળી છે ? તે કેવો મહાયશવાળો છે ? તે કેવો મહાબળસંપન્ન છે ? તે કેવો મહાસુખસંપન્ન છે ?

महानुभागः, महायशाः, महाबलः, महासौख्यः- महत् सुखमेव सौख्यं यस्य स महासौख्यो वर्तते इति। 'से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं जाव विहरइ' स खलु शक्रस्तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणाम्, यावत्-चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम् त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकानाम्, अष्टानाम् अग्रमहिषीणाम्, यावत् अन्येषां च बहूनां देवानां च, देवीनां च आधिपत्यं यावत्-पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, कारयन्, पारयन् विहरति-तिष्ठति। तदुपसंहरन्नाह 'एवं महिड्ढिए, जाव एवं महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया' एवं-पूर्वोक्तवर्णितरीत्या महर्द्धिको यावत्-महाद्युतिकः, महानुभागः महायशाः, महाबलः, एवं महासौख्यः खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वर्तते इति। अन्ते गौतमो भगवद्-

---

देवराज शक्र बहुत बड़ी ऋद्धिवाला है, यावत् बहुत बड़े सुखवाला है। यहां यावत् पद से महाद्युतिकः, महानुभाग, महायशाः, महाबलः" इस पाठ का संग्रह हुआ है। 'से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्सा णं जाव विहरइ' वह शक्र वहां पर बत्तीस लाख विमानों का, चौरासी हजार सामानिक देवों का, ३३ त्रायस्त्रिंशक देवों का, आठ अग्रमहिषियों का यावत्-अन्य और भी देव देवियों का आधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व एवं भर्तृत्व करवाता हुआ पलवाता हुआ आनन्द के साथ अपना समय व्यतीत करता रहता है। 'एवं महिड्ढिए जाव एवं महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया' इस प्रकार पूर्वोक्त वर्णित रीति के अनुसार शक्र बडी भारी ऋद्धिवाला, बडी भारी द्युतिवाला, महाप्रभाववाला, महायशवाला, महाबलवाला, एवं बहुत बडे सुखवाला है। अब

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" महिड्ढिए जाव महासोक्खे" દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્ર ઘણી જ મહાન ઋદ્ધિવાળો, ઘણી જ મહાદ્યુતિવાળો, ઘણા જ મહાપ્રભાવવાળો, ઘણા જ મહાયશવાળો અને ઘણા જ મહાસુખવાળો છે. "से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं जाव विहरइ" તે શક્રેન્દ્ર સૌધર્મ દેવલોકમાં ૩૨ લાખ વિમાનોનું, ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોનું, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનું, આઠ અગ્રમહીષીઓનું અને બીજા પણ ઘણાં દેવદેવીઓનું આધિપત્ય પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, અને ભર્તૃત્વ કરતો થકો આનંદપૂર્વક પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે. "एवं महिड्ढिए जाव एवं महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया" હે ગૌતમ! આ પ્રમાણે (ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે) દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્ર ઘણી મહાઋદ્ધિ, મહાદ્યુતિ, મહાપ્રભાવ, મહાબળ, મહાયશ અને મહાસુખથી સંપન્ન છે.

वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेव भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव हे भदन्त! तदेवं भवदुक्त सत्यमेवेति।सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य
॥षष्ठोद्देशः समाप्तः॥१०-६॥

अन्त में भगवान् के वचनों में सत्यता ख्यापन करने के निमित्त गौतम प्रभु से कहते हैं कि 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका दसवें शतकका छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥१०-६॥

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્! આપની વાત બિલકુલ સત્ય છે. હે ભગવન! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સર્વથા સત્ય જ છે" આ પ્રમાણે કહીને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના દશમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૬॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते
अष्टाविंशत्यन्तरद्वीपवक्तव्यता।

मूलम्—'कहिं णं भंते! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते? एवं जहा जीवाभिगमे तइयपडिवत्तीए तहेव निरवसेसं जाव सुद्धदंतदीवो त्ति। एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू०१॥

इइ दसमं सयं समत्तं

छाया—कुत्र खलु औत्तरिकाणाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः? एवं यथा जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ तथैव निरवशेषं यावत् शुद्धदन्तद्वीपइति, एते अष्टाविंशतिः उद्देशका भणितव्या। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावत् विहरति ॥ सू० १ ॥

टीका—षष्ठोद्देशके सुधर्मासभायाः प्ररूपितत्वेन तस्याश्च आश्रयविशेषस्थानरूपत्वेन तदधिकारात् आश्रयविशेषस्थानरूपान् उत्तरद्वीपाभिधान् मेरूत्तरदिग्वर्ति शिखरिपर्वते वर्तमानान् लवणसमुद्रान्तर्वर्तिनोऽष्टाविंशति संख्यकान् अभिधातुमिच्छु रष्टाविंशतिमुद्देशकान् प्राह—'कहिंण भंते' इत्यादि,

---

सातवें उद्देशेका प्रारभ
'कहिं णं भंते! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं' इत्यादि।

टीकार्थ-सूत्रकार ने छठे उद्देशक में सुधर्मा सभा का प्ररूपण किया है. यह सुधर्मासभा आश्रय विशेष स्थानरूप है. इस अधिकार से आश्रय विशेष स्थानरूप अन्तर्द्वीपों का जो कि मेरु पर्वत की उत्तर दिशा में वर्तमान शिखरि पर्वत पर हैं और लवण समुद्र के भीतर है एवं संख्या में जो अट्ठाइस २८ है. वर्णन करते हैं-इसमें गौतम ने

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—
"कहिणं भंते! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं" ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ— સૂત્રકારે છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સુધર્મા સભાની પ્રરૂપણા કરી છે. તે સુધર્માસભા આશ્રય વિશેષ સ્થાનરૂપ છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર આશ્રયવિશેષ સ્થાનરૂપ અન્તર્દ્વીપો અને તેમની સંખ્યા ૨૮ અઠયાવીસની છે કે જે મેરુપર્વતની ઉત્તરદિશામાં રહેલા શિખરી પર્વત પર છે, અને લવણસમુદ્રની અંદર છે; તેમની પ્રરૂપણા કરે છે. એવાં ૨૮

'कहिणं भंते ! उत्तरिल्ला एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु औत्तरिकाणाम् उत्तरदिग्भवानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'एवं जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव सुद्धदंतदीवोत्ति, एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा' हे गौतम ! एवं-पूर्वोक्त-रीत्या यथा जीवाभिगमसूत्रे तृतीयप्रतिपत्तौ प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम् निरवशेषं यावत् शुद्धदन्तद्वीप इति, तथाच यावत्करणात् अयमतिदेशः पूर्वोक्तेन नवमशतकस्य तृतीयोद्देशके दाक्षिणात्यान्तरद्वीपवक्तव्यतानुसारेण अवगन्तव्यः, एवंच अष्टाविंशते अन्तर्द्वीपानां नामानि यथा एकोरुको १ऽभासिक २ वैषणिक ३ -लाङ्गुलिक ४-हयकर्ण ५-गजकर्ण ६-गोकर्ण ७-शष्कुलीकर्ण ८- आदर्शमुख ९-

प्रभु से ऐसा पूछा है-'कहिं णं भंते ! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' हे भदन्त ! उत्तर दिशा में रहने वाले एकोरुक मनुष्यों का एकोरुक द्वीप नामका द्वीप कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव सुद्धदंत दीवो त्ति, एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा' हे गौतम ! पूर्वोक्त रीति के अनुसार जैसा जीवाभिगम सूत्र में कहा गया है वैसा ही यहां पर भी कहना चाहिये-सम्पूर्णरूप से यावत् शुद्धदन्त द्वीप तक यहां यावत् शब्द से-पूर्वोक्त नवम शतक के तृतीय उद्देशक में दाक्षिणात्यान्तरद्वीप की वक्तव्यता के अनुसार जानने को कहा गया है। अन्तर द्वीपों के २८ नाम इस प्रकार से हैं-एकोरुक १, अभासिक २, वैषाणिक ३, लाङ्गुलिक ४, हयकर्ण ५, गजकर्ण ६, गोकर्ण ७,

અન્તર્દ્વીપો છે ગૌતમ સ્વામી તે અન્તર્દ્વીપો વિષે મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે—" कहिं णं भंते ! उत्तरिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुय दीवे पण्णत्ते ?" હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશામાં રહેનારા એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે ?'

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव सुद्धदंतदीवो त्ति, एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा " હે ગૌતમ ! આ દ્વીપની જેવી પ્રરૂપણા જીવાભિગમ સૂત્રમા કરવામા આવી છે, એવી જ સમસ્ત પ્રરૂપણા અહીં પણ થવી જોઈએ. " શુદ્ધદન્ત " પર્યન્તના દ્વીપો વિષેનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અહિં ' યાવત્ ' પદથી નવમાં શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામા જે ૨૮ દ્વીપો ગણાવવામાં આવ્યા છે, તે ૨૮ દ્વીપ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તે ૨૮ અન્તર્દ્વીપોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) એકોરુક (૨) આભાસિક, (૩) વૈષાણિક, (૪) લાંગુલિક, (૫) હયકર્ણ

मेण्ढमुख १०-अयोमुख ११-गोमुख १२-अश्वमुख १३-हस्तिमुख १४-सिंह-मुख १५-व्याघ्रमुख १६-अश्वकर्ण १७-हस्तिकर्ण १८-कर्ण १९-कर्णप्रावरण २० उल्कामुख २१-मेघमुख २२-विद्युन्मुख २३-विद्युद्दन्त २४-घनदन्त २५-लष्ट दन्त २६-गूढदन्त २७ शुद्धदन्त २८-रूपाणि अवसेयानि। एतेषांच अष्टाविंशतेः उत्तरान्तर्द्वीपानामायामविष्कम्भादिकं नवमशतकस्य तृतीयोद्देशके वर्णितानुसार-मवगन्तव्यम्। एकैकान्तर्द्वीपानाम् आयामविष्कम्भादि वर्णनार्थम् अष्टाविंशति-रुद्देशकाः अवगन्तव्याः इत्यभिप्रायेणाह-'एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा' एते अष्टाविंशतिरुद्देशका भणितव्याः, वक्तव्याः। अन्ते गौतमो भगवद् वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! तदेवं

शष्कुलीकर्ण ८, आदर्शमुख ९ मेढ्रमुख १०, अयोमुख ११, गोमुख १२, अश्वमुख १३, हस्तिमुख १४, सिंहमुख १५ व्याघ्रमुख १६, अश्वकर्ण १७, हस्तिकर्ण १८, कर्ण १९, कर्णप्रावरण २०, उल्कामुख २१, मेघ-मुख २२, विद्युन्मुख २३, विद्युद्दन्त २४, घनदन्त २५, लष्टदन्त २६, गूढ-दन्त २७, और शुद्धदन्त २८, इन उत्तर दिग्वर्ती अन्तर द्वीपों की लंबाई चौड़ाई आदि का वर्णन नवमशतक के तृतीय उद्देशक में किया गया है सो उसी के अनुसार जानना चाहिये। एक २ अन्तर्द्वीप के आयाम एवं विष्कम्भ आदि के वर्णन करने निमित्त २८ उद्देशक हैं-इसी बातको प्रतिपादन करने के अभिप्राय से "एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा" ऐसा कहा गया है। अब अन्त में गौतम भगवान् के वाक्य को सर्वथा सत्य रूप से प्रकट करने के अभिप्राय से 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति'

---

(૬) ગજકર્ણ, (૭) ગોકર્ણ, (૮) શષ્કુલીકર્ણ, (૯) આદર્શમુખ. (૧૦) મેઢ્રમુખ (૧૧) અયોમુખ (૧૨) ગોમુખ (૧૩) અશ્વમુખ, (૧૪) હસ્તિમુખ, (૧૫) સિંહમુખ, (૧૬) વ્યાઘ્રમુખ, (૧૭) અશ્વકર્ણ, (૧૮) હસ્તિકર્ણ, (૧૯) કર્ણ (૨૦) કર્ણપ્રાવરણ (૨૧) ઉલ્કામુખ, (૨૨) મેઘમુખ, (૨૩) વિદ્યુન્મુખ, (૨૪) વિદ્યુદ્દન્ત, (૨૫) ઘનદન્ત, (૨૬) લષ્ટદન્ત, (૨૭) ગૂઢદન્ત અને (૨૮) શુદ્ધદન્ત આ ઉત્તર દિશાના અન્તર્દ્વીપોની લંબાઈ, પહોળાઈ આદિનું વર્ણન નવમાં શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કર્યા પ્રમાણે અહીં પણ ગ્રહણ કરવું પ્રત્યેક અન્તર્દ્વીપની લંબાઈ, પહોળાઇ આદિનું પ્રતિપાદન કરતો એક એક ઉદ્દેશક છે. તેથી ૨૮ અન્તરદ્વીપોનું વર્ણન કરતા ૨૮ ઉદ્દેશકો અહીં સમજવા જોઇએ. એજ વાતને સૂત્રકારે "एए अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा" આ સૂત્રપાઠદ્વારા પ્રકટ કરી છે. સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં

भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव इत्यादिरीत्या प्रतिपादयन् यावत् ! विहरति-तिष्ठति । इति दशमशतकस्य सप्तमोद्देशकादारभ्य चतुस्त्रिंशत्तमोद्देशकपर्यन्तं समाप्तम् ॥-३४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित--कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि--जैनाचार्य--जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां दशमशतकस्य
॥सप्तमोद्देशः समाप्तः॥१०-७॥
दशमं शतकं समाप्तम्

ऐसा कहते हैं। हे भदन्त ! जैसा आपने यह विषय कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है-हे भदन्त ! जैसा आपने यह सब विषय कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका दसवें शतकका सातवां उद्देशक समाप्त॥१०-७॥
दशवां शतक समाप्त

વચનોમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે કે "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" "હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે હે ભગવન્ ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ૦ ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાના દશમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૦-૭॥
દશમું સતક સમાપ્ત

अथ एकादशं शतकं प्रारभ्यते

अथ एकादशशतकस्योद्देशकार्थ संग्रहगाथा

मूलम्–'उप्पल १, सालु २, पलासे ३, कुंभी ४, नालीय ५, पउम ६, कन्नीय ७। नलिण ८, सिव ९, लोग १०, काला ११, ऽऽलंभिय १२, दसदोय एक्कारे ॥सू० १॥

छाया—उत्पलम्, १, शालूकम् २, पलाशः ३, कुम्भी ४, नालिकः ५ पद्मम् ६ कर्णिका ७, नलिनम् ८ शिवराजर्षिः ९ लोकः १०, कालः ११ आलम्भिकः १२ दशद्वौच एकादशे ॥सू० १॥

टीका–दशमशतकस्यान्तेऽन्तर्द्वीपाः प्ररूपिताः, तेषां चान्तर्द्वीपानां वनस्पतिबहुलतया वनस्पतिविशेषप्रभृतिवस्तुस्वरूपं प्रतिपादयितुम् एकादशशतकस्य द्वादशोद्देशकार्थ संग्रहगाथामाह–'उप्पल' इत्यादि

उत्पलम्–उत्पलपदार्थकमलविशेषविषये प्रथमो शकः १, शालूकम्–

ग्यारहवे शतकका प्रारंभ

इस शतक के उद्देशकों की अर्थ संग्रह गाथा इस प्रकार से है–

उप्पल सालु पलासे कुंभी नाली य पउमकन्नीय।
नलिण सिव लोग काला–लंभिय दस दो य एक्कारे॥

उत्पल १, शालूक २, पलाश ३, कुंभी ४, नालिक ५, पद्म ६, कर्णिका ७, नलिन ८, शिवराजर्षि ९, लोक १०, काल ११ और आलम्भिक १२, इस प्रकार से ये १२ उद्देशक इस ग्यारहवें शतक में कहे गये हैं।

टीकार्थ–कमल विशेष का नाम उत्पल है. इस सम्बन्ध में प्रथम

અગિયારમા શતકનો પ્રારંભ

આ શતકમાં કયા કયા વિષયની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, તે નીચેની સંગ્રહગાથા દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

" उप्पल सालु पलासे कुंभी नाली य पउमकन्नीय।
नलिण सिव लोग काला–लंभिय दस दोय एक्कारे ॥

ઉત્પલ (૧) શાલૂક, (૨) પલાશ (૩) કુંભી, (૪) નાલિક (૫) પદ્મ (૬) કર્ણિકા (૭) નલિન (૮) શિવરાજર્ષિ (૯) લોક (૧૦) કાળ અને (૧૧) આલમ્ભિક. આ અગિયારમાં શતકમાં આ પ્રમાણે ૧૨ ઉદ્દેશાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

ટીકાર્થ—ઉત્પલ એટલે કમલ વિશેષ. પહેલા ઉદ્દેશામાં તેની પ્રરૂપણા

उत्पलकन्दस्तद् विषयं प्रतिपादयितुं द्वितीयोद्देशकः २, पलाशः- किंशुकः 'ढाक' इति प्रसिद्धः तद् विद्‌विषये तृतीयोद्देशकः ३, कुम्भी-वनस्पति विशेषस्तद् विषये चतुर्थोद्देशकः ४, नालिकः-कमलनालविशेषस्तद् विषये पञ्चमोद्देशकः ५, पद्मम्-कमलविशेष तद् विषये षष्ठोद्देशकः ६, कर्णिका-कमलमध्यभागस्थकिञ्जल्कः केशरपदवाच्यः तद्‌विषये सप्तमोद्देशकः ७ नलिनम्-कमलविशेषएव तद् विषये अष्टमोद्देशकः ८, अत्रोत्पलपद्मनलिनानां कोशरीत्या समानार्थकत्वेऽपि रूढिवशात् अवान्तरविशेषोऽवगन्तव्यः। शिवः-शिवराजर्षि वक्तव्यतार्थो नवमोद्देशकः ९, लोकः-लोकविषयवक्तव्यतार्थो दशमोद्देशकः १०

उद्देशक है। उत्पल कन्द का नाम शालूक है. इस विषय में द्वितीय उद्देशक है। ढाक वृक्षका नाम पलाश है. इस सम्बन्ध में तृतीय उद्देशक है. वनस्पति विशेष का नाम कुंभी है. इस सम्बन्ध में चतुर्थ उद्देशक है. कमल नाल विशेष का नाम नालिक है. इस सम्बन्ध में पंचम उद्देशक है. कमल विशेष का नाम पद्म है. इस सम्बन्ध में छठा उद्देशक है. कमल के मध्यभाग में स्थित केशर रूप किञ्जल्क नाम कर्णिका है. इस सम्बन्ध में ७ वां उद्देशक है. कमल विशेष का नाम नलिन है. इस सम्बन्ध में आठवां उद्देशक है. यद्यपि कोष के अनुसार उत्पल, पद्म और नलिन ये सब पर्यायवाची-एकार्थक नाम वाले शब्द हैं-परन्तु रूढ़िवशात् इनके अर्थ में अवान्तर विशेषता है ऐसा जानना चाहिये, शिवराजर्षि के संबंध में ९ वां उद्देशक है. लोकविषयक वक्तव्यार्थ के विषय में १० वां

કરવામાં આવી છે. ઉત્પલ કન્દને શાલૂક કહે છે. બીજા ઉદ્દેશામા તે શાલૂકની પ્રરૂપણા કરી છે. પલાશ એટલે ખાખરાનું વૃક્ષ તે પલાશની ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પ્રરૂપણા કરી છે. ચોથા ઉદ્દેશામાં કુંભી નામની વનસ્પતિ વિશેષની, અને પાંચમાં ઉદ્દેશામા કમલનાલ વિશેષ રૂપ નાલિકાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે કમલ વિશેષને પદ્મ કહે છે. તે પદ્મ વિષે છઠ્ઠો ઉદ્દેશક છે. કમલના મધ્ય ભાગમાં જે કેશર રૂપ તંતુઓ હોય છે. તેને કર્ણિકા કહે છે. સાતમા ઉદ્દેશામાં તે કર્ણિકાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. કમલવિશેષનું નામ નલિન છે. આઠમાં ઉદ્દેશામાં તે નલિનની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે જો કે ઉત્પલ, પદ્મ અને નલિન એકાર્થક (પર્યાયવાચી) શબ્દો છે, પરન્તુ તેમના અર્થમાં રુઢિગત વિશિષ્ટતા રહેલી હોવાથી અહીં તેમનું અલગ અલગ રૂપે પ્રતિપાદન થયું છે. નવમા ઉદ્દેશામાં શિવરાજરૂષિનું ૧૦ માં ઉદ્દેશામાં લોક વિષયક વક્તવ્ય-

कालः—काल विषयवक्तव्यतार्थ एकादशोद्देशकः ११ आलम्भिकः—आलम्भिकायां नगर्यां यत् प्ररूपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽपि आलम्भिक इत्युच्यते, द्वादशतम उद्देशकः १२ इत्येवं रीत्या दशच द्वौचेति द्वादशोद्देशका एकादशे शते भवन्तीति ॥१॥

अथ प्रथमोद्देशकद्वारसंग्रहे गाथात्रयम्

मूलम्—'उववाओ१, परिमाणं२, अवहारु३, च्चत्त४, बंध५, वेदे६य।
उदए७, उदीरणाए८, लेसा९, दिट्ठी१०य, नाणे११ य,॥१॥
जोगू१२, वओगे१३, वन्न१४, रसमाई१५, ऊसासगे१६ य
आहारे १७। विरई १८, किरिया १९, बंधे २०, सन्न २१,
कसायि२२, त्थि २३, बंधे २४ य ॥२॥ सन्नि २५, दिय२६,

उद्देशक है। काल विषय वक्तव्यार्थ के विषय में ११ वें उद्देशक है. आलम्भिकानगरी में जो कुछ प्ररूपित हुआ उस सम्बन्ध में १२ वां उद्देशक है. इस प्रकार से ये बारह१२ उद्देशक इस ग्यारह वें शतक में हैं।

प्रथम उद्देशक द्वारसंग्रह में तीन गाथाएँ

उववाओ १, परिमाणं २, अवहारु ३, च्चत्त ४ बंध ५ वेदे ६ य।
उदए ७, उदीरणाए ८ लेसा ९ दिट्ठी १० य नाणे ११ य ॥१॥
जोगू १२, वओगे १३ वन्न १४ रसमाई १५ ऊसासगे १६ य आहारे १७।
विरई १८ किरिया १९ बंधे २०, सन्न २१ कसायि २२ त्थि २३ बंधे य २४॥२॥

તાનું અને ૧૧ માં ઉદ્દેશામાં કાળ વિષયક વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. આલંભિકા નગરીમાં મહાવીર પ્રભુએ જે પ્રરૂપણા કરી હતી તેનું પ્રતિપાદન અલંભિક નામના ૧૨માં ઉદ્દેશામાં કરવામાં આવ્યું છે. આ રીતે અગિયારમાં શતકમાં કુલ ૧૨ ઉદ્દેશકોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

પહેલા ઉદ્દેશાના દ્વારસંગ્રહની ત્રણ ગાથાઓ

उववाओ १ परिमाणं, २ अवहारु, चत्त, ४ बंध ५ वेदेद य।
उदए ७, उदीरणाए ८, लेसा ९, दिट्ठी १०, य नाणे य ॥ ११ ॥
जोगू १२, व ओगे १३, वन्न १४, रसमाई १५, ऊसासगे १६ य आहारे १७। विरई१८, किरिया१९ बंधे२०, सन्न२१ कसायि२२ त्थि२३ बंधेय २४ ॥२॥

अणुबंधे२७, संवेहा२८, हार२९, ठिई३०, समुग्धाए३१,
चयणं३२, मूलादीसुय, उववाओ सव्वजीवाणं ३३,॥गा.१-३॥

छाया—उपपातः १, परिमाणम् २, अपहारः ३ उच्चत्वम् ४ बन्ध ५ वेदश्च,। उदयः ६, उदीरणा ७ लेश्या ९, दृष्टि १० अज्ञानम् ११, ॥१॥ योगः१२, उपयोगः १३, वर्णः १४, रसादिः १६, उच्छ्वासक १५ आहारः १७ विरतिः १८, क्रिया १९, बन्धकः २०, संज्ञा २१, कषायः २२, स्त्री २३, बन्धः २४ ॥२॥ संज्ञी २५, इन्द्रियाणि २६, अनुबन्धः २७ संवेध २८ आहारः २९ स्थितिः समुद्घातः ३१, च्यवनम् ३२ मूलादिषुच उपपातः सर्वजीवानाम् ३३ ॥३॥

टीका— अथ प्रथमोद्देशे त्रयस्त्रिंशद् विषयद्वाराणि प्रतिपादयितुं प्रथमो

सन्नि २५, दिय २६ अणुबंधे २७ संवेहा २८ हार २९ ठिई ३० समुग्घाए ३१। चयणं ३२ मूलादीसु य उववाओ सव्वजीवाणं ३३ ॥गा. १-३॥

उपपात १, परिमाण २, अपहार ३, उच्चत्व ४, बंध ५, वेद ६, उदय ७, उदीरणा ८, लेश्या ९, दृष्टि १० ज्ञान ११ योग १२, उपयोग १३ वर्ण १४ रसादि १५, उच्छ्वास १६, आहार १७, विरति १८, क्रिया १९ बन्धक २०, संज्ञा २१, कषाय २२, स्त्रीवेदादि २३, बन्ध २४ संज्ञी २५ इन्द्रिय २६, अनुबंध २७ संवेध २८ आहार २९ स्थिति ३० समुद्घात ३१ च्यवन ३२ और समस्त जीवों का मूलादिकों में उपपात ३३ ये ३३ द्वार प्रथम उद्देशक गत विषय को प्रतिपादन करने के लिये हैं।

टीकार्थ-उत्पत्ति द्वार का नाम उपपात है १, इयत्ता द्वार का नाम

सन्निर५, दियर६ अणुवंधेर७, संवेहार८, हार२९, ठिई३० समुग्घाए ३१। चयणं३२ मूलादीसु य उववाओ सव्वजीवाणं ३३ ॥गा.१-३॥

(૧) ઉત્પાત, (૨) પરિમાણ, (૩) અપહાર, (૪) ઉચ્ચત્વ, (૫) બંધ, (૬) વેદ, (૭) ઉદય, (૮) ઉદીરણા, (૯) લેશ્યા, (૧૦) દૃષ્ટિ, (૧૧) જ્ઞાન, (૧૨) યોગ, (૧૩) ઉપયોગ, (૧૪) વર્ણ, (૧૫) રસાદિ (૧૬) ઉચ્છ્વાસ, (૧૭) આહાર (૧૮) વિરતિ (૧૯) ક્રિયા (૨૦) બન્ધક (૨૧) સંજ્ઞા, (૨૨) કષાય, (૨૩) સ્ત્રીવેદાદિ, (૨૪) બન્ધ (૨૫) સંજ્ઞી, (૨૬) ઇન્દ્રિય (૨૭) અનુબંધ, (૨૮) સંબંધ, (૨૯) આહાર, (૩૦) સ્થિતિ, (૩૧) સમુદ્ઘાત, (૩૨) ચ્યવન અને (૩૩) સમસ્ત જીવોનો મૂલાદિકોમાં ઉપપાત. પહેલા ઉદ્દેશાના વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે આ ૩૩ દ્વાર બતાવ્યાં છે.

ટીકાર્થ—(૧) ઉત્પત્તિ દ્વારને ઉપપાત કહે છે. (૨) ઇયત્તા દ્વારને પરિ

देशकार्थसंग्रहगाथात्रयमाह- 'उववाओ' इत्यादि, 'उववाओ' उपपातः-उत्पत्ति द्वारम् १ परिमाणम्-इयत्ताद्वारम् २ अपहारः-अपहरणद्वारम् ३, उच्चत्वम्-उच्चता-द्वारम् ४, बन्धः-ज्ञानावरणादिकर्मणां बन्धद्वारम् ५ वेदना-वेदनाद्वारम् ६, उदयः-उदयद्वारम् ७ उदीरणा-उदीरणाद्वारम् ८, लेश्या लेश्याद्वारम् ९, दृष्टिः-सम्यग् मिथ्या-मिश्र-दृष्टिद्वारम् १० ज्ञानम्-ज्ञानद्वारम् ११, योगः-योगद्वारम् १२ उपयोगः-उपयोगद्वारम् १३ वर्णः- वर्णादिद्वारम् १४, रसादि -रसादिद्वारम् १५ उच्छ्वासकः- उच्छ्वासकद्वारम् १६, आहारः- आहारकद्वारम् १७ विरतिः-विरतिद्वारम् १८,-क्रिया-क्रियाद्वारम् १९, बन्धकः-बन्धकद्वारम् २०, संज्ञा-संज्ञाद्वारम्, २१, कषायः- कषायद्वारम् २२, स्त्री-स्त्रीवेदादिद्वारम् २३, बन्धः-

---

परिमाण है २' अपहरण द्वार का नाम अपहार है ३, उच्चता द्वार का नाम उच्चत्व है ४ ज्ञानावरणादि कर्मों के बन्ध द्वार का नाम बन्ध है ५, वेदना द्वार का नाम वेदना है ६, उदय द्वार का नाम उदय है ७, उदीरणा द्वार का नाम उदीरणा है ८, लेश्या द्वार का नाम लेश्या है ९, सम्यक् मिथ्या और मिश्र दृष्टि द्वार का नाम दृष्टि है १०, ज्ञानद्वार का नाम ज्ञान है ११, योगद्वार का नाम योग है १२, उपयोगद्वार का नाम उपयोग है १३, वर्णादि द्वार का नाम वर्ण है १४, रसादि द्वार का नाम रस है १५, उच्छ्वासक द्वार का नाम उच्छ्वासक है १६, आहारक द्वार का नाम आहार है १७, विरति द्वार का नाम विरति है १८, क्रिया द्वार का नाम क्रिया है १९, बंधद्वार का नाम बंध है २०, संज्ञाद्वार का नाम संज्ञा है २१, कषाय द्वार का नाम कषाय है २२, स्त्रीवेदादि

માણુ કહે છે. (૩) અપહરણુદ્વારને અપહાર કહે છે. (૪) ઉચ્ચતાદ્વારને ઉચ્ચત્વ કહે છે (૫) જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના બન્ધદ્વારને બન્ધ કહે છે. (૬) વેદનાદ્વારનું નામ વેદના છે (૭) ઉદયદ્વારનું નામ ઉદય છે (૮) ઉદીરણા દ્વારનું નામ ઉદીરણા છે. (૯) લેશ્યાદ્વારનું નામ લેશ્યા છે. (૧૦) સમ્યક્, મિથ્યા અને મિશ્રદૃષ્ટિ દ્વારનું નામ દૃષ્ટિ છે. (૧૧) જ્ઞાનદ્વારનું નામ જ્ઞાન છે (૧૨) યોગદ્વારનું નામ યોગ છે. (૧૩) ઉપયોગદ્વારનું નામ ઉપયોગ છે. (૧૪) વર્ણાદિ દ્વારનું નામ વર્ણ છે (૧૫) રસાદિ દ્વારનું નામ રસ છે. (૧૬) ઉચ્છ્વાસક દ્વારનું નામ ઉચ્છ્વાસક છે. (૧૭) આહારક દ્વારનું નામ આહાર છે. (૧૮) વિરતિદ્વારનું નામ વિરતિ છે. (૧૯) ક્રિયાદ્વારનું નામ ક્રિયા છે (૨૦) બન્ધકદ્વારનું નામ બન્ધક છે. (૨૧) સંજ્ઞાદ્વારનું નામ સંજ્ઞા છે. (૨૨) કષાયદ્વારનું નામ કષાય છે. (૨૩) સ્ત્રી વેદાદિ વેદદ્વારનું નામ સ્ત્રી છે. (૨૪)

बन्धद्वारम् २४, संज्ञी–संज्ञीद्वारम् २५, इन्द्रियाणि–इन्द्रियद्वारम् २६, अनुबन्धः–अनुबन्धद्वारम् २७, संवेधः–संवेधद्वारम् २८, आहारः–आहारद्वारम् २९ स्थितिः–स्थितिद्वारम् ३०, समुद्घातः–समुद्घातद्वारम् ३१, च्यवनम्–च्यवनद्वारम् ३२, मूलादिषु च सर्वजीवानाम् उपपातः–उपपातद्वारम् ३३, इत्येतानि त्रयस्त्रिंशद् विषयद्वाराणि प्रथमोद्देशके प्रतिपादितानि सन्तीति ॥

उत्पले जीवोत्पादवक्तव्यता ॥

मूलम् "तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी उप्पलेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ? गोयमा एगजीवे, णो अणेगजीवे, तेणं परं जे अन्ने जीवा उववज्जंति, तेणं णो एगजीवे, अणेगजीवे, तेणं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति ? किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? मणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णो नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति, माणुस्सेहिंतो वि उवव-

द्वार का नाम स्त्री है २३, बन्धद्वार का नाम बन्ध है २४, संज्ञीद्वार का नाम संज्ञी है २५, इन्द्रिय द्वार का नाम इन्द्रिय है २६, अनुबन्ध द्वार का नाम अनुबन्ध है २७, संवेधद्वार का नाम संवेध है २८, आहार द्वार का नाम आहार है २९, स्थितिद्वार का नाम स्थिति है ३०, समुद्घात द्वार का नाम समुद्घात है ३१, च्यवन द्वार का नाम च्यवन है ३२। मूलादिकों में सर्वजीवों के उत्पादक द्वार का नाम सर्वजीव मूलादि उपपात है ३३। इस प्रकार से प्रथम उद्देशक में तेंतीस द्वार कहे गये हैं।

બંધદ્વારનું નામ બંધ છે (૨૫) સંજ્ઞીદ્વારનું નામ સંજ્ઞી છે. (૨૬) ઇન્દ્રિયદ્વારનું નામ ઇન્દ્રિય છે. (૨૭) અનુબન્ધ દ્વારનું નામ અનુબંધ છે. (૨૮) સંવેધ દ્વારનું નામ સંવેધ છે. (૨૯) આહારદ્વારનું નામ આહાર છે. (૩૦) સ્થિતિદ્વારનું નામ સ્થિતિ છે. (૩૧) સમુદ્ઘાત દ્વારનું નામ સમુદ્ઘાત છે. (૩૨) ચ્યવનદ્વારનું નામ ચ્યવન છે. (૩૩) મૂલાદિકોમાં સર્વજીવોના ઉત્પાદ દ્વારનું નામ સર્વજીવ મૂલાદિ ઉપપાત છે. આ રીતે પહેલા ઉદ્દેશકમાં તેત્રીસદ્વાર કહ્યા છે.

जंति, देवेहिंतो वि उववज्जंति, एवं उववाओ भाणियव्वो, जहा वक्कंतीए वणस्सईकाइयाणं जाव ईसाणेत्ति ?। तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कोवा, दोवा, तिन्निवा, उक्कोसेणं संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा उववज्जंति २। तेणं भंते ! जीवा समए, समए, अवहीरमाणा केवइकालेणं अवहीरंति ? गोयमा ! तेणं असंखेज्जा, समए, समए, अवहीरमाणा अवहीरमाणा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं अवहीरंति, णो चेवणं अवहिया सिया ३ तेसिं णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं ४। तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ? गोयमा ! णो अबंधगा, बंधएवा, बंधगावा १, एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं आउयस्स पुच्छा ? गोयमा ! बंधए वा १, अबंधए वा २, बंधगा वा ३, अबंधगावा, ४, अहवा बंधएय, अबंधएय ५, अहवा बंधएय, अबंधगाय ६, अहवा बंधगाय, अबंधएय ७, अहवा बंधगाय अबंधगाय ८। एते अट्ठ भंगा ५। तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं वेदगा, अवेदगा ? गोयमा ! णो अवेदगा, वेदएवा वेदगावा, एवं जाव अंतराइयस्स। तेणं भंते! जीवा किं साया वेदगा, असाया वेदगा ? गोयमा ! साया वेयएवा, आसाया वेयएवा अट्ठ भंगा ६। तेणं भंते।

जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदई, णुदई ? गोयमा णो अणुदई, उदईवा, उदईणो वा, एवं जाव अंतराइयस्स ७। तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदीरगा, अणुदीरगा वा ? गोयमा ! णो अणुदीरगा, उदीरए वा, उदीरगा वा, एवं जाव अंतराईयस्स, नवरं वेयणिज्जाउएसु अट्ठ भंगा ८। तेणं भंते ! जीवा किं कण्हलेसा नीललेसा, काउलेसा, तेउलेसा? गोयमा! कण्हलेसे वा, जाव तेउलेसे वा, कण्हलेस्सा वा, नीललेस्सावा काउलेस्सावा, तेउलेसा वा अहवा कण्हलेसे य, नीललेस्से य, एवं एए दुयासंजोग तियासंजोग चउक्कसंजोगेणं असीईभंगा भवंति ९। तेणं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी ? गोयमा! णो सम्मद्दिट्ठी, णो, सम्मामिच्छादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी वा, मिच्छादिट्ठीणो वा, १०। तेणं भंते! जीवा किं नाणी, अन्नाणी? गोयमा! णो नाणी, अण्णाणी वा, अण्णाणिणो वा, ११। तेणं भंते ! जीवा किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी ? गोयमा! णो मणजोगी, णो वयजोगी, कायजोगीवा, कायजोगिणोवा १२। तेणं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता? अणागारोवउत्ता गोयमा! सागारोवउत्ते वा, अणागारोवउत्ते वा, अट्ठभंगा १३। तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीरगा कइवन्ना, कइगंधा, कइरसा, कइफासा पण्णत्ता? गोयमा! पंचवन्ना, पंचरसा, दुगंधा, अट्ठफासा पण्णत्ता, ते पुण अप्पणा, अवण्णा, अगंधा, अरसा, अफासा पण्णत्ता १४ १५। तेणं भंते ! जीवा किं उस्सासा,

निस्स, णोउस्सास निस्सासा? गोयमा! उस्सासएवा१ निस्सा-
सएवाणोउस्सास निस्सासएवा ३, उस्सासगा।वा ४, निस्सा-
सगाव, णोउस्सासनिस्सासगावा ६, अहवाउस्सासए य,
निस्साय ४, अहवा उस्सासए य, णो उस्सासनिस्सासए-
य४, अ। निस्सासए य, णो उस्सासनिस्सासए य४, अहवा
उस्सास निस्सासए य, णो उस्सासनिस्सासए य, अट्ठभंगा८।
एए छसं भंगा भवंति १६। तेणं भंते! जीवा किं आहारगा?
अणाहा? गोयमा! णो अणाहारगा आहारएवा, अणाहारएवा,
एवं अट्ठा १७। तेणं भंते! जीवा किं विरया, अविरया, विरया
विरया? यमा! णो विरया णो विरयाविरया, अविरएवा,
अविरया१८। तेणं भंते! जीवा किं सकिरिया, अकिरिया?
गोयमा गो अकिरिया, सकिरिए वा, सकिरिया वा १९।
तेणं ‹! जीवा किं सत्तविहवंधगा, अट्ठविहबंधगा?
गोयमा! त्तविहबंधएवा, अट्ठविहबंधए वा, अट्ठभंगा २०।
तेणं भंतेजीवा किं आहारसन्नोवउत्ता, भयसन्नोवउत्ता मेहु-
णसन्नोवा. परिग्गहसन्नोवउत्ता? गोयमा! आहारसन्नोव-
उत्ता वा, सीई भंगा २१। तेणं भंते जीवा किं कोहकसाई,
माणकसामायाकसाई, लोभकसाई? असीईभंगा २२। तेणं
भंते! जींकिं इत्थी वेदगा, पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदगा?
गोयमा! इत्थीवेदगा, नो पुरिसवेदगा, नपुंसगवेयएवा,
नपुंसगवेया २३ तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा,
पुरिसवेदगा, नपुंसगवेयबंधगा? गोयमा! इत्थीवेयबंधए-

वा, पुरिसवेयबंधएवा, नपुंसगवेय बंधएवा, छव्वीसं भंगा२४। तेणं भंते! जीवा किं सन्नी, असन्नी? गोयमा! णो सन्नी, असन्नीवा, असन्निणोवा २५। तेणं भंते! जीवा किं सइंदिया, अणिंदिया? गोयमा! णो अणिंदिया, सइंदिएवा, सइंदियावा२६। से णं भंते! उप्पलजीवे ति कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं २७। सेणं भंते! उप्पलजीवे पुढवीजीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिमागतिं करेज्जा? गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दोभवग्गहणाइं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं, कालादेसणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवतियं कालं सेवेज्जा, एवंतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा। सेणं भंते! उप्पलजीवे, आउजीवे एवं चेव, एवं जहा पुढवीजीवे भणिए तहा जाव वाउजीवे भाणियव्वे। सेणं भंते! उप्पलजीवे से वणस्सइजीवे से पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा, केवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ? गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अणंतं कालं–तरुकालं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ। सेणं भंते! उप्पलजीवे बेइंदियजीवे, पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा, केवइयं कालं गतिमागतिं कज्जइ? गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्को-

सेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतो-मुहुत्ता, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं, कालं गतिरागतिं कज्जइ। एवं तेइंदिय जीवे, एवं चउरिंदिय जीवे वि। सेणं भंते! उप्पलजीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणिय जाव, पुणरवि उप्पलजीवे त्ति, पुच्छा, गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गणाइं, उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं. उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्ताइं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिमागतिं करेज्जा। एवं मणुस्सेण वि, समं जाव, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा २८। तेणं भंते! जीवा किमाहारमाहारेंति? गोयमा! दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं, एवं जहा आहारुद्देसए। वणस्सइकाइयाणं आहारो तहेव जाव सव्वप्पणयाए, आहारमाहारेंति, नवरं नियमाछद्दिसिं सेसं तंचेव २९। तेसिं णं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दसवास-सहस्साइं ३०। तेसिं णं भंते! जीवाणं कइसमुग्घाया पण्णत्ता? गोयमा! तओ समुग्घाया पण्णत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए, कषायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए ३१। तेणं भंते! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति? गोयमा! समोहयावि मरंति, असमोहयावि मरंति ३२। तेणं भंते! जीवा अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति?-किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति? एवं

जहा वक्कंतीए उव्वट्टणाए, वणस्सइकाइयाणं तहा भाणियव्वं। अह भंते! सव्वपाणा, सव्वभूया, सव्वजीवा, सव्वसत्ता, उप्पलमूलत्ताए, उप्पलकंदत्ताए, उप्पलनालत्ताए, उप्पलपत्तत्ताए, उप्पलकेसरत्ताए, उप्पलकण्णियत्ताए, उप्पलथिभुगत्ताए. उववन्न पुव्वा? हंता, गोयमा! असतिं अदुवा अणंतक्खुत्तो। सेवं भंते! सेवं भंते त्ति॥सू० १॥

॥इइ उप्पलुद्देसओ समत्तो॥११-१॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहे यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत्-उत्पलं खलु भदन्त! एकपत्रकम् किम् एकजीवम्, अनेकजीवम्? गौतम! एकजीवं, नो अनेकजीवम्, तेन परं ये अन्ये जीवा उपपद्यन्ते, ते खलु नो एकजीवाः, अनेकजीवाः, ते खलु भदन्त! जीवाः केभ्यः उपपद्यन्ते? किं नैरयिकेभ्यः उपपद्यन्ते? तिर्यग्योनिकेभ्यः उपपद्यन्ते? मनुष्येभ्यः उपपद्यन्ते? देवेभ्य उपपद्यन्ते? गौतम! नो नैरयिकेभ्यः उपपद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, मनुष्येभ्योऽपि उपपद्यन्ते, देवेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, एवम्-उपपातो भणितव्यः, यथा व्युत्क्रान्तिके वनस्पतिकायिकानां यावत् ईशान इति १ ते खलु भदन्त! जीवाः, एकसमयेन कियन्तः उपपद्यन्ते? गौतम! जघन्येन एकोवा, द्वौ वा, त्रयोवा, उत्कृष्टेन संख्येयाः वा, असंख्येया वा उपपद्यन्ते २। ते खलु भदन्त! जीवाः समये समये अपह्रियमाणाः अपह्रियमाणाः कियत्कालेन अपह्रियन्ते? गौतम! ते खलु असंख्येयाः समये समये अपह्रियमाणाः अपह्रियमाणाः असंख्येयाभ्यः उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभ्यः अपह्रियन्ते, नोचैव खलु अपहृताः स्युः ३। तेषां खलु भदन्त! जीवानां किं महालया शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन सातिरेकं योजनसहस्रम् ४। ते खलु भदन्त! जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं बन्धकाः, अबन्धकाः? गौतम! नो अबन्धकाः, बन्धको वा, बन्धकाः वा एवं यावत् अन्तरायिकस्य, नवरम्—आयुषः पृच्छा? गौतम! बन्धकोवा, अबन्धको वा, बन्धका वा, अबन्धका वा, अथवा बन्धकश्च, अबन्धकश्च, अथवा बन्धकश्च अबन्धकाश्च, अथवा बन्धकाश्च, अबन्धकश्च, अथवा बन्धकाश्च अबन्धकाश्च, ८ एते अष्टौ भङ्गाः ५। ते खलु भदन्त! जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं वेदकाः, अवेदकाः? गौतम! नो अवेदकाः वेदको वा,

वेदका वा, एवं यावत्–आन्तरायिकस्य। ते खलु भदन्त! जीवाः किं सातावेदकाः, असातावेदकाः? गौतम! सातावेदको वा, असातावेदकोवा, अष्ट भङ्गाः ६! ते खलु भदन्त! जीवा ज्ञानावर्णीयस्य कर्मणः किम् उदयिनः? अनुदयिनः? गौतम! नो अनुदयिनः, उदयीवा, उदयिनो वा, एवं यावत् आन्तरायिकस्य ७। ते खलु भदन्त! जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किम् उदीरका अनुदीरकावा? गौतम! नो अनुदीरकाः, उदीरको वा, उदीरकावा। एवं यावत् आन्तरायिकस्य, नवरम्, वेदनीयायुष्योः अष्टभङ्गा ८। ते खलु भदन्त! जीवाः किं कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याः, तेजोलेश्याः? गौतम! कृष्णलेश्यो वा, यावत् तेजोलेश्यो वा, कृष्णलेश्याः वा, नीललेश्या वा, कापोतलेश्या वा, तेजोलेश्या वा, अथवा कृष्णलेश्यश्च, नीललेश्यश्च, एवम् एते द्विकसंयोग त्रिकसंयोग-चतुष्कसंयोगेन अशीति भङ्गा भवन्ति ९ ते खलु जीवाः किं सम्यग्दृष्टयः, मिथ्या दृष्टयः, सम्यग् मिथ्यादृष्टयः? गौतम! नो सम्यग्दृष्टिः, नो सम्यग् मिथ्यादृष्टिः, मिथ्यादृष्टिर्वा, मिथ्यादृष्टयोवा १०। ते खलु भदन्त! जीवाः किं ज्ञानिनः? अज्ञानिनः गौतम! नो ज्ञानी, अज्ञानी वा, अज्ञानिनोवा ११। ते खलु भदन्त! जीवाः किं मनोयोगिनः, वचोयोगिनः, काययोगिनः? गौतम! नो मनोयोगी, नो वचो योगी, काययोगीवा, काययोगिनो वा, १२। ते खलु भदन्त! जीवाः किं साकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयुक्ताः? गौतम! साकारोपयुक्तोवा, अनाकारोयुक्तोवा, अष्ट भङ्गः १३। तेषां खलु भदन्त! जीवानां शरीरकाणि कति वर्णानि, कति गन्धानि, कति रसानि, कति स्पर्शानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! पञ्चवर्णानि, पञ्चरसानि, द्विगन्धानि. अष्टस्पर्शानि प्रज्ञप्तानि ते पुनः आत्मना अवर्णाः, अगन्धाः, अरसाः, अस्पर्शाः, प्रज्ञप्ताः १४–१५। ते खलु भदन्त! जीवाः किम् उच्छ्वासाः, निश्वासाः, नो उच्छ्वासनिःश्वासः? गौतम! उच्छ्वासको वा१, निःश्वासको वा२, नो उच्छ्वासनिःश्वासका वा३, उच्छ्वासका वा४, निःश्वासका वा५ नो उच्छ्वासनिःश्वासका वा ६ अथवा उच्छ्वासकश्च, निःश्वासकश्च ४ अथवा उच्छ्वासकश्च, नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च ४, अथवा निःश्वासकश्च, नो उच्छ्वास निःश्वासकश्च ४, अथवा उच्छ्वासकश्च, नि श्वासकश्च, नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च अष्टौ भङ्गाः, ८ एतेषड्विंशतिः भङ्गा भवन्ति १६। ते खलु जीवाः किम् आहारकाः, अनाहारकाः? गौतम! णो आहारका आहारकोवा, अनाहारकोवा, एवम् अष्टौ भङ्गाः १७। ते खलु भदन्त! जीवाः किं विरताः, अविरताः, विरताविरताः? गौतम! नो विरताः, नो विरताविरताः, अविरतोवा, अविरतावा १८। ते खलु भदन्त! जीवाः किं

सक्रियाः, अक्रियाः ? गौतम ! नो अक्रियाः, सक्रियो वा सक्रिया वा १९। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं सप्तविधवन्धकाः, अष्टविधवन्धकाः ? गौतम ! सप्तविधवन्धको वा, अष्टविधवन्धको वा, अष्ट भङ्गाः २०। ते खलु भदन्त ! जीवाः किम् आहारसंज्ञोपयुक्ताः, भयसंज्ञोपयुक्ताः, मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः ? परिग्रह संज्ञोपयुक्ता गौतम ! आहारसंज्ञोपयुक्ता वा, अशीतिः भङ्गाः। २१ ते खलु भदन्त ! जीवाः किम् क्रोधकषायिणः, मानकषायिणः, मायाकषायिणः, लोभकषायिणः ? अशीतिः भङ्गाः २२। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं स्त्रीवेदकाः, पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः ? गौतम ! नो स्त्रीवेदकाः, नो पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदको वा, नपुंसकवेदका वा २३। ते खलु भदन्त ! जीवाः किम् स्त्रीवेदवन्धकाः, पुरुषवेदवन्धकाः, नपुंसकवेद वन्धकाः ? गौतम ! स्त्रीवेदवन्धको वा पुरुषवेदवन्धको वा, नपुंसकवेदवन्धको वा षड्विंशतिः भङ्गा । २४ ते खलु भदन्त ! जीवाः किं संज्ञिनः, असंज्ञिनः ? गौतम ! नो संज्ञी, असंज्ञीवा, असंज्ञिनोवा २५। ते खलु भदन्त ! जीवाः किं सेन्द्रियाः, अनिन्द्रियाः ? गौतम ! नो अनिन्द्रियाः, सेन्द्रियो वा, सेन्द्रिया वा २६। स खलु भदन्त ! उत्पलजीव इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन असंख्येयं कालम् २७। स खलु भदन्त ! उत्पलजीवः पृथिवीजीवः पुनरपि उत्पलजीव इति कियन्तं कालं सेवेत ? कियन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात् ? गौतम ! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कृष्टेन असंख्येयानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन असंख्येयं कालम्, एतावन्तं कालं सेवेत, एकावन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात् । स खलु भदन्त ! उत्पलजीवः अप्जीवः, एवमेव, एवं यथा पृथिवीजीवो भणितस्तथा यावत् वायुजीवो भणितव्यः । स खलु भदन्त ! उत्पलजीवः स वनस्पतिजीवः, स पुनरपि उत्पलजीव इति कियन्तं कालं सेवेत ? कियन्तं कालं गतिमागतिं करोति ? गौतम ! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कृष्टेन अनन्तानि भवग्रहणानि, काला देशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन अनन्तं कालं तरुकालम् इयन्तं कालं सेवेत, इयन्तं कालं गतिमागतिं करोति । स खलु भदन्त ! उत्पलजीवो द्वीन्द्रियजीवः पुनरपि उत्पलजीव इति कियन्त काल सेवेत ? कियन्तं कालं गतिमागतिं करोति ? गौतम ! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कृष्टेन संख्येयानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन संख्येयं कालम्, इयन्तं कालं सेवेत, इयत्तं कालं गतिमागतिं करोति । एवं त्रीन्द्रियजीवः एवं चतुरिन्द्रिय जीवोऽपि । स खलु भदन्त ! उत्पलजीवः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवः पुनरपि उत्पलजीव इति पृच्छा ? गौतम ! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कृष्टेन अष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन पूर्वकोटिपृथक-

त्वानि इयन्तं कालं सेवेत, इयन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात। एवं मनुष्येणापि समं यावत् इयन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात् २८। ते खलु भदन्त! जीवाः, किम् आहारमाहारयन्ति? गौतम! द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशानि द्रव्याणि, एवं यथा आहारकोद्देशके वनस्पतिकायिकानाम् आहारस्तथैव यावत् सर्वात्मना आहार-माहारयन्ति, नवरं नियमात् षड् दिक्षु शेषं तदेव २९। तेषां खलु भदन्त! जीवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन दशवर्षसहस्राणि ३०। तेषां खलु भदन्त! जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः? गौतम! त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—वेदनासमुद्घातः, कषायसमुद्घातः, मारणान्तिकसमुद्घातः ३१। ते खलु भदन्त! जीवाः मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहताः म्रियन्ते, असमवहताः म्रियन्ते? गौतम! समवहता अपि म्रियन्ते, असमवहता अपि म्रियन्ते ३२। ते खलु भदन्त! जीवाः अनन्तरम् उद्वृत्य कुत्र गच्छन्ति? कुत्र उपपद्यन्ते? किं नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेषु उपपद्यन्ते, एव यथा व्युत्क्रान्तिकानि, उद्वर्तनानि वनस्पतिकायिकानाम् तथा भणितव्यम्। अथ भदन्त! सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः, उत्पलमूलतया, उत्पल कन्दतया, उत्पलनालतया, उत्पलपत्रतया, उत्पलकेशरतया, उत्पलकर्णिकतया, उत्पलथिभुगतया उपपन्नपूर्वाः? हन्त, गौतम! असकृत् अथवा अनन्तकृत्वः तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

टीका—अथोत्पलस्थजीवान् प्ररूपयितुमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी—' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, राजगृहे यावत्—नगरे स्वामीसमवसृतः, धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत्

उत्पल (कमल) में जीवोत्पादवक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा उत्पल (कमल) के जीवों की प्ररूपणा की है—'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवास-माणे एवं वयासी' उस काल और उस समय में राजगृह नगर में महा-वीर स्वामी पधारे. उनके धर्मोपदेश को सुनने के लिये परिषद् अपने

ઉત્પલમાં (કમલમાં) જીવોત્પાદ વક્તવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા ઉત્પલ (કમળ) ના જીવોની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી છે—"तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी" તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા.

निर्गच्छति. धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो विनयेन शुश्रूषमाणो नमस्यन् प्राञ्जलिपुटः विनयेन पर्युपासीनो गौतमः भगवन्तम् एव-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'उप्पलेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?' हे भदन्त! उत्पलम् खलु कमलविशेषः एक पत्रकम्- एकं पत्रं यत्र तदेकपत्रकम्, अथवा एकंच तत्पत्रम् एकपत्रम् एकपत्रं तदेव एकपत्रकम् तस्मिन् सति, उत्पलादेरेक पत्रावस्थायामित्यर्थः, एकपत्रकं चात्र किशलयावस्थाया अनन्तरम् अवसेयमितिभावः। किम् एक जीवम्-एको जीवो यत्र तदेकजीवम्? किं वा अनेकजीवं भवति? अनेकेजीवा यत्र तदनेकजीवम्, तथाविधमित्यर्थः, भगवानाह-'गोयमा! एगजीवे, णो अणेग जीवे, तेण परं जे अन्ने जीवा उववज्जंति, तेणं णो एगजीवा, अणेगजीवा हे गौतम! उत्पलम् एकपत्रावस्थायाम् एक जीवं

२ स्थान से निकली और महावीर स्वामी के पास आई, महावीर स्वामी ने धर्मदेशना दी. उसको श्रवण कर वह पीछे अपने २ स्थान पर चली गई. इसके बाद विनय के साथ गौतम ने दोनों हाथ जोडकर नमस्कार करते हुए प्रभु से इस प्रकार पूछा-'उप्पले णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे' हे भदन्त! उत्पल-कमलविशेष आदि जब एकपत्रावस्था वाला होता है (यह अवस्था किशलयावस्था (कोंपल) के अनन्तर होती है) तब वह क्या एकजीव वाला-एक है जीव जिसमें ऐसा होता है या अनेक जीव वाला-अनेक हैं जीव जिसमें ऐसा होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'एगजीवे, णो अणेग जीवे, तेण परं जे अन्ने जीवा उववज्जंति, तेणं णो एगजीवा-अणेगजीवा' एक पत्रावस्था में उत्पल एकजीव वाला होता है, अनेकजीव वाला नहीं

તેમનાં દર્શન કરવાને માટે તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે પરિષદ (પ્રખદા) નીકળી મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા તેમની દેશના સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી ત્યાર બાદ ગૌતમ સ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને નમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછ્યું—"उप्पलेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे? હે ભગવન્ ઉત્પલ (કમળ વિશેષ) જ્યારે એકપત્રાવસ્થાવાળું હોય છે, ત્યારે શું તે એક જીવવાળું હોય છે, કે અનેક જીવવાળું હોય છે? (જેમાં એક જ જીવ હોય તેને એક જીવવાળું અને અનેક જીવ હોય તેને અનેક જીવવાળું કહે છે)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "एग जीवे णो अणेगजीवे, तेण पर जे अन्ने उववज्जंति, तेणं णो एग जीवा-अणेग जीवा" એક

भवति, नो अनेकजीवं भवति, किन्तु तेनपरं तदनन्तरम् प्रथमपत्रानन्तरम् अनेकपत्रावस्थायामित्यर्थः, ये अन्ये प्रथम पत्रव्यतिरिक्ताः जीवाः जीवाश्रयत्वात् द्वितीयपत्रादयोऽवयवाः उत्पद्यन्ते, ते खलु नो एकजीवाः नैकजीवाश्रयाः किन्तु अनेकजीवाश्रया भवन्ति अथवा तेन परं-ततः एकपत्रात् परतः शेषपत्रादिषु येऽन्ये जीवा उत्पद्यन्ते, ते नो एकजीवाः, अपितु अनेकजीवाः अनेके भवन्तीति प्रथममुपपातद्वारम् १। अथ प्रथममुपपात द्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति ? किं नेरइएहिंतो उववज्जंति ? तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? मणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? देवेहिंतो उववज्जंति ? हे भदन्त ! ते खलु द्विपत्राद्यवस्थोत्पलस्था जीवाः केभ्यः उपपद्यन्ते ? किं नैरयिकेभ्यः उपपद्यन्ते किंवा तिर्यग्योनिकेभ्यः उपपद्यन्ते ? किंवा मनुष्येभ्यः

होता है। किन्तु-जब प्रथमपत्र के अनन्तर वह अनेक पत्रों से युक्तता की अवस्था में आ जाता है-प्रथमपत्र से व्यतिरिक्त द्वितीय पत्रादिरूप अवयव उत्पन्न हो जाते हैं तब वे एक जीवाश्रय नहीं रहते किन्तु अनेक जीवाश्रय हो जाते हैं-अथवा-एक पत्र से आगे शेष पत्रादिकों में जो दूसरे जीव उत्पन्न होते हैं वे एक जीव नहीं हैं, अपि तु अनेक जीव हैं। ऐसा यह प्रथम द्वार है।

अब गौतम इसी प्रथम उपपात द्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति, किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति, मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, देवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! वे द्वि पत्रादि अवस्थावाले उत्पल में रहे हुए जीव वहां कहां से उत्पन्न होते हैं-क्या नैरयिकों में से उत्पन्न होते

પત્રાવસ્થામા ઉત્પલ એક જીવવાળું હોય છે, અનેક જીવવાળું હોતું નથી. પરન્તુ જ્યારે તે અનેક પત્રોથી યુક્ત બને છે,-પ્રથમ પત્ર ઉપરાન્ત જ્યારે દ્વિતીય પત્રાદિરૂપ અવયવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે તે એક જીવવાળું રહેતું નથી, પણ અનેક જીવવાળું થઈ જાય છે. અથવા વધારાના પત્રાદિકોમાં જે બીજા જીવો ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તે જીવોને કારણે તેને એક જીવવાળું કહ્યુ નથી, પણ અનેક જીવવાળુ કહ્યું છે. એવું આ પ્રથમદ્વાર છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રથમ ઉપપાત દ્વારને વિષે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-' तेणं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति, किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, देवेहिंतो उववज्जंति ?" હે ભગવન્ ! તે દ્વિ પત્રાદિ અવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલા જીવો ક્યાંથી આવીને ત્યા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે-શું નારકોમાંથી આવીને

उपपद्यन्ते ? किंवा देवेभ्यः उपपद्यन्ते ? भगवानाह-'गोयमा ! नो नेरइएहिंतो भगवानाह-उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति, माणुसेहिंतो वि उववज्जंति, देवेहिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम ! द्विपत्राद्यवस्थोत्पलस्था जीवा नो नैरयिकेभ्य उपपद्यन्ते, अपितु तिर्यग्यौनिकेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, मनुष्येभ्योऽपि उपपद्यन्ते, देवेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, 'एवं उववाओ भाणियव्वो, जहा वक्कंतीए वणस्सइकाइयाणं जाव ईसाणेत्ति' एवम् उक्तरीत्या उपपातः उत्पलस्थजीवानामुत्पादो भणितव्यो वक्तव्यः, यथा प्रज्ञापनायाः षष्ठे व्युत्क्रान्तिपदे वनस्पतिकायिकानां यावत् ईशानान्तदेवेभ्यः उपपातः उक्तस्तथैवात्रापि

हैं ? या तिर्यञ्चों में से उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों में से उत्पन्न होते हैं ? या देवों में से उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'नो नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति, माणुसेहिंतो वि उववज्जंति, देवेहिंतो वि उववज्जति' द्विपत्रादि अवस्थावाले उत्पल में रहे हुए जीव वहां नैरयिकों में से उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु वे वहां तिर्यंच योनि में से भी उत्पन्न होते हैं. मनुष्ययोनि में से भी उत्पन्न होते हैं, तथा देवयोनि में से भी उत्पन्न होते हैं। एवं उववाओ भाणियव्वो, जहा वक्कंतीए वणस्सइकाइण जाव ईसाणेत्ति' इस प्रकार से उत्पलस्थ जीवों का उत्पाद जैसा कि प्रज्ञापना के छठे व्युत्क्रान्तिपद में वनस्पति कायिक जीवों का उत्पाद यावत् ईशानान्त

તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય થાય છે ? કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! હે ગૌતમ ! नो नेरइएहिंतो उववज्जति" દ્વિ પત્રાદિ અવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલા જીવો નરકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં નથી, 'तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति माणुसेहिंतो वि उववज्जंति, देवेहिंतो वि उववज्जंति" પરન્તુ તેઓ તિર્યંચયોનિમાથી આવીને પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યયોનિમાથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને દેવયોનિમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. "एव उववाओ भाणियव्वो, जहा वक्कंतीए वणस्सइयाणं जाव ईसाणे त्ति" આ પ્રકારે ઉત્પલના જીવોના ઉત્પાદને અનુલક્ષીને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્કાન્તિપદમાં વનસ્પતિકાયિક જીવોના ઉત્પા-

वक्तव्यः, तथा-चोक्तं प्रज्ञापनायाम्-'यदि तिर्यतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते ? किम् एकेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते ? किंवा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते ? हे गौतम ! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो-ऽपि उपपद्यन्ते यावत्-द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, एवं मनुष्येभ्योऽपि उपपद्यन्ते तथा देवेभ्योऽपि भवनपत्यादीशान्तेभ्य उपपद्यन्ते इति भावः इति प्रथममुपपात द्वारम् । १ ।

देवों में से कहा गया है वैसा ही कहना चाहिये। प्रज्ञापना में इस विषय में ऐसा कहा गया है-गौतम ने प्रभु से जब ऐसा पूछा कि हे भदन्त ! जब जीव वनस्पतिकायिकों में तिर्यंच योनि में से आकर उत्पन्न होता है तो क्या वह एकेन्द्रिय तिर्यंच योनिकों में से आकर उत्पन्न होता है ? या द्वीन्द्रिय तिर्यंचों में से आकर उत्पन्न होता है ? या तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय और पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में से आकर उत्पन्न होते है ? तब इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा-हे गौतम ! वहां जीव एकेन्द्रिय तिर्यंचों में से आकर भी उत्पन्न हो सकता है और द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय तथा पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में से भी आकर उत्पन्न हो सकता है : मनुष्यों में से भी आकर उत्पन्न हो सकता है। देवों में से भी आकर के उत्पन्न हो सकता है। अर्थात् भवनपति से लेकर ईशान तकके देव एकेन्द्रियरूप पर्याय में उत्पन्न हो सकते हैं। ऐसा यह पहिला उपपात द्वार है । १ ।

દના વિષયમાં જેવું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે, તેવુ પ્રતિપાદન અહીં પણ કરવુ જોઇએ. "ઇશાનદેવલોક પર્યન્તના જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે," આ કથન પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- ભગવન્ ! જો જીવ વનસ્પતિકાયિકોમાં તિર્યંચયોનિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે દ્વીન્દ્રિયતિર્યંચોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે તેઇન્દ્રય, ચૌઇન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે ?

આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે- હે ગૌતમ ! ત્યાં એકેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાંથી અને દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે એટલે કે ભવનપતિથી લઇને ઈશાનકલ્પ પર્યન્તના દેવો ત્યાં એકે-

अथ द्वितीयं परिमाणद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जति?' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलस्था जीवा एकसमयेन एकसमये कियन्तः उपपद्यन्ते ? भगवानाह-'गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जावा, असंखेज्जावा उववज्जति२' हे गौतम ! ते जीवाः उत्पलवर्तिनो जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा उत्पद्यन्ते उत्कृष्टेन संख्येया वा, असंख्येया वा उपपद्यन्ते२, इति द्वितीयं परिमाणद्वारम् ।२।

अथ तृतीयमपहारद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवइकालेणं अवहीरंति?' हे भदन्त ! ते खलु

अब द्वितीय परिमाण द्वार को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त ! वे उत्पलस्थ जीव एक समय में कितने तक उत्पन्न हो सकते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति' जघन्य से उत्पल में जीव एक भी उत्पन्न हो सकता है दो भी उत्पन्न हो सकते हैं और तीन भी उत्पन्न हो सकते हैं। उत्कृष्ट से उसमें संख्यात भी उत्पन्न हो सकते हैं और असंख्यात भी उत्पन्न हो सकते हैं। इस प्रकार से यह परिमाणद्वार है ।२।

अब गौतम तृतीय अपहारद्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते ! जीवा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवइ-

---

न्द्रिय पर्यायमां उत्पन्न थई शके छे. आ प्रकारनुं आ पहेलुं उपपातद्वार छे

બીજા પરિમાણુદ્વારની પ્રરૂપણા - ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेण भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?" હે ભગવન્! ઉત્પલની અંદર એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ' जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्निवा, उक्कोसेणं सखेज्जा वा, असंखेज्जा उववज्जंति " એક સમયમાં ઉત્પલમાં ઓછામાં ઓછા એક જીવ પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, બે જીવ પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને ત્રણ જીવ પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત જીવો પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને અસંખ્યાત જીવો પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે આ પ્રકારનુ આ પરિમાણુ દ્વાર છે ॥૨॥

ત્રીજા અપહાર દ્વારની પ્રરૂપણા—આ વિશયને અનુલક્ષીને ગૌતમનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते ! जीवा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा केवइ कालेणं अवहीरंति"

उत्पलवर्तिनो जीवाः समये समये-प्रतिसमयम् अपहियमाणाः अपह्रियमाणाः उत्पलात् निस्सार्यमाणाः निस्सार्यमाणाः कियत्कालेन अपह्रियन्ते ? निस्सार्यन्ते ? भगवानाह-'गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणिहिं अवहीरंति' हे गौतम ! ते खलु उत्पलवर्तिनो जीवाः समये समये प्रतिसमयम् अपह्रियमाणाः अपह्रियमाणाः निरन्तरं निस्सार्यमाणाः सन्तः असंख्येयाभिः उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः अपह्रियन्ते-निस्सार्यन्ते किन्तु 'णो चेवणं अपहियासिया३' नो चैव खलु अपहृताः सर्वथा निःसारिताः स्यु-भवेयुः इति तृतीयमपहारद्वारम् ३।

अथ चतुर्थ मुच्चत्वस्वरूपावगाहनाद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेसिं णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोवगाहणा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! तेषां खलु उत्पलस्थ-

---

कालेणं अवहीरंति' हे भदन्त ! वे उत्पलवर्त्ती जीव यदि उस उत्पल में से एक एक समय में बाहर काढे जावें तो कितने काल में वे उससे पूरे बाहर निकाले जा सकते है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'तेणं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति' वे उत्पलवर्त्ती जीव यदि एक एक समय में उसमें से असंख्यात २ की संख्या में बाहिर निकाले जावें और इस प्रकार से वे निरन्तर असंख्यात उत्सर्पिणी काल तक एव असंख्यात अवसर्पिणी काल तक बाहिर निकाले जाते रहें-तब भी वे उसमें 'णो चेव णं अवहिया सिया' पूरे बाहर नहीं निकाले जा सकते हैं। इस प्रकार से यह तृतीय अपहार द्वार है ।३।

अथ गौतम चतुर्थ उच्चत्वरूप अवगाहना द्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसिं णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरो-

---

હે ભગવન્ ! ઉત્પલવર્તી જીવોને જો એક એક સમયે એક એકને હિસાબે બહાર કાઢવામાં આવે, તો કેટલા કાળમા તેમાંથી તે બધાં જીવોને બહાર કાઢી શકાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! तेणं असंखेज्जा समए२ अवहीरमाणा२ असंखेज्जाहि उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहि अवहीरंति" તે ઉત્પલમાંથી જો એક એક સમયે અસંખ્યાતને હિસાબે જીવોને નિરન્તર બહાર કાઢવામા આવે, અને અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળપર્યન્ત તે ક્રિયા નિરન્તર ચાલુ રહે તો પણ "णो चेव ण अपहिया सिया" તેમને પૂરેપૂરા બહાર કાઢી શકાતા નથી. આ પ્રકારનું આ ત્રીજું અપહાર દ્વાર છે. ॥૩॥

जीवानां किं महालया कीदृग्विशाला शरीरावगाहना–प्रज्ञप्ता? भगवानाह– 'गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं४' हे गौतम! उत्पलवर्तिजीवानाम् शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन सातिरेकम् किञ्चिदधिकम् योजनसहस्रं प्रज्ञप्तं, इति चतुर्थमुच्चत्वद्वारम्।४।

अथ पञ्चम बन्धद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'तेणं भंते जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा, अबंधगा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलवर्तिनो जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं बन्धकाः भवन्ति? अबन्धकाः वा भवन्ति? भगवानाह–'गोयमा! णो अबंधगा, बंधए वा, बंधगा वा। एवं जाव अंतराइयस्स'

गाहणा पण्णत्ता' हे भदन्त? उन उत्पलवर्त्ती जीवों की शरीरावगाहना कितनी बडी विशाल कही गई है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम? 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं' उत्पलवर्ती उन जीवों की अर्थात् कमल की शरीरावगाहना कम से कम अङ्गुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और अधिक से अधिक कुछ अधिक एक हजार योजन प्रमाण की कही गई है। इस प्रकार यह उच्चत्वद्वार है।४।

अब पंचवां बन्धद्वार को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं– 'तेणं भंते। जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा, अबंधगा' हे भदन्त! उत्पलवर्ती वे जीव ज्ञानावरणीय कर्म के बंधक होते हैं? या अबन्धक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'गोयमा! णो अबंधगा, बंधए वा बंधगा वा एवं जाव अंतराइयस्स' हे गौतम! वे

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! હે ગૌતમ! "जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेण सातिरेगं जोयणसहस्सं" ઉત્પલવર્તી જીવોની એટલે કે કમળની શરીરાવગાહના ઓછામાં ઓછી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને વધારેમાં વધારે એક હજાર યોજન કરતાં પણ સહેજ વધારે છે. આ પ્રકારનું આ ચોથું ઉચ્ચત્વદ્વાર છે. ॥૪॥

હવે પાંચમાં બન્ધદ્વારની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा, अबंधगा?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલવર્તી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બન્ધક હોય છે? કે અબન્ધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "णो अबंधगा, बंधए वा बंधगा वा एवं जाव अंतराइयस्स" તે જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના

हे गौतम ! ते जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो नो अवन्धका भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रावस्थायाम् जीवस्य एकत्वात् स जीवो वन्धको भवति ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः, द्वयादि पत्रावस्थायां तु जीवानां बहुत्वात् ते जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो बन्धका भवन्ति। एवं रीत्या यावत्-दर्शनावरणीयादारभ्य आन्तरायिक-पर्यन्तानां कर्मणां नो अवन्धका भवन्ति, अपितु एकपत्रावस्थायाम् जीवस्य एकत्वाद् बन्धको भवति, द्वयादिपत्रावस्थायांतु जीवानां बहुत्वात् बन्धकाः भवन्तीति भावः। आयुष्केतु कर्मणि तदबन्धावस्थाऽपि स्यात्, तदपेक्षया च अवन्धकोऽपि भवति, अवन्धका अपि भवन्ति, इत्यभिप्रायेण प्रश्नोत्तरमाह-' नवरं आउयस्स

जीव ज्ञानावरणीय कर्म के अबन्धक नहीं होते हैं-किन्तु एकपत्रावस्था में उत्पल के एक जीव होने से वह एक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंधक होता है और जब वह उत्पल द्वयादिपत्रावस्था में हो जाता है-तब उस अवस्था में जीवों की अधिकता हो जानेसे वे सब जीव ज्ञानावरणीय कर्म के बंधय होते हैं। इसी प्रकार से यह कथन दर्शनावरणीय कर्म से लेकर अन्तराय कर्म तक जानना चाहिये-अर्थात् दर्शनावरणीयकर्मसे लेकर अन्तरायकर्म तक के कर्मों के वे जीव अबन्धक नहीं होते हैं किन्तु एकपत्रावस्था में उत्पलस्थ एक जीव इनका बंधक होता है, तथा द्वयादिपत्रावस्था में जीवोंकी बहुता होने से वे सब जीव इन कर्मों के बंधक होते हैं। आयुष्क कर्म में अबंधक भी होती है-इस अपेक्षा से एक जीव इसका अबंधावस्था वाला भी होता है और अनेक जीव भी इसके अबंधक होते हैं-इसी अभिप्राय से प्रश्नोत्तर

અબન્ધક હોતા નથી, પરન્તુ એક પત્રાવસ્થામાં ઉત્પલમા એક જીવનું અસ્તિત્વ હોવાથી તે એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બન્ધક હોય છે, પણ જ્યારે તે ઉત્પલ દ્વયાદિ પત્રાવસ્થાથી યુક્ત થાય છે, ત્યારે તેમાં જીવોની અધિકતા હોય છે; તે કારણે એ અવસ્થામાં ઉત્પલના સમસ્ત જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બન્ધક હોય છે. એવું જ કથન દર્શનાવરણીય કર્મથી લઇને અન્તરાય પર્યન્તના કર્મો વિષે પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ઉત્પલના જીવો દર્શનાવરણીયથી લઇને આન્તરાયિક પર્યન્તના કર્મના અબંધક હોતા નથી, પરન્તુ ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં ઉત્પલસ્થ એક જીવ તે કર્મોનો બન્ધક હોય છે, તથા ઉત્પલની દ્વયાદિ પત્રાવસ્થામાં ઉત્પલસ્થ બધાં જીવો તે કર્મોના બન્ધક હોય છે આયુષ્યકર્મમાં અબંધાવસ્થા પણ હોય છે. તે અપેક્ષાએ એક જીવ પણ તેનો અબન્ધક હોઈ શકે છે અને અનેક જીવો પણ તેના અબન્ધક હોઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો

पुच्छा, गोयमा ! बंधए वा, बधगा वा, अबंधगा वा ' नवरं ज्ञानावरणीयदि कर्मापेक्षया आयुष्यस्य कर्मणः को विशेषः ? इति पृच्छा, भगवानाह-हे गौतम ! उत्पलस्थो जीवः एकपत्रावस्थायाम् एकत्वात् आयुष्यस्य कर्मणो बन्धको वा भवति, अबन्धको वा भवति, द्वयादिपत्रावस्थायां तु बहुत्वात् उत्पलस्था जीवाः आयुष्यस्य कर्मणो बन्धका वा भवन्ति, अबन्धका वा भवन्ति । 'अहवा बधए य, अबंधए य' अथवा बन्धकश्च भवति, अबन्धकश्च भवति, ' अहवा बधए य, अबंधगाय ' अथवा बन्धकश्च भवति, अबन्धकाश्च भवन्ति. 'अहवा बंधगाय, अबंधएय' अथवा बन्धकाश्च भवन्ति, अवन्धकश्च भवति, 'अहवा बधगाय, अबंधगाय,' एते अट्ठ भंगा' अथवा

प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'नवरं आउयस्सपुच्छा-गोयमा ! बंघए वा अबधए वा बंधगा य अबधगा वा ' भदन्त ! ज्ञानावरणीयादि कर्मोंकी अपेक्षा से आयुष्यकर्म में क्या विशेषता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! उत्पलस्थ एक जीव एक पत्रावस्था में अकेला होने से-एक होने से-आयुष्य कर्मका बंधक भी होता है, अथवा अबंधकभी होता है. द्वयादिपत्रावस्था में बहुता होने से उत्पलस्थ वे सब जीव आयुष्य कर्म के बंधक भी होते हैं। 'अहवा बंधए य अबंधए य' अथवा एक जीव बंधक और एक जीव अबंधक होता है अहवा ' बंधए य अबंधगा य ' अथवा एक जीव बंधक होता है और अनेक जीव अबंधक होते हैं। 'अहवा बंधगा य, अबंधए य' अथवा अनेक जीव बंधक होते हैं और एक जीव अबंधक होता है 'अहवा बंधगा य अबंधगा य एए अट्ठ भंगा' अथवा अनेक जीव-बंधक होते हैं और

દ્વારા વ્યક્ત કરી છે—" नवरं आउयस्स पुच्छा गोयमा ! बंधएवा, अबंधएवा बधगा वा, अबंधगा वा " ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— " હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોની અપેક્ષાએ આયુષ્ક કર્મમાં શી વિશેષતા છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં ઉત્પલમાં જે એક જીવ હોય છે તે આયુકર્મનો બંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે દ્વયાદિ પત્રાવસ્થામાં તે ઉત્પલમાં જે અનેક જીવો હોય છે તેઓ બધાં આયુકર્મના બંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે. ' अहवा बंधए य अबंधए य " અથવા એક જીવ બંધક અને એક જીવ અબંધક હોય છે, " अहवा बंधए य अबंधगा य " અથવા એક જીવ બંધક હોય છે અને અનેક જીવ અબંધક હોય છે. " अहवा बंधगा य, अबंधए य " અથવા

बन्धकाश्च भवन्ति, अबन्धकाश्च भवन्ति, एते वर्णिता अष्टौ भङ्गा भवन्ति, तथाचात्र बन्धकाबन्धकपदयोरेकत्वयोगे एकवचनेन द्वौ विकल्पौ, बहुवचनेन च द्वौ विकल्पौ, द्विकयोगेतु यथायथमेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः इत्येवं सर्वसंकलनेन अष्टौ भङ्गा भवन्ति, ते च प्रदर्शिता एव।

कोष्टकं यथा-

१ बन्धकः	३ बन्धकाः	५ बन्धकश्च अबन्धकश्च	७ बन्धकाश्च अबन्धकश्च।
२अबन्धकः	४ अबन्धकाः	६ बन्धकश्च अबन्धकाश्च	८ बन्धकाश्च अबन्धकाश्च।

इति पञ्चमं बन्धद्वारम् ५।

अथ षष्ठ वेदनद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा णाणावर-

---

अनेक जीव अबंधक होते हैं-इस प्रकार से ये आठ भग होते हैं। जैसे यहां पर बंधक और अबंधक इन पदोंके एकत्वयोग में एक वचन के दो विकल्प और बहुवचन के दो विकल्प, तथा द्विकयोग में यथायोग्यरीति से एकत्व और बहुत्व को लेकर चार विकल्प होते हैं, इस प्रकार सब मिलाकर आठ भंग हो जाते हैं-जो ऊपर प्रदर्शित किये ही जा चुके हैं—

जैसे-एक बंधक १, एक अबंधक २, अनेक बंधक ३, अनेक अबंधक ४, एक बंधक और एक अबंधक ५, एक बंधक और अनेक अबंधक ६, अनेक बंधक और एक अबंधक ७, तथा अनेक बंधक और अनेक अबंधक ८,

अब छट्ठे वेदनद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते

અનેક જીવ બંધક હોય છે અને એક જીવ અબંધક હોય છે. "अहवा वंधगाय अबंधगा य, एए अट्ठ भंगा" અથવા અનેક જીવ (બધાં જીવો) બંધક હોય છે અને અનેકજીવો અબંધક હોય છે આ પ્રમાણે અહીં આઠ ભાંગા (વિકલ્પો) બને છે તે આઠ ભાંગાનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ—અહીં બન્ધક અને અબન્ધક, આ બે પદોના એકત્વ યોગમાં એક વચન હોવાથી બે વિકલ્પ, બહુવચન હોવાથી બે વિકલ્પ તથા દ્વિક સંયોગમાં યથા યોગ્ય રીતે એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૪ વિકલ્પ થાય છે. આ રીતે બધા મળીને ૮ વિકલ્પ બને છે, જે ઉપર પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ વિકલ્પોનો કોઠો નીચે આપ્યો છે (૧) એક બંધક (૨) એક અબંધક (૩) બધાં બંધક (૪) બધા અબંધક (૫) એક બંધક, એક અબંધક, (૬) એક બંધક અને બધાં અબંધક (૭) બધાં બંધક, એક અબંધક, (૮) બધાં બંધક અને બધાં અબંધક.

હવે છટ્ઠા વેદનદ્વારનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स

णिज्जस्स कम्मस्स किं वेदगा, अवेदगा ?' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलस्था जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं वेदका भवन्ति ? किंवा अवेदका भवन्ति ? भगवानाह– 'गोयमा ! णो अवेदगा, वेदएवा, वेदगावा, एवं जाव अंतराइयस्स' हे गौतम ! उत्पलस्था जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो नो अवेदका भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रावस्थायाम् एकत्वात् जीवो वेदको वा भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु बहुत्वात् जीवा वेदका वा भवन्ति, एवं–पूर्वोक्तरीत्या यावत्– दर्शनावरणीयादारभ्य आन्तरायिकपर्यन्तानां कर्मणाम् उत्पलस्था जीवा नो अवेदका भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रावस्थायाम् जीवस्य एकत्वात् वेदको भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु जीवानामनेकत्वात् वेदका भवन्ति इति भावः। गौतमः पृच्छति–'तेणं भंते ! जीवा किं सायावेयगा, असायावेयगा ?' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलवर्तिनो जीवाः किं सातावेदकाः ? भवन्ति ? किं वा असाता-

---

हैं–'तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं वेदगा अवेदगा ?' हे भदन्त ! वे उत्पलस्थ जीव क्या ज्ञानावरणीय कर्मके वेदक होते हैं या अवेदक होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! णो अवेदगा, वेदए वा, वेदगा वा, एवं जाव अंतराइयस्स' हे गौतम ! उत्पलस्थ जीव ज्ञानावरणीय कर्म के अवेदक नहीं होते हैं किन्तु उत्पल की एक पत्रावस्थामें एक जीव होने से वह जीव ज्ञानावरणीय कर्म का वेदक होता है, तथा द्व्यादिपत्रावस्था में जीवों की बहुता होने से वे सब जीव ज्ञानावरणीय कर्म के वेदक होते हैं इस प्रकार अन्तरायतक कहदेना चाहिये।

अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–'तेणं भंते ? जीवा किं सायावेयगा, असायावेयगा' हे भदन्त ! उत्पलवर्ती वे जीव क्या सातावेदनीय कर्म के वेदक होते हैं या असातावेदनीय कर्म के वेदक होते हैं ? इसके

किं वेदगा अवेदगा ?' હે ભગવન્ ! ઉત્પલસ્થ જીવો શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વેદક હોય છે, કે અવેદક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— "गोयमा ! णो अवेदगा, वेदएव वा, वेदगा वा, एवं जाव अंतराइयस्स" હે ગૌતમ ! ઉત્પલસ્થ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવેદક હોતા નથી, પરન્તુ ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં તેની અંદર રહેલો એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વેદક હોય છે, તથા દ્વયાદિ પત્રાવસ્થામાં તેની અંદર રહેલા અનેક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વેદક હોય છે એજ પ્રમાણે આંતરાયિક પર્યન્તના કર્મોના વિષયમા પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते ! जीवा किं सायावेयगा, असायावेयगा ?" હે ભગવન ! ઉત્પલના તે જીવો શુ સાતાવેદનીય કર્મના વેદક હોય છે, કે અસાતા વેદનીય કર્મના વેદક હોય છે ?

वेदकाः ? भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! सायावेदएवा, असायावेदएवा, अट्ट भंगा' हे गौतम ! उत्पलस्य एकपत्रतायाम् एकत्वात् तद्वर्ती जीवः सातावेदको वा भवति, असातावेदको वा भवति, द्व्यादिपत्रतायां तु अनेकत्वात् तद्वर्तिनो जीवाः सातावेदका वा भवन्ति, असातावेदका वा भवन्ति, इत्येकत्वे चत्वारो भङ्गाः, (४) द्विकयोगेतु चतुरो भङ्गानाह-सातावेदकश्च असातावेदकश्च भवति १, सातावेदकश्च असातावेदकाश्च भवन्ति २, सातावेदकाश्च असातावेदकश्च

उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सायावेयए वा असायावेयए वा अट्ठ भंगा' जब उत्पल एकपत्रावस्था में रहता है-तब उसमें एक जीव होता है-अतः वह एक जीव साताकर्म का वेदक होता है अथवा असाता कर्म का वेदक होता है और जब वही उत्पल अनेक पत्रावस्था में आ जाता है-तब वह अनेक जीवोंवाला हो जाता है. इसलिये वे सब तद्गत जीव साताकर्म के वेदक होते हैं अथवा-असाता कर्म के वेदक होते हैं। यहां पर एकत्व में चार भंग और द्विकयोग में चार भंग होते हैं इस प्रकार आठ भंग कहे गये हैं। एकत्व में हुए ४ भंग तो पूर्व में दिखला ही दिये हैं। द्विक योग में हुए चार भंग इस प्रकार से हैं-एक जीव सातावेदक, एक जीव असातावेदक होता है यह पांचवा भंग है। एक जीव सातावेदक और अनेक जीव असातावेदक होते हैं यह छठा भंग है। अनेक जीव सातावेदक और एक-

---

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—" गोयमा ! सायावेयए वा असायावेयए वा, अट्ठ भंगा " હે ગૌતમ ! જ્યારે ઉત્પલ એક પત્રાવસ્થાવાળું હોય છે, ત્યારે તેમાં એક જીવ હોય છે. તેથી ઉત્પલની તે અવસ્થામાં તે એક જીવ સાતાવેદનીય કર્મનો પણ વેદક હોય છે અને અસાતાવેદનીયને પણ વેદક હોય છે. પરન્તુ જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રાવસ્થાવાળું થાય છે. ત્યારે તેમાં અનેક જીવો હોય છે. ત્યારે તે ઉત્પલના બધાં જીવો સાતાવેદનીય કર્મના પણ વેદક હોય છે અને અસાતાવેદનીય કર્મના પણ વેદક હોય છે. અહીં એકત્વમાં ચાર ભાંગા અને દ્વિકયોગમાં ચાર ભાંગા બને છે આ રીતે કુલ આઠ ભાંગા બને છે. એકસયોગી ચાર ભાંગાનું કથન ઉપર થઈ ચૂક્યું છે. હવે ચાર દ્વિકસંયોગી ભાંગા પ્રકટ કરવામાં આવે છે—(૫) એક જીવ સાતાવેદક અને એક જીવ આસાતા વેદક હોય છે (૬) એક જીવ સાતા દક અને બધાં જીવો અસાતાવેદક હોય છે. (૭) બધાં જીવો સાતાવેદકવે

भवति ३, सातावेदकाश्च असातावेदकाश्च भवन्ति ४ इत्येवं रीत्या अष्टौ भङ्गा भवन्ति। इति षष्ठं वेदनद्वारम्। ६।

अथ सप्तमम् उदयद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदई, अणुदई? हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्थाः जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किम् उदयिनो भवन्ति? किंवा अनुदयिनो भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! नो अणुदई, उदईवा, उदइणो वा, एवं जाव अंतराइयस्स७' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो नो अनुदयिनो भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायाम् एकत्वात् जीवो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः उदयीवा भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु अनेकत्वात् ते जीवा उदयिनो वा भवन्ति, एवं रीत्या यावत्-दर्शनावरणीयादारभ्य आन्तरायिकपर्यन्तानां कर्मणां नो अनुदयिनो

जीव असातावेदक होता है यह ७वां भंग है। अनेक जीव सातावेदक और अनेक जीव असातावेदक होते हैं यह आठवां भंग है। इस प्रकार से ये आठ भंग हैं।

अब सातवें उदयद्वार को लेकर गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदई? अणुदई' हे भदन्त! उत्पलवर्ती वे जीव ज्ञानावरणीय कर्मके उदयवाले होते हैं या अनुदय-वाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! णो अणुदई, उदईवा उदइणो वा, एवं जाव अंतराइयस्स' उत्पलवर्ती वे जीव ज्ञानावरणीय कर्मके अनुदय-वाले नहीं होते हैं किन्तु जब वह उत्पल एकपत्रावस्था में रहता है तब तक उसमें एक जीव रहता है-अतः वह एक जीव ही ज्ञानावरणीय कर्मके उदयवाला होता है और

અને એક જીવ અસાતાવેદક હોય છે. (૮) અનેક જીવો સાતાવેદક અને અનેક જીવો અસાતા વેદક હોય છે. આ પ્રમાણે આઠ ભાંગા બને છે

સાતમાં ઉદયદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेणं भंते! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदई, अणुदई?" હે ભગવન્! ઉત્પલસ્થ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયવાળા હોય છે કે અનુદયવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा! હે ગૌતમ " णो अणुदई, उदई वा, उदइणो वा, एवं जाव अंतराइयस्स " તે ઉત્પલસ્થ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનુદયવાળા હોતા નથી, પરન્તુ એકપત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલની અપેક્ષાએ તેમાં રહેલો એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયવાળો હોય છે, તથા જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રાવસ્થાવાળું થાય છે ત્યારે તેમાં રહેલા અનેક જીવો દર્શના-

भवन्ति, अपितु उदयी वा भवति, उदयिनो वा भवन्ति, अत्रेदं बोध्यम्-अनुक्रमोदितस्य उदीरणोदीरितस्य वा कर्मणोऽनुभवो वेदनमुच्यते, अनुक्रमोदितस्यैव कर्मणो न तु उदीरणोदीरितस्य अनुभवः उदय उच्यते इति वेदनोदययोः परस्परं भेदेन वेदकत्वप्ररूपणेऽपि उदयित्वप्ररूपणं कृतमितिभावः इतिसप्तममुदयद्वारम् । ७।

अथाष्टममुदीरणाद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-' तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदीरगा ? अणुदीरगा ? ' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलवर्तिनो

जब वह उत्पल अनेक पत्रोंवाला हो जाता है-तब उसमें अनेक जीव हो जाता है-अतः वे सब जीव ज्ञानावरणीय कर्मके उदय वाले होते हैं। इसी प्रकार से दर्शनावणीय कर्म से लेकर अन्तरायकर्म तक के कर्मों के वे अनुदयवाले नहीं होते हैं-किन्तु उत्पल की एक पत्रावस्था में रहा हुआ एक जीव दर्शनावरणीयकर्म से लेकर अन्तराय तक के कर्मों के उदयवाले होते हैं। यहां ऐसा समझना चाहिये-अनुक्रम से उदित कर्म का अथवा उदीरणाकरण द्वारा उदीरित हुए कर्म का अनुभव करना इसका नाम वेदन है। तथा अनुक्रम से उदित हुए ही कर्म का अनुभवन करना उदय है। इसी कारण को लेकर सूत्रकार ने वेदत्व की प्ररूपणा कर देने पर भी यह उदयित्व की प्ररूपणा स्वतन्त्र की है। क्यों कि वेदना और उदय में भेद है। इस प्रकार से यह सातवां उदयद्वार है।

अब गौतम आठवें उदीरणाद्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-' तेणं भंते ? जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदीरगा ? अनुदी-

---

વરણીયથી લઈને આંતરાયિક પર્યન્તના કર્મોના અનુદયવાળા હોતા નથી, પરન્તુ ઉત્પલની એક પત્ર વસ્થામા તેમાં જે એક જીવ રહેલા હોય છે તે દર્શનાવરણીયથી લઇને આંતરાયિક પર્યન્તના કર્મોના ઉદયવાળો હોય છે, તથા તે ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો તેમાં રહેલા અનેક જીવો દર્શનાવરણીયથી લઇને આંતરાયિક પર્યન્તના કર્મોના ઉદયવાળા હોય છે અહીં એ વાત ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કે અનુક્રમે ઉદિત કર્મનો અથવા ઉદીરણા કરણ દ્વારા ઉદીરિત થયેલા કર્મનો અનુભવ કરવો તેનું નામ વેદન છે. પરન્તુ અનુક્રમે ઉદિત થયેલા જ કર્મનો અનુભવ કરવો તેનું નામ ઉદય છે. આ કારણે સૂત્રકારે વેદકત્વની પ્રરૂપણા કર્યા બાદ ઉદયિત્વની પણ સ્વતંત્ર પ્રરૂપણા કરી છે. વેદના અને ઉદયમાં આ પ્રકારનો ભેદ હોવાથી તે દરેકની સ્વતંત્ર પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે આ પ્રકારનું આ સાતમું ઉદયદ્વાર છે. ॥ ૭ ॥

આઠમાં ઉદીરણા દ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस किं उदीरगा ? अनुदीरगा ? " હે ભગવન્ !

जीवाः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किम् उदीरका भवन्ति, किं वा अनुदीरका भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! णो अणुदीरगा, उदीरए वा, उदीरगा वा, एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं वेयणिज्जाउएसु अट्ठ भंगा' हे गौतम! उत्पलस्था जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो नो अनुदीरका अनुदीरणावन्तो भवन्ति, तस्यामवस्थायां तेषामनुदीरकत्वस्य असंभवात्, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायाम् एकत्वात् उदीरको वा भवति, द्व्यादिपत्रतायां तु जीवानामनेकत्वात् उदीरका वा भवन्ति, एवंरीत्या यावत्-दर्शनावरणीयादारभ्य आन्तरायिकपर्यन्तानां कर्मणां नो अनुदीरका भवन्ति, अपितु

रगा?' हे भदन्त! उत्पलवर्ती जीव ज्ञानावरणीय कर्म के उदीरक होते हैं या अनुदीरक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम? 'णो अनुदीरगा, उदीरए वा, उदीरगा वा-एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं वेयणिज्जाउएसु अट्ठभंगा' उत्पलवर्ती जीव ज्ञानावरणीय कर्म के अनुदीरक नहीं होते हैं-अनुदीरणा वाले नहीं होते हैं।-क्यों कि इस अवस्था में इनमें अनुदीरकता का सर्वथा अभाव रहता है। अतः जब उत्पल एकपत्रावस्था में रहता है तब उसमें एक जीव ही रहता है इसलिये वह एक जीव ही उस समय ज्ञानावरणीय कर्म का उदीरक होता है। तथा जब वही उत्पल अनेक पत्रोंवाला हो जाता है तब वह अनेक जीवों वाला हो जाता है। अतः इस अवस्था में वे सब जीव ज्ञानावरणीय कर्म के उदीरक होते हैं। इसी प्रकार से अन्तराय तक कह देना चाहिये किन्तु दर्शनावरणीय कर्म से लगाकर अन्तराय तक के कर्मों के वे अनुदीरक नहीं होते हैं किन्तु एक पत्रावस्था में

તે ઉત્પલસ્થ જીવો શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદીરક હોય છે, કે અનુદીરક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा" હે ગૌતમ! "णो अणुदीरगा उदीरए वा, उदीरगा वा, एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं वेयणिज्जाउएसु अट्ठ भंगा" ઉત્પલસ્થ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનુદીરક (અનુદીરણાવાળા) હોતા નથી, કારણ કે આ અવસ્થામાં તેમનામાં અનુદીરતાનો સર્વથા અભાવ રહે છે. પરન્તુ જ્યારે ઉત્પલ એક પત્રાવસ્થામા હોય છે, ત્યારે તેમા એક જ જીવ હોય છે, તે એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદીરક હોય છે, ત્યાર બાદ જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રોથી યુક્ત થાય છે, ત્યારે તેમા જે અનેક જીવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તે બધા જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદીરક હોય છે એજ પ્રમાણે અંતરાય સુધી કહેવું જોઈએ. પરંતુ દર્શનાવરણીયથી લઈને અન્તરાય પર્યન્તના કર્મોના પણ તેઓ અનુદીરક હોતા નથી, પરન્તુ એક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ

पूर्वरीत्या एकपत्रतायाम् जीवस्य एकत्वात् उदीरको वा भवति, द्व्यादिपत्रतायां तु जीवानामनेकत्वात् उदीरका वा भवन्ति, नवरं-विशेषस्तु वेदनीयेषु आयुष्येषु च कर्मसु अष्टौ भङ्गा भवन्ति, तथाच-वेदनीयस्य आयुष्यस्य च कर्मणः उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वे उदीरकोवा भवति, अनुदीरकोवा भवति, द्व्यादिपत्रतायां जीवानां बहुत्वेतु उदीरका वा भवन्ति, अनुदीरका वा भवन्ति, इत्येवमेकत्वयोगे चत्वारो भङ्गाः४, द्विकयोगेतु उदीरकश्च अनुदीरकश्च भवति, उदीरकश्च अनुदीरकाश्च भवन्ति, उदीरकाश्च अनुदीरकश्च भवति, उदीरकाश्च अनुदीरकाश्च भवन्ति, इति

एक जीव दर्शनावरणीय आदि कर्मोंका उदीरक होता है और अनेकपत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव-सबजीव दर्शनावरणीयादि कर्मों के उदीरक होते हैं-वेदनीय और आयु कर्म में आठ भंग होता है-जो इस प्रकार से हैं-उत्पलकी एकपत्रावस्था में वर्तमान एक जीव वेदनीय और आयु कर्म का उदीरक होता है और अनुदीरक होता है। द्व्यादिपत्तों की अवस्था में जीवों की बहुता से वे सब जीव उदीरक भी होते हैं और अनुदीरक भी होते हैं। इस प्रकार से इनके एकत्व में ये चार भंग होते हैं। तथा द्विकयोग में भी चारभंग इस प्रकार से होते हैं-एक जीव उदीरक होता है और एक जीव अनुदीरक होता है १, एक जीव उदीरक होता है और सब जीव अनुदीरक होते हैं २ सब जीव उदीरक होते हैं और एक जीव उदीरक होता है। ३ तथा सब जीव उदीरक

તે ઉત્પલસ્થ એક જીવ દર્શનાવરણીય આદિ કર્મોના ઉદીરક હોય છે અને અનેક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ વિચારવામા આવે તો તે ઉત્પલસ્થ અનેક જીવો-બધાં જીવો દર્શનાવરણીય આદિ કર્મોના ઉદીરક હોય છે પરન્તુ વેદનીય અને આયુકર્મમાં એ વિશેષતા છે કે તેમાં આઠ ભાંગા (વિકલ્પો) થાય છે, તે વિકલ્પો નીચે પ્રમાણે છે—ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં તેમાં રહેલો એક જીવ વેદનીય અને આયુકર્મનો ઉદીરક પણ હોય છે અને અનુદીરક પણ હોય છે. પણ જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રાવસ્થાવાળું બને છે ત્યારે તેમાં રહેલાં બધાં જીવો ઉદીરક પણ હોય છે અને અનુદીરક પણ હોય છે. આ રીતે તેમના એકત્વમાં (એક સંયોગની અપેક્ષાએ) ચાર વિકલ્પો બને છે હવે તેમના દ્વિક સંયોગી ચાર ભાંગાઓ પ્રકટ કરવામાં આવે છે (૧) એક જીવ ઉદીરક હોય છે અને એક જીવ અનુદીરક હોય છે. (૨) એક જીવ ઉદીરક હોય છે અને બધાં જીવો અનુદીરક હોય છે. (૩) બધાં જીવો ઉદીરક હોય છે અને એક જીવ અનુદીરક હોય છે, (૪) બધાં જીવો ઉદીરક હોય

चत्वारो भङ्गाः ४, सर्वमेलनेन अष्टौ भङ्गा भवन्ति ८,। अत्रेदं बोध्यम्-वेदनीये कर्मणि सातासातापेक्षया, आयुष्ये कर्मणि तु उदीरकत्वापेक्षया अष्टौ भङ्गा अवसेयाः, आयुष्यस्य कर्मणः अनुदीरकत्वं च उदीरकत्वं च उदीरणायाः कादाचित्कत्वात् संभवति, इति अष्टमम् उदीरणाद्वारम्। ८।

अथ नवमम् लेश्याद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा, तेउलेस्सा ?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलवर्तिनो जीवाः किं कृष्णलेश्या भवन्ति? किंवा नीललेश्याः किंवा कापोतलेश्याः किंवा तेजोलेश्या भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! कण्हलेसे वा, जाव तेउलेसे

होते हैं और सब जीव अनुदीरक होते हैं इस प्रकार से द्विकयोग में ये चार भंग हो जाते हैं। पूर्व के एकत्व योग के ४ भंग और द्विकयोग के ४ भंग कुल मिलकर सब ८ भंग बन जाते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि वेदनीय कर्म में साता और असाता की अपेक्षा से तथा आयुष्क कर्म में उदीरकत्व और अनुदीरकत्व की अपेक्षा से पूर्ववत् ८ भंग होते हैं ऐसा जानना चाहिये। आयुष्ककर्म की अनुदीरकता उदीरणा की कादाचित्कता होने से संभवती है।

अब नौवें लेश्याद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा, तेउलेस्सा' हे भदन्त! उत्पलवर्ती वे जीव क्या कृष्णलेश्यावाले होते हैं? या नीललेश्यावाले होते हैं? या कापोतलेश्यावाले होते हैं? या तेजोलेश्यावाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! कण्ह-

---

અને બધાં જીવો અનુદીરક હોય છે પૂર્વના ચાર એક સંયોગી ભાંગામાં આ ચાર દ્વિક સંયોગી ભંગા ઉમેરવાથી કુલ ૮ ભાંગા થઈ જાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે વેદનીય કર્મમાં સાતા અને અસાતાની અપેક્ષાએ તથા આયુકર્મમાં ઉદીરકત્વ અને અનુદીરકત્વની અપેક્ષાએ આઠ વિકલ્પો થાય છે, એમ સમજવું આયુષ્કકર્મની અનુદીરકતા ઉદીરણાની કદાચિતતા હોવાથી સંભવે છે આ પ્રકારનું આ આઠમું ઉદીરણાદ્વાર છે

હવે સૂત્રકાર નવમાં લેશ્યાદ્વારની પ્રરૂપણા કરે છે— ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा, तेउलेस्सा?" હે ભગવન્! ઉત્પલવર્તી જીવો શું કૃષ્ણલેશ્યવાળા હોય છે? કે નીલલેશ્યાવાળા હોય છે? કે કાપોતલેશ્યાવાળા હોય છે? કે તેજોલેશ્યાવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! कण्हलेस्से वा, जाव तेउलेस्से वा,

वा, कण्हलेसा वा, नीललेस्सा वा काउलेस्सा वा, तेउलेस्सा वा' हे गौतम। उत्पलस्थो जीवः उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् कृष्णलेश्यो वा भवति, यावत्, यावत्पदेन नीललेश्यो वा भवति, कापोतलेश्यो वा भवति, तेजोलेश्यो वा भवति, द्व्यादिपत्रतायां तु जीवानां बहुत्वात् उत्पलस्था जीवाः कृष्णलेश्या वा भवन्ति, नीललेश्या वा भवन्ति, कापोतलेश्या वा भवन्ति, तेजोलेश्या वा भवन्ति, इत्येवं रीत्या एककयोगे अष्टौ भङ्गा भवन्ति।८।

अथ द्विक त्रिक चतुष्कयोगे द्वासप्तति भङ्गान् प्रतिपादयितुमाह—'अहवा कण्हलेस्से य, नीललेस्से य, एवं एए दुया संजोगतियासंयोगचउक्कसंयोगेणं असीती भंगा भवंति ९' अथवा उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् उत्पल-

---

लेस्से वा, जाव तेउलेस्से' वा कण्हलेस्सा वा, नीललेस्सा वा, तेउलेस्सा वा' हे गौतम। उत्पलस्थ जीव उत्पल की एकपत्रावस्था में जीव के एक होने से कृष्णलेश्यावाला भी होता है यावत् यावत्पद से नील-लेश्यावाला भी होता है, अथवा कापोतलेश्यावाला भी होता है, तेजोलेश्यावाला भी होता है ४ तथा जब वही उत्पल अनेक पत्रों वाला हो जाता है तब जीवों की बहुता होने से उत्पलस्थ अनेक जीव कृष्ण-लेश्या वाले भी होते हैं, अथवा नीललेश्या वाले भी होते हैं, कापोत-लेश्यावाले भी होते हैं, तेजोलेश्यावाले भी होते हैं, इस रीतिसे एक के योग में आठ भंग होते हैं ८। अब द्विकयोग में त्रिकयोग में और चतुष्कयोग में होने वाले ७२ बहत्तर भंगों को सूत्रकार कहते हैं— 'अहवा कण्हलेस्से य, नीललेस्से य, एवं एए दुया संजोग–तियासंजोग-चउक्कसंजोगेण असीइ भंगा भवंति,' उत्पल की अनेक पत्रावस्था में

कण्हलेस्सा वा, नीललेस्सा वा, काउलेस्सा वा तेउलेस्सा वा" हे गौतम। ઉત્પલસ્થ જીવ ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામા એક જ હોય છે. તે એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો પણ હોય છે, નીલલેશ્યવાળો પણ હોય છે, કાપોત લેશ્યાવાળો પણ હોય છે અને તેજોલેશ્યાવાળો પણ હોય છે પરન્તુ જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રો-વાળું થાય છે, ત્યારે તેમાં અનેક જીવો રહેલા હોય છે, તે બધાં જીવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પણ હોય છે, નીલલેશ્યાવાળા પણ હોય છે, કાપોતલેશ્યાવાળા પણ હોય છે અને તેજોલેશ્યાવાળા પણ હોય છે. આ રીતે એકના યોગમાં આઠ ભાંગા થાય છે, તથા દ્વિકયોગ, ત્રિકયોગ અને ચતુષ્ક યોગમાં કુલ ૭૨ ભાગા થાય છે. તે ભાંગાઓને પ્રકટ કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે "अहवा कण्हलेस्से य, नीललेस्से य एवं एए दुयासंजोग, तियासंजोग, चउक्कसंजोगेण

स्थो जीवः कृष्णलेश्यश्च, नीलेश्यश्च भवति, एवमनया रीत्या एते उक्ताः द्विक-संयोगत्रिकसंयोगचतुष्कसंयोगेन अशीतिः भङ्गाः भवन्ति तथाहि-एककयोगे एकवचनेन चत्वारः ४, बहुवचनेनापि चत्वार एव ४, एवमष्टौ ८। भङ्गा एकक-योगे जाताः ८। द्विकयोगेतु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गाः ४, चतुर्णां च पदानां षड्द्विकयोगाः, ते च चतुर्गुणाश्चतुर्विंशतिः २४ एते चतुर्विंशतिर्भङ्गा द्विकयोगे जाताः २४। त्रिकयोगे पुनः त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां च पदानां चत्वारस्त्रिकसंयोगाः, तेच अष्टभिर्गुणिताः द्वात्रिंशत् ३२, एते द्वात्रिंशद्भङ्गास्त्रिक-योगे जाताः ३२' चतुष्कसंयोगेतु षोडशभङ्गाः १६ एवं द्विकत्रिकचतुष्कसंयोगे द्वासप्तति भङ्गाः जाताः ७२। पूर्वोक्ता एकक संयोगे जाता अष्टौ ८। सर्वसंमेलनेतु अशीतिर्भङ्गाः भवन्ति' इति नवम लेश्याद्वारम् ९।

द्व्यादिजीव होने से उत्पलस्थ एक जीव कृष्णलेश्यावाला और एक जीव नीललेश्यावाला होता है, इस प्रकार पूर्वोक्त रीति से ये कहे गये द्विक-संयोग त्रिकसंयोग और चतुष्क संयोग को लेकर ८० अस्सी भंग हो जाते हैं। एक के योग में एक वचन को लेकर चार ४ और बहुवचन को लेकर भी चार ४, ये आठ भंग एक के योग में हुए ८। द्विक के छह द्विक के योग में यथायोग एकवचन बहुवचन को लेकर चार भङ्ग होते हैं, चार पदों के छह द्विकयोग को चार से गुणाकरने पर चौबीस २४, त्रिकयोग में तीन पदों के आठ भंग होते हैं, चार पदोंके त्रिक संयोगमें चार बनते है इनके साथ ८ का गुण करने पर बत्तीस ३२ और चतुष्क संयोग में सोलह १६, इस प्रकार पूर्व के आठ और ये बहत्तर ७२ सब मिलकर कुल अस्सी ८० भंग होते हैं। यह नवमलेश्या द्वार है।९।

असीति अभगा भवंति " ઉપલની એક પત્રાવસ્થામાં તેમાં રહેલો એક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો અને નીલલેશ્યાવાળો હોય છે, આ રીતે પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર દ્વિકસંયોગ, ત્રિકસંયોગ અને ચતુષ્કસંયોગ કરવાથી ૭૨ ભાગા બને છે. એકસંયોગી પૂર્વોક્ત આઠ ભાંગા સાથે તેનો સરવાળો કરવાથી કુલ ૮૦ ભાંગા બને છે. એકના યોગમા એક વચનની અપેક્ષાએ ચાર અને બહુવચનની અપેક્ષાએ ચાર ભાગા બને છે. દ્વિકસંયોગમા યથાયોગ એક વચન બહુવચનની અપેક્ષાએ ચાર ચાર પદોના દ્વિકયોગ ૬ ને ચાર વડે ગુણવાથી ૨૪ ભાગા બને છે. ત્રિકયોગમા ત્રણ પદોના ૮ ભાગાને ચાર પદોના ત્રિક-સંયોગ ૪ વડે ગુણવાથી ૩૨ ભાગા બને છે અને ચતુષ્ક સંયોગમાં ૧૬ ભાંગા બને છે. આ રીતે ૮+૨૪+૩૨+૧૬=૮૦ ભાગા થાય છે.

આ પ્રકારનું નવમું લેશ્યાદ્વાર છે. ॥૯॥

अथ दशमं दृष्टिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'तेणं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं सम्यग्दृष्टयो भवन्ति? वा मिथ्या दृष्टयो भवन्ति? सम्यग्मिथ्या दृष्टयो वा भवन्ति? भगवानाह–'गोयमा! नो सम्मदिट्ठी, नो सम्मामिच्छादिट्ठी, मिच्छा दिट्ठी वा, मिच्छादिट्ठिणो वा' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः नो सम्यग्दृष्टयो भवन्ति, नो वा सम्यग् मिथ्यादृष्टयो वा भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायाम् जीवस्य एकत्वात् मिथ्यादृष्टिर्भवति वा, द्व्यादिपत्रतायां तु जीवानां बहुत्वात् मिथ्यादृष्टयो वा भवन्ति, इति दशमं दृष्टिद्वारम् १०।

अब दशवें दृष्टिद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'तेणं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी' हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या सम्यक्दृष्टि होते हैं? अथवा मिथ्यादृष्टि होते हैं? या सम्यक्मिथ्यादृष्टि होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' नो सम्मदिट्ठी, नो सम्मामिच्छदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी वा, मिच्छादिट्ठिणो वा' उत्पलस्थ वे जीव न सम्यक्दृष्टि होते हैं, न सम्यक् मिथ्यादृष्टि होते हैं किन्तु एक मिथ्यादृष्टि होता है और अनेक भी मिथ्यादृष्टि होते हैं। यदि उत्पल एकपत्रावस्था वाला है तो ऐसी हालत में वह एक जीव वाला होता है–अतः वह एक जीव मिथ्यादृष्टि होता है और जब वह उत्पल अनेक पत्रों वाला हो जाता है–तब उसमें अनेक जीव हो जाते हैं और वे अनेक भी मिथ्या दृष्टि होते हैं। यह दशवां दृष्टि द्वार है।

દસમાં દૃષ્ટિદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी ?" હે ભગવન્! ઉત્પલસ્થ તે જીવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે? કે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે? કે સમ્યગ્મિથ્યા-દૃષ્ટિ હોય છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! હે ગૌતમ! नो सम्मदिट्ठी, नो सम्मामिच्छादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी वा, मिच्छादिट्ठिणो वा' ઉત્પલસ્થ જીવ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોતા નથી, અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) પણ હોતા નથી, પરન્તુ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. જો ઉત્પલ એક પત્રાવસ્થાવાળું હોય છે, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે એક જીવવાળું હોય છે, તેથી તે એક જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, અને જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રોવાળું થાય છે, ત્યારે તેમાં અનેક જીવ પેદા થાય છે, અને તે બધા જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. આ પ્રકારનું દસમું દૃષ્ટિદ્વાર છે. ॥ ૧૦ ॥

अथ एकादशं ज्ञानद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं नाणी, अन्नाणी? हे भदन्त! ते खलु जीवाः किं ज्ञानिनो भवन्ति? किं वा अज्ञानिनो भवन्ति? भगवानाह-गोयमा! नो नाणी, अण्णाणी वा, अण्णाणिणो वा?' हे गौतम! ते उत्पलस्था जीवाः नो ज्ञानिनो भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् अज्ञानी वा भवति, द्व्यादिपत्रतायां तु जीवानां तत्र बहुत्वात् अज्ञानिनो वा भवन्ति, इति एकादशं ज्ञानद्वारम्। ११।

अथ द्वादशं योगद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं मनोयोगिनो भवन्ति? किं वा वचोयोगिनो भवन्ति? किं वा काययोगिनो भवन्ति?

अब ग्यारहवें ज्ञानद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं नाणी अन्नाणी?' हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या ज्ञानी होते हैं या अज्ञानी होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! नो नाणी अन्नाणी वा अन्नाणिणो वा' हे गौतम? उत्पलस्थ वे जीव ज्ञानी नहीं होते हैं-किन्तु अज्ञानी होते हैं। उत्पल की एकपत्रावस्था में वर्तमान एक जीव अज्ञानी होता है। और उत्पल की अनेक पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव सब अज्ञानी होते हैं। यह ग्यारहवां ज्ञानद्वार है। ११।

अब बारहवे योगद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी?' हे भदन्त! उत्पलस्थ उत्पल-कमल में रहनेवाले वे जीव क्या मनोयोगी होते हैं, या वचनयोगी होते हैं या काययोगी होते है? इसके उत्तर में

અગિયારમા જ્ઞાનદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेण भंते! जीवा किं नाणी, अन्नाणी?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવો જ્ઞાની હોય છે કે અજ્ઞાની હોય છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! હે ગૌતમ! नो नाणी, अन्नाणी वा, अन्नाणिणो वा, ઉત્પલસ્થ તે જીવો જ્ઞાની હોતા નથી પણ અજ્ઞાની હોય છે. ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં તેમાં રહેલો એક જીવ અજ્ઞાની હોય છે, અને તેની અનેક પત્રાવસ્થમા તેમા રહેલા બધાં જીવો અજ્ઞાની હોય છે.

બારમાં યોગદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— तेणं भंते! जीवा किं मणजोगी वयजोगी, कायजोगी?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલના જીવો શું મનોયોગી હોય છે? કે વચનયોગી હોય છે? કે કાયયોગી હોય છે?

भगवानाह–'गोयमा! णो मणजोगी, णो वयजोगी, कायजोगी वा, कायजोगिणो वा १२' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः नो मनोयोगिनो भवन्ति, नो वा वचोयोगिनो भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायाम् जीवस्य एकत्वात् काययोगी भवति, द्वयादिपत्रतायां तु जीवानामनेकत्वात् काययोगिनो वा भवन्ति। इति द्वादशं योगद्वारम् १२॥

अथ त्रयोदशमुपयोगद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'ते णं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता, अणागारोवउत्ता?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं साकारोपयुक्ताः भवन्ति? किं वा अनाकारोपयुक्ताः भवन्ति? भगवानाह–'गोयमा! सागारोवउत्ते वा, अणागारोवउत्ते वा, अट्ठ भंगा १३' हे गौतम! उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् उत्पलस्थो जीवः साकारोपयुक्तो वा भवति, १ अनाकारो-

---

प्रभु कहते हैं–'गोयमा! णो मणजोगी, णो वयजोगी, कायजोगी वा कायजोगिणो वा' हे गौतम! उत्पलस्थ वे जीव न मनोयोगी होते हैं, न वचनयोगी होते हैं किन्तु काययोगी होते हैं। उत्पल की एकपत्रावस्था में वर्तमान एक जीव कायजोगी होता है और उत्पल की अनेकपत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव सब काययोगवाले होते हैं। यह १२ वां योगद्वार है।

अब गौतम तेरहवे उपयोगद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'तेणं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता, अणागारोवउत्ता' हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या साकारोपयोगवाले होते हैं अथवा अनाकारोपयोगवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! सागारोवउत्ते वा अणागारोवउत्ते वा अट्ठभंगा' हे गौतम! उत्पलस्थ वे जीव साकारोपयोगवाले भी होते हैं और अनाकारोपयोगवाले भी होते

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! णो मणजोगी, णो वयजोगी, कायजोगी वा कायजोगिणो वा" હે ગૌતમ! ઉત્પલસ્થ તે જીવો મનોયોગી હોતા નથી, વચનયોગી પણ હોતા નથી, પરન્તુ કાયયોગી હોય છે. ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામા ઉત્પલસ્થ એક જીવ કાયયોગી હોય છે અને તેની અનેક પત્રાવસ્થામા તેમાં રહેલા બધાં જીવો કાયયોગી હોય છે. ॥૧૨॥

તેરમાં ઉપયોગદ્વારની પ્રરૂપણા ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा किं सागारोवउत्ता, अणागारोवउत्ता?" હે ભગવન્! ઉત્પલસ્થ તે જીવો શું સાકારોપયોગવાળા હોય છે? કે અનાકારોપયોગવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—'गोयमा! सागारोवउत्ते वा, अणागारोवउत्ते ?" वा अट्ठ भंगा" હે ગૌતમ! ઉત્પલસ્થ જીવો સાકારોપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકારોપયોગવાળા પણ હોય છે. એટલે કે ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થા

पयुक्तो वा भवति, २ द्वयादिपत्रतायां तु जीवानामनेकत्वात् उत्पलस्था जीवाः साकारोपयुक्ता वा भवन्ति ३ अनाकारोपयुक्ता वा भवन्ति ४ इति एककयोगे चत्वारो भङ्गाः ४। अथ द्विकसंयोगे चतुरो भङ्गान् आह-साकारोपयुक्ताश्च अनाकारोपयुक्तश्च भवति १, साकारोपयुक्त श्च अनाकारोपयुक्ताश्च २, अनाकारोपयुक्ताश्च साकारोपयुक्तश्च ३, साकारोपयुक्ताश्च अनाकारोपयुक्ताश्च भवन्ति ४। इत्येवमुभयसंमेलनेन अष्टौ भङ्गा भवन्ति, इति त्रयोदशमुपयोगद्वारम् १३।

हैं-अर्थात्-उत्पल जब एकपत्रावस्था वाला होता है-तब उसमें एक ही जीव होता है-अतः वह एक जीव ही साकार उपयोगवाला होता है अथवा अनाकार उपयोगवाला होता है। और जब वह उत्पल अनेक पत्रोंवाला हो जाता है तब उसमें अनेक जीव हो जाते हैं। अतः वे सब जीव साकार उपयोगवाले अथवा अनाकारोपयोगवाले होते हैं। इस प्रकार एक के योग में चारभङ्ग और द्विकयोग में चार भंग, कुल आठ भंग होते हैं। वे इस प्रकार से हैं-उत्पलकी द्वयादिपत्रावस्थामें वर्तमान द्वयादिजीवोंमें से एक जीव साकारोपयोगवाला और एक जीव अनाकारोपयोगवाला होता हैं १' उत्पलकी द्वयादिपत्रावस्था मे एक जीव साकारोपयोगवाला और अनेक जीव अनाकारोपयोगवाले होते हैं २। एवं अनेक जीव साकारोपयोगवाले होते हैं और एक जीव अनाकारोपयोगवाला होता है ३। अनेक जीव साकारोपयोगवाले होते हैं और अनेक ही अनाकारोपयोगवाले होते हैं ४। इस प्रकार एक के योग के

હોય ત્યારે તેમા રહેલો એક જીવ સાકારોપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકારોપયોગવાળો પણ હોય છે. પણ જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રોવાળું થાય છે, ત્યારે તેમા અનેક જીવો ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. ઉત્પલસ્થ તે બધા જીવો સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. આ રીતે એકના યોગથી ૪ ભગા (વિકલ્પો) બને છે અને દ્વિકસંયોગી ચાર ભાંગા નીચે પ્રમાણે બને છે (૧) ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થા વખતે ઉત્પલ વિગેરે બે ત્રણ વિગેરે પત્રોની અવસ્થામાં રહેલા બે વિગેરે જીવોમાથી એક જીવ સાકારોપયોગવાળો અને એક જીવ અનાકારોપયોગવાળો હોય છે ૧ ઉત્પલની બે વિગેરે પત્રાવસ્થામાં એક જીવ સાકારોપયોગવાળો અને અનેક જીવો અનાકાર ઉપયોગવાળા હોય છે ૨ તથા અનેક જીવો સાકાર ઉપયોગવાળા હોય છે અને એક જીવ અનાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે. ૩ અનેક જીવો સાકારોપયોગવાળા હોય છે અને અનેક જીવો અનાકારોપયોગવાળા હોય છે (૪) તથા ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થા વખતે તેમાં રહેલા અનેક

अथ चतुर्दशं पञ्चदशं च वर्णादिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति'-'तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा कइवन्ना, कइगंधा, कइरसा, कइफासा पण्णत्ता?' हे भदन्त! तेषां खलु उत्पलवर्तिनां जीवानां शरीराणि कतिवर्णानि, कतिगन्धानि, कतिरसानि, कतिस्पर्शानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह-'गोयमा! पंचवन्ना, पंचरसा, दुगंधा, अट्ठफासा पण्णत्ता' हे गौतम! तेषामुत्पलजीवानां शरीराणि पञ्चवर्णानि-कृष्णनीलपीतलोहितशुक्लवर्णयुक्तानि, पञ्च रसानि तिक्तकटुकषायाम्लमधुररस युक्तानि, द्विगन्धानि-सुरभि-दुरभिगन्धयुक्तानि, अष्टस्पर्शानि-कर्कश-मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्निग्ध-रूक्ष स्पर्शयुक्तानि प्रज्ञप्तानि, किन्तु 'ते पुण अप्पणा

---

४ भंग और द्विकयोग के ये ४ भंग मिलकर सब यहां आठ भंग होते हैं। इस प्रकार तेरहवां योग द्वार है।

अब गौतम चौदहवें और पन्द्रहवें वर्णादि द्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा कइवन्ना, कइ-गंधा, कइरसा कइफासा. पण्णत्ता' हे भदन्त! उत्पलस्थ उन जीवों के शरीर कितने वर्णवाले, कितनी गंधवाले, कितने रसवाले और कितने स्पर्शवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'पंचवन्ना, पंचरसा, दुगंधा, अट्ठफासा पण्णत्ता' हे गौतम? उत्पलस्थ उनजीवों के शरीर पांचवर्णवाले, पांचरसवाले, दो गंधवाले और आठ स्पर्शवाले होते हैं। कृष्ण, नील, शुक्ल, लाल और पीला ये पांचवर्ण हैं, तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल, और मधुर ये पांच रस हैं सुगंध और दुर्गंध ये दो प्रकार की

જીવો (બધાં જીવો) સાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે. આ રીતે એકના યોગથી ૪ ભંગ અને દ્વિકયોગથી ૪ ભંગ મળીને કુલ આઠ ભાગા થાય છે આ પ્રકારનું ૧૩ મું ઉપયોગદ્વાર છે ॥૧૩॥

ચૌદમાં અને પંદરમાં વર્ણાદિ દ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेसिं णं भंते! जीवाण सरीरगा कइवन्ना, कइ गधा, कइ रसा, कइ फासा, पण्णत्ता?" હે ભગવન્! ઉત્પલસ્થ તે જીવોનાં શરીર કેટલા વર્ણવાળાં, કેટલી ગંધવાળાં, કેટલાં રસવાળાં અને કેટલા સ્પર્શવાળાં હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"पंचवन्ना, पंचरसा, दुगधा, अट्ठफासा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! ઉત્પલસ્થ તે જીવોનાં શરીર પાંચ વર્ણવાળાં, પાંચ રસવાળાં, બે ગંધવાળાં અને આઠ સ્પર્શવાળાં હોય છે કૃષ્ણ. નીલ, સફેદ, લાલ અને પીળો. આ પાંચ વર્ણ છે. તીખો, કડવો તુરો, ખાટો અને મીઠો, આ પાંચ રસ છે ગંધના બે પ્રકારછે- સુગંધ અને દુર્ગંધ સ્પર્શના આઠ પ્રકાર છે.

अवन्ना, अगंधा, अरसा, अफासा पण्णत्ता १४-१५' ते पुनः उत्पलजीवाः आत्मना-स्वरूपेण अवर्णाः-वर्णरहिताः भवन्ति, तेषाममूर्तत्वात्, एवम् अगन्धाः गन्धवर्जिता, अरसाः-रसरहिताः, अस्पर्शाः-स्पर्शरहिताश्च प्रज्ञप्ताः, इति चतुर्दशं पञ्चदशंच वर्णादिद्वारम् १४-१५।

अथ षोडशमुच्छ्वासनिःश्वासद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं उस्सासा, निस्सासा, नो उस्सासनिस्सासा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवा किम् उच्छ्वासाः-उच्छ्वासवन्तः श्वासग्राहकाः भवन्ति? किं वा निःश्वासाः-निःश्वासवन्तः श्वासमोचका भवन्ति? किंवा नो उच्छ्वास-निःश्वासाः-उच्छ्वास-निःश्वास रहिता वा भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! उस्सासएवा १, निस्सास-एवा २, नो उस्सासनिस्सासएवा ३,' हे गौतम! उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य

गंध हैं. कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष ये आठ स्पर्श हैं। 'ते पुण अप्पणा अवन्ना, अगंधा, अरसा, अफासा पण्णत्ता' परन्तु वे उत्पल जीव अपने मूलरूप से वर्णरहित, गंधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित होते हैं। क्यों कि जीव अमूर्त कहा गया है। १४-१५।

अब गौतम सोलहवें उच्छ्वासद्वारको आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं उस्सासा, निस्सासा नो उस्सास-निस्सासा' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव क्या उच्छ्वासवाले-श्वास ग्रहण करने वाले और निःश्वासवाले-श्वास छोड़नेवाले होते हैं? या उच्छ्वास-निःश्वास वाले नहीं होते हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! उस्सासए वा १, निस्सासए वा २, नो उस्सास निस्सासए वा ३, हे गौतम! उत्पलकी एक पत्रावस्था में जीवके एक होने से वह उत्पलस्थ

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ લઘુ શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ "ते पुण अप्पणा अवन्ना, अगंधा, अरसा, अफासा पण्णत्ता" પરન્તુ તે ઉત્પલસ્થ જીવો પોતાના મૂળ રૂપની અપેક્ષાએ તો વર્ણરહિત, ગંધરહિત, રસરહિત અને સ્પર્શરહિત હોય છે, કારણ કે જીવને અમૂર્ત કહ્યો છે ॥૧૪-૧૫॥

સોળમાં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेण भते! जीवा किं उस्सासा, निस्सासा, नो उस्सासनिस्सासा?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવો શું ઉચ્છ્વાસવાળા (શ્વાસ ગ્રહણ કરનારા) અને નિઃશ્વાસ-વાળા (શ્વાસ છોડનારા) હોય છે? કે ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ વિનાના હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! હે ગૌતમ! "उस्सासएवा १, निस्सासएवा २ नो उस्सासनिस्सासए वा ३" ઉત્પલ જ્યારે એક પત્રાવસ્થા-

एकत्वात् उच्छ्वासको वा भवति १ निःश्वासको वा भवति २, नो उच्छ्वासनिःश्वासको वा भवति अपर्याप्तावस्थायाम् ३, 'उस्सासगा वा ४, निस्सासगा वा,५, नो उस्सासनिस्सासगा वा ६' द्व्यादिपत्रतायांतु जीवानां बहुत्वात् उच्छ्वासका वा भवन्ति ४, निःश्वासका वा भवन्ति ५, नो उच्छ्वासनिःश्वासका वा भवन्ति ६, इति एकक्रयोगे षड्भङ्गाः, अथ द्विकयोगे द्वादशभङ्गानाह–'अहवा उस्सासए य, निस्सासए य ४' अथवा उच्छ्वासकश्च निःश्वासकश्च १, उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकाश्च २, उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकश्च ३, उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकाश्च ४, भवन्ति,

---

एक जीव उच्छ्वासक होता है १ अथवा निःश्वासक होता है २ अथवा जब वह अपर्याप्तावस्था में होता है तब वह उच्छ्वास निःश्वासक नहीं भी होता है ३ 'उस्सासगा ४, निस्सासगा वा ५, नो उस्सासनिस्सासगावा ६' तथा उत्पल जब द्व्यादिपत्रावस्थावाला हो जाता है तब इस स्थिति में उसमें जीव बहुत हो जाते हैं इसलिये वे अनेक जीव उच्छ्वासवाले ४ अथवा निःश्वासवाले होते हैं ५ अथवा अपर्याप्तावस्था में ये सब नो उच्छ्वासनिःश्वासवाले होते हैं ६। इस प्रकार से एक के योग में ये ६ भंग होते हैं। अब द्विक (दो) के योग में १२ भंग इस प्रकार से होते हैं 'अहवा उस्सासए य, निस्सासए य ४, अथवा उत्पल की एक पत्रावस्था में वर्तमान एक जीव उच्छ्वासवाला होता है और निःश्वासवाला भी होता है १, तथा उत्पल की एकपत्रावस्था में वर्तमान एक जीव उच्छ्वास वाला होता है और अनेक पत्रावस्थामें वर्तमान अनेक जीव

વાળુ હોય છે, ત્યારે તેમાં રહેલો એક જીવ ઉચ્છ્વાસક પણ હોય છે, નિશ્વાસક પણ હોય છે અને જ્યારે તે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ વિનાનો પણ હોય છે. "उस्सासगा४, निस्सासगा वा५, नोउस्सासनिस्सासगा वा ६" પરન્તુ જ્યારે તે ઉત્પલ બે ત્રણ આદિ પત્રાવસ્થાવાળું હોય છે, ત્યારે તેમાં રહેલાં બધાં જીવો ઉચ્છ્વાસક હોય છે. અથવા નિઃશ્વાસક પણ હોય છે અથવા અપર્યાપ્તાવસ્થામા તે બધાં જીવો ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસથી રહિત પણ હોય છે. આ રીતે એકના યોગમાં છ ભાંગા થાય છે દ્વિક સંયોગી ૧૨ ભાંગા આ પ્રમાણે બને છે-"अहवा उस्सासए य, निस्सासए य ४" (૧) અથવા જ્યારે ઉત્પલ એક પત્રાવસ્થાવાળું હોય છે. ત્યારે તેમાં રહેલો એક જીવ ઉચ્છ્વાસક પણ હોય છે અને નિઃશ્વાસક પણ હોય છે. (૨) તથા ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થામાં તેમાં અનેક જીવો રહેલા હોય છે, તે બધાં જીવો ઉચ્છ્વાસક (ઉચ્છ્વાસવાળાં) હોય છે, અને

निःश्वासवाले होते हैं २, उत्पल की अनेक पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव उच्छ्वासवाले होते हैं और उत्पल की एक पत्रावस्था में वर्तमान एक जीव निःश्वासवाला होता है ३, उत्पलकी अनेक पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव उच्छ्वासवाले होते हैं और अनेक ही निःश्वास वाले होते हैं ४। 'अहवा उस्सासए य नो उस्सास निस्सासए य ४, अथवा एकजीव-उत्पल की एकपत्रावस्था में वर्तमान एक जीव ऊच्छ्वासवाला होता है और वही जीव अपर्याप्तावस्था में नो उच्छ्वास निःश्वासवाला होताहै १, एक जीव उच्छ्वासवाला होता है और अनेक जीव नो उच्छ्वास निःश्वास वाले होते हैं २, अनेक जीव उच्छ्वासवाले होते हैं और अपर्याप्तावस्था की अपेक्षा एक जीव नो उच्छ्वास निःश्वासवाला होता है ३, अनेक जीव उच्छ्वासवाले होते हैं, और अनेक जीव ही नो उच्छ्वास निःश्वासवाले अपर्याप्तावस्था में होते हैं ४। 'अहवा-निस्सासए य, नो उस्सासनीसासए य ४' अथवा उत्पल की एक पत्रावस्था में वर्तमान एक जीव नि.श्वासक होता है और जब वह अपर्याप्तावस्था में रहता है तब वह नो उच्छ्वासनिःश्वासक होता है १, उत्पल की एक

તેની એક પત્રાવસ્થામાં તેમા જે એક જીવ રહેલો હોય છે તે નિ.શ્વાસક હોય છે. (૩) એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલનો એક જીવ ઉચ્છ્વાસવાળો હોય છે અને અનેક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલના અનેક જીવો નિઃશ્વાસવાળા હોય છે (૪) "अहवा उस्सासए य नो उस्सासनिस्सासए य ४" અથવા એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલો એક જીવ ઉચ્છ્વાસવાળો હોય છે અને એજ જીવ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વિનાનો હોય છે (૧) અથવા અનેક જીવ ઉચ્છ્વાસવાળા હોય છે અને એક જીવ ઉચ્છ્વાસનિ.શ્વાસ વિનાનો હોય છે. (૩) અથવા એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલો એક જીવ ઉચ્છ્વાસવાળો હોય છે અને અનેક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલા અનેક અપર્યાપ્તક જીવો ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વિનાના હોય છે. (૪) અથવા બધાં જીવો ઉચ્છ્વાસવાળા હોય છે અને તે બધા જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસથી રહિત હોય છે.

"अहवा निस्सासए य, नो उस्सासनीसासए य ४ (૧) અથવા ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થામાં તેમા રહેલો એક જીવ નિઃશ્વાસક હોય છે અને એજ જીવ જ્યા સુધી અપર્યાપ્તક અવસ્થાવાળો હોય છે, ત્યાં સુધી ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વિનાનો હોય છે. (૨) અથવા ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થામાં તેમા

'अहवा उस्सासए य, नो उस्सासनिस्सासए य ४' अथवा उच्छ्वासकश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च१, उच्छ्वासकश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च २, उच्छ्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिः-श्वसकाश्च, ३ उच्छ्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च ४ भवन्ति-इति भावः ४। 'अहवा निस्सासए य, नो उस्सासनीसासए य ४' अथवा निःश्वासकश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च, १ निःश्वासकश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च २ निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च३, निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वास निःश्वासकाश्च४, अथ त्रिकयोगे अष्टभङ्गानाह-'अहवा ऊसासए य, नीसासए य, नो उस्सास-

पत्रावस्था में वर्तमान एक जीव निःश्वासक होता है और अपर्याप्तावस्था की अपेक्षा अनेक जीव नो उच्छ्वास निःश्वासक होते हैं २, उत्पल की अनेक पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव निःश्वासक होते हैं और अपर्याप्तावस्था की अपेक्षा उत्पल का एक जीव नो उच्छ्वास-निःश्वासक होता है ३। उत्पल की अनेक पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव निःश्वासक होते हैं और अपर्याप्तावस्था में वर्तमान वे अनेक जीव नो उच्छ्वास निःश्वासक होते हैं ४। ये ४, ४, ४, बारह भंग द्विक संयोग में हुए १२।

अब तिनके योग में होंनेवाले आठभंगों को प्रकट किया जाता है-एक उच्छ्वासक, एक निःश्वासक, एक नो उच्छ्वास-निःश्वासक १, अथवा एक उच्छ्वासक, एक निःश्वासक और अनेक नो उच्छ्वासक २, अथवा एक उच्छ्वासक, अनेक निःश्वासक और एक नो उच्छ्वास निःश्वासक ३, अथवा-एक उच्छ्वासक, अनेक-निःश्वासक

રહેલાં બધા જીવો નિઃશ્વાસક હોય છે, અને અપર્યાપ્તક અવ થાવાળો એક જીવ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વિનાનો હોય છે. (૩) એક પત્ર વસ્થાવાળા ઉત્પલનો એક જીવ નિઃશ્વાસક હોય છે અને અપર્યાપ્તાવસ્થાની અપેક્ષાએ અનેક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલના બધાં અપર્યાપ્ત અવસ્થાવાળાં જીવો ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસથી રહિત હોય છે (૪) અનેક પત્રાવસ્થ વાળા ઉત્પલના બધાં પર્યાપ્તક જીવો નિ.શ્વાસવાળા હોય છે પણ બધાં અપર્યાપ્તક જીવો ઉચ્છ્વાસ અને નિ શ્વાસ વિનાના હોય છે.

હવે ત્રિકસંયોગી આઠ ભાંગાઓ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-(૧) એક ઉચ્છ્વાસક, એક નિઃશ્વાસક અને એક ઉચ્છ્વાસ નિ.શ્વાસથી રહિત (૨) અથવા એક ઉચ્છ્વાસક, એક નિ.શ્વાસક અને બધા ઉચ્છ્વાસ નિ શ્વાસથી રહિત. (૩) અથવા એક ઉચ્છ્વાસક, બધાં નિઃશ્વાસક અને એક ઉચ્છ્વાસ નિ.શ્વાસથી રહિત. (૪) અથવા એક ઉચ્છ્વાસક, બધાં નિઃશ્વાસક અને બધાં

निस्सासएय अट्ठ भंगा ८ एए छव्वीसं भंगा भवंति २६' अथवा उच्छ्वासकश्च, निःश्वासकश्च, नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च, भवति १ अथवा उच्छ्वासकश्च, निःश्वासकश्च, नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च भवन्ति २, अथवा उच्छ्वासकश्च, निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च भवति ३, अथवा उच्छ्वासकश्च निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च भवन्ति ४, अथवा उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकश्च, नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च भवति ५, अथवा उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च भवन्ति ६, अथवा उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकश्च भवति ७, अथवा उच्छ्वासकाश्च निःश्वासकाश्च नो उच्छ्वासनिःश्वासकाश्च भवन्ति ८ इत्येवं रीत्या अष्टौ भङ्गाः वक्तव्याः। एते उपरि वर्णिताः षड्विंशतिः भङ्गाः भवन्ति २६। तथा च एककयोगे एकवचनान्तास्त्रयः, बहुवचनान्ता अपि त्रय, इति षट् ६' द्विकयोगेतु यथायोगमेकत्व बहुत्वाभ्यां तिस्रश्चतुर्भङ्गिका इति द्वादश १२, त्रिकयोगेतु अष्टौ भङ्गा ८ भवन्तीति सर्वमेलनेन षड्विंशतिरिति भाव। इति षोडशमुच्छ्वासनिःश्वासद्वारम् ।१६।

और अनेक नो उच्छ्वासक निःश्वासक ४, अथवा अनेक उच्छ्वासक, एक निःश्वासक, एक नो उच्छ्वासनिःश्वासक ५, अथवा अनेक उच्छ्वासक, एक निःश्वासक, अनेक नो उच्छ्वासक निःश्वासक ६, अथवा– अनेक उच्छ्वासक, अनेक निःश्वासक, एक नो उच्छ्वासक निःश्वासक ७, अथवा–अनेक उच्छ्वासक, अनेक निःश्वासक, अनेक नो उच्छ्वास निःश्वासक होते हैं ८। इस प्रकार से त्रिक संयोग में ये आठ भंग होते हैं। एक योग में एक वचनान्त ३, बहुवचनान्त भी ३, ऐसे छह ६, दो के योग में १२, और त्रिक योग में ८ ये बीस २० इस प्रकार सब मिलाकर छब्बीस २६ भंग होते हैं। इस प्रकार से यह सोलहवां उच्छ्वास निःश्वासद्वार है १६।

ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસથી રહિત (૫) અથવા બધાં ઉચ્છ્વાસક, એક નિઃશ્વાસક અને એક ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસથી રહિત. (૬) બધાં ઉચ્છ્વાસક, એક નિશ્વાસક અને બધાં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસથી રહિત. (૭) અથવા બધાં ઉચ્છ્વાસક, બધા નિઃશ્વાસક અને એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસથી રહિત. (૮) અથવા બધાં ઉચ્છ્વાસક બધા નિશ્વાસક અને બધાં ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસથી રહિત હોય છે. આ રીતે ત્રિકસંયોગી આઠ ભાગા બને છે એક યોગમાં એક વચનવાળા ૩ અને બહુવચનવાળા ૩ ભાંગા, દ્વિકયોગમાં ૧૨ ભાગા અને ત્રિકયોગમાં ૮ ભાંગા મળીને કુલ ૨૬ ભાંગા બને છે. આ પ્રકારનું આ ૧૬મું ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ દ્વાર છે. ૧૬

अथ सप्तदशमाहारद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं आहारगा, अणाहारगा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किम्-आहारका भवन्ति? किंवा अनाहारका भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! आहारए वा, अणाहारए वा, एवं अट्ठ भंगा १७' हे गौतम! कश्चित् आहारकोवा भवति, कश्चिद् विग्रहगतौ अनाहारकोवा भवति, केचित् आहारकावा भवन्ति, केचिद् अनाहारकावा भवन्ति, इति एकयोगे चत्वारो भङ्गाः। अथ द्विकयोगे चतुरो भङ्गान् आह कश्चिद् आहारकश्च कश्चिद् अनाहारकश्च १, केचिद् आहारकश्च केचित् अनाहारकाश्च २, केचिद् आहारकाश्च, केचिद् अनाहारकश्च ३, केचिद् आहारकाश्च केचिद् अनाहार

अब सत्रहवें आहार द्वार को आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते? जीवा किं आहारगा, अणाहारगा' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव क्या आहारक होते हैं अथवा अनाहारक होते हैं? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा आहारए वा अणाहारए वा एवं अट्ठ भंगा' हे गौतम! कोई एक आहारक होता है १ और कोई एक विग्रहगति में रहा हुआ अनाहारक होता है २। तथा अनेक आहारक होते हैं ३ और अनेक अनाहारक होते हैं ४। इस प्रकार से ये चार भंग एक के योग में हुए हैं ४। अब द्विकयोग में जो चार भंग होते हैं वे इस प्रकार से हैं-कोई एक जीव आहारक, कोई एक जीव अनाहारक १, कोई एक जीव आहारक और कितनेक अनाहारक २, कितनेक आहारक, कोई एक अनाहारक ३, और कितनेक आहारक होते हैं ४। इस

१७ मां आहारद्वारनी प्ररूपणा—गौतम स्वामीनो प्रश्न—"तेणं भंते! जीवा किं आहारगा, अणाहारगा?" हे भगवन्! ते उत्पलवर्ती जीवो आहारक होय छे? के अनाहारक होय छे?

महावीर प्रभुनो उत्तर— "गोयमा! हे गौतम! "णो अणाहारगा, आहारए वा, अणाहारए वा, एवं अट्ठ भंगा" तेओ अनाहारक होता नथी, पण (१) कोई जीव आहारक होय छे अने (२) विग्रहगतिमां रहेलो कोई एक जीव अनाहारक पण होय छे. (३) बधां जीवो आहारक होय छे. (४) अथवा बधां जीवो अनाहारक होय छे. आ रीते एकना योगथी चार भांगा बने छे हवे द्विकसंयोगी चार भांगा प्रकट करवामां आवे छे (१) कोई एक जीव आहारक अने कोई एक जीव अनाहारक होय छे. (२) अनेक जीवो आहारक अने कोई एक जीव अनाहारक होय छे. (३) अथवा अनेक जीवो अनाहारक अने कोई एक जीव आहारक होय छे (४) अथवा अनेक जीवो

काश्च भवन्ति ४ इत्युभयसंमेलनेन अष्टौ भवन्ति। इति सप्तदशमाहारकद्वारम् ।१७।

अथ अष्टादशं विरतिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा किं विरया, अविरया, विरया विरया ?' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं विरताः-विरतिमन्तो भवन्ति ? किंवा अविरताः-विरतिरहिता भवन्ति ? किंवा विरताऽविरताः भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! नो विरया, नो विरया विरया, अविरएवा, अविरया वा १८' हे गौतम ! उत्पलस्था जीवा नो विरताः भवन्ति, नो वा विरताऽविरता भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् अविरतोवा भवति, द्वयादिपत्रतायांतु जीवाना मनेकत्वात् अविरतावा भवन्ति इति। इत्यष्टादशं विरतिद्वारम् ॥१८॥

प्रकार एक योग के ४ और द्विकयोग के चार मिलाकर सब जोडकर आठ भंग हो जाते हैं इस तरह से यह सत्रह वां आहारक द्वार है ।१७।

अठारहवें विरतिद्वार को लेकर गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं- तेणं भंते ! जीवा किं विरया, अविरया, विरयाविरया' हे भदन्त ! उत्पलस्थ वे जीव क्या विरतियुक्त होते हैं ? अथवा अविरतियुक्त होते हैं ? अथवा विरताविरत होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं ? 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो विरया, नो विरयाविरया, अविरए वा, अविरया वा' उत्पलस्थ वे जीव न विरतियुक्त होते हैं और न विरताविरत होते हैं किन्तु उत्पल की एकपत्रावस्था में एक जीव अविरतियुक्त होता है तथा उत्पल की अनेकपत्रावस्था में अनेक जीवों के सद्भाव हो जाने से वे सब जीव अविरतिवाले होते हैं। इस प्रकार यह अठारहवां विरतिद्वार है ।१८।

આહારક અને અનેક અનાહારક હોય છે. આ રીતે એકના યોગથી ૪ અને દ્વિકયોગથી ૪ ભાંગા મળી કુલ આઠ ભાંગા બને છે. ॥ ૧૭ ॥

૧૮માં વિરતિદ્વારની પ્રરૂપણા— ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेणं भंते ! किं विरया, अविरया, विरया विरया ?" હે ભગવન્ ! તે ઉત્પલના જીવો શું વિરતિયુક્ત હોય છે ? કે અવિરતિયુક્ત હોય છે ? કે વિરતાવિરત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा !" હે ગૌતમ ! "नो विरया, नो विरयाविरया, अविरए वा, अविरया वा" તે ઉત્પલવતી જીવો વિરતિયુક્ત હોતા નથી, વિરતાવિરત પણ હોતા નથી. પરન્તુ ઉત્પલની એક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ તેમાં રહેલો એક જીવ અવિરતિયુક્ત હોય છે. તથા તે ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ તેમાં રહેલા અનેક જીવો અવિરતિયુક્ત હોય છે.॥ ૧૮ ॥

अथ एकोनविंशं क्रियाद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते? जीवा किं सकिरिया, अकिरिया?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं सक्रिया भवन्ति? किंवा अक्रिया भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! नो अकिरिया, सकिरिएवा, सकिरियावा १९' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः नो अक्रिया भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रावस्थायाम् जीवस्य एकत्वात् सक्रियोवा भवति, द्वयादिपत्रावस्थायांतु जीवानामनेकत्वात् सक्रिया वा भवन्ति। इत्येकोनविंशं क्रियाद्वारम् ॥ १९॥

अथ विंशतितमं बन्धकद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं सत्तविहबंधगा, अट्ठविहबंधगा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं सप्तविध कर्मबन्धका भवन्ति? किंवा अष्टविधकर्मबन्धका भवन्ति? भगवानाह-

---

अब उन्नीस वें क्रियाद्वारको आश्रित करके गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते? जीवा किं सकिरिया, अकिरिया, हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या सक्रिय होते हैं अथवा अक्रिय होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! नो अकिरिया, सकिरिए वा, सकिरिया वा' हे गौतम! उत्पलस्थ वे जीव अक्रिया वाले नहीं होते हैं किन्तु उत्पल की एकपत्रावस्था में जीव की एकतामें वह जीव सक्रिय होता है और उत्पल की द्वयादिपत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीवों के होजाने से वे सब जीव सक्रिय होते हैं। इस प्रकार से यह उन्नीसवां क्रियाद्वार है। १९।

अब गौतम स्वामी २० वें बन्धकद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं सत्तविह बंधगा, अट्ठविहबंधगा' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव क्या सात प्रकार के कर्मों के बंधक होते

१९માં ક્રિયાદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" तेण भंते! जीवा किं सकिरिया, अकिरिया?" હે ભગવન્! ઉત્પલના તે જીવો શું સક્રિય હોય છે કે અક્રિય હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा! नो अकिरिया, सकिरिए वा, सकिरिया वा " હે ગૌતમ! ઉત્પલના તે જીવો અક્રિય (ક્રિયા રહિત) હોતા નથી, પરન્તુ એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલો એક જીવ સક્રિય હોય છે, અને ઉત્પલની અનેક પત્રાવસ્થાની અપેક્ષાએ તેમાં રહેલા અનેક જીવો સક્રિય હોય છે. ॥ १९ ॥

૨૦ માં બન્ધકદ્વારની પ્રરૂપણા- ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" तेणं भंते! जीवा किं सत्तविह बंधगा, अट्ठविह बंधगा?" હે ભગવન્! ઉત્પલવર્તી તે જીવો સાત પ્રકારનાં કર્મોના બન્ધક હોય છે? કે આઠ પ્રકારનાં કર્મોના બન્ધક હોય છે?

'गोयमा ! सत्तविहबंधएवा, अट्ठविहबंधएवा, अट्ठभंगा २०' हे गौतम ! उत्पल स्थो जीवः सप्तविध कर्मबन्धको वा भवति, अष्टविधकर्मबन्धकोवा भवति अथवा सप्तविध कर्मबन्धका भवन्ति, अष्टविध कर्म बन्धका वा भवन्ति, इत्येकके चत्वारो भङ्गाः४, अथ द्विके चतुरो भङ्गानाह–सप्तविध कर्मबन्धकश्च अष्टविध कर्मबन्धकश्च भवति १, अथवा सप्तविध कर्मबंधकश्च अष्टविध कर्मबन्धकाश्च भवन्ति २, अथवा सप्तविध कर्मबन्धकाश्च अष्टविधकर्मबन्धकश्च भवति३, अथवा सप्तविध कर्मबन्धकाश्च अष्टविधकर्मबन्धकाश्च भवन्ति ४, इत्येवम् अष्टौ भङ्गा भवन्तीति । इति विंशतितमं बन्धकद्वारम् ॥२०॥

है अथवा आठ प्रकार के कर्मों के बंधक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तविहबंधए वा, अट्ठविहबंधए वा, अट्ठ भंगा' उत्पलस्थ जीव सात प्रकार के कर्मों का बंधक भी होता है १ और आठ प्रकार के कर्मों का बंधक भी होता है २। अथवा अनेक जीव सात प्रकार के कर्मों के बंधक होते हैं ३ और अनेक आठ प्रकार के कर्मों के भी बंधक होते हैं ४। इस प्रकार से ये ४ भंग एक के योग में हुए हैं। द्विक योग में होने वाले चारभंग इस प्रकार से हैं–कोई एक जीव सात प्रकार के कर्मों का बंधक होता है और कोई एक जीव आठ प्रकार के कर्मों का बंधक होते है १, अथवा एक जीव सात प्रकार के कर्मों का बंधक होता है और अनेक जीव आठ प्रकार के कर्मों के बंधक होते हैं २, अथवा अनेक जीव सात प्रकार के कर्मों के बंधक होते हैं और एक जीव आठ प्रकार के कर्मों का बंधक हैं ३, अथवा अनेक जीव सात

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! सत्तविह बंधए वा, अट्ठविह बंधए वा, अट्ठ भंगा" ઉત્પલસ્થ એક જીવ સાત પ્રકારના કર્મનો બન્ધક પણ હોય છે અને આઠ પ્રકારનાં કર્મોનો પણ બન્ધક હોય છે અથવા ઉત્પલસ્થ બધા જીવો સાત પ્રકારનાં કર્મોના પણ બન્ધક હોય છે અને આઠ પ્રકારનાં કર્મોના પણ બન્ધક હોય છે આ રીતે એકના યોગવાળા ૪ ભાંગા બને છે. દ્વિકસંયોગી ચાર ભાગા નીચે પ્રમાણે બને છે. (૧) અથવા કોઈ એક જીવ સાત પ્રકારનાં કર્મોનો બન્ધક હોય છે અને કોઈ એક જીવ આઠ પ્રકારનાં કર્મોનો બન્ધક હોય છે (૨) અથવા કોઇ એક જીવ સાત પ્રકારનાં કર્મોનો બન્ધક હોય છે અને અનેક જીવો આઠ પ્રકારનાં કર્મોના બન્ધક હોય છે (૩) અથવા કોઈ એક જીવ સાત પ્રકારના કર્મોનો બન્ધક હોય છે.

अथ एकविंशतितमं संज्ञाद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा किं आहारसन्नोवउत्ता, भयसन्नोवउत्ता, मेहुणसन्नोवउत्ता, परिग्गहसन्नोवउत्ता?' हे भदन्त ! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किम् आहारसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति ? किंवा भयसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति ? किंवा मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः भवन्ति, किं वा परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! आहारसन्नोवउत्तावा, असीती भंगा २१' हे गौतम ! उत्पलस्था जीवाः आहारसंज्ञोपयुक्तावा भवन्ति, भयसंज्ञोपयुक्तावा भवन्ति, मैथुनसंज्ञोपयुक्तावा भवन्ति, परिग्रहसंज्ञोपयुक्तावा भवन्ति, इत्यादिरीत्या अशीतिर्भङ्गा भवन्ति, तथाहि-एककयोगे एकवचनेन चत्वारः४, बहुवचनेनापि चत्वारएव४।

प्रकार के कर्मों के बंधक होते हैं और अनेक जीव आठ प्रकारके कर्मों के बंधकहोते हैं४, इस प्रकार से ये आठ भंग हैं। बीसवां यह बंधद्वार है।२०।

अब गौतम इक्कीसवें संज्ञाद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-तेणं भंते ! जीवा किं आहारसन्नोवउत्ता, भयसन्नोवउत्ता मेहुणसन्नोवउत्ता, परिग्गहसन्नोवउत्ता' हे भदन्त ! उत्पलस्थ जीव क्या आहारसंज्ञोपयुक्त होते हैं, या भयसंज्ञोपयुक्त होते हैं? अथवा मैथुनसंज्ञावाले होते हैं ? अथवा परिग्रह संज्ञोपयुक्त होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' आहारसन्नोवउत्ता वा असीतीभंगा' हे गौतम ! उत्पस्थ वे जीव आहारसज्ञावाले भी होते हैं, भयसंज्ञोपयुक्त भी होते हैं, मैथुनसंज्ञोपयुक्त भी होते हैं, और परिग्रहसंज्ञोपयुक्त भी होते हैं। इसरीति से यहां पर अस्सी भंग होतें हैं। वे इस प्रकार से होते हैं-एक के योग में एक वचन को लेकर चार भंग और बहुवचन

અને અનેક જીવો આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધક હોય છે (૪) અથવા અનેક જીવો સાત પ્રકારનાં કર્મોના પણ બન્ધક હોય છે અને આઠ પ્રકારનાં કર્મોના પણ બન્ધક હોય છે. આ રીતે કુલ આઠ ભાંગા બને છે. ॥ ૨૦ ॥

૨૧ માં સંજ્ઞાદ્વારની પ્રરૂપણા-ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" तेणं भंते ! जीवा किं आहारसन्नोवउत्ता, भय सन्नोवउत्ता, मेहुणसन्नोवउत्ता परिग्गहसन्नोवउत्ता ? " હે ભગવન્ ! ઉત્પલના તે જીવો આહારસંજ્ઞાથી યુક્ત હોય છે ખરાં ? ભય-સંજ્ઞાથી યુક્ત હોય છે ખરાં ? મૈથુનસંજ્ઞાથી યુક્ત હોય છે ખરાં ? પરિગ્રહ સંજ્ઞાથી યુક્ત હોય છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" अहारसन्नोवउत्ता वा असीती भंगा " હે ગૌતમ ! ઉત્પલસ્થ તે જીવો આહાર સંજ્ઞાથી પણ યુક્ત હોય છે, ભય સંજ્ઞાથી પણ યુક્ત હોય છે, મૈથુન સંજ્ઞાથી પણ યુક્ત હોય છે અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાથી પણ યુક્ત હોય છે. અહીં કુલ ૮૦ ભાંગા બને છે. તે ભાગા (વિકલ્પો) નીચે પ્રમાણે સમજવા-એકના યોગથી એક વચનવાળા ૪ ભાંગા અને બહુ-

द्विक योगेतु यथाक्रमम् एकवचनबहुवचनाभ्या चतुर्भङ्गी ४, चतुर्णां च पदानां षड् द्विकयोगास्तेच चतुर्गुणाश्चतुर्विंशतिः २४, त्रिकयोगेतु त्रयाणां पदानाम् अष्ट भङ्गा ८, चतुर्णां पदानां चत्वारस्त्रिकयोगास्तेच।ष्टाभिर्गुणिता द्वात्रिंशत् ३२, चतुष्कसंयोगेतु षोडश भङ्गाः इति सर्वमेलनेन चाशीतिर्भङ्गा भवन्तीति। इत्येकविंशतितमं संज्ञाद्वारम् २१।

अथ द्वाविंश कषायद्वारमाश्रित्य गौतम पृच्छति–तेणं भंते! जीवा किं कोहकसाई, माणकसाई, मायाकसाई, लोभकसाई?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं क्रोधकषायिणो भवन्ति? किं वा मानकषायिणो भवन्ति? किं वा मायाकषायिणो भवन्ति? किं वा लोभकषायिणो भवन्ति? भगवानाह–'असीतीभंगा २२' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः क्रोधकषायिणोवा भवन्ति, मानकषायिणो वा भवन्ति, मायाकषायिणोवा भवन्ति, लोभकषायिणोवा भवन्ति, इत्यादिरीत्या

को लेकर भी चार भंग होते हैं। द्विकयोग में एकवचन और बहुवचन को लेकर चार भंग होते है, चारपदों के द्विकयोगमें छह होते है इनके साथ चार भंगाका गुणा करने पर चौवीस द्विकयोगी भंग आते हैं। चार संज्ञाओं के त्रिक संयोगी ८ भंग होते है, इनका चउभंगी के साथ गुणा करने पर ३२ त्रिसंयोगी भंग आते हैं। चतुष्कसंयोग में १६ भंग होते हैं। सब भंग मिलकर कुल यहां ८० भंग हो जाता है।

अब २२ वें कषायद्वार को आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–तेणं भंते! जीवा किं कोहकसाई, माणकसाई, मायाकसाई, लोभकसाई' हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या क्रोधकषायवाले होते हैं? अथवा मानकषायवाले होते हैं? अथवा माया कषायवाले होते हैं? अथवा लोभकषायवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'असीती

વચનવાળા ૪ ભાગા બને છે દ્વિકસયોગમા એક વચન અને બહુવચનવાળા ચાર ભાંગા બને છે ચાર પદોના છ દ્વિકયોગ થાય છે તેથી કુલ ૬×૪=૨૪ દ્વિકસંયોગી ભાગા બને છે. ચાર સંજ્ઞાઓના ત્રિકસયોગી ૮ ભાગા થાય છે. તે આઠ ભાગ ને ચાર પદો વડે ગુણુતા કુલ ૩૨ ત્રિકસંયોગી ભાગા બને છે. અને ચતુષ્કસયોગી ૧૬ ભાંગા બને છે આ રીતે કુલ ૮૦ ભાંગા બને છે ॥૨૧॥

૨૨માં કષાયદ્વારની પ્રરૂપણા–ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન–" તેણં ભંતે! જીવા કિં કોહકસાઈ, માણકસાઈ, માયાકસાઈ, લોભકસાઈ?" હે ભગવન્! ઉત્પલસ્થ તે જીવો શું ક્રોધકષાયવાળા હોય છે? કે માનકષાયવાળા હોય છે? કે માયાકષાયવાળા હોય છે? કે લોભ કષાયવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર–" અસીતિ ભંગા " હે ગૌતમ! ઉત્પલસ્થ જીવો ક્રોધકષાયવાળા પણ હોય છે, માનકષાયવાળા પણ હોય છે, માયાકષાયવાળા

अशीतिर्भङ्गा भवन्ति, तथाहि-एककयोगे एकवचनेन चत्वारः, बहुवचनेनापि चत्वार एव भवन्ति इत्यष्टौ, द्विकयोगेतु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गी, चतुर्णां च पदानाम् षड् द्विकयोगास्तेच चतुर्गुणाश्चतुर्विंशतिः, त्रिकयोगेतु त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां च पदानां चत्वारस्त्रिक संयोगास्ते चाष्टाभिर्गुणिता द्वात्रिंशत्, चतुष्कसंयोगेतु षोडशभङ्गा', सर्वमेलनेन चाशीतिरिति। इति द्वाविंशं कषायद्वारम्। २२।

अथ त्रयोविंशं स्त्रीवेदादिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदगा, पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदगा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था

भंगा' हे गौतम' उत्पलस्थ जीव क्रोधकषायवाले भी होते हैं, मानकषायवाले भी होते हैं, मायाकषायवाले भी होते हैं और लोभकषायवाले भी होते है। इत्यादि रीति से यहां ८० भग होते हैं। एकयोग में एकवचन को लेकर चार भंग और बहुवचन को लेकर भी ४ भंग होते हैं। इस प्रकार ये आठ भंग हो जाते हैं। दो केयोग में यथायोग एकवचन और बहुवचन को लेकर ४ चतुर्भंगी होती है। चार पदोंके द्विकयोग ६ होतें हैं, इनके साथ ४ भंगो का गुण करने पर २४ द्विकयोगी भंग आते हैं। चार कषायोंके त्रिकसंयोगी भंग ८ होते हैं, इनका चतुर्भंगी के साथ गुणा करने पर ३२ तीनसंयोगी भग आते हैं। चतुष्क संयोग में १६ भंग होते हैं। सब मिलकर कुल अस्सी ८० भंग हो जाते हैं। इस प्रकार से यह २२ वां कषायद्वार है।

अब गौतमस्वामी २३ वें स्त्रीवेदादिद्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदगा, पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदगा'

પણ હોય છે અને લોભકષાકવાળા પણ હોય છે. અહીં પણ સંજ્ઞાદ્વારની જેમ ૮૦ ભાગા બને છે એક યોગમાં એક વચનવાળા ૪ ભાંગા અને બહુ વચનવાળા ચાર ભાંગા બને છે. આ રીતે તેમના એક સંયોગી ભાંગા કુલ ૮ થાય છે. દ્વિકયોગમાં યથાયોગ એક વચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ ૪ ચતુર્ભંગી થાય છે. ચાર પદોના ૬ દ્વિકયોગ થાય છે, તે ૬ ને ૪ ભાંગા વડે ગુણવાથી કુલ ૨૪ દ્વિકસંયોગી ભાંગા બને છે ચાર કષાયોના ત્રિકસંયોગી ૮ ભાગા થાય છે તેમને ચતુર્ભંગી (ચાર ભાંગા) વડે ગુણવાથી કુલ ૩૨ ત્રિકસંયોગી ભાંગા બને છે અને ચતુષ્ક સંયોગી ૧૬ ભાંગા બને છે. આ રીતે બધાં મળીને ૮૦ ભાગા બને છે. ॥ ૨૨ ॥

૨૩ માં સ્ત્રીવેદાદિ દ્વારની પ્રરૂપણા- ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"તેણં ભંતે! જીવા કિં ઇત્થીવેદગા, પુરિસવેદગા, નપુંસગવેદગા?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલવર્તી

जीवाः किं स्त्रीवेदका भवन्ति? किंवा पुरुषवेदका भवन्ति? किंवा नपुंसकवेदका भवन्ति? भगवानाह–'गोयमा! नो इत्थिवेदगा, नो पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदए वा, नपुंसगवेदगा वा २३' हे गौतम! उत्पलस्था जीवाः नो स्त्रीवेदका भवन्ति, नो वा पुरुषवेदका भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् नपुंसकवेदकश्च भवति, द्व्यादिपत्रतायांतु जीवानामनेकत्वात् नपुंसकवेदका भवन्ति। इति त्रयोविंशं स्त्रीवेदद्वारम्।२३।

अथ चतुर्विंशबन्धकद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा, पुरिसवेदबंधगा, नपुंसगवेदबंधगा?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं स्त्रीवेदकर्मबन्धका भवन्ति? किंवा पुरुषवेदकर्मबन्धका भवन्ति?

हे भदन्त! उत्पलस्थ वे जीव क्या स्त्रीवेदवाले होते हैं। अथवा पुरुष वेदवाले होते है? या नपुंसक वेदवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! नो इत्थिवेदगा नो पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदए वा नपुंसगवेदगा वा' हे गौतम! उत्पलस्थ वे जीवन स्त्री वेदवाले होते है और न पुरुष वेदवाले होते है किन्तु उत्पल की एकपत्रावस्था में जीव की एकता में वह जीव नपुंसक वेदवाला होता है और उत्पलकी द्वयादि पत्रावस्था में जीवों की अनेकता में वे सब जीव नपुंसक वेद वाले होते हैं। इस प्रकार से यह २३वां स्त्री वेदादि द्वार है।

अब गौतम २४ वें बन्धक द्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा, पुरिसवेदबंधगा, नपुंसगवेदबंधगा' हे भदन्त। वे उत्पलस्थ जीव क्या स्त्री वेदकर्म के बंधक होते हैं? अथवा-पुरुषवेद कर्म के बंधक होते हैं? या नपुंसक

જીવો શું સ્ત્રીવેદવાળા હોય છે? કે પુરુષવેદવાળા હોય છે? કે નપુંસકવેદવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર– "गोयमा!" હે ગૌતમ! "नो इत्थिवेदगा, नो पुरिसवेदगा, नपुंसगवेदए वा, नपुंसगवेदगा वा" તે ઉત્પલસ્થ જીવો સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોતા નથી, પુરુષવેદવાળા પણ હોતા નથી, પરન્તુ જ્યારે તે ઉત્પલ એક પત્રાવસ્થામા હોય છે, ત્યારે તેમા રહેલો એક જીવ નપુંસક વેદવાળો હોય છે અને જ્યારે તે ઉત્પલ અનેક પત્રાવસ્થામા હોય છે, ત્યારે તેમાં રહેલા બધાં જીવો નપુંસક વેદવાળા હોય છે

૨૪ માં સ્ત્રીવેદાદિ બન્ધક દ્વારની પ્રરૂપણા–ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન– "तेणं भंते! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा, पुरिसवेदबंधगा, नपुंसगवेदबंधगा?"

किंवा नपुंसकवेदकर्मबन्धका भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! इत्थीवेदबंधएवा, पुरिसवेदबंधएवा, नपुंसगवेदबंधएवा छव्वीसं भंगा २४' हे गौतम! उत्पलस्थो जीवः स्त्रीवेदबन्धकोवा भवति, पुरुषवेदबन्धको वा भवति, नपुंसकवेदबन्धको वा भवति, इत्यादिरीत्या षड्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति २४, तथाहि एककयोगे एकवचनान्तास्त्रयः, बहुवचनान्ता अपि त्रयः इति षट्, द्विकयोगेतु यथायोगम् एकत्वबहुत्वाभ्यां तिस्रश्चतुर्भङ्गिका इति द्वादश, त्रिकयोगेतु अष्टौ भङ्गा भवन्ति, इति सर्व मेलनेन षड्विंशतिर्भङ्गाः, इति चतुर्विंशम् बन्धकद्वारम्। २४।

वेद कर्म के बंधक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा। इत्थीवेदबंधएवा, पुरिसवेदबंधएवा, नपुंसगवेदबंधएवा छव्वीसं भंगा' हे गौतम! उत्पलस्थजीव स्त्रीवेदबंधक भी होता है पुरुषवेद बंधक भी होता है, और नपुंसकवेदबंधक भी होता है। इत्यादि रीति से यहां २६ भंग होते हैं। ये इस प्रकार से समझना चाहिये- एक योग में एक वचन को लेकर ३ भंग और बहुवचन को लेकर भी ३ भंग होते हैं इस प्रकार ये ६ भंग होते हैं। दोकेयोग में यथा योग एक वचन और बहुवचन को लेकर चार भंगोंवाली तीन भंगी होती है, इस प्रकार ये १२ भंग हो जाते हैं। त्रिकयोग में आठ भंग होते है। इस प्रकार सब मिलकर यहां २६ भंग आ जाते हैं। इस प्रकार से यह २४ वां बंधकद्वार है।

હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવો શું સ્ત્રીવેદ કર્મના બન્ધક હોય છે? કે પુરુષવેદ કર્મના બન્ધક હોય છે? કે નપુંસક વેદકર્મના બન્ધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा"! હે ગૌતમ! "इत्थीवेदबंधए वा, पुरिसवेदबंधए वा, नपुंसगवेदबंधए वा, छव्वीस भंगा" ઉત્પલમા રહેલો જીવ સ્ત્રીવેદનો બંધક પણ હોઇ શકે છે, પુરુષવેદનો બન્ધક પણ હોઇ શકે છે અને નપુંસકવેદનો બન્ધક પણ હોઇ શકે છે અહીં કુલ ૨૬ ભાંગા બને છે. તે ભાંગા આ પ્રમાણે સમજવા એક યોગમા એક વચનની અપેક્ષાએ ૩ ભાંગા અને બહુવચનની અપેક્ષાએ ૩ ભાંગા બને છે. આ રીતે એક યોગમાં કુલ ૬ ભાગા બને છે. દ્વિકયોગમાં યથાયોગ્ય એક વચન અને બહુ વચન લેવાથી ચાર ભાગાઓવાળી ત્રિભંગી બને છે તેથી ૪×૩=૧૨ ભાગા બને છે. અને ત્રિકયોગમાં આઠ ભાગા બને છે. આ રીતે કુલ ૬+૧૨+૮=૨૬ ભાંગા બને છે તે પ્રત્યેક ભંગ ૧૬માં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ દ્વારમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અહીં પણ બનાવી શકાય છે. ॥ ૨૪ ॥

अथ पञ्चविंशं संज्ञिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं सन्नी, असन्नी?' हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः किं संज्ञिनो भवन्ति? किंवा असंज्ञिनो भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! नो सन्नी, असन्नी वा, असन्निणो वा २५' हे गौतम! उत्पलस्था जीवा नो संज्ञिनो भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् असंज्ञीवा भवति, द्व्यादिपत्रतायांतु जीवानामनेकत्वात् असंज्ञिनो वा भवन्ति। इति पञ्चविंशं संज्ञिद्वारम् २५।

अथ षड्विंशमिन्द्रियद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किं सइंदिया, अणिंदिया?' हे भदन्त! ते खलु उपलस्था जीवाः किं सेन्द्रियाः-इन्द्रियसहिताः भवन्ति? किंवा अनिन्द्रियाः-इन्द्रियरहिता भवन्ति? भगवानाह-

---

अब गौतम २५ वें संज्ञिद्वारको आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते है-'तेणं भंते! जीवा किं सन्नी, असन्नी' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव क्या संज्ञी होते है या असंज्ञी होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा। नो सन्नी, असन्नी वा, असन्निणोवा' हे गौतम! वे उत्पलस्थ जीव संज्ञी नहीं होते है, किन्तु उत्पल की एकपत्रावस्था में एक जीव असंज्ञी होता है तथा द्व्यादि पत्रावस्था में वर्तमान अनेक जीव असंज्ञी होते हैं। इस प्रकार से यह २५ वां संज्ञिद्वार है।

अब गौतम २६ वें इन्द्रियद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तणं भंते! जीवा किं सइंदिया, अणिंदिया' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव क्या इन्द्रिय सहित होते है अथवा विना इन्द्रियों के होते है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'नोअणिंदिया,

---

૨૫ મા સંજ્ઞિદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"तेणं भंते! जीवा किं सन्नी, असन्नी?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલવર્તી જીવો શું સંજ્ઞી હોય છે? કે અસંજ્ઞી હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! હે ગૌતમ! "नो सन्नी, असन्नी वा, असन्निणो वा" તે ઉત્પલસ્થ જીવો સંજ્ઞી હોતા નથી, પરન્તુ એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલો એક જીવ અસંજ્ઞી હોય છે, અને અનેક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલા અનેક જીવો અસંજ્ઞી હોય છે. ॥ ૨૫ ॥

૨૬ મા ઇન્દ્રિયદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-'तेणं भंते! जीवा किं सइंदिया, अणिंदिया?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલમાં રહેલા જીવો ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે? કે ઇન્દ્રિયોથી રહિત હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! હે ગૌતમ! "नो अणिंदिया, सइंदिए वा, सइंदिया वा" ઉત્પલસ્થ તે જીવો ઇન્દ્રિયોથી રહિત હોતા નથી

'गोयमा ! नो अणिंदिया, सइंदिएवा, सइंदियावा २६' हे गौतम ! उत्पलस्था जीवा नो अनिन्द्रियाः–इन्द्रियरहिता नो भवन्ति, अपितु उत्पलस्य एकपत्रतायां जीवस्य एकत्वात् सेन्द्रियो वा भवति, द्व्यादिपत्रतायांतु जीवानामनेकत्वात् सेन्द्रियावा भवन्ति। इति षड्विंशमिन्द्रियद्वारम्। २६।

अथ सप्तविंशमनुबन्धपर्यायतया उत्पलस्य स्थितिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'सेणं भंते ! उप्पलजीवे त्ति कालओ केवच्चिरं होई ? हे भदन्त ! स खलु उत्पलस्थो जीवः उत्पलजीव इति–उत्पलजीवत्वरूपेण कालतः–कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? उत्पलत्वस्थितिः कियत्कालपर्यन्तं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्त, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं २७' हे गौतम ! उत्पलस्थ जीवस्य उत्पलजीवत्वरूपेण स्थितिः जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कृष्टेन असंख्येयं कालं भवति इति सप्तविंशमनुबन्धद्वारम्। २७।

सइंदिए वा सइंदिया वा' उत्पलस्थ वे जीव इन्द्रिय सहित होते हैं विना इन्द्रियों के नहीं होते हैं। उत्पल की एकपत्रावस्थावाला हो जाता है, तब उसमें वर्तमान अनेक जीव इन्द्रिय सहित होते हैं। इस प्रकार से यह २६ वां इन्द्रियद्वार है।

अब गौतम २७ वें अनुबन्ध पर्याय रूप उत्पलत्व स्थितिद्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'सेणं भंते ! उप्पलजीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होई' हे भदन्त ! उत्पलस्थ जीव उत्पल जीव रूपसे कालकी अपेक्षा कब तक रहता है अर्थात् उत्पलकी स्थिति कितने काल तक की है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्ज कालं' हे गौतम ! उत्पलस्थ जीव की उत्पल जीव

પરન્તુ એક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમાં રહેલો એક જીવ ઇન્દ્રિય સહિત હોય છે અને અનેક પત્રાવસ્થાવાળા ઉત્પલમા રહેલા અનેક જીવો ઇન્દ્રિય સહિત હોય છે ॥ ૨૬ ॥

૨૭ માં અનુબંધ દ્વારની પ્રરૂપણા—હવે ગૌતમ સ્વામી અનુબંધપર્યાય રૂપ ઉત્પલત્વ સ્થિતિ દ્વારની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "सेण भंते ! उप्पलजीवेत्ति कालओ केवचिर होई ?" હે ભગવન્ ! તે ઉત્પલસ્થ જીવ ઉત્પલના જીવ રૂપે કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? એટલે કે ઉત્પલની સ્થિતિ કેટલા કાળની હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा" હે ગૌતમ ! "जहण्णेण' अंतो-मुहुत्तं उक्कोसेग असंखेज्जं कालं" હે ગૌતમ ! ઉત્પલસ્થ જીવ ઉત્પલના જીવ રૂપે ઓછામાં ઓછો અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે ॥ ૨૭ ॥

अथाष्टा.विंश संवेधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'सेणं भंते! उप्पलजीवे पुढवी जीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइय कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा?' हे भदन्त! स खलु उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य पृथिवीजीवो भवेत् पृथिवी जीवतया उत्पद्येत, अथच पुनरपि उत्पलजीवो भवेत् उत्पलजीवतया उत्पद्येत इति भवान्तरात् पुनस्तद् भवग्रहणे कियन्तं काल सेवेत? कियन्तं कालं गतिमागतिं गमनागमनं कुर्यात्? भगवानाह–'गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' हे गौतम! स उत्पलजीवः भवादेशेन भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन द्वे भवग्रहणे–एकं पृथिवीकायिकत्वे, ततो द्वितीयम् उत्पलत्वे, तदनन्तरं मनुष्यादिगतिं गच्छेदिति भावः।

रूप से स्थिति जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त की होती है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल की होती है। इस प्रकार यह २७ वा अनुबंधद्वार है।

अब गौतम २८ वें संवेधद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से णं भंते! उप्पलजीवे पुढवीजीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' हे भदन्त! उत्पल का जीव उत्पलरूप पर्याय को छोडकर यदि पृथिवी जीवरूप से उत्पन्न हो जाता है और बाद में उस पर्याय को छोडकर वह पुनः उसी उत्पल जीव रूप से उत्पन्न हो जाता है इस प्रकार भवान्तर से पुनः उसी भवके ग्रहण करने में वह कितने कालका सेवन करता है? कितने काल तक वह गमनागमन करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' वह उत्पल जीव भवकी अपेक्षा से कमसे कम दो भवग्रहण तक–एक पृथिवी कायिक में और

---

૨૮ માં સંવેધદ્વારની પ્રરૂપણા–ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–'से णं भंते! उप्पलजीवे पुढवी जीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा?" હે ભગવન્! ઉત્પલનો જીવ ઉત્પલરૂપ પર્યાયને છોડીને પૃથ્વીકાયિક જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો આ રીતે ભવાન્તર કરીને ફરીથી એજ ભવને ગ્રહણ કરવામાં તે કેટલા કાળનું સેવન કરે છે? કેટલા કાળ સુધી તે ગમનાગમન કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा" હે ગૌતમ! "भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं" તે ઉત્પલવર્તી જીવ ભવની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે ભવગ્રહણ પર્યન્ત–એક પૃથ્વીકાયિકમાં

उत्कृष्टेनतु असंख्येयानि भवग्रहणानि सेवेत, गतिमागतिं च कुर्यात्, 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवतियं कालं सेवेज्जा, एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा' कालादेशेन कालापेक्षयातु जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन तु असंख्येयं कालम्-इयत्कालं सेवेत, इयत्कालं गतिमागतिं कुर्यात्, गौतमः पृच्छति-'से णं भंते! उप्पलजीवे आउजीवे?' हे भदन्त! स खलु उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य अपूजीवो भवेत्-अप्कायिकतया उत्पद्येत, अथ च पुनरपि, उत्पलजीवो भवेत् उत्पलजीवतया उत्पद्येत इति भवान्तरात् पुनस्तद्भवग्रहणे कियन्त कालं सेवेत? कियन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात्?

दूसरा उत्पल में भवग्रहण करने में रहता है बाद में फिर वह मनुष्यादि गति में चला जाता है। और अधिक से अधिक असंख्यात भवग्रहण तक रहता है और गमनागमन करता रहता है। 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा' तथा काल की अपेक्षासे जघन्यसे दो अंतर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक रूप काल का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह गमनागमन करता है। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'से णं भंते! उप्पलजीवे आउजीवे' हे भदन्त! वह उत्पलस्थ जीव उत्पल जीवरूपता को छोडकर यदि अप् जीवरूप से अप्कायिकरूप से उत्पन्न हो जाता है और पुनः वह अप्कायिकावस्था को छोडकर उत्पल जीवरूप से उत्पन्न हो जाता है-इस प्रकार भवान्तर से पुनः उस भवग्रहण करने में वह कितने काल का सेवन करता

અને બીજો ઉત્પલમાં ભવ ગ્રહણ કરવા સુધી રહે છે, ત્યાર બાદ તે મનુષ્યાદિ ગતિમાં જતો રહે છે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત ભવગ્રહણ સુધી રહે છે અને ગમનાગમન કરતો રહે છે. "कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवतियं कालं सेवेज्जा, एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा" તથા કાળની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછા બે મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળનું સેવન કર્યા કરે છે અને એટલા કાળ પર્યન્ત તે ગમનાગમન કરતો રહે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" सेणं भंते! उप्पलजीवे आउजीवे?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવો જો ઉત્પલપર્યાયને છોડીને અપ્કાયિક જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય અને અપ્કાયિક પર્યાયને છોડીને ફરીથી ઉત્પલજીવ રૂપે ઉત્પન્ન

इति प्रश्नः भगवानाह-'एवं चेव एवं जहा पुढविजीवे भणिए तहा जाव वाउ जीवे भाणियव्वे' हे गौतम ! एवमेव-पूर्वोक्तरीत्यैव अप्कायिकत्वेऽपि अवसेयम् एवं प्रकारेण यथा पृथिवीजीवो भणितस्तथैव यावत् तेजस्कायिको जीवः, वायुकायिको जीवश्च भणितव्यो-वक्तव्यः। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! उप्पलजीवे से वणस्सइ जीवे, से पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ?' हे भदन्त ! स खलु उत्पलजीवः तत्-अथ उत्पलजीवत्वं परित्यज्य वनस्पतिजीवो भवति-वनस्पतिकायिकतया उत्पद्यते, तत्-अथ पुनरपि उत्पलजीवो भवति-उत्पलजीवतया उत्पद्यते इति भवान्तरात् पुनस्तद्भवग्रहणे कियन्तं कालं सेवेत? कियन्तं कालं गतिमागतिं-गमनागमनं करोति?

है? कितने कालतक गमनागमन करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'एवं चेव एवं जहा पुढवि जीवे भणिए तहा जाव वाउजीवे, भाणियव्वे' हे गौतम ! जैसा पृथिवी जीव कहा गया है उसी प्रकार से अप्कायिकत्व में भी जानना चाहिये। तथा जिस प्रकार से पृथिवी जीव कहा गया है उसी प्रकार यावत् तेजस्कायिक और वायुकायिक जीव भी कहना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-'सेणं भंते! उप्पलजीवे से वणस्सइजीवे से पुणरवि उप्पलजीवे, त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ' हे भदन्त! वह उत्पल जीव यदि उत्पल जीवत्व की पर्याय को छोडकर वनस्पति जीवरूप पर्याय धारण कर लेता है और वनस्पति जीवरूप पर्याय को छोडकर पुनः उत्पल

થઇ જાય, તો આ રીતે ભવાન્તર કરીને ફરીથી એજ ભવગ્રહણુ કરવામા તે કેટલા કાળનુ સેવન કરે છે? કેટલા કાળ સુધી તે ગમનાગમન કરતો રહે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-' एवं चेव, एवं जहा पुढवीजीवे तहा जाव वाउजीवे भाणियव्वे" હે ગૌતમ ! ઉત્પલની પર્યાયમાથી અપ્કાયિકમા ઉત્પન્ન થઇને ફરીથી ઉત્પલના જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થનાર જીવનુ કથન ઉપર્યુક્ત પૃથ્વીકાયિક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવના કથન અનુસાર સમજવુ. અને એજ પ્રમાણે તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકમાથી ઉત્પલની પર્યાયમાં ફરી આવનાર જીવવિષે પણ સમજવુ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" सेणं भंते ! उप्पलजीवे से वणस्सइ जीवे, पुणरवि उप्पलजीवे, त्ति केवइयं काल सेवेज्जा, केवइयं काल' गतिरागतिं कज्जइ ?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવ જો ઉત્પલ જીવત્વની પર્યાય છોડીને વનસ્પતિ જીવ રૂપ પર્યાય ધારણુ કરે અને ત્યાર બાદ વનસ્પતિ જીવરૂપ પર્યાયને

भगवानाह-'गोयमा ! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं' हे गौतम ! स उत्पलजीवः भवादेशेन भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे एकम् अप्कायिकत्वे, ततो द्वितीयमुत्पलत्वे, तदनन्तरं मनुष्यादिगतिं गच्छेत्, उत्कृष्टेन तु अनन्तानि भवग्रहणानि सेवेत, 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अणंतं कालं तरुकालं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते-अप्कायिकत्वेन अन्तर्मुहूर्तम्, पुनरुत्पलत्वेनान्तर्मुहूर्तमित्येवं कालापेक्षया द्वे अन्तर्मुहूर्ते इत्यर्थः,

जीवरूप पर्यायवाला बन जाता है, इस प्रकार भवान्तर से पुनः उस भवग्रहण करने में वह कितने कालका सेवन करता है ? कितने कालतक गमनागमन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं' हे गौतम ! भवकी अपेक्षा वह कमसे कम दो भवग्रहण रूप कालका सेवन करता है। पहिला भव वनस्पतिकायिक में और द्वितीय भव उत्पल में लेकर के बाद में वह मनुष्यादि गति में चला जाता है। उत्कृष्ट से वह अनन्त भवोंका सेवन करता है। 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अणंतं कालं तरुकाल एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' कालकी अपेक्षा से वह दो अन्तर्मुहूर्त-कालका-एक अन्तर्मुहूर्त वनस्पति कायिक में और दूसरा अन्तर्मुहूर्त उत्पल में रहने रूप कालका-सेवन करता है और उत्कृष्ट से तरुकाल-

છોડીને ફરીથી ઉત્પલજીવ રૂપ પર્યાયમાં આવી જાય, તો આ રીતે અન્ય ભવમાંથી એ ભવમાં આવવામાં તે કેટલા કાળનું સેવન કરે છે? કેટલા કાળ સુધી તે ગમનાગમન કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! "भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं" ભવની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછા બે ભવગ્રહણ રૂપ કાળનું સેવન કરે છે. એટલે કે પહેલો ભવ અપ્કાયિકમાં અને બીજો ભવ ઉત્પલમાં લઈને, ત્યાર બાદ તે મનુષ્યાદિ ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. અને વધારેમાં વધારે અનેક ભવોનું સેવન કરે છે "कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अणंतं कालं-तरुकालं एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ" કાળની અપેક્ષાએ તે બે અન્તર્મુહૂર્ત રૂપ કાળનું સેવન કરે છે, એટલે કે એક અન્તર્મુહૂર્ત અપ્કાયિકોમાં અને બીજું અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્પલમાં રહે છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે તરુકાળનું

उत्कृष्टेन अनन्तं कालं तरुकालं-वनस्पतिकालम् इति इयन्तं कालं सेवेत, इयन्तं कालं गतिमागतिं-गमनागमनं करोतीति भावः। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! उप्पलजीवे बेइंदियजीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा? केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा?' हे भदन्त ! स खलु उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य द्वीन्द्रियजीवो भवेत्-द्वीन्द्रियजीवतया उत्पद्येत, पुनरपि उत्पलजीवः उत्पलजीवतया उत्पद्येत इति-भवान्तरात् पुनस्तद्भवग्रहणे कियन्तं कालं सेवेत? कियन्तं कालं गतिमागतिं-गमनागमनं करोति? भगवानाह-'गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' हे गौतम ! भवादेशेन भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे-एकं द्वीन्द्रियजीवत्वे, ततो द्वितीयमुत्पलत्वे तदन-

---

वनस्पति कालरूप अनन्तकालका सेवन करता है-इस प्रकार से इतने काल तक गमनागमन करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'से णं भंते ! उप्पलजीवे बेइंदियजीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा, केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' हे भदन्त ! वह उत्पलस्थजीव यदि उत्पल जीव रूप पर्याय को छोडकर द्वीन्द्रियरूप पर्याय धारण करले और फिर उस पर्याय को छोडकर पुनः उत्पलजीव रूप पर्याय को धारण करे तो इस प्रकार से भवान्तर से पुनः उसी भव में आने में वह कितने कालका सेवन करता है ? कितने कालतक गमनागमन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' हे गौतम ! भवकी अपेक्षा से वह

વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંત કાળનું સેવન કરે છે. આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે ગમનાગનમ કરતો રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"सेणं भंते ! उप्पलजीवे बेइंदिय जीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति केवइयं कालं सेवेज्जा, केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ?" હે ભગવન્ ! તે ઉત્પલસ્થ જીવ જો ઉત્પલજીવરૂપ પર્યાયનો ત્યાગ કરીને દ્વીન્દ્રિયરૂપ પર્યાયમાં જન્મ ધારણ કરે અને ત્યાર બાદ તે પર્યાયનો ત્યાગ કરીને ફરીથી ઉત્પલ જીવરૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, તો આ રીતે અન્ય ભવમાં જઈને એજ ભવમા આવવામા તે કેટલા કાળનું સેવન કરે છે ? કેટલા કાળ પર્યન્ત ગમનાગમન કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "भवादेसेण जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं." ભવની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં

न्तरं मनुष्यादिगतिं गच्छेत्, उत्कृष्टेन संख्येयानि भवग्रहणानि सेवेत, 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं संखेज्ज कालं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जइ' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते-द्वीन्द्रियत्वेन अन्तर्मुहूर्तं पुनरुत्पलत्वेनान्तर्मुहूर्त्तमित्येवं कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, उत्कृष्टेन संख्येयं कालम्, इयन्तं कालं सेवेत. इयन्तं कालं गतिमागतिं-गमनागमनं करोति, 'एवं तेइंदियजीवे वि' एवं-द्वीन्द्रियोक्तरीत्या त्रीन्द्रियजीवः एवमुक्तरीत्यैव चतुरिन्द्रियजीवोऽपि बोध्यः, तथा च-उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य त्रीन्द्रिय जीवो-भवेत्-एवं चतुरिन्द्रियजीवो भवेत्, अथ च पुनरपि उत्पलजीवो भवेत् इति-तत्तद् भवान्तरात् पुनस्तद् भवग्रहणे कियन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात् इति प्रश्नः,

---

जघन्य दो भवग्रहणरूप एक भव द्वीन्द्रिय में रहने तक के कालका और दूसरा भव उत्पल में रहने तक के कालका सेवन करता है, इसके बाद वह मनुष्यादि गति में चला जाता है। तथा उत्कृष्ट से संख्यात भवग्रहण रूप कालका सेवन करता है। कालकी अपेक्षासे वह जघन्य में दो अन्तर्मुहूर्तरूप कालका और उत्कृष्ट से संख्यात कालका सेवन करता है। इस प्रकार वह इतने कालतक गमनागमन करता है। 'एवं तेइंदियजीवे एवं चउरिंदियजीवे वि', इस दो प्रकार इन्द्रिय वाले जीव के कथन के अनुसार त्रीन्द्रियजीव और चौइन्द्रियजीव भी जानना चाहिये तथा उत्पलजीवत्व को छोडकर त्रीन्द्रियजीव हो जाता हैं चौइन्द्रियजीव हो जाता है और पुनः वह वहांसे मरकर उत्पलजीव हो जाता है-इस प्रकार उस भवान्तर से पुनः उस उत्पल भवके ग्रहण करने में वह कितने कालका सेवन करता है-कितने कालतक गमनागमन करता

ઓછા બે ભવગ્રહણુ રૂપ કાળનું સેવન કરે છે એટલે કે-એક ભવ દ્વીન્દ્રિયામાં રહે છે અને બીજો ભવ ઉત્પલમાં રહે છે ત્યાર બાદ તે મનુષ્યાદિ ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે સંખ્યાત ભવગ્રહણુ રૂપ કાળનું સેવન કરે છે. કાળની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછા બે અન્તર્મુહૂર્ત રૂપ કાળનું અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત કાળનું સેવન કરે છે. આ રીતે આટલા કાળ પર્યન્ત તે ગમનાગમન કર્યા કરે છે. "एवं तेइंदिय जीवे, एवं चउरिंदिय-जीवे वि" એજ પ્રમાણે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ વિષે પણ સમજવું. એટલે કે ઉત્પલસ્થ જીવ જો ઉત્પલપર્યાયને છોડીને ત્રીન્દ્રિય અથવા ચતુરિન્દ્રિય જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી ઉત્પલ જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો આ રીતે તે પ્રત્યેક ભવાન્તરમાંથી ફરીથી ઉત્પલભવમાં આવવામાં

भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कृष्टेन संख्येयानि-भवग्रहणानि सेवेत, कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन संख्येयं कालं सेवेत, गतिमागतिंच कुर्यात् इति भावः। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते उप्पलजीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियजीवे, पुणरवि उप्पलजीवे त्ति पुच्छा?' हे भदन्त स खलु उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवो भवेत्, अथ च पुनरपि उत्पलजीवो भवेत्, इति भवान्तरात् पुनस्तद्भवग्रहणे कियन्तं कालं सेवेत, कियन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात्? भगवानाह-'गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो

है? तो इसका उत्तर यही है कि भवकी अपेक्षा से वह जीव जघन्य से दो भवग्रहणरूप कालका और उत्कृष्ट से संख्यात भवग्रहणरूप कालका सेवन करता है, तथा कालकी अपेक्षा से जघन्य दो अन्तर्मुहूर्तका और उत्कृष्ट से संख्यातकाल का सेवन करता है। इस प्रकार से वह इतने काल तक गमनागमन करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-' से णं भंते। उप्पलजीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियजीवे पुणरवि उप्पलजीवेत्ति पुच्छा' हे भदन्त! वह उत्पलस्थजीव यदि अपनी उत्पलपर्याय को छोडकर पंचेन्द्रियतिर्यञ्च की पर्याय को धारण करलेता है और पुनः वह उस पर्याय के परित्याग से उत्पलपर्याय में आ जाता है इस प्रकार भवान्तर से पुनः उस उत्पलरूप पर्याय के ग्रहण करने में वह जीव कितने कालका सेवन करता है? कितने काल तक गमनागमन करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गह-

કેટલા કાળનું સેવન કરે છે? અને કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન કરે છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન બને છે તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર સમજવો ભવની અપેક્ષાએ તે જીવ ઓછામાં ઓછા બે ભવગ્રહણ રૂપ કાળનું અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત ભવગ્રહણ રૂપ કાળનુ સેવન કરે છે. આ રીતે આટલા કાળ પર્યન્ત તે ગમનાગમન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "से ण भंते! उप्पलजीवे पचिंदियतिरिक्ख जोणियजीवे पुणरवि उप्पलजीवे त्ति पुच्छा" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવ જો પોતાની ઉત્પલ જીવ રૂપ પર્યાયને છોડીને પંચેન્દ્રિતિર્યંચ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી ઉત્પલ જીવ રૂપ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો આ રીતે અન્ય ભવમાથી ઉત્પલ જીવ રૂપ પર્યાયમાં ગમન કરતા તે કેટલા કાળનું સેવન કરે છે? કેટલા કાળ સુધી ગમનાગમન કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "गोयमा" હે ગૌતમ! 'भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवगाहणाइ, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं" ભવની અપેક્ષાએ બે ભવગ્રહણ-

भवग्गहणाइं' उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गणाइं' हे गौतम! भवादेशेन–भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे एकं पंञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकत्वे, ततो द्वितीयमुत्पलत्वे, ततःपरं मनुष्यादिगति गच्छेत्, उत्कृष्टेन अष्टभवग्रहणानि चत्वारि पञ्चेन्द्रियतिरश्च श्चत्वारि चोत्पलजीवस्य इत्येवमष्टभवग्रहणानि उत्कृष्टेन सेवेत, 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं, उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्ताइं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते–पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकत्वेनान्तर्मुहूर्तम्, पुनरुत्पलत्वेनान्तर्मुहूर्तमित्यर्थः, उत्कृष्टत्वेन पूर्वकोटी पृथक्त्वं चतुर्षु –पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवग्रहणेषु चतस्रः पूर्वको-

---

णाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' हे गौतम! भवकी अपेक्षा से दो भवग्रहण तक पंचेन्द्रियतिर्यंच का और द्वितीय उत्पलका इस प्रकार से दो भवग्रहण तक के काल का जघन्य से सेवन करता है और उत्कृष्ट से आठ भवग्रहण तक के कालका सेवन करता है। चार भव पंचेन्द्रियतिर्यंच के और चार भव उत्पल के इस प्रकार से आठ भवग्रहण के कालका सेवन करता है। 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं, उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्ताइं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' कालकी अपेक्षा वह दो अन्तर्मुहूर्तरूप कालका सेवन जघन्य से और उत्कृष्ट से पूर्व कोटिपृथक्त्वरूप कालका सेवन करता है। पंचेन्द्रियतिर्यंच योनि में रहनेका एक अन्तर्मुहूर्त्त और उत्पल पर्याय में रहनेका एक अन्तर्मुहूर्त्त इस प्रकार से दो अन्तर्मुहूर्त्त का समय जानना चाहिये इसके बाद वह मनुष्यादि गति में चला जाता है। तथा उत्कृष्ट से जो पूर्वकोटि पृथक्त्व कहा गया है सो चार पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ-

---

પર્યન્ત (એટલે કે એક ભવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો અને બીજો ભવ ઉત્પલનો) ના કાળનું તે સેવન કરે છે અને વધારેમાં વધારે આઠ ભવગ્રહણ પર્યન્તના કાળનું સેવન કરે છે એટલે કે ચાર ભવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના અને ચાર ભવ ઉત્પલના, એ રીતે આઠ ભવગ્રહણ સુધીના કાળનું સેવન કરે છે "कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं, उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्ताइं, एवइयं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा" કાળની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછા બે અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્તના કાળનું અને વધારેમાં વધારે કોટિપૃથકત્વરૂપ કાળનું સેવન કરે છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમાં રહેવાનો એક અન્તર્મુહૂર્તનો કાળ, આ રીતે બે અન્તર્મુહૂર્તનો જઘન્ય કાળ સમજવો, ત્યાર બાદ તે મનુષ્યાદિ ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે હવે ઉત્કૃષ્ટ કાળનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં

ट्यः, उत्कृष्टकालस्य विवक्षितत्वेन उत्पलकायोद्वृत्त जीवयोग्योत्कृष्टपञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थिते ग्रहणात्, उत्पलजीवन चैतास्वधिकमित्येवमुत्कृष्टतः पूर्वकोटी पृथक्त्वं बोध्यम्, इयन्तं कालं सेवेत इयन्तं कालं गतिमागतिं-गमनागमनं कुर्यादिति भावः। 'एवं मणुस्सेण वि समं जाव एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' एवमुक्तरीत्या मनुष्येणापि समं यावत्-उत्पलजीवः उत्पलजीवत्वं परित्यज्य मनुष्यजीवो भवति, अथ च पुनरपि उत्पलजीवग्रहणे भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कृष्टेन अष्टभवग्रहणानि सेवेत, कालापेक्षया जघन्येन द्वे

भवग्रहणों में चार पूर्वकोटि काल उत्कृष्ट से विवक्षित हुआ है, क्यों कि उत्पल कायके उद्वृत्त हुए जीव के योग्य उत्कृष्ट पंचेन्द्रिय तिर्यंच स्थिति का ग्रहण किया जाता है। उत्पल का जीवन इनमें अधिक है। इसलिये उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व कहा है ऐसा जानना चाहिये। इस प्रकार से वह इतने कालका सेवन करता है, इतने कालतक गमनागमन करता है। 'एवं मणुस्सेण वि समं जाव एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा' इसी प्रकार से उत्पलजीव उत्पलजीवत्व का परित्याग करके जब मनुष्य होता है और मनुष्यपर्याय के परित्याग से पुनः उत्पल पर्याय में जन्म धारण करता है इस प्रकार भवान्तर से पुनः उसीभवके ग्रहण करने में भवकी अपेक्षा वह जीव जघन्य से दो भवग्रहणरूप कालका सेवन करता है और उत्कृष्ट से अष्टभवग्रहणरूप कालका सेवन करता है। तथा कालकी अपेक्षा से जघन्य में वह दो अन्तर्मुहूर्तरूप कालका और

આવે છે-ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ કાળ (બેથી લઈને નવ પૂર્વકોટિ કાળ) કહ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે ચાર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ભવગ્રહણમાં વધારેમા વધારે ચારકોટિકાળ વ્યતીત થાય છે, કારણ કે ઉત્પલજીવ રૂપ પર્યાયમાંથી નીકળીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવની જે યોગ્ય પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્થિતિ (આયુષ્ય) હોય છે, તે અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તેમાં ઉત્પલનું જીવન અધિક હોય છે, તે કારણે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ કાળ કહ્યો છે, એમ સમજવું. આ રીતે તે એટલા કાળનું સેવન કરે છે, એટલા કાળ સુધી ગમનાગમન કરે છે. "एवं मणुस्सेण वि समं जाव एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा" આ રીતે ઉત્પલ જીવ ઉત્પલ જીવ પર્યાયનો ત્યાગ કરીને જ્યારે મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી ઉત્પલ જીવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે ભવાન્તરમાંથી ફરી એજ ભવમાં આવતા તે જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ભવગ્રહણ રૂપ કાળનુ અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આઠ ભવગ્રહણ રૂપ કાળનું

अन्तर्मुहूर्ते, उत्कृष्टेन पूर्वकोटिपृथक्त्वानि इयन्तं कालं सेवेत, इयन्तं कालं गतिमागतिं कुर्यात्। इत्यष्टाविंशं संवेधद्वारम् ।२८।

अथैकोनत्रिंशम् आहारकद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा किमाहारमाहारेंति' हे भदन्त! ते खलु उत्पलजीवाः किमाहारम् आहरन्ति? भगवानाह-'गोयमा! दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं, एवं जहा आहारुद्देसए वणस्सइकाइयाणं आहारो तहेव जाव सव्वप्पणयाए आहारमाहारेंति' हे गौतम! द्रव्यतः द्रव्यापेक्षया अनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याणि, एवं यथा आहारोद्देशके प्रज्ञापनाया विंशतितमे पदे आहारः प्रज्ञप्तस्तथैव यावत् सर्वात्मना सर्वप्रदेशेन आहार-

---

उत्कृष्ट से पूर्वकोटिपृथक्त्वरूप कालका सेवन करता है ऐसा जानना चाहिये। इतने कालतक वह गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह २८ वां संवेधद्वार है।

अब गौतम २९ वें आहारद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा किमाहारमाहारेंति' हे भदन्त! वे उत्पलस्थजीव किसका आहार लेते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं, एवं जहा आहारुद्देसए वणस्सइकाइयाणं आहारो तहेव जाव सव्वप्पणयाए आहारमाहारेंति' हे गौतम! वे उत्पलस्थजीव द्रव्य की अपेक्षा से तो अनन्त प्रदेशोंवाले द्रव्योंका आहार करते हैं इस प्रकार से जैसा प्रज्ञापना के आहारक उद्देशक में जो कि उसका वीसवां पद है, कहा है वैसा ही यहां

સેવન કરે છે, તથા કાળની અપેક્ષાએ તે ઓછામાં ઓછા બે અન્તર્મુહૂર્ત કાળનું અને વધારેમા વધારે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વરૂપ (બેથી લઈને નવ પૂર્વકોટિ) કાળનું સેવન કરે છે. આટલા કાળ પર્યન્ત તે ગમનાગમન કરતો રહે છે. આ પ્રકારનુ આ ૨૮ મું "સંવેધદ્વાર" છે. ॥ ૨૮ ॥

૨૯ માં આહારકદ્વારની પ્રરૂપણા— ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेणं भंते! जीवा किमाहारमाहारेंति?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલસ્થ જીવ કયાં દ્રવ્યોનો આહાર લે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं, एवं जहा आहारुद्देसए वणस्सइकाइयाणं आहारो तहेव जाव सव्वप्पणयाए आहारमाहारेंति" હે ગૌતમ! તે ઉત્પલસ્થ જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અનંતપ્રદેશોવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૦ માં પદમાં-આહારક ઉદ્દેશામાં વનસ્પતિકાયિકોના આહાર વિષયક જેવું

माहरन्ति, यावत्करणात् क्षेत्रतः असंख्येयप्रदेशावगाढानि, कालतः कस्मिन्नपि एकतरस्मिन् काले अन्यतरकालस्थितिकानि, भावतो वर्णवन्ति-वर्णयुक्तानि, इत्यादि, 'नवरं नियमा छद्दिसिं तचेव २९' नवरं-विशेषस्तु नियमात् नियमतः षट्सु दिक्षु पृथिवीकायिकादयः सूक्ष्मतया निष्कुटगतत्वेन स्यादिति स्यात्-कदाचित् त्रिसृषु दिक्षु, स्यात्-कदाचित् चतसृषु दिक्षु इत्यादिनापि प्रकारेण आहारमाहरन्ति, उत्पलजीवास्तु बादरत्वेन तथाविधनिष्कुटेषु तदभावान्नियमात् षट्सु दिक्षु आहारमाहरन्तीति, शेषं तदेव । इत्येकोनत्रिंशमाहारकद्वारम् ।२९।

अथ स्थितिद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेसिंणं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता?' हे भदन्त! तेषां खलु उत्पलजीवानां कियन्तं कालं स्थितिः

पर कहना चाहिये-यावत् वे सर्वात्मना-सर्वप्रदेश से आहार ग्रहण करते हैं-यहां यावत्पद से-'क्षेत्रतः असंख्येयप्रदेशावगाढानि, कालतः कस्मिन्नपि एकतरस्मिन् काले अन्यतरकालस्थितिकानि भावतो वर्णवन्ति" इत्यादि पाठका संग्रह हुआ है 'नवरं नियमा छद्दिसिं तंचेव विशेषता इनके आहारग्रहण करने में केवल इतनी ही है कि ये पृथिवीकायिकादिजीव सूक्ष्म होने से छहोंदिशाओं से नियमसे आहारग्रहण करते हैं-कदाचित् तीन दिशाओं में से कदाचित् चार दिशाओं में से, इत्यादि प्रकार से ये आहार करते हैं। परन्तु उत्पलजीव बादर होने से तथाविध निष्कुटों में सूक्ष्मता के अभाव के कारण छहों दिशाओं में से आहार ग्रहण करते हैं। बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। इस प्रकार से यह २९ वां आहार द्वार है।

अब स्थितिद्वारको आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसिणं भंते! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' हे भदन्त! इन

કથન કરવામાં આવ્યુ છે એવુ કથન "સર્વાત્મના-સર્વ પ્રદેશમાથી આહાર ગ્રહણ કરે છે," આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત ગ્રહણ કરવું. અહી "यावत् (પર્યન્ત)" પદથી નીચેના પાઠને ગ્રહણ કરવો જોઇએ- "क्षेत्रत : असंख्येयप्रदेशावगाढानि, कालत : कस्मिन्नपि एकतरस्मिन् काले अन्यतरकालस्थितिकानि, भावतो वर्णवन्ति"

"नवरं छद्दिसिं तंचेव" તેમના આહાર ગ્રહણમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવ સૂક્ષ્મ હોવાથી નિયમથી જ છ એ દિશાઓમાથી ઇત્યાદિ પ્રકારે પણ તેઓ આહાર ગ્રહણ કરે છે. પરન્તુ ઉત્પલ જીવ બાદર હોવાથી તથાવિધ નિષ્કુટોમાં સૂક્ષ્મત્વના અભાવને કારણે છએ દિશાઓમાથી આહાર ગ્રહણ કરે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજવુ ॥૨૯॥

प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं ३०' हे गौतम ! उत्पलजीवानाम् जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता। इति त्रिंशत्तमं स्थितिद्वारम् ।३०।

अथ एकत्रिंशत्तमं समुद्घातद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! तेषां खलु उत्पलजीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! तओ समुग्घाया पण्णत्ता' हे गौतम ! उत्पलजीवानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा-वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए ३१' तद्यथा-वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातः, मारणान्तिक-समुद्घातश्च। इत्येकत्रिंशत्तमं समुद्घातद्वारम् ।३१।

उत्पलस्थ जीवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं' हे गौतम ! इन उत्पलस्थ जीवोंकी स्थिति जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त की कही गई है और उत्कृष्ट से दश हजार वर्षकी कही गई है यह तीसवां स्थितिद्वार है।

अब गौतम समुद्घातद्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'तेसिंणं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पण्णत्ता !' हे भदन्त ! उन उत्पल जीवों के कितने समुद्घात कहे गये है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! तओ समुग्घाया पण्णत्ता' हे गौतम उन उत्पलजीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं- 'तंजहा' जो इस प्रकार से हैं- 'वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए'

૩૦માં સ્થિતિદ્વારની પ્રરૂપણા—ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "तेसिं णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?" હે ભગવન્ ! તે ઉત્પલસ્થ જીવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं" હે ગૌતમ ! ઉત્પલસ્થ જીવોની ઓછામાં ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ કહી છે. ॥ ૩૦ ॥

૩૧ માં સમુદ્ઘાત દ્વારની પ્રરૂપણા— ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेसिं णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पण्णत्ता ?" હે ભગવન્ ! તે ઉત્પલસ્થ જીવોના કેટલા સમુદ્ઘાત કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा ! तओ समुग्घाया पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! તે ઉત્પલસ્થ જીવોના ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે, "तंजहा" જે નીચે પ્રમાણે

अथ द्वात्रिंशं च्यवनद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति? हे भदन्त! ते खलु उत्पलस्था जीवाः मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहताः सन्तो म्रियन्ते ? किंवा मारणान्तिक-समुद्घातेन असमवहताः म्रियन्ते? भगवानाह-'गोयमा! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति ३२' हे गौतम! उत्पलजीवाः मारणान्तिक समुद्घातेन समवहता अपि म्रियन्ते, असमवहता अपि म्रियन्ते, इति द्वात्रिंशं च्यवनद्वारम् ।३२॥

अथ त्रयस्त्रिंशमूलादिषु उपपातद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तेणं भंते! जीवा अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति ?' हे भदन्त ते खलु

वेदना समुद्घात, कषाय समुद्घात और मारणान्तिक समुद्घात। इस प्रकार से यह इकतीसवां समुद्घात द्वार है।

अब ३२ वें च्यवनद्वार को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'तेणं भंते! मारणंतियसमुग्घाए णं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर मरते हैं, अथवा मारणन्तिक समुद्घात से असमवहत होकर मरते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! समोहया वि मरंति, असमोहयावि मरंति' हे गौतम! वे उत्पलस्थ जीव मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर भी मरते हैं और असमवहत होकर भी मरते हैं। इस प्रकार से यह ३२ वां च्यवनद्वार है।

अब गौतम मूलादिकों में उपपात रूप ३३ वें द्वार को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेणं भंते! जीवा अणंतर उवट्टित्ता कहिं गच्छंति,

---

छे-वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए" (१) वेदना समुद्घात, (२) કષાય સમુદ્ઘાત અને (૩) મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત ॥ ૩૧ ॥

૩૨ માં ચ્યવનદ્વારની પ્રરૂપણા-ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "तेण भंते! जीवा मारण तियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरति?" હે ભગવન્! તે ઉત્પલવતી જીવો શું મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને મરે છે? કે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી અસમવહત થઈને મરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति" હે ગૌતમ! તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને પણ મરે છે અને અસમવહત થઈને પણ મરે છે ॥ ૩૨ ॥

મૂલાદિકોમાં ઉત્પત્તિ રૂપ ૩૩મું ઉપપાતદ્વાર-ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "तेणं भंते! जीवा अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति?" હે

उत्पलस्था जीवाः अनन्तरम्–उत्पलजीवभवानन्तरम् उद्वृत्य कुत्र गच्छन्ति, कुत्र उत्पद्यन्ते? 'किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति?' किं नैरयिकेषु उपपद्यन्ते? किंवा तिर्यग्योनिकेषु उपपद्यन्ते? भगवानाह–'एवं जहा वक्कंतीए उव्वट्टणाए वणस्सइकाइयाणं तहा भाणियव्वं' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा व्युत्क्रान्तिके प्रज्ञापनायाः षष्ठे व्युत्क्रान्तिपदे, उद्वर्तनाधिकारे वनस्पतिकायिकानां तिर्यग्योनिकेषु उपपद्यन्ते मनुष्येषु उपपद्यन्ते, प्रोक्तम्–यथा–किं नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, देवेषु उपपद्यन्ते? गौतम! नो नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेषु उपपद्यन्ते, मनुष्येषु उपपद्यन्ते इति, तथा भणितव्यम्,

---

कहिं उववज्जंति' हे भदन्त! वे उत्पलस्थ जीव उत्पलजीव रूप भवके अनन्तर मर कर कहां जाते हैं? कहां उत्पन्न होते हैं, "किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' क्या नैरयिकों में उत्पन्न होते हैं, या तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं जहावक्कंतीए उवट्टणाए वणस्सइकाइयाणं तहा भाणियव्वं' हे गौतम! जैसा प्रज्ञापना के छठे उद्वर्त्तनाधिकार में वनस्पतिकायिकों के विषय में कहा गया है–जैसे क्या वे नैरयिको में उत्पन्न होते हैं? या तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं? अथवा देवों में उत्पन्न होते हैं? तो हे गौतम! वे न नैरयिकोंमें उत्पन्न होते हैं। न देवों में उत्पन्न होते हैं, किन्तु तिर्यग्योनिकोंमें उत्पन्न होते हैं, मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं–वैसा यहां कहना चाहिये।

ભગવન્! ઉત્પલસ્થ જીવ ઉત્પલ જીવ રૂપ ભવને છોડીને–ત્યાંથી મરીને ક્યાં જાય છે? ક્યા ઉત્પન્ન થાય છે?" "किं नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति?" શું તેઓ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"एवं जहा वक्कंतीए उवट्टणाए वणस्सइकाइयाणं तहा भाणियव्वं" હે ગૌતમ પ્રજ્ઞાપનાના છઠ્ઠા ઉદ્વર્ત્તનાધિકારમાં જેવું વનસ્પતિકાયિકોની ઉદ્વર્ત્તના વિષે કથન કરવામાં આવ્યું છે એવું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યુ છે–

"ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–"શું તેઓ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–હે ગૌતમ! તેઓ દેવોમાં પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, નારકોમાં પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, પરન્તુ તિર્યંચયોનિકોમાં અથવા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે" આ કથન ઉત્પલના જીવોને પણ લાગૂ પડી શકે છે.

गौतमः पृच्छति-'अह भंते! सव्वपाणा, सव्वभूया, सव्वजीवा, सव्वसत्ता, उत्पलमूलत्ताए, उप्पलकंदत्ताए, उप्पलनालत्ताए, उप्पलपत्तत्ताए, उप्पलकेसरत्ताए, उप्पलकन्नियत्ताए, उप्पलथिभुगत्ताए, उववन्न पुव्वा?' हे भदन्त! अथ सर्वप्राणाः सर्वभूताः, सर्वजीवाः, सर्वसत्त्वाः, उत्पलमूलतया, उत्पलकन्दतया, उत्पलनालतया, उत्पलपत्रतया, उत्पलकेसरतया, उत्पलकर्णिकतया, उत्पलवीजकेशरतया, उत्पल-थिभुगतयेति उत्पलपत्रमूलस्थानतया किम् उपपन्नपूर्वाः? पूर्वं कदाचित् उत्पन्नाः? भगवानाह-'हंता गोयमा! असइ अदुवा अणंतक्खुत्तो' हे गौतम! हन्त सत्यम् सर्वप्राणादय उत्पलभूतादितया असकृत्-अनेकवारम् अनन्तकृत्वः अनन्तवारम् पूर्वमुत्पन्नाः, इति त्रयस्त्रिंशत्तमं मूलादिषूपपातद्वारम् ।३३।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अह भंते! सव्वपाणा, सव्वभूया, सव्वजीवा, सव्वसत्ता, उप्पलमूलत्ताए, उप्पलकंदत्ताए, उप्पलनालत्ताए, उप्पलपत्तत्ताए, उप्पलकेसरत्ताए, उप्पलकन्नियत्ताए, उप्पलथिमुगत्ताए उववन्नपुव्वा' हे भदन्त! क्या समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्तजीव, समस्तसत्त्व, उत्पल के मूलरूप से उत्पल के कन्दरूप से, उत्पल के नालरूप से, उत्पलके पत्ररूप से, उत्पल के केशर रूप से, उत्पल की कर्णिका रूप से और उत्पल के थिमुगरूप से क्या पहिले कदाचित् उत्पन्न हो चुके हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'हंता, गोयमा! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो' हां गौतम! समस्त प्राणादिक उत्पल आदि रूप से अनेकबार अथवा अनन्तबार पहिले उत्पन्न हो चुके हैं। इस प्रकार से यह ३३ वां मूलादिकों में उत्पत्तिद्वार है ।३३।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"अह भंते! सव्वपाणा, सव्वभूया, सव्व जीवा, सव्व सत्ता, उप्पलमूलत्ताए, उप्पलकंदत्ताए, उप्पलनालत्ताए, उप्पलपत्तत्ताए, उप्पल-केसरत्ताए, उप्पलकन्नियत्ताए, उप्पलथिमुगत्ताए उववन्नपुव्वा?" હે ભગવન્! શું સમસ્ત પ્રાણુ, સમસ્ત ભૂતો, સમસ્ત જીવો અને સમસ્ત સત્ત્વો; ઉત્પલના મૂળ રૂપે ઉત્પલના કન્દ રૂપે, ઉત્પલની નાલ રૂપે, ઉત્પલનાં પાન રૂપે, ઉત્પલના કેશરરૂપે, ઉત્પલની કર્ણિકારૂપે અને ઉત્પલના થિભુગરૂપે પહેલાં કદી પણ ઉત્પન્ન થઇ ચુકયા હોય છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "हंता, गोयमा! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो" હા, ગૌતમ! સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વો ઉત્પલના મૂળ આદિ રૂપે અનેક વાર અથવા અનંતવાર પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચુકયા હોય છે. ॥ ૩૩ ॥

अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह–'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवदुक्तं सत्यमेवे ति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य
॥प्रथमोद्देशः समाप्तः॥११-१॥

अब अन्त में भगवान के कथन में सत्यता प्रकट करते हुए कहते हैं–' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! जो आपने कहा है वह सर्वथा सत्य ही कहा है, हे भदन्त ! जो आपने कहा है वह सर्वथा सत्य ही कहा है ॥सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत " भगवतीसूत्र " की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका पहला उद्देशक समाप्त ॥११-१॥

હવે સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે " सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति " " હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૧–૧ ॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते-

शालूकसम्बन्धिजीव वक्तव्यता

मूलम्-"सालुएणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? गोयमा ! एगजीवे, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा जाव अणंतखुत्तो, नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, सेसं तंचेव, सेवं भंते! सेवं भंते त्ति" ॥सू० १॥

छाया—शालूकः खलु भदन्त ! एकपत्रकः किम् एकजीवः ? अनेकजीवः ? गौतम ! एकजीवः, एवम् उत्पलोद्देशकवक्तव्यता अपरिशेषा भणितव्या, यावत् अनन्तकृत्वः, नवरं शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन धनुष्पृथक्त्वम्, शेषं तदेव, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

टीका—अनन्तरोद्देशके उत्पलजीवाः प्ररूपिताः अथ उद्देशकार्थसंग्रहगाथोक्तं द्वितीयं शालूकोद्देशमाह-'सालुएणं भंते' इत्यादि, गौतमः पृच्छति-सालुएणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ? हे भदन्त ! शालूकः खलु वनस्पति विशेषः एकपत्रकः एकं पत्रं यस्य स तादृशः, एकपत्रावस्थायां किम् एकजीवः ?

दूसरे उद्देशेका प्रारंभ-

शालूक संबंधी वक्तव्यता-

"सालूए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे" इत्यादि

टीकार्थ-अनन्तर उद्देशक में उत्पल जीवों की प्ररूपणा की गई है। अब सूत्रकार उद्देशकार्थ संग्रह गाथा में कहे गये द्वितीय शालूक-उद्देशे का कथन करते हैं-'सालुए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे' इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! वन-

---

બીજા ઉદેશાનો પ્રારંભ

શાલૂકજીવ વક્તવ્યતા

"सालूए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ- આગલા ઉદ્દેશામાં ઉત્પલજીવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર ઉદ્દેશકાર્થસંગ્રહગાથામાં કહેલા બીજા શલૂકોદ્દેશકની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે-

एको जीवो यस्मिन् स तथा विधो भवति? किं वा अनेकजीवः ? अनेके जीवा यस्मिन् स तथाविधो भवति ?। भगवानाह–'गोयमा ! एगजीवे, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा' हे गौतम ! शालूकः खलु एकपत्रावस्थायाम् एकजीवो भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु अनेकजीवो भवति, इत्यभिप्रायेणाह–एवं पूर्वोक्त-रीत्या अत्र शालूकप्रकरणे उत्पलोद्देशकवक्तव्यता अपरिशेषा–सर्वा भणितव्या वक्तव्या, तदवधिमाह–'जाव अणंतखुत्तो' यावत्–यावत्पदेन–उपपातादीनि त्रय-स्त्रिंशद् द्वाराणि सर्वाणि अत्र उत्पलवदेव वाच्यानि किन्तु उत्पलेति स्थाने शालूकेति वक्तव्यम् । तथा सर्वप्राणाः, सर्वभूताः, सर्वजीवाः, सर्वसत्त्वाः शालूकमूलादितया

स्पति विशेष रूप जो शालूक कमलकंद है वह एकपत्रावस्था में एकजीव है या अनेक जीव हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! 'एगजीवे, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा' शालूक एकपत्रावस्था में एक जीववाला होता है और दो आदि पत्र की अवस्था में अनेक जीववाला होता है । इस प्रकार से उत्पल उद्देशक की यहां समस्त वक्तव्यता कहनी चाहिये और वह 'जाव अणंतखुत्तो' इस पाठ तक ग्रहण करनी चाहिये । यहां जो यावत् पद आया है वह "उत्पातादिक सब ३३ द्वार उत्पल उद्देशक के जैसा यहां पर कहना चाहिये–यही बात कहता है । परन्तु 'उत्पल ' शब्द के स्थान में शालूक इस शब्द का प्रयोग करके उन ३३ द्वारों का प्रश्नोत्तररूप से कथन

"सालूए णं भंते ! एगवत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ?" ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "હે ભગવન્ ! વનસ્પતિ વિશેષ રૂપ જે શાલૂક એટલે કે-કમળકન્દ હોય છે, તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે એક જીવવાળું હોય છે ? કે અનેક જીવવાળુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉતર– "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "एगजीवे, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा" એક પત્રાવસ્થાવાળા શાલૂકમાં એક જીવ હોય છે, પરન્તુ જ્યારે તે બે વિગેરે પત્રાવસ્થાવાળું બને છે, ત્યારે તે અનેક જીવવાળું હોય છે. આ રીતે ઉત્પલ ઉદ્દેશક અનુસારનું સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ "जाव अणंतखुत्तो" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત ગ્રહણ કરવુ જોઇએ અહીં જે "यावत्" પદ વપરાયું છે તેના દ્વારા સૂત્રકાર એ વાત સૂચિત કરે છે કે "ઉત્પલ ઉદ્દેશકમાં ઉત્પાત આદિ તેત્રીસ દ્વારનું જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે, એવુ જ પ્રતિપાદન અહીં પણ થવું જોઇએ. ઉત્પલ ઉદ્દેશકની વક્તવ્યતામાં 'ઉત્પલ'ને સ્થાને "શાલૂક" પદ મૂકીને તે ૩૩ દ્વારોનું પ્રશ્નોત્તર રૂપે અહીં કથન થવું

अथवा असकृत्-अनन्तकृत्वः-अनन्तवारम् उत्पन्नपूर्वाः पूर्वमुत्पन्ना इति पर्यन्तं वक्तव्यम्। किन्तु-'नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्य असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, सेसं तंचेव' नवरम्-उत्पलापेक्षया शालूकजीवस्य शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन धनुःपृथक्त्वम्, शेषं तदेव-उत्पलवक्तव्यतावदेव शालूकवक्तव्यताऽपि बोध्या। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥सू०११-२॥

करना चाहिये। तथा-इस प्रकरण को 'सर्वप्राण, सर्वभूत, सर्वजीव, सर्वसत्त्व, शालूक मूलादि रूप से अनेक वार अथवा अनन्तवार पहिले उत्पन्न हो चुके हैं॥' इस अन्तिम पाठतक संबंधित कर कहना चाहिये। 'नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, सेसं तंचेव' परन्तु पूर्व उत्पल जीव संबंधी प्रकरण से इस शालूक जीव के प्रकरण में "शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण और उत्कृष्ट से धनुषपृथक्त्व है" इतनी

જોઈએ. "સર્વ પ્રાણ સર્વ ભૂત, સર્વ જીવ અને સર્વ સત્ત્વ શાલૂકમૂળાદિ રૂપે અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ ચુકયાં હોય છે" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग, उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं, सेसं तं चेव" પરન્તુ ઉત્પલ જીવ સંબંધી વક્તવ્યતા કરતા શાલૂક જીવ સંબંધી વક્તવ્યતામાં ફક્ત શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાના પ્રમાણ પુરતું જ અન્તર છે. ઉત્પલજીવના શરીરની ઓછામાં ઓછી અવગાહના પણ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છેઅને શાલૂક જીવોની શરીરની ઓછામાં ઓછી અવગાહના પણ આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણે છે પરન્તુ ઉત્પલ જીવોના શરીરની વધારેમાં વધારે અવગાહના એક હજાર યોજન કરતાં થોડી અધિક છે. ત્યારે શાલૂકના જીવોનો

ही विशेषता है और कोई विशेषता नहीं है क्योंकि बाकीका और सब कथन उत्पलजीव की वक्तव्यता के जैसा ही है। अब अन्त में भगवान् गौतम भगवान के वाक्य को सत्यरूप में प्रकट करते हुए कहते हैं 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया वह सब विषय सर्वथा सत्य ही है ॥ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

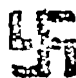
जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका दूसरा उद्देशक समाप्त॥११-२॥

શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુષપૃથકત્વ પ્રમાણ (બેથી લઇને નવધનુષ પ્રમાણ) કહી છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ઉત્પલ જીવના કથન અનુસાર જ સમજવું.

"सेवं भंते सेवं भंते ! त्ति" ગૌતમ સ્વામી ભગવાનનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે "હે ભગવન ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે," આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૨॥

अथ तृतीयोद्देशः प्रारभ्यते-

पलाशसम्बन्धिजीववक्तव्यता।

मूलम्-"पलासेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ? एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा, नवरं सरीरोगाहणा, जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं गाउयपहुत्ता, देवा एएसु न उववज्जंति। लेसासु ते णं भंते ! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा काउलेस्सा ? गोयमा ! कण्हलेस्सा वा, नीललेस्सा वा, काउलेस्सा वा, छव्वीसं भंगा, सेसं तंचेव, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' ॥सू०१॥

छाया-पलाशः खलु भदन्त ! एकपत्रकः किम् एकजीवः ? अनेकजीवः ? एवम् उत्पलोद्देशकवक्तव्यता अपरिशेषा भणितव्या, नवरं शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन गव्यूति पृथक्त्वम्। देवा एतेषु न उपपद्यन्ते, लेश्यासु ते खलु भदन्त ! जीवाः किं कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः कापोतलेश्याः? गौतम ! कृष्णलेश्या वा, नीललेश्या वा, कापोतलेश्या वा, षड्विंशतिभङ्गाः, शेषं तदेव, तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥सू०१॥

टीका—अथ तृतीयं पलाशोद्देशक माह-'पलासे णं भंते' इत्यादि, 'पलासे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे ? अणेगजीवे ?' हे भदन्त ! पलाशः खलु वनस्पति

तीसरे उद्देशेका प्रारंभ-

पलाश संबंधी जीववक्तव्यता

"पलासे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे" इत्यादि

टीकार्थ-सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा पलाशोद्देशक का कथन किया है, इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पलासे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे ? अणेगजीवे' हे भदन्त ! पलाश (खाखरा) नामका वनस्पति

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

પલાશવર્તિજીવ વક્તવ્યતા

"पलासेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પલાશોદ્દેશકનું કથન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- पलासे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे ? अणेगजीवे ?" હે ભગવન્ ! પલાશ

विशेषः एकपत्रकः–एकपत्रावस्थायां किम् एकजीवो भवति? किंवा अनेकजीवो भवति? भगवानाह–'एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा' हे गौतम! एवं–पूर्वोक्तरीत्या अत्रापि पलाशप्रकरणे उत्पलोद्देशकवक्तव्यता अपरिशेषा–सर्वा भणितव्या–वक्तव्या, 'नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं गाउयपुहुत्ता, देवा एएसु न उववज्जंति' नवरम्–उत्पलापेक्षया पलाशजीवस्य शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन गव्यूतिपृथक्त्वम्–क्रोशद्वयादारभ्य नवक्रोशपर्यन्तमित्यर्थः, तथा देवा

जब एक पत्रावस्था में होता है, तब वह क्या एक है जीव जिस में ऐसा होता है? या अनेक हैं जीव जिस में ऐसा होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं– 'एव उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा' हे गौतम! पूर्वोक्त रीति से यहां पर भी पलाशप्रकरण में उत्पलोद्देशकवक्तव्यता सम्पूर्णरूप से योजित करना चाहिये। परन्तु इस प्रकरण में जो उस प्रकरण की अपेक्षा विशेषता है वह शरीर की अवगाहना को लेकर है यतः यहां शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से गव्यूति पृथक्त्व–दो कोश से लेकर नौ कोश पर्यन्त की है। तथा इन में देव उत्पन्न नहीं होते हैं। यही बात 'नवर सरीरोगाहणा जहण्णेणं अ गुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं गाउयपुहुत्ता, देवा एएसु न उववज्जंति' इस सूत्र पाठ द्वारा

(ખાખરો) નામની જે વનસ્પતિ થાય છે તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે તેમાં શું એક જીવ હોય છે? કે અનેક જીવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર– "एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा" હે ગૌતમ! ઉત્પલોદ્દેશકમાં ઉત્પલ વિષે જેવી વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે, એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પલાશ વિષે પણ સમજવી. પરન્તુ ઉત્પલની વક્તવ્યતા કરતાં પલાશની વક્તવ્યતામાં જે વિશેષતા છે, તે નીચેના સૂત્રમાં પ્રકટ કરવામા આવેલ છે.

"नवरं सरीरोगाहणा जहण्णेण अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं गाउयपुहुत्ता, देवा एएसु न उववज्जंति" પલાશના શરીરની અવગાહનામા ઉત્પલના શરીરની અવગાહના કરતાં નીચે પ્રમાણે અન્તર છે.

પલાશના શરીરની જઘન્ય અવગાહના આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ગવ્યૂતિપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ–બે કોશથી લઇને નવ કોશ પર્યન્તની–કહી છે. તથા દેવો પલાશજીવ રૂપે ઉત્પન્ન થતા

एतेषु पलाशेषु न उत्पद्यन्ते, पलाशस्याप्रशस्तत्वात्, देवानां च प्रशस्तेष्वेव उत्पलादि वनस्पतिषु उत्पत्तिसंभवात्, अतएव उत्पलोद्देशके देवेभ्यः उद्वृत्ता उत्पद्यन्ते इत्युक्तम्। गौतमः पृच्छति-'लेसासु-तेणं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा?' हे भदन्त! लेश्यासु षड्विधासु मध्ये लेश्याद्वारे इत्यर्थः, ते खलु जीवाः किं कृष्णलेश्या भवन्ति? किंवा नीललेश्या भवन्ति? किंवा कापोतलेश्या भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा' कण्हलेस्सा वा, नीललेस्सा वा, काउलेस्सा वा, छव्वीसं भंगा, सेसं तंचेव' हे गौतम! पलाशजीवाः कृष्णलेश्या वा भवन्ति, नीललेश्या वा भवन्ति, कापोतलेश्या वा भवन्ति, एवं रीत्या उत्पलोक्त-

---

प्रदर्शित की गई है। देव जो पलाश वनस्पति में उत्पन्न नहीं होते हैं इसका कारण यह है कि पलाश वनस्पति अप्रशस्त वनस्पति है। अप्रशस्त वनस्पतियों में देवों का उत्पाद नहीं होता है। प्रशस्त वनस्पतियों में उत्पलादि जैसी सुन्दर वनस्पतियों में ही इनका उत्पाद होता है। इसीलिये उत्पलोद्देशक में "देवों से चवकर जीव उत्पलों में उत्पन्न होते हैं" ऐसा कहा है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'लेसासु णं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा' हे भदन्त! छह प्रकार की लेश्याओं में से ये जीव क्या कृष्णलेश्यावाले होते हैं या नीललेश्यावाले होते हैं, या कापोतलेश्यावाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम! पलाश जीव कृष्णलेश्यावाले भी होते हैं, नीललेश्यावाले भी होते हैं और कापोतलेश्यावाले भी होते हैं? इस प्रकार

નથી. દેવો ત્યાં ઉત્પન્ન ન થવાનું કારણ એ છે કે પલાશ અપ્રશસ્ત વનસ્પતિ ગણાય છે. અપ્રશસ્ત વનસ્પતિઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી- પ્રશસ્ત વનસ્પતિયોમાં જ- ઉત્પલાદિ જેવી સુંદર વનસ્પતિમાં જ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ ઉત્પલોદ્દેશકમાં એવું કહ્યું છે કે દેવગતિમાંથી ચ્યવીને જીવ ઉત્પલોમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે"

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન- "લેસાસુ णं भंते! जीवा किं कण्हलेस्सा, नील-लेस्सा, काउलेस्सा?" હે ભગવન્! તે જીવો કઈ કઈ લેશ્યાઓવાળા હોય છે? શું કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા હોય છે? કે નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે? કે કાપોત લેશ્યાવાળા હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- હે ગૌતમ! પલાશસ્થ જીવો કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પણ હોય છે, નીલ લેશ્યાવાળા પણ હોય છે અને કાપોતલેશ્યાવાળા પણ

क्रमेण षड्विंशतिः भङ्गाः वक्तव्याः, शेषं तदेव–पूर्वोक्तवदेव सर्वं बोध्यम्, तथाच– यदा खलु तेजोलेश्यायुक्तो देवो देवभवादुद्वर्तनां कृत्वा वनस्पतिषूत्पद्यते तदा वनस्पतिषु तेजोलेश्या लभ्यते, किन्तु पलाशे देवत्वादुद्वृत्तो नोत्पद्यते तस्या प्रशस्तत्वात्, अत एव पलाशोद्देशके पलाशजीवे तेजोलेश्या न संभवति, तदभावादाद्या एवात्र तिस्रोलेश्या भवन्ति, एतासु तिसृषु लेश्यासु षड्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति, त्रयाणां पदानामेतावतामेव सद्भावात्, अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्या-पयन्नाह–सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥सू० ११–३॥

उत्पलोक्त क्रम से यहां २६ भंग होते हैं। बाकी का और सब कथन यहां पूर्वोक्तरूप से ही जानना चाहिये। तथा–जब तेजोलेश्यायुक्त देव, देवभव से चवकर वनस्पतिकायिक रूप से उत्पन्न होता है तब वन-स्पतिकायिकों में तेजोलेश्या पाईजाती हैं। किन्तु पलाश में देवगति से चवकर जीव उत्पन्न नहीं होता है क्योंकि यह वनस्पति अप्रशस्त है, अतः इस पलाशोद्देशक में पलाश जीव में तेजोलेश्या संभवित नहीं होती है, इसलिये आदि की तीन लेश्याएँ ही यहां होती हैं। इन तीन लेश्याओं में २६ भंग होते हैं। क्यों कि तीन पदों के इतने ही भंगों का यहां सद्भाव पाया जाता है।

હોય છે? આ પ્રમાણે ઉત્પલોક્ત ક્રમ અનુસાર અહીં ૨૬ ભાંગા (વિકલ્પો) બને છે. બાકીનું સમસ્ત કથન અહીં પૂર્વોક્ત રૂપે જ સમજવું. તથા જ્યારે તેજોલેશ્યાયુક્ત દેવ દેવભવમાંથી ચ્યવીને વનસ્પતિકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે વનસ્પતિકાયિકોમાં તેજોલેશ્યાનો સદ્ભાવ રહે છે. પરન્તુ પલાશ અપ્રશસ્ત હોવાથી દેવગતિમાંથી ચ્યવેલો જીવ તેમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, તે કારણે પલાશસ્થ જીવોમાં તેજોલેશ્યા સંભવતી નથી પણ પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓનો જ સદ્ભાવ હોય છે. આ ત્રણ લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ અહીં ૨૬ ભાંગા જ સંભવી શકે છે. અહીં એક સંયોગી ૮, દ્વીકસંયોગી ૧૨ અને ત્રિકસંયોગી ૬ ભાંગા બને છે,

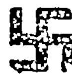
अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों में सत्यता का ख्यापन करने के लिये कहते हैं कि 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका ग्यारहवें शतकका तीसरा उद्देशा समाप्त ॥११-३॥

સૂત્રને અન્તે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા ગાૈતમ સ્વામી કહે છે-"સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે" આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૩॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते-
कुम्भिकसंबन्धिजीववक्तव्यता।

मूलम्-"कुंभिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? एवं जहा पलासुद्देसए तहा भाणियव्वे, नवरं ठिती जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वासपुहुत्तं, सेसं तंचेव, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति। ॥सू० १॥

छाया—कुम्भिकः खलु भदन्त! एकपत्रकः किम् एकजीवः, अनेकजीवः? एवं यथा पलाशोद्देशकस्तथा भणितव्यः, नवरं स्थितिः जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन वर्षपृथक्त्वम्, शेषं तदेव, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ।॥सू० १॥

टीका—अथ चतुर्थं कुम्भिकोद्देशमाह-'कुंभिए णं भंते! इत्यादि, गौतमः पृच्छति-'कुंभिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?' हे भदन्त! कुम्भिकः खलु वनस्पतिविशेषः एकपत्रकः-एकपत्रावस्थायां किम् एकजीवो भवति? किंवा अनेकजीवो भवति? भगवानाह-'एवं जहा पलासुद्देसए तहा

चोथे उद्देशेका प्रारंभ-
कुंभक संबंधी जीववक्तव्यता

"कुंभिए णं भंते! एगपत्तए" इत्यादि

टीकार्थ-सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा कुम्भिकोद्देशक का प्रतिपादन किया है। इसमें गौतम प्रभु से पूछते हैं-'कुंभिए णं भंते एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे' हे भदन्त! जो वनस्पति विशेष कुम्भिक वनस्पति है- वह जब एक पत्रावस्था में रहती है तब क्या वह एक जीव युक्त होती है अथवा अनेक जीव युक्त होती है? इस के उत्तर में

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ
કુંભિસ્થજીવ વક્તવ્યતા

"कुंभिएणं भंते! एगपत्तए" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે સૂત્રકાર સંગ્રહગાથોક્ત ચોથા કુંભિકોદ્દેશકની પ્રરૂપણા કરે છે ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"कुंभिएणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेग जीवे?" હે ભગવન્! કુંભિક નામની જે વનસ્પતિ થાય છે, તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે શું તે એક જીવથી યુક્ત હોય છે? કે અનેક જીવથી યુક્ત હોય છે?

भाणियव्वं' एवं-पूर्वोक्तरीत्या यथा पलाशोदेशके पलाशसम्बन्धिजीव-वक्तव्यता तृतीयोदेशके भणिताः तथाऽत्रापि भणितव्यम्, तथा च कुम्भिकः एकपत्रावस्थायाम् एकजीवः, द्वयादिपत्रावस्थायां तु अनेकजीवो भवति, इत्यादिकं स्वयमूहनीयम्, किन्तु-'नवरं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वासपुहुत्तं, सेसं तंचेव' नवरं-पलाशापेक्षया कुम्भिकस्य विशेषस्तु-स्थितिः आयुष्यं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन वर्षपृथक्त्वम् वर्षद्वयादारभ्य नव वर्षपर्यन्तम् शेषं तदेव-पलाशोक्तवदेव बोध्यम्। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव वर्तते इति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य चतुर्थोदेशकः समाप्तः ॥सू०११-४॥

प्रभु कहते हैं- 'एवं जहा पलासुद्देसए तहा भाणियव्वे, नवरं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं सेसं तं चेव, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे गौतम! पूर्वोक्तरीति के अनुसार जैसा पलाशोद्देशक में कहा गया है, उसी प्रकार से वह सब विषय यहां पर भी कहना चाहिये। तथाच कुम्भिक एकपत्रावस्था में एक जीववाला होता हैं और दो आदिरूप अनेक पत्रावस्था में अनेक जीववाला होता है। इत्यादि सब विषय समझलेना चाहिये। किन्तु पलाशापेक्षया जो इस प्रकरण में विशेषता है वह स्थिति को लेकर है। यहां स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से वर्षपृथक्त्व-दो वर्ष से लेकर नौ

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— 'गोयमा!' હે ગૌતમ! "एवं जहा पलासुद्देसए तहा भाणियव्वे, नवरं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वासपुहुत्तं, सेसं तं चेव) હે ગૌતમ! પૂર્વોક્ત પલાશોદ્દેશકમાં પલાશવર્તી જીવો વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં કુંભિકવર્તી જીવો વિષે પણ કરવું જોઈએ. એટલે કે એક પત્રાવસ્થાવાળા કુંભિકમાં એક જીવ હોય છે, બે, ત્રણ આદિ પત્રાવસ્થાવાળા કુંભિકમાં અનેક જીવો હોય છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. પરન્તુ પલાશોદ્દેશક કરતાં આ ઉદ્દેશામાં સ્થિતિની અપેક્ષાએ જ નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— કુંભિકવર્તી જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વર્ષપૃથકત્વની હોય

वर्ष तक की है। बाकी का और सब कथन पलाश प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है।

अब अन्त में प्रभु के वचनों में सत्यता ख्यापन करने के लिये गौतम कहते हैं कि हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सब वैसा ही है-हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सब वैसा ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०१॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका चोथा उद्देशा समाप्त॥११-४॥

છે. (બે વર્ષથી નવ વર્ષ સુધીના કાળને વર્ષપૃથકત્વ કહે છે) "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે- "હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બિરાજમાન થયા ।।સૂ૦ ૧।।

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।। ૧૧-૪ ।।

अथ पञ्चमोदेशकः प्रारभ्यते

नालिकजीव वक्तव्यता।

मूलम्—"नालिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? एवं उद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू० १॥

छाया—नालिकः खलु भदन्त! एकपत्रकः किम् एकजीवः, अनेकजीवः? एवं कुम्भिकोद्देशकवक्तव्यता निरवशेषा भणितव्या, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

अथ पञ्चमं नालिकोद्देशकमाह—'नालिए णं भंते' इत्यादि, गौतमः पृच्छति 'नालिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?'—हे भदन्त! नालिकः खलु वनस्पति विशेषः एकपत्रकः एकपत्रावस्थायां किम् एकजीवो भवति? किंवा अनेकजीवो भवति? भगवानाह—'एवं कुंभिउद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा'

पांचवें उद्देशे का प्रारंभ

नालिका जीव वक्तव्यता—

'नालिएणं भंते एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे" इत्यादि

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा पांचवें नालिकोद्देशक को कहा है—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'नालिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे' हे भदन्त! नालिका जो वनस्पति है वह जब एकपत्रावस्था में रहती है तब वह एक जीववाली होती है? या अनेक जीवोंवाली होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं कुंभि उद्देगसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा' हे गौतम! यहां

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નાલિકસ્થ જીવવકતવ્યતા—

"नालिए णं भंते! एगपत्तए कि एगजीवे अणेगजीवे?" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પાચમા નાલિકોદ્દેશકની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"नालिएणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?" હે ભગવન્! નાલિકા નામની જે વનસ્પતિ છે તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે તેમાં કેટલા જીવો રહેલા હોય છે? શું ત્યારે તેમાં એક જીવ હોય છે? કે અનેક જીવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"एवं कुंभि उद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा"

एवं-पूर्वोक्तरीत्या कुम्भिकरूप वनस्पतिविशेपसम्बन्धिनः उद्देशकस्य या वक्तव्यता-सा निरवशेषा-सम्पूर्णा भणितव्या-वक्तव्या, तथा च नालिकः खलु वनस्पतिविशेषः एकपत्रावस्थायाम् एकजीवो भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु अनेकजीवो भवति, इत्यादिकं स्वयमूहनीयम्। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेवे ति।सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य पञ्चमोदेशकः समाप्तः ॥सू० ११-५॥

कुम्भिकरूप वनस्पति विशेष संबधी उद्देशक की जो वक्तव्यता पूर्व में कही गई है-वही सब वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये। तथा-नालिका वनस्पति विशेष एकपत्रावस्था में एक जीवरूप होती है और अनेक पत्रावस्था में अनेक जीवरूप होती है। इत्यादि सब कथन अपने आप लगा लेना चाहिये। अन्त में गौतम भगवान् के वचन को सत्य प्रमाणित करते हुए कहते हैं 'सेवं भंते सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है। ऐसा कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका पांचवां उद्देशक समाप्त॥११-५॥

હે ગૌતમ ! ચોથા ઉદ્દેશામાં કુંભિકસ્થ જીવોની જેવી વક્તવ્યતા આપી છે, એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પણ સંપૂર્ણત ગ્રહણ કરવી જોઈએ એટલે કે "નાલિકા નામની વનસ્પતિ તેની એકપત્રાવસ્થામાં એક જીવથી યુક્ત હોય છે અને અનેકપત્રાવસ્થામાં અનેક જીવોથી યુક્ત હોય છે," ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન અહીં લાગૂ પાડીને સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

અન્તે ભગવાનનાં વચનોમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે- "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે," આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો ૫ અમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૫॥

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते

पद्मसम्बन्धिजीव वक्तव्यता।

मूलम्-"पउमेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? उप्पलुद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" ॥सू०१॥

छाया—पद्मं खलु भदन्त! एकपत्रकम् किम् एकजीवम्, अनेकजीवम्? उत्पलोद्देशकवक्तव्यता निरवशेषा भणितव्या। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

टीका—अथ षष्ठं पद्मोद्देशकमाह-'पउमेणं भंते!' इत्यादि। गौतमः पृच्छति-'पउमेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?' हे भदन्त! पद्मं खलु कमलविशेषो नाम एकपत्रम्-एकपत्रावस्थायाम् किम् एकजीवं भवति? किंवा अनेकजीवं भवति? भगवानाह-'उत्पलोद्देशकवक्तव्यता निरवशेषा-सकला, भणितव्या-वक्तव्या, तथा च पद्मं खलु कमलविशेषः एकपत्रावस्थायाम् एकजी-

---

छट्ठे उद्देशे का प्रारम्भ-

पद्म संबंधी जीव वक्तव्यता-

"पउमेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे॥ इत्यादि

टीकार्थ-इस सूत्रद्वारा सूत्रकार ने छट्ठा पद्मोद्देशक कहा है। इसमें **गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'पउमेण भंते! एगपत्ताए किं एगजीवे, अणेगजीवे' हे भदन्त! पद्म जब एक पत्रकी अवस्था में होता है तब वह क्या एक जीववाला होता है या अनेक जीवोंवाला होता है? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा-'उप्पलुद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा**

છટ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

પદ્મસંબંધી જીવવક્તવ્યતા-

"पउमेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે છઠ્ઠા પદ્મ વિષયક ઉદ્દેશાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'पउमेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?" હે ભગવન્! જ્યારે પદ્મ પોતાની એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે શું તેમાં એક જીવનું અસ્તિત્વ હોય છે? કે અનેક જીવોનુ અસ્તિત્વ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "उप्पलुद्देसगवत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा"

वम् भवति, द्व्यादि पत्रावस्थायां तु अनेकजीवं भवति, इत्यादिकम् पूर्वोक्तरीत्या स्वयमूहनीयम् । अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं प्रमाणयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेवेति।सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥सू० ११-६॥

भाणियव्वा' हे गौतम इस पद्मजीव वक्तव्यता में उत्पलोद्देशक वक्तव्यता सब की सब यहां कहनी चाहिये। तथा-कमलविशेषरूप पद्म एकपत्रावस्था में एक है जीव जिसमें ऐसा होता है और जब वह द्व्यादिरूप अनेक पत्रोंवाला हो जाता है-तब उसमें अनेक जीव हो जाते हैं-इसलिये वह अनेक हैं जीव जिसमें ऐसा हो जाता है। इत्यादिरूप से सब कथन उत्पल संबंधी जैसा कि उत्पलोद्देशक में किया गया है यहां पर कह लेना चाहिये। अन्त में गौतम भगवान् के वचनों में सत्यता ख्यापन करने के निमित्त 'सेवं भंते! सेवं भंते! ऐसा कहते हैं। इस प्रकार कहकर फिर अपने स्थान पर यावत् विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका ग्यारहवें शतकका छट्ठा उद्देशा समाप्त॥११-६॥

હે ગૌતમ! આગળ પહેલા ઉત્પલોદ્દેશકમાં ઉત્પલવર્તી જીવોની જેવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા અહીં પદ્મવર્તી જીવોના વિષયમાં પણ સંપૂર્ણ રૂપે થવી જોઈએ. એટલે કે "કમળવિશેષ રૂપ પદ્મ જ્યારે એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે તેમાં એક જીવનું અસ્તિત્વ હોય છે, પણ જ્યારે તે અનેક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે તેમા અનેક જીવોનો સદ્ભાવ હોય છે," ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન અહી ઉત્પલોદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે ગ્રહણ થવું જોઈએ.

ઉદ્દેશાને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે. હે ભગવન્! આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે." આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૬॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते
कर्णिकाजीव वक्तव्यता

मूलम्–'कण्णिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? एवं चेव निरवसेसं भाणियव्वं, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति।

छाया–कर्णिका खलु भदन्त! एकपत्रिका किम् एकजीवा, अनेकजीवा? एवमेव निरवशेषं भणितव्यम्, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

टीका—अथ सप्तमं कर्णिकोद्देशकमाह–'कण्णिए णं भंते!' इत्यादि, गौतमः पृच्छति–'कण्णिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे? अणेगजीवे? हे भदन्त! कर्णिका खलु वनस्पति विशेषः, एकपत्रिका–एकपत्रावस्थायाम् किम् एकजीवा भवति? किंवा अनेकजीवा भवति? भगवानाह–'एवं चेव निरवसेसं भाणियव्वं'

सातवें उद्देशे का प्रारम्भ–
"कर्णिका जीव वक्तव्यता–

"कण्णिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे। इत्यादि

टीकार्थ–इस सूत्रद्वारा सूत्रकार ने सातवें कर्णिकोद्देशकका कथन किया है। इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–' कण्णिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे? अणेगजीवे?' हे भदन्त! वनस्पति विशेषरूप जो कर्णिका है–वह क्या एक पत्रावस्था में एक जीववाली होती है? अथवा अनेक जीववाली होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' एवं चेव निरवसेसं भाणियव्वं' हे गौतम! पूर्वोक्त उत्पल के कथन के जैसा प्रकार यहां पर भी सम्पूर्णरूप से कथित करना चाहिये। तथा–

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—
કર્ણિક જીવવકતવ્યતા–

" कण्णिए ण भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ? " ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે સાતમાં કર્ણિકા ઉદ્દેશક નામના ઉદ્દેશકની પ્રરૂપણા કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" कण्णिए णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे? अणेगजीवे?" હે ભગવન્! કર્ણિકા નામની જે વનસ્પતિ છે, તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થાવાળી હોય છે, ત્યારે શું તે એક જીવવાળી હોય છે? કે અનેક જીવવાળી હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव निरवसेसं भाणियव्वं " હે ગૌતમ! પહેલા ઉદ્દેશામાં ઉત્પલસ્થ જીવો વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એવું

हे गौतम! एवमेव–पूर्वोक्तोत्पलवदेव अत्रापि निरवशेषं सर्वं भणितव्यम्–वक्तव्यम्। तथा च कर्णिकाऽपि एकपत्रावस्थायाम् एकजीवा भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायां तु अनेकजीवा भवति, इत्यादिकं सर्वमूहनीयम्। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापन्नाह–'सेवं भंते! सेवं भंते त्ति' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवे ति॥ सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥सू० ११–७॥

कर्णिका भी एकपत्रावस्था में एक है जीव जिसमें ऐसी होती है और द्वयादि पत्ररूप अवस्था में वह अनेक हैं जीव जिसमें ऐसी होती है। इत्यादि सब उत्पल प्रकरणोक्त कथन यहां पर उत्पल के स्थान में कर्णिका शब्द रखकर करना चाहिये।

अब अन्त में भगवान् के कथन में सत्यता का ख्यापन करने के निमित्त गौतम कहते हैं–' सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका सातवां उद्देशक समाप्त॥११ ७॥

જ સંપૂર્ણ કથન અહીં કર્ણિકાના જીવો વિષે પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એટલે કે "જ્યારે કર્ણિકા એક પત્રાવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે તેમાં એક જીવનો સદ્ભાવ હોય છે, અને જ્યારે અનેક પત્રાવસ્થામાં હોય છે. ત્યારે તેમાં અનેક જીવોનો સદ્ભાવ હોય છે." ઈત્યાદિ ઉત્પલપ્રકરણોક્ત સમસ્ત કથન અહીં 'ઉત્પલ' સ્થાને "કર્ણિકા" શબ્દ મૂકીને ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" ઉદ્દેશાનો ઉપસંહાર (સમાપ્તિ) કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે– "હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે," આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧–૭॥

अथाष्टमोद्देशः प्रारभ्यते

नलिनजीव वक्तव्यता।

मूलम्—"नलिणे णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे? एवं चेव निरवसेसं जाव अणंतक्खुत्तो, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति"॥सू० १॥

छाया—नलिनं खलु भदन्त! एकपत्रकं किम् एकजीवम्, अनेकजीवम्? एवमेव निरवशेषं यावत् अनन्तकृत्वः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥सू० १॥

टीका—अथाष्टमं नलिनोद्देशकमाह—'नलिणे णं भंते' इत्यादि, गौतमः पृच्छति—'नलिणे णं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे?' हे भदन्त! नलिनं खलु कमलविशेषः एकपत्रकम्—एकपत्रावस्थायां किम् एकजीवं भवति किंवा अनेकजीवं भवति? भगवानाह—'एवं चेव निरवसेसं जाव अणंतक्खुत्तो' हे गौतम! एवमेव—पूर्वोक्तोत्पलवदेव निरवशेषं सर्वं यावत् अनन्तकृत्वः अनन्तवारम् अत्रापि

आठवें उद्देशे का प्रारम्भ—

नलिन जीव वक्तव्यता—

'नलिणे णं भंते!" इत्यादि

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा आठवें नलिनोद्देशक का कथन किया है—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'नलिणेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे' हे भदन्त! कमल विशेषरूप जो नलिन है वह जब एक पत्रावस्था में होता है तब क्या एक है जीव जिसमें ऐसा होता है अथवा अनेक है जीव जिसमें ऐसा होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहेते हैं—एवं चेव निरवसेसं जाव अणंतक्खुत्तो' हे गौतम! इस विषय के उत्तर में उत्पल प्रकरण गत समस्त कथन

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નલિન જીવવક્તવ્યતા—

"नलिणेणं भंते! एगपत्तए किं एगजीवे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમા આઠમાં નલિનોદ્દેશક નામના ઉદ્દેશકની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "नलिणेणं भंते! एगपत्तए कि एगजीवे, अणेगजीवे?" હે ભગવન્! કમલ વિશેષ રૂપ જે નલિન થાય છે, તે જ્યારે એક પત્રાવસ્થા-વાળું હોય છે, ત્યારે તેમાં શું એક જીવ હોય છે? કે અનેક જીવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"एवं चेव निरवसेस जाव अणंतक्खुत्तो" હે ગૌતમ! આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ઉત્પલપ્રકરણગત સમસ્ત કથન "अनन्तकृत्वः"

वक्तव्यम्, तथा चोत्पलवदेव नलिनमपि एकपत्रावस्थायाम् एकजीवं भवति, द्व्यादिपत्रावस्थायांतु अनेकजीवं भवति इत्यादिकं यावत् उपपातादीनि सर्वाणि-द्वाराणि वाच्यानि, तथा सर्वे प्राणभूतजीवसत्त्वाः नलिनमूलादितया तत्र उत्पन्नपूर्वाः असकृत् अनन्तकृत्वः, इति पर्यन्तं वाच्यम्' अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव इति। एतेषु द्वितीयोद्देशकाद्यष्टमोद्देशक-पर्यन्तानां सप्तमोद्देशकानां नानात्वसंग्रहार्थास्तिस्रो गाथा यथा-

यहां पर करना चाहिये, यावत् 'अनन्तकृत्वः' इस पद तक। तथा उत्पल के जैसे ही नलिन भी एकपत्रावस्था में एकजीववाला होता है और दो आदि पत्रावस्था में वह अनेक जीववाला होता है, इत्यादि रूप से यावत्-उपपात आदि समस्त द्वारों का कथन यहां पर करना चाहिये। वह कथन-समस्त प्राण, समस्तभूत, समस्त जीव और समस्त सत्त्व नलिन मूलादिरूप से पहिले कईबार अथवा अनन्तबार उत्पन्न हो चुके हैं यहां तक का कथन यहां पर ग्रहण करना चाहिये।

अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों में सत्यता ख्यापन करने के निमित्त ऐसा कहते है-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! यह जो विषय आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार कहकर

અનંતવાર આ પદ પર્યન્ત ગ્રહણ થવું જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પલના ૩૩ દ્વારોના કથન જેવું જ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું- "નલિન તેની એક પત્રાવસ્થામાં એક જીવથી યુક્ત હોય છે અને અનેક પત્રાવસ્થામાં અનેક જીવોથી યુક્ત હોય છે," આ કથનથી લઈને ૩૩માં "મૂલાદિમાં ઉપપાત" પર્યન્તના દ્વારોનું અહીં પ્રતિપાદન થવું જોઈએ. "સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ નલિનના મૂળાદિ રૂપે અનેકવાર અને અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ ચુકયા હોય છે" આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ

ઉદ્દેશાને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ" હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે." આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

" सालुंमि धणुपुहुत्तं, होइ पलासेय गाउयपुहत्तं ।
जोयणसहस्समहियं अवसेसाणं तु छण्हंपि ।१॥
कुंभीइ, नालियाए, वासपुहुत्तं ठिईउ बोद्धव्वा ।
दसवाससहस्साइं अवसेसाणं छण्हंपि ।२॥
कुमीइ नालियाए, होंति, पलासे य तिन्नि लेसाओ ।
चत्तारि उ लेसाओ अवसेसाणं तु पंचण्हं ॥३॥

छाया—शालूके धनुष्पृथक्त्वं भवति पलाशे च गव्यूति पृथक्त्वम् ।
योजनसहस्रमधिकम् अवशेषाणांतु षण्णामपि ॥१॥
कुम्भिके नालिकायां वर्षपृथक्त्वं स्थितिस्तु बोद्धव्या ।
दशवर्षसहस्राणि अपि शेषाणां तु षण्णामपि ॥२॥

वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये। द्वितीय उद्देशक से लेकर अष्टम उद्देशकतक के इन सात उद्देशकों में प्रतिपादित अवगाहना एवं स्थितिरूप विषय को संग्रह करके कथन करनेवाली तीन गाथाएँ इस प्रकार से हैं- 'सालुंमि' इत्यादि । वनस्पति विशेष रूप शालूक में शरीर की अवगाहना उत्कृष्ट से धनुष पृथक्त्व है (जघन्य से अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण है) पलाशरूपवनस्पति विशेषकी शरीरावगाहना 'गाउयपुहत्तं' उत्कृष्ट से गव्यूति पृथक्त्व है (जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भागप्रमाण है) इन दो वनस्पतियों से बाकी बचे हुए उत्पल, कुंभिक, नालिक पद्म कर्णिका और नलिन इनकी अवगाहना उत्कृष्ट से कुछ अधिक एक हजार योजन की है। तथा इन सब की जघन्य अवगाहना अंगुल

બીજા ઉદ્દેશાથી શરૂ કરીને આઠમાં ઉદ્દેશા પર્યન્તના સાત ઉદ્દેશાઓમાં પ્રતિપાદિત વિષયોને પ્રકટ કરનારી ત્રણ સંગ્રહગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે–

" सालुंमि " ઈત્યાદિ આ ગાથાઓનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

વનસ્પતિ વિશેષ રૂપ શાલૂકના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ધનુષપૃથકત્વ પ્રમાણ–બેથી લઇને નવ ધનુષ પ્રમાણ–કહી છે (તેની જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે) પલાશ નામની વનસ્પતિના શરીરની અવગાહના " गाउयपुहुत्त " ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ગવ્યૂતિપૃથક્ત્વ (બેથી નવ કોશ) પ્રમાણ કહી છે. (તેની જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે આ બે સિવાયની વનસ્પતિઓની–એટલે કે ઉત્પલ, કુંભિક; નાલિકા, પદ્મ, કર્ણિકા અને નલિનની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજન કરતાં સહેજ વધારે છે, તથા જઘન્ય અવગાહના આંગળના

कुम्भिके नालिकायां भवन्ति पलाशे च तिस्रो लेश्याः।
चतस्रस्तु लेश्या अवशेषाणां तु पद्मानामपि ॥३॥ सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य
॥अष्टमोद्देशः समाप्तः॥११–८॥

के असंख्यातवें भाग प्रमाण है। कुंभिक और नालिका इनकी स्थिति उत्कृष्ट से वर्ष पृथक्त्व की है। जघन्य स्थिति इनकी अन्तर्मुहूर्त की है। बाकी ६ की १० हजार वर्ष की है। कूंभिक, नालिका और पलाश इनमें कृष्ण, नील और कापोत ये तीन लेश्याएं होती हैं। बाकी पांचों के कृष्ण, नील, कापोत और तेज ये चार लेश्याएँ होती हैं॥ १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका ग्यारहवें शतकका आठवां उद्देशक समाप्त॥११-८॥

અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણુ છે. કુંભિક અને નાલિકાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વર્ષ પૃથક્ત્વની (૨થી લઈને ૯ વર્ષની) છે, અને તેમની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે કુંભિક અને નાલિકા સિવાયની બાકીની ૭ વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ હજાર વર્ષની છે અને જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે. કુંભિક, નાલિકા અને પલાશવર્તી જીવો કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાવાળા હોય છે અને બાકીની પાંચે વનસ્પતિવર્તી જીવો કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યાવાળા હોય છે. ॥ સૂ૦૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧–૮॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते—

एकादशशतके नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

हस्तिनापुरनगरवर्णनम्, शिवराजवर्णनम्, शिवभद्रपुत्रस्य वर्णनम्, शिवराजस्य संकल्पः, शिवभद्रस्य राज्याभिषेकः, शिवराजस्य प्रव्रज्याग्रहणम्, शिवराजर्षेः अभिग्रहस्वीकरणम्, शिवराजर्षेः विभङ्गज्ञानोत्पत्तिवर्णनम्, सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्राश्च सन्ति, इत्येवं शिवराजर्षेः अध्यवसायः, शिवराजर्षिसम्मतसप्तद्वीप-सप्तसमुद्रसम्बन्धे प्रश्नोत्तरम्, जम्बूद्वीपे वर्णादिरहितवर्णादिसहितद्रव्यस्थिति-विषये प्रश्नोत्तरम्, लवणसमुद्रे तादृशद्रव्यस्थितिनिरूपणम्, धातकीखण्डे द्रव्य-स्थितिविचारः, शिवराजर्षेः कथनमप्रामाणिकम्, असंख्यातद्वीपसमुद्राः सन्तीति महावीरस्वामिनः कथनम्। शिवराजर्षेः महावीरसमीपे समागमनम्।

नववें उद्देशेका प्रारंभ

ग्यारहवें शतक के इस नौवें उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकार से है—हस्तिनापुरनगर का वर्णन शिवराज का वर्णन शिवभद्र पुत्र का वर्णन शिवराज के संकल्प का कथन शिवभद्रका राज्याभिषेक शिवराजका प्रव्रज्याग्रहण. शिवराजऋषिका अभिग्रह स्वीकारका कथन शिवराजऋषि को विभङ्गज्ञानकी उत्पत्ति का वर्णन 'सात ही द्वीप और सात ही समुद्र हैं इस प्रकार का शिवराजऋषिका अध्यवसाय. शिवराजऋषि संमत सप्तद्वीप, सप्तसमुद्र के संबध में प्रश्नोत्तर जम्बूद्वीप में वर्णादिरहित, एवं वर्णादिसहित द्रव्य की स्थति के विषय में प्रश्नोत्तर लवणसमुद्र में ऐसे द्रव्य की स्थिति का निरूपण धातकी खण्ड में द्रव्य की स्थिति का विचार शिवराजऋषि का कथन

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આ નવમા ઉદ્દેશાનું સંક્ષિપ્ત વિષયવિવરણ—

હસ્તિનાપુર નગરનું વર્ણન, શિવરાજનું વર્ણન, શિવભદ્રપુત્રનું વર્ણન, શિવરાજના સંકલ્પનું કથન–શિવભદ્રનો રાજ્યાભિષેક–શિવરાજ દ્વારા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરાય છે શિવરાજ ઋષિના અભિગ્રહનું કથન તેમને વિભંગ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થયાનું કથન–" સાત જ દ્વીપ છે અને સાત જ સમુદ્ર છે, " એવો તેમનો અભિપ્રાય–શિવરાજ ઋષિસંમત સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્ર વિષે પ્રશ્નોત્તરો–જંબૂદ્વીપમાં વર્ણાદિ રહિત અને વર્ણાદિ સહિત દ્રવ્યની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્નોત્તરો–લવણ સમુદ્રમાં એવા દ્રવ્યની સ્થિતિનું નિરૂપણ ધાતકી-

शिवराजर्षि वक्तव्यता।

मूलम्-"तेणं कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ, तस्स णं हत्थिणापुरस्स नयरस्स बहिया उत्तर पुरत्थिमे दिसिभागे एत्थ णं सहसंबवणे णामं उज्जाणे होत्था, सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धे रम्मे णंदणवणसंनिप्पगासे सुहसीयलच्छाए मणोरमे साउफले अकंटए पासादीए जाव पडिरूवे, तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे सिवे नामं राया होत्था, महया हिमवंत. वण्णओ, तस्स णं सिवस्स रन्नो धारिणी नामं देवी होत्था, सुकुमालपाणिपाया, वण्णओ तस्स णं सिवस्स रन्नो पुत्ते धारिणीए अत्तए सिवभद्दए नामं कुमारे होत्था, सुकुमालपाणिपाये जहा सूरियकंत जाव पच्चुवेक्खमाणे पच्चुवेक्खमाणे विहरइ। तएणं तस्स सिवस्स रन्नो अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि रज्जधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था,-अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं जहा तामलिस्स जाव पुत्तेहिं वड्ढामि, पसूहिं वड्ढामि, रज्जेणं वड्ढामि, एवं रट्ठेणं, बलेणं, वाहणेणं, कोसेणं, कोट्ठागारेणं, पुरेणं, अंतउरेणं वड्ढामि, विपुल-

---

अप्रमाणभूत हैं क्यों की द्वीप और समुद्र असंख्यात हैं ऐसा महावीर स्वामी का कथन शिवराजऋषि के संशय से युक्त होने का कथन शिवराजऋषिका महावीरस्वामी के पास आने का संकल्प पश्चात् महावीरस्वामी के पास आना इसका कथन।

ખંડમાં દ્રવ્યની સ્થિતિનું નિરૂપણ-શિવરાજ ઋષિની માન્યતા અપ્રમાણભૂત હોવાનું મહાવીર પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદન અને અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન શિવરાજ ઋષિને આ વિષયમાં સંશય થવાનું કથન-મહાવીર પ્રભુ પાસે જવાનો સંકલ્પ—મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના આગમનનું કથન.

धणकणगरयणजाव संतसारसावएज्जेणं अईव अईव अभिवड्ढामि, तं किं णं अहं पुरा पोराणाणं. जाव एगंतसोक्खयं उव्वेहमाणे विहरामि? तं जाव ताव अहं हिरण्णेणं वड्ढामि, तंचेव जाव अभिवड्ढामि, जाव मे सामंतरायाणोऽवि वसे वट्टंति, तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते सुबहुं लोही लोहकडाहए कडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं घडावेत्ता सिवभद्दं कुमारं रज्जे ठावेत्ता तं सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूले वाणपत्था तावसा भवंति तंजहा-होत्तिया, पोत्तिया, कोत्तिया जन्नई, सड्ढई, थालई, हुंबउट्टदंतुक्खलिया उम्मज्जगा संमज्जगा निमज्जगा संपक्खाला उद्धकंडूयगा अहोकंडूयगा, दाहिणकूलगा, उत्तरकूलगा संखधमगा, कूलधमगा, मिगलुद्धया, हत्थितावसा, जलाभिसेयकिढिणगाया अंबुवासिणो वाउवासिणो वक्कलवासिणो चेलवासिणो अंबुभक्खिणो वाउभक्खिणो सेवालभक्खिणो मूलाहारा कंदाहारा पत्ताहारा तयाहारा पुप्फाहारा फलाहारा बीयाहारा परिसडियकंदमूलपंडुपत्तपुप्फफलाहारा उद्दंडगा रुक्खमूलिया मंडलिया वणवासिणो दिसापोक्खिणो आयावणाहिं पंचग्गितावेहिं इंगालसोल्लियंपिव कंडुसोल्लियंपिव कट्ठसोल्लियं पिव अप्पाणं जाव करेमाणा विहरंति, तत्थणं जेते दिसापोक्खियतावसा तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइत्तए। पव्वइए वि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि—कप्पइ मे जावज्जी-

वाए छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं दिसा चक्कवालेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय जाव विहरित्तए त्तिकट्टु, एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता, कल्लं जाव जलंते सुबहुं लोहीलोह जाव घडावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणागपुरं नयरं सब्भिंतरबाहिरियं आसिय, जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति। तएणं से सिवे राया दोच्चंपि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सिवभद्दस्स कुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं रायाभिसेयं उवट्ठवेह। तएणं ते कोडुंबियपुरिसा तहेव जाव उवट्ठवेंति। तएणं से सिवे राया अणेगगणनायगदंडनायग. जाव संधिपालसद्धिं संपरिवुडे सिवभद्दं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेइ, निसीयावेत्ता अट्ठसएणं सोवण्णियाणं कलसाणं जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सव्विड्ढिए जाव रवेण महया रायाभिसेएणं अभिसिंचइ, अभिसिंचित्ता पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लुहेइ, लूहित्ता सरसेणं गोसीसेणं एवं जहेव जमालिस्स अलंकारो तहेव जाव कप्परुक्खगं पिव अलंकियविभूसियं करेइ, करित्ता करयल. जाव कट्टु सिवभद्दं कुमारं जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स जाव परमाउं पालयाहि इट्ठजणसंपरिवुडे हत्थिणापुरस्स नयरस्स अन्नेसिंच बहूणं गामागरणगर जाव विहराहि

त्तिकट्टु जयजय सद्दं पउंजइ, तएणं से सिवभद्दे कुमारे राया जाए महया हिमवंत. वण्णओ, जाव विहरइ "॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये हस्तिनापुरं नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः तस्य खलु हस्तिनापुरस्य नगरस्य बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु सहस्राम्रवनं नाम उद्यानम् आसीत्, सर्वर्तुपुष्पफलसमृद्धं रम्यं नन्दनवनसन्निप्रकाश सुखशीतलच्छायं, मनोरमम्, स्वादुफलम् अकण्टकम्, प्रासादीयं यावत् प्रतिरूपम्। तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे शिवो नाम राजा असवत्, महाहिमवत्, वर्णकः, तस्य खलु शिवस्य राज्ञो धारिणीनाम देवी आसीत्, सुकुमारपाणिपादा, वर्णकः, तस्य खलु शिवस्य राज्ञःपुत्रो धारिण्या आत्मजः शिवभद्रको नाम कुमारः आसीत्, सुकुमारपाणिपादः, यथा सूर्यकान्तो, यावत्—प्रत्युपेक्षमाणः प्रत्युपेक्षमाणो विहरति, ततः खलु तस्य शिवस्य राज्ञोऽन्यदा कदाचित् पूर्वरात्राऽपररात्रकालसमये राज्यधुरां चिन्तयतः अयमेतद्रूपः आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत—अस्ति तावत् मे पुरा पुराणानां यथा तामलेः यावत् पुत्रैः वर्द्धे, पशुभिः वर्द्धे, राज्येन वर्द्धे, एवं रथेन, बलेन, वाहनेन, कोषेण कोष्ठागारेण, पुरेण, अन्तःपुरेण वर्द्धे, विपुलधनकनकरत्न यावत् सत्सारस्वापतेयेन अतीव अतीव अभिवर्द्धे, तत् किं खलु अहंपुरापुराणानां यावत् एकान्तसौख्यम् उद्वहन् विहरामि? तत् यावत् तावत् अहं हिरण्येन वर्द्धे, तदेव यावत् अभिवर्द्धे, यावत् मे सामन्तराजानोऽपि वशे वर्तन्ते, तावत् मे श्रेयः, कल्ये प्रादुःप्रभायां यावत् ज्वलति, सुबहुलोही लौहकटाहकडुच्छुकं ताम्रकं तापसभाण्डकं घटयित्वा शिवभद्रं कुमारं राज्ये स्थापयित्वा तत् सुबहुलोहकटाहकडुच्छुकं ताम्रकं तापसभाण्डकं गृहीत्वा ये इमे गङ्गाकूले वानप्रस्थातापसा भवन्ति, तद्यथा—होतृकाः, पोतृकाः, कौत्रिकाः, यज्ञिन श्राद्धकिनः, स्थालकिनः, 'हुंबउट्ठा'—'कुण्डिका श्रमणाः—कुण्डिकाधारिणः, दन्तोखलिकाः, उन्मज्जकाः, संमज्जकाः, निमज्जका, संप्रक्षालकाः, ऊर्ध्वकण्डूयकाः, अधःकण्डूयकाः, दक्षिणकूलकाः, उत्तरकूलकाः, शङ्खध्मायकाः, कूलध्मायकाः, मृगलुब्धकाः, हस्तितापसाः, जलाभिषेककिलन्नगात्राः, अम्बुवाससः, वायुवाससः, वल्कलवाससः, चेलवाससः, अम्बुभक्षिणः, वातभक्षिणः, शैवालभक्षिणः, मूलाहाराः, कन्दाहाराः, पत्राहाराः, त्वगाहाराः, पुष्पाहाराः, फलाहाराः, बीजाहाराः, परिशटितकन्दमूलपाण्डुपत्रपुष्पफलाहाराः, उदण्डगा, वृक्षमूलकाः मण्डलिकाः वनवासिनो दिशाप्रोक्षिणः, आतापनैः पञ्चाग्नितापैः अङ्गारपक्वमिव, कन्दुपक्वमिव, काष्ठपक्वमिव आत्मानं यावत् कुर्वन्तो विहरन्ति। तत्र खलु ये ते दिशा

मोक्षकतापसा स्तेषामन्तिके मुण्डो भूत्वा दिशाप्रोक्षकतापसतया प्रव्रजितुम्, प्रव्रजितोऽपि च खलु सन् इममेतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिग्रहीष्यामि-कल्पते मम यावज्जीवं षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन दिशाचक्रवालेन तपःकर्मणा ऊर्ध्वबाहू प्रगृह्य प्रगृह्य यावत् विहर्तुमिति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्यं यावत् ज्वलति सुबहु लौहीलौह यावत् घटयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! हस्तिनापुरं नगरं सर्वाभ्यन्तरबाह्यम्, आसिक्त यावत् ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स शिवो राजा द्वितीयानपि कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः? शिवभद्रस्य कुमारस्य महार्थं महार्घ्यं महार्हं विपुलं राज्याभिषेकम् उपस्थापयत। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा स्तथैव यावत् उपस्थापयन्ति, ततः खलु स शिवो राजा अनेकगणनायकदण्डनायक यावत् सन्धिपालैः सार्द्धं संपरिवृतः शिवभद्रं कुमारं सिंहासनवरे पौरस्त्याभिमुखं निषादयति, निषद्य अष्टशतेन सौवर्णिकानां कलशानां यावत् अष्टशतेन भौमेयानां कलशानां सर्वर्द्ध्या यावत् रवेण महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिञ्चति, अभिषिच्य पक्ष्मलसुकुमारया सुरभिकया गन्धकाषायिक्या गात्राणि रूक्षयति, रूक्षयित्वा सरसेन गोशीर्षेण एवं यथैव जमालेः, अलङ्कारस्तथैव यावत् कल्पवृक्षकमिव अलङ्कृतविभूषितं करोति, कृत्वा करतल यावत् कृत्वा शिवभद्रं कुमारं जयेन विजयेन वर्द्धयति, वर्द्धयित्वा ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः प्रियाभिः यथा औपपातिके कूणिकस्य यावत् परमायुष्यं पालय इष्ट जनसंपरिवृतः हस्तिनापुरस्य नगरस्य अन्येषां च बहूनां ग्रामाकरनगर यावत् विहर इति कृत्वा जयजयशब्दं प्रयुङ्क्ते। ततः खलु स शिवभद्रः कुमारो राजा जातः, महाहिमवत्, वर्णकः, यावत् विहरति ॥सू० १॥

टीका—पूर्वोद्देशके उत्पलादीनामर्थानां निरूपितत्वेन तांश्चार्थान् सर्वज्ञ एव यथावद्ज्ञातुं समर्थः नतु अन्यः शिवराजर्षिरिवेति शिवराजर्षिचरित्रं प्ररूपयितु-

---

शिवराजऋषिवक्तव्यता

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ-पूर्व उद्देशे में उत्पल आदि पदार्थों का वर्णन किया गया है। इन पदार्थों को यथार्थस्वरूप से सर्वज्ञ ही जान सकता है। शिव-

---

શિવરાજ ઋષિની વક્તવ્યતા

" तेणं कालेणं तेणं समएणं " ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વના ઉદ્દેશામાં ઉત્પલ આદિપદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે પદાર્થોનું યથાર્થસ્વરૂપ તો સર્વજ્ઞ જ જાણી શકે છે.-શિવરાજ

माह–'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेण कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नाम नयरे होत्था, वण्णओ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये हस्तिनापुरं नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनम् औपपातिके चम्पानगरी वर्णनवद् विज्ञेयम्, 'तस्स णं हत्थिणापुरस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे, एत्थणं सहसंववणे णामं उज्जाणे होत्था' तस्य खलु हस्तिनापुरस्य नगरस्य बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे–ईशानकोणे, अत्र खलु सहस्राम्रवनं नाम उद्यानमासीत् 'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे णंदणवणसंनिप्पगासे सुहसीयलच्छाए, मणोरमे सादुफले अकंटए जाव पडिरूवे' तदुद्यानम् सर्वर्तुपुष्पफलसमृद्धं–वसन्तादि षड्ऋतु सम्बन्धि पुष्पफल-सम्पन्नम्, रम्यं–रमणीयम् नन्दनवनसन्निभप्रकाशं–नन्दनवनसदृशम्, सुखशीतल-

राजऋषि के जैसे अन्य छद्मस्थ प्राणी नहीं, इसीलिये यहां शिव-राजऋषि के चरित्र का वर्णन किया है। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणापुरे नयरे होत्था वण्णओ' उसकाल और उस समय में हस्तिनापुर नामका नगर था इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में जैसा चंपा नगरीको वर्णन किया गया है वैसा ही जानना चाहिये। 'तस्सणं हत्थिणा पुरस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे,एत्थणं सह-संबवणे णामं उज्जाणे होत्था' उस हस्तिनापुर नगर के बाहर ईशानकोन में सहस्राम्रवन नामका उद्यान था. 'सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धे, रम्मे, णंदणवणसंनिप्पगासे, सुहसीयलच्छाए, मणोरमे, सादुफले, अकंटए, जाव पडिरूवे' यह उद्यान वसन्तादि छह ऋतुओं संबंधी पुष्पफलों से सम्पन्न था, रमणीय था, और नन्दनवन के जैसा सुहावन था, सुखप्रद

ઋષિ જેવા છદ્મસ્થ જીવો તે જાણી શકતા નથી. તેથી અહિં શિવરાજ ઋષિના ચારિત્રની પરૂપણા કરવામાં આવી છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणापुरे णाम णयरे होत्था"

તે કાળે અને તે સમયે હસ્તિનાપુર નામે નગર હતું "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું ચંપા નગરીનું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ તેનું વર્ણન સમજવું "तस्स णं हत्थिणापुरस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे, एत्थण सहसंबवणे णामं उज्जाणे होत्था" તે હસ્તિનાપુર નગરની બહાર, તેના ઈશાન ખૂણામાં સહસ્રામ્રવન નામનો એક બાગ હતો. "सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे, रम्मे, णदणवणसंनिप्पगासे, सुहसीयलच्छाए, मणोरमे, सादुफले, अकंटए जाव पडिरूवे" તે બાગ વસન્ત આદિ છએ ઋતુઓનાં પુષ્પો અને ફ્લોથી સંપન્ન હતો, રમણીય હતો, નંદનવન સમાન સુંદર હતો,

च्छायं-सुखकारकशीतलच्छायायुक्तम्, मनोरमम्-हृदयाह्लादकम्, स्वादुफलं-स्वादिष्ट-फलयुक्तम्, अकण्टकं-कण्टकरहितम्, प्रासादीयं-हृदयोल्लासजनकम्, यावत्-दर्शनीयम्-अतिरमणीयम् यतनया प्रतिक्षणं द्रष्टुं योग्यम्, अभिरूपम्-अभिमतम् अनुकूलं रूपं यस्य तत् प्रतिरूपम्-असाधारणरूपम् आसीत्, 'तत्थणं हत्थिणापुरे नयरे सिवे नाम राया होत्था, महया हिमवंत. वण्णओ' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे शिवो राजा आसीत्, महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः महाहिमवत्सदृशः सर्वराजश्रेष्ठः मलयाचलमन्दरमहेन्द्रवत्सारः प्रधानः, वर्णकः, अस्य वर्णनम् कूणिकवर्णनवद् अवसेयम्, 'तस्सणं सिवस्स रन्नो धारिणीनामं देवी होत्था, सुकुमालपाणिपाया, वण्णओ' तस्य खलु शिवस्य राज्ञो धारिणीनाम देवी अग्रमहिषी

शीतल छाया से युक्त एवं हृदयाह्लादकारक था. इसमें स्वादिष्ट फल थे. यहां की भूमि कण्टक आदि के उपद्रवों से रहित थी. यह हृदयोल्लासजनक यावत्-दर्शनीय-अतिरमणीय होने से प्रतिक्षण देखने योग्य, अभिरूप-अनुकूलरूपवाला एवं प्रतिरूप-असाधारणरूप से युक्त था 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे सिवे नामं राया होत्था, महया हिमवंत. वण्णओ' उस हस्तिनापुरनगर में शिवनामका राजा था. यह विशाल हिमवान पर्वत के तुल्य समस्त राजाओं में श्रेष्ठ था. " मलयाचल मन्दर महेन्द्रवत्सारः " मलयाचल एवं सुमेरुपर्वत के जैसी इसकी विशिष्ट शक्ति थी. कूणिकराजा के जैसे इसका वर्णन समझना चाहिये 'तस्स णं सिवस्सरन्नो धारिणी नामं देवी होत्था, सुकुमाल पाणिपाया, वण्णओ' इस शिवराजा की धारिणी नामकी पट्टरानी थी.

સુખદાયક શીતલ છાયાથી યુક્ત હતો અને હૃદયને આહ્લાદદાયક હતો. તેમા સ્વાદિષ્ટ ફલો થતાં હતા, અને તે બાગ કંટક આદિ ઉપદ્રવોથી બિલકુલ રહિત હતો. તે હૃદયમા ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન કરનારો, દર્શનીય-અતિશય રમણીય હોવાથી પ્રતિક્ષણ દેખવા યોગ્ય, અભિરૂપ-અનુકૂલ રૂપવાળો અને પ્રતિરૂપ-અસાધારણ સૌંદર્ય સંપન્ન હતો. "तत्थ ण हत्थिणापुरे नयरे सिवे णामं राया होत्था, महया हिमवंत० वण्णओ" તે હસ્તિનાપુર નગરમાં શિવ નામનો રાજા હતો, તે મહાન હિમાલયની જેમ સઘળા રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતો. " मलयाचलमन्दर महेन्द्रवत् सारः " મલયાચલ અને સુમેરુ પર્વતના જેવી તેની વિશિષ્ટ શક્તિ હતી તેનું વર્ણન કૂણિક રાજાના વર્ણન પ્રમાણે સમજવુ. "तस्स ण सिवस्स रण्णो धारिणी णामं देवो होत्था, सुकुमालपाणिपाया, वण्णओ" તે શિવ રાજાને ધારિણી નામની પટ્ટરાણી હતી. તેના હાથ અને પગ અત્યંત

आसीत्, सा च धारिणी सुकुमारपाणिपादा-अत्यन्तकोमलकरचरणा आसीत्, वर्णकः, अस्या वर्णनम् कूणिकदेवीधारिणी वर्णनवद् अवसेयम् 'तस्स णं सिवस्स रन्नो पुत्ते धारणीए अत्तए सिवभद्दए नामं कुमारे होत्था' तस्य खलु शिवस्य राज्ञः पुत्रः धारिण्याः आत्मजः शिवभद्रको नाम कुमारः आसीत्, सुकुमालपाणिपाए जहा सूरियकंत जाव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ' स खलु शिवभद्रकः कुमारः सुकुमारपाणिपादः-अत्यन्तकोमलकरचरणः लक्षणव्यञ्जनगुणोपेतः इत्यादि कुमारस्य वर्णनं यथा राजप्रश्नीये सूर्यकान्तस्य राजकुमारस्य वर्णनं कृतं तथैव अवसेयम्, यावत्-सः शिवभद्रको राजकुमारः राज्यं, राष्टं, सैन्यादिकंच प्रतीक्षमाणः प्रतीक्षमाणः- राज्यादिकस्य पौनःपुन्येन निरीक्षणं कुर्वन् विहरति, तिष्ठति, तथा च स खलु शिवभद्रकः कुमारो युवराजश्चापि आसीत् शिवस्य राज्ञो राज्यंच, राष्ट्रंच,

---

यह धारिणीदेवी-पट्टरानी-इसके हाथ पैर अत्यन्त कोमलता से युक्त थे. इसका वर्णन कूणिक राजा के धारिणी के वर्णन जैसा जानना चाहिये. 'तस्स णं सिवस्स रण्णो पुत्ते धारिणीए अत्तए सिवभद्दए नामं कुमारे होत्था' इस शिवराजा का शिवभद्र नामका पुत्र था. जो धारिणी की कुक्षि से उत्पन्न हुआ था 'सुकुमाल पाणिपाए जहा सूरियकंत जाव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ' इसके हाथ पैर भी बहुत सुकुमार थे. लक्षणव्यञ्जनगुणों से यह युक्त था. इत्यादिरूप से कुमार का वर्णन जैसा राजप्रश्नीय में राजकुमार सूर्यकान्त का वर्णन किया गया है वैसा ही जानना चाहिये। यावत्-वह शिवभद्रराजकुमार अपने राज्यराष्ट्र और सैन्य आदिका पुनःपुनः निरीक्षण करता रहता था. तात्पर्य कहने का यह है कि शिवभद्र राजकुमार युवराज पद को भी

કોમળ હતા. તેનુ વર્ણન કૂણિક રાજાની મહારાણી ધારિણીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવુ. "तस्स ण सिवस्स रण्णो पुत्ते धारिणीए अत्तए सिवभद्दए नाम कुमारे होत्था" તે શિવ રાજાને શિવભદ્ર નામનો એક કુમાર હતો, જે ધારિણીની કૂખે ઉત્પન્ન થયેલો હતો "सुकुमालपाणिपाए जहा सूरियकंत जाव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ' તેના હાથ અને પગ ઘણા સુકોમળ હતાં તે ઉત્તમ લક્ષણવ્યંજન ગુણોથી યુક્ત હતો તે રાજકુમાર પોતાના રાજ્ય, રાષ્ટ્ર અને સૈન્યનું વારંવાર નિરીક્ષણ કરતો રહેતો હતો, આ કથન પર્યન્તનું રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં રાજકુમાર સૂર્યકાન્તનું જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે સમસ્ત વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે તે શિવભદ્રકુમાર યુવરાજ પદને પણ શોભાવતો હતો. તે કારણે તે શિવ રાજાના રાજ્યની, રાષ્ટ્રની, સૈન્યની,

बलंच, वाहनंच, कोशंच, कोष्ठागारंच, पुरंच, अन्तःपुरंच जनपदंच स्वयमेव प्रेक्षमाणो विहरति-इति भावः 'तएणं तस्स सिवस्स रन्नो अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि रज्जधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' ततः खलु तस्य शिवस्य राज्ञः अन्यदा कदाचित् पूर्वरात्रापररात्रकालसमये-पूर्वरात्रस्य पश्चाद्भागे, राज्यधुरां-राज्यकार्यभारं चिन्तयतो विचारयतः अयमेतद्रूपः वक्ष्यमाणप्रकारः आध्यात्मिकः आत्मगतः यावत्-चिन्तितः प्रार्थितः कल्पितः मनोगतः-संकल्पः-अध्यवसायः समुदपद्यत-समुत्पन्नः, तदेव संकल्पस्वरूपं प्रतिपादयितुमाह-'अत्थितामे पुरापोराणाणं जहा तामलिस्स जाव पुत्तेहिंवड्ढामि, पसूहिंवड्ढामि, रज्जेणंवड्ढामि अस्ति तावत् मम पुरा पुराणा

सुशोभित करता था इसलिये वह शिवराजा के राज्यका, राष्ट्र का, बल का, वाहन का, कोश का, कोष्ठागार का, पुर का, अन्तःपुर का, एवं जनपद का स्वयं ही बहुत अच्छी प्रकार से निरीक्षण करता रहता था 'तएणं तस्स सिवस्स रन्नो अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि रज्जधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' एक समयकी बात है जब कि वह शिवराजा अपने राज्य के कार्यभार का विचार करने में मग्न हो रहा था-तब उसे पूर्वरात्र के पश्चाद्भाग में यह इस प्रकार का आध्यात्मिक-आत्मगत यावत् चिन्तित, प्रार्थित, कल्पित, मनोगत संकल्प-अध्यवसाय उत्पन्न हुआ. वह संकल्प इस प्रकार से है-'अत्थि ता मे पुरापोराणाणं जहा तामलिस्स

વાહનોની, કોશની, કોષ્ઠાગારની, પુરની, અન્તઃપુરની અને જનપદની ઘણી જ સારી દેખભાળ રાખતો હતો.

"तएणं तस्स सिवस्स रण्णो अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि रज्जधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" હવે કોઈ એક દિવસે એવું બન્યું કે પૂર્વરાત્રિના પાછલા ભાગ દરમિયાન તે શિવ રાજા પોતાના રાજ્ય કારભારને લગતી કોઇ બાબતનો વિચાર કરવામાં લીન થઈ ગયો હતો, ત્યારે તેના મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક-આત્મગત, ચિન્તિત, પ્રાર્થિત, કલ્પિત અને મનોગત અધ્યવસાય (વિચાર) ઉત્પન્ન થયો. આધ્યાત્મિક આદિ શબ્દોનો અર્થ આગળ જમાલીના પ્રકરણમાં આપ્યા પ્રમાણે સમજવો. તેને શો વિચાર ઉદ્ભવ્યો તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે-

"अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं जहा तामलिस्स जाव पुत्तेहिं वड्ढामि, पसूहिं वड्ढामि, रज्जेण वड्ढामि" ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તામલિના

नाम् पूर्वोपार्जितानां यथा तामलेः यावत्-गाथापते तृतीयशतकस्य प्रथमोद्देशके प्रोक्तस्य वर्णनं तथा विज्ञेयम्। सुचीर्णानां सुविहितानां कर्मणां प्रभावो माहात्म्यं फलमित्यर्थः, यदहं पुत्रैः वर्द्धे, पशुभिः वर्द्धे, राज्येन वर्द्धे, 'एवं रट्ठेणं, बलेणं, वाहणेणं, कोसेणं, कोट्ठागारेणं, पुरेणं, अंतेउरेणं वड्ढामि' एव पूर्वोक्तरीत्या राष्ट्रेण, बलेन-सैन्येन, वाहनेन हस्त्यश्वादिना, कोशेन, कोष्ठागारेण, पुरेण, अन्तःपुरेण वर्द्धे, 'विपुलधणकणगरयण जाव संतसारसावएज्जेणं अईव अईव अभिवड्ढामि' विपुलधनकनकरत्न यावत् सत्सारस्वापतेयेन-विपुलं प्रधानं यद् धनं, कनकम्, रत्न यावत् सत्सारं स्वापतेयच पद्मरागादिरूपं धनम्-तेन अतीवेति अतिशयम् अभिवर्द्धे, 'तं किं णं अहं पुरा पोराणाणं जाव एगंतसोक्खयं

जाव पुत्तेहिं वड्ढामि, पसूहिं वड्ढामि, रज्जेणं वड्ढामि' जैसा वर्णन तामलि के विचारों का-संकल्प का तृतीय शतक के प्रथम उद्देशक में किया गया है उसी प्रकार से इस शिवराजा के भी विचारों का संकल्प का वर्णन यहां करना चाहिये-तथा उसने ऐसा विचार किया कि मेरे पूर्वोपार्जित पुण्य कर्मों का ही यह प्रभाव है जो मैं पुत्रों से, पशुसंपत्ति से और राज्य से, बढ रहा हूँ 'एवं रट्ठेणं, बलेणं, वाहणे ण, कोसेणं, कोट्ठागारेणं, पुरेणं, अंतेउरेणं, वड्ढामि' एवं राष्ट्र से, बल से-सैन्य से-हस्ति, अश्व आदिरूप वाहन से, खजानेरूपकोश से, भंडार-रूप कोष्ठागार से, पुर से और अन्तःपुर से बढ रहा हूँ 'विपुलधण-कणगरयणजाव संतसारसावएज्जेण अईव अईव अभिवड्ढामि' प्रधान धन से कनक से, रत्नों से यावत्-सत्सारभूत पद्मरागादिरूप मणियों से खूब अच्छी प्रकार से बढ रहा हूँ 'तं किं ण अहं पुरा पोराणाणं

સંકલ્પનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે, એવી જ રીતે અહીં શિવ રાજાના સંકલ્પનું પણ વર્ણન કરવું જોઇએ તે વર્ણન આ પ્રમાણે સમજવું-તેણે એવો વિચાર કર્યો કે પૂર્વોપાર્જિત મારાં પુણ્યકર્મોના પ્રભાવથી મારા પુત્રોની, પશુસંપત્તિની અને રાજ્યની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. "एवं रट्ठेणं, वलेणं, वाहणेणं, कोसेणं, कोट्ठागारेणं, पुरेणं, अंतेउरेणं वड्ढामि" અને રાજ્યની, સૈન્યની, હસ્તિ, અશ્વ આદિ રૂપ વાહનોની, ખજાના રૂપ કોશની ભંડારરૂપ કોષ્ઠાગારની, પુરની અને અન્ત પુરની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. "विपुलधणकणगरयण जाव संतसारसावएज्जेण अईव अईव अभिवड्ढामि" વળી વિપુલ ધન, કનક, રત્ન, પદ્મરાગ આદિ સારભૂત ધનથી હુ અતિશય સમૃદ્ધ છું "तं किं अहं पुरा पोराणाणं जाव एगंतसोक्खयं उवेहमाणे विहरामि" તો શું પૂર્વોપાર્જિત

उवेहमाणे विहरामि?' तत् किं खलु अहं पुरापुराणानां पूर्वोपार्जितानां यावत् सुचीर्णानां सुविहितानां शुभानां कर्मणाम् एकान्तशः क्षयम् आत्यन्तिकं नाशम् उपेक्षमाणः शुभकर्मक्षयस्य उपेक्षां कुर्वाणः उदासीनः सन् विहरामि–तिष्ठामि किम्? यन्मम एतावत् वर्त्तमान सुखादिकं विद्यते तावन्मात्रमेव पर्याप्तमितिधिया पारलौकिकसुखसाधनादौ औदासीन्यमवलम्ब्य निष्क्रियत्वेन कालक्षेपणं नोचितमिति भावः। 'तं जाव ताव अहं हिरण्णेणं वड्ढामि, तंचेव जाव अभिवड्ढामि, जाव मे सामंतरायाणोऽवि वसे वट्टंति, तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते' तत्–तस्मात् कारणात् यावत् तावद् अहं हिरण्येन वर्द्धे, तदेव–पूर्वोक्तवदेव यावत् सुवर्णादिना वर्द्धे, यावद्–यदवधि ममवशे–अधीने, सामन्तराजानोऽपि–स्वतन्त्रभूपतयोऽपि वर्तन्ते, तावत् मम श्रेयः प्रव्रजितुमित्यग्रेणान्वयः कल्ये–आगामि

जाव एगंतसोक्खयं उवेहमाणे विहरामि' तो क्या मैं पूर्वोपार्जित सुविहित शुभ कर्मों के एकान्तरूप से क्षय की अपेक्षा करनेवाला बना रहूं? अर्थात् जो मुझे इतना वर्तमान में सुखादिक प्राप्त है वही पर्याप्त है इस बुद्धि से पारलौकिक सुखसाधनादिक में उदासीन बनकर निष्क्रिय भाव से कालक्षेप करना मेरे लिये उचित नहीं है। 'तं जाव ताव अहं हिरण्णेणं वड्ढामि, तं चेव जाव अभिवड्ढामि, जाव मे सामंतरायाणो वि वसे वट्टंति, तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते' इसकारण जब तक मैं हिरण्य से एवं सुवर्णादि से समृद्ध बना हुआ हूं और जब तक स्वतंत्र रहने वाले राजाजन मेरे अधीन बने हुए हैं तबतक मुझे यही श्रेयस्कर है कि मैं आगामी दिवस, जब रात्रि प्रभातकाल से युक्त हो जावे और सूर्यका प्रकाश फैल जावे,

---

સુવિહિત શુભકર્મોનો એકાન્ત રૂપે ક્ષય કરનારો બની રહેવું તે મારે માટે યોગ્ય છે ખરૂં! કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મને જે સુખની પ્રાપ્તિ થયેલી છે, એજ પર્યાપ્ત છે હાલમાં મારા સુખમાં કશી કમીના નથી. આવો વિચાર કરીને પારલૌકિક સુખ પ્રત્યે ઉદાસીન બનીને નિષ્ક્રિય ભાવે કાળક્ષેપ કરવો તે મારે માટે ઉચિત નથી. "तं जाव ताव अहं हिरण्णेणं वड्ढामि, तंचेव जाव अभिवड्ढामि, जाव मे सामंतरायाणो वि वसे वट्टंति, तावता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते" તેથી જ્યાં સુધી હું હિરણ્ય (ચાંદી), સોના આદિથી સમૃદ્ધ છું, જ્યાં સુધી મારા સામંત રાજાઓ મારી સર્વોપરિસત્તાની સામે માથું ઉચકતા નથી અને મારી અધીનતા સ્વીકારે છે, ત્યાં સુધી મારે માટે એ વાત જ શ્રેયસ્કર છે કે મારે આ સંસારનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. કાલે જ્યારે રાત્રિ પૂરી થઇને પ્રભાતકાળ થાય અને જ્યારે સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ

दिवसे प्रादुष्प्रभायां रजन्यां रजन्याः प्रभातकाले इत्यर्थः यावत् सूर्ये ज्वलति प्रकाश माने सति 'सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं, तंबियं, तावसभंडगं घडावेत्ता, सिवभदं कुमार रज्जे ठावेत्ता' सुबहु–अनेकम्, लोहीलोहकटाह–कडुच्छुकम्, ताम्रकम्, तापसभाण्डकं श्रमणपात्रं घटयित्वा–विरचय्य, शिवभद्रं कुमारं राज्ये स्थापयित्वा युवराजपदे अभिषिच्य 'तं सुबहुं लोहीलोहकटाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूले वाणपत्था तावसा भवंति'–तत् सुबहु अनेकं लौही–लोहकटाह–कडुच्छुकं ताम्रकं, तापसभाण्डकं गृहीत्वा ये इमे अग्रे वक्ष्यमाणा गङ्गाकूले गङ्गायास्तटे वानप्रस्थाः वने भवा वानप्रस्था प्रस्थानम् अवस्थितिः येषां ते वानप्रस्थाः, ब्रह्मचर्य–गृहस्थ–वानप्रस्थ–संन्यस्तरूपाणां चतुर्णामाश्रमाणां मध्ये तृतीयाश्रमवर्तिनः वानप्रस्थाः, तापसाः तपस्विनो भवन्ति–निवसन्ति 'तजहा–होत्तिया, पोत्तिया, कोत्तिया, जण्णई, सड्ढई, थालई, हुंबउट्ठा दंतुक्खलिया, उम्म-

---

तब मैं "सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं, तंबियं, तावसभंडगं घडावेत्ता, सिवभद्दं कुमारं रज्जे ठवित्ता' अनेक लोही लोहकटाह, कडुच्छुक, तांबे का श्रमणपात्र–इन सब को बनवाकर और शिवभद्र राजकुमार को राज्य में स्थापित कर–राज्यपद में अभिषिक्त कर 'त सुबहुं लोहीलोहकटाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूले वाणपत्था तावसा भवंति' तथा उस लोहकटाह, कडुच्छुय एवं तांबे का कमण्डलु–तापसभाण्ड, लेकर जो ये गगाके तटपर वानप्रस्थ–ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ और संन्यस्तरूपचार आश्रमों में से तृतीय आश्रमवर्ती तापस रह रहे हैं कि जिनके नाम इस प्रकार से

ફેલાવવા માંડે, ત્યારે હું "सुबहुं लोहीलोह कडाहकडुच्छुयं, तंबियं, तावस भडगं घडावेत्ता, सिवभद्दं कुमार रज्जे ठवित्ता" લોઢાની અનેક લોઢી, લોહ કડાહીઓ, અને ચમચા તથા તાંબાના શ્રમણુયોગ્ય પાત્રો તૈયાર કરાવીને શિવભદ્ર રાજકુમારને રાજગાદીએ બેસાડીને–તેનો રાજ્યાભિષેક કરીને, "तं सुबहुं लोही लोहकटाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गगाकुले वाणपत्था तावसा भवंति" તે લોઢી, લોઢાની કડાહી, ચમચા અને તાંબાનું કમંડળ (તાપસપાત્ર) લઈને, ગગા તટે આ જે વાનપ્રસ્થ (બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યસ્ત આશ્રમ રૂપ ચાર આશ્રમોમાંથી ત્રીજો આશ્રમ) તાપસો રહે છે, અને જે તાપસોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે, (તેમની સાથે હું પણ તાપસ બનીને રહીશ, એવો સંબંધ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ)

ज्जगा, संमज्जगा, निमज्जगा, संपक्खालगा, उद्धकंडूयगा अहोकंडूयगा दाहिण-कूलगा उत्तरकूलगा' होत्रिकाः-अग्निहोत्रिणः, पोत्रिकाः-वस्त्रधारिणः, कौत्रिकाः-भूमिशायिनः, यज्ञकिनः-यज्ञयाजिनः, श्राद्धकिनः-श्राद्धकारकाः, स्थलकिनः-भोजनपात्रधारकाः, 'हुंबउट्ठा' कुण्डिकश्रमणाः कुण्डिकाधारिणः 'हुंबउट्ठा' इति देशीयोऽयं शब्दः, दन्तोलूखलिकाः दन्ता एव उलूखलमिव उलूखलं येषां ते तथा दन्तैश्चर्वयित्वा फलभोजिन इत्यर्थः, उन्मज्जकाः-जलोपरितरणमात्रेण स्नानकर्त्तारः, संमज्जकाः-असकृज्जलोपरितरणेन ये स्नान्ति ते. निमज्जकाः-जले क्षणं निमज्य स्नानकारिणः, संप्रक्षालकाः-ये मृत्तिकादि घर्षणपूर्वकमङ्गानि प्रक्षालयन्ति ते, ऊर्ध्वकण्डूयकाः-नाभेरुपरि खर्जूकारिणः, अधःकण्डूयकाः-नाभेरधः खर्जूकारकाः, दक्षिणकूलकाः पूर्वाभिमुखगामिन्या गङ्गायाः दक्षिणतटवास्तव्याः उत्तरकूलकाः

हैं "होत्रिक-अग्निहोत्री, पोत्रिक-वस्त्रधारी, कोत्रिक-भूमिपर सोनेवाले, यज्ञकी-यज्ञयाजी, श्राद्धकी-श्राद्धकारक, स्थल की-भोजनपात्र-धारक, हुंबउट्ठ' कुण्डिकाधारी, 'हुंबउट्ठ' यह देशीयशब्द है, दन्तोलूखलिक-उलूखल के समानदांतोंवाले अर्थात् दान्तों से ही चबाकर फलों का भोजन करनेवाले, उन्मज्जक-जल के ऊपर तैरने मात्र से स्नान करनेवाले, समज्जक-बार बार जलके ऊपर तैरने मात्रसे स्नान करलेवाने निमज्जक-जल में क्षण भर डुबकी लगाकर स्नान करनेवाले, संप्रक्षालक-पहिले मृत्तिकादि से शरीर को रगड कर बाद में अङ्गो का प्रक्षालन करनेवाले, ऊर्ध्वकंडूयक-नाभि के ऊपर के अंगों का खुजानेवाले, अधःकंडूयक-नाभि से नीचे के अङ्गों को खुजानेवाले, दक्षिण-कूलक-पूर्वाभिमुखगामी गंगा के दक्षिण तटपर रहनेवाले,

હોત્રિક-અગ્નિહોત્રી, પોત્રિક-વસ્ત્રધારી, કૌત્રિક-ભૂમિપર શયન કરનારા, યજ્ઞકી-યજ્ઞ કરનારા, શ્રાદ્ધકી-શ્રાદ્ધ કરનારા, સ્થલકી-ભોજનપાત્રધારક, હુંબઉટ્ઠ-કુંડિકાધારી (કમંડલધારી) "હુંબઉટ્ઠ" આ ગામઠી શબ્દ છે. દન્તોલૂખલિક-દાંત વડે ચાવીને જ ફળોનો આહાર કરનારા, ઉન્મજ્જક-પાણીના ઉપર તરીને જ સ્નાન કરનારા, સમજ્જક-વારંવાર પાણી ઉપર તરીને જ સ્નાન કરનારા, નિમજ્જક-જલમાં ક્ષણભર ડુબકી મારીને સ્નાન કરનારા, સંપ્રક્ષાલક-પહેલાં શરીર પર માટી આદિ ચોળીને, ત્યાર બાદ શરીરનું પ્રક્ષાલન કરનારા, ઉર્ધ્વકંડૂયક-નાભિથી ઉપર રહેલાં અંગોને જ ખજવાળનારા, અધઃકંડૂયક-નાભિથી નીચે રહેલાં અંગોને જ ખજવાળનારા, દક્ષિણકૂલક-પૂર્વ દિશામાં વહેતી એવી ગંગા નદીને દક્ષિણ કિનારે રહેનારા, ઉત્તરકૂલક-ગંગા નદીના ઉત્તર કિનારે રહેનારા, શંખધમાયક-શંખ વગાડનારા

तस्या एव गङ्गाया उत्तरतटवासिनः 'संखधामगा मिगलुद्धया हत्थितावसा जलाभिसेयकिढिणगया' शंखध्मायकाः शङ्खवादकाः शङ्खं वादयित्वा ये भुञ्जते ते, कूलध्मायकाः नद्यास्तटे शब्दं कृत्वा ये भुञ्जते ते, मृगलुब्धकाः-मृगमांसभोजिनः, हस्तितापसाः-हस्तिमांसभोजिनः, जलाभिषेककिलन्नगात्राः जलाभिषेकेण आर्द्रशरीराः, 'अंबुवासिणो, वाउवासिणो, वक्कलवासिणो, चेलवासिणो' अम्बुवाससः अम्बून्येव वासांसि येषां ते तथा-नग्नीभूय जले स्थायिनः, वायुवाससः-वायव एव वासांसि येषां ते तथा अनावृतशरीरत्वात्, वल्कलवाससः-वल्कलान्येव वासांसि येषां ते तथा-वृक्षत्वचाधारिणः इत्यर्थः चेलवाससः-चेलानि वस्त्रखण्डान्येव वासांसि येषां ते तथा कन्थाधारिण इत्यर्थः। अंबुभक्खिणो, वाउभक्खिणो, सेवालभक्खिणो' अम्बुभक्षिणः-जलमात्रपायिनः, वायुभक्षिण'-वायुमात्राहारकारका, शैवालभक्षिणः शैवालमात्राहारकारकाः, 'मूलाहारा, कंदाहारा, पत्ताहारा, तयाहारा, पुप्फाहारा,

उत्तरकूलक-उसी गंगा के उत्तर तट पर रहनेवाले, शंखध्मायक-शङ्ख बजानेवाले, अर्थात् शंख बजाकर भोजन करनेवाले, कूलध्मायक-नदी के तट पर शब्द करके भोजन करनेवाले, मृगलुब्धक-मृग के मांस का भोजन करनेवाले, हस्तितापस-हाथी के मांसका भोजन करनेवाले, जलाभिषेकक्लिन्नगात्र-जलस्नान से गीले हुए शरीरवाले, अंबुवासस्-नग्न होकर के जल में बैठे रहनेवाले, वायुवासस्-बिलकुल नग्न रहनेवाले, वल्कलवासस्-वृक्षों की छाल धारण करनेवाले, चेलवासस्-वस्त्रखंडों को-कन्था को धारण करनेवाले. 'अंबुभक्खिणो, वाउभक्खिणो, सेवालभक्खिणो' जलमात्र पी कर के रहनेवाले, वायुमात्र आहारवाले, शैवालमात्र आहारवाले, 'मूलाहारा, कंदाहारा,

અથવા શંખ વગાડીને ભોજન કરનારા, કૂલધ્માયક-નદીના તટપર શબ્દ કરીને ભોજન કરનારા, મૃગલુબ્ધક-મૃગના માંસનું ભોજન કરનારા, હસ્તિતાપસ-હાથીના માંસનું ભોજન કરનારા, જલાભિષેક કિલન્નગાત્ર-જળસ્નાન વડે રુદા ભીના શરીરવાળા અંબુવાસસ્-નગ્નાવસ્થામાં પાણીમાં બેસી રહેનારા, વાયુવાસસ્-વાયુરૂપી વસ્ત્રધારણ કરનારા-બિલકુલ નગ્ન રહેનારા, વલ્કલવાસસ્ વૃક્ષોની છાલ ધારણ કરનારા, ચેલવાસસ્-વસ્ત્રખંડોને (કન્થાને ધારણ કરનારા, 'અંબુભક્ખિણો' માત્ર પાણી પીને રહેનારા, વાયુભક્ષી-માત્ર વાયુનોજ આહાર કરનારા, શૈવાલભક્ષી-શેવાળનો જ આહાર કરનારા, 'मूलाहारा" ઇત્યાદિ મૂળાહારી-માત્ર મૂળનો જ આહાર કરનારા, કન્દાહારી-સૂરણઆદિ કન્દનો જ આહાર કરનારા, પત્તાહારી-માત્ર પાનડાંનો જ આહાર કરનારા, "तयाहारा"

फलाहारा, बीयाहारा' मूलाहारा-मूलकभक्षिणः, कन्दाहाराः-सूरणादिकन्द-भक्षिणः, एवं पत्राहाराः, त्वचाहाराः, पुष्पाहारा, फलाहाराः, बीजाहारा विज्ञेयाः। 'परिसडियकंदमूलपंडुपत्तपुप्फफलाहारा' परिसडितकन्दमूलपाण्डुपत्रपुष्प-फलाहाराः-परिशटितानि-जीर्णजीर्णभूतानि कन्दमूलपाण्डुपत्रपुष्पफलानि आहारो-येषां ते तथाविधाः, 'उद्दंडगा, रुक्खमूलिया, मंडलिया, वणवासिणो, दिसापो-क्खिणो' उद्दण्डकाः-उर्ध्वीकृतदण्डा ये सञ्चरन्ति ते तथा, वृक्षमूलिकाः-वृक्षमूले निवसन्ति ये ते तथा, मण्डलिकाः-मण्डलाकारेण वासिनः, वनवासिनः वनएव वास्तुं शीलं येषां ते तथा, दिशाप्रोक्षिणः, दिशः प्रोक्षितुं शीलं येषां ते तथा उदकेन दिशं प्रोक्ष्य ये पुष्पफलादि-संचिन्वन्ति ते दिशाप्रोक्षिणः, 'आयावणाहिं, पचग्गितावेहिं, इंगालसोल्लियंपिव, कंदुसोल्लियंपिव, कट्ठसोल्लियंपिव, अप्पाणं

पत्ताहारा, तयाहारा, पुप्फाहारा, फलाहारा, बीयाहारा' मूल का आहार करनेवाले, सूरण आदि कन्द का आहार करनेवाले, पत्र का आहार करनेवाले, छाल का आहार करनेवाले, पुष्पों का आहार करनेवाले, फलों का आहार करने वाले, बीजों का आहार करनेवाले, 'परिसडि-यकंदमूलपंडुपत्तपुप्फफलाहारा, जीर्णभूत कन्दमूल, पाण्डुपत्र, पुष्प फलों का आहार करनेवाले, 'उद्दंडगा, रुक्खमूलिया, मंडलिया, वण-वासिणो, दिसापोक्खिणो' दण्डे को ऊपर करके चलनेवाले, वृक्षों के मूल में निवास करनेवाले, मण्डलाकार से निवास करनेवाले, वन में ही रहने के स्वभाववाले, उदक से दिशा को सींच कर पुष्पफलादि कों को लेनेवाले, दिशाप्रोक्षी। सब के सब 'आयावणाहिं, पंचग्गितावेहिं इंगालसोल्लियं पिव, कंदूसोल्लियं पिव, कट्ठसोल्लियं पिव, अप्पाणं

માત્ર છાલનો જ આહાર કરનારા, પુષ્પાહારી-માત્ર ફૂલોનો જ આહાર કરનારા, ફલાહારી-માત્ર ફળોનોજ આહાર કરનારા, બીજાહારી-માત્ર બીજોનો જ આહાર કરનારા, "परिसडियकंदमूलपंडुपत्तपुप्फफलाहारा" જીર્ણ ભૂત કન્દ-મૂળ-પીળાં પાન-પુષ્પ-ફળોનો આહાર કરનારા, "उद्दंडगा" દંડ ઊંચો રાખીને ચાલનારા, "रुक्खमूलिया" વૃક્ષોના મૂળમાં નિવાસ કરનારા, "मंडलिया" મંડલાકારે નિવાસ કરનાર, "वणवासिणो" વનમાં જ રહેનારા, "दिसापोक्खिणो" દિશાપ્રોક્ષી-પાણી વડે દિશાને સિંચીને પુષ્પ ફલાદિનો આહાર કરનારા, ઇત્યાદિ પ્રકારના તાપસો ગંગાના તટ પર રહેતા હતા. તેઓ બધાં "आयावणाहिं, पंचग्गितावेहिं, इंगालसोल्लियं पिव, कंदूसोल्लियंपिव, कट्ठसोल्लियंपिव, अप्पाणं करेमाणा विहरइ" સૂર્યના તડકામાં આતાપના સહન

करेमाणा विहरंति' आतपनाभिः–सूर्यातपे क्रियमाणाभिः, पञ्चाग्नितापैः–पञ्चाग्नीनां ये तापास्तैः 'अंगालसोल्लियंपिव इति, अङ्गारेषु पक्वमिव 'कंदुसोल्लियं पिव' इति, कन्दुः–चणकादिभर्जनपात्रम्, तत्र पक्वमिव, कट्ठसोल्लियं पिव' इति काष्ठे–काष्ठाग्नौ पक्वमिव आत्मानं–शरीरं कुर्वन्तौ विहरन्ति–तिष्ठन्तीति। 'तत्थ णं जे ते दिसापोक्खियतावसा तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ता पव्वइत्तए' तत्र तेषु पूर्वोक्तेषु खलु ये ते दिशाप्रोक्षिण स्तापसाः सन्ति तेषा मन्तिके–समीपे मुण्डो भूत्वा दिशा प्रोक्षकतापसतया प्रव्रजितुं प्रव्रज्यां ग्रहीतुं मम श्रेयः इति पूर्वेणान्वयः, 'पव्वइएवि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि'–प्रव्रजितोऽपि च खलु सन् प्रव्रज्या ग्रहणानन्तम् इममेतद्रूपम् वक्ष्यमाण स्वरूपम् अभिग्रहम् अभिग्रहीष्यामि–स्वीकरिष्यामि,–तदेवाह–'कप्पइ मे

करेमाणा विहरंति' सूर्य के आतप में की गई आतापनाओं से पंचाग्नितापों से–चारों दिशाओं में–अपनी चारों ओर जलाई हुई अग्नियों के और ऊपर में तपते हुए सूर्य के तापों से अंगारों से पकाये हुए कन्दु–चना भूजने के पात्र में भूंजे गये की प्रकार, तथा लकड़ी की अग्नि में पकाये गये की तरह अपने शरीर को कर रहे हैं। सो इनमें जो 'दिसापोक्खियतावसा तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ता पव्वइत्तए' दिशाप्रोक्षी तापस हैं उनके पास जाऊं और मुंडित होकर मैं दिशाप्रोक्षक तापसरूप से प्रव्रज्या को धारण करलूं इसी में मेरी भलाई है! 'पव्वइए वि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि' और जब मैं दीक्षा ले लूंगा–तब दीक्षा लेते ही मैं इस प्रकार के इस अभिग्रह को धारण कर लूंगा, "कप्पइ मे

કરતા હતા, પંચાગ્નિતાપો વડે–એટલે કે પોતાની ચારે દિશાઓમાં આગ સળગાવીને તથા ઉપર તપી રહેલા સૂર્યના તાપથી આતાપના લેતા હતા, આ રીતે આતાપનાનું સેવન કરીને તેઓ ચણા શેકવાના પાત્રમાં શેકાતા ચણાની જેમ, તથા કાષ્ઠના અગ્નિમાં પકાવવામાં આવતી વસ્તુની જેમ પોતાના શરીરને આતાપનાજન્ય પીડા પહોંચાડી રહ્યા હતા. "दिसापाक्खियतावसा तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ता पव्वइत्तए" આ પ્રકારના તાપસોમાંથી જે દિશાપ્રોક્ષી તાપસ છે, તેમની પાસે જઈને મુંડિત થઈને હું દિશાપ્રોક્ષક તાપસરૂપ પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી લઉં, એમાં જ મારું શ્રેય છે. "पव्वइए वि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि" દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ તુરત જ હું આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કરીશ

जावज्जीवाए छहं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय जाव विहरित्तए तिकट्टु एवं संपेहेइ' कल्पते–युज्यते मम यावज्जीवं–जीवनपर्यन्तं षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण दिशाचक्रवालेन–एकस्मिन् पारणे पूर्वस्यां दिशि यानि फलादीनि तान्याहृत्य भुङ्क्ते, द्वितीयेतु पारणे दक्षिणस्यां दिशि इत्येवं दिक् चक्रवालेन यत्र तपः कर्मणि पारणकरणं तत्तपःकर्म दिक्चक्रवालमुच्यते तादृशेन तपःकर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य संस्थाप्येत्यर्थः यावत् विहर्तुं स्थातुं कल्पते इतिकृत्वा एवं सम्प्रेक्षते–विचारयति, 'संपेहेत्ता कल्लं जाव जलंते सुबहुं लोहीलोह जाव घडावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी' संप्रेक्ष्य–सम्यग्विचार्य कल्ये–आगामि दिवसे यावत् प्रादुष्प-

---

जावज्जीवाए छटुं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं तवोकम्मेणं उडुंबाहाओ पगिज्झिय २ जाव विहरित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ' कि जिससे मैं यावज्जीव छट्ठ छट्ठ की तपस्या निरन्तर करता रहूं। इस तपस्या का दूसरा नाम दिशाचक्रवाल भी है, इस तपस्या में साधक एक पारणा में पूर्वदिशा में जितने फलादिक मिलते हैं उन्हें लाकर वह खाता है, दूसरी पारणा में दक्षिणदिशा में उसे जितने फलादिक मिलते हैं उन्हे लाकर वह खाता है, इस प्रकार से दिक्चक्रवाल से जिस तपस्या में पारणा किया जाता है उस तपस्या का नाम दिक्चक्रवाल है। इस तपस्या में दोनों हाथों को ऊंचा कर के खडा रहना होता है। इस प्रकार से उसने विचार किया। 'संपेहेत्ता' विचार करके 'कल्लं जाव जलंते सुबहुं लोहीलोह जाव घडावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी' जब दूसरे दिन प्रातःकाल

"कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठं छट्ठेण अणिक्खित्तेण दिसाचक्कवालेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बहाओ पगिज्झिय २ जाव विहरित्तए, त्ति कट्टु एवं सपेहेइ" મારે નિરંતર આજીવન છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તપસ્યા કરવી અને પારણાને દિવસે પૂર્વાદિ કોઈ પણ એક દિશામાંથી જેટલા ફળાદિક મળે તેનાથી પારણું કરવું." આ વ્રતને દિશાચક્રવાલ કહે છે એક પારણા વખતે પૂર્વ દિશામાંથી, બીજા પારણા વખતે દક્ષિણ દિશામાંથી આ રીતે અમુક એક દિશામાંથી જ ફળો લાવીને તે ફળોથી આ તપસ્યા કરનાર પારણું કરે છે આ તપસ્યા કરનારે બન્ને હાથ ઊંચા રાખીને ઊભા રહેવું પડે છે આ પ્રમાણે તે શિવ રાજાએ સંકલ્પ કર્યો.

"सपेहेत्ता कल्लं जाव जलंते सुबहुं लोहीलोह जाव घडावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, બીજા

भातायां रजन्यां प्रातःकाले इत्यर्थः सूर्ये ज्वलति सति सुबहु अनेकम् लोहीलोह यावत् कडाह कडुच्छुकं ताम्रक तापसभाण्डकं घटयित्वा निर्माय कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति—आह्वयति, शब्दयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणापुरं नगरं सब्भिंतरबाहिरियं आसियजाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव–शीघ्रातिशीघ्रमेव हस्तिनापुरं नाम नगरं साभ्यन्तबाह्यम्–आभ्यन्तरबाह्यसहितम् आभ्यन्तरं बाह्य चेत्यर्थः आसिक्त यावत् सुसज्जितं कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकाम्–आज्ञां प्रत्यर्पयत, ततस्ते कौटुम्बिकपुरुषा हस्तिनापुरं नगरम् सर्वतः सुसज्जितं कृत्वा शिवस्य ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति। 'तए णं से सिवे राया दोच्चंपि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी'–

हुआ और सूर्यका प्रकाश फैल गया-तब उसने अनेक लोही, लोह कटाह, कडुच्छुय, तथा तांबे के तापस भाण्डक को बनवाया और बनवा कर फिर उसने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा—'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणापुरं नगरं सब्भिंतरबाहिरियं आसियजाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' भो देवानुप्रियो! तुम लोग आज हस्तिनापुर नगर को भीतर बाहिर से खूब साफ सुथरा कराओ. उसमें पानी का छिडकाव कराओ, यावत् उसे सुसज्जित कराओ, बाद में जब कहे हुए अनुसार सब काम हो जावे–तब मुझे इसकी खबर दो, इस प्रकार उसकी आज्ञा के अनुसार उन लोगों ने सब काम ठीक ठाक करके इसकी खबर शिवराजा के पास भेज दी, 'तएणं से सिवे राया दोच्चंपि

દિવસનો પ્રાતઃકાળ થતા જ્યારે સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ચોમેર ફેલાવવા લાગ્યો ત્યારે તેણે અનેક લોઢી, લોઢાની કડાહીઓ, ચમચાઓ તથા તાંબાનું કમંડળ આદિ તાપસને યોગ્ય પાત્રો તૈયાર કરાવ્યાં ત્યાર બાદ તેણે પોતાના કૌટુબિક પુરુષોને (અનુચરોને બોલાવીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી– "खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणापुरं नयरं सब्भितरबाहिरियं आसिय जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति" હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બની શકે એટલી ત્વરાથી હસ્તિનાપુર નગરની અંદરના ભાગોને તથા બહારના ભાગોને સાફ કરાવો, અને તેના પર પાણી છંટાવો અને તેને શણગારીને સુસજ્જિત કરાવો. મારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરીને મને તેની ખબર પહોંચાડો શિવરાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે નગરને સાફ કરાવીને તેમણે તેના રસ્તાઓ પર પાણી છંટાવ્યું અને ધજાપતાકા આદિ વડે નગરને શણગારીને તેમણે શિવ રાજાને ખબર આપ્યા કે "આપની આજ્ઞાનુસાર શહેરને શણગારવામાં આવ્યું છે."

ततःखलु स शिवो राजा द्वितीयमपि वारं कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति-आह्वयति, शब्दयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सिवभद्दस्स कुमारस्स महत्थं महग्धं महरिहं विउलं रायाभिसेयं उवट्ठवेह' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव शिवभद्रस्य कुमारस्य महार्थ-महाप्रयोजनम्, महार्घ्य-बहुमूल्यम्-अतीव महत्त्वपूर्णम्, महार्ह-महतां योग्यम्, विपुलं-प्रचुरं राजाभिषेकम् राजत्वयोग्यां सामग्रीम् उपस्थापयत-समानयत, 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा तहेव जाव उवट्ठवेंति' ततःखलु ते कौटुम्बिकपुरुषा-आज्ञाकारिणः तथैव शिवस्याज्ञानुसारमेव यावत् शिवभद्रस्य कुमारस्य महार्थं महार्घ्यं महार्हं विपुलं राजाभिषेकम्-राजाभिषेकोत्सवससामग्रीम् उपस्थापयन्ति-समायोजयन्ति 'तएणं से सिवे राया

कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' शिव राजाने पुनः उन कौटुम्बिकपुरुषों को बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर फिर से उसने उनसे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पियो! सिवभद्दस्स कुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं रायाभिसेयं उवट्ठवेह' हे देवानुप्रियो! तुम लोग अब बहुतजल्दी शिवभद्रकुमार के निमित्त महाप्रयोजन साधक बहुमूल्य महत्व पूर्ण तथा महापुरुषों के योग्य ऐसी प्रचुर राजत्व योग्य सामग्री को उपस्थित करो। 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा तहेव जाव उवट्ठवेंति' इसके बाद ही उन कौटुम्बिकपुरुषोंने आज्ञाकारी-जनोंने-शिवराजा की आज्ञा के अनुसार ही यावत्-शिवभद्रकुमार के निमित्त महाप्रयोजनवाली, बहुमूल्य, महत्वपूर्ण तथा महापुरुषों के योग्य ऐसी प्रचुर राजत्व योग्य सामग्री को उपस्थित कर दिया 'तएणं से सिवे राया अणेगगणनायग-दंडनायग जाव

"तएणं ते सिवराया दोचंपि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ" त्यारબાદ તે શિવ રાજાએ તે કૌટુંબિક પુરૂષોને ફરીથી બોલાવ્યા एवं वयासी" અને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું- "खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सिवभद्दस्स कुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं रायाभिसेयं उवट्ठवेह" હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બની શકે એટલી ત્વરાથી શિવભદ્ર કુમારને નિમિત્તે મહા પ્રયોજન સાધક બહુ મૂલ્ય, મહત્વપૂર્ણ તથા મહા પુરુષોને યોગ્ય એવી વિપુલ રાજ્યાભિષેક સામગ્રીઓ ઉપસ્થિત કરો. "तएणं ते कोडुंबियपुरिसा तहेव जाव उवट्ठवेंति" ત્યાર બાદ તે કૌટુંબિક પુરુષોએ-આજ્ઞાકારી લોકોએ-શિવ રાજાની આજ્ઞા અનુસાર શિવભદ્રકુમારને નિમિત્તે મહા પ્રયોજનવાળી, બહુમૂલ્ય, મહત્વપૂર્ણ તથા મહાપુરુષોને યોગ્ય એવી રાજ્યાભિષેકને યોગ્ય સામગ્રીઓ ઉપસ્થિત કરી દીધી. "तएणं से सिवे राया अणेगगणनायग-दंडनायग जाव

अणेगगणनायगदंडणायग जाव संधिवालसद्धिं संपरिवुडे सिवभदं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेंति' ततःखलु स शिवोराजा अनेकगणनायकदण्डनायक-यावत् राजेश्वरतलवरमाडम्बिक-कौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रिगणकदौवारिकामात्यचेटपीठमर्दकनगरनिगमश्रेष्टिसेनापतिसार्थवाहदूतसन्धिपालैः सार्द्धम् संपरिवृतः संवेष्टितः शिवभद्रं कुमारं सिंहासनवरे श्रेष्ठसिंहासने पौरस्त्याभिमुखं-पूर्वाभिमुखम् निषीदयति-उपवेशयति, 'निसीयावेत्ता अट्ठसएणं सोवन्नियाणं कलसाणं जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सवड्ढीए जाव रवेणं महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचइ' निषीद्य-उपवेश्य अष्टशतेन सौवर्णिकानां-सुवर्णमयानां कलशानाम्, यावत् अष्टशतेन रजतमयानां कलशानाम्, अष्टशतेन भौमेयानां मृत्तिकानां कलशानाम् , सर्वद्धर्या यावत् सर्वद्युत्या सर्वयशसा महता-

---

संधिवालसद्धिं संपरिवुडे सिवभद्दं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेंति' इस के बाद उस शिवराजाने अनेक गणनायक, दण्डनायक, यावत्-राजेश्वर, तलवर, माडम्बिक, कौटुम्बिक, मंत्री, महामंत्री, गणक, दौवारिक, अमात्य चेट, पीठमर्दक, नगर निगम के सेठ, सेनापति, सार्थवाह दूत और संधिपाल इन सब से युक्त होकर शिवभद्रकुमार को उत्तम सिंहासन पर पूर्वाभिमुख कर के बैठाया. 'निसीयावेत्ता अट्ठसएणं सोवन्नियाण कलसाणं जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सव्वड्ढीए जाव रवेणं महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचइ' बैठाने के बाद फिर उसने १०८ सुवर्ण के कलशों यावत् १०८ चांदी के कलशों से और १०८ मिट्टी के कलशों से अपनी समस्त ऋद्धि के अनुरूप एवं अपने यश के अनुरूप, वाजों की तुमुल

संधिवालसद्धिं संपरिवुडे सिवभद्दं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेंति" ત્યાર બાદ તે શિવરાજાએ અનેક ગણનાયક, દંડનાયક, રાજેશ્વર, તલવર, માડંબિક, કૌટુંબિક, મંત્રી, મહામંત્રી, ગણક, દૌવારિક, અમાત્ય, ચેટ, પીઠમર્દક, નગર નિગમના શ્રેષ્ઠીઓ, સેનાપતિ, સાર્થવાહ દૂત અને સન્ધિપાલથી યુક્ત થઈને શિવભદ્ર કુમારને ઉત્તમ સિંહાસન પર, પૂર્વ દિશામાં મુખ રાખીને બેસાડયો. "निसीयावेत्ता अट्ठसएणं सोवन्नियाण कलसाणं जाव अट्ठसएणं भोमेज्जणं कलसाणं सव्वड्ढीए जाव रवेण महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचइ" તેને સિંહાસન પર બેસાડીને તેણે ૧૦૮ સુવર્ણ કળશો વડે, ૧૦૮ રજત કળશો વડે, અને ૧૦૮ માટીના કળશો વડે, પોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિને અનુરૂપ અને પોતાના યશને અનુરૂપ, વાંજિત્રોના તુમુલ નાદ સહિત, અતિ મહત્વપૂર્ણ

रवेण वादित्रादिशब्दोच्चारणेन महता महता—अतिमहत्त्वपूर्णेन राज्याभिषेकेण अभिषिञ्चन्ति, राजत्वयोग्य संस्कारेण संस्कृत्य संस्थापयितुं स्नपयन्ति 'अभिसिंचेत्ता पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ' अभिषिच्य राजाभिषेकं कृत्वा पक्ष्मलसुकुमारया सुरभिणा रोमयुक्तकोमलया गन्धकाषायिकया शाटिकया कोमलसुवासितवस्त्रेण गात्राणि शरीरावयवान् मुखादिकान् रूक्षयति प्रोञ्छयति, 'लूहेत्ता सरसेणं एवं जहेव जमालिस्स अलंकारो तहेव जाव कप्परुक्खगं पिव अलंकियविभूसियं करेइ, करेत्ता करयलजावकट्टु सिवभद्दं कुमारम् जएणं विजएणं वद्धावेइ' रूक्षयित्वा प्रोञ्छय सरसेन गोशीर्षेण चन्दनेन एवं पूर्वोक्तरीत्या यथैव जमालेः अलङ्कारः प्रतिपादित स्तथैव शिवभद्रस्यापि प्रतिपत्तव्यः, यावत् कल्पवृक्षमिव अलंकृतविभूषितं करोति, कृत्वा करतल यावत् शिरसावर्तं मस्तके

ध्वनि के बीच अति महत्त्व पूर्ण राज्याभिषेक से राजत्व योग्य संस्कार से-सुसंस्कृत करके शिवभद्रकुमार का राज्याभिषेक किया—राज पद पर उसे स्थापित करने के लिये स्नान कराया. 'अभिसिंचित्ता पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ' शिवभद्रकुमार का जब ठाठ बाट के साथ राज्याभिषेक हो चुका—तब इसके बाद उसने उसके शरीर को पक्ष्मल सुकुमार सुरभि शाटिका से-कोमल सुवासित वस्त्र से-पोंछा. 'लूहेत्ता सरसेणं एवं जहेव जमालिस्स अलंकारो तहेव जाव कप्परुक्खगं पिव अलंकियविभूसियं करेइ' पोंछकर फिर उसने शरीर पर गोशीर्षचन्दन का लेप किया इस प्रकार जैसा जमालि का अलंकार करना कहा है, उसी प्रकार से यहां पर शिवभद्रकुमार के अलङ्कार होने के विषय में भी जानना चाहिये. राजाने यावत् कल्पवृक्ष के जैसा उसे अलंकृत विभूषित कर के बना दिया अर्थात् जब वह विविध प्रकारों के अलंकारों से विभूषित हो चुका. तब वह कल्पवृक्ष

રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો—રાજ્ય પદ પર તેને સ્થાપિત કરવાને માટે તેને સ્નાન કરાવ્યું. अभिसिंचित्ता पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ" આ રીતે અભિષેક કરાવ્યા પછી તેમણે તેના શરીરને રૂંવાટીના જેવાં કોમળ અને સુગંધયુક્ત વસ્ત્ર વડે લૂછ્યું. "लूहेत्ता सरसेणं एवं जहेव जमालिस्स अलंकारो तहेव जाव कप्परुक्खगंपिव अलंकियविभूसियं करेइ" શરીરને લૂછીને તેમણે તેના શરીર પર ગોશીર્ષ ચન્દનનો લેપ કર્યો ત્યાર બાદ તેને વિવિધ અલંકારોથી વિભૂષિત કરવામાં આવ્યો. જમાલિના અલંકારોના વર્ણન જેવું જ શિવભદ્રના અલંકારોનું પણ વર્ણન સમજવું. શિવ રાજાએ તેને એવો તો અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યો કે તે કલ્પવૃક્ષના સમાન શોભવા લાગ્યો

अञ्जलिं कृत्वा शिवभद्रं कुमारं युवराजं जयेन विजयेन वर्द्धयति, 'वद्धावेत्ता ताहिं इट्ठाहिं, कंताहिं पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स जाव परमाउं पालयाहि' वर्द्धयित्वा ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः, यथा औपपातिके कूणिकस्य प्रतिपादितं तथैव शिवभद्रस्यापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत् मनोज्ञाभिः मनोमाभिः वाग्भिः अन, वरतम् अभिनन्दंश्च अभिष्टुवंश्च एवमवादीत् जयजयनन्द! जयजय भद्र! जयजयनन्द! भद्रंते, अजितं जय, जितं पालय, जितमध्ये वस, अजितं च जय शत्रुपक्षं, जितं च पालय मित्रपक्षम्, जितविघ्नोऽपि च वस तत् देव! स्वजनमध्ये इन्द्रइव देवानाम्, चन्द्रइव ताराणाम्, धरणइव नागानाम्, भरतइव मनुष्याणाम्,

जैसा जचने लग गया. इस के बाद उसने दोनों हाथ जोड़कर नमस्कार किया और उस शिवभद्र राजा को जय विजय शब्दों से वधाइ दी. 'वद्धावेत्ता ताहिं इट्ठाहिं, कंताहिं, पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स जाव परमाउं पालयाहि' वधाई देकर फिर उसने उन इष्ट, कान्त, प्रिय, यावत् मनोज्ञ एवं मनोम वचनों द्वारा जैसा कि औपपातिक सूत्र में कूणिक राजा के लिये दिया है वैसा ही शुभाशीर्वाद शिवभद्र को दिया-ऐसे ही वचनों द्वारा उसने उसका अभिनन्दन एवं स्तवन करते हुए कहा-'जय जय नन्द! जय जय भद्र! जय जय नन्द! भद्द ते, अजितं जय, जितं पालय, जिय मध्ये वस' अजितं च जय-शत्रुपक्ष को जीतो, मित्रपक्ष का पालन करो स्वजनों के बीच तुम देवों की बीच इन्द्र के समान रहो, तारागणों के वीच चन्द्रमा के समान रहो, नागदेवों

ત્યાર બાદ તેણે બન્ને હાથ જોડીને તેને નમસ્કાર કર્યાં અને "તારો જય હો! તારો વિજય હો," એવા નાદોથી તેને વધાવ્યો. "वद्धावेत्ता ताहिं इट्ठाहिं कताहिं, पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स जाव परमाउं पालयाहि" ત્યાર બાદ તેણે તેને આ પ્રકારના ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ; અને મનોમ વચનો દ્વારા શુભાશીર્વાદ દીધાં ઔપપાતિકસૂત્રમાં કૂણિક રાજાને જેવા આશીર્વાદ દેવામાં આવ્યાનું લખ્યું છે, એવાં જ આશીર્વાદ અહીં શિવભદ્ર કુમારને આપવામા આવ્યાં, એમ સમજવું જેમ કે—

"जय जय नन्द! जय जय भद्र! जय जय नन्द! भद्रं ते, अजित जय, जितं पालय, जियमध्ये वस" "હે નન્દ! તુ શત્રુપક્ષ પર વિજય પ્રાપ્ત કરજે મિત્ર પક્ષનું પાલન કરજે, દેવોની મધ્યે જેમ ઇન્દ્ર શોભે તેમ તું સ્વજનો વચ્ચે શોભજે, તારાગણોની વચ્ચે રહેલા ચન્દ્રની જેમ તું રહેજે, નાગોની વચ્ચે રહેતા ધરણની જેમ તું રહેજે, મનુષ્યની વચ્ચે તું ભરતની

वहूनि वर्षशतानि, वहूनि वर्षसहस्त्राणि अनुभव भोगान्, हृष्टतुष्टः परमायुष्यं पालय 'इट्ठजणसंपरिवुडे हत्थिणापुरस्स नगरस्स अन्नेसिं च वहूणं गामागरनगर जाव विहराहित्ति कट्टु जयजयसद्दं पउंजइ' इष्टजनसंपरिवृतो हस्तिनापुरस्य नगरस्य अन्येषां च वहूनां ग्रामाकरनगर यावत् सन्निवेशकर्वटादिषु विहर इति कृत्वा जयजय शब्दं प्रयुङ्क्ते। 'तए णं से सिवभद्दे कुमारे राया जाए महया हिमवंत-मलयमंदरमहिंदसारे, वण्णओ जाव विहरइ' ततःखलु स शिवभद्रः कुमारो राजा जातः महाहिमवान् इव महान् तथा मलयः मलयाचलनामकः पर्वतविशेषः, मन्दरः-मेरुः, महेन्द्रः शक्रादिः देवराजः तद्वत् सारः प्रधानो यः स तथा भूत्वा वर्णकः अस्य वर्णनम् अन्यराजवर्णवदवसेयम्, यावत् विहरति-तिष्ठति॥सू० १॥

के वीच धरण के समान रहो और मनुष्यो के वीच भरत के समान रहो. अनेक वर्षोंतक, सेकडों वर्षो तक, हजारों वर्षों तक तुम भोगों को भोगो। तथा संतुष्ठचित रहकर दीर्घ आयु प्राप्त करो। 'एवं इट्ठजण संपरिवुडे हत्थिणापुरस्स नगरस्स अन्नेसिं च वहूणं गामागरनगर जाव विहराहित्ति कट्टु जय जय सद्दं पउंजइ' इष्टजनों से परिवृत होकर तुम हस्तिनापुर के और दूसरे देशों के ग्राम, नगर सन्निवेश, कर्वट आदि कों में सुखपूर्वक विहार करो। इस प्रकार कह कर उसने पुनः जय जय शब्द का प्रयोग किया। इस प्रकार के शुभाशीर्वादों से युक्त हुआ वह 'से सिवभद्दे कुमारे राया जाए, महया हिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे वणओ जाव विहरइ' वह शिवभद्रकुमार राजा हो गया महान् हिमवान् पर्वत के समान महान् वह वन गया. मलयाचल पर्वत, मन्दर-सुमेरु एवं महेन्द्रदेवराज के जैसा वह राजाजनों में प्रधान हो गया. इसका वर्णन अन्यराजाओं के वर्णन के जैसा जानना चाहिये॥सू०१॥

જેમ રહેજે. અનેક વર્ષો સુધી, સેંકડો વર્ષો સુધી, હજારો વર્ષો સુધી તું ભોગોને ભોગવ્યા કર અને સતુંષ્ટ રહીને દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કર."

"एवं इट्ठजणसंपरिवुडे हत्थिणापुरस्स नगरस्स अन्नेसि च बहूणं गामागरनगर जाव विहराहि त्ति कट्टु जयजयसद्दं पउंजइ" ઇષ્ટ જનોથી વીંટળાઇને (યુક્ત થઈને) તું હસ્તિનાપુરના અને બીજાં દેશોનાં ગ્રામ, નગર, સન્નિવેશ, કર્બટ આદિમાં સુખપૂર્વક વિચરતો રહે." આ પ્રમાણે કહીને તેણે ફરીથી તેનો જય પોકાર્યો આ રીતે પિતાના શુભાશીર્વાદ સહિત "से सिवभद्दकुमारे राया जाए" તે શિવભદ્ર કુમાર રાજા થયો. "महया हिमवंतमलयमदरमहिंदसारे वण्णओ जाव विहरइ" તે મહાન હિમાલયના જેવો મહાન થઈ ગયો, મલયાચલ પર્વત, મંદર (સુમેરુ) અને મહેન્દ્રના જેવો તે રાજાઓમાં મુખ્ય બનીને શોભવા લાગ્યો. તેનું વર્ણન અન્ય રાજાઓના વર્ણન અનુસાર સમજવું ॥સૂ૦ ૧॥

मूलम्-"तए णं से सिवे राया अन्नया कयाइं सोभणंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि विउलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता मित्तणाइनियगसयण संबंधिपरिजणं रायाणो य खत्तिया आमंतेइ, आमंतित्ता तओ पच्छा ण्हाए जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए तेणं मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं राएहिय खत्तिएहिय, सद्धिं विउलं असणपाणखाइमसाइमं एवं जहा तामली जाव सक्कारेइ, संमाणेइ, सक्कारेत्ता, संमाणेत्ता, तं मित्तणाइ जाव परिजणं रायाणो य खत्तिए य सिवभद्दं च रायाणं आपुच्छइ, आपुच्छित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं जाव भंडगं गहाय जे इमे गंगाकुलगा वाणपत्था तावसा भवंति, तंचेव जाव तेसिं अंतियं मुंडे भवित्ता दिसापोक्खिय-तावसत्ताए पव्वइएऽवियणं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ,-कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठं तंचेव जाव अभिगिण्हइ, अभिगिण्हेत्ता पढमं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ, तएणं से सिवे रायरिसी पढमछट्ठक्खमणपारणगंसि, आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उदए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता किढिण-संकाइयगं गिण्हइ, गिण्हित्ता, पुरत्थिमं दिसं पोक्खेइ, पुरत्थिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणेपत्थियं अभिरक्खउ सिवं रायरिसिं अभिरक्खेत्ता जाणिय, तत्थ कंदाणिय, मूलाणिय, तयाणिय, पत्ताणिय,

पुप्फाणिय, फलाणिय, बीयाणिय, हरियाणिय, ताणि अणु जाणउ त्तिकट्टु पुरत्थिमं दिसं पसरइ, पुरत्थिमं दिसं पसरित्ता जाणिय, तत्थ कंदाणिय जाव हरियाणिय ताइ गेण्हइ, गेण्हित्ता किढिणसंकाइयं भरेइ, भरित्ता, दब्भे य, कुसे य, समिहाओ य पत्तामोडं च गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं ठवेइ, ठवित्ता, वेदिं वड्डेइ, वड्डित्ता, उवलेवणसंमज्जणं करेइ, करित्ता, दब्भसगब्भ-कलसहत्थगए जेणेव गंगामहानई तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता गंगामहानइं ओगाहेइ, ओगाहित्ता, जलमज्जणं करेइ, करित्ता, जलकीडं करेइ, करित्ता जलाभिसेयं करेइ, करित्ता, आयंते चोक्खे परमसुइ भूए, देवय पिइकयकज्जे दब्भसगब्भ-कलसहत्थगए गंगाओ महानईओ पच्चुत्तरइ, पच्चुत्तरेत्ता, जेणेव सए उडए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता दब्भेहिय, कुसेहिय, वालुयाएहिय, वेइं रएइ, रइत्ता सरएणं अरणिं महेइ, महित्ता, अग्गिं पाडेइ, पाडित्ता, अग्गिं संधुक्खइ संधुक्खित्ता, समिहा कट्ठाइं पक्खिवइ, पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालेइ, उज्जालित्ता-"अग्गिस्स दाहिणे पासे, सत्तं गाइं समादहे, सकहं वक्कलं ठाणं, सिज्जाभंडं कमंडलुं ॥१॥ दंडदारुं तहा पाणं, अहे ताइं समादहे॥

महुणाय, घएणय तंदुलेहिय, अग्गिं हुणइ, हुणित्ता चरुं साहेइ, साहित्ता, बलिवइस्सदेवं करेइ, बलिवइस्सदेवं करित्ता अतिहिपूयं करेइ, करित्ता, तओपच्छा, अप्पणा आहारमाहारेइ।

तएणं सिवे रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। तएणं से सिवे रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावण-भूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता एवं जहा पढमपारणगं, नवरं दाहिणगं दिसं पोक्खेइ पोक्खेत्ता दाहिणाए दिसाए जमे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तंचेव आहारमाहारेइ, तएणं से सिवे रायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ, तएणं से सिवे रायरिसी सेसं तंचेव, नवरं पच्चत्थिमाए दिसाए वरुणे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तंचेव जाव आहारमाहारेइ। तएणं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ, तएणं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणपारणगंसि एवं तंचेव नवरं उत्तरादिसं पोक्खेइ। उत्तराए दिसाए वेसमणे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं, सेसं तंचेव जाव तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ ॥सू० २॥

छाया—ततःखलु स शिवो राजा अन्यदा कदाचित् शोभने तिथिकरण-दिवसमुहूर्ते नक्षत्रे विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्थापयति, उपस्थाप्य मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनं राज्ञश्च क्षत्रियाँश्च आमन्त्रयति, आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यावत् शरीरो भोजनवेलायां भोजनमण्डपे सिंहासनवरगतस्तेन मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन राजभिश्च क्षत्रियैश्च सार्द्धम् विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् एव यथा तामलिः यावत् सत्कारयति, सम्मानयति, सत्कार्य-सम्मान्य त मित्रज्ञाति यावत् परिजनं राज्ञश्च क्षत्रियांश्च शिवभद्रं च राजानम् आपृच्छति, आपृच्छय सुबहुलौहीलौहकटाहकडुच्छुकं यावत् भाण्डकं गृहीत्वा ये इमे गङ्गाकूलगा वानप्रस्था स्तापसा भवन्ति तदेव यावत् तेषामन्तिके मुण्डो भूत्वा दिशाप्रोक्षकतापसतया प्रव्रजितः, प्रव्रजितोऽपि खलु सन् इममेतद्रू-पम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-कल्पते मम यावज्जीवं षष्ठं तदेव यावत् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति, अभिगृह्य प्रथमं षष्ठक्षमणम् उपसंपद्य विहरति, ततः खलु स शिवो

राजर्षिः प्रथमषष्ठक्षमणपारणे आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य वल्कल-वस्त्रनिवसितो यत्रैव स्वकम् उटजं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य किढिनसांकायिकं गृह्णाति, गृहीत्वा पौरस्त्यायां दिशि सोमो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितम् अभिरक्षतु शिवं राजर्षिम्, अभिरक्ष्य यानि च तत्र कन्दानि च, मूलानि च त्वचश्च, पत्राणिच, पुष्पाणि च, फलानि च, वीजानि च, हरितानि च, तानि अनुजानातु इतिकृत्वा पौरस्त्यां दिशं प्रसरति, प्रसृत्य यानि तत्र कन्दानि च यावत् हरितानि च तानि-गृह्णाति, गृहीत्वा किढिनसांकायिकं भरति, भृत्वा दर्भांश्च, समिधश्च पत्रामोटकं च गृह्णाति, गृहीत्वा यत्रैव स्वकः उटजः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य किढिनसांकायिकं स्थापयति, स्थापयित्वा वेदिम् वर्द्धयति, वर्द्धयित्वा उपलेपनसंमार्जनं करोति, कृत्वा दर्भसगर्भकलशहस्तगतो यत्रैव गङ्गामहानदी तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य गङ्गामहानदीम् अवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा जलक्रीडां करोति, कृत्वा जलाभिषेकं करोति, कृत्वा आचान्तः चोक्षः परमशुचीभूतो देवत-पितृकृतकार्यः दर्भसगर्भकलशहस्तगतो गङ्गाया महानद्याः प्रत्यवतरति, प्रत्य-वतीर्य यत्रैव स्वकउटजः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य दर्भैश्च कुशैश्च वालुकाभिश्च वेदिं रचयति, रचयित्वा शरकेण अरणिं मथ्नाति, मथित्वा अग्निं पातयति, पातयित्वा अग्निं संधुक्ष समित्काष्ठानि प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य अग्निमुज्ज्वाल्य, अग्नेः दक्षिणे पार्श्वे सप्ताङ्गानि समादधाति, तद्यथा—सकथाम् १, वल्कलम् २, स्था-नम् ३, शय्याभाण्डम् ४, कमण्डलुम् ५, दण्डदारु ६, तथाऽऽत्मानम् ७, अथ तानि समादधाति, मधुनाच घृतेन च तण्डुलैश्च अग्निं जुहोति, हुत्वा चरुं साधयति, साधयित्वा बलिवैश्वदेवं करोति कृत्वा अतिथिपूजां करोति, कृत्वा ततःपश्चात् आत्मना आहारमाहरति। ततः खलु शिवो राजर्षिः द्वितीयं षष्ठक्षपणम् उपसंपद्य विहरति, ततःखलु स शिवो राजर्षिः द्वितीये षष्ठक्षपणपारणे आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य एव यथा प्रथमपारणे, नवरं दक्षिणां दिशं प्रोक्षति, प्रोक्ष्य दक्षिणस्यां दिशि यमो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितं शेष तदेव आहारमाहरति। ततः खलु स शिवो राजर्षिः तृतीयं षष्ठक्षपणम् उपसंपद्य विहरति, ततःखलु स शिवो राजर्षिः, शेषं तदेव नवरं पश्चिमायां दिशि वरुणो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितं शेषं तदेव यावत्—आहारमाहरति। ततःखलु स शिवो राजर्षिः चतुर्थे षष्ठ-क्षपणपारणके, एवं तदेव, नवरम् उत्तरदिशं प्रोक्षति, उत्तरस्यां दिशि वैश्रमणो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितम् अभिरक्षतु शिवम्, शेषं तदेव यावत्, ततःपश्चात् आत्मना आहारमाहरति ॥सू० २॥

टीका—'तएणं से सिवे राया अन्नया कयाइं सोभणंसि तिहिकरण-दिवसमुहुत्तनक्खत्तंसि विउलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेइ' ततः खलु स शिवो राजा अन्यदा कदाचित् शोभने तिथिकरणदिवसमुहूर्तनक्षत्रे विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारयति-निर्मापयति 'उवक्खडावेत्ता मित्तणाइ-नियगसयणसंबंधिपरिजणं रायाणो य खत्तिया य आमंतेइ, आमंतेत्ता' उपस्कार्य-निर्माप्य मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धि-परिजनं राज्ञश्च क्षत्रियांश्च आमन्त्रयति, आमन्त्र्य 'तओ पच्छा ण्हाए जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवर-गए तेणं मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं राएहिय खत्तिएहि य सद्धिं' ततः

'तएणं से सिवे राया' इत्यादि।

टीकार्थ—'तएणं से सिवे राया अन्नया कयाइं सोभणंसि तिहि-करणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि विउलं असणपाणखाइमसाइमं उव क्खडावेइ' इसके बाद उस शिवराजा ने अन्यदा कदाचित् शुभ तिथि, शुभ करण, शुभ दिवस, शुभ नक्षत्रवाले मुहूर्त्त में विपुल अशन, पान, खादिम एवं स्वादिमरूप चार प्रकार का आहार तैयार करवाया, 'उवक्खडावेत्ता मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरिजणं रायाणो य खत्तिया य आमंतेइ, आमंतेत्ता' चारों प्रकार का आहार तैयार करवा करके फिर उसने मित्रजनों को ज्ञातिजनों को अपने जनों को सम्बन्धियों को एवं परिजनों को तथा राजाओं को आमंत्रित किया. आमंत्रित करके 'तओ पच्छा ण्हाए जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए तेणं मित्तणाइनियगसयणसंबंधि-

"तएणं से सिवे राया" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"तएणं से सिवे राया अन्नया कयाइं सोभणंसि तिहिकरण-दिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि विउलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेइ" ત્યાર બાદ કોઇ એક શુભ તિથિ, શુભ કરણ, શુભ દિવસ અને શુભ નક્ષત્રવાળા મુહૂર્તમા તે શિવરાજાએ વિપુલ આહાર, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચાર પ્રકારના ભોજન તૈયાર કરાવ્યા. "उवक्खडावेत्ता मित्तणाइनियगसयणसंबंधि परिजणं रायाणो य खत्तियाय आमंतेइ" ચાર પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવીને તેણે પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને, સ્વજનોને, સંબંધીઓને, પરિજનોને, રાજાઓને અને ક્ષત્રિયોને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું "आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए तेणं मित्त-णाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं राएहि य खत्तिएहि य सद्धिं" ત્યાર બાદ

पश्चात् स्नातो यावत् कृतवलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चितः शुद्धप्रवेश्यानि माङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरो भोजनवेलायां भोजनसमये भोजनमण्डपे सुखासनवरगतः तेन मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धि-परिजनेन राजभिश्च क्षत्रियैश्च सार्द्धम् 'विपुलं असणपाणखाइमसाइमं एवं जहा तामली जाव सक्कारेइ, संमाणेइ' विपुलं प्रचुरम् अशनपानखादिमस्वादिमम् एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा तामलेः प्रकरणे तृतीयशतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादितं तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यं यावत्-स शिवो राजा सर्वान् सत्कारयति सम्मानयति

परिजणेणं राएहि य खत्तिएहि य सद्धिं' फिर उसने स्नान किया, काक आदि पक्षियों के लिये अन्न का भागरूप बलि कर्म किया, कौतुक, मंगल, प्रायश्चित्त किया, बाद में शुद्ध भोजनमंडप में प्रवेश योग्य मांगलिक वस्त्रों को अच्छी प्रकार से पहिरा, वेश कीमती अल्प भारवाले आभूषण पहिरे, इस प्रकार से अलंकृत शरीर होकर वह भोजन समय में भोजन मंडप में सुखासन पर आकर बैठ गया और उस आमंत्रित मित्र, ज्ञाति, निजक स्वजन सम्बन्धि परिजन के साथ, राजाओं के साथ एवं क्षत्रियों के साथ 'विपुलं असणपाणखाइमसाइमं एवं जहा तामली जाव सक्कारेइ सम्माणेइ' उस विपुल, अनशन पान खादिम स्वादिम रूप चतुर्विध आहार को किया इस विषय का कथन तामली के प्रकरण में तृतीय शतक में प्रथमोद्देशक में जैसा कहा है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये. यावत् उस शिव राजाने

તેણે સ્નાન કર્યું, કાગડા આદિને માટે અન્નનો વિભાગ અલગ કરવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ પતાવી, ત્યાર બાદ ભોજનમંડપમાં પ્રવેશવા યોગ્ય માંગલિક વસ્ત્રોને પરિધાન કર્યાં, અતિ કીમતિ પણ અલ્પ ભારવાળાં આભૂષણોથી શરીરને વિભૂષિત કર્યું, આ રીતે સુંદર વસ્ત્રો અને અલંકારોથી સુસજ્જિત થઈને તે ભોજનને સમયે ભોજનમંડપમાં આવીને એક ઉત્તમ સુખાસન પર બિરાજમાન થઈ ગયો. તેણે તે આમંત્રિત મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, સ્વજનો, સંબંધીઓ, પરિજનો, રાજાઓ અને ક્ષત્રિયો સાથે બેસીને "विपुलं असणपाणखाइमसाइमं एवं जहा तामली, जाव सक्कारेइ, सम्माणेइ" તે વિપુલ અશન, પાન ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચતુર્વિધ આહાર આરોગ્યા. આ વિષયને અનુલક્ષીને ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તામલીના પ્રકરણમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું.

"તે શિવ રાજાએ તે સૌ આમંત્રિતોનો સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું," આ સૂત્ર પાઠ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

च, 'सक्कारेत्ता संमाणेत्ता तं मित्तणाइ जाव परिजणं रायाणो य खत्तिए य सिवभद्दं च रायाणं आपुच्छइ' सत्कार्य संमान्य यावत् तस्यैव मित्रादिकस्य राज्ञां क्षत्रियाणां च पुरतः शिवभद्रं कुमारं राज्ये स्थापयित्वा तं मित्रज्ञाति यावत् स्वजनसम्बन्धि-परिजनान् राज्ञश्च क्षत्रियांश्च शिवभद्रं च राजानम् आपृच्छति, 'आपुच्छित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं जाव भंडगं गहाय ये इमे गंगाकूलगा वाणपत्था तावसा भवंति, तंचेव जाव तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइए' आपृच्छ्य सुबहु लौहीलौहकटाहकडुच्छुकं यावत् ताम्रकं तापसभाण्डकं गृहीत्वा ये इमे पूर्वोक्ता गङ्गाकूलगाः वानप्रस्थास्तापसा भवन्ति, तदेव पूर्वोक्तवदेव यावत् तेषामन्तिके मुण्डो भूत्वा दिशाप्रोक्षकतापसतया प्रव्रजितः, 'पव्वइएऽवियणं

आगत उन सबका सत्कार किया, और सन्मान किया. 'सक्कारेत्ता संम्मानेत्ता तं मित्तणाइ जाव परिजणं रायाणो य खत्तिए य सिवभद्दं च रायाणं आपुच्छइ' सब का सत्कार सन्मान कर के यावत् उसी मित्रादिक राजाओं के एवं क्षत्रियों के समक्ष शिवभद्रकुमार को राज्य में स्थापित किया-स्थापित कर के फिर शिवराजा ने मित्र ज्ञाति यावत् स्वजन संबंधि परिजनों से राजाओं से, एवं क्षत्रियों से तथा शिव-भद्र राजा से पूछा-'आपुच्छित्ता सुबहुं लोही-लोहकडाह-कडुच्छुयं जाव भंडगं गहाय जे इमे गंगाकूलगा वाणपत्था तावसा भवंति तं चेव जाव तेसिं अतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइए' पूछकर वह तैयार किये हुए उन लोही लोहकटाह एवं कर छली आदि तापस योग्य उपकरणों को लेकर गंगा तटवासी उन वानप्रस्थों के पास पहुँचा वहां पहुच कर उसने उन के पास मुंडित

"सक्कारेत्ता संमाणेत्ता तं मित्तणाइ जाव परिजणं रायाणो य खत्तिए य सिवभद्दं च रायाणं आपुच्छइ" સૌનો સત્કાર તથા સન્માન કરીને તેણે પોતાના મિત્રોને, જ્ઞાતિજનોને, સ્વજનોને, સંબંધીઓને અને પરિજનોને તથા રાજાઓને અને ક્ષત્રિયોને તથા શિવભદ્ર રાજાને પૂછયું-એટલે કે તાપસ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવા માટે તેમની અનુમતિ માગી. "आपुच्छित्ता" તેમની અનુમતિ મેળવીને "सुबहु लोही-लोहकडाह-कडुच्छुयं जाव भंडगं गहाय जे इमे गंगाकूलगा वाणपत्था तावसा भवति तं चेव जाव तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइए" પહેલેથી જ તૈયાર કરાવેલ તવા, કડાહી, કડછી, તાંબાનું કમંડળ આદિ લઈને તે ગંગાતટવાસી તે વાનપ્રસ્થ તાપસો પાસે પહોંચી ગયો. ત્યાં પહોંચીને તેણે દિશાપ્રોક્ષી તાપસોની પાસે મુંડિત થઈને દિશાપ્રોક્ષક તાપસ રૂપે દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી. "पव्वइए वि

समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ'-प्रव्रजितोऽपि च खलु सन् इममेत-द्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-'कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठं तचेव जाव अभिग्गह अभिगिण्हित्ता पढमं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' कल्पते-युज्यते, मम यावज्जीवं-जीवनपर्यन्तम् षष्ठषष्ठेन तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैव यावत् अनिक्षिप्तेन दिशाचक्रवालेन तपःकर्मणा उर्ध्वबाहू प्रगृह्य प्रगृह्य यावद् विहर्तुमित्यादिरीत्या अभिग्रहम् अभिगृह्णाति, अभिगृह्य प्रथमं षष्ठभक्ततपःउपसंपद्य स्वीकृत्य विह-रति-तिष्ठति। 'तए णं से सिवे रायरिसी पढमछट्ठक्खमण पारणगंसि आया वणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स शिवो राजर्षिः प्रथमषष्ठक्षपणपारणे आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, अवतरति, प्रत्यवरुह्य-अवतीर्य, वल्कलवस्त्रनिवसितः वल्कलनिर्मितं वस्त्रं निवसितं परिहितं येन स वाल्कलवस्त्रनिवसितः, यत्रैव स्वकः उटजः-पर्णकुटी

होकर दिशाप्रोक्षक तापसरूप से दीक्षा धारण की 'पव्वइए वि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ' दीक्षा धारण करते ही उसने ऐसा अभिग्रह ले लिया कि अब मुझे 'कप्पइमे जावज्जीवाए छट्ठं तं चेव जाव अभिग्गहं अभिगिण्हइ' जन्मपर्यन्त छट्ठ छट्ठ तपस्या करना ही योग्य है। अतः उसने उस तपस्या को करना प्रारंभ कर दिया इस प्रथम छट्ठ की तपस्या में जैसा कि पहिले कहा गया है उसने दिशा चक्रवाल तपः कर्म किया-दोनों हाथ ऊपर किये 'तएणं से सिवे रायरिसी पढम छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ' इसके बाद जब उस शिवराजऋषि की प्रथम छट्ठ तपस्या की पारणा करने का दिन आया. तब वह आतापन भूमि से नीचे उतर कर अपनी जहां झोंपडी थी वहां आया-झोंपडी में आने के पहिले उसने

य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ" दीक्षा अंगीकार करीने तेणे એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે "कप्पइ जावज्जीवाए छट्ठं तचेव जाव अभिग्गहं अभिगिण्हइ" જીવનપર્યન્ત હું છટ્ઠ કરીશ છટ્ઠની તપસ્યા દરમિયાન હું બન્ને હાથ ઊંચા કરીને આતાપના લઈશ અને પારણાને દિવસે અમુક દિશામાંથી જ ફળાદિ લાવીને પારણું કરીશ." આ પ્રકારનું દિશાચક્રવાલ નામનું તપ તેણે આરાધવા માંડ્યું. "तएणं से सिवे रायरिसी पढमछट्ठ-क्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ" આ રીતે શિવરાજર્ષિના પહેલા છટ્ઠના પારણાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. ત્યારે તે આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો તેણે વલ્કલ (ઝાડની છાલના વસ્ત્ર) ધારણ કર્યાં અને તે પોતાની ઝૂંપડીમાં

आसीत् तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं गिण्हइ, गिण्हित्ता पुरत्थिमं दिसं पोक्खेइ' उपागत्य किढिनसांकायिकं-किढिनयोः वंशमयतापस-भाजनविशेषयोः सांकायिक-भारोद्वहनयन्त्रम्. 'कावड' इति भाषाप्रसिद्धम् वंशनिर्मितपात्रविशेषम् गृह्णाति, गृहीत्वा पौरस्त्यां-पूर्वां दिशं प्रोक्षति-जलादिना सिञ्चति, 'पुरत्थिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं रायरिसिं' पौरस्त्यायाः पूर्वस्याः दिशः सोमो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थित धर्म-साधने प्रवृत्तम् अभिरक्षतु शिवं राजर्षिम्, 'अभिरक्खित्ता, जाणिय तत्थ कंदाणि य, मूलाणि य, तयाणि य, पत्ताणि य, पुप्फाणि य, फलाणि य, बीयाणि य, हरियाणि य, ताणि जाणउ तिकट्टु पुरत्थिमं दिसं पसरइ' अभिरक्ष्य यानिच तत्र कन्दानि च,

छालरूप वस्त्रों को पहिर लिया था 'उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयग गिण्हइ' वहां आते ही उसने वांसो की पंचों से बने हुए पात्र विशेष को अपने हाथ में उठाया-उठाकर फिर वह पूर्वदिशाकी ओर चलने को तैयार हुआ. इसके पहिले उसने उस दिशा की ओर जल डालकर उसका प्रोक्षन किया प्रोञ्छन करके फिर उसने ऐसा कहा कि 'पुरत्थिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवे रायरिसिं' पूर्वदिशा के लोकपाल सोम महाराज धर्मसाधन में प्रवृत्त हुए मुझ शिवराजऋषि की रक्षा करें। 'अभिरक्खित्ता जाणिय तत्थ कंदाणि य, मूलाणि य, तयाणि य, पत्ताणि य, पुप्फाणि य, फलाणि य, बीयाणि य, हरियाणि य, ताणि अणुजाणउ त्ति कट्टु पुरत्थिमं दिसं पसरइ' रक्षा कर के फिर वे मुझे आज्ञा देवें कि उस दिशा में जितने भी

આવ્યો. "उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं गिण्हइ" ત્યાં આવીને તેણે વાંસની સળીઓમાંથી બનાવેલું એક કિઢિન નામનું પાત્રવિશેષ પોતાના હાથમાં લીધું અને તે પૂર્વદિશા તરફ ફલાદિની શોધમાં જવાને નીકળી પડ્યો. તે દિશામાં આગળ વધતા પહેલાં તેણે તે દિશા તરફ જલનું સિંચન કરીને પૂર્વ દિશાના લોકપાલ સોમ મહારાજને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી- "पुरत्थिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिव रायरिसि" "પૂર્વ દિશાના અધિપતિ એવા હે સોમ મહારાજ! ધર્મસાધનમાં પ્રવૃત્ત થયેલા એવા આ શિવરાજર્ષિનું સંરક્ષણ કરજો "अभिरक्खित्ता जाणिय तत्थ कंदाणि य, मूलाणि य, तयाणि य, पत्ताणि य, पुप्फाणि य, फलाणि य, बीयाणि य, हरियाणि य, ताणि जाणउत्ति क पुरत्थिमं दिसं पसरइ" "હે સોમ લોકપાલ! પૂર્વ દિશામાંથી જે કોઈ કન્દ, મૂળ, છાલ, પાન, ફુલ, ફળ, બીજ અને

मूलानि च, त्वचाश्च, पत्राणि च, पुष्पाणि च, फलानि च, बीजानि च, हरितानि च, तानि ग्रहीतुम् अनुजानातु अनुज्ञां ददातु इति कृत्वा-इत्युक्त्वा पौरस्त्यां पूर्वां दिशं प्रसृत्य यानि च तत्र कन्दानि च. यावत्-मूलानि च, त्वचाश्च, पत्राणि च, पुष्पाणि च, फलानि च, बीजानि च, हरितानि च, तानि गृह्णाति, 'गिण्हित्ता किढिणसंकाइयं भरेइ, भरेत्ता, दब्भेय, कुसेय, समिहाओय, पत्तामोडं च गेण्हइ' तानि कन्दादीनि गृहीत्वा किढिनसांकायिक-वंशनिर्मितपात्रविशेषं भरति-कन्दादिभिः परिपूरयति, किढिनसांकायिकं भृत्वा-परिपूर्य, दर्भांश्च मूलसहितान्-कुशांश्च-छिन्नमूलान् दर्भानित्यर्थः, समिधश्च-हवनयोग्यकाष्ठखण्डानि, पत्रामोटकंच-तरुशाखामोटितपत्रं गृह्णाति 'गिण्हित्ता' जेणेव सए उडए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं ठवेइ' दर्भादिकं गृहीत्वा, यत्रैव स्वकः उटजः-

---

जो कन्द हों, मूल हों, छाल हों, पत्र हों पुष्प हों, फल हों बीज हों, और हरित वनस्पति हों-उन सब को मैं लेलूं-इस प्रकार कह कर वह उस दिशा की ओर चल दिया 'पसरित्ता जाणिय तत्थ कंदाणिय जाव हरियाणि य ताइ गेण्हइ' चलकर उसने उस दिशावर्ती जितने कंद यावत् हरित पदार्थ थे-उन सबको ले लिया. 'गिण्हित्ता किढिणसंकाइयं भरेइ' लेकर अर्थात् उठाकर फिर उसने उन सब को उसवंश निर्मित पात्र विशेष में रख लिया इसके बाद उसने मूल सहित दर्भों को छिन्न मूलवाले कुशों को, हवन योग्य लकडियों के टुकडों को और वृक्षों की शाखाओं को झुकाकर तोडेगये पत्रों को लिया. गिण्हित्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ' लेकर फिर वह जहां अपनी झोंपडी थी वहां पर चला आया 'उवागच्छित्ता किढिणसंका

લીલી વનસ્પતિ મળી શકે, તે ગ્રહણ કરવાની આપ મને અનુમતિ આપો" આ પ્રમાણે સોમ લોકપાલને પ્રાર્થના કરીને તેઓ પૂર્વ દિશા તરફ ગયા. "पसरित्ता जाणिय तत्थ कंदाणि य, जाव हरियाणि य ताइं गेण्हइ" પૂર્વ દિશામાં જઈને, તે દિશામાંથી જે જે કન્દ આદિ લીલી વનસ્પતિ પર્યન્તના પદાર્થો મળ્યા, તે તેણે લઇ લીધાં. "गिण्हित्ता कढिणसंकाइयं भरेइ" અને તે પદાર્થોને તેણે તે વાંસ નિર્મિત પાત્ર વિશેષમાં ભરી લીધાં. ત્યાર બાદ તેણે મૂળ યુક્ત દર્ભને, છિન્નમૂળવાળાં કુશને અને હવનને યોગ્ય સમિધોને (હવનમાં હોમવાને યોગ્ય કાષ્ઠોને) ગ્રહણ કર્યાં, અને વૃક્ષોની શાખાઓને નીચે નમાવીને પાન તોડયાં "गिण्हित्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ" આ કન્દાદિ સામગ્રીને લઈને તે પોતાની ઝૂંપડીમાં પાછો ફર્યો "उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं ठवेइ" ત્યાં આવીને તેણે તે વાંસનિર્મિત પાત્ર વિશેષને

पर्णकुटी आसीत् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य किढिनसांकायिकं स्थापयति, 'ठवेत्ता, वेदिं वड्ढेइ, वड्ढित्ता उवलेवणसंमज्जणं करेइ' किढिनसांकायिकं स्थापयित्वा वेदिकां वर्द्धयति-प्रमार्जयति, वर्द्धयित्वा-प्रमार्ज्य उपलेपनसंमार्जनं करोति, तत्र गोमयादिना उपलेपलेपनम्, संमार्जनं-संमार्जनिकया शोधनम्, 'उवलेवणसंमज्जणं करित्ता दब्भसगब्भकलसहत्थगए, जेणेव गंगामहानई तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता गंगामहानइं ओगाहेइ' उपलेपनसंमार्जनं कृत्वा दर्भसगर्भकलशहस्तगतः-दर्भैः सगर्भोयुक्तः कलशो हस्तगतो यस्य स तथाविधः सन् यत्रैव गङ्गामहानदी आसीत्-तत्रैव-उपागच्छति, उपागत्य महानदीम् अवगाहते स्नातुं गङ्गां प्रविशति, 'ओगाहेत्ता जलमज्जणं करेइ, करेत्ता, जलकीडं करेइ' गङ्गां महानदीम् अवगाह्य-प्रविश्य जलमज्जनं-जलान्तर्बुडनं करोति, कृत्वा, जलक्रीडां-जले इतस्ततस्तरणरूपां करोति, 'करेत्ता, जलाभिसेयं करेइ, करेत्ता,

इयगं ठवेइ' वहां आकर के उसने उस वंशनिर्मित पात्र को एक ओर रख दिया 'ठवेत्ता वेदिं वड्ढेइ' रख कर उसने वेदी को साफ-झाडकर स्वच्छ किया. 'वड्ढित्ता उवलेवणसंमज्जणं करेइ' स्वच्छ करके फिर उसने उसे गोबर आदि से लीपा, फिर उसे बुहारी से बुहारा, 'उवलेवणसंमज्जणं करित्ता दब्भसगब्भकलसहत्थगए जेणेव गंगामहानई तेणेव उवागच्छइ' लीपने और बुहारने के बाद फिर वह दर्भयुक्तकलश को हाथ में लेकर गंगा महानदी की ओर चला 'उवागच्छित्ता गंगा महानइं ओगाहेइ' वहां पहुंच कर उसने उस नदी में नहाने के लिये प्रवेश किया, 'ओगाहेत्ता जलमज्जणं करेइ' प्रवेश करते ही उसने पहिले उसमें डुबकी लगाई। 'करेत्ता जलकीडं करेइ' डुबकी लगा कर फिर वह कुछ समयतक उस में इधर उधर तैरा. 'करेत्ता जलाभिसेयं

એક બાજુ પર મૂકી દીધું "ठवेत्ता वेदिं वड्ढइ" ત્યાર બાદ તેણે વેદીને વાળીઝૂડીને સાફ કરી "वड्ढित्ता उवलेवणसंमज्जणं करेइ" ત્યાર બાદ તેણે તે વેદિકાને લીપીગૂંપીને હવન કરવાને યોગ્ય બનાવી "उवलेवणं संमज्जणं करित्ता दब्भसगब्भकलसहत्थगए जेणेव गंगामहानई तेणेव उवागच्छइ" વેદિકાને લીંપીગૂંપીને, હાથમાં દર્ભયુક્ત કળશ ગ્રહણ કરીને તેણે ગંગા મહાનદી તરફ પ્રયાણ કર્યું. "उवागच्छित्ता गंगा महानईं ओगाहेइ" ત્યાં પહોંચીને તે ગંગા મહા નદીના પ્રવાહમાં ઉતર્યો. "ओगाहेत्ता जलमज्जणं करेइ," પાણીમાં ઉતરીને પહેલાં તો તેણે તેમાં ડૂબકી મારી, "करेत्ता जलकीड करेइ" ત્યાર બાદ તેમાં થોડી વાર સુધી જળક્રીડા કરી-આમ તેમ તર્યો, "करेत्ता जलाभिसेयं करेइ" ત્યાર બાદ તેણે પોતાના મસ્તક પર પાણી

आयंते, चोक्खे परमसुइभूए, देवयपितिकयकज्जे' जलक्रीडां कृत्वा, जलाभिषेकं-मस्तकोपरि जलक्षरणं करोति, कृत्वा, आचान्तः-कृताचमनः चोक्षः-धूल्यादिद्रव्यापनयनात् पवित्रीभूतः, अतएव परमशुचिभूतः, दैवत-पितृकृतकार्यः देवतानां पितृणांच कृतं कार्यं जलाञ्जलिदानादिकं येन स तथाविधः सन् 'दब्भसगब्भकलसहत्थगए, गंगाओ महानईओ पच्चुत्तरइ' दर्भसगर्भकलशहस्तगतः-दर्भयुक्त कलशसहितः गङ्गाया महानद्या प्रत्युत्तरति-बहिर्निच्छति 'पच्चुत्तरेत्ता, जेणेव सए उडए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, दब्भेहिय, कुसेहिय, वालुयाएहि य, वेइं रएइ, रइत्ता, सरएणं अरणिं महेइ' गङ्गाया महानदीतो निसृत्य यत्रैव स्वको निजः, उटजः-पर्णकुटी आसीत्, तत्रैव-उपागच्छति, उपागत्य, दर्भैश्च-समूलैः, कुशैश्च-निर्मूलैः, वालुकाभिश्च वेदिं रचयति, रचयित्वा शरकेण निर्मन्थनकाष्ठेन अरणिं निर्मन्थनीयकाष्ठं मथ्नाति-घर्षयति, 'महेत्ता, अग्गिं पाडेइ, पाडेत्ता, अग्गिं करेइ'

तैर कर उसने अपने माथे पर पानी डाला. पानी डालकर 'आयते, चोक्खे, परमसुइभूए देव य पितिकयकज्जे' आचमन किया, (अंजली में पानी लेकर पिया) इस प्रकार धूलि आदि को अपने शरीर ऊपर से हटाने से परमशुचिभूत हुए उसने पितरों को एवं देवताओं को जलांजलि आदि देने रूप कार्य किया. फिर वह दर्भयुक्त कलश को हाथ में लिये हुए ही गंगा महानदी में से बाहर निकल आया. 'पच्चुत्तरेत्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ' निकल कर वह जहां अपनी झोंपडी थी. वहां पर आया. 'उवागच्छित्ता दब्भेहि य कुसेहिय वालुयाए हि य वेइं रएइ, रइत्ता सरएणं अरणिं महेइ' वहां आ करके उसने समूल दर्भों से, निर्मूल कुशों से और बालुका से वेदी की रचना की, रचना कर शरक से-निर्मथन काष्ठ से-दूसरे निर्मन्थनीय काष्ठ को घिसा, 'महेत्ता अग्गिं

નાખ્યું. "आयंते, चोक्खे परमसुइभूए देव य पीतिकयकज्जे" ત્યાર બાદ તેણે આચમન કર્યું. આ રીતે શરીર પરથી મેલ આદિ દૂર થવાને કારણે પરમ શુચિભૂત થયેલા તે શિવરાજર્ષિએ દેવતાઓને તથા પિતૃઓને જલાંજલિ અર્પણ કરી. ત્યાર બાદ દર્ભયુક્ત કલશને હાથમાં લઈને તે મહાનદી ગંગામાંથી બહાર નીકળ્યો. "पच्चुत्तरेत्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ" બહાર નીકળીને તે પોતાની ઝૂંપડીમા પાછો ફર્યો. "उवागच्छित्ता दब्भेहि य, कुसेहिय, वालुयाएहि य वेइं रएइ, रइत्ता सरएणं अरणिं महेइ" ત્યાં આવીને તેણે સમૂળ દર્ભો, નિર્મૂળ કુશો અને વાલુકા (રેતી) ની મદદથી હોમ કરવાની વેદી બનાવી આ રીતે વેદીની રચના કરીને તેણે નિર્મંથન કાષ્ટ વડે બીજા નિર્મંથન કાષ્ઠને ઘસ્યું. (જે લાકડાંઓને ઘસવાથી અગ્નિ પ્રકટે છે તે લાકડાંને

संधुक्खेइ' शरकेण अरणिं मथित्वा अग्गिं पाडयति-उत्पादयति, पाडयित्वा, अग्गिं संधुक्षयति-उद्दीपयति, 'संधुक्खेत्ता, समिहा कट्ठाई पक्खिवइ, पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालेइ, उज्जालेत्ता'-अग्निंसंधुक्ष्य उद्दीप्य समित्काष्ठानि प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य अग्निम् उज्ज्वालयति, उज्ज्वाल्य ततः किमित्याह-'अग्गिस्स दाहिणे पासे, इत्यादि, 'अग्गिस्स दाहिणे पासे' अग्नेश्च दक्षिणे पार्श्वे 'सत्तंगइं समादहे' सप्ताङ्गानि अग्रे वक्ष्यमाणस्वरूपाणि समादधाति स्थापयति' 'सकहं, वकलठाणं' सकथा-तत्समयप्रसिद्धमुपकरणविशेषम्, वल्कलं-वृक्षत्वचाम्, स्थानं-ज्योतिःस्थानम् दीपपात्रस्थानं वा, 'सिज्जाभंडकमंडलुं' शय्याभाण्डम्-शय्योपकरणम्, कमण्डलुं तापस-जलपात्रम्, 'दंडदारुं तहप्पाणं' दण्डदारु-काष्ठदण्डं तथा आत्मानं स्वकम्

पाडेइ' घिस कर उसने अग्नि को उसमें से तैयार किया बाहर निकाला -'पाडेत्ता अग्गिं संधुक्खेइ' अग्नि को उत्पन्न कर के उसने उसे धोंका, 'संधुक्खित्ता समिहाकट्ठाई पक्खिवइ' धोंककर उसने लकडिकों के छोटे २ टुकडों को उस अग्निमें डाला. 'पक्खिवित्ता अग्गिं-उज्जालेइ' डालकर उसने उस अग्नि को खूब प्रज्ज्वलित किया बाद में 'अग्गिस्स दाहिणे पासे' इत्यादि. उसने उस अग्नि की दक्षिणदिशा के पास में इन सात अंगों को स्थापित किया- 'सकहं, वक्कलं ठाण' सकथा को-उपकरण विशेष को, वल्कल-छाल को, स्थान-ज्योतिःस्थान अथवा-दीपपात्रस्थान को, 'सिज्जाभंड, कमंडल' शय्या-भाण्ड को-शय्योपकरण को कमण्डलु को-तापसजलपात्र को, 'दंडदारुं, तहप्पाणं' दण्डदारु-काष्ठ दण्ड को तथा अपने आप को इस प्रकार से इन वस्तुओं

નિર્મથન કાષ્ઠ કહે છે. સામાન્ય રીતે અરણીના લાકડાં આ કાર્ય માટે વપરાય છે.) "महेत्ता अग्गिं पाडेइ" આ રીતે બે કાષ્ઠોને ઘસીને તેણે અગ્નિ પેટાવ્યો. "पाडेत्ता अग्गिं संधुक्खेइ" ત્યાર પછી લાકડા મુકીને અગ્નિને પ્રજવલિત કર્યો" संधुक्खित्ता समिहाकट्ठाई पक्खिवइ" ત્યાર બાદ તેણે તેમાં સમિધો નાખ્યા. "पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालेइ" આ રીતે સમિધો હોમીને તેણે અગ્નિને ખૂબ જ પ્રજવલિત કર્યો ત્યાર બાદ "अग्गिस्स दाहिणे पासे" ઇત્યાદિ તેણે અગ્નિની દક્ષિણ દિશા તરફ નીચેની સાતે વસ્તુઓ મૂકી— "सकह, वक्कल, ठाणं" (૧) સકથા-ઉપકરણ વિશેષ (કંઠી), (૨) વલ્કલ-છાલનાં વસ્ત્રો, (૩) સ્થાન એટલે કે જ્યોતિઃસ્થાન અથવા દીપપાત્ર સ્થાન, "सिज्जाभंड, कमंडलु" (૪) શય્યાભાંડ-શય્યાનાં ઉપકરણ (૫) કમંડળ (જળપાત્ર), "दंडदारूं, तहप्पाणं (૬) કાષ્ઠ-નિર્મિત દંડ આ છ વસ્તુઓને અગ્નિની દક્ષિણ દિશામાં ગોઠવીને સાતમો પોતે પણ એજ દિશામા

इत्यर्थः 'अहे' अथ 'ताइं' एतद्वस्तूनि 'समादहे' समादधाति स्थापयति, स्थापयित्वा 'महुणा य, घएण य, तंदुलेहि य, अग्गिं हुणइ, हुणित्ता चरुं साहेइ, साहेत्ता वलिवइस्सदेवं करेइ, करेत्ता अतिहिपूयं करेइ' मधुना च, घृतेनच, तण्डुलैश्च अग्निं जुहोति-मध्वादिकम् अग्नौ प्रक्षिपतीत्यर्थः, अग्निं हुत्वा चरुं साधयति-निष्पादयति, चरुः-भाजनविशेष स्तत्र पच्यमानद्रव्यमपि चरुरेव तं चरुं वलिमित्यर्थः, रन्धयति, चरुं साधयित्वा वलिवैश्वदेवं करोति-वायसादिभ्योऽन्नादिदानं करोतीतिभावः, वलिवैश्वदेवं कृत्वा अतिथिपूजाम्-अतिथेः-अभ्यागतस्य पूजाम्-अन्नादिदानरूपां करोति, 'करेत्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ' अतिथिपूजां कृत्वा ततः पश्चात् आत्मना-स्वयम् आहारम् आहरति-करोति। 'तए णं से सिवे रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' ततः खलु स शिवो

को रखा. रखने के बाद 'महुणा य, घएण य, तंदुलेहिय अग्गिं हुणइ' हुणित्ता चरु साहेइ, साहित्ता वलिवइस्सदेवं करेइ, करेत्ता अतिहिपूयं करेइ' उसने मधु से, घृत से और तन्दुलों से अग्नि का हवन किया इन चीजों को उसने अग्नि में डाला. अग्नि का होम कर उसने चरु को निष्पन्न किया चरु नाम पात्र विशेष का है. उस में पकाये हुए द्रव्य को भी चरु कहा जाता है। इस चरु को-बलि को उसने रांधा, रांध कर के वैश्वदेव को बलि दी अर्थात् काक आदि कोंके लिये अन्नादि प्रदान किया. वैश्वदेव को बलि देने के बाद फिर उसने अतिथि की पूजा की-अर्थात् अभ्यागत के लिये भोजन कराया. 'करेत्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ' भोजनादि कराने के बाद फिर उसने स्वयं आहार किया. 'तएणं से सिवे रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं

બેસી ગયો. ત્યાર બાદ તેણે महुणा य, घएण य, तंदुलेहि य, अग्गिं हुणइ, हुणित्ता चरु साहेइ, साहित्ता बलिवइस्सदेवं करेइ, करेत्ता अतिहिपूयं करेइ" મધ, ઘી અને તાંદુલની અગ્નિને આહુતિ આપી, આ ચીજોને હોમીને તેણે ચરુને તૈયાર કર્યો. એક પ્રકારના પાત્રવિશેષને ચરુ કહે છે. અહીં તેમાં પકાવેલા દ્રવ્યને ચરુ કહેલ છે. આ પ્રમાણે ચરુમાં રાંધીને તેણે વૈશ્વદેવ બલિ અર્પણ કર્યો એટલે કે કાગડાદિને અન્ન પ્રદાન કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે અતિથિની પૂજા કરી એટલે કે તે ભોજન વડે અતિથિને જમાડયા. 'करेत्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ" અતિથિને ભોજન જમાડયા બાદ તેણે ભોજન કર્યું.

"तएणं सेवे खि रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ" હવે તે શિવ રાજર્ષિએ બીજા છટ્ઠની આરાધના શરૂ કરી. "तएणं से सिवे

राजर्षिः द्वितीयषष्ठक्षपणं षष्ठभक्ततपः उपसम्पद्य-अङ्गीकृत्य खलु विहरति-तिष्ठति, 'तएणं से सिवे रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ' ततः खलु स शिवो राजर्षिः द्वितीये षष्ठक्षपणपारणके षष्ठतपः पारणसमये आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति-अवतरति, 'पच्चोरुहेत्ता, एवं जहा पढमपारणगं' आतापनभूमितः प्रत्यवरुह्य-अवतीर्य, एवं-पूर्वोक्तरीत्या यथा-प्रथमपारणके प्रतिपादितं तथैव अत्रापि द्वितीयपारणके प्रतिपत्तव्यम्, किन्तु-'नवर दाहिणगं दिसं पोक्खेइ, पोक्खेत्ता, दाहिणाए दिसाए जमे महाराया पत्थाणे पत्थियं, सेसं तंचेव आहारमाहारेइ' नवरम् पूर्वदिशाप्रोक्षणापेक्षया विशेषस्तु दक्षिणां दिशं प्रोक्षयति-जलादिना सिञ्चति, प्रोक्ष्य जलादिना अभिषिच्य, दक्षिणस्याः दिशः यमो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितं शेषं तदेव-पूर्वदिशोक्तवदेव

उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' इस के बाद उस शिव राजऋषिने द्वितीय छट्ठभक्त तप की आराधना की 'तएणं से सिवे रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपरणगंसि आयावणभूमिओ पच्चोरुहइ' इसके अनन्तर जब उसने उस द्वितीय छट्ठ तपस्या का पारणा किया तब वह इसके पहिले आतापनभूमि से उतरा और 'पच्चोरुहित्ता एवं जहा पढमपारणगं' उतर कर जिस प्रकार से उसने प्रथम पारणा के दिन काम किया उसी प्रकार से इस द्वितीय पारणा के दिन भी वही सब काम किया. परन्तु इस पारणा में यही विशेषता रही कि इसमें इसने 'दाहिणगं दिसं पोक्खेइ०' दक्षिणदिशा का जलादि से सिंचन किया और सिंचन करने के बाद उस दिशा के लोकपाल हे यम महाराज से ऐसी प्रार्थना की, इस दिशा के लोकपाल यम महाराज धर्मकार्य में प्रवृत्त हुए मुझ

रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ" આ બીજા છટ્ઠના પારણાને દિવસે તે શિવરાજર્ષિ આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યા. "पच्चोरुहित्ता एवं जहा पढमपारणगं" ત્યાર બાદ પ્રથમ પારણાને દિવસે જે જે વિધિ તેણે કરી હતી, તે તે વિધી તેણે બીજા પારણાને દિવસે પણ કરી પરન્તુ આ બીજા પારણાની વિધિમાં આટલી જ વિશેષતા હતી-"दाहिणगं दिसं पोक्खेइ० ઇત્યાદિ" આ વખતે તેણે દક્ષિણ દિશાને જળ વડે સિંચીને તે દિશાના યમ મહારાજ નામના લોકપાલને એવી પ્રાર્થના કરી કે "તમે ધર્મસાધનમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આ શિવરાજર્ષિની રક્ષા કરજો," ત્યાર બાદનું સમસ્ત કથન પ્રથમ પારણાના કથન અનુસાર સમજવું. અહીં પૂર્વ દિશાને બદલે દક્ષિણ દિશામા જેટલાં કન્દ મૂળ, છાલ, પાન, ફૂલ, ફળ, બીજ અને લીલી વનસ્પતિ મળે, તે ગ્રહણ કરવા માટે તેમણે યમલોકપાલની

बोध्यम्, तथा शिवं राजर्षिम् अभिरक्षतु, प्रस्थाने प्रस्थितं-धर्मसाधने प्रवृत्तं शिवं राजर्षिम् अभिरक्ष्य, यानिच तत्र दक्षिणस्यां दिशि कन्दानि च, मूलानि च, त्वचाश्च, पत्राणि च, पुष्पाणि च, फलानि च, बीजानि च, हरितानि च, वर्त्तन्ते, तानि अनुजानातु-ग्रहीतुम् अनुज्ञां ददातु इति कृत्वा दक्षिणां दिशं प्रसरति, प्रसृत्य यानि च तत्र कन्दादीनि हरितान्तानि सन्ति तानि गृह्णाति, गृहीत्वा तैः किढिन-सांकायिकं वंशमयपात्रविशेषं भरति इत्यादिकं सर्वं पूर्वदिशावद् अवसेयम्, अन्ते च आहारमाहरति, 'तएणं से सिवरायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' ततः खलु स शिवराजर्षिः तृतीयं षष्ठक्षपणं-षष्ठभक्ततपः उपसंपद्य-स्वीकृत्य विहरति-तिष्ठति, 'तएणं से सिवे रायरिसी सेसं तं चेव, नवरं पच्चत्थिमाए दिसाए वरुणे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तं चेव जाव आहारमाहारेइ'

शिवराजऋषि की रक्षा करें इत्यादि सब कथन आगे का जैसा प्रथम पारणा के दिन में कहा गया वैसा यहां समझना चाहिये। यहां पूर्वदिशा के स्थान में दक्षिण दिशा का उच्चारण करके उसने ऐसा कहा-दक्षिणदिशा में जितने भी कन्द, मूल, त्वचा, पत्र, पुष्प, फल, बीज और हरित वनस्पति हैं- उन्हें लेने के लिये उस दिशा के लोकपाल हे यम महाराज मुझे आज्ञा दे। इस प्रकार कह कर वह दक्षिण दिशाकी ओर चला, वहां जाकर उसने वहां के कन्दादि हरितान्त पदार्थों को लिया, लेकर उसने उन्हे वंशमयपात्र विशेष में रखा, इत्यादि सब पूर्वदिशा के जैसा यहां कहना चाहिये। अन्त में उसने आहार किया 'तएणं से सिवे रायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' इसके बाद उस शिव राजऋषिने तृतीय षष्ठभक्त की आराधना की 'तएणं से सिवे रायरिसी सेसं तंचेव, नवरं पच्चत्थिमाए दिसाए वरुणे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तंचेव जाव आहारमाहारेइ' इसके

આજ્ઞા માગી ત્યાર બાદ દક્ષિણ દિશામા પ્રયાણ કરીને તેણે કન્દાદિ પદાર્થો લઈને તે વાસનિર્મિત પાત્રમાં મૂકયા, ઇત્યાદિ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "અન્તે તેણે પોતે ભોજન કર્યું," આ કથન પર્યન્તનુ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

"तएणं ते सिवे रायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताण विहरइ" ત્યાર બાદ તે શિવ રાજર્ષિએ ત્રીજા છટ્ઠની (ષષ્ઠભક્તની-બે દિવસના ઉપવાસની) આરાધના શરૂ કરી. "तरणं से सिवे रायरिसी सेसं तंचेव, नवरं पच्चत्थिमाए दिसाए वरुणमहाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तंचेव जाव अहारमाहारेइ" ત્રીજા

ततः खलु स शिवो राजर्षिः शेष तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैव तृतीयषष्ठतपःपारणके विज्ञेयम् । नवरं-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु पश्चिमाया दिशः वरुणो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितं शेषं तदेव-पूर्वोक्तवदेव आहारम् आहरतीति । 'तए णं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' ततः खलु स शिवो राजर्षिः चतुर्थम् षष्ठक्षपणं-षष्ठभक्ततपः उपसम्पद्य विहरति-तिष्ठति, 'तएणं से सिवे रायरिसी चउत्थ छट्ठक्खमणपारणगंसि, एवं तं चेव, नवरं उत्तरदिसं पोक्खेइ, उत्तराए दिसाए वेसमणे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं, सेसं तं चेव जाव तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ ततः खलु स शिवो राजर्षिः चतुर्थ-षष्ठक्षपणपारणके, एवं रीत्या तदेव-पूर्वोक्तवदेव सर्वमुह्यम्, नवरं विशेषस्तु उत्तर-

---

पारणों के दिन का कर्तव्य उसने पूर्वोक्तरूप से ही किया यहां उसने पश्चिमदिशा के लोकपाल वरुण महाराज से ऐसा कहा-कि हे पश्चिम दिशा के लोकपाल वरुण महाराज! तुम धर्मकार्य में प्रवृत्त हुए मुझ शिवराजऋषि की रक्षा करो बाकी का और सब इसके आगे का कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। अन्त में उसने आहार किया 'तएणं से सिवे-रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' इसके बाद उस शिवराजऋषिने चौथे छट्ठभक्त की तपस्या स्वीकार की, 'तएणं सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणपारणगंसि, एवं तंचेव, नवरं उत्तर-दिसं पोक्खेइ, उत्तराए दिसाए वेसमणे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभि-रक्खउ सिवं, सेसं तंचेव जाव तओ पच्छा अप्पणो आहारमाहारेइ' उस छट्ठ भक्त तपस्या के पारणा के दिन उस शिवराजऋषिने पूर्वोक्त

છટ્ઠના પારણાને દિવસે પણ તેણે પૂર્વોક્ત પહેલા છટ્ઠના પારણા જેવી વિધિ કરી. આ વખતે તેણે પશ્ચિમ દિશાના લોકપાલ વરુણ મહારાજને એવી પ્રાર્થના કરી કે "ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આ શિવ રાજર્ષિની તમે રક્ષા કરજો" બાકીનું "તેણે પોતે આહાર કર્યો" આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

'तएणं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ" ત્યાર બાદ તે શિવ રાજર્ષિએ ચોથા છટ્ઠ તપની આરાધના શરૂ કરી "तएणं से सिवे रायरिसी छट्ठक्खमणपारणगंसि, एवं तं चेव, नवरं उत्तरदिसं पोक्खेइ, उत्तराए दिसाए वेसमणे जाव तओ महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं, सेसं तंचेव जाव तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ" આ ચોથા છટ્ઠના પારણાને દિવસે પણ તે શિવ રાજર્ષિએ પૂર્વોક્ત બધી વિધિ કરી. પરન્તુ આ

दिशं प्रोक्षयति उत्तरस्याः दिशो वैश्रमणो महाराजः प्रस्थाने प्रस्थितं शिवं राजर्षिम् अभिरक्षतु; शेषं तदेव यावत्, ततः पश्चाद् आत्मना आहारम् आहरति ॥सू० २॥

शिवराजर्षिसिद्धि वक्तव्यता ॥

मूलम्–तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स छटुं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जाव विणीययाए अन्नया कयाइं, तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने, सेणं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ, अस्सिं लोए, सत्तदिवे, सत्तसमुद्दे, तेण परं न जाणइ, न पासइ, तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था,–अत्थिणं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सिं लोए, सत्तदीवा, सत्तसमुद्दा, तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, एवं संपेहेइ, संपेहित्ता, आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहेत्ता, वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए,

अनुसार ही सब कृत्य किया ऐसा अपने आप समझ लेना चाहिये परन्तु यहां पर उसने उत्तर दिशा का प्रोक्षण किया और उस दिशा के लोकपाल वैश्रमण महाराज से धर्मकार्य में प्रवृत्त हुए अपनी रक्षा करने की प्रार्थना की इस के बाद का और सब कथन जैसा पूर्वदिशा के प्रकरण में प्रथम पारणा के अवसर पर कहा जा चुका है वैसा ही जानना चाहिये इस के बाद अन्त में उसने पारणा किया ॥सू० २॥

વખતે તેણે ઉત્તર દિશામા જળનું સિંચન કરીને ઉત્તર દિશાના લોકપાલ વૈશ્રમણુ મહારાજને એવી પ્રાર્થના કરી કે "ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આ શિવ રાજર્ષિની આપ રક્ષા કરજો," ત્યાર બાદનું સમસ્ત કથન પહેલા છટ્ઠના પારણાના કથન અનુસાર સમજવું. "ત્યાર બાદ તેણે પોતે ભોજન કરીને પારણું કર્યું," આ સૂત્રપાઠ સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, सुबहुं लोहीलोहकडाह कडुच्छुयं जाव भंडगं किढिणसंकाइयं च गेण्हइ, गेण्हेत्ता जेणेव हत्थिणाउरे नयरे, जेणेव तावसावसहे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भंडनिक्खेवं करेइ, करित्ता, हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिगजाव पहेसु बहुजणस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ-अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सि लोए, जाव दीवाय, समुद्दाय, तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ-अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणदंसेणं जाव तेण परं वोच्छिन्ना, दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं ?। तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा जाव पडिगया, तेणं कालेणं, तेणं समएणं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जहा बितिएसए निपंठुद्देसए, जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ, बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, एवं जाव परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ-अत्थिणं देवाणुप्पिया ! तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य से कहमेयं मन्ने एवं ? तएणं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, जाव सड्ढे जहा नियंठुद्देसए जाव

तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं भंते! एवं?। गोयमा समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी—जं णं गोयमा! से बहुजणं अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, तंचेव सव्वं भाणियव्वं, जाव भंडनिक्खेवं करेइ, हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग० तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, तंचेव सव्वं भाणियव्वं जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, तं णं मिच्छा, अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि—एवं खलु जंबु-द्दीवादिया दीवा लवणादिया समुद्दा, संठाणओ एगविहिविहाणा वित्थारओ अणेगविहिविहाणा एवं जहा जीवाभिगमे जाव सयंभूर-मणपज्जवसाणा अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो?। अत्थिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सरसाइं पि, अरसाइं पि, सफासाइं पि, अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइं, अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति? हंता, अत्थि। अत्थिणं भंते! लवणसमुद्दे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सर-साइं पि, अरसाइं पि, सफासाइं पि, अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइं, अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति? हंता अत्थि, अत्थि णं भंते! धायइसंडे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, एवं चेव, एवं जाव सयंभूरमणसमुद्दे? जाव हंता, अत्थि, तएणं सा महइमहालया महच्चपरिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स

अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया। तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ-जं णं देवाणुप्पिया! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ-अत्थिणं देवाणुप्पिया! ममं अतिसेसे नाणे जाव समुद्दाय, तं नो इणट्ठे समट्ठे समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ-एवं खलु एयस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठं छट्ठेणं तंचेव जाव भंडनिक्खेवं करेइ, करित्ता, हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगजाव समुद्दा य। तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म जाव समुद्दा य, तं णं मिच्छा, समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ-एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा लवणादिया समुद्दा तंचेव, जाव असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता, समणाउसो! तएणं से सिवे रायरिसी बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म संकिए, कंखिए, वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने, जाए यावि होत्था। तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स संकियस्स, कंखियस्स जाव कलुससमावन्नस्स से विभंगे अण्णाणे खिप्पामेव परिवडिए। तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव सहसंबवणे उज्जाणे

अहापडिरूवं जाव विहरइ, तं महाफलं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए जाव गहणयाए, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि जाव पज्जुवासामि, एयं णं इहभवे य, परभवे य, जाव भविस्सइ त्तिकट्टु एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता, जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, तावसावसहं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहजाव किढिणसंकाइगं च गेण्हइ, गेण्हित्ता तावसावसहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता परिवडियविभंगे हत्थिणापुरं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता, जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे. जेणेव समणे भगवं महावीरं, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरे तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, नच्चासन्ने, नाइदूरे जाव पंजलिउडे पज्जुवासइ। तएणं समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसेय महइमहालियाए जाव आणाए आराहए भवइ। तएणं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म, जहा खंदओ जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ, अवक्कमेत्ता, सुबहुं लोहीलोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं एगंते एडेइ, एडेत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, करित्ता, समणं भगवं महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते तहेव पव्वइओ, तहेव इक्कारसअंगाइं अहिज्जइ, तहेव सव्वं जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥सू० ३॥

छाया—ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षे षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन दिशाचक्रवालेन यावत् आतापयतः प्रकृतिभद्रतया यावत् विनीततया अन्यदा कदाचित् तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहापोह-मार्गणगवेषणं कुर्वतो विभङ्गो नाम अज्ञानं समुत्पन्नम्। स खलु तेन विभङ्गज्ञानेन समुत्पन्नेन पश्यति-अस्मिन् लोके सप्तद्वीपाः सप्तसमुद्राः, तेन परं न जानाति, न पश्यति। ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अयमेतद्रूपः आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत-अस्ति खलु मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, एवं खलु अस्मिन् लोके सप्तद्वीपाः सप्तसमुद्राः, तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्च, एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य वाल्कलवस्त्रनिवसितो यत्रैव स्वकः उटजस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य सुबहु लोहीलोहकटाहकडुच्छुकं यावत् भाण्डकं किढिनसांकायिकंच गृह्णाति, गृहीत्वा यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं, यत्रैव तापसावसथः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकत्रिकयावत्पथेषु बहुजनस्य एवमाख्याति, यावत् एवं प्ररूपयति-अस्ति खलु देवानुप्रियाः! मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्-एवं खलु अस्मिन् लोके यावद् द्वीपाश्च, समुद्राश्च। ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटक त्रिक यावत्पथेषु बहुजनोऽन्योन्यस्य एवमाख्याति यावत् प्ररूपयति-एवं खलु देवानुप्रियाः! शिवो राजर्षिः एवमाख्याति यावत्प्ररूपयति-अस्ति खलु देवानुप्रियाः! मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं यावत् तेन परं व्युच्छिन्नाः द्वीपाश्च, समुद्राश्च, तत् कथमेतद् मन्ये एवम्?। तस्मिन् काले, तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः, पर्षद् यावत्प्रतिगता, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी यथा द्वितीयशतके निर्ग्रन्थोद्देशके यावत् अटन् बहुजनशब्दं निशाम्यति, बहुजनोऽन्योन्यस्य एवम् आख्याति, एवं यावत् प्ररूपयति-एवं खलु देवानुप्रियाः! शिवो राजर्षिः एवम् आख्याति यावत्प्ररूपयति-अस्ति खलु देवानुप्रियाः! तदेव यावत् व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्च, तत्कथमेतत् मन्ये एवम्?। ततः खलु भगवान् गौतमो बहुजनस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य यावत्-श्रद्धो यथा निर्ग्रन्थोद्देशके यावत् तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्च, तत्कथमेतत् भदन्त! एवम्? गौतम इति! श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम् अवादीत्-यत् खलु गौतम! स बहुजनः अन्योन्यस्य एवमाख्याति तदेव सर्वं भणितव्यम् यावत् भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा, हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकत्रिक यावत्-व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्च,। ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य तदेव सर्वं भणितव्यम् यावत्-तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च,

समुद्राश्च, तत् खलु मिथ्या, अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि-एवं खलु जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः, लवणादिकाः समुद्राः संस्थानतः एकविधविधानाः, विस्तारतः अनेकविधविधाना एवं यथा जीवाभिगमे यावत् स्वयम्भूरमणपर्यवसानाः अस्मिन् तिर्यग्लोके असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! अस्ति खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि सरसान्यपि, अरसान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि, अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत्-घटतया तिष्ठन्ति ? हन्त, अस्ति। अस्ति खलु भदन्त ! लवणसमुद्रे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगधान्यपि, सरसान्यपि, अरसान्यपि सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि, अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् घटतया तिष्ठन्ति ? हन्त, अस्ति । अस्ति खलु भदन्त ! धातकीखण्डे द्वीपे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि, सरसान्यपि, अरमान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यापि, एवमेव एवं यावत् स्वयंभूरमणसमुद्रः ? यावत् हन्त, अस्ति । ततः खलु सा महातिमहालया महापर्षत् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टाः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता। ततः खलु हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकयावत् पथेषु बहुजनोऽन्योन्यस्य एवमाख्याति यावत् प्ररूपयति यत् खलु देवानुप्रियाः ! शिवो राजर्षिः एवमाख्याति यावत् प्ररूपयति-अस्ति खलु देवानुप्रियाः ! मम अतिशयं ज्ञानं यावत् समुद्राश्च, तत् नायमर्थः समर्थः, श्रमणो भगवान् महावीरः एवमाख्याति यावत् प्ररूपयति-एवं खलु एतस्य शिवस्य राजर्षेः षष्ठषष्ठेन तदेव यावत्-भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकयावत् समुद्राश्च। ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य, यावत् समुद्राश्च, तत् खलु मिथ्या, श्रमणो भगवान् महावीरः एवमाख्याति यावत् एवं प्ररूपयति-एवं खलु जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः, लवणादिकाः समुद्राः तदेव यावत् असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् !। ततः खलु स शिवो राजर्षिः बहुजनस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य शङ्कितः काङ्क्षितो विचिकित्सितो भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नो जातश्चापि अभवत् ॥ ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः शङ्कितस्य काङ्क्षितस्य यावत् कलुषसमापन्नस्य तद्विभङ्गज्ञानं क्षिप्रमेव परिपतितम्। ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अयमेतद्रूपः आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत-एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः आदिकरः तीर्थकरो यावत् सर्वज्ञः सर्वदर्शी आकाशगतेन चक्रेण यावत् सहस्राम्रवने उद्याने यथाप्रतिरूपं यावत् विहरति, तत् महाफलं खलु तथारूपाणाम् अर्हतां

भगवतां नामगोत्रस्य यथा औपपातिके यावत् ग्रहणतया, तद्गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे यावत् पर्युपासे, एतत् खलु इहभवेच, परभवे च, यावद् भविष्यति इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य यत्रैव तापसावसथ स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य तापसावसथम् अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य सुबहु लौहीलौहकटाहयावत् किढिनसांकायिकंच गृह्णाति, गृहीत्वा तापसावसथात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य परिपतितविभङ्गो हस्तिनापुरस्य नगरस्य मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गम्य यत्रैव सहस्राम्रवनम् उद्यानम्, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे यावत् प्राञ्जलिपुटः पर्युपास्ते। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः शिवस्य राजर्षेः, तस्याश्च महातिमहालया यावत् आज्ञायाः आराधको भवति। ततः खलु स शिवो राजर्षिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य यथा स्कन्दको यावत् उत्तरपौरस्त्यं दिशा भागम् अपक्रामति, अपक्रम्य सुबहु लौहीलोहकटाह यावत् किढिनसांकायिकम् एकान्ते एडयति, एडयित्वा स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति, कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरम् एवं यथैव ऋषभदत्तस्तथैव प्रव्रजितः, तथैव एकादश अङ्गानि अधीते, तथैव सर्वं यावत् सर्वदुःखप्रहीणः ॥सू० ३॥

टीका—अथ शिवराजर्षेः सिद्धिवक्तव्यतामाह–'तएणं तस्स' इत्यादि, 'तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जाव विणीययाए' ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः षष्ठषष्ठेन एतन्नामकेन, अनिक्षिप्तेन–निरन्तरेण, दिक्चक्रवालेन यावत् तपसा

'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा सूत्रकार ने शिवराजऋषि की सिद्धि की वक्तव्यता का कथन किया है–इस में यह प्रकट किया गया है कि शिव राजऋषि जब निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या की आराधना में तल्लीन थे और इस प्रकार वे दिशाचक्रवाल के अनुष्ठान से आतापना लेते रहते थे–तब उनके स्वभावकी सरलता से यावत् विनम्रता से 'अन्नया

"तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ–આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે શિવરાજ ઋષિની સિદ્ધિની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અહીં એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે શિવરાજ ઋષિ નિરન્તર છઠને પારણે છટ્ઠ કરતા હતા, નિરન્તર આતાપના લેતા હતા અને દિશાચક્રવાલ વ્રતની આરાધના કરતા હતા સરલ સ્વભાવ, વિનમ્રતા

आतपतः आतापनां कुर्वतः प्रकृतिभद्रतया–स्वभावसरलतया यावत् विनीततया–विनम्रतया 'अन्नया कयाइं तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने' अन्यदा कदाचित् तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहाऽपोहमार्गणगवेषणं कुर्वतः विभङ्गो नाम अज्ञानं समुत्पन्नम्, 'से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ–अस्सिलोए सत्तदीवे, सत्तसमुद्दे, तेणपरं न जाणइ, न पासइ' स खलु शिवो राजर्षिः तेन विभङ्गज्ञानेन समुत्पन्नेन पश्यति–अवलोकयति–यत्–अस्मिन् लोके सप्तद्वीपान् सप्त एव समुद्रांश्च पश्यति, तेन परं तदरिक्तं द्वीपसमुद्रादिकं न जानाति, न पश्यति, 'तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अयमेतद्रूप आध्यात्मिकः आत्मगतः यावत् चिन्तितः,

---

कयाइं' किसी एक समय 'तयावरणिज्जाणं कम्माणं' तदावरणीय कर्मों के क्षयोपशम के अनुसार 'ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने' ईहा, अपोह, मार्गण और गवेषण करते समय विभंग नाम का अज्ञान उत्पन्न हो गया 'सेणं तेणं विभंगणाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ' उसने उस उत्पन्न हुए विभंग ज्ञान से ऐसा देखा कि 'अस्सिलोए सत्त दीवे; सत्तसमुद्दे; तेण परं न जाणइ, न पासइ' इसलोक में सात द्वीप हैं और सात समुद्र हैं, इनके सिवाय द्वीप समुद्रादि को न उसने जाना और न देखा 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' सो इस कारण उस शिवराजऋषि को ऐसा यह आध्यात्मिक–आत्मगत यावत् चिन्तित, कल्पित, प्राथित, मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ कि

આદિ ગુણોથી તેમને વિભંગ નામનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ ગયું. એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે–

"अन्नया कयाइं" કોઇ એક સમયે "तयावरणिज्जाणं कम्माणं" તેને આવરણ કરનારા કર્મોનો (અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો) ક્ષયોપશમ થઇ જવાથી "ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने" તેને ઇહા, અપોહ, માર્ગણુ અને ગવેષણુ કરતાં કરતાં વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ ગયું. "से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ" તેણે તે ઉત્પન્ન થયેલા વિભંગ જ્ઞાનના પ્રભાવથી જોયું કે "अस्सिं लोए" सत्तदीवे, सत्त समुद्दे, तेण परं न जाणइ, न पासइ" આ લોકમાં સાત દ્વીપો છે અને સાત સમુદ્રો છે, તે સિવાયના અન્ય દ્વીપોને અને સમુદ્રને તે જાણી–દેખી શક્યો નહીં. "तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" તે કારણે તે શિવ રાજર્ષિને એવો આધ્યાત્મિક (આત્મગત),

कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत-समुत्पन्न -'अत्थिण ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सि लोए सत्तदीवा, सत्तसमुद्दा, तेण परं वोच्छिन्ना दीवाय, समुद्दाय, एवं संपेहेइ' अस्ति-सम्भवति खलु मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ,-यत् एवं खलु निश्चयेन अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्राश्च सन्ति, तेनपरं-तदतिरिक्ता व्युच्छिन्नाः-अस्तित्वशून्याः न विद्यमाना, द्वीपाश्च, समुद्राश्च इत्येवं संप्रेक्षते-विचारयति, 'एवं संपेहेत्ता आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहेत्ता वागलवत्थनियत्थे, जेणेव सए उडए, तेणेव उवागच्छइ' एवं संप्रेक्ष्य-पूर्वोक्तरीत्या विचार्य आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति-प्रत्यवतरति, आतापनभूमितः प्रत्यवरुह्य-प्रत्यवतीर्य वल्कलवस्त्रनिवसितः परिहितवल्कलवस्त्रः सन् यत्रैव स्वकः-निजः उटजः-पर्णकुटी आसीत्, तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं जाव भंडग किढिणसंकाइयं च गेण्हइ' उपागत्य

'अत्थि णं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सि लोए सत्तदीवा सत्तसमुद्दा तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य एवं संपेहेइ' मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ है, इससे मुझे ऐसा विचार आता है कि इसलोक में सात ही द्वीप और सात ही समुद्र हैं। इनसे अधिक न द्वीप हैं और न समुद्र है। 'एवं संपेहेत्ता आयावणभूमिओ पच्चोरुहइ' ऐसा विचार कर के वह उसी समय आतापनभूमि से नीचे उतर आया और 'पच्चोरुहित्ता वागलवत्थनियत्थे, जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ' उतर कर उसने त्वचा-वृक्ष की छाल के वस्त्रों को पहिरा, और फिर जहां अपनी झोंपड़ी थी-वहां वह आ गया 'उवागच्छित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं जाव भंडगं किढिण-

ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે "अत्थिणं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सिं लोए सत्तदीवा सत्त समुद्दा, तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य एवं संपेहेइ" મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉદ્‌ભવ્યું છે તેથી હું જોઈ શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપો અને સાત જ સમુદ્રો છે. તેનાથી અધિક દ્વીપો પણ નથી અને સમુદ્રો પણ નથી. "एवं संपेहेत्ता" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને "आयावणभूमीओ पचोरुहइ" તે આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે આવ્યો. "पचोरुहित्ता वागलवत्थ-नियत्थे, जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ" નીચે ઉતરીને તેણે વલ્કલ (ઝાડની છાલનાં વસ્ત્રો) પહેર્યા અને જ્યાં પોતાની ઝૂંપડી હતી ત્યાં તે આવ્યો. "उवागच्छित्ता सुबहुं लोही लोहकडाहकडुच्छुयं जाव भंडग किढिणसंकाइयं

सुबहु-अनेकं लौहीलोहकटाहकडुच्छुकं यावत् ताम्रकं भाण्डकं किढिनसांकायिकं-वंशमयपात्रविशेषं च गृह्णाति, 'गेण्हेत्ता, जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव तावसावसहे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भंडनिक्खेवं करेइ, करित्ता' गृहीत्वा यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं, यत्रैव तापसावसथं-तापसाश्रम आसीत्, तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य भाण्डनिक्षेपं-पात्रादिस्थापनं करोति-पात्राद्युपकरणानि स्थापयतीत्यर्थः, कृत्वा-पात्रादिकं स्थापयित्वा 'हत्थिापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणस्स एवमाइक्खइ, जाव एवं परूवेइ' हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकत्रिकयावत् चतुष्क-चत्वर महापथपथेषु बहुजनस्य एवं वक्ष्यमाणरीत्या आख्याति, यावत्-भापते,

संकाइयंच गेण्हइ' वहां आकर के उसने अपने उन अनेक लोही, लोहकटाह, कडछी आदि को तथा तांबे के तापस योग्य भाण्डोपकरण को एवं वंशनिर्मित पात्र को लिया 'गेण्हित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ' लेकर वह जहां हस्तिनापुर नगर में तापसों का आश्रम था वहां पर आया, 'उवागच्छित्ता भंड-निक्खेवं करेइ, करित्ता' वहां आकर के उसने अपने उन समस्त पात्रादिक उपकरणों को एक ओर रख दिया रखकर 'हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहु जणस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ' फिर उसने हस्तिनापुर नगर में शृङ्गाटक आदि मार्गों पर एवं राज-मार्ग पर मिले हुए अनेक मनुष्यों से इस प्रकार कहा-यावत् भाषण किया, प्रज्ञापित किया और प्ररूपणा की यहां यावत् शब्द से 'त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ' इन मार्गों का ग्रहण किया गया है। 'अत्थि-

च गेण्हइ' त्यां आवीने तेणे पोतानां अनेक तवा, लोढ कडाही, कडछी आदि उपकरणोने तथा तांबाना तापसयोग्य भाडोपकरणोने तथा वांस निर्मित किढिनने (पात्रविशषने) उठावी लीधां "गेण्हित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ" अने ते हस्तिनापुर नगरमां तापसोनो जे आश्रम हतो त्यां आव्यो. "उवागच्छित्ता भडनिक्खेवं करेइ, करित्ता" त्यां आवीने तेणे पोतानां ते समस्त पात्रो अने उपकरणोने एक बाजु मूकी दीधां. त्यार बाद "हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ" तेणे हस्तिनापुर नगरना श्रृंगाटक आदि मार्गो पर अने राजमार्ग पर (अहीं 'जाव') पदथी त्रिक, चतुष्क, चत्वर अने महापथ, आटला मार्गोने ग्रहण करवामां आव्या छे) एकत्र थयेला अनेक मनुष्योने आ प्रमाणे कह्युं, भांख्युं, प्रज्ञापित कर्युं अने प्ररूपणा करी-

प्रज्ञापयति, प्ररूपयति च-'अत्थिणं देवाणुप्पिया! ममं अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सि लोए जाव दीवाय, समुदाय' अस्ति खलु सम्भवति भो देवानुप्रियाः! मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, यत्-अस्मिन्लोके यावत्-सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राश्च सन्ति, तेन परं व्युच्छिन्नाः द्वीपाश्च समुद्राश्चेति, 'तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा निसम्म हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ'-ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अन्तिके-समीपे, एतमर्थ-पूर्वोक्तं वृत्तान्तं श्रुत्वा, निशम्य हृदये अवधार्य, हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकत्रिक यावत् चतुष्क चत्वर-महापथपथेषु बहुजनः अन्योऽन्यस्य एवं-वक्ष्यमाणरीत्या आख्याति, यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, 'एव खलु देवाणुप्पिया! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ, जाव परू-

णं देवाणुप्पिया! मम अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने' हे देवानुप्रियो! मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ है 'एव खलु अस्सि लोए जाव दीवा य समुद्दा य' इससे मैं ऐसा जानता और देखता हूं कि इस लोक में सात ही द्वीप हैं और सात ही समुद्र हैं। इनके आगे द्वीप और समुद्र व्युच्छिन्न हैं। 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा निसम्म हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' इस प्रकार से उस शिवराजऋषि के कथन को सुनकर और उसे हृदय में धारण कर हस्तिनापुर में अनेक लोक शृङ्गाटक त्रिक यावत् राजमार्ग पर आपस में इस प्रकार से कहने लगे और प्ररूपणा करने लगे-यहां यावत् शब्द से 'भाषते, प्रज्ञापयति' इन क्रियापदों का अध्याहार हुआ है। 'एवं

"अत्थिणं देवाणुप्पिया! मम अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने" મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે "एवं खलु अस्सि लोए जाव दीवा य समुद्दा य" તે જ્ઞાન અને દર્શનના પ્રભાવથી હું એવું જાણી-દેખી શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપો છે અને સાત જ સમુદ્રો છે. તેનાથી અધિક દ્વીપો પણ નથી અને સમુદ્રો પણ નથી."

तएणं तस्स सिवरायरिसिस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा निसम्म हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ" શિવરાજ ઋષિના આ પ્રકારના કથનને શ્રવણ કરીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને હસ્તિનાપુર નગરના શૃંગાટક, ત્રિક આદિ માર્ગો પર તથા રાજમાર્ગ પર એકત્ર થયેલા અનેક માણસો એક બીજાને એવું કહેવા લાગ્યા, ભાષણ કરવા લાગ્યા, પ્રજ્ઞાપના અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે—"एवं खलु देवाणु-

वेइ'-भोदेवानुप्रियाः ! एवं खलु पूर्वोक्तरीत्या शिवो राजर्षिः एवं-वक्ष्यमाण-प्रकारेण आख्याति-यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति यत्-'अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणदंसणे जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं?' भोदेवानुप्रियाः ! अस्ति संभवति खलु मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं यावत् समुत्पन्नम्-यत्-अस्मिनलोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राश्च, तेन परं-तदतिरिक्ताः व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च समुद्राश्चेति, तत् कथमेतत् मन्ये एवं? शिवराजर्षिप्रतिपादितं पूर्वोक्तं विषयं कथं यथार्थतया मन्ये ? इति भावः युक्तेरभावात्, अत्र मन्ये इति क्रियापदं वितर्कार्थेप्रयुक्तं वेदितव्यम्, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा जाव पडिगया' तस्मिन् काले, तस्मिन्

खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' हे देवानुप्रियो ! शिव राजऋषि इस प्रकार से कहता है भाषण करता है, प्रज्ञापित करता है और प्ररूपित करता-कि 'अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अइसेसे नाणदंसणे जाव तेण परं वोच्छिन्ना, दीवा य, समुद्दाय-से कहमेयं मन्ने एवं' हे देवानुप्रियो ! मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ है-सो उससे मैंने ऐसा जाना है और देखा है कि इस लोकमें सात ही द्वीप हैं और सात ही समुद्र हैं इन के बाद न द्वीप हैं न और समुद्र हैं। सो शिवराजऋषि के द्वारा प्रतिपादित पूर्वोक्त विषय को यथार्थ रूप से युक्ति के अभाव में हम कैसे माने। यहां 'मन्ये' यह क्रियापद वितर्कार्थ में प्रयुक्त हुआ है। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा जाव पडिगया' जब परस्पर में लोगों की इस प्रकार से

प्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ" હે દેવાનુપ્રિયે ! શિવ રાજર્ષિ આ પ્રમાણે કહે છે, ભાખે છે, પ્રજ્ઞાપિત કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે "अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अइसेसे नाण दंसणे जाव तेण परं वोच्छिन्ना, दीवा य, समुद्दा य-से कहमेयं मन्ने एवं ?" હે દેવાનુપ્રિયો ! મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. તેના પ્રભાવથી હું એવું જાણી અને દેખી શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપો અને સાત જ સમુદ્રો છે. તે સિવાય બીજા દ્વીપ કે સમુદ્રો નથી" તો શિવરાજ ઋષિ દ્વારા પ્રતિપાદિત આ વિષયને યુક્તિના અભાવે કરીને યથાર્થ રૂપે કેવી રીતે માની શકાય ? અહીં "મન્યે" આ ક્રિયાપદ વિતર્કાર્થમાં વપરાયું છે

"तेणं कालेणं तेण समएणं सामी समोसढे, परिसा जाव पडिगया" જ્યારે લોકોમાં આ પ્રકારની ચર્ચા ચાલી રહી હતી, તે કાળે અને તે સમયે

समये स्वामी समवसृतः पर्षत् धर्मोपदेशं श्रोतुं निर्गच्छति, धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जहा बितियसए नियंठुद्देसए जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ, बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, एव जाव परूवेइ'—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम यथा द्वितीयशतके निर्ग्रन्थोदेशके पञ्चमे यावत् भिक्षार्थम् अटन्—गृहाद् गृहान्तरं परिभ्रमन् बहुजनशब्दं निशाम्यति—शृणोति, बहुजनः अन्योऽन्यस्य एवम् आख्याति, एवं यावत् भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति-एवं खलु देवाणुप्पिया! सिवे रायरिसी एवं

कहा सुनी हो रही थी—कि उसकाल और उस समय में महावीर स्वामी वहां हस्तिनापुर नगर में पधारे, परिषदा—जन समूह धर्मोपदेश सुनने के लिये प्रभु के पास आई, और धर्मोपदेश सुनकर फिर वह वापिस अपने २ स्थान पर चली गई 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जहा बितियसए नियंठुद्देसए जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ, बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, एव जाव परूवेइ' उस काल और उस समय में श्रमण भगवान महावीर के बडे शिष्य जो इन्द्रभूति नाम के अनगार थे वे जैसा कि द्वितीय शतक में पांचवे निर्ग्रन्थोदेशक में कहा गया है उसके अनुसार भिक्षा के लिये एक घर से दूसरे घर फिरते हुए आये उन्होंने उस समय उन अनेक मनुष्यों की बातचीत के शब्दों को सुना—वे परस्पर में कह रहे थे कि 'एवं खलु देवाणुप्पिया! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ,

મહાવીર પ્રભુ હસ્તિનાપુર નગરમાં પધાર્યા. પ્રખદા (જનસમૂહ) તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને તથા તેમની ધર્મદેશના સાંભળવાને માટે તેમની પાસે પહોંચી ગઈ વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા પ્રભુના ધર્મોપદેશ સાંભળીને લોકો પોત પોતાને ઘેર પાછાં ફર્યા. 'तेण कालेण तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासो जहा वितियसए नियंठुद्देसए जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ, बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ, एव जाव परूवेइ" તે કાળે અને તે સમયે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ઇન્દ્રભૂતિ અણુગાર (ગૌતમ સ્વામી) નામના જે શિષ્ય હતા, તેઓ બીજા શતકના નિર્ગ્રંથોદ્દેશક નામના પાંચમા ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણેની પદ્ધતિથી ગોચરીને માટે નીકળ્યા. ગોચરીને માટે હસ્તિનાપુર નગરના એક ઘેરથી બીજા ઘેર ફરતા એવાં તે ઇન્દ્રભૂતિ અણુગારે અનેક મનુષ્યોની આ પ્રકારની વાતચીત સાંભળી.—एवं खलु देवाणु-

आइक्खइ' जाव परूवेइ'–भो देवानुप्रियाः! एवं खलु पूर्वोक्तरीत्या शिवो राजर्षिः एवम्–उक्तप्रकारेण आख्याति, यावत् भापते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति–'अत्थिणं देवाणुप्पिया! तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं?' भो देवानुप्रियाः! अस्ति संभवति खलु तदेव–पूर्वोक्तवदेव यावत्–मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्–यत्–अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राः सन्ति, तेन परं व्युच्छिन्नाः द्वीपाश्च, समुद्राश्च इति, तत् कथमेतत् मन्ये अहम्, एवं? सत्यमेवैतत् शिवराजर्षिकथनमितिकथं सत्यतया मन्ये प्रमाणाभावत् इति लोक-वाक्यम्। 'तएणं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, जाव सड्ढं जहा नियंठुद्देसए जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं भंते! एवं?' ततः खलु भगवान् गौतमो भिक्षार्थं भ्रमन् बहुजनस्य अन्तिके–

जाव परूवेइ' हे देवानुप्रियो! शिवराजऋषि इस प्रकार से कह रहे हैं यावत् भाषण कर रहे हैं, प्रज्ञापित कर रहे हैं और प्ररूपित कर रहे हैं कि 'अत्थि णं देवाणुप्पिया! तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य से कहमेयं मन्ने एवं' मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ हैं सो में ऐसा उनसे जानता और देखता हूं कि इस लोक में सात ही द्वीप हैं और सात ही समुद्र हैं–इन के बाद फिर द्वीप समुद्र नहीं है, सो मैं उन के इस कथन को "यह सत्य ही है" ऐसा कैसे मानूं–क्यों कि इस में कोई प्रमाण तो वे उपस्थित करते नहीं हैं। 'तएणं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म जाव सड्ढं जहा नियंठुद्देसए जाव तेणपरं वोच्छिन्ना, दीवा य समुद्दा य से कहमेयं भंते! एवं' इस प्रकार से लोकवाक्य को सुनकर और

प्पिया! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ-अत्थिणं देवाणुप्पिया! तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दाय कहमेयं मन्ने एवं" હે દેવાનુપ્રિયો! શિવરાજ ઋષિ આ પ્રમાણે કહે છે, ભાખે છે, પ્રજ્ઞાપિત કરે છે અને પ્રરૂપિત કરે છે કે 'મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયેલ છે તે જ્ઞાન અને દર્શનના પ્રભાવથી હું જાણી શકું છું અને દેખી શકું છુ આ લોકમાં સાત જ દ્વીપ છે અને સાત જ સમુદ્રો છે. તેનાથી વધારે દ્વીપો પણ નથી અને સમુદ્રો પણ નથી.' તેમના આ કથનને હું કેવી રીતે સત્ય માની શકુ? તેઓ તેમના આ કથનને પુરવાર કરવા માટે કોઈ પ્રમાણ તો બતાવતાં જ નથી. પ્રમાણને અભાવે તેમની તે વાત કેવી રીતે સ્વીકાર્ય બની શકે?–

"तएणं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाव सड्ढं जहा नियंठुद्देसए जाव तेण परं वोच्छिन्ना दिवा समुद्दाय-से कहमेयं भंते!

समीपे, एतमर्थ–शिवराजर्ष्युक्तं बहुजनमुखात् श्रुत्वा, निशम्य हृदि अवधार्य यावत्-श्रद्धः–जातश्रद्धः, जातसंशयः, जातकुतूहलः, इत्यादि, यथा निर्ग्रन्थोद्देशके–द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशके कथितं तथाऽत्रापि विज्ञेयम्, यावत् भिक्षां गृहीत्वा समागतो गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम् अवादीत्–भगवतः समीपे समागत्य हे भदन्त ! हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकादिमार्गेषु बहुजनः एवमाख्याति, भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति यत्–शिवोराजर्षिः एवमाख्याति यत् मम अतिशयं ज्ञानदर्शन समुत्पन्न यत्–अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राः, तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्च इति, तत्कथमेतत्–

उसे हृदय में धारण कर वे गौतम श्रद्धावाले, संशयवाले एवं कुतूहलवाले हो गये इत्यादि जैसा निर्ग्रन्थोद्देशक में–द्वितीयशतक के पांचवें उद्देशक में कहा है उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये–यावत् वे भिक्षा को लेकर आये और आकर उन्होंने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की–उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर के फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार कहा–हे भदन्त ! हस्तिनापुर नगर में शृङ्गाटक आदि मार्गों पर अनेक जन इस प्रकार से आपस में कह रहे थे, भाषण कर रहे थे, प्रज्ञापित एवं प्ररूपित कर रहे थे कि शिवराजऋषि ऐसा कहते हैं कि मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ है सो उनसे मैं ऐसा जानता और देखता हूं कि इसलोक में सात ही द्वीप और सात ही समुद्र हैं इन के विना न द्वीप हैं और न समुद्र हैं–सो उनका

एवं" આ પ્રકારનાં તે માણસોના શબ્દો સાંભળીને અને તેમને હૃદયમાં ધારણ કરીને તે ગૌતમસ્વામીના મનમાં શ્રદ્ધા, સંદેહ અને કુતૂહલના ભાવો ઉત્પન્ન થયા. બીજા શતકના પાંચમાં નિર્ગ્રંથોદ્દેશકમાં કહ્યા અનુસારનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે– તેઓ ગોચરી કરીને પાછાં ફર્યાં ત્યાર બાદ તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું–"હે ભગવન્ ! હસ્તિનાપુર નગરના શૃંગાટક ત્રીક–ચતુષ્ક આદિ માર્ગો પર અનેક લોકો આ પ્રમાણે કહેતા હતા, ભાષણ કરતા હતા, પ્રજ્ઞાપિત અને પ્રરૂપિત કરતા હતા કે શિવરાજ ઋષિ એવું કહે છે, એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. તેના પ્રભાવથી હું એ વાત જાણી દેખી શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપ છે અને સાત જ સમુદ્ર છે. તેના કરતાં વધારે દ્વીપો કે સમુદ્રો નથી." હે ભગવન્ ! શું તેમનું કથન

एवं? सत्यमेवैतत् किम्? भगवानाह-'गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी'-हे गौतम! इति संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जं णं गोयमा! से बहुजणे अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, तंचेव सव्वं भाणियव्वं जाव भंडनिक्खेवं करेइ' हे गौतम! यत् खलु स बहुजनः अन्योऽन्यस्य एवम्-उक्तप्रकारेण आख्याति, तदेव-पूर्वोक्तं सर्वमेव भणितव्यम् यावत्-स शिवो राजर्षिः पूर्वोक्तरीत्या भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा 'हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिग तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य' हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटकत्रिक तदेव यावत्-चतुष्कचत्वरमहापथपथेषु शिवो राजर्षिः बहुजनस्य एवमाख्याति, यत्-मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्-

---

ऐसा कहना क्या सत्य है तब भगवान् ने उनसे 'गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' हे गौतम! ऐसा सम्बोधित करते हुए कहा-'जं णं गोयमा! से बहु जणे अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, तंचेव सव्वं भाणियव्वं जाव भंडनिक्खेवं करेइ' हे गौतम! जो वे मनुष्य परस्पर में एक दूसरे से पूर्वोक्तरूप में कहते हैं वह पूर्वोक्त सब कथन वहां पर कर लेना चाहिये-यावत् वे शिवराजऋषि पूर्वोक्तिरीति से आकर के अपने भाण्डों को रख देते हैं. और रखकर 'हत्थिणाउरे नयरें सिंघाडगतिग तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, वे हस्तिनापुर नगर में शृङ्गाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ एवं पथ ऊपर ऐसा अनेक जनों से कहते हैं-कि मुझे अतिशय ज्ञान, दर्शन उत्पन्न हुआ है-सो मैं ऐसा जानता देखता हूं कि इस लोक में सात

સત્ય છે? "गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी" त्यारे "હે ગૌતમ! એવું સંબોધન કરીને મહાવીર પ્રભુએ તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો "जं णं गोयमा! से बहुजणे अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ. तंचेव सव्वं भाणियव्वं जाव भंडनिक्खेवं करेइ" હે ગૌતમ! તે લોકો અન્યોન્યને આ પ્રમાણે જે કહે છે. અહીં "શિવરાજઋષિએ તાપસાશ્રમમાં આવીને પોતાનાં પાત્રો અને ઉપકરણો ભૂકી દીધાં" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ત્યાર બાદ તે "हत्थिणाउरे नयरे सिंघाडगतिग तंचेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य" હસ્તિનાપુર નગરના શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને રાજમાર્ગ ઉપર અનેક લોકોને એવું કહેવા લાગ્યો કે "મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. તેના પ્રભાવથી હું જાણી-દેખી શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપો અને સાત જ

अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्राश्च सन्ति, तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च समुद्राश्चेति। 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए, एयमट्ठं सोच्चा निसम्म तंचेव सव्वं भाणियव्वं जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य तं णं मिच्छा' ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अन्तिके-समीपे एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा, निशम्य -हृदिअवधार्य तदेव-पूर्वोक्तरीत्या सर्वं भणितव्यम्, यावत्-अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राः सन्ति, तेन परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्चेति, तत् खलु सर्वं मिथ्या असत्यमेव, तथा च शिवराजर्षिणा यत् प्रतिपादितं-सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्रा इति, तन्मिथ्यैव तदन्येषामपि द्वीपसमुद्राणां सद्भावादिति-भावः तदेव विशदयन्नाह-'अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि'-

---

द्वीप हैं और सात ही समुद्र हैं- इनके आगे और द्वीप समुद्र नहीं हैं-'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म तचेव सव्वं भाणियव्वं, जाव तेण परं वोच्छिन्ना, दीवा य समुद्दा य, तं णं मिच्छा' सो इस शिवराजऋषि के पास इस प्रकार की बात को सुनकर जो वे लोग ऐसा कहते हैं-यहां पर पूर्वोक्त सब कथन कहना चाहिये यावत् इनके द्वीप समुद्र नहीं हैं-सो उनका ऐसा कथन सब मिथ्या है। शिवराजऋषि का ऐसा कथन मिथ्या इसलिये है कि इनके आगे भी अन्य द्वीप और समुद्रों का सद्भाव है। इसी बात को सूत्रकार विशदरूप से प्रकट करने के लिये कहते हैं-'अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि' हे गौतम! मैं तो ऐसा कहता हूं यावत्-ऐसा भाषण करता हूं ऐसा प्रज्ञापित करता हूं, एवं ऐसा प्ररूपित करता हूं कि 'एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा,

---

સમુદ્રો છે. ત્યાર બાદ બીજો એકે દ્વીપ પણ નથી અને સમુદ્ર પણ નથી. "तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म तचेव जाव सव्वं भाणियव्वं, जाव तेण पर वोच्छिन्ना, दीवा य समुद्दा य, तं णं मिच्छा" શિવરાજ ઋષિની પાસે આ પ્રકારની વાત સાંભળીને અને હૃદયમાં ધારણ કરીને તે લોકો "ત્યાર બાદ દ્વીપ પણ નથી અને સમુદ્ર પણ નથી" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું જે કથન કરે છે, તે તેમનું કથન સત્ય નથી પણ મિથ્યા કથન જ છે. શિવરાજર્ષિનુ આ કથન મિથ્યા હોવાનું કારણ એ છે કે આ સાત દ્વીપો અને સાત સમુદ્રો ઉપરાંત બીજાં પણ અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો આ લોકમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એજ વિષયનુ સૂત્રકાર હવે વિસ્તારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરે છે-

"अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि" હે ગૌતમ! હું તો એવું કહું છું, એવું પ્રતિપાદન કરું છું, એવું પ્રજ્ઞાપિત કરું છું અને

हे गौतम ! अहं पुनरेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि यावत्-भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि,-एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा संठाणओ एगविहिविहाणा, वित्थारओ अणेगविहिविहाणा' एवं खलु वक्ष्यमाणरीत्या जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः, लवणादिकाः समुद्राश्च संस्थानतः आकारेण वृत्ताकारतया एकविधिविधानाः एकेन विधिना-प्रकारेण विधानं व्यवस्थानं येषां ते तथाविधाः एक सदृशा सन्तीत्यर्थः, किन्तु विस्तारतः दैर्घ्येण विशालतया अनेकविधिविधानाः-अनेकेन विधिना-प्रकारेण विधानं येषां ते तथाविधाः नैकसदृशाः सन्तीत्यर्थः, तेषां द्विगुणद्विगुणविस्तारत्वात्, 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव सयंभूरमणपज्जवसाणा, अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो ?' एवं-

संठाणओ एगविहिविहाणा, वित्थारओ अणेगविहिविहाणा' कि इस लोक में-मध्यलोक में जम्बूद्वीप आदि द्वीप और लवणसमुद्र आदि समुद्र संस्थान-आकार की अपेक्षा एक जैसे एवं विस्तार की अपेक्षा अनेक प्रकार के हैं। क्यों कि इनका विस्तार दूना २ कहा गया है। द्वीप की अपेक्षा समुद्र का और समुद्र की अपेक्षा द्वीप का इस प्रकार से विस्तार-विशालता इनकी सिद्धान्तकारों ने कही है। 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव सयंभूरमणपज्जवसाणा, अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो !' इस प्रकार से जीवाभिगम सूत्र में वर्णित रीति के अनुसार इस तिर्यग्लोक में-मध्यलोक में स्वयंभूरमण तक असंख्यात द्वीपों और असंख्यात समुद्रों का अस्तित्व प्रकट किया गया है. जीवाभिगम सूत्र का पाठ जो कि यहां तृतीय प्रतिपत्ति

એવું પ્રરૂપિત કરૂં છું કે "एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा, संठाणओ एगविहिविहाणा, वित्थारओ अणेगविहिविहाणा" આ લોકમાં-મધ્યલોકમાં જંબૂદ્વીપ આદિ જે દ્વીપો અને લવણસમુદ્ર આદિ જે સમુદ્રો છે, તેઓ સંસ્થાન (આકાર) ની અપેક્ષાએ એક સરખા આકારવાળા-ચૂડીના આકારના-છે. પરન્તુ તેઓ વિસ્તારની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારના છે, કારણ કે તેમનો બમણો બમણો વિસ્તાર કહ્યો છે. દ્વીપ કરતાં સમુદ્રનો અને સમુદ્ર કરતાં દ્વીપનો આ પ્રકારનો વિસ્તાર (વિશાળતા) સિદ્ધાંતકારોએ કહેલ છે. "एवं जहा जीवाभिगमे जाव सयंभूरमणपज्जवसाणा, अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो !" આ રીતે જીવાભિગમ સૂત્રમાં વર્ણિત રીત અનુસાર આ તિર્યગ્લોકમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીમાં અસંખ્યાત દ્વીપો અને અસંખ્યાત સમુદ્રોનું અસ્તિત્વ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. જીવા-

पूर्वोक्तरीत्या यथा जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ यावत्-स्वयम्भूरमण-पर्यवसानाः स्वयम्भूरमणनामकसमुद्रपर्यन्ताः अस्मिन् तिर्यग्लोके असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः भो श्रमण ! आयुष्मन् !

तथा चोक्तं जीवाभिगमे-'दुगुणादुगुणं पडुप्पाएमाणा २ पवित्थरमाणा ओभासमाणवीइया, बहुप्पलकुमुदनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयसयपत्त-सहस्सपत्त सयसहस्सपत्तपप्फुलकेसरोववेया, पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता, पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्तोत्ति' द्विगुणद्विगुणाः प्रतिपद्यमानाः प्रविस्तरन्तः अवभासमानवीचयः-शोभमानतरङ्गः इति समुद्रविशेषणम्, बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्रप्रफुल्लकेशरोपचिताः, बहूनाम् अनेकेषाम् उत्पलादीनाम्, प्रफुल्लानां विकसितानां यानि केशराणि तैरुपचिता व्याप्ता ये ते तथाविधाः सन्तीत्यर्थः, प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवरवेदिका परिक्षिप्ताः, प्रत्येकं प्रत्येकं वनषण्डपरिक्षिप्ता द्वीपा समुद्राश्च सन्ति, इत्यादि-सर्वं तत्रत्य तृतीयप्रतिपत्तितोऽवगन्तव्यम्। गौतमः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सरसाइं पि, अरसाइं पि, सफासाइं पि, अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइं, अन्नमन्न-

---

में कहा गया है. इस प्रकार से है 'दुगुणादुगणं पडुप्पाएमाणा २ पवित्थरमाणा, ओभासमाणवीईया, बहुप्पलकुमुदनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयसयपत्ता, सहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपप्फुलकेसरोववेया, पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ता पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता त्ति' इस पाठ में समुद्रों और द्वीपों के विषय में कथन किया गया है। 'ओभासमाणवीईया' तक के विशेषण समुद्रों के संबंध में और बाकी के विशेषण द्वीपों के संबंध में कहे गये हैं।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि सगंधाइं पि अगंधाइं पि, सरसाइंपि अरसाइंपि, सफासाइंपि अफासाइंपि

भिगम सूत्रमां आ विषयने अनुलक्षीने नीचे प्रमाणे कह्युं छे- "दुगणा दुगणं पडुप्पाएमाणा २ पवित्थरमाणा, ओभासमाणवीईया, बहुप्पलकुमुदनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयसयपत्ता, सहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपप्फुलकेसरोववेया, पत्तेय पत्तेयं पउमवरवेइया परिक्खित्ता, पत्तेयं पत्तेय वणसंडपरिक्खित्ता, त्ति" आ सूत्रपाठ द्वारा समुद्रो अने द्वीपोना विषे कथन करवामां आव्युं छे. "ओभासमाणवीईया" आ विशेषण पर्यन्तनां विशेषणो समुद्रोने लागू पडे अने बाकीनां विशेषणो द्वीपोने माटे वपरायां छे.

गौतम स्वामीनो प्रश्न—"अत्थिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सरसाइं पि अरसाइं पि सफासाइं

पुट्ठाइं, जाव घडत्ताए चिट्ठंति ?' हे भदन्त ! अस्ति-संभवति खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे द्रव्याणि किं सवर्णान्यपि भवन्ति, अवर्णान्यपि भवन्ति, एवमेव सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि, अन्योन्यबद्धानि-परस्परगाढाश्लेषेण संबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि, यावत्-श० १-उ० ६ अन्योन्यावगाढानि-परस्पर-मेकीभावं प्राप्तानि अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धानि-अन्योन्यं स्निग्धतया संबद्धानि, अन्योन्यसमभरघटतया, समो न विषमः घटस्य सर्वदेशाश्रितत्वेन भरो जलसमुदायो यत्र स समभरः, सर्वथा भृतो वा समभरः समशब्दोऽत्र सर्वार्थवाचकः, स चासौ घटश्चेति समभरघटः, तस्य भावस्तत्ता तया, सर्वथा भृतघटाकार-तयेत्यर्थः तिष्ठ-

अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति' हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में क्या वर्णसहित, वर्णरहित, गंधसहित, गंधरहित, रससहित, रसरहित और स्पर्शसहित, स्पर्शरहित भी द्रव्य परस्पर गाढश्लेष से संबद्ध हो कर तथा आपस में स्पृष्ट होकर रहते हैं ? यहां यावत् शब्द से-'अन्योन्यावगाढानि, अन्योन्यस्नेहप्रति-बद्धानि, अन्योन्यसमभर" इन पदों का संग्रह हुआ है। परस्पर में एकीभाव को प्राप्त हो कर रहना इसका नाम अन्योन्यावगाढ है, तथा परस्पर में स्निग्ध गुणको लेकर संबद्ध होकर रहना इसका नाम अन्यो-न्यस्नेहप्रतिबद्ध है। तात्पर्य-पूछनेका यह है कि जिस प्रकार घट में भरा हुआ जल उस घट में सम्पूर्णरूप से भरा रहता है-वह उसमें सम विषम रूप से भरा हुआ नहीं रहता है-किन्तु घट के सर्वदेशों में व्याप्त होकर भरा रहता है-अथवा सर्वथा भरा रहता है-यहां सम शब्द सर्व अर्थका

पि अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति ?" હે ભગવન્ ! શું જંબૂદ્વીપમાં વર્ણસહિત, વર્ણરહિત, ગંધ સહિત, ગંધરહિત, રસસહિત, રસરહિત, સ્પર્શસહિત અને સ્પર્શરહિત દ્રવ્યો પણ પરસ્પર ગાઢ શ્લેષથી સંબદ્ધ થઈને તથા આપસમાં સ્પૃષ્ટ થઈને (એક બીજાને સ્પર્શીને) રહેલાં હોય છે ખરાં ? અહીં "जाव (यावत्) પદથી "अन्योन्यावगाढानि, अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धानि, अन्योन्यसमभर" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.

પરસ્પરમાં ઐકય ભાવથી યુક્ત થઈને રહેવું તેનું નામ 'અન્યોન્યાવગાઢ' છે. તથા સ્નિગ્ધતા (ચિકાશ) ના ગુણને લીધે સંબદ્ધ થઈને રહેવું તેનું નામ "અન્યોન્ય સ્નેહપ્રતિબદ્ધ" છે. આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે જેવી રીતે ઘડામાં ભરેલું પાણી તે ઘડામાં સંપૂર્ણ રૂપે ભરેલું રહે છે તે તેમાં સમ વિષમ રૂપે ભરેલું રહેતું નથી, પરન્તુ ઘડાના સર્વ દેશોમાં વ્યાપેલું હોય છે અથવા સંપૂર્ણ રૂપે ભરેલું રહે છે (અહીં "સમ" પદ 'સર્વ'

न्ति ? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम ! हन्त-सत्यम्, अस्ति-सम्भवति खलु द्रव्याणि पुद्गलात्मकानि, वर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति सन्ति, धर्मास्तिकायादीनि च द्रव्याणि अवर्णाऽगन्धाऽरसाऽस्पर्शानि सन्ति, तानि च उभयानि द्रव्यानि अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् समभरघटतया तिष्ठन्ति, गौतमः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! लवणसमुद्दे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सरसाइ पि, अरसाइं पि, सफासाइं पि, अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइं, अन्नमन्नपुट्ठाइ जाव घडत्ताए चिट्ठंति ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु लवणसमुद्रे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि, सरसान्यपि, अरसान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि अन्योन्यबद्धानि, यावत् समभरघटतया तिष्ठन्ति किम् ? भगवान् आह-हंता अत्थि' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, अस्ति-संभवति खलु लवणसमुद्रे पुद्गलात्मकानि द्रव्याणि वर्णगन्धरसस्पर्शसहितानि भवन्ति, धर्मास्तिकायादीनिच द्रव्याणि वर्णगन्धरसस्पर्शरहितानि भवन्ति तानिच उभयान्यपि परस्परबद्धानि परस्परस्पृष्टानि, यावत् समभरघटतया तिष्ठन्ति, इतिभावः । गौतमः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! धायइसंडे दीवे दव्वाइ सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, सगंधाइं पि, अगंधाइं पि, सरसाइं पि, अरसाइं पि, सफासाइ पि, अफासाइं पि, अन्नमन्नबद्धाइ, अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति ? एवं चेव जाव सयंभूरमणसमुद्दे ?' हे भदन्त ! अस्ति-संभवति खलु धातकीखण्डे द्वीपे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अव-

वाचक है। उसी प्रकार से जीवपुद्गलादिक द्रव्य क्या इस जम्बूद्वीप में इसी प्रकार से भरे होकर रहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जाव हंता, अत्थि' है गौतम ! जंबूद्वीप से लेकर धातकीखण्ड में और स्वयंभूरमण समुद्र तक में अर्थात्-समस्त असंख्यात द्वीपसमुद्रों में वर्ण, गध, और रस स्पर्श युक्त पुद्गल द्रव्य एवं वर्ण, गंध, रस, स्पर्श रहित धर्मास्तिकायादिय द्रव्य ये दोनों प्रकार के द्रव्य अन्योन्य बद्ध एवं अन्योन्य स्पृष्ट होकर यावत्-समभर घट की तरह रहते हैं। तात्पर्य कहने का

અર્થનું વાચક છે) એજ પ્રમાણે શું જીવપુદ્ગલાદિક દ્રવ્ય પણ આ જંબૂદ્વીપમાં સંપૂર્ણ રૂપે ભરેલું રહે છે ખરું ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"जाव हता, अत्थि" હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપથી લઇને ધાતકી ખંડ પર્યન્તમાં અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્તના અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શયુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્ય, અને વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શરહિત ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્ય, આ બન્ને પ્રકારનાં દ્રવ્યો અન્યોન્ય બદ્ધ અને અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ થઇને સમભર ઘડાની જેમ રહે છે.

र्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि, सरसान्यपि, अरसान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि. अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् समभरघटतया किं तिष्ठन्ति? एवमेव-तथैव-पूर्वोक्तरीत्या यावत्-स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यन्तेष्वपि सर्वेषु द्वीपेषु समुद्रेषु च द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि, सगन्धान्यपि, अगन्धान्यपि, सरसान्यपि, अरसान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि, अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् समभरघटतया तिष्ठन्ति किम्? भगवानाह-'जाव हंता, अत्थि' हे गौतम! यावत्-धातकीखण्डे द्वीपे, स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यन्तेच हन्त-सत्यम्, अस्ति-संभवति-द्रव्याणि पुद्गलात्मकानि वर्णगन्धरसस्पर्शसहितानि भवन्ति, धर्मास्तिकायादीनिच द्रव्याणि वर्णगन्धरसस्पर्शरहितानि भवन्ति, तानि च उभयान्यपि अन्योन्यबद्धानि, अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् समभरघटतया तिष्ठन्तीति भावः 'तएणं सा महतिमहालिया महच्चपरिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, जामेव दिसं पाउब्भूआ, तामेव दिसं पडिगया' ततः खलु सा. या गौतममहावीरयोः प्रश्नोत्तरसमये तत्रस्थिता सा महातिमहालया-अतिविशाला महापर्षत् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे एतम्-पूर्वोक्तम्

यह है कि जीवादिक समस्त मूर्त अमूर्त द्रव्य लोकाकाश में परस्पर में संबद्ध और स्पृष्ट होकर रहते हैं फिर भी ये अपने २ स्वभाव को नहीं छोडते हैं। अतः इस प्रकार से रहने में इनमें किसी भी प्रकार की बाधा नहीं आती है। 'तएणं सा महतिमहालिया महच्चा परिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया-तामेव दिसं पडिगया' इस प्रकार गौतम एवं महावीर के प्रश्नोत्तर के समय में वहां उपस्थित हुए अतिविशाल जनपरिषदा श्रमण भगवान्

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવાદિ સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત દ્રવ્ય લોકાકાશમાં પરસ્પરની સાથે સંબદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ થઈને રહે છે, છતાં પણ તેઓ પોતપોતાનો સ્વભાવ છોડતાં નથી. તેથી આ પ્રમાણે રહેવામાં તેમને કોઈ બાધા નડતી નથી.

"तएणं सा महतिमहालिया महच्चा परिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा-निसम्म हट्ठतुट्ठा समण भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया-तामेव दिसं पडिगया". ગૌતમ સ્વામી અને મહાવીર પ્રભુ વચ્ચે આ પ્રકારના જે પ્રશ્નોત્તરો થયા; તે ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલી વિશાળ જનપ્રખદાએ સાંભળ્યા. આ પ્રકારની વાત સાંભ-

असंख्यातद्वीपसमुद्ररूपम् अर्थम्-विषयम्, श्रुत्वा, निशम्य हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टा सती श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूता, तामेव दिशं प्रतिगता, 'तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ'-ततः खलु हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटक यावत् त्रिकचतुष्कचत्वर महापथपथेषु बहुजनः अन्योन्यस्य एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्याति, यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति- 'जं णं देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ'-हे देवानुप्रियाः ! यत् खलु शिवो राजर्षिः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेणाख्याति, यावत् भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति-'अत्थिण देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणे जाव समुदाय,

---

महावीर से इस प्रकार के अर्थ को-विषय को सुनकर और उसे हृदय में धारण कर बड़ी प्रसन्न हुई बहुत संतुष्ट हुई-उसने चलते समय प्रभु को वन्दना की-उन्हें नमस्कार किया वंदना नमस्कार कर वह जहां से आई थी-वहां वापिस चली गई। 'तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' इसके बाद शृंगाटक यावत्-त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ एवं राजमार्ग इन सब रास्तों के उपर मनुष्य इस प्रकार से कहने लगे यावत् प्ररूपणा करने लगे-यहां यावत् शब्दसे 'भाषते, प्रज्ञापयति' इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है, 'जं णं देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ' हे देवानुप्रियो ! शिव राजऋषि ने जो ऐसा कहा है यावत् प्ररूपित किया है, कि- अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अइसेसे नाणे जाव समुदाय तं णो

ળીને તેમને ઘણો હર્ષ અને સતોષ થયો ત્યાર બાદ તે પ્રખદાએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને તે પ્રખદા (પરિષદ) જ્યાંથી આવી હતી ત્યા પાછી ફરી એટલે કે લોકો પેતપોતાને ઘેર પાછાં ફર્યાં. ત્યાર બાદ શું બન્યું તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે

"तएण हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ" ત્યાર બાદ હસ્તિનાપુર નગરના શ્રૃગાટકો, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને રાજમાર્ગ પર ટોળે મળીને લોકો એક બીજાને એવું કહેવા લાગ્યા, ભાષણ કરવા લાગ્યા, પ્રજ્ઞાપિત અને પ્રરૂપિત કરવા લાગ્યા કે "ज ण देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ जाव परूवेइ" હે દેવાનુપ્રિયો ! શિવરાજઋષિ એવું જે કહે છે, ભાખે છે, પ્રજ્ઞાપિત અને પ્રરૂપિત કરે છે કે "अत्थिणं देवाणुप्पिया ! ममं अइसेसे नाणे जाव समुदाय,

तं णो इणट्ठे समट्ठे ?' हे देवानुप्रियाः! अस्ति-संभवति खलु मम अतिशयं ज्ञानं दर्शनं यावत् दर्शनं समुत्पन्नम्-एवं खलु अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपा, सप्तैव समुद्राः सन्ति, तेन परं व्युच्छिन्नाः द्वीपाश्च, समुद्राश्चेति, तत् नायमर्थः समर्थः नैतत् संभवति, 'समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' श्रमणो भगवान् महावीरः, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्याति-यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति-'एवं खलु एयस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठं छट्ठेणं, तंचेव जाव भंडनिक्खेवं करेइ, करेत्ता हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगजाव समुद्दाय' एवं खलु पूर्वोक्तरीत्या एतस्य शिवस्य राजर्षेः षष्ठषष्ठेन पूर्वोक्तरीत्या यावत्-अनिक्षिप्तेन दिक्चक्रवालेन आतापयतः अन्यदा कदाचित् तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहापोहमार्गणगवेषणं कुर्वतः विभङ्गो नाम अज्ञानं समुत्पन्नम्, तेन विभङ्गज्ञानेन

इणट्ठे समट्ठे' हे देवानुप्रियो! मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुआ हैं सो उनसे मैं ऐसा जानता हूं कि इस लोक में सात द्वीप और सात समुद्र हैं, इनके बिना द्वीप समुद्र नहीं है-सो ऐसा उनका यह कथन ठीक नहीं है! परन्तु-'समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ' श्रमण भगवान् महावीर ने जो ऐसा कहा है यावत् प्ररूपित किया है कि 'एवं खलु एयस्स रायरिसिस्स छट्ठं छट्ठेणं तं चेव जाव भंडनिक्खेवं करेइ, करित्ता हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव समुद्दा य' इस राजऋषि शिव को जो कि निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या के द्वारा दिक्चक्रवाल व्रत की आराधना के निमित्त आतापना लेता रहता था अन्यदा कदाचित् तदावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से ईहा, अपोह, मार्गण एव गवेषणा करते

तं णो इणट्ठे समट्ठे" :'હે દેવાનુપ્રિયો ! મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. તેના પ્રભાવથી હું એવું જાણી દેખી શકું છું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપો અને સાત જ સમુદ્રો છે. ત્યાર બાદ એકે દ્વીપ પણ નથી અને સમુદ્ર પણ નથી" તો શિવરાજઋષિનું આ કથન સત્ય નથી, તેમનું આ કથન તો મિથ્યાકથન જ છે. પરન્તુ "समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર એવું કહે છે (યાવત્) એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે- "एवं खलु एयस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठंछट्ठेणं तंचेव जाव भंडनिक्खेवं करेइ, करित्ता हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग जाव समुद्दा य" "આ શિવરાજર્ષિ કે જે નિરન્તર છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તપસ્યા દ્વારા દિશાચક્રવાલ વ્રતની આરાધનાને નિમિત્તે આતાપના લેતાં હતાં, તેમને કોઈ એક સમયે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો. તેથી ઈહા, અપોહ, માર્ગણ

पश्यति-अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राश्च सन्ति, तेन परं न जानाति, न पश्यति, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या हस्तिनापुरे नगरे, तापसावसथे उपागत्य, भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा, हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटक यावत्-त्रिकचतुष्कचत्वर-पथेषु बहुजनस्य एवम् आख्याति-अस्ति खलु देवानुप्रियाः! मम अतिशयं ज्ञान-दर्शनं समुत्पन्नम्, एवं खलु अस्मिन् लोके सप्तैव द्वीपाः, सप्तैव समुद्राः, तेन परं व्युच्छिन्नाः द्वीपाश्च, समुद्राश्चेति, 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, जाव समुद्दाय, तं णं मिच्छा' ततःखलु तस्य शिवस्य

समय विभंग नाम का अज्ञान उत्पन्न हो गया-सो उससे ऐसा जाना और देखा कि इस लोक में सात ही द्वीप और सात ही समुद्र हैं-इनके विना न द्वीप और न कोई समुद्र हैं इत्यादि पूर्वोक्त रीति के अनुसार वह हस्तिनापुर नगर में तापसों के आश्रम में आया-आकर के उसने अपने भाण्डों को एक ओर रख दिया-फिर बाद में शृङ्गाटक यावत्-त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ एवं पथ इन रास्तों पर मिले हुए अनेक मनुष्यों से अपने इस मन्तव्य को कहने लगा-कि हे देवानुप्रियो! मुझे अतिशय ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हो चुका है-इससे मैं ऐसा जान गया हूं कि इस लोक में केवल सात ही द्वीप और सात ही समुद्र हैं-इनके सिवा द्वीप समुद्र नहीं हैं 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाव समुद्दा य तं णं मिच्छा' सो जनता

અને ગવેષણા કરતી વખતે તેને વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું. તેના પ્રભાવથી તેણે જાણ્યું કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપ અને સાત જ સમુદ્ર છે, તે સિવાય કોઈ દ્વીપ પણ નથી અને સમુદ્ર પણ નથી, ઈત્યાદિ "તે હસ્તિનાપુર નગરમાં આવ્યો," આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. ત્યાં તાપસોના આશ્રમમાં જઈને તેણે પોતાનાં પાત્રો અને ઉપકરણોને કોઈ એક જગ્યાએ મૂકી દીધાં. ત્યાર બાદ તે હસ્તિનાપુર નગરના શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને રાજમાર્ગ પર એકત્ર થયેલા જનસમૂહ પાસે પોતાનું આ પ્રકારનું મંતવ્ય પ્રકટ કરવા લાગ્યો- "હે દેવાનુપ્રિયો! મને અતિશય જ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેના પ્રભાવથી મેં એવું જાણી લીધું છે અને દેખી લીધું છે કે આ લોકમાં સાત જ દ્વીપ અને સાત જ સમુદ્રો છે ત્યાર બાદ કોઈ દ્વીપ કે સમુદ્રોનું અસ્તિત્વ નથી. "तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म, जाव समुद्दा य तं णं मिच्छा" લોકોએ જ્યારે તેમનું આ પ્રકારનું મંતવ્ય સાંભળ્યું

राजर्षेः अन्तिके-समीपे एतं पूर्वोक्तम्, अर्थम् श्रुत्वा, निशम्य हृदि अवधार्य, यावत्-सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्राश्च सन्ति ततः परं व्युच्छिन्ना द्वीपाश्च, समुद्राश्चेति लोकोऽन्योन्यस्य कथयति सप्तैव द्वीपाः सप्तैव समुद्रा इति, तत् खलु मिथ्या-असत्यमेव, वस्तुतस्तु-'समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ-जाव परूवेइ'-श्रमणो भगवान महावीरः, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्याति, यावत् भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति, 'एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा, तंचेव जाव असंखेज्जा, दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो!' एवं खलु-पूर्वोक्तरीत्या जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः, लवणादिकाः समुद्राः, तदेव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-संस्थानतः एकविधविधानाः, विस्तरतः अनेकविधविधानाः सन्ति, यावत्-स्वयम्भूरमणपर्यवसानाः अस्मिन् तिर्यग्लोके असंख्येयाः द्वीपसमुद्राः प्रज्ञप्ताः, हे श्रमण!

ने जब उनके इस प्रकार के मन्तव्य को सुना और उसे हृदय में धारण किया-सो वे लोग भी आपस में ऐसा ही कहने लगे कि इस लोक में सात ही द्वीप समुद्र हैं और द्वीप समुद्र नहीं हैं-सो ऐसा कथन असत्य ही है-वस्तुतः तो 'समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' श्रमण भगवान् महावीर जो ऐसा कह रहे हैं कि 'एवंखलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा, तंचेव जाव असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन्! इस लोक में जम्बूद्वीपादिक द्वीप और लवणसमुद्रादिक समुद्र हैं- वे सब संस्थान की अपेक्षा तुल्य हैं और विस्तार की अपेक्षा तुल्य नहीं हैं यावत् स्वयंभूरमण समुद्र पर्यन्त इस तिर्यग्लोक में असंख्यात द्वीप समुद्र कहे गये हैं सो ऐसा ही कथन

અને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર્યું, ત્યારે લોકો પણ અન્યોન્યને એવું જ કહેવા લાગ્યા કે "આ લોકમાં સાત જ દ્વીપ અને સાત જ સમુદ્ર છે. તે ઉપરાન્ત બીજાં દ્વીપો અને સમુદ્રો છે જ નહીં," તો આ કથન અસત્ય જ છે. "समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव परूवेइ" ખરી રીતે તો શ્રમણ ભગવાન આ પ્રમાણે જે કહે છે, જે પ્રતિપાદન કરે છે, જે પ્રજ્ઞાપિત કરે છે અને પ્રરૂપિત કરે છે, એજ સત્ય છે. મહાવીર પ્રભુ જે પ્રજ્ઞાપિત કરે છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—"एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा, लवणादिया समुद्दा, तंचेव जाव असंखेज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता समणाउसो" હે શ્રમણ આયુષ્યમન્! આ લોકમાં જે જંબૂદ્વીપાદિક દ્વીપો અને લવણાદિ સમુદ્રો છે તે બધાં આકારની અપેક્ષાએ સમાન છે, પરન્તુ વિસ્તારની અપેક્ષાએ સમાન નથી-વિવિધ વિસ્તારવાળાં છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્તમાં અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો આવેલાં છે" મહાવીર પ્રભુનું આ કથન જ સત્યઅને પ્રમાણભૂત છે."

आयुष्मन्!, 'तएणं से सिवे रायरिसी–बहुजणस्स अंतिय एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, संकिए, कंखिए, वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने, कलुससमावन्ने जाएयावि होत्था' ततः खलु स शिवो राजर्षिः बहुजनस्य अन्तिके–समीपे एतं–पूर्वोक्तम्, अर्थम् श्रुत्वा, निशम्य, शङ्कितः, काङ्क्षितः–आकाङ्क्षायुक्तः, विचिकित्सितः–विचिकित्सायुक्तः, भेदसमापन्नः, कलुषसमापन्नोजातश्चापि कालुष्यमुपगतश्चापि आसीत्, 'तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स संकियस्स, कंखियस्स, जाव कलुससमावन्नस्स से विभंगे अन्नाणे खिप्पामेव परिवडिए' ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः शङ्कितस्य, काङ्क्षितस्य, यावत्–विचिकित्सितस्य, भेदभावसमापन्नस्य, कलुषसमापन्नस्य तत् विभङ्गो नाम अज्ञानं क्षिप्रमेव–झटित्येव, परिपतितम्–विनष्टम्, 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था'–ततः खलु तस्य शिवस्य राजर्षेः अयमेतद्रूपः आध्यात्मिकः–आत्मगतः,

---

सत्य है। 'तएणं से सिवे रायरिसी बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने, कलुससमावन्ने, जाए यावि होत्था' इस प्रकार से जब शिवराज ऋषिने अनेक मनुष्यों के मुख से ऐसा सुना तब वह उसे हृदयमें धारण कर शंकित हुआ आकांक्षा युक्त हुआ, विचिकित्सायुक्त हुआ, भेदयुक्त हुआ और कालुष्ययुक्त भी हुआ–अतः 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स कंखियस्स जाव कलुस समावन्नस्स से विभंगे अन्नाणे खिप्पामेव परिवडिए' शंकित, कांक्षित, यावत्–विचिकित्सायुक्त एवं कालुष्ययुक्त उस शिवराजऋषि का वह विभंग अज्ञान परिपतित हो गया–शीघ्र ही छूट गया. 'तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था'

"तएणं से सिवे रायरिसी बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने, कलुससमावन्ने, जाए यावि होत्था" હસ્તિનાપુરના લોકોને મુખે મહાવીર પ્રભુના આ પ્રકારના મંતવ્યને શ્રવણ કરીને તથા તેને પોતાના હૃદયમા ધારણ કરીને શિવરાજઋષિનું મન શંકાથી કાંક્ષાથી અને વિચિકિત્સાથી (સંદેહથી) યુક્ત થયુ વળી તેનુ મન ભેદયુક્ત અને કલુષભાવયુક્ત પણ થયું. "तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स संकियस्स, कंखियस्स जाव कलुससमावन्नस्स से विभंगे अन्नाणे खिप्पामेव परिवडिए" શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા ભેદભાવ અને કલુષભાવથી યુક્ત થયેલા તે શિવરાજઋષિનું વિભંગ અજ્ઞાન તુરત જ પરિપતિત (નષ્ટ) થઈ ગયું "तएणं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" ત્યાર

यावत्-चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः, समुदपद्यत-समुत्पन्नः-'एवं खलु समणे भगवं महावीरे, आदिगरे, तित्थगरे. जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी, आगासगएणं चक्केणं जाव सहसंववणे उज्जाणे अहापडिरूवं जाव विहरइ' एवं खलु श्रूयते-श्रमणो भगवान् महावीरः आदिकरः-धर्मस्य आदिकर्ता, तीर्थंकरो यावत्-सर्वज्ञः, सर्वदर्शी, आकाशगतेन चक्रेण यावत्-सहस्राम्रवने उद्याने यथाप्रतिरूपं यावत् अभिग्रहम् अभिगृह्य, विहरति, 'तं महाफलं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए जाव गहणयाए' तत् महाफलम् अत्यन्तं श्रेयः खलु भविष्यति तथारूपाणाम् अर्हतां भगवतां नामगोत्रस्य यथा औपपातिके प्रतिपादनं कृतं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-एतस्य धार्मिकवचनस्य यदा श्रवणतयापि, महाफलं भवति, तदा किमुत वक्तव्यम्, अभिगमनवन्दनादेः, महा-

इसके बाद उस शिवराजऋषि को यह इस प्रकार का आध्यात्मिक-आत्मगत यावत्-चिन्तित, कल्पित, प्राथित, मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ-'एवं खलु समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव सहसंबवणे उज्जाणे अहापडिरूवं जाव विहरइ' मुझे ऐसा सुनने में आया है कि धर्म के आदि कर्त्ता, तीर्थंकर यावत्-सर्वज्ञ, सर्वदर्शी श्रमण भगवान् महावीर आकाशगत धर्मचक्र से युक्त हुए सहस्राम्रवन नाम के उद्यान में यथाप्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर विचरते हैं 'तं महाफलं खलु तहारूवाणं अरहंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए जाव गहणयाए' तो जैसा औपपातिक सूत्र में कहा गया है उसके अनुसार तथारूप अर्हन्तों के नाम गोत्र के श्रवण सेजीवों को अत्यन्तश्रेय होनेरूप जब फल की प्राप्ति होती है तो फिर

બાદ તે શિવરાજઋષિને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક (આત્મગત), ચિન્તિત, કલ્પિત પ્રાર્થિત અને મનોગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો- "एवं खलु समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव सहसंबवणे उज्जाणे अहापडिरूवं जाव विहरइ" મેં એવું સાંભળ્યું છે કે ધર્મના આદિ કર્તા, તીર્થંકર, સર્વજ્ઞ, અને સર્વદર્શી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સહસ્રામ્રવન નામના ઉદ્યાનમાં યથાપ્રતિરૂપ (સાધુને યોગ્ય એવી) આજ્ઞા લઈને વિચરી રહ્યા છે. તેમનું ધર્મચક્ર વિગેરે આકાશમાં ચાલે છે. "तं महाफलं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए जाव गहणयाए" ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા અનુસારનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ- "આ પ્રકારના અર્હંત ભગવંતોના નામ ગોત્રના શ્રવણ માત્રથી જ જો અતિશય મહાફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો તેમના એક

र्थस्य ग्रहणतया-अवधारणतया, यदा नामगोत्रस्य श्रवणेनापि महाफलं भवति तदा अभिगमनवन्दनादेः कथैवका, 'तंगच्छामिणं समणं भगवं महावीरं वंदामि जाव पज्जुवासामि' तत् तस्मात् कारणात्-गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे, यावत्-नमस्यामि, पर्युपासे, 'एयं णे इहभवेय, जाव भविस्सइ तिकट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता, जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, तावसावसहं अणुप्पविसइ' एतत् खलु भगवदभिगमनादिकं श्रेयः कारणम्, इहभवे च, परभवे च यावत्-आनुगामिकतया भविष्यति, इति कृत्वा एवमुक्तप्रकारेण संप्रेक्षते-विचार-

एक धार्मिक वचन के श्रवण से कितना बडा फल जीवों को प्राप्त नहीं होता होगा। अवश्य ही कोई अनिर्वचनीय महाफल प्राप्त होगा-इसमें तो कुछ कहना ही नहीं है। तात्पर्य यह है कि जब नाम गोत्र के श्रवण से भी महाफल होता है तो अभिगमन वन्दना आदि से तथा महार्थ के ग्रहण एवं अवधारण से जीव को महाफल प्राप्त होता ही है-इसमें तो कहना ही क्या है। 'तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि, जाव पज्जुवासामि' इसलिये मैं जाऊं और उन श्रमण भगवान् महावीर को वंदना करूं यावत्-नमस्कार करूं-और उनकी पर्युपासना करूं 'एयं णे इहभवे य जाव भविस्सइ त्ति कट्टु एवं संपेहेइ' ये मेरे लिये इस भव में शरणभूत होगें और परभवमें भी शरणभूत होगें-ऐसा शिवराज ऋषिने विचार किया 'संपेहित्ता जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तावसावसहं अणुप्पविसइ' इस प्रकार विचार करके वह

પણ ધાર્મિક વચનના શ્રવણથી પ્રાપ્ત થતાં ફળની તો વાત જ શી કરવી ! તેમની દેશના સાંભળવાથી તો જીવને અવર્ણનીય મહાફળની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થતી જ હશે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જેના નામગોત્રના શ્રવણથી પણ મહાફલ પ્રાપ્ત થતું હોય, તેમની પાસે જઈને વંદણા નમસ્કાર આદિ કરવાથી અને તેમની સમક્ષ ધર્મતત્વનુ શ્રવણ કરવાથી જીવને અત્યન્ત મહાફળની પ્રાપ્તિ થાય તેનું કલ્યાણ થઇ જાય-એમાં નવાઈ પામવા જેવું શું છે ! "તં ગચ્છામિ ણં સમણ ભગવં મહાવીરં વંદામિ, જાવ પજ્જુવાસામિ" મારે તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ જવુ જોઈએ. તેમને વંદણા અને નમસ્કાર કરવા જોઇએ. અને તેમની પર્યુપાસના કરવી જોઇએ "एयं णे इहभवे य जाव भविस्सइ त्ति कट्टु एव संपेहेइ" એમ કરવાથી આ ભવમાં અને પરભવમાં મારુ કલ્યાણ થશે. તેમને શરણે જવામાં જ મારું શ્રેય રહેલું છે. ("संपेहेत्ता जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तावसावसहं अणुप्पविसइ" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે જ્યાં તાપસાશ્રમ હતો ત્યાં જવા

यति, एवं संप्रेक्ष्य-विचार्य, यत्रैव तापसावसथः-तापसाश्रम आसीत्, तत्रैव-उपागच्छति, उपागत्य तापसावसथम् अनुप्रविशति, 'अणुप्पविसित्ता, सुबहुं लोहीलोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं च गेण्हइ' तापसावसथम् अनुप्रविश्य, सुबहु-अनेकम्-लौहीलोहकटाह-यावत् ताम्रकं भाण्डकं किढिनसांकायिकं च-वंशमय पात्रविशेषं गृह्णाति, 'गेण्हेत्ता तावसावसहाओ पडिणिक्खमइ' गृहीत्वा तापसावसथात्. प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमेत्ता, परिवडियविभंगे हत्थिणापुरं नगरं मज्झमज्झेणं निगच्छइ, निग्गच्छित्ता' तापसावसथात्-प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य परिपतितविभङ्गः परिपतितः-नष्टः विभङ्गो-मिथ्याज्ञानं यस्य स तथा विभङ्ग-ज्ञानरहितो भूत्वेत्यर्थः, हस्तिनापुरस्य नगरस्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन निर्गच्छति, निर्गत्य 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ'

जहां तपस्वियों का आश्रम था-वहां पर गया वहां जाकर वह उसमें प्रविष्ट हुआ, अणुप्पविसित्ता सुबहुं लोही, लोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं च गेण्हइ' वहां प्रविष्ट होकर उसने अपने वे अनेक लोही-तवा, लोहकटाह-कडाही, यावत् ताम्रक भाण्डक एवं वंशमयपात्रविशेष इन सबको उठाया-'गेण्हित्ता तावसावसाहाओ पडिनिक्खमइ' उठाकर वह फिर उस तापसाश्रम से बाहर निकला 'पडिनिक्खमित्ता पडिवडिय-विभंगे हत्थिणाउरं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता' बाहर निकल कर वह कि जिसका विभंगज्ञान परिपतित हो चुका है हस्तिनापुर नगर के बीचोंबीच से होकर निकला-निकलकर 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवा-

---

ઉપડયો ત્યાં જઈને તેણે તાપસોના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. "अणुप्पविसित्ता सुबहुं लोही, लोहकडाहजाव किढिणसकाइगं च गेण्हइ" ત્યા પ્રવેશ કરીને તેણે પોતાનાં તે તવા, લોહકડાહી, કડછી, તામ્રકમંડળ અને વાંસનિર્મિત પાત્રને ઉઠાવ્યાં "गेण्हित्ता तावसावसाहो पडिनिक्खमइ" અને ત્યાર બાદ તે તાપસોના આશ્રમમાંથી બહાર નીકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता पडिवडियविभंगे हत्थिणाउरं नयरं मज्झं मज्झेणं निगच्छइ, निगच्छित्ता" જેનું વિભંગજ્ઞાન નષ્ટ થઈ ગયું છે એવો તે શિવરાજઋષિ હસ્તિનાપુર નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઈને ચાલી નીકળ્યો. આ રીતે ચાલતા ચાલતાં "जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ" તે સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો. ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કરીને તે જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજતા હતા ત્યાં.

यत्रैव सहस्राम्रवनम् उद्यानम् आसीत् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः आसीत्-तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा 'वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, नच्चासन्ने, नाइदूरे जाव पंजलिउडे पज्जुवासइ' वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने-न प्रत्यासन्ने, नातिदूरे यावत् विनयेन शुश्रूषमाणो नमस्यन् प्राञ्जलिपुटो भूत्वा पर्युपास्ते । 'तए णं समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसे य महतिमहालियाए जाव आणाए आराहए भवइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः शिवस्य राजर्षेः तस्याश्च महातिमहालयायाम्-अतिविशालायां यावत्, पर्षदि धर्मकथां कथयति, अत्र सर्वा धर्मकथा वक्तव्या धर्मकथाया अवधिमाह-'आणाए आराहओ

गच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' और निकल कर वह वहां सहस्राम्रवन उद्यान में पहुंचा कि जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे. वहां पहुंच कर उसने श्रमण भगवान् महावीर को प्रदक्षिणा पूर्वक तीन बार वन्दना की-नमस्कार किया वन्दना, नमस्कार करके वह न उनसे अधिक दूर और न अधिक पास किन्तु समुचित स्थान पर दोनों हाथजोड कर जाकर खडा हो गया-'तएणं समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसे य महतिमहालियाए जाव आणाए आराहए भवइ' तब श्रमण भगवान् महावीर ने शिवराजऋषि को उस बड़ी विशाल परिषदा में धर्मकथा कही-यहां पर सर्व धर्मकथा कहनी चाहिये यावत् 'आणाए आराहओ भवइ' वह

ગયો. "उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ." ત્યાં જઈને તેણે આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તે તેમનાથી અધિક દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં, એવાં ઉચિત સ્થાને બન્ને હાથ જોડીને ઊભો રહ્યો. "तएण समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसे य महतिमहालयाए जाव आराहए भवइ" ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે શિવરાજઋષિને તે ઘણી વિશાળ પરિષદમાં ધર્મદેશના સંભળાવી અહીં સર્વ ધર્મકથાનું વર્ણન કરવું જોઇએ તે તેમની ધર્મદેશના સાંભળીને તેમની આજ્ઞાનો આરાધક થઈ ગયો" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તેની સાથે આ સૂત્રપાઠને યોજિત કરીને તેનું વિસ્તૃત વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના ૫૬ મા પદની મેં જે પીયૂષવર્ષિણી ટીકા લખી છે. તેમાંથી જોઈ લેવું નીચેના સૂત્રપાઠ પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ સાથે અહીં યોજવો જોઇએ-

भवइ' अज्ञाया आराधको भवति, "अयमाउसो अगारसामाइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए, समणोवासएवा, समणोवासियावा विहरमाणे" इति संयोज्य अस्य विस्तृतवर्णनम् औपपातिकस्य षट्पञ्चाशत्तमे सूत्रे मत्कृतायां पीयूषवर्षिणीटीकायां विलोकनीयम्, 'तएणं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म, जहा खंदओ जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ' ततः खलु स शिवो राजर्षिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे धर्मं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य, यथा स्कन्दको राजर्षिः द्वितीये शतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादितस्थैवात्रापि शिवो राजर्षि प्रतिपत्तव्यः यावत्-उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम्-ईशानकोणम् अपक्रामति, गच्छति, 'अवक्कमेत्ता सुबहुं लोहीलोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं एगंते एडेइ', उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम्

आराधक हो जाता है- इस पाठ तक 'अयमाउसो अगारसामाइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए, समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे' इस पाठ को योजित करके. इसका विस्तृत वर्णन औपपातिक सूत्र के ५६ वें सूत्र की पीयूषवर्षिणी टीका में जो कि मेरे द्वारा रची गई है देख लेना चाहिये. 'तएणं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म, जहा खंदओ, जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ' इसके बाद वे शिवराजऋषि श्रमण भगवान् महावीर के पास धर्म श्रवण करके और उसे हृदय में धारण करके स्कन्दक के जैसे यावत् ईशान कोन में चले गये 'अवक्कमेत्ता सुबहुं लोही लोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं एगंते एडेइ' वहां जाकर उन्होंने अनेक अपने लोही, लोहकटाह यावत् किढिणसंकायिक को-वंशनिर्मित पात्रविशेष को-एकान्त में रख दिया. 'एगंते

"अयमाउसो अगारसामाइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिकूखाए उवट्ठिए, समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे"

"तएणं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म, जहा खदओ, जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिभागं अवक्कमइ" त्यार બાદ તે શિવરાજઋષિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ ધર્મશ્રવણ કરીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને સ્કન્દની જેમ (યાવત્) ઈશાન કોણમાં ચાલ્યા ગયા. "अवक्कमित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाह जाव किढिणसंकाइगं एगते एडेइ" ત્યાં જઇને તેણે પોતાનાં અનેક તવા, લોહ કડાહી, કડછીઓ, તાંબાનું કમંડળ અને કિઢિણ સંકાયિકને (વાંસનિર્મિત પાત્રવિશેષને) એકાન્ત સ્થાને

अपक्रम्य, सुबहु-अनेकम्, लौहीलोहकटाहं यावत्, किढिनसांकायिकम्-एकान्ते एडयति-स्थापयति, 'एगंते एडेत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, करेत्ता, समणं भगवं महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते, तहेव पव्वइओ, तहेव इक्कारस अंगाइं अहिज्जइ, तहेव सव्वं जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' एकान्ते तापसोचितोपकरणानि एडयित्वा-संस्थाप्य स्वयमेव पञ्चमुष्टिकम्-पञ्चमुष्टिप्रमाणं, लोचं-केशलुञ्चनं करोति, कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरम् एवं यथैव ऋषभदत्तो नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रव्रजितः तथैव शिवो राजर्षिः प्रव्रजितः, एकादश अङ्गानि अधीते, तथैव सर्वं यावत् सिद्धः मुक्तः सर्वदुःखप्रहीणश्चापि संजातः ॥ सू० ३ ॥

सिद्धिगमनयोग्य संहननादिवक्तव्यता ।

मूलम्-'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी-जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरंमि संघयणे सिज्झंति? गोयमा! वयरोसभणाराय-संघयणे सिज्झंति, एवं जहेव उववाइए, तहेव-संघयणं, संठाणं,

---

एडेत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ' एकान्त में रखकर फिर उन्होंने अपने हाथ से अपने केशों का पंचमुष्टिप्रमाण लुञ्चन किया'करित्ता, समणं भगवं महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते तहेव पव्वइओ, तहेव इक्कारस अंगाइं अहिज्जइ, तहेव सव्वं जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' पंचमुष्टि प्रमाण केशलुञ्चन करके फिर वह श्रमण भगवान् महावीर के पास नौवें शतक के ३३ वें उद्देशक में प्रव्रजित रूपसे प्रतिपादित हुए ऋषभदत्त के जैसे प्रव्रजित हो गया., ग्यारह अंगोंका उसने अध्ययन किया अन्त में वह सिद्ध, बुद्ध, मुक्त हुआ समस्त दुःखों से रहित हो गया ॥सू० ३॥

મૂકી દીધાં. "एगंते एडेत्ता सयमेव पचमुट्ठियं लोयं करेइ" ત્યાર બાદ તેણે પોતાના હાથથી જ પોતાના પાંચ મુષ્ટિપ્રમાણ કેશોનું લુંચન કર્યું. "करित्ता, समणं भगवं महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते तहेव पव्वइओ, तहेव इक्कारस अंगाइं अहिज्जइ, तहेव सव्वं जाव सव्वदुक्खप्पहीणे" ત્યાર બાદ તેણે જે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી તેનું વર્ણન તથા તેના તપ, સંયમ આદિનું વર્ણન નવમાં શતકના ૩૩ માં ઉદ્દેશામાં વર્ણિત ઋષભદેવ બ્રાહ્મણના કથન અનુસાર સમજવું પ્રવ્રજ્યા લઈને તેણે અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કર્યો અને અન્તે તે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, શીતલીભૂત અને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ગયો. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

उच्चत्तं, आउयं च परिवसणा, एवं सिद्धिगंडिया निरवसेसा भाणियव्वा जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासया सिद्धा, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०४॥

सिवो समत्तो ॥११-९

छाया—भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवम् अवादीत्-जीवाः खलु भदन्त! सिध्यन्तः कतरस्मिन् संहनने सिध्यन्ति,? गौतम! वज्रऋषभनाराच संहनने सिध्यन्ति, एवं यथैव औपपातिके तथैव संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्यंच, परिवसना, एवं सिद्धिगण्डिका निरवशेषा भणितव्या, यावत्-अव्याबाधम्, सौख्यम् अनुभवन्ति शाश्वताः सिद्धाः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० ४॥

शिवः समाप्तः ॥ ११-९।

टीका—इतः पूर्वं शिवराजर्षेः सिद्धिरुक्ता तत् प्रस्तावात् तां संहननादिभिः प्ररूपयितुमाह-'भंते' त्ति' इत्यादि, 'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी'-हे भदन्त! इत्येवम् सम्बोध्य भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जीवाणं भंते सिज्झमाणा कयरंमि संघ-

---

'भंते! त्ति भगवं गोयमे' इत्यादि।

टीकार्थ—यहां से पहिले शिवराजऋषि की सिद्धि कही गई है। अतः इस सिद्धि के प्रस्ताव को लेकर सूत्रकार उसका निरूपण संहनन आदि द्वारा इस सूत्र में कर रहे हैं-इसमें भगवान् गौतमने 'भंते.' त्ति! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी' हे भदन्त. 'ऐसा कहकर श्रमण भगवान् महावीर को पहिले वन्दना की उन्हे नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर

भंते! त्ति भगवं गोयमे " ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આગલા સૂત્રમાં શિવરાજઋષિની સિદ્ધિની વાતનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. તે સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર અહીં તે સિદ્ધિનું સંહનન આદિની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરે છે- " भंते! त्ति! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी " " હે ભગવન્ " એવું સંબોધન કરીને, ભગવાન્ ગૌતમ મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા,

यणे सिज्झंति ?' हे भदन्त ? जीवाः खलु सिध्यन्तः कतरस्मिन् संहनने सिध्यन्ति? भगवानाह-'गोयमा! वयरोसभणारायसंघयणे सिज्झंति' हे गौतम! जीवाः खलु सिध्यन्तः वज्रऋषभनाराचसंहने सिध्यन्ति, 'एवं जहेव उववाइए तहेव संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउयं च परिवसणा', एवं रीत्या पूर्वोक्तप्रकारेण यथैव औपपातिके सिद्धान् अधिकृत्य संहननादिकं प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, तत्रच संहननादिद्वाराणं संग्रहाय गाथापूर्वार्द्धमाह-संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्यंच, परिवसना, तत्र संहननमुक्तम्, संस्थानादिकन्त्वेवं वोध्यम्,-तत्र संस्थाने

उन्हों ने उनसे ऐसा पूछा-'जीवाणं भंते! सिज्झमाणा कयरंमि संघयणे सिज्झंति' हे भदन्त! जीव जब सिद्ध होने लगते हैं-तब वे कौन से संहनन से सिद्ध होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'वयरोसभणारायसंघयणे सिज्झंति' जीव जब सिद्ध होने लगते हैं-तब वे वज्रऋषभनाराचसंहनन से सिद्ध होते हैं 'एवं जहेव उववाइए तहेव संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउयं च परिवसणा' जिस प्रकार औपपातिक सूत्र में सिद्धों को लेकर संहनन आदिका प्रतिपादन किया गया है उसी प्रकार पूर्वोक्त प्रकार से यहां पर भी इनका प्रतिपादन करना चाहिये। संहनन आदि द्वारों के संग्रह के लिये यहां सूत्रकार ने यह गाथा का पूर्वार्ध कहा है-"संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्यं च परिवसना" इन द्वारों में आये हुए संहनन के विषय में तो कहा

અને વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો- "जीवा णं भंते! सिज्झमाणा कयरंमि संघयणे सिज्झंति" હે ભગવન્! સિદ્ધ ગતિમાં જતા જીવો કયા સંહનનમાંથી સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે? એટલે કે જ્યારે જીવ સિદ્ધ ગતિમાં જાય છે ત્યારે કયા સંહનનથી યુક્ત હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- वयरोसभणारायसंघयणे सिज्झति" હે ગૌતમ! સિદ્ધ ગતિમાં જતા જીવો વજ્રઋષભનારાચ સંહનનથી યુક્ત હોય છે. આ પ્રકારના સંહનનવાળા જીવો જ સિદ્ધગતિમાં જઈ શકે છે.

"एवं जहेव उववाइए तहेव संघयणं, संठाणं उच्चत्तं, आउयं च परिवसणा" જે પ્રમાણે ઔપપાતિક સૂત્રમાં સિદ્ધ થનારા જીવોના સંહનન, આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ તેમનું પ્રતિપાદન થવું જોઈએ. સંહનન આદિ દ્વારોના સંગ્રહ નિમિત્તે અહીં સૂત્રકારે ગાથાનો આ પૂર્વાર્ધ આપ્યો છે-संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्यं च परिवसना" આ પાંચ દ્વારોમાંથી સંહનન દ્વારનું તો આગળ આ પ્રમાણે

षण्णां संस्थानानाम् एकतरस्मिन् सिध्यन्ति, उच्चत्वेच जघन्येन सप्तरत्निप्रमाणे, उत्कृष्टेन तु पञ्चधनुःशतके, आयुष्ये तु जघन्येन सातिरेकाष्टवर्षप्रमाणे, उत्कर्षेण पूर्वकोटीप्रमाणे, परिवसना-वासस्तु रत्नप्रभादिपृथिवीनां सौधर्मादीनां चेषत्प्राग्भारान्तानाम् क्षेत्रविशेषाणामधः सिद्धाः न परिवसन्ति, अपितु सर्वार्थसिद्धमहाविमानस्योपरितनात् स्तूपिकाग्रादूर्ध्वं द्वादश योजनानि व्यतिक्रम्य ईषत्प्राग्भारा नाम पृथिवी पञ्चचत्वारिंशद् योजनलक्षप्रमाणाऽऽयामविष्कम्भाभ्यां वर्णतः श्वेता अत्यन्तरम्या, तदुपरियोजने लोकान्तो भवति, तस्यच योजनस्योपरितनगव्यूतोपरितनषड्भागे सिद्धाः परिवसन्तीतिभावः, । "एवं सिद्धिगंडिया निरवसेसा

जा चुका है कि जीव वज्रऋषभनाराच संहनन से सिद्ध होता है. छह संस्थानों में जीव किसी एक संस्थान से सिद्ध होता है। उच्चत्व की अपेक्षा जीव जघन्य से सात रत्नि प्रमाण उच्चत्व से सिद्ध होता है और उत्कृष्ट से पाँच सौ धनुप प्रमाण उच्चत्व से सिद्ध होता है। आयुष्य की अपेक्षा जघन्य से कुछ अधिक आठ वर्ष में सिद्ध होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटीप्रमाण आयुष्य में सिद्ध होता है। परिवसना-वास की अपेक्षा-जीव रत्नप्रभा आदि पृथिवियों के, सौधर्म आदि विमानों के और ईषत् प्राग्भारान्त क्षेत्र विशेषों के नीचे सिद्ध नहीं रहते हैं, अपि तु वे सर्वार्थसिद्धमहाविमान के उपरितन स्तूपिकाग्र से ऊंचे १२ योजन आगे जाकर ईषत्प्राग्भारा नामकी जो एक पृथिवी है, कि जो आयाम और विष्कम्भ से ४५ लाखयोजन की है, वर्ण से जो श्वेत है, अत्यन्त रम्य है, उसके ऊपर एक योजन में लोकान्त है. उस

પ્રતિપાદક કરવામાં આવી ચુકયુ છે કે જીવ વજ્રઋષભનારાચ સંહનનથી યુક્ત હોય ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે. છ સંસ્થાનો (આકારો)માંથી ગમે તે સંસ્થાનયુક્ત જીવ સિદ્ધ થઈ શકે છે. ઓછામાં ઓછા સાત રત્ની પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ ઊંચાઈવાળો મનુષ્ય સિદ્ધ થાય છે. ઓછામાં ઓછા આઠ વર્ષ કરતાં અધિક આયુષ્યવાળો અને વધારેમા વધારે પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુષ્યવાળો જીવ સિદ્ધ થાય છે રત્નપ્રભા આદિ નરકો, સૌધર્મ આદિ વિમાનો અને ઈષત્ પ્રાગ્ભારાન્ત ક્ષેત્ર વિશેષોની નીચે સિદ્ધ રહેતાં નથી, તેઓ સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના ઉપરિતન સ્તુપિકાગ્રથી ઊંચે ૧૨ યોજન આગળ જતાં જે ઈષત્પ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી આવે છે, જેની લંબાઈ પહોળાઈ ૪૫ લાખ યોજનની છે, શ્વેત વર્ણવાળી અને અત્યન્ત રમ્ય છે, તે ઈષત્પ્રાગ્ભારાની ઉપર એક યોજનના વિસ્તારમાં લોકાન્ત છે, તે યોજનમાં

भाणियव्वा, जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासयं सिद्धा,' एवं रीत्या पूर्वोक्त-संहननादिद्वारनिरूपणक्रमेण, सिद्धिगण्डिका-सिद्धिस्वरूपप्रतिपादनपरा वाक्य-पद्धतिः औपपातिके "कहिं पडिहया सिद्धा" इत्यादि सप्तोत्तरशततमगाथात आरभ्य "नित्थिण्णसव्वदुक्खा' इति सप्ततिसमाधिकैकशततम १०७-१७० गाथापर्यन्तं प्रसिद्धाऽत्रपठितव्या। तदवधिमाह-यावत् निस्तीर्णसर्वदुःखा,-जातिजरामरण-बन्धनवियुक्ता, अव्याबाधं सौख्यम् अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धाः ॥१२७॥ इति। अन्ते गौतम आह-तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० ४॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥सू० ११-९॥

योजन में उपरितन गव्यूति के उपरितन छठे भाग में सिद्ध रहते हैं। 'एवं सिद्धगंडिया निरवसेसा भाणियव्वा-जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासयं सिद्धा' इस प्रकार पूर्वोक्त संहननादि द्वार निरूपणक्रम से सिद्धिगंडिका-सिद्धि के स्वरूप को प्रतिपादन करने में तत्पर वाक्य-पद्धति जो औपपातिक सूत्र में 'कहिं पडिहया सिद्धा' इत्यादि १०७ वीं गाथा से लेकर 'नित्थिण्णसव्वदुक्खा' इस १७० वीं गाथा तक प्रसिद्ध है वहां यह पढना चाहिये., उस अन्तिम १७० वीं गाथाकी संस्कृत छाया इस प्रकार से है-"निस्तीर्णसर्वदुःखा, जातिजरामरणबन्धन-वियुक्ता, अव्याबाधं सौख्यं अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धाः" अब अन्त में

ઉપરિતન ગવ્યૂતિના (કોશના) ઉપરિતન ૬ ભાગમાં સિદ્ધો રહે છે. "एवं सिद्धिगंडिया निरवसेसा भाणियव्वा जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासयं सिद्धा" આ રીતે પૂર્વોક્ત સંહનનાદિ દ્વારા નિરૂપણ ક્રમે જે સિદ્ધિગંડિકાનું ઔપપાતિક સૂત્રમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તેનું અહીં કથન થવું જોઈએ. સિદ્ધિના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર વાકયપદ્ધતિને-વર્ણનને સિદ્ધિ ગંડિકા કહે છે. "कहिं पडिहया सिद्धा" ઈત્યાદિ ૧૦૭ ગાથાથી લઈને "नित्थिणसव्वदुक्खा" આ ૧૭૦ મી ગાથા પર્યન્તની ગાથાઓ અહીં કહેવી જોઈએ તે છેલ્લી-૧૭૦ મી ગાથાની સંસ્કૃત છાયા નીચે પ્રમાણે છે "निस्तीर्णसर्वदुःखा, जातिजरामरणबन्धनवियुक्ता, अव्याबाधं सौख्यं अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धाः." તે સિદ્ધો સર્વદુઃખોને તરી જઈને, જાતિ જરા અને મરણના બન્ધનોથી મુક્ત થઈને શાશ્વત અને અવ્યાબાધ સુખનો અનુભવ કરે છે.

गौतम प्रभु के इस कथन में सत्यताख्यापन करने के लिये 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! जैसा आपने यह कहा है वह वैसा ही है-हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह वैसा ही है" ऐसा कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ४॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतक का नववां उद्देशक समाप्त॥११-९॥

અન્તે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્! આપના દ્વારા આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન થયું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે જે કહ્યુ તે યથાર્થ જ છે," આ પ્રમાણે કહીને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૯॥

अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते

एकादशशतके दशमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्–

लोकप्रकारवक्तव्यता, क्षेत्रलोकप्रकारवर्णनम्, अधोलोकक्षेत्रलोकवक्तव्यता प्रकारः, तिर्यग्लोकवक्तव्यताप्रकारः, ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकप्रकारवर्णनम्, अधोलोक-संस्थानवर्णनम्, तिर्यग्लोकसंस्थानवर्णनम्, ऊर्ध्वलोकसंस्थानवर्णनम्, लोकसंस्था-नवर्णनम्, अलोकसंस्थानवर्णनम्, किम् अधोलोको जीवरूपो वर्तते? इत्यादि प्रश्नः, किं तिर्यग्लोको जीवरूपो वर्तते? इत्यादि प्रश्नः, किम् अलोकाकाशो जीवरूपो वर्तते इत्यादि प्रश्नः, किम् अधोलोकस्य एकस्मिन आकाशप्रदेशे जीवो वर्तते? इत्यादि प्रश्नः, किम् तिर्यग्लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जीवो वर्तते? इत्यादि प्रश्नः, लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवो वर्तते? इत्यादि प्रश्नः,

ग्यारहवें शतकके दसवें उद्देशेका प्रारंभ–

ग्यारहवें शतक के इस दशवे उद्देशक में वर्णित विषय का संक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है–लोकप्रकार कथन, क्षेत्रलोक प्रकार का वर्णन अधोलोक क्षेत्र लोक की वक्तव्यता का प्रकार., तिर्यग्लोक की वक्तव्यता का प्रकार ऊर्ध्वलोक क्षेत्रलोक के प्रकार का वर्णन. अधोलोक संस्थान का वर्णन तिर्यग्लोक संस्थान का वर्णन ऊर्ध्वलोकसंस्थान का वर्णन, लोकसंस्थान का वर्णन अलोकसंस्थान का वर्णन क्या अधोलोक जीव-रूप है? इत्यादि प्रश्न क्या तिर्यग्लोक जीवरूप है? इत्यादि प्रश्न क्या अलोकाकाश जीवरूप है? इत्यादि प्रश्न, क्या अधोलोक के एक आकाश प्रदेश में जीव रहता है? इत्यादि प्रश्न क्या तिर्यग्लोक के एक आकाश प्रदेश में जीव रहता है? इत्यादि प्रश्न लोक के एक आकाश प्रदेश में

અગિયારમાં શતકના દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

આ ઉદ્દેશામાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ લોકના પ્રકારનું કથન–ક્ષેત્રલોક પ્રકારનું વર્ણન–અધોલોક ક્ષેત્રલોકની વક્તવ્ય-તાને પ્રકાર–તિર્યગ્લોકની વક્તવ્યતાનો પ્રકાર–ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્રલોકના પ્રકારનું વર્ણન અધોલોક સંસ્થાનનું વર્ણન-તિર્યગ્લોક સંસ્થાનનું વર્ણન–ઉર્ધ્વલોક સંસ્થાનનું વર્ણન–લોકસંસ્થાનનું વર્ણન–અલોકસંસ્થાનનું વર્ણન–શું અધોલોક જીવરૂપ છે? શું તિર્યગ્લોક જીવરૂપ છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો શું અલોકાકાશ જીવરૂપ છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો શું અધોલોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં જીવ રહે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો શું તિર્યગ્લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં જીવ રહે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં શું જીવ રહે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો

अलोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवो वर्तते ? इत्यादि प्रश्नः, द्रव्यादीनामपेक्षया अधोलोकादिविचारवक्तव्यता, लोकस्य विस्तारवर्णनम्, अलोकस्य विस्तारवर्णनम्, लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जीवस्य प्रदेशाः किं परस्परसम्बद्धाः सन्ति ?। अथ किं ते परस्परं पीडामुत्पादयन्ति ? एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जघन्ये उत्कृष्टे च पदे स्थितानां जीवप्रदेशानाम्, सर्वजीवानां च अल्पबहुत्ववक्तव्यता।

लोकवक्तव्यता

मूलम्-'रायगिहे जाव एवं वयासी-कइविहेणं भंते ! लोए पण्णत्ते? गोयमा? चउव्विहे लोए पण्णत्ते, तंजहा-दव्वलोए, खेत्तलोए, काललोए भावलोए। खेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! तिविहे पण्णत्ते, तं जहा अहोलोयखेत्तलोए १, तिरियलोयखेत्तलोए २, उड्ढलोए खेत्तलोए ३। अहोलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा? सत्तविहे पण्णत्ते, तं जहा-रयणप्पभापुढवि अहोलोयखेत्तलोए, जाव अहे सत्तमापुढवि अहोलोयखेत्तलोए। तिरियलोयखेत्तलोए, णं भंते ! कइ-

---

क्या जीव रहता है ? इत्यादि प्रश्न अलोक के एक आकाश प्रदेश में क्या जीव रहता है? इत्यादि प्रश्न द्रव्यादिकों की अपेक्षा से अधोलोक आदि के विचार की वक्तव्यता लोक के विस्तारका वर्णन अलोक के विस्तार का वर्णन लोक के एक आकाश प्रदेश में क्या जीव के प्रदेश परस्पर में सम्बद्ध है? क्या वे आपस में पीडा को उत्पन्न करते हैं ? एक आकाशप्रदेश में जघन्य और उत्कृष्टपद में स्थित जीवप्रदेशों के और सर्वजीवों के अल्पबहुत्व वक्तव्यता.

અલોકના એક આકાશપ્રદેશમાં શું જીવ રહે છે ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નો દ્રવ્યાદિકોની અપેક્ષાએ અધોલોક આદિની વક્તવ્યતા, લોકના વિસ્તારનું વર્ણન, અધોલોકના વિસ્તારનું વર્ણન, લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં શું જીવના પ્રદેશો પરસ્પર સાથે સંબદ્ધ હોય છે? શું તેઓ પરસ્પર પીડા ઉત્પન્ન કરે છે એક આકાશ પ્રદેશમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં સ્થિત જીવપ્રદેશોના અને સર્વ જીવોના અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતા આ વિષયોનું આ ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

विहे पण्णत्ते? गोयमा! असंखेज्जविहे पण्णत्ते, तंजहा-जंबुद्दीवे दीवे तिरियलोयखेत्तलोए, जाव सयंभूरमणसमुद्दे, तिरियलोयखेत्तलोए। उड्ढलोगखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! पन्नरसविहे पण्णत्ते, तंजहा-सोहम्मकप्पउड्ढलोगखेत्तलोए, जाव अच्चुयउड्ढलोयखेत्तलोए, गेवेज्जविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, अणुत्तरविमाणउ लोयखेत्तलोए, इसिपब्भारपुढवि उ - लोयखेत्तलोए। अहोलोगखेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते? गोयमा! तप्पागारसंठिए पण्णत्ते। तिरियलोय-खेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते? गोयमा! झल्लरीसंठिए पण्णत्ते। उ लोयखेत्तलोय पुच्छा, उड्ढमुइंगाकारसंठिए पण्णत्ते। लोएणं भंते! किं संठिए पण्णत्ते? गोयमा! सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते, तंजहा-हेट्ठा विच्छिन्ने, मज्झे संखित्ते जहा सत्तमसए पढमुद्देसए जाव अंतं करेंति। अलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते? गोयमा! झुसिरगोलसंठिए पण्णत्ते। अहेलोयखेत्तलोए णं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? एवं जहा इंदादिसा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव अद्धासमए। तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? एवं चेव, एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि, नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमओ नत्थि। लोए णं भंते! किं जीवा जहा बितिएसए अत्थिकायउद्देसए लोयागासे नवरं अरूवी सत्तवि जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा, णो आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पएसा,

अद्धासमए, सेसं तंचेव। अलोएणं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा? एवं जहा अत्थिकायउद्देसए अलोयागासे तहेव निरवसेसं जाव अणंतभागूणे। अहेलोयखेत्तलोयस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जीवदेसा जीवप्पएसा? अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा? गोयमा! णो जीवा, जीवदेसा वि, जीवपएसा वि, अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा १ अहवा एगिंदियदेसाय, बेइंदियस्स देसे २, अहवा एगिंदियदेसा य, बेइंदियाण य देसा ३, एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणिंदिएसु जाव, अहवा एगिंदियदेसाय, अणिंदियाणय देसा, जे जीवपएसा, ते नियमा एगिंदियपएसा १ अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा २, अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियाण य पएसा ३, एवं आइल्लविरहिओ जाव पंचिंदिएसु, अणिंदिएसु, तियभंगो जे अजीवा, ते दुविहा पण्णत्ता, तंजहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, रूवी तहेव, जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पण्णत्ता, तंजहा—णो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसे २, एवं अहम्मत्थिकायस्स वि ४, अद्धासमए ५। तिरियलोयखेत्तलोयस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा? एवं जहा अहोलोग खेत्तलोगस्स तहेव, एवं उड्ढलोगखेत्तलोगस्स वि, नवरं अद्धासमओ नत्थि, अरूवी चउव्विहा, लोगस्स जहा अहेलोगखेत्तलोगस्स एगंमि आगा-

सपएसे अलोगस्स णं भंते! एगंसि आगासपएसे पुच्छा, गोयमा! णो जीवा, नो जीवदेसा, तंचेव जाव अणंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासस्स अणंतभागूणे, दव्वओ णं अहेलोगखेत्तलोए, अणंताइं जीवदव्वाइं, अणंताइं अजीवदव्वाइं, अणंता जीवाजीवदव्वा, एवं तिरियलोयखेत्तलोए वि, एवं-उड्ढलोयखेत्तलोए वि, दव्वओणं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा, नेवत्थि अजीवदव्वा, नेवत्थि जीवाजीवदव्वा, एगे अजीवदव्वदेसे, जाव सव्वागास अणंतभागूणे, कालओ णं अहेलोयखेत्तलोए न कयाइ, नासि, जाव निच्चे एवं जाव अहोलोए, भावओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंता वन्नपज्जवा, जहा खंदए जाव अणंता अगुरुयलहुयपज्जवा एवं जाव लोए, भावओ णं अलोए, नेवत्थि वन्नपज्जवा जाव नेवत्थि अगुरुलहुयपज्जवा एगे अजीवदव्वदेसे जाव अणंतभागूणे ॥सू० १॥

छाया—राजगृहे यावत्-एवम् अवादीत्-कतिविधः खलु भदन्त! लोकः प्रज्ञप्तः गौतम! चतुर्विधो लोकः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-द्रव्यलोकः, क्षेत्रलोकः, काललोकः, भावलोकः। क्षेत्रलोकः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अधोलोकक्षेत्रलोकः। तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः २, ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः ३ अधोलोकक्षेत्रलोकः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः गौतम! सप्तविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-रत्नप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, यावत्-अधःसप्तमीपृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः। तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! असंख्येयविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा जम्बूद्वीपः तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, यावत् स्वयम्भूरमणसमुद्रस्तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः। ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! पञ्चदशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-सौधर्मकल्पोर्ध्वलोकः, यावत्-अच्युतोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, ग्रैवेयकविमानोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, अनुत्तरविमानोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, ईषत्प्राग्भारपृथिव्यूर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः। अधोलोक-

क्षेत्रलोकः खलु भदन्त! किं संस्थितः प्रज्ञप्तः? गौतम! तप्राकारसंस्थितः प्रज्ञप्तः। तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः खलु भदन्त! किं संस्थितः प्रज्ञप्तः? गौतम! झल्लरीसंस्थितः प्रज्ञप्तः। ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकपृच्छा, ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थितः प्रज्ञप्तः। लोकः खलु भदन्त! किं संस्थितः प्रज्ञप्तः? गौतम! सुप्रतिष्ठकसंस्थितो लोकः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अन्ते विस्तीर्णः, मध्ये संक्षिप्तः, यथा सप्तमशतके प्रथमोद्देशके यावत् अन्तं करोति। अलोकः खलु भदन्त! किं संस्थितः प्रज्ञप्तः? गौतम! शुषिरगोलसंस्थितः प्रज्ञप्तः अधोलोकक्षेत्रलोके खलु भदन्त! किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः? एवं यथा ऐन्द्रीदिक्, तथैव निरवशेषं भणितव्यम्, यावत् अद्धासमयः,। तिर्यग्लोकक्षेत्रलोके खलु भदन्त! किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः? एवमेव, एवम् ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकोऽपि, नवरम्—अरूपिणः षड्विधाः, अद्धासमयो नास्ति। लोके खलु भदन्त! किं जीवाः, यथा द्वितीयशतके अस्तिकायोद्देशके (१०) लोकाकाशः नवरम्-अरूपिणः सप्तापि यावत् अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, नो आकाशास्तिकायः, आकाशास्तिकायस्य देशः, आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः, अद्धासमयः, शेषं तदेव, अलोके खलु भदन्त! किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः? एवं यथा अस्तिकायोद्देशके (श०२-उ० १०) अलोकाकाशस्तथैव निरवशेषं यावत्—अनन्तभागोनम्। अधोलोकक्षेत्रलोकस्य खलु भदन्त! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः, अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः? गौतम! नो जीवाः, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपि, ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः? अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशः २, अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियाणां च देशाः ३, एवं मध्यमविरहितो यावत्—अनिन्द्रियेषु यावत् अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, अनिन्द्रियाणां च देशाश्च, ये जीवप्रदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः १, अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य प्रदेशाः २, अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियाणां प्रदेशाः ३। एवम् आदि विरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियेषु, अनिन्द्रियेषु त्रिकभङ्गः, ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—रूप्यजीवाश्च, अरूप्यजीवाश्च, रूपिणस्तथैव, ये अरूप्यजीवास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नो धर्मास्तिकायः, धर्मास्तिकायस्य देशः १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः २, एवम् अधर्मास्तिकायस्यापि ४, अद्धासमयः ५। तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकस्य खलु भदन्त! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः,? एवं यथा अधोलोकक्षेत्रलोकस्य तथैव, एवम् ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकस्यापि, नवरम् अद्धासमयो नास्ति। अरूपिणश्च-

तुर्विधाः, लोकस्य यथा अधोलोकक्षेत्रलोकस्य, एकस्मिन् आकाशप्रदेशे अलोकस्य खलु भदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे पृच्छा, गौतम ! नो जीवाः, नो जीवदेशास्तदेव यावत्-अनन्तैः अगुरुकलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशस्य अनन्तभागोनः। द्रव्यतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोके अनन्तानि जीवद्रव्याणि, अनन्तानि अजीवद्रव्याणि, अनन्तानि जीवाजीवद्रव्याणि, एवं तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकेऽपि, एवम् ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकेऽपि। द्रव्यतः खलु अलोके नैव सन्ति जीवद्रव्याणि, नैव सन्ति अजीवद्रव्याणि, नैव सन्ति जीवाजीवद्रव्याणि, एकः अजीवद्रव्यदेशः यावत् सर्वाकाशानन्तभागोनः। कालतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोकः न कदाचित् नासीत्, यावत् नित्यः एवं यावत्-अधोलोके। भावतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोके अनन्तवर्णपर्यवाः, यथा स्कन्दके, यावत् अनन्ताः अगुरुकलघुकपर्यवाः, एवम्-लोके। भावतः खलु अलोके नैव सन्ति वर्णपर्यवाः यावत् नैव सन्ति अगुरुकलघुकपर्यवाः, एक अजीवद्रव्यदेशो यावत् अनन्तभागोनः ॥ सू० १ ॥

टीका—नवमोद्देशकान्ते लोकान्ते सिद्धनिवासस्य उक्तत्वेन दशमे लोकस्वरूपमेव प्ररूपयितुमाह-'रायगिहे' इत्यादि. 'रायगिहे जाव एवं वयासी-' राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समवसृतः धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत् निर्गच्छति, धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतमः पर्युपासीनः,

---

लोकवक्तव्यता-

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

टीकार्थ- नौवें उद्देशक के अन्त में ऐसा कहा है कि सिद्ध लोक के अन्त में रहते हैं-अतः उस लोक के स्वरूप को बताने के लिये सूत्रकारने इस दशवे उद्देशक का कथन किया है-'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगर में महावीर स्वामी पधारे-धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषद् आई, वह धर्मोपदेश सुनकर अपने २ स्थान को चली गई. तब विनयावनत होकर गौतम ने दोनों हाथ जोड कर प्रभु की पर्युपासना

લોક વિષયક વક્તવ્યતા—

"रायगिहे जाव एवं वयासी"

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશાને અન્તે એવો ઉલ્લેખ થયો છે કે સિદ્ધ ભગવન્તો લોકના અન્ત ભાગમા રહે છે તે સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં લોકના સ્વરૂપનુ નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે-"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમા મહાવીર સ્વામી પધાર્યા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને પરિષદ આવી, વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી ત્યાર બાદ વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને, વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામીએ

एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'कइविहे णं भंते ! लोए पण्णत्ते' कतिविधः खलु लोकः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! चउव्विहे लोए पण्णत्ते- 'हे गौतम ! चतुर्विधो लोकः प्रज्ञप्तः, तंजहा-दव्वलोए, खेत्तलोए, काललोए, भावलोए' तद्यथा-द्रव्यलोकः १, क्षेत्रलोकः २, काललोकः ३, भावलोकः ४, अथ क्षेत्रलोकमाह-'खेत्तलोए णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! क्षेत्रलोकः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ! भगवानाह-' गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! क्षेत्रलोकः खलु त्रिविधः प्रज्ञप्तः, 'तंजहा-अहोलोयखेत्तलोए १, तिरियलोयखेत्तलोए २, उड्ढलोयखेत्तलोए ३ तद्यथा-अधोलोकक्षेत्रलोकः, तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, क्षेत्ररूपो लोकः सः- क्षेत्रलोकः-

---

करते समय उनसे ऐसा पूछा-'कइविहेणं भंते ! लोए पण्णत्ते' हे भदन्त! लोक कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा-'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहे लोए पण्णत्ते' लोक चार प्रकार का कहा गया है। 'तंजहा' जो इस प्रकार से है-'दव्वलोए, खेत्तलोए, काललोए, भावलोए' द्रव्यलोक, क्षेत्रलोक, काललोक और भावलोक। अब क्षेत्रलोक के विषय में गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-'खेत्तलोए णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! क्षेत्रलोक कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहे पण्णत्ते' क्षेत्रलोक तीनप्रकार कहा गया है 'तंजहा' जो इस प्रकार से है -'अहोलोयखेत्तलोए १, तिरियलोयखेत्तलोए २, उड्ढलोयखेत्तलोए ३' अधोलोकक्षेत्रलोक १, तिर्यग्लोकक्षेत्रलोक २, और ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोक ३.

મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું- " कइविहेणं भंते ! लोए पण्णत्ते ? " હે ભગવન્ ! લોક કેટલા પ્રકારના કહ્યો છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- " गोयमा " હે ગૌતમ ! " चउव्विहे लोए पण्णत्ते-तंजहा " લોક ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે, જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે " दव्वलोए, खेत्तलोए, काललोए, भावलोए, દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાળલોક અને ભાવલોક હવે ક્ષેત્રલોક વિષે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે- ' खेत्तलोएणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते " હે ભગવન્ ! ક્ષેત્રલોક કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- " गोयमा " હે ગૌતમ ! ' तिविहे पण्णत्ते " ક્ષેત્રલોક ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે " तंजहा " તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે- " अहोलोयखेत्तलोए १, तिरियलोयखेत्तलोए २, उड्ढलोयखेत्तलोए " (૧) અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૨) તિર્યંગ્લોક ક્ષેત્રલોક અને (૩) ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્રલોક. કહ્યુ પણ છે કે

तदुक्तम्-' आगासस्स पएसा उड्ढंच अहेय तिरियलोए य। जाणाहि खेत्तलोयं, अणंतजिणदेसिणं सम्मं ॥ १॥

छाया-आकाशस्य प्रदेशाः, ऊर्ध्वंच, अधश्च तिर्यग्लोके च, जानी हि क्षेत्रलोकम् अनन्तजिनदेशित सम्यक्॥ इति, ॥ 'कालः समयादिः तद्रूपो लोकः काललोकः तथाचोक्तम्-' समयावलीमुहुत्ता दिवसअहोरत्तपक्खमासाय।

संवच्छरजुगपलिया, सागर उस्सप्पिपरियट्टा॥ १॥

छाया-समयावलिमुहूर्त्ताः दिवसाहोरात्रपक्षमासश्च।

संवत्सरः युगपल्यानि, सागरोत्सर्पिणी परिवर्ताः। इति।

परिवर्त्त इति पुद्गलपरावर्त्तः, भावरूपो लोको भावलोकः, स च द्विविधः-आगमतः, नोआगमत श्च, तत्रागमतो लोकशब्दार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तो भावरूपो लोकः, नो आगमतस्तु भावाः-औदयिकादयस्तद्रूपो लोको भावलोकः, तथा चोक्तम्-" ओदइए,

क्षेत्ररूपलोक का नाम क्षेत्रलोक है। सो ही कहा है-' आगासस्स पएसा उड्ढंच अहे य तिरियलोए य, जाणाहि खेत्तलोय अणंतजिणदेसियं सम्मं' आकाश के प्रदेश, ऊँचे, नीचे, तिरछे सर्वत्र है इसी का नाम अनन्तजिनेन्द्रों द्वारा कहा गया क्षेत्ररूप लोक है। काल, समय आदिरूप काललोक है, तथा चोक्तम्-' समयावली मुहुत्ता' इत्यादि। समय आवली, मुहूर्त्त, दिवस, अहोरात्र, पक्ष, मास, संवत्सर, युग, पल्य, सागर, उत्सर्पिणी और परिवर्तन अवसर्पिणी ये सब कालरूप लोक हैं, भावरूप लोक का नाम भाव लोक है-यह भावरूप लोक आगम और नो आगम की अपेक्षा से दो प्रकार का कहा गया है-आगम की अपेक्षा भावलोक वह है, जो लोक शब्द के अर्थ का ज्ञाता है और उसमें उपयुक्त है. नो आगमकी अपेक्षा भावलोक औदयिक आदि भावरूप है सो ही कहा है-'ओदइए'

" आगासस्स पएसा उड्ढं च अहे य तिरियलोए य, जाणाहि खेत्तलोयं अणतजिणदेसिय सम्मं " આકાશના પ્રદેશ ઊંચે, નીચે અને તિરછાં, એમ સર્વત્ર હોય છે. તેનુ જ નામ જિનેન્દ્રોદ્વારા કથિત ક્ષેત્રરૂપ લોક છે. કાળ, સમય આદિ રૂપ કાળલોક છે કહ્યું પણ છે કે- " समयावलीमुहुत्ता " ઈત્યાદિ. સમય, આવલી, મુહૂર્ત, દિવસ, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, વર્ષ, યુગ, પલ્ય, સાગર, ઉત્સર્પિણી અને પરિવર્તન (અવસર્પિણી), એ બધાં કાળરૂપ લોક છે. ભાવરૂપ લોકને ભાવલોક કહે છે. તે ભાવરૂપ લોક આગમ અને ના-આગમની અપેક્ષાએ બે પ્રકારના કહ્યો છે. આગમની અપેક્ષાએ ભાવલોક એ છે કે જે લોક શબ્દના અર્થના જ્ઞાતા હોય છે અને તેમાં ઉપયુક્ત હોય છે. નાઆગમની અપેક્ષાએ ભાવલોક ઔદાયક આદિ ભાવરૂપ છે. એજ વાત

उवसमिए, खइए य, तहा खओवसमिएय। परिणामसन्निवाए य छव्विहो भावलोगोउ" ॥ १ ॥

छाया—औदयिकः, औपशमिकः, क्षयिकश्च, तथा क्षायोपशमिकश्च, परिणामः सन्निपातश्च, षड्विधो भावलोकस्तु ॥ इति, गौतमः पृच्छति 'अहोलोयखेत्तलोए णं भंते। कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त! अधोलोकक्षेत्रलोकः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह—'गोयमा! सत्तविहे पन्नत्ते' हे गौतम! अधोलोकक्षेत्रलोकः सप्तविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा रयणप्पभापुढवि अहेलोयखेत्तलोए जाव अहे सत्तमापुढवि अहेलोयखेत्तलोए' तद्यथा—रत्नप्रभा पृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, यावत् शर्कराप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, वालुकाप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, पङ्कप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, धूमप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, तमःप्रभापृथिव्यधोलोकक्षेत्रलोकः, अधःसप्तमीपृथिव्यधोलोक-

---

इत्यादि। औदयिक औपशमिक, क्षायिक, क्षायोपशमिक, पारिणामिक, और सान्निपातिक इस प्रकार से भावलोक छह प्रकार का होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'अहोलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त! अधोलोक रूप क्षेत्रलोक कितने प्रकारका कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा!' हे गौतम! अधोलोकरूप क्षेत्रलोक 'सत्तविहे पण्णत्ते' सात प्रकार का कहा गया है। 'तंजहा' जो इस प्रकार से है—'रयणप्पभापुढवि अहेलोयखेत्तलोए' जाव अहेसत्तमा पुढवि अहेलोयखेत्तलोए रत्नप्रभापृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक यावत्—शर्कराप्रभापृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक, वालुकाप्रभापृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक पङ्कप्रभापृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक, धूमप्रभापृथिवीरूप अधोलोक क्षेत्रलोक

"ओदइए" ઈત્યાદિ દ્વારા પ્રકટ કરી છે ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક. ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક, આ રીતે ભાવલોકના છ પ્રકાર કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— "अहोलोय खेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?" હે ભગવન્! અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— "गोयमा" હે ગૌતમ! "सत्तविहे पण्णत्ते—तंजहा" અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકાર કહ્યાં છે

"रयणप्पभा पुढवि अहेलोयखेत्तलोए, जाव अहे सत्तमापुढवि अहेलोयखेत्तलोए" (૧) રત્નપ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૨) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૩) વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૪) પંકપ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૫) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, (૬) તમઃ-

क्षेत्रलोकः। तत्र अधोलोकरूप क्षेत्रलोकोऽधोलोकक्षेत्रलोकः, अत्र मेरुमध्ये किलाऽष्टकप्रदेशोरुचकस्तस्य चाधस्तनप्रतरस्याधो नवयोजनशतपर्यन्तं तिर्यग्लोकस्ततः परमधः स्थितत्वात् अधोलोकः साधिकसप्तरज्जुप्रमाणः। गौतमः पृच्छति–'तिरियलोय–खेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त! तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह–'गोयमा! असंखेज्जविहे पण्णत्ते' हे गौतम! तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः असंख्येयविधः प्रज्ञप्तः, तत्र रुचकापेक्षया अधःउपरि च नवनवयोजनशतमानस्तिर्यग् रूपत्वात् तिर्यग्लोकस्तद्रूपः क्षेत्रलोकः तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, तस्यासंख्येयविधत्वं प्रतिपादयति–'तंजहा–जंबुद्दीव-तिरियलोयखेत्तलोए, जाव सयंभूरमणसमुद्दतिरियलोयखेत्तलोए' तद्यथा–

तमः प्रभापृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक और अधः सप्तमीपृथिवीरूप अधोलोकक्षेत्रलोक मेरु के मध्य में आठ प्रदेश हैं इनका नाम रुचक प्रदेश है इसके अधस्तन प्रतर के नीचे नौ सौ योजन पर्यन्त तिर्यग्लोक है इससे नीचे स्थित होने के कारण अधोलोक कुछ अधिक सातराजूप्रमाण का है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त! तिर्यग्लोकरूपक्षेत्रलोक कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'असंखेज्जविहे पण्णत्ते' तिर्यग्लोकरूपक्षेत्रलोक असंख्यात प्रकार का कहा गया है यह तिर्यग्लोक रुचक के अधस्तम प्रतर नीचे नौ सौ योजनतक है और ऊपर में भी नौ सौ योजन तक है यह तिर्यग्रूप है इसलिये इसका नाम तिर्यग्लोक ऐसा हुआ है। यह असंख्यात प्रकार का कैसे है सो अब इसी बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं। जंबुद्दीवे "तिरि-

---

પ્રભા પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક, અને (૭) અધઃસપ્તમી (તમસ્તમપ્રભા) પૃથ્વીરૂપ અધોલોક ક્ષેત્રલોક મેરુની મધ્યમાં આઠ પ્રદેશ છે. તેમનું નામ રુચક પ્રદેશ છે તેના અધસ્તન પ્રતરની નીચે ૯૦૦ યોજનપર્યન્તમાં તિર્યગ્લોક છે. તેની નીચે રહેલો એવો અધોલોક સાત રાજૂપ્રમાણથી સહેજ મોટો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— "तिरियलोयखेत्तलोएणं भंते! कइविहे पण्णत्ते?" હે ભગવન્! તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— "गोयमा" હે ગૌતમ! "असंखेज्जविहे पण्णत्ते" તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના અસંખ્યાત પ્રકાર કહ્યા છે. આ તિર્યગ્લોક ઉપર્યુક્ત રુચક પ્રદેશના અધસ્તન પ્રતરની નીચે ૯૦૦ યોજન સુધીના વિસ્તારમાં પથરાયેલો છે. તે તિર્યગ્રૂપ (તિરકસ) હોવાથી તેને તિર્યગ્લોક કહે છે

जम्बूद्वीपतिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, यावत्-स्वयम्भूरमणसमुद्रतिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः। गौतमः पृच्छति-'उड्ढलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते ? ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! पन्नरसविहे पण्णत्ते' हे गौतम! ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः पञ्चदशविधः प्रज्ञप्तः, तत्र-तिर्यग्लोकस्योपरिदेशोनसप्त- रज्जुप्रमाणः ऊर्ध्वभागवर्त्तित्वात् ऊर्ध्वलोकस्तद्रूपः क्षेत्रलोकः ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः अथवा अधः-बाहुल्येन द्रव्याणाम् अशुभः परिणामः क्षेत्रानुभावात् यत्र लोके असौ अधोलोकः, एवं तिर्यङ्मध्यमानुभावं क्षेत्रं नातिशुभं नाप्यत्यशुभं तद्रूपोलोक-

---

यलोयखेत्तलोए, जाव सयंभूरमणसमुद्दे तिरियलोयखेत्तलोए," जंबूद्वीप तिर्यग्लोकरूपक्षेत्रलोक यावत् स्वयंभूरमणसमुद्रतिर्यग्लोकरूपक्षेत्रलोक

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-' उड्ढलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते ' हे भदन्त! ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! पन्नरसविहे पण्णत्ते' हे गौतम! ऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक १५ प्रकार का कहा गया है. ऊर्ध्वलोक का प्रमाण कुछ कम सातराजू का है। यह तिर्यग्लोक के ऊपर है। इसलिये ऊर्ध्व भागवर्त्ती होने के कारण इसका नाम ऊर्ध्वलोक हुआ है। अथवा-द्रव्यों का अशुभ परिणाम बहुत करके क्षेत्र के प्रभाव से जिस लोक में होता है वह अधोलोक है जो क्षेत्र मध्यम अनुभाव वाला होता है न अतिशुभ होता है और न अति अशुभ होता है वह

" तंजहा " ते केवी रीते असंख्यात प्रकारनो छे, ते नीचे प्रकट करवामां आव्युं छे " जंबुद्दीवतिरियलोयखेत्तलोए, जाव सयंभूरमणसमुद्दतिरियलोय- खेत्तलोए " जंबूद्वीप तिर्यग्लोक रूप क्षेत्रलोकथी लईने स्वयंभूरमणु समुद्र तिर्यग्लोक रूप क्षेत्रलोक पर्यन्तना असंख्यात तिर्यग्लोक क्षेत्रो त्यां आवेला होवाथी तेना अनेक प्रकार कह्या छे.

गौतम स्वामीनो प्रश्न—" उड्ढलोयखेत्तलोए णं भंते! कइविहे पण्णत्ते ? " हे भगवन्! ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोकना केटला प्रकार कह्या छे ?

" गोयमा " हे गौतम ! " पन्नरसविहे पण्णत्ते " ऊर्ध्वलोक रूप क्षेत्रलोकना पंदर प्रकार कह्या छे. ऊर्ध्वलोकनुं प्रमाणु सातराजू करतां कंईक ओछुं छे. ते तिर्यग्लोकनी उपर आवेलो छे आ रीते ऊर्ध्वभागमां होवाथी तेनुं नाम ऊर्ध्वलोक पडयुं छे. अथवा द्रव्योनुं अशुभ परिणाम ज्यां वधारे प्रमाणुमां जोवामां आवे छे क्षेत्रना प्रभावथी जे लोकमां द्रव्योनुं अधिक अशुभ परिणाम होय छे ते क्षेत्रने अधोलोक कहे छे. जे क्षेत्रमां द्रव्योनुं परिणाम मध्यम- स्वरूप अति शुभ पणु नहीं अने अति अशुभ पणु नहीं एवुं होय छे, ते

स्तिर्यग्लोकः, तथा ऊर्ध्वम् शुभः परिणामो द्रव्याणां बाहुल्येन यत्रासौ ऊर्ध्वलोकः, तथा चोक्तम्–'अहव अहो परिणामो खेत्ताणुभावेण जेण ओसण्णं।
असुहो अहोत्ति भणिओ दव्वाणं तेणाऽहोलोगो ॥१॥
छाया–अथवा अधः परिणामः क्षेत्रानुभावेन प्रायशः।
अशुभः अध इति भणितः द्रव्याणां तेनाधोलोकः ॥
इत्यादि, एवं तिर्यगूर्ध्वलोकविषयेऽपि विज्ञेयम्। तमेव पञ्चदशविधम् ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकं प्रतिपादयति–'तंजहा–सोहम्मकप्पउड्ढलोगखेत्तलोए, जाव अच्चुयउड्ढलोयखेत्तलोए, गेवेज्जविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, अणुत्तरविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, इसिं पब्भारपुढवि उड्ढलोगखेत्तलोए' तद्यथा–१सौधर्मकल्पोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, यावत्–२ईशानकल्पोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः,३ सनत्कुमार–४माहेन्द्र–५ब्रह्मलोक–६लान्तक–७महाशुक्र–८सहस्रा–९राऽऽनत–१०प्राणताऽऽ११रणाऽ१२च्युतोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकाः, १३ग्रैवेयकविमानोर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, १४अनुत्तरविमानोर्ध्व-

---

तिर्यक्लोक है। और जहां पर बहुतकरके द्रव्यों का परिणाम शुभ होता है वह ऊर्ध्वलोक है। सो ही कहा है–' अहव अहो परिणामो ' इत्यादि। इसी प्रकार से तिर्यग्लोक ऊर्ध्वलोक के विषय में भी जानना चाहिये ऊर्ध्वलोक रूप क्षेत्र पन्द्रह प्रकार का किस प्रकार से है–सो सूत्रकार इसी बात को प्रकट करने के लिये कहते है ' तंजहा–सोहम्मकप्प उड्ढलोगखेत्तलोए, जाव अच्चुय उड्ढलोयखेत्तलोए, गेवेज्जविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए अणुत्तरविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, इसिं पब्भारपुढवि उड्ढलोयखेत्तलोए' सौधर्मकल्प ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक १, यावत्–ईशानकल्पऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक २, सनत्कुमार ३–माहेन्द्र ४-ब्रह्मलोक ५–लान्तक ६–महाशुक्र ७–सहस्रार ८–आनत ९–प्राणत १०–आरण ११–अच्युत १२

ક્ષેત્રને તિર્યગ્લોક કહે છે. જ્યાં મોટે ભાગે દ્રવ્યોનુ પરિણામ શુભ હોય છે, તે ક્ષેત્રનું નામ ઉર્ધ્વલોક છે.

એજ વાત " अहव अहो परिणामो " ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. એજ પ્રમાણે તિર્યગ્લોક ઉર્ધ્વલોક વિષે પણ સમજવું " तंजहा " ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના ૧૫ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે

" सोहम्मकप्पउड्ढलोगखेत्तलोए, जाव अच्चुयउड्ढलोयखेत्तलोए, गेवेज्जविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, अणुत्तरविमाणउड्ढलोयखेत्तलोए, इसिपब्भारपुढवि उड्ढलोयखेत्तलोए " (૧) સૌધર્મકલ્પ ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક, (૨) ઈશાનકલ્પ ઉર્ધ્વલોકરૂપ ક્ષેત્રલોક, (૩) સનત્કુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક, (૬) લાન્તક, (૭) મહાશુક્ર, (૮) સહસ્રાર (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ

लोकक्षेत्रलोकः १५ईषत्प्राग्भारपृथिव्यूर्ध्वलोकक्षेत्रलोक' इति। गौतमः पृच्छति-अहोलोगखेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते?' हे भदन्त! अधोलोकक्षेत्रलोकः खलु किं संस्थितः, किम्-कीदृश, संस्थितं-संस्थानं यस्य सः तथाविधः किमाकारकः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! तप्पागारसंठिए पण्णत्ते' हे गौतम! अधोलोकक्षेत्रलोकः तप्राकारसंस्थितः-तप्रः-लघुनौका तदाकारः अधोमुखशराबाकारसंस्थानः प्रज्ञप्तः, तदाकारो यथा △ इति। गौतम पृच्छति-'तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते?' हे भदन्त! तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः खलु किं संस्थितः किमाकारः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! झल्लरिसंठिए पन्नत्ते'

ऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक १३-ग्रैवेयकविमान ऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक अनुत्तरविमान ऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक, १४ एवं ईषत्प्राग्भारपृथिवी-ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक५१।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं-'अहो लोगखेत्तलोए णं भंते। किं संठिए पण्णत्ते' हे भदन्त! अधोलोकरूप जो क्षेत्रलोक है इसका संस्थान-आकार कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम!' तप्पागारसंठिए पण्णत्ते' अधोलोकरूप क्षेत्र लोक का आकार तप्र के आकार जैसा है. लघु नौका का नाम तप्र है। इसका संस्थान अधोमुखवाले शराव के जैसा होता है. इसका आकार का प्रतीक टीका में दिया है सो वहां देख लेवें.

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-'तिरिलोय खेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते' हे भदन्त! तिर्यग्लोकरूप क्षेत्रलोक का आकार कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा' हे गौतम! 'झल्लरिसंठिए

---

(૧૨) અચ્યુત ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક, (૧૩) ગ્રૈવેયક વિમાન ઉર્ધ્વલોકરૂપ ક્ષેત્રલોક, (૧૪) અનુત્તર વિમાન ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક અને (૧૫) ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી ઉર્ધ્વલોકરૂપ ક્ષેત્રલોક

હવે ગૌતમ સ્વામી તે પ્રત્યેકના સંસ્થાન (આકાર) વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે "अहोलोगखेत्तलोएणं भंते! किं सठिए पण्णत्ते?" હે ભગવન્! અધોલોકરૂપ જે ક્ષેત્રલોક છે તેનો આકાર કેવો કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર.. "गोयमा" હે ગૌતમ! "तप्पागारसंठिए पण्णत्ते" અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકનો આકાર તપ્ર (નાની નૌકા) ના જેવો હોય છે તેનું સંસ્થાન (આકાર) ઊંધા પાડેલા શરાવ (શકોરા) જેવો હોય છે. તેનો આકાર ટીકામાં બતાવવામા આવ્યો છે તે પ્રમાણે સમજી લેવો

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—"तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते?" હે ભગવન્! તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકનો આકાર કેવો હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર– "गोयमा" હે ગૌતમ! "झल्लरिसंठिए पण्णत्ते"

हे गौतम ! तिर्यग्लोकक्षेत्रलोको झल्लरीसंस्थितः, झल्लरीवत् संस्थितं- संस्थानं यस्य स तथाविधः प्रज्ञप्तः अल्पोच्छ्रायत्वात् महाविस्तारत्वाच्च तिर्यग्लोकक्षेत्रलोको झल्लरीसंस्थान इत्यर्थः तदाकारो यथा—O इति। गौतमः पृच्छति—'उड्ढलोयखेत्तलोय पुच्छा' ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोक पृच्छा, तथा च ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः खलु किं संस्थितः किमाकारः प्रज्ञप्तः? भगवानाह—'उड्ढमुइंगाकारसंठिए पण्णत्ते' हे गौतम! ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः खलु ऊर्ध्वमुखमृदङ्गाकारसंस्थितः शरावसंपुटाकार इत्यर्थः प्रज्ञप्तः, तदाकारो यथा— ⌸ इति, गौतमः पृच्छति—'लोए णं भंते ! किं संठिए पन्नत्ते ?' हे भदन्त ! लोकः खलु किं संस्थितः—किं कीदृशं संस्थितं संस्थानम् आकारो यस्य स तथाविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—'गोयमा ! सुपइट्ठगसंठिए लोए

पण्णत्ते' तिर्यग्लोकरूप क्षेत्रलोक का आकार झल्लरी के आकार जैसा है। झल्लरी ऊँचाई में तो कम होती है, पर इसका विस्तार बहुत होता है. तिर्यग्लोक भी ऐसा ही है. इसलिये इसे झल्लरी के आकार जैसा कहा गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—'उड्ढलोयखेत्तलोयपुच्छा' हे भदन्त ! ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक का आकार कैसा कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'उड्ढमुइंगाकारसंठिए पण्णत्ते' हे गौतम! ऊर्ध्वलोकरूप-क्षेत्रलोक का आकार ऊर्ध्वमुख कर रखे गये मृदङ्ग के आकार जैसा कहा गया है। इसका आकार टीकामें दीखाये अनुसार समझ लेवें. अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—'लोए णं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते' हे भदन्त ! लोक का आकार कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! सुपइट्ठगसंठिए लोए पण्णत्ते' हे गौतम ! लोक का आकार सुप्रतिष्ठक के

હે ભગવન્ તિર્યગ્લોકરૂપ ક્ષેત્રલોકનો આકાર ઝલ્લરી (ઝાલર) ના જેવો હોય છે. ઝલ્લરી બહુ જાડી હોતી નથી પણ તેનો વિસ્તાર ઘણો જ હોય છે, તિર્યગ્લોક પણ એવો જ હોવાથી તેનો આકાર ઝલ્લરી જેવો કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" उड्ढलोयखेत्तलोय पुच्छा ? " હે ભગવન્ ! ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકનો આકાર કેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" उड्ढमुइंगाकारसंठिए पण्णत्ते " હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકનો આકાર ઉર્ધ્વમુખ સ્થિત મૃદંગના જેવો હોય છે. તે આકાર ટીકામાં આપ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" लोएणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ? " હે ભગવન્ ! લોકનો આકાર કેવો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર " गोयमा ! सुपइट्ठगसंठिए पण्णत्ते " હે ગૌતમ !

पन्नत्ते' हे गौतम ! लोकः सुप्रतिष्ठकसंस्थितः-सुप्रतिष्ठकं-संस्थापनकं घटस्थापनोपकरणं, तस्मिन् स्थापितं घटादि ग्रहीतव्यम्, तादृशेनैव लोकसादृश्योपपत्ति संभवात्, तदाकारो यथा- इति, तदेव दर्शयति-'तंजहा-हेट्ठा वित्थिन्ने मज्झे संखित्ते जहा सत्तमसए पढमुद्देसए जाव अंतं करेंति'। तद्यथा-अन्ते विस्तीर्णः मध्ये संक्षिप्तः यथा सप्तमशतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यः, यावत्-उपरिविशालः, अधःपल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः, मध्ये वरवज्रविग्रहीतः वरवज्रमध्यभागवत् प्रवलः, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थितः, तस्मिश्च खलु शाश्वते-लोके अन्ते विस्तीर्णे, मध्ये संक्षिप्ते, उपरि विशाले, अधः पल्यङ्कसंस्थानसंस्थिते,

---

आकार जैसा कहा गया है। घट जिस पर रक्खा जाता है ऐसा उपकरण का नाम सुप्रतिष्ठक है। इस पर स्थापित हुआ घटादि पदार्थ सहित यह यहां ग्रहण करना चाहिये. क्यों कि ऐसी स्थिति में ही लोक के आकार का सादृश्य घट सकता है। यह नीचे विस्तृत, मध्य में संकीर्ण और फिर विस्तृत होकर ऊपर में संकीर्ण होता है। इसका आकार टीकामें दिया है सो इसके अनुसार समझ लेवें. दोनों हाथ फैला कर-कटि पर दोनों हाथ रखने पर मनुष्य का जैसा आकार बन जाता है-ठीक इसी प्रकार से यह आकार होता है। इसी बात को सूत्रकार 'तं जहा हेट्ठा वित्थिन्ने, मज्झे संखित्ते, जहा सत्तमसए पढमुद्देसए जाव अंतं करेंति' जिस प्रकार से सप्तमशतक के प्रथम उद्देशक में लोक के आकार का प्रतिपादन किया गया है-वैसा ही आकारप्रतिपादन यहां पर भी करना चाहिये-यह लोक नीचे विस्तीर्ण है, मध्य में संक्षिप्त-संकीर्ण है. ऊपर में ऊर्ध्वमुख वाले मृदङ्ग के आकार

લોકનો આકાર સુપ્રતિષ્ઠના આકાર જેવો હોય છે જેના પર ઘડો રાખવામાં આવે છે, તે સાધનને સુપ્રતિષ્ઠક કહે છે. ઘટાદિ પદાર્થ સહિત તે ઉપકરણના આકારને અહીં સુપ્રતિષ્ઠક કહેવામાં આવેલ છે, કારણ કે એવી સ્થિતિમાં વિચાર કરવામાં આવે તો જ લોકનો એવો આકાર ઘટાવી શકાય છે તે નીચેથી વિસ્તૃત, મધ્યમાં સંકીર્ણ અને ફરીથી વિસ્તૃત થઈને ઉપર જતા સંકીર્ણ હોય છે. બન્ને પગ પહોળા કરીને તથા બન્ને હાથ કેડ પર રાખીને ઉભેલા મનુષ્યના જેવો તે આકાર હોય છે. તેનો આકાર ટીકામા દેખાડયા પ્રમાણે સમજી લેવો. એજ વાતને સૂત્રકારે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે- "तंजहा-हेट्ठा वित्थिन्ने, मज्झे संखित्ते, जहा सत्तमसए पढमुद्देसए जाव अंतं करेंति" સાતમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામા લોકના આકાર વિષે જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એવું પ્રતિપાદન અહીં પણ કરવું જોઈએ, આ લોક નીચે વિસ્તીર્ણ છે,

मध्ये वरवज्रविग्रहीते, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थिते उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली जीवमपि जानाति, अजीवमपि जानाति, ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, सर्वदुःखानामन्तं करोति। गौतमः पृच्छति-'अलोएणं भंते! किं संठिए पन्नत्ते?' हे भदन्त! अलोक खलु किं संस्थितः कीदृक्संस्थानवान् प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! झुसिरगोलसंठिए पन्नत्ते' हे गौतम! अलोकः खलु शुषिरगोलकसंस्थितः-अन्तश्छिद्रगोलाकारः प्रज्ञप्तः, तथाहि-अलोकस्य लोकः शुषिरमिवाभाति तदाकारो यथा- ◎ इति। सम्प्रति जीवदेशप्रदेशादि-वक्तव्यतामाह-गौतमः पृच्छति-'अहेलोगखेत्तलोए णं भंते! किं जीवा, जीवदेशा, जीव

जैसा है। इसी बात को "यावत् उपरि विशालः, अधः पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः, मध्ये वरवज्रविग्रहीतः, उपरि मृदङ्गाकारसंस्थितः" इन पदों द्वारा यहां प्रकट किया गया है। यह लोक शाश्वत है। इस शाश्वतलोक में उत्पन्न हुए अनन्तज्ञान दर्शन धारी अर्हन्त जिन केवली जीव को भी जानते हैं, अजीव को भी जानते हैं। इसके पश्चात् वे सिद्ध हो जाते हैं, बुद्ध बन जाते हैं, संसार से सर्वथा छूट जाते हैं और शारीरिक एवं मानसिक समस्त दुःखों का अंत करदेते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'अलोए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते' हे भदन्त! अलोक का आकार कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! झुसिरगोलसंठिए पण्णत्ते' हे गौतम! अलोक का आकार भीतर में जिस को पोल है ऐसे गोला के आकार जैसा है। लोक अलोक के शुषिर-छिद्र जैसा मालूम होता है। टीका में दिये अनुसार समझ लेवें। अब गौतमस्वामी

મધ્યમા સંક્ષિપ્ત (સંકીર્ણ) છે, અને ઉપરના ભાગમાં ઉર્ધ્વમુખવાળા મૃદંગના આકારનો છે. એજ વાતને સૂત્રકારે અહીં આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે "यावत् उपरि विशाळः, अधःपल्यङ्कसस्थानसंस्थितः, मध्ये वरवज्रविग्रहीतः, उपरि मृदङ्गाकारसस्थितः:" આ લોક શાશ્વત છે આ શાશ્વત લોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનન્ત જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિનકેવલી ભગવાનો જીવોને પણ જાણતા હતા. અજીવોને પણ જાણતા હતા. આ પ્રકારના કેવળજ્ઞાની જીવો આ લોકમાંથી સિદ્ધગતિમાં જાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત સાંસારિક પરિતાપોથી રહિત થઈ જાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરી નાખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"गोयमा! झुसिरगोलसंठिए पण्णत्ते" હે ગૌતમ અલોકનો આકાર અંદરથી પોલા ગોળાના જેવો હોય છે. લોક અલોકના શુષિર (છિદ્ર) જેવો લાગે છે. ટીકામાં બતાવ્યા પ્રમાણેનો તેનો આકાર સમજી લેવો.

पएसा ?' हे भदन्त ! अधोलोकक्षेत्रलोके खलु किं जीवाः, जीवदेशाः, जीव प्रदेशा भवन्ति ? भगवानाह-'एवं जहा इंदा दिसा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव अद्धासमए' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा ऐन्द्री पूर्वा दिक् दशमशतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादिता तथैवात्रापि निरवशेषं सर्वम् अधोलोकक्षेत्रलोकस्वरूपं भणितव्यम्-प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-अद्धासमयः, यावत्करणात्-अधोलोकक्षेत्रलोके खलु भदन्त ! किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः, किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः? गौतम ! जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि, इत्यादि संग्राह्यम् । गौतमः पृच्छति-'तिरियलोयखेत्त

जीव देश-प्रदेश आदि की वक्तव्यता के विषय में पूछते हैं-'अहेलोगखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा' हे भदन्त ! अधोलोकरूप क्षेत्रलोक में क्या जीव हैं ? या जीवदेश हैं ? या जीव प्रदेश हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा इंदा दिसा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव अद्धासमए' जैसा कथन पूर्वदिशा के संबंध में दशवें शतक के प्रथम उद्देशक में किया गया है वैसा ही वह सम्पूर्ण कथन यहां पर भी करना चाहिये वहां इस विषय में ऐसा कथन आया है-हे भदन्त ! अधोलोकरूपक्षेत्रलोक में क्या जीव हैं ? जीवदेश हैं ? या जीव प्रदेश हैं ? या अजीव हैं ? अजीवदेश हैं ? या अजीव प्रदेश हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा-हे गौतम ! अधोलोकरूप क्षेत्रलोक में जीव भी हैं जीव देश भी हैं और जीवप्रदेश भी हैं, अजीव भी हैं, अजीवदेश भी हैं और अजीव-

---

હવે ગૌતમસ્વામી જીવદેશ, જીવપ્રદેશ આદિ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે

" अहेलोगखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा " હે ભગવન્! અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં શું જીવો છે ખરાં ? શું જીવદેશો છે ખરાં ? શું જીવપ્રદેશો છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं जहा इंदा दिसा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव अद्धासमए " હે ગૌતમ ! દશમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં પૂર્વદિશા વિષે જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ સંપૂર્ણ કથન અહીં પણ કરવું જોઈએ. તે કથનને આધારે અહીં આ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરો બનાવી શકાય

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં શું જીવો છે ખરાં ? જીવદેશો છે ખરાં ? જીવપ્રદેશો છે ખરાં ? અજીવો છે ખરાં ? અજીવદેશો છે ખરાં ? અજીવ પ્રદેશો છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" હે ગૌતમ ! અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં જીવો પણ છે, જીવદેશો પણ છે, જીવપ્રદેશો પણ છે, અજીવો પણ છે, અજીવ

लोए णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा ?' हे भदन्त ! तिर्यग्लोकक्षेत्र-लोके खलु किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः भवन्ति ? किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः भवन्ति ? भगवानाह-'एवं चेव' हे गौतम ! एवमेव-पूर्वोक्तरीत्यैव तिर्यग्लोकक्षेत्रलोके. जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, तथा अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि भवन्ति, 'एवं उड्ढलोयखेत्तलोएवि' एवं-पूर्वोक्तरीत्यैव ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकेऽपि जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, तथा अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीव-प्रदेशा अपि भवन्तीतिभाव', 'नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमओ नत्थि' नवरम्-

---

प्रदेश भी हैं, इत्यादि यह सब कथन यहां यावत् शब्द से गृहीत किया गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, हे भदन्त ! तिर्यग्लोकरूप-क्षेत्रलोक में क्या जीव हैं जीवदेश हैं या जीवप्रदेश हैं ? अजीव हैं, या अजीवदेश हैं या अजीवप्रदेश हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' पूर्वोक्तरीति के अनुसार तिर्यग्लोक क्षेत्रलोक में जीव भी हैं, जीव-देश भी हैं, जीवप्रदेश भी हैं, तथा अजीव भी हैं, अजीवदेश भी हैं और अजीवप्रदेश भी हैं। 'एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि' इसी प्रकार से ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक में भी जीव, जीवदेश और जीवप्रदेश तथा अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश हैं 'नवरं अरुवी छव्विहा, अद्धा समयो नत्थि' अधोलोक और तिर्यग्लोकरूप क्षेत्रलोक की अपेक्षा

દેશો (અંશો) પણ છે અને અજીવપ્રદેશો પણ છે" ઇત્યાદિ અદ્ધાકાળ (કાળ) પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा० ?" હે ભગવન્ ! તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં શું જીવો છે ખરાં ? જીવદેશો છે ખરાં ? જીવપ્રદેશો છે ખરાં ? અજીવો કે અજીવદેશો છે ખરાં ? અજીવ પ્રદેશો છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एवं चेवं" હે ગૌતમ ! અધોલોકની જેમ તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં પણ જીવો, જીવદેશો, જીવપ્રદેશો અજીવો, અજીવદેશો અને અજીવપ્રદેશોનું અસ્તિત્વ હોય છે. "एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि" એજ પ્રમાણે ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં પણ જીવો, જીવદેશો, અને જીવપ્રદેશો અજીવો, અજીવ દેશો અને અજીવ પ્રદેશો હોય છે. "नवरं अरूवी छव्विहा, अद्धासमयो नत्थि"

अधोलोक तिर्यग्लोकापेक्षया ऊर्ध्वलोकस्य विशेषस्तु अस्मिन् ऊर्ध्वलोके अरूपिणः षड्विधाः प्रतिपत्तव्याः, किन्तु अद्धासमयो नास्ति, तथाच अधोलोकतिर्यग्लोकयोः धर्माधर्माकाशास्तिकायानां देशास्त्रयः, प्रदेशास्त्रयः कालश्चेत्येवं रूपेण अरूपिणः सप्तविधाः पूर्वं प्रतिपादिताः, अधोलोकतिर्यग्लोकयोः सूर्यप्रकाशाभिव्यङ्ग्यकालसद्भावात्, अधोलोके सलिलावती विजयापेक्षया सूर्यप्रकाशो विज्ञेयः। ऊर्ध्वलोकेतु सूर्यप्रकाशाभिव्यङ्ग्यकालो नास्ति, अतः षडेवारूपिणः उक्ताः। गौतमः पृच्छति–लोएणं भंते! किं जीवा जहा वितियसए अत्थिकायउद्देसए लोयागासे' हे भदन्त! लोके खलु किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः, किं वा अजीवाः

ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्र के कथन में विशेषता केवल इतनी ही है कि उस-कथन में अद्धासमय वहां पर नहीं होने से उसका कथन नहीं करना चाहिये. इस प्रकार यहां अरूपी ६ प्रकार के हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि अधोलोक एवं तिर्यग्लोक रूप क्षेत्रलोक में धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय इन तीन अस्तिकायों के देश तीनों के प्रदेश और काल. अर्थात् ऊर्ध्वलोक में सूर्यका प्रकाश न होने से काल नहीं हैं। इस रूप से अरूपी ७ सात प्रकार के पहिले कहे जा चुके हैं क्यों कि इन दोनों क्षेत्र लोकों में सूर्य के प्रकाश द्वारा अभिव्यङ्ग्य काल का सद्भाव है. अधोलोक में सलिलावती विजय की अपेक्षा से सूर्यप्रकाश है ऐसा जानना चाहिये. परन्तु ऊर्ध्वलोक में तो सूर्यप्रकाशाभिव्यङ्ग्य काल है ही नहीं। इसलिये यहां ६ प्रकार के ही अरूपी कहे गये हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'लोए णं भंते! किं जीवा, जहा वितियसए अत्थिकायउद्देसए लोयागासे' हे भदन्त! लोक में

પરન્તુ અધોલોક અને તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોક કરતાં ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રના કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે અહીં (ઉર્ધ્વલોકમાં) અદ્ધાસમય (કાળ) હોતો નથી. તેથી અહીં કાળ સિવાયના ૬ અરૂપી દ્રવ્યોનું જ કથન થવું જોઈએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અધોલોક અને તિર્યગ્લોકમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાય, આ ત્રણુ અસ્તિકાયોના ત્રણુ દેશ, ત્રણુ પ્રદેશ અને કાળ રૂપ સાત અરૂપી દ્રવ્યોનું અસ્તિત્વ હોય છે. આ પ્રકારના સાત અરૂપી દ્રવ્યોનું પ્રતિપાદન આગળ કરવામાં આવી ચુકયું છે. કારણુ કે તે બન્ને ક્ષેત્રમાં સૂર્યના પ્રકાશ દ્વારા અભિવ્યંગ્ય કાળનો સદ્ભાવ હોય છે. અધોલોકમાં સલિલાવતી વિજયની અપેક્ષાએ સૂર્યપ્રકાશ છે એમ સમજવું. પરન્તુ ઉર્ધ્વલોકમાં તો સૂર્યપ્રકાશ દ્વારા અભિવ્યંગ્ય કાળનો સદ્ભાવ જ નથી તેથી ત્યાં છ પ્રકારના અરૂપી દ્રવ્યો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.

अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः सन्ति ? यथा द्वितीयशतके अस्तिकायोद्देशके इत्यर्थः लोकाकाशे विषयभूते जीवादयः प्रतिपादितास्तथैव प्रतिपत्तव्याः, तथाच लोके जीवा अपि, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशा अपि, एवम्-अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपि, सन्तीतिभावः, किन्तु-'नवरं अरूवीसत्तवि जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा४, नोआगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्सदेसे५, आगासत्थिकायस्स पएसा६,अद्धासमये७,सेसं तंचेव' नवरं विशेषस्तु केवलमयमेव तत्र द्वितीयशतकास्त्युद्देशे अरूपिणः पञ्चविधाः प्रतिपादिताः तथाहि-'धम्मत्थिकाए१ नो धम्मत्थिकायस्सदेसे, धम्मत्थिकायस्सपदेसा २, अधम्मत्थिकाए ३ नो अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्सपदेसा४ अद्धासमए५" इति। अत्रतु सप्तापि-सप्तविधाः प्रतिपत्त-

---

जीव हैं? या जीवदेश हैं? या अजीव प्रदेश हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! 'जहा बितियसए अत्थिकाय उद्देसए लोयागासे' जिस प्रकार द्वितीयशतक में अस्तिकाय उद्देशक में (दशवें उद्देशक में) लोकाकाश में जीवादिक कहे गये हैं-उसी प्रकार से वे यहां पर भी कहना चाहिये तथा लोक में जीव भी हैं, जीवदेश भी हैं और जीवप्रदेश भी हैं। इसी प्रकार से वहां अजीव भी हैं, अजीव देश भी हैं और अजीव प्रदेश भी हैं। किन्तु 'नवरं अरुवी सत्तवि जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा, नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए, सेसं तंचेव' नवरं-उस वक्तव्यता की अपेक्षा इस वक्तव्यता में इतना ही अन्तर है कि वहां पर पांच प्रकार के ही अरूपी प्रतिपादित किये हैं, आकाश के भेद वहां प्रतिपादित नहीं हुए तबकि लोक में

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" लोएणं भंते! किं जीवा., ? " હે ભગવન્! શું લોકમાં જીવો છે ખરાં? જીવ દેશો છે ખરાં? જીવ પ્રદેશો છે ખરાં? અજીવો છે ખરાં? અજીવ દેશો છે ખરાં? અજીવ પ્રદેશો છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" जहा बितियसए अत्थिकायउद्देसए लोयागासे "

હે ગૌતમ! બીજા શતકના દશમાં અસ્તિકાયોદ્દેશકમાં, લોકાકાશમાં જીવાદિકનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ કહેવું જોઈએ. જેમ કે-લોકમાં જીવો પણ છે, જીવદેશો પણ છે અને જીવપ્રદેશો પણ છે. એજ પ્રમાણે ત્યાં અજીવો પણ છે, અજીવદેશો પણ છે અને અજીવપ્રદેશો પણ છે. " नवरं " તે વક્તવ્યતા કરતાં આ વક્તવ્યતામાં એટલો જ તફાવત છે કે ત્યાં પાંચ પ્રકારના જ અરૂપી પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે, આકાશના ભેદોનું ત્યાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ નથી, ત્યારે લોકમાં

न्याः, तत्रास्त्युदेशके हि लोकाकाश आधारतया प्रतिपादयितुमिष्टः, अतएवाकाशस्य देशप्रदेशात्मकौ भेदौ तत्र नोक्तौ अत्र तु लोकोऽस्तिकायसमुदायरूपः आधारतया प्रतिपादयितुमिष्टोऽत आकाशस्य द्वौ भेदौ अपि आधेयौ अत्रत, इति सप्तविधाः बोध्याः, तेचैवं-१ धर्मास्तिकायः लोके परिपूर्णस्य तस्य विद्यमानत्वात्, धर्मास्तिकायदेशस्तु न भवति धर्मास्तिकायस्यैव तत्र सद्भावात्, धर्मास्तिकायप्रदेशाश्च सन्ति धर्मास्तिकायस्य तद्रूपत्वादितिद्वयम् २, तथैव

सातों प्रकार के अरूपी प्रतिपादित हुए हैं-धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४, नो आकाशास्तिकाय यहां आकाशास्तिकाय का निषेध है क्यों कि लोक आकाशास्तिकाय का देशरूप है अतः आकाशास्तिकायदेश ५ आकाशास्तिकाय-प्रदेश ६, और काल ७। कहने का तात्पर्य यह है कि वहां दूसरे शतक के दसवें अस्तिकाय उद्देशक में लोकाकाश आधाररूपसे प्रतिपादन करना इष्ट है, इसलिये लोकाकाश में आकाश के दो भेद-आकाशास्तिकाय और इसके प्रदेश नहीं प्रतिपादित हुए हैं। परन्तु यहां तो अस्तिकाय का समुदाय रूप लोक आधारपने से प्रतिपादन करने के लिये इष्ट हुआ हैं. इसलिये आकाश के दो भेद भी आधेय (आधार में रहनेवाला पदार्थ) हो जाते हैं इसलिये वहां सातों प्रकार के अरूपी प्रकट किये गये हैं। धर्मास्तिकाय लोक में परिपूर्णरूप-व्यापकरूप से विद्यमान है। धर्मास्तिकाय का देश तो होता नहीं है क्यों कि पूरा धर्मास्तिकाय ही वहां

સાતે પ્રકારના અરૂપીનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે સાત પ્રકારના અરૂપી નીચે પ્રમાણે છે-

"अरूवी सत्तविहा जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा, नो आगासत्थिकाए-आगासत्थिकायस्सदेसे, आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए, सेसं तंचेव"

(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, (૩) અધર્માસ્તિકાય, (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, (૫) નો આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય દેશ, (૬) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ અને (૭) કાળ આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્યાં લોકાકાશની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદન થવું જોઈએ. તેથી લોકાકાશમાં આકાશના ભેદ-આકાશાસ્તિકાયના દેશો અને પ્રદેશો-નું પ્રતિપાદન થયું નથી. પરન્તુ અહીં તો અસ્તિકાયના સમુદાય રૂપ લોકની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદન કરવાનું હોવાથી આકાશના ભેદોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. તે કારણે અહીં સાતે પ્રકારના અરૂપીનો સદ્ભાવ બનાવ્યો છે ધર્માસ્તિકાય લોકમાં પરિપૂર્ણરૂપે- વ્યાપક રૂપે રહેલ છે. ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (અંશ) તો હોતો નથી, કારણ કે પૂરૂં ધર્માસ્તિકાય જ ત્યાં વર્તમાન હોય છે.

अधर्मास्तिकायोऽपि ३ अधर्मास्तिकायः तत्प्रदेशाश्चेति द्वयं बोध्यम् ४ तथा नोआकाशास्तिकायः, आकाशास्तिकायो नास्ति लोकस्य तस्य एतद्देशत्वात्, किन्तु-आकाशदेशः संभवति, लोकस्य तदंशत्वात् ५ आकाशप्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्चास्ति ७, इत्यभिप्रायेणाह-यावत्-अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, नो आकाशास्तिकायस्य देशः आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः, अद्धासमयः कालः, शेषं-तदेव-द्वितीयशतकस्य दशमोद्देशकवदेव बोध्यम्। गौतमः पृच्छति-'अलोएणं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा?' हे भदन्त! अलोके खलु किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः, किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशा भवन्ति? भगवानाह-'एवं जहा-अत्थिकायउद्देसए

विद्यमान रहता है इसलिये धर्मास्तिकाय हैं १। धर्मास्तिकाय के प्रदेश होते हैं-क्यों कि धर्मास्तिकाय प्रदेशरूप होता है २। अधर्मास्तिकाय है ३ और अधर्मास्तिकाय के प्रदेश हैं ४ तथा आकाशास्तिकाय नहीं है किन्तु उसका देश है क्यों कि लोक जो है वह आकाशास्तिकाय का एकदेश है ५ आकाश के प्रदेश भी हैं. क्यों कि आकाश प्रदेशरूप होता है ६ और काल भी है ७ ऐसे सात होते हैं बाकी का और सब कथन द्वितीयशतक के दशवें उद्देशक के समान ही जानना चाहिये.।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अलोए णं भंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा' हे भदन्त! अलोक में क्या जीव हैं? जीवदेश हैं? या जीवप्रदेश हैं? अजीव हैं? अजीवदेश हैं या अजीव प्रदेश हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' एवं जहा-अत्थिकायउद्देसए अलोयागासे, तहेव निरवसेसं

ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો હોય છે, કારણ કે ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશરૂપ હોય છે. અધર્માસ્તિકાય છે અને અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો છે તથા નો આકાશાસ્તિકાય રૂપ આકાશ દેશ છે, કારણ કે આ જે લોક છે તે આકાશાસ્તિકાયનો એક દેશ છે. આકાશના પ્રદેશો પણ છે, કારણ કે આકાશ પ્રદેશરૂપ હોય છે, અને કાળ પણ છે. બાકીનું સમસ્ત કથન બીજા શતકના દશમા ઉદ્દેશામાં કહ્યા અનુસાર જ સમજવું

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"अलोए णं भंते! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा? अजीवा, अजीवदेसा अजीवपएसा?" હે ભગવન્! શું અલોકમાં જીવો છે ખરાં? જીવદેશો છે ખરાં? જીવપ્રદેશો છે ખરાં? અજીવો કે અજીવદેશો છે ખરાં? અજીવપ્રદેશો છે ખરાં?

अलोयागासे, तहेव निरवसेसं जाव अणंतभागूणे' एवं–पूर्वोक्तरीत्या यथा अस्थिकायोद्देशके द्वितीयशतके दशमोद्देशके अलोकाकाशे अलोकाकाशवक्तव्यतायां जीवादयः उक्ता स्तथैवात्रापि निरवशेषं यावत्–अनन्तभागोनः सर्वाकाश अनन्तभागन्यूनः इतिपर्यन्तं वक्तव्यम्, तथाच यावत्करणात्='अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छा तहचेव। किं जीवाः जीवदेसाः, जीवपदेसा ? किं अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपदेसा ? गोयमा ! जाव नो जीवा, नो जीवदेसा, नो जीवपदेसा, नो अजीवा, नो अजीवदेसा, नो अजीवपदेसा, एते अजीवदव्वदेसे अगुरुयलहुए

जाव अणंतभागूणे' हे गौतम ! द्वितीयशतक के दशवें उद्देशक में अलोकाकाश की वक्तव्यता में जिसप्रकार से जीवादिक संबंधी वक्तव्यता कही गई है, उसी प्रकार से इस वक्तव्यता में भी वे सम्पूर्णरूप से यहां पर कहना चाहिये. यावत् वह अलोक अनन्तवें भाग से न्यून है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है–जब प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा कि अलोकाकाश में क्या जीव हैं ? या जीवदेश हैं ? या जीवप्रदेश हैं ? या अजीव हैं ? अजीवदेश हैं ? या अजीवप्रदेश हैं ? तब प्रभु ने उनसे कहा–हे गौतम ! अलोक में न जीव हैं, न जीवदेश हैं, न जीवप्रदेश हैं, न अजीव हैं न अजीवदेश हैं और न अजीवप्रदेश हैं किन्तु वह अलोकाकाश स्वयं सर्वाकाश के अनन्तवें भाग से न्यून एक अजीव द्रव्य का देश रूप है अर्थात् अलोकाकाश में यह देशता लोकालोकरूप आकाश द्रव्य का

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર–"एवं जहा-अत्थिकायउद्देसए अलोयागासे, तहेव निरवसेसं जाव अणंतभागूणे" હે ગૌતમ ! બીજા શતકના દસમાં ઉદ્દેશામાં અલોકાકાશની વક્તવ્યતામાં જે પ્રકારની જીવાદિક સંબંધી વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ તે વક્તવ્યતાનું સંપૂર્ણ કથન થવું જોઈએ. "તે અલોક અનન્તમાં ભાગે ન્યૂન છે," આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામીએ જ્યારે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછયો કે અલોકાકાશમાં શું જીવ, જીવદેશ, જીવપ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશ હોય છે ખરાં ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેમને એવો જવાબ આપ્યો કે હે ગૌતમ ! અલોકમાં જીવો પણ નથી, જીવદેશો પણ નથી, જીવપ્રદેશો પણ નથી, અજીવો પણ નથી, અજીવદેશો પણ નથી અને અજીવપ્રદેશો પણ નથી. પરન્તુ તે અલોકાકાશ પોતે જ સર્વાકાશના અનન્તમાં ભાગે ન્યૂન એક અજીવ દ્રવ્યના દેશરૂપ છે. એટલે કે અલોકાકાશમાં આ દેશના લોકાલોક

अणंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासे अणंतभागूणे' इति अलोकाकाशे जीवादयः षडपि न सन्ति किन्तु एकः अजीवद्रव्यदेशः, अजीवद्रव्यस्य देशरूपः अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरूपत्वात् अगुरुलघुकः गुरुत्वलघुत्वव्यपदेशरहितत्वात्, अनन्तैः स्वपर्याय परपर्यायरूपैरगुरुलघुकगुणैः अगुरुलघुस्वभावैः संयुक्तः सर्वाकाशः अनन्तभागोनः इति संग्राह्यम्, तत्र सर्वाकाशः अनन्तभागोन इत्यस्यायमर्थः सर्वाकाशस्य अनन्तभागेन लोकस्वरूपेण न्यूनः लोकाकाशस्य अलोकाकाशापेक्षया अनन्तभागरूपत्वात् एतादृशः सर्वाकाशः अलोको व्यपदिश्यते। गौतमः पृच्छति-'अहेलोगखेत्तलोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जी.देसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा, अजीवपएसा?' हे भदन्त! अधोलोकक्षेत्रलोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीव-

---

एक भागरूप होने से आई है। अनन्त स्वपर्याय परपर्यायरूप अगुरुलघुक गुणों से यह अलोकाकाश युक्त है। सर्वाकाश के अनन्तवें भाग से यह अलोकाकाश न्यून है-इसका तात्पर्य ऐसा है कि सर्वाकाश का अनन्तवां भाग लोकाकाश है-उससे यह न्यून है. अलोकाकाश की अपेक्षा लोकाकाश अनन्तभागरूप है। ऐसे अनन्तवें भाग से न्यून सर्वाकाश अलोक कहा गया है। अब गौतमस्वामी ऐसा पूछते हैं-'अहे लोग खेत्तलोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जीव देसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा' हे भदन्त! अधोलोक.रूप क्षेत्रलोक के एक आकाश प्रदेश में क्या जीव हैं? जीवदेश हैं? जीवप्रदेश हैं? या अजीव हैं? अजीव देश हैं? या अजीवप्रदेश हैं?

રૂપ આકાશદ્રવ્યના એક ભાગરૂપે તે હોવાની અપેક્ષા ગ્રહણ કરવી. જોઈએ. અનન્ત સ્વપર્યાય પરપર્યાય રૂપ અગુરુ લઘુકગુણોથી આ અલોકાકાશ યુક્ત છે "સર્વાકાશના અનન્તમાં ભાગથી આ અલોકાકાશ ન્યૂન છે," આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-સર્વાકાશના અનન્તમાં ભાગરૂપ લોકાકાશ છે, તે લોકાકાશ કરતાં આ અલોકાકાશ ન્યૂન છે એમ સમજવું. અલોકાકાશ કરતાં લોકાકાશ અનન્ત ભાગ રૂપ છે. એવો અનન્તમાં ભાગે ન્યૂન સર્વાકાશ અલોકરૂપ કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"अहेलोगखेत्तलोगस्स णं भंते! एगमि आगास पएसे किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा?" હે ભગવન્! અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકાશપ્રદેશમાં શું જીવો હોય છે? જીવદેશો (જીવાંશો) હોય છે? શું જીવપ્રદેશો હોય છે? અથવા શું અજીવો હોય છે? અજીવદેશો હોય છે? અજીવપ્રદેશો હોય છે?

देशाः, जीवप्रदेशाः, अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः-सन्ति? भगवानाह- 'गोयमा! नोजीवा, जीवदेसावि, जीवपएसावि, अजीवावि, अजीवदेसावि, अजीवपएसावि' हे गौतम! अधोलोकक्षेत्रलोकस्यैकस्मिन् आकाशप्रदेशे नो जीवाः सन्ति, एकप्रदेशे तेषामनवगाहनात्, किन्तु जीवदेशा अपि सन्ति, जीवप्रदेशा अपि सन्ति, बहूनां जीवानां देशस्य प्रदेशस्य चावगाहनात्। अजीवा अपि सन्ति-धर्मास्तिकायाद्यजीवद्रव्यस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे अवगाहनाया अभावेऽपि, परमाणुकादि द्रव्याणां कालद्रव्यस्य चावगाहन संभवादुच्यते-अजीवा अपि सन्तीति। अजीवदेशा अपि सन्ति-द्व्यणुकादिस्कन्धदेशानामवगाहनादुच्यते-अजीव देशा अपि सन्तीति, अजीवप्रदेशा अपि सन्ति-धर्माधर्मास्तिकायप्रदेशयोः पुद्गल-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम! 'नो जीवा, जीवदेसा वि, जीवपएसा वि, अजीवा वि, अजीव देसा वि, अजीवपएसा' वि' अधोलोकरूप क्षेत्र के एक आकाश प्रदेश में जीव नहीं हैं क्यों कि एक प्रदेश में उनका अवगाह नहीं होता है। किन्तु उस एक आकाश प्रदेश में जीवदेश भी हैं, जीवप्रदेश भी हैं। क्यों कि अनेक जीवों का देश और प्रदेश उसमें अवगाहित होता है। उसके एक प्रदेश में अजीव भी हैं। यद्यपि धर्मास्तिकायादिक अजीव द्रव्य का एक आकाशप्रदेश में अवगाहना नहीं हो सकती हैं, परन्तु फिर भी परमाणु आदि द्रव्यों की और काल द्रव्य की उस एक प्रदेश में अवगाहना होती है इसलिये ऐसा कहा है कि उस एक प्रदेश में अजीव भी हैं। अजीवदेश भी हैं अजीवप्रदेश भी हैं। द्व्यणुकादिस्कन्धदेशों की उसमें अवगाहना होती

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર "गोयमा" હે ગૌતમ! "नो जीवा, जीवदेसा वि, जीवपएसा वि, अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवपएसा वि" અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રના એક આકાશપ્રદેશમાં જીવો નથી, કારણ કે એક પ્રદેશમાં તેમનો અવગાહ થતો નથી. પરન્તુ તે એક આકાશપ્રદેશમાં જીવદેશો પણ હોય છે અને જીવપ્રદેશો પણ હોય છે; કારણ કે અનેક જીવોના દેશ અને પ્રદેશ તે આકાશપ્રદેશમાં અવગાહિત હોય છે. વળી અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રના એક આકાશપ્રદેશમાં અજીવ પણ હોય છે. જો કે ધર્માસ્તિકાય આદિ અજીવ દ્રવ્યોની એક આકાશપ્રદેશમાં અવગાહના થઈ શકતી નથી, પરન્તુ પરમાણુ આદિ દ્રવ્યોની અને કાળદ્રવ્યની તે એક પ્રદેશમાં અવગાહના થઈ શકે છે, તે કારણે એવું કહ્યું છે કે તે એક આકાશપ્રદેશમાં અજીવો પણ હોય છે. વળી તે એક આકાશપ્રદેશમાં અજીવદેશો અને અજીવપ્રદેશોનો સદ્ભાવ હોય છે. એ આદિ

द्रव्यप्रदेशानां चावगाहनादुच्यते-अजीवप्रदेशा अपि सन्तीति । 'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा १' तत्र ये जीवदेशास्तत्र भवन्ति, ते नियमात्-नियमतः एकेन्द्रियदेशाः सन्ति, 'अहवा एगिंदियदेसाय, बेइंदियस्स देसे २' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य देशश्च, भवति २, 'अहवा एगिंदियदेसाय, बेइंदियाणयदेसा ३' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियाणां च देशाः भवन्ति । 'एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणिंदिएसु जाव अहवा एगिंदियदेसा य अणिंदियाण य देसा य' एवं-पूर्वोक्त दशमशतके प्रथमोद्देशके प्रदर्शितत्रिकभङ्गरीत्या मध्यभङ्गविरहितः-"अथवा एकेन्द्रियस्य देशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशाश्च, इत्येवं रूपमध्यभङ्गविरहितोऽ-

है इसलिये तो वहां अजीवदेश भी हैं तथा धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय के प्रदेश की और पुद्गलद्रव्य के प्रदेशों की अवगाहना होती है इसलिये अजीवप्रदेश भी हैं। 'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा १' वहां जो जीवदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीव के देश हैं 'अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स देसे २,' अथवा एकेन्द्रियों के देश हैं और एक द्वीन्द्रिय का एकदेश है 'अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा ३' अथवा-एकेन्द्रियों के देश हैं और ये इन्द्रियों के देश हैं ३। 'एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणिंदिएसु जाव अहवा एगिंदियदेसा य अणिंदियाण य देसा य' इस प्रकार-दशम शतक में प्रथम उद्देशक में प्रदर्शित त्रिकभंग रीति के अनुसार 'एकेन्द्रियों के और एक द्वीन्द्रिय के देश' इस रूप मध्यमविकल्प से रहित ये पूर्वोक्त दो भंग अनिन्द्रिय-

અણુવાળા સ્કન્ધદેશોની તેમાં અવગાહના થાય છે, તેથી ત્યાં અજીવદેશ પણ છે અને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોની અને પુદ્ગલ દ્રવ્યના પ્રદેશોની અવગાહના થાય છે તેથી ત્યાં અજીવપ્રદેશો પણ છે તે વાત પુરવાર થાય છે "जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदिय देसा १ (૧) ત્યાં જે જીવદેશો છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો હોય છે "अहवा एगिंदिय देसा य बेइंदियस्स देसे २' (૨) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશો અને એક દ્વીન્દ્રિય જીવનો એક દેશ હોય છે "अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसा ३" (૩) અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશો અને દ્વીન્દ્રિય જીવોના દેશો હોય છે. "एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणिंदिएसु जाव अहवा एगिंदियदेसा य अणिंदियाण य देसा य" એજ પ્રમાણે-દસમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં પ્રદર્શિત ત્રિકભંગ રીત અનુસાર "એકેન્દ્રિય જીવોના દેશો અને એક દ્વીન્દ્રિય જીવનો એક દેશ" આ મધ્યમ વિકલ્પ (ભાંગા) થી રહિત પૂર્વોક્ત બે ભાગા (વિકલ્પો)

सौत्रिकभङ्गः भङ्गद्वयमित्यर्थः, यावत्–द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियेषु अनिन्द्रियेषु यावत् १ एकेन्द्रियदेशाश्च, त्रीन्द्रियाणां देशाश्च,२–एकेन्द्रियदेशाश्च, चतुरिन्द्रियाणां देशाश्च, ३ एकेन्द्रियदेशाश्च पञ्चेन्द्रियाणां देशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च, अनिन्द्रियाणांच देशाश्च भवन्ति, 'जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा१' तत्र ये जीवप्रदेशा भवन्ति, ते नियमात्–एकेन्द्रियप्रदेशाः सन्ति, 'अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा२' अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य प्रदेशाश्च सन्ति२, 'अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियाण य पएसा ३' अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, द्वीन्द्रियाणांच प्रदेशाः सन्ति, 'एवं आइल्लविरहिओ

सिद्धों में जानना चाहिये। यावत् अथवा वहां एकेन्द्रियों के देश और अनिन्द्रियों के देश हैं। यहां यावत् शब्दसे–'द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय एवं पंचेन्द्रिय इनका संग्रह हुवा है। तथा–वहां पर एकेन्द्रियों का देश हैं२, एकेन्द्रियों के देश हैं और पंचेन्द्रियों के देश हैं, अथवा–एकेन्द्रियों के देश हैं और अनिन्द्रियों देश हैं" इस पाठ का संग्रह हुआ है। 'जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा १' वहां जो जीवप्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं। 'अहवा–एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा' अथवा–वहां एकेन्द्रिय के प्रदेश हैं और बेइन्द्रिय के प्रदेश हैं। 'अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियाणयपएसा ३' अथवा वहां एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और बेइन्द्रियों के प्रदेश हैं ३, 'एवं

અનિન્દ્રિયોમાં (સિદ્ધોમાં) પણ સમજવા જોઈએ. આ રીતે છેલ્લો વિકલ્પ આ પ્રમાણે બનશે– "ત્યાં એકેન્દ્રિયોના દેશો (અંશો) અને અનિન્દ્રિયો (સિદ્ધો) ના દેશોનો સદ્ભાવ હોય છે 'યાવત્' પદથી દ્વીન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયનો સંગ્રહ કરાયો છે. વચ્ચેના વિકલ્પો આ પ્રમાણે સમજવા અથવા ત્યાં એકેન્દ્રિયોના દેશો અને તેઈન્દ્રિયોના દેશો હોય છે. અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને ચતુરિન્દ્રિયોના દેશો હોય છે અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને પંચેન્દ્રિયોના દેશો હોય છે. અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને અનિન્દ્રિયોના દેશો હોય છે.

"जे जीवपएसा ते नियमो एगिंदियपएसा १" (૧) ત્યાં જે જીવપ્રદેશો હોય છે, તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો હોય છે, "अहवा एगिंदिय पएसाय, बेइंदियस्स पएसा" (૨) અથવા ત્યાં એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો છે અને દ્વીન્દ્રિયના પ્રદેશો છે. "अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियाण य पएसा" (૩) અથવા ત્યાં એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો અને દ્વીન્દ્રિયોના પ્રદેશો હોય છે,

जाव पंचिंदिएसु,' एवं-सूत्रप्रदर्शित भङ्गकद्वयरूपोऽध्येतव्यः, आद्यभङ्गकविरहितः 'अथवा एकेन्द्रियस्य प्रदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य प्रदेशश्च" इत्येवं रूपाद्यभङ्गकविरहित-स्त्रिकभङ्गो बोध्यः, आद्यभङ्गकस्येहा संभवात्, एकस्मिन्नेव आकाशप्रदेशे सम्भवो नास्त्येव, असंख्यातानामेव भावात्-यावत् द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियेषु प्रतिपत्तव्यम्। 'अणिंदिएसु तियभंगो' अनिन्द्रियेषु त्रिकभङ्गः-पूर्वोक्तभङ्गक त्रयमपि संभवतीति कृत्वा तेषु तत् त्रयमपि वक्तव्यम्। तथाहि-एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, अनिन्द्रि-यप्रदेशाश्च१' एकेन्द्रियप्रदेशाश्च, अनिन्द्रियस्य प्रदेशाश्च२, एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनि-न्द्रियाणांप्रदेशाश्च३' 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता' अधोलोकक्षेत्रलोकस्य एकस्मिन्

आइल्लविरहिओ जाव पंचिंदिएसु' अथवा एकेन्द्रिय के प्रदेश हैं और द्वीन्द्रिय जीव का प्रदेश है" ऐसा जो आद्यविकल्प है उस आद्य-विकल्प के सिवाय यहां दो विकल्प यावत् पंचेन्द्रियों तक में जानना चाहिये. आद्यभङ्ग को जो यहां छोडा गया है उसका कारण यह है कि यहां आद्यभङ्ग बनता नहीं है। क्यों कि एक आकाश के प्रदेश में केवलि समुद्घात को छोडकर एक जीव के एक प्रदेश का रहना संभव नहीं है. क्यों कि वहां पर जीव के असंख्यात प्रदेशों का ही रहना होता है। यहां यावत् शब्द से द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पंचेन्द्रिय जीवों में ऐसा ही कथन जानना चाहिये. यह कहा गया है। 'अणिंदि-एसु तियभंगो' अनिन्द्रियों में पूर्वोक्त भङ्ग त्रय भी संभवित होते हैं ऐसा समझकर उनमें उन तीन भङ्गों को कहना चाहिये जैसे वहां एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और एक अनिन्द्रिय का प्रदेश है १, एके-

---

"एव आइल्लविरहिओ जाव पंचिंदिएसु" અથવા એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો છે અને દ્વીન્દ્રિય જીવનો પ્રદેશ છે," એવો જે પહેલો વિકલ્પ છે તે સિવાયના બબ્બે વિકલ્પો પચેન્દ્રિયો પર્યન્તમાં સમજવા પહેલા ભાંગાને (વિકલ્પને) છોડી દેવાનુ કારણુ એ છે કે અહીં પહેલો વિકલ્પ બનતો નથી, કારણુ કે એક આકાશપ્રદેશમાં કેવલિસમુદ્ઘાતને છોડીને એક જીવના એક પ્રદેશનું અસ્તિત્વ સભવી શકતુ નથી, કારણુ કે ત્યાં જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોનું જ અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે. અહી "जाव (યાવત્) પદથી દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણુ એવું જ કથન ગ્રહણુ કરવાનું કહ્યુ છે. "अणिदिएसु तियभंगो" અનિન્દ્રિયોમા (સિદ્ધોમાં) પૂર્વોક્ત ત્રણુ ભાગા પણુ સંભવી શકે છે, તેથી તેમના વિષે તે ત્રણુ ભાંગા કહેવા જોઈએ. તે ત્રણુ ભાંગા નીચે પ્રમાણે સમજવા

(૧) ત્યાં એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો હોય છે અને અનિન્દ્રિય જીવનો પ્રદેશ હોય છે (૨) એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો હોય છે અને એક અનિન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો હોય છે (૩) એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો હોય છે અને અનિન્દ્રિય જીવોના

आकाशप्रदेशे ये अजीवाः सन्ति ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः 'तजहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य' तद्यथा—रूप्यजीवाश्च, अरूप्यजीवाश्च, 'रूवी तहेव' रूप्यजीवा स्तथैव—पूर्वोक्तरीत्यैव स्कन्धाः, देशाः, प्रदेशाः परमाणवश्चेति भावः। 'जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पण्णत्ता' ये अरूप्यजीवाः सन्ति, ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तंजहा—नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे१' तद्यथा—नो धर्मास्तिकायः एकस्मिन् आकाशप्रदेशे धर्मास्तिकायो न संभवति तस्या संख्यातप्रदेशावगाहित्वात्, अपितु धर्मास्तिकायस्य देशोऽस्ति १, अत्रेदं बोध्यम्—धर्मास्तिकायस्य एकस्मिन् आकाश-

---

न्द्रियों के प्रदेश हैं और एक अनिन्द्रिय जीव के प्रदेश है २, एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और अनिन्द्रियों के प्रदेश हैं ३, 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता' अधोलोकरूपक्षेत्रलोक के एक आकाशप्रदेश में जो अजीव हैं, वे दो प्रकार के कहे गये हैं—'तंजहा' जैसे—'रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य' रूपी अजीव और अरूपी अजीव 'रूवी तहेव' रूपी अजीव स्कन्ध के देश, स्कध के प्रदेश और परमाणु हैं। 'जे अरूवी अजीवा—ते पंचविहा पण्णत्ता' तथा जो अरूपी अजीव हैं वे पांच प्रकार के कहे गये हैं—'तंजहा' वे ये हैं—'नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे १,' नो धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकायका देश, एक आकाशप्रदेश में धर्मास्तिकाय पूरा का पूरा नहीं रह सकता है, क्यों कि यह द्रव्य असंख्यातप्रदेशावगाही है। अतः वहां धर्मास्तिकाय का देश है १। यहां यह समझना

પ્રદેશો હોય છે. "जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता" અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં જે અજીવો છે, તે બે પ્રકારના હોય છે. "तजहा" તે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે. 'रूवो अजीवा य, अरूवी अजीवा य" (૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ. "रूवी तहेव" રૂપી અજીવ સ્કન્ધ, સ્કન્ધના દેશો સ્કન્ધના પ્રદેશો અને પરમાણુ રૂપ હોય છે. "जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पण्णत्ता" તથા જે અરૂપી અજીવ છે તેના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે. "तंजहा" જેવાં કે "नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे१," (૧) નો ધર્માસ્તિકાય રૂપ ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (અંશ) એક આકાશ પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાય પૂરેપૂરૂં રહી શકતું નથી, કારણ કે તે દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોય છે. તેથી ત્યાં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (અંશ) જ સંભવી શકે છે.

प्रदेशे यद्यपि प्रदेश एवास्ति तथापि देशशब्दस्यावयवार्थतया अवयवमात्रस्यैव विवक्षितत्वेन निरंशत्वस्य च तत्र सतोऽपि अविवक्षितत्वात् धर्मास्तिकायस्य देश इत्युक्तम्, प्रदेशस्तु स्वाभाविक एवास्ति इत्याभिप्रायेणाह–'धम्मत्थिकायस्स पएसे २' धर्मास्तिकायस्य प्रदेशोऽस्ति २, 'एवं अहम्मत्थिकायस्स वि ४' एवं पूर्वोक्तरीत्यैव अधर्मास्तिकायस्यापि विज्ञेयम्–तथाच तत्सूत्रम्–"नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसे" इति, एवं धर्मास्तिकायवद् अधर्मास्तिकायो नास्ति किन्तु अधर्मास्तिकायस्य देशः, प्रदेशश्चास्ति ४, 'अद्धा समए' ५' अद्धासमयः–कालश्चेत्यर्थः ५' गौतमः पृच्छति–'तिरियलोगखेत्तलोग-

---

चाहिये–यद्यपि आकाश के एकप्रदेश में धर्मास्तिकाय का एक ही प्रदेश है–तो भी अवयवार्थवाला होने से देश शब्द का अर्थ अवयवमात्ररूप विवक्षित होता है. इसलिये निरंश उसका वहां सद्भाव होने पर भी अविवक्षित होने के कारण वहां धर्मास्तिकाय का देश हैं इसरूप से कहा गया है। 'धम्मत्थिकायस्स पएसे २' धर्मास्तिकाय का प्रदेश २, यह यहां स्वाभाविकरूप से ही है। 'एवं अहम्मत्थिकायस्स वि' इसी प्रकार से वहां अधर्मास्तिकाय का देश ६, और अधर्मास्तिकाय का प्रदेश है ४, अधर्मास्तिकाय पूरा का पूरा नहीं है, परन्तु उसका देश और प्रदेश यहां है। यही बात–'नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसे' इस सूत्र द्वारा समझाई गई है। अद्धासमए' ५ आकाश के एक प्रदेश में काल है ही. इस प्रकार से ये अरूपी अजीव पांच प्रकार के हैं।

અહી એવુ સમજવુ જોઈએ કે—આકાશના એક પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાયનો એક જ પ્રદેશ હોય છે, તો પણ અવયવાર્થવાળો હોવાથી દેશ શબ્દનો અર્થ અવયવમાત્રરૂપ વિવક્ષિત થાય છે. તેથી નિરંશ તેનો ત્યાં સદ્‌ભાવ હોવા છતાં પણ અવિવક્ષિત હોવાને કારણે "ત્યાં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ હોય છે," આ પ્રકારનું કથન કરવામા આવ્યુ છે.

"धम्मत्थिकायस्स पएसे "(२) ત્યાં ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ તો સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે "एव अहम्मत्थिकायस्स वि" (૩) એજ પ્રમાણે (૬) અધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને (૪) અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ હોય છે ત્યાં અધર્માસ્તિકાય પૂરેપૂરૂ હોઈ શકતુ નથી, પરન્તુ તેનો દેશ અને પ્રદેશ જ ત્યા સભવી શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે "नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसे" આ સૂત્રપાઠદ્વારા સમજાવી છે. "अद्धा समए ५" (૫) અને આકાશના એક પ્રદેશમાં કાળ હોય છે જ. આ રીતે આ અરૂપી પાંચ પ્રકારના અજીવો અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રના એક આકાશપ્રદેશમાં હોય છે.

स्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा ? अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा ?' हे भदन्त ! तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः सन्ति ? किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः सन्ति ? भगवानाह–'एवं जहा–अहोलोगखेत्तलोगस्स तहेव' एवं–पूर्वोक्तरीत्या यथा अधोलोकक्षेत्रलोकस्य प्रतिपादितं तथैव तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकस्यापि प्रतिपत्तव्यम्, 'एवं–उड्ढलोगखेत्तलोगस्सवि' एवं–पूर्वोक्तरीत्यैव ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकस्यापि अधोलोकक्षेत्रलोकवदेव, प्रतिपत्तव्यम्, –नवरं अद्धासमओ नत्थि, अरूवी चउव्विहा' नवरम् अधोलोकतिर्यग्लोकापेक्षया ऊर्ध्वलोकस्य विशेषस्तु अत्र अद्धासमयो नास्तीति कृत्वा, अरूपिणश्चतु-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'तिरियलोयखेत्त लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ?' हे भदन्त ! तिर्यग्लोकरूप क्षेत्रलोक के एक आकाश प्रदेश में क्या जीव हैं, जीवदेश हैं, जीवप्रदेश हैं ? 'अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा ?' अजीव हैं, अजीवदेश हैं या अजीवप्रदेश हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–'एवं जहा अहोलोक खेत्तलोगस्स तहेव' जिस प्रकार से अधोलोक रूप क्षेत्रलोक के एक प्रदेश में कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये–'एवं उड्ढलोगखेत्तलोगस्स वि' इसी प्रकारका कथन ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक के एक आकाशप्रदेश के विषय में भी समझना चाहिये। परन्तु जो विशेषता है वह इस प्रकार से है कि यहां पर 'अद्धासमयो नत्थि' काल नहीं है। इसलिये चार अरूपी यहां हैं।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तिरियलोयखेत्तलोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा अजीवपएसा ?" હે ભગવન્ ! તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકાશપ્રદેશમાં શું જીવો હોય છે ખરાં ? અથવા જીવદેશ છે ? કે જીવપ્રદેશ છે ? અજીવો અજીવ દેશ કે અજીવ પ્રદેશ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–एवं जहा अहोलोग खेत्तलोगस्स तहेव " અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જેવું કથન કરવામા આવ્યું છે, એવું જ કથન તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકશપ્રદેશ વિષે પણ સમજવું. " एवं उड्ढलोगखेत्तलोगस्स वि " એવું જ કથન ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકના એક આકાશપ્રદેશ વિષે પણ સમજવું. પરન્તુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે " अद्धासमओ नत्थि " ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં કાળનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેથી ત્યાં ચાર અરૂપી દ્રવ્યોનો જ સદ્ભાવ હોય છે,

विधाः धर्मास्तिकायस्याधर्मास्तिकायस्य च देशाः प्रदेशाश्च पूर्वोक्ताः ऊर्ध्वलोके एकस्मिन् आकाशप्रदेशे संभवन्ति, 'लोगस्स जहा अहेलोगखेत्तलोगस्स एगंमि आगासपएसे' लोकस्य यथा अधोलोकक्षेत्रलोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे यद्वक्तव्यत्वं पूर्वं प्रतिपादितं तद् लोकस्यापि एकस्मिन् आकाशप्रदेशे प्रतिपत्तव्यम् तदभिलापश्चेत्थम्–' लोकस्य खलु भदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः सन्ति, किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः सन्ति? गौतम ! नो जीवाः, जीवदेशा अपि, जीवप्रदेशाश्चापि अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि सन्ति इत्यादि बोध्यम्, गौतमः पृच्छति–' अलोगस्स

धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय के देश और प्रदेश ये चार प्रकार के ही अरूपी अजीव ऊर्ध्वलोक के एक आकाश प्रदेश में हैं। 'लोगस्स जहा अहेलोगखेत्तलोगस्स एगंमि आगासपएसे' अधोलोकरूप क्षेत्रलोक के एक आकाशप्रदेश में जो कथन पहिले किया गया है वही कथन लोक के एक आकाशप्रदेश में जानना चाहिये अभिलाप ऐसा है–'लोकस्य खलु भदन्त! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः जीव-प्रदेशाः सन्ति, किं वा अजीवाः अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः सन्ति' हे भदन्त! लोक के एक आकाश प्रदेश में जीव हैं? जीवदेश हैं? जीवप्रदेश हैं? या अजीव हैं? अजीवदेश हैं? या अजीवप्रदेश हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा'! हे–गौतम! 'नो जीवाः जीवदेशा अपि

એમ સમજવું. ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ તથા અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ, આ ચાર અરૂપી અજીવ દ્રવ્યો જ ઉર્ધ્વલોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં હોય છે.

"लोगस्स जहा अहेलोगखेतलोगस्स एगंमि आगासपएसे' અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રના એક આકાશપ્રદેશ વિષે જેવું કથન પહેલા કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન લોકના એક આકાશ પ્રદેશ વિશે પણ થવું જોઈએ. તેના પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે સમજવા–" लोकस्य खलु भंते ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः सन्ति, किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः अजीव प्रदेशाः सन्ति ?" હે ભગવન્! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં શું જીવો હોય ખરાં? જીવદેશો હોય છે ખરાં? જીવપ્રદેશો હોય છે ખરા? અથવા અજીવો હોય છે ખરાં? અજીવદેશો હોય છે ખરા? અજીવપ્રદેશો હોય છે ખરા?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! नो जीवा, जीवादेशा अपि जीवप्रदेशाः अपि, अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि सन्ति " હે

णं भंते ! एगंमि आगासपएसे पुच्छा ' हे भदन्त ! अलोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे किं जीवाः, जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः सन्ति ? किंवा अजीवाः, अजीवदेशाः, अजीवप्रदेशाः सन्ति ? इति पृच्छा । भगवानाह–' गोयमा ! णो जीवा, णो जीवदेसा, तंचेव जाव अणंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासस्स अणंतभागूणे ' हे गौतम ! अलोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे नो जीवाः, नो जीवदेशाः, तदेव यावत्– नो जीवप्रदेशाः, नो अजीवाः, नो अजीवदेशाः, नो अजीवप्रदेशाः, किन्तु एकः अजीवद्रव्यप्रदेशः अगुरुलघुकः अनन्तैः अगुरुकलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशस्य अनन्तभागोनः, अथ द्रव्यादिना तान् वर्णयति–

जीवप्रदेशा अपि, अजीवा अपि, अजीवदेशा अपि, अजीवप्रदेशा अपि सन्ति ' लोक के एक आकाश प्रदेश में जीव नहीं हैं, जीवदेश भी हैं, जीवप्रदेश भी हैं, अजीव भी हैं अजीवदेश भी हैं और अजीव प्रदेश भी हैं, इत्यादि अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–' अलोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे पुच्छा ' हे भदन्त ! अलोक के एक आकाशप्रदेश में क्या जीव है ? जीवदेश हैं ? जीवप्रदेश हैं ? अजीव हैं ? अजीव देश हैं ? अजीव प्रदेश हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! ' णो जीवा, णो जीवदेसा, तं चेव जाव अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासस्स अणंतभागूणे" अलोकाकाश के एक आकाशप्रदेश में न जीव हैं, न जीवदेश हैं न जीवप्रदेश हैं, न अजीव हैं, न अजीवदेश हैं और न अजीवप्रदेश हैं। यह अलोकाकाश तो एक अजीवद्रव्यदेशरूप है अनन्त अगुरुलघुक गुणों से यह सदा संयुक्त रहता है। सर्वाकाश के अनन्तवें भाग

ગૌતમ ! લોકના એક આકાશ પ્રદેશમા જીવો નથી, પરન્તુ જીવદેશો પણ છે, જીવપ્રદેશો પણ છે, અજીવો પણ છે, અજીવદેશો પણ છે અને અજીવ-પ્રદેશો પણ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" अलोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे पुच्छा " હે ભગવન્ ! અલોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં શું જીવો છે ? જીવ-દેશો છે ? જીવપ્રદેશો છે ? અજીવો છે ? અજીવદેશો છે ? અજીવપ્રદેશો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! " णो जीवा, णो जीवदेसा, तंचेव जाव अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं सजुत्ते सव्वागासस्स अणंत-भागूणे " અલોકાકાશના એક આકાશ પ્રદેશમાં જીવો પણ નથી, જીવદેશો પણ નથી, જીવપ્રદેશો પણ નથી, અજીવો પણ નથી, અજીવદેશો પણ નથી અને અજીવપ્રદેશો પણ નથી. તે અલોકાકાશ તો એક અજીવ દ્રવ્યદેશ રૂપ

'दव्वओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंताइं जीवदव्वाइं, अणंताइं अजीवदव्वाइं, अणंता जीवाजीवदव्वा' द्रव्यतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोके अनन्तानि जीवद्रव्याणि सन्ति, अनन्तानि अजीवद्रव्याणि सन्ति, अनन्तानि जीवाजीवद्रव्याणि सन्ति, 'एवं तिरियलोयखेत्तलोएवि' एवं-पूर्वोक्तरीत्या तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकेऽपि अनन्तानि जीवद्रव्याणि, अनन्तानि अजीवद्रव्याणि, अनन्तानि जीवाजीवद्रव्याणि सन्तीति भावः, 'एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि, एवं पूर्वोक्तरीत्यैव ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकेऽपि अनन्तानि जीवद्रव्याणि, अनन्तानि अजीवद्रव्याणि, अनन्तानि जीवाजीवद्रव्याणि सन्तीतिभावः, 'दव्वओ णं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा, नेवत्थि अजीवदव्वा, नेवत्थि जीवाजीवदव्वा, एगे अजीवदव्वदेसे जाव सव्वागासअणंतभागूणे' द्रव्यतः खलु अलोके नैव सन्ति जीवद्रव्याणि, नैव सन्ति

से यह न्यूनरूप हैं। अब सूत्रकार द्रव्यादिकों की अपेक्षा लेकर इन जीवादिकों का वर्णन करते हैं-'दव्वओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंताइं जीवदव्वाइं, अणंताइं अजीवदव्वाइं अणंता जीवा जीवदव्वा' द्रव्य की अपेक्षा से अधोलोकरूप क्षेत्रलोक में अनन्त जीवद्रव्य हैं, अनन्त अजीव द्रव्य हैं और अनन्त जीवाजीव द्रव्य हैं। "एवं तिरियलोयखेत्तलोए वि' इसी प्रकार से तिर्यग्लोक रूप क्षेत्रलोक में भी जानना चाहिये- अनन्तजीवद्रव्य हैं, अनन्त अजीव द्रव्य हैं और अनन्त जीवाजीव द्रव्य हैं। 'एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि, इसी प्रकार से ऊर्ध्वलोकरूप क्षेत्रलोक में भी जानना चाहिये। 'दव्वओ णं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा, नेवत्थि अजीवदव्वा, नेवत्थि जीवाजीवदव्वा, एगे अजीवदव्वदेसे, जाव सव्वा-

છે. અનન્ત અગુરુલઘુક ગુણોથી તે સદા સંયુક્ત રહે છે. સર્વાકાશના અનન્તમાં ભાગથી તે ન્યૂન રૂપ છે.

હવે સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકોની અપેક્ષાએ આ જીવાદિકાનું વર્ણન કરે છે.

"दव्वओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंताइं, जीवदव्वाइं अणंताइं अजीवदव्वाइं, अणंता जीवाजीवदव्वा" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમાં અનંત જીવદ્રવ્ય છે, અનંત અજીવ દ્રવ્ય છે અને અનંત જીવાજીવ દ્રવ્ય છે.

"एवं तिरियलोयखेत्तलोए वि" એવું જ કથન તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોક વિષે પણ સમજવું. ત્યાં પણ અનંત જીવ દ્રવ્ય છે, અનંત અજીવ દ્રવ્ય છે અને અનંત જીવાજીવ દ્રવ્ય છે. "एवं उड्ढलोयखेत्तलोए वि" એવું જ કથન ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક વિષે પણ ગ્રહણ કરવું. "दव्वओ णं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा, णेवत्थि अजीवदव्वा, णेवत्थि जीवाजीवदव्वा, एगे अजीव-

अजीवद्रव्याणि, नैव सन्ति जीवाजीवद्रव्याणि, किन्तु एकः अजीवद्रव्य-देशोऽस्ति, यावत्-अनन्तैः अगुरुकलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशः अनन्तभागोनः इति भावः, 'कालओ णं अहेलोयखेत्तलोए न कयाइ नासि, जाव निच्चे एवं जाव अलोगे' कालतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोको न कदापि नासीत्, अपितु सर्वदैवासीत्, यावत् नैव कदाचित् नास्ति, नैव कदापि न भविष्यति, अपितु सर्वदैवाभूत्, सर्वदैवास्ति, सर्वदैव च भविष्यति, ध्रुवः, शाश्वतः, अव्ययः नित्यो वर्तते, एवं-पूर्वोक्तरीत्या यावत्-तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, ऊर्ध्वलोकः, क्षेत्रलोकः, लोकः, अलोकश्च न कदापि नासीत्, नैव कदापि न भवति, नैव कदाचित् न भविष्यति,

---

गासअणंतभागूणे' द्रव्य की अपेक्षा जीवद्रव्य अलोक में नहीं हैं, अजीव द्रव्य अलोक में नहीं हैं, जीवाजीवद्रव्य अलोक में नहीं हैं, किन्तु एक अजीव द्रव्यदेश वहां है। यावत् वह अलोक अनन्त अगुरुकलघुक गुणों से युक्त है और वह सर्वाकाश के अनन्तवें भाग से न्यून है। 'कालओ णं अहेलोयखेत्तलोए न कयाइ नासि, जाव निच्चे, एवं जाव अलोगे' कालकी अपेक्षा से अधोलोकरूप क्षेत्रलोक कभी नहीं था ऐसा नहीं है, अपि तु वह सर्वदा ही था. यावत्-वह सर्वदा से है और सर्वदा ही रहेगा. यह ध्रुव है, शाश्वत है, अव्यय है और नित्य है। इसी प्रकार से यावत्-तिर्यग्लोकरूप क्षेत्रलोक, ऊर्ध्वलोकरूपक्षेत्रलोक, लोक एवं अलोक ये सब पहिले से थे, अब हैं और सदा रहेंगे, ऐसा नहीं है कि ये सब पहिले नहीं थे, वर्तमान में नहीं हैं और भविष्यत् में नहीं रहेंगे। क्यों कि ये सब के सब ध्रुव हैं, शाश्वत हैं, अव्यय हैं और नित्य हैं।

दव्वदेसे. जाव सव्वागास अणंतभागूणे" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અલોકમાં જીવ દ્રવ્ય પણ નથી, અજીવ દ્રવ્ય પણ નથી, જીવાજીવ દ્રવ્ય પણ નથી, પરન્તુ એક અજીવ દ્રવ્ય દેશ ત્યાં હોય છે. તે અલોક અનંત અગુરુક લઘુક ગુણોથી યુક્ત છે અને તે સર્વાકાશના અનંતમાં ભાગે ન્યૂન છે.

"कालओ ण अहेलोयखेत्तलोए न कयाइ नासि जाव निच्चे, एवं जाव अलोगे" કાળની અપેક્ષાએ અધોલોક રૂપ ક્ષેત્ર ભૂતકાળમાં કયારે ય ન હતો એવું નથી, એટલે કે તેનું અસ્તિત્વ હતું જ, વર્તમાનમાં પણ તેનું અસ્તિત્વ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તે ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે, અવ્યય છે અને નિત્ય છે એજ પ્રમાણે તિર્યગ્લોક રૂપ ક્ષેત્રલોક, ઉર્ધ્વલોક રૂપ ક્ષેત્રલોક, લોક અને અલોક પણ ભૂતકાળમાં હતાં, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે. એવું નથી કે તે ભૂતકાળમાં ન હતાં, વર્તમાનમાં નથી અને ભવિષ્યમાં નહીં હોય, કારણ કે તેઓ પણ ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે, અવ્યય છે અને નિત્ય છે,

ध्रुवः, शाश्वतः, अव्ययः, नित्यश्च वर्तते इति भावः, 'भावओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंता वन्नपज्जवा जहा खंदए, जाव अणंता अगुरुय लहुयपज्जवा, एवं जाव लोए' भावतः खलु अधोलोकक्षेत्रलोके अनन्ता वर्णपर्यवाः वर्णपर्यायाः सन्ति, एकगुणकालिकादीनाम् अनन्तगुणकालाधवसान्तानां पुद्गलानां तत्र सद्भावात्, यथा स्कन्दके द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके प्रतिपादितम् तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यम्-यावत् अनन्ताः अगुरुकलघुकपर्यवाः सन्ति, एवं-पूर्वोक्तरीत्या यावत्-तिर्यग्लोकक्षेत्रलोके, ऊर्ध्वलोक क्षेत्रलोके, लोके च अनन्ता वर्णादिपर्यवाः सन्ती ति भावः। 'भावओ णं अलोए नेवत्थि वन्नपज्जवा जाव नेवत्थि अगुरुयलहुयपज्जवा, एगे अजीवदव्वदेसे जाव अणंतभागूणे' भावतः खलु अलोके नैव सन्ति वर्णपर्यवाः, यावत्-नैव

'भावओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंता वन्नपज्जवा जहा खंदए, जाव अणंता अगुरुय लहुयपज्जवा, एवं जाव लोए' वर्ण की अपेक्षा से अधोलोकरूप क्षेत्रलोक में अनन्त वर्णपर्यायें हैं क्यों कि एक गुणकृष्णवर्णवाले, दो गुणकृष्णवर्णवाले आदि अनन्तगुणकृष्णवर्णवाले पुद्गलों का वहां पर सद्भाव है। जैसा स्कन्दक नामके, द्वितीयशतक के प्रथमोद्देशक में कहा गया है-वैसा ही यहां पर यावत्-अनन्तरसादिपर्यायें हैं, अनन्तअगुरुकलघुकपर्यायें हैं, इसी प्रकार से यावत्-तिर्यग्लोक क्षेत्रलोक में और ऊर्ध्वलोक क्षेत्रलोक में एव लोक में अनन्त वर्णादि पर्यायें हैं। 'भावओ णं अलोए नेवत्थि वण्णपज्जवा जाव नेवत्थि अगुरुय लहुय पज्जवा, एगे अजीवदव्वदेसे, जाव अणंतभागूणे' भावकी अपेक्षा अलोक में वर्णपर्यव नहीं हैं, यावत् रसादि पर्यायें नहीं हैं, और अगुरुलघुकप-

---

"भावओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणता वन्नपज्जवा जहा खंदए, जाव अणंता अगुरु य लहुयपज्जवा, एव जाव लोए" वर्णुनी અપેક્ષાએ અધોલોક રૂપ ક્ષેત્રલોકમા અનંત વર્ણપર્યાયો છે, કારણ કે એક ગુણિત કૃષ્ણવર્ણવાળાં, બે ગુણિત કૃષ્ણવર્ણવાળાં આદિ અનંત ગુણિત કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલોનો ત્યા સદ્ભાવ છે. બીજા શતકના સ્કન્દક નામના પહેલા ઉદ્દેશામાં જેવુ કથન કરવામાં આવ્યુ છે. એવું જ કથન અહી પણ ગ્રહણ થવું જોઈએ. આ કથન "અનંત રસાદિ પર્યાયો છે, અનંત અગુરુક લઘુક પર્યાયો છે." આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત ગ્રહણ કરવુ જોઈએ. એજ પ્રમાણે તિર્યગ્લોક ક્ષેત્રલોકમાં ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્રલોકમા અને લોકમાં પણ અનંત વર્ણાદિ પર્યાયો છે, એમ સમજવું "भावओ णं अलोए नेवत्थि वण्णपज्जवा, नेवत्थि अगुरुय लहुयपज्जवा, एगे अजीवदव्वदेसे जाव अणंतभागूणे" ભાવની અપેક્ષાએ અલોકમાં વર્ણ પર્યાયો પણ નથી,

सन्ति रसादि पर्यवाः, नैव सन्ति अगुरुकलघुकपर्यवाः, अगुरुलघुपर्याययुक्तद्रव्याणां पुद्गलानां तत्राभावात्, किन्तु अगुरुकलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशस्य अनन्तभागोनो वर्तते इति भावः ॥ सू० १ ॥

लोकालोकपरिमाणवक्तव्यता ॥

मूलम्—'लोए णं भंते! के महालए पण्णत्ते? गोयमा! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्व दीवा. जाव परिक्खेवे णं। तेणं कालेणं, तेणं समएणं छ देवा महिड्ढीया जाव महासोक्खा जंबुद्दीवे दीवे मंदरे पव्वए मंदरचूलीयं सव्वओ समंता, संपरिक्खित्ताणं चिट्ठेज्जा, अहेणं चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ, चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुद्दीवस्स दीवस्स चउसु वि दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिंडे जमगसमगं बहिगामुहे पक्खिवेज्जा, पभूणं गोयमा! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए, तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए, जाव देवगईए, एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए, एवं दाहिणाभिमुहे, एवं पच्चत्थाभिमुहे एवं उत्तराभिमुहे, एवं उड्ढाभिमुहे, एगे अहोभिमुहे पयाए, तेणं कालेणं, तेणं समएणं वाससहस्साउए, दारए, पयाए, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति, णो चेवणं ते देवा

र्यायें नहीं हैं। क्यों कि अगुरुलघुक पर्याय युक्त अन्य द्रव्यपुद्गलों का वहां अभाव है। किन्तु अगुरुलघुक गुणों से युक्त तथा सर्वाकाश के अनन्तवें भाग से न्यून वह अलोक ही वहां एक अजीव द्रव्यरूप है ॥सू० १॥

ગંધ, રસાદિ પર્યાયે પણ નથી, અને અગુરુ લઘુક પર્યાયે પણ નથી, કારણ કે અગુરુ લઘુક પર્યાય યુક્ત અને દ્રવ્યપુદ્ગલોના ત્યાં અભાવ છે. કારણ કે અગુરુ લઘુક ગુણોથી યુક્ત તથા સર્વાકાશના અનન્તમાં ભાગથી ન્યૂન એવો તે અલોક એક અજીવ દ્રવ્ય દેશ રૂપ જ છે. ॥ સૂ૦૧ ॥

लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स आउए पहीणे भवइ, णो चेवणं जाव संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स अट्ठिमिंजा-पहीणा भवंति, णो चेवणं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स आसत्तमे वि कुलवंसे पहीणे भवइ, णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति तए णं तस्स दारगस्स नामगोएवि पहीणे भवइ, णो चेवणं ते देवा लोगंतं संपाउणंति। तेसिं णं भंते! देवाणं किं गए बहुए अगए बहुए? गोयमा! गए बहुए, नो अगए बहुए, गयाउसे अगए असंखेज्जइभागे अगयाउसे गए असंखेज्जगुणे, लोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते। अलोए णं भंते! के महालए पण्णत्ते? गोयमा! अयं णं समयखेत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, जहा खंदए जाव परिक्खेवेणं, तेणं कालेणं, तेणं समएणं दसदेवा महिड्ढिया तहेव जाव संपरिक्खित्ताणं संचिट्ठेज्जा, अहे णं अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ, अट्ठ बलि-पिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिसासु चउसुवि विदिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा अट्ठ बलिपिंडे गहाय, माणु-सुत्तरस्स पव्वयस्स जमगसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवेज्जा, पभूणं गोयमा! तओ एगमेगे देवे ते अट्ठबलिपिंडे धरणितल-मसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए, ते णं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए लोगंसि ठिच्चा असब्भावपट्ठवणाए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे दाहिणपुरत्थाभिमुहे पयाए, एवं जाव उत्तरपुरत्थाभिमुहे, एगे देवे उड्ढाभिमुहे, एगे देवे अहोभिमुहे पयाए, तेणं कालेणं, तेणं समएणं वाससयसहस्सा-

उए दारए पयाए, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति, णो चेव णं ते देवा अलोयंतं संपाउणंति, तं चेव०, तेसिं णं देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए? गोयमा! णो गए बहुए, अगए बहुए, गयाउसे अगए अणंतगुणे, अगयाउसे गए अणंतभागे, अलोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते॥सू० २॥

छाया—लोकः खलु भदन्त! किं महालयः प्रज्ञप्तः? गौतम! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपानां यावत् परिक्षेपेण, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये षड् देवाः महर्द्धिकाः यावत् महासौख्याः जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकां सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठेयुः, अधः खलु चतस्रो दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः चतुरो बलिपिण्डान् गृहीत्वा जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य चतसृष्वपि दिक्षु बाह्याभिमुख्यः स्थित्वा तान् चतुरो बलिपिण्डान् यमकसमकं बाह्याभिमुखं प्रक्षिपेयुः, प्रभुः खलु गौतम! तेभ्यः एकैको देवः तान् चतुरो बलिपिण्डान् धरणितलमसंप्राप्तान् क्षिप्रमेव प्रतिसंहर्तुम्, ते खलु गौतम! देवाः तया उत्कृष्टया यावत् देवगत्या एको देवः पौरस्त्याभिमुखः प्रयातः, एवं दक्षिणाभिमुखः, एवं पश्चिमाभिमुखः, एवम् उत्तराभिमुखः, एवम् ऊर्ध्वाभिमुखः, एकः अधोऽभिमुखः प्रयातः, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वर्षसहस्रायुष्को दारकः प्रजातः, ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ प्रहीणौ भवतः, नो चैव खलु ते देवा लोकान्तं सम्प्राप्नुवन्ति, ततः खलु तस्य दारकस्य आयुष्यं प्रहीणं भवति, ततः खलु तस्य दारकस्य अस्थिमज्जा प्रहीणा भवंति नो चैव खलु ते देवा लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, ततः खलु तस्य दारकस्य आसप्तमोऽपि कुलवंशः प्रहीणो भवति, नो चैव खलु ते देवा लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, ततः खलु तस्य दारकस्य नामगोत्रमपि प्रहीणं भवति, नो चैव खलु ते देवा लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति। तेषां खलु भदन्त! देवानां किं गतं बहुकम्, अगतं बहुकम्? गौतम! गतं बहुकम्, नो अगतं बहुकम्, गतात् तत् अगतम् असंख्येयभागम्, अगतात् तत् गतम् असंख्येयगुणम्, लोकः खलु गौतम! इयन्महालयः प्रज्ञप्तः। अलोकः खलु भदन्त! किं महालयः प्रज्ञप्तः? गौतम! इदं खलु समयक्षेत्रम् पञ्चचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेण, यथा स्कन्दके यावत् परिक्षेपेण, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये दश देवाः महर्द्धिका तथैव यावत् संपरिक्षिप्य खलु संतिष्ठेरन्, अधः खलु अष्ट दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः अष्टबलिपिण्डान् गृहीत्वा मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य चतसृष्वपि दिक्षु चतसृष्वपि विदिक्षु बाह्याभिमुख्यः स्थित्वा अष्टौ बलिपिण्डान् गृहीत्वा, मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य यमकसमकं बाह्याभिमुखं प्रक्षिपेयुः, प्रभुः खलु गौतम! तेभ्यः एकैको देवः

तान् अष्टबलिपिण्डान् धरणितलमप्राप्तवान् क्षिप्रमेव प्रतिसंहर्तुम्, ते खलु गौतम ! देवाः तया उत्कृष्टया यावत् देवगत्या लोके स्थित्वा असद्भावप्रस्थापनया एको देवः पौरस्त्याभिमुखः प्रयातः, एको देवो दक्षिणपौरस्त्याभिमुखः प्रयातः, एवं यावत्-उत्तरपौरस्त्याभिमुखः, एको देवः ऊर्ध्वाभिमुखः, एको देवः अधोऽभिमुखः प्रयातः, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वर्षशतसहस्रायुष्को दारकः प्रयातः, ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ प्रहीणौ भवतः नो चैव खलु ते देवा अलोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, तदेव०, तेषां खलु देवानां किं गतं बहुकम् अगतं बहुकम् ? गौतम ! नो गतं बहुकम्, अगत बहुकम्, गतात् तत् अगतम् अनन्तगुणम्, अगतात् तत् गतम् अनन्तभागम्, अलोकः-खलु गौतम ! एतन्महालयः प्रज्ञप्तः ॥सू० २॥

टीका—लोकालोकप्रस्तावात् तत्परिमाणवक्तव्यतामाह 'लोए णं भंते !' इत्यादि, 'लोए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! लोकः खलु किं महालयः कीदृग् विशालः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवाणं जाव परिक्खेवेणं' हे गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो मध्यजम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपानां यावत् सर्वसमुद्राणाम् आभ्यन्तरिकः सर्वक्षुद्रको

लोकालोकपरिमाणवक्तव्यता-

'लोए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ-लोकालोक के कथन से यहां सूत्रकार ने उनके परिमाण की वक्तव्यता का कथन किया है-इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'लोए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते' हे भदन्त ! लोक कितना बडा है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवाणं जाव परिक्खेवेण' हे गौतम ! यह जंबूद्वीप नामका द्वीप-मध्यजंम्बू द्वीप-समस्त द्वीपों के यावत्-समस्त समुद्रों के बीचमें है अर्थात्

લોક અને અલોકના પરિમાણુની વક્તવ્યતા

"लोए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં લોક અને અલોકના પ્રમાણુનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- "लोएणं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?" હે ભગવન્ ! લોક કેટલો વિશાળ મોટો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवाणं जाव परिक्खेवेणं" હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપ-સમસ્ત દ્વીપો અને સમસ્ત સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે અને તે સમસ્ત દ્વીપો

वर्तते, तैलापूपसंस्थानसंस्थितो वर्तते, रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितो वर्तते, पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितो वर्तते, प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, एकं योजनशतसहस्रम् आयामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडशच सहस्राणि द्वे च सप्तविंशतिः योजनशते, त्रीणि च क्रोशानि, अष्टाविंशतिश्च धनुश्शतम्, त्रयोदश अङ्गुलानि, अर्धाङ्गुलंच किञ्चिद् विशेषाधिकम्, तथाच किञ्चिद् विशेषाधिकसार्द्ध-त्रयोदशाङ्गुलाधिकाष्टाविंशत्यधिकशतधनुरुत्तरक्रोशत्रयाधिकसप्तविंशत्यधिकशतद्वय-योजनाधिक-षोडशसहस्रोत्तरलक्षत्रयप्रमाणो जम्बूद्वीपः, परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं छ देवा महिड्ढिया जाव महासोक्खा जंबुद्दीवे दीवे मंदरे पव्वए मंदरचूलियं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठेज्जा' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये यदा षड् देवाः महर्द्धिकाः यावत् महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महासौख्याः जम्बूद्वीपे द्वीपे, मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकां-मेरुशिखरं

सब से छोटा है। तैल से बने हुए अपूप-पुएं का जैसा आकार होता है- वैसा ही इसका आकार है। अथवा रथ के चक्रवाल (जो लोहे का गोलपट्टा होता है) उस के आकार जैसा है। अथवा कमल की जैसी कर्णिका होती है उसके आकार जैसा है। अथवा पूर्णिमा के चन्द्रमा के जैसा आकार होता है वैसा आकार वाला है। एक लाख योजन का इसका विस्तार है। इसकी परिधि तीन लाख सोलह हजार दो सौ सत्तावीस योजन, तीन कोश एक सौ अट्ठाईस धनुष और १३॥ साडा तेरह अंगुल से कुछ अधिक है। "तेणं कालेणं तेणं समएणं छ देवा महिड्ढिया जाव महासोक्खा जंबुद्दीवे दीवे मंदरे पव्वए मंदरचूलियं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठेज्जा" उस काल में और उस समय में महाऋद्धिवाले यावत्-महाद्युतिवाले, महायशवाले, महाबलवाले-महासुखवाले ऐसे छ

અને સમુદ્રોથી નાનો છે તેનો આકાર તેલથી ભરપુર માલપુવા જેવો છે. અથવા રથના પૈડાની વાટ જેવો તેનો આકાર છે. અથવા કમલની કર્ણિકા જેવી ગોળ હોય છે, એવો તેનો આકાર છે. અથવા તેનો આકાર પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવો છે તેનો વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો અને પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ (૩૧૬૨૨૭) યોજન, ત્રણ કોશ, ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩॥ આંગળથી પણ સહેજ વધારે છે. "તેણં કાલેણં તેણં સમએણં ૬ દેવા મહિડ્ઢિયા જાવ મહાસોક્ખા જંબુદ્દીવે દીવે મંદરે પવ્વએ મંદરચૂલિયં સવ્વઓ સમંતા સપરિક્ખિત્તા ણં ચિટ્ઠેજ્જા" તે કાળે અને તે સમયે (ધારો કે અત્યારે જ) કોઇ મહાઋદ્ધિવાળા, મહાદ્યુતિવાળા, મહાયશવાળા, મહાબળવાળા,

सर्वतः-परित', समन्तात्-सर्वदिक्षु संपरिक्षिप्य-संवेष्टय खलु तिष्ठेयुः, 'अहे णं चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुद्दीवस्स दीवस्स चउसु वि दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिंडे जमगसमगं बहियाभिमुहे पक्खिवेज्जा' अधः खलु अधोभागे चतस्रो दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः अतिमहत्यः चतुरो बलिपिण्डान् गृहीत्वा जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य चतसृषु वि दिक्षु पूर्वादिदिशासु, बाह्याभिमुखाः बाह्येऽभिमुखीभूय स्थित्वा तान् चतुरो बलिपिण्डान् यमकसमकं-युगपदेव-एकदैवेत्यर्थः, बहिराभिमुखं प्रक्षिपेयु' तदा-'पभूणं गोयमा! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए' हे गौतम! प्रभुः समर्थः खलु तेभ्यो देवेभ्यः एकैको देवस्तान् चतुरो बलिपिण्डान् धरणितलं-पृथिवीतलम्, असंप्राप्तं क्षिप्रमेव प्रतिसंहर्तुम्-ग्रहीतुं

देव जंबूद्वीप नाम के इस द्वीप में स्थित मन्दर पर्वत ऊपर मन्दर की चूलिका को सब ओर से घेर कर खडे हो जावें 'अहे णं चत्तारि दिसा कुमारीओ महत्तरियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुद्दीवस्स दीवस्स चउसु दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिंडे जमगसमगं बहियाभिमुहे पक्खिवेज्जा' और उसके नीचे चार महत्तरिका देवियां चार बलिपिण्डों को लेकर जंबूद्वीपकी चार दिशाओं में-पूर्वपश्चिम आदि दिशाओं में बाहिर की ओर मुख करके खडी हों जावें और इस स्थिति से खडी होकर वे उन चारों ही बलिपिडों को एक साथ ही बाहिर फेंके 'पभू णं गोयमा! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए' तो हे गौतम! उन देवों में एक एक देव उन चार बलिपिण्डों को जबतक कि वे जमीन

અને મહાસુખવાળા ૬ દેવો આ જંબૂદ્વીપમાં રહેલા મન્દર પર્વત ઉપર, મન્દરની ચૂલિકા (ટોચ) ને ઘેરીને બધી બાજુએ ઊભા રહી જાય, "अहेणं चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुद्दीवस्स दीवस्स चउसु दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिंडे जमगसमगं बहियाभिमुहे पक्खिवेज्जा" અને તેની નીચે ચાર મહત્તરિકા દિશાકુમારીઓ ચાર બલિપિંડોને લઈને ચાર દિશાઓમાં (પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમાં) બહારની તરફ મુખ રાખીને ઊભી રહે, અને તે સ્થિતિમાં ઊભી રહીને તેઓ તે ચારે બલિપિંડોને એક સાથે જ બહાર ફેંકે, તો "पभूणं गोयमा! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए" હે ગૌતમ! તે છ દેવોમાંનો પ્રત્યેક દેવ તે ચાર બલિપિંડોને જમીન ઉપર

समर्थः इति पूर्वेण अन्वयः, 'तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए, एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए' हे गौतम! ते खलु देवाः तया उत्कृष्टया-विशिष्टया, यावत्-त्वरितया-आकुलया, चपलया-शरीरचापल्येन, चण्डया-रौद्रया-गत्युत्कर्षयोगात्, सिंहया-दार्ढ्यस्थिरतया, उद्धूतया-दर्पातिशयेन, जयिन्या-विपक्षजेतृतया, छेकया-निपुणया, दिव्यया-दिविभवया, देवगत्या एको देवः पुरस्थाभिमुहे' पौरस्त्याभिमुखः प्रयातः, 'एवं दाहिणाभिमुहे, एवं पच्चत्थाभिमुहे, एवं उत्तराभिमुहे, एवं उड्ढाभिमुहे, एगे अहोभिमुहे पयाए' एवं-तथैव एको देवो दक्षिणाभिमुखः, एवमेव एको देवः पश्चिमाभिमुखः, एवं तथैव-एको देवः उत्तराभिमुखः, एवं-तथैव एको देवः ऊर्ध्वाभिमुखः, एको देवः अधोऽभिमुखः प्रयातः, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं वाससहस्साउए दारए पयाए' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वर्षसहस्रायुष्क'-वर्षाणां सहस्रम् आयुर्यस्य स तथाविध', दारकः-बालकः

ऊपर नहीं गिर पाते हैं. इतने में ही बहुत जल्दी ग्रहण करने में समर्थ है। 'तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए' हे गौतम! अब उन देवों में से कोई एक देव अपनी उस उत्कृष्ट, त्वरित, चपल, आदि विशेषणों वाली देव गतिसे चलकर पूर्व दिशा की तरफ चला गया. 'एवं दाहिणामुहे, एवं पच्चत्था भिमुहे-एवं उत्तराभिमुहे, एवं उड्ढाभिमुहे, एगे अहोमुहे पयाए' इसी प्रकार से कोई एक दूसरा देव दक्षिणदिशा की तरफ चला गया, एक देव पश्चिमदिशा की तरफ चला गया, इसी प्रकार से एक देव उत्तरदिशा की तरफ चला गया. एक देव ऊर्ध्वदिशा की तरफ और एक देव अधोदिशा की तरफ चला गया 'तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससहस्साउए दारए पयाए' उस काल और उस समय में एक हजार वर्ष

આવી પડે તે પહેલાં-વચ્ચેથી જ ઘણી જ ઝડપથી ગ્રહણ કરી શકવાને સમર્થ હોય છે. "तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए" હે ગૌતમ! તે દેવોમાંનો કોઈ એક દેવ પોતાની તે ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચપલ આદિ વિશેષણોવાળી દેવગતિથી પૂર્વદિશા તરફ ચાલવા માંડે, "एवं दाहिणाभिमुहे, एव पच्चत्थाभिमुहे, एवं उत्तराभिमुहे, एवं उड्ढाभिमुहे, एवं एगे अहोमुहे पयाए" એજ પ્રમાણે બીજો એક દેવ દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલવા માંડે, ત્રીજો એક દેવ પશ્ચિમ તરફ ચાલવા માંડે ચોથો એક દેવ ઉત્તર તરફ ચાલવા માંડે પાંચમો એક દેવ ઉર્ધ્વદિશા તરફ ચાલવા માંડે અને છઠ્ઠો એક દેવ અધોદિશા તરફ ચાલવા માંડે, "तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससहस्साउए दारए पयाए" બરાબર એજ સમયે કોઈ એક પુરુષને ત્યાં ૧૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળો એક બાળક

प्रजातः-समुत्पन्न इत्यर्थः, 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति' ततः खलु तस्य दारकस्य-बालकस्य अम्बापितरौ प्रहीणौ-मृतौ भवतः, किन्तु 'णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' नो चैव-नैव खलु ते देवा लोकान्तं-लोकस्य-पारं संप्राप्नुवन्ति, 'तएणं तस्स दारगस्स आउए पहीणे भवइ, णो चेव णं जाव संपाउणंति' ततः खलु तस्य दारकस्य आयुष्यं प्रहीणं-क्षीणं भवति, तथापि नोचैव-नैव खलु यावत्-ते देवाः लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, 'तएणं तस्स दारगस्स अट्ठि-मिंजा पहीणा भवंति णो चेवणं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' ततः तस्य दारकस्य अस्थिमज्जाः प्रहीणाः नष्टा भवन्ति, किन्तु तथापि नोचैव-नैव खलु ते देवा लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, 'तएणं तस्स दारगस्स आसत्तमे वि कुलवंसे पहीणे भवइ, णो चेवणं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' ततः खलु तस्य दारकस्य-बालकस्य

की आयुवाला एक बालक जन्म लेवे, 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति' बाद में उसके माता पिता भी मर जावें किन्तु 'णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' तो भी प्रस्थित हुए वे देव लोक के अन्त को नहीं पा सकते हैं। 'तएणं तस्स दारगस्स आयुए पहीणे भवई' उस बच्चे की एक हजार वर्ष की आयु भी समाप्त हो जावे 'णोचेव णं जाव संपाउणंति' तो भी तबतक चलते हुए वे देव-लोक के अन्त को प्राप्त नहीं कर सकते, 'तएणं तस्स दारगस्स अट्ठि-मिंजा पहीणा भवंति' उस बालक की हड्डियां और मज्जा भी नष्ट हों जावें-तो भी तबतक चलते हुए वे देवलोक के अन्त को नहीं पा सकते 'तएणं तस्स दारगस्स आसत्तमे वि कुलवंसे पहीणे भवइ' उस बालक की सात पीढी तक भी नष्ट हो जावें तो भी तबतक चलते हुए वे उस

જન્મ પામે, "तएण तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति" ત્યાર બાદ -તેના આયુકાળ દરમિયાન કોઈ સમયે તે બાળકના માતાપિતા મરી જાય છે, પરન્તુ "णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति" આટલા લાંબા કાળની સતત મુસાફરી કરવા છતા પણ તે દેવો લોકના અન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી, "तएणं तस्स दारगस्स आयुए पहीणे भवइ" ત્યાર બાદ તે બાળક એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂરૂં કરીને કાળધર્મ પામી જાય છે, પરન્તુ "णो चेव णं जाव संपाउणंति" એટલા વર્ષ પર્યન્ત સતત મુસાફરી કરવા છતાં પણ દેવો લોકાન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી, "तएणं तस्स दारगस्स अट्ठिमिंजा पहीणा भवति" તે બાળકના હાડકા અને મજ્જા પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, તો પણ તે દેવો લોકના અન્તને પામી શકતા નથી, "तएणं तस्स दारगस्स आसत्तमे वि कुलवंसे पहीणे भवइ" ત્યાર બાદ તે બાલકની સાત પેઢીઓ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, પરન્તુ સતત મુસાફરી કરતા તે દેવો લોકના અન્ત સુધી

आसप्तमोऽपि—सप्तमपुरुषपर्यन्तोऽपि कुलवंशः कुलरूपो वंशः प्रहीणो भवति, किन्तु नोचैव—नैव खलु ते देवाः लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, 'तएणं तस्स दारगस्स नामगोएवि पहीणे भवइ, णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' ततः खलु तस्य दारकस्य—बालकस्य नामगोत्रमपि प्रहीणं—नष्टं भवति, तथापि नो चैव—नैव खलु ते देवाः लोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, 'तेसि णं भंते! देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! तेषां खलु पूर्वोक्तानां षट्सु दिक्षु प्रयातानां देवानां किं गतं—व्यतिक्रान्तं क्षेत्रम् बहुकम्—अधिकं भवति? किंवा अगतम्—अव्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम्—अधिकं भवति? भगवानाह—'गोयमा! गए बहुए, णो अगए बहुए' हे गौतम! तेषां देवानां गतं—व्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम्—अधिकं

लोक के अन्त को नहीं पा सकते हैं। 'तएणं तस्स दारगस्स नामगोए वि पहीणे भवइ—णोचेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति' यहाँ तक कि इस बालक का नामगोत्र भी नष्ट हो जाय तबतक भी वे देव चलते २ लोक का अन्त नहीं पा सकते हैं। ऐसा बडा यह लोक है.।

अथ गौतम प्रभु से पूछते हैं—'तेसिणं भंते! देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए' हे भदन्त! छहों दिशाओं में गये हुए उन देवों का व्यतिक्रान्त—पार किया जा चुका क्षेत्र बहुत है? या नहीं पार किया गया—जिसे पार करना बाकी है—ऐसे क्षेत्र बहुत हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! गए बहुए णो अगए बहुए' हे गौतम! जितना क्षेत्र देवों ने पार कर लिया है—वह क्षेत्र बहुत है, और जिसे अभी

પહોંચી શકતા નથી. "तएणं तस्स दारगस्स नामगोए वि पहीणे भवइ, "णो चेवणं ते देवा लोगंतं संपाउणंति" અરે! તે બાલકના નામ ગોત્રનો પણ નાશ થઈ જાય છે, પરન્તુ આટલા દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત મુસાફરી કરવા છતાં પણ તે દેવો લોકના અન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી, એટલો બધો વિશાળ આ લોક છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेसिणं भंते! देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए?" હે ભગવન્! છએ દિશાઓમાં ગયેલા તે દેવો દ્વારા ઉલ્લંઘિત (પાર કરાયેલું) ક્ષેત્ર વધારે મોટું છે? કે અનુલ્લંઘિત (પાર કરવાનું જે બાકી છે) તે ક્ષેત્ર વધારે મોટું હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! गए बहुए, णो अगए बहुए" હે ગૌતમ! દેવોએ જેટલું ક્ષેત્ર પાર કર્યું છે—તે ક્ષેત્ર અધિક છે અને જે પાર

भवति, नो अगतम्—अव्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम्—अधिकं न भवति, 'गयाउसे अगए असंखेज्जइ भागे, अगयाउसे गए असंखेज्जगुणे' गतात्—व्यतिक्रान्तात् तत्—अगतम् अव्यतिक्रान्तम् असंख्येयभागं न्यूनं भवति, अथ च अगतात्—अव्यतिक्रान्तात् क्षेत्रात् तत् गतं व्यतिक्रान्तं क्षेत्रम् असंख्येयगुणम् अधिकं भवति, इति भावः। अत्र कश्चिदाशङ्कते—ननु पूर्वादिदिक्षु प्रत्येकस्यां दिशि लोकः अर्द्धरज्जु प्रमाणो वर्तते ऊर्ध्वाधश्च लोकः किञ्चिन्न्यूनाधिकसप्तरज्जुप्रमाणो वर्तते तर्हि तुल्यया गत्या गच्छतां तेषां देवानां क्षेत्रवैषम्यात् कथं षट्स्वपि दिक्षु गताद्-अगतं क्षेत्रमसंख्यातभागमात्रम्, अगताच्च गतं क्षेत्रमसंख्यातगुणम्? इति। अत्राह—घनचतुरस्रीकृतस्य लोकस्यैव कल्पितत्वान्न दोष इति। अस्त्वेवम्—पुनरपि श्रूयताम्—ननु यद्युक्तस्वरूपया गत्यापि गच्छन्तो देवाः बहुनाऽपि कालेन लोकान्तं

पार करना बाकी है—जो क्षेत्र पार नहीं किया है—वह क्षेत्र बहुत नहीं है। क्यों कि—'गयाउसे अगए असंखेज्जइभागे, अगयाउसे गए असंखेज्जगुणे' गतक्षेत्र से वह अगतक्षेत्र—अव्यतिक्रान्तक्षेत्र, असंख्यातवें भाग है और अगतक्षेत्र से वह गतक्षेत्र असंख्यातगुणित है। यहां ऐसी आशंका हो सकती है—कि पूर्वादिदिशाओं में से प्रत्येकदिशा में लोक अर्धराजूप्रमाण है, और ऊर्ध्व एवं अधोदिशा में किञ्चिन्यूनाधिक सात राजू प्रमाण है तब तुल्य गति से जाने वाले देवों के क्षेत्र में विषमता होने से छहों दिशाओं में गतक्षेत्र से अगतक्षेत्र असंख्यातभागमात्र कैसे माना जा सकता है? और अगतक्षेत्र से गतक्षेत्र असंख्यातगुणित कैसे कहा जा सकता है? सो इस शंका का ऐसा उत्तर है कि घनचतुरस्रीकृत लोक ही कल्पित है—अतः इसमें कोई दोष नहीं है। खैर कोई दोष न हो, परन्तु फिर भी शंका ऐसी बनी ही रहती है कि उक्त स्वरूप-

કરવાનું બાકી છે કે જે ક્ષેત્ર ને પાર કર્યું નથી તે ક્ષેત્ર ઓછું છે. "गयाउसे अगए असंखेज्जभागे, अगयाउसे गए असंखेज्जगुणे" ઉલ્લંઘિત ક્ષેત્ર કરતાં અનુલ્લંઘિત ક્ષેત્ર અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલુ છે. અને અનુલ્લંઘિત ક્ષેત્ર કરતાં ઉલ્લંઘિત ક્ષેત્ર અસંખ્યાત ગણું મોટું હોય છે.

શંકા—પૂર્વાદિ પ્રત્યેક દિશામાં લોક અર્ધરાજૂ પ્રમાણ છે અને ઉર્ધ્વદિશામાં તથા અધોદિશામાં તે સાત રાજુપ્રમાણ કરતા કંઈક ન્યૂનાધિક પ્રમાણ છે. છતાં સમાન ગતિથી ચાલનારા દેવોના અનુલ્લંઘિત ક્ષેત્રને ઉલ્લંઘિત ક્ષેત્રના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ શા માટે કહ્યું છે? અને અનુલ્લંઘિત ક્ષેત્ર કરતા ઉલ્લંઘિત ક્ષેત્રને અસંખ્યાત ગણું અધિક કેમ કહ્યું છે? ઉત્તર—આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—ઘનચતુરસ્રીકૃત (ચતુષ્કોણાકાર) લોક જ કલ્પિત છે તેથી તે કથનમાં કોઈ દોષ નથી.

न लभन्ते तदा जिनानां जन्मादिकल्याणकेषु क्षेत्रस्य बहुत्वे, अवतरणकालस्य चाल्पत्वेऽपि कथमच्युतदेवलोकादेवा द्रागवतरन्तीति। सत्यम्, किन्तु त्वरितादि विशेषणविशिष्टाऽपीयं गतिर्मन्दैव जिनजन्मादिषु अवतरणगतिस्तु शीघ्रतमेति विज्ञेयम्। अथ लोकपरिमाणमुपसंहरन्नाह-'लोएणं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते' हे गौतम! लोकः खलु इयन्महालयः इयत्परिमितो महाविशालः प्रज्ञप्तः। अथा

वाली गति द्वारा जाते हुए देव यदि बहुत काल के बाद भी लोकान्त को प्राप्त नहीं कर पाते हैं तो जिनेन्द्रों के जन्म कल्याणकों में अच्युत देवलोक क्षेत्र की अधिकता होने के कारण थोडे से समय में कैसे जल्दी आ जाते हैं-पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि अच्युतदेवलोक से देव भगवान् के पंचकल्याणकों में आते हैं अब यदि ऐसी बात मानी जावे कि देव त्वरितादिविशेषणों वाली गति से गमन करने पर भी लोकान्त को बहुत काल के बाद भी नहीं पा सकते हैं-तो फिर ये भगवान् के पंचकल्याणकों में जल्दी कैसे आते हैं। क्यों कि अच्युतदेवलोक से यहां तक आनेकाक्षेत्र तो बहुत है और अवतरण का समय अल्प है? तो इसका समाधान ऐसा है कि जिन जन्मादिकों में देवों के आने की जो गति है वह तो शीघ्रतम है और त्वरितादि विशेषणों वाली जो गति है वह मन्द है। ऐसा जानना चाहिये। अब लोक के परिमाण का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि-'लोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते' हे गौतम लोक इतना बडा है। अर्थात् बहुत अधिक विशाल है।

શંકા-ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપવાળી ગતિ દ્વારા પણ જો તે દેવો અતિ દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત મુસાફરી કરવા છતાં પણ લોકાન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી, તો જિનેન્દ્રોના જન્મકલ્યાણકોમાં અચ્યુત દેવલોક જેવાં ઘણાં દૂરના ક્ષેત્રોમાંથી પણ થોડા સમયમાં દેવો કેવી રીતે આવી શકે છે? અચ્યુત દેવલોકથી અહીં સુધી આવવાનું ક્ષેત્ર તો બહુ જ વિશાળ છે અને અવતરણનો સમય ઘણો અલ્પ હોય છે.

ઉત્તર- જિનેન્દ્રોના જન્મકલ્યાણકોમાં દેવોની આવવાની ગતિ તો શિઘ્રતમ (સૌથી ઝડપી) હોય છે, જ્યારે ત્વરિતાદિ વિશેષણોવાળી જે ગતિ છે તે તો તેના પ્રમાણમાં મન્દ હોય છે, એમ સમજવું હવે લોકના પ્રમાણનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે "लोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते" હે ગૌતમ! લોક આટલો બધો મોટો છે એટલે કે તે અતિશય વિશાળ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી અલોકના પ્રમાણની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે

लोकपरिमाणं गौतमः पृच्छति-'अलोएणं भंते! के महालये पण्णत्ते?' हे भदन्त! अलोक खलु कियन्महालयः कीदृग्विशालः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! अयं णं समयखेत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, जहा खंदए जाव, परिक्खेवेणं' गौतम! इदं खलु समयक्षेत्रं-मनुष्यक्षेत्रं, पञ्चचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्तारेण यथा स्कन्दके प्रकरणे द्वितीयशतकस्य प्रथमोद्देशके प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्-यावत्-परिक्षेपेण-परिधिना प्रज्ञप्तम्। 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं दसदेवा महिड्ढिया तहेव जाव संपरिक्खित्ताणं संचिट्ठेज्जा' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये दशदेवा महर्द्धिकाः तथैव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महासौख्याः, जम्बूद्वीपे द्वीपे, मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाः सर्वतः-समन्तात् संपरिक्षिप्य-संवेष्टय खलु संतिष्ठेरन्, 'अहेणं अट्ठदिसाकुमारीओ महत्तरियाओ अट्ठबलिपिंडे

अब गौतम अलोक का परिमाण पूछते हैं-'अलोए णं भंते' के महालए पण्णत्ते' हे भदन्त! अलोक कितना बडा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अयं णं समयखेत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, जहा खंदए जाव परिक्खेवेणं' हे गौतम! यह मनुष्य क्षेत्र आयाम विष्कम्भ की अपेक्षा से ४५ लाख योजन का कहा गया है। सो जैसा वहां कहा गया है वैसा ही यहां पर भी कहना चाहिये. परिधितक 'तेणं कालेणं तेणं समएणं दस देवा महिड्ढिया तहेव जाव संपरिक्खित्ता णं संचिट्ठेज्जा' उस काल और उस समय में महर्द्धिक आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले १० देव जम्बूद्वीपस्थ सुमेरुपर्वत के ऊपर मन्दरचूलिका के चारों ओर से घेरकर खडे हो जावें और

પ્રશ્ન પૂછે છે "अलोए णं भंते! के महालए पण्णत्ते?" હે ભગવન્! અલોક કેટલો વિશાળ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! अयं णं समयखेत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, जहा खंदए जाव परिक्खेवेणं હે ગૌતમ! આ મનુષ્યક્ષેત્રની લંબાઈ અને પહોળાઈ ૪૫ લાખ યોજનની કહી છે. તેનું વર્ણન બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તેની પરિધિ પર્યન્તનું વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं दस देवा महिड्ढिया तहेव जाव संपरिक्खित्त णं संचिट्ठेज्जा" તે કાળે અને તે સમયે ૧૦ દેવો જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની (સુમેરુ પર્વતની) મંદરચૂલિકા (શિખર) ને ઘેરીને ચારે દિશામા

गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिसासु चउसु वि विदिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा अट्ठबलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जमगसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवेज्जा' अधः-अधोभागे खलु अष्टौ दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः अतिमहत्यः अष्टौ बलिपिण्डान् गृहीत्वा मानुषोत्तरस्य-एतन्नामकस्य पर्वतस्य चतसृष्वपि दिक्षु चतसृष्वपि विदिक्षु बाह्याभिमुख्यः स्थित्वा अष्टौ बलिपिण्डान् गृहीत्वा मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य यमकसमकं-युगपदेव यदा बाह्याभिमुखाः प्रक्षिपेयुस्तदा-'पभूणं गोयमा! तओ एगमेगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए' हे गौतम! प्रभुः समर्थः खलु तेभ्यो देवेभ्यः एकैको देवस्तान् अष्टौ बलिपिण्डान् धरणितलमसंप्राप्तान् क्षिप्रमेव प्रतिसंहर्तुं-ग्रहीतुं समर्थः, इतिपूर्वेणान्वयः, 'तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए लोगंसि ठिच्चा

'अहेणं अट्ठदिसाकुमारीओ महत्तरियाओ अट्ठबलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिसासु चउसु वि विदिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा अट्ठबलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जमगसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवेज्जा' नीचे आठ महत्तरिका दिक्कुमारियां आठ बलिपिण्डों को लेकर मानुषोत्तर पर्वत की चारों दिशाओं में और चारों विदिशाओं में बाहर की ओर मुंह करके खड़ी हो जावें और खड़ी होकर के फिर वे एक ही साथ मानुषोत्तर पर्वत से बाहिर की ओर उन आठ बलिपिण्डों को फेंके, 'पभूणं गोयमा! तओ एगमेगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए' तो हे भगवन् उन देवों में से एक देव उन आठ बलिपिण्डों को जबतक वे जमीन पर नहीं गिर पावें ग्रहण करने में समर्थ है। 'तेणं गोयमा! देवा ताए

ઊભા રહે, અને "अहेणं अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ अट्ठबलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिसासु चउसु वि विदिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जमगसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवेज्जा" નીચે આઠ મહત્તરિકા દિશાકુમારીઓ આઠ બલિપિંડોને લઈને, માનુષોત્તર પર્વતની ચારે દિશાઓમાં (પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં) અને ચારે વિદિશાઓમાં (ઈશાન આદિ ચારે ખૂણામાં) બહારની તરફ મુખ કરીને ઊભી રહે, અને તેઓ એક સાથે માનુષોત્તર પર્વતની બહારની તરફ તે આઠ બલિપિંડોને ફેંકે, "पभूण गोयमा! तओ एगमेगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए" તો હે ગૌતમ! તે દસ દેવોમાંનો પ્રત્યેક દેવ પોતાની શીઘ્ર ગતિથી ગમન કરીને તે આઠ બલિપિંડોને જમીન પર પડતાં પહેલા જ વચ્ચેથી જ-ગ્રહણ કરી લેવાને સમર્થ હોય છે.

असब्भावपट्ठवणाए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे दाहिणपुरत्थाभिमुहे पयाए, एवं जाव उत्तरपुरत्थाभिमुहे, एगे देवे उड्ढाभिमुहे, एगे देवे अहोभिमुहे पयाए' हे गौतम! ते खलु देवाः तया उत्कृष्टया-विलक्षणया यावत्-त्वरितया, चपलया, चण्डया, सिंहया, उद्धतया, जयिन्या, छेकया, दिव्यया देवगत्या लोके स्थित्वा असद्भावप्रस्थापनया-असद्भूतार्थकल्पनया एको देवः पौरस्त्याभिमुखः प्रयातः-प्रस्थितः, एको देवो दक्षिणपौरस्त्याभिमुखः प्रयातः, एवं-पूर्वोक्तरीत्या-यावत्-एको देवो दक्षिणाभिमुखः प्रयातः, एको देवो दक्षिणपश्चिमाभिमुखः प्रयातः, एको देवः पश्चिमाभिमुखः प्रयातः, एको देवः, पश्चिमोत्तराभिमुखः प्रयातः, एको देवः उत्तराभिमुखः प्रयातः, एको देवः उत्तरपौरस्त्याभिमुखः, एको देवः ऊर्ध्वाभिमुखः एको देवः अधोमुखः

उक्किट्ठाए जाव देवगईए लोगंसि ठिच्चा' असब्भावपट्ठवणाए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे दाहिणपुरत्थाभिमुहे पयाए, एवं जाव उत्तरपुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे उड्ढाभिमुहे, एगे देवे अहोभिमुहे पयाए' हे गौतम! वे देव उस उत्कृष्ट-विलक्षण यावत् त्वरिता, चपला, चण्डा, सिंहा, उद्धूता, जयिनी, छेका और दिव्या विशेषणों वाली देवगति से मानों चलकर लोक के अन्त में पहुंच जावें और वहां से फिर उनमें से कोई एक देव इसी गति से चलकर पूर्वदिशा की तरफ चला जावे, एक देव दक्षिण पूर्व की तरफ चला जावे, इसी प्रकार से यावत् एक देव दक्षिणदिशा की तरफ चला जावे, एक देव दक्षिणपश्चिम की तरफ चला जावे, एक देव पश्चिमदिशा की तरफ चला जावे, एक देव पश्चिम उत्तरदिशा की तरफ चला जावे, एक देव उत्तरदिशा की तरफ

"तेणं गोयमा! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए लोगंसि ठिच्चा असब्भावपट्ठवणाए एगे देवे पुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे दाहिणपुरत्थाभिमुहे पयाए, एवं जाव उत्तरपुरत्थाभिमुहे पयाए, एगे देवे उड्ढाभिमुहे, एगे देवे अहोभिमुहे पयाए" હે ગૌતમ! તે દેવો પોતાની તે ઉત્કૃષ્ટ (વિલક્ષણ), ત્વરિતા, ચપલા, ચંડા, સિંહા, ઉધ્ધૂતા, જયિની, દિવ્યા વગેરે વિશેષણોવાળી દેવગતિથી ચાલીને ધારો કે (આ કલ્પનાનો જ વિષય છે. સંભવી શકે એવું નહીં હોવાથી ધારવાનું કહ્યુ છે) લોકના અન્ત ભાગમાં પહોંચી જાય છે. હવે ત્યાંથી એક દેવ પોતાની એવી જ ગતિથી પૂર્વદિશામાં ચાલવા માંડે, એક દેવ અગ્નિ કોણમાં ચાલવા માંડે, એક દેવ દક્ષિણ દિશામાં ચાલવા માંડે, એક દેવ નૈઋત્ય કોણમાં ચાલવા માંડે, એક પશ્ચિમમાં, એક વાયવ્ય કોણમાં એક ઉત્તરમાં અને એક ઈશાનમા ચાલવા માંડે, એક દેવ ઉર્ધ્વ દિશામાં ચાલવા

प्रयातः 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं, वाससयसहस्साउए दारए पयाए' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, वर्षशतसहस्रायुष्को-लक्षवर्षायुष्को दारको-बालकः प्रजातः उत्पन्नः 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति, णो चेवणं ते देवा आलोयतं संपाउणंति' ततः खलु तस्य दारकस्य-बालकस्य अम्बापितरौ प्रहीणौ-मृतौ भवतः किन्तु नो चैव-नैव किल ते देवाः अलोकान्तम्-अलोकस्य पारं संप्राप्नुवन्ति, 'तंचेव०' तदेव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-ततः खलु तस्य दारकस्य आयुष्यं प्रहीणं भवति, किन्तु नो चैव खलु ते देवा अलोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, ततः

चला जावे, एक देव उत्तरपूर्व की तरफ चला जावे, एक देव ऊर्ध्वदिशा की तरफ चला जावे और एक देव अधोदिशा की तरफ चला जावे 'तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससयसहस्साउए दारए पयाए' अब उस काल और उस समय में कोई एक बालक उत्पन्न हो जावे कि जिसकी आयु एक लाख वर्ष की हो 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति' उसके माता पिता मर जावे तो भी 'णोचेव णं ते देवा अलोयंत संपाउणंति' वे देव अलोक के अन्त को नहीं पा सकते हैं. तात्पर्य यह है कि एक लाख वर्ष की आयुवाले उस बालक के माता पिता के मरने तक में जितना समय लगता है उतने समयतक वे देव निरन्तर चलते रहें तो भी अलोक के अन्त को नहीं पा सकते हैं। 'इसके बाद उस बालक की 'तंचेव' आयु समाप्त हो जावे-अर्थात् उस बालक की आयु काल तक वे देव निरन्तर चलते रहें-तब भी अलोक के अन्त को

માંડે અને એક દેવ અધોદિશામાં ચાલવા માંડે, "तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससयसहस्साउए दारए पयाए" હવે બરાબર તે કાળે અને તે સમયે એક લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈ એક બાળકનો જન્મ થાય છે, "तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवंति" ત્યાર બાદ તે બાળકના માતા-પિતાનું અવસાન થઈ જાય છે, આટલા કાળ પર્યન્ત પોતાની શીઘ્ર ગતિથી ગમન કરવા છતાં પણ "णो चेवणं ते देवा अलोयंतं संपाउणंति" તે દેવો અલોકના અન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક વર્ષના આયુવાળા તે બાળકના માતાપિતા એક લાખ વર્ષ કરતાં ઓછા સમયમાં મર્યા હશે પરન્તુ એટલા દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત નિરન્તર ચાલતાં રહેવા છતાં પણ તેઓ અલોકાન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી. "तंचेव" ત્યાર બાદ એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીને તે બાળક અવસાન પામે છે, એટલા કાળ પર્યન્ત નિરંતર ચાલવા છતાં પણ તે દેવો અલોકના અન્ત સુધી પહોંચી

खलु तस्य दारकस्य अस्थिमज्जा महीणा भवन्ति, किन्तु नो चैव खलु ते देवाः अलोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, ततः खलु तस्य दारकस्य आसप्तमोऽपि कुलवंशः महीणो भवति, किन्तु नो चैव खलु ते देवाः अलोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, ततः खलु तस्य दारकस्य नामगोत्रमपि महीणं भवति किन्तु नो चैव खलु ते देवाः अलोकान्तं संप्राप्नुवन्ति, इति भावः। गौतमः पृच्छति-'तेसिं णं देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए?' हे भदन्त! तेषां खलु षट्स्वपि दिक्षु प्रयातानां देवानां किं गतं-व्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम्-अधिकं भवति? किंवा अगतम्-अव्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम् अधिकं भवति? 'गोयमा! नो गए बहुए, अगए बहुए' हे गौतम! नो खलु

नहीं पा सकते हैं। उस बालक की हड्डियों और मज्जा के नष्ट होने तक भी वे देव अलोक का अन्त नहीं पा सकते हैं। उस बालक की सात पीढीतक भी नष्ट हो जावें तो जितना समय इनके नष्ट होने में लगता है-उतने समयतक भी वे देव निरन्तर चलते रहें-तब भी अलोक का अन्त नहीं पा सकते हैं। यहां तक कि उस बालक के नाम गोत्र भी समाप्त हो जावें-तो इनकी समाप्ति होने में जितना काल समाप्त हुआ है उतने समय तक भी निरन्तर चलने पर वे देव अलोक का अन्त नहीं पा सकते हैं।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं-'तेसिंणं देवाणं किं गए बहुए, अगए बहुए' हे भदन्त! दशों दिशाओं में एक २ कर गये हुए उन देवों का क्या गत-व्यतिक्रान्त-क्षेत्र अधिक है, अथवा अव्यतिक्रान्त क्षेत्र अधिक है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- गोयमा!' हे

શકતા નથી, તે બાલકનાં હાડકા અને મજ્જા નષ્ટ થઈ જવા છતા પણ તે દેવો અલોકાન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી. તે બાલકની સાત પેઢી પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. તે સાત પેઢીને નષ્ટ થવામાં જેટલો કાળ લાગે છે એટલા કાળ પર્યન્ત ચાલવા છતા પણ તે દેવો અલોકાન્ત સુધી પહોંચી શકતા નથી આટલો વિશાળ અલોક છે, એમ સમજવુ'

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेसिंण देवाणं कि गए बहुए, अगए बहुए?" હે ભગવન્! દશે દિશાઓમાં ગયેલા તે પ્રત્યેક દેવ દ્વારા જે ક્ષેત્રને ઉલ્લંઘિત કરવામા આવ્યુ' છે તે ક્ષેત્ર અધિક હોય છે? કે અનુલ્લંઘિત ક્ષેત્ર (તેમનાં દ્વારા પાર કરવાનુ બાકી છે તે ક્ષેત્ર) અધિક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा! હે ગૌતમ!" नो गए बहुए, अगए बहुए" તેમણે વ્યતિક્રાન્ત (ઉલ્લંઘિત) કરેલું ક્ષેત્ર અધિક હોતુ' નથી, પરન્તુ

तेषां देवानां गतं-व्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकं भवति, अपितु अगतम्-अव्यतिक्रान्तं क्षेत्रं बहुकम्-अधिकं भवति, 'गयाउसे अगए अणंतगुणे, अगयाउसे गए अणंतभागे' गतात्-व्यतिक्रान्तात् क्षेत्रात् तत्-अगतम्-अव्यतिक्रान्तं क्षेत्रम् अनन्तगुणाधिकं भवति, अगतात्-अव्यतिक्रान्तात् क्षेत्रात् तत् गतं-व्यतिक्रान्तं क्षेत्रम् अनन्तभागन्यूनं भवति। अन्ते भगवान् अलोकमुपसंहरन् आह-'अलोए णं गोयमा! एमहालए पण्णत्ते' हे गौतम! अलोकः खलु इयन्महालयः ईदृशविशालः प्रज्ञप्तः ॥सू०२॥

लोकैकप्रदेश वक्तव्यता।

मूलम्-लोगस्स णं भंते! एगंसि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव पंचिंदियपएसा, अणिंदियपएसा अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा जाव अन्नमन्नसमभरघडत्ताए चिट्ठंति? अत्थि णं भंते! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहंवा, वावाहंवा उप्पायंति, छविच्छेदं वा करेंति? णो इणट्ठे समट्ठे! से केणट्ठे णं भंते! एवं वुच्चइ-लोगस्स णं एगंसि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव चिट्ठंति, णत्थि णं भंते! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहंवा जाव करेंति? गोयमा! से जहा नामए नट्टिया सिया सिंगारा-

---

गौतम! 'नो गए बहुए, अगए बहुए' उन देवों का व्यतिक्रान्त क्षेत्र अधिक नहीं है अपि तु जो अगत क्षेत्र है वह बहुत है क्यों कि 'गयाउ से अगए अणंतगुणे, अगयाउसे गए अणंतभागे' व्यतिक्रान्तक्षेत्र से अव्यतिक्रान्त क्षेत्र अनन्तगुणा अधिक है और अव्यतिक्रान्त क्षेत्र से व्यतिक्रान्तक्षेत्र अनन्तवें भाग है। अन्त में भगवान् अलोक का उपसंहार करते हुए कहते हैं 'अलोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते' हे गौतम! अलोक इतना बड़ा है ॥सू० २॥

અવ્યતિક્રાન્ત (અનુલ્લંઘિત) ક્ષેત્ર અધિક હોય છે, કારણ કે ' गयाउसे अगए अणतगुणे, अगयाउसे गए अणंतभागे " ગત ક્ષેત્ર (ઉલ્લંઘિત ક્ષેત્ર) કરતાં અગત ક્ષેત્ર (અનુલ્લઘિતક્ષેત્ર) અનંત ગણુ હોય છે અને અગતક્ષેત્ર કરતાં ગતક્ષેત્ર અનંતમા ભાગ પ્રમાણુ હોય છે. અન્તે અલોકના પ્રમાણુનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "अलोए णं गोयमा! ए महालए पण्णत्ते " હે ગૌતમ! અલોક આટલો બધો વિશાળ કહ્યો છે. ॥ સૂ૦૨ ॥

गारचारुवेसा जाव कलिया रंगट्ठाणंसि जणसयाउलंसि जणसय-सहस्साउलंसि बत्तीसइविहस्स नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उवदंसेज्जा, से नूणं गोयमा! ते पेच्छगतं नट्टियं अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोएंति? हंता समभिलोएंति, ताओ णं गोयमा! दिट्ठीओ तीसे नट्टियाए सव्वओ समंता संनिवडियाओ? हंता, संनिवडियाओ, अत्थिणं गोयमा! ताओ दिट्ठीओ तीसे नट्टियाए किंचिवि आबाहं वा, वाबाहं वा, उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति? णो इणट्ठे समट्ठे, अहवा सा नट्टिया तासिं दिट्ठीणं किंचि आबाहं वा, वाबाहं वा, उप्पाएंति, छवि-च्छेदं वा करेंति? णो इणट्ठे समट्ठे, ताओ वा दिट्ठीओ अन्न-मन्नाए दिट्ठीए किंचि आवाहं वा, बाबाहं वा, उप्पाएंति छवि-च्छेदं वा करेंति? णो इणट्ठे समट्ठे, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ तंचेव जाव नो छविच्छेदं वा करेंति ॥सू० ३॥

छाया—लोकस्य खलु भदन्त! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे ये एकेन्द्रियप्रदेशाः, यावत् पञ्चेन्द्रियप्रदेशाः, अनिन्द्रियप्रदेशाः, अन्योन्यबद्धाः, अन्योन्यस्पृष्टाः यावत् अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा, व्याबाधां वा उत्पादयन्ति, छविच्छेदं वा, कुर्वन्ति? नायमर्थः समर्थः, तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते—लोकस्य खलु एक-स्मिन् आकाशप्रदेशे ये एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत् तिष्ठन्ति, नास्ति खलु भदन्त! अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा यावत्-कुर्वन्ति? गौतम! तत् यथानाम नर्तकी स्यात् शृङ्गाराकारचारुवेषा, यावत् कलिता रङ्गस्थाने जनशताकुले जनशतसह-स्राकुले द्वात्रिंशद्विधस्य नाट्यस्य अन्यतर नाट्यविधिम् उपदर्शयेत्, तत् नूनं गौतम! ते प्रेक्षकाः तद् नाट्यम् अनिमेषया दृष्ट्या सर्वतः समन्तात् समभिलो-कयन्ति? हन्त, समभिलोकयन्ति, ताः खलु गौतम! दृष्टयः तस्यां नर्तक्यां सर्वतः समन्तात् सन्निपतिताः? हन्त, सन्निपतिताः, अस्ति खलु गौतम! ताः दृष्टयः तस्याः नर्तक्याः किञ्चिदपि आबाधां वा, व्याबाधां वा उत्पादयन्ति, छविच्छेदं वा

कुर्वन्ति ? नायमर्थः समर्थः, अथवा सा नर्त्तकी तासां दृष्टीनां किञ्चिद् आवाधां वा व्यावाधां वा उत्पादयति, छविच्छेदं वा करोति, नायमर्थः समर्थः, ता वा दृष्टयः अन्योन्यस्याः दृष्टयाः किञ्चिद् आवाधां वा, व्यावाधां वा उत्पादयन्ति, छविच्छेदं वा कुर्वन्ति? नायमर्थः समर्थः, तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते-तदेव यावत्-नो छविच्छेदं वा कुर्वन्ति॥ सू० ३॥

टीका—अथ लोकप्रस्तावात् तदेकप्रदेशगतां विशेषवक्तव्यतां प्ररूपयितु-माह-'लोगस्स णं' इत्यादि, 'लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे जे एगिंदिय-पएसा जाव पंचिंदियपएसा, अणिंदियपएसा अन्नमन्नवद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा जाव अन्नमन्नसमभरघडत्ताए चिट्ठंति? अत्थि णं भंते! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उप्पायंति, छविच्छेदं वा करेंति?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! लोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे ये एकेन्द्रियप्रदेशाः, यावत्-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रदेशाः, अनिन्द्रियप्रदेशाश्च अन्योन्यवद्धाः, अन्यो-

---

लौकिकप्रदेशवक्तव्यता-

'लोगस्स णं भंते!' इत्यादि।

टीकार्थ-लोक का स्वरूप चल रहा है अतः सूत्रकार ने इसके एक प्रदेशगत वक्तव्यता की प्ररूपणा इस सूत्र द्वारा की है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'लोगस्स ण भंते! एगंमि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव पंचिंदियपएसा, अणिंदियपएसा अन्नमन्नवद्धा अन्नमन्नपुट्ठा जाव अन्नमन्नसमभरघडत्ताए चिट्ठंति? अत्थि णं भंते! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति" हे भदन्त! लोक के एक आकाश प्रदेश में जो एकेन्द्रिय जीव प्रदेश, यावत् द्वीन्द्रिय जीव प्रदेश, तेइन्द्रिय जीवप्रदेश, चौइन्द्रिय-

---

-લૌકિક પ્રદેશ વક્તવ્યતા-

"लोगस्स णं भंते!" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-લોકના સ્વરૂપનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકારે અહીં તેના એક પ્રદેશગત જીવપ્રદેશોની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव पंचिंदियपएसा, अणिंदियपएसा अन्नमन्नवद्धा अन्नमन्नपुट्ठा जाव अन्नमन्नसमभरघडत्ताए चिट्ठंति? अत्थिणं भंते! अन्नमन्नस्स किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति?) હે ભગવન્! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં એકેન્દ્રિય જીવપ્રદેશો, દ્વીન્દ્રિય જીવપ્રદેશો, ત્રીન્દ્રિય જીવપ્રદેશો, ચતુરિન્દ્રિય જીવપ્રદેશો, પંચેન્દ્રિય

न्यस्पृष्टाः, यावत्-अन्योन्यावगाढा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धाः, अन्योन्यसमभरघटतया सर्वथा जलभृतघटाकारतया तिष्ठन्ति, हे भदन्त ! अस्ति-संभवति खलु किम् अयं पक्षः अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा-पीडां वा, व्याबाधां वा-विशेषपीडां वा, उत्पादयन्ति ? छविच्छेदं वा-आकृतिभङ्गं वा कुर्वन्ति ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः नैतत्संभवति, लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे एकेन्द्रियादिप्रदेशाः परस्परसंबद्धस्पृष्टा अपि नो अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा, व्याबाधां वा उत्पादयन्ति, छविच्छेदं वा कुर्वन्ति, 'गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ-लोगस्स णं एगंमि आगासपएसे जे

जीव प्रदेश, पंचेन्द्रिय जीव प्रदेश और अनिन्द्रिय जीव प्रदेश, अन्योन्य बद्धहोकर अन्योन्य स्पृष्ट होकर यावत् अन्योन्य अवगाढ होकर और अन्योन्य स्नेहप्रतिबद्ध होकर, अन्योन्य समभर घट की तरह-सर्वथा जलभृत घट के आकार की तरह रहते हैं, तो क्या हे भदन्त ! वे परस्पर में एक दूसरे को आबाधा-पीडा, व्याबाधा-अत्यन्तपीडा उत्पन्न करते हैं ? और क्या अन्योन्य में एक दूसरे की छवि का-आकृतिका भङ्ग करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् ऐसी बात संभवित नहीं होती है कि लोक के एक आकाशप्रदेश में परस्पर संबद्ध एवं स्पृष्ट रूप से रहते हुए भी एकेन्द्रियादि प्रदेश परस्पर में एक दूसरे को थोड़ी सी भी पीड़ा या व्याबाधा उत्पन्न करते हों। अथवा उनकी आकृति का भंग करते हों. ।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, लोगस्स णं एगंमि आगासपएसे जे एगंदियपएसा जाव चिट्ठंति,

જીવપ્રદેશો અને અને અનિન્દ્રિય જીવપ્રદેશો અન્યોન્ય બદ્ધ, અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ, અન્યોન્ય અવગાઢ અને અન્યોન્ય સ્નેહપ્રતિબદ્ધ થઈને સમભર ઘડાની જેમ (સર્વથા જલપૂર્ણ ઘડાના આકારની જેમ) રહે છે, તો શું તેઓ એક બીજાને આબાધા (પીડા), વ્યાબાધા (વિશેષ પીડા) પહોંચાડતા નથી ? શું તેઓ એક બીજાની છબિનો (આકૃતિનો) ભંગ કરતા નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરસ્પર સંબદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ રૂપે રહેલા એકેન્દ્રિયાદિ પ્રદેશો એક બીજાને સહેજ પણ આબાધા અથવા વ્યાબાધા ઉપજાવતા નથી, અને તેમની આકૃતિનો ભંગ પણ કરતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, लोगस्स णं एगंमि आगासपएसे जे एगिंदिय पएसा जाव चिट्ठंति, णत्थिणं भंते ! अन्नमन्नस्स

एगेंदियपएसा जाव चिट्ठंति, णत्थि णं भंते ! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहं वा जाव करेंति ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते-लोकस्य खलु एकस्मिन् आकाश-प्रदेशे ये एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत्-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय प्रदेशाः अनिन्द्रियप्रदेशाश्च अन्योन्यबद्धाः, अन्योन्यस्पृष्टाः अन्योन्यावगाढाः-अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धाः, अन्योन्यसमभरघटतया तिष्ठन्ति, किन्तु हे भदन्त ! नास्ति न संभवति खलु अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा यावद् व्याबाधां वा उत्पादयन्ति, छविच्छेदं वा कुर्वन्ति ? तत्र किं कारणमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! से जहा नामए नट्टिया सिया, सिंगारागारचारुवेसा जाव कलिया, रंगट्ठाणंसि जणसयाउलंसि, जणसयसहस्साउलंसि बत्तीसइविहस्स नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उवदंसेज्जा' हे गौतम ! तत् यथानाम नर्तकी स्यात्-कदाचित् शृङ्गारा-

णत्थि णं भंते ! अन्नमन्नस्स किंचि आवाहं वा, जाव करेंति ' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि लोक के एक आकाश प्रदेश में जो एकेन्द्रिय जीव के प्रदेश, यावत् दो इन्द्रिय जीव के प्रदेश, ते इन्द्रिय जीव के प्रदेश, चौइन्द्रिय जीव के प्रदेश, पंचेन्द्रिय जीव के प्रदेश और अनिन्द्रिय जीव के प्रदेश अन्योन्यबद्ध होकर, अन्योन्य स्पृष्ट होकर, अन्योन्य अवगाढ होकर और अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्ध होकर अन्योन्यसमभरघटाकाररूप से रहते हैं-वे परस्पर में एक दूसरे को कुछ भी पीडा या व्याबाधा उत्पन्न नहीं करते हैं और न एक दूसरे की आकृति का भंग करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ! ' हे गौतम ! 'से जहानामए नट्टियासिया-सिंगारागारचारुवेसा, जाव कलिया, रंगट्ठाणंसि जणसयाउलंसि, जणसयसहस्साउलंसि बत्तीसइविहस्स

किंचि आवाहं वा, जाव करेंति " હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જે એકેન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો, દ્વીન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો, ત્રીન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો, ચતુરિન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો, પંચેન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો પરસ્પર બદ્ધ, પરસ્પર સ્પૃષ્ટ, પરસ્પર અવગાઢ અને પરસ્પર સ્નેહપ્રતિબદ્ધ થઈને પરસ્પર સમભર ઘડાની માફક રહે છે, તે જીવપ્રદેશો એક બીજાને સામાન્ય પીડા કે વિશેષ પીડા પહોંચાડતા નથી અને એક બીજાની આકૃતિનો ભંગ પણ કરતા નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! " से जहा नामए नट्टिया सिया-सिंगारागारचारुवेसा, जाव कलिया, रंगट्ठाणंसि जणसयाउलंसि, जणसयसहस्साउलंसि बत्तीसइविहस्स नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उवदंसेज्जा "

कारचारुवेषा शृङ्गाररस्य आकारेण चारुर्वेषो यस्याः सा तथाविधा, यावत्-संगतगतहसितभणितस्थितविलाससलीलसंलापनिपुणयुक्तोपचारकलिता रङ्गस्थाने-नृत्यशालायाम्, जनशताकुले-शतजनव्याप्ते, जनशतसहस्राकुले-लक्षजनव्याप्ते द्वात्रिंशद्विधस्य नाटचस्य अन्यतरम्-एकतरम् नाटचविधिं-नृत्यादिकलाम् उपदर्शयेत् अभिनयेत्, 'से नूणं गोयमा ! ते पेच्छगा तं नट्टियं अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोएंति ?' हे गौतम ! तत्-अथ, नूनं-निश्चितं ते प्रेक्षकाः-दर्शकाः नर्त्तकीम् अनिमेषया-पक्ष्मपातरहितया, दृष्टया सर्वतः समन्तात् समभिलोकयन्ति-पश्यन्ति नु ? गौतमः स्वीकरोति-'हंता, समभिलोएंति' हे भदन्त ! हन्त-सत्यम् ते प्रेक्षकाः सर्वथा तां नर्त्तकीम् अनिमेषया दृष्टया समभिलोकय-

नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उवदंसेज्जा' देखो-जैसे कोई एक नर्तकी हो और वह श्रृङ्गार के आकार से सुन्दर वेषवाली हो, यावत्-संगतगत, हसित, भणित, स्थित, विलास में एवं संगीत संलाप में निपुण हो तथा युक्तोपचार से कलित हो वह रंगशाला में-नृत्यशाला में आकर जो कि पहिले से ही सैकडों मनुष्यों से, एक लाख जनों से खचाखच भर गयी हो, नृत्य करने के लिये उपस्थित हो जावे और ३२ प्रकार की नाटयविधि में से किसी एक नाटयविधि का प्रदर्शन करने लगे (से नूणं गोयमा ! ते पेच्छगा तं नट्टियं अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता-समभिलोएंति' तो गौतम ! वे प्रेक्षक जन-दर्शकगण उस नर्त्तकी की ओर अनिमिष-निमेष रहित दृष्टि से चारों ओर से देखते हैं न ? उत्तर में गौतम कहते हैं, 'हंता समभिलोएंति' हां, भदन्त ! लोग उसे सब तरफ से देखते हैं।

धारो के कोई एक नर्तकी छे. ते श्रृंगारना आकार जेवी छे (अनेक सुंदर आभूषणादिने लीधे श्रृंगारनी ज मूर्ति जेवी शोभे छे), तेणे सुंदर वेष पशिधान कर्यो छे, जे संगत, हसित, भणित, स्थित, विलासमा अने संगी. तमां तथा संलापमां निपुण छे, एवी उपर्युक्त गुणोथी संपन्न ते नर्तिका रंगशाळामां के जे खीचोखीच भराई गई छे, त्यां आवीने नृत्य करे छे अने ३२ प्रकारनी नाटयविधिमांथी एक नाटयविधिनी रजुआत करे छे. (से नूणं गोयमा ! ते पेच्छगा तं नट्टियं अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोएंति ?" तो हे गौतम ! ते रंगशाळामां बेठेला ते प्रेक्षको चारे तरफथी तेनी सामे अनिमिष नजरे जोई रहे छे के नहीं ?

गौतम स्वामीनो उत्तर—"हंता ! समभिलोएंति" हा, भगवन् ! लोको तेनी सामे बधी दिशामांथी अनिमिष नजरे जोई रहे छे.

न्ति ?। भगवान् पुनः प्रश्नयति-'ताओ णं गोयमा ! दिट्ठीओ तंसी नट्टियंसि सव्वओ समंता संनिवडियाओ ?' हे गौतम ! ताः खलु दृष्टयः तस्यां नर्त्तक्यां सर्वतः समन्तात् सन्निपतिताः भवन्ति नु ? गौतमः स्वीकरोति-'हंता सन्निवडियाओ' हे भदन्त ! हन्त-सत्यम्, ताः दृष्टयः सर्वथा नर्त्तक्यां सन्निपतिता भवन्ति। भगवान-प्रश्नयति-'अत्थिणं गोयमा ! ताओ दिट्ठीओ तीसे नट्टियाए किंचि वि आवाहं वा, वावाहं वा उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति ?' हे गौतम ! अस्ति-संभवति खलु ताः दर्शकानां दृष्टयः तस्या नर्त्तक्याः किञ्चिदपि आवाधां वा-ईषत्पीडां वा, व्यावाधां वा-विशेषपीडां वा उत्पादयन्ति ? छविच्छेदंवा-आकृतिभङ्गं वा कुर्वन्ति किम् ? गौतमः प्राह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे भदन्त ! नायमर्थः समर्थः, नैतत्संभवति, भगवानाह-'अहवा सा नट्टिया तासिं दिट्ठीणं किंचि आवाहं वा, वावाहं वा उप्पाएइ, छविच्छेदंवा करेइ ? ''णो इणट्ठे समट्ठे' अथवा

पुनः प्रभु कहते हैं-'ताओ णं गोयमा ! दिट्ठीओ तंसि नट्टियंसि सव्वओ समंता सन्निवडियाओ' हे गौतम ! विचारो सब प्रेक्षकों की दृष्टियां उस नर्तकी पर एक साथ पडती हैं न ?' हंता, सन्निवडियाओ ' हां, भदन्त ! पड़ती तो हैं। 'अत्थि णं गोयमा ! ताओ दिट्ठिओ तीसे नट्टियाए किंचि वि, आवाहांवा वाबाहं वा उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति ' गौतम ! तो कहो उस नर्तकी के ऊपर पड़ी हुई वे दृष्टियां क्या उसे कुछ भी बाधा या व्याबाधा उत्पन्न करती हैं ? उसकी आकृति का भंग करती हैं ? ' णो इणट्ठे समट्ठे' गौतम ने कहा-हे भदन्त ! ऐसी बात नहीं है. तब प्रभु ने उनसे फ़िर पूछा-'अहवा सा नाट्टिया तासिं दिट्ठीणं किंचि आबाहं वा वाबाहं वा

મહાવીર પ્રભુનો પ્રશ્ન-" ताओणं गोयमा ! दिट्ठीओ तंसि नट्टियंसि सव्वओ समंता संनिवडियाओ ?" હે ગૌતમ ! વિચાર કર. તે બધાં પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિઓ એક સાથે તે નર્તિકા પર પડે છે કે નહીં ?

ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર-" हंता, सन्निवडियाओ " હા ભગવન્ ! પડે તો છે જ.

મહાવીર પ્રભુનો પ્રશ્ન—" अत्थिणं गोयमा ! ताओ दिट्ठीओ तीसे नट्टियाए किंचि वि आवाहं वा वाबाहं वा, उप्पाएंति, छविछेच्दं वा करेंति ?"

હે ગૌતમ ! કહો, તે નર્તકી ઉપર તે પ્રેક્ષકોની જે દૃષ્ટિઓ પડે છે, તે દૃષ્ટિઓ શું તે નર્તકીને સહેજ પણ બાધા અથવા વ્યાબાધા ઉત્પન્ન કરે છે ખરી ? શુ તે દૃષ્ટિઓ તેની આકૃતિમાં ભંગ પાડે છે ખરી ?

ગૌતમનો ઉત્તર-" णो इणट्ठे समट्ठे " હે ભગવન્ ! એવું સંભવી શકતું નથી.

મહાવીર પ્રભુનો પ્રશ્ન—" अहवा सा नट्टिया तासिं दिट्ठीणं किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएइ, छविच्छेदं वा करेइ ?" શું તે નર્તકી તે

सा नर्त्तकी तासां दृष्टीनां किञ्चित् आबाधां वा व्याबाधां वा, उत्पादयति, छविच्छेदं वा करोति. गौतमः प्राह–नायमर्थः समर्थः नैतत् संभवति। भगवान् पुनः पृच्छति–'ताओ वा दिट्ठीओ अन्नमन्नाए किंचि आवाहं वा वावाहं वा उप्पाएंति? छविच्छेदं वा करेंति?' ताः वा दर्शकानां दृष्टयः, अन्योन्यं–परस्परम्, किञ्चिद् आबाधां वा–ईषत्पीडां वा, व्याबाधां वा–विशेषपीडां वा किम् उत्पादयन्ति? छविच्छेदं वा–आकृतिभङ्गं वा किं कुर्वन्ति? गौतमः प्राह–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे भदन्त! नायमर्थः समर्थः, नैतत् संभवति, भगवान् प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से तेण ट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ–तंचेव जाव नो छविच्छेदं वा करेंति? हे गौत्तम! तत्

उप्पाएइ, छविच्छदं वा करेइ' क्या वह नर्तकी उन पतित दृष्टियों में आबाधा अथवा व्याबाधा उत्पन्न करती है? या उनका आकृति का छेद करती है? उसके उत्तर में गौतमने कहा–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे भदन्त! ऐसा नहीं होता है। तब प्रभु ने पुनः उनसे ऐसा पूछा–'ताओ वा दिट्ठीओ अन्नमन्नाए किंचि आबाहं वा, वाबाहं वा उप्पाएंति, छविच्छेदं वा करेंति' तो क्या वे दर्शकों की दृष्टियां परस्पर में एक दूसरी दृष्टि को आबाधा अथवा व्याबाधा उत्पन्न करती हैं? या उसकी आकृति का छेदन करती हैं? तब गौतम ने इस पर भी 'णो इणट्ठे–समट्ठे' यही कहा कि हे भदन्त! यह अर्थ समर्थ नही है। अब प्रकृतविषय का उपसंहार करते हुए प्रभु कहते हैं–'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुचइ तं चेव जाव नो छविच्छेदं वा करेंति' हे गौतम! इसी कारण मैं ने ऐसा

પતિત દૃષ્ટિઓને કોઈ પણ આબાધા કે વ્યાબાધા પહોંચાડે છે? અથવા તેમની આકૃતિનો વિચ્છેદ કરે છે ખરી?

ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર–"णो इणट्ठे समट्ठे" ભગવન્! એવું બનતું નથી. ત્યારે મહાવીર પ્રભુ તેમને બીજો એક પ્રશ્ન પૂછે છે–"ताओ वा दिट्ठीओ अन्नमन्नाए किंचि आबाहं वा, वाबाहं वा उप्पाएंति? छविच्छेदं वा करेंति?" હે ગૌતમ! શું તે પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિઓ પરસ્પરમાં એક બીજાની દૃષ્ટિને કોઈ આબાધા કે વ્યાબાધા પહોંચાડે છે ખરી? તેની આકૃતિનું છેદન કરે છે ખરી?

ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર–"णो इणट्ठे समट्ठे" હે ભગવન્! એ વાત પણ સંભવી શકતી નથી.

હવે ચાલુ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो छविच्छेदं वा

अथ, तेनार्थेन एवं मुच्यते-तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैव यावत्-लोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे ये एकन्द्रियद्वीन्द्रियप्रदेशादयः अनिन्द्रियप्रदेशाश्च अन्योन्यबद्धाः अन्योन्यस्पृष्टाः यावत्-अन्योन्यसमभरघटतया तिष्ठन्ति, किन्तु नो अन्योन्यस्य किञ्चिद् आबाधां वा, व्याबाधां वा उत्पादयन्ति ॥ सू० ३ ॥

जीवप्रदेशविशेषाधिक वक्तव्यता

मूलम्—लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं, उक्कोसपए जीवपएसाणं सव्वजीवाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा लोगस्स एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा असंखेज्जगुणा उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" ॥सू० ४॥

एक्कारसमसयस्स दसमो उद्देसो समत्तो।

छाया—लोकस्य खलु भदन्त! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जघन्यपदे जीवप्रदेशानाम्, उत्कृष्टपदे जीवप्रदेशानां-सर्वजीवानांच कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा? गौतम! सर्वस्तोकाः लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जघन्यपदे जीवप्रदेशाः सर्वजीवाः असंख्येयगुणाः, उत्कृष्टपदे जीवप्रदेशा विशेषाधिकाः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०४॥

एकादशशतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः

कहा है कि लोक के एक आकाशप्रदेश में जो एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय आदि जीव के प्रदेश हैं और अनिन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं वे सब यद्यपि अन्योन्य बद्ध अन्योन्य स्पृष्ट यावत् अन्योन्य समभर घटाकार के रूप से रहते हैं, परन्तु फिर भी वे परस्पर में एक दूसरे को कुछ भी आबाधा उत्पन्न नहीं करते हैं ॥ सू० ३ ॥

करेंति" હે ગૌતમ! તે કારણે જ મેં એવું કહ્યું છે કે લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય જીવના પ્રદેશો અન્યોન્ય બદ્ધ, અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ અને અન્યોન્ય સંસ્પૃષ્ટ થઈને સમભર (પાણીથી ભરેલા) ઘડાની જેમ રહેલા હોવા છતાં પણ, તેઓ એક બીજાને બિલકુલ આબાધા (પીડા) કે વ્યાબાધા (વિશેષ પીડા) ઉપજાવતા નથી અને એક બીજાની આકૃતિનો ભંગ કરતા નથી. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

टीका—लोकैकप्रदेशप्रस्तावात् तेषामल्पबहुत्वादिकमाह—'लोगस्स णं भंते!' इत्यादि, 'लोगस्स णं भंते! एगम्मि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं, उक्कोसपए जीवपएसाणं सव्वजीवाणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! लोकस्य खलु एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जघन्यपदे जघन्यतया जीवप्रदेशानाम् उत्कृष्टपदे उत्कृष्टतया जीवप्रदेशानाम्, सर्वजीवानां च मध्ये कतरे जीवप्रदेशादयः, कतरेभ्यो जीवप्रदेशादिभ्यः यावत्—अल्पा वा, बहुका वा, तुल्यावा विशेषाधिका वा सन्ति? भगवानाह—'गोयमा! सव्वत्थो वा लोगस्स एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा असंखेज्जगुणा,

---

जीवप्रदेशविशेषाधिक वक्तव्यता—

'लोगस्सणं भंते! एगंम्मि आगासपएसे' इत्यादि।

टीकार्थ—लोक के एक प्रदेश के स्वरूप को लेकर सूत्रकार इस सूत्र द्वारा एक प्रदेश में वर्तमान जीव प्रदेशों की अल्पबहुता का कथन करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'लोगस्स णं भंते! एगम्मि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं, उक्कोसपए जीवपएसाणं सव्वजीवाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त! लोक के एक आकाशप्रदेश में जघन्यरूप से वर्तमान जीवप्रदेशों के बीच, तथा उत्कृष्ट जीवप्रदेशों के बीच और समस्त जीवों के बीच कौन जीव-प्रदेशादिक किन जीवादिक प्रदेशों से अल्प है? कौन जीवप्रदेशादिक कौन जीवप्रदेशादिकों के बराबर है और कौन जीवप्रदेशादिक कौन जीवप्रदेशादिकों से विशेषाधिक है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—

જીવપ્રદેશ વિશેષાધિક વક્તવ્યતા—

"लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे." ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—લોકના એક પ્રદેશના સ્વરૂપનું કથન ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા એક પ્રદેશમાં રહેલા જીવપ્રદેશોની અલ્પબહુતાનું કથન કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"लोगस्स णं भंते! एगम्मि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं, उक्कोसपए जीवपएसाण सव्व जीवाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा?" હે ભગવન્! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જઘન્ય રૂપે વર્તમાન (રહેલા) જીવપ્રદેશો, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે રહેલા જીવપ્રદેશો તથા સમસ્ત જીવોમાંથી કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે? કયા જીવપ્રદેશાદિક કયા જીવાદિકોથી અધિક છે? કયા જીવપ્રદેશાદિક કયા જીવપ્રદેશાદિકની બરાબર છે? અને કયા જીવપ્રદેશાદિક કયા જીવપ્રદેશાદિક કરતાં વિશેષાધિક છે?

उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया' हे गौतम! सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पाः लोकस्य एकस्मिन् आकाशप्रदेशे जघन्यपदे जघन्यतया जीवप्रदेशाः सन्ति, सर्वे-जीवाः असंख्येयगुणाः सन्ति, उत्कृष्टपदे उत्कृष्टतया जीवप्रदेशाः विशेषाधिकाः सन्ति। अस्य सूत्रस्य विस्तरार्थो यथा-एतेषु त्रयोदशसु प्रदेशेषु त्रयोदशप्रदेशकानि दिग्दशकस्पर्शीनि दशसु दिक्षु व्याप्तानि त्रयोदशद्रव्याणि स्थितानि सन्ति, तेषां च प्रत्याकाशप्रदेशं त्रयोदशत्रयोदशप्रदेशा भवन्ति, एवं लोकाकाशप्रदेशेऽनन्त-जीवावगाहेन एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे अनन्ता जीवप्रदेशा भवन्ति, लोके च सूक्ष्मा अनन्तजीवात्मका निगोदा पृथिव्यादि सर्वजीवा संख्येयकतुल्याः सन्ति,

'गोयमा! सव्वत्थोवा लोगस्स एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा सव्वजीवा असंखेज्जगुणा उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया' हे गौतम! लोक के एक आकाशप्रदेश में जघन्यरूप से वर्तमान जीव-प्रदेश सब से कम हैं-तथा इनकी अपेक्षा जो जीव हैं वे सब असंख्यात गुणित हैं। और इन सब जीवों की अपेक्षा एक आकाशप्रदेश में वर्त-मान जो उत्कृष्टपदी जीव हैं वे विशेषाधिक हैं। इस सूत्र का विस्तृत-रूप से अर्थ ऐसा है-इन १३ तेरह प्रदेशों में तेरह प्रदेशो वाले, दश दिशाओं का स्पर्श करने वाले दशदिशाओं में व्याप्त होकर रहने वाले तेरह द्रव्य स्थित हैं, इनके प्रत्येक आकाश प्रदेश में १३-१३ प्रदेश होते हैं। इस प्रकार लोकाकाश के एक प्रदेश में अनन्तजीवों को अवगाह होने से एक २ आकाशप्रदेश में अनंतजीवप्रदेश होते हैं। लोक में अनन्तजीवात्मक सूक्ष्म-निगोद जीव, पृथिव्यादिक सर्व जीवों के असं-

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा!" હે ગૌતમ! "सव्वत्थोवा लोगस्स एगम्मि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा असंखेज्जगुणा, उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया"

લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જઘન્ય રૂપે રહેલા જીવપ્રદેશો સૌથી ઓછાં હોય છે, તેના કરતાં જે જીવો છે તે અસંખ્યાત ગણાં હોય છે. એક આકાશપ્રશમાં રહેલા જીવો કરતાં એક આકાશપ્રદેશમાં રહેલા ઉત્કૃષ્ટપદી જીવો વિશેષાધિક છે આ સૂત્રનો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો.

"તે તેર પ્રદેશોમાં તેર પ્રદેશોવાળા, દસ દિશાઓનો સ્પર્શ કરનારા દસ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈને રહેનારા ૧૩ દ્રવ્ય સ્થિત (રહેલાં) છે. તેમના પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશમાં ૧૩-૧૩ પ્રદેશ હોય છે. આ રીતે લોકાકાશમાં એક અનન્ત જીવોનો અવગાહ હોવાથી, એક એક પ્રદેશમાં અનંત જીવપ્રદેશ

तेषां च एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे जीवप्रदेशाः अनन्ता भवन्ति तेषां च जघन्यपदे एकस्मिन् आकाशप्रदेशे सर्वस्तोकाः जीवप्रदेशाः, तेभ्यश्च सर्वजीवाः असंख्येयगुणाः भवन्ति, उत्कृष्टपदे पुनस्तेभ्यो विशेषाधिकाः जीवप्रदेशाः सन्तीति भावः ॥ अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव सर्वम् ॥सू० ४॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः ॥सू०११-१०॥

ख्यात के तुल्य हैं। इनके जीवप्रदेश एक एक आकाशप्रदेश में अनन्त होते हैं। और जघन्यपद में इनके जीवप्रदेश एक आकाशप्रदेश में सब से कम होते हैं। इन जघन्यपदी प्रदेशों की अपेक्षा समस्त जीव असंख्यात गुणित हैं। तथा एक आकाश में जितने उत्कृष्टपदी जीवप्रदेश हैं, वे उनसे-सबजीवों से विशेषाधिक हैं। अब अन्त में गौतम भगवान् के वचन में सत्यता ख्यापन करने के निमित्त कहते हैं-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय बिलकुल सत्य है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय बिलकुल सत्य है ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतकका दशवां उद्देशक समाप्त॥ ११-१०॥

હોય છે. લોકમાં અનંત જીવાત્મક સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ, પૃથ્વ્યાદિક સર્વજીવોના અસંખ્યાતની તુલ્ય છે. તેમના જીવપ્રદેશ એક એક આકાશપ્રદેશમાં અનંત હોય છે. અને જઘન્યપદમાં તેમના જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશમાં સૌથી ઓછાં હોય છે. તે જઘન્યપદી પ્રદેશો કરતા સમસ્ત જીવ અસંખ્યાત ગણાં છે. તથા એક આકાશપ્રદેશમાં જેટલાં ઉત્કૃષ્ટપદી જીવપ્રદેશો છે, તેમના કરતાં (સમસ્ત જીવો કરતાં) વિશેષાધિક છે."

અન્તે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે-'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ" હે ભગવન્ ! આપની વાત સત્ય છે હે ભગવન્ ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે," આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ।। સૂ૦ ૪ ।।

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।।૧૧-૧૦।।

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते

एकादशशतके एकादशोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

वाणिज्यग्रामवर्णनम्, दूतिपलाशकनामचैत्यवर्णनम्, कालस्य प्रकारः प्रमाणकालनिरूपणम्, हस्तिनापुरनगरवर्णनम्, बलराजवर्णनम्, प्रभावती पट्टराज्ञी वर्णनम्, वासगृहनिरूपणं, शय्यावर्णनम्, महास्वप्नदर्शनानन्तरं प्रभावत्या जागरणम्, सिंहस्य वर्णनम्, सिंहस्वप्नदर्शनानन्तरं प्रभावत्या जागरणम्, बलराजस्य शयनगृहाभिमुखमागमनं च। राजद्वारा स्वप्नफलप्रतिपादनम्। प्रभावत्याः देव्याः स्वप्नफलस्वीकरणम्, राज्ञोव्यायामशालायां स्नानगृहे च प्रवेशः, स्वप्नपाठकानामाह्वानार्थमाज्ञाप्रदानम्, तेषामागमनं च। स्वप्नपाठकान् प्रति स्वप्नफलप्रश्नः गर्भसंरक्षणम्,

---

ग्यारहवें शतकके ग्यारहवें उद्देशेका प्रारंभ

ग्यारहवें शतक के इस ग्यारहवें उद्देशक में कथित विषय का विवरण संक्षेप से इस प्रकार है-वाणिज्य ग्राम का वर्णन, दूतिपलाशक चैत्य का वर्णन, काल का प्रकार, प्रमाण काल का निरूपण हस्तिनापुर नगर का वर्णन; बलराज का वर्णन प्रभावती पट्टरानी का वर्णन वासगृह का निरूपण शय्या वर्णन, सिंहवर्णन, सिंहस्वप्नदर्शन के अनन्तर प्रभावती का प्रवुद्ध होना और बलराजा के शयनगृह की ओर जाना, राजा द्वारा स्वप्नफल प्रतिपादन प्रभावती द्वारा स्वप्नफल का स्वीकार करना राजा का व्यायामशाला में और स्नानगृह में जाना स्वप्नपाठकों को बुलाने के लिये आज्ञा देना उनका आना उनसे स्वप्नफल जानने निमित्त प्रश्न

અગિયારમા શતકના અગિયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

૧૧માં શતકના ૧૧માં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન વાણિજ્ય ગ્રામનું વર્ણન-દૂતિપલાશક ચૈત્યનું વર્ણન-કાળના પ્રકાર, પ્રમાણ કાળનું નિરૂપણ-હસ્તિનાપુરનગરનું વર્ણન-બલરાજનું વર્ણન-પ્રભાવતી પટ્ટરાણીનું વર્ણન, વાસગૃહનું નિરૂપણ-શય્યાવર્ણન, મહાસ્વપ્નાવલોકન બાદ પ્રભાવતી જાગે છે તેનું વર્ણન-સિંહવર્ણન, સિંહસ્વપ્ન દર્શન બાદ પ્રભાવતીનું પ્રબુદ્ધ થઈને બલરાજના શયનગૃહ તરફ ગમન, રાજા દ્વારા સ્વપ્નફલપ્રતિપાદન, પ્રભાવતી દ્વારા સ્વપ્નફલનો સ્વીકાર, રાજાનું વ્યાયામશાળામાં અને સ્નાનગૃહમાં ગમન, સ્વપ્નપાઠકોને આમંત્રણ, તેમનું આગમન, સ્વપ્નફલ જાણવા નિમિત્તે તેમને પ્રશ્નો પૂછયા તેનું વર્ણન, ગર્ભસંરક્ષણ, પુત્રજન્મ

पुत्रजन्मनिरूपणम्, वद्धीपनम्, पुत्रजन्ममहोत्सव वर्णनम्, पुत्रनामकरणमहोत्सव वर्णनम्, पञ्चधात्रीभिः पुत्रपरिपालनम् महाबलकुमारस्याध्ययनार्थं गुरुसमीपे प्रेषणम्, महाबलस्य पाणिग्रहणवर्णनम्, प्रीतिदानवर्णनम्। धर्मघोषनामकानगारस्यागमनम्, महाबलस्य वन्दनार्थं गमनम्। धर्मकथा श्रवणेन महाबलस्य वैराग्योत्पत्तिः दीक्षार्थं निवेदनम्, आज्ञाग्रहणं च, महाबलकुमारस्य राज्याभिषेकस्य दीक्षायाश्च वर्णनम्। षष्टिभक्तानशनेन कालकरणम्, ब्रह्मदेवलोके उत्पत्तिवर्णनम्, ततः प्रच्युत्य सुदर्शनश्रेष्ठितया उत्पत्तिवर्णनन्। सुदर्शनश्रेष्ठिनो जातिस्मरणम्, सुदर्शनश्रेष्ठिनः प्रव्रज्याग्रहणंचे ति।

कालद्रव्यवक्तव्यता।

मूलम्—"तेणं कालेणं, तेणं समएणं, वाणियगामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ दूतिपलासे चेइए, वन्नओ, जाव–पुढवि सिला

करना गर्भसंरक्षण पुत्र जन्मनिरूपण वद्धीपन पुत्रजन्म के महोत्सव का वर्णन पुत्र के नाम करने रूप संस्कार के महोत्सव का वर्णन पांच धायमाताओं द्वारा पुत्र परिपालन वर्णन महाबल कुमार को पढने के लिये गुरु के पास भेजने का वर्णन महाबल के विवाह का वर्णन प्रीतिदानवर्णन धर्मघोष अनगार के आगमन का कथन, महाबल का उनके पास वन्दना करने जाना धर्मकथा श्रवण से महाबल को वैराग्य होने का वर्णन दीक्षा के निमित्त निवेदन आज्ञाग्रहण महाबल के राज्याभिषेक का वर्णन और दीक्षा का वर्णन षष्ठिभक्तानशन से कालकरना ब्रह्मदेवलोक में उत्पन्न होना वहां से च्युत होकर सुदर्शनश्रेष्ठिरूप से उत्पन्न होना सुदर्शन सेठ को जातिस्मरण होना और प्रव्रज्या का ग्रहण करना.

નિરૂપણ, વદ્ધીપન પુત્રજન્મના મહોત્સવનું વર્ણન, પુત્રના નામકરણ સંસ્કારનું વર્ણન, પાંચ ધાયમાતાઓ દ્વારા તેના પરિપાલનનું વર્ણન મહાબલ કુમારને ગુરુ પાસે ભણવા મોકલવાનું વર્ણન, તેના વિવાહનું વર્ણન, પ્રીતિદાન વર્ણન, ધર્મઘોષ અણુગારના આગમનનુ કથન, મહાબલનુ તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવા માટે ગમન, ધર્મકથા શ્રવણ કરીને તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાનું વર્ણન, દીક્ષાની આજ્ઞા પ્રાપ્તિનું વર્ણન, ષષ્ઠિભક્તાનશન (માસ ખમણુ) દ્વારા કાળ કરવાનું કથન, બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ, ત્યાથી ચ્યવીને સુદર્શન શેઠ રૂપે ઉત્પન્ન થવાનું કથન, સુદર્શન શેઠને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થવાનુ અને ત્યાર બાદ દીક્ષા અંગીકાર કરવાનું કથન ઇત્યાદિ વિષયનુ આ ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

पट्टओ। तत्थणं वाणियगामे नयरे सुदंसणे नामं सेट्ठी परिवसइ, अड्ढे जाव-अपरिभूए, समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ। सामी समोसढे, जाव परिसा पज्जुवासइ। तएणं से सुदंसणे सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ० ण्हाए कय-जाव पायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिनि-क्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सकोरेंट मल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्ज-माणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरा परिक्खित्ते वाणिय-गामं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता, जेणेव दूइपलासे चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे, तेणेव उवाग-च्छइ, उवागच्छित्ता समणे भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिग-मेणं अभिगच्छइ, तंजहा-सच्चित्ताणं दव्वाणं जहा उसभदत्तो जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ। तएणं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठिस्स, तीसे य महतिमहालयाए जाव आराहए भवइ, तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म, हट्ठतुट्ठ. उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वयासी-कइविहेणं भंते! काले पण्णत्ते? सुदंसणा! चउव्विहे काले पण्णत्ते, तंजहा-पमाणकाले १, अहाउनिव्वत्तिकाले २, मरणकाले ३, अद्धाकाले ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये वाणिजग्रामं नामनगरम् आसीत्, वर्णकः, दूतिपलाशं चैत्यम्, वर्णकः, यावत् पृथिवी शिलापट्टकः, तत्र खलु वाणि-जग्रामे नगरे सुदर्शनो नाम श्रेष्ठी परिवसति, आढ्यो यावत्-अपरिभूतः,

श्रमणोपासकः, अभिगतजीवाजीवो यावत्-विहरति, स्वामी समवसृतः, यावत् पर्षत् पर्युपास्ते। ततः खलु स सुदर्शनो श्रेष्ठी अस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट० स्नातः कृत यावत्-प्रायश्चित्तः सर्वालङ्कारविभूषितः स्वस्माद् गृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति, प्रतिनिष्क्रम्य सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन पाद विहारचारेण महता पुरुषवागुरापरिक्षिप्तो वाणिजग्रामं नगरं मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गम्य यत्रैव दूतिपलाशं चैत्यम्, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेन अभिगमेन अभिगच्छति, तद्यथा सचित्तानां द्रव्याणां यथा ऋषभदत्तो यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सुदर्शनस्य श्रेष्ठिनः तस्यां महातिमहालयायां यावत् आराधको भवति। ततः खलु सुदर्शनः श्रेष्ठी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट० उत्थया उत्तिष्ठते, उत्थया उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिः कृत्वो यावत् नमस्यित्वा एवम् अवादीत्-कतिविधः खलु कालः प्रज्ञप्तः? सुदर्शन! चतुर्विधः कालः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रमाणकालः १, यथायुर्निर्वर्तितकालः २, मरणकालः ३, अद्धाकालः ४, इति ॥सू० १॥

टीका—पूर्वोद्देशके लोकवक्तव्यता प्रतिपादिता, सम्प्रति लोकवर्तिकालद्रव्यवक्तव्यतागर्भितसुदर्शनचरित्रं प्ररूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं, वाणियगामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाणिजग्रामं नाम नगरम् वर्णकः, अस्य वर्णनम् औपपातिके

कालद्रव्यवक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—पहिले उद्देशे में लोक की वक्तव्यता कही जा चुकी है, अब लोकवर्ती कालद्रव्य की वक्तव्यता से युक्त सुदर्शन चरित्र की प्ररूपणा इस सूत्र द्वारा सूत्रकार कर रहे हैं-'तेणं कालेणं, तेणं समएणं, वाणियगामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' उस काल में और उस

કાળદ્રવ્યવક્તવ્યતા

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આગળના (દસમા) ઉદ્દેશામા લોકની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે હવે લોકવર્તી કાલદ્રવ્યની વક્તવ્યતાથી યુક્ત સુદર્શન ચરિત્રની સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે–

"तेणं कालेणं तेणं समएणं, वाणियगामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ" તે કાળે અને તે સમયે વાણિજગ્રામ નામે નગર હતુ. ઔપપાતિક સૂત્રમાં

चम्पानगरिवर्णनवद् विज्ञेयम्। 'दूतिपलासे चेइए, वण्णओ, जाव पुढवि सिला-पट्टओ' दूतिपलाशं नाम चैत्यम्-उद्यानम् आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनं पूर्णभद्र-चैत्यवर्णनवद् विज्ञेयम्, यावत्-तस्मिन् दूतिपलाशे चैत्ये पृथिवी शिलापट्टकः आसीत् 'तत्थ णं वाणियगामे नयरे सुदंसणे नामं सेट्ठी परिवसइ, अड्ढे जाव-अपरिभूए, समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ' तस्मिन् खलु वाणिज-ग्रामे नगरे सुदर्शनो नाम श्रेष्ठी परिवसति, आढ्यः-समृद्धिशाली, यावत्-दीप्तः-पूर्णतेजस्वी. विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनबहुजातरूप-रजतः, आयोगप्रयोगसंप्रयुक्तः, विच्छर्दितविपुलभक्तपानः, बहुदासीदासगोमहि-

---

समय में वाणिजग्राम नाम का नगर था इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के जैसा है. 'दूतिपलासे चेइए, वण्णओ-जाव पुढविसिला पट्टओ' उसमें दूतिपलाश नामका उद्यान था. इसका वर्णन पूर्णभद्र चैत्य के वर्णन के जैसा है उस दूतिपलाशचैत्य में पृथिवी शिलापट्टक था' तत्थणं वाणियगामे नयरे सुदंसणे नामं सेट्ठी परिवसइ' उस वाणिजग्राम नगर में सुदर्शन नाम का सेठ रहता था. 'अड्ढे जाव अपरिभूए, समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ' जो बहुत धनसंपन्न था. यावत्-" दीप्त, पूर्णतेजस्वी था, विस्तीर्ण विपुल भवन, शयन, आसन, यान, वाहन से परिपूर्ण था बहुधन, बहुजात-रूप एवं रजत से युक्त था, आयोग प्रयोग में कुशल था, विच्छर्दित विपुल भक्त पान वाला था, अनेक दासी दासों से युक्त और अनेक

ચંપા નગરીનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું તેનું વર્ણન સમજવું. "दूतिपलासे चेइए, वण्णओ, जाव पुढविसिलापट्टओ" તેમાં દૂતિપલાશ નામે ચૈત્ય ઉદ્યાન હતો ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવુ પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું તેનું વર્ણન સમજવું. તે દૂતિપલાશ ચૈત્યમાં એક પૃથ્વીશિલાપટ્ટક હતું. " तत्थणं वाणियगामे नयरे सुदंसणे नामं सेट्ठी परिवसइ " તે વાણિજ-ગ્રામ નગરમાં સુદર્શન નામે એક શેઠ રહેતા હતા. " अड्ढे जाव अपरिभूए, समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ " તે ઘણો ધનવાન હતો, દીપ્ત હતો, તેજસ્વી હતો, વિપુલ ભવન, શયન, આસન, યાન, વાહન આદિથી સંપન્ન હતો. તે વિપુલ ધન, સૌંદર્ય, રજત, સુવર્ણ આદિથી યુક્ત હતો, તે આયોગ (લાભ માટે વ્યાપાર ઉદ્યોગ કરવો તે) પ્રયોગમાં (કાર્ય પ્રારંભ કરતાં પહેલા તેના પરિણામનો નિશ્ચય કરવો તે) કુશળ હતો, તેને ત્યાં વિપુલ અનાજ આદિ ખાદ્ય સામગ્રી, અનેક દાસ દાસી, અનેક ગાય, ભેંસ, ઘેટાં વગેરેનો સમુદાય હતો. તે એટલો પ્રભાવશાળી હતો કે તેનો પરાજય કરવાને કોઈ સમર્થ ન હતું. "યાવત્" પદથી ગૃહીત દીપ્ત આદિ વિશેષણોના અર્થ ઉપાસક દશાંગસૂત્રની અગારધર્મ-સંજીવની નામની મારા દ્વારા લખવામાં આવેલી ટીકામાં-આનંદ શ્રાવકના

पगवेलकप्रभूतः बहुजनस्य. अपरिभूतः-अपराजितः, एतेषामर्थः उपासकदशाङ्ग-सूत्रस्य मत्कृतायामगारधर्मसञ्जीवनीव्याख्यायाम् आनन्दश्रावकवर्णनप्रसङ्गे विलोकनीयः, श्रमणोपासकः श्रावकः अभिगतजीवाजीवः-प्राप्तजीवाजीवतत्त्व-विवेकः यावत्-उपलब्धपुण्यपापः इत्यादि विशेषणविशिष्टः विहरति, औपपातिक-सूत्रस्य उत्तरार्द्धे त्रिषष्टितमसूत्रस्य मत्कृतायां पीयूषवर्षिणीव्याख्यायां यावत्पद-संग्राह्यानि पदानि, तदर्थाश्च विलोकनीयाः 'सामीसमोसढे जाव परिसा पज्जु वासइ' ततः स्वामी-महावीरः समवसृतः यावत् पर्षत् पर्युपास्ते 'तएणं से सुदं-सणे सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठे ण्णाए कय जाव पायच्छित्ते सव्वा-

गाय, महिष एवं गवेलकों-भेड़ों से युक्त था" किसी में भी ऐसी शक्ति नहीं थी-जो इसका पराभव (पराजय) कर सके यावत् शब्द से गृहीत इन सब पदों का अर्थ उपासक दशांगसूत्र की मेरे द्वारा कृत अगारधर्मसंजीवनी व्याख्या में आनन्द श्रावक के वर्णन प्रसङ्ग में किया गया है अतः वहीं से देख लेना चाहिये, यह सुदर्शन सेठ श्रमणो-पासक था-श्रावक था. जीव और अजीव तत्त्व का विवेक इसे प्राप्त था यावत् पुण्य और पाप के स्वरूप को यह जानता था इत्यादि विशेषणों से यह विशिष्ट था यहां यावत् शब्द से गृहीतपद और उनका अर्थ औपपातिक सूत्र के उत्तरार्द्ध के ६३ वें सूत्र की पीयूष वर्षिणी टीका में लिखा गया है-सो वहां देखलेना चाहिये 'सामी समोसढे जाव परिसा पज्जु वासइ' वहां महावीर स्वामी पधारे, यावत् परिषद् ने उनकी पर्युपासना की 'तएणं से सुदंसणे सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठ तुट्ठे ण्हाए

પ્રકરણમાં-આપવામાં આવેલ છે. તો જિજ્ઞાસુ પાઠકોએ તે ત્યાંથી વાંચી લેવા. તે સુદર્શન શેઠ શ્રમણોપાસક હતા-શ્રાવક હતા, તેઓ જીવ અને અજીવ તત્ત્વના જ્ઞાતા હતા, (યાવત્) તેઓ પુણ્ય અને પાપના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણતા હતા. અહીં 'યાવત્ (પર્યન્ત)' પદથી જે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે, તે સૂત્રપાઠ તથા તેનો વિસ્તૃત અર્થ ઔપપાતિક સૂત્રના ઉત્તરા-ર્દ્ધના ૬૩માં સૂત્રની પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. તો તે ત્યાંથી વાંચી લેવો

"सामीसमोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ" વાણિજ્યગ્રામ નગરના દ્યુતિ-પલાશ ચૈત્યમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા ત્યાંના લોકોનો સમૂહ (પ્રખદા) દ્યુતિપલાશ ચૈત્યમાં ગયો. તેમણે વંદણા નમસ્કાર પૂર્વક તેમની પર્યુપાસના કરી. "तएणं से सुदसणे सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे

लंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' ततः खलु स सुदर्शनो नाम श्रेष्ठी अस्याः कथायाः भगवदागमनरूपायाः लब्धार्थः ज्ञातार्थः सन्, हृष्टतुष्टः-हर्षतोषयुक्तः, स्नातः कृतस्नानः यावत्-प्रायश्चित इति कृतवत् बलिकर्मकृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चितः सर्वालङ्कारविभूषितः स्वस्मात् गृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति-निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरापरिक्खित्ते वाणियगामं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ' प्रतिनिष्क्रम्य-स्वगृहात् निर्गत्य सकोरण्टमाल्यदाम्ना-कोरण्टनामकपुष्पविशेषमाल्यदामसहितेन, छत्रेण, ध्रियमाणेन मस्तकोपरि उह्यमानेन पादविहारचारेण-पद्भ्यां विहारं कुर्वन्, महत्या पुरुषवागुरया-महत्पुरुषसमूहेन परिक्षिप्तः-परिवेष्टितः, वाणिजग्रामनगरस्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, निर्गच्छति, 'निग्गच्छित्ता जेणेव दूइपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ'

कय जाव पायच्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' जब सुदर्शन को प्रभु के पधारने का समाचार ज्ञात हुआ-तब वह आनन्द युक्त बन गया और अधिक संतुष्टचित्त होकर उसने बाद में स्नान किया, वायसादि पक्षियों के लिये अन्नादि का भाग देने रूप बलिकर्म किया, कौतुक, मंगल प्रायश्चित्त किये, बाद में समस्त अलङ्कारों से विभूषित होकर वह अपने घर से निकला 'पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरापरिक्खित्ते वाणियगामं नयरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ' निकलकर वह पैदल ही बड़े २ पुरुषों के समूह से युक्त हुआ उस वाणिजग्राम नगर के बीचों बीच से होकर चला उस समय उसके मस्तक पर

हट्ठतुट्ठे ण्हाए कय जाव पायच्छित्ते, सव्वालंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ" જ્યારે સુદર્શન શેઠને મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે તેના આનંદ અને સંતોષનો પાર ન રહ્યો. તેનું દિલ આનંદથી નાચી ઉઠ્યું. તેણે સ્નાન કર્યું, કાગડાદિને માટે અન્નનો ભાગ અલગ કરવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક, મંગલ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વિધિ પતાવી. ત્યાર બાદ સમસ્ત અલંકારોથી વિભૂષિત થઈને તે મહાવીર પ્રભુના દર્શનાર્થે પોતાના ઘેરથી નીકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरा परिक्खित्ते वाणियगामं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ" તે વખતે તેના મસ્તક પર કોરંટ પુષ્પોની માળાઓથી યુક્ત છત્ર શોભી રહ્યું હતું. ઘણા મોટા મોટા પુરુષોના સમૂહની સાથે, પગપાળા તે

निर्गत्य, यत्रैव-दूतिपलाशकं चैत्यमुद्यानम् आसीत्, यत्रैव-श्रमणो भगवान् महावीर आसीत्, तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छइ' उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेन-वक्ष्यमाणपञ्चप्रकारेण अभिगमेन अभिगच्छति-अभिमुखं गच्छति 'तंजहा-सचित्ताणं दव्वाणं जहा उसभदत्तो जाव तिविहाए पज्जुवासणया पज्जुवासइ' तद्यथा-सचित्तानां द्रव्याणां परित्यागेन १, यथा ऋषभदत्तो नवमशतकस्य त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैवायमपि सुदर्शनः प्रतिपत्तव्यः, स सुदर्शनो नाम

कोरंटपुष्पों की माला से युक्त छत्र लगा हुआ था 'निगच्छित्ता जेणेव दूइपलासए चेइए, जेणेव भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' चल कर वह जहां दूतिपलाशक उद्यान था, और उस में जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आया वहां 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छइ' आकरके वह श्रमण भगवान् महावीर के पास पांच प्रकार के अभिगम से युक्त हुआ पहुँचा 'तंजहा' वे पांच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं- 'सचित्ताणं दव्वाणं जहा उसभदत्तो जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासइ' सचित्तद्रव्यों का परित्याग करना जैसा कि १, यावत्-अचित्त द्रव्यों का-वस्त्राभरणादिकों का परित्याग नहीं करना २, एकशाटिक से (विनासिये वस्त्र से) उत्तरासंग करना ३, देखते ही अंजलि जोडना ४, और मनका एकाग्र करना ५, वहां पहुंचकर उस नौवें शतक के ३३ वें उद्देशक में ऋषभदत्त के विषय में जैसा कथन किया गया है-वैसा ही कथन यहां सुदर्शन के विषय में भी जान लेना चाहिये।

આગળ વધ્યો, અને વાણિજગ્રામ નગરના મધ્યમાર્ગે થઈને, निगच्छित्ता जेणेव दूइपलासए चेइए, जेणेव भगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ" તે દૂતિપલાશ ચૈત્યમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યાર બાદ તે જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા તે તરફ આગળ વધ્યો. "उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छइ तंजहा" નીચે દર્શાવેલા પાંચ પ્રકારના અભિગમ પૂર્વક તે મહાવીર પ્રભુ પાસે ગયો. "सचित्ताणं दव्वाणं जहा उसभदत्तो जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासइ" સચિત્ત દ્રવ્યોનો પરિત્યાગ આદિ પાંચ અભિગમ નવમા શતકના ૩૩ માં ઉદ્દેશામાં ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણના સંબંધમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, જેમ કે-યાવત્ અચિત્ત દ્રવ્યોનું-વસ્ત્રાભરણ વિગેરેનો પરિત્યાગ ન કરવો. ૨ એકશાટિકથી (વગરસિવેલા વસ્ત્રથી) ઉત્તરાસંગ કરવો ૩ જોઈને જ અંજલી જોડવી. ૪ અને મનનું એકાગ્ર કરવું. ૫ ત્યાં જઈને સુદર્શન શેઠે મન, વચન અને કાયાથી શ્રમણ ભગવાન

श्रेष्ठी त्रिविधया-त्रिप्रकारिकया मनोवचःकायिक्या पर्युपासनया भगवन्तं पर्युपास्ते। 'तएणं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठीस्स तीसे य महइ महालयाए जाव आराहए भवइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सुदर्शनस्य श्रेष्ठिनः, तस्यां च महातिमहालयायां यावत्-परिषदि धर्मकथां कथयति, कियत्पर्यन्तां कथयतीत्याह-'जाव आराहए भवइ' यावत्-एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् आज्ञायाः आराधको भवति, 'तए णं से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठो उट्ठाए उट्ठेइ' ततः खलु स सुदर्शनः श्रेष्ठी श्रमणस्य भगवतो

सुदर्शन सेठ ने मन वचन काय संबंधी त्रिविध पर्युपासना से भगवान् की पर्युपासना की 'तएणं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठिस्स तीसे य महइमहालयाए जाव आराहए भवइ' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने उस सुदर्शन सेठ को उस विशालजनसमुदायरूप सभा में धर्मोपदेश दिया. यावत् वे सुदर्शन सेठ आराधक हो गये-सच्चे श्रावक बन गये. 'जाव आराहए भवइ' इस सूत्रांश से सूत्रकार ने यह प्रकट किया है कि यहां तक प्रभु ने उन्हे उपदेश दिया उनके उपदेश में उपस्थित प्राणी-श्रमणोपासक या श्रमणो-पासिका होकर उनकी आज्ञा का आराधक हो जाता है सुदर्शन सेठ भी इसी प्रकार से प्रभु की आज्ञा के आराधक बने 'तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठो उट्ठाए उट्ठेइ'

મહાવીરની ત્રણ પ્રકારની પર્યુપાસના કરી. "तएणं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठिस्स तीसे य महइमहालयाए जाव आराहए भवइ" ત્યાર બાદ મહાવીર પ્રભુએ તે સુદર્શન શેઠને તથા તે અતિ વિશાળ જનસમુદાય રૂપ પ્રખદાને ધર્મોપદેશ સંભળાવ્યો. (યાવત્) તે સુદર્શન શેઠ આરાધક (સાચા શ્રાવક) બની ગયા. "जाव आराहए भवइ" આ સૂત્રાંશ દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળનાર જીવો, શ્રમણોપાસક કે શ્રમણોપાસિકા બનીને પ્રભુની આજ્ઞાના આરાધક બની જતાં હતાં, એજ પ્રમાણે સુદર્શન શેઠ પણ તેમની આજ્ઞાના આરાધક બની ગયા.

"तएणंणे से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टतुट्ठो उट्ठाए उट्ठेइ" ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની

महावीरस्य अन्तिके-समीपे धर्मं श्रुत्वा, निशम्य हृदि अवधार्य हृष्टतुष्टाः सन् उत्थया-उत्थानेन उत्तिष्ठते, 'उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वयासी'-उत्थया उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः-वार-त्रयं यावत्-आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'कइविहेणं भंते! काले पण्णत्ते?' हे भदन्त! कतिविधः खलु कालः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-सुदंसणा! चउव्विहे काले पण्णत्ते' हे सुदर्शन! चतुर्विधः खलु कालः प्रज्ञप्तः, 'तंजहा-'पमाणकाले १, अहाउनिव्वत्तिकाले२, मरणकाले३, अद्धाकाले'४, तद्यथा-प्रमाणकालः १, यथायुर्निर्वृत्तिकालः २, मरणकाल ३, अद्धाकालश्च ४, तत्र प्रमीयते-परिच्छिद्यते येन

इसके बाद वे सुदर्शन सेठ श्रमण भगवान् महावीर के पास श्रुतचारित्ररूप धर्म का श्रवण कर और उसे अच्छी रीती से अपने हृदय में धारण कर आनन्द युक्त बन गये। बडे ही अधिक संतुष्ट हुए और ऊठे 'उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वयासी' और ऊठकर वे श्रमण भगवान् महावीर के पास आये वहां आकर उन्हों ने उनको तीन वार वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर उन्हों ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया-'कइविहे णं भंते! काले पण्णत्ते' हे भदन्त! काल कितने प्रकार के कहे गये हैं? तब भगवान् ने उनसे कहा-'सुदंसणा चउव्विहे काले पण्णत्ते' हे सुदर्शन! काल चार प्रकार का कहा गया है। 'तंजहा' जो इस प्रकार से है-'पमाणकाले, अहाउनिव्वत्तिकाले, मरणकाले, अद्धाकाले' प्रमाणकाल१, यथायुर्निर्वृत्तिकाल २, मरणकाल, ३, और अद्धाकाल ४, जिस काल से

સમીપે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનું શ્રવણ કરીને અને તેને સારી રીતે હૃદયમાં ધારણ કરીને સુદર્શન શેઠ અત્યંત હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા, અને તેઓ પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઊભા થયા. "उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वयासी" ઊભા થઇને તેઓ મહાવીર પ્રભુ પાસે ગયા. ત્યાં જઇને તેમણે તેમને ત્રણ વાર વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછયો કે "कइविहे णं भंते! काले पण्णत्ते?" હે ભગવન્! કાળ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- 'सुदंसणा चउव्विहे काले पण्णत्ते-तंजहा' હે સુદર્શન! કાળના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યાં છે.

"पमाणकाले, अहाउनिव्वत्तिकाले, मरणकाले अद्धाकाले" (૧) પ્રમાણકાળ, (૨) યથાયુર્નિર્વૃત્તિકાલ, (૩) મરણકાળ અને (૪) અદ્ધાકાળ. જે કાળથી વર્ષશત

वर्षशतादि तत् प्रमाणं. तच्चासौ कालश्चेति प्रमाणकालः, अथवा प्रमाणं–वर्षादेः परिच्छेदनं तत्प्रधानस्तदर्थो वा कालः प्रमाणकालः, स च अद्धाकालस्य विशेषो दिवसादिस्वरूपो बोध्यः,

तथाचोक्तम्–'दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई य।
चउ पोरिसिओ दिवसो राई चउपोरिसी चेव ॥ १

छाया–द्विविधः प्रमाणकालः, दिवसप्रमाण च भवति रात्रिश्च।
चतुः पौरिषिको दिवसो, रात्रिश्चतुःपौरिषिकी चैव ॥१॥ इति ॥१॥

यथायुर्निर्वृत्तिकालस्तु–यथा–येन प्रकारेणायुषो निर्वृत्तिः बन्धनं तथाविधो यः कालः–अवस्थितिरसौ यथायुर्निर्वृत्तिकालः–नारकाद्यायुष्कस्वरूपो बोध्यः, अयं च अद्धाकाल एव आयुःकर्मानुभवयुक्तः सर्वेषामेव संसारिजीवानां भवेत्,

तथा चोक्तम्—'नेरइयतिरियमणुया देवाण अहाउयं तु जं जेणं।
निव्वत्तियमन्नभवे पालेंति अहाउकालो सो' ॥१॥

छाया–नैरयिक तिर्यग्मनुष्याः देवाः खलु यथायुष्कं तु यत् येन।
निर्वर्तितमन्यभवे पालयन्ति यथायुः कालोऽसौ " इति ।२।

वर्षशत आदि रूप प्रमाण जाना जाता है वह प्रमाणकाल है अथवा–वर्षादि के परिच्छेद निर्णय की प्रधानता वाला, या वर्षादि रूप अर्थवाला जो काल है वह प्रमाणकाल है। वह अद्धाकाल का विशेष दिवसादि रूप होता है। सो ही कहा है–'दुविहो' इत्यादि.।

यथायुर्निर्वृत्तिकाल–जिस प्रकार से आयु का बन्धन हो ऐसा जो काल है–अवस्थिनि है, वह यथायुर्निर्वृत्तिकाल है–यह नारकादि आयुष्करूप होता है। आयुकर्मानुभवन युक्त यह अद्धाकाल ही समस्त संसारी जीवों को होता है। सो ही कहा है–'नेरइयतिरिय' इत्यादि।

આદિ રૂપ પ્રમાણ જાણી શકાય છે, તે કાળને પ્રમાણકાળ કહે છે. અથવા વર્ષાદિના પરિચ્છેદ (વિભાગ) નિર્ણયની પ્રધાનતાવાળા, અથવા વર્ષાદિ રૂપ અર્થવાળો જે કાળ છે, તેને પ્રમાણકાળ કહે છે. તે અદ્ધાકાળના વિશેષ દિવસાદિ રૂપ હોય છે એજ વાત "दुविहो" ઈત્યાદિ સૂત્રદ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

જે પ્રકારનો આયુનો બન્ધ હોય, એ પ્રકારનો જે અવસ્થિતિ કાળ તેને યથાયુર્નિર્વૃત્તિકાળ કહે છે. તે નારકાદિ આયુષ્ક રૂપ હોય છે. આયુકર્મના અનુભવનથી યુક્ત અદ્ધાકાળ તો સમસ્ત સંસારી જીવોમાં મોજૂદ હોય છે. એજ વાત "नेरइयतिरिय" ઈત્યાદિ સૂત્રમાં પ્રકટ કરી છે.

मरणकालः पुनः-मरणेन युक्तः कालः-मरणकालः-अद्धाकालएव, अथवा-मरणस्य काल पर्यायत्वात्-मरणमेवकालो मरणकालः, इति १ अद्धाकालस्तु-अद्धाः समयादयो विशेषास्तद्रूपः कालोऽद्धाकालः, चन्द्रसूर्यादिक्रिया विशिष्टोऽर्द्धतृतीयद्वीप-समुद्रान्तवर्त्ती समयादिः,

तथा चोक्तम्-'समयावलियमुहुत्ता, दिवस अहोरत्तपक्खमासा य ।
संवच्छरजुगपलिया सागर ओसप्पिपरियट्टा" ॥१॥

छाया-समयावलिकामुहूर्त्ता, दिवसाहोरात्रपक्षमासाश्च ।
संवत्सरयुगपल्या, सागरोत्सर्पिणी परिवर्ताः ॥१॥ इति ।

परिवर्त्त इति पुद्गलपरिवर्त्तो विज्ञेयः ॥ सू० १ ॥

प्रमाणकालवक्तव्यता ।

मूलम्-"से किं तं पमाणकाले? पमाणकाले दुविहे पण्णत्ते तंजहा-दिवसप्पमाणकाले१, राइप्पमाणकाले य २, चउपोरिसिए दिवसे चउपोरिसिया राईभवइ, उक्कोसिया अद्धपंचम-मुहुत्ता दिवसस वा, राईए वा पोरिसी भवइ। जहन्निया तिमु-

---

मरणकाल-मरण से युक्त जो काल है वह मरणकाल है-यह काल अद्धाकालरूप ही है अथवा-मरण स्वयं काल की पर्याय है अतः मरण रूप जो काल है वही मरणकाल है।

अद्धाकाल-समयादि विशेषों का नाम अद्धा है इन रूप जो काल है वह अद्धाकाल है चन्द्र सूर्य आदि की क्रिया विशिष्ट ऐसे जो ढाई-द्वीपान्तर्वर्ती-अढाईद्वीप एवं दो समुद्रान्तर्वर्ती जो समयादिक हैं वे सब अद्धाकाल रूप हैं। सो ही कहा है-'समयावलिय' इत्यादि ! पुद्गलपरि-वर्त्त का नाम परिवर्त है ॥सू०१॥

મરણકાળ-મરણથી યુક્ત જે કાળ છે તેને મરણકાળ કહે છે. તે કાળ અદ્ધાકાળ રૂપ જ છે અથવા 'મરણ' પોતે જ "કાળ"ની પર્યાય છે. તેથી મરણરૂપ જે કાળ છે તેને મરણકાળ કહે છે.

અદ્ધાકાળ-સમયાદિ વિશેષોનું નામ 'અદ્ધા' છે. તે અદ્ધારૂપ જે કાળ છે તેને અદ્ધાકાળ કહે છે. ચન્દ્ર, સૂર્ય આદિથી ક્રિયા વિશિષ્ટ જે અઢી દ્વીપ અને અઢી સમુદ્રાન્તવર્તી જે સમયાદિક છે, તે પણ અદ્ધાકાળ રૂપ જ છે. એજ વાત "સમયાવલિય" ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. પુદ્ગલપરિવર્તનું નામ પરિવર્ત છે. સૂ૦ ॥ ૧ ॥

हुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ। जयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं कइ भाग मुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ? जयाणं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं कइभागमुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ? सुदंसणा! जयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स, राईए वा पोरिसी भवइ, जयाणं जहन्निया तिमुहुत्ता, दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी, परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ। कयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ? कया वा जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ? सुदंसणा! जयाणं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ, तयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ, जयाणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्तिया राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उक्कोसिया अद्ध-

पंचमुहुत्ता, राईए पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ। कयाणं भंते! उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालमुहुत्ता राई भवइ? कया वा उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ? सुदंसणा! आसाढपुन्निमाए उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालससुहुत्ता राई भवइ, पोसस्स पुन्निमाए णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ। अत्थि णं भंते! दिवसा य, राईओ य, समा चेव भवंति! हंता, अत्थि। कया णं भंते! दिवसा य, राईओ य समा चेव भवंति? सुदंसणा! चित्तासोयपुन्निमासु णं, एत्थ णं दिवसा य, राईओ य समा चेव भवंति, पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राई भवइ, चउभागमुहुत्तभागूणा चउमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, से त्तं पमाणकाले ॥सू० २॥

छाया—अथ कोऽसौ प्रमाणकालः? प्रमाणकालो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—दिवसप्रमाणकालः १, रात्रिप्रमाणकालश्च २। चतुष्पौरुषिको दिवसः चतुष्पौरुषिकी रात्रि र्भवति। उत्कृष्टा अर्द्धपञ्चमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति, जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति, यदा खलु भदन्त! उत्कृष्टा अर्द्धपञ्चमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, तदा खलु कतिभागमुहूर्त्तभागेन परिहीयमाणा परिहीयमाणा जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति? यदा खलु जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, तदा खलु कतिभागमुहूर्त्तभागेन परिवर्द्धमाना, परिवर्द्धमाना उत्कर्षिका अर्द्धपञ्चमुहूर्ता दिवसस्य वा रात्रेर्वा पौरुषी भवति? सुदर्शन! यदा खलु उत्कर्षिका अर्द्धपञ्चमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, तदा खलु द्वाविंशतिशतभागमुहूर्त्तभागेन परिहीयमाणा परिहीयमाणा जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति, यदा खलु जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य

वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, तदा खलु द्वाविंशतिशतभागमुहूर्त्तभागेन परिवर्द्धमाना परिवर्द्धमाना उत्कर्षिका अर्द्धपश्चममुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति। कदा खलु भदन्त! उत्कर्पिका अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति? कदा वा जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति? सुदर्शन! यदा खलु उत्कृष्टः अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्यिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति, तदा खलु उत्कर्पिका अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता दिवसस्य पौरुषी भवति, जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता रात्रेः पौरुषी भवति, यदा खलु उत्कर्पिका अष्टादशमुहूर्त्तिका रात्रिर्भवति, जघन्यको द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, तदा खलु उत्कर्षिका अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता रात्रेः पौरुषी भवति, जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य पौरुषी भवति। कदा खलु भदन्त! उत्कृष्टकः अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति? जघन्यिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति? कदा वा उत्कृष्टिका अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति, जघन्यको द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति? सुदर्शन! आषाढपूर्णिमायाम् उत्कृष्टकः अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्यिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति, पौषस्य पौर्णिमायां खलु उत्कृष्टका अष्टादशमुहूर्त्तिका रात्रिर्भवति, जघन्यका द्वादशमुहूर्त्तको दिवसो भवति। अस्ति खलु भदन्त! दिवसाश्च, रात्रयश्च समाश्चैव भवन्ति? हन्त, अस्ति, कदा खलु भदन्त! दिवसाश्च रात्रयश्च समाश्चैव भवन्ति? सुदर्शन! चैत्राश्विनपूर्णिमयोः खलु अत्र खलु दिवसाश्च रात्रयश्च समाएव भवन्ति, पञ्चदशमुहूर्त्तो दिवसः, पञ्चदशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति, चतुर्भागमुहूर्त्तभागोना चतुर्मुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, सोऽसौ प्रमाणकालः ॥सू० २॥

टीका – पूर्वं कालस्य चातुर्विध्यं प्रोक्तम्, सम्प्रति तं प्रथमं प्रमाणकालमाह–'से किं तं पमाणकाले' इत्यादि, गौतमः पृच्छति–'से किं तं पमाणकाले'

प्रमाणकालवक्तव्यता–

'से किं तं पमाणकाले' इत्यादि।

टीकार्थ–पहिले काल के चार भेद प्रकट किये जा चुके हैं। उनमें से अब सूत्रकार इस सूत्र द्वारा पहिले प्रमाण काल का कथन करते हैं। इसमें सुदर्शन ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'से किं तं पमाणकाले?' हे भदन्त!

પ્રમાણુકાળવક્તવ્યતા

ટીકાર્થ–આનાથી પહેલાના સૂત્રમાં કાળના ચાર ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે હવે સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં કાળના પ્રથમ ભેદ રૂપ પ્રમાણુકાળનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને સુદર્શન શેઠ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" से किं तं पमाणकाले ?" હે ભગવન્! પ્રમાણ કાળનું કેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે? એટલે કે પ્રમાણુકાળ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

अथकोऽसौ प्रमाणकालः कतिविधः प्रमाणकालः इत्यर्थः। भगवानाह–हे गौतम! 'पमाणकाले दुविहे पण्णत्ते' प्रमाणकालः द्विविधः प्रज्ञप्तः, 'तंजहा' तद्यथा–स यथा–दिवसप्रमाणकालः १, रात्रिप्रमाणकालश्च २, अथ पौरुषी प्रमाणमाह– "उक्कोसिया अद्धपचममुहूत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ' उत्कृष्टा–सर्वत उत्कर्षेण अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता–अर्द्धःपञ्चमो येषु मुहूर्त्तेषु ते अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ताः–सार्द्धचतुष्टयमुहूर्त्ता इत्यर्थः, ते अर्द्धपञ्चमा मुहूर्त्ताः यस्या सा अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता, अष्टादशमुहूर्त्तस्य दिवसस्य रात्रे र्वा चतुर्थो भागः नवघटिका रूपः सार्द्ध चतुष्टयमुहूर्त्तात्मक इत्यर्थः, दिवसस्य वा रात्रे र्वा पौरुषी भवति, 'जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा

प्रमाणकाल का क्या स्वरूप है? अर्थात् प्रणाम काल कितने प्रकार का है। इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा–' पमाणकाले दुविहे पण्णत्ते' हे सुदर्शन! प्रमाणकाल दो प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे–दिवसप्रमाणकाल और रात्रिप्रमाण काल (चउपोरिसिए दिवसे चउपोरिसिया राई भवइ) चार पहर का दिन और चार पहर की रात्रि होती है। अब पौरुषी के प्रमाण का कथन सूत्रकार करते हैं– 'उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' जिन चार मुहूर्त्तों में पांचवां मुहूर्त्त आधा है वे मुहूर्त्त अर्द्ध पंचम मुहूर्त्त हैं। ये अर्द्धपंचममुहूर्त जिस पौरुषी में होते हैं ऐसी वह पौरुषी अर्द्धपंचममुहूर्ता है। अठारहमुहूर्तवाले दिनका अथवा अठारह मुहूर्तवाली रात्रि का जो नौ घड़ी रूप चौथाभाग है वह सार्ध चतुष्टय मुहूर्त्तात्मक अर्थात् साढे चार ४॥ मुहूर्त का होना है। ऐसी सार्ध चतुष्टय मुहूर्तात्मक पौरुषी दिवस की अथवा रात्रि की होती है। यह दिन रात की उत्कृष्ट पौरुषी का प्रमाण

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"पमाणकाले दुविहे पण्णत्ते" હે ગૌતમ! પ્રમાણુકાળ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. "तंजहा" તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–(૧) દિવસપ્રમાણુકાળ અને (૨) રાત્રિપ્રમાણુકાળ

હવે સૂત્રકાર પૌરુષી (પહોર) ના પ્રમાણુનું નિરૂપણુ કરે છે—

"उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ" ચાર મુહૂર્ત અને પાંચમું અર્ધું મુહૂર્ત મળીને અર્દ્ધ પંચમમુહૂર્ત થાય છે. એવાં અર્દ્ધપંચમ મુહૂર્ત (૪॥ મુહૂર્ત)ની પૌરુષી (પહોર) ને અર્ધપંચમમુહૂર્તા પૌરુષી કહે છે. અઢાર મુહૂર્તવાળા દિવસનો અથવા ૧૮ મુહૂર્તવાળી રાત્રિનો જે નવ ઘડીરૂપ ચોથો ભાગ છે તે ૪॥ મુહૂર્તપ્રમાણુ હોય છે. આ રીતે દિવસ અથવા રાત્રિના એક પહોરની ઉત્કૃષ્ટ લંબાઈ કાળની અપેક્ષાએ ૪॥ મુહૂર્તની હોય છે. તથા દિવસ અને રાત્રિના એક પહોરની કાળની

राईए वा पोरिसी भवइ' जघन्यिका-सर्वतो जघन्येन त्रिमुहूर्त्ता-द्वादशमुहूर्त्तस्य दिवसादेश्चतुर्थोभागस्त्रिमुहूर्त्तो भवति, अतस्त्रयोमुहूर्त्ताः षट्घटिका यस्यां सा तथाविधा दिवसस्य वा रात्रे र्वा पौरुषी भवति। सुदर्शनः पृच्छति-'जयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं कइभागमुहुत्तभागेण परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ' हे भदन्त! यदा खलु उत्कृष्टा अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता सार्द्ध-

कहा है। तथा दिनरात की सब से जघन्य पौरुषी का प्रमाण तीन मुहूर्त का है। १२ मुहूर्तवाले दिन का अथवा १२ मुहूर्तवाली रात्रि का जो चौथा भाग है वह त्रिमुहूर्तात्मक होता है। अतः सब से जघन्यपौरुषी का प्रमाण भी त्रिमुहूर्त का होता है। दो घड़ी का एक मुहूर्त होता है। इस प्रकार तीन मुहूर्त में ६ घड़ी होती है। सो चाहे जघन्य पौरुषी का प्रमाण तीनमुहूर्त का होता है-ऐसा कहिये या वह ६ घटिका रूप होता है ऐसा कहिये दोनों एकरूप ही हैं। यह दिनरात की जघन्य पौरुषी का प्रमाण कहा। तात्पर्य कहने का यही है कि पौरुषी का अधिक से अधिक प्रमाण साढे चार मुहूर्त का होता है और कम से कम प्रमाण तीन मुहूर्त का होता है। अब सुदर्शन सेठ प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'जयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता, दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' हे भदन्त! जब दिन अथवा रात्रि की पौरुषी का प्रमाण ४॥ साढे चार मुहूर्त का अधिक से अधिक होता है-अर्थात् २१६ मिनटका या नौ९ घड़ी का होना है. (तीन घंटे ३६ छत्तीस मिनट का होता है)-'तया

અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછી લંબાઇ ૩ મુહૂર્તની હોય છે. ૧૨ મુહૂર્તવાળા દિવસનો અથવા ૧૨ મુહૂર્તવાળી રાત્રિનો જે ચોથો ભાગ (પહોર) હોય છે, તે ત્રણ મુહૂર્તપ્રમાણ હોય છે. તેથી જઘન્ય (ટૂંકામાં ટૂંકો) પહોર ત્રણ મુહૂર્તનો થાય છે. બે ઘડીનું એક મુહૂર્ત થાય છે. આ રીતે ત્રણ મુહૂર્તની ૬ છ ઘડિ થાય છે. તેથી જઘન્ય પહોરનું પ્રમાણ ત્રણ મુહૂર્તનું અથવા ૬ ઘડીનું સમજવું. આ દિનરાતની જઘન્ય પૌરુષી (પહોર) નું પ્રમાણ સમજવું આ સમસ્ત કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અધિકમાં અધિક ૪॥ મુહૂર્તનો અને ઓછામાં ઓછા ૩ મુહૂર્તનો એક પહોર થાય છે.

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન-"जयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ" હે ભગવન્! જ્યારે દિવસ અથવા રાત્રિનો પ્રત્યેક પહોર અધિકમાં અધિક ૪॥ મુહૂર્તનો (૯ ઘડીનો અથવા ૨૧૬ મિનિટનો) થાય

चतुष्टयमुहूर्त्ता नवघटिकात्मिका दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति. तदा खलु कतिभागः कतितमभागस्तद्रूपो मुहूर्त्तभागः कतिभागमुहूर्त्तभागस्तेन कतिभागमुहूर्त्तभागेन-मुहूर्त्तस्य कियताभागेन अंशेन परिहीयमाणा परिहीयमाणा जघन्यिका-त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति? तथैव 'जयाणं जहन्निया तिमुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं कइभागमुहूत्तभागेणं परिवड्डमाणी परिवड्डमाणी उक्कोसिया अद्धपञ्चममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ?' यदा खलु जघन्यिका-जघन्येन, त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति, तदा खलु कतिभागमुहूर्त्तभागेन-कतिभागः कतितमभागः तद्रूपो मुहूर्त्तभागः कतिभागमुहूर्त्तभागस्तेन कियता मुहूर्त्तांशेनेत्यर्थः परिवर्द्धमाना परिवर्द्धमाना पौनःपुन्येनोपचीयमाना उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता सार्द्धचतुष्टयमुहूर्त-रूपा नवघटिकात्मिका दिवसस्य वा रात्रे र्वा पौरुषी भवति ? भगवानाह-'सुदं-

णं कइभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' तब वह दिन रात की पौरुषी मुहूर्त के कितने अंश से घटती घटती जघन्यरूप से तीनमुहूर्त प्रमाण-वाली रहजाती है। तथा-'जया णं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तया णं कइभागमुहुत्तभागेण परिवड्ढमाणी परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' तथा दिन एवं रात्रि की जो वह जघन्य पौरुषी तीनमुहूर्त की होती है वह मुहूर्त के कितने भाग से बढती बढती उत्कृष्ट से ४॥ साढे चार मुहूर्तवाली बन जाती है? अर्थात् नौ घड़ी वाली बन जाती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सुदंसणा! जया णं उक्कोसिया अद्धपचममुहूत्ता दिव

છે, "तयाणं कइभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ?" ત્યારે તે દિવસ અને રાત્રિના પહોરમાં દરરોજ મુહૂર્તનો કેટલામો ભાગ ઘટતાં ઘટતાં ત્રણ મુહૂર્તના જઘન્ય પ્રમાણવાળો પહોર થઈ જાય છે? તથા "जया णं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं कइभागमुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ?" જ્યારે દિવસ અને રાત્રિનો પહોર જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ મુહૂર્તનો (૬ ઘડી અથવા ૧૪૪ મિનિટનો) થાય છે, ત્યારે તે દિવસ અને રાત્રિના પહોરમાં દરરોજ મુહૂર્તના કેટલામાં ભાગનો વધારો થતાં થતાં ૪॥ મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણવાળો પહોર થઈ જાય છે?

सणा ! जयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी, परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ' हे सुदर्शन ! यदा खलु उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता-सार्द्धचतुष्टयमुहूर्त्तरूपा दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति, तदा खलु द्वाविंशतिशतभागमुहूर्त्तभागेन-द्वाविंशत्युत्तरशततमभागरूपेण मुहूर्त्तभागेन परिहीयमाणा परिहीयमाणा अतिशयेन अपचीयमाना जघन्यिका-जघन्येन त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति, तथा चात्र सार्द्धचतुष्टयानां त्रयाणां च मुहूर्त्तानां विशेषः सार्द्धो मुहूर्त्तः, स च त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन उपचीयते, अपचीयते च, स च सार्द्धो मुहूर्त्तस्त्र्यशीत्यधिकशतभागतया व्यवस्थाप्यते, तत्रच

सस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तया ण बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ 'इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे सुदर्शन ! जब दिन और रात्रि की पौरुषी ४॥ मुहूर्त की २१६ मिनट-या नौ घड़ी अथवा तीन घंटे ३६ मिनट की होती है-तब वह मुहूर्त के १२२ भाग से घटती २ जघन्य तीन मुहूर्त के प्रमाण में आ जाती है। इस प्रकार यह दिन और रात की पौरुषी तीन मुहूर्त की जघन्य से होती है। यहां पर सार्द्धमुहूर्त १॥ मुहूर्त का सार्धचतुष्टय (साडे चार) और तीन मुहूर्त इनके बीच में अन्तर रहता है। यह सार्धमुहूर्त १८३ दिन से बढता है और घटता है। इस-

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" सुदंसणा ! जयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परिहायमाणी जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ" હે સુદર્શન શેઠ! જ્યારે દિવસ અને રાત્રિનો પ્રત્યેક પહોર અધિકમાં અધિક ૪॥ સાડાચાર મુહૂર્તનો થાય છે-૯ ઘડીનો અથવા ૨૧૬ મિનિટનો અથવા ૩ કલાક ૩૬ મિનિટનો થાય છે, ત્યારે દરરોજ મુહૂર્તના ૧૨૨ માં ભાગપ્રમાણુ ઘટાડો થતાં થતાં દિવસ અને રાત્રિના પ્રત્યેક પહોરની લંબાઈ ઓછામાં ઓછા ૩ મુહૂર્તની થઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લાંબામાં લાંબા ૨૧૬ મિનિટના પહોરમાં દરરોજ $\frac{1}{122}$ મુહૂર્તનો ($\frac{1}{61}$ ઘડીનો અથવા $\frac{24}{61}$ મિનિટનો) ઘટાડો થતાં થતાં નાનામાં નાનો ૩ મુહૂર્તનો (૧૪૪ મિનિટનો) પહોર થઈ જાય છે.

લાંબામાં લાંબો પહોર ૪॥ મુહૂર્તનો અને ટૂંકામાં ટૂંકો પહોર ૩ મુહૂર્તનો થતો હોવાથી, તે બન્ને વચ્ચે ૧॥ મુહૂર્તનો તફાવત પડે છે.

દરરોજ $\frac{1}{122}$ મુહૂર્ત ઘટતાં ઘટતાં ૧૮૩ દિવસમાં કુલ ($\frac{1}{122}\times\frac{183}{1}=\frac{3}{2}$) ૧॥ મુહૂર્તનો ઘટાડો થઇ જાય છે; ત્યાર બાદ દરરોજ $\frac{1}{122}$ મુહૂર્ત પ્રમાણુ

मुहूर्ते द्वाविंशत्यधिकं भागशतं भवतीत्यभिप्रायेणोक्त-द्वाविंशत्यधिकशतभाग मुहूर्त्तभागेनेति, एवमेव-'जयाणं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी, परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ' यदा खलु जघन्यिका-जघन्येन त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति तदा खलु द्वाविंशतिशतभागमुहूर्त्तभागेन-द्वाविंशत्यधिकशततमभागरूपमुहूर्त्तभागेन परिवर्द्धमाना, परिवर्द्धमाना-अतिशयेनोपचीयमाना उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण, अर्द्धपञ्चम-मुहूर्त्ता-सार्द्धचतुष्टयमुहूर्त्तरूपा दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पौरुषी भवति। सुदर्शनः पृच्छति-'कयाणं भंते! उक्कोसिआ अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ?' हे भदन्त! कदा खलु उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता-

लिये यह १८३ के भागरूप से व्यवस्थापित होता हुआ एक मुहूर्त में १२२ भागरूप होता है। इसी अभिप्राय से 'द्वाविंशति अधिक शत-भाग मुहूर्तभागेन' ऐसा कहा है। इसी प्रकार 'जयाणं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तया णं बावीससयभाग-मुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी परिवड्ढमाणी उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' इसी प्रकार से जब दिन और रात्रि की पौरुषी तीन मुहूर्त की होती है तब वह १२२ भागरूप मुहूर्त भाग से बढती बढती दिनरात की ४॥ साढे चार मुहूर्त की पौरुषी हो जाती है।

अब सुदर्शन सेठ प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'कया णं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ' हे भदन्त!

વધતા વધતાં ૧૮૩ દિવસમા ૧॥ મુહૂર્તનો વધારો થઈને લાંબામાં લાંબો ૪॥ મુહૂર્તનો પહોર બની જાય છે. ૧૮૩ દિવસમા ૧॥ મુહૂર્ત પ્રમાણ પહોરની લંબાઈ વધે ઘટે છે. તેથી દરરોજ $\frac{1}{122}$ મુહૂર્ત પ્રમાણ વધ-ઘટ થાય છે, એવો હિસાબ મળી રહે છે તેથી જ "द्वाविंशति अधिक शतभागहूर्तभागेन" આ પ્રમાણે કહ્યુ છે. એજ પ્રમાણે "जयाण जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, तयाणं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिवड्ढमाणी २ उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ" જ્યારે દિવસ અને રાત્રિનો પ્રત્યેક પહોર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૩ મુહૂર્તનો થાય છે, ત્યારે તેમાં મુહૂર્તના ૧૨૨માં ભાગપ્રમાણ વધારો થતાં થતાં દિવસ અને રાત્રિનો પહોર અધિકમા અધિક ૪॥ મુહૂર્તપ્રમાણ થઈ જાય છે

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન-"कयाणं भंते! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ?" હે ભગવાન્! દિવસ અને રાત્રિનો પહોર

सार्द्ध चतुष्टयमुहूर्तरूपा दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति ?' 'कया वा जह-न्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा, राईए वा पोरिसी भवइ ?' कदा वा जघन्यिका-जघन्येन त्रिमुहूर्त्ता-मुहूर्तत्रयरूपा दिवसस्य वा, रात्रे र्वा पौरुषी भवति ? भगवा-नाह-'सुदंसणा ! जयाणं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ-जहन्निया दुवालस-मुहुत्ता राई भवइ, तयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुत्ता राईए पोरिसी भवइ' हे सुदर्शन ! यदा खलु उत्कृष्टकः-उत्क-र्षेण अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, अथ च जघन्यिका-जघन्येन द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि र्भवति, तदा खलु उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता-सार्द्ध चतुष्टयमुहूर्त्तरूपा दिवसस्य पौरुषी भवति, अथ च जघन्येन त्रिमुहूर्त्ता-मुहूर्तत्रयात्मिका रात्रेः पौरुषी भवति । 'जयाणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्तिआ राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते

जो यह पौरुषी दिन और रात की ४॥ मुहूर्त की होती है सो कब होती है, 'कया वा जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' तथा तीन मुहूर्त की जो दिन की और रात्रि की पौरुषी होती है वह कब होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' सुदंसणा ! जया णं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ तया णं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमु-हुत्ता राईए पोरिसी भवइ' हे सुदर्शन ! जिस समय उत्कृष्ट से दिन १८ मुहूर्त का होता है और रात्रि कम से कम १२ मुहूर्त की होती है, तब दिनकी पौरुषी उत्कृष्टरूप से ४॥ मुहूर्त की हो जाती है और रात्रि की पौरुषी कम से कम तीन मुहूर्त की हो जाती है । तथा-' जया णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्तिया राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे

અધિકમાં અધિક ૪ા। મુહૂર્તનો કયારે થાય છે ? " कया वा जहन्निया तिमु-हुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ ? " તથા દિવસ અને રાત્રિનો પહોર ટુંકામાં ટુંકો ૩ મુહૂર્તનો કયારે થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" सुदंसणा ! जयाणं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ तयाणं उक्कोसिया अद्धपंचम-मुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ " હે ગૌતમ ! જ્યારે લાંબામાં લાંબો ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ અને ટુંકામાં ટુંકી ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે, ત્યારે દિવસનો પહોર અધિકમાં અધિક ૪ા। મુહૂર્તનો થાય છે અને રાત્રિનો પહોર ઓછામાં ઓછા ૩ ત્રણ મુહૂર્તનો થાય છે. તથા " जयाणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्तिया राई भवइ, जहन्निया दुवालस-

दिवसे भवइ, तयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ' यदा खलु उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अष्टादशमुहूर्तिका रात्रि र्भवति, अथ च जघन्यकः-जघन्येन द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, तदा खलु उत्कृष्टिका अर्द्धपञ्चममुहूर्त्ता रात्रेः पौरुषी भवति, अथ च जघन्यिका त्रिमुहूर्त्ता दिवसस्य पौरुषी भवति। सुदर्शनः पृच्छति-'कयाणं भंते! उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालमुहुत्ता राई भवइ?' हे भदन्त! कदा खलु उत्कृष्टकः अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, अथ च जघन्यिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि र्भवति? 'कदा वा उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ?' कदा वा उत्कृष्टिका अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रि र्भवति,

---

भवइ' जब उत्कृष्ट रूप से १८ मुहूर्त की रात्रि होती है और जघन्य से १२ मुहूर्त का जब दिन होता है, 'तया णं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ' तब उत्कृष्ट से ४॥ मुहूर्त की रात्रि की पोरुषी होती है और जघन्य से तीन मुहूर्त की दिन की पौरुषी होती है।

अब सुदर्शन सेठ प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'कया णं भंते! उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ' हे भदन्त! उत्कृष्ट-बड़ा दिन जो कि १८ मुहूर्त का होता है-वह कब होता है और छोटी रात्रि जो कि १२ मुहूर्त की होती है-वह कब होती है? 'कया वा उक्कोसिया अट्ठासमुहुत्ता राई भवई, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ' तथा कब बड़ी रात्रि जो कि अठारह मुहूर्त्त की

मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ, जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ" જ્યારે લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ અને ટુંકમાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે રાત્રિનો પહોર અધિકમાં અધિક ૪॥ મુહૂર્તનો થાય છે અને દિવસનો પહોર ઓછામાં ઓછા ત્રણ મુહૂર્તનો થાય છે.

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન-" कयाणं भंते! उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ?" હે ભગવન્! લાબામાં લાંબો જે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ છે તે ક્યારે (કઈ તિથિએ) થાય છે? ટુંકામાં ટુંકી ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ ક્યારે થાય છે? " कया वा उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ?" તથા લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ અને ટુંકામા ટુંકો ૧૨ બાર મુહૂર્તનો દિવસ ક્યારે થાય છે?

अथ च जघन्यको द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति? भगवानाह-'सुदंसणा! आसाढपुन्निमाए उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ' हे सुदर्शन! आषाढपूर्णिमायाम् उत्कृष्टेन अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, अथ च जघन्येन द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि र्भवति, अत्र आषाढपौर्णमास्यामिति कथनं पञ्चसंवत्सरिकयुगस्यान्तिमवर्षापेक्षया विज्ञेयम्, यतस्तत्रैव आषाढपौर्णमास्यामष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, सार्द्धचतुष्टयमुहूर्त्ता च तत्पौरुषी भवति, वर्षान्तरे तु यत्र दिवसे कर्कसंक्रान्ति र्भवति तत्रैवासौ संभवति इति बोध्यम्, तथैव-'पोसस्स पुन्निमाए णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ' पौषस्य पूर्णिमायां खलु उत्कृष्टिका-उत्कर्षेण अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रि

होती है, और कब छोटा दिन जो कि १२ मुहूर्त्त का होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सुदंसणा! आसाढपुन्निमाए उक्कोसए अट्ठारसमुहूत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ' हे सुदर्शन! आषाढमास की पूर्णिमा में दिन १८ मुहूर्त्त का होता है और रात्रि १२ मुहूर्त की होती है। 'आषाढमास की पूर्णिमा में' ऐसा जो कथन किया है वह पांच वर्ष के युग के अन्तिम वर्ष की अपेक्षा से कहा गया है क्यों कि उसी आषाढी पूर्णिमा में १८ मुहूर्त का दिन होता है। और उस समय ४॥ मुहूर्त की पौरुषी होती है। तथा वर्षान्तर में जिन दिन कर्क संक्रान्ति होती है उसी दिन यह पौरुषी होती है ऐसा जानना चाहिये। इसी प्रकार 'पोसस्स पुन्निमाए णं उक्कोसिया अट्ठा रस मुहुत्ता राई भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ' पोष मास की पूर्णिमा में उत्कृष्ट रूप से १८ मुहूर्त की रात्रि होती है और

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-"सुदंसणा! आसाढपुन्निमाए उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ" હે સુદર્શન! અષાઢ માસની પૂર્ણિમાએ વધારેમાં વધારે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ અને ઓછામાં ઓછા ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે 'અષાઢ માસની પૂર્ણિમાએ" એવું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે પાંચ વર્ષના યુગના અન્તિમ વર્ષની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે એજ અષાઢી પૂર્ણિમાએ ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ત્યારે ૪॥ મુહૂર્તનો એક પહોર થાય છે તથા વર્ષમાં જ્યારે કર્કસંક્રાન્તિ થાય છે, ત્યારે જ આ મુહૂર્તનો પહોર થાય છે એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે "पोसस्स पुन्निमाए णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ" પોષ માસની પૂર્ણિમાએ લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ અને

भवति, जघन्येन च द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, अत्रापि पौषपौर्णमास्यां पूर्वोक्त-रीत्या पञ्चसंवत्सरिकयुगस्यान्तिमवर्षापेक्षयैवौचित्येन अष्टादशमुहूर्तत्वं रात्रेर्मान मवसेयम्, दिवसस्य च द्वादशमुहूर्तत्वंच तदपेक्षयैवेति भावः, एवं रीत्या रात्रि-दिवसयोर्वैषम्यमभिधाय तयोरेव समतामभिधातुमाह-'अत्थि णं भंते! दिवसा य, राईओ य, समाचेव भवंति' सुदर्शनः पृच्छति-हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु दिवसाश्च, रात्रयश्च समाश्चैव तुल्या भवन्ति? भगवानाह-'हंता, अत्थि,' हे सुद र्शन! हन्त-सत्यम्, अस्ति-संभवति खलु दिवसाश्च रात्रयश्च समा भवन्ति। सुदर्शनः पृच्छति-'कयाणं भंते! दिवसा य, राईओ य समाचेव भवंति?' हे भदन्त! कदा खलु दिवसाश्च रात्रयश्च समाएव-तुल्या समप्रमाणा भवन्ति? भगवानाह-'सुदंसणा! चित्तासोयपुन्निमासु णं, एत्थणं दिवसाय, राईओ य

---

१२ मुहूर्त का जघन्य रूप से दिन होता है। यह कथन मकरसंक्रान्ति की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये इस प्रकार रात्रि और दिन की विषमता कह कर अब सूत्रकार उनकी समता का कथन करने के लिये प्रश्न करवाते हैं 'अत्थि णं भंते! दिवसा य राई ओय समा चेव भवंति' हे भदन्त! क्या दिन और रात्रि समान भी होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' हंता, अत्थि ' हे सुदर्शन! दिन और रात्रि समान भी होते हैं। सुदर्शन सेठ पूछते हैं-' कया णं भंते! दिवसा य राईओ य समा चेव भवंति ' हे भदन्त! दिन और रात्रि समानतुल्यप्रमाणवाली-कब होती है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-' सुदंसणा! चित्तासोयपुन्निमासु णं एत्थ

ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે આ કથન પણ પાંચ વર્ષના યુગના અન્તિમ વર્ષની અપેક્ષાએ થયું છે, એમ સમજવું.

આ રીતે રાત્રિ અને દિવસની વિષમતાનું કથક કરીને હવે સૂત્રકાર તેમની સમતાનું કથન કરે છે-

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન-"अत्थिणं भंते! दिवसा य राईओ य समाचेव भवंति?" હે ભગવન્! રાત્રિ અને દિવસ કદી સરખાં થાય છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-' हंता, अत्थि " હા સુદર્શન! દિવસ અને રાત્રિ સરખાં પણ થાય છે ખરાં.

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન-" कयाणं भंते! दिवसा य राईओय समाचेव भवंति? " હે ભગવન્! દિવસ અને રાત્રિ ક્યારે સરખાં થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" सुदसणा! चित्तासोयपुन्निमासु णं एत्थणं दिवसा य राईओ य समाचेव भवंति " હે સુદર્શન! ચૈત્ર અને આસો માસની

समाचेव भवंति' हे सुदर्शन! चैत्राश्विनपूर्णिमयोः-चैत्रपौर्णमास्याम्, आश्विन पौर्णमास्यां च खलु, अत्र खलु दिवसा श्च रात्रयश्च समा एव-तुल्या एव भवन्ति, अत्र चैत्राश्विनपूर्णिमयोरिति कथनं व्यवहारनयापेक्षं बोध्यम्, निश्चयनयापेक्षया तु कर्कमकरसंक्रान्ति दिनादारभ्य यो द्विनवतितमः अहोरात्रो भवति तस्यार्द्धे समा दिवसरात्रिप्रमाणताऽवसेया, तत्र च पञ्चदशमुहूर्ते दिने रात्रौ वा पौरुषीप्रमाणं त्रयोमुहूर्त्तास्त्रयश्च मुहूर्तचतुर्थभागा भवन्ति, पौरुष्याः दिवसरात्रिचतुर्थभागरूप त्वात्, इत्यभिप्रायेणाह-' पन्नरसमुहुत्ते दिवसे, पन्नरसमुहुत्ता राई भवइ, चउ-भागमुहुत्तभागूणा चउमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ' पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति, पञ्चदशमुहूर्त्ता रात्रि र्भवति, चतुर्भागमुहूर्तभागोना-चतुर्भागः-चतुर्थभागरूपो यो मुहूर्तभागस्तेनोना मुहूर्तस्य चतुर्थभागन्यूना चतुर्मुहूर्त्ता चत्वारो

णं दिवसा य राईओ य समा चेव भवंति' हे सुदर्शन! चैत्र और आश्विनमास की पूर्णिमा में दिन और रात दोनों बराबर होते हैं। यहां "चैत्र और आसोज की पूर्णिमा में" ऐसा जो कहा गया है वह व्यवहार नय की अपेक्षा से ही कहा गया है-ऐसा जानना चाहिये। वैसे तो निश्चय नय की अपेक्षा कर्क मकर संक्रान्ति से लेकर जो ९२ बानवे दिनरात होता है उसके आधे में दिनरात की प्रमाणता समान होती है-ऐसा समझना चाहिये। यहां १५ मुहूर्त वाले दिन में और १५ मुहूर्तवाली रात्रि में पौरुषी का प्रमाण तीन मुहूर्त का और एक मुहूर्त के चौथे भाग से न्यून मुहूर्त का होता है। क्यों कि पौरुषी दिनरात्रि के चतुर्थभागरूप होती है। इस प्रकार यहां दिनरात की पौरुषी का प्रमाण ३॥ मुहूर्त का होता है। इसी अभिप्राय से ' पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्न-रसमुहुत्ता राई भवइ, चउभागमुहुत्तभागूणा चउमुहुत्ता दिवसस्स वा

પૂર્ણિમાએ દિવસ અને રાત્રિ સરખાં હોય છે. અહીં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે "ચૈત્ર અને આસો માસની પૂર્ણિમાએ દિવસ અને રાત્રિ સરખાં હોય છે," આ કથન વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો કર્ક સંક્રાંતિ ને મકરસંક્રાંતિ બાદ જે ૯૨મો દિવસ રાત થાય છે, તે દિવસ અને રાત્રિ સરખાં થાય છે, એમ સમજવું. ત્યારે ૧૫ મુહૂર્તનો દિવસ અને ૧૫ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે, અને દિવસ અને રાત્રિનો પ્રત્યેક પહોર ૩॥ પોણાચાર મુહૂર્તનો થાય છે, કારણ કે દિવસ અથવા રાત્રિના ચોથા ભાગ જેટલો એક પહોર હોય છે. તેથી જ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે-" पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राई भवइ, चउभाग-मुहुत्तभागूणा चउमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ " કહેવાનું તાત્પર્ય

मुहूर्त्ता यस्यां पौरुष्यां सा तथाविधा पौरुषी दिवसस्य वा, रात्रेर्वा पादोन चतुष्टयमुहूर्तरूपा सार्धसप्तघटिकापरिमिता पौरुषी भवति, समरात्रि दिवसयोरितिभावः, 'सेत्तं पमाणकाले' तदेव प्रमाणकालः प्ररूपितः ॥सू० २॥

यथायुर्निर्वृत्तिकालादिवक्तव्यता।

मूलम्—"से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले? अहाउनिव्वत्तिकाले जं णं जेणं नेरइएण वा, तिरिक्खजोणिएण वा, मणुस्सेण वा, देवेण वा अहाउयं निव्वत्तियं, सेतं पालेमाणे अहाउ निव्वत्तिकाले। से किं तं मरणकाले? मरणकाले जीवो वा सरीराओ विउज्जइ सरीरं वा जीवाओ, विउज्जइ' से त्तं मरणकाले। से किं तं अद्धाकाले? अद्धाकाले अणेगविहे पण्णत्ते, से णं समयट्ठयाए आवलियट्ठयाए जाव उस्सप्पिणीट्ठयाए, एस णं सुदंसणा! अद्धादोहारच्छेदे णं छिज्जमाणी जाहे विभागं नो हव्वमागच्छइ, से त्तं समए। समयट्ठयाए असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ, संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सालिउद्देसए जाव सागरोवमस्सउ एतस्स भवे परिमाणं, एएहि णं भंते! पलओवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं? सुदंसणा! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवाणं आउयाइं मविज्जंति ॥सू० ३॥

छाया—तत् किं स यथायुर्निर्वृत्तिकालः? यथायुर्निर्वृत्तिकालो यत् खलु येन नैरयिकेण वा, तिर्यग्योनिकेन वा, मनुष्येण वा, देवेन वा, यथायुष्कं निर्वर्तितं

राईए वा पोरिसी भवइ' ऐसा कहा है। तात्पर्य कहने का यह कि इन दिनों में दिन और रात की पौरुषी का प्रमाण ७॥ घड़ी का होता है ॥सू०२॥

એ છે કે ચૈત્ર અને આસો માસની પૂર્ણિમાએ દિવસ અને રાત્રિના પહોરનું પ્રમાણ ૩॥ પોણાચાર મુહૂર્ત અથવા ૭॥ ઘડીનું અથવા ૩ કલાકનું હોય છે ॥સૂ૦૨॥

तदेतत् पालयन् यथायुर्निर्वृत्तिकालः। अथ किं सः-मरणकालः? मरणकालः- जीवो वा शरीराद् वियुज्यते, शरीरं वा जीवात् वियुज्यते स एष मरणकालः। अथ किं स अद्धाकालः? अद्धाकालः अनेकविधः प्रज्ञप्तः, स खलु समयार्थतया, आवलिकार्थतया, यावत् उत्सर्पिण्यर्थतया, एषा खलु सुदर्शन! अद्धाद्विहारच्छेदेन च्छिद्यमाना यदा विभागं नो हव्यम् आगच्छति, स एष समयः, समयार्थतया असंख्येयानां समयानां समुदयसमितिसमागमेन सा एका आवलिका इति प्रोच्यते, संख्येया आवलिका यथा शाल्युद्देशके यावत् सागरोपमस्य तु एकस्य भवे प्रमाणम्। एताभ्यां खलु भदन्त! पल्योपमसागरोपमाभ्यां किम् प्रयोजनम्? सुदर्शन! एताभ्यां पल्योपमसागरोपमाभ्यां नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवानाम् आयुष्काणि मीयन्ते ॥सू० ३॥

टीका—अथ द्वितीयं यथायुर्निर्वृत्तिकालं प्ररूपयति-'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले' इत्यादि, सुदर्शनः पृच्छति-'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले' हे भदन्त! अथ, किं स यथायुर्निर्वृत्तिकालः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'अहाउनिव्वत्तिकाले जं णं जेणं नेरइयेण वा, तिरिक्खजोणिएण वा, मणुस्सेण वा, देवेण वा, अहाउयं निव्वत्तियं सेत्तं पालेमाणे अहाउनिव्वत्तिकाले' हे सुदर्शन! यथायुर्निर्वृत्तिकालो,

---

यथायुर्निर्वृत्तिकालवक्तव्यता-

'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले' इत्यादि।

टीकार्थ-सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा यथायुर्निर्वृत्तिकाल आदि काल की प्ररूपणा की है-इसमें सुदर्शन ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले' हे भदन्त! यथायुर्निर्वृत्तिकाल का क्या स्वरूप कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'अहाउनिव्वत्तिकाले जं णं जे णं नेरइएण वा, तिरिक्खजोणिएण वा, मणुस्सेण वा देवेण वा अहाउयं निव्वत्तियं से तं पालेमाणे अहाउनिव्वत्तिकाले' हे सुदर्शन! जिस किसी

યથાયુર્નિર્વૃત્તિકાળની વક્તવ્યતા-

से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले" ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા યથાયુર્નિર્વૃત્તિકાળ આદિ કાળોની પ્રરૂપણા કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને સુદર્શન શેઠ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले" હે ભગવન્ કાળના બીજા ભેદરૂપ યથાયુર્નિર્વૃતિકાળનું કેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"अहाउनिव्वत्तिकाले जं ण जेणं नेरइएण वा, तिरिक्खजोणिएण वा, मणुस्सेण वा, देवेण वा, अहाउयं निव्वत्तियं से तं पालेमाणे अहाउनिव्वत्तिकाले" હે સુદર્શન! જે કોઈ નારકે અથવા તિર્યંચયોનિક જીવે,

यत् खलु येन केनचित् नैरयिकेण वा, तिर्यग्योनिकेन वा, मनुष्येण वा, देवेन वा, यथायुष्क–यत्प्रकारकम् आयुष्कम् अन्तर्मुहूर्त्तादि यथायुष्कं निर्वर्तितं निबद्धम्, तदेतत् पालयन् तत्प्रकारकमायुष्कं संरक्षन् यथायुर्निर्वृत्तिकालः प्रज्ञप्तः। अथ तृतीयं मरणकालमाह–सुदर्शन पृच्छति–'से किं तं मरणकाले ?' हे भदन्त ! अथ किम् स मरणकाल प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–'मरणकाले, जीवो वा सरीराओ विउज्जइ सरीरं वा जीवाओ विउज्जइ सेत्तं मरणकाले' हे सुदर्शन ! मरणकालः खलु यदा जीवो वा शरीराद् वियुज्यते, शरीरं वा जीवाद् वियुज्यते, स एष मरणकालः प्रज्ञप्तः। अथ चतुर्थमद्धाकालमाह–सुदर्शनः पृच्छति–'से किं तं अद्धाकाले ?' हे भदन्त ! अथ किं स अद्धाकालः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–'अद्धाकाले अणेगविहे पण्णत्ते, से णं समयट्ठयाए, आवलियट्ठयाए, जाव उस्सप्पिणीट्ठयाए' हे सुदर्शन !

नैरयिक ने, अथवा तिर्यग्योनिक ने, अथवा मनुष्य ने, अथवा देव ने जिस प्रकारके जिस आयुष्य का अन्तर्मुहूर्त्तादिरूप से बंध किया है, उसे उसी प्रकार से संरक्षण करना–भोगना इसका नाम यथायुर्निर्वृत्तिकाल है.।

अब सुदर्शन प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से किं तं मरणकाले' हे भदन्त ! वह मरणकाल क्या है–अर्थात् मरणकाल का क्या स्वरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा–'मरणकाले, जीवो वा सरीराओ विउज्जइ, सरीरं वा जीवाओ से त्त मरणकाले' जीव का शरीर से जिस काल में वियोग होता है, अथवा शरीर का जीव से जिस काल में वियोग होता है–उसका नाम मरण काल है.।

अब सुदर्शन प्रभु से ऐसा पूछते हैं–से किं तं अद्धाकाले' हे भदन्त ! वह अद्धाकाल क्या है ? अर्थात् पूर्वनिर्दिष्ट अद्धाकाल का क्या स्वरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा–'अद्धाकाले अणेगविहे पण्णत्ते,' से णं

અથવા મનુષ્યે અથવા દેવે જે પ્રકારના જે આયુષ્યનો અન્તર્મુહૂર્તાદિ રૂપે બંધ કર્યો હોય, તેને તે પ્રકારે ભોગવવું તેનુ નામ યથાયુર્નિર્વૃત્તિકાળ છે.

હવે સુદર્શન શેઠ મરણકાળ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે–" से किं त मरणकाले?" હે ભગવન્ ! કાળના ત્રીજા ભેદરૂપ મરણકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" मरणकाले, जीवो वा सरीराओ विउज्जइ, सरीरं वा जीवाओ, से त्तं मरणकाले" જે કાળે જીવનો શરીરથી વિયોગ થાય છે, અથવા શરીરનો જીવથી વિયોગ થાય છે, તે કાળને મરણકાળ કહે છે

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન–" से किं तं अद्धाकाले " હે ભગવન્ ! કાળના ચોથા ભેદ રૂપ અદ્ધાકાળનુ સ્વરૂપ કેવું છે ?

अद्धाकालः अनेकविधः प्रज्ञप्तः यथा स खलु समयार्थतया—समयरूपोऽर्थः समयार्थस्तद्भावस्तत्ता तया, समयभावेनेत्याशयः, आवलिकार्थतया—आवलिकारूपोऽर्थः आवलिकार्थस्तद्भावस्तत्तातया, यावत्—स्तोकलवार्थतया इत्यारभ्य उत्सर्पिण्यर्थतया उत्सर्पिणीरूपोऽर्थः उत्सर्पिण्यर्थस्तद्भावस्तत्ता तया इति पर्यन्तम् अनेकविधः अद्धाकालः प्रज्ञप्तः ? 'एस णं सुदंसणा ! अद्धादोहारच्छेदेणं छिज्जमाणी जाए विभागं नो हव्वमागच्छइ, सेत्तं समए' हे सुदर्शन ! एषा खलु अद्धाकाल· द्विहारच्छेदेन—द्वौ हारौ—भागौ यत्र छेदने तद् द्विहारं, तेन तथाविधेन छिद्यमाना अपि यदा विभागं पृथक्त्वम्, नो नैव कथमपि आगच्छति तदा समयः इति प्रोच्यते, स एष समयः प्रज्ञप्तः। 'समयट्ठयाए असंखेज्जाणं समयाणं समु-

समयट्ठयाए, आवलियट्ठयाए, जाव उस्सप्पिणीट्ठयाए' हे सुदर्शन ! अद्धाकाल अनेकप्रकार का कहा गया है—जैसे—समयार्थता, जिस काल का अर्थ समय हो उसका नाम समयार्थ है इसका जो भाव है वह समयार्थता है इस समयार्थता से—समयभाव से, आवलिकार्थता से, आवलिकारूप अर्थ के भाव से, यावत्—स्तोक लवार्थता से, तथा उत्सर्पिणीरूपार्थता से। अर्थात्—समयार्थता से लेकर उत्सर्पिणीरूपार्थता तक अद्धाकाल अनेक प्रकार का कहा गया है। 'एस णं सुदंसणा ! अद्धादोहारच्छेदेणं छिज्जमाणी जाए विभागं नो हव्वमागच्छइ, से त्तं समए' जिस छेदन में दो भाग हों—वह द्विहार है—ऐसे द्विहार से छिद्यमान भी काल जब विभाग को प्राप्त न हो सके अर्थात् जिस काल का किसी प्रकार विभाग न हो सके उस अविभागी काल का नाम समय है।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" अद्धाकाले अणेगविहे पण्णत्ते, सेणं समयट्ठयाए, आवलियट्ठयाए, जाव उस्सप्पिणीट्ठयाए " હે સુદર્શન ! અદ્ધાકાળ અનેક પ્રકારનો કહ્યો છે. જેમ કે સમયાર્થતા, આવલિકાર્થતા આદિથી લઈને ઉત્સર્પિણી રૂપાર્થતા પર્યન્તના અદ્ધાકાળના અનેક ભેદ કહ્યા છે.

જે કાળનો અર્થ સમય હોય, તેને સમયાર્થ કહે છે તેનો જે ભાગ તેને સમયાર્થતા કહે છે. આવલિકારૂપ અર્થના ભાવને આવલિકાર્થતા કહે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમય, આવલિકા, સ્તોક, લવ આદિથી લઈને ઉત્સર્પિણી પર્યન્તના તેના (અદ્ધાકાળના) અનેક ભેદ કહ્યા છે

" एस णं सुदंसणा ! अद्धादोहारच्छेदेणं छिज्जमाणी जाए विभागं नो हव्वमागच्छइ, से त्त समए " જે છેદનમાં બે ભાગ થાય છે તે છેદનને દ્વિહાર છેદન કહે છે. જે કાળનું એવું દ્વિહાર છેદન ન થઈ શકે એવા કાળના નાનામાં નાના વિભાગને સમય કહે છે. એટલે કે કાળનો જે અવિભાગી અંશ છે તેને

दयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ' समयार्थतया असंख्येयानाम्-असंख्यातानाम्, समयानाम्, समुदयसमितिसमागमेन-असंख्यातसमयसम्बन्धिनो ये समुदयाः-समूहास्तेषां याः समितयः-मीलनानि तासां यः समागमः-संयोगः, स समुदयसमितिसमागमस्तेन यत् कालमानं भवति सा एका आवलिका इति प्रोच्यते, 'संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सालिउद्देसए जाव सागरोवमस्सउ एगस्सभवे परिमाणं' संख्येयाः-संख्याताः आवलिकाः एकः उच्छ्वासः प्रोच्यते, इत्यादि यथा शाल्युद्देशके-षष्ठशतकस्य सप्तमोद्देशके प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, कियत्पर्यन्तमित्याह-यावत् 'एएसिं पल्लाणं' इति गाथायाः 'तं सागरोवमस्सउ एगस्स भवे परिमाणं" "तत् सागरोपमस्य तु एकस्य भवे परिमाणम्' इत्यन्तिमपदपर्यन्तमवसेयम्। सुदर्शनः पृच्छति-'एएहि णं भंते! पलिओवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं?' हे भदन्त! एतैः खलु पल्यो-

'समयट्ठयाए असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ' असंख्यात समयों के मिलाप से जो संयोग होता है उस संयोग से जो काल का मान होता है वह एक आवलिका है अर्थात्-असंख्यात समयों की एक आवलिका होती है। 'संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सालिउद्देसए जाव सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाणं' तथा संख्यात आवलिकाओं का एक उच्छ्वास काल होता है इत्यादि कथन जैसा शालि उद्देशक में-छठे शतक के सप्तम उद्देशक में किया गया है, उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये वह कथन 'एएसिं पल्लाणं' इस गाथा के 'त सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाणं' इस अन्तिम पद पर्यन्त वहां कहा गया है। अब सुदर्शन प्रभु से पूछते हैं-'एएहिं ण भंते! पलिओवमसाग-

સમય કહે છે. "समयट्ठयाए असंखेज्जाणं समयाण समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ" અસંખ્યાત સમયો ભેગા મળીને એક આવલિકા બને છે. આ રીતે આવલિકા પ્રમાણુકાળ અસંખ્યાત સમયોના સમૂહરૂપ હોય છે.

"संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सालिवद्देसए जाव सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाण" તથા સંખ્યાત આવલિકાઓનો એક ઉચ્છ્વાસકાળ થાય છે, ઈત્યાદિ સમસ્ત કથન છઠ્ઠા શતકમા પાચમાં ઉદ્દેશામા-શાલિઉદ્દેશામાં-કહ્યા અનુસાર સમજવું. તે કથન "एएसिं पल्लाणं" આ ગાથાના "तं सागरोवमस्स उ एगस्सभवे परिमाणं' આ અન્તિમ પદ પર્યન્ત ત્યાં આપવામાં આવેલ છે. તો તે સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

पमसागरोपमाभ्यां किं प्रयोजनं वर्तते ? भगवानाह–'सुदंसणा ! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवाणं आउयाइं मविज्जंति' हे सुदर्शन! एताभ्यां पल्योपमसागरोपमाभ्यां नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवानाम् आयुष्काणि मीयन्ते–परिच्छिद्यन्ते, ॥सू० ३॥

नैरयिकादिस्थिति वक्तव्यता।

मूलम्–"नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? एवं ठिइपदं निरवसेसं भाणियव्वं, जाव अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता।

छाया—नैरयिकाणाम् भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? एवं स्थितिपदं निरवशेषं भणितव्यम्, यावत्–अजघन्यानुत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता।

टीका—पूर्वं पल्योपमसागरोपमाभ्यां नैरयिकादीनाम् आयुष्काणि मीयन्ते इत्यस्योक्तत्वेन अथ तेषामायुष्कमानमेव प्ररूपयितुमाह–'नेरइयाणं! केवइयं

रोवमेहिं किं पयोयणं' हे भदन्त! इन पल्योपम एवं सागरोपम–दोनों से किस प्रयोजन की सिद्धि होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'सुदंसणा! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवाणं आउयाइं मविज्जंति' हे सुदर्शन! इन पल्योपम और सागरोपम इन दोनों से नैरयिक, तिर्यग् योनिक, मनुष्य एवं देव इनके आयुष्य कर्म जाने जाते हैं ॥सू० ३॥

नैरयिकादि स्थितिवक्तव्यता–

'नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ–पहिले 'पल्योपम एवं सागरोपम से नैरयिक आदिकों की

સુદર્શન શેઠનો પ્રશ્ન–"एएहिं ण भंते! पलिओवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं?" હે ભગવન્! આ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"सुदंसणा! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवाण आउयाइ मविज्जंति" હે સુદર્શન! આ પલ્યોપમ અને સાગરોપમપ્રમાણુ કાળની મદદથી નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવોના આયુષ્ક કર્મ જાણી શકાય છે. ।३॥

નારકાદિ જીવોની સ્થિતિની વક્તવ્યતા–

"नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता" ઇત્યાદિ–

ટીકાર્થ–ત્રીજા સૂત્રમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે "પલ્યોપમ અને

कालं ठिई पन्नत्ता?' सुदर्शनः पृच्छति-हे भदन्त! नैरयिकाणां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? भगवानाह-'एवं ठिइपदं निरवसेसं भाणियव्वं, जाव अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, स्थितिपदं प्रज्ञापनायाः चतुर्थं पदं निरवशेषं सर्वं भणितव्यम् यावत्-अजघन्यानुत्कर्षेण, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥सू० ३॥

सुदर्शनचरितवक्तव्यता।

मूलम्-अत्थि णं भंते! एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा, अवचएति वा? हंता, अत्थि, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-अत्थि णं एएसिं णं पलिओवमसागरोवमाणं जाव अवचएति वा?। एवं खलु सुदंसणा! तेणं कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ, सहसंबवणे उज्जाणे,

स्थिति का आयुष्क कर्म का माप होता है' ऐसा कहागया है-इसलिये सुदर्शन ने यहां उनकी आयु का ही मान पूछा है-'नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' हे भदन्त! नैरयिकों की स्थिति कितने काल की कही गई है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं ठिईपदं निरवसेसं भाणियव्व, जाव अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' हे सुदर्शन! प्रज्ञापना का चतुर्थपद जो स्थितिपद है उसे यहां पूर्णरूप से कहना चाहिये यावत् सर्वार्थ सिद्धिक देवों की अजघन्य अनुत्कृष्ट ३३ सागरोपम की आयु है यहां तक यहां नारकादिकों की आयु का वर्णन हुआ है ॥सू० ४॥

સાગરોપમની મદદથી નારકાદિની સ્થિતિનું-તેમના આયુકર્મનું માપ નીકળે છે," આ સબંધને અનુલક્ષીને અહીં સુદર્શન શેઠ તેમના આયુષ્યનું માપ જાણવા માટે પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"नेरइयाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता?" હે ભગવન્! નારકોની સ્થિતિ (નરકોમાં રહેવાનો કાળ) કેટલા કાળની કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एवं ठिईपदं निरवसेसं भाणियव्व, जाव अजहन्नमणुक्कोसेण तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" હે સુદર્શન! આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સ્થિતિપદ નામનું ચોથું પદ અહીં સંપૂર્ણ રૂપે કહેવું જોઈએ. "પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધિક દેવોની અજઘન્ય જઘન્ય એ સૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ ॥૪॥

वण्णओ, तत्थणं हत्थिणापुरे नयरे बले नामं राया होत्था, वण्णओ। तस्स णं बलस्स रन्नो पभावई नामं देवी होत्था, सुकुमालपाणिपाया वण्णओ, जाव विहरई। तएणं सा पभावई देवी अन्नया कयाई तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अब्भिंतरओ सचित्तकम्मे बाहिरओ दूमियघट्ठमट्ठे विचित्तउल्लोयचिल्लियतले मणिरयणपणासियंधयारे बहुसमसुविभत्तदेसभाए, पंचवन्नसरस सुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए, कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामे सुगंधिवरगंधिए, गंधवट्टिभूए तंसि, तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए उभओ बिब्बोयणे दुहओ उन्नए मज्झेणयगंभीरे गंगापुलिणवालुयउद्दालसालिसए उवचियखोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छायणए सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुए सुरम्मे आइणगरूयबूरणवणीयतुलफासे सुगंधवरकुसुमचुन्नसयणोवयारकलिए अद्धरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी अयमेयारूवं ओरालं कल्लाणं सिवं धन्नं मंगल्लं सस्सिरीयं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा हाररययखीरसागरससंककिरणदगरययरययमहासेलपंडुरतरोरुरमणिज्जपेच्छणिज्जं थिरलट्ठपउट्ठवट्टपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्खदाढाविडंबियमुहं परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्ठउट्ठं रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहं मूसागयपवरकणगतावियआवत्तायंतवट्टतडिविमलसरिसनयणं विसालपीवरोरुं पडिपुन्नविमलखंधं मिउ-

विसय सुहुमलक्खणपसत्थविच्छिन्न केसर सडोवसोभियं ऊसिय सुनिम्मियसुजायअप्फोडियलंगूलं सोम्मं सोमाकारं लीलायंतं जंभायंतं नहयलाओ ओवयमाणं नियगवयणमतिवयंतं सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा। तएणं सा पभावती देवी अय-मेयारूवं ओरालं जाव सस्सिरीयं महासुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्टतुट्ठ जाव हियया धाराहयकलंबपुप्फगंपिव समूस-सीयरोमकूवा तं सुविणं ओगिण्हइ, ओगिण्हित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता, अतुरियमचवलमसंभंताए अविलंबियाए रायहंस सरिसिए गईए, जेणेव बलस्स रण्णो सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मंगलाहिं सस्सिरीयाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणी संलवमाणी पडिबोहेइ, पडिबोहेत्ता बलेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि भद्दासणंसि णिसीयइ, णिसीइत्ता आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणी संलवमाणी एवं वयासी—एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! अज्ज तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणे. तंचेव जाव नियगवयणमइवयंतं सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं णं देवाणुप्पिया ! एयस्स ओरालस्स जाव महासुविणस्स के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भवि-स्सइ ?। तएणं से बले राया पभावईए देवीए अंतिए एयमट्ठं

सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए धाराहयनीव सुरभिकुसुम-
चंचुमालइयतणुयऊसवियरोमकूवे तं सुविणं ओगिण्हइ,
ओगिण्हित्ता ईहं पविसइ, पविसित्ता अप्पणोसाभाविएणं मइपुव्व-
एणं बुद्धिविन्नाणेणं तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेइ, करेत्ता,
पभावइं देवीं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव मंगल्लाहिं मियमहु-
रसस्सिर० संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी—ओराले णं तुमे
देवी! सुविणे दिट्ठे कल्लाणे णं तुमे जाव सस्सिरीएणं तुमे
देवी! सुविणे दिट्ठे आरोग्गतुट्ठिदीहाउ कल्लाणं मंगल्लकारएणं
तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे अत्थलाभो देवाणुप्पिए! भोगलाभो
देवाणुप्पिए! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए! रज्जलाभो देवाणुप्पिए!
एवं खलु तुमे देवाणुप्पिए! णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं
अद्धट्ठमाणराइंदियाणं विइक्कंताणं अम्हं कुलकेउं कुलदीवं कुल-
पव्वयं, कुलवडेंसयं, कुलतिलगं, कुलकित्तिकरं, कुलनंदिकरं, कुल-
जसकरं, कुलाधारं, कुलपायवं कुलविवद्धणकरं, सुकुमालपाणिपायं
अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं जाव ससिसोमागारं कंतं पिय-
दंसणं, सुरूवं देवकुमारसमप्पभं दारगं पयाहिसि, सेऽवि य णं
दारए उम्मुक्कबालभावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते,
सूरे वीरे विक्कंते विथिन्नविउलबलवाहणे रज्जवई राया भवि-
स्सइ, तं उरालं णं तुमे जाव, सुमिणे दिट्ठे आरोग्गतुट्ठि जाव
मंगल्लकारए णं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे त्तिकट्टु पभावइं देविं
ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गूहिं दोच्चंपि, तच्चंपि अणुवूहइ। तएणं सा
पभावई देवी बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठ०

करयल जाव एवं वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया, असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिया, इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! से जहेयं तुब्भे वदहत्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता बलेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी णाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता अतुरियमचवल जाव गईए जेणेव सए सयणिज्जे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सयणिज्जंसि निसीयइ, निसीइत्ता एवं वयासी-मा मे से उत्तमे पहाणे मंगल्ले सुविणे अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्सइ त्तिकट्टु देवगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी पडिजागरमाणी विहरइ ॥सू०४॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त! एतयोः पल्योपमसागरोपमयोः क्षयइति वा, अपचयइति वा? हन्त, अस्ति, तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-अस्ति खलु एतेषां खलु पल्योपमसागरोपमानां यावत् अपचय इति वा? एवं खलु सुदर्शन! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, हस्तिनापुरं नाम नगरम् आसीत्, वर्णकः, सहस्राम्रवनम् उद्यानं वर्णकः, तत्र खलु हस्तिनापुरे बलो नाम राजा आसीत्, वर्णकः, तस्य खलु बलस्य राज्ञः प्रभावती नाम देवी आसीत्, सुकुमारपाणिपादा वर्णकः, यावत् विहरति। ततः खलु सा प्रभावती देवी अन्यदा कदाचित् तस्मिन् तादृशके वासगृहे आभ्यन्तरतः सचित्रकर्मणि, बाह्यतो दूमितघृष्टमृष्टे, विचित्रोल्लोकचिल्लितलतले मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे बहुसमसुविभक्तदेशभागे, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलिते, कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामे सुगन्धिवरगन्धिते, गन्धवर्तिकाभूते, तस्मिन्, तादृशके शयनीये सहालिंगनवर्त्तिते, उभयतो बिब्बोकने (उपधानके) उभयतः उन्नते, मध्ये नतगम्भीरे, गङ्गापुलिनवालुकाऽवदालसदृशके, उपचितक्षौमिकदुकूलपट्टप्रतिच्छादनके सुविर-

चितरजस्त्राणे रक्तांशुकसंवृते, सुरम्ये, अजिनक-रूतबूरनवनीततूलस्पर्शे, सुगन्धि-वरकुसुमचूर्णशयनोपचारकलिते अर्द्धरात्रकालसमये सुप्तजागरा निद्राती निद्राती इदमेतद्रूपम् उदारं कल्याणं शिवं धन्यं मङ्गलं सश्रीकं महास्वप्नं पश्यन्ती प्रति-बुद्धा, हाररजतक्षीरसागर-शशाङ्क किरण-दकरजो-रजतमहाशैल-पाण्डुरतरोरु रमणीयप्रेक्षणीयम्. स्थिरलष्टप्रकोष्ठवृत्तपीवर-सुश्लिष्टविशिष्टतीक्ष्ण-दंष्ट्रा-विडम्बितमुखं परिकर्मितजात्यकमलकोमलमात्रिकशोभमानलष्टौष्टम्, रक्तोत्पल-पत्रमृदुकसुकुमारतालुजिह्वम्, मूषागतप्रवरकनकतापितम् आवर्तयद्वृत्ततडिद्विम-लसदृशनयनम्, विशालपीवरोरुम्, परिपूर्णविपुलस्कन्धम्, मृदुविशदसूक्ष्मलक्षणप्रश-स्तविस्तीर्णकेशरसटोपशोभितम्, उच्छ्रितसुनिर्मितसुजातास्फोटितलाङ्गुलं, सौम्यं सौम्याकारं लीलायन्तम्, जृम्भायमाणं नभस्तलात् अवपतन्तम् निजकवदनम् अति-पतन्तं सिंहं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा। ततः खलु सा प्रभावती देवी इममेतद्रूपम् उदारं यावत् सश्रीकं महास्वप्नं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा सती हृष्टतुष्ठ यावत्-हृदया-धाराहतकदम्बपुष्पकमिव समुच्छ्वसितरोमकूपा तं स्वप्नमवगृह्णाति, अवगृह्य शयनतः अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय अत्वरितमचपलमसंभ्रान्ततया अविलम्बितया राजहंस-सदृश्या गत्या यत्रैव बलस्य राज्ञः शयनीयं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य बलं राजान ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः प्रियाभिः मनोज्ञाभिः, मनोऽमाभिः उदाराभिः कल्या-णाभिः शिवाभिः धन्याभिः मङ्गल्याभिः, सश्रीकाभिः मितमधुरमञ्जुलाभिः गीर्भिः संलपन्ती प्रतिबोधयति। प्रतिबोध्य बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता सती नानामणिरत्न-भक्तिचित्रे भद्रासने निषीदति, निषद्य आश्वस्ता, विश्वस्ता सुखासनवरगता बलं राजानम् ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः यावत् संलपन्ती संलपन्ती एवम् अवादीत्-एवं खलु अहं देवानुप्रियाः! अद्य तस्मिन् तादृशके शयनीये सालिङ्गने तदेव यावत् निजकवदनमतिपतन्तं सिंहं स्वप्ने दृष्ट्वा, खलु प्रतिबुद्धा, तत् खलु देवानुप्रियाः! एतस्य उदारस्य यावत् महास्वप्नस्य किं मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भवि-ष्यति?। ततः खलु स बलो राजा प्रभावत्याः देव्याः अन्तिकम् एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट यावत्-हृतहृदयो धाराहतनीपसुरभिकुसुमचञ्चुमालायिततनुकः उच्छ्रितरोमकूपः तं स्वप्नम् अवगृह्णाति, अवगृह्य ईहां प्रविशति, प्रविश्य आत्मनः स्वाभाविकेन मतिपूर्वकेण बुद्धिविज्ञानेन तस्य स्वप्नस्य अर्थावग्रहणं करोति, कृत्वा प्रभावतीं देवीं ताभिः इष्टाभिः कान्ताभिः यावत्-मङ्गल्याभिः मितमधुर-सश्रीकाभिः संलपन् संलपन् एवम् अवादीत्-उदारः खलु त्वया देवि! स्वप्नः दृष्टः, कल्याणः खलु त्वया देवि०! यावत्, सश्रीकः खलु त्वया देवि०! स्वप्नः

दृष्टः, आरोग्यतुष्टिदीर्घायुः कल्याणमङ्गलकारकः खलु त्वया देवि ! स्वप्नो दृष्टः, अर्थलाभो देवानुप्रिये ! भोगलाभो देवानुप्रिये ! पुत्रलाभो देवानुप्रिये ! राज्यलाभो देवानुप्रिये ! एवं खलु त्वं देवानुप्रिये ! नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानाम्, अर्द्धाष्टमानरात्रिदिवानां व्यतिक्रान्तानाम्, अस्माकं कुलकेतु कुलपर्वतम्, कुलावतंसकं, कुलतिलकं, कुलकीर्तिकरं, कुलानन्दकरं, कुलयशस्करम्, कुलाधारम्, कुलपादपं, कुलवर्द्धनकरम्, सुकुमारपाणिपादम्, अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरम्, यावत् शशिसौम्याकारं कान्तं प्रियदर्शनम्, सुरूपम्, देवकुमारसमप्रभं, दारकम् प्रजनयिष्यसि, सोऽपि च खलु दारकः उन्मुक्तबालभावो विज्ञातपरिणतमात्रो यौवनकमनुप्राप्तः, शूरो वीरः विक्रान्तः विस्तीर्णविपुलबलवाहनः राज्यपतिः राजा भविष्यति, स उदारः खलु त्वया यावत् स्वप्नो दृष्टः, आरोग्यतुष्टि यावत् मङ्गलकारकः खलु त्वया देवि ! स्वप्नो दृष्टः इति कृत्वा प्रभावतीं देवीं ताभिः इष्टाभिः यावत् वल्गूभि· द्वितीयमपि, तृतीयमपि अनुबृंहयति। ततः खलु सा प्रभावती देवी बलस्य राज्ञः अन्तिकात् एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट करतल-यावत् एवम्-अवादीत्-एवमेतत् देवानुप्रियाः ! तथैतत् देवानुप्रियाः ! अवितथमेतत् देवानुप्रियाः ! असंदिग्धमेतत् देवानुप्रियाः ! इष्टमेतत् देवानुप्रियाः ! प्रतीष्टमेतत् देवानुप्रियाः ! इष्टप्रतीष्टमेतत् देवानुप्रियाः ! तत् यथैतत् यूयं वदथ इति कृत्वा तं स्वप्नं सम्यक् प्रतीच्छति, प्रतीष्य बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता, सती नानामणिरत्नभक्तिचित्रात् भद्रासनात् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय अत्वरितमचपलम् यावत् गत्या यत्रैव स्वकं शयनीयं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य शयनीये निषीदति, निषद्य एवमवादीत् मा मम स उत्तमः प्रधानः मङ्गलः स्वप्नः अन्यैः पापस्वप्नैः प्रतिहन्यताम् इतिकृत्वा देवगुरुजनसम्बद्धाभिः प्रशस्ताभिः मङ्गल्याभिः धार्मिकीभिः कथाभिः स्वप्नजागरणं प्रतिजाग्रती प्रतिजाग्रती विहरति ॥सू० ४॥

टीका—इतः पूर्वं पल्योपमसागरोपमयोः प्ररूपितत्वेन तयोश्चातिप्रचुरकालतया क्षयमसंभावयन् सुदर्शनः पृच्छति-'अत्थिणं भंते ! एएसिं पलियोवमसागरो-

---

सुदर्शन चरितवक्तव्यता—

'अत्थि णं भंते ! एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं' इत्यादि।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इससे पहिले पल्योपम और सागरोपम की प्ररूपणा की है। इन में काल की अति प्रचुरता का कथन सुनकर सुद-

---

સુદર્શન ચરિત્ર—

"અત્થિ ણં ભંતે ! એએસિં પલિઓવમસાગરોવમાણં" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ચોથા સૂત્રમાં સૂત્રકારે પલ્યોપમ અને સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરી છે. તેમાં કાળની અતિ પ્રચુરતાનું કથન સાંભળીને સુદર્શન શેઠે એવું

वमाणं खएति वा, अवचएति वा?' सुदर्शनः पृच्छति-हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु एतयोः उपरि प्रतिपादितयोः पल्योपमसागरोपमयोः क्षयः-सर्वनाशः इति वा, अपचयः-देशतोऽपगमः इतिवा संभवति किम्? इति पूर्वेणान्वयः। भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे सुदर्शन! हन्त, सत्यम्, अस्ति-संभवति तावत् पल्योपमसागरोपमयोः क्षयः अपचयश्चेतिभावः। सुदर्शनः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-अत्थिणं एएसिणं पलिओवमसागरोवमाणं जाव अवचए ति वा?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन-कथं तावत् एवमुच्यते-यत्-अस्ति-संभवति खलु एतयोः किल पल्योपमसागरोपमयोः यावत्-क्षय इतिवा, अपचय इति वा?, भगवान्

र्शन ने ऐसा समझा कि इनका क्षय ही नहीं होता होगा, इसी अभिप्राय से उसने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया-'अत्थि णं भंते! एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा, अवचएति वा' हे भदन्त! इन पल्योपम और सागरोपम कालों का क्या कभी क्षय-सर्वनाश होता है? अपचय-देशतः नाश होता है? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा-'हंता अत्थि' हां, सुदर्शन! इन कालों का सर्वथा भी क्षय होता है और देशतः भी क्षय होता है। इस प्रकार इन कालों का क्षय और अपचय होना सुनकर उन सुदर्शन ने प्रभु से पुनः ऐसा पूछा-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, अत्थिणं एएसिं णं पलिओवमसागरोवमाणं जाव अवचएत्ति वा" हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि इन पल्योपम और सागरोपम कालों का क्षय और अपचय

માન્યું કે તેમનો ક્ષય જ નહીં થતો હોય, તેથી આ વાતનો ખુલાસો કરાવવા માટે તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-"अत्थिण भंते! एएसिं पलिओवमसागरोवमाण खएति वा, अवचएत्ति वा?" હે ભગવન્! આ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળોનો શું કદી ક્ષય (સર્વનાશ) થાય છે ખરો? અથવા શું તેમનો દેશતઃ (અંશતઃ) નાશ થાય છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"हंता अत्थि" હા સુદર્શન! આ કાળનો સર્વથા નાશ પણ થાય છે અને અંશતઃ નાશ પણ થાય છે.

આ કાળનો ક્ષય અને અપચય થવાની વાત સાંભળીને, સુદર્શન શેઠે ફરી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-"से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, अत्थिणं एएसिं णं पलिओवम सागरोवमाणं जाव अवचए त्ति वा?" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે આ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળનો ક્ષય અને અપચય થાય છે?

पल्योपमसागरोपमयोः क्षयादिकं तस्यैव सुदर्शनस्य चरितेन प्ररूपयन्नाह-'एवं खलु सुदंसणा ! तेणं कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' हे सुदर्शन ! एवं खलु तस्मिन् काले, तस्मिन् समये हस्तिनापुरं नाम नगरम्, आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णन चम्पानगरीवर्णनवदवसेयम्, 'सहसंबवणे उज्जाणे, वण्णओ' सहस्राम्रवनं नाम उद्यानमासीत्, वर्णकः अस्यापि वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयम्, 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे बले नामं राया होत्था, वण्णओ' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे बलो नाम राजा आसीत्, वर्णकः, अस्यापि वर्णनम् औपपातिकसूत्रगतैकादशतमसूत्रवर्णितकूणिकराजवर्णनवद् विज्ञेयम्। 'तस्स णं बलस्स रण्णो पभावई नामं देवी होत्था, सुकुमालपाणिपाया, वण्णओ, जाव विहरइ'

होता है? इस प्रश्न का उत्तर देने के लिये प्रभु अब यहां से उन्हीं सुदर्शन सेठ के चरित्र का निरूपण करते हैं कि-' एवं खलु सुदंसणा! तेणं कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ' हे सुदर्शन! उस काल में और उस समय में हस्तिनापुर नाम का नगर था इसका वर्णन जैसा औपपातिक सूत्र में चंपानगरी का वर्णन आया है वैसा ही जानना चाहिये 'सहसंबवणे उज्जाणे' उस हस्तिनापुर नगर में सहस्राम्रवन नाम का उद्यान था 'वण्णओ' इसका भी वर्णन पूर्णभद्र चैत्य के जैसा जानना चाहिये। 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे बले नाम राया होत्था' उस हस्तिनापुर नगर में बलनाम का राजा था इसका भी वर्णन औपपातिक सूत्र के ११ वें सूत्र में वर्णित कूणिक राजा के वर्णन के समान से जानना चाहिये। 'तस्स णं बलस्स रण्णो

આ પ્રશ્નના ઉત્તરનું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર અહીં એજ સુદર્શન શેઠના ચરિત્રનું નિરૂપણ કરે છે-" एवं खलु सुदंसणा! तेणं कालेणं, तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था वण्णओ" હે સુદર્શન! તે કાળે અને તે સમયે હસ્તિનાપુર નામે નગર હતું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું ચંપા નગરીનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ હસ્તિનાપુરનું વર્ણન સમજવું.

"सहसंबवणे उज्जाणे" તે હસ્તિનાપુર નગરમાં સહસ્રામ્રવન નામનો ઉદ્યાન હતો "वण्णओ" તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. "तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे बले नाम राया होत्था" તે હસ્તિનાપુર નગરમાં બલ નામનો રાજા હતો. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું કૂણિક રાજાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવુ અહીં બલ રાજાનુ વર્ણન સમજવું. "तस्स णं बलस्स रण्णो पभावई नामं देवी होत्था" તે બલરાજાને પ્રભાવતી નામની

तस्य खलु वलस्य राज्ञः प्रभावती नाम देवी आसीत्, सा च सुकुमारपाणिपादा, वर्णकः-'अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा' इत्यादि वर्णनप्रकारः औपपातिकसूत्रो-क्तद्वादशतमसूत्रवर्णितकूणिकराज्ञी धारिणीदेवी वद् विज्ञेयः, यावत्-प्रत्यनुभवन्ती विहरति-तिष्ठति, 'तएणं सा पभावई देवी अन्नया कयाई तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अब्भितरओ सचित्तकम्मे, वाहिरओ दूमियघट्ठमट्ठे' ततः खलु सा प्रभावती देवी अन्यदा कदाचित् तस्मिन, तादृशके पुण्यशालिनां योग्ये, वासगृहे, आभ्यन्तरतः सचित्रकर्मणि-चित्रकलारचनासहिते, वाह्यतो. दूमितघृष्टमृष्टे-दूमितं-धवलितं, घृष्टं कोमलप्रस्तरादिना, अत एव मृष्टं-मसृणं चिक्कणं यत्तथा,

पभावई नामं देवी होत्था' उस वल राजा की प्रभावती नाम की पट्टरानी थी 'सुकुमालपाणिपाया वण्णओ' इसके हाथ पैर वहुत अधिक सुकुमारता से युक्त थे। इसका भी वर्णन औपपातिक सूत्र के ११ वें सूत्र में 'अहीणप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीराः' इत्यादिरूप से वर्णित हुए कूणिकराजा की रानी धारिणी देवी के समान जानना चाहिये वहां पर यह वर्णन "प्रत्यनुभवन्ती विहरति" इस अन्तिम पाठतक आया हुआ है। 'तएणं सा पभावई देवी अन्नया कयाइं, तंसि तारिसगंसि वास-घरंसि अब्भितरओ सचित्तकम्मे, वाहिरओ दूमियघट्ठमट्ठे' एक समय की बात है कि वह प्रभावती अपने पुण्यशालियों के निवास योग्य वासगृह में सो रही थी-यह वासगृह भीतर में तो नानाप्रकार के चित्रों से सुसज्जित था, और बाहर में लिपापुता था, चूने की सफेदी से धवलित किया हुआ था तथा मसाले के पत्थर से घिसकर चिकना किया

પટ્ટરાણી હતી. "सुकुमालपाणिपाया, वण्णओ" તેના હાથ અને પગ અતિશય સુકુમાર (કોમળ) હતાં. ઔપપાતિક સૂત્રમાં કૂણિક રાજાની રાણી ધારિણીનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું તેનું વર્ણન પણ સમજી લેવું. "अहीणप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा" તેનાં બધાં અંગો પ્રતિપૂર્ણ-ન્યૂનાધિક રહિત હતાં અને તે પાંચે ઇન્દ્રિયોથી પ્રતિપૂર્ણ હતી. प्रत्यनुभवन्ती विहरति" પાંચે ઇન્દ્રિયોના સુખોનો અનુભવ કરતી હતી આ અન્તિમ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું સમસ્ત વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ

"तएण सा पभावई देवी अन्नया कयाइं, तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अब्भितरओ सचित्तकम्मे, वाहिरओ दूमियघट्ठमट्ठे" એક વખત એવું બન્યું કે પ્રભાવતી રાણી પુણ્યશાલીઓના નિવાસને યોગ્ય એવાં પોતાના શયનગૃહમાં શયન કરી રહી હતી તે શયનગૃહનો અંદરનો ભાગ વિવિધ પ્રકારનાં ચિત્રોથી સુસજ્જિત હતો, તથા બહારનો ભાગ ચૂનાથી ધોળેલો હતો તથા મસાલાના પથ્થરથી ઘસી ઘસીને મુલાયમ ને ચમકદાર કરવામાં આવેલો હતો. 'विचित्त उल्लोय

तस्मिन् 'विचित्तउल्लोयचिल्लियतले' विचित्रोल्लोक-चिल्लिततले-विचित्र - विविधचित्रयुक्तः उल्लोकः-उपरितनभागो यत्र चिल्लित-दीप्यमान तलं चाधोभागो यत्र तत्तथा. तत्र 'मणिरयणपणासियंधकारे' मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे, मणिरत्नैः-मणिरत्नज्योतिर्भिरित्यर्थः प्रणाशितोऽन्धकारो यत्र तस्मिन्, 'बहुसम सुविभत्तदेसभाए' बहुसमसुविभक्तदेशभागे,-बहवः, समाः-समतलाः, सुविभक्ताश्च देशभागा यत्र तस्मिन्, 'पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए' पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलिते -पञ्चवर्णानाम् सरससुरभीणां स्निग्धसुगन्धयुक्तानां मुक्तानां स्थापितानां पुष्पपुञ्जानाम् उपचारेण-रचनाप्रकारेण कलिते -युक्ते, 'कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामे' कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्क-तुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामे-तत्र कालागुरुप्रभृतीनां प्रवर धूपानां यो मघमघायमानो गन्धः उद्धूतः उद्भूतस्तेनाभिरामं रमणीयं यत्तत्तथा तस्मिन्, तत्र कुन्दुरुष्का-चीडापदवाच्यो गन्धद्रव्यविशेषः, तुरुष्कं-सिल्हकम्

हुआ था-चमकीला बनाया हुआ था 'विचित्तउल्लोयचिल्लियतले' इसका ऊपरीभाग विविध प्रकार से चित्रों से चित्रित किया हुआ था और नीचे का तलभाग चमकीला बना हुआ था 'मणिरयणपणासियंधयारे' इस वासगृह में जो मणिरत्न खचित थे उनसे यहां का अंधकार नष्ट हो गया था 'बहुसमसुविभत्तदेसभाए' उसकी प्रत्येक जगह समतल वाली थी और अच्छे प्रकार से विभक्त थी 'पञ्चवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए' यहां पर जो पुष्पस्थापित किये गये थे-वे पंचवर्ण के थे सरस और खुशबूदार थे 'कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधुवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामे' यह हमेशा कालागुरु-कृष्णागुरु आदि धूपों की महकती हुई गंध से सुंदर बना रहता था,

ચિલ્લિયતલે" તેની ઉપરનો ભાગ (છત) વિવિધ પ્રકારનાં ચિત્રોથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો અને ભોયતળિયાનો ભાગ ચકચકિત બનાવવામાં આવ્યો હતો 'મણિરયણપણાસિયંધયારે" તે શયનગૃહમાં જડેલાં મણિ અને રત્નો વડે ત્યાંનો અંધકાર નષ્ટ થઈ ગયો હતો 'બહુસમસુવિભત્ત દેસભાએ" તેનો પ્રત્યેક ભાગ સમતલ અને સુંદર રીતે વિભક્ત થયેલો હતો. "પંચવન્નસરસસુરભિમુક્કપુપ્ફપુંજોવયારકલિએ" તેમાં જે પુષ્પો ગોઠવેલાં હતાં, તે પાંચ વર્ણનાં, સરસ અને સુગન્ધ યુક્ત હતાં "કાલાગુરુપવરકુંદરુક્કતુરુક્કધૂવમઘમઘંતગંધુદ્ધૂયાભિરામે" તે હમેશાં શ્રેષ્ઠ કાળા અગરુ, કુંદુરુ, લોબાન આદિ ધૂપની સુંદર સુગંધથી મઘમઘી ઉઠતો હતો. તે શય-

'लोवान इति प्रसिद्धम् 'सुगंधवरगंधिए, गंधवट्टिभूए' सुगन्धवरगन्धिते-सुगन्धयः सद्गन्धाः, वरगन्धा, वरवासाः सन्ति यत्र तत्तथा तस्मिन्-अत्यन्तसुगन्धयुक्ते गन्धवर्तिभूते-सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकासदृशके, 'तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए' तस्मिन्-पूर्वोक्ते, तादृशके-शयनीये, सालिङ्गनवर्त्तिके-शालिङ्गनवर्त्या-शरीरप्रमाणोपधानेन सह वर्तते यत्तत्तथा तस्मिन्, 'उभओ विब्बोयणे, दुहओ उन्नए, मज्झेण य गंभीरे' उभयतः-मस्तकान्तपादान्तौ आश्रित्य विब्बोकने-उपधानके यत्र तत्तथा, तस्मिन्, उभयतः-उभयपार्श्वतः, उन्नते, मध्ये नतगम्भीरे-मध्ये-मध्यभागे नतं-निम्नं, गम्भीरंच महत्त्वाद् यत्तत्तथा तस्मिन्, अथवा मध्येन-मध्यभागेन गम्भीरे 'गंगापुलिनवालुयउद्दालसालिसए' गङ्गापुलिनवालुकाऽवदालसदृशके-गङ्गापुलिनवालुकायाः गङ्गायाः सैकतस्य योऽवदालः-अवदलनं पादादिभ्योऽधोगमनं तेन सदृशके, अतिमृदुत्वादितिभावः। 'उव-

---

कुन्दरुष्क-चीडा और तुरुष्क लोवान इनकी सुन्दर सुगंध से यह सुगंधित बना हुआ था। अतिशय सुगंधि के कारण यह देखने वालों के लिये ऐसा प्रतीत होता था कि मानों यह गन्धद्रव्य की एक गुटिका ही है। 'तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगनवट्टिए' ऐसे उस पूर्वोक्त निवासगृह में एक शय्या थी जो सालिङ्गनवर्तिक-शरीर उपधान वाली थी, 'उभयओ विब्बोयणे दुहओ उन्नए, मज्झेण य गंभीरे' दोनों ओर-पैरों की तरफ और शिर की तरफ जिसके ऊपर दो उपधान-रखे थे, बड़ी होने से मध्य भाग में-बीच में जो निम्न एवं गंभीर थी, अथवा-केवल जो मध्यभाग से ही गंभीर थी 'गंगापुलिनवालुयउद्दालसालिसए' अतिमृदु होने से जो गंगा के रेतीले प्रदेश जैसी नरम थी 'पैर रखते ही जो नीचे से सरक जाती है ऐसी शय्या का नाम अवदाल है'

નગૃહ અત્યંત સુગન્ધથી યુકત હોવાને કારણે સુગંધિત દ્રવ્યની ગોટી જેવું લાગતું હતું "तसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगनवट्टिए" એવાં તે શયનગૃહમા એક શ્રેષ્ઠ શય્યા હતી, જે સાલિંગન વર્તિક (શરીરપ્રમાણયુક્ત ઉપધાનવાળી) હતી, અથવા તે તકિયાથી યુક્ત હતી "उभयओ विब्मोयणे, दुहओ उन्नए, मज्झेण य गंभीरे" જેની બન્ને તરફ-માથું રાખવાની જગ્યાએ અને પગ રાખવાની જગ્યાએ-બે ઉપધાન (તકીયા, ઓશીકાં) રાખેલાં હતાં, જે મધ્યભાગમાં નિમ્ન (નીચે નમેલી) અને ગંભીર હતી, અથવા જે માત્ર મધ્યભાગે જ ગંભીર હતી, "गगापुलिनवालुयउद्दालसालिसए" અતિ મૃદુ હોવાને લીધે જે ગગાના કાંપના પ્રદેશ જેવી હતી, (જેના પર પગ મૂકતાં જ જે નીચે બેસી જાય એવી શય્યાને "અવદ્દાલ શય્યા" કહે છે)

चियखोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छायणए' उपचितक्षौमिकदुकूलपट्टप्रतिच्छादनके-उपचितं परिकर्मितं संस्कारयुक्तं यत् क्षौमिकं क्षौममयं, दुकूलम्-कार्पासिकम्, अतसीमयं वा वस्त्रं, युगलापेक्षया यः पट्टः-शाटकः स प्रतिच्छादनम्-आच्छादनं यत्र तस्मिन्, 'सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुए, सुरम्मे' सुविरचितरजस्त्राणे-सुष्ठु विरचितं रजस्त्राणं-रजोनिवारणार्थम् आच्छादनविशेषोऽपरिभोगावस्थायां यस्मिन् तत्र, रक्तांशुकसंवृते-रक्तांशुकेन-मशकगृहाभिधानवस्त्रविशेषेणावृते अत एव सुरम्ये अत्यन्तरमणीये, 'आइणगरूयबूरणवणीयतूलफासे' आजिनकरुत-बूरनवनीततूलस्पर्शे-तत्र आजिनकं चर्ममयोवस्त्रविशेषः स च स्वभावादेव अतिकोमलो भवति, रुतंच-कर्पासपक्ष्म, बूरंच-कोमलवनस्पतिविशेषः, नवनीतंच 'मक्खन' इति भाषा प्रसिद्धम्, अत्यन्तम्रक्षणम्, तूलश्च-अर्कतूलः, एतेषामिव स्पर्शो यस्य

'उवचियखोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छायणए' संस्कारयुक्त-कसीदा वाले, क्षौमिक-रेशमी वस्त्र से तथा कपास के या (अलसी) के बने हुए वस्त्र से जो आच्छादित थी, 'सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुए, सुरम्मे' अपरिभोगावस्था में जिसके ऊपर धूलि निवारणार्थ आच्छादनविशेष रखा रहता था और जो मच्छरदानी रूप रक्तांशुक-लालवस्त्र से ढकी रहा करती थी, इसीसे वह अत्यन्त रमणीय बनी हुइ थी, 'आइणगरूयबूरणवणीयतूलफासे' चर्ममयवस्त्रविशेषरूप आजिनक के समान, रुत-रूई के समान, कोमल वनस्पति विशेष रूप बूर के समान नवनीत-मक्खन के समान, तथा अर्कतूल के समान जिसका कोमल स्पर्श था, आजिनक स्वभाव से ही अतिकोमल होता है, कपास (रुई) भी स्वभावतः कोमल होता है, नवनीत-मक्खन भी इसी प्रकार का होता है तथा अर्कतूल (आकडे की रुई) भी ऐसा ही होता है-इसी कारण उस

"उवचियखोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छायणए" જે સંસ્કાર યુક્ત (ઝૂલવાળા), રેશમી વસ્ત્રથી તથા કપાસના અથવા અતલસના વસ્ત્રથી આચ્છાદિત હતી, "सुविरइयरयत्ताणे रत्तसुयसवुए, सुरम्मे" અપરિભોગાવસ્થામાં (જ્યારે તેનો ઉપયોગ ન કરવાનો હોય ત્યારે) જેના ઉપર ધૂળ જામતી અટકાવવા માટે રજસ્ત્રાણ (રજ પડતી અટકાવવા માટેનું આચ્છાદન) રાખવામાં આવતું હતું, તથા જે લાલ રંગની મચ્છરદાનીથી આચ્છાદિત રહેતી હતી અને તે કારણે જે અત્યન્ત રમણીય લાગતી હતી., "आइणगरूयबूरणवणीयतूलफासे" જે ચર્મ નિર્મિત જીનના સમાન, રૂના સમાન, કોમલ બૂર (બરૂ) ના સમાન, માખણના સમાન તથા અર્કતૂલ (આકડાના ફૂલ) સમાન કોમલ સ્પર્શવાળી

तस्मिन् 'सुगंधवरकुसुमचुन्नसयणोवयारकलिए' सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपचारकलिते-सुगन्धानि यानि वरकुसुमानि, चूर्णाश्च, एतद्व्यतिरिक्ता स्तथाविधाः शयनोपचाराश्च-शय्योपयोगद्रव्याणि, तैः कलिते-युक्ते, 'अद्धरत्तकालसमयंसि सुत्त जागरा ओहीरमाणी ओहिरमाणी' अर्द्धरात्रकालसमये-अर्द्धरात्ररूपः कालसमयः अर्द्धरात्रकालसमयस्तस्मिन्, अत्र समयपदेन समाचारस्य ग्रहणं मा भूदितिकालेन विशेषितः, कालरूपः समयः कालसमयः तस्मिन्, सुप्तजागरा नातिसुप्ता नातिजागरेति भावः तथाविधा सती, निद्राती निद्राती पौनःपुन्येन प्रचलायमाना निद्रायमाणा सुप्तजागरावस्थायामेव स्वप्नसंभवात् 'अयमेयारूवं ओराल कल्लाणं सिवं धन्नं मंगल्लं सस्सिरीय महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा' इदम्-एतद्रूपं-

शय्या के स्पर्श को प्रकट करने के लिये यह यहां इन सब के स्पर्श के साथ उपमित किया गया है। 'सुगंधवरकुसुमचुन्नसयणोवयारकलिए' सुगंधित उत्तम पुष्पों से, सुगंधित उत्तम चूर्णों से, पाउडरों से तथा शयनोपयोग और दूसरे द्रव्यों से वह युक्त थी, 'अद्धरत्तकालसमयंसि, सुत्तजागरा ओहीरमाणी, ओहीरमाणी' ऐसी उस शय्या पर न बिलकुल निद्रा लेती हुई, न बिलकुल जगती हुई किन्तु सुप्तजागरावस्था में रही हुई उस प्रभावती ने अर्द्धरात्र अपररात्ररूप काल में 'अयमेयारूवं ओरालं, कल्लाण, सिवं, धन्नं, मंगल्ल सस्सिरीयं, महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा' इसप्रकार के महास्वप्न को देखा, 'ओहीरमाणी २" पदसे यहां यही प्रकट किया गया है कि अत्यन्त निद्रा की अवस्था में या बिलकुल जगती हुई अवस्था में स्वप्न नहीं आता है स्वप्न तो कुछ निद्रित हुई और कुछ

હતી, (જીન સ્વાભાવિક રીતે જ મુલાયમ હોય છે, રૂ. અર્કતૂલ અને માખણ પણ એવાં જ મુલાયમ હોય છે. તે કારણે તે શય્યાના સ્પર્શને તે વસ્તુઓ સાથે સરખાવવામા આવેલ છે) "सुगधवरकुसुमचुन्नसयणोवयारकलिए" જે સુગંધિત ઉત્તમ પુષ્પોથી, સુગંધિત ઉત્તમ ચૂર્ણોથી (પાઉડરોથી), અને બીજાં પણ શય્યાને ઉપયોગી અનેક દ્રવ્યોથી યુક્ત હતી, "अद्धरत्तकालसमयंसि, सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी" એવી તે શય્યાપર શયન કરતી એવી તે પ્રભાવતી રાણીએ સુપ્તજાગરાવસ્થામાં (સંપૂર્ણ નિદ્રાધીન પણ ન હોય અને બિલકુલ જાગૃત પણ ન હોય એવી અવસ્થામાં) મધ્યરાત્રિને સમયે "अयमेयारूव ओरालं, कल्लाणं, सिव, धन्न, मंगल्लं, सस्सिरीय, महासुविण पासित्ताण पडिबुद्धा" આ પ્રકારનું આ મહાસ્વપ્ન દેખ્યું. "ओहीरमाणी २" આ પદના પ્રયોગ દ્વારા અહીં એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે અત્યન્ત નિદ્રામાં હોઈએ એવી અવસ્થામાં કે બિલકુલ જાગૃતાવસ્થામાં સ્વપ્ન આવતું

वक्ष्यमाणस्वरूपम् उदारम् कल्याणं–कल्याणकारकम्, शिवं, धन्यं, मङ्गल्यं–मङ्गलयुक्तम्, सश्रीकं–श्रियायुक्तम्, महास्वप्नं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धा–जागरितवती, अथ स्वप्नदृष्टपदार्थं वर्णयति–'हाररययखीरसागरससंककिरणदगरयरययमहासेल पंडुरतरोरुरमणिज्जपेच्छणिज्जं' हाररजत–क्षीरसागर–शशाङ्क किरण–दकरजो–रजतमहाशैलपाण्डुरतरोरुरमणीय–प्रेक्षणीयम्–तत्र हारः–मुक्ताहारः, रजतं–चाँदी पदवाच्यम्, क्षीरसागरः–क्षीरसमुद्रः, शशाङ्क किरणाः–चन्द्रकिरणाः, दकरजः–जलबिन्दुः, रजतमहाशैलः–रजतपर्वतः वैताढयगिरिरित्यर्थः, तद्वत् पाण्डुरतरः–अतिधवलः, उरुः विशालः, रमणीयः–रम्यः, अतएव प्रेक्षणीयश्च दर्शनीयो यः स तथा तम्, 'थिरलट्ठपउट्ठपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्खदाढाविडंबियमुहं'

जगती हुई अवस्था में ही आता है सो इसी प्रकार की अवस्था में वह प्रभावती थी, उसने जो स्वप्न देखा वह उदार था, कल्याण कारक था, शिवरूप था, धन्य रूप था, मङ्गलसहित था सश्रीक–श्रीयुक्त था, इस प्रकार के स्वप्न को देखते ही वह जग गई, स्वप्न में जो उसने आकाश से उतरते हुए सिंह को अपने मुख में प्रवेश करते देखा–उसी स्वप्न-दृष्टपदार्थका अब सूत्रकार वर्णन करते हैं–'हार, रयय खीरसागर, ससंककिरण, दगरय, रययमहासेल, पंडुरतरोरुरमणिज्जपेच्छणिज्जं' वह स्वप्न हार–मुक्ताहार, रजतचांदी, क्षीरसागर–क्षीरसमुद्र, शशाङ्क-किरण–चन्द्रकिरण, दकरज–जलबिन्दु और रजतमहाशैल–रजतपर्वत–वैताढयगिरि, इनके जैसा धवल था, उरु–विशाल था, रमणीय था, और इसीसे वह दर्शनीय था, 'थिरलट्ठपउट्ठपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्ख,

---

નથી પરન્તુ અર્ધનિદ્રિત અને અર્ધજાગૃતાવસ્થામા જ સ્વપ્ન આવે છે અહીં એ વાત પ્રકટ કરવામા આવી છે કે સ્વપ્ન દેખતી વખતે પ્રભાવતી રાણી પણ અર્ધનિદ્રિત અને અર્ધ જાગૃતાવસ્થામા જ હતા તેમણે જે સ્વપ્ન દેખ્યુ તે ઉદાર (ઉત્તમ) હતું, કલ્યાણકારી હતુ, શિવરૂપ હતુ, ધન્યરૂપ હતુ, માગલિક હતુ અને સશ્રીક–શ્રીયુક્ત (સુદર) હતુ તેણે આકાશમાંથી ઉતરતા સિહને પોતાના મુખમા પ્રવેશ કરતો જોયો આ પ્રકારનુ સ્વપ્ન દેખીને તે જાગી ગઈ હવે સૂત્રકાર તે સ્વપ્નમા જોયેલા સિહનુ વર્ણન કરે છે "हार, रयय, खीरसागर, ससककिरण, दगरय, रययमहासेल, पंडुरतरोरुरम-णिज्जपेच्छणिज्ज" તે સ્વપ્નદૃષ્ટ સિહ મોતીના હાર, ચાદી, ક્ષીરસમુદ્ર, ચન્દ્રનાં કિરણો, જલબિદુ અને રજતપર્વત (વૈતાઢય પર્વત)ના સમાન શ્વેત હતો, તેની છાતી વિશાળ હતી, અને તે રમણીય હોવાથી દર્શનીય હતો "थिरलट्ठपउट्ठपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्खदाढाविडंबियमुहं" તે સિહની બન્ને

स्थिरलष्टप्रकोष्ठवृत्तपीवरसुश्लिष्टविशिष्टतीक्ष्णदंष्ट्राविडम्बितमुखम्-तत्र स्थिरौ-प्रकम्परहितौ, लष्टौ-मनोज्ञौ, प्रकोष्ठौ-कूर्पराग्रेतनभागौ यस्य स तथा तम्, वृत्ताः-वर्त्तुला, पीवराः-स्थूलाः, सुश्लिष्टाः-सुसंबद्धाः, विशिष्टाः-श्रेष्ठाः, तीक्ष्णाः या दंष्ट्रास्ताभिः विडम्बितं-विकरालं मुखं यस्य स तथा तम्, तथाविधम्, 'परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्ठउट्ठं' परिकर्मितजात्यकमल कोमल मात्रिकशोभमानलष्टौष्ठम्-परिकर्मितं-कृतसंस्कार यज्जात्यकमलं तद्वत् कोमलौ मात्रिकौ-प्रमाणोपपन्नौ, शोभमानानां मध्ये लष्टौ-मनोज्ञौ. ओष्ठौ यस्य स तं तथाविधम्, 'रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहं' रक्तोत्पलपत्रमृदुकसुकुमार तालुजिह्वम्-तत्र रक्तोत्पलपत्रवत् मृदुकानां मध्ये सुकुमारे-अतिकोमले, तालुजिह्वे-तालुजिह्वाचेति यस्य स तं तथाविधम् 'मूसागयपवरकणगताविय आवत्तायंतवट्टतडि-विमलसरिसनयणं' मूषागतप्रवरकनकतापितावर्तायमानवृत्ततडिद् विमलसदृशनयनम्-मूषा-स्वर्णादितापनपात्रम्, तद्गत यत्प्रवरकनकं, तापितम्-अग्निना तापितं सत्

दाढाविडंबियमुहं' उस सिंह के दोनों कुहनियों के अग्रतन भाग स्थिर प्रकम्परहित थे तथा लष्ट-मनोज्ञ थे, दाढ़ें उसकी वृत्त-गोल, पीवर-स्थूल, सुश्लिष्ट-सुसंबद्ध, विशिष्ट-श्रेष्ट और तीक्ष्ण-नुकीली थीं, इससे उसका मुख विकराल बना हुआ था 'परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्ठउट्ठं' उसके दोनों ओष्ठ परिकर्मित कृतसंस्कार वाले, जात्यकमल जैसे कोमल थे, मात्रिक-प्रमाणोपेत थे एवं सुन्दर से सुन्दर पदार्थों की अपेक्षा वे मनोज्ञ थे 'रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीह' उसका तालु एवं जिह्वा ये दोनों लालकमल के पत्ते के समान नरम-सुकुमार थे अर्थात् अतिकोमल थे, 'मूसागयपवरकणगतावियआवत्तायंतवट्टतडिविमलसरिसनयणं' उसकी दोनों आंखें मूषागत-स्वर्णादितापनपात्रगत, सुवर्ण के समान जो कि अग्नि के द्वारा

દાઢના ખૂણાનો અગ્રતન ભાગ સ્થિર (પ્રકમ્પ રહિત) તથા લષ્ટ (મનોજ્ઞ) હતો, તેની દાઢો વૃત્ત (ગોળ), સ્થૂલ, સુશ્લિષ્ટ (સુસંબદ્ધ) વિશિષ્ટ (શ્રેષ્ટ) અને તીક્ષ્ણ હતી, તે કારણે તેનું મુખ વિકરાળ ભાસતું હતું. "परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्ठउट्ठं" તેના બન્ને હોઠ પરિકર્મિત (કૃત સંસ્કારવાળા) કમલ જેવાં કોમલ. સપ્રમાણ અને સુંદર હતા, અને તે કારણે તે મનોહર લાગતાં હતા. "रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहं" તાળવું અને જીભ લાલ કમળના પાનના સમાન સુકુમાર (અતિશય નાજુક) હતાં. "मूसागयपवरकणगताविय आवत्तायतवट्टतडिविमलसरिसनयणं" સુવર્ણ ગાળવાના પાત્રમાં ગાળવામાં આવતા સુવર્ણના જેવી તથા વિજળીના

आवर्तयमानम्- आवर्तनं कुर्वाणम् एतादृशसुवर्णवत् ये वर्णतः, वृत्ते च गोलाकारे तडिदिव-विद्युदिव विमले-उज्ज्वले च सदृशे च परस्परेण द्वे अपि समाने नयने-नेत्रे यस्य त तथाविधम्, 'विसालपीवरोरुं, पडिपुन्नविपुलखंधं' विशालपीवरोरुम्-विशाले-विस्तीर्णे, पीवरे-स्थूले, ऊरू-जङ्घे यस्य तं तथाविधम्, परिपूर्णो विपुलश्च स्कन्धो यस्य तं तथाविधम्, 'मिउविसयसुहुमलक्खणपसत्थवित्थिन्न केसरसडोवसोभियं' मृदुविशदसूक्ष्मलक्षणप्रशस्तविस्तीर्णकेशरसटोपशोभितम्-तत्र मृदवः-कोमला, विशदाः-एकैकशः स्पृष्टाः, सूक्ष्माः, लक्षणप्रशस्ताः-प्रशस्तलक्षणाः, विस्तीर्णाः-विकीर्णाः याः केसरसटाः-स्कन्धकेशच्छटास्ताभिरुपशोभितम्, 'उसियसुनिम्मिय सुजाय अप्फोडियलंगूलं' उच्छ्रितसुनिर्मितसुजातास्फोटितलाङ्गलम्-उच्छ्रितम्-ऊर्ध्वीकृतम्, सुनिर्मित-सुष्ठुअधोमुखीकृतम्, सुजातम्-शोभनातयाजातम्, आस्फोटितंच-भूमौ आस्फालितं लाङ्गूलं-पुच्छो येन तं तथाविधम्, 'सोम्मं, सोम्मागारं, लीलायंतं, जंभायंतं, नहयलाओ ओवयमाणं

तपाया गया हो और आवर्त्त कर रहा हो थीं, तथा विजली के समान चमकीली थीं और गोल थीं कहने का तात्पर्य यह है कि दोनों आंखें वर्ण की अपेक्षा उक्त सुवर्ण के जैसी थीं, गोल थीं और विजली के जैसी उज्ज्वल थीं। 'विसालपीवरोरुं, पडिपुन्नविपुलखंधं' इसकी दोनों जंघाएँ विस्तीर्ण एवं स्थूल थीं, दोनों कन्धे परिपूर्ण और विपुल थे, 'मियविसयसुहुमलक्खणपसत्थवित्थिन्नकेसरसडोवसोभियं' इसकी केशरसटा-गर्दन के बाल-मृदु-कोमल थे, विशद आपस में एक दूसरे से मिले हुए थे, सूक्ष्म थे, लक्षणों से प्रशस्त थे और इधर उधर गर्दन पर बिखरे हुए थे, इनसे यह बड़ा सुहावना लगता था 'ऊसियसुनिम्मिय-सुजायअप्फोडियलंगूलं' यह अपनी पूंछ को नीचे ऊँचे कर रहा था

જેવી ચમકતી તથા ગોળ-ગોળ તેની આંખો હતી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે બન્ને આંખોનો વર્ણ તપ્ત સુવર્ણના જેવો હતો, આકાર ગોળ હતો અને તેઓ વિજળીના જેવી તેજસ્વી હતી. "विसालपीवरोरुं, पडिपुन्नविपुल-खधं" તેની બન્ને જાંઘ વિશાળ અને સ્થૂલ હતી, અને બન્ને ખભા વિશાળ અને પરિપૂર્ણ હતાં "मियविसयसुहुमलक्खणपसत्यवित्थिन्नकेसरसडोवसोभियं" તેની કેશવાળીના વાળ કોમળ, વિશદ-એક બીજાને મળેલા હતાં, અને પ્રશસ્ત લક્ષણુવાળાં હતાં, અને ગર્દન પર આમનેમ વિખરાયેલાં હતાં તેને લીધે તે ખૂબ સુંદર લાગતો હતો. "ऊसिय सुनिम्मियसुजायअप्फोडिय-लगूलं" તે પોતાની પૂંછડીને ઊંચી નીચી કરી રહ્યો હતો અને જમીન પર

निययवयणमइवयंतं सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा' तत्र सौम्यं-भद्रम् , सौम्याकारम् सौम्यः आकारः-आकृतिर्यस्य तं तथाविधम् , लीलायन्तम्-लीलां कुर्वन्तम् , जृम्भमाणं-जृम्भां कुर्वाणम् , नभस्तलात्-आकाशप्रदेशात् अवपतन्तम्-अधोनिपतन्तम् , निजकवदनम्-स्वमुखम् , अतिपतन्तं-प्रविशन्तम् , सिंहम् , स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा-जागरितवती, 'तएणं सा पभावई देवी अयमेयारूवं ओरालं जाव सस्सिरियं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा समाणी, हट्ठतुट्ठ जाव हियया' ततः खलु सा प्रभावती देवी इमम् एतद्रूपम्-उक्तस्वरूपम् , उदारम् , यावत्-कल्याणं, शिवम् , धन्यम् , मङ्गलम् , सश्रीकम् , महास्वप्नं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा-जागरिता सती, हृष्टतुष्ट यावत् हृदया, इति हृष्टतुष्टा चित्तानन्दिता, प्रीतिमनस्का, परमसौमनस्यिता, हर्षवशविसर्पद्हृदया 'धाराहयकलंबपुप्फगंपिव समूससियरोमकूवा तं

और जमीन पर पछाड़ता था 'सोम्मं, सोमागारं, लीलायंतं, जंभायंतं, नहयलाओ, ओवयमाणं, नियवयणमइवयंतं सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा' यह स्वयं सौम्य था और आकार में भी सौम्य लगता था। जब यह आकाश से उतरा तो विविधप्रकार की क्रीडा करता हुआ इस प्रकार के इन पूर्वोक्त विशेषणों से युक्त हुए सिंह को आकाश से उतरते प्रभावती ने अपने मुख में प्रवेश करते देखा। स्वप्न को देखकर वह जगगई। 'तएणं सा पभावई देवी अयमेयारूवं ओरालं जाव सस्सिरीयं महासुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धा' इसके बाद इस प्रकार के इस उदार यावत्-कल्याण कारक, शिवरूप, धन्य, मङ्गलरूप एवं सश्रीक, महास्वप्न को देखकर जागृत हुई उस प्रभावती ने कि जिसका हृदय मारे आनन्द के उछल रहा था और संतुष्ट हो गया है 'धाराहयकलं

પછાડતો હતો. "सोम्म, सोमागारं, लीलायंतं, जभायत, नहयलाओ, ओवयमाणं नियवयणमइवयंत सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा" તે પોતે સૌમ્ય સ્વભાવનો હતો અને તેનો દેખાવ સૌમ્ય લાગતો હતો. તે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરતો કરતો આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પ્રભાવતીના મુખમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો." આ પ્રકારનું સ્વપ્ન જોઈને તે જાગી ગઈ.

"तएण सा पभावई देवी अयमेयारूवं ओराल जाव सस्सिरीयं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा०" આ પ્રકારના ઉદાર (ઉત્તમ), કલ્યાણકારક, શિવરૂપ, ધન્ય, માંગલિક અને સશ્રીક (સુંદર) મહાસ્વપ્નને દેખીને જાગૃત થયેલી તે પ્રભાવતી રાણીના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેનું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠ્યું અને તેને ઘણો સંતોષ થયો. "धाराहयकलंबपुप्फगंपिव समूससि-

सुविणं ओगिण्हइ' धाराहतकदम्बपुष्पकमिव-तत्र वर्षाधारापातेन प्रफुल्लकदम्ब पुष्पमिव समुच्छ्वसितरोमकूपा-रोमाञ्चिता सती तं स्वप्नम् अवगृह्णाति-अवद-धाति स्मरतीत्यर्थः 'ओगिण्हित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ, अब्भुट्टेत्ता' तं स्वप्नम् अवगृह्य-अवधार्य, स्मृत्वा शयनीयतः अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय, 'अतुरियमचवलम-संभंताए, अविलंबियाए, रायहंससरिसीए गईए, जेणेव बलस्स रन्नो सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ' अत्वरितमचपलमसंभ्रान्ततया, तत्र अत्वरितम्-त्वरारहितम्, अचपलम्-शरीरमनसो श्चापल्यरहितम् यथास्यात्तथा-असंभ्रान्ततया-वेगरहितया, अविलम्बितया-विलम्बरहितया, राजहंससदृश्या-राजहंसगतिसदृश्या, गत्या-गम नेन-परमरमणीयगत्येत्यर्थः यत्रैव बलस्य राज्ञः शयनीयमासीत् तत्रैव-उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता, बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं, कंताहिं, पियाहिं, मणुन्नाहिं, मणामाहिं, ओरालाहिं, कल्लाणाहिं, सिवाहिं, धन्नाहिं, मंगल्लाहिं, सस्सिरीयाहिं, मियमहुर-

---

बपुष्फगंपिव समूससियरोमकूवा तं सुविणं ओगिण्हइ' एवं जिसका समस्त शरीर धाराहत कदंबपुष्प की तरह रोमाञ्चित हो रहा है, देखे हुए उसस्वप्न को याद किया 'ओगिण्हित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ' याद करके फिर वह शय्या से उठी 'अब्भुट्टेत्ता अतुरियमचपलमसंभंताए, अविलंबियाए, रायहंससरिसीए, गइए, जेणेव बलस्स रन्नो सय णिज्जे, तेणेव उवागच्छइ' उठकर वह त्वरारहित, चपलतारहित-शारीरिक एवं मानसिक चञ्चलता रहित, वेगरहित और बिलम्बरहित होने के कारण राजहंस की गति जैसी गति से चलकर जहाँ बलराजा की शय्या थी-वहाँ पर आई-'उवागच्छित्ता बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं, मणुन्नाहिं, मणामाहिं, ओरालाहिं, कल्लाणाहिं, सिवाहिं, धन्नाहिं,

---

यरोमकूवा तं सुविणं ओगिण्हइ" મેઘની ધારાથી કદંબપુષ્પની જેવી દશા થાય છે એવી તેની દશા થઈ એટલે કે હર્ષને લીધે તે રોમાંચિત થઈ ગઈ અને તે મહાસ્વપ્નને યાદ કરવા લાગી "ओगिण्हित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ" સ્વપ્નને યાદ કરીને તે શય્યા પરથી ઉઠી "अब्भुट्टेत्ता अतुरियमचवलमसंभंताए, अविलंबियाए, रायहंससरिसीए, गइए, जेणेव बलस्स रन्नो सयणिज्जे, तेणेव उवागच्छइ" ઊઠીને ત્વરારહિત, ચપલતારહિત (શારીરિક અને માનસિક ચંચલતા રહિત), વેગરહિત, અને વિલંબરહિત હોવાને કારણે રાજહંસના જેવી ગતિથી ચાલતી ચાલતી, જ્યાં બલરાજાની શય્યા હતી ત્યાં તે આવી. "उवागच्छित्ता बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं, मणुन्नाहिं, मणामाहिं, ओरालाहिं, कल्लाणाहिं, सिवाहिं, धन्नाहिं, मंगल्लाहिं, सस्सिरीयाहिं, मियमहुर-

मंजुलाहिं, गिराहिं, संलवमाणी, संलवमाणी पडिबोहेइ' उपागत्य बलं राजानम्, ताभिः इष्टाभिः, कान्ताभिः, कमनीयाभिः, प्रियाभिः-हृद्याभिः, मनोज्ञाभिः श्रेष्ठाभिः, मनोऽमाभिः-मनसा अम्यन्ते-प्राप्यन्ते इति मनोऽमास्ताभिः-मनोऽनुकूलाभिः, उदाराभिः, कल्याणाभिः, शिवाभिः, धन्याभिः मङ्गलाभिः, सश्रीकाभिः-श्रियायुक्ताभिः, मितमधुरमञ्जुलाभिः, गीर्भिः-वाग्भिः संलपन्ती संलपन्ती-पुनः पुनर्व्याहरन्ती प्रतिबोधयति-जागरयति, एतेषां विशेषार्थः कल्पसूत्रस्य कल्पमञ्जरी व्याख्यायामेकोनत्रिंशत्तमसूत्रे त्रिशलास्वप्नप्रकरणे विलोकनीयः। 'पडिबोहेत्ता, बलेण रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि, भद्दासणंसि णिसीयइ' प्रतिबोध्य-जागरयित्वा बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता-आज्ञप्ता सती नानामणिरत्नभक्तिचित्रे-अनेकविधमणिरत्नपरिपूर्णचित्रकलायुक्ते, भद्रासने निषीदति-उपविशति 'णिसीइत्ता, आसत्था, वीसत्था, सुहासणवरगया बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणी संलवमाणी एवं वयासी' भद्रासने निषद्य-

---

मंगल्लाहिं, सस्सिरीयाहिं, मियमहुरमंजुलाहिं, गिराहिं, संलवमाणी संलवमाणी पडिबोहेइ' वहां आकर के उसने उन इष्ट, कान्तकमनीय, प्रिय-हृद्य, मनोज्ञ श्रेष्ठ, मनोम-मनोनुकूल, उदार, कल्याणरूप, शिवरूप, धन्य, मङ्गलभूत, सश्रीक, तथा मित मधुर और मंजुल वचनों से बल राजा को जगाया- इन वचनों के विशेषणोंका विशेषार्थ कल्पसूत्र की कल्पमञ्जरी की व्याख्या में २९ वें सूत्रमें त्रिशलास्वप्नप्रकरण में लिखा गया है अतः वहां से देख लेना चाहिये. 'पडिबोहेत्ता बलेण रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि भद्दासणंसि णिसीयइ' जगा करके फिर बल राजा के द्वारा आज्ञापाकर अनेकविध मणिरत्न से परिपूर्ण चित्रकलायुक्त भद्रासन पर बैठ गई 'णिसीइत्ता आसत्था, वीसत्था सुहासणवरगया बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलव-

---

मंजुलाहिं, गिराहिं, संलवमाणी संलवमाणी पडिबोहेइ" त्यां आवीने तेणे ઇष्ट, કાન્ત, (કમનીય), પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોમ (મનોનુકૂલ), ઉદાર, કલ્યાણરૂપ, ધન્ય, માંગલિક, સશ્રીક તથા મિત, મધુર અને મંજુલ વચનોથી બલરાજાને જગાડયા આ વિશેષણોના અર્થ કલ્પસૂત્રના ૨૯માં સૂત્રની-ત્રીશલાસ્વપ્ન પ્રકરણની ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુ પાઠકોએ તે ત્યાંથી વાંચી લેવા. "पडिबोहेत्ता बलेण रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि भद्दासणंसि णिसीयइ" બલરાજાને જગાડીને, તેમની આજ્ઞા લઈને તે વિવિધ મણિરત્નોથી પરિપૂર્ણ અને ચિત્રકલાયુક્ત સુખાસન પર બેસી ગઈ. "णिसीइत्ता आसत्था, वीसत्था, सुहासणवरगया बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव

उपविश्य, आश्वस्ता-गतिजनितश्रमाभावात्, विश्वस्ता संक्षोभाभावात्, सुखासन-वरगता श्रेष्ठासनोपरि उपविष्टा बलं राजानम् ताभिः पूर्वोक्ताभिः, इष्टाभिः, कान्ताभिः यावत्-प्रियाभिः, मनोज्ञाभिः, मनोऽपाभिः, उदाराभिः, कल्याणाभिः, शिवाभिः, धन्याभिः, मङ्गल्याभिः, सश्रीकाभिः मितमधुरमञ्जुलाभिः गीर्भिः संलपन्ती संलपन्ती एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज्ज तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए, तचेव जाव नियगवयणमइवयंत सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा' हे देवानुप्रियाः! एवं खलु पूर्वोक्तरीत्या अहम्, अद्य तस्मिन् तादृशके, शयनीये सालिङ्गनवर्तिके-आलिङ्गवर्त्तिकया-शरीरप्रमाणोपधानेन सहवर्तते यत् तस्मिन्-तथाविधे, तदेव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-उभयतो विब्बोयणे, उभयतः उन्नते, मध्ये नतगंभीरे, गङ्गापुलिनवालुकाऽवदाल सदृशके-इत्यादि पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टे शयनीये इति पूर्वेणान्वयः, अर्द्धरात्रकालसमये पूर्वोक्तविशेषण-विशिष्टं नभस्तलात् अवपतन्तं निजकवदनमतिपतन्तं

माणी संलवमाणी एवं वयासी' बैठ करके वह वहां मार्गजनितपरिश्रम से रहित होकर संक्षोभ के अभाव से विश्वस्त होती हुई बल राजा से कहने लगी-कहते समय उसने उसी प्रकार की पूर्वोक्त उदार आदि विशेषणों वाली वाणी से ही अपने अभिप्राय को कहा-'एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज्ज तंसि तरिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए, तं चेव जाव णियग वयण मइवयंत सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा' हे देवानुप्रिय! मैं ने आज उस प्रकार के उस पूर्वोक्त सालिङ्गन आदि विशेषणों वाली शय्या पर कुछ सोती सी कुछ जगती सी अवस्था में अर्धरात्रि के समय एक स्वप्न देखा है-यहां पर शय्या के पहिले कहे गये समस्त विशेषणों का कथन जान लेना चाहिये। स्वप्न में आकाशसे उतरता हुआ एक सिंह मेरे मुंह में प्रवेश कर गया है।

संलवमाणी संलवमाणी एव वयासी" त्यार બાદ માર્ગ જનિત પરિશ્રમથી રહિત થઈને તથા સંક્ષોભના ત્યાગ પૂર્વક વિશ્વસ્ત બનેલી એવી તે પ્રભાવતી રાણીએ તે ઉત્તમ સુખાસન પર બેઠાં બેઠાં, કાંત, પ્રિય આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી વાણીથી બલરાજાને આ પ્રમાણે કહ્યુ-"एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज्ज तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए, तं चेव जाव णियगवयणमइवयंतं सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा" "હે દેવાનુપ્રિય! આજે મધ્યરાત્રે, પૂર્વોક્ત સાલિંગન આદિ વિશેષણોવાળી શય્યામાં જ્યારે હું સૂતી હતી, ત્યારે મેં અર્ધનિદ્રિત અને અર્ધજાગૃતાવસ્થામાં એક સ્વપ્ન જોયું. (અહીં શય્યાનાં આગળ કહ્યા મુજબનાં બધાં વિશેષણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.) સ્વપ્નમાં મેં

सिंहं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा-जागरितवती, 'तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव महासुविणस्स के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ?' हे देवानुप्रियाः! तत् खलु एतस्य पूर्वोक्तस्य उदारस्य यावत् कल्याणस्य शिवस्य धन्यस्य, मङ्गलयस्य सश्रीकस्य महास्वप्नस्य किं मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति? 'तएणं से बले राया पभावईए देवीए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियये' ततः खलु स बलो राजा प्रभावत्याः देव्याः अन्तिके-समीपे एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्ट यावत् हृदयः 'धाराहय-नीवसुरभिकुसुमचंचुमालइयतणुयउसवियरोमकूवे तं सुविणं ओगिण्हइ' धाराहत-

यहां स्वप्न दृष्ट सिंह के पूर्वोक्त समस्त विशेषणों का कथन समझ लेना चाहिये। स्वप्न के देखते ही मैं जग गई सोई नहीं 'तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव महासुविणस्स के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ' अतः हे देवानुप्रिय! तो क्या मैं ऐसा मानूं कि इस उदार आदिविशेषणों वाले महास्वप्न का फलवृत्तिविशेषवाला कल्याणरूप फल होगा? अर्थात् इस दृष्ट स्वप्न का क्या विशिष्ट कल्याणकारी फल होगा? 'तएणं से बले राया पभावईए देवीए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए' बल राजा ने जब प्रभावती देवी के द्वारा कही गई स्वप्न की बात सुनी तब उसके विचार से उसका हृदय आनन्दित हो गया। 'धाराहयनीवसुरभिकुसुमचंचुमालइयतणुय ऊसवियरोमकूवे तं सुविणं ओगिण्हइ' उसका शरीर अविच्छिन्न

આકાશમાંથી ઉતરતા એક સિંહને મારા મુખમાં પ્રવેશતો જોયો (અહીં સ્વપ્નદૃષ્ટ સિંહના પૂર્વોક્ત બધાં વિશેષણો ગ્રહણ કરવા જોઇએ) સ્વપ્નને જોઈને તુરત જ હું જાગી ગઈ."

"त णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव महासुविणस्स के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ" તો હે દેવાનુપ્રિય! શું મારે એવું માનવું જોઇએ કે આ ઉદાર આદિ વિશેષણોવાળા મહાસ્વપ્નનું ફલવૃત્તિ વિશેષવાળું કલ્યાણકારક ફલ શું પ્રાપ્ત થશે? એટલે કે મે જોયેલા તે સ્વપ્નનું વિશિષ્ટ કલ્યાણકારી ફલ પ્રાપ્ત થશે ખરૂં?"" "तएणं से बले राया पभावइए देवीए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए" બલરાજાએ જ્યારે પ્રભાવતી રાણીને મુખે તે સ્વપ્નની વાત સાંભળી, ત્યારે તેને ઘણો જ આનંદ અને સંતોષ થયો. તેનું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠયું. "धाराहयनीवसुरभि कुसुमचंचुमालइयतणुयऊसवियरोमकूवे तं सुविणं ओगिण्हइ" અવિચ્છિન્ન

नीपसुरभिकुसुममिव-अविच्छिन्नवर्षाधारापातेन प्रफुल्लितकदम्बसुगन्धिपुष्पमिव चञ्चुमालयिता-पुलकिता तनुः-शरीरं यस्य स तथाविधः, अत एव उच्छ्रित-रोमकूपः-उच्छ्रितानि रोमाणि कूपेषु-कूपसदृशत्वात् कूपेषु-रोमोत्पत्तिस्थानेषु यस्य स तथाविधः, तं पूर्वोक्तं स्वप्नम् अवगृह्णाति-अवधारयति, 'ओगिण्हित्ता ईहं पविसइ, पविसित्ता, अप्पणो साभाविएणं मइपुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेइ' अवगृह्य-पूर्वोक्तस्वप्नावग्रहणं कृत्वा ईहां-विचारविशेषं प्रविशति, प्रविश्य, आत्मनः स्वाभाविकेन-स्वभावसिद्धेन मतिपूर्वकेण-आभिनिबोधिकप्रभवेण, बुद्धिविज्ञानेन-मतिविशेषरूपौत्पत्तिक्यादि-बुद्धिरूपपरिच्छेदेन, तस्य-पूर्वोक्तस्य स्वप्नस्य अर्थावग्रहणं-फलनिश्चयम् करोति, 'करेत्ता पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी'-तस्य स्वप्नस्य फलनिश्चयं कृत्वा

धारापातवाली वर्षा के गिरने से प्रफुल्लित सुगंधित कदम्ब पुष्प की तरह पुलकित हो उठा और रोमकूपों में रोमोत्पत्ति स्थानों में-रोमराजि खड़ी हो गई। राजा ने उस महास्वप्न को पहिले तो सामान्यरूप से सोचा-बाद में 'ओगिण्हित्ता ईहं पविसइ' उसको उसने ईहारूप से तर्क वितर्क का विषय बनाया 'पविसित्ता अप्पणो साभाविएणं मइ-पुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेइ' पश्चात् उसने अपने स्वाभाविक मतिज्ञानजन्य बुद्धिविज्ञान से-मतिविशेष रूप औत्पत्तिकी आदि बुद्धिरूप ज्ञान से-उस पूर्वोक्त महास्वप्न का फल-निश्चय किया 'करेत्ता पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणे संलवमाणे एवं

વરસાદની ધારા પડતી હોય ત્યારે જેમ સુગંધિત કદંબપુષ્પ પુલકિત થાય છે, તેમ આનંદને લીધે તે પણ પુલકિત થયો-તેની રોમરાજિ ઊભી થઈ ગઈ-રોમાંચિત થઈ ગયો. પહેલાં તો બલ રાજાને તે સ્વપ્ન વિષે સામાન્ય રૂપે વિચાર કર્યો ત્યાર બાદ "ओगिण्हित्ता ईहं पविसइ" તેણે તેને ઈહારૂપે તર્કવિતર્ક કરીને તે વિષે ઊંડો વિચાર કર્યો "पविसित्ता अप्पणो साभाविएणं मइपुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेइ" ત્યાર બાદ તેણે પોતાના સ્વાભાવિક મતિજ્ઞાન જન્ય બુદ્ધિવિજ્ઞાનથી-મતિવિશેષરૂપ ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિરૂપ જ્ઞાનથી-તે પૂર્વોક્ત મહાસ્વપ્નના ફલનો નિર્ણય કર્યો. "करेत्ता पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं, कंताहिं जाव मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी" ત્યાર બાદ તેણે

प्रभावतीं देवीम् ताभिः पूर्वोक्ताभिः, इष्टाभिः कान्ताभिः-कमनीयाभिः, यावत्-प्रियाभिः, मनोज्ञाभिः, मनोऽमाभिः, उदाराभिः, कल्याणाभिः, शिवाभिः, धन्याभिः, मङ्गल्याभिः, सश्रीकाभिः, मितमधुरमञ्जुलाभिः गीर्भिः संलपन् संलपन्-पुनःपुनर्व्याहरन्, एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे' हे देवि! उदारः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, 'कल्लाणे णं तुमे जाव सस्सिरीए णं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे' हे देवि! कल्याणः खलु त्वया यावत्-शिवो, धन्यः, मङ्गल्यः, सश्रीकः-श्रियायुक्तः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, 'आरोग्गतुट्ठि दीहाउकल्लाणमंगल्लकारएणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठ' हे देवि! आरोग्य-तुष्टि-दीर्घायुष्य-कल्याण मंगलयकारकः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, अत्र कल्याणपदेन अर्थप्राप्तिः, मङ्गलपदेन च अनर्थप्रतिघातो ग्राह्यः, 'अत्थलाभो देवाणुप्पिए! भोगलाभो देवाणुप्पिए! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए! रज्जलाभो देवाणुप्पिए!'

वयासी' फल निश्चय करने के बाद फिर उसने इन इष्ट, कान्त यावत् मंगलकारक सश्रीक, मित, मधुर एवं मंजुल शब्दों से वारं वार स्वप्न की प्रशंसा करते हुए इस प्रकार कहा-'ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे,' हे देवी! तुमने जो स्वप्न देखा है वह बड़ा उदार-प्रधान है 'कल्लाणे णं तुमं देवी सुविणे दिट्ठे, जाव सस्सिरीएणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे' हे देवी! बहुत ही अधिक कल्याण कारक स्वप्न तुमने देखा है, यावत् शिव, धन्य, मंगलरूप एवं सश्रीक-शोभाजनक स्वप्न है 'आरोग्गतुट्ठिदीहाउकल्लाणमंगल्लकारएणं तुमे देवी सुविणे दिट्ठे' हे देवि! आरोग्य देने वाला, तुष्टि देने वाला, दीर्घायुष्य देने वाला, अर्थ प्राप्ति कराने वाला और अनर्थ का वि[illegible]स करने वाला वह स्वप्न तुमने देखा है 'अत्थलाभो देवाणुप्पि[illegible], भोगलाभो देवाणुप्पिए

ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોમ, મંગલક. , સશ્રીક, મિત, મધુર અને મંજુલ શબ્દોના ઉચ્ચારણ દ્વારા તે સ્વપ્નની વારંવાર પ્રશંસા કરતા કરતાં પ્રભાવતી રાણીને આ પ્રમાણે કહ્યું-"ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दि[illegible]" હે દેવી! તમે જે સ્વપ્ન જોયુ છે તે ઘણુ ઉદાર (ઉત્તમ) છે. "कल्लाणे णं तुमं देवी सुविणे दि[illegible], जाव सस्सिरीएणं तुमे देवी सुविणे दिट्ठे" હે દેવી! તમે ઘણું જ કલ્યાણકારી સ્વપ્ન જોયું છે. હે દેવી! તમે શિવ, ધન્ય, મંગલરૂપ અને સશ્રીક (શોભાયુક્ત) સ્વપ્ન દેખ્યું છે. "आरोग्गतुट्ठिदीहाउकल्लाणमंगलकारएणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे" હે દેવી! તમે આરોગ્યદાયક, તુષ્ટિદાયક (તૃપ્તિદાયક), દીર્ઘાયુષ્યદાયક, અર્થપ્રાપ્તિ કરાવનાર અને અનર્થનો વિધ્વંસ (નાશ) કરનાર સ્વપ્ન જોયું છે. "अत्थलाभो देवाणुप्पिए! भोगलाभो देवाणुप्पिए!, पुत्तलाभो

तस्मात् स्वप्नदर्शनात् हे देवानुप्रिये ! तव अर्थलाभो भविष्यति, हे देवानुप्रिये तस्मात् स्वप्नात् तव भोगलाभो भविष्यति, हे देवानुप्रिये ! तस्मात् स्वप्नात् तव पुत्रलाभो भविष्यति, हे देवानुप्रिये ! तस्मात् स्वप्नात् तव राज्यलाभो भविष्यति, 'एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए ! णवण्ह मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं' हे देवानुप्रिये ! एवं खलु निश्चयेन त्वम् नवानां मासानाम्, बहुप्रतिपूर्णानाम्, अर्द्धाष्टमानाम् सार्द्धसप्तानाम् रात्रिन्दिनानां व्यतिक्रान्तानाम् सार्द्धसप्तरात्रिदिवसाधिकनवमासव्यतिक्रमणानन्तरमित्यर्थः, 'अम्हं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वय, कुलवर्डेसयं, कुलतिलगं, कुलकित्तिकरं, कुलनंदिकरं, कुलजसकरं, कुलाधारं, कुलपायवं, कुलविवद्धणकरं' अस्माकं कुलकेतुम्-कुलध्वजायमानम्, कुलस्य केतुरिवकेतुः अद्भूतत्वात्, कुलदीपं-कुलस्य दीपइवदीपः प्रकाशजनकत्वात् तं तथाविधम्, कुलपर्वतम्-कुलस्य पर्वतः-अनभिभवनीयस्थिराश्रयता साधर्म्यात् तं तथाविधम्, कुलावतंसकम्-कुलस्यावतंसकः-शिरोमणिः उत्तमत्वात्, तादृशम्,

पुत्तलाभो देवाणुप्पिए! रज्जलाभो देवाणुप्पिए' हे देवानुप्रिये उस दृष्ट स्वप्न के प्रभाव से तुम्हें अर्थ का लाभ होगा, भोग का लाभ होगा, पुत्र का लाभ होगा, राज्य लाभ होगा 'एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए! नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं' हे देवाणुप्रिये! तुम साढे सातदिन अधिक ९ मास के पूर्णरूप से निकल जाने के बाद 'अम्हं कुलकेउं, कुलदीवं, कुलपव्वयं, कुलवर्डेसयं, कुलतिलगं, कुलकित्तिकरं, कुलनंदिकरं, कुलजसकरं कुलाधारं, 'कुलपायवं, कुलविवद्धणकरं' हमारे कुलके केतुरूप-अद्भुत होने से वंश की ध्वजारूप, प्रकाशक होनेसे कुल के दीपकरूप, अनभिभवनीय होने से, स्थिरस्वभाववाला होने से एवं सब का आधारभूत होने से कुल के पर्वत रूप, उत्तम होने से कुल के शिरोमणिरूप, अलंकार रूप होने से कुल के तिलक रूप,

देवाणुप्पिए! रज्जलाभो देवाणुप्पिए!" હે દેવાનુપ્રિય! તમે જોયેલા સ્વપ્નનું આ ફળ તમને પ્રાપ્ત થશે-આ દૃષ્ટ સ્વપ્નના પ્રભાવથી તમને અર્થલાભ થશે, પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે અને રાજ્યલાભ પ્રાપ્ત થશે. "एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए! नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं" હે દેવાનુપ્રિયા! પૂરા નવ માસ અને ૭॥ દિવસ વ્યતીત થયા બાદ "अम्हं कुलकेउं, कुलदीवं, कुलपव्वयं, कुलवडेसयं, कुलतिलगं, कुलकित्तिकरं, कुलनंदिकरं, कुलजसकरं, कुलाधारं, कुलपायवं, कुलविवद्धणकरं" આપણા કુલમાં કેતુ સમાન-અદ્ભુત હોવાથી ધ્વજ સમાન પ્રકાશક હોવાથી કુલના દીપક સમાન, કુળમાં પર્વત સમાન (સ્થિર સ્વભાવવાળો) અને કુળના આધારરૂપ, અને અજેય

कुलतिलकम्-कुलस्य तिलकः-तिलकरूपः अलङ्करणत्वात्, तादृशम्, कुलकीर्तिकरम्-कुलस्य कीर्तिः एकदिग्गामिनी प्रसिद्धिः तस्याः कारकमित्यर्थः, कुलानन्दकरम् तत्समृद्धिकारकत्वात्, कुलयशःकरम्-कुलस्य यशः सर्वदिग्गामी प्रसिद्धिविशेषः तस्य कारकम्, कुलाधारम्-कुलस्य आधारभूतम्, कुलपादपम्-कुलस्य पादपो-वृक्षः अवश्याश्रयणीयच्छायत्वात्, तथाविधम्, कुलविवर्द्धनकरम्-कुलस्य विविधैः प्रकारैः वर्द्धनं विवर्द्धनम् तत्करणशीलम् 'सुकुमालपाणिपायं, अहीणपडिपुण्णपचिंदियसरीरं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं देवकुमारसमप्पभं दारगं पयाहिसि' सुकुमारपाणिपादम्, अत्यन्तकोमलकरचरणम्, अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरम्-स्वरूपत अहीनानि, संख्यया परिपूर्णानि पञ्चेन्द्रियाणि यत्तत्तथा तदेवंविधं शरीरं यस्य स तथाविधम्, यावत्-लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतम्-तत्र लक्षणानि जन्मजातानि स्वस्तिकादीनि, व्यञ्जनानि जन्मानन्तरजातानि मष-

कुल की एकदिग्प्रसिद्धि कराने वाले, समृद्धिकारक होने से कुल में आनन्दकारक, कुल का चारों ओर यश फैलाने वाले, अवश्य आश्रयणीय-ठंडी छाया वाले होने के कारण कुल के पादप (वृक्ष रूप), हरएक प्रकार से कुल की वृद्धि करने वाले होने से कुल विवर्द्धन कर 'सुकुमालपणिपायं, अहीणपडिपुण्णं, पंचिंदिपसरीरं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं देवकुमारसमप्पभं दारगं पयाहिसि' अत्यन्तकोमल कर चरण वाले, स्वरूप, से अहीन एवं संख्या से परिपूर्ण पांचों इन्द्रियों से युक्त शरीरवाले, यावत्-"लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतम्' जन्मजात स्वस्तिकादि लक्षणवाले एवं जन्मपश्चात् मषातिल आदि व्यञ्जनों

હોવાથી આ ઉપમા આપી છે), ઉત્તમ હોવાથી કુલમાં શિરોમણી સમાન, અલંકાર રૂપ હોવાથી કુળના તિલક રૂપ, કુળની કીર્તિ ફેલાવનાર, સમૃદ્ધિકારક હોવાથી કુળને આનંદદાયક, ચારે દિશામાં કુળનો યશ ફેલાવનાર, કુળના આધાર રૂપ, કુળમાં પાદપ રૂપ (વૃક્ષ જેમ ઠંડી છાયા આપે છે તેમ આશરે આવનારનું રક્ષણ કરનાર), દરેક રીતે કુળની વૃદ્ધિ કરનાર "सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णं, पंचिंदियसरीरं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं देवकुमारसमप्पभं दारगं पयाहिसि" અત્યન્ત નાજુક કર અને ચરણવાળા, ખોડખાંપણ રહિત શુભલક્ષણોથી યુક્ત પરિપૂર્ણ અંગોવાળા, પરિપૂર્ણ પાંચે ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત શરીરવાળા, ('યાવત્' પદથી "लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतम्" જન્મથી જ સ્વસ્તિક આદિ લક્ષણોવાળા અને જન્મબાદ તલ, મસા આદિ વ્યંજનોવાળા),

तिलादीनि तेषां यो गुणः प्राशस्त्यम्, तेनोपेतो युक्तः तं तथाविधम्, शशिसौम्याकारम्-शशिवत्सौम्यः भव्यः आकारो यस्य तम्, कान्तम्-कमनीयम्, अत एव प्रियदर्शनम्-प्रियं-रमणीयं दर्शनं-रूपं यस्य तम्, सुरूपम्-सुष्ठु रूपं यस्य तं तथाविधं परमसुन्दरमित्यर्थः, देवकुमारसमप्रभम्, देवकुमारस्य समा-तुल्या प्रभा-कान्तिर्यस्य तं तथाविधम्, दारकं-बालकम् प्रजनयिष्यसि-'सेऽवि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते सूरे वीरे विक्कंते, वित्थिन्नविउलबलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ' सोऽपि च खलु निश्चयेन दारको बालकः उन्मुक्तबालभावः, उन्मुक्तः परित्यक्तो बालभावो-बाल्यं येन स तथाविधः व्यतिक्रान्तबाल्यावस्थः बाल्यात्परं वयः प्राप्तः सन्नित्यर्थः, विज्ञकपरिणतमात्रः-विज्ञ एव विज्ञकः स चासौ परिणतमात्रश्च कलादिषु इति विज्ञकपरिणतमात्रः परिपक्वज्ञान इत्यर्थः, यौवनमनुप्राप्तः-युवावस्थामापन्नः, शूरः-शौर्ययुक्तः दानात्, स्वीकृतपरिपालनाद् वा, वीरः संग्रामकरणात्, विक्रान्तः-विक्रमयुक्तः पराक्रमयुक्तः परकीयभूमण्डलाक्रमणात्, विस्तीर्णविपुलबलवाहनः-विस्तीर्णविपुले-

---

वाले, चन्द्रमा के समान भव्य आकार वाले, मनोहर रूप वाले, रमणीय दर्शनवाले, ऐसे देवकुमारस्वरूप जैसी कान्तिवाले बालक को जन्म दोगी, 'सेविय णं दारए उम्मुक्कबालभावे, विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते सूरे, वीरे, विक्कंते, वित्थिन्नविउलबलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ' वह बालक भी जब अपने बाल्यकाल की अवस्था को छोडकर यौवन अवस्था में प्राप्त होगा-तब वह कलादिकों में परिपक्व ज्ञानवाला होगा, दानसे अथवा स्वीकृति के परिपालन से शौर्ययुक्त होगा, संग्राम करने से वीर होगा, परकीय भूमण्डल पर आक्रमण करने से विक्रम युक्त होगा, अतिविस्तीर्ण बलवाहन-सैन्य हस्ती आदि

ચન્દ્રમાના જેવી ભવ્ય આકૃતિવાળા, મનોહર રૂપવાળા, રમણીક દર્શનવાળા, અને દેવકુમારના જેવી કાન્તિવાળા પુત્રનો તમે જન્મ આપશો. "सेवि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे, विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते सूरे, वीरे, विक्कंते, वित्थिन्नविउलबलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ" જ્યારે તે બાલક પોતાની બાલ્યાવસ્થા પૂરી કરીને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે તે કલાદિમાં પરિપકવ જ્ઞાનવાળો (નિપુણ) થશે, તે દાનથી અથવા શરણાગતનું રક્ષણ કરવાને કારણે શૌર્યયુક્ત થશે. સંગ્રામમાં વીરતા બતાવશે, તે ઘણો પરાક્રમી હશે (અન્યના પ્રદેશો પર આક્રમણ કરીને વિજય પ્રાપ્ત કરશે) તે અતિ વિશાળ સેના અને હાથી, રથ, ઘોડા, પાલખી આદિ વિસ્તીર્ણ સૈન્ય અને વાહનોવાળો બનશે,

अतिविस्तीर्णे बलवाहने सैन्यहस्त्यादिके यस्य स तथाविधः, राज्यपतिः-स्वतन्त्रो राजा भविष्यति, 'तं उरालेणं तुमे जाव सुविणे दिट्ठे' हे देवि ! स पूर्वोक्तः उदारः खलु त्वया यावत्-कल्याणः-शिवः, धन्यः, मङ्गल्यः, सश्रीकः, स्वप्नो दृष्टः, 'आरोग्गतुट्ठि जाव मंगल्लकारएणं तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठे तिकट्टु पभावतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गूहिं दोच्चंपि तच्चंपि अणुबूहइ' हे देवि ! आरोग्यतुष्टि-यावत् दीर्घायुष्यकल्याणमङ्गल्यकारकः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः इति कृत्वा उक्त-प्रकारेण प्रभावतीं देवीम् ताभिः इष्टाभिः यावत्-कान्ताभिः, प्रियाभिः, मनोज्ञाभि , मनोऽमाभिः उदाराभिः, कल्याणाभिः, शिवाभिः, धन्याभिः, मङ्गल्याभिः, सश्रीकाभिः, मितमधुरमञ्जुलाभिः, वाग्भिः-गीर्भिः द्वितीयमपिवारं, तृतीयमपि वारम् अनुबृंहयति अनुवर्धयति-प्रशंसां करोति, 'तएणं सा पभावई देवी बलस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० करयल जाव एवं वयासी'-ततः

वाला होने से विस्तीर्णबलवाहनवाला होगा, और स्वतन्त्र राजा होगा 'तं उरालेणं तुमे जाव सुविणे दिट्ठे' अतः हे देवि ! तुमने उदार यावत्-कल्याणरूप, शिवरूप, धन्य, मंगलकारक, सश्रीक, स्वप्न देखा है, 'आरोग्ग तुट्ठि जाव मंगलकारएणं, तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठे, त्ति कट्टु पभावतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गूहिं दोच्चंपि अणुबूहइ' यह स्वप्न हे देवि ! आरोग्य ! तुष्टि, यावत् दीर्घायुष्य कल्याण मंगल्यकारक तुमने देखा है। इस प्रकार कहकर प्रभावती देवी की उस राजा ने इष्ट, यावत् कान्त, प्रिय, मनोज्ञ, मनोनुकूल, उदार, कल्याणरूप, शिव, धन्यरूप, एवं मंगल्य, सश्रीक, मित, मधुर और मंजुल वचनों से द्वितीयवार और तृतीयवार भी प्रशंसा की 'तएणं सा पभावई देवी, बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० करयल जाव

અને સ્વતંત્ર રાજા બનશે 'त उरालेणं तुमे जाव सुविणे दिट्ठे " હે દેવી ! તમે આવું ઉત્તમ, કલ્યાણકારી, શિવરૂપ, ધન્ય, મંગલકારી, અને સશ્રીક (શોભાયુક્ત) સ્વપ્ન દેખ્યું છે "आरोग्गतुट्ठिजाव मंगलकारएणं, तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठे, त्ति कट्टु पभावतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गूहिं दोच्चंपि, तच्चंपि अणुवूहइ" હે દેવી ! તમે આરોગ્યદાયક તુષ્ટિદાયક, દીર્ઘાયુદાયક, કલ્યાણકારી અને મંગલકારી સ્વપ્ન દેખ્યું છે. આ પ્રમાણે કહીને તે બલરાજાએ ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોનુકૂલ, ઉદાર કલ્યાણરૂપ, શિવ, ધન્યરૂપ, મંગળ, સશ્રીક, મિત, મધુર અને મંજુલ વચનોથી પ્રભાવતી દેવીની બીજી વાર પણ પ્રશંસા કરી અને ત્રીજી વાર પણ પ્રશંસા કરી. "तएणं सा पभावई देवी, बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म० करयल जाव एवं वयासी " બલરાજાના

खलु सा प्रभावती देवी बलस्य राज्ञः-अन्तिके एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टा करतलं यावत् मस्तके शिरसावर्तम् अञ्जलिं कृत्वा एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रियाः! एवमेतत्, हे देवानुप्रियाः! तथैतत्-यथा भवता कथितं हे देवानुप्रियाः! अवितथमेतत्-सत्यमेतत्, असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रियाः! असंदिग्धं-निश्चितमेतत् पुत्रलाभविषयकं भवत्कथनम्, हे देवानुप्रियाः! इच्छितमेतत् अभिलषितं पुत्रलाभरूपं वस्तु, हे देवानुप्रिया! प्रतीष्टमेतत् विशेषरूपेण वाञ्छितम् हृदयेन स्वीकृतमेतत् कथनम् 'इच्छियपडिच्छियमेयं

एवं वयासी' इसके बाद उस प्रभावती देवी ने बल राजा के मुख से जब इस प्रकार की बात सुनी-तब वह उस बात का विचार करके बहुत अधिक हर्षित हुई संतुष्ट चित्त हुई उसी समय उसने दोनों हाथ जोड़कर राजा को नमस्कार किया और फिर वह इस प्रकार से कहने लगी-'एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया!" हे देवानुप्रिय! जैसा आपने यह कहा है वह वैसा ही है। हे देवानुप्रिय! यह सत्य है। 'असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! हे देवानुप्रिय! यह पुत्रलाभ विषयक आपका कथन असंदिग्ध-संदेहरहित निश्चित है यह पुत्रलाभरूप वस्तु मुझे अभिलषित है। हे देवानुप्रिय! यह पुत्रलाभ रूप वस्तु मुझे विशेष रूप से वांछित है-हृदय से स्वीकृत है। 'इच्छिय-

---

મુખે સ્વપ્નના ફ્લ વિષેની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને પ્રભાવતી રાણીને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો. તેનું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠયું. તેણે બન્ને હાથ જોડીને રાજાને નમસ્કાર કર્યા અને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

"एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया! अवितहमेयं देवाणुप्पिया! હે દેવાનુપ્રિય! આપની વાત ખરી છે હે દેવાનુપ્રિય! આપના કહેવા મુજબ જ સ્વપ્નનું ફ્લ પ્રાપ્ત થશે. હે દેવાનુપ્રિય! આપે આ સ્વપ્ન વિષે જે નિર્ણય કર્યો છે તે સર્વથા સત્ય જ છે "असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिया! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! હે દેવાનુપ્રિય! આ પુત્રલાભ વિષયક આપનું કથન અસંદિગ્ધ (નિશ્ચિત-સંદેહરહિત) છે. આ પુત્રલાભ રૂપ વસ્તુ મને અભિલષિત (મારી અભિલાષાને અનુરૂપ) છે. હે દેવાનુપ્રિય! આ પુત્ર-લાભ રૂપ વસ્તુ મને ઘણી જ રુચિકર છે-ખરા અંતઃકરણપૂર્વક સ્વીકાર્ય છે,

देवाणुप्पिया ! से जहेयं तुज्झे वदह त्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ' हे देवानुप्रियाः ! इच्छितप्रतीच्छितमेतत् सर्वथा हृदयेन अभिलपितम् इष्टं प्रतीष्टं-स्वीकृतमेतत्-पुत्रप्राप्तिविषयकस्वप्नदर्शनम्, तत् यथैतत् यूयं वदथ-प्रतिपादयथ, इति कृत्वा-विचार्य, तं स्वप्नं सम्यक्तया प्रतीच्छति-स्वीकरोति. 'पडिच्छित्ता बलेणं रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी णाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता' प्रतीष्य तं स्वप्नं सम्यक् स्वीकृत्य बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता-आज्ञप्ता सती नानामणिरत्नभक्तिचित्रात्-अनेकमणिरत्नरचनापरिपूर्णचित्रयुक्तात् भद्रासनात्-श्रेष्ठासनात्, अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय 'अतुरियमचवल जाव गईए, जेणेव सए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ' अत्वरितम्, अचपलम्, शरीरमनश्चापल्यरहितं यथास्यात्तथा, यावत्-असंभ्रान्तया अविलम्बितया राजहंससदृश्या

पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया-से जहेयं तुज्झे वदह त्तिकट्टु तं सुविण सम्मं पडिच्छइ' हे देवानुप्रिय ! यह पुत्रप्राप्ति विषयक स्वप्नदर्शन मुझे हृदय से सर्वथा अभिलषित है, इष्ट है, प्रतीष्ट हैं, स्वीकृत है, जैसा आपने कहा है वह वैसा ही है। इस प्रकार कह कर उसने उस स्वप्न के फल को स्वीकार कर लिया' पडिच्छित्ता बलेणं रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी णाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठेत्ता', स्वप्न के फल को स्वीकार करके वह प्रभावती रानी बल राजा से आज्ञप्त हुई उस नानामणिरत्नों की रचना से परिपूर्ण चित्रों से युक्त भद्रासन से उठी, उठकर वह 'अतुरियमचवल जाव गईए, जेणेव सए सयणिज्जे, तेणेव उवागच्छइ' अत्वरित, अचपल-शारीरिक मानसिक चपलता रहित ऐसी हंसगति जैसी गति से विना विलम्ब किये,

---

"इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया! से जहेयं तुज्झे वदह त्ति कट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ" હે દેવાનુપ્રિય ! આ પુત્રપ્રાપ્તિ વિષયક સ્વપ્નદર્શન મારા અંતઃકરણની ઇચ્છાને અનુરૂપ છે, ઇષ્ટ છે, અત્યન્ત ઇષ્ટ છે અને સ્વીકાર્ય છે. આપે તે સ્વપ્ન વિષે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે આ પ્રમાણે કહીને તેણે બલરાજા દ્વારા કથિત તે સ્વપ્નફલનો સ્વીકાર કર્યો "पडिच्छित्ता बलेणं रण्णा अब्भणुन्नाया समाणो णाणमणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता" ત્યાર બાદ પોતાના પતી બલરાજાની આજ્ઞા લઇને તે વિવિધ મણિ-રત્નોથી યુક્ત અને ચિત્રોથી અલંકૃત એવા તે સુખાસન પરથી ઊભી થઇ. ત્યાંથી ઉઠીને "अतुरियमचवल जाव गईए, जेणेव सए सयणिज्जे, तेणेव उवागच्छइ" ત્વરારહિત, ચપલતા રહિત, અને હંસના સમાન ગતિથી, વિલંબ કર્યા વિના, અસંભ્રાન્તરૂપે તે જ્યાં પોતાની શય્યા હતી. ત્યા આવી. "उवागच्छित्ता,

गत्या, यत्रैव स्वकं शयनीयमासीत्, तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता सयणिज्जंसि निसीयइ, निसीइत्ता एवं वयासी'-उपागत्य शयनीये निषीदति, निषद्य-उपविश्य, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'मा मे से उत्तमे पहाणे मंगल्ले सुविणे अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्सइ त्तिकट्टु' मा मम स-पूर्वोक्तः, उत्तमः-स्वरूपतः श्रेष्ठ, प्रधानः-अभीष्टप्राप्तिरूपप्रधानफलतः, मङ्गल्यः-अनर्थ-प्रतिघातरूपफलापेक्षया, स्वप्नः, अन्यैः पापस्वप्नैः प्रतिहनिष्यति, प्रतिहन्यताम्, प्रतिहतो मा भूदिति कृत्वा-विचार्य 'देवगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी पडिजागरमाणी विहरइ' देवगुरुजनसम्बद्धाभिः-देवगुरुजनसम्बन्धिनीभिः, प्रशस्ताभिः-प्रशंसार्हाभिः, मङ्गल्याभिः-मङ्गलयुक्ताभिः, धार्मिकाभिः-धर्मसम्बन्धिनीभिः, कथाभिः वार्ताभिः, स्वप्नजागरिकां-स्वप्नसंरक्षार्थम् जागरिका-निद्रानिषेधः स्वप्नजागरिका, ताम् प्रतिजाग्रती-प्रतिजाग्रती पौनःपुन्येन जागरणां कुर्वती, विहरति-तिष्ठति ॥सू० ५॥

असंभ्रान्तरूप से जहां अपनी शय्या थी वहां पर आई, 'उवागच्छित्ता, सयणिज्जंसि, निसीयइ, निसीइत्ता एवं वयासी' वहां आकर वह अपनी उस शय्या पर बैठ गई। बैठकर फिर उसने इस प्रकार कहा-'मा मे से उत्तमे पहाणे मंगल्ले सुविणे अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्सइ त्ति कट्टु' मेरा यह स्वरूप से उत्तम, अभीष्ट प्राप्ति रूप फल की अपेक्षा से प्रधान, तथा अनर्थ प्रतिघातकरूप फल की अपेक्षा से मंगलकारक स्वप्न अन्य पापस्वप्नों द्वारा नष्ट न हो जाय, 'देव गुरु जणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी पडिजागरमाणी विहरइ' ऐसा विचार करके वह देव, गुरु, जन संबंधी, प्रशस्त,-प्रशंसा योग्य, मंगलयुक्त, धार्मिक कथाओं को करती २ स्वप्न संरक्षण के निमित्त स्वप्न जागरिका करती रही ॥सू०५॥

सयणिज्जंसि, निसीयइ, निसीइत्ता एवं वयासी" त्यां आवीने ते पोतानी शय्या पर बेसी गई शय्या पर बेसीने तेणे आ प्रमाणे कह्युं-"मा मे से उत्तमे पहाणे मंगल्ले सुविणे अन्नेहिं पावसुमिणेहि पडिहम्मिस्सइ त्ति कट्टु" मारुं आ उत्तम, अभीष्ट अने मंगल स्वप्न अन्य पापस्वप्नो द्वारा नष्ट थवुं जोईए नही. ते स्वप्न ईच्छित वस्तुनी प्राप्ति करावनार होवाथी तेने उत्तम कह्युं छे. अने अनर्थनो विध्वंस करनार होवाथी तेने मंगल कह्यु छे. "देवगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी २ विहरइ" आ प्रमाणे विचार करीने ते देव अने गुरु संबंधी प्रशस्त, मांगलिक अने धार्मिक कथाओ करती थकी स्वप्नसंरक्षण निमित्ते जागरण करवा लागी ।सू०५।

मूलम्-"तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अज्ज सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसुइयसंमज्जिओवलित्तं सुगंधवरपंचवण्णपुप्फोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदरुक्क जाव गंधवट्टिभूयं करेहय, करावेहय, करेत्ता, करावेत्ता सीहासणं रएह, रयावेत्ता ममेत्तं जाव पच्चप्पिणह। 'तएणं ते कोडुंबिय जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं जाव पच्चप्पिणंति। तएणं से बले राया पच्चूसकालसमयंसि सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता, जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ, अट्टणसालं अणुपविसइ, जहा उववाइए तहेव अट्टणसाला, तहेव मज्जणघरे, जाव ससिव्व पियदंसणे नरवई मज्जनघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयइ, निसीइत्ता अप्पणो उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे अट्ठभद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं, सिद्धत्थगकयमंगलोवयाराइं रयावेइ, रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते णाणामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जं महग्घवरपट्टणुग्गयं सण्ह पट्टबहुभत्तिसयचित्तताणं ईहा मिय-उसभ जाव भत्तिचित्तं अब्भिंतरियं जवणियं अंछावेइ, अंछावेत्ता, नाणामणिरयणभत्तिचित्ते अच्छरयमउयमसूरगोच्छगं सेयवत्थपच्चुत्थुयं अंगसुहफासुयं सुमउयं पभावईए देवीए भद्दासणं रयावेई, रयावेत्ता

कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठंगमहानिमित्तसुत्तत्थधारए विविहसत्थकुसले सुविणलक्खणपाढए सद्दावेह। तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता बलस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता सिग्घं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव तेसिं सुविणलक्खणपाढगाणं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति। तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रण्णो कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठतुट्ठ० ण्हाया कय जाव सरीरा सिद्धत्थगहरियालिया कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो निग्गच्छंति, निग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं बलस्स रण्णो भवणवरवडेंसए, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसगपडिदुवारंसि एगओ मिलंति, मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता करयल० बलं रायं जएणं, विजएणं वद्धावेंति। तएणं सुविणलक्खणपाढगा बलेणं रन्नो वंदियपूइयसक्कारियसंमाणिया समाणा पत्तेयं पत्तेयं पुव्वन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति। तएणं से बले राया पभावइं देविं जवणियंतरियं ठावेइ, ठावेत्ता पुप्फफलपडिपुन्नहत्थे परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई देवी अज्ज तंसि तारिसगंसि वासघरंसि जाव सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा, तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव

के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ ?। तएणं सुविण-लक्खणपाढगा बलस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० तं सुविणं ओगिण्हंति, ओगिण्हित्ता ईहं अणुप्पविसंति, अणुप्पविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोगहणं करेंति, करेत्ता अन्नमन्नेणं सद्धिं संचालेंति, संचालेत्ता तस्स सुविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अभिगयट्ठा, बलस्स रण्णो पुरओ सुविणसत्थाइं उच्चारेमाणा उच्चारेमाणा एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया। अम्हं सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा, तत्थणं देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरो वा, चक्कवट्टिमायरो वा, तित्थगरंसि वा, चक्कवट्टिंसि वा गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्दसमहासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति तंजहा–गय–वसह–सीह–अभिसेय–दाम–ससि–दिणयरं झयं–कुंभं।

पउम–सर–सागर–विमाण–भवण–रयणुच्चय–सिहिंच॥१॥

वासुदेवमायरो वा, वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्तमहासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति, बलदेवमायरो वा, बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति, मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि एसिणं चउदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे एगं महासुविणाणं पासित्ताणं पडिबुज्झंति, इमे य णं देवाणुप्पिया!

पभावईए देवीए; एगे महासुविणे दिट्ठे तं ओरालेणं देवाणुप्पिया! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे जाव आरोग्ग तुट्ठि जाव मंगल्लकारए णं देवाणुप्पिया! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे, अत्थलाभो, देवाणुप्पिया! भोगलाभो, रज्जलाभो देवाणुप्पिया! एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं जाव वीतिक्कंताणं तुम्हं कुलकेतुं जाव पयाहिति सेऽविय णं दारए उम्मुक्कबालभावे जाव रज्जवई राया भविस्सइ, अणगारे वा भावियप्पा, तं ओरालेणं देवाणुप्पिया! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे जाव आरोग्गतुट्ठदीहाउयकल्लाण जाव दिट्ठे। तएणं से बले राया सुविणलक्खणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव कट्टु तं सुविणलक्खणपाढगे एवं वयासी–एवमेयं देवाणुप्पिया! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता सुविणलक्खणपाढए विउलेणं असणपाणखाइमसाइमपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ, संमाणेइ, सक्कारेत्ता संमाणेत्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ, दलयित्ता, पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता जेणेव पभावई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा, तत्थणं देवाणुप्पिए!। तित्थगरमायरोवा चक्कवट्टिमायरोवा

तं चेव जाव अन्नयरे एगे महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, इमे य णं तुमे देवाणुप्पिया! एगे महासुविणे दिट्ठे, तं ओराले तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे जाव रज्जवई राया भविस्सइ, अणगारे वा भावियप्पा, तं ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे जाव दिट्ठे तिकट्टु पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव दोच्चंपि, तच्चंपि, अणुबूहइ। तएणं सा पभावई देवी बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव एवं वयासी-एयमेयं देवाणुप्पिया! जाव तं सुविणे सम्मं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता बलेणं रण्णा अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयण-भत्तिचित्त जाव अब्भुट्ठेइ, अतुरियमचवल जाव गईए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सयं भवणमणुप्पविट्ठा ॥सू० ६॥

छाया—ततः खलु स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! अद्य सविशेषं बाह्याम् उपस्थानशालाम् गन्धोदकसिक्तशुचिकसंमार्जनोपलिप्तां सुगन्धवरपञ्चवर्णपुष्पोपचारकलितां कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्क जाव गन्धवर्तिभूतां कुरुत च, कारयत च, कृत्वा कारयित्वा च सिंहासनं रचयत, रचयित्वा मम एतां यावत् प्रत्यर्पयत। ततः खलु ते कौटुम्बिक यावत् प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव सविशेषं बाह्याम् उपस्थानशालां यावत् प्रत्यर्पयन्ति। ततः खलु स बलो राजा प्रत्यूषकालसमये शयनीयात् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य यत्रैव अट्टनशाला तत्रैव उपागच्छति, अट्टनशालाम्, अनुप्रविशति यथा औपपातिके तथैव अट्टनशाला तथैव मज्जनगृहं यावत् शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला, तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरे पौरस्त्याभिमुखो निषीदति, निषद्य आत्मनः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अष्टौ भद्रासनानि श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि सिद्धार्थककृतमङ्गलोपचाराणि रचयति, रचयित्वा आत्मनः

अदूरसामन्ते नानामणिरत्नमण्डिताम् अधिकप्रेक्षणीयां महार्घवरपत्तनोद्गताम्, सूक्ष्मपट्टबहुभक्तिशतचित्रिताम्, ईहामृगवृषभ यावत् भक्तिचित्राम् आभ्यन्तरिकीम् यवनिकाम् आकर्षयति, आकृष्य नानामणिरत्नभक्तिचित्रम्, आस्तरणमृदुकमसूर वस्त्रखण्डावस्तृतम्, श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतम्, अङ्गसुखस्पर्शम्, सुमृदुकं प्रभावत्यै देव्यै भद्रासनं रचयति, रचयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! अष्टाङ्ग महानिमित्तसूत्रार्थधारकान् विविध-शास्त्रकुशलान् स्वप्नलक्षणपाठकान् शब्दयत। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः, यावत् प्रतिश्रुत्य बलस्य राज्ञः अन्तिकात् प्रतिनिष्क्राम्यंति, प्रतिनिष्क्रम्य शीघ्रं त्वरितं चपलं, चण्डं वेगितं हस्तिनापुरं नगरं मध्यमध्येन यत्रैव तेषां स्वप्नलक्षण-पाठकानां गृहाणि तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् शब्द-यन्ति, ततः खलु ते स्वप्नलक्षणपाठकाः बलस्य राज्ञः कौटुम्बिकपुरुषैः शब्दयिताः सन्तः हृष्टतुष्टाः स्नाताः कृत यावत् शरीराः सिद्धार्थकहरितालिकाकृतमङ्गल-मूर्द्धानः स्वेभ्यः स्वेभ्यो गृहेभ्यो निर्गच्छन्ति, निर्गत्य हस्तिनापुरं नगरं मध्य-मध्येन यत्रैव बलस्य राज्ञो भवनवरावतंसकस्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य भवन-वरावतंसकप्रतिद्वारे एकतो मिलन्ति, मिलित्वा यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य करतल यावत् बलं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति। ततः खलु स्वप्नलक्षणपाठकाः बलेन राज्ञा वन्दितपूजितसत्कारितसम्मानिताः सन्तः प्रत्येकं प्रत्येकं पूर्वन्यस्तेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति। ततः खलु स बलो राजा प्रभावतीं देवीं यवनिकान्तरे स्थापयति, स्थापयित्वा पुष्पफलप्रतिपूर्णहस्तः परेण विनयेन तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् एवम्–अवादीत्–एवं खलु देवानुप्रियाः! प्रभावती देवी अद्य तस्मिन् तादृशके वासगृहे यावत् सिंहं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा, तत् खलु देवानुप्रियाः! एतस्य उदारस्य यावत् किं मन्ये कल्याणः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति?। ततः खलु स्वप्नलक्षणपाठकाः बलस्य राज्ञः अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टाः त स्वप्नम् अवगृह्णन्ति, अवगृह्य ईहाम् अनुप्रविशन्ति, अनुप्रविश्य तस्य स्वप्नस्य अर्थावग्रहणं कुर्वन्ति, कृत्वा अन्योन्येन सार्द्धं संचारयन्ति, संचार्य तस्य स्वप्नस्य लब्धार्थाः, गृहीतार्थाः पृष्टार्थाः, विनि-र्णीतार्थाः, अभिगतार्थाः बलस्य राज्ञः पुरतः स्वप्नशास्त्राणि उच्चारयन्तः उच्चा-रयन्तः एवम् अवादिषुः–एवं खलु देवानुप्रियाः! अस्माकं स्वप्नशास्त्रे द्वाचत्वारिं-शत् स्वप्नाः, त्रिंशत् महास्वप्नाः, द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः दृष्टाः, तत्र खलु देवानु-प्रियाः! तीर्थंकरमातरो वा, चक्रवर्तिमातरो वा तीर्थकरे वा, चक्रवर्तिनि वा गर्भम् व्युत्क्राम्यति एतेषां त्रिंशतो महास्वप्नानाम् इमान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु

प्रतिबुध्यन्ते, तद्यथा—गज–वृषभ–सिंह–अभिषेक–दाम–शशि–दिनकर–ध्वज, कुम्भ, पद्मसरः–सागर–विमान–भवन–रत्नोच्चय–शिखिनश्च १४॥१॥

वासुदेवमातरो वा वासुदेवे गर्भं व्युत्क्राम्यति, एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् सप्त महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, बलदेवमातरो वा बलदेवे गर्भं व्युत्क्राम्यति, एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, माण्डलिकमातरो वा मण्डलिके गर्भं व्युत्क्राम्यति, एतेषां खलु चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरम् एकं महास्वप्नं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, अनया च खलु देवानुप्रियाः! प्रभावत्या देव्या एको महास्वप्नो दृष्टः, तत् उदारः खलु देवानुप्रियाः! प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, यावत् आरोग्यतुष्ट यावत् मङ्गलकारकः खलु देवानुप्रियाः! प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, अर्थलाभो देवानुप्रिय! भोगलाभः, पुत्रलाभः राज्यलाभो देवानुप्रिय! एवं खलु देवानुप्रिय! प्रभावती देवी नवानां मासानाम्, बहुप्रतिपूर्णानाम्, यावत् व्यतिक्रान्तानाम् युष्माकं कुलकेतुं यावत् प्रजनयिष्यति, सोऽपि च खलु दारकः उन्मुक्तबालभावो यावत् राज्यपतिः राजा भविष्यति, अनगारो वा भावितात्मा, तत् उदारः खलु देवानुप्रियाः प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टो यावत्–आरोग्यतुष्टि दीर्घायुष्यकल्याण यावत् दृष्टः, ततः खलु स बलो राजा स्वप्नलक्षणपाठकानाम् अन्तिकम् एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टः करतल यावत् कृत्वा तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् एवम् अवादीत्–एवमेतत् देवानुप्रियाः! यावत् तत् यथैव यूयं वदथ इति कृत्वा तं स्वप्नं सम्यक् प्रतीच्छति, तं स्वप्नं सम्यक् प्रतीष्य स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलेन अशनपानखादिमस्वादिमपुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण सत्कारयति, सम्मानयति, सत्कार्य, संमान्य विपुलं जीविकार्हं प्रीतिदानं ददाति, विपुलं जीविकार्हं प्रीतिदानं दत्त्वा प्रतिविसर्जयति, प्रतिविसृज्य सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठति, सिंहासनात् अभ्युत्थाय यत्रैव प्रभावती देवी तत्रैव उपागच्छति तत्रैव उपागत्य प्रभावतीं देवीं ताभिः इष्टाभिः, कान्ताभिः, यावत् संलपन् संलपन् एवम् अवादीत्–एवं खलु देवानुप्रिये! स्वप्नशास्त्रे द्वाचत्वारिंशत् स्वप्नाः, त्रिंशत् महास्वप्नाः द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः दृष्टाः, तत्र खलु देवानुप्रिये! तीर्थकरमातरो वा चक्रवर्त्तिमातरो वा तचैव यावत्–अन्यतरम् एकं महास्वप्नं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, अयं च खलु त्वया देवानुप्रिये! एको महास्वप्नो दृष्टः, तत् उदारः खलु त्वया देवि! स्वप्नो दृष्टः, यावत् राज्यपतिः राजा भविष्यति, अनगारो वा भावितात्मा, तत् उदारः खलु त्वया देवि! स्वप्नो दृष्टः, यावत् दृष्टः इतिकृत्वा प्रभावतीं देवीं ताभिः इष्टाभिः, कान्ताभिः, यावत् द्वितीयमपि, तृतीयमपि

अनुबृंहयति, ततः खलु सा प्रभावती देवी बलस्य राज्ञः अन्तिकम् एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा करतल यावत्–एवम्–अवादीत्–एवमेतत् देवानुप्रियाः! यावत् तं स्वप्नं सम्यक् प्रतीच्छति, तं स्वप्नं सम्यक् प्रतीष्य बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता सती नानामणिरत्नभृतचित्र यावत् अभ्युत्तिष्ठति, अत्वरितमचपलं यावत् गत्या यत्रैव स्वकं भवनं तत्रैव उपागच्छति, तत्रैव उपागत्य स्वकं भवनमनुप्रविष्टा ॥सू० ६॥

टीका—ततः किम्? इत्याह–'तएणं से' इत्यादि, 'तएण से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी'–ततः स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान्–आज्ञाकारिजनान्, शब्दयति–आह्वयति, शब्दयित्वा–आहूय, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अज्ज सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसुइयसंमज्जिओवलित्तं' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव अद्य सविशेषं–विशेषरीत्या बाह्यां–बहिर्भवाम् उपस्थानशालाम्–गन्धोदकसिक्तशुचिकसम्मार्जितोपलिप्ताम्–गन्धोदकेन सिक्ता, शुचिका–पवित्रिता, संमार्जिता–कचवरापनयनेन संशोधिता, उपलिप्ता गोमयादिना या सा तथाविधाम्, 'सुगंधवरपंचवन्नपुफ्फोवयारकलियं, सुगन्धवरपञ्चवर्णपुष्पोपचारकलिताम्–सुगन्धेषु

'तएण' से बले राया' इत्यादि।

टीकार्थ–'तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी, खिप्पामेव भो! देवाणुप्पिया! अज्ज सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाण सालं गंधोदयसित्तसुइयसंमज्जिओवलित्तं सुगंधवरपंचवण्णपुप्फोवयारकलियं' इसके बाद उस बल राजा ने कौटुम्बिक–आज्ञाकारी पुरुषों को बुलाया–बुला कर के उनसे ऐसा कहा–हे देवानुप्रिय! तुमलोग शीघ्र ही आज विशेषरीति से बाहर की उपस्थानशाला को गन्धोदक (सुगंधित जल से सिक्त करो,–सींचो, कचरा वगैरह निकाल कर उसे साफ करो, गोबर आदि से लीप कर उसे स्वच्छ अच्छी करो. सुगंधो में उत्तम पांच वर्णों के पुष्पों की सजावट से उसे सजाओ 'कालागुरुपवरकुंदरुक्क

"तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ" ઇત્યાદિ–

ટીકાર્થ–"तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी खिप्पामेव, भो देवाणुप्पिया! अज्ज सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसुइयसमज्जिओवलित्तं सुगंधवरपचवण्णपुप्फोवयारकलियं" ત્યાર બાદ બલ રાજાએ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને (આજ્ઞાકારી સેવકોને) બોલાવ્યા અને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ–હે દેવાનુપ્રિયો ? તમે બની શકે એટલી ત્વરાથી, આજે બહારની ઉપસ્થાનશાલામા (દીવાનખાનાને) વિશિષ્ટ પ્રકારે ગંધોદક છંટાવો. તેમાંથી કચરો વગેરે કઢાવીને તેને વાળીઝૂડીને સાફ કરાવો, તેને છાણુ આદિ વડે લીંપીગૂંપીને સુંદર બનાવો, ઉત્તમ સુગંધયુક્ત પાંચે વર્ણનાં

वराणि—श्रेष्ठानि पञ्चवर्णानि च यानि पुष्पाणि तेषामुपचारेण—रचनया विन्यासेने-त्यर्थः कलितां—युक्ताम्, 'कालागुरुपवरकुंदरुक्क जाव गंधवट्टिभूयं करेह य करावेह य' कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्क यावत्—तुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्भूताभिरामाम्, सुगन्धवरगन्धिताम्, गन्धवर्तिभूताम् सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पाम्, कुरुत च, कारयत च, 'करेत्ता, करावेत्ता, सीहासणं रएह, रयावेत्ता ममेतं जाव पच्चप्पिणह' पूर्वोक्तस्वरूपाम् उपस्थापनशालाम् कृत्वा, कारयित्वा, सिंहासनं रचयत—उपस्थापयत, रचयित्वा—उपस्थाप्य मम—एतां—पूर्वोक्तां यावत्—आज्ञप्तिम्—आज्ञाम्, प्रत्यर्पयत, ममाऽऽज्ञानुसारं कार्यं विधाय आज्ञां परावर्तयत, 'तएणं ते कोडुंबिय जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं जाव—पच्चप्पिणंति' ततः खलु ते कौटुम्बिक यावत् पुरुषाः एतां—पूर्वोक्ताम् आज्ञप्तिकाम्—आज्ञां प्रतिश्रुत्य, क्षिप्रमेव सविशेषम्—विशेषरीत्या बाह्यां बहिः स्थिताम्

जाव गंधवट्टिभूयं करेह य, कारवेह य' कालागुरु, पवरकुन्दरुष्क यावत् तुरुष्क इनकी धूप से महकती हुई गन्ध से सुन्दर करो, सौरभ्यातिशय से उसे गंधद्रव्य की एक गोली जैसी बनाओ एवं बनवाओ 'सीहासणं रएह' एक सिंहासन वहां बिछाओ, 'रयावेत्ता ममेत्तं जाव पच्चप्पिणह' बिछाकर फिर हमें "मेरी इच्छानुसार सब काम बन गया है" इसकी खबर दो 'तएण ते कोडुंबिय जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं जाव पच्चप्पिणंति' इस प्रकार से बल राजा के द्वारा कहे गये वचनों को सुनकर वे कौटुम्बिक वहां से शीघ्र ही बाहर की उपस्थान शालामें आये और उसे विशेष रूप से कहे अनुसार गंधजल से सिक्त कर दिया, कूडा कचरा वगैरह दूर कर

पुष्पोथी तेनी सजावट करावो. "कालागुरुपवरकुंदरुक्क जाव गंधवट्टिभूयं करेह य, कारवेह य" काळा अगरु, उत्तम कुन्दरुप, लोबान आदि धूप वडे तेने एवो तो सुगंधयुक्त बनावो के जाणे के ते तेना मघमघाटथी सुगंधनी गुटिका जेवो बनी जाय आ प्रमाणे करी करावीने "सीहासणं रएह" त्यां एक सिंहासन गोठवो. "रयावेत्ता ममेत्तं जाव पच्चप्पिणह" सिंहासन गोठवीने "मारी आज्ञानुसार बधी तैयारी थइ गयानी खबर मने पहोंचाडो "तएणं ते कोडुंबिय जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं जाव पच्चप्पिणंति" बलराजानी आ प्रकारनी आज्ञा सांभळीने ते आज्ञाकारी सेवको तुरत ज बहारनी उपस्थानशाळामां आव्या, तेमणे ते उपस्थानशाळामां विशेषरूपे सुगंधयुक्त जळ छांटयुं, कचरो वगेरे साफ कर्यो अने छाणु आदि

उपस्थानशालाम् यावत्-गन्धोदकसिक्तशुचिकसमार्जितोपलिप्ताम्, सुगन्धवरपञ्च-वर्णपुष्पोचारकलिताम्, कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूता भिरामाम्, सुगन्धवरगन्धिताम्, गन्धवर्तिभूतां कृत्वा, कारयित्वा च बलस्य राज्ञः पूर्वोक्ताम् आज्ञप्तिकाम् प्रत्यर्पयन्ति, 'तएण से बले राया पच्चूसकालसमयंसि सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता, पायपीढाओ पच्चोरुहइ' ततः खलु स बलो राजा प्रत्यूषकालसमये प्रातःकाले शयनीयात्-शय्यातः अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय, पाद-पीठात् लघुचतुष्कात्, प्रत्यवरोहति-प्रत्यवतरति, 'पच्चोरुहित्ता, जेणेव अट्टणसाला, तेणेव उवागच्छइ, अट्टणसालं अणुपविसइ' पादपीठात् प्रत्यवरुह्य-अवतीर्य, यत्रैव अट्टनशाला-व्यायामशाला आसीत् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य अट्टनशालाम्-व्यायामशालाम् अनुप्रविशति, 'जहा उववाइए, तहेव अट्टणसाला तहेव मज्जणघरे

स्वच्छ किया और गोबर से लीपकर शुद्ध किया फिर कालागुरु, उत्तम कुन्दुरुष्क, तुरुष्क की धूपसे उसे महकती हुई बनाई, उसमें से निकलती हुई गंध से वह ऐसी जचने लगी कि मानों यह उपस्थानशाला एक गंधद्रव्य की सुगंधित गोली है। फिर बलराजा के पास 'आप की आज्ञा के अनुसार सब कार्य हो चुका है" ऐसी खबर भेज दी 'तएणं से बले राया पच्चूसकालसमयंसि सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ' इसके बाद वे राजा प्रातः काल होने पर अपनी शय्या से ऊठे और पादपीठपर पैर रखकर उससे नीचे उतरे 'पच्चोरुहित्ता जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ' नीचे उतर कर वे जहां व्यायाम शाला थी वहां पर गये वहां जाकर वे उसमें प्रविष्ट हुए 'जहा उववाइए तहेव अट्टणसाला तहेव मज्जणघरे जाव ससिव्व

વડે લીંપીગૂપીને તેને શુદ્ધ કરી ત્યાર બાદ કાલા અગરુ, ઉત્તમ કંદ્રૂપ અને લોબાન આદિ ધૂપથી તેને એવી મઘમઘતી કરી દીધી કે તેમાંથી નીકળતી મહેકને લીધે તે ઉપસ્થાનશાલા સુગંધિત દ્રવ્યની એક ગુટિકા જેવી બની ગઈ. ત્યાર બાદ તેઓએ બલરાજાની પાસે આવીને તેમને કહ્યું-" હે રાજન્! આપની આજ્ઞાનુસાર બધી તૈયારી થઇ ગઇ છે." "तएणं से बले राया पच्चूस-कालसमयंसि सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ" ત્યાર બાદ પ્રાતઃકાળ થતાં તે રાજા પોતાની શય્યા પરથી ઉઠયો. ઉઠીને પાદપીઠ પર (પગ મૂકવાના બાજોઠ પર) પગ મૂકીને પોતાના પલંગ પરથી નીચે ઉતર્યો. "पच्चोरुहित्ता जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ" ત્યાર બાદ જ્યાં પોતાની વ્યાયામશાળા હતી, તે તરફ ગયો. ત્યાં જઈને તેણે તે વ્યાયામશા-ળામાં પ્રવેશ કર્યો. "जहा उववाइए तहेव अट्टणसाला तहेव मज्जणघरे जाव

जाव ससिव्व पियदंसणे नरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ' यथा औपपातिक सूत्रपूर्वार्धे अष्टचत्वारिंशत्तमे सूत्रे अट्टनशालावर्णनं मज्जनगृहवर्णनंच प्रतिपादितं तथैवात्रापि अट्टनशाला, तथैव मज्जनगृहंच प्रतिपत्तव्यम्, यावत् तत्र अनेकव्यायामयोग्यावलानव्यामर्दनमल्लयुद्धकरणैः-इत्यादि, तत्र अनेकानि व्यायामार्थं यानि योग्यादीनि तानि तथाविधैरित्यर्थः, तत्र योग्या-गुणनिका, वल्गनम्-उल्ललनम्, व्यामर्दनम्-परस्परमङ्गमोटनम्, इत्यादिरीत्या व्यायामशालाव्यतिकरः प्रतिपादितः, मज्जनगृहव्यतिकरस्तु-यत्रैव मज्जनगृहम् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य मज्जनगृहम् अनुप्रविशति, समन्ततो जालकाभिरमणीये विचित्रमणिरत्नकुट्टिमतले, रमणीये स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखनिषण्णः,

पियदंसणे नरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ' जिस प्रकार से औपपातिक सूत्र के पूर्वार्ध में ४८ वें सूत्र में अट्टनशाला-व्यायामशाला का वर्णन आया है और स्नानगृह का वर्णन आया है-उसी प्रकार से यहां पर भी इन दोनों का वर्णन जानना चाहिये यावत्-"तत्र अनेक व्यायामयोग्यावलानव्यामर्दनमल्लयुद्धकरणे" इत्यादि तात्पर्य यह है कि वहां अनेक व्यायामयोग्य आदिकों से उसने व्यायाम किया योग्या शब्द का अर्थ गुणनिका, वलान शब्दका अर्थ उल्लन-दोड़ना, और व्यामर्दन का अर्थ परस्पर में अङ्गों को भी .ना है इत्यादि रीति से व्यायाम का वर्णन वहां कहा गया है। तथा मज्जनगृहका वर्णन भी वहीं पर किया गया है। इस प्रकार वे बल राजा व्यायाम शाला से निकलकर स्नानगृह की ओर गये और जाकर उसमें प्रविष्ट हुए' स्नानगृह का वर्णन "समन्ततो जालकाभिरमणीये, विचित्रमणिरत्न-

ससिव्व पियदंसणे नरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ" ઔપપાતિક સૂત્રના પૂર્વાર્ધના ૪૮માં સૂત્રમાં વ્યાયામશાળા અને સ્નાનગૃહનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ વર્ણન બલરાજાની વ્યાયામશાળા અને તેમના સ્નાનગૃહ વિષે અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ "तत्र अनेक व्यायामयोग्यावलानव्यामर्दनमल्लयुद्धकरणैः" વ્યાયામનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે-વ્યાયામશાળામાં જઈને તેણે વ્યાયામના અનેક દાવ કર્યા, દોડવાની તથા મલ્લો સાથે કુસ્તી કરવાની કસરત આદિ કર્યા. "યોગ્યા" એટલે ગુણનિકા, "વલાન" એટલે દોડવું અને "વ્યામર્દન" એક બીજાની સાથે અંગોને ભીડાવવા રૂપ કુસ્તી.

વ્યાયામશાળામાંથી નીકળીને તે સ્નાનગૃહમાં આવ્યા ઔપપાતિક સૂત્રમાં સ્નાનગૃહનું આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે-"समन्ततो जालकाभिरमणीये, विचित्रम

इत्यादिरीत्या प्रतिपादितः, शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः, मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति, 'पडिनिक्खमित्ता, जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयइ' प्रतिनिष्क्रम्य-मज्जनगृहात् निर्गत्य, यत्रैव बाह्या बहिःस्थिता उपस्थानशाला आसीत्, तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरे-श्रेष्ठसिंहासने पौरस्त्याभिमुखो निषीदति-उपविशति, 'निसीइत्ता अप्पणो उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अट्ठभद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं, सिद्धत्थगकयमंगलोवयाराइं रयावेइ' निषद्य-उपविश्य आत्मनः-स्वस्य, उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे-ईशाणकोणे अष्टौ भद्रासनानि-उत्तमासनानि श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतानि-शुक्लवस्त्राच्छादितानि, सिद्धार्थककृतमङ्गलोपचाराणि सिद्धार्थकैः सर्षपपद-

---

कुट्टिमतले, रमणीये, स्नानमंडपे, नानामणिरत्नभक्तिचित्रे, स्नानपीठे सुखनिषण्णः" इत्यादिरीति से कहा गया है। चारों ओर गवाक्षों से रमणीय चित्रविचित्र मणियों से सचित्र तलवाला सुंदर ऐसा तथा अनेक प्रकार के मणिरत्नों की वेलों से सचित्र स्नानपीठ पर सुखपूर्वक बैठ कर स्नान किया और स्नानकरके बद्दलसे जैसे चंद्रमा बाहर निकले वैसे ही बलराजा स्नानगृहसे बाहर निकला अर्थात् चंद्रमा के तुल्य है प्यारा दर्शन जिनका ऐसे वे बल राजा उस स्नानगृह से बाहरनिकले 'पडिनिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ' बाहर निकल कर फिर वे बाहर की उपस्थानशाला में आये 'उवागच्छित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयइ' वहां आकर वे पूर्वदिशा की तरफ मुँहकर के सिंहासन पर बैठ गये 'निसीइत्ता अप्पणो उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अट्ठभद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं सिद्धत्थगकयमंगलोवयाराइं रयावेइ' बैठकर फिर उन्हों ने अपने से ईशानकोने में आठ भद्रासनों को जो कि सफेदवस्त्र से ढंके हुए थे तथा सिद्धार्थक-

---

णिरत्नकुट्टिमतले, रमणीये, स्नानमंडपे, नानामणिरत्नभक्तिचित्रे, स्नानपीठे सुखनिषण्णः" સ્નાન કરીને, ચન્દ્રના જેવું જેનું પ્રિય દર્શન છે એવો બલરાજા સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ" ત્યાંથી નીકળીને તે પોતાની બાહ્ય ઉપસ્થાન શાલામાં આવ્યો. "उवागच्छित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयइ" ત્યાં આવીને તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખીને, પહેલેથી જ ત્યાં ગોઠવેલા ઉત્તમ સિંહાસન પર બેસી ગયો. "निसीइत्ता अप्पणो उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अट्ठभद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं सिद्धत्थगकयमंगलोवयाराइं रयावेइ" સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈને તેણે પોતાની ઇશાન દિશામાં આઠ ભદ્રાસનો ગોઠવ્યાં તે ભદ્રાસનો સફેદ

वाद्यैः कृतो मङ्गलोपचारः येषु तानि, रचयति-सज्जयति 'रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते णाणामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जं' रचयित्वा-भद्रासनानि स्थापयित्वा सज्जयित्वेत्यर्थः आत्मनः-स्वस्य अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिप्रत्यासन्ने, नानामणिरत्नमण्डिताम्-विविधमणिरत्नभूषिताम्, अत एव अधिकप्रेक्षणीयाम्-अत्यन्तदर्शनीयाम्, 'महग्घवरपट्टणुग्गयं, सण्हपट्टबहुभत्तिसयचित्तित्ताणं' महार्घवरपत्तनोद्गताम्-महार्घा-बहुमूल्यका चासौ वरपत्तनोद्गताचेति, उत्तमनगरनिष्पादिता-श्रेष्ठवस्त्रोत्पत्तिस्थानसम्भवेत्यर्थः ताम्, अथवा-महार्घा चासौ वरपट्टनात्-प्रधानवेष्टनकात् उद्गता-निर्गता या सा ताम्, श्लक्ष्णपट्टबहुभक्तिशतचित्रितानाम् श्लक्ष्णपट्टः-चिक्कणसूत्रमयः बहुभक्तिशतचित्रः-अनेकविच्छित्तिशतचित्रयुक्तः तानः-तानको यस्यां सा तथाविधाम्, 'ईहामियउसभजावभत्तिचित्तं अब्भिंतरियं जवणियं अंछावेइ' ईहामृगऋषभ यावत्-नर-तुरग-मकर-विहग-व्याल-किन्नर-रुरु-शरभ-चमर-कुञ्जर-वनल-

सरसों से जिन पर मङ्गलोपचार किया गया है स्थापितकरवाया 'रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते णाणामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जं' स्थापित एवं सज्जित करवाकर फिर उसने अपने से न अधिक दूर और न अधिक पास ऐसे उचित स्थान पर अनेक मणियों एवं रत्नों से मण्डित, बड़ा सुहावना लगनेवाला 'महग्घवरपट्टणुग्गयं, सण्हपट्ट बहुभत्तिसयचित्तिताणं' वेश बहुमूल्य वस्त्र का बना हुआ, उत्तम उत्तम वस्त्र जहां बनाये जाते हैं-ऐसे स्थान पर विशेष मूल्य देकर बनवाया हुआ, सूक्ष्म-बारीक सूत्र के सैकड़ों प्रकार की कारीगरीयुक्त विचित्र तानवाले 'ईहामिय उसभ जाव भत्तिचित्त' ईहामृग एवं बैल के चित्रों से सुसज्जित 'अब्भिंतरियं जवणियं अंछावेइ' ऐसे अन्दर के पड़दा को

વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત હતાં અને સિદ્ધાર્થક (સરસવ) વડે તેમના ઉપર મંગલોપચાર કરેલ હતો. "रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते णाणामणिरयणमंडियं अहिय पेच्छणिज्जं" ત્યાર બાદ તેણે પોતાનાથી ન અધિક દૂર અને ન અધિક પાસે એવાં સ્થાને અનેક મણિઓ અને રત્નોથી મંડિત, દેખાવમાં ઘણોજ સુંદર "महग्घवरपट्टणुग्गयं, सण्हपट्टबहुभत्तिसयचित्तिताणं" અતિશય કીમતી વસ્ત્રમાંથી બનાવેલો, જ્યાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્ત્રો બને છે એવી જગ્યાએ વિશેષ મૂલ્ય આપીને ખાસ તૈયાર કરાવેલો, સૂક્ષ્મ તારની (દોરાની) સેંકડો પ્રકારની અનોખી કારીગરીવાળો, "ईहामियउसभ जाव भत्तिचित्तं" ઈહામૃગ, વૃષભ આદિનાં ચિત્રોથી શોભાયમાન, "अब्भिंतरियं अंछावेइ" એવા અંદરના પર્દાને તેણે ત્યાં તણાવ્યો. અહીં "यावत्" પદથી "નર, તુરગ,

ता-पद्मलताभक्तिचित्राम्-तत्र ईहामृगाः-वृकाः, ऋषभाः-वृषभाः, नरतुरग-मकरविहगास्तु प्रसिद्धा एव, व्यालाः-श्वापदसर्पाः, किन्नराः-व्यन्तरविशेषाः, रुरवः-मृगविशेषाः, शरभाः-आरण्याः अष्टापदवाच्याः पशवः, चमराः-आटव्याः गावः, कुञ्जराः-हस्तिनः, वनलताः-अशोकादिलताः, पद्मलताः-कमलिन्यः, एतासां या भक्तयो-विच्छित्तयो रचना स्ताभि श्चित्रा या सा तथाविधाम्, अभ्यन्तराम्-अन्तःस्थितां यवनिकाम् आकर्षयति-पातयति, 'अंछावेत्ता नाणामणिरयणभत्तिचित्ते' आकृष्य-यवनिकां पातयित्वा नानामणिरत्नभक्तिचित्रम्-नानामणिरत्नानां भक्तिभिः रचनाभि र्विच्छित्तिभि र्युक्तानि चित्राणि यत्र तत्, वक्ष्यमाणभद्रासनस्य विशेषणमेतत्, 'अत्थरयमउयमसूरगोत्थगं' आस्तरकमृदुकमसूरकावस्तृतम्-

उसने तनवाया यहां यावत् शब्द से " नर, तुरग, मकर, विहग, व्याल, किन्नर, रुरु, शरभ चमर, कुंजर, वनलता, पद्मलता ' इन सब का ग्रहण हुआ है। ईहामृग एक जात के जंगली जानवर का नाम है-जिसे वृक-भेडिया कहते हैं। ऋषभ नाम बैल का है। व्याल नाम सर्प का है। किन्नर नाम-व्यन्तर विशेष देव का है, रुरु नाममृगविशेषका है, शरभ नाम-अष्टापद का है, चमर नाम-चमरी गायका है. कुंजर नाम-हाथी का है, वनलता नाम-अशोकादिलताओं का है और पद्मलता-कमलिनी का नाम है इन सब के चित्र उस पड़दे पर अंकित किये हुए थे. 'अंछावेत्ता नाणामणिरयणभत्तिचित्ते' परदा तनवाकर फिर उसने उसके भीतर एक भद्रासन रखवाया वह भद्रासन अनेक प्रकार के मणि-रत्नों से युक्त था 'अत्थरयमउयमसूरगोत्थगं' इस पर कोमल गादी और तकिया बिछाये गये थे भद्रासन पर जो वस्त्र बिछाया गया

મકર, વિહગ, વ્યાલ, કિન્નર, રુરુ, શરભ, ચમર, કુંજર, વનલતા અને પદ્મલતાનાં ચિત્રો ગ્રહણ કરવાના છે. એક જાતના જંગલી જાનવરનું નામ ઇહામૃગ (વરુ) છે ઋષભ એટલે બળદ, વ્યાલ એટલે સર્પ કિન્નર એટલે એક પ્રકારના વ્યન્તરવિશેષ દેવ, 'રુરુ' એક પ્રકારના મૃગવિશેષને કહે છે, શરભ એટલે અષ્ટાપદ નામનુ જાનવર, ચમર એટલે ચમરી ગાય, કુંજર એટલે હાથી, અશોકાદિ લતાઓને વનલતા કહે છે, અને કમલિનીને પદ્મલતા કહે છે. આં બધાં ચિત્રો તે પર્દા પર દોરેલાં હતાં. "अंछावेत्ता नाणामणिरयणभत्तिचित्ते" પર્દો તણાવ્યા બાદ તેણે તે પર્દાની પાછળ એક સુંદર ભદ્રાસન ગોઠવ્યુ. તે ભદ્રાસન અનેક મણિ અને રત્નોથી મંડિત ચિત્રોથી યુક્ત હતું. "अत्थरयमउयमसूरगोत्थगं" તેના ઉપર કોમલ ગાદી અને તકિયો બિછા-

आस्तरकेण—आस्तरविशेषेण, मृदुकमसूरकेण—गोलाकारलघूपधानेन अवस्तृतम्—आच्छादितं यत्तत्तथा, 'सेयवत्थपच्चुत्थुयं' श्वेतवस्त्रप्रत्यवस्तृतम्—शुक्लप्रावरणपटाच्छादितम्, 'अंगसुहफासुयं, सुमउयं, पभावईए देवीए भद्दासणं रयावेई' अङ्गसुखस्पर्शम् अङ्गसुखः—शरीरसुखहेतुः स्पर्शो यस्य तत्, अङ्गसुखजनकस्पर्शयुक्तम्, सुमृदुकम्—अत्यन्तकोमलम्, भद्रासनं प्रभावत्यै देव्यै रचयति—सज्जयति 'रयावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी'—रचयित्वा—भद्रासनं प्रभावत्याः उपवेशनार्थं सज्जयित्वा, कौटुम्बिकपुरुषान्—आज्ञाकारिसेवकान् शब्दयति आह्वयति, शब्दयित्वा—कौटुम्बिकपुरुषान् आहूय, एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठंग महानिमित्तसुत्तत्थधारए, विविहसत्थकुसले सुविणलक्खणपाढए सद्दावेह' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव—शीघ्रातिशीघ्रमेव अष्टाङ्गमहानिमित्तसूत्रार्थधारकान्—अष्टाङ्गम्—अष्टावयवम् यत् महानिमित्तम्—

था उसका नाम आस्तरक है तथा गोल आकार वाली जो छोटी तकिया होती है उस का नाम मसूरक है। 'सेयवत्थपच्चुत्थुयं', गादी के ऊपर जो वस्त्र बिछाया गया था वह बिलकुल सफेद था 'अंगसुहफासुयं, सुमउयं, पभावईए देवीए भद्दासणं रयावेइ' इस भद्रासन का स्पर्श शरीर को सुखकारक था, क्यों कि यह अत्यन्त कोमल था, इस प्रकार के विशेषणों वाले भद्रासन प्रभावती देवी को बैठने के लिये बिछवाकर 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' फिर उसने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया—'सद्दावित्ता एवंवयासी' बुलाकर ऐसा कहा—'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठंगमहानिमित्तसुत्तत्थधारए, विविहसत्थकुसले, सुविणलक्खणपाढए सद्दावेह' हे देवानुप्रियो! तुम लोग शीघ्र ही

દેલા હતાં તે ભદ્રાસન પર જે સુંદર વસ્ત્ર બિછાવવામાં આવ્યું હતું તેનું નામ આસ્તરક (ચાદર) આપવામાં આવેલ છે. વળી તેના પર ગોળ આકારની મસૂરક (નાના તકિયા જેવું) પણ ગોઠવેલી હતી. "सेयवत्थ पच्चुत्थुयं" ગાદિના ઉપર જે વસ્ત્ર બિછાવવામાં આવ્યું હતું તે બિલકુલ સફેદ હતું. "अगसुहफासुयं, पभावईए देवीए भद्दासणं रयावेइ" આ ભદ્રાસનનો સ્પર્શ શરીરને સુખકારી હતો, કારણ કે તેના ઉપર અત્યંત કોમલ ગાદી બિછાવેલી હતી. આ પ્રકારનું ભદ્રાસન પ્રભાવતી દેવી માટે ગોઠવાવીને તેણે "कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ" પોતાના આજ્ઞાકારી સેવકોને બોલાવ્યા "सद्दावित्ता एवं वयासी" અને તેણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું—"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठंग महानिमित्तसुत्तत्थधारए, विविहसत्थकुसले, सुविणलक्खणपाढए सद्दावेह"

परोक्षार्थप्रतिपत्तिकारकं महाशास्त्रम्, तस्य सूत्रार्थौ ये धारयन्ति हृदये-अवधारयन्ति तान्, अष्टनिमित्ताङ्गानि १-दिव्यम् २-औत्पातः ३-आन्तरिक्षम् ४-भौमंच ५-आङ्गम् ६-सरः ७-लक्षणम् ८-व्यञ्जनञ्च त्रिविधं पुनरेकैकम्। तथाविधशास्त्रकुशलान्-अनेकशास्त्रकुशलान्, स्वप्नलक्षणपाठकान्-स्वप्नलक्षणज्ञापकान् शब्दयत-आह्वयत। 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता बलस्स रन्नो अंतियाओ पडिनिक्खमइ' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः-आज्ञाकारिणो यावत्-बलस्य राज्ञ स्ताम् आज्ञाप्तिकां प्रतिश्रुत्य बलस्य-राज्ञोऽन्तिकात्-समीपात् प्रतिनिष्क्राम्यन्ति-निर्गच्छन्ति, 'पडिनिक्खमित्ता, सिग्घं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणपुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव तेसिं सुविणलक्खणपाढगाणं गिहाइं, तेणेव उवागच्छंति' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य शीघ्रं, त्वरितं, चपलं, चण्डम्, वेगितम्-

---

अष्टाङ्गमहानिमित्त के-आठ प्रकार के परोक्षार्थ की प्रतिपत्ति कराने वाला महास्वप्नशास्त्र के-सूत्र एवं अर्थ को हृदय में धारण करने वाले तथा अनेक शास्त्रों में कुशल ऐसे स्वप्नलक्षण के जानने वालों को बुला लाओ। अष्ट निमित्ताङ्ग इस प्रकार से हैं-दिव्य १, औत्पात २, आन्तरिक्ष ३, भौम ४, आङ्ग ५, सर ६, लक्षण ७, और व्यञ्जन ८, इनमें एक एक के मूल अर्थ और तदुभय इस प्रकार से तीन तीन भेद और हैं। 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता बलस्स रन्नो अंतियाओ पडिनिक्खमइ' इस प्रकार की बल राजा की उस आज्ञा को स्वीकार करके वे आज्ञाकारी पुरुष बल राजा के पास से चले आये 'पडिनिक्खमित्ता सिग्घं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सुविणलक्खणपाढगाणं गिहाइं, तेणेव उवागच्छंति' चले आकर वे शीघ्र ही त्वरापूर्वक, चपलतापूर्वक

હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે ઘણી જ ઝડપથી અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના-આઠ પ્રકારના પરોક્ષાર્થનો નિર્ણય કરાવનાર મહાશાસ્ત્રોના-સૂત્ર અને અર્થને હૃદયમાં ધારણ કરનારા તથા અનેક શાસ્ત્રોમાં નિપુણ એવાં સ્વપ્નલક્ષણને જાણનારા સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવી લાવો. અષ્ટનિમિત્તાંગ આ પ્રમાણે છે-(૧) દિવ્ય, (૨) ઔત્પાત, (૩) આન્તરિક્ષ, (૪) ભૌમ, (૫) આંગ (૬) સર, (૭) લક્ષણ અને (૮) વ્યંજન. તે પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. "तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता बलस्स रन्नो अंतियाओ पडिनिक्खमइ"। રાજાની આ પ્રકારની આજ્ઞાને માથે ચડાવીને તે આજ્ઞાકારી પુરુષો બલરાજાની પાસેથી ચાલી નીકળ્યા. "पडिनिक्खमित्ता सिग्घ तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सुविणलक्खणपाढगाणं गिहाइं, तेणेव उवागच्छंति" ત્યાંથી

अत्यन्तवेगपूर्वकम् हस्तिनापुरं नगरमाश्रित्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, यत्रैव तेषां स्वप्नलक्षणपाठकानाम् गृहाणि आसन्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति' उपागत्य तान् स्वप्नलक्षणपाठकान्-स्वप्नस्वरूप-फलज्ञापकान् शब्दयन्ति, आहूवयन्ति, 'तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्टतुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा' ततः खलु ते स्वप्नलक्षणपाठकाः बलस्य राज्ञः कौटुम्बिकपुरुषैः शब्दयिताः-आहूताः, सन्तः, हृष्टतुष्टाः स्नाताः कृतयावत् बलिकर्माणः दत्तवायसाधन्नभागाः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीराः 'सिद्धत्थगहरियालिया-कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो निग्गच्छंति' सिद्धार्थक-हरितालिकाकृत-

और अत्यन्तवेगपूर्वक हस्तिनापुर नगर के बीचों बीच से होकर वहां पर गये कि जहां स्वप्नलक्षणपाठकों के घर थे। 'उवागच्छित्ता ते सुवि-णलक्खणपाढए सद्दावेंति' वहां जाकर उन्हों ने उन स्वप्नलक्षणपाठकों को बुलाया 'तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबियपुरि-सेहिं सद्दाविया समाणा हट्ट तुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा' इसके बाद स्वप्न के फल को बताने वाले वे स्वप्नलक्षण पाठक बलराजा के कौटुम्बिक पुरुषों द्वारा बुलाये जाने पर बडे ही आनन्दित हुए और संतुष्ट हुए उसी समय उन्हों ने स्नान किया वायसादिकों काक आदि को अन्न देने रूप बलिकर्म किया, कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किया, बहुमूल वाले थोडे से आभूषण पहिरे 'सिद्धत्थग हरिया-लिया कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो निग्गच्छंति'

નીકળીને તુરત જ ત્વરાપૂર્વક, ચપલતાપૂર્વક અને અત્યંત વેગપૂર્વક હસ્તિના-પુર નગરની વચ્ચો વચ્ચ થઈને, જ્યાં સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોનાં ઘર હતાં, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. "उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति" ત્યાં જઈને તેમણે તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને બોલાવ્યા-એટલે કે તેમણે તેમને રાજાની આજ્ઞા કહી સંભળાવી "तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबि-यपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ट तुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा" પોતાના આજ્ઞા-કારી સેવકો દ્વારા બલરાજાએ જેમને બોલાવ્યા હતા, એવાં તે સ્વપ્નલક્ષણ-પાઠકો ઘણાંજ હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા એજ સમયે તેમણે સ્નાન કર્યું. ત્યાર બાદ વાયસાદિને અન્ન દેવારૂપ બલિકર્મ તેમણે કર્યું. ત્યાર બાદ મશના તિલક આદિ રૂપ કૌતુક મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિ પતાવીને તેમણે સુંદર વસ્ત્રો તથા બહુ જ મૂલ્યવાન અને વજનમાં હલકાં એવાં આભૂષણો પહેર્યાં. "सिद्धत्थगहरियालिया, कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो

मङ्गलमूर्द्धानः-सिद्धार्थकाः-सर्षपाः हरितालिका-दूर्वा तत्स्वरूपाणि तैर्वा कृतानि-स्थापितानि मङ्गलानि मूर्ध्नि-मस्तके ये एते तथाविधाः, स्वकेभ्यो स्वकेभ्यो निज-निजेभ्यो गृहेभ्यो निर्गच्छन्ति, 'निग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव बलस्स रन्नो भवणवरवडेंसए, तेणेव उवागच्छंति' स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यो निर्गत्य हस्तिनापुरं नगरमाश्रित्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, यत्रैव बलस्य राज्ञो भवनवरावतंसकः-उत्तमप्रासादः, आसीत्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसगपडिदुवारंसि एगओ मिलंति' उपागत्य भवनवरावतंसकप्रतिद्वारे एकतो मिलन्ति-एकत्री भवन्ति, 'एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति' एकतो मिलित्वा-संघीभूय, यत्रैव बाह्या उपस्थापनशाला आसीत् तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलरायं जएणं, विजएणं वद्धावेंति' उपागत्य करतलेन यावत-मस्तके शिरसावर्तम् अञ्जलिं कृत्वा, बलं राजान

अपने २ मस्तकों के ऊपर उन्हों ने सिद्धार्थक-सरसों से और हरितालिका-दूर्वा शिर पर धारण किया और अपने २ घरों से बाहर निकले 'निग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं नगरं मज्झंमज्झेणं जेणेव बलस्स रण्णो भवणवरवडेंसए तेणेव उवागच्छंति' बाहर निकलकर वे हस्तिनापुर नगर के बीचों बीच से होकर जहां बल राजा का श्रेष्ठ राजमहल था वहां पर आये 'उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसग पडिदुवारंसि एगओ मिलंति' वहां आकर वे सब के सब उसश्रेष्ठ राजमहल के दरवाजे पर एकत्रित हुए 'एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति' इकट्ठे होकर फिर वे जहां पर बाह्य उपस्थान शाला थी वहां पर आये 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलं-रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति' वहां आकर के उन्हों ने दोनों हाथ जोड़कर बलराजा को नमस्कार करते हुए जय विजय शब्दों से बधाया

निग्च्छंति" त्यार બાદ તેમણે પોત પોતાના મસ્તક પર સરસવ અને હરિતાલિકા (દૂર્વા) વડે મંગલોપચાર કર્યો, પછી તેઓ બલરાજાના ઉત્તમ મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યા. "उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसगपडिदुवारंसि एगओ मिलंति" ત્યાં આવીને તેઓ બધાં રાજાના તે ઉત્તમ મહેલના દરવાજા પાસે ભેગા થયા. "एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति" ભેગા થઈને તેઓ રાજાની બહારની ઉપસ્થાનશાળામાં આવ્યા. "उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति" ત્યાં આવીને તેમણે બન્ને હાથ જોડીને રાજાને નમસ્કાર કર્યો અને "તમારો જય હો, તમારો વિજય હો" એવા શબ્દોથી તેમણે રાજાને વધાવ્યો. "तएणं सुवि-

अत्यन्तवेगपूर्वकम् हस्तिनापुरं नगरमाश्रित्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, यत्रैव तेषां स्वप्नलक्षणपाठकानाम् गृहाणि आसन्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति' उपागत्य तान् स्वप्नलक्षणपाठकान्-स्वप्नस्वरूप-फलज्ञापकान् शब्दयन्ति, आहूवयन्ति, 'तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्टतुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा' ततः खलु ते स्वप्नलक्षणपाठकाः बलस्य राज्ञः कौटुम्बिकपुरुषैः शब्दयिताः-आहूताः, सन्तः, हृष्टतुष्टाः स्नाताः कृतयावत् बलिकर्माणः दत्तवायसाधन्नभागाः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीराः 'सिद्धत्थगहरियालिया-कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो निग्गच्छंति' सिद्धार्थक-हरितालिकाकृत-

---

और अत्यन्तवेगपूर्वक हस्तिनापुर नगर के बीचों बीच से होकर वहां पर गये कि जहां स्वप्नलक्षणपाठकों के घर थे। 'उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति' वहां जाकर उन्हों ने उन स्वप्नलक्षणपाठकों को बुलाया 'तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठ तुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा' इसके बाद स्वप्न के फल को बताने वाले वे स्वप्नलक्षण पाठक बलराजा के कौटुम्बिक पुरुषों द्वारा बुलाये जाने पर बडे ही आनन्दित हुए और संतुष्ट हुए उसी समय उन्हों ने स्नान किया वायसादिकों काक आदि को अन्न देने रूप बलिकर्म किया, कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किया, बहुमूल वाले थोडे से आभूषण पहिरे 'सिद्धत्थग हरिया-लिया कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो निग्गच्छंति'

નીકળીને તુરત જ ત્વરાપૂર્વક, ચપલતાપૂર્વક અને અત્યંત વેગપૂર્વક હસ્તિના-પુર નગરની વચ્ચે વચ્ચ થઈને, જ્યાં સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોનાં ઘર હતાં, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. "उवागच्छित्ता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेंति" ત્યાં જઈને તેમણે તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને બોલાવ્યા -એટલે કે તેમણે તેમને રાજાની આજ્ઞા કહી સંભળાવી "तएणं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो कोडुंबि-यपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठ तुट्ठ ण्हाया कय जाव सरीरा" પોતાના આજ્ઞા-કારી સેવકો દ્વારા બલરાજાએ જેમને બોલાવ્યા હતા, એવાં તે સ્વપ્નલક્ષણ-પાઠકો ઘણોજ હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા એજ સમયે તેમણે સ્નાન કર્યું. ત્યાર બાદ વાયસાદિને અન્ન દેવારૂપ બલિકર્મ તેમણે કર્યું. ત્યાર બાદ મશના તિલક આદિ રૂપ કૌતુક મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિ પતાવીને તેમણે સુંદર વસ્ત્રો તથા બહુ જ મૂલ્યવાન અને વજનમા હલકાં એવાં આભૂષણો પહેર્યાં. "सिद्धत्थगहरियालिया, कयमंगलमुद्धाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो

मङ्गलमूर्द्धानः-सिद्धार्थकाः-सर्षपाः हरितालिका-दूर्वा तत्स्वरूपाणि तैर्वा कृतानि-स्थापितानि मङ्गलानि मूर्ध्नि-मस्तके ये एते तथाविधाः, स्वकेभ्यो स्वकेभ्यो निज-निजेभ्यो गृहेभ्यो निर्गच्छन्ति, 'निग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव बलस्स रन्नो भवणवरवडेंसए, तेणेव उवागच्छंति' स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यो निर्गत्य हस्तिनापुरं नगरमाश्रित्य मध्यमध्येन-मध्यभागेन, यत्रैव बलस्य राज्ञो भवनवरावतंसकः-उत्तमप्रासादः, आसीत्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसगपडि दुवारंसि एगओ मिलंति' उपागत्य भवनवरावतंसकप्रतिद्वारे एकतो मिलन्ति-एकत्री भवन्ति, 'एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति' एकतो मिलित्वा-संघीभूय, यत्रैव बाह्या उपस्थापनशाला आसीत् तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलरायं जएणं, विजएणं वद्धावेंति' उपागत्य करतलेन यावत्-मस्तके शिरसावर्तम् अञ्जलिं कृत्वा, बलं राजान

अपने २ मस्तकों के ऊपर उन्होंने सिद्धार्थक-सरसों से और हरितालिका-दूर्वा शिर पर धारण किया और अपने २ घरों से बाहर निकले 'निग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं नगरं मज्झंमज्झेणं जेणेव बलस्स रण्णो भवणवरवडेंसए तेणेव उवागच्छंति' बाहर निक-लकर वे हस्तिनापुर नगर के बीचों बीच से होकर जहां बल राजा का श्रेष्ठ राजमहल था वहां पर आये 'उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसग पडि-दुवारंसि एगओ मिलंति' वहां आकर वे सब के सब उस श्रेष्ठ राज-महल के दरवाजे पर एकत्रित हुए 'एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति' इकट्ठे होकर फिर वे जहां पर बाह्य उपस्थान शाला थी वहां पर आये 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलं-रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति' वहां आकर के उन्हों ने दोनों हाथ जोड़कर बलराजा को नमस्कार करते हुए जय विजय शब्दों से बधाया

निग्च्छंति" त्यार બાદ તેમણે પોત પોતાના મસ્તક પર સરસવ અને હરિ તાલિકા (દૂર્વા) વડે મંગલોપચાર કર્યો, પછી તેઓ બલરાજાના ઉત્તમ મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યા. "उवागच्छित्ता भवणवरवडेंसगपडिदुवारंसि एगओ मिलंति" ત્યાં આવીને તેઓ બધાં રાજાના તે ઉત્તમ મહેલના દરવાજા પાસે ભેગા થયા. "एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवाग-च्छंति" ભેગા થઈને તેઓ રાજાની બહારની ઉપસ્થાનશાળામાં આવ્યા. "उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति" ત્યાં આવીને તેમણે બન્ને હાથ જોડીને રાજાને નમસ્કાર કર્યા અને "તમારો જય હો, તમારો વિજય હો" એવા શબ્દોથી તેમણે રાજાને વધાવ્યો. "तएणं सुवि-

जयेन, विजयेन वर्द्धयन्ति। 'तएणं सुविणलक्खणपाढगा बलेणं रन्ना वंदिय पूइय-सक्कारियसंमाणिया समाणा, पत्तेयं पत्तेयं पुव्वन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति' ततः खलु स्वप्नलक्षणपाठकाः बलेन राज्ञा वन्दितपूजितसत्कारितसम्मानिताः सन्तः प्रत्येकं प्रत्येकं पूर्वन्यस्तेषु-पूर्वकालादेव स्थापितेषु, भद्रासनेषु निषीदन्ति-उपविशन्ति 'तएणं से बले राया पभावइं देविं जवणियंतरियं ठावेइ' ततः खलु स बलो राजा प्रभावतीं देवीं यवनिकान्तरितां-यवनिकाभ्यन्तरे स्थापयति-उपवेशयति 'ठावेत्ता पुप्फफलपडिपुन्नहत्थे परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं वयासी'-स्थापयित्वा-पुष्पफलपरिपूर्णहस्तः परेण-अतिशयेन विनयेन तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्-'एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावती देवी, अज्ज तंसि तारिसगंसि वासघरंसि जाव सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा' हे देवानुप्रियाः! एवं खलु निश्चयेन प्रभावती देवी, अद्य तस्मिन्

'तएणं सुविणलक्खणपाढगा बलेणं रन्ना वंदिय पूइयसक्कारिय संमाणिया समाणा पत्तेयं पत्तेयं पुव्वन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति' इसके बाद बलराजा ने उन्हें नमस्कार किया, उनका आदर किया उनका सत्कार किया, सन्मान किया, बादमें वे सब पहिले से रखे हुए उन भद्रासनों पर बैठ गये 'तएणं से बले राया पभावइं देविं जवणियंतरियं ठावेइ' उनके बैठ जानेपर बलराजा ने प्रभावती देवी को परदा के भीतर बैठाया। 'ठावेत्ता पुप्फफलपडिपुन्नहत्थे-परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं वयासी' भीतर बैठाकर फिर बल राजा ने कि जिसका हाथ पुष्प और फलों से पूर्ण-भरा हुआ है बड़ी विनयपूर्वक स्वप्नलक्षणपाठकों से इस प्रकार कहा-पूछा-'एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई देवी अज्ज तंसि तारिसगंसि वासघरंसि जाव सीहं सुविणे

णलक्खणपाढगा बलेणं रन्ना वंदिय पूइय सक्कारिय संमाणिय समाणा पत्तेयं पत्तेयं पुवन्नत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति" त्यार बाद बलराजाએ तेमने नमस्कार कर्या, तेमनो आदर कर्यो, तेमनो सत्कार कर्यो अने तेमनुं सन्मान कर्युं. त्यार बाद तेओ बधां आगळथी गोठवेलां भद्रासनो पर बेसी गया. "तएणं से बले राया पभावइं देविं जवणियंतरियं ठावेइ" त्यार बाद बलराजाએ प्रभावती राणीने पडदानी पाछळ बेसाडयां. "ठावेत्ता पुप्फफलपडिपुन्नहत्थे, परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं वयासी" राणीने पडदानी पाछळना भद्रासन पर बेसाडीने, फूल अने फळोथी जेना हाथ परिपूर्ण हता एवा ते बलराजाએ घणुंज विनयपूर्वक ते स्वप्नलक्षणपाठकोने आ प्रमाणे कह्युं- "एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावइ देवी अज्ज तंसि तारिसगंसि वासघरंसि जाव

तादृशके सुन्दरे वासगृहे यावत्-पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं सिंहं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धा-जागरिता। 'तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ?' हे देवानुप्रियाः! तत् खलु तस्य उदारस्य यावत्-कल्याणः मन्ये कः फलवृत्तिविशेषो भविष्यति? 'तएणं सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० तं सुविणं ओगिण्हंति' ततः खलु स्वप्नलक्षणपाठकाः बलस्य राज्ञोऽन्तिके-समीपे एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य हृष्टतुष्टाः तं स्वप्नम् अवगृह्णन्ति-स्वप्नानामवग्रहणं कुर्वन्ति, 'ओगिण्हित्ता, ईहं अणुप्पविसंति' अवगृह्य-अवग्रहणविषयं कृत्वा, ईहाम्-विशेषणविचाररूपाम् अनुप्रविशन्ति, 'अणुप्पविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं

पासित्ता णं पडिबुद्धा' हे देवानुप्रियो! आज भाग्यशालियों के योग्य उस वासगृह में सोती हुई प्रभावती ने यावत् सिंह को स्वप्न में देखा है और देखकर फिर वे जग गई 'तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ' तो हे देवानुप्रियो! क्या मैं ऐसा मानूं कि इस उदार स्वप्न या यावत् फलवृत्ति विशेषवाला कल्याणरूप फल होगा? 'तएणं सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रण्णो अंतिए हयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० तं सुविणं ओगिण्हंति' बल राजा के मुख से इस बात को सुनकर और उसे चित्त में धारणकर उन स्वप्नलक्षण पाठकों ने उस स्वप्न पर पहिले तो अवग्रहरूप से-सामान्यरूप से विचार किया-'ओगिण्हित्ता ईहं अणुप्पविसंति'

सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा" हे देवानुप्रियो! આજે ભાગ્યશાળીઓને યોગ્ય એવાં તે (પૂર્વોક્ત વર્ણનવાળા) શયનગૃહમાં સૂતેલાં પ્રભાવતી રાણીએ સ્વપ્નામાં (પૂર્વોક્તવિશેષણોવાળા) એક સિંહને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતો જોયો છે અને ત્યાર બાદ તેઓ જાગી ગયાં છે. "तं णं देवाणुप्पिया! एयस्स ओरालस्स जाव के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ" તો શું મારે એવું માનવું કે તે ઉદાર આદિ વિશેષણોવાળા સ્વપ્નનું "ફલવૃત્તિ વિશેષવાળું" (વિશિષ્ટ પ્રકારનું) કલ્યાણરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થશે?

"तएणं सुविणलक्खणपढगा बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ० तं सुविणं ओगिण्हंति" બલ રાજાને મુખેથી આ વાત સાંભળીને અને તેને ચિત્તમાં ધારણ કરીને તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો. તેમણે પહેલાં તો તે સ્વપ્ન પર અવગ્રહ રૂપે-સામાન્ય રૂપે વિચાર કર્યો. "ओगिण्हित्ता ईहं अणुप्पविसंति" ત્યાર બાદ ઈહા રૂપે (વિશેષ રૂપે)

करेंति' ईहामनुप्रविश्य तस्य स्वप्नस्य अर्थावग्रहणं कुर्वन्ति, 'करेत्ता, अन्नमण्णेणं सद्धिं संचालेंति' कृत्वा-फलं विज्ञाय अन्योन्येन सार्द्धम् संचारयन्ति-परस्पर-स्वप्नफलं विचारयन्ति, 'संचालेत्ता तस्स सुविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा, पुच्छियट्ठा, विणिच्छियट्ठा, अभिगयट्ठा, बलस्स रण्णो पुरओ सुविणसत्थाइं उच्चारेमाणा उच्चारेमाणा एवं वयासी'-परस्परं संचार्य-विचार्य, तस्य स्वप्नस्य लब्धार्थाः-स्वतो ज्ञातार्थाः, गृहीतार्थाः-परतो निश्चितार्थाः, संशये सति परस्परतः पृष्टार्थाः, विनिश्चितार्थाः प्रश्नानन्तरं विनिर्णीतार्थाः, अभिगतार्थाः-अभिगतार्थाः, बलस्य राज्ञः

बाद में विशेषरूप से-ईहा रूप से-विचार किया 'अणुप्पविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेंति' विचार करने के बाद फिर उन्होंने उस स्वप्न की यथार्थता का निश्चय किया 'करेत्ता अन्नमन्नेणं सद्धिं संचालेंति' यथार्थता का निश्चय करके फिर परस्पर में उन्होंने उस में स्वप्नफल का विचार किया 'संचालित्ता तस्स सुविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा, विणिच्छियट्ठा, अभिगयट्ठा, बलस्स रण्णो पुरओ सुविणसत्थाइं उच्चारेमाणा उच्चारेमाणा एवं वयासी' स्वप्नफल का विचार करके जब वे स्वतः उस स्वप्नफल के लद्धट्ठा लब्धार्थवाले हो गये, दूसरों से निश्चित किये गये उसके अर्थवाले हो गये, पुच्छियट्ठा पूछ पांछ कर अपने संशय को दूर करने वाले बन गये, विणिच्छियट्ठा स्वप्न के अर्थ को बिलकुल अच्छी तरह से निर्णीत कर चुकने वाले बन गये और अभिगयट्ठा सब प्रकार से अर्थ के ज्ञाता बन गये, तब

વિચાર કર્યો. "अणुप्पविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेंति" એ પ્રશ્નમાં ઊંડા ઉતરીને તેમણે તે સ્વપ્નની યથાર્થતાનો નિર્ણય કર્યો. "करेत्ता अन्नमन्नेण सद्धिं संचालेंति" ત્યાર બાદ તેમણે એકબીજા સાથે ચર્ચા વિચારણા કરીને તે સ્વપ્નના ફલ વિષે વિચાર કર્યો. "संचालित्ता तस्स सुविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा, विणिच्छियट्ठा, अभिगयट्ठा, बलस्स रण्णो पुरओ सुविणसत्थाइं उच्चारेमाणा उच्चारेमाणा एवं वयासी" સ્વપ્ન ફલનો વિચાર કરીને જ્યારે તેમણે તે સ્વપ્ન ફલનો 'लद्धट्ठा' અર્થ જાણી લીધો, એક બીજા સાથે તેમના નિર્ણય મેળવી જોયાં, 'पुच्छियट्ठा' પૂછપરછ કરીને જ્યારે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના સંશયથી રહિત બની ગયા, જ્યારે તેમણે તેના અર્થનો 'विणिच्छियट्ठा' બરાબર નિર્ણય કરી લીધો, અને જ્યારે તેમણે બધી રીતે 'अभिगयट्ठा' પૂર્વાપર રૂપે અર્થને જાણી લીધો, ત્યારે તેમણે બલરાજાની સમક્ષ સ્વપ્નશાસ્ત્રોનો ફરી ફરીને આધાર આપી

पुरतः-अग्रे, स्वप्नशास्त्राणि उच्चारयतः-उच्चारयतः-पुनःपुनः पठन्तः, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण-अवादिषुः-'एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं सुविणसत्थंसि, बायालीसं सुविणा तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा' हे देवानुप्रियाः ! एवं खलु निश्चयेन, अस्माकं स्वप्नशास्त्रे द्वाचत्वारिंशत् स्वप्नाः, त्रिंशत् महास्वप्नाः, द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः दृष्टाः-कथिताः सन्ति, 'तत्थ णं देवाणुप्पिया तित्थगरमायरो वा, चक्कवट्टिमायरो वा' हे देवानुप्रियाः ! तत्र खलु द्वासप्ततौ स्वप्नेषु मध्ये तीर्थकरमातरो वा. चक्रवर्तिमातरो वा 'तित्थगरंसि वा चक्कवट्टिंसि वा गब्भं वक्कममाणंसि, एएसिं तीसाए महासुविगाणं इमे चोद्दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' तीर्थकरे वा, चक्रवर्तिनि वा गर्भं व्युत्क्रामति-गर्भाभ्यन्तरे आगच्छति-सति, एतेषां त्रिंशतो महास्वप्नानां मध्ये इमान्-वक्ष्यमाणान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते जाग्रति, 'तंजहा-गयवसहसीहअभिसेयदामससिदिणयरझयं कुंभ ।

उन्होंने बल राजा के समक्ष पुनः २ स्वप्नशास्त्रों का उच्चारण करते हुए इस प्रकार कहा-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्व सुविणा दिट्ठा' हे देवानुप्रिय ! हमारे स्वप्नशास्त्र में ४२ बयालीस स्वप्न तो साधारण कहे गये हैं और ३० महास्वप्न कहे गये है। इस प्रकार कुल ७२ बहत्तर स्वप्न कहे हुए हैं-'तत्थ णं देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्टिमायरो वा' इनमें से तीर्थंकर की माताएँ अथवा चक्रवर्ती की माताएँ 'तित्थगरंसि वा चक्कवट्टिंसि वा गब्भंवक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविगाणं इमे चोद्दसमहासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति' जब तीर्थंकर या चक्रवर्ती उनकी कुक्षिमें आते हैं तब वे इन तीस ३० महास्वप्नों में कोई से १४ महास्वप्नों को देखकर जगती हैं। वे १४ महास्वप्न 'तंजहा' इस प्रकार से हैं-

---

આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું—"एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणादिट्ठा" હે દેવાનુપ્રિય ! અમારા સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં ૪૨ સામાન્ય સ્વપ્નાં કહ્યાં છે અને ૩૦ મહાસ્વપ્નો કહ્યાં છે. આ રીતે કુલ ૭૨ સ્વપ્નો કહેલાં છે

"तत्थण देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्टिमायरो वा" તેમાંથી તીર્થંકરોની માતાઓ અથવા ચક્રવર્તીઓની માતાઓ "तित्थगरंसि वा चक्कवट्टिंसि वा गब्भवक्कममाणंसि एए सिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्दसमहासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति" જ્યારે તીર્થંકર અથવા ચક્રવર્તી તેમની કૂખે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આ ૩૦ મહાસ્વપ્નોમાંથી કોઇ ૧૪ મહાસ્વપ્નો દેખીને જાગૃત થાય છે. "तंजहा" તે ૧૪ મહાસ્વપ્નો નીચે પ્રમાણે છે—"गयवसह"

पउमसर सागर विमाण भवणरयणुच्चयसिहिंच ॥१॥
तद्यथा–गज–वृषभ–सिंहा–भिषेक–दाम–शशि–दिनकर–ध्वज–कुम्भ।
पद्मसरः–सागर–विमान भवन–रत्नोच्चय शिखिनश्च ॥१॥

वासुदेवमायरो वा वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्तमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' वासुदेवमातरो वा वासुदेवे गर्भं व्युत्क्राम्यति–प्रविशति सति, एतेषां पूर्वोक्तानां चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये अन्यतरान्–अन्यतमान्, सप्तमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते–जाग्रति, 'बलदेवमायरो वा बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' बलदेवमातरो वा बलदेवे गर्भे व्युत्क्रामति–प्रविशति सति, एतेषां–पूर्वोक्तानां, चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये, अन्यतरान्–अन्यतमान्, चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते–जाग्रति, 'मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं णं चउदसण्हं

'गयवसह' इत्यादि। गज १, वृषभ २, सिंह ३, लक्ष्मी ४, दाम ५, शशी ६, दिनकर ७, ध्वजा ८, कुम्भ ९, पद्मसरोवर १०, सागर ११, विमान १२, भवन १३, रत्नराशि १४ और शिखी 'वासुदेव मायरो वा वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्ह महासुविणाणं अन्नयरे सत्त महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति' वासुदेव की माताएं जब वासुदेव गर्भमें आते हैं, तब इन १४ महास्वप्नों में से कोई से ७ सात महास्वप्न देखकर जगती हैं। 'बलदेव मायरो वा बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' तथा बलदेव की जो माताएँ होती हैं वे जब बलदेव गर्भ में आते हैं तब इन १४ महास्वप्नों में कोई से चार महास्वप्नों को देखकर

ઈત્યાદિ–(૧) ગજ, (૨) વૃષભ, (૩) સિંહ, (૪) લક્ષ્મીનો અભિષેક, (૫) પુષ્પમાળા, (૬) ચન્દ્રમાં, (૭) સૂર્ય, (૮) ધજા, (૯) કુંભ, (૧૦) પદ્મસરોવર, (૧૧) સાગર, (૧૨) વિમાન અથવા ભવન, (૧૩) રત્નરાશિ અને (૧૪) નિર્ધૂમ અગ્નિ. "वासुदेवमायरो वा वासुदेवंसि गब्भंवक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्त महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति" જ્યારે માતાના ગર્ભમાં વાસુદેવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે વાસુદેવની માતાઓ એ ૧૪ મહાસ્વપ્નોમાથી કોઈ પણ સાત મહાસ્વપ્નો દેખીને જાગી જાય છે. "बलदेवमायरो वा बलदेवंसि गब्भ वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति" જ્યારે માતાના ગર્ભમાં બલદેવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે બલદેવની માતાઓ એ ૧૪ મહાસ્વપ્નો·

महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुज्झंति, माण्डलिकमातरो वा माण्डलिके-मण्डलाधिपे गर्भे व्युत्क्राम्यति-प्रविशति सति एतेषां-पूर्वोक्तानां खलु चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये, अन्यतरम्-एकतरम् एकं महास्वप्नं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते-जाग्रति, 'इमेय णं देवाणुप्पिया ! पभावईए, देवीए एगे महासुविणे दिट्ठे' हे देवानुप्रियाः अयं च खलु प्रभावत्या देव्या एको महास्वप्नः-सिंहविषयको दृष्टः, 'तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे' हे देवानुप्रियाः ! तत्-तस्मात् कारणात्, उदारः खलु प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, 'जाव आरोग्गतुट्ठ जाव मंगल्लकारएणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे, यावत्-कल्याणः, शिवः, धन्यः, मङ्गल्यः खलु प्रभावत्या-देव्या स्वप्नो

जगती हैं। 'मंडलिमायरो वा मंडलियंसि, गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं णं चउद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुज्झंति' एवं जो मांडलिक राजा की माताएँ होती हैं वे जब मांडलिक राजा गर्भ में आते हैं तब इन १४ महास्वप्नों में से कोइ सा एक महास्वप्न देखकर जगती हैं। 'इमे य णं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए एगे महासुविणे दिट्ठे' हे देवानुप्रिय ! देवी प्रभावती ने यह सिंह विषयक एक महास्वप्न देखा है। 'तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे, अतः हे देवानुप्रिय ! प्रभावती देवी द्वारा देखा गया यह स्वप्न उदार है 'जाव आरोग्ग तुट्ठ जाव मंगल्लकारएणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे' यावत् हे देवानुप्रिय ! आरोग्य, तुष्टि, यावत्-दीर्घायुष्य, कल्याण और मंगलकारक है। यहां

માંથી કોઈ ચાર મહાસ્વપ્નો દેખીને જાગી જાય છે. "मंडलियमारो वा मंडलियंसि, गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं ण चउद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविण पासित्ताणं पडिबुज्झंति" અને જ્યારે માંડલિક રાજા માતાના ગર્ભમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેમની માતાઓ તે ૧૪ મહાસ્વપ્નો-માંથી કોઈ પણ એક મહાસ્વપ્ન દેખીને જાગૃત થાય છે. "इमे य णं देवाणुप्पिया ! पभावई देवीए एगे महासुविणे दिट्ठे" હે દેવાનુપ્રિય ! પ્રભાવતીએ સ્વપ્નામાં જે સિંહને જોયો છે, તે એક મહાસ્વપ્ન જ દેખ્યું છે. "तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे" તેથી હે દેવાનુપ્રિય ! પ્રભાવતી દેવીએ જોયેલું આ સ્વપ્ન ઉદાર (ઉત્તમ) જ છે "जाव आरोग्ग तुट्ठ जाव मंगल्लकारएणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे" હે દેવાનુપ્રિય ! પ્રભાવતી દેવીએ કલ્યાણકારક, શિવરૂપ, ધન્યરૂપ અને મંગલકારી

दृष्टः, आरोग्यतुष्टि यावत् दीर्घायुष्यकल्याणमङ्गल्यकारकः खलु भो देवानुप्रियाः! प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, 'अत्थलाभो, देवाणुप्पिया! भोगलाभो, पुत्तलाभो, रज्जलाभो देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रियाः! तव अर्थलाभो भविष्यति, हे देवानुप्रियाः! तव भोगलाभो भाविष्यति, पुत्रलाभो भविष्यति, राज्यलाभो भविष्यति, 'एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं जाव वीतिक्कंताणं तुम्ह कुलकेतुं जाव पयाहिइ' हे देवानुप्रियाः! एवं खलु निश्चयेन प्रभावती देवी नवानां मासानां बहुपरिपूर्णानां यावत् सार्द्धसप्तदिनाधिकनवमासानन्तरमित्यर्थः, युष्माकं कुलकेतुं वंशपताकायमानम्, यावत्-कुलदीपकम्, कुलपर्वतम्, कुलावतंसम्, कुलतिलकम् कुलकीर्त्तिकरम्, कुलनन्दिकरम्, कुलयश-

---

'यावत् शब्द से "कल्याणः, शिवः, धन्य, मङ्गल्यः" इन स्वप्नविशेषणों का संग्रह हुआ है। 'अत्थलाभो देवाणुप्पिया! भोगलाभो, पुत्तलाभो, रज्जलाभो, देवाणुप्पिया!" हे देवानुप्रिय! तुम्हे इसके प्रभाव से अर्थ का लाभ होगा, पुत्र का लाभ होगा, भोगका लाभ होगा राज्य का लाभ होगा। 'एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावईदेवी नवण्हं मासाणं जाव वीईक्कंताणं तुम्हं कुलकेउं जाव पयाहिइ' हे देवानुप्रिय! तुम यह निश्चय समझो कि साढे सात दिन अधिक जब नौ मास बिलकुल समाप्त हो जावेंगे अर्थात् नव मास और साडे सात दिन पूर्ण होगें-तब प्रभावती देवी आपके वंश में पताकारूप, यावत्-कुलदीपक रूप, कुलपर्वततुल्य, कुलावतंसभूत, कुल का भूषणरूप, कुलतिलकसदृश, कुलकीर्तिकारक, कुलआनन्द कारक, कुलयशोवर्द्धक, कुल के आधारभूत, कुल में पादपरूप, (वृक्ष)

સ્વપ્ન દેખ્યું છે. તે સ્વપ્ન આપને આરોગ્ય, તુષ્ટિ (સંતોષ) દીર્ઘાયુ આદિ પ્રાપ્ત કરાવશે "अत्थलाभो देवाणुप्पिया! भोगलाभो, पुत्तलाभो, रज्जलाभो, देवाणुप्पिया!" હે દેવાનુપ્રિય! આ સ્વપ્નને પ્રભાવે કરીને આપને અર્થલાભ (ધન આદિ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ) થશે, ભોગલાભ થશે, પુત્રલાભ થશે અને રાજ્યલાભ થશે. "एवं खलु देवाणुप्पिया! पभाई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं जाव वीतिक्कंताणं तुम्हं कुलकउं जाव पयाहिइ" હે દેવાનુપ્રિય! નવ માસ અને ૭૫ દિવસરાત્રિ વ્યતીત થયા બાદ પ્રભાવતી દેવી એક એવા પુત્રને જન્મ આપશે કે જે આપના વંશમાં પતાકા સમાન, દીપક સમાન, કુલમાં પર્વતસમાન, કુલાવતંસ સમાન (કુળના ભૂષણ રૂપ) અને કુલતિલક સમાન શોભશે વળી તે કુળની કીર્તિ વધારશે, કુળના યશની વૃદ્ધિ કરશે,

स्करम्, कुलाधारम्, कुलपादपम्, कुलविवर्द्धनकरम्, सुकुमारपाणिपादम्, अहीन-परिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरम्, शशिसौम्याकारं कान्तम्, प्रियदर्शनम्, सुरूपम्, देव-कुमारसमप्रभं दारकं प्रजनयिष्यति, सेऽविय णं दारए उम्मुक्कबालभावे जाव रज्जवई राजा भविस्सइ, अणगारे वा भावियप्पा' सोऽपि च खलु दारको-बालकः, उन्मुक्तबालभावः-परित्यक्तबाल्यः प्राप्तयौवनो, यावत्-राज्यपतिः राजाभविष्यति, अनगारो वा भावितात्मा भविष्यति, 'तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे जाव आरोग्गतुट्ठदीहाउय कल्लाण जाव दिट्ठे' तत्-तस्मात् कारणात् भो देवानुप्रियाः! उदारः खलु प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, यावत्-कल्याणः, शिवः, धन्यः, मङ्गल्यः, खलु प्रभावत्या स्वप्नो दृष्टः, आरोग्यतुष्टि कल्याण यावत् मङ्गल्यकारकः खलु प्रभावत्या देव्या स्वप्नो दृष्टः, 'तएणं से बले

कुल की सर्व प्रकार वृद्धि कारक, सुकोमल पाणिपाद-करचरणवाले, अहीनपरिपूर्ण पञ्चेन्द्रियशरीरवाले, चन्द्रमा के जैसे सौम्य आकार-वाले, कान्त, प्रियदर्शनवाले एवं अच्छे रूपवाले, देवकुमार जैसी कान्तिवाले पुत्रको जन्म देगी 'से वि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे जाव रज्जवई राजा भविस्सइ, अणगारो वा भावियप्पा' यह कुमार भी जब बाल्यकाल का परित्याग कर यावत्-यौवन अवस्थावाला होगा तब वह या तो राज्य का पति राजा होगा या भावितात्मा अनगार होगा 'तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे, जाव आरोग्गतुट्ठदीहाउयकल्लाण जाव दिट्ठे' इस कारण हे देवाणुप्रिय' प्रभावती देवी ने उदार स्वप्न देखा है। यावत् कल्याणकारक, शिवरूप, धन्य, मंगलप्रद यह स्वप्न प्रभावती ने देखा है आरोग्य, तुष्टि, दीर्घा-युष्य, कल्याणरूप मंगलकारक यह स्वप्न प्रभावती देवी ने देखा है।

કુળના આધાર રૂપ હશે, કુળમાં પાદપ રૂપ (વૃક્ષની જેમ આશ્રય દાતા) અને કુળની દરેક રીતે વૃદ્ધિ કરનારો હશે તે સુકોમળ કર અને ચરણુવાળો હશે, પરિપૂર્ણ પાંચે ઇન્દ્રિયોવાળો હશે-અંગોની ખોડ વિનાનો હશે, ચન્દ્ર-માના જેવી સૌમ્ય તેની આકૃતિ હશે, જે કાન્ત અને પ્રિયદર્શનવાળો તથા દેવકુમારો જેવો સુંદર હશે "से वि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे जाव रज्ज-वई राजा भविस्सइ, अणगारो वा भावियप्पा" તે કુમાર જ્યારે બાલ્યાવસ્થા પસાર કરીને યૌવનાવસ્થામાં આવશે, ત્યારે તે કાંતો રાજ્યોનો માલિક (રાજા) થશે અથવા તો ભાવિતાત્મા અણુગાર થશે. "तं ओरालेणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे, जाव आरोग्गतुट्ठदीहाउयकल्लाण जाव दिट्ठे" તે કારણે, હે દેવાનુપ્રિય ! પ્રભાવતી દેવીએ જે સ્વપ્ન દેખ્યું છે, તે ઉદાર

राया सुविणलक्खणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव कट्टु ते सुविणलक्खणपाढगे एवं वयासी'-ततः खलु स बलो राजा स्वप्नलक्षण-पाठकानां-स्वप्नफलप्रतिपादकानाम्, अन्तिके-समीपे एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि, अवधार्य, हृष्टतुष्टः करतल परिगृहीतं यावत् शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा तान् स्वप्नलक्षणपाठकान् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण-अवादीत्-'एवमेयं देवाणुप्पिया! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ' भो देवानुप्रियाः! एवमेतत्-भवत्कथनं सत्यमेव, यावत्-तथैतत् वर्तते, तत् यथा एतत् यूयं वदथ, इति कृत्वा-विचार्य, तं स्वप्नं सम्यक् सत्यतया प्रतीच्छति-स्वीकरोति 'पडिच्छित्ता सुविणलक्खणपाढए विउलेणं असणपाणखाइमसाइम-

'तएण से बले राया सुविणलक्खणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठ सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव कट्टु ते सुविणलक्खगपाढगे एवं वयासी' इसके बाद बलराजा ने स्वप्नफल कहनेवाले पाठकों के मुख से जब इस प्रकार के वक्तव्यको सुना और उसका जब वह निश्चय कर चुका तब उसे अपार हर्ष हुआ और उसका चित्त संतोष से भर गया, उसी समय उसने करबद्ध होकर उन स्वप्नफलज्ञापक पाठकों से कहा-'एवमेयं देवाणुप्पिया! जाव से जहेयं तुब्भे वदह, त्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ' हे देवानुप्रियो! आपका कहना सत्य ही है। आप जैसा कहते हैं वह ऐसा ही है, ऐसा कहकर उसने उस स्वप्न को सत्यरूप से अंगीकार कर लिया' 'पडिच्छित्ता सुविणलक्खणपाढए विउलेणं

(ઉત્તમ), કલ્યાકારક, શિવરૂપ, ધન્ય, મંગલકારક અને આરોગ્યદાયક, તુષ્ટિદાયક, કલ્યાણુકારક અને મંગલકારક છે.

"तएण से बले राया सुविणलक्खणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव कट्टु ते सुविणलक्खणपाढगे एवं वयासी" સ્વપ્ન-લક્ષણુ પાઠકોના મુખેથી આ પ્રકારની વાત સાંભળીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણુ કરીને બલરાજાને ઘણો જ હર્ષ થયો, તેનું ચિત્ત સંતોષથી ભરાઇ ગયું. એજ વખતે તેણે બન્ને હાથ જોડીને સ્વપ્નનું ફલ બતાવનાર તે સ્વપ્ન પાઠકોને આ પ્રમાણે કહ્યું—"एवमेयं देवाणुप्पिया! जाव से जहेयं तुब्भे वदह, त्ति कट्टु त सुविणं सम्मं पडिच्छइ" હે દેવાનુપ્રિયો! આપની વાત ખરી છે. આપના કહ્યા અનુસાર જ આ સ્વપ્નનું ફલ પ્રાપ્ત થશે, એવી મને ખાતરી છે. આ પ્રમાણે કહીને તેમણે સ્વપ્નલક્ષણુપાઠકો દ્વારા બતાવવામાં આવેલા સ્વપ્નફળનો સ્વીકાર કર્યો. "पडिच्छित्ता सुविणलक्खणपाढए विउलेणं असण-

पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ, संमाणेइ' तं स्वप्नं सम्यक्तया प्रतीत्य-स्वीकृत्य स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलेन-प्रचुरेण, अशनपानखादिमस्वादिम-पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण सत्कारयति, सम्मानयति, 'सक्कारेत्ता, संमाणेत्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ' सत्कार्य, सम्मान्य, विपुलम्-प्रचुरम् जीविकार्ह-जीविकोचितम्, प्रीतिदानम्-प्रसन्नता निमित्तकम् उपढौकनं-धनं दापयति, 'दलयित्ता, पडिविसज्जेइ' दापयित्वा प्रतिविसर्जयति, पडिविसज्जेत्ता सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ' प्रतिविसृज्य, सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठति, 'अब्भुट्ठेत्ता जेणेव पभावई देवी तेणेव उवागच्छइ' अभ्युत्थाय, यत्रैव-प्रभावती देवी आसीत्, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता, पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी'-उपागत्य प्रभावतीं देवीं ताभिः, इष्टाभिः, कान्ताभिः,

असणपाण खाइमसाइम पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ संमाणेइ' जब वह स्वप्न को सत्यरूप से अंगीकार कर चुका-तब उसने स्वप्न-लक्षण पाठकों का विपुल अशन पान, खादिम, स्वादिम रूप चारों प्रकार के आहार से तथा पुष्प, वस्त्र, गंध, और अलंकारों से सत्कार किया सन्मान किया 'सक्कारेत्ता, संमाणेत्ता, विउलं जीवियारिहं पीइ-दाणं दलयइ, दलयित्ता पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता जेणेव पभावई देवी, तेणेव उवागच्छइ' सत्कार और सन्मान करके फिर उस ने उन सब के लिये जीविका के योग्य प्रसन्नता निमित्तक प्रीतिदान दिलाया प्रीतिदान दिला करके उन सबकी फिर उसने विदा की विदा करके वह सिंहासन से उठा, उठकर प्रभा-वती के पास आया-'उवागच्छित्ता पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी' प्रभावती के पास आकर

णपाणखाइमसाइमपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेइ, संमाणेइ" स्वप्न-ફળનો સ્વીકાર કરીને તેણે વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમરૂપ ચારે પ્રકારના આહારથી તથા પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધ માળા અને અલંકારોથી તેમનો સત્કાર કર્યો અને તેમનું સન્માન કર્યું. "सक्कारेत्ता समाणेत्ता, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ, दलयित्ता पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता जेणेव पभावई देवी, तेणेव उवागच्छइ" સત્કાર અને સન્માન કરીને તેણે તેમને જીવિકાને લાયક પ્રીતિદાન અપાવ્યું. તે દાન દ્વારા પોતાની પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી તેણે તેમને વિદાય કર્યા ત્યાર બાદ તે સિંહાસન પરથી ઉઠીને પ્રભાવતી દેવીની પાસે ગયો. "उवागच्छित्ता पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी" ત્યા

यावत्-कल्याणाभिः, प्रियाभिः, धन्याभिः, सश्रीकाभिः, मितमधुरमिश्रताभिः, गोर्भिः संलपन् संलपन्, पौनःपुन्येन व्याहरन्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा' भो देवानुप्रियाः ! एवं खलु निश्चयेन, स्वप्नशास्त्रे द्वाचत्वारिंशत् स्वप्नाः, त्रिंशत् महास्वप्नाः द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः दृष्टाः-कथिताः 'तत्थणं देवाणुप्पिए ! । तित्थगरमायरोवा चक्कवट्टिमायरोवा, तंचेव जाव अन्नयरं एगं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुज्झंति' हे देवानुप्रिये ! तत्र खलु द्वासप्ततौ सर्व स्वप्नेषु तीर्थंकरमातरो वा, चक्रवर्तिमातरो वा, तदेव-पूर्वोक्तवदेव, यावत्-तीर्थंकरे वा चक्रवर्तिनि वा गर्भं व्युत्क्राम्यति-प्रविशति सति त्रिंशतो महास्वप्नानां मध्ये चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते इत्यादिरीत्या माण्डलिकमातरो वा माण्डलिके गर्भे व्युत्क्राम्यति सति चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये एकम् महा-

के उसने उन इष्ट, कांत, यावत्-कल्याण, प्रिय, धन्य, मंगलकारक, सश्रीक, मित एवं मधुर मिश्रित वचनों से वारंवार बोलते हुए उससे इस प्रकार कहा-'एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुविणसत्थंसि बायालीसं सुविणा तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा' हे देवानुप्रिये! स्वप्नशास्त्र में साधारण स्वप्न ४२ और महास्वप्न ३० कहे गये हैं। इस प्रकार कुल सब स्वप्नें ७२ बहत्तर होते हैं। 'तत्थणं देवाणुप्पिए ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्टिमायरो वा, तं चेव, जाव अन्नयरं एगं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुज्झंति' यहां पर बल राजा ने "तीर्थंकर अथवा चक्रवर्ती की माताएँ तीर्थंकर और चक्रवर्ती जब गर्भ में आते हैं तब वे कितनेक महास्वप्नों को देखकर जगती हैं तथा मांडलिक राजा

જઈને ઇષ્ટ, કાન્ત, કલ્યાણરૂપ, પ્રિય, ધન્ય, મંગળકારક, સશ્રીક, મિત અને મધુર વાણીનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં તેણે પ્રભાવતી દેવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-"एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुविणसत्थंसि बायालीस सुविणा तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा" હે દેવાનુપ્રિયે ! સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં કુલ ૭૨ સ્વપ્નાં કહ્યાં છે. તેમાંથી ૪૨ સાધારણ સ્વપ્નાં ગણાય છે અને ૩૦ મહાસ્વપ્નાં ગણાય છે. "तत्थ णं देवाणुप्पिए ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्टिमायरो वा, तंचेव जाव अन्नयरं एगं महासुविण पासित्ताणं पडिबुज्झंति" "હે દેવાનુપ્રિયે ! જ્યારે તીર્થંકર અથવા ચક્રવર્તી રાજા ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે તેમની માતાઓ તે ૩૦ મહા-સ્વપ્નોમાંથી કોઈ પણ ૧૪ મહાસ્વપ્નાં જોઇને જાગી જાય છે." આ કથનથી શરૂ કરીને "જ્યારે માંડલિક રાજા ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે તેની માતા કોઈ એક મહાસ્વપ્ન જોઈને જાગી જાગી જાય છે," આ કથન પર્યન્તનું

स्वप्नम् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुध्यन्ते, 'इमे य णं तुमे देवाणुप्पिए! एगे महासुविणे दिट्ठे' हे देवानुप्रियाः! अयं च खलु त्वया एको महास्वप्नो दृष्टः, 'तं ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे जाव रज्जवई राया भविस्सइ' हे देवि! तत्-उदारः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, यावत्-कल्याणः, शिवः, धन्यः, मङ्गल्यः, सश्रीकः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, आरोग्यतुष्टि दीर्घायुष्यकल्याणमङ्गल्यकारकः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, इत्यादिरीत्या त्वं सार्द्धगतरात्रिदिनाधिकनवमासान्तरं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं दारकं प्रजनयिष्यसि, सोऽपिचदारकः, उन्मुक्तबालभावो राज्यपतिः राजा भविष्यति, 'अणगारे वा भावियप्पा' अनगारो वा भावितात्मा भविष्यति, 'तं ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे जाव दिट्ठे त्तिकट्टु पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं

की माताएँ मांडलिक के गर्भ में आने पर एक महास्वप्न को देखती है" यहां तक का सब पूर्वोक्त कथन उसे सुनाया 'इमे य णं तुमे देवाणुप्पिए! एगे महासुविणे दिट्ठे' सुना करके फिर उसने उससे ऐसा कहा कि हे देवानुप्रिये! तुमने जो यह स्वप्न देखा है वह महास्वप्नों में से देखा है और वह 'तं ओरालेणं तुमे देवी सुविणे दिट्ठे जाव रज्जवई राया भविस्सइ' बहुत ही उदारादि विशेषणों से युक्त तुमने देखा है। इसका फल उन स्वप्नलक्षणज्ञापकों ने ऐसा कहा है-तुम नौ मास साढे सात ७॥ रात्रि अधिक पूर्ण हो जाने पर पूर्वोक्त विशेषणोंवाले पुत्र को जन्म दोगी यह पुत्र जब बाल्यकाल के निकल जाने पर युववास्था वाला होगा-तब या तो राज्य का पति राजा बनेगा या 'अणगारे वा भावियप्पा' भावितात्मा अनगार बनेगा 'तं ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे,

સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં " जाव (યાવત્) પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. "इमे य णं तुमे देवाणुप्पिए! एगे महासुविणे दिट्ठे" હે દેવાનુપ્રિયે! તમે ૩૦ મહાસ્વપ્નોમાંનું આ એક મહાસ્વપ્ન દેખ્યું છે. અને તે "ओरालेण तुमे देवी सुविणे दिट्ठे जाव रज्जवई राया भविस्सइ" હે દેવાનુપ્રિયે! તમે ઉદારાદિ વિશેષણોથી યુક્ત સ્વપ્ન દેખ્યું છે. સ્વપ્નલક્ષણ પાઠકોએ તેનું એવું શુભ ફળ કહ્યુ છે કે-નવ માસ અને ૭॥ દિવસરાત્રિ વ્યતીત થતાં તમે દેવોના સમાન કાન્તિવાળા પુત્રનો જન્મ આપશો. (તે પુત્ર કેવો હશે તે પહેલાં બતાવવામાં આવ્યું છે, તો તે પૂર્વોક્ત સમસ્ત વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ,) તે પુત્ર જ્યારે બાલ્યાવસ્થા પસાર કરીને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે કાં તો રાજા થશે અને "अणगारे वा भावियप्पा" કાં તો ભાવિતાત્મા અણગાર બનશે.

"तं ओरालेणं तुमे देवी! सुविणे दिट्ठे, जाव दिट्ठे त्तिकट्टु पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव दोच्चंपि, तच्चंपि अणुबूहइ" અત્યંત હર્ષથી

जाव दोच्चंपि, तच्चंपि, अणुबूहइ ' तत्-उदारः खलुः त्वया हे देवि ! स्वप्नो दृष्टः, यावत्-कल्याणः, धन्यः, मङ्गल्यः, सश्रीकः खलु त्वया स्वप्नो दृष्टः, आरोग्यतुष्टि दीर्घायुष्क-कल्याणमङ्गल्यकारकः खलु स्वप्नो दृष्ट स्त्वया, इति कृत्वा-इत्यादि-रीत्या, प्रभावतीं देवीं ताभिः, इष्टाभिः, कान्ताभिः, यावत्-कल्याणाभिः, शिवाभिः, धन्याभिः, मङ्गल्याभिः, सश्रीकाभिः, मितमधुरमिश्रिताभिः, गीर्भिः, द्वितीयमपिवारम्, तृतीयमपिवारम् अनुबृंहयति-अनुवर्धयति, 'तएणं सा पभावई देवी बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव एवं वयासी-ततः खलु सा प्रभावती देवी बलस्य राज्ञः अन्तिके, एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा निशम्य-हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टा करतल परिगृहीतं यावत् शिरसावर्तं मस्तके

जाव दिट्ठे त्तिकट्टु पभावइं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव दोच्चंपि अणुबूहइ ' खुशी से फूले हुए उस बल राजा ने प्रभावती देवी से पुनरपि यही कहा-देवी ! तुमने जो स्वप्न देखा है वह कल्याण रूप, धन्य, मंगलप्रद, सश्रीक स्वप्न देखा है आरोग्य, तुष्टि, दीर्घायुष्क, कल्याण, मंगलकारक, स्वप्नदेखा है-इत्यादि रूपसे प्रभावती देवी की उन्हीं पूर्वोक्त इष्ट, कान्त, यावत्-कल्याणरूप, शिवरूप, धन्यरूप, मंगलरूप सश्रीक, मित, मधुरमिश्रित वचनों से दुबारा भी प्रशंसा की और तिबारा भी प्रशंसा की-उसे वधाई दी ' तएणं सा पभावई देवी बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव एवं वयासी' इस प्रकार से अपने पति बलराजा के मुख से इस प्रकार की बात को जब प्रभावती ने सुना और उसपर विचार किया-तो वह बहुत अधिक प्रसन्न दिखलाई दी और संतोष से उसका हृदय भर गया उसी समय

જેનું હૃદય નાચી ઉઠયું હતું એવા બલરાજાએ બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય આદિ વિશેષણો વાળી વાણીથી પ્રભાવતી રાણીને આ પ્રમાણે કહ્યું-" હે દેવી ! તમે ઉત્તમ સ્વપ્ન દેખ્યું છે. હે દેવી ! કલ્યાણકારક, ધન્ય, મંગલકારી, અને સશ્રીક સ્વપ્ન દેખ્યું છે હે દેવી ! તમે આરોગ્ય, તુષ્ટિ, દીર્ઘાયુષ્ય, કલ્યાણ અને મંગલકારક સ્વપ્ન દેખ્યું છે. આવી વાણી દ્વારા તેણે પ્રભાવતી દેવીની વારવાર પ્રશંસા કરી અને તેને વધાવી " तएणं सा पभावई देवी बलस्स रण्णो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ करयल जाव एव वयासी " પોતાના પતિ બલરાજના મુખથી આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને અને તેને હૃદયમા ધારણ કરીને પ્રભાવતીને અત્યંત હર્ષ અને સંતોષ થયો. પુલકિત હૃદયે બન્ને હાથ જોડીને તેણે બલરાજાને આ પ્રમાણે કહ્યુ-

अञ्जलिं कृत्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एयमेयं देवाणुप्पिया ! जाव तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ' हे देवानुप्रिया ! एवमेतत्-भवत्कथनानुसारमेवैतत् वर्तते, यावत्-तथैतत् वर्तते, यथा यूयं वदथ इति कृत्वा-विचार्य तं स्वप्नं सम्यक्-सत्यतया प्रतीच्छति-स्वीकरोति, 'पडिच्छित्ता, बलेण रन्ना अब्भणुन्नायासमाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्त जाव अब्भुट्ठेइ' प्रतीष्य-स्वीकृत्य, बलेन राज्ञा अभ्यनुज्ञाता-आज्ञप्ता सती नानामणिरत्नभक्तिचित्रात् यावत् पूर्वोक्तात् भद्रासनात् अभ्युत्तिष्ठति 'अतुरियमचवल जाव गईए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ' अत्वरितमचपलमसंभ्रान्तया, अविलम्बितया राजहंससदृश्या गत्या, यत्रैव-स्वकं भवनमासीत्, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता सयं भवणमणुप्पविट्ठा' उपागत्य स्वकं भवनम् अनुप्रविष्टा ॥सू० ६॥

उसने दोनों हाथ जोड़ कर ऐसा कहा-' एयमेयं देवाणुप्पिया! जाव तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ ' हे देवानुप्रिय! आप के कथन के अनुसार ही है, जैसा आप कहते हैं वैसा ही यह है-ऐसा कह कर उसने उस स्वप्न को सत्यरूपसे अंगीकार किया-' पडिच्छित्ता बलेण रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्त जाव अब्भुट्ठेइ ' अंगीकार करके फिर वह बल राजा की आज्ञा प्राप्त कर उस अनेक प्रकार के रत्नों और मणियों की कारीगरी से युक्त चित्रवाले सिंहासन से उठी 'अतुरियमचवल-जाव गइए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ' उठकर वह अत्वरित अचपल एवं असंभ्रान्त चाल से चलकर राजहंस जैसी गतिसे चलकर-अपने भवन की ओर आई और 'उवागच्छित्ता सयं भवणमणुपविट्ठा ' आकर उसने उस अपने भवन में प्रवेश किया ॥सू० ६॥

"एयमेयं देवाणुप्पिया ! जाव तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ" હે દેવાનુપ્રિય! આપની વાત ખરી છે. આપના કહ્યા અનુસાર જ આ સ્વપ્નનું ફળ પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રકારના વચનો દ્વારા તેમનાં વચનોમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરીને તેણે બલરાજાની વાતનો સ્વીકાર કર્યો-"पडिच्छित्ता बलेण रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्त जाव अब्भुट्ठेइ" ત્યાર બાદ બલરાજાની અનુમતિ લઈને, વિવિધ રત્નો અને મણિઓની કારીગરીથી યુક્ત, ચિત્રવાળા ભદ્રાસન ઉપરથી તે ઊભી થઈ, "अतुरियमचवल जाव गइए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ" અને અત્વરિત, અચપલ અને અસભ્રાંત ચાલથી ચાલીને (હંસના જેવી ગતિથી ચાલીને) તે પોતાના ભવન તરફ આગળ વધી. "उवागच्छित्ता सयं भवणमणुपविट्ठा" પોતાના ભવન પાસે પહોંચીને તેણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥સૂ૦૬॥

मूलम्–"तएणं सा पभावई देवी ण्हाया कयवलिकम्मा जाव सव्वालंकारविभूसिया तं गब्भं णाइ सीएहिं णाइ उण्णेहिं नाइ तित्तेहिं नाइ कडुएहिं नाइ कसाएहिं नाइ अंबिलेहिं नाइ मधुरेहिं उउभयमाणसुहेहिं भोयणच्छायणगंधमल्लेहिं जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपोसणं तं देसेय आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणोणुकूलाए विहारभूमीए पसत्थदोहला, संपुन्नदोहला, सम्माणिय दोहला, वोच्छिन्नदोहला, ववणीयदोहला, ववगयरोगमोह भयपरित्तासा तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहति। तएणं सा पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं वीतिक्कंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं जाव ससिसोमागारं कंतं पियदसणं सुरूवं दारयं पयाया, तएणं तीसे पभावईए देवीए अंगपडियारियाओ पभावइं देविं पसूयं जाणेत्ता जेणेव बले राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति, वद्धावेत्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई देवी० पियट्ठयाए पियं निवेदेमो, पियं मे भवउ तएणं से बले राया अंगपडियारियाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव धाराहयनीव जाव रोमकूवे तासिं अंगपडियारियाणं मउडवज्जं जहामालियं ओमोयं दलयइ, दलयित्ता सेयं रययामयं विमलसलिलपुन्नं भिंगारंच गिण्हइ, गिण्हित्ता

मत्थए धोवेइ, धोवित्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ दलयित्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ'॥सू०७॥

छाया—ततः खलु सा प्रभावती देवी स्नाता कृतबलिकर्मा यावत् सर्वालङ्कारविभूषिता तं गर्भं नातिशीतैः, नात्युष्णैः, नातितिक्तैः, नातिकटुकैः, नातिकषायैः, नात्यम्लैः, नातिमधुरैः, ऋतुभवत्सुखैः, भोजनाच्छादनगन्धमाल्यैश्च तस्य गर्भस्य हितं, मित, पथ्यम्, गर्भपोषणं तम् देशे च, काले च आहारमाहरन्ती विविक्तमृदुकैः शयनासनैः प्रतिरिक्तसुखया मनोऽनुकूलया विहारभूम्या प्रशस्त दोहदा, सम्पूर्णदोहदा, सम्मानितदोहदा, व्युच्छिन्नदोहदा, व्यपनीतदोहदा, व्यपगतरोगमोहभयपरित्रासा त गर्भं सुखंसुखेन परिवहति. ततः खलु सा प्रभावती देवी नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानाम् अर्द्धाष्टमानरात्रिन्दिनानां व्यतिक्रान्तानां सुकुमारपाणिपादम् अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरं लक्षणव्यञ्जनगुणोपेतं यावत् शशिसौम्याकारम् कान्तं प्रियदर्शनम् सुरूपं दारक प्रजनिता, ततः खलु तस्याः प्रभावत्याः देव्याः अङ्गपरिचारिकाः प्रभावतीं देवीं प्रसूतां ज्ञात्वा यत्रैव बलो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति, तत्रैव उपागत्य करतल यावत् बलं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयित्वा एवम् अवादिषुः—एवं खलु देवानुप्रियाः! प्रभावती देवी० दारकं प्रजनिता इति प्रियार्थतायै प्रियं भवतां भवतु, ततः खलु स बलो राजा अङ्गपरिचारिकाणाम् अन्तिकम् एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट यावत् धाराहतनीप यावत् रोमकूपः, तासाम् अङ्गपरिचारिकाणाम् मुकुटवर्जं यथामालितम् अवमोकं ददाति, यथामालितम् अवमोकं दत्वा श्वेतं रजतमयं विमलसलिलपूर्णं भृङ्गारं च गृह्णाति, गृहीत्वा मस्तकानि धावति, मस्तकानि धावित्वा, विपुलं जीविकार्हं, प्रीतिदानं ददाति, प्रीतिदानं दत्वा सत्कारयति सम्मानयति ॥सू०७॥

टीका—"तएणं सा पभावई देवी ण्हाया कयबलिकम्मा जाव सव्वालंकारविभूसिया' ततः खलु सा प्रभावती देवी स्नाता—कृतस्नाना, कृतबलिकर्मा,

---

'तएणं सा पभावई देवी 'इत्यादि।

टीकार्थ—'तएणं सा पभावई देवी ण्हाया कयबलिकम्मा जाव सव्वालंकारविभूसिया' इसके बाद प्रभावती देवीने स्नान किया, वायसादिकों के लिये अन्न देने रूप बलिकर्म किया यावत्—

"तएणं सा पभावई देवी ण्हाया" ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ—"तएणं सा पभावईदेवी ण्हाया कयबलिकम्मा जाव सव्वालंकारविभूसिया" ત્યાર બાદ પ્રભાવતી રાણીએ સ્નાન કર્યું, વાયસાદિને (કાગડા)

यावत् कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता सर्वालङ्कारविभूपितशरीरा सती, 'तं गब्भं णाइ-सीएहिं, नाई उण्हेहिं, नाइ तित्तेहिं, नाइ कडुएहिं, नाइ कसाएहिं, नाइ अंबिलेहिं, नाइ महुरेहिं' तं गर्भं नाति शीतैः, नात्युष्णैः, नातितिक्तैः, नातिकटुकैः, नातिकषायैः, नात्यम्लैः, नातिमधुरैः 'उउभूयमाणसुहेहिं भोयणच्छायणगंधमल्लेहिं' ऋतुभुज्यमानसुखैः-ऋतौ ऋतौ भुज्यमानानि यानि सुखानि-सुखनिमित्तानि, शुभानि वा, तथाविधैः, भोजनाच्छादनगन्धमाल्यैः संरक्षयन्ती 'जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपसणं, तं देसे य काले य, आहारमाहारेमाणी' यत्-यादृशं खलु तस्य गर्भस्य हितं-हितकारम्, मितं-परिमितम्-नात्यधिकं नातिन्यूनं वा, पथ्यं गर्भपोषणं-गर्भः पुष्यते अनेनेति गर्भपोषणं-गर्भस्य पुष्टिकारकम् भवति, तत्-तादृशम् आहारम्-भोजनम्, देशे च,-योग्यस्थाने, काले च-समुचितावसरे

कौतुक मंगल और प्रायश्चित्त किया और समस्त अलंकारों से अपने शरीर को विभूषित किया 'तं गब्भं णाइसीएहिं, णाइउण्हेहिं, णाइ-तित्तेहिं, नाइकडुएहिं, नाइकसाएहिं, नाइअंबिलेहिं, नाइमहुरेहिं, अधिकशीत नहीं, अधिक उष्ण नहीं, अधिक तिक्त-चरपरे नहीं, अधिक कडुवे नहीं, अधिक कषायरसोपेत नहीं, अधिक खट्टे नहीं और अधिक मधुर नहीं तथा ऋतु के अनुकूल जो खाने पर सुखकार होते हैं ऐसे भोजनों से, गंध और मालाओं से उस गर्भ की रक्षा करती हुई अब वह 'जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थ गब्भवसणं तं देसे य काले य आहारं आहारेमाणी' इसी प्रकार के और भी उस गर्भ के लिये हित, मित, पथ्यकारक और गर्भपोषक आहार को देश कालके अनुसार उचित

વિગેરે માટે અન્નનો અલગ ભાગ કાઢવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું અને કૌતુકમંગળ, પ્રાયશ્ચિત આદિ વિધિ પતાવી. પછી તેણે સમસ્ત અલંકારોથી પોતાના શરીરને વિભૂષિત કર્યું. "तं गब्भं णाइ सीएहिं, णाइ उण्हेहिं, णाइतित्तेहिं, नाइ कडुएहिं, नाइकसाएहिं, नाइ अंबिलेहिं, नाइमहुरेहिं" ત્યારથી તેણે કેવા આહારનું સેવન કરવા માંડયું તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-અધિક ઠંડો ન હોય, અધિક ગરમ ન હોય, અધિક તીખોતમતમતો ન હોય, અધિક કડવો ન હોય, અધિક તુરો ન હોય, અધિક ખાટો ન હોય અને અધિક મીઠો ન હોય એવો તથા ઋતુને અનુકૂળ તથા ખાવામાં સુખકારક હોય એવો જ આહાર તે લેતી હતી. આ પ્રકારના ઉચિત આહાર. આચ્છાદનો, ગંધ અને માલાઓથી તે ગર્ભનું તે સંરક્ષણ કરવા લાગી વળી તે "जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपसणं तं देसे य कालेय आहारं आहारेमाणी" ગર્ભને માટે હિત, મિત અને પથ્યકારક અને ગર્ભપોષક એવા અન્ય આહારોનું

आहरन्ती–आहारं कुर्वती विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणोणुकूलाए, विहारभूमीए' विविक्तमृदुकैः–विविक्तानि–दोषरहितानि मृदुकानि च कोमलानि यानि तानि तथाविधैः, शयनासनैः, प्रतिरिक्तसुखया,–प्रतिरिक्तत्वेन तादृश–जनापेक्षया विजनत्वेन सुखा–सुखकारिका, सुभा वा, या सा तथाविधया, एकान्तसुखकारिकयेत्यर्थः, मनोऽनुकूलया–हृदयङ्गमया, विहारभूम्या 'पसत्थदोहला, संपुन्नदोहला, सम्माणियदोहला, प्रशस्तदोहदा इष्टदायकत्वात् सम्पूर्णदोहदा–अभिलषितार्थपूरणात्–परिपूर्णमनोरथा, सम्मानितदोहदा–अभिलषितार्थस्य भोगप्राप्तेः सफलमनोरथा अविमानित दोहदा-लेशमात्रमपि नापूर्णमनोरथा, अतएव–'वोच्छिन्नदोहदा, ववणीयदोहदा, ववगयरोगमोहभयपरित्तासा, तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' व्युच्छिन्नदोहदा शान्तमनोरथा, व्यपनीतदोहदा व्यवच्छिन्नमनोरथा, व्यपगतरोगमोह

अवसर पर लेने लगी 'विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्क सुहाए मणोणुकूलाए विहारभूमीए' वह ऐसे दोषरहित और कोमल आसनों पर बैठती थी जो अपने जैसे व्यक्तियों से अधिष्ठित नहीं होते थे तथा सुखकारक होते थे, या शुभ होते थे अर्थात् एकान्त सुखकारक होते थे मनको रुचते थे गर्भ के समय का 'पसत्थदोहला' इसका दोहला अनिन्दनीय था 'संपुण्णदोहला' संपूर्ण था–क्यों कि इसका अभिलषित अर्थ पूर्ण हो जाता था 'संमाणियदोहला' सम्माननीय था क्यों कि उसे आदर मिलता था (अविमाणियदोहला) जिसके मनोरथ सम्पूर्ण कर दिये हैं इसीलिये–'वोच्छिन्नदोहदा, ववणीयदोहदा, ववगयरोगमोहभयपरित्तासा, तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' उसकी हरतरह से पूर्ति की जाती थी, अतः उसका मनोरथ शान्त हो जाता था इस तरह व्यवच्छिन्न

પણ દેશકાળ અનુસાર ઉચિત સમયે સેવન કરવા લાગી. "विवित्त मउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणोणुकूलाए विहारभूमीए' તે દોષરહિત અને કોમળ આસનો પર મનોનુકૂલ ઉચિત સ્થાને બેસતી હતી, તે શયનાસનો સુખકારક જ હત અથવા શુભ હતાં એટલે કે તે આસનો બિલ્કુલ સુખકારક જ હતાં અને મનને ગમે તેવાં હતાં. "पसत्थदोहला" ગર્ભાવસ્થામાં તેને જે દેહલો (દોહદ) ઉત્પન્ન થયો હતો તે પ્રશસ્ત હતો "संपुण्णदोहला" તેનો જે દોહદ (અભિલાષા) ઉત્પન્ન થતો હતો–અભિલષિત વસ્તુ મળી જવાથી તેનો દોહલો સંપૂર્ણ થતો હતો, "समाणिय दोहला" તેનો દોહલો સમ્માનનીય હતો કારણ કે તેનો અનાદર થતો નહીં, "वोच्छिन्नदोहदा, ववणीयदोहदा, ववगयरोगमोहभयपरित्तासा, तं गब्भ सुहं सुहेण परिवहइ" તેના દોહદની કોઇ પણ રીતે પૂર્તિ કરવામાં આવતી હતી. તેથી તેના મનોરથ શાન્ત થઈ જતાં હતાં. આ રીતે જેના મનોરથો વ્યવ-

भयपरित्रासा-व्यपगतः-दूरीभूतः-रोगो-व्याधिः, मोहो-मूढता, भयं-भीतिमात्रम्, परित्रासः-आतङ्कः अकस्मात् भयं यस्याः सा तथाविधा सती तं गर्भं सुखंसुखेन-यथेष्टसुखेन परिवहति, 'तएणं सा पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाणराइंदियाणं वीइक्कंताणं' ततः खलु सा प्रभावती देवी, नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टमानरात्रिन्दिवेषु-सार्द्धसप्तरात्रिदिवसेषु व्यतिक्रान्तेषु-व्यतीतेषु सत्सु-सार्द्धसप्तदिनाधिक नवमासानन्तरमित्यर्थः 'सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीर लक्खणवंजणगुणोववेयं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाया' सुकुमारपाणिपादम्, अहीन परिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरम्, लक्षणव्यञ्जनगुणोपेतम् लक्षणानि-स्वस्तिकादीनि, व्यञ्जनानि मषतिलकादीनि तेषां प्राशस्त्यादिगुणैरुपेतो युक्तस्तम्, यावत्-शशि सौम्याकारं-चन्द्रवत् भव्याकृतिम्, कान्तं-कमनीयम्, प्रियदर्शनम्, सुरूपं-परम-

मनोरथवाली होती हुई उसने रोग, मोह, भय और परित्रास से रहित होकर अच्छी तरह से गर्भ को धारण किया 'तएणं सा पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाणराइंदियाणं वीइक्कंताणं' इस प्रकार से जब उसके नौ मास और साढे सात ७॥ दिनरात रात्रि अच्छी तरह से निकलचुके तब उस प्रभावती देवी ने 'सुकुमालपाणिपायं, अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाया' सुकुमार कर चरण वाले, अहीनप्रतिपूर्णपांचों इन्द्रियों से युक्त शरीर वाले स्वस्तिकादिक लक्षणों के, एवं मषतिल आदि व्यञ्जनों के, प्रशस्त आदि गुणोंवाले यावत्-चन्द्रमा जैसे भव्य आकृति वाले, कमनीय, प्रिय दर्शन वाले, परमसुन्दर बालक को

च्छिन्न थई गया छे एवी तेणे रोग, मोह, भय अने परित्रासथी रहित थईने सारी रीते गर्भनुं वहन कर्युं. "तएण सा पभावई देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाणराइदियाणं वीइक्कंताणं" आ रीते नव मास अने ७॥ दिवस-रात्रि व्यतीत थता प्रभावती राणीए "सुकुमालपाणिपायं, अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसण सुरूवं दारयं पयाया" एक सुंदर बाळकने जन्म आप्यो. ते बालकना हाथ अने पग सुकोमळ हतां, तेनुं शरीर कोई पण प्रकारनी खोड विनानुं पांचे इन्द्रियोथी युक्त अने सप्रमाण हतुं तेना शरीर उपर स्वतिक आदि उत्तम लक्षणो अने तल, मशा आदि व्यंजनो हतां. ते उत्तम गुणोथी युक्त हतो, ते चन्द्रमा जेवो सुंदर कमनीय, अने प्रियदर्शन अने सौंदर्य-

सुन्दरम्, दारकं-बालकं प्रजनिता, उत्पादयामास। 'तएणं तीसे पभावइए देवीए अंगपडियारियाओ पभावइं देविं पसूयं जाणेत्ता, जेणेव बले-राया तेणेव उवागच्छंति' ततः खलु तस्याः प्रभावत्याः देव्याः अङ्गपरिचारिकाः-दास्यः, प्रभावतीं देवीं प्रसूतां ज्ञात्वा, यत्रैव बलो राजा आसीत्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जएणं विजयेणं वद्धावेति' उपागत्य करतलपरिगृहीतं यावत् शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा बलं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति 'वद्धावेत्ता एवं वयासी'-वर्द्धयित्वा एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः-एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई० पियट्ठयाए पियं निवेदेमो, पियं मे भवउ' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु निश्चयेन प्रभावती० नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टमान रात्रिन्दिवेषु प्रतिपूर्णेषु सत्सु सुकुमारपाणिपादादिविशेषणविशिष्टं दारकं प्रजनिता

जन्म दिया 'तएणं तीसे पभावई देवीए अंगपरियारियाओ, पभावई देविं पसूयं जाणेत्ता जेणेव बले राया तेणेव उवागच्छंति' जब प्रभावती देवी की अङ्गपरिचारिकाओं-दासियों को पुत्र होने का समाचार ज्ञात हो चुका तब वे जहां बल राजा थे वहां पर गई 'उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेंति' वहां आकर के उन्हों ने राजा को दोनों हाथ जोड़ कर नमस्कार किया और जय विजय शब्दों का उच्चारण करते हुए उन्हें बधाया "वद्धावेत्ता एवं वयासी" बधाकर फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार कहा-'एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई० पियट्ठयाए पियं निवेदेमो पियं भे भवउ' हे देवानुप्रिय! प्रभावती देवी ने नौ मास साढे सात दिन रात्रि पूर्ण होने पर सुकुमार करचरण आदि विशेषणों वाले पुत्र को जन्मदिया है। इसलिये हम

संपन्न हतो. "तएणं तीसे पभावईए देवीए अंगपरियारियाओ, पभावई देविं पसूयं जाणेत्ता जेणेव बले राया तेणेव उवागच्छंति" प्रभावती राणीએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો છે એવા સમાચાર જ્યારે તેની અંગપરિચારિકાઓએ જાણ્યા, ત્યારે તેઓ બલરાજાની પાસે વધામણી આપવાને માટે પહોંચી ગઈ "उवागच्छित्ता करयल जाव बलं राय जएण विजएणं बद्धावेंति" ત્યાં જઈને તેમણે બન્ને હાથ જોડીને રાજાને નમસ્કાર કર્યાં અને "બલરાજાનો જય હો, બલરાજાનો વિજય હો," એવાં શબ્દોથી રાજાને વધાવ્યો "वद्धावेत्ता एवं वयासी" વધાવીને તેમણે તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ—

"एवं खलु देवाणुप्पिया! पभावई० पियट्ठयाए पियं निवेदेमो पियं भे भवउ" હે દેવાનુપ્રિય! ગર્ભ રહ્યાને નવ માસ અને ૭॥ દિનરાત્રિ વ્યતીત થતાં પ્રભાવતી રાણીએ સુકોમળ કર ચરણ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત પુત્રનો

तत् खलु वयं देवानुप्रियाणां प्रियार्थतायै-प्रीत्यर्थम्, प्रियं-पुत्रजन्मरूपं निवेदयामः-सूचयामः एतच्च प्रियनिवेदनम् प्रियं भवतां भवतु अन्यद्वा राज्यलक्ष्म्यादि वृद्धिरूपं प्रियं शुभं भवतु 'तएणं से बले राया अंगपडियारियाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव धाराहयणीव जाव रोमकूवे तासिं अंगपरियारियाणं मउडवज्जं जहामालियं ओमोयं दलयइ' ततः खलु स बलो राजा अङ्गपरिचारिकाणाम् अन्तिके-समीपे एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थम् श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य हृष्टतुष्टो यावत्-हर्षवशविसर्पद्हृदयो धाराहतनीप यावत् सुरभिकुसुमचञ्चुमालयिततनुकोच्छ्वसित-रोमकूपः, ताभ्यः अङ्गपरिचारिकाभ्यः मुकुटवर्जं-मुकुटं विहाय, तस्य राजचिह्नत्वात्, यथामालितं-यथा परिहितम्, अवमोकम्-अवमुच्यते-परि-

आप की प्रसन्नता बढ़ाने के लिये-प्रीति के लिये-पुत्रजन्म होने के समाचार का निवेदन करने आई हैं-यह पुत्रजन्मरूप प्रिय निवेदन आप को शुभकारी हो अथवा-राजलक्ष्मी आदि का वृद्धिरूप हो० 'तएणं से बले राया अंगपरियारियाणं अंतिए एयमट्ठ सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव धाराहयणीव जाव रोमकूवे तासिं अंगपरियारियाणं मउडवज्जं जहामालियं ओमोयं दलयइ' बलराजा ने इस प्रकार का समाचार जब उन अङ्गपरिचारिकाओं के मुख से सुना तब वह हर्ष के मारे फूला नहीं समाया उसके चित्तमें संतोष भरगया और उसका शरीर वेगवती वृष्टि से आहत हुए नीप-कदम्ब पुष्प की तरह रोमराजि से व्याप्त हो गया. उसी समय उसने राजचिह्न होने के कारण मुकुट को छोड़-

જન્મ આપ્યો છે. આ ખુશાલીના સમાચાર આપને આપવાને માટે અમે આપની પાસે આવ્યાં છીએ. આ પુત્રજન્મ આપને માટે શુભકારી હો અથવા રાજલક્ષ્મી આદિની વૃદ્ધિરૂપ હો. "तएणं से बले राया अंगपरियारियाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव धाराहयणीव जाव रोमकूवे तासिं अंगपरियारियाणं मउडवज्जं जहामालियं ओमोयं दलयइ" રાણીની અંગપરિચારિકાઓના મુખે આ ખુશાલીના સમાચાર સાંભળીને તેના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. તેને અત્યંત સંતોષ થયો વરસાદની વેગવતી ધારાથી જેમ કદમ્બ પુષ્પ વિકસિત થાય છે તેમ બલરાજાની રોમરાજિ પણ આનંદના અતિરેકને લીધે ખડી થઈ ગઈ-તેણે રોમાંચ અનુભવ્યો. એજ સમયે તેણે તે પરિચારિકાઓને પોતાના મુગુટ સિવાયના સઘળાં આભૂષણો બક્ષિસ આપી દીધાં.

धीयते यः सोऽवमोकः-अलङ्कार स्तं ददाति, प्रयच्छति, 'दलइत्ता सेतं रययामयं विमलसलिलपुण्णं भिंगारं च गिण्हइ' दत्वा श्वेतं रजतमयं विमलसलिलपूर्णं भृङ्गारं-जलपात्रविशेषं च गृह्णाति, 'गिण्हित्ता मत्थए धोवइ' पूर्वोक्तं भृङ्गारं गृहीत्वा मस्तकानि-तासां शिरांसि धावति-प्रक्षालयति, दासत्वापनयनार्थम्, स्वामिना मस्तकधावने कृते हि दासस्य दासत्वमपगच्छतीति लोकव्यवहारः, 'धोवित्ता, विउलं जीवीयारिहं पीइदाणं, दलयइ' धावित्वा मस्तकानि प्रक्षाल्य, विपुलं-प्रचुरम् जीविकार्हं-जीविकोचितम्, प्रीतिदानम्-प्रसन्नतानिमित्तकं दानं ददाति, 'दलइत्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ' दत्वा सत्कारयति सम्मानयति चेति ॥सू० ७॥

कर (क्यों कि राजचिह्नरूप होने से मुकुट का दान निषिद्ध है) पहिरे हुए शेष अलंकार उन्हे दे दिये। 'दलइत्ता से तं रययामयं विमलसलिलपुण्णं भिंगारं च गिण्हइ' देने के बाद श्वेत, रजतमय-चांदी की कि जो निर्मल जल से भरी हुई थी, झारी उसने अपने हाथ में लिया 'गिण्हित्ता मत्थए धोवेइ' लेकर उन सब के मस्तकों को दासत्व दूर करने के निमित्त धुलाया। ऐसा लोक व्यवहार है कि स्वामी यदि जल लेकर दास का मस्तक धोता है तो उसका दासपना दूर हो जाता है। 'धोवित्ता विउलं जीवीयारिहं पीइदाणं दलयइ,' मस्तक धोकर के फिर उसने उन्हें जीविका के उचित प्रीतिदान-प्रसन्नतानिमित्तकदान दिया 'दलइत्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ' दान देकर के फिर उसने उन सब का सत्कार किया और सन्मान किया ॥सू० ७॥

(મુગટ રાજચિહ્ન ગણાય છે તેથી તેનો ત્યાગ કરાય નહીં, વળી મુગટ રાજચિહ્નરૂપ હોવાથી તેનું દાન અનુચિત્ત ગણાય છે. માટે મુગટ સિવાયના આભૂષણો બક્ષિસ આપવાની વાત કરી છે.) "दलइत्ता से तं रययामयं विमलसलिलपुण्ण भिंगारं च गिण्हइ" ત્યાર બાદ તેણે ચાંદીની બનાવેલી અને નિર્મળ જલથી ભરેલી શ્વેત ઝારી પોતાના હાથમાં લીધી, "गिण्हित्ता मत्थए धोवेइ" અને તે બધી પરિચારિકાઓનાં મસ્તકને ધોવરાવ્યા આ ક્રિયા તેમને દાસત્વમાંથી મુક્ત કરવા નિમિત્તે કરવામાં આવી (એ વખતે એવો રિવાજ હતો કે માલિક પોતે પાણી લઇને દાસ કે દાસીના મસ્તકને ધોવે તો તેમનુ દાસત્વ આપોઆપ દૂર થઈ જતું હતું.) "धोवित्ता विउलं जीवियारिहं" पीइदाणं दलयइ મસ્તક ધોવરાવીને તેણે તેમને આજીવિકાને યોગ્ય-જીવનપર્યંત નભે તેવું પ્રીતિદાન દીધું (પ્રસન્નતા દર્શક દાનને પ્રીતિદાન કહે છે.) "दलइत्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ" આ પ્રકારે દાન દઇને તેણે તેમનો સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું ॥સૂ૦ ૭॥

॥ महाबलवक्तव्यता ॥

मूलम्-"तएणं से बले राया कोडुम्बियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दा-वेत्ता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिणापुरे नयरे चारगसोहणं करेह, करेत्ता, माणुम्माणं वड्ढणं करेह, करेत्ता, हत्थिणापुरं नयरं सब्भिंतर-बाहिरियं आसियसंमज्जिओवलित्तं जाव करेह, कारवेह, करेत्ता य, कारवेत्ता य, जूयसहस्सं वा, चक्क-सहस्सं वा पूयामहामहिमसक्कारं वा, उस्सवेह, उस्सवेत्ता ममेय-माणत्तियं पच्चप्पिणह। तएणं ते कोडुंबियपुरिसा बलेणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा जाव पच्चप्पिणंति। तएणं से बले राया जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तंचेव जाव मज्जण-घराओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता, उस्सुकं, उक्करं, उक्किट्ठं, अदिज्जं, अमिज्जं, अभडप्पवेसं, अदंडकोडंडिमं, अधरिमं, गणि-यावरनाडइज्जकलियं अणेगतालाचराणुचरियं अणुद्धूयमुइंगं अमिलायमल्लदामं पमुइयपक्कीलियं सपुरजणजाणवयं दस-दिवसे ठिइवडियं करेइ, तएणं से बले राया दसाहियाए ठिइ-वडियाए वट्टमाणीए सइए य, साहस्सिए य, सय साहस्सिए य, दाए य, दलमाणे य, दवावेमाणे य, सए य, साहस्सिए य, सय-साहस्सिए य लंभे, पडिच्छेमाणे पडिच्छावेमाणे एवं विहरइ। तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठिइवडियं करेइ, तइए दिवसे चंदसूरदंसणियं करेइ, छट्ठे दिवसे जाग-रियं करेइ, एक्कारसमे दिवसे वीतिक्कंते निव्वत्ते असुइजाय-कम्मकरणे संपत्ते, बारसाह दिवसे विउलं असणं, पाणं खाइमं,

साइमं उवक्खडाविंति, उवक्खडावेत्ता जहा सिवो जाव खत्तिए य, आमंतेइ, आमंतेत्ता, तओ पच्छा ण्हाया कयबलिकम्मा तंचेव जाव सक्कारेंति, सम्माणेंति, सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्त-णाति जाव राईण य, खत्तियाण य पुरओ अज्जयपज्जय-पिउपज्ज-यागयं बहुपुरिसपरंपरप्परूढं कुलाणुरूवं कुलसरिसं कुलसंताण-तंतुवद्धणकरं अयमेयारूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति, जम्हाणं अम्हं इमे दारए बलस्स रण्णो पुत्ते पभावईए देवीए अत्तए तं होउणं अम्हं एयस्स दारगस्स नामधेज्जं महब्बले, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति महाबले त्ति। तएणं से महब्बले दारए पंचधाईपरिग्गहिए, तंजहा—खीर धाईए, एवं जहा दढपइन्ने जाव, निवायनिव्वाघायंसि सुहं-सुहेणं परिवड्ढइ। तएणं तस्स महब्बलस्स दारगस्स अम्मा-पियरो अणुपुव्वेणं ठितिवडियं वा चंदसूरदंसावणियं वा, जाग-रियं वा, नामकरणं वा, परंगामणं वा, पयचंकमणं वा, जेमामणं वा, पिंडवद्धणं वा, पज्जपावणं वा, कण्णवेहणं वा, संवच्छरपडिलेहणं वा, चोलोयणगं च, उवणयणं च अन्नाणि य बहूणि गब्भाधाण-जम्मणमादियाइं कोउयाइं करेंति। तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासगं जाणित्ता सोभणंसि तिहिकरण-मुहुत्तंसि० एवं जहा—दढप्पइन्नो जाव अलं भोगसमत्थे जाए यावि होत्था। तएणं तं महब्बलं कुमारं उम्मुक्कबालभावं जाव अलं भोगसमत्थं विजाणित्ता अम्मापियरो अट्ठपासायवडेंसए

करेंति, करेत्ता अब्भुग्गयमूसिय-पहसिए इव वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पडिरूवे। तेसिं णं पासायवडेंसगाणं बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महेगं भवणं करेंति, अणेगखंभसयसंनिविट्ठं, वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे पेच्छा घरमंडवंसि जाव पडिरूवे ॥सू० ८॥

छाया—ततः खलु स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! हस्तिनापुरे नगरे चारकशोधनं कुरुत, कृत्वा मानोन्मानवर्द्धनं कुरुत, कृत्वा हस्तिनापुरं नगरं साभ्यन्तरबाह्यम् आसिक्त संमार्जितोपलिप्तं यावत् कुरुत, कारयत, कृत्वा च कारयित्वा च यूपसहस्रं वा चक्रसहस्रं वा, पूजामहामहिमसत्कारं वा, उत्सवयत उत्सवय्य मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत। ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः बलेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तो यावत्-प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स बलो राजा यत्रैव अट्टनशाला तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य तदेव यावत् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य उच्छुल्काम्, उत्कराम्, उत्कृष्टाम्, अदेयाम्, अमेयाम्, अभटप्रवेशाम्, अदण्डकुदण्डिमाम्, अधार्याम्, गणिकावरनाटकीयकलिताम्, अनेकतालचरानुचरिताम्, अनुद्धूतमृदङ्गाम्, अम्लानमाल्यदामाम्, प्रमुदितप्रक्रीडिताम्, सपुरजनजानपदाम्, दशदिवसान् स्थिति पतितां करोति। ततः खलु स बलो राजा दशाह्निकायां स्थितिपतितायां वर्तमानायाम्, शतिकांश्च, शतसाहस्रिकांश्च, यागांश्च, दायांश्च, भागांश्च, ददच्च, दापयच्च, शतिकांश्च, साहस्रिकांश्च, शतसाहस्रिकांश्च लाभान् प्रतियच्छन्, प्रतियामयन् एवं विहरति, ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ प्रथमे दिवसे स्थिति पतितां कुरुतः, तृतीये दिवसे चन्द्रसूर्य दर्शनं कुरुतः, षष्ठे दिवसे जागरिकां कुरुतः, एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते, निवृत्ते अशुचिजातकर्मकरणे, संप्राप्ते द्वादशाहदिवसे, विपुलम् अशनं, पानं, खादिमं, स्वादिमम् उपस्थापयतः, उपस्थाप्य, यथा शिवो यावत् क्षत्रियांश्च आमन्त्रयतः, आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातौ कृतबलिकर्माणौ तदेव यावत् सत्कारयतः, सम्मानयतः, सत्कार्य, सम्मान्य, मित्रज्ञाति यावत् राजन्यस्य च क्षत्रियाणांश्च पुरतः आर्यकपर्यकपितृपर्यकागतं बहुपुरुषपरम्परामरूढम् कुलानुरूपं कुलसदृशम्, कुलसन्तानतन्तुवर्द्धनकरम् इदमेतद्रूपं गौणं गुणनिष्पन्नं नामधेयं कुरुतः-यस्मात् खलु अस्माकम् अयं दारको बलस्य राज्ञः, पुत्रः, प्रभावत्याः देव्याः आत्मजः, तस्मात् भवतु खलु अस्माकम् एतस्य दार-

कस्य नामधेयं महाबलः, ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ नामधेयं कुरुतः महाबल इति, ततः खलु स महाबलो दारकः, पञ्चधात्रीपरिगृहीतः, तद्यथा-क्षीरधात्र्या, एवं यथा दृढप्रतिज्ञो यावत्-निर्वाते निर्व्याघाते, सुखसुखेन परिवर्द्धते, ततः खलु तस्य महाबलस्य दारकस्य अम्बापितरौ आनुपूर्व्येण स्थितिपतितां वा, चन्द्रसूर्यदर्शनं वा, जागरिकां वा, नामकरणं वा, परंगमनं वा, पदचंक्रमणं वा, जेमनं वा, पिण्डवर्द्धनं वा, प्रजल्पनं वा, कर्णवेधनं वा, संवत्सरप्रतिलेखनं वा, चौलोपनकंच, उपनयनंच अन्यानिच बहूनि गर्भाधानजन्मादिकानि कौतुकानि कुरुतः, ततः खलु तं महाबलं कुमारम् अम्बापितरौ सातिरेकाष्टवर्षकं ज्ञात्वा शोभने तिथिकरणमुहूर्ते, एवं यथा दृढप्रतिज्ञो यावत् अल भोगसमर्थो जातश्चापि अभवत्, ततः खलु तं महाबलं कुमारम्, उन्मुक्तबालभावं यावत्-अलं भोगसमर्थं विज्ञाय अम्बापितरौ अष्टौ प्रासादावतंसकान् कुरुतः, कृत्वा अभ्युद्गतोच्छ्रितान प्रहसितानिव, वर्णकः, यथा राजप्रश्नीये यावत्-प्रतिरूपान, तेषां खलु प्रासादावतंसकानां बहुमध्यदेशभागे-अत्र खलु महदेकं भवनं कुरुत', अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टम्, वर्णकः, यथा राजप्रश्नीये प्रेक्षागृहमण्डपे यावत् प्रतिरूपम्॥सू.८॥

टीका—अथ पुत्रजन्ममहोत्सवे बन्दिमोचनादिकं वर्णयितुमाह-'तएणं से बले' इत्यादि, 'तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी'-ततः खलु पुत्रजन्मवृत्तान्तश्रवणानन्तर स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान्-आज्ञाकारिजनान् शब्दयति-आह्वयति, शब्दयित्वा-आहूय एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्-उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणापुरे नयरे चारगसोहणं

'तएणं से बले राया' इत्यादि।

टीकार्थ-सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा यह प्रकट किया है कि बलराजा ने पुत्रजन्म महोत्सवपर क्या २ कार्य किये-'तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ-एवं वयासी' बलराजा ने जब अङ्गपरिचारिकाओं को विसर्जित कर दिया तब उसने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया और उन्हें इस प्रकार की आज्ञा दी-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणा-

---

"तएणं से बलेराया" ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં એ વાત પ્રકટ કરી છે કે બલરાજાએ પુત્રજન્મને મહોત્સવ કેવી રીતે ઉજવ્યો-"तएणं से बलेराया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ-एवं वयासी" અંગપરિચારિકાઓને (દાસીઓ) વિદાય કર્યા બાદ બલરાજાએ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને (અનુચરોને) બોલાવીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી-"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिणापुरे नयरे चारगसोहणं करेह" હે દેવા-

करेह' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव हस्तिनापुरे नगरे चारकशोधनं-वन्दिमोचनं कुरुत; बन्दीकृतजनान् कारागाराद् विमोचयत इत्यर्थः 'करेत्ता, माणुम्माणवड्ढणं करेह' चारकशोधनं कृत्वा मानोन्मानवर्द्धन कुरुत, तत्र मानं-रसधान्यादि विषयको मापः-परिमाणरूपः, उन्मानं तु-ऊर्ध्वमानं तुलारूपं बोध्यम् तयोः-वर्धनं-वृद्धि-मित्यर्थः 'करेत्ता, हत्थिणापुरं नगरं सब्भिंतरबाहिरियं आसियसंमज्जिओवलित्तं जाव करेह कारवेह' मानोन्मानवर्द्धनं कृत्वा, हस्तिनापुरं नगरम् साभ्यन्तरेण बाह्येन च सहितं-साभ्यन्तरबाह्यम् साभ्यन्तरम्, स बाह्य चेत्यर्थः, आसिक्त संमार्जितोपलिप्तम्-गन्धोदकेन आ-समन्तात् सिक्तम्, कचवरापनयनादिना संमार्जितं-

---

पुरे नयरे चारगसोहणं करेह' हे देवानुप्रिय! तुम लोग सब से पहिले इस उत्सव के निमित्त हस्तिनापुरनगर में कैदियों को कारावास से मुक्त करो-कारागार से उन्हें छोड़ दो-'करेत्ता माणुम्माणवड्ढणं करेह' उसके बाद मान और उन्मान की वृद्धि करो-अभीतक जिस माप से और तरा जूसे वस्तुएँ तौलकर दी जाती रही हैं-अब १० दिनतक के लिये इनमें वृद्धि करा दो-रस-तैल आदि रूप पदार्थों के एवं अनाज आदि के नापने के साधन का नाम मान और तराजूरूप ऊर्ध्वमानका नाम उन्मान है अर्थात् सब चीजे सस्ती बेचनेका हुक्म करदो। 'करेत्ता हत्थिणापुरं नगर सब्भिंतरबाहिरियं आसिय संमज्जिओवलित्तं जाव करेह कारवेह' इन दोनों की वृद्धि कराने के बाद हस्तिनापुर नगरको भीतर बाहिर से खूब साफ करो-पहिले उसमें सुगंधित पानी से छिड़काव करो, बाद में उसके कचरा को साफ करो और गोबर आदि से

नुप्रियो! पुत्रजन्मनी खुशाली निमित्ते हस्तिनापुर नगरना जे केदीओ छे तेमने तुरत ज कारावासमांथी मुक्त करो. "करेत्ता माणुम्माणवड्ढणं करेह" त्यार बाद १० दिवस माटे मान अने उन्माननी वृद्धि करावी दो एटले के वस्तुना वजनमां-तोलमापमां वृद्धि करावि दो तेल आदि रूप पदार्थोना अने अनाज आदिना मापना साधननुं नाम मान छे अने त्राजवारूप उर्ध्वमाननुं नाम उन्मान छे. कहेवानो भावार्थ ए छे के दसदिवस पर्यन्त पुत्रजन्मना उत्सव निमित्ते दरेक चीज सोंघी वेचवानी जाहेरात करी दो. "करेत्ता हत्थिणापुरं नगरं सब्भिंतरबाहिरियं आसियसंमज्जिओवलित्तं जाव करेह कारवेह" त्यार बाद हस्तिनापुर नगरनी बहारना अने अंदरना भागोने खूब साफ करावो, तेने साफ करावीने रस्ताओ पर सुगंधित पाणी छंटावो अने छाणु आदि वडे लींपीगूंपीने तेने शणगारो अहीं "जाव

संशोधितम्, गोमयादिना-उपलिप्त यावत्-पुष्पमाल्यतोरणादिना सुसज्जितं च कुरुत, कारयत च, 'करेत्ता य, कारवेत्ता य, जूयसहस्सं वा, चक्कसहस्सं वा, पूया महामहिमसक्कारं वा उस्सवेह, उस्सवेत्ता, ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' हस्तिनापुरं नगरं सुसज्जितं कृत्वा, कारयित्वा च, यूपसहस्रं वा, युगसहस्रं सर्वयुगान्, चक्रसहस्रं वा, शकटालपपेषणीनांच सर्वचक्राणि, पूजामहामहिमसत्कारं वा उत्सवयत उत्साहपूर्वकं कुरुत तत्र पूजा-पूजनीयजनसत्कारः, महामहिमसाधुजनगुणानुवादः, सत्कारः-पूज्यजनानां वस्त्रादिना सत्करणम्, उत्सवयित्वा मम एताम् पूर्वोक्ताम्, आज्ञप्तिकाम्-आज्ञां प्रत्यर्पयत-परावर्तयत, 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा बलेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा जाव पच्चप्पिणंति' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः-आज्ञाकारिपुरुषाः बलेन राज्ञा एवं-पूर्वोक्तरीत्या उक्ताः सन्तो यावत्-हस्तिनापुरं

उसे लीपो पोतो 'यवां यावत् पद से "पुष्पमाल्यतोरणादिना सुसज्जितं कुरुत कारयत" इन पदों का ग्रहण हुआ है। यह सब सफाई आदि का काम खुद करो और दूसरों से भी कराओ-'करेत्ता कारवेत्ता जूयसहस्सं वा चक्कसहस्सं वा, पूयामहामहिमसक्कारं वा उस्सवेह उस्सवेत्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणह" जब हस्तिनापुर नगर की सफाई सब प्रकार से अच्छी तरह हो जावे-तब सब यूपों की-युगों की, सब चक्रों की पूज्य जनों की, यथायोग्य रीति से वस्त्रादिकों के द्वारा उनका सबका सत्कार करो। जब सब यह हो चुके तब इसकी हमें खबर दो 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा बलेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा जाव पच्चप्पिणंति' इस प्रकार से बल राजा के आदेश देने पर उन आज्ञाकारी पुरुषोंने हस्तिनापुर नगर को सुगंधित जल से सींचा-संमा:

यावत्" પદથી "पुष्पमाल्यतोरणादिना सुसज्जितं कुरुत कारयत" શહેરને ફૂલની માળાઓ, તોરણો, ધ્વજા, પતાકા આદિથી સુસજ્જિત કરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ બધી સજાવટ તમે જાતે કરો અને અન્યની પાસે કરાવો. "करेत्ता कारवेत्ता जूहसहस्स वा चक्कसहस्सं वा, पूयामहामहिमसक्कारं वा उस्सवेह, उस्सवेत्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ" આ પ્રમાણે શહેરને સુસજ્જિત કરીને સમસ્ત યૂપોની (યુગોની), અને સઘળાં ચક્રોની પૂજા કરો, મહાપુરુષોના ગુણોનું કીર્તન કરો, અને સાધુ આદિને વસ્ત્રાદિકોનું દાન દઈને તેમનો સત્કાર કરો. મારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરીને મને ખબર આપો. 'तएणं ते कोडुंबियपुरिसा बलेणं रण्णा एव वुत्ता समाणा जाव पच्चप्पिणति" બલરાજાનો આ પ્રકારનો આદેશ સાંભળીને તે આજ્ઞાકારી પુરુષોએ હસ્તિનાપુર નગરને વાળીઝૂડીને સાફ કરાવ્યું, તેના માર્ગો પર સુગંધિત જળ છંટાવ્યું,

नगरम् आसिक्तसंमार्जितोपलिप्तादि सर्वं कृत्वा बलस्य राज्ञस्तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति–परावर्तयन्ति, 'तएणं से बले राया जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स बलो राजा, यत्रैव अट्टनशाला–व्यायामशाला आसीत्, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता तंचेव जाव मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ' उपागत्य, तदेव–अन्यत्र प्रतिपादितस्नानविधिवदेव, यावत्–योग्यावलानव्यामर्दन–युद्धकरणैः व्यायामं कृत्वा, तत्र योग्या–गुणनिका, वल्गनम्–उल्ललनं, व्यामर्दनं–परस्परेणाङ्गमोटनम् इत्यवसेयम्, ततो यत्रैव मज्जनगृहं–स्नानागारमासीत्, तत्रैव-उपागच्छति, उपागत्य मज्जनगृहम्–अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य समन्ततो जलाभिरमणीये, विचित्रमणिरत्नकुट्टिमतले रमणीये स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखपूर्वकं निषण्णः ततः स्नानादिकं विधाय चन्दनानुलिप्तगात्रः शरीरः

र्जित किया, गोमयादि से उसे अच्छी तरह से लीपा पोता इत्यादि सब काम करके बल राजा को पीछे उन्हों ने इसकी खबर दी "तएणं से बले राया जेणेव अट्टणसाला, तेणेव उवागच्छइ' इसके पश्चात् वे बलराजा जहां पर अट्टणशाला–व्यायामशाला थी वहां पर आये 'उवागच्छित्ता तंचेव जाव मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ' वहां आकर के उन्हों ने गुणनिका की, वलान किया, व्यामर्दन–परस्पर में अङ्गों का मोटन किया, इत्यादि रूप से व्यायाम किया, इसके बाद वे जहां पर स्नानगृह था वहां गये वहां जाकर उन्होंने अन्यत्र प्रतिपादित स्नानविधि की तरह से स्नान किया.स्नान करने का स्थान "जलाभिरमणीये, विचित्रमणिरत्न कुट्टिमतले, रमणीये स्नानमण्डपे नानामणिरत्न भक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखपूर्वकं निषण्णः ततः स्नानादिकं विधाय चन्दनानुलिप्तगात्रः–शरीरः सन् मज्ज-

છાણ આદિથી તેને લીંપાવ્યું ગૂંપાવ્યું, રાજાની આજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન કરીને તેમણે બલરાજાને ખબર આપી કે આપની આજ્ઞાનુસાર બધું કરવામાં આવ્યું છે. " तएणं से बले राया जेणेव अट्टणसाला, तेणेव उवागच्छइ " ત્યાર બાદ તે બલરાજા વ્યાયામ શાળામાં ગયા. " उवागच्छित्ता तं चेव जाव मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ " ત્યાં જઇને તેમણે ગુણુનિકા, વલાન કુસ્તી આદિ વ્યાયામના દાવ કર્યા ત્યાર બાદ તેઓ સ્નાનગૃહમાં ગયા. ત્યાં જઇને તેમણે સ્નાન કર્યું તે સ્નાનવિધિનું વર્ણન અન્ય શાસ્ત્રો દ્વારા જાણી લેવું. હવે સ્નાનગૃહનું વર્ણન કરવામાં આવે છે-" जलाभिरमणीये, विचित्रमणिरत्नकुट्टिमतले, रमणीये स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखपूर्वकं निषण्णः ततः स्नानादिकं विधाय चन्दनानुलिप्तगात्रः शरीरः सन् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति"

सन् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति - निर्गच्छति 'पडिनिक्खमित्ता, उस्सुकं, उक्करं, उक्किट्ठं, अदिज्जं, अमिज्जं, अभडप्पवेसं' प्रतिनिष्क्रम्य-मज्जनगृहान्निर्गत्य, उच्छुल्कां-मुक्तशुल्कां शुल्करहितामित्यर्थः, स्थितिपतितां कारयतीति वक्ष्यमाणेनान्वयः, शुल्कं तावत् विक्रयभाण्डं प्रति राज्ञे देयं द्रव्यम्, तद्रहितां पुत्रजन्म महोत्सवप्रक्रियारूपाम्, एवम्-उत्कराम्-उन्मुक्तः करो यस्यां ताम् उन्मुक्तकरां करदानरहितामितिभावः, करो हि गवादिविषयं प्रति प्रतिवर्ष राज्ञे देयं द्रव्यमुच्यते, तथा-उत्कृष्टाम्-कर्षणनिषेधाद् उत्कृष्टां-क्षेत्रकर्षणरहिताम्, अदेयाम्-विक्रयनिषेधेन अविद्यमानदातव्याम्, अमेयाम्-विक्रयप्रतिषेधादेव अविद्यमानमातव्याम्, अभटप्रवेशाम्-अविद्यमानो भटानाम्-राजाज्ञाकारिणां पुरुषाणां प्रवेशः कुटुम्बिगेहेषु यस्यां सा तथाविधाम् राजदण्डरहितामित्यर्थः पुत्रजन्ममहोत्सवप्रक्रियारूपाम् अग्रे वक्ष्यमाणां स्थितिपतितां कारयतीतिभावः, एवमेव 'अदंडकोडंडिमं अधरिमं, गणियावरनाडइज्जकलियं, अणेगतालाचराणुचरियं, अणुद्धूयमुइंगं' अदण्डकुदण्डिमाम्-दण्डलभ्यं द्रव्यमपि दण्डपदेनेोच्यते, कुदण्डेन निर्वृत्त-

---

नगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति" जल भरा हुआ होने के कारण परमरमणीय था उसकी नीचे की भूमि विचित्र मणियों और रत्नों की बनी हुई थी, उसमें एक स्नानपीठ था, जो विविध प्रकार के मणि और रत्नों से युक्त था, उस पर बैठ कर इसने बडे ही आनन्द के साथ स्नान किया। स्नान करके फिर चन्दन के लेप को शरीर पर लगाया इस प्रकार से स्नानविधि समाप्त कर वह स्नानघर से बाहर निकला 'पडिनिक्खमित्ता उस्सुक्कं, उक्करं उक्किट्ठं, अदिज्जं, अमिज्जं, अभडप्पवेसं, अदंडकोडंडिमं, अधरिमं, गणियावरनाडइज्जकलियं, अणेगतालाचराणुचरियं अणुद्धूयमुइंगं अमिलायमदल्लामं, पमुइयपक्कीलियं, सपुरजणजाणवयं दसदिवसे

સ્નાન કરવાનું સ્થાન જળથી ભરેલું હોવાને કારણે અતિશય રમણીય હતું. સ્નાનગૃહનું ભોંયતળીયું વિચિત્ર મણિ અને રત્નોથી જડિત હતું ત્યાં એક સ્નાનપીઠ (નાવાનો બાજોઠ) પણ હતું જે વિવિધ પ્રકારના મણિ અને રત્નોથી આલેખાયેલાં ચિત્રોથી યુક્ત હતું. તે સ્નાનપીઠ પર બેસીને બલરાજાએ ઘણાં જ આનંદપૂર્વક સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરીને તેમણે પોતાના શરીર પર ચંદનનો લેપ કર્યો. આ રીતે સ્નાનવિધિ પતાવીને તેઓ સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યા. "पडिनिक्खमित्ता उस्सुक्कं, उक्करं, उक्किट्ठं, अदिज्जं, अमिज्जं, अभडप्पवेसं अदंडकोडडिमं अधरिमं, गणियावरनाडइज्जकलियं, अणेगतालाचराणुचरियं अणुद्धूयमुइंगं, अमिलायमल्लदामं, पमुइयपक्कीलियं सपुरजणजा-

निष्पन्नं द्रव्यं कुदण्डिमम्, तन्नास्ति यस्यां स्थितिपतितायां सा अदण्डकुदण्डिमा ताम् तत्र यथाऽपराधं राजग्राह्यं द्रव्यं दण्डः, कुदण्डस्तु कार्यकारिणाम् अधिकारिणां प्रज्ञापराधात् महत्यपि अपराधिनोऽपराधे अल्पं राजग्राह्यं द्रव्यम्, तथैव अधरिमाम्-अधार्याम्-अविद्यमानधारणीयद्रव्याम्, ऋणादुन्मोचनात् धारणीयद्रव्य-

ठिइवडिय करेइ' बाहर निकलकर उसने पुत्रजन्मका उत्सव पुरवासियों के और देश के लोगो के साथ मिलकर दश दिनतक मनाया इस उत्सव में उसने कर लेना माफ कर दिया था, गवादि ऊपर जो राज्य की ओर से कर लिया जाता था वह भी दश दिन के लिये बन्द कर दिया था यह उत्सव कर्षण (!) से रहित था विक्रय का निषेध हो जाने से देने योग्य वस्तु से रहित था, नापने योग्य वस्तु से हीन था सुभट के प्रवेश से वर्जित था अर्थात् राजदण्ड से रहित था दण्ड का द्रव्य इसमें माफ कर दिया था दण्ड लभ्य द्रव्य भी यहां दण्डपद से कहा गया है-इसलिये दण्ड शब्द से यहां अपराध करनेवाले अपराधी से जो जुर्माने के रूप में द्रव्य लिया जाता है ऐसा वह द्रव्य भी राजा की ओर से छोड़ दिया गया था इसी प्रकार से कार्यकारी अधिकारियों की प्रज्ञा के अपराध से-भूल से अपराधी के बडे अपराध में भी किया गया थोड़ा सा भी जुर्माना यहां कुदण्ड से ग्रहण किया गया है सो यह कुदण्ड भी इसमें माफ कर दिया गया था, राज्य की ओर से

णवय दसदिवसं ठिइवडिय करेइ" त्यार बाद तेणे नगरवासीओ अने ग्रामवासीओ साथे मळीने दश दिवस सुधी पुत्रजन्मनो उत्सव उजव्यो आ उत्सव दरमियान तेणे कर लेवानो बंध करी दीधो-गाय आदि पर जे कर लेवामां आवतो हतो ते दस दिवसने माटे माफ करी नाखवामां आव्यो. आ उत्सव कर्षणथी (राज्य द्वारा कर आदि रूपे खेंचाती रकमथी) रहित हतो, विक्रयनो निषेध थई जवाथी देवा योग्य वस्तुथी रहित हतो, मापवा योग्य वस्तुथी रहित हतो, सुभटना प्रवेशथी रहित हतो एटले के राजदंडथी विहीन हतो. आ उत्सव दरमियान दंड माफ करवामां आव्यो हतो. दंड द्वारा प्राप्त थती रकमने अहीं दंड पदथी ग्रहण करवामां आवी छे. कहेवानुं तात्पर्य ए छे के अपराधी पासेथी दंड रूपे जे पैसा लेवामां आवे छे ते लेवानुं पण दस दिवसने माटे बंध करी नाखवामां आव्युं हतुं. एज प्रमाणे कार्यकारी अधिकारीओनी भूलने कारणे मोटा अपराधमां पण भूलथी करायेल नाना दंडने अहीं 'कुदंड' पदथी ग्रहण करवामां आवेल छे. ते प्रकारनो कुदंड पण माफ करी नाखवामां आव्यो हतो. राज्यनुं प्रजा

रहिताम् तथा-गणिकावरनाटकीयकलिताम्-गणिकावरैः-वेश्याप्रधानैः नाटकीयैः-नाटकसम्बन्धिभिः जनैः कलिता-युक्ताम्, अनेकतालचरानुचरिताम्-अनेकप्रकारकप्रेक्षाचारिसेविताम्, अनुद्धूतमृदङ्गाम्-अनुद्धूता-वादकैर्वादनार्थम्-विमुक्ताः मृदङ्गाः यस्यां सा तथाविधाम्, 'अमिलायमल्लदामं, पमुइयपकीलियं सपुरजणजाणवयं दस दिवसे ठिइवडियं करेइ' अम्लानमाल्यदामाम्-अम्लान-कुसुममालायुक्ताम्, प्रमुदितप्रक्रीडिताम्-प्रमुदितजनसम्पर्कात्-प्रमुदिताम्; प्रक्रीडितजनसम्पर्कात् प्रक्रीडितामित्यर्थः, सपुरजनजानपदाम्-पुरजनेन जानपदेन च-जनपदसम्बन्धिजनेन सह वर्तते या सा तथाविधाम्, दशदिवसान् दश-दिवसपर्यन्तमित्यर्थः, स्थितिपतितां-स्थितौ-कुलस्य लोकस्य वा मर्यादायां पतिता-गता या पुत्रजन्ममहोत्सवप्रक्रिया सा स्थितिपतिता तां करोति। 'तएणं से बले राया दसाहियाए ठिइवडियाए वट्टमाणीए' ततः खलु स बलो राजा दशाहिकायां-

---

दिया गया ऋण भी छोड़ दिया गया था उसकी वसुली नहीं की गई थी इसमें उत्तम उत्तम गणिकाओं से युक्त नाटक करने वाले पुरुषों द्वारा उत्तम २ नाटक करवाये गये थे, अनेक प्रकार के प्रेक्षाचारी जनों से यह उत्सव सेवित था, निरन्तर मृदङ्गो की ध्वनि से यह युक्त था, ताजे २ पुष्पों की मालाओं की इसमें एकदम निरन्तर महक उठती रहती थी, इसमें प्रत्येकजन आनन्द में डूबा हुआ और क्रीडारस में मग्न हुआ दिखलाइ देता था, स्थितिपतिता का तात्पर्य पुत्रजन्म के महोत्स की प्रक्रिया से है क्यों कि यह कुल अथवा लोक की मर्यादा में पतित होती है अर्थात् कुल और लोक की मर्यादा के अनुसार की जाती है। 'तएणं से बले राया दसाहियाए ठिइवडियाए, वट्टमाणीए'

પાસેનું લેણું પણ માફ કરી નાખવામાં આવ્યું હતું. એટલે તેની વસુલાત જ કરવામાં આવતી ન હતી ઉત્તમ નટો અને ઉત્તમ ઉત્તમ ગણિકાઓ પાસે શ્રેષ્ઠ નાટકો ભજવવામાં આવતાં હતા અનેક પ્રેક્ષકો આ ઉત્સવ દેખવા આવતા હતા. નિરંતર મૃદંગોનો ધ્વનિ ચાલ્યા કરતો હતો, તાજાં તાજાં પુષ્પોની માલાઓથી ઘણી જ સુંદર મહેક વ્યાપી જતી હતી.. આ ઉત્સવને લીધે દરેક માણુસ આનંદમગ્ન લાગતા હતા અને ક્રીડારસમાં તરબોળ જણાતા હતા. પુત્રજન્મના મહોત્સવ પ્રક્રિયાને અહીં 'સ્થિતિપતિતા' પદથી ગ્રહણ કરાયેલ છે; કારણ કે તે કુલ અથવા લોકની મર્યાદામાં પતિત થાય છે એટલે કે કુલ અને લોકની મર્યાદાનુસાર જ તે કરવામાં આવે છે.

"तएणं से बले राया दसाहियाए ठिइवडियाए, वट्टमाणीए" આ રીતે દસ દિવસ સુધી ચાલુ રહેલા આ પુત્રજન્મોત્સવમાં "सइए य, साहस्सिए य,

दशदिवसनिर्वर्त्यायां, स्थितिपतितायां-पुत्रजन्ममहोत्सवप्रक्रियायाम्, वर्तमानायां-प्रवर्तमानायाम्, 'सईए य, साहस्सिए य, सयसाहस्सिए य, जाएय, दाएय, माएय, दलमाणेय, दवावेमाणेय' शतिकांश्च-शतरूप्यकनिष्पद्यमानान्, साहस्रिकांश्च-सहस्ररूप्यकनिष्पद्यमानान्, शतसाहस्रिकांश्च-लक्षरूप्यकनिष्पद्यमानान्, यागांश्च-सत्कारविशेषांश्च, दायांश्च-दानानिच, भागांश्च-विवक्षितद्रव्यांशान्, ददच्च, दापयंश्च 'सएय, साहस्सिएय, सयसाहस्सिएय, लंभे पडिच्छेमाणे, पडिच्छावेमाणे एवं विहरइ' शतंच, साहस्रंच, शतसाहस्रंच-लक्षंश्च लाभं प्रतीच्छन्-स्वीकुर्वन्, प्रत्येषयन्-स्वीकारयन् एवं-पूर्वोक्तरीत्या विहरति-तिष्ठति। 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठिइवडियं करेंति' ततः खलु तस्य दार-

इस तरह से १० दिन तक चालू रहे इस पुत्रजन्मोत्सव में 'सईए य, साहस्सिए य, सयसाहस्सिए य, जाए य, दाए य, भाए य, दलमाणे य, दवावेमाणे य' बलराजा ने एक सौ रूपियों के द्वारा किये जाने योग्य, हजाररूपियों के द्वारा किये जाने योग्य और एक लाखरूपियों के द्वारा किये जाने योग्य सत्कार विशेषों को स्वयं किया और करवाया दानों को स्वयं दिया और दिलवाया तथा-विवक्षित द्रव्यांशों को भी स्वयं दिया और दिलवाया 'सएय साहस्सिए य सयसाहस्सिए य लंभे, पडिच्छेमाणे, पडिच्छावेमाणे एवं विहरइ' तथा सौरूपियों के, हजार रूपियों के एवं एक लाख रूपियों के हुए लाभ को स्वयं स्वीकार किया; दूसरों को भी स्वीकार करवाया। इस तरह से उसने १० दिनतक बडे आनन्द के साथ ठाटबाट से पुत्रजन्मोत्सव किया इस उत्सव में 'तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठिइवडियं करेंति' उस बालक के

सयसाहस्सिए य जाए य, दाए य, भाए य, दलमाणे य, दवावेमाणे य" સેંકડો રૂપીઆ દ્વારા કરવા યોગ્ય, હજારો રૂપીઆ દ્વારા કરવા યોગ્ય, અને લાખો રૂપીઆ દ્વારા કરવા યોગ્ય સત્કારવિશેષો પોતે કર્યાં અને અન્યની પાસે કરાવ્યાં, પોતે દાન દીધાં અને અન્યની પાસે દાન દેવરાવ્યાં, તથા વિવક્ષિત (અમુક) દ્રવ્યાંશો પોતે આપ્યાં અને અન્યની પાસે અપાવ્યાં, "सएय साहस्सिए य सयसाहस्सिए य लंभे, पडिच्छेमाणे, पडिच्छावेमाणे एवं विहरइ" તથા આ પુત્રજન્મોત્સવ દરમિયાન બલરાજાએ સેંકડો રૂપીઆના, હજારો રૂપીઆના લાખો રૂપીઆના લાભોનો સ્વયં સ્વીકાર કર્યો અને અન્યને પણ એ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત કરાવ્યો. આ રીતે દસ દિવસ માટે પૂરેપૂરા આનંદ અને ઠાઠમાઠથી પુત્રજન્મોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો. આ ઉત્સવના "तस्स

कस्य-बालकस्य अम्बापितरौ प्रथमे दिवसे स्थितिपतितां-पुत्रजन्ममहोत्सवप्रक्रियां कारयतः, 'तइए दिवसे चंदसूरदंसणियं करेंति' तृतीये दिवसे चन्द्रसूर्यदर्शनं-चन्द्रसूर्यदर्शननामकं महोत्सवं कुरुतः, 'छट्ठे दिवसे जागरियं करेंति' षष्ठे दिवसे जागरिकाम्-रात्रिजागरणरूपं महोत्सवविशेषं कुरुतः, 'एक्कारसमे दिवसे वीइक्कंते' एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते-व्यतीते सति 'निव्वत्ते असुइ जाय कम्मकरणे' निवृत्ते-अतिक्रान्ते, अशुचिजातकर्मकरणे-अशुचीनां जातकर्मणां करणम् अशुचिजातकर्मकरणं तस्मिन् व्यतीते सति 'संपत्ते बारसाहदिवसे' संप्राप्ते द्वादशाहदिवसे. द्वादशानाम्-अह्नां समाहारः द्वादशाहं तस्य दिवसो द्वादशाहदिवसो येन स पूर्यते, तस्मिन्, 'विउलं असणं पाणं, खाइमं, साइमं उवक्खडाविंति' विपुलं-पुष्कलम्, अशनम्, पानं खादिमम्, स्वादिमम्, उपस्कारयतः, रन्धनपाकादिना उपस्कृतं निष्पन्नं कारयतः 'उवक्खडावेत्ता जहा सिवो जाव खत्तिए य, आमंतेंति' उपस्कार्य-संस्कार्य निष्पाद्य यथा शिवो यावत् राजर्षिः एकादशशतके

माता पिता ने प्रथम दिवस तो पुत्रजन्ममहोत्सव की प्रक्रिया की 'तइए दिवसे चंदसूरदंसणं करेंति' तीसरे दिन चन्द्रसूर्यदर्शननामक महोत्सव का आयोजन किया 'छट्ठे दिवसे जागरियं करेंति' छठे दिन, रात्रि जागरणरूप महोत्सव किया 'एक्कारसमे दिवसे वीइक्कंते निव्वत्ते असुइजायकम्मकरणे' ग्यारहवां दिन जब समाप्त हो-गया एवं अशुचि जात कर्मों का करना भी समाप्त हो चुका तब 'बारसाहे दिवसे संपत्ते' बारहवें दिन उन मातापिताने 'विउलं असणं पाणं खाइमं, साइमं उवक्खडाविंति' एक विस्तृत भोज्य की आयोजना की उसमें अशन, पान, खादिम और स्वादिम रूप चारों प्रकार का आहार बहुत अधिक रूप में तैयार करवाया 'उवक्खडावेत्ता जहा सिवो जाव खत्तिए य आमंतेंति' ग्यारहवें शतक के नौवे उद्देशक में प्रतिपादित शिव राजा की

दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठिइवडियं करेंति" પ્રથમ દિવસે તે બાલકના માતાપિતાએ પુત્રજન્મમહોત્સવની પ્રક્રિયા કરી "तइए दिवसे चंदसूरदंसणं करेंति" ત્રીજે દિવસે ચન્દ્રસૂર્યદર્શન નામના મહોત્સવનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. "छट्ठे दिवसे जागरियं करेंति" છટ્ઠે દિવસે રાત્રિજાગરણરૂપ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો. "एक्कारसमें दिवसे वीइक्कंते निव्वत्ते असुइजायकम्मकरणे" અગિયારમો દિવસ જ્યારે વ્યતીત થઈ ગયો અને અશુચિ જાતકર્મો (સૂતક) પણ જ્યારે પતાવી નાખવામાં આવ્યા, ત્યારે "बारसाहे दिवसे संपत्ते" બારમે દિવસે તે બાલકના માતાપિતાએ "विउलं असणं पाणं खाइमं उवक्खडाविंति" એક મોટો ભોજનસમારંભ યોજ્યો. તે ભોજનસમારંભમાં પીરસવાને માટે અશન પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચારે પ્રકારના આહાર ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા. "उवक्खडावेत्ता जहा सिवो जाव खत्तिए य आमंतेंति" અગિયારમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશામાં શિવરાજર્ષિ

नवमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैव अयमपि बलो राजा प्रतिपत्तव्यः, तथाच मित्रज्ञाति-कुटुम्बादीन् राजन्यांश्च, क्षत्रियांश्च अम्बापितरौ आमन्त्रयतः 'आमंतेत्ता, तओ पच्छा ण्हाया कयवलिकम्मा तंचेव जाव सक्कारेंति,सम्माणेंति' आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातौ कृतवलिकर्माणौ तदेव-पूर्वोक्तवदेव यावत् कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तौ, सर्वालङ्कारविभूषितशरीरौ आमन्त्रितान् राजन्यान् क्षत्रियांश्च सत्कारयतः, सम्मानयतश्च, 'सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्तणाइ जाव राईण य खत्तियाण य पुरओ' सत्कार्य्य, संमान्य, तस्यैव मित्रज्ञाति यावत् स्वजनसम्बन्धिपरिजनस्य च राजन्यानां च क्षत्रि-

---

तरह पुत्र के मातापिताने मित्र, ज्ञाति, कुटुम्बजन राजाओं और क्षत्रियों को उसमें आमंत्रित किया 'आमंत्तेत्ता तओ पच्छा ण्हाया-कयबलिकम्मा तं चेव जाव सक्कारेति, आमंत्रित करके फिर उन्हों ने स्वयं स्नानादि से निवट कर वायसादि को अन्नादि का भागदेने रूप बलि कर्म किया, कौतुक, मंगल एवं दुःस्वप्न का प्रायश्चित्त कर्म किये, और बहुमूल्य अल्पालंकारों को धारण कर पूर्व की तरह यावत् उसमें पधारे हुए उन आये हुए राजाओं एवं क्षत्रियों का सत्कार किया और सन्मान किया 'सक्कारित्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्तणाइ जाव राईण य खत्तियाण य पुरओ' इस प्रकार सत्कार सन्मानविधि पर्यन्त कृत्य समाप्त कर उन्हों ने उन्हीं मित्र, ज्ञाति यावत् स्वजन, संबंधि परिजन

દીક્ષા પહેલાં પોતાના સગાંસંબંધીને જમવાનું જે આમંત્રણ આપેલું તેના જેવું જ વર્ણન અહીં પણ સમજવું. એટલે કે બલ રાજા અને પ્રભાવતી રાણીએ પોતાના મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, કુટુંબીઓ, રાજાઓ અને ક્ષત્રિયોને જમવા આવવાનું આમંત્ર આપ્યું. " आमंत्तेत्ता तओ पच्छा ण्हाया कयबलि-कम्मा तं चेव जाव सक्कारेंति, संमाणेंति " ત્યાર બાદ તેણે સ્નાનવિધિ આદિ પતાવીને વાયસાદિને માટે અન્નનો અલગભાગ કાઢવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક અને મંગલ કર્યાં અને દુઃસ્વપ્નના નિવારણ નિમિત્તે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ કર્યાં. ત્યાર બાદ તેણે બહુ મૂલ્યવાન પણ અલ્પભારવાળાં અલંકારો ધારણ કર્યાં. બાકીનું સમસ્ત વર્ણન શિવ રાજાએ કરેલા ભોજનસમારંભના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. " તેણે ત્યાં પધારેલા રાજાઓ અને ક્ષત્રિઓ આદિનો સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું. " આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ " सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्तणाइ जाव राईण य खत्तियाण य पुरओ " તેમનો સત્કાર અને સન્માન કરીને તેમણે એજ મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, સ્વજનો, સંબંધી, પરિજનો, રાજાઓ અને ક્ષત્રિયોની

याणां च पुरतः-अग्रे, 'अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं बहुपुरिसपरंपरप्परूढं कुलाणुरूवं, कुलसरिसं, कुलसंताणतंतुवद्धणकरं अयमेयारूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति' आर्यकप्रार्यकपितृप्रार्यकागतम्-आर्यकः-पिता, प्रार्यकः-पितामहः, पितृप्रार्यकः-प्रपितामहः, तेभ्यः आगतम्-पित्रादि त्रिकपुरुषानुगतम्, बहुपुरुषपरम्पराप्ररूढम्, कुलानुरूपम्-कुलोचितम्, अतएव कुलसदृशम् तत्कुलस्य बलवत्पुरुषकुलत्वात् तत्सदृशम्, कुलसन्तानतन्तुवर्द्धनकरम्-कुलरूपो यः सन्तानः सएव तन्तुः दीर्घत्वात् तद्वर्द्धनकरं मङ्गलत्वात् यत्र तत्तथाविधम्, इदमेतद्रूपम्, गौणं-गुणादागतम्, तच्चाप्रधानमपि भवतीत्यत उच्यते-गुणनिष्पन्नम्, गुणप्रयोज्यम्, नामधेयं-नाम कुरुतः. 'जम्हा णं अम्हं इमे दारए बलस्स रण्णो पुत्ते, पभावईए देवीए अत्तए, तं होउ णं अम्हं एयस्स दारगस्स नामधेज्जं महब्बले' यस्मात् खलु कारणात् अस्माकम् अयं दारको बालकः, बलस्य राज्ञः पुत्रः, अथ च प्रभावत्याः देव्याः आत्मजः-आत्मनो जातः, तत्-तस्मात् कारणात् भवतु खलु अस्माकम्

राजाओं और क्षत्रियों के समक्ष ही 'अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं बहुपुरिसपरंपरप्परूढं कुलाणुरूवं कुलसरिसं कुलसंताणतंतुवद्धणकरं अयमेयारूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति' आर्य-पिता, प्रार्यक-पितामह पितृप्रार्यक-प्रपितामह इनसे आगत अर्थात् पित्रादित्रिक पुरुषानुगत अतएव-बहुपुरुषपरंपराद्वाराप्ररूढ, कुलानुरूप-कुलोचित, बलिष्ठ पुरुषों का कुल होने से कुलसदृश और कुलसन्तानरूप तन्तु की वृद्धिकारक ऐसा यह गुणनिष्पन्न नाम रखा 'जम्हाणं अम्हं इमे दारए बलस्स रण्णो पुत्ते, पभावईए देवीए अत्तए, तं होउ णं अम्हं एयस्स दारगस्स नामधेज्जं महब्बले' यह बालक बल राजा का लड़का है और प्रभावती देवी का आत्मज-है इसलिये इसका नाम 'महाबल'

સમક્ષ જ "अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं बहुपुरिसपरंपरप्परूढ कुलाणुरूवं कुलसरिसं कुलसंताणतंतुवद्धणकरं अयमेयारूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति" આર્ય (પિતા), પ્રાર્યક (પિતામહ), પિતૃપ્રાર્યક (પ્રપિતામહ) એટલે કે પિતા આદિ ત્રણ પુરુષાનુગત, અને તે કારણે બહુપુરુષ પરમ્પરાપ્રરૂઢ, કુલાનુરૂપ (કુલોચિત), બલિષ્ઠ પુરુષોનું કુલ હોવાથી તે કુલને માટે શોભાસ્પદ અને કુલસન્તાનરૂપ તંતુની વૃદ્ધિ કરનારૂં એવું (વંશવેલાની વૃદ્ધિ કરનારૂં) આ ગુણનિષ્પન્ન નામ રાખ્યું-"जम्हाणं अम्हं इमे दारए बलस्स रण्णो पुत्ते, पभावईए देवीए अत्तए, तं होउणं अम्हं एयस्स दारगस्स नामधेज्जं महाबले" આ બાલક બલ રાજાનો પુત્ર છે અને પ્રભાવતી રાણીની કૂખે ઉત્પન્ન થયેલો

एतस्य दारकस्य नामधेयं–नाम महाबल इति। 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो-नामधेज्जं करेंति–महव्वलेति' ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ नामधेयं-नाम, कुरुतः–महाबल इति, 'तएणं से महव्वले दारए पंचधाइपरिग्गहिए' ततः खलु स महाबलो दारकः पञ्चधात्रीपरिगृहीतः–वक्ष्यमाणपञ्चसंख्यकधात्रीभिः परिगृहीतः परिपालितः सेवितः, 'तंजहा–खीरधाईए, एवं जहा दढपइन्ने जाव निवाय० निव्वाघायंसि सुहं सुहेणं परिवड्ढइ' तद्यथा–१क्षीरधात्री–दुग्धपानकारयित्री एव रीत्या, यथा दृढप्रतिज्ञः प्रतिपादितस्तथैव अयमपि महाबलः प्रतिपत्तव्यः, तथाच यावत् २–मज्जनधात्री–स्नानकारयित्री, ३–मण्डनधात्री–अलङ्करणपरिधापयित्री, ४–क्रीडनधात्री–क्रीडयित्री ५–अङ्कधात्री–क्रोडे उपवेशयित्री च ततो निर्वाते–वायुरहितप्रदेशे गिरिकन्दरालीनः चम्पकपादपइव निर्व्याघाते

ऐसा हो 'तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति महव्वलेत्ति' इस प्रकार गुणानुरूप नाम संस्कार उस बालक का 'महाबल' ऐसा हो गया अब वे 'महव्वले दारए पंचधाइपरिग्गहिए' महाबल कुमार पांच धायमाताओं की देखरेख में पलने लगा 'तंजहा' पांच धायमाताएँ ये हैं-'खीरधाईए एवं जहा दढपइन्ने जाव निवाय० निव्वाघायंसि सुहं सुहेणं परिवड्ढइ' क्षीरधात्री–दुग्धपानकराने वाली, मज्जनधात्री–स्नानकराने वाली, मण्डनधात्री–अलंकार पहिरानेवाली, क्रीडनधात्री–साथ में खेलनेवाली और अङ्कधात्री गोद में लेने वाली इस प्रकार दृढप्रतिज्ञ की तरह महाबल कुमारका लालनपालन होने लगा वायुरहित प्रदेश में गिरिकन्दरालीन चम्पक लता के जैसे वे महाबलकुमार

છે, તેથી તેનું નામ "મહાબલ" પાડવું જોઇએ. "तएण तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्ज करेंति महव्वले त्ति" આ રીતે બાલકનું "મહાબલ" એવું ગુણાનુરૂપ નામ પાડવામાં આવ્યું. "महव्वले दारए पंचधाइपरिग्गहिए" હવે તે મહાબલ કુમાર પાંચ ધાવમાતાઓની દેખરેખ નીચે ઉછરવા લાગ્યો. "तंजहा" તે પાંચ ધાવમાતાઓ આ પ્રમાણે સમજવી–

खीरधाईए एवं जहा दढपइन्ने जाव निवाय० निव्वाघायसि सुहं सुहेणं परिवड्ढइ" (૧) ક્ષીરધાત્રી–દુગ્ધપાન કરાવનારી, (૨) મજ્જનધાત્રી–સ્નાન કરાવનારી, (૩) મંડનધાત્રી–અલંકાર આદિ પહેરાવનારી, (૪) ક્રીડનધાત્રી સાથે ખેલનારી–બાલકને રમાડનારી માતા, (૫) અંકધાત્રી–બાળકને ખોળામાં લેનારી ધાત્રી. આ રીતે આ પાંચ ધાત્રીઓ દ્વારા દૃઢપ્રતિજ્ઞની જેમ મહાબલ કુમારનું લાલનપાલન થવા માંડયું. ગિરિકન્દરા જેવા વાયુરહિત પ્રદેશમાં જેમ ચમ્પકલતા વૃદ્ધિ પામે છે. તેમ મહાબલ કુમાર અત્યંત સુખપૂર્વક

बाधारहितस्थाने च सुखंसुखेन–अत्यन्तसुखपूर्वकम्, परिवर्द्धते, 'तएण तस्स महब्बलस्स दारगस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेणं ठिइवडियं वा, चंदसूरदंसावणियं वा' ततः खलु तस्य महाबलस्य दारकस्य–बालकस्य अम्बापितरौ, आनुपूर्व्या–क्रमशः, स्थितिपतितां वा–पुत्रजन्ममहोत्सवप्रक्रियां वा, चन्द्रसूर्यदर्शनं वा, 'जागरियं वा, नामकरणं वा, परंगामणं वा, पयचंकमणं वा, जेमावणं वा, पिंडवद्धणं वा पज्जपावणं वा' जागरिकां वा–रात्रिजागरणरूपं महोत्सवविशेषम्, नामकरणं वा, उत्सवम्, परंगमनं वा–भूमौ सर्पणम्, पदचङ्क्रमणं वा–पादाभ्यां सञ्चारणम्, जेमनं वा–अन्नप्राशनोत्सवम्, पिण्डवर्द्धनं वा–उत्तरोत्तरकवलाधिकग्राहणम्, प्रजल्पनं वा भाषणक्रमशिक्षणम्, 'कण्णवेहणं वा, संवच्छरपडिलेहणं वा, चोलोयणगं वा, उवनयणं वा, संवत्सरप्रतिलेहनं वा'–कर्णवेधनं–अलङ्कारपरिधापनार्थं कर्णच्छिद्रकरणम्– वर्षग्रंथिपदवाच्यमहोत्सवविशेषकरणम्, चौलोन्नयनं–चूडाकरणं च,–शिखाधारणमित्यर्थः, उपनयनंच–कलाग्रहणार्थं गुरुसमीपे

अत्यन्त सुखपूर्वक बढने लगे 'तएणं तस्स महब्बलस्स दारगस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेणं ठिइवडियं वा चंदसूरदंसावडियं वा, नामकरणं वा परंगामणं वा, पयचंकमणं वा, जेमावणं वा, पिंडवद्धणं वा, पज्जपावणं वा कण्णवेहणं वा, संवच्छरपडिलेहणं वा, चोलोयणगं वा, उवनयणं वा' इस प्रकार से महाबल कुमार के माता पिता ने क्रमशः पुत्रजन्ममहोत्सव प्रक्रिया को, चन्द्रसूर्यदर्शन करानेरूप महोत्सव को रात्रिजागरणरूप महोत्सव को नामकरण करानेरूप महोत्सव को, पृथ्वीपर सरकनेरूप महोत्सव को, पैरोंसे चलानेरूप महोत्सव को, अन्नप्राशनरूप महोत्सव को उत्तरोत्तर कवलादिक ग्रहण करानेरूप महोत्सव को, भाषणक्रमसीखनेरूप महोत्सव को, कर्णवेधनरूप महोत्सव को, वर्षगांठमनानेरूप महोत्सव को, चूड़ाकर्मरूप (शिखा रखनेरूप) महोत्सव को, एवं कलाग्रहण करने के लिये

મોટા થવા લાગ્યો. "तएणं तस्स महब्बलस्स दारगस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेण ठिइवडियं वा चंदसूरदंसावडियं वा, जागरियं वा, नामकरणं वा, परंगामण वा, पयचकमणं वा, जेमावणं वा, पिंडवद्धणं वा, कण्णवेहणं वा, संवच्छरपडिलेहणं वा, चोलोयणगं वा, उवनयणं वा" આ રીતે મહાબલ કુમારના માતાપિતાએ અનુક્રમે નીચેના આનંદમહોત્સવો ઉજવ્યા–(૧) પુત્રજન્મ મહોત્સવ પ્રક્રિયા, (૨) ચન્દ્રસૂર્યદર્શન રૂપ મહોત્સવ, (૩) છઠ્ઠીના રાત્રિજાગરણ રૂપ મહોત્સવ, (૪) નામકરણ રૂપ મહોત્સવ, (૫) જમીન પર સરકતા શીખવાની ખુશાલીનો મહોત્સવ, (૬) પગે ચાલતા શીખવાની ખુશાલીનો મહોત્સવ, (૭) અન્નપ્રાશન રૂપ મહોત્સવ, (૮) ઉત્તરોત્તર કવલાદિક ગ્રહણ કરાવવારૂપ મહોત્સવ, (૯) ભાષા શીખવા રૂપ મહોત્સવ, (૧૦) કર્ણવેધન રૂપ મહોત્સવ, (૧૧) વર્ષગાંઠ ઉજવવાનો મહોત્સવ, (૧૨) ચૂડાકર્મ રૂપ મહોત્સવ.

प्रेषणं वा, 'अन्नाणि य बहूणि गब्भाधाणजम्मणमादियाइं कोउयाइं करेंति' अन्यानि च बहूनि-अनेकानि गर्भाधानादिषु यानि कौतुकानि रक्षाविधानादीनि, तान्यपि गर्भाधानजन्मादिकपदेनोच्यन्ते, तथाच गर्भाधानजन्मादिकानि कौतुकानि-कुतूहलानन्दजनकमहोत्सवविशेषान् कुरुतः। 'तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासगं जाणित्ता सोभणंसि तिहिकरणमुहुत्तंसि एवं जहा दढप्पइन्नो जाव अलंभोगसमत्थे जाए यावि होत्था' ततः खलु तं महाबलं कुमारं-बालकम्, अम्बापितरौ सातिरेकाष्टवर्षवयस्कम् ज्ञात्वा शोभने, तिथिकरणमुहूर्ते, एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथा दृढप्रतिज्ञः प्रतिपादितस्तथैव महाबलोऽत्र प्रतिपत्तव्यः। कलाचार्यसमीपे कलाध्ययनार्थं प्रेषयतः, यावत् अलंभोगसमर्थः परिपूर्णभोगयोग्यो जातश्चापि आसीत्। 'तएणं तं महब्बलं कुमारं उम्मुक्कबालभावं जाव अलंभोगसमत्थं विजाणित्ता अम्मापियरो अट्ठपासायवडेंसए करेंति'

गुरु के पास भेजने रूप महोत्सव को तथा इसीप्रकार के और भी अनेक गर्भाधान संबंधी तथा जन्मादि संबंधी कुतूहल, आनन्दमहोत्सवविशेषोंको किया 'तएणं त महब्बलं कुमारं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासगं जाणित्ता सोभणंसि तिहिकरणमुहुत्तंसि एवं जहा दढप्पइणो जाव- अलंभोगसमत्थे जाए यावि होत्था' बाद में जब वह महाबलकुमार आठवर्ष से कुछ अधिक वर्ष का हो गया-तब उसके मातापिता ने उसे ऐसा जानकर दृढप्रतिज्ञ की तरह कलाचार्य के पास कलाध्ययन के लिये भेजा-यावत् वह परिपूर्ण भोग योग्य हो गया 'तएणं तं महब्बलं कुमारं उम्मुक्कबालभावं जाव अलं भोगसमत्थं विजाणित्ता अम्मापियरो अट्ठपासायवडेंसए करेंति' मातापिता ने जब कुमार को बाल-

અને (૧૩) વિદ્યા, કલા આદિ શીખવા માટે ગુરુને ત્યાં જવાનો મહોત્સવ, તથા એજ પ્રકારના બીજાં પણ અનેક ગર્ભાધાન સંબંધી તથા જન્માદિ સંબંધી કુતૂહલ, અને આનંદજનક ખાસ મહોત્સવો કર્યા.

"तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासगं जाणित्ता सोभणंसि तिहिकरणमुहुत्तसि एवं जहा दढप्पइन्नो जाव अलं भोगसमत्थे जाएयावि होत्था" ત્યાર બાદ જ્યારે મહાબલ કુમારે આઠ વર્ષની ઉમર પસાર કરી, ત્યારે તેના માતાપિતાએ તેને દૃઢપ્રતિજ્ઞની જેમ કલાચાર્યની પાસે કલાધ્યયન કરવાને માટે મોકલ્યો. "તે પરિપૂર્ણ ભોગયોગ્ય ઉમરે પહોંચી ગયો," ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન દૃઢપ્રતિજ્ઞના કથન અનુસાર સમજવું. "तएणं तं महब्बलं कुमारं उम्मुक्कबालभावं जाव अलंभोगसमत्थं विजाणित्ता अम्मापियरो अट्ठपासायवडेंसए करेंति" જ્યારે મહાબલકુમાર

ततः खलु तं महाबलं कुमारम् उन्मुक्तबालभावं-बाल्यात्परं वयः प्राप्तम्, यावत् कलाविज्ञं युवावस्थापन्नम्, अलं भोगसमर्थम्-पर्याप्ततया भोगसामर्थ्यशालिनं विज्ञाय, अम्बापितरौ तदर्थम्, अष्टौ प्रासादावतंसकान्-उत्तमप्रासादान् कारयतः, 'करेत्ता अब्भुग्गयमूसियपहसिए इव, वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पडिरूवे' कारयित्वा-महाबलस्य निवासार्थम् अष्ट प्रासादावतंसकान्-श्रेष्ठप्रासादान् निर्माप्य तानेव विशिनष्टि-अभ्युद्गतोच्छ्रितान्-अत्युच्चान्-गगनचुम्बिन इत्यर्थः, प्रहसितानिव-शुभ्रप्रभापटलप्रकटनया-हसतइव इत्युत्प्रेक्षा, वर्णकः एतेषां प्रासादानां वर्णनं यथा-राजप्रश्नीये कृतं तथा विज्ञेयम्, यावत् प्रासादीयान् दर्शनीयान् अभिरूपान् प्रतिरूपान्-अत्यन्तमनोहरान्-अष्टप्रासादावतंसकान् कारयत इति पूर्वेणान्वयः। 'तेसिं णं पासायवडेसगाणं बहुमज्झदेसभागे, एत्थणं

भाव से रहित यावत् कलाविज्ञ, युवावस्थापन्न परिपूर्ण भोगयोग्य वयवाला जाना तब उन्होंने "यह जब पर्याप्त रूपमें भोग भोगने की शक्तिवाला हो गया है" ऐसा जानकर उसके लिये आठ उत्तम प्रासादों को-महलों को-बनवाया 'करेत्ता अब्भुग्गय मूसियपहसिए इव वण्णओ जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पडिरूवे' ये आठों प्रासाद बहुत बड़े ऊँचे थे-गगन चुम्बी थे-शुभप्रभापटल से प्रकाशित होते रहने के कारण ये ऐसे ज्ञात होते थे कि मानों ये सब हँस से रहे हैं। इन समस्त प्रासादों का वर्णन जैसा राजप्रश्नीय सूत्र में किया गया है-वैसा जानना चाहिये यावत् "प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूप, अत्यन्तमनोहर ऐसे आठ श्रेष्ठ प्रासाद बनवाये। इस प्रकार से इन विशेषणोंको आठ प्रासादों के साथ लगाकर उनका वर्णन कर लेना चाहिये 'तेसिं णं

બાલ્યાવસ્થા પૂરી કરીને યુવાવસ્થાએ પહોંચ્યો અને કલાવિજ્ઞ થયો ત્યારે માતાપિતાને એવું લાગ્યું કે હવે "મહાબલ કુમાર પર્યાપ્ત રૂપે ભોગ ભોગવવાને સમર્થ થયો છે" તેથી તેમણે તેને માટે આઠ ઉત્તમ પ્રાસાદો (મહેલો) બંધાવ્યા. "करेत्ता अब्भुग्गयमूसियपहसिए इव वण्णओ जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पडिरूवे" તે આઠે મહેલ ઘણા ઊંચા-ગગનચુંબી હતા શુભપ્રભાપટલથી પ્રકાશિત થયા કરતા હોવાને લીધે એવું લાગતું હતુ કે તે પ્રાસાદો જાણે કે હસી રહ્યા હતાં. રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં પ્રાસાદોનું જેવું વર્ણન અહીં પણ તે આઠે પ્રાસાદો વિષે સમજી લેવું. "પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ (અત્યન્ત મનોહર) એવા આઠ પ્રાસાદો બંધાવવામાં આવ્યા," આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ

महेगं भवणं करेंति' तेषां खलु पूर्वोक्तानाम् अष्टानां प्रासादावतंसकानां बहुमध्य-देशभागे, अत्र खलु महदेकं भवनं कारयतः, मध्यस्थितं भवनं विशिनष्टि–अणेग-खंभसयसंनिविट्ठं, वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे, पेच्छाघरमंडवंसि जाव पडिरूवे' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टम्–अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्टं–संस्थापितम्, अथवा अनेकानि स्तम्भशतानि सन्निविष्टानि यत्र तत् तथाविधम्–मध्य-स्थितभवनमिति पूर्वेण सम्बन्धः, वर्णकः, अस्य वर्णनं यथा राजप्रश्नीये 'प्रेक्षागृह-मण्डपे' इत्यादिवर्णनं यावत्–प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपं, प्रतिरूपम्–परममनो-हर तन्मध्य भवनमिति भावः ॥सू० ८॥

महाबलस्य पाणिग्रहणवक्तव्यता।

मूलम्–तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो अन्नया कयाइं सोभणंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि ण्हायं कय-बलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं पमक्खणगण्हाणगीयवाइयपसाहणट्ठंगतिलगकंकणअविहवबहु-उवणीयं मंगलसुजंपिएहिय वरकोउयमंगलोवयारकयसंति-

---

पासायवडेंसगाणं बहुमज्झदेसभागे एत्थणं महेगं भवणं करेंति' उन आठ प्रासादों के ठीक बिलकुल बीच में उन्हों ने फिर एक और बहुत बड़ा भवन बनवाया जो 'अणेगखंभसयसंनिविट्ठं, वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे पेच्छाघरमंडवंसि जाव पडिरूवे' अनेक सैकड़ों खंभोंवाला था, इसका वर्णन जैसा राजप्रश्नीय सूत्रमें "प्रेक्षागृहमण्डपे" इत्यादि वर्णन तक आया है, वैसा यावत् यह प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूप परममनोहर था इत्यादि कथन यहां पर भी करलेना चाहिये ॥सू०७॥

"तेसिं णं पासायवडेंसगाणं बहुमज्झदेसभागे एत्थणं महेगं भवणं करेंति" ते आठ प्रासादोनी बराबर वच्चे तेमणे बीजुं एक बहु ज विशाळ भवन बनाव्युं जे "अणेगखंभसयसंनिविट्ठं, वण्णओ, जहा रायप्पसेणइज्जे, पेच्छाघर-मंडवंसि जाव पडिरूवे" ते सेंकडो स्तंभोवाळुं हतुं. राजप्रश्नीय सूत्रमां "प्रेक्षा-गृहमंडपे" ईत्यादि वर्णन पर्यन्तनुं समस्त वर्णन अहीं पण ग्रहण करवुं जोईए. ते भवन प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूप अने घणुं ज मनोहर हतुं, ईत्यादि कथन अहीं पण ग्रहण करवुं जोईए ॥सू०७॥

कम्मं सरिसयाणं सरिसत्तयाणं सरिसव्वयाणं सरिसलावन्नरूव-जोव्वणगुणोववेयाणं विणीयाणं कयकोउयमंगलपायच्छित्ताणं सरिसएहिं रायकुलेहिंतो आणिल्लियाणं अट्ठण्हं रायवरकन्नाणं एगादिवसेणं पाणिं गिण्हाविंसु, तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं पीइदाणं दलयंति, तंजहा— अट्ठ हिरण्णकोडीओ अट्ठसुवन्नकोडीओ, अट्ठ मउडे, मउडप्पवरे, अट्ठकुंडलजुए, कुंडलजुयप्पवरे, अट्ठहारे, हारप्पवरे, अट्ठअद्धहारे, अद्धहारप्पवरे, अट्ठएगावलीओ, एगावलीप्पवराओ, एवं मुत्तावलीओ, एवं कणगावलीओ, एवं रयणावलीओ, अट्ठकडगजोए, कडगजोयप्पवरे, एवं तुडियजोए, अट्ठखोमजुयलाइं, अट्ठसिरीओ, अट्ठहिरीओ, एवं धिईओ, कित्तीओ, बुद्धीओ, लच्छीओ, अट्ठनंदाइं, अट्ठभद्दाइं, अट्ठतले, तलप्पवरे, सव्वरयणामए, णियगवर भवणकेऊ, अट्ठज्झए, झयप्पवरे, अट्ठवए, वयप्पवरे, दसगोसाहस्सिएणं, वएणं, अट्ठनाडगाइं, नाडगप्पवराइं, बत्तीसबद्धेणं नाडएणं, अट्ठआसे, आसप्पवरे, सव्वरयणामए, सिरिघरपडिरूवए, अट्ठहत्थी, हत्थिप्पवरे, सव्वरयणामए सिरिघरपडिरूवए, अट्ठजाणाइं, जाणप्पवराइं, अट्ठजुगाइं, जुगप्पवराइं, एवं सिवियाओ, एवं संदमाणीओ, एवं गिल्लीओ, थिल्लीओ, अट्ठ वियडजाणाइं, वियडजाणप्पवराइं, अट्ठरहे, पारिजाणिए, अट्ठरहे संगामिए, अट्ठआसे, आसप्पवरे, अट्ठहत्थी, हत्थिप्पवरे, अट्ठगामे, गामप्पवरे, दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं, अट्ठदासे, दासप्पवरे,

एवं चेव दासीओ, एवं किंकरे, एवं कंचुइज्जे, एवं वरिसधरे, एवं महत्तरए, अट्ठसोवन्निए, ओलंबणदीवे, अट्ठरुप्पामए ओलंबणदीवे, अट्ठसुवण्णरुप्पामए ओलंबणदीवे, अट्ठसोवन्निए उक्कंचणदीवे अट्ठपंजरदीवे, एवंचेव तिन्निवि, अट्ठसोवन्निए थाले, अट्ठरुप्पमए थाले, अट्ठसुवण्णरुप्पमए थाले, अट्ठसोवण्णियाओ पत्तीओ ३, अट्ठसोवन्नियाइं थासयाइं ३, अट्ठसोवन्नियाइं मंगलाइं ३, अट्ठसोवन्नियाओ तलियाओ, अट्ठसोवन्नियाओ कावइआओ, अट्ठसोवन्निए अवएडए, अट्ठसोवन्नियाओ अवयक्काओ, अट्ठसोवण्णिए पायपीढए ३, अट्ठसोवन्नियाओ भिसियाओ, अट्ठसोवन्नियाओ करोडियाओ, अट्ठसोवन्निए पल्लंके, अट्ठसोवन्नियाओ पडिसेज्जाओ, अट्ठ हंसासणाइं, अट्ठ कोंचासणाइं, एवं गरुलासणाइं, उन्नयासणाइं, पणयासणाइं, दीहासणाइं, भद्दासणाइं, पक्खासणाइं, मगरासणाइं, अट्ठ पउमासणाइं, अट्ठ दिसासोवत्थियासणाइं, अट्ठ तेल्लसमुग्गे, जहा रायप्पसणइज्जे जाव अट्ठ सरिसवसमुग्गे, अट्ठ खुज्जाओ जहा उववाइए, जाव अट्ठ पारिसीओ, अट्ठ छत्ते, अट्ठ छत्तधारीओ, चेडीओ, अट्ठ चामराओ, अट्ठ चमरधारीओ चेडीओ, अट्ठ तालियंटे, अट्ठ तालियंटधारीओ चेडीओ, अट्ठ करोडियाधारीओ चेडिओ, अट्ठ खीरधाईओ, जाव अट्ठ अंकधाईओ, अट्ठ अंगमद्दियाओ, अ उम्मद्दियाओ, अट्ठ ण्हावियाओ, अट्ठ पसाहियाओ, अट्ठ वन्नगपेसीओ, अट्ठ चुन्नगपेसीओ, अट्ठ कोट्ठागारीओ, अट्ठ दव्वकारीओ, अट्ठ उवत्थाणि-

याओ, अट्ठ नाइडज्जाओ, अट्ठ कोडुंबिणीओ, अट्ठ महाणसिणीओ, अट्ठ भंडागारिणीओ, अट्ठ अज्झाधारिणीओ, अट्ठ पुप्फाधारणीओ, अट्ठ पाणिधारणीओ, अट्ठ बलिकारीओ, अट्ठ सेज्जाकारीओ, अट्ठ अब्भितरियाओ, पडिहारीओ, अट्ठ बाहिरीयाओ, पडिहारीओ, अट्ठ मालाकारीओ, अट्ठ पेसणकारीओ, अन्नंवा सुबहुं हिरण्णं वा, सुवण्णं वा, कंसं वा, दूस वा, विउलधणकणगजाव संतसारसावएज्जं अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं, पकामं भोत्तुं, पकामं परिभाएउं, तएणं से महब्बले कुमारे एगमेगाए भज्जाए, एगमेगं हिरण्णकोडिं दलयइ, एगमेगं सुवण्णकोडिं दलयइ, एगमेगं मउडं, मउडप्पवरं दलयइ, एवं तंचेव सव्वं जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयइ, अन्नं वा, सुबहुं, हिरण्णं वा जाव परिभाएउं, तएणं से महब्बले कुमारे उप्पिं पासायवरगए जहा जमाली जाव विहरइ ॥सू० ९॥

छाया—ततः खलु तं महाबलं कुमारम् अम्बापितरौ अन्यदा कदापि शोभने तिथिकरणदिवसनक्षत्रमुहूर्ते स्नातं कृतबलिकर्माणं, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तं, सर्वालङ्कारविभूषितं प्रम्रक्षणकस्नानगीतवादितप्रसाधनाष्टाङ्गतिलककङ्कणाविधववधूपनीतम्, मङ्गलसुजल्पितैश्च वरकौतुकमङ्गलोपचारकृतशान्तिकर्माणं सदृशीनां सदृक्त्वचाम्, एतादृग्वयसाम्, सदृशलावण्यरूपयौवनगुणोपेतानां विनीतानां कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तानाम् सदृशेभ्यो राजकुलेभ्यः आनीतानाम् अष्टानाम्, राजवरकन्यानाम् एकदिवसेन पाणिम् अग्राहयताम्, ततः खलु तस्य महाबलस्य कुमारस्य अम्बापितरौ इदमेतद्रूपं प्रीतिदानं दापयतः, तद्यथा—अष्टौ हिरण्यकोटीः, अष्टौ सुवर्णकोटीः, अष्टौ मुकुटानि मुकुटप्रवराणि, अष्टौ कुण्डलयुगानि, कुण्डलयुगप्रवराणि, अष्टौ हारान्, हारप्रवरान्, अष्टौ अर्द्धहारान्, अर्द्धहारप्रवरान्, अष्टौ एकावलीः, एकावलीप्रवराः, एवं मुक्तावलीः, एवं कनकावलीः, एवं रत्नावलीः, अष्टौ कटकयुगानि, कटकयुगप्रवराणि, एवं त्रुटिकयुगानि, अष्टौ क्षौमयुगलानि,

क्षौमयुगलप्रवराणि, एवं वटकयुगलानि, एवं पट्टयुगलानि, एवं दुकूलयुगलानि, अष्टौ श्रियः, अष्टौ ह्रियः, एवं धृतिः, कीर्तीः, बुद्धीः, लक्ष्मीः, अष्टौ नन्दानि, अष्टौ भद्राणि, अष्टौ तलान्, तलप्रवरान्, सर्वरत्नमयान् निजकवरभवनकेतून्, अष्टौ ध्वजान्, ध्वजप्रवरान्, अष्टौ व्रजान्, व्रजप्रवरान्, दशगोसाहस्रिकेण व्रजेण, अष्टौ नाटकानि नाटकप्रवराणि, द्वात्रिंशद्बद्धेन नाटकेन, अष्टौ अश्वान्, अश्वप्रवरान्, सर्वरत्नमयान् श्रीगृहप्रतिरूपकान्, अष्टौ हस्तिनः, हस्तिप्रवरान् सर्वरत्नमयान् श्रीगृहप्रतिरूपकान्, अष्टौ यानानि, यानप्रवराणि, अष्टौ युग्यानि, युग्यप्रवराणि, एवं स्यन्दमानिकाः, एवं गिल्लीः, थिल्लीः, अष्टौ विततयानानि, विततयानप्रवराणि, अष्टौ रथान्, पारियानिकान्. अष्टौ रथान् सांग्रामिकान्, अष्टौ अश्वान्, अश्वप्रवरान्, अष्टौ हस्तिनः, हस्तिप्रवरान्, अष्टौ ग्रामान्, ग्रामप्रवरान्, दशकुलसाहस्रिकेण ग्रामेण, अष्टौ दासान्, दासप्रवरान्, एवं चेव दासीः, एवं किङ्करान्, एवं कञ्चुकिनः, एवं वर्षधरान्, एवं महत्तरकान्, अष्टौ सौवर्णिकान् अवलम्बनदीपान्, अष्टौ रूप्यमयान् अवलम्बनदीपान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् अवलम्बनदीपान्, अष्टौ सौवर्णिकान् उत्कञ्चनदीपान्, एवं चैव त्रीनपि, अष्टौ सौवर्णिकान् स्थालान्, अष्टौ रूप्यमयान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् स्थालान्, अष्टौ सौवर्णिकीः पात्रीः, अष्टौ रूप्यमयीः पात्रीः अष्टौ सुवर्णरूप्यमयीः पात्रीः, अष्टौ सौवर्णिकान् स्थासकान्, अष्टौ रूप्यमान् स्थासकान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् स्थासकान्, अष्टौ सौवर्णिकानि मङ्गलानि, अष्टौ रूप्यमयानि मङ्गलानि, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयानि मङ्गलानि, अष्टौ सौवर्णिकीः तालिकाः अष्टौ सौवर्णिकीः कलाचिकाः, अष्टौ सौवर्णिकीः अवेडकाः, अष्टौ सौवर्णिकीः अवपाक्याः, अष्टौ सौवर्णिकान् पादपीठान्, अष्टौ रूप्यमयान् पादपीठान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् पादपीठान्, अष्टौ सौवर्णिकीः भिसिकाः, अष्टौ सौवर्णिकीः करोटिकाः, अष्टौ सौवर्णिकान् पल्यङ्कान्, अष्टौ सौवर्णिकीः प्रतिशय्याः, अष्टौ हंसासनानि, अष्टौ क्रौञ्चासनानि, एवं गरुडासनानि, उन्नतासनानि, प्रणतासनानि, दीर्घासनानि, भद्रासनानि, पक्षासनानि, मकरासनानि, अष्टौ पद्मासनानि, अष्टौ दिक्स्वस्तिकासनानि, अष्टौ तैलसमुद्गकानि, यथा राजप्रश्नीये यावत्–अष्टौ सर्षपसमुद्गकानि, अष्टौ कुब्जाः यथा औपपातिके यावत् अष्टौ पारसिकीः, अष्टौ छत्राणि, अष्टौ छत्रधारिणीः चेटीः, अष्टौ चामराणि, अष्टौ चामरधारिणीश्चेटीः, अष्टौ तालवृन्तानि, अष्टौ तालवृन्तधारिणीश्चेटीः, अष्टौ करोटिकाधारिणीश्चेटीः, अष्टौ क्षीरधात्रीः, यावत् अष्टौ अङ्कधात्रीः, अष्टौ अङ्गमर्दिकाः, अष्टौ उन्मर्दिकाः, अष्टौ स्नापिकाः, अष्टौ प्रसाधिकाः, अष्टौ वर्णकपेषिकाः, अष्टौ चूर्णकपेषिकाः, अष्टौ कोष्ठागारिकीः, अष्टौ द्रवकारिणीः,

अष्टौ औपस्थानिकीः, अष्टौ नाटकीयाः, अष्टौ कौटुम्बिकीः, अष्टौ महानसीः, अष्टौ भाण्डागारिकीः, अष्टौ माल्यधारिणीः, अष्टौ पुष्पधारिणीः, अष्टौ पानीयधारिणीः, अष्टौ बलिकारिणीः, अष्टौ शय्याकारिणीः, आभ्यन्तरिकीः प्रतिहारीः, अष्टौ बाह्याः प्रतिहारीः, अष्टौ मालाकारिणीः, अष्टौ पेषणकारिणीः, अन्यं वा सुबहुं-हिरण्यं वा, सुवर्णं वा, कांस्यं वा, दूष्यं वा, विपुलधनकनक यावत् सत्सारस्वापतेयम्, अलंहि यावत् आसप्तमात् कुलावतसात् प्रकामं दातुं, प्रकामं भोक्तुं, प्रकामं परिभाजयितुम्, ततः खलु स महाबलः कुमारः एकैकस्यै भार्यायै एकैकां हिरण्यकोटिम् दापयति, एकैकां सुवर्णकोटिम् दापयति, एकैकं मुकुटं, मुकुटप्रवरं दापयति, एवं तदेव सर्वयावत्-एकैकां प्रेषणकारिणीं दापयति, अन्यं वा सुबहुं हिरण्यं वा, यावत् परिभाजयितुम्, ततः खलु स महाबलः कुमारः उपरि प्रसादवरगतो यथा जमालिः यावत् विहरति ॥सू० ९॥

टीका—अथ महाबलस्य कुमारस्य पाणिग्रहणादिकं प्ररूपयितुमाह-'तएणं तं' इत्यादि । 'तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो अन्नया कयाति, सोभणंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि' ततः खलु तं पूर्वोक्तं महाबलं कुमारम् अम्बापितरौ, अन्यदा कदाचित् शोभने, तिथिकरणदिवसनक्षत्रमुहूर्ते, 'ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं, सव्वालंकारविभूसियं' स्नातं-कृतस्नानम्,

---

महाबल पाणिग्रहण की वक्तव्यता-

'तएणं तं' इत्यादि

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने महाबल कुमार के पाणिग्रहण आदिका वर्णन किया है-'तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो अन्नया कयावि सोभणंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि' इसके बाद किसी एक समय महाबलकुमार के मातापिता ने महाबल कुमार का शुभतिथि में, शुभकरण में, शुभदिवस में, शुभ नक्षत्र में और शुभमुहूर्त में विवाहक्रिया-ऐसा सम्बन्ध यहां पर लगा लेना चाहिये

-મહાબલના વિવાહની વક્તવ્યતા

"तएणं तं" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે મહાબલ કુમારના વિવાહ આદિનું વર્ણન કર્યું છે "तएणं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो अन्नया कयावि सोभणंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि" ત્યાર બાદ યોગ્ય સમયે મહાબલ કુમારના માતાપિતાએ શુભ તિથિમાં, શુભ દિવસે, શુભ કરણમાં, શુભ નક્ષત્રમાં અને શુભ મુહૂર્તમા મહાબલ કુમારના લગ્ન કર્યા. વિવાહ થયા પહેલાં મહા-

कृतबलिकर्माणम्, कृतं बलिकर्म-वायसादिभ्योऽन्नदानं येन तं तथाविधम्, कृत कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तम्-कृतं रक्षाविधानार्थं कौतुकं मङ्गलं प्रायश्चित्तं येन तं तथा-विधम्, एवं सर्वालङ्कारविभूषितम्-सर्वालङ्कारैर्विभूषितम्, 'पमक्खणगण्हाणगीय-वाइयपसाहणट्टंगतिलगकंकणअविहववहुउवणीयं' प्रम्रक्षणकस्नानगीतवादितप्रसा-धनाष्टाङ्गतिलककङ्कणाविधववधूपनीतम्-तत्र प्रम्रक्षणकम्-अभ्यञ्जनम्, स्नान-गीतवादितानि-प्रसिद्धान्येव, प्रसाधनं-मण्डनम्, अष्टसु अङ्गेषु तिलकाः-पुण्ड्राणि अष्टाङ्गतिलकाः, कङ्कणंच-रक्तदवरकरूपम्, एतानि अविधववधूभिः-सौभाग्यवतीभिः स्त्रीभिः उपनीतानि यस्य तं तथाविधम्, 'मंगलसुजंपिएहि य वरकोउयमंगलोवयारकयसतिकम्मं' मङ्गलसुजल्पितैश्च-मङ्गलानि-मङ्गलजनकगी-

विवाह होने के पहिले उस अवसर पर महाबलकुमार को स्नान करवाया गया, स्नान कराने के बाद उन्होंने काक आदिकों के लिये अन्नप्रदानरूप बलिकर्म किया रक्षा के निमित्त या दुःस्वप्न आदिकों के विघात के निमित्त उन्होंने कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किया, फिर उनके शरीर को समस्त अलंकारो से विभूषित किया गया 'पमक्खणगण्हाणगीयवाइयपसाहणट्टंगतिलगकंकणअविहववहु उवणीयं' बादमें सौभाग्यवती स्त्रियों ने महाबल कुमार का उपटन किया, उपटन के बाद उनका जल से अभिषेक किया, फिर सब ने मिलकर विवाह के गीत गाये ढोलक आदि बाजे बाद में वैवाहिक समय पर पहिरने योग्य आभूषणों को उन्हें पहिराया उनके आठों अङ्गों में तिलक लगाये लालडोरे का उनकी कलाई में कङ्कण बांधा 'मंगल सुजंपिएहि य वरको

બલ કુમારને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું, સ્નાનવિધિ પતાવીને તેણે કાગડા વિગેરેને અન્ન પ્રદાન કરવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું. રક્ષા, દુઃસ્વપ્નનિવારણ આદિ નિમિત્તે તેણે કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ કરી. ત્યાર બાદ તેના શરીરને સમસ્ત અલંકારોથી વિભૂષિત કરવામાં આવ્યું. "पमक्खणगण्हाणगीय-वाइयपसाहट्ठंगतिलगकंकणअविहववहुउवणीयं" ત્યાર બાદ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ મહાબલકુમારને ઉપટન કર્યું (ચણાનો લોટ અને સુગંધિત દ્રવ્ય શરીરે ચોળવાની ક્રિયાને ઉપટન કહે છે), ઉપટન કરીને જળથી તેનો અભિ-ષેક કરવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ તેમણે વિવાહનાં ગીત ગાયાં, ઢોલક આદિ વાજિંત્રો વગડાવ્યા ત્યારબાદ વિવાહને સમયે પહેરાવવા યોગ્ય આભૂષણો તેને પહેરાવવામાં આવ્યાં. તેના આઠે અંગો પર ચાંલ્લા કરવામાં આવ્યા અને તેના કાંડે લાલ દોરાવાળું કંકણ બાંધવામાં આવ્યું. "मंगलसुजंपिएहिय

तगानविशेषरूपाणि, सुजल्पितानि-आशीर्वचनानि तैः करणभूतैः वरकौतुकमङ्गलोपचारकृतशान्तिकर्माणम्-तत्र-वराणि-श्रेष्ठानि यानि कौतुकानि-भूतिरक्षादीनि, मङ्गलानिच सर्षपादीनि तद्रूपो यः उपचारः-रक्षानिमित्तकक्रियारूपः, तेन कृतं शान्तिकर्मविघ्नोपशमनक्रिया यस्य येन वा तं तथाविधम्, महाबलमितिपूर्वेण सम्बन्धः, 'सरिसयाणं सरित्तयाणं सरिसव्वयाणं, सरिसलावण्णरूवजोव्वणगुणोववेयाणं' सदृशीनां-परस्परेण महाबलापेक्षया वा तुल्यानां-महाबलानुरूपाणाम्, सदृक्त्वचां-सदृशच्छवीनाम्, सदृशास्त्वचो यासां तासामित्यर्थः, सदृग्वयसाम्-सदृशानि वयांसि यासां तासां समानयस्वकानाम् सदृशलावण्यरूपयौवनगुणोपेतानाम्-तत्र लावण्यं-मनोज्ञता, रूपम्-आकृतिः सौन्दर्यम्, यौवनं

उयमंगलोवयारकयसंतिकम्मं' फिर मंगल जनक गीतों के गाने से तथा आशीर्वाद के वचनों से श्रेष्ठ भूति रक्षादिक कौतुक रूप, सर्षपादि मंगलरूप उपचार से उसके निमित्त शान्ति कर्म किया 'सरिसयाणं' सरित्तयाणं, सरिसव्वयाणं, सरिसलावण्णरूवजोव्वणगुणोववेयाणं' इस प्रकार से जब महाबल कुमार के विवाह होने के पहिले का जो कुछ लोकाचार के अनुरूप कृत्य किया जाना चाहिये था। वह जब यथायोग्य-रीति से हो चुका-तब उसका ऐसी कन्याओं के साथ पाणिग्रहण संस्कार संपन्न हुआ-जो आपस में तुल्य थीं या महाबल की अपेक्षा से तुल्य थीं-अर्थात् महाबल के अनुरूप थीं,-जिन की छवि आपस में एक दूसरी से कमती बढती नहीं थीं, जो समान एक सी-छविवाली थीं, त्वचा-चमडी भी जिनकी एकसी थीं, उमर भी जिनकी एकसी थीं,

वरकोउयमंगलोवयारकयसंतिकम्मं" त्यार બાદ મંગળ ગીતો ગાવામાં આવ્યાં, આશીર્વાદ ના વચનો બોલવામાં આવ્યાં, આંખમાં કાજલ આંજવા રૂપ અને કાજલ ચાંદલા કરવા રૂપ કૌતુકવિધિ અને મસ્તક પરથી સરસવ ઉતારવા રૂપ મંગલવિધિ કરીને બલરાજ કુમારને નિમિત્તે શાન્તિકર્મ કરવામાં આવ્યું. "सरिसयाणं', सरित्तयाणं', सरिसव्वयाणं', सरिसलावण्णरूवजोव्वण-गुणोववेयाणं" આ રીતે લગ્ન પહેલાં જે જે લોકાચારને અનુરૂપ વિધિ કરવી જોઈએ તે તે વિધિ યથાયોગ્ય રીતે કરવામાં આવી. ત્યારબાદ તેના લગ્ન એવી આઠ કન્યાઓની સાથે કરવામાં આવ્યા કે જેઓ મહાબલને માટે અનુરૂપ હતી, જે કન્યાઓ રૂપમાં સમાન હતી, એક પણ કન્યા અન્ય કન્યાઓ કરતાં રૂપમાં ચડિયાતી પણ ન હતી અને ન્યૂન પણ ન હતી. તે આઠે કન્યાઓ એક સરખા દેખાવવાળી, એક સરખી ત્વચાવાળી, એક સરખા

युवत्वम्, गुणाः-प्रियमधुरभाषणादयस्तै रुपेतानां-युक्तानाम्, 'विणीयाणं कय-कोउयमंगलपायच्छित्ताणं, सरिसएहिं रायकुलेहिंतो आणिल्लियाणं' विनीतानां-विनयगुणसंपन्नानाम्, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तानाम्, सदृशेभ्यो राजकुलेभ्य आनीतानाम् 'अट्ठण्हं रायवरकन्नाणं एगदिवसेणं पाणि गिण्हाविंसु' अष्टानां राजवरकन्यानां-राजवरकुमारीणाम्, एकदिवसेन-एकस्मिन् दिने शुभमुहूर्ते पाणिम् अग्राहयताम्-पाणिग्रहणं कारितवन्तौ। 'तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं पीइदाणं दलयंति' ततः खलु तस्य महाबलस्य कुमारस्य अम्बापितरौ पुत्र-विवाहमहोत्सवोपलक्ष्ये इदं वक्ष्यमाणस्वरूपम्, एतद्रूपं प्रीतिदानं-दत्तः, दापयतो

जो समान लावण्य से-मनोज्ञता से, समान आकृति से-सौंदर्य से, समान यौवन से और समान प्रिय, मधुर भाषण आदि गुणों से युक्त थीं "विणीयाणं कयकोउयमंगलपायच्छित्ताणं, सरिसएहिं, रायकुलेहिंतो, आणिल्लियाणं" विनयगुण से जो भरपूर थीं, कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त जो किया करती थीं-अथवा जिनके द्वारा कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किये जा चुके थे-जो सदृश राजघरानों से लाई गईं थीं ऐसी 'अट्ठण्हं रायवरकन्नाणं एगदिवसेणं पाणिगिण्हाविंसु' आठ उत्तम राजकन्याओं के साथ उसका एक ही दिन में पाणिग्रहण संस्कार हुआ 'तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं पीइदाणं दलयंति' पाणिग्रहण हो जाने के बाद महाबलकुमार के मातापिता ने इस विवाह के उपलक्ष्य में इस प्रकार का प्रीतिदान

લાવણ્યવાળી, એક સરખા રૂપ સંપન્ન અને એક સરખા યૌવન સંપન્ન હતી. તે આઠે કન્યાઓ પ્રિય અને મધુર ભાષા બોલનારી અને બીજા પણ ઘણા સમાન ગુણોવાળી હતી. "विणीयाणं कयकोउयमंगलपायच्छित्ताणं सरिसएहिं रायकुलेहिंतो, आणिल्लियाणं" તેઓ વિનયગુણથી યુક્ત હતી, તેઓ કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ કર્યા કરતી હતી અથવા જેમના દ્વારા કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં આવી ચુક્યા હતા, એવી તે આઠે કન્યાઓ સમાન રાજકુળોમાંથી પસંદ કરવામાં આવી હતી. "अट्ठण्हं रायवरकन्नाणं एगदिवसेणं पाणिं गिण्हाविंसु" એવી આઠ કન્યાઓ સાથે એક જ દિવસે મહાબલ કુમારના લગ્ન કરવામાં આવ્યા.

"तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं पीइदाणं दलयंति" મહાબલ કુમારનું પાણિગ્રહણ થઈ ગયા બાદ, આ વિવાહ નિમિત્તે તેના માતાપિતાએ નીચે પ્રમાણે પ્રીતિદાન દીધું અથવા અપાવ્યું "तजहा

वा, तदेव प्रीतिदानस्वरूपमाह–'तंजहा–अट्ठहिरण्णकोडीओ, अट्ठसुवण्णकोडीओ, अट्ठमउडे, मउडप्पवरे' तद्यथा–अष्टौ हिरण्यकोटीः१, अष्टौ सुवर्णकोटीः२, अष्टौ मुकुटानि३, मुकुटप्रवराणि–मुकुटेषु प्रवराणि–श्रेष्ठानि, 'अट्ठ कुंडलजुए, कुंडलजुयप्पवरे, अट्ठहारे, हारप्पवरे' अष्टौ कुण्डलयुगानि, कुण्डलयुगप्रवराणि कुण्डलयुगेषु प्रवराणि–श्रेष्ठानि४, एवम् उत्तरत्रापि बोध्यम्, अष्टौ हारान्, हारप्रवरान्५, 'अट्ठ अद्धहारे, अद्धहारप्पवरे' अष्टौ अर्द्धहारान्, अर्द्धहारेषु प्रवरान्६, 'अट्ठ एगावलीओ, एगावलिप्पवराओ' अष्टौ एकावलीः, एकावली प्रवराः, 'एवं मुत्तावलीओ, एवं कणगावलीओ, एवं रयणावलीओ' एवं–तथैव अष्टावित्यर्थः, मुक्तावलीः, एवमेव–अष्टौ कनकावलीः, एवमेव-अष्टौ रत्नावलीः, 'अट्ठ कडगजुए, कडगजुयप्पवरे, एवं तुडियजुए' अष्टौ कटकयुगानि–वलयाभरणयुगानि, कटकयुगेषु प्रवराणि,

दिया अथवा–दिलवाया 'तंजहा–अट्ठहिरण्णकोडीओ, अट्ठसुवण्णकोडीओ, अट्ठमउडे मउडप्पवरे' आठ हिरण्य कोटी१, आठ सुवर्णकोटि २, मुकुटों में श्रेष्ट आठ मुकुट३, 'अट्ठ कुंडलजुए कुंडलजुयप्पवरे अट्ठहारे हारप्पवरे' कुंडल जोडियों में श्रेष्ट आठ कुण्डलों की जोडी४, हारों में उत्तम आठ हार५, 'अट्ठ अद्धहारे, अद्धहारप्पवरे' अर्द्धहारों में उत्तम आठ अर्द्धहार६,' 'अट्ठ एगावलीओ एगावलिप्पवराओ' एकावलियों में श्रेष्ठ आठ एकावलियां 'एवं मुत्तावलीओ, एवं कणगावलीओ, एवं रयणावलीओ, इसी प्रकार से आठ मुक्तावलियां, आठ कनकावलियां, आठ रत्नावलियां 'अट्ठ कडगजुए कडगजुयप्पवरे, एवं तुडियजुए' आठ कटककडा युगों में श्रेष्ठ कटकों की जोडी, इसी प्रकार से बाहुओं के भूषणरूप आठ त्रुटिकयुग,

अट्ठहिरण्णकोडीओ, अट्ठसुवण्णकोडीओ अट्ठ मउडे मउडप्पवरे " આઠ હિરણ્ય-કોટી ૧ (આઠ કરોડ ચાંદીના સિક્કા), આઠ સુવર્ણકોટી ૨ (આઠ કરોડ સોનાના સિક્કા) શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ મુગટો, ૩ " अट्ठ कुंडलजुए कुंडलजुयप्पवरे, अट्ठ-हारे हारप्पवरे " કુંડલની જોડીમાંથી શ્રેષ્ઠ એવી આઠ કુંડલની જોડી, હારોમાં ઉત્તમ એવાં આઠ હારો, अट्ठ अद्धहारे, अद्धहारप्पवरे " અર્ધહારમાંથી ઉત્ત-મમા ઉત્તમ એવાં આઠ અર્ધહારો, " अट्ठएगावलीओ एगावलिप्पवराओ " એકસરા હારોમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ આઠ એકસરા હારો, " एवं मुत्ता-वलीओ, एवं कणगावलीओ एवं रयणावलीओ " એજ પ્રમાણે આઠ મુક્તાવ-લિઓ, આઠ કનકાવલિઓ, આઠ રત્નાવલિઓ, " अट्ठ कडगजुए कडगजुयप्प-वरे, एवं तुडियजुए " કટક યુગો (કડાની જોડી)માંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવાં આઠ કટકયુગો, એજ પ્રમાણે બાહુઓના ભૂષણ રૂપ આઠ શ્રેષ્ઠ ત્રુટિકયુગ

एवमेव अष्टौ त्रुटिकयुगानि-बाह्वाभरणयुगानि, 'अट्ठ खोमजुयलाइं, खोमजुयलप्पवराइं, एवं वडगजुयलाइं, एव पट्टजुयलाइं, एवं दुगुल्लजुयलाइं,' अष्टौ क्षौमयुगलानि-क्षौमं-कार्पासिकम्, अतसीमयं वा वस्त्रम्, तद्युगानि, क्षौमयुगलेषु प्रवराणि, एवमेव-अष्टौ वटकयुगलानि, वटकं त्रसरीमयं वस्त्रं, तद्युगानि, एवमेव-अष्टौ पट्टयुगलानि-पट्ट-पट्टसूत्रमय वस्त्रं तद्युगानि रेशमवस्त्रेति प्रसिद्धानि, एवं-तथैव-अष्टौ दुकूलयुगलानि-दुकूलाभिधानं वृक्षत्वग्निष्पन्नं वल्कलवस्त्रं तद्युगानि, एतेषु प्रवराणि 'अट्ठ सिरीओ, अट्ठहिरीओ, एवं धिईओ, कित्तीओ, बुद्धीओ, लच्छीओ' अष्टौ श्रियः, अष्टौ ह्रियः, एवमेव-अष्टौ धृतीः, धियो वा, अष्टौ कीर्त्तीः, अष्टौ बुद्धीः, अष्टौ लक्ष्मीः, एताश्च श्रीप्रभृतयः षड्देवताः पुत्तलिका अवसेयाः 'अट्ठ नंदाइं, अट्ठ भद्दाइं, अट्ठ तले, तलप्पवरे' अष्टौ नन्दानि, अष्टौ भद्राणि-शुभसूच-

---

'अट्ठ खोम जुयलाइं खोमजुयलप्पवराइं' सूत के बने हुए या अतसी के बने हुए वस्त्र युगलों में श्रेष्ठ आठ वस्त्रयुगल 'एवं वडगजुयलाइं, एवं पट्ट जुयलाइं एवं दुगुल्लजुयलाइं' टसर के वस्त्रयुगलो में श्रेष्ठ आठ टसर के वस्त्रयुगल, रेशमी वस्त्रयुगों में श्रेष्ठ आठ रेशमी वस्त्रों की जोड़ी. वृक्ष की छाल से बने हुए दुकूल युगों में श्रेष्ठ ऐसे आठ दुकूलयुग, अट्ठ सिरीओ, अट्ठ हिरीओ, एवं धिईओ, कित्तीओ, बुद्धीओ, लच्छीओ' आठ श्री देवीकी पुत्तलियां, आठ ह्री देवी की पुत्तलियां, आठ धृति देवी की पुत्तलियां, आठ कीर्त्ति-देवी की पुत्तलियां, आठ बुद्धि देवी की पुत्तलियां, आठ लक्ष्मीदेवी की पुत्तलियां, 'अट्ठ नंदाइं, अट्ठ भद्दाइं, अट्ठ तले, तलप्पवरे' आठ नन्द, आठ भद्र-शुभ सूचक आसनविशेष, एव शय्या में श्रेष्ठ आठ तल-शय्याविशेष, जो कि ये

(બાહુબંધની જોડી) "अट्ठ खोमजुयलाइं खोम जुयलप्पवराइं" સૂતર અથવા અળસીના બનેલા વસ્ત્રયુગલોમાંથી આઠ ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્ત્રયુગલો, "एवं वडगजुयलाइं, एवं पट्ट जुयलाइं, एवं दुगुल्लजुयलाइं" એજ પ્રમાણે ટસરના વસ્ત્રયુગલોમાંથી આઠ શ્રેષ્ઠ ટસરના વસ્ત્રયુગલો, રેશમી વસ્ત્રોમાંથી શ્રેષ્ઠ એવી આઠ રેશમી વસ્ત્રની જોડી, વૃક્ષની છાલમાંથી બનાવેલા દુકૂલયુગોમાંથી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ એવા આઠ દુકૂલયુગો "अट्ठ सिरीओ, अट्ठ हिरीओ, एवं धिईओ कित्तीओ, बुद्धीओ, लच्छीओ" શ્રી દેવીની આઠ પુત્તલીઓ, હ્રી દેવીની આઠ પુત્તલીઓ, આઠ કીર્તિદેવીની પુત્તલીયો, આઠ બુદ્ધિદેવીની પુત્તલીયો, આઠ લક્ષ્મીદેવીની પુત્તલીયો, ધૃતિદેવીની આઠ પુત્તલીઓ, "अट्ठ नंदाइं, अट्ठ भद्दाइं, अट्ठतले, तलप्पवरे" આઠ નન્દાસન, આઠ ભદ્ર (શુભ સૂચક આસનવિશેષ) અને શય્યાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ તલ (શય્યા-પથારી વિશેષ) કે જે

कासनानि, अष्टौ तलान् तलप्रवरान्-शय्याविशेषान् 'सव्वरयणामए' एतान् पूर्वोक्तान् सर्वरत्नमयान्-सर्वथा रत्ननिर्मितान् रत्नखचितान् वा दत्तः इति पूर्वेण सम्बन्धः, 'णियगवरभवणकेउ अट्ठज्झए, झयप्पवरे' निजकवरभवनकेतून्-स्वकीयश्रेष्ठप्रासादस्य केतुरूपान्, अष्टौ ध्वजान्, ध्वजप्रवरान्-ध्वजेषु श्रेष्ठान् 'अट्ठवये वयप्पवरे दस गोसाहस्सिएणं वएणं' अष्टौ व्रजान्-गोकुलानि, व्रजप्रवरान्-व्रजेषु श्रेष्ठान्, दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन-दशसहस्रगोसमुदायरूपव्रजस्वरूपापेक्षया अष्टौ व्रजप्रवरान् व्रजान् दत्तः, 'अट्ठ नाडगाइं नाडगप्पवराइं बत्तीसबद्धेणं नाडएणं' द्वात्रिंशद्बद्धेन-द्वात्रिंशद्विधेन, नाटकेन-नाटकापेक्षया अष्टौ नाटकानि, नाटकप्रवराणि-नाटकेषु श्रेष्ठानि 'अट्ठ आसे, आसप्पवरे सव्वरयणामए, सिरिघरपडिरूवए' अष्टौ अश्वान्-अश्वप्रवरान्-अश्वेषु श्रेष्ठान्, सर्वरत्नमयान्-सर्वथा रत्नमयभूषणसज्जितान्, अतएव श्रीगृहप्रतिरूपकान्-लक्ष्मीभाण्डागारतुल्यान्, 'अट्ठ

'सव्वरयणामए' सब सर्वथा रत्नों की ही बनी हुई थीं-दिये 'णियगवरभवण केऊ अट्ठ झए झयप्पवरे' तथा ध्वजों में सर्वश्रेष्ठ ऐसी अपने श्रेष्ट प्रासाद की केतुरूप आठ ध्वजाएँ, 'अट्ठ वये वयप्पवरे' दस गोसाहस्सिएणं वएणं' व्रजों में श्रेष्ठ आठ व्रज दिये एक २ व्रज में दश हजार गोसमूह होता है 'अट्ठ नाडगाइं नाडगप्पवराइं बत्तीसबद्धेणं नाडएणं' बत्तीसप्रकार के आठ नाटक दिये. जो कि नाटकों में श्रेष्ट थे 'अट्ठ आसे, आसप्पवरे, सव्वरयणामए, सिरिघरपडिरूवए' आठ घोड़े दिये जो कि घोड़ों में ष्ठ थे और श्रीघर के जैसे थे-लक्ष्मी के भण्डार के तुल्य थे, एवं सर्व प्रकार के रत्नों के भूषणों से सज्जित

"सव्वरयणामए" જે સર્વથા રત્નોની જ બનેલી હતી તે દીધી.

"णियगवरभवणकेऊ अट्ठ झए झयप्पवरे" તથા ધ્વજાએ માં શ્રેષ્ઠ એવી પોતાના ભવનની કેતુરૂપ આઠ ધ્વજાઓ પણ દીધી. "अट्ठ वये वयप्पवरे, दसगोसाहस्सिएणं वएणं" વ્રજોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ વ્રજો દીધાં. વ્રજો પ્રત્યેક વ્રજમાં-ગોકુલ-દસ હજાર ગાયો હોય છે, એવા આઠ વ્રજો દીધાં એમ અહીં સમજવું જોઇએ "अट्ठ नाडगाइं नाडगप्पवराइं बत्तीसबद्धेणं नाडएणं" બત્રીસ પ્રકારના નાટકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવાં આઠ નાટકો દીધા "अट्ठ आसे, आसप्पवरे, सव्वरयणामए सिरिघरपडिरूवए" ઘોડાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવાં શ્રીઘર (લક્ષ્મીના ભંડાર સમાન આઠ અશ્વો દીધા તે ઘોડાઓ બધા પ્રકારનાં રત્નોનાં આભૂષણોથી વિભૂષિત હતા. "अट्ठ हत्थी हत्थिप्पवरे, सव्वरयणामए सिरि-

हत्थी, हत्थिप्पवरे, सव्वरयणमए सिरिघरपडिरूवए' अष्टौ हस्तिनः, हस्तिप्रवरान् हस्तिषु श्रेष्ठान्, सर्वरत्नमयान्-हस्तियोग्यरत्नमयाभूषणसज्जितान्, अतएव श्रीगृहप्रतिरूपकान्, लक्ष्मीभाण्डागारतुल्यान्, 'अट्ठजाणाइं,- जाणप्पवराइं' अष्टौ यानानि-शकटादीनि, यानप्रवराणि-यानेषु श्रेष्ठानि, 'अट्ठ जुगाइं, जुगप्पवराइं, एवं सिवियाओ, एवं संदमाणीओ, एवं गिल्लीओ, थिल्लीओ,' अष्टौ युग्यानि-गोल्लदेशप्रतीतानि 'रिकशा' पदवाच्यानि जम्पानानि, युग्यप्रवराणि- युगेषु श्रेष्ठानि, एवं तथैव अष्टौ शिविकाः,-शिखराकाराच्छादित जम्पानरूपाः, एवं-तथैव अष्टौ स्यन्दमानिकाः-पुरुषप्रमाणजम्पानविशेषान्, एवम्-अष्टौ गिल्लीः, अष्टौ थिल्लीः, 'गिल्ली थिल्ली' इतिनामकयानानि, 'अट्ठ वियड जाणाइं, वियडजाणप्पवराइं'

थे 'अट्ठ हत्थी हत्थिप्पवरे, सव्वरयणामए सिरिघरपडिरूवए' आठ हाथी दिये जो समस्त हाथियों में श्रेष्ठ थे, एवं सर्वथा रत्नों के भूषणों से जो सुसज्जित थे और इसीलिये जो लक्ष्मी के भण्डार के समान थे 'अट्ठ जाणाइं, जाणप्पवराइं,' आठ शकट आदि यान (गाडी) दिये जो कि समस्त यानों में श्रेष्ठ थे 'अट्ठ जुगाइं, जुगप्पवराइं, एवं सिवियाओ, एवं संदमाणीओ, एवं गिल्लिओ, थिल्लिओ' गोल्लदेशप्रसिद्ध आठ रिक्शा दिये जो कि समस्त रिक्शाओं में उत्तम थे इसी प्रकार से शिखर के आकार के आच्छादित जम्पान रूप आठ शिविकाएँ दीं, पुरुषप्रमाण जम्पानरूप आठ स्यन्दमानिकाएँ दी जो कि समस्त स्यन्दमानिकाओं में श्रेष्ठ थीं आठ थिल्ली और आठ गिल्ली नामक यान विशेष दिये 'अट्ठ वियडजाणाइं वियडजाणप्पवराइं' आठ

घरपडिरूवए" હાથીઓમા શ્રેષ્ઠ એવા આઠ હાથી દીધા. તે આઠે હાથી લક્ષ્મીના ભંડાર જેવાં અને સર્વ પ્રકારનાં રત્નોનાં આભૂષણોથી સુસજ્જિત હતા. "अट्ठ जाणाइं, जाणप्पवराइं" સમસ્ત યાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આઠ શકટ આદિ યાન દીધાં. "अट्ठ जुगाइं, जुगप्पवराइं, एवं सिवियाओ, एवं संदमाणीओ, एवं गिल्लिओ, थिल्लिओ" ગોલ્લ દેશપ્રસિદ્ધ આઠ યુગ (રિક્ષાઓ) દીધી, જે સમસ્ત રીક્ષાઓમા શ્રેષ્ઠ હતી, એજ પ્રમાણે સમસ્ત શિબિકાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી આઠ શિબિકાઓ દીધી. શિબિકા (પાલખી) શિખરના આકારથી આચ્છાદિત હોય છે આઠ ઉત્તમમા ઉત્તમ સ્યન્દમાનિકાઓ દીધી. સ્યન્દમાનિકા પુરુષપ્રમાણુ મ્યાના રૂપ હોય છે, આઠ શ્રેષ્ઠ થિલ્લી અને આઠ શ્રેષ્ઠ ગિલ્લી દીધી. થિલ્લી અને ગિલ્લી યાનવિશેષોનાં નામ છે "अट्ठ वियडजाणाइं

अष्टौ विवृतयानानि-आच्छादनरहितशकटानि, विवृतयानप्रवराणि-विवृतयानेषु श्रेष्ठानि, 'अट्ठरहे पारिजाणिए, अट्ठरहे संगामिए,' अष्टौ रथान् पारियानिकान्-परियानं-क्रीडाप्रयोजनं येषां ते पारियानिकाः तान्, अष्टौ रथान् सांग्रामिकान्-संग्रामः प्रयोजनं येषां ते सांग्रामिका स्तान्, 'अट्ठआसे, आसप्पवरे, अट्ठ हत्थी हत्थिप्पवरे, अट्ठगामे गामप्पवरे, दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं' अष्टौ अश्वान् अश्वप्रवरान्-अश्वेषु श्रेष्ठान्, अष्टौ हस्तिन', हस्तिप्रवरान्-हस्तिषु श्रेष्ठान्, अष्टौ ग्रामान्, ग्रामप्रवरान्-ग्रामेषु श्रेष्ठान्, दशकुलसाहस्रिकेण ग्रामेण-दशसहस्रसंख्यक-कुलसमुदायरूपग्रामापेक्षया अष्टौ ग्रामान्, 'अट्ठदासे, दासप्पवरे, एवंचेव दासीओ, एवं किंकरे, एवं कंजुइज्जे, एवं वरिसधरे, एवं महत्तरए,' अष्टौ दासान्-सेव-

---

आच्छादनरहित शकटदिये जो कि आच्छादनरहित शकटों में उत्तम थे 'अट्ठरहे, पारिजाणिए, अट्ठरहे संगामिए' क्रीडा करने में साधनभूत आठ रथ दिये-ये रथ नानाप्रकार की क्रीडा करने में काम देते थे इसी प्रकार युद्ध में काम आने वाले आठ संग्रामिक रथ दिये। 'अट्ठआसे, आसप्पवरे अट्ठहत्थी; हत्थिप्पवरे, अट्ठ गामे गामप्पवरे' दसकुल साह-स्सिएणं गामेण' घोड़ों में श्रेष्ठ आठ घोडे दिये, हाथियों में श्रेष्ठ आठ हाथी दिये जिनमें दश १० हजार कुल रहते हैं उसका नाम गांव है-ऐसे गांव भी ८ दिये 'अट्ठ दासे दासप्पवरे, एवं चेव दासीओ, एवं किंकरे, एवं कंचुइज्जे, एवं वरिसधरे, एवं महत्तरिए' दासों में श्रेष्ठ आठ दास-सेवक दिये, इसी प्रकार से दासियों में श्रेष्ठ आठ

वियडजाणप्पवराइं" આચ્છાદન રહિત શકટોમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ આઠ આચ્છાદન રહિત શકટો દીધાં "अट्ठ रहे पारिजाणिए, अट्ठ रहे संगामिए" ક્રીડા કરવામાં સાધનભૂત એવાં આઠ રથ દીધા, જે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરવામા ઉપયોગી થઈ પડે એવાં હતા, તથા યુદ્ધમાં કામ આવે એવાં આઠ સંગ્રામિક રથ દીધા. "अट्ठ आसे, आसप्पवरे, अट्ठ हत्थी हत्थिप्पवरे, अट्ठ गामे गामप्पवरे" ઘોડાઓમા શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ ઘોડા, હાથીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા આઠ હાથી અને ગામોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ ગામ દીધા. "दस कुलसाहस्सिएणं गामेणं" તે પ્રત્યેક ગામમાં દસ હજાર માણુસો રહેતાં હતાં. "अट्ठ दासे दासप्पवरे, एवं चेव दासीओ, एवं किंकरे, एवं कंचुइज्जे, एवं वरिसधरे, एवं महत्तरिए" દાસોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં આઠ દાસ દીધા, દાસીઓમાં

कान्, दासप्रवरान्-दासेषु श्रेष्ठान्, एवमेव-पूर्वोक्तरीत्यैव-अष्टौ दासीः-परिचारिकाः, एवमेव-अष्टौ किङ्करान्-प्रतिकर्मप्रसाधनपृच्छाकारिणः, एवमेव-अष्टौ कञ्चुकिनः-प्रतीहारान्-अन्तःपुरवर्तिनो वृद्धपुरुषान्, एवमेव-अष्टौ वर्षधरान्-अन्तःपुररक्षकक्लीवजनान्, एवमेव-अष्टौ महत्तरान्-अन्तःपुरकार्यचिन्तकान्, 'अट्ठ सोवन्निए, ओलंबणदीवे, अट्ठ रुप्पामए ओलंबणदीवे, अट्ठसुवण्णरुप्पामए ओलंबणदीवे' अष्टौ सौवर्णिकान्-सुवर्णनिर्मितान् अवलम्बनदीपान्-शृङ्खलाबद्धदीपान् दीपाधारपात्राणीत्यर्थः एवमग्रेऽपि अष्टौ रूप्यमयान्, अवलम्बनदीपान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् अवलम्बनदीपान्, 'अट्ठ सोवन्निए उक्कंचणदीवे,

दासियां दीं, किंकरों में श्रेष्ठ आठ किङ्कर-हर एक काम को पूछकर ही करनेवाले ऐसे मनुष्य दिये, आठ ही अन्तःपुरवर्ती वृद्धपुरुष दिये जो कि प्रतीहार का काम करने में होशियार थे आठ ही वर्षधर-अन्तःपुर रक्षक नपुंसक मनुष्य दिये आठ ही महत्तर-अन्तःपुर के कार्यचिन्तक जन दिये 'अट्ठसोवन्निए, ओलंबनदीवे, अट्ठरुप्पामए ओलंबणदीवे, अट्ठसुवण्णरुप्पामए ओलंबणदीवे' आठ सोने के बने हुए दीपाधारपात्र दिये, आठही चांदी के बने दीपाधारपात्र दीवेट दिये और आठ ही सोने चांदी के बने दीपाधार पात्र दिये। इनमें एक ही लाईन में चोकोर दीपक जलते रहते हैं। यह कहीं २ पर चार कानों की होती है और कहीं २ पर गोल होती है। इसे दीवेट या समाई कहते हैं। 'अट्ठ सोवन्निए उक्कंचण दीवे, एवंचेव तिन्न वि' इसी प्रकार से सोने चांदी और सोने

શ્રેષ્ઠ એવી આઠ દાસીઓ દીધી, કિંકરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આઠ કિંકરો દીધા. દરેક કામ પૂછીને કરનારા પગારદાર સેવકોને કિંકર કહે છે અન્તઃપુરના પ્રતિહાર તરીકે કામ કરનારા આઠ શ્રેષ્ઠ વૃદ્ધ પુરુષો દીધા, આઠ વર્ષધર (અંતઃપુરના રક્ષક નપુંસક મનુષ્યો) દીધા અને આઠ મહત્તર (અંતપુરના કાર્યચિન્તક માણસો) દીધા.

"अट्ठ सोवन्निए ओलंबनदीवे, अट्ठरूप्पामए ओलंबणदीवे, अट्ठ सुवण्णरूप्पामए ओलंबणदीवे" આઠ સોનાના બનાવેલાં દીપાધારપાત્ર (કોડિયાં), આઠ ચાંદીના બનાવેલાં દીપાધારપાત્ર અને આઠ સોનાચાંદીના બનેલા દીપાધારપાત્ર દીધા આ દીપાધારપાત્રમાં એક જ લાઈનમાં ચારે કોર દીપક બળ્યા કરે છે. તે કોઇ કોઇ પ્રદેશોમાં ચોખૂણીયું હોય છે અને કોઇ કોઈ પ્રદેશમાં ગોળાકારનું હોય છે "अट्ठ सोवन्निए उक्कंचणदीवे, एवं चेव तिन्न वि" એજ

एवं चेव तिन्निवि' अष्टौ सौवर्णिकान्-सुवर्णरचितान्, उत्कञ्चनदीपान्-ऊर्ध्वदण्डयुक्तान्दीपान्, एवमेव-पूर्वोक्तरीत्यैव त्रीनपि दीपान् सुवर्ण-रूप्य-सुवर्णरूप्यभेदात्, तथा च अष्टौ रूप्यमयानपि उत्कञ्चनदीपान्, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयानपि उत्कञ्चनदीपान् 'अट्ठ सोवन्निए थाले, अट्ठ रुप्पमए थाले अट्ठ सुवण्ण रुप्पमए थाले' अष्टौ सौवर्णिकान्-सुवर्णनिर्मितान् स्थालान्, अष्टौ रूप्यमयान् स्थालान् अष्टौ सुवर्णरूप्यमयान् स्थालान् 'अट्ठ सोवण्णियाओ पत्तीओ, अट्ठ रुप्पामयाओ पत्तीओ, अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाओ पत्तीओ' अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्णनिर्मिताः पात्रीः-लघुपात्राणि, अष्टौ रूप्यमयीः पात्रीः-लघुपात्राणि अष्ट सुवर्णरूप्यमयीः पात्रीः-लघुपात्राणि 'अट्ठ सोवन्नियाइं थासयाइं, अट्ठ रुप्पामयाइं थासयाइं, अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं थासयाइं' अष्टौ सौवर्णिकानि-सुवर्णनिर्मि-

चांदी दोनों के मेल से बने हुए ऊर्ध्वदण्डवाले आठ उत्कचण दीपक दिये इसमें बीच में दीपक रखे जाते हैं और ऊपर की ओर दण्डा निकला रहता है। 'अट्ठ सोवन्निए थाले, अट्ठरुप्पमए थाले, अट्ठ सुवण्णरुप्पमए थाले, आठ सोने के बने थाल, आठ चांदी के बने थाल, और आठ ही चांदीसोने के मेलसे बने हुए थाल दिये 'अट्ठ सोवन्नियाओ पत्तीओ, अट्ठ रुप्पामयाओ अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाओ पत्तीओ' आठ २ ही सोने के, चांदी के और सोने चांदी के मेल से बने हुए छोटे २ पात्र दिये 'अट्ठ सोवन्नियाइं, थासयाइं, अट्ठ रुप्पामयाइं थासयाइं, अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं थासयाइं' आठ ही सोने के बने हुए तासक दिये आठ ही चांदी के बने हुए तासक दिये और आठ ही सोने चांदी के मेलसे बने हुए तासक

પ્રમાણે સોનાના, ચાંદીના અને સોનાચાંદીના બનાવેલાં આઠ આઠ ઉત્કચણુ-દીપક (દીવીઓ) દીધા. ઉત્કચણુ દીપકમાં વચ્ચે દીપકો (વાટો) રાખવામાં આવે છે અને ઉપરની બાજુએ દંડા જેવો ભાગ નીકળેલો રહે છે. "अट्ठ सोवन्निए थाले, अट्ठ रुप्पमए थाले, अट्ठ सुवण्णरुप्पमए थाले" આઠ સોનાના થાળ દીધા, આઠ ચાંદીના થાળ દીધા અને આઠ સુવર્ણ અને ચાંદીના (બન્નેના મિશ્રણુથી બનાવેલા) થાળ દીધા. "अट्ठ सोवन्नियाओ पत्तीओ, अट्ठ सुवण्णरुप्पमयाओ पत्तीओ" આઠ સોનાના, આઠ ચાંદીના અને આઠ સોના-ચાંદીના નાનાં નાના પાત્રો (વાટકીઓ) દીધાં. "अट्ठ सोवन्नियाइं थासयाइं अट्ठ रुप्पामयाइं थासयाइं, अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं थासयाइं" આઠ સોનાની બનાવેલી તાસકો. આઠ ચાંદીની તાસકો અને આઠ સોનાચાંદીની તાસકો દીધી. આ તાસકો દર્પણુના આકારની હોય છે જેને 'ડીશ' કહેવામાં આવે છે.

तानि, स्थासकानि-तासक पदवाच्यपात्रविशेषान् मुकुराकारान्. 'तरतरी' इति भाषा प्रसिद्धान्, अष्टौ रूप्यमयानि स्थासकानि, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयानि स्थासकानि, 'अट्ठ सोवन्नियाइं मल्लगाइं, अट्ठ रुप्पामयाइं मल्लगाइं, अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं मल्लगाइं' अष्टौ सौवर्णिकानि-सुवर्णनिर्मितानि मल्लकानि-पात्रविशेषान्, अष्टौ रूप्यमयानि मल्लकानि, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयानि मल्लकानि, 'अट्ठ सोवण्णिओ तलियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ कावइयाओ' अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्णनिर्मिताः, उपानहः एवं अष्टौ सौवर्णिकीः कलाचिकाः-वस्तुविशेषान् 'अट्ठ सोवण्णिए अवएडए, अट्ठ सोवन्नियाओ अवयक्काओ' अष्टौ सौवर्णिकानि-सुवर्णनिर्मितानि अवेडकानि-अवेडकनामकवस्तूनि, अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्णनिर्मिताः वस्तुविशेषा', अट्ठ सोवण्णिए पायपीढए, अट्ठ रुप्पामए पायपीढए, अट्ठ सुवण्णरुप्पामए पायपीढए' अष्टौ सौवर्णिकानि-सुवर्णनिर्मितानि पाठपीठानि-पादन्यासलघुचतुष्काणि

दिये हिन्दी भाषा में इसे तासक-या तस्तरी कहते हैं। इसका आकार दर्पण के जैसा होता है। 'अट्ठ सोवन्नियाइं मल्लगाइं, अट्ठ रुप्पामयाइं मल्लगाइं अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं मल्लगाइं' अट्ठ सोवण्णियाओ तालियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ कावइयाओ' आठ ही सोने के बने हुए मल्लक-पात्रविशेष दिये, आठ ही चांदी के बने हुए मल्लक-पात्रविशेष दिये आठ ही सोने चांदीके बने हुवे मल्लक दिये, आठ ही सोने की बनी हुई नलिका पादत्राण-विशेष दिये और आठ ही सोने की बनी हुईं कलाचिकाएँ दाल आदि परोसने के लिये कडच्छियां दीं। 'अट्ठ सोवन्निए अवएडए, अट्ठ सोवन्नियाओ अवयक्काओ' आठ ही सोने के बने हुए छोटे २ तवे दिये और आठ ही सोने के बने हुए बड़े २ तवे दिये 'अट्ठ सोवण्णिए पायपीढए, अट्ठ रुप्पामए पायपीढए, अट्ठ सुवण्णरुप्पामए पायपीढए' आठ ही सोने के बने, आठ ही चांदी के बने और आठ ही सोने चांदी के बने हुए पादपीठ-बाजोटें दिये हिन्दी

"अट्ठ सोवन्नियाइं मल्लगाइं, अट्ठ रुप्पामयाइं मल्लगाइं अट्ठ सुवण्णरुप्पामयाइं मल्लगाइं, अट्ठ सोवन्नियाओ तालियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ कावइयाओ" આઠ સોનાના બનાવેલા મલ્લક (પાત્રવિશેષ), આઠ ચાંદીના મલ્લક અને આઠ સોનાચાંદીના બનાવેલા મલ્લક દીધાં આઠ સોનાની બનાવેલી તાલિકાઓ (પગરખાંવિશેષ), આઠ સોનાની બનાવેલી કડછીઓ, દાળ આદિ પીરસવા માટે કડછી વપરાય છે. "अट्ठ सोवन्निए अवएडए, अट्ठ सोवन्नियाओ अवयक्काओ" આઠ સુવર્ણનિર્મિત નાની તવી અને આઠ સુવર્ણનિર્મિત મોટા તાવડા દીધા. "अट्ठ सोवण्णिए पायपीढए, अट्ठ रुप्पामए पायपीढए, अट्ठ सुवण्णरुप्पामए पायपीढए" આઠ સોનાના બનાવેલા, આઠ ચાંદીના બનાવેલ અને આઠ સોના-

'चौकी' पदवाच्यानि, अष्टौ रूप्यमयानि पादपीठानि, अष्टौ सुवर्णरूप्यमयानि पादपीठानि, 'अट्ठ सोवन्नियाओ भिसियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ करोडियाओ' अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्णनिर्मिताः, भिसिकाः-आसनविशेषरूपाः, अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्णनिर्मिताः, करोटिकाः-पात्रविशेषरूपाः ताम्बूलपात्राणि 'अट्ठ सोवण्णिए पल्लंके, अट्ठ सोवण्णियाओ पडिसेज्जाओ' अष्टौ सौवर्णिकानि-सुवर्णनिर्मितानि, पल्यङ्कानि, अष्टौ सौवर्णिकीः-सुवर्ण निर्मिताः, प्रतिशय्याः-उत्तरशय्याः, लघुशय्याः इत्यर्थः, 'अट्ठ हंसासणाइं, अट्ठ कोंचासणाइं, एवं गरुलासणाइं, उन्नयासणाइं, दीहासणाइं, भद्दासणाइं, पक्खासणाइं, मगरासणाइं,' अष्टौ हंसासनानि-हंसाकारोपलक्षितानि आसनानि, अष्टौ क्रौंचासनानि-क्रौञ्चाकारोपलक्षितानि आसनानि, एवमेव-अष्टौ गरुडासनानि, गरुडाकारोपलक्षितानि आसनानि, उन्नतासनानि-उन्नताकारोपलक्षितानि आसनानि, प्रणतासनानि-

---

में इसे चौकी भी कहते हैं। 'अट्ठ सोवन्नियाओ भिसियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ करोडियाओ' सोने के बने हुए आठ ही विशेष आसन दिये और आठ ही सोने के बने हुए पान रखने के डिब्बे दिये 'अट्ठ सोवन्निए पल्लंके, अट्ठ सोवन्नियाओ पडिसेज्जाओ' सोने के बने हुए आठ पलंग दिये और सोने की बनी हुई आठ ही प्रतिशय्याएँ छोटी २ शय्याएं दीं 'अट्ठ हंसासणाइं, अट्ठ कोंचासणाइं, एवं गरुलासणाइं, उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं, भद्दासणाइं, पक्खासणाइं, मगरासणाइं, आठ ही सोने के बने हुए हंस जैसे आकारवाले आसन दिये, आठ ही क्रौंच के आकार जैसे सोने के बने हुए आसन दिये, आठ ही गरुड पक्षी के जैसे सोने के बने हुए गरुडासन दिये, आठ ही सोने के

ચાંદીના બનાવેલા પાદપીઠ બાજોઠ દીધા (પલંગ પર ચડવા ઉતરવા માટે તેનો ઉપયોગ થાય છે તેથી તેને પાદપીઠ કહે છે.) " अट्ठ सोवन्नियाओ भिसियाओ, अट्ठ सोवन्नियाओ करोडियाओ" સુવર્ણનિર્મિત આઠ આસનવિશેષ દીધાં અને પાન રાખવા માટે આઠ સુવર્ણનિર્મિત પાનદાનીઓ દીધી. " अट्ठ सोवन्निए पल्लंके, अट्ठ सोवन्नियाओ पडिसेज्जाओ " સોનાના બનાવેલા આઠ પલંગ દીધા અને સોનાની બનાવેલી આઠ પ્રતિશય્યાઓ-નાની નાની શય્યાઓ દીધી. अट्ठ हंसासणाइं, अट्ठ कोंचासणाइं, एवं गरुलासणाइं, उन्नयासणाइं दीहासणाइं, भद्दासणाइं, पक्खासणाइं, मगरासणाइं " હંસના આકારના સુવર્ણનિર્મિત આઠ આસનો, ક્રૌંચના આકારના સુવર્ણનિર્મિત આઠ આસનો, ગરુડના આકારના

अवनतासनानि, दीर्घासनानि, भद्रासनानि, पक्षासनानि-पक्षाकारोपलक्षितानि आसनानि, मकरासनानि-मकराकारोपलक्षितानि आसनानि, 'अट्ठ पउमासणाइं, अट्ठ दिसासोवत्थियासणाइं' अष्टौ पद्मासनानि-पद्माकारोपलक्षितानि, अष्टौ दिक्स्वस्तिकासनानि-दिक्स्वस्तिकाकारोपलक्षितानि आसनानि, 'अट्ठ तेल्ल समुग्गे, जहा रायप्पसेणइज्जे जाव अट्ठ सरिसवसमुग्गे' अष्टौ तैलसमुद्गकानि-तैलपात्राणि, यथा राजप्रश्नीये प्रतिपादितानि, तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यानि, यावत्, अष्टौ सर्षपसमुद्गकानि-सर्षपपात्राणि, 'अट्ठ खुज्जाओ जहा उववाइए जाव अट्ठ

बने हुए उन्नतासन -कुर्सी के जैसा-आसन दिये आठ ही सोने के बने हुए अवनतासन-जमीन से थोडेसे ऊँचे रहने वाले आसन दिये आठ ही सोने के बने हुए दीर्घासन-बडे २ आसन दिये आठ ही सोने के बने हुए भद्रासन दिये आठ ही सोने के बने हुए पक्ष-पांख के आकार जैसे आसन दिये आठ ही सोने के बने हुए मकरासन-मकर के आकार जैसे आसन दिये 'अट्ठ पउमासणाइं, अट्ठ दिसासोवत्थियासणाइं' आठ ही पद्म के जैसे आकार वाले सोने के पद्मासन दिये आठ ही दिक्स्वस्तिकासन दिये 'अट्ठ तेल्लसमुग्गे, जहा रायप्पसेणइज्जे जाव अट्ठसरिसवसमुग्गे' आठ ही सोने के बने हुए तेल रखने के डिब्बे दिये जैसा राजप्रश्नीयसूत्र में कहा गया है वैसा ही यहां पर कहना चाहिये यावत्-आठ ही सोने के सरसों रखने के डिब्बे दिये-'अट्ठ खुज्जाओ, जहा उववाइए जाव अट्ठ पारिसीओ' आठ कुबडी दासियां दी

સુવર્ણનિર્મિત આઠ આસનો, સુવર્ણનિર્મિત આઠ ઉન્નતાસનો (ખુરશીઓ) અને સુવર્ણનિર્મિત આઠ અવનતાસનો (જમીનથી સહેજ ઊંચે રહે એવાં આસનો), આઠ સુવર્ણનિર્મિત દીર્ઘાસનો અને આઠ સુવર્ણનિર્મિત ભદ્રાસનો (સુખાસનો) દીધાં આઠ સુવર્ણનિર્મિત પક્ષાકાર (પાંખના આકારનાં) આસનો દીધાં, આઠ સુવર્ણનિર્મિત મકરાસનો (મગરનાં આકારનાં આસનો) દીધાં, "अट्ठ पउमासणाइं, अट्ठ दिसासोवत्थियासणाइं" આઠ સોનાનાં પદ્માસનો (પદ્મના આકારનાં આસનો) દીધાં અને આઠ દિક્ સ્વસ્તિકાસનો દીધાં. "अट्ठ तेल्लसमुग्गे, जहा रायप्पसेणइज्जे जाव अट्ठ सरिसवसमुग्गे" સોનાના બનાવેલા તેલ ભરવાના આઠ ડબ્બા દીધા, રાજપ્રશ્નીયસૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર "સરસવ ભરવાના સોનાના આઠ ડબ્બા દીધા," આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ. "अ खुज्जाओ, जहा उववाइए जाव अट्ठ

पारिसीओ' अष्टौ कुब्जाः दासीः, यथा औपपातिके सूत्रे प्रतिपादितम् तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-अष्टौ पारसीः-पारसदेशोद्भवाः दासीः, 'अट्ठ छत्ते, अट्ठ छत्तधारीओ चेडीओ' अष्टौ छत्राणि, अष्टौ छत्रधारिणीश्चेटीः, 'अट्ठ चामराओ, अट्ठ चामरधारीओ चेडीओ' अष्टौ चामराणि, अष्टौ चामरधारिणीः चेटीः, 'अट्ठ तालियंटे, अट्ठ तालियंटधारीओ चेडीओ' अष्टौ तालवृन्तानि-तालव्यजनानि, अष्टौ तालवृन्तधारिणीश्चेटीः, 'अट्ठ करोडियाधारीयो चेडीओ' अष्टौ करोटिका धारिणीश्चेटीः-ताम्बूलकरण्डधारिणीः दासीरित्यर्थः, 'अट्ठ खीरधाईओ, जाव अट्ठ अंकधाईओ' अष्टौ क्षीरधात्रीः-दुग्धपाययित्रीः दासीः, यावत्-

---

जैसा कि औपपाकिसूत्र में कहा गया है। यावत् आठ पारसदेश की जन्मी हुई दासियां दीं, 'अट्ठ छत्ते, अट्ठ छत्तधारीओ, चेडीओ' आठ छत्ते दिये और इन आठ छत्तों को अपने हाथ में रखने के लिये आठ दासियां दीं। 'अट्ठ चामराओ, अट्ठ चामरधारीओ चेडीओ' आठ चामर दिये और इन चामरों को अपने हाथ में रखने वाली या इन चामरों को ऊपर ढोरने वाली आठ दासियां दीं 'अट्ठ तालियंटे, अट्ठ तालियंटधारीओ चेडीओ' आठ हवा करने के लिये पंखे दिये, और इनसे हवा करने वाली आठ दासियां दीं 'अट्ठ करोडियाधारीओ चेडीओ' आठ ताम्बूल के डिब्बों को अपनी देखरेख में रखनेवाली दासियां दीं 'अट्ठ खीरधाईओ, जाव अट्ठ अंकधाईओ' आठ क्षीरधात्रियां दीं-जो दूध पिलाया करती थीं, यावत् आठ मज्जन धात्रियां दीं

पारिसीओ" આઠ કુબડી દાસીઓ દીધી તથા "પારસ દેશમાં જન્મેલી આઠ દાસીઓ દીધી," આ કથન પર્યન્તનું ઔપપાતિક સૂત્રનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "अट्ठ छत्ते, अट्ठ छत्तधारीओ चेडीओ" આઠ છત્રો દીધાં અને છત્ર ધારણ કરનારી આઠ દાસીઓ દીધી "अट्ठ चामराओ, अट्ठ चामरधारीओ चेडिओ" આઠ ચામર દીધાં અને તે ચામરોને ધારણ કરનારી-તે ચામરો વડે વાયુ ઢોળનારી આઠ દાસીઓ દીધી "अट्ठ तालियंटे, अट्ठ तालियटधारीओ चेडीओ" પવન નાખવા માટે આઠ પંખા દીધા, અને તે પંખાઓ વડે પવન નાખનારી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ करोडियाधारीओ चेडीओ" તામ્બૂલ (પાન) ના ડબ્બાની દેખરેખ રાખનારી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ खीरधाईओ, जाव अट्ठ अंकधाईओ" આઠ ક્ષીરધાત્રીઓ દીધી જે દૂધ પિવરાવવાનું કામ કર્યા કરતી હતી, આઠ મજજનધાત્રીઓ દીધી જે

अष्टौ मज्जनधात्रीः–स्नपयित्रीः दासीः, अष्टौ मण्डनधात्रीः–भूषणपरिधापयित्रीः दासीः, अष्टौ क्रीडाधात्रीः–रमयित्रीः दासीः, अष्टौ अङ्कधात्रीः–क्रोडोपरिधारणकर्त्रीः दासी, 'अट्ठ अंगमद्दियाओ, अट्ठ उम्मद्दियाओ' अष्टौ अङ्गमर्दिकाः दासीः, अष्टौ उन्मर्दिकाः दासी, एतासां च अङ्गमर्दिकानामुन्मर्दिकानां दासीनामल्पबहुमर्दनकृतो विशेषो द्रष्टव्यः, 'अट्ठ ण्हावियाओ, अट्ठ पसाहियाओ' अष्टौ स्नापयित्रीः–स्नानकारयित्रीः दासीः, अष्टौ प्रसाधिकाः–प्रसाधनकर्त्रीः दासीः, मण्डनकारिणीरितिभावः, 'अट्ठ वन्नगपेसीओ, अट्ठ चुन्नगपेसीओ' अष्टौ वर्णकपेषिकाः–चन्दनपेषणकारिणीः दासीः, अष्टौ चूर्णकपेषिकाः–ताम्बूलादिचूर्णपेषणकारिणीः, गन्धद्रव्यचूर्णपेषणकारिणीर्वा दासीः, 'अट्ठ कोट्ठागारीओ, अट्ठ दव्व-

---

जो स्नान कराने वाली थीं, आठ मण्डनधात्रियां दीं–जो भूषणों को पहिराने वाली थीं, आठ क्रीडाधात्रियां दीं–जो साथ में रहकर नाना प्रकार के खेलों को खिलाने वाली थीं, आठ अङ्कधात्रियां दीं–जो उन्हें समय २ पर गोद में बैठाने वाली थीं। 'अट्ठअंगमद्दियाओ, अट्ठ उम्मद्दियाओ' आठ अङ्गमर्दकधात्रियां–शरीर को धीरे२ से दबाने वाली दासियां दीं, आठ उन्मर्दिकधात्रियां–शरीरको जोर २ से दबाने वाली धात्रियां दीं, 'अट्ठ ण्हावियाओ, अट्ठ पसाहियाओ' आठ स्नान कराने वाली दासियां दीं और आठ मण्डन करनेवाली दासियां दीं, 'अट्ठ वन्नगपेसीओ अट्ठ चुन्नगपेसीओ' आठ चन्दन को पीसने वाली–घिसने वाली दासियां दीं और आठ हीताम्बूल आदि को चूर्ण २ करने वाली दासियां दीं अथवा सुगंधितद्रव्य–चूराचूर करके पीसने वाली दासियां दीं 'अट्ठ कोट्ठागारीओ,

---

સ્નાન કરાવતી હતી, આઠ મંડનધાત્રીઓ દીધી જે આભૂષણો પહેરાવવાનું કાર્ય કરતી હતી. આઠ ક્રીડાધાત્રીઓ દીધી જે સાથે રહીને વિવિધ પ્રકારની રમતો રમાડતી હતી, આઠ અંકધાત્રીઓ દીધી જે તેમને ખોળામાં લઈને ફરતી હતી. "अट्ठ अंगमद्दियाओ, अट्ठ उम्मद्दियाओ" આઠ અંગમર્દક ધાત્રીઓ દીધી જે અંગો પર તેલ આદિનું મર્દન (માલિશ) કરતી હતી, આઠ ઉન્મર્દક ધાત્રીઓ દીધી જેમનું કામ અંગચંપી કરવાનું હતું. "अट्ठ ण्हावियाओ, अट्ठ पसाहियाओ" આઠ સ્નાન કરાવનારી દાસીઓ દીધી અને આઠ મંડન કરાવનારી શ્રૃંગાર સજાવનારી દાસીઓ દીધી "अट्ठ वन्नगपेसीओ, अट्ठ चुन्नगपेसीओ" ચન્દન ઘસનારી આઠ દાસીઓ દીધી અને સુગન્ધિત દ્રવ્યોનું ચૂર્ણ કરનારી–એ દ્રવ્યોને ખાંડીને ભૂકો કરનારી અથવા લસોટનારી આઠ દાસીઓ દીધી.

कारीओ' अष्टौ कोष्ठागारिकीः-कोष्ठागारसंरक्षणविधात्रीः दासीः, अष्टौ द्रवकारिणीः-परिहासकारिणीः दासीरित्यर्थः 'अट्ठ उवत्थाणियाओ, अट्ठ नाडइज्जाओ' अष्टौ औपस्थानिकीः-उपस्थानम्-आस्थानं सभामण्डपम्, तद्गतानां समीपे या वर्तन्ते ताः दासीरित्यर्थः, अष्टौ नाटकीयाः-नाटकसम्बन्धिनीः दासीः, 'अट्ठ कोडुंबिणीओ, अट्ठ महाणसिणीओ' अष्टौ कौटुम्बिनीः-कुटुम्बेन सह पदातिचारिणीः दासीः, अष्टौ माहानसिनीः-महानससम्बन्धिनीः पाकविधात्रीः दासीः, 'अट्ठ भंडागारिणीओ अट्ठ अज्झाधारिणीः अष्टौ भाण्डागारिणिः-भाण्डागारसंरक्षिणीः अष्टौ अज्झाधारिणीः-'अज्झेति' शीलवतीः स्त्री सम्बन्धिकार्यकारिणीरित्यर्थः 'अट्ठ पुप्फाधारिणीओ, अट्ठ पाणिधारणीओ' अष्टौ पुष्पधारिणीः,

---

अट्ठदव्वकारीओ' आठ कोष्ठागार की रक्षा करने वाली दासियां दीं और आठ परिहास करने वाली दासियां दीं 'अट्ठ उवत्थाणियाओ, अट्ठ नाडइज्जाओ' आठ उपस्थानशाला में-सभामण्डप में रहने वालों के पास खडी रहने वाली दासियां दीं और आठ नाटक से संबंध रखने वाली दासियां दीं 'अट्ठ कोडुंबिणीओ, अट्ठ महाणसिणीओ' आठ कुटुम्ब के साथ २ पैदल चलने वाली दासियां दीं, और आठ रसोई घर में भोजन पकाने वाली दासियां दीं 'अट्ठ भंडागारिणीओ, अट्ठ अज्झाधारिणीओ' आठ भण्डागार की रक्षा करने वाली दासियां दीं और आठ स्त्री सम्बन्धिकार्यकरनेवाली दासियां दीं 'अट्ठ पुप्फाधारिणीओ, अट्ठ पाणिधारिणीओ' आठ पुष्पो को सदा अपने पास व्यव-

---

"अट्ठ कोट्ठागारीओ, अट्ठ दव्वकारीओ" કોઠારની દેખરેખ રાખનારી આઠ દાસીઓ દીધી અને પરિહાસ દ્વારા આનંદ કરાવનારી પણ આઠ દાસીઓ દીધી. 'अट्ठ उवत्थाणियाओ, अट्ठ नाडइज्जाओ" ઉપસ્થાન શાળામાં-સભા મંડપમાં ઉપસ્થિત લોકોની પરિચર્યા કરનારી આઠ દાસીઓ દીધી. અને નાટયાચંભોની દેખરેખ રાખનારી આઠ દાસીઓ દીધી "अट्ठ कोडुंबिणीओ, अट्ठ महाणसिणीओ" કુટુંબની સાથે પગપાળા ચાલનારી આઠ દાસીઓ દીધી અને રસોઈઘરમા ભોજન પકાવનારી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ भंडागारिणीओ, अट्ठ अज्झाधारिणीओ" આઠ ભંડાગારોની રક્ષા કરનારી દાસીઓ દીધી અને અંત.પુરની સ્ત્રીઓની આજ્ઞાનુસાર કાર્ય કરનારી આઠ દાસીઓ દીધી "अट्ठ पुप्फधारिणीओ, अट्ठ पाणिधारिणीओ" પુષ્પોને વ્યવસ્થિત ગોઠવનારી આઠ દાસીઓ દીધી અને પાણીની સ્વચ્છતા આદિનુ

अष्टौ पानीयधारिणीः-जलपाययित्रीः, 'अट्ठ बलिकारीओ, अट्ठ सेज्जाकारीओ' अष्टौ बलिकारिणीः, वायसादिभ्योऽन्नदात्रीः, अष्टौ शय्याकारिणीः 'अट्ठ अब्भिंतरियाओ पडिहारीओ' अष्टौ आभ्यन्तरिकीः-प्रतिहारिकाः, 'अट्ठ बाहिरियाओ पडिहारीओ' अष्टौ बाह्याः बहिर्वर्तिनीः प्रतिहारिकाः, 'अट्ठ मालाकारीओ, अट्ठ पेसणकारीओ' अष्टौ मालाकारिणीः, अष्टौ गोधूमादिपेषणकारिणी एतानि सर्वाणि वस्तूनि महाबलाय विवाहप्रसङ्गे दत्तः तथा 'अन्नं वा, सुबहुं हिरन्नं वा, सुवण्णं

स्थित ढंग से रखने वाली दासियां दीं, और आठ पानी की सुन्दर व्यवस्था करके उसे साफ स्वच्छदशा में रखने वाली एवं पानी पिलाने वाली दासियां दीं. 'अट्ठ बलिकारीओ अट्ठ सेज्जाकारीओ' आठ वायस-काक आदिकों के लिये अन्न का विभाग करके देने वाली दासियां दीं, और आठ विस्तरों को बिछाना और उन्हें बाद में उठा कर व्यवस्थित ढंग से रखना इस काम में निपुण दासियां दीं, 'अट्ठ अब्भिंतरियाओ पडिहारीओ, अट्ठ बाहिरियाओ पडिहारीओ' आठ ऐसी दासियां दीं, जो अंतःपुर के भीतर प्रतिहारिणी का काम करने में निपुण थीं और, आठ ऐसी दासियां दीं जो अन्तःपुर के बाहिर में प्रतिहारिणी का काम करने में निपुण थीं 'अट्ठ मालाकारीओ, अट्ठ पेसणकारीओ' आठ दासियाँ ऐसी दीं, जो माला गूथने में निष्णात थीं, और आठ दासीयां ऐसी दीं जो गेहुं आदि को पीसकर उसका शुद्ध आटा तैयार करती थीं-ये सब वस्तुएँ महाबल के विवाह प्रसंग पर दी गई। तथा-'अन्नं

ધ્યાન રાખનાર તથા પાણી પિવરાવનારી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ बलिकारीओ, अट्ठ सेज्जाकारीओ" વાયસ-કાગડા આદિને માટે અન્નનો અલગ વિભાગ કરવા રૂપ બલિકર્મ કરનારી આઠ દાસીઓ દીધી અને શય્યાને વ્યવસ્થિત રીતે બિછાવનારી અને તેને ઉપાડી લઈને વ્યવસ્થિત રીતે મૂકી રાખવાના કામમાં નિપુણ એવી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ अब्भिंतरियाओ पडिहारीओ, अट्ठ बाहिरियाओ पडिहारीओ" અંતઃપુરની અંદર પ્રતિહારિણી તરીકે કામ કરવામાં નિપુણ એવી આઠ દાસીઓ દીધી અને અંતઃપુરની બહાર પ્રતિહારિણી તરીકે કામ કરવામાં નિપુણ એવી આઠ દાસીઓ દીધી. "अट्ठ मालाकारीओ, अट्ठ पेसणकारीओ" માળા ગૂંથવાના કામમાં નિપુણ એવી આઠ દાસીઓ દીધી અને ઘઉં આદિને દળીને લોટ બનાવવાના કામમાં નિપુણ એવી આઠ દાસીઓ દીધી. ઉપર્યુક્ત બધી વસ્તુઓ મહાબલ કુમારના વિવાહ પ્રસંગે બલરાજા તરફથી તેને ભેટ આપવામાં આવી. તથા "अन्नं वा सुबहुं

वा, कंसं वा, दूसं वा, विउलधणकणग जाव संतसारसावएज्जं ' अन्यत् वा सुबहु-अत्यधिकम्, हिरण्यम् वा, सुवर्णं वा, कांस्यं वा, दूष्यं वा, विपुलधनकनक यावत्-मणिरत्नसत्सारस्वापतेयं दत्तः। कियत्परिमितं दत्तः? इत्याह-'अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं, पकामं भोत्तुं, पकामं परिभाएउं ' तत् अलं-पर्याप्तं हि यावत् -आसप्तमात् कुलवंशात् सप्तमपुरुषवंशपर्यन्तं मकामं यथेष्टम् दातुम्, मकामं-यथेष्टम् भोक्तुं-परिभोगं कर्तुम्, मकामं यथेष्टम् परिभाजयितुम्-विभाजयितुं स्यात्। 'तएणं से महब्बले कुमारे एगमेगाए भज्जाए, एगमेगं हिरण्णकोडिं दलयइ' ततः खलु स महाबलः कुमारः एकैकस्यै भार्यायै एकैकां हिरण्यकोटिं ददाति, 'एगमेगं सुवन्नकोडिं दलयइ' एकैकां सुवर्णकोटिं ददाति, 'एग-

---

वा सुबहु हिरण्णं वा, सुवण्णं वा कंस वा, विउलधणकणग जाव संतसारसावएज्जं ' इनके अतिरिक्त और भी बहुत सा हिरण्य, सुवर्ण, कांसा, दूष्य-वस्त्रादिक, विपुल धन, कनक यावत् मणि रत्न सत्सारस्वापतेय उन्हों ने दिया 'अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं, पकामं भोत्तुं, पकामं परिभाएउं ' यह सब हिरण्य सुवर्णादिक इतना दिया कि सात पीढी तक वह उनके लिये इच्छानुसार खर्च के लिये पर्याप्त था और इच्छानुसार दान देने के लिये पर्याप्त था तथा इच्छानुसार विभाग करने पर भी वह पूरा नहीं हो सके इतना था 'तएणं से महब्बले कुमारे एगमेगाए भज्जाए एगमेगं हिरण्णकोडिं दलयइ' अब महाबल कुमार ने भी अपनी एक एक भार्या के लिये

हिरण्णं वा, सुवण्णं वा, कंसं वा, दूसं वा, विउलधणकणग जाव संतसारसावएज्जं " ઉપરાંત ચાંદી, સુવર્ણ, કાંસુ, દૂષ્ય (વસ્ત્રાદિક), વિપુલ ધન, કનક, મણિ રત્ન આદિ બીજી ઘણી ઘણી સારભૂત વસ્તુઓ તેને અર્પણ કરવામાં આવી. " अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं, पकामं भोत्तुं, पकामं परिभाएउं " આ હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિક ધન એટલા બધા વિપુલ પ્રમાણમા તેને દેવામાં આવ્યું હતું કે સાત પેઢી સુધી ઈચ્છાનુસાર ખર્ચવાને માટે અને ઇચ્છાનુસાર દાન દેવાને માટે પુરતું હતું. ઈચ્છાનુસાર તેનું વિભાજન કરવા છતાં પણ તે ખૂટે એમ ન હતું.

" तएणं से महब्बले कुमारे एगमेगाए भज्जाए एगमेगं हिरण्णकोडिं दलयइ " માતાપિતા તરફથી મળેલ સુવર્ણ, ચાંદી આદિને મહાબલ કુમારે પોતાની આઠે ભાર્યાઓ વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી આપ્યું. તેણે પોતાની

मेगं मउडं मउडप्पवरं दलयइ' एकैकं मुकुटं मुकुटप्रवरम्-मुकुटेषु श्रेष्ठं ददाति, 'एवं तं चेव सव्वं जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयइ' एवं रीत्या तदेव-पूर्वोक्तच-देव सर्वं यावत्-एकैकं कुण्डलयुगं कुण्डलयुगेषु प्रवरमित्यादि-एकैकां पेषणकारिणीम् दासीम्, एकैकस्यै भार्यायै ददातीतिभावः। 'अन्नं वा सुवहुं हिरण्णं वा जाव परिभाएउं' अन्यद् वा सुवहु-अत्यधिकं हिरण्यं वा यावत्-सुवर्णं वा, कांस्यं वा, दूष्यं वा, विपुलधनकनकमणिरत्नसत्सारस्वापतेयम् एकैकस्यै भार्यायै ददाति, यत् अलंहि आसप्तमात् कुलवंशात् प्रकामं दातुं, प्रकामं भोक्तुं प्रकामं परि-

एक एक हिरण्यकोटि दी 'एगमेगं सुवण्णकोडिं दलयइ' एक एक सुवर्णकोटि दी 'एगमेगं मउडं मउडप्पवरं दलयइ' एक एक मुकुटों में श्रेष्ठ मुकुट दिया 'एवं तं चेव सव्वं जाव एगमेगं पिसणकारिं दलयइ' इसी प्रकार से कुण्डल युगलों में श्रेष्ठ एक एक कुण्डल युगल दिया यावत् एक एक पीसने वाली दासी दी. इस प्रकार से पूर्वोक्त कथन के अनुसार सब वस्तुएँ प्रत्येक भार्या के लिये एक एक दीं। 'अन्नं वा सुवहुं हिरण्णं वा जाव परिभाएउं' इन से अतिरिक्त और भी बहुत सा हिरण्य, यावत् सुवर्ण, कांसा-दूष्य-वस्त्र, विपुल धन कनक मणि रत्न सत्सारस्वापतेय महाबल ने अपनी भार्याओं के लिये दिया, जो सातपीढी तक इच्छानुसार खर्च करने पर भी समाप्त नहीं हो सकता था, इच्छानुसार दान देने पर भी कम नहीं हो सकता था और विभाग करके देने पर भी वह खूटने वाला नहीं था। इतना अधिक वह हिरण्य सुवर्णादिक उनके

પ્રત્યેક ભાર્યાને એક એક કરોડ ચાંદીના સિક્કા દીધાં, "एगमेगं सुवण्णकोडिं दलयइ" એક એક કરોડ સોનાના સિક્કા દીધાં, "एगमेगं मउडं मउडप्पवरं दलयइ" એક એક શ્રેષ્ઠ મુગટ દીધો, "एवं तचेव सव्वं जाव एगमेगं पिसणकारिं दलयइ" એજ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ કુંડળની એક એક જોડી દીધી, એજ પ્રમાણે "ઘઉં આદિને દળીને તેનો લોટ કરનારી એક એક દાસી" પર્યન્તની સમસ્ત ઉપર્યુક્ત વસ્તુએ એક એક આપી.

"अन्नं वा सुबहुं हिरण्णं वा जाव परिभाएउं" તે ઉપરાંત તેણે તેની પ્રત્યેક ભાર્યાને ચાંદી, સુવર્ણ, કાંસુ, દૂષ્ય, વિપુલ ધન, કનક. મણિ, રત્ન આદિ બીજી પણ ઘણી ઘણી સારભૂત વસ્તુએ દીધી. તે દરેક ભાર્યાને આ રીતે મળેલું ધન સાત પેઢી સુધી ઈચ્છાનુસાર ખર્ચવા છતાં ખૂટે તેમ ન હતું, ઈચ્છાનુસાર દાન દેવા છતાં પણ ખૂટે તેમ ન હતું સંતાનોની વચ્ચે વહેંચી આપવા છતાં પણ ખૂટે તેમ ન હતું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે

भाजयितुं स्यादितिभावः। 'तएणं से महब्बले कुमारे उप्पिं पासायवरगए जहा जमाली जाव विहरइ' ततः खलु स महाबलो राजकुमारः उपरिप्रासादवरगतः श्रेष्ठ मध्यभवनोपरि विराजमानः यथा जमालिः नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रतिपादितस्तथैव अयमपि महाबलोऽत्र प्रतिपत्तव्य स्तथाच स महाबलो यावत्-दिव्यान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति ॥सू० ९॥

महाबलदीक्षावक्तव्यता ॥

मूलम्–'तेणं कालेणं, तेणं समएणं विमलस्स अरहओ पओप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे जाइसंपन्ने वण्णओ जहा-केसिसामिस्स जाव पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणेव हत्थिणापुरे नयरे, जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं ओगिण्हइ, ओगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ। तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगतिय जाव परिसा पज्जुवासइ। तएणं तस्स मह-

लिये दिया गया. तात्पर्य यह–कि वह द्रव्य उनके लिये इच्छानुसार खाने के लिये, इच्छानुसार दान दने के लिये और इच्छानुसार विभाग करने के लिये पर्याप्त था. 'तएणं से महब्बले कुमारे उप्पिपासायवरगए जहा जमाली जाव विहरइ' इसके बाद वे महाबल कुमार अपने श्रेष्ठ मध्यप्रासाद के भीतर आनन्द पूर्वक जमालि की तरह रहने लगे और मनुष्यभवसंबंधी दिव्य भोगों को भोगने लगे. जमालि का कथन नौवें शतक के ३३ वें उद्देशक में किया गया है ॥सू०९॥

હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિ ધન ઇચ્છાનુસાર ભોજનાદિ કાર્યમાં, દાન દેવામાં અને સંતાનો વચ્ચે વિભાજન કરવાને માટે પર્યાપ્ત (પુરતું) હતું. "तएणं से महब्बले कुमारे उप्पिं पासायवरगए जहा जमाली जाव विहरइ" ત્યાર બાદ તે મહાબલ કુમાર પોતાના આઠ મહેલોની વચ્ચે ઉભેલા શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદમાં જમાલીની જેમ આનંદપૂર્વક રહેવા લાગ્યો, અને મનુષ્ય ભવ સંબંધી દિવ્યભોગોને ભોગવવા લાગ્યો. જમાલીનું કથન નવમા શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશામાં આપવામાં આવ્યું છે. ॥સૂ૦૯॥

ब्बलस्स कुमारस्स तं महया जणसद्दं वा, जणवूहं वा, एवं जहा जमाली तहेव चिंता, तहेव कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेइ, कंचुइज्ज-पुरिसो वि तहेव अक्खाइ, नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स आगमणगहियविणिच्छए करयल जाव निग्गच्छंति, एवं खलु देवाणुप्पिया! विमलस्स अरहओ पउप्पए धम्मघोसे नामं अण-गारे सेसं तं चेव जाव सो वि तहेव रहवरेणं निग्गच्छइ। धम्म-कहा जहा केसिसामिस्स। सो वि तहेव अम्मापियरो आपुच्छइ, नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, तहेव वुत्तपरिवुत्तया, नवरं इमाओ य ते जाया विउलरायकुलबालियाओ कला० सेसं तं चेव जाव ताहे अकामए चेव महब्बलं कुमारं एवं वयासी—तं इच्छामो ते जाया! एग दिवसमवि रज्जसिरिं पासित्तए। तए णं से महब्बले कुमारे अम्मापियराण वयणमणुवत्तमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ, तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, एवं जहा सिवभद्दस्स तहेव रायाभिसेओ भाणियव्वो, जाव अभिसिंचंति, करयलपरिग्ग-हियं० महब्बलं कुमारं जएणं विजएणं वद्धावेंति, वद्धावित्ता, जाव एवं वयासी—भण जाया! किं देमो, किं पयच्छामो सेसं जहा जमालिस्स तहेव जाव। तएणं से महब्बले अणगारे धम्म-घोसस्स अणगारस्स अंतिए सामाइयमाइयाइं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ, अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थ जाव विचित्तेहिं तवोकम्मे-हिं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं दुवालस वासाइं सामन्न-

परियागं पाउणइ, पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता, आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालंकिच्चा उड्ढं चंदिमसूरिय जहा अंबडो जाव बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ने, तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, तत्थणं महब्बलस्स वि दससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता। से णं तुमे सुदंसणा! बंभलोगे कप्पे दससागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्ता ताओ चेव देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं, ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव वाणियग्गामे नयरे सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाए ॥सू०१०॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, विमलस्य अर्हतः प्रपौत्रको धर्मघोषो नाम अनगारः, जातिसम्पन्नः, वर्णकः, यथा केशिस्वामिनो यावत् पञ्चभिः अनगारशतैः सार्द्धम् संपरिवृतः पूर्वानुपूर्वी चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं, यत्रैव सहस्राम्रवनम् उद्यानं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य यथाप्रतिरूपम् अवग्रहम् अवगृह्णाति, अवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु हस्तिनापुरे शृङ्गाटकत्रिकयावत् पर्षत् पर्युपास्ते। ततः खलु तस्य महाबलस्य कुमारस्य तं महान्तं जनशब्दं वा, जनव्यूहं वा, एवं यथा जमालिः तथैव चिन्ता, तथैव कञ्चुकिपुरुषं शब्दयति, कञ्चुकिपुरुषोऽपि तथैव आख्याति, नवरम् धर्मघोषस्य अनगारस्य आगमनगृहीत विनिश्चयः करतल यावत् निर्गच्छति, एवं खलु देवानुप्रियाः! विमलस्य अर्हतः प्रपौत्रो धर्मघोषो नाम अनगारः, शेषं तदेव यावत्, सोऽपि तथैव रथवरेण निर्गच्छति। धर्मकथा यथा केशिस्वामिनः, सोऽपि तथैव अम्बापितरौ आपृच्छति, नवरं धर्मघोषस्य अनगारस्य अन्तिके मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजितुम्, तथैव उक्तिप्रत्युक्तिका, नवरम् इमाश्च ते जात! विपुलराजकुलबालिकाः कलासु कुशलाः, शेषं तदेव यावत् तौ अकामतश्चैव महाबलं कुमारम् एवम् अवादिष्टाम्—तत् इच्छाव स्तव जात! एक दिवसमपि राज्यश्रियं द्रष्टुम्, ततः खलु स महाबलः कुमारः अम्बापित्रोः वचनमनुवर्तमानः

तूष्णीं संतिष्ठते, ततः खलु स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, एवं यथा शिवभद्रस्य तथैव राज्याभिषेको भणितव्यः, यावत्-अभिषिञ्चति, करतलपरिगृहीतं महाबलं कुमारं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति, वर्द्धयित्वा यावत्-एवमवादिष्टाम्-भण जात ! किं दद्वः, किं प्रयच्छावः, शेषं यथा जमालेस्तथैव यावत्, ततः खलु स महाबलोऽनगारः धर्मघोषस्य अनगारस्य अन्तिके सामायिकादीनि चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, अधीत्य, बहुभिश्चतुर्थयावत्विचित्रै स्तपः कर्मभिः आत्मानं भावयन् बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा मासिक्या सलेखनया आत्मानं जोषयित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनया च्छित्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः, कालमासे कालं कृत्वा ऊर्ध्वम् चन्द्रसूर्ययोः यथा अम्बडो यावत् ब्रह्मलोके कल्पे देवतया उपपन्नः। तत्र खलु अस्त्येकेषां देवानां दशसागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र खलु महाबलस्यापि दशसागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत् खलु त्वं सुदर्शन ! ब्रह्मलोके कल्पे दशसागरोपमान् दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहृत्य, तत एव (तस्मादेव) देवलोकात् आयुःक्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण, अनन्तरम् चयं च्युत्वा इहैव वाणिज्यग्रामे नगरे श्रेष्ठिकुले पुत्रतया प्रत्यायातः ॥सू० १०॥

टीका—अथ महाबलस्य दीक्षाग्रहण-सिद्धिवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं विमलस्स अरहओ धम्मघोसे नामं अणगारे जाइसंपन्ने, वण्णओ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये विमलस्य अर्हतः जिनवरस्य-अस्यामवसर्पिण्यां त्रयोदश-जिनेन्द्रस्य विमलनाथस्य प्रपौत्रकः शिष्य-

---

महाबलदीक्षा वक्तव्यता-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ-सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा महाबल कुमार की दीक्षासंबंधी वक्तव्यता कही है उन्हों ने इसमें ऐसा कहा है कि 'तेणं कालेणं तेणं समएणं विमलस्स अरहओ पओप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे जाइसंपन्ने वण्णओ' उस काल और उस समय में अर्हन्त प्रभु विमलनाथ

મહાબલ કુમારની દીક્ષાનું વર્ણન-

"तेणं कालेण तेणं समएणं" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે મહાબલ કુમારની દીક્ષા સંબંધી વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે-"तेणं कालेणं तेण समएणं विमलस्स अरहओ धम्मघोसे नामं अणगारे जाइसंपन्ने वण्णओ" તે કાળે અને તે સમયે ધર્મઘોષ નામના અણગાર વિચરતા હતા. તેઓ ઉત્સર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા ૧૩માં

प्रशिष्यः, शिष्यसन्तानो वा, धर्मघोषो नाम अनगारः जातिसम्पन्नः, वर्णकः– 'जहा–केसिसामिस्स जाव पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे' अस्य वर्णनम्– यथा राजप्रश्नीये केशिस्वामिनः वर्णनं कृतं तथैव कर्त्तव्यम्, यावत् स धर्मघोषः पञ्चभिः अनगारशतैः सार्द्धम् संपरिवृतः सन् 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दुइज्जमाणे, जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे, तेणेव उवागच्छइ' पूर्वानुपूर्वीम्–आनुपूर्व्येण अनुक्रमेण तीर्थंकरपरम्परया चरन्–विचरन् ग्रामानुग्रामम्–ग्रामाद् ग्रामान्तरं द्रवन्, यत्रैव हस्तिनापुरं नगरमासीत्, यत्रैव– सहस्राम्रवनम् उद्यानं चासीत्, तत्रैव उपागच्छति, "उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं ओगिण्हइ' उपागत्य, यथाप्रतिरूपम्–यथायोग्यम्- साधुसमुचितम्, अवग्रहम्–वनपालाज्ञाम् अवगृह्णाति, 'ओगिण्हित्ता, संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे

के जो कि इस अवसर्पिणी काल के १३ वें तीर्थंकर हुए हैं प्रपौत्रक–शिष्यप्रशिष्यरूप अथवा शिष्यसन्तानरूप धर्मघोष नाम के अनगार थे ये अनगार जातिसंपन्न थे इनका विशेष वर्णन जैसा राजप्रश्नीयसूत्र में केशीस्वामी का किया गया है वैसा ही वर्णन इनका भी कर लेना चाहिये। यावत् वे धर्मघोष 'पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे' पांचसौ अनगारों के साथ 'पुव्वाणुपुव्विंचरमाणे, गामाणुगामं दूइज्ज माणे, जेणेव हत्थिणाउरे नयरे जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ' तीर्थंकर परम्परा के अनुसार एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करते हुए जहां हस्तिनापुर नगर था और उसमें भी जहां सहस्राम्रवन था वहां पर पधारे। 'उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं ओगिण्हइ' वहां आकरके उन्होंने यथायोग्य–साधु के समुचित–वनपाल की आज्ञा प्राप्त की 'ओगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ'

તીર્થંકર વિમલનાથના પ્રપૌત્રક–શિષ્યપ્રશિષ્ય રૂપ હતા. તેઓ જાતિસંપન્ન આદિ ગુણોથી યુક્ત હતા. રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં કેશી અણગારનુ જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું ધર્મઘોષ અણગારનું વર્ણન સમજવું. "पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे" ૫૦૦ અણગારોની સાથે, "पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे, गामाणुगामं दूइज्जमाणे, जेणेव हत्थिणागपुरे नयरे जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ" તીર્થંકર પરંપરા અનુસાર વિહાર કરતાં કરતાં તેઓ હસ્તિનાપુર નગરના સહસ્રામ્રવન નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા "उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं ओगिण्हइ" ત્યાં આવીને તેમણે સાધુને માટે સમુચિત એવી વનપાલની આજ્ઞા લીધી "ओगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं

विहरइ' अवग्रहम् अवगृह्य–स्वीकृत्य, संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति-तिष्ठति। तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडग तिय जाव परिसा पज्जुवासइ' ततः खलु हस्तिनापुरे नगरे शृङ्गाटक त्रिक–यावत्–पर्षत्–पर्युपास्ते 'तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स तं महया जणसद्दं वा जणवूहं वा, एवं जहा जमाली, तहेव चिंता, तहेव कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेइ' ततः खलु तस्य महाबलस्य कुमारस्य तं महान्तं जनशब्दं वा, जनव्यूहं वा यथा जमालिवक्तव्यता नवमशतकस्य त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रतिपादिता तथैव महाबलस्यापि प्रतिपत्तव्या, तथैव–जमालिवदेव चिन्ता–विचारः महाबलस्यापि, तथैव–जमालिवदेव महाबलोऽपि कञ्चुकिपुरुषं

आज्ञा प्राप्तकर वे वहां संयम एवं तप से आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये। 'तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगतिय जाव परिसा पज्जुवासइ' इसके बाद हस्तिनापुर नगर में श्रृंगाटक, त्रिक, आदि मार्गों में एकत्रित हुए लोगों ने परस्पर में हस्तिनापुर नगर के सहस्राम्रवन में उनके पधारनेकी चर्चा की सभीजन परिषद् रूप में उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये सहस्राम्रवन में गये यावत् परिषद्ने पर्युपासना की और वह (धर्मोपदेश सुनकर फिर वे अपने २ स्थान पर आगई) 'तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स तं महया जणसद्दं वा जणवूहं वा एवं जहा जमाली तहेव चिंता, तहेव कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेइ' इसके बाद जब महाबल कुमारने जनता का कोलाहलपूर्ण शब्द सुना और जनसमूह को देखा–तब उसने विचार किया। इस विषय में जमालि की वक्तव्यता के अनुसार जो कि नौवें शतक के ३३ वें उद्देशक में कही जा चुकी है कथन जानना चाहिये. विचार करते ही फिर उसने अपने कंचुकी को

भावेमाणे विहरइ" આજ્ઞા લઈને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા તેઓ ત્યાં વિચરવા લાગ્યા. "तएणं हत्थिणापुरे नयरे सिंघाडगतिय जाव परिसा पज्जुवासइ" હસ્તિનાપુર નગરના શ્રૃંગાટક (શિંગોડાના આકારના માર્ગો) ત્રિક આદિ માર્ગો પર જમા થયેલા લોકોને ખબર પડી કે ધર્મઘોષ અણુગાર સહસ્રાગ્રવન ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે ત્યારે નગરજનોની પ્રખદા તેમના દર્શન કરવાને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે ત્યાં પહોંચી ગઈ. ધર્મોપદેશ શ્રવણુ કરીને પરિષદ વિખરાઈ ગઈ અને સૌ પોતપોતાને સ્થાને પાછાં ફર્યાં.

"तएणं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स तं महया जणसद्दं वा जणवूहं वा एवं जहा जमालि तहेव चिंता, कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेइ" જ્યારે મહાબલ કુમારે જનતાનો કોલાહલ સાંભળ્યો અને જનસમૂહને જોયો ત્યારે તેને પણ જમાલીના જેવો જ વિચાર થયો. નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશામાં "જમાલીને કેવો વિચાર થયો હતો," તે બતાવ્યું છે. આ પ્રકારનો વિચાર ઉદ્-

शब्दयति- आह्वयति, 'कंचुइज्जपुरिसो वि तहेव अक्खाइ' कञ्चुकिपुरुषोऽपि तथैव-जमालिप्रकरणोक्तकञ्चुकिपुरुषवदेव, आख्याति-वक्ति, किन्तु 'नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स आगमणगहियविणिच्छए, करयल जाव निग्गच्छंति' नवरं-जमालिवक्तव्यतापेक्षया महाबलवक्तव्यतायां विशेषस्तु अयमेव-यत् स कञ्चुकिपुरुषः धर्मघोषस्य अनगारस्य आगमनगृहीतविनिश्चयः करतलपरिगृहीतं यावत्-शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धयन् एवम्-अवादीत् भो देवानुप्रियाः! नो खलु जनाः इन्द्रमहो वा, इत्यादिरीत्या पूर्वोक्तमहोत्सवे निर्गच्छन्ति, अपितु 'एवं खलु देवाणुप्पिया! विमलस्य अरहओ पउप्पए धम्म-

बुलाया 'कंचुइज्जपुरिसो वि तहेव अक्खाइ' जमालिप्रकरणोक्त कंचुकी पुरुष के जैसा ही महाबलकुमार के कंचुकी ने भी वैसा ही कहा- किन्तु-'नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स आगमणगहियविणिच्छए करयल जाव निग्गच्छंति' जमालिवक्तव्यता की अपेक्षा इस महाबल की वक्तव्यता में केवल यही विशेषता है कि महाबल के कंचुकी पुरुष ने धर्मघोष अनगार के आगमन के वृत्तान्त को गृहीत एवं निश्चित करके महाबलकुमार के पास जाकर और दोनों हाथ जोड़कर बड़े विनय के साथ नमस्कार करके जय विजय शब्दों से बधाया-बधाकर उनसे इस प्रकार कहा-भो देवानुप्रिय! आज नगर में न कोई इन्द्रमहोत्सव है ओर न रुद्रादि महोत्सव है और न इन महोत्सवों में संमिलित होने

બનતા જ તેણે પોતાના કંચુકીને બોલાવ્યો. કંચુઇજ્જપુરિસો વિ તહેવ અક્ખાઇ" જમાલીના પ્રકરણમાં જમાલીએ પોતાના કંચુકીને જેવાં પ્રશ્નો પૂછયા હતા, એવાં પ્રશ્નો મહાબલ કુમારે પોતાના કંચુકીને પૂછયા અને તેણે પણ જમાલીના કંચુકીના જવાબ જેવો જ જવાબ આપ્યો. "નવરં ધમ્મઘોસસ્સ અણગારસ્સ આગમણગહિયવિણિચ્છએ કરયલ જાવ નિગ્ગચ્છંતિ" પરન્તુ જમાલિની વક્તવ્યતા કરતાં આ વક્તવ્યતામાં આટલો જ તફાવત સમજવો ત્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર આપવામાં આવ્યા હતા, અહીં ધર્મઘોષ અણગારના આગમનના સમાચાર આપવામાં આવ્યા છે. તે કંચુકીએ પહેલાં તો ધર્મઘોષ અણગારના આગમનના સમાચાર જાણી લીધા. ત્યાર બાદ તેણે મહાબલ કુમાર પાસે જઇને વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને, "મહાબલ કુમારનો જય હો, વિજય હો" એવાં શબ્દોથી તેને વધાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-"હે દેવાનુપ્રિય! આજે નગરમાં કોઇ ઇન્દ્રમહોત્સવ પણ નથી, રુદ્રાદિ મહોત્સવ પણ નથી. એવા કોઈ મહોત્સવમાં ભાગ

घोसे नामं अणगारे, सेसं तंचेव जाव, सोऽवि तहेव रहवरेणं निग्गच्छइ' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु रीत्या विमस्य अर्हतः प्रपौत्रकः धर्मघोषो नाम अनगारः शेषं तदेव-पूर्वोक्तजमालिप्रकरणानुसारमेव यावत् सोऽपि-महाबलोऽपि तथैव जमालिरदेव रथवरेण श्रेष्ठरथारूढः सन् निर्गच्छति-धर्मघोषानगारवन्दनार्थं स्वगृहान्निष्क्राम्यति। 'धम्मकहा जहा केसिसामिस्स' धर्मकथा-यथा राजप्रश्नीये केशिस्वामिनः प्रतिपादिता तथैव अस्यापि धर्मघोषानगारस्य प्रतिपत्तव्या, 'सो वि तहेव अम्मापियरो आपुच्छइ' सोऽपि-महाबलोऽपि, तथैव-जमालिवदेव प्रव-

के लिये यह जनता जा रही है, अपि तु-'एवं खलु देवाणुप्पिया! विमलस्स अरहओ पउप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे-सेसं तंचेव जाव, सोऽवि तहेव रहवरेणं निग्गच्छइ' हे देवानुप्रिय! आज विमलनाथ अर्हन्त भगवन्त के प्रपौत्रक शिष्य धर्मघोष नाम के अनगार सहस्राम्रवन में पधारे हैं इत्यादि सब कथन यहां पर जमालि प्रकरण के अनुसार ही कहना चाहिये-यावत् वह महाबल भी जमालि की तरह ही श्रेष्ठरथ पर आरूढ होकर धर्मघोष अनगार को वन्दना करने के लिये अपने घर से निकला 'धम्म कहा जहा केसिसामिस्स' राजप्रश्नीयसूत्रमें जैसी धर्मकथा केशीस्वामी की कही गई है-वैसी ही धर्मकथा इन धर्मघोष अनगार की भी जान लेनी चाहिये 'सो वि तहेव अम्मापियरो आपुच्छइ' जमालि की तरह महाबल ने भी प्रव्रज्या ग्रहण करने

લેવા માટે આ જનસમૂહ જઈ રહ્યા નથી, પરન્તુ "एवं खलु देवाणुप्पिया! विमलस्स अरहओ पउप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे-सेसं तं चेव जाव, सोऽवि तहेव रहवरेणं निग्गच्छइ" હે દેવાનુપ્રિય! વિમલનાથ અર્હંત ભગવન્તના પ્રપૌત્રક શિષ્ય ધર્મઘોષ નામના અણગાર આજ સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે. બાકીનું સમસ્ત કથન જમાલીના પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે અહીં પણ ગ્રહણ કરવું, "મહાબલ કુમાર પણ જમાલીની જેમ શ્રેષ્ઠ રથમાં બેસીને ધર્મઘોષ અણગારને વંદણા નમસ્કાર કરવા ઉપડયો." આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "धम्मकहा जहा केसिसामिस्स" ત્યાં જઈને ધર્મઘોષ અણગારને તેણે વંદણા નમસ્કાર કર્યાં. ધર્મઘોષ અણગારે તેની તથા પરિષદાની સમક્ષ ધર્મોપદેશ સંભળાવ્યો. રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં કેશી સ્વામીની જેવી ધર્મકથા વર્ણવી છે, એવી જ અહીં ધર્મઘોષ અણગારની ધર્મકથા પણ સમજવી. "सो वि तहेव अम्मापियरो आपुच्छइ" જમાલીની જેમ મહાબલ કુમારે પણ સંયમ અંગીકાર કરવાનો નિશ્ચય કરીને તે

ज्यां गृहीतुम् अम्बापितरौ, आपृच्छति- आज्ञां याचते 'नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' नवरं-जमाल्यपेक्षया महाबलस्य विशेषस्तु अयमेव यत्-धर्मघोषस्य अनगारस्य अन्तिके-समीपे मुण्डो भूत्वा, अगारात्-गृहात् निर्गत्य-गृहादिक परित्यज्येत्यर्थः, अनगारितां-श्रामण्यं प्रव्रज्यां प्रव्रजितुम् इच्छामि इति प्रतिपादयति, 'तहेव वुत्तपडिवुत्तयो तथैव-नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके जमालिप्रकरणोक्तवदेव परस्परं महाबलस्यापि मातापितृभ्यां सह उक्तिप्रत्युक्तिकाः-प्रश्नोत्तराणि भवन्ति, तत्र मातुः पितुश्च उक्तयः-प्रश्नाः, महाबलस्य तु प्रत्युक्तयः-उत्तराणि अवसेयानि, मातापितरौ दीक्षां ग्रहीतुं प्रतिषेधं कुरुतः, महाबलस्तु दीक्षां ग्रहीतुम् अत्याग्रहं करोतीतिभावः, 'नवरं

के लिये मातापिता से पूछा-अर्थात् संयम धारण करने के लिये माता पिता से आज्ञा मांगी, 'नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' और ऐसा कहा कि मैं धर्मघोष अनगार के पास मुण्डित होकर गृहादिक का परित्याग करके प्रव्रज्या धारण करना चाहता हूं-यही विशेषता केवल जमालि की अपेक्षा से महाबलकुमार के कथन में जानना चाहिये 'तहेव वुत्तपरिवुत्तया' नवमशतक में ३३ वें उद्देशक में जमालि के प्रकरण में जैसी जमालि के मातापिता में प्रश्नोत्तररूप बातचीत हुई, प्रकट की गई है इसी प्रकार की बातचीत यहां पर भी परस्पर में महाबल और उसके मातापिता की हुई है ऐसा जानना चाहिए। मातापिताने प्रश्न किये और महाबल ने उनके प्रश्नों के उत्तर दिये इन प्रश्नोत्तरों का तात्पर्य केवल इतना ही है कि मातापिता ने दीक्षा ग्रहण करने के लिये निषेध किया और महा

માટે માતાપિતાની અનુમતિ માગી. "नवरं धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए" જમાલીના કથન કરતાં મહાબલ કુમારના કથનમા અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી કે "હુ ધર્મઘોષ અણગારની પાસે મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા (પ્રવ્રજ્યા) અંગીકાર કરવા માગું છું" "तहेव वुत्त परिवुत्तया" જમાલીએ જ્યારે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવા માટે તેના માતાપિતાની અનુમતિ માગી હતી ત્યારે તેને તેના માતાપિતા સાથે જેવો સંવાદ થયો હતો, એવો જ સંવાદ મહાબલ અને તેના માતાપિતા વચ્ચે પણ થયો, એવું કથન અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે નવમા શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશામા તે સંવાદ આપવામાં આવ્યો છે. આ સંવાદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો-મહાબલ કુમારના માતાપિતા સાંસારિક સુખો તરફ તેને આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરે છે,

इमाओ य ते जाया विउलरायकुलवालियाओ, कलाकुसला, सेसं तं चेव जाव, ताहे अकामाइं चेव महब्बलं कुमारं एवं वयासी'-नवरं-जमालिप्रकरणापेक्षया विशेषस्तु-हे जात! पुत्र! इमाश्च खलु तव विपुलराजकुलवालिकाः-परिणीय आनीताः सन्ति, अथ च ताः सर्वाः कलासु-चतुष्षष्टिविधासु कुशलाः-परमप्रवीणाः सन्ति, शेषं तदेव-जमालिप्रकरणोक्तवदेव यावत्-सर्वकाललालितसुखोचिताः सन्ति, जमालिचरिते "विपुलकुलवालिकाः सन्ति" इति पठितम्, अत्र तु "विपुल-राजकुलवालिकाः सन्ति" इति पठितव्यम् तथा च राज्यसम्पत्तिप्रभृतयः तासाञ्च

बल ने दीक्षा धारण करने के लिये अत्याग्रह किया। 'नवरं इमाओ य ते जाया विउलरायकुलवालियाओ कलाकुसला, सेसं तं चेव जाव, ताहे अकामए चेव महबलं कुमारं एवं वयासी' जमालि प्रकरण की अपेक्षा उत्तरप्रत्युत्तर में विशेषता केवल ऐसी ही है कि-" हे पुत्र! तुम्हारी ये विपुल राजकुल की बालिकाएँ जो कि तुम्हारि साथ विवाहित होकर लाई गई हैं और जो ६४ कलाओं में कुशल हैं" इत्यादि बाकी का इसके आगे का कथन जमालि के प्रकरण में कहे गये अनुसार जानना चाहिये और वह कथन "सर्वकाललालितसुखोचिताः सन्ति" इस पाठ तक ग्रहण करना चाहिये। यद्यपि जमालि चरित में 'विपुलकुलबालिकाः सन्ति' ऐसा पाठ आया है परन्तु यहाँ पर इस पाठ की जगह "विपुल राजकुलबालिकाः सन्ति" ऐसा पाठ पढना

સંયમ માર્ગ કેટલો કઠણ છે તે પણ સમજાવે છે, ત્યારે મહાબલ કુમાર સંસારની અસારતાનું પ્રતિપાદન કરી પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવાનો પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય જાહેર કરી માતાપિતાની અનુમતિ માગે છે. "नवरं इमाओ य ते जाया विउलरायकुलवालियाओ कलाकुसला, सेसं तंचेव जाव, ताहे अकामए महब्बलं कुमारं एवं वयासी" જમાલીના પ્રકરણની અપેક્ષાએ અહીં પ્રશ્નોત્તરોમાં માત્ર આટલી જ વિશેષતા છે-મહાબલ કુમારના માતાપિતા તેને કહે છે કે "હે પુત્ર! તારી સાથે જેમના વિવાહ થયા છે તે આઠે કન્યાઓ વિપુલ રાજકુલોત્પન્ન છે અને ૬૪ કલાઓમાં કુશળ છે," ઈત્યાદિ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. બાકીનું સમસ્ત કથન જમાલીના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર સમજવું. "सर्वकाललालितसुखोचिताः सन्ति" સર્વકાલમાં સુખથી વધેલી આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું તે પ્રકરણગત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. જમાલીના પ્રકરણમાં જે "विपुलकुलवालिकाः सन्ति" આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ આવ્યો છે, તેની જગ્યાએ અહીં "विपुलराजकुलवालिकाः सन्ति" આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ સમજવો માતાપિતા આ કથન

परित्यागो नोचितः इतिभावः, किन्तु महाबलस्य दीक्षां ग्रहीतुं प्रबलेच्छाम्-अत्याग्रहं दृष्ट्वा, अन्ते तौ, मातापितरौ, अकामेनैव-अनिच्छयैव, खलु महाबलं कुमारम्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादिष्टाम्-'तं इच्छामो ते जाया! एगदिवसमवि रज्जसिरिं पासित्तए' हे जात! पुत्र! तत्-अथ, आवाम् इच्छावस्तावत् तव एकदिवसमपि-दिनैकार्थमपि, राज्यश्रियं-राज्यलक्ष्मीं द्रष्टुम्, आवयोः समक्षम् एकदिनमपि राज्यश्रियं त्वं परिभुङ्क्ष्व, येन आवयोर्मनोरथः सफलः स्यादितिभावः। 'तएणं से महब्बले कुमारे अम्मापियराणवयणमणुवत्तमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ' ततः खलु स महाबलः कुमारः, अम्बापित्रोः वचनम् अनुवर्तमानः-अनुसरयन्-स्वीकुर्वन्, तूष्णीं-मौनो भूत्वा संतिष्ठते, 'तएणं से बले

चाहिये मातापिता के कहने का अभिप्राय केवल ऐसा ही रहा कि हे पुत्र! तुम इस संपत्ति आदिका और इन राजकुलबालिकाओं का परित्याग मत करो, क्यों कि तुम्हें ऐसा करना उचित नहीं है। परन्तु महाबल ने मातापिता की इस बात को नहीं माना और दीक्षा ग्रहण करने की जो अपनी उत्कट भावना थी-उसी पर अत्याग्रह रखा-मातापिताने जब महाबल के इस दीक्षाग्रहण करने के आग्रह को देखा तो अन्तमें उन्हों ने इच्छा नहीं होने पर भी महाबल कुमार से ऐसा कहा 'तं इच्छामो ते जाया एगदिवसमवि रज्जसिरिं पासित्तए' हे पुत्र! हम लोग यही चाहते हैं कि तुम कम से कम एक दिन भी राज्यश्री का उपभोग करो, जिससे हमारा मनोरथ सफल हो. 'तएणं से महब्बले कुमारे अम्मापियराण वयणमणुवत्तमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ' मातापिता ने जब महाबल कुमार से ऐसा कहा-तब वे इस विषय में उनसे

દ્વારા તેને એવુ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે "હે પુત્ર! તું આ સંપત્તિ આદિનો તથા આ રાજકન્યાઓનો પરિત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવાનો જે વિચાર કરે છે તે ઉચિત નથી" પરન્તુ મહાબલ કુમારે માતાપિતાની તે વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો અને દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનો પોતાનો અડગ નિર્ધાર જાહેર કર્યો. મહાબલ કુમારનો દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનો અડગ નિર્ધાર જોઈને માતાપિતાએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું-" तं इच्छामो ते जाया एगदिवसमपि रज्जसिरिं पासित्तए" બેટા! અમે કેવળ એટલું જ ઈચ્છીએ છીએ કે તું એક દિવસને માટે પણ રાજ્યશ્રીનો ઉપભોગ કર, કે જેથી અમારા મનોરથ સફળ થાય "तएणं से महब्बलकुमारे अम्मापियराणवयण-मणुवत्तमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ" માતાપિતાએ જ્યારે મહાબલ કુમારને આ

राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' ततः खलु स बलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान्-आज्ञाकारिणोऽनुचरान् शब्दयति-आह्वयति, 'एवं जहा-सिवभदस्स तहेव रायाभिसेओ भाणियव्वो, जाव अभिसिंचइ' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथा शिवभद्रस्य-एकादशशतक नवमोद्देशकाभिहितस्य शिवराजपुत्रस्य, राज्याभिषेको भणितः तथैव महाबलस्यापि राज्याभिषेको भणितव्यः, यावत्-महता समारोहेण, अभिषिञ्चति-अभिषेकं करोति, 'करयलपरिग्गहियं महब्बलं कुमारं जएणं, विजएणं बद्धावेइ' करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा महाबलं कुमारं जयेन, विजयेन-जयविजयसूचकशब्देन, वर्द्धयति-अभिनन्दति 'वद्धावित्ता, जाव एवं वयासी'-

प्रत्युत्तर में कुछ भी न कह कर केवल चुपचाप ही रह गये। अतः अपनी बात की स्वीकृति की गई जानकर 'तएणं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' उस समय बलराजा ने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया-'एवं जहा सिवभदस्स तहेव रायाभिसेओ भाणियव्वो जाव अभिसिंचइ' और बुलाकर उन्हें महाबल कुमार के राज्याभिषेक होने की व्यवस्था करने के विषय में आदेश दिया यहां पर ११ वें शतक के नौवें उद्देशक में जैसा शिवभद्र का जो कि शिवराज के पुत्र थे राज्याभिषेक कहा गया उसी प्रकार से महाबल कुमार का भी राज्याभिषेक किया गया ऐसा जानना चाहिये इस प्रकार यावत् बडे भारी समारोह के साथ जब महाबल कुमार का राज्याभिषेक हो चुका तब 'करयलपरिग्गहियं महब्बलं कुमारं जएणं विजएणं बद्धावेइ' बल राजा ने उसे दोनों हाथ जोड़कर जयविजय शब्दों से बधाया-उसका अभिनन्दन

પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમને કોઇ પણ પ્રત્યુત્તર નહીં આપતાં તે ચુપચાપ બેસી જ રહ્યો. તેના મૌનને સ્વીકૃતિનું લક્ષણ સમજીને બલરાજાએ તેના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી તાબડતોબ શરૂ કરાવી. "तएण से वले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ" એજ વખતે બલરાજાએ પોતાના આજ્ઞાકારી સેવકોને બોલાવ્યા. "एव जहा सिवभदस्स तहेव रायाभिसेओ भाणियव्वो जाव अभिसिंचइ" બોલાવીને તેણે તેમને મહાબલ કુમારના રાજ્યાભિષેકની વ્યવસ્થા કરવાનો આદેશ આપ્યો. ૧૧ માં શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં શિવરાજ કુમાર શિવભદ્રના રાજ્યાભિષેકનું જેવું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે, એવું જ મહાબલ કુમારના રાજ્યાભિષેકનુ વર્ણન અહીં સમજી લેવુ. આ રીતે ઘણા ભારે સમારોહ સાથે જ્યારે મહાબલ કુમારના રાજ્યાભિષેકની વિધિ પૂરી થઈ, ત્યારે, "करयलपरिग्गहिय महब्बल कुमारं जएण विजएण बद्धावेइ" બલરાજાએ બન્ને હાથ જોડીને તેને જય અને વિજય નાદોથી વધાવ્યો (અભિનંદો)

वर्द्धयित्वा, यावत्-एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'भण ! जाया ! किं देमो, किं पयच्छामो, सेसं जहा जमालिस्स तहेव जाव' हे जात ! पुत्र ! भण-कथय, तुभ्यं वयं किमिष्टं वस्तु ददामः किञ्च परमाभिलषितं वस्तु प्रयच्छामः, शेषं यथा जमालेः-क्षत्रियकुमारस्य प्रतिपादितं तथैव महाबलस्यापि प्रतिपत्तव्यम् यावत्-केन वा वस्तुना तव अर्थः-प्रयोजनं वर्तते ? ततः खलु स महाबलः, अम्बापितरौ एवम्-अवादीत्-इच्छामि खलु अम्ब तातौ ! कुत्रिकापणात्-स्वर्गमर्त्यपातालस्थित-वस्तुप्राप्तिस्थानविशेषहट्टात्, रजोहरणं च, प्रतिग्रहं च आनाययितुम्, काश्यपकं

किया-'वद्धावित्ता जाव एवं वयासी' अभिनन्दन करके फिर यावत् इस प्रकार से कहा-'भण ! जाया ! किं देमो, किं पयच्छामो, सेसं जहा जमालिस्स तहेव जाव' हे पुत्र ! कहो हम तुम्हें कौनसी इष्ट वस्तु देवें ? तुम क्या चाहते हो-जो हम तुम्हें देवें ? इस के आगे का कथन जैसा जमालि के प्रकरण में कहा जा चुका है, उसी प्रकार से यहां भी क्षत्रियकुमार महाबल के विषय में भी जानना चाहिये यावत् 'केन वस्तुना तव अर्थः' यहां तक माता पिता की ओर से इस प्रकार कहे जाने पर महाबल ने उनसे ऐसा कहा-'इच्छामि खलु अम्मतातौ कुत्रिकापणात्-स्वर्गमर्त्यपातालस्थितवस्तुप्राप्तिस्थानविशेषहट्टात् रजोहरणं च प्रतिग्रहं च आनाययितुं, काश्यपकं च शब्दयितुम्' हे मात-पिता ! यदि आप मुझे मेरी इष्ट वस्तु देना चाहते हैं तो कुत्रिकापण से लाकर रजोहरण और पात्र हमें दे दें और एक नाई को भी बुला

"वद्धावित्ता जाव एवं वयासी" આ પ્રકારે તેને અભિનંદન આપીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું-"भण ! जाया ! किं देमो, किं पयच्छामो, सेस जहा जमालिस्स तहेव जाव" "હે પુત્ર ! કહે, અમે તને કઈ ઈષ્ટ વસ્તુ આપીએ ? અમારી પાસેથી કઈ વસ્તુ મેળવવાની તારી અભિલાષા છે ?" ત્યાર પછીનું સમસ્ત કથન જમાલીના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર અહીં ક્ષત્રિય કુમાર મહાબલ વિષે પણ સમજવું જોઈએ. "केन वस्तुना तव अर्थः" આ કથન પર્યન્તનું તે પ્રકરણનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ થવું જોઈએ. માતાપિતાના આ પ્રશ્નના જવાબ રૂપે મહાબલ કુમારે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-"इच्छामि खलु अम्ब-तातौ कुत्रिकापणात्-स्वर्गमर्त्यपातालस्थितवस्तुप्राप्तिस्थानविशेषहट्टात् रजोहरण च प्रतिग्रह च आनाययितुं, काश्यपकं च शब्दयितुम्" હે માતાપિતા ! જો આપ મને ઈષ્ટ વસ્તુ આપવા માગતા હો, તો કુત્રિકાપણમાંથી મને રજોહરણ અને પાત્ર મંગાવી દો, તથા એક વાણંદને બોલાવવાની વ્યવસ્થા કરો." સ્વર્ગલોક

नापितं च शब्दयितुम्, इत्यादिरीत्या जमालिप्रकरणोक्तवदेव सर्वमत्रापि दीक्षाग्रहणपर्यन्तम् अवसेयम्, 'तएणं से महब्बले अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए सामाइयमाइयाइं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ' ततः खलु-दीक्षाग्रहणानन्तरम्, स महाबलः अनगारः, धर्मघोषस्य अनगारस्य अन्तिके-समीपे सामायिकादीनि चतुर्दशपूर्वाणि, अधीते, 'अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थ जाव विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ' अधीत्य-चतुर्दशपूर्वाणि पठित्वा, बहुभिस्तावत्-अनेकैः, चतुर्थभक्त यावत्-षष्ठाष्टमादिभक्तैः विचित्रैः-नानाकारकैः, तपः कर्मभिः, आत्मानं भावयन्-बहुमतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि, श्रामण्यपर्यायं-चारित्रपर्यायं पालयति 'पाउणित्ता, मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणयाए छेदेत्ता' पालयित्वा मासिक्या-

दें। स्वर्गलोक, मर्त्यलोक, और पाताललोक में स्थित वस्तु की प्राप्ति के स्थानविशेषरूप हट्ट का नाम कुत्रिकापण है। इसके आगे का दीक्षापर्यन्त तक का सब प्रकरण जैसा जमालि की वक्तव्यता में कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये। 'तएणं से महब्बले अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए समाइयमाइयाइं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ' इसके बाद महाबल अनगार ने धर्मघोष अनगार के पास सामयिक आदि चौदहपूर्वो का अध्ययन किया 'अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थ जाव विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं दुवालवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ' अध्ययन करने के बाद फिर उन महाबल अनगारने अनेक चतुर्थभक्त आदि तपस्याओं से अपनी आत्मा को भावित किया इस प्रकार करते हुए उन्हों ने १२ वर्ष श्रामण्य अवस्था में रहकर 'पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिंभत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता'

મર્ત્યલોક અને પાતાલલોકમાં રહેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેના સ્થાનવિશેષ રૂપ હાટને કુત્રિકાપણ કહે છે. ત્યાર બાદનું દીક્ષા પર્યન્તનું સમસ્ત વર્ણન જમાલીના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું "तएणं से महब्बले अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए सामाइयमाइयाइं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ" ત્યાર બાદ મહાબલ અણગારે ધર્મઘોષ અણગાર પાસે સામાયિક આદિ ૧૪ પૂર્વોનું અધ્યયન કર્યું "अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थ जाव विचित्तेहिं तवोकम्मेहि अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइ सामन्नपरियागं पाउणइ" અધ્યયન કરીને તેમણે અનેક છઠ, અઠમ આદિ તપસ્યાઓથી પોતાના આત્માને ભાવિત કર્યો આ રીતે બાર વર્ષ પર્યન્ત શ્રમણ્યપર્યાયનું પાલન કરીને "पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता" એક

संलेखनया आत्मानं-शरीरम् आत्मसम्बन्धात् कषायं वा 'झूसित्ता' जूषयित्वा कृशी कृत्वा षष्टिं भक्तानि, अनशनया छित्वा 'आलोइयपडिकंते सामहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा, उड्ढं चंदिमसूरिय जहा अंबडो जाव बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ने' आलोचितप्रतिक्रान्तः,-कृतालोचनप्रतिक्रमणः, समाधिसम्पन्नः, कालमासे-कालावसरे, कालं कृत्वा, ऊर्ध्वम्-उपरि चन्द्रसूर्य यथा अम्बडः औपपातिके सूत्रे प्रतिपादित स्तथैव महाबलोऽपि प्रतिपत्तव्यः, यावत्-ग्रहगण-नक्षत्रताराख्पाणाम् बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजन-शतसहस्राणि, बह्वीःयोजनकोटीः, बह्वी योजनकोटाकोटीः ऊर्ध्वं-दूरम् उत्पत्य, सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्रान् कल्पान् व्यतिव्रज्य, ब्रह्मलोके कल्पे, देवतया

बाद में एक मास की संलेखना से आत्मा को जोषित करके-अर्थात् एक मास की संलेखना धारण करके ६० भक्तों का परित्याग किया इस प्रकार अनशन द्वारा ६० भक्तों का परित्याग करके 'आलोइय पडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा उड्ढं चंदिमसूरिय जहा अंबडो जाव बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ने' उन्हों ने अपने पापस्थानों की आलोचनाकी प्रतिक्रमण किया बाद में वे समाधि को प्राप्त हुए और काल अवसर कालकर ऊर्ध्वलोक में चन्द्रमा, सूर्य तथा ग्रहगण नक्षत्र एवं तारारूपों से भी ऊपर अनेक योजनों, सैकडों योजनों, हजारों योजनों और लाखों योजनों की असंख्यात कोटाकोटि योजनों को उल्लङ्घन कर बहुत दूर पर सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार और माहेन्द्र कल्पों को छोड़कर ब्रह्मलोक में देव की पर्याय से उत्पन्न हो गये।

માસની સંલેખનાથી આત્માને જોષિત કરીને એટલે કે એક માસનો સંથારો કરીને-૬૦ ભક્તોનો (૬૦ ટંકના ભોજનનો) પરિત્યાગ કર્યો આ રીતે અનશન દ્વારા ૬૦ ભક્તોનો પરિત્યાગ કરીને "आलोइयपडिक्कंते समाहियपत्ते कालमासे कालं किच्चा उड्ढं चंदिमसूरिय जहा अंबडो जाव बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ने" તેમણે પોતાનાં પાપસ્થાનોની આલોચના કરી, પ્રતિક્રમણ (પ્રાયશ્ચિત્ત) કર્યું અને સમાધિભાવમાં લીન થઈ ગયા. આ રીતે એક માસના સંથારાને અન્તે કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને, ઉર્ધ્વલોકમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓથી પણ ઉપર અનેક યોજનો, સેંકડો યોજનો, હજારો યોજનો, અને લાખો યોજનોની અસંખ્યાત કોટાકોટિ યોજનોને પાર કરીને ઘણે જ દૂર સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોથી પણ ઊંચે આવેલા એવા બ્રહ્મલોક કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ ગયા. "तत्थ णं

उत्पन्नः, 'तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' तत्र खलु-ब्रह्मलोके कल्पे, अस्त्येकेषां देवानां दश सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तत्थ णं महब्बलस्स वि दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' तत्र खलु-ब्रह्मलोके कल्पे महाबलस्यापि दश सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवं रीत्या भगवान् सुदर्शनम्प्रति पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मारयन् अन्ते उपसंहरति-'से णं तुमं सुदंसणा ! बंभलोगे कप्पे दस सागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्ता' हे सुदर्शन ! तत् तस्मात्कारणात्, खलु निश्चयेन त्वं ब्रह्मलोके कल्पे महाबलो देवो भूत्वा दश सागरोपमानि दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहृत्य-स्थित्वा 'ताओ चेव देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं, अणंतरं चयं चइत्ता, इहेव वाणियगामे नयरे सेट्ठि कुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाए' तस्मात्

'तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' यहां पर कितनेक देवों की १० सागरोपम की स्थिति कही गई है। 'तत्थणं महब्बलस्स वि दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' इनमें महाबल की भी १० ही सागरोपम की स्थिति हुई। इस प्रकार भगवान् सुदर्शन सेठ को पूर्वजन्म का स्मरण कराते हुए अन्त में उपसंहार के रूप में उनसे कहते हैं-'से णं तुमं सुदंसणा ! बंभलोगे कप्पे दस सागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्ता' हे सुदर्शन ! इस प्रकार से तुम ब्रह्मलोक कल्प में, महाबल की पर्याय का परित्याग करके देव हुए और १० सागरोपम तक वहां दिव्य भोग भोगों को भोगते रहे-बाद में 'ताओ चेव देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं अणं-

अत्थेगइयाणं देवाणं दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" આ દેવલોકના કેટલાક દેવોની સ્થિતિ દસ સાગરોપમની કહી છે "तत्थणं महब्बलस्स वि दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" મહાબલ પણ દસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવરૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન થયો. આ રીતે મહાવીર પ્રભુ સુદર્શન શેઠને તેમના પૂર્વજન્મનું વૃત્તાન્ત કહીને, ઉપસંહાર રૂપે તેમને આ પ્રમાણે કહે છે-"से णं तुमं सुदंसणा ! बंभलोगे कप्पे दस सागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्ता" હે સુદર્શન ! આ રીતે મહાબલ રૂપે મનુષ્ય ભવનો ત્યાગ કરીને, તમે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા હતા. દસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ સુધી ત્યાંના દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવીને "ताओ चेव देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव वाणियगामे नयरे सेट्ठि-

चैव देवलोकात्, आयुःक्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण, अनन्तरं चयं च्युत्वा, इहैव-अस्मिन्नेव वाणिज्यग्रामे नगरे श्रेष्ठिकुले पुत्रतया प्रत्यायातोऽसि-समुत्पन्नोऽसि ॥सू० १०॥

सुदर्शनसिद्धि वक्तव्यता ॥

मूलम्-'तए णं तुमं सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणं विन्नायपरिणयमेत्तेणं जोव्वणगमणुप्पत्तेणं तहारूवाणं थेराणं अंतियं केवलिपन्नत्ते धम्मे निसंते, सेऽवियधम्मे इच्छिए, पडिच्छिए, अभिरुइए तं सुट्ठुणं तुमं सुदंसणा! इदाणिं पकरेसि, से तेणट्ठेणं सुदंसणा! एवं वुच्चइ-अत्थि णं एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा, अवचयेति वा, तएणं तस्स सुदंसणस्स सेट्ठिस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म, सुभेणं परिणामेणं, सुभेणं अज्झवसाणेणं, लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स सन्नीपुव्वे समुप्पन्ने, एयमट्ठं सम्मं अभिसमेति, तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वभवे दुगुणाणीयसद्धासंवेगे आणंदंसुपुन्ननयणे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ता वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-एवमेयं

तरं चयं चइत्ता इहेव वाणियगामे नयरे सेट्ठि कुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाए' उस देवलोक से आयु के क्षय हो जाने पर, भव के क्षय हो जाने पर, स्थिति के क्षय हो जाने पर उस देवलोक संबंधी पर्याय को छोड़कर इसी वाणिज्यग्राम में श्रेष्ठिकुल में पुत्ररूप से उत्पन्न हुए हो ॥सू० १०॥

कुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाए" ते देवलोक संबंधी आयुनो क्षय थतां भवनो क्षय थतां, अने स्थितिनो क्षय थतां ए देवलोक संबंधी देवपर्यायने छोडीने तमे आ वाणिज्यग्राम नगरमां श्रेष्ठिकुळमां पुत्ररूपे उत्पन्न थया छो. ॥सू० १०॥

भंते! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ, सेसं जहा-उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, नवरं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ, बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ, सेसं तंचेव, सेवं भंते! सेवं भंते! ॥सू० ११॥

महब्बलो समत्तो ॥

छाया—ततः खलु त्वया सुदर्शन! उन्मुक्तबालभावेन, विज्ञातपरिणतमात्रेण, यौवनागममनुप्राप्तेन तथारूपाणां स्थविराणाम् अन्तिके केवलिप्रज्ञप्तो धर्मः निशमितः, सोऽपिच धर्मः इच्छितः, प्रतीच्छितः, अभिरुचितः, तत् सुष्ठु खलु त्वं सुदर्शन! इदानीम् प्रकरोषि, तत् तेनार्थेन सुदर्शन! एवमुच्यते-अस्ति खलु एतयोः पल्योपमसागरोपमयोः-क्षय इति वा, अपचय इति वा, ततः खलु तस्य सुदर्शनस्य श्रेष्ठिनः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य, शुभेण अध्यवसानेन, शुभेन परिणामेन, लेश्याभिः, विशुध्यमानाभिः तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहापोहमार्गणगवेषणां कुर्वतः संज्ञिपूर्वं समुत्पन्नम्। एतमर्थं सम्यक्अभिस्मरति, ततः खलु स सुदर्शनः श्रेष्ठी श्रमणेन भगवता महावीरेण संस्मारितपूर्वभवो द्विगुणानीतश्रद्धासंवेगः आनन्दाश्रुपूर्णनयनः श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम्, अवादीत्-एवमेतत् भदन्त! यावत् तत् यथैतत् यूयं वदथ इति कृत्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अपक्रामति, शेषं यथा ऋषभदत्तस्य यावत् सर्वदुःखप्रहीणः, नवरं चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, शेषं तदेव। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! ॥सू० ११॥

महाबलः समाप्तः

टीका—अथ भगवान् सुदर्शनस्य सिद्धिवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-'तएणं तुमे' इत्यादि, 'तएणं तुमे सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणंविण्णायपरिणयमेत्तेणं

सुदर्शनसिद्धि वक्तव्यता—

'तएणं तुमे सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणं' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा प्रभुने सुदर्शन सेठ की सिद्धि की वक्तव्यता कही है-'तएणं तुमे सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणं, विण्णाय-

—સુદર્શનસિદ્ધિ વક્તવ્યતા—

"तएणं तुमे सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणं" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ છે કે સુદર્શન શેઠે કેવી રીતે સિદ્ધગતિની પ્રાપ્તિ કરી—"तएणं तुमे सुदंसणा! उम्मुक्कबालभावेणं

जोव्वणगमणुप्पत्तेणं' हे सुदर्शन! ततः खलु त्वया उन्मुक्तबालभावेन-परित्यक्त-शैशवेन बाल्यात्परं वयः प्राप्तेनेत्यर्थः, विज्ञातपरिणतमात्रेण-परिपक्वविज्ञानेन, यौवनकमनुप्राप्तेन-प्राप्तयौवनेन, युवावस्थापन्नेन 'तहारूवाणं थेराणं अंतियं केवलिपन्नत्ते धम्मे निसंते' तथारूपाणां स्थविराणाम् अन्तिके-समीपे केवलि-प्रज्ञप्तः-धर्मः निशमितः-सम्यगाकर्णितः, 'सेऽविय धम्मे इच्छिए पडिच्छिए, अभिरुइए' सोऽपिच धर्मः इच्छितः, प्रतीच्छितः-हृदयेनाभ्युपगतः, अभिरुचितः-अभिप्रीतिविषयीकृतः, 'तं सुट्ठुणं तुमं सुदंसणा! इदाणिं पकरेसि' हे सुदर्शन! तत्-तस्मात्कारणात्, सुष्ठु-अतीव समीचीनम्, खलु त्वम् इदानीं-सम्प्रति प्रक-रोषि-धर्मादिकमाचरसि। प्रस्तुतविषयमुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं सुदंसणा! एवं वुच्चइ-अत्थिणं एतेसिं पलिओवमसागरोवमाणं खयेति वा, अवचयेति वा' हे

परिणयमेत्तेणं जोव्वणगमणुपत्तेणं' हे सुदर्शन! जब तुमने अपने बाल्यकाल का परित्याग कर दिया और धीरे २ विज्ञान की परिपक्वता से जब तुम युक्त हो गये तब यौवन ने तुम्हारे शरीर पर अपना पूर्ण अधिकार जमा लिया इस प्रकार युवावस्था से सुशोभित शरीरवाले बने हुए तुमने किसी एक समय 'तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलि-पन्नत्ते धम्मे निसंते' तथारूपवाले स्थविरों के समीप केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किया. उसके श्रवण से वह तुम्हें 'इच्छिए, पडिच्छिए, अभिरुइए,' इच्छित हुआ, उसकी तुमने हृदय से सराहना की उस पर तुम्हारी विशेषरूप से प्रीतिजगी 'तं सुट्ठुणं तुमं सुदंसणा! इदाणिं पकरेसि' सो इस समय तुम उसी धर्मका जो आचरण कर रहे हो, वह बहुत ही अच्छा कर रहे हो, 'से तेणट्ठेणं सुदंसणा! एवं वुच्चइ,

---

विण्णायपरिणयमेत्तेणं जोव्वणगमणुपत्तेण" हे सुदर्शन! બાલ્યાવસ્થા પૂરી કરી ધીરે ધીરે વિજ્ઞાનની પરિપકવતાથી જ્યારે તમે યુક્ત થઈ ગયા, ત્યારે યુવાવસ્થાએ તમારા પર પૂરે પૂરો અધિકાર જમાવી લીધો આ રીતે યૌવનથી સુશોભિત શરીરવાળા બનેલા એવા તમે કોઈ એક સમયે "तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलिपन्नत्ते धम्मे निसते" તથારૂપવાળા (રજોહરણ મુખવસ્ત્રિકા આદિથી યુક્ત) સ્થવિરોની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યું. "इच्छिए, पडिच्छिए, अभिरुइए" તેનુ શ્રવણ કરતાં જ તે તમને ઇષ્ટ લાગ્યા, તમે તેની હૃદયથી સરાહના (પ્રશંસા) કરી અને તે તમને વિશેષ રુચિકર લાગ્યો. "तं सुट्ठुणं तुमं सुदंसणा! इदाणिं पकरेसि" હે સુદર્શન શેઠ! અત્યારે પણ તમે એજ ધર્મની જે આરાધના કરી રહ્યા છો, તે ઘણું જ ઉચિત છે "से

सुदर्शन ! तत् तेनार्थेन–तेन कारणेन, एवं–पूर्वोक्तरीत्या उच्यते यत् अस्ति–संभवति खलु एतयोः–पूर्वोक्तयोः पल्योपमसागरोपमयोः क्षयः–विनाशः इति वा, अपचयः–ह्रासः इति वा। 'तएणं तस्स सुदंसणस्स सेट्ठिस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म' ततः खलु तस्य सुदर्शनस्य श्रेष्ठिनः, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं पूर्वोक्तार्थं श्रुत्वा निशम्य हृदि अवधार्य 'सुभेणं अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं' शुभेन अध्यवसानेन–अध्यवसायेन, शुभेन परिणामेन, लेश्याभिः विशुद्धयमानाभिः, तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन 'ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स सन्नीपुव्वे समुप्पन्ने, एयमट्ठं सम्मं अभिसमेइ' ईहाऽपोहमार्गणगवेषणं कुर्वतः संज्ञिपूर्वं संज्ञी–संज्ञिभवः पूर्वं–पूर्वस्मिन् जन्मनि यत्र तत्तथा संज्ञिपूर्वम्–संज्ञिपूर्वाभिधं जातिस्म-

---

अत्थि णं एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा अवचएति' इसी कारण हे सुदर्शन ! मैं ने पूर्वोक्तरूप से ऐसा कहा है कि पल्योपम और सागरोपम का क्षय होता है और ह्रास भी होता है। 'तएणं तस्स सुदंसणस्स सेट्ठिस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर के मुखसे इस पूर्वोक्त अर्थको सुनकर के और उस पर हृदय से विचार करके उस सुदर्शन सेठ के शुभ परिणाम से और शुभ अध्यवसाय से तथा लेश्याओं की विशुद्धि से जायमान तदावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से 'ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स सन्नीपुव्वे समुप्पन्ने, एयमट्ठं सम्मं अभिसमेइ' ईहा, अपोह, मार्गण और गवेपण करते २ संज्ञिपूर्व नाम

तेण णं सुदंसणा ! एवं वुच्चइ, अत्थिणं एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा अवचएति वा " हे सुदर्शन ! ते कारणे में पूर्वोक्त रूपे એવું કહ્યું છે કે પલ્યોપમ અને સાગરોપમનો ક્ષય પણ થાય છે અને હ્રાસ પણ થાય છે.

"तएणं तस्स सुदंसणस्स सेट्ठिस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म" મહાવીર પ્રભુ પાસે આ વાતને સાંભળીને અને હૃદયમાં તે વિષે વિચાર કરીને, તે સુદર્શન શેઠના શુભ પરિણામથી, શુભ અધ્યવસાયથી, અને લેશ્યાઓની વિશુદ્ધિથી જાયમાન (ઉદ્‌ભવેલા) તદાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી "ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स सन्नीपुव्वे समुप्पन्ने, एयमट्ठं सम्मं अभिसमेइ" ઈહા, અપોહ, માર્ગણ અને ગવેષણ કરતાં કરતાં સંજ્ઞિપૂર્વ નામનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું આ પૂર્વજન્મનું સ્મરણ કરાવનારા જ્ઞાનને લીધે મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પ્રતિપાદિત પૂર્વોક્ત

रणज्ञानमित्यर्थः समुत्पन्नम्, तेन पूर्वजन्मस्मरणेन, एतमर्थं भगवत्प्रतिपादितम् पूर्वोक्तविषयम्, सम्यक्तया अभिसमेति-अधिगच्छति प्राप्नोति 'तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वभवे दुगुणाणीयसड्ढासंवेगे' ततः खलु स सुदर्शनः श्रेष्ठी श्रमणेन भगवता महावीरेण संस्मारितपुवभवः-संस्मारितः स्मरणविषयं कारितः पूर्वभवो यस्य स तथाविधः सन् द्विगुणानीतश्रद्धा-संवेगः-पूर्वकालापेक्षया द्विगुणौ आनीतौ-प्रापितौ, श्रद्धासंवेगौ यस्य स तथाविधः, तत्र श्रद्धा-तत्त्वश्रद्धानं, सदनुष्ठानचिकीर्षा वा, संवेगः-भवभीति, मोक्षाभिलाषो वा इत्यवसेयम्, आणंदंसुपुन्ननयणे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ' आनन्दाश्रुपूर्णनयनः- आनन्देन-अतिहर्षेण जनितं यदश्रुनेत्रजलं, तेन परिपूर्णे-व्याप्ते नयने यस्य स तथाविधः सन्, श्रमणं भगवन्तं महावीरं, त्रिःकृत्वः-वारत्रयम्, आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, 'करेत्ता, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता,

---

का जातिस्मरण ज्ञान उत्पन्न हो गया सो इस पूर्वजन्मस्मरण ज्ञान से उसने इस भगवत्प्रतिपादित पूर्वोक्तविषय को अच्छी प्रकार से जान-लिया 'तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारिय-पुव्वभवे दुगुणाणीयसड्ढासंवेगे' इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर के द्वारा जिसे अपना पूर्वभव स्मृत कराया गया है ऐसे उस सुदर्शन सेठ को तत्त्वश्रद्धान अथवा सदनुष्ठानचिकीर्षा, एवं संवेग-संसार से भीति अथवा मोक्षाभिलाषा, पूर्व की अपेक्षा दुगुनेरूप से प्राप्त हो गयी 'आणंदंसुपुन्ननयणे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ०' उसी समय उसके दोनों नेत्र आनन्दाश्रुओं से हर्षो-त्कर्ष से जनित नेत्रके अश्रुजल से भीग गये श्रमण भगवान् महावीर को खड़े होकर उसने तीन बार प्रदक्षिणापूर्वक वंदना की, नमस्कार

અર્થને તેઓએ ઘણી જ સારી રીતે જાણી લીધો-મહાવીર પ્રભુ દ્વારા તેમના પૂર્વભવનું જે કથન કરવામાં આવ્યું હતું તે કથન સત્ય હોવાની પ્રતીતિ થઈ ગઈ "तएणं से सुदंसणे सेट्ठी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वभवे दुगणाणीयसड्ढासंवेगे" આ રીતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા જેમને તેમના પૂર્વભવનું સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું હતું એવાં તે સુદર્શન શેઠની ધર્મતત્ત્વ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અથવા સદનુષ્ઠાનચિકીર્ષા અને સંવેગ (સંસારનો ભય અથવા મોક્ષાભિલાષા) પહેલાં જેટલા હતા તેના કરતાં બમણા થઈ ગયાં. "आणंदंसुपुन्ननयणे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ" એજ સમયે તેમની આંખોમાં આનંદના આંસુ ઉભરાવા લાગ્યા. હર્ષાશ્રુથી છલકાતાં નયને ઊભા થઈને તેમણે ત્રણવાર આદક્ષિણ

नमंसित्ता एवं वयासी-' कृत्वा, वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवमेयं भंते! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ' हे भदन्त! एवमेतत्-सत्यमेवेदम्, यावत्-तथैतत्-तथैवैतत्, तत् यथा एतत्-उपर्युक्तवृत्तान्तम्, यूयं वदथ-प्रतिपादयथ, इति कृत्वा विचार्य, उत्तरपौरस्त्यम् दिग्भागम्-ईशानकोणम् अपक्रामति-गच्छति, 'सेसं जहा उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' शेषं सर्वम् यथा नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके अभिहितस्य ऋषभदत्तस्य वर्णनं कृतं तथैव अस्यापि सुदर्शनस्य वर्णनं कर्तव्यम्, यावत्-प्रव्रज्याग्रहणानन्तरम् चतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशभक्तानि अनशनया छित्वा, प्राप्तकेवलज्ञानः सिद्धः बुद्धः, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीणश्चाभवत्,

किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर प्रभु से उसने ऐसा कहा-'एवमेयं भंते! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ' हे भदन्त! यह ऐसा ही है जैसा कि आपने कहा है। इस प्रकार कह कर वह ईशान दिशा की ओर चला गया यहां से आगे का कथन 'सेसं जहा उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' बाकी का कथन जैसा नौवें शतक में ३३ वें उद्देशक में ऋषभदत्त के संबंध में किया गया है वैसा ही सुदर्शन सेठ के संबंध में कर लेना चाहिये यावत् प्रव्रज्याग्रहण के बाद सुदर्शन अनगारने चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, अष्टमभक्त, दशमभक्त, और द्वादशभक्त आदि तपस्या की और अन्त समय संथारा करके केवलज्ञान प्राप्त कर लिया, वे सिद्ध हो गये, बुद्ध हो गये, मुक्त हो गये और समस्त दुःखों से

પ્રદક્ષિણાપૂર્વક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-

"एवमेयं भंते! जाव से जहेयं तुब्भे वदह त्ति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ" હે ભગવન્! આપના દ્વારા પ્રતિપાદિત અર્થ સર્વથા સત્ય છે. આપ જે કહો છો તે સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને તેઓ ઈશાન દીશા તરફ ચાલ્યા ગયા.

"सेसं जहा उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे" ત્યાર પછીનું સમસ્ત કથન નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત ઋષભદત્તના કથન અનુસાર સમજી લેવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સુદર્શન શેઠે પણ પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરી ત્યાર બાદ તેમણે એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઉપવાસ આદિ તપસ્યા કરી. અન્ત સમયે સંથારો કરીને તેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તેઓ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને સર્વદુઃખોથી રહિત થઇ ગયા. "नवरं

'नवरं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ, बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ, सेसं तंचेव' नवरम्-ऋषभदत्तापेक्षया सुदर्शनस्य विशेषस्तु-अयमेव यत्-अयं सुदर्शनः अनगारः, चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, ऋषभदत्तस्तु एकादशअङ्गानि अधीतवान्, अथच अयं सुदर्शनः, बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायम् पालयति, शेषं तदेव-ऋषभदत्तप्रकरणोक्तवदेवावसेयम्, अन्ते गौतम आह-'सेवं भंते!' सेवं भंते!' हे भदन्त! तदेवं-भगवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भगवदुक्तं सर्वथा सत्यमेति ॥सू० ११॥

इति महाबलः समाप्तः॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारी 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां एकादशशतकस्य एकादशोद्देशकः समाप्तः॥सू० ११-११॥

सर्वथा प्रहीण हो गये 'नवरं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ, बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ-सेसं तंचेव' ऋषभदत्त की अपेक्षा इस सुदर्शन के कथन में केवल यही विशेषता है कि सुदर्शन अनगार ने चौदहपूर्वों का अध्ययन किया तब कि ऋषभदत्तने केवल ग्यारह ११ अंगों का ही अध्ययन किया तथा सुदर्शन अनगार ने ठीक १२ वर्षों तक श्रामण्यपर्याय का पालन किया इत्यादि सब कथन ऋषभदत्त प्रकरण की तरह ही जानना चाहिये अन्त में गौतम प्रभु के इस कथन की सत्यता ख्यापन करने के निमित्त कहते हैं 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आप का कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त आपका कहा हुआ यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।सू. ११।

॥ ग्यारहवां उद्देशक समाप्त ॥११-११॥

चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ, बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ-सेस तचेव " ઋષભદત્તના કથન કરતાં સુદર્શનના કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા સમજવી-ઋષભદત્તે માત્ર અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું હતું, ત્યારે સુદર્શને ૧૪ પૂર્વોનું અધ્યયન કર્યું હતું તથા સુદર્શન શેઠે પૂરેપૂરા બાર વર્ષ સુધી શ્રામણ્ય પર્યાયનું પાલન કર્યું હતું, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન ઋષભદત્તના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર સમજવું."

હવે ઉદ્દેશાને અંતે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે-" सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति " હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે" આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ।।સૂ૦૧૧।।

અગિયારમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते–

एकादशशतके द्वादशोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

आलभिकानगरीवर्णनम्, ततः शङ्खवनचैत्यस्य वर्णनम्, ऋषभदत्तप्रमुख श्रमणोपासकानां वर्णनम्, तदनन्तरं परस्परं श्रमणोपासकानां वार्तालापवर्णनम्, देवलोकेषु देवानां स्थितिनिरूपणं च, जघन्येन स्थितिवर्णनम्, उत्कृष्टेन स्थितिवर्णनं च देवानां स्थितिप्ररूपणम्, ततः ऋषिभद्रपुत्रः अनगारिकतां ग्रहीतुं समर्थोऽस्ति नवेति प्रश्नोत्तरम्?, तदनन्तरम् ऋषिभद्रपुत्रः देवलोकात् प्रच्युत्य कुत्रगमिष्यति इति प्रश्नः, सिद्धिपदं प्राप्स्यति इतिसमाधानं ततो वृत्तान्तवर्णनम्।

कालवक्तव्यता।

मूलम्–"तेणं कालेणं, तेणं समएणं, आलभिया नामं नयरी होत्था, वण्णओ, संखवणे चेइए, वण्णओ। तत्थ णं आलभियाए नयरीए बहवे इसिभद्दपुत्तपामोक्खा समणोवासया परिवसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया, अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति।

बारहवें उद्देशेका प्रारंभ–

ग्यारहवें शतक के इस बारहवें उद्देशक में कहे हुए विषय का विवरण संक्षेप से इस प्रकार है–आलंभिका नगरी का वर्णन शंखवन नामक चैत्य–उद्यान का वर्णन ऋषभदत्त आदि श्रमणोपासकों का वर्णन श्रमणोपासकों के परस्पर के वार्तालाप का वर्णन देवलोकों में देवों की स्थिति का निरूपण जघन्यस्थिति का वर्णन उत्कृष्टस्थिति का वर्णन ऋषिभद्रपुत्र अनगारिकता को ग्रहण करने के लिये समर्थ है या नहीं? इस प्रश्न का उत्तर ऋषिभद्रपुत्र देवलोक से चव कर कहां जावेगा? ऐसा प्रश्न सिद्धिपद प्राप्त करेगा. ऐसा उत्तर इसके बाद के वृत्तान्त का वर्णन।

બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અગિયારમાં શતકના આ બારમાં ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે–આલંભિકા નગરીનું વર્ણન, શંખવન ચૈત્યનું વર્ણન, ઋષભદત્ત આદિ શ્રમણોપાસકોનું વર્ણન, શ્રમણોપાસકો વચ્ચેના સંવાદનું કથન, દેવલોકોમાં દેવોની સ્થિતિનું નિરૂપણ, તેમની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું વર્ણન, પ્રશ્ન–"ઋષિભદ્રપુત્ર અણગારાવસ્થા અંગિકાર કરવાને સમર્થ છે કે નહીં?" આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રશ્ન–"ઋષિભદ્રપુત્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ક્યાં જશે?" ઉત્તર–"સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરશે." ત્યાર બાદના વૃત્તાન્તનું વર્ણન.

तएणं तेसिं समणोवासयाणं अन्नया कयाइं, एगयओ साहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं सन्निसण्णाणं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था, देवलोगेसु णं अज्जो! देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता?। तएणं से इसिभद्दपुत्ते, समणोवासए देवट्ठिइगहियट्ठे तं समणोवासए एवं वयासी-देवलोएसु णं अज्जो! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया संखेज्जसमयाहिया, असंखेज्जसमयाहिया, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगाय। तएणं ते समणोवासया इसिभद्दपुत्तस्स समणोवासगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहंति, नो पत्तियंति, नो रोयंति, एयमट्ठं असद्दहमाणा अपत्तियमाणा, अरोयमाणा जामेव दिसिं पाउब्भूया, तामेव दिसिं पडिगया ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये आलभिका नाम नगरी आसीत्, वर्णकः, शङ्खवनं चैत्यम्, वर्णकः। तत्र खलु आलभिकायां नगर्यां बहवः ऋषिभद्रपुत्रप्रमुखाः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्याः यावत्-अपरिभूताः, अभिगतजीवा-जीवाः, यावद् विहरन्ति, ततः खलु तेषां श्रमणोपासकानाम् अन्यदा कदाचित् एकतः संहितानां समुपागतानाम् सन्निविष्टानाम् सन्निषण्णानाम्, अयमेतद्रूपो मिथः कथासमुल्लापः समुदपद्यत-देवलोकेषु खलु आर्याः! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? ततः खलु स ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासको देवस्थितिगृहीतार्थः तान् श्रमणोपासकान् एवम् अवादीत्-देवलोकेषु खलु आर्याः! देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं समयाधिका द्विसमयाधिका यावत्-दश समयाधिका, संख्येयसमयाधिका, असंख्येयसमयाधिका,

उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलोकाश्च, ततः खलु ते श्रमणोपासकाः ऋषिभद्रपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य एवम् आचक्षाणस्य यावत् एवम् प्ररूपयतः एतमर्थं नो श्रद्दधति, नो प्रतियन्ति, नो रोचयन्ति, एतमर्थम् अश्रद्दधतः अप्रतियन्तः, अरोचयन्तः यामेव दिशं प्रादुर्भूताः तामेव दिशं प्रतिगताः ॥सू० १॥

टीका—एकादशोद्देशके कालः प्ररूपितः, अथ द्वादशोद्देशकेऽपि प्रकारान्तरेण तमेव प्ररूपयितुमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं आलभिया नामं नगरी होत्था, वण्णओ, संखवणे चेइए, वण्णओ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये आलभिका नाम नगरी आसीत्,—वर्णकः, अस्य वर्णनम् औपपातिकोक्त पूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयम्। 'तत्थ णं आलभियाए नयरीए बहवे इसिभद्दपुत्तपामोक्खा समणोवासया परिवसंति' तत्र खलु आलभिकायां नगर्यां

कालवक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—एकादश उद्देशक में काल विषयक कथन किया गया है—सो वही कथन यहां पर भी सूत्रकार प्रकारान्तर से कर रहे हैं—'तेणं कालेणं तेणं समएणं आलभिया नामं नयरी होत्था, वण्णओ, संखवणे चेइए वण्णओ' उस काल और उस समय में आलभिका नामकी नगरी थी इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित हुई चंपा नगरी का जैसा जानना चाहिये इसमें उद्यान था जिसका नाम शंखवन था इसका वर्णन भी औपपातिक सूत्र में वर्णित हुए पूर्णभद्र चैत्य की तरह से जानना चाहिये 'तत्थ णं आलभियाए नयरीए बहवे इसिभद्दपुत्त

—કાળવક્તવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—અગિયારમાં ઉદ્દેશામાં કાળવિષયક કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશામાં પણ સૂત્રકાર એજ વિષયનું અન્ય પ્રકારે કથન કરે છે—"तेणं कालेणं तेणं समएणं आलभिया नाम नयरी होत्था, वण्णओ, संखवणे चेइए—वण्णओ" તે કાળે અને તે સમયે આલંભિકા નામે નગરી હતી. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું ચંપા નગરીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ આલંભિકા નગરીનું વર્ણન પણ સમજવું. તે નગરીમાં શંખવન નામનું ચૈત્ય—ઉદ્યાન હતું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ શંખવન ઉદ્યાનનું વર્ણન પણ સમજવું. "तत्थणं आलभि-

बहवः ऋषिभद्रपुत्रप्रमुखाः-ऋषिभद्रपुत्रः प्रमुखः-प्रधानो येषां तथाविधाः श्रमणोपासकाः-श्रावकाः परिवसन्ति, 'अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति' आढ्याः यावत्-दीप्ताः, महाबलाः, महायशसः यावत्-बहुजनस्य अपरिभूताः-अनभिभूताः, अभिगतजीवाजीवाः-अधिगतजीवाजीवतत्त्वाः, यावत्-उपलब्धपुण्यपापाः इत्यादि विशेषणविशिष्टाः विहरन्ति-तिष्ठन्ति। 'तएणं तेसिं समणोवासयाणं अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं, सन्निसण्णाणं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था'-ततः खलु तेषाम् ऋषिभद्रपुत्रप्रमुखानाम्, श्रमणोपासकानाम्, अन्यदा कदाचित्, एकतः सहितानाम्-एकत्रीभूतानाम्-एकत्रमिलितानामित्यर्थः समुपागतानां-स्वस्वगृहात् समायातानाम्, सन्निविष्टानाम्-आसनग्रहणेन समुपविष्टानाम्, सन्निपण्णानाम्-सन्निहिततया निषण्णानाम् अयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाणस्वरूपः, मिथः-परस्परम्,

पामोक्खा समणोवासया परिवसंति' इस आलभिका नगरी में श्रमणोपासक जन रहते थे 'अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवा जाव विहरंति' ये सब ही आढय यावत्-दीप्त, महाबलविशिष्ट-एवं महायशः संपन्न थे अनेक जन मिलकर भी इनका पराभव नहीं कर सकते थे जीव और अजीव के स्वरूप को ये सब आगम के अनुसार जानते थे यावत्-ये सब ही उपलब्ध पुण्यपाप आदि विशेषणों वाले थे 'तएणं तेसिं समणोवासयाणं अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं सन्निसण्णाणं अयमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुपज्जित्था' एक दिन की बात है जब कि ये सब के सब अपने २ घरों से आकर एक स्थान पर आसनविशेष ग्रहणकरके पास २ में बैठ गये और इस

याए नयरीए बहवे इसिभद्दपुत्तपामोक्खा समणोवासया परिवसंति" ते આલંભિકા નગરીમાં ઘણા શ્રમણોપાસકો રહેતા હતા. તે શ્રમણોપાસકોમાં મુખ્ય શ્રમણોપાસકનું (શ્રાવક) નામ ઋષિભદ્ર પુત્ર હતું. "अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति" તે સઘળા શ્રમણોપાસકો ધનાઢ્ય, દીપ્ત, મહાબલસંપન્ન, અને મહાયશ સંપન્ન હતા. તેઓ એટલા બધા પ્રભાવશાળી હતા કે અનેક માણસો ભેગા મળીને પણ તેમનો પરાભવ કરવાને અસમર્થ હતા. તેઓ જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને આગમાનુસાર જાણતા હતા. પાપ અને પુણ્યના સ્વરૂપને પણ તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા. "तएणं तेसिं समणोवासयाणं अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं सन्निसण्णाणं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुपज्जित्था" એક દિવસ તે શ્રમણો-

कथासमुल्लापः-वार्तालापः, समुदपद्यत-समुत्पन्नः 'देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?' हे आर्याः ! देवलोकेषु खलु देवानां कियन्तं कालं-कियत्कालावधि स्थितिः प्रज्ञप्ताः ?' 'तएणं से इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवट्ठिइगहियट्ठे ते समणोवासए एवं वयासी'-ततः खलु स ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः, देवस्थितिगृहीतार्थः-देवस्थितिः-देवस्थितिरूपः गृहीतो ज्ञातोऽर्थो येन स तथाविधः, विदितदेवस्थितिक इत्यर्थः, तान् श्रमणोपासकान्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्-'देवलोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' हे आर्याः ! देवलोकेषु खलु देवानाम् जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया, जाव दस समयाहिया, संखेज्जसमयाहिया, असंखेज्जसमयाहिया' तेन परं-तदनन्तरम्, समयाधिका

प्रकार से परस्पर में बातचीत करने लगे-'देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' हे आर्यो ! देवलोकों में देवों की कितनी स्थिति कही गई है ? 'तएणं से इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवट्ठिइगहियट्ठे ते समणोवासए एवं वयासी' इसके बाद श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र ने कि जो देवस्थितिरूप अर्थ का पहिले से ज्ञाता था उन श्रमणोपासकों से इस प्रकार कहा-'देवलोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' हे आर्यो ! देवलोकों में देवों की जघन्यरूप से-कम से कम स्थिति दश हजार वर्ष की कही गई है। 'तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया संखेज्जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया' इसके बाद-इससे आगे एक समय अधिक, दो

પાસકો પોતપોતાને ઘેરથી નીકળીને એક સ્થાને આસનવિશેષ ગ્રહણ કરીને પાસે પાસે બેસી ગયા અને અંદરો અંદર આ પ્રમાણે વાતચીત કરવા લાગ્યા-

"देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?" હે આર્યો ! દેવલોકમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહી છે ?

"तएण से इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवट्ठिइगहियट्ठे ते समणोवासए एवं वयासी" દેવસ્થિતિ રૂપ અર્થનું જેને પહેલેથી જ જ્ઞાન હતું એવા શ્રમણોપાસક ઋષિભદ્રપુત્રે તેમના આ પ્રકારના પ્રશ્નનો નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. "देवलोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता" હે આર્યો ! દેવલોકમાં દેવોની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સ્થિતિ (ત્યાંનો આયુકાળ) દસ હજાર વર્ષની કહી છે. "तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया, संखेज्जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया" તેનાથી આગળ એક સમય અધિક, બે સમય અધિક, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ,

स्थितिः द्विसमयाधिका, यावत्-त्रिचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदशसमयाधिका, संख्येय-समयाधिका, असंख्येयसमयाधिका स्थितिरित्येवं रीत्या-'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, 'तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगाय' तेन परम्-तदनन्तरम् व्युच्छिन्नाः देवाश्च, देवलोकाश्च भवन्ति ततः परं देवाश्च देवलोकाश्च न सन्तीति भावः। 'तएणं ते समणोवासया इसिभद्दपुत्तस्स समणोवासगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहंति, नो पत्तियंति, नो रोयंति' ततः खलु ते श्रमणोपासका ऋषिभद्रपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य, एवंरीत्या आचक्षतः-कथयतः यावत्-भाषमाणस्य, प्रज्ञापयतः प्ररूपयतश्च एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थं

समय अधिक, यावत् तीन, चार, पांच, छह, सात, आठ, नौ और दश समय अधिक, संख्यातसमय अधिक एवं असंख्यात समय अधिक होती हुई तेतीस सागरोपम तक की वही स्थिति उत्कृष्ट स्थिति हो जाती है तात्पर्य-कहने का यह है कि जघन्य स्थिति इनकी १० हजार की है और एक दो आदि असंख्यात तक के मध्यमस्थिति के विकल्पों से अधिक जो ३३ सागरोपम तक की स्थिति है वह उत्कृष्ट इनकी स्थिति है। 'तेण परं वोच्छिन्ना, देवा य देवलोगा य' इस स्थिति के बाद न कोई देव होते हैं और न कोई देवलोक होते हैं। अर्थात् इतनी उत्कृष्टस्थिति से और अधिक स्थितिवाले देवों में देव नहीं होते हैं, न देवलोक होते हैं। 'तएणं से समणोवासया इसिभद्दपुत्तस्स समणोवासगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहंति नो पत्तियंति, नो रोयंति' इस प्रकार से देवों की जघन्य और उत्कृष्टस्थिति का कथन करने वाले, यावत् उस पर भाषण देनेवाले,

---

नव, अने दस समय अधिक, संख्यात समय अधिक, अने असंख्यात समय अधिक थतां थतां ३३-सागरोपम पर्यन्तनी जे स्थिति थाय छे, ते स्थितिने ते देवोनी उत्कृष्टस्थिति कहे छे. आ कथननुं तात्पर्य ए छे के तेमनी जघन्यस्थिति दस हजार वर्षनी छे, अने एक बे आदि असंख्यात पर्यन्तना मध्यमस्थितिना विकल्पोथी अधिक जे ३३ सागरोपम पर्यन्तनी स्थिति छे, ते तेमनी उत्कृष्ट स्थिति छे "तेण परं-वोच्छिन्ना, देवा य देव-लोगा य" ३३ सागरोपम करतां अधिक स्थितवाळा कोई देव पण होता नथी अने देवलोक पण होता नथी. "तएणं से समणोवासया इसिभद्दपुत्तस्स समणोवासयस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहंति, नो पत्तियंति, नो रोयंति" देवोनी जघन्य अने उत्कृष्ट स्थितिनुं आ प्रकारे कथन करनारा, आ प्रमाणे विशेष कथन करनारा, आ प्रमाणे प्रज्ञपना कर-

नो श्रद्दधति-न श्रद्धाविषयं कुर्वन्ति, नो प्रतियन्ति-न विश्वसन्ति, नो रोचयन्ति-न रुचिविषयं कुर्वन्ति, 'एयमट्ठं असद्दहमाणा अपत्तियमाणा, अरोयमाणा जामेव दिसिं पाउब्भूया, तामेव दिसिं पडिगया' एतमर्थं-पूर्वोक्तार्थम्, अश्रद्दधतः-श्रद्धा विषयमकुर्वन्तः, अप्रतियन्तः-अविश्वसन्तः, अरोचयन्तः-रुचिविषयमकुर्वन्तः, यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूताः, तामेव दिशं प्रतिगताः ॥सू० १॥

ऋषभदत्तस्य वक्तव्यता॥

मूलम्-"तेणं कालेणं, तेणं समएणं, समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे, जाव परिसा पज्जुवासइ। तएणं ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगि उद्देसए जाव पज्जुवासंति। तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसेय महति० धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ। तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता,

---

उसकी प्रज्ञापना करनेवाले, और प्ररूपणा करनेवाले श्रमणोपासक-श्रावक ऋषिभद्रपुत्र के इस-पूर्वोक्त कथन को उन श्रमणोपासकों ने अपनी श्रद्धा का विषय नहीं बनाया उस पर विश्वास नहीं किया, और न उसे वे अपनी रुचि में ही लाए 'एयमट्ठं असद्दहमाणा अपत्तियमाणा, अरोयमाणा जामेव दिसिं पाउब्भूया-तामेव दिसिं पडिगया' इस प्रकार इस पूर्वोक्त अर्थ पर अश्रद्धायुक्त हुए, अविश्वासयुक्त हुए, और अरुचियुक्त हुए वे श्रमणोपासक जहाँ से आये थे वहीं पर पीछे चले गये ॥सू० १॥

નારા અને આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરનારા શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) ઋષિભદ્રપુત્રના પૂર્વોક્ત કથન પ્રત્યે તે શ્રમણોપાસકોએ શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિએ જોયું નહીં, તેમને એ વાતની પ્રતીતિ થઈ નહીં અને આ કથન તેમને રુચ્યું પણ નહી. "एयमट्ठं असद्दहमाणा, अपत्तियमाणा, अरोयमाणा जामेव दिसिं पाउब्भूया-तामेव दिसिं पडिगया" અશ્રદ્ધાયુક્ત, અવિશ્વાસયુક્ત અને અરુચિયુક્ત થયેલા એવાં તે શ્રમણોપાસકો જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં-પોતપોતાને ઘેર પાછાં ફર્યાં. ॥સૂ૦૧॥

नमंसित्ता, एवं वयासी—एवं खलु भंते! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए अम्हं एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ—देवलोएसु णं अज्जो! देवाणं दसवाससहस्साइं जहण्णेणं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया जाव, तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगाय, से कहमेयं भंते! एवं? । अज्जो त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी—जे णं अज्जो! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तुब्भं एवं आइक्खइ—जाव परूवेइ—देवलोगेसु णं अज्जो! देवाणं जहण्णेणं दसवास सहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया, जाव, तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगाय, सच्चेणं एसमट्ठे। तएणं समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता, जेणेव इसिभद्दपुत्ते समणोवासए, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता इसिभद्दपुत्तं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता, एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जोभुज्जो खामेंति' तएणं ते समणोवासया पसिणाइं पुच्छंति, पुच्छित्ता अट्ठाइं परियादयंति, परियादेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ॥सू० २॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् समवसृतः, यावत् पर्षत् पर्युपासते, ततः खलु ते श्रमणोपासकाः अस्याः कथायाः लब्धार्थाः सन्तः हृष्टतुष्टाः एवम् यथा तुङ्गिकोद्देशके यावत् पर्युपास्ते। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तेषां श्रमणोपासकानां तस्यां च महाति महालयाः पर्षदि

धर्मकथा यावत् आज्ञाया आराधको भवति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टाः उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थया उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम् अवादिषुः-एवं खलु भदन्त ! ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः अस्माकम् एवम् आख्याति, यावत्-मरूपयति-देवलोकेषु खलु आर्याः ! देवानां दशवर्षसहस्राणि जघन्येन स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं समयाधिका, यावत्, तेन परं व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलोकाश्च, तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम्? आर्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीर स्तान् श्रमणोपासकान् एवम्-अवादीत्-यत् खलु आर्याः ! ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासको युष्माकम् एवम् आख्याति यावत्-मरूपयति-देवलोकेषु खलु आर्याः ! देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं समयाधिका, यावत् तेन परं व्युच्छिन्नाः देवाश्च, देवलोकाश्च, सत्यः खलु एषोऽर्थः। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा यत्रैव ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य ऋषिभद्रपुत्रं श्रमणोपासकं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो-भूयः क्षमयन्ति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः प्रश्नान् पृच्छन्ति, पृष्ट्वा अर्थान् पर्याददति, पर्यादाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा यामेवदिशं प्रादुर्भूताः, तामेव दिशं प्रतिगताः ॥सू० २॥

टीका—अथ ऋषिभद्रपुत्रस्य सत्यतां प्ररूपयितुमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्—

ऋषिभद्रपुत्रकी वक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने ऋषिभद्रपुत्र श्रावक की कही गई बात को सत्य प्रकट किया है—' तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे, जाव परिसा पज्जुवासइ ' उस काल और उस

ऋषिभद्रपुत्रनी वक्तव्यता

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે એ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે ઋષિભદ્રપુત્રે દેવોની સ્થિતિ વિષે જે કથન કર્યું હતું તે સત્ય હતું. મહાવીર પ્રભુના વચનો દ્વારા તેના તે કથનને અહીં પ્રમાણભૂત સાબિત કરવામાં આવ્યું છે.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे, जाव परिसा पज्जुवासइ" તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર આદિ-

आलभिकायां नगर्यां शङ्खवने चैत्ये, समवसृतः, यावत्-समवसृतं भगवन्तं वन्दितुं नमस्यितुं धर्मकथां श्रोतुंच पर्षत् विनयेन प्राञ्जलिपुटा भगवन्तं पर्युपास्ते। 'तएणं ते समणोवासया, इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगि उद्देसए जाव पज्जुवासंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः अस्याः कथायाः भगवतः आगमनरूपायाः लब्धार्थाः-ज्ञातार्थाः सन्तः, हृष्टतुष्टाः, एवं-पूर्वोक्तरीत्या यथा-तुङ्गिकोद्देशके-द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशके प्रतिपादितं तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-विनयेन प्राञ्जलिपुटाः भगवन्तं पर्युपासते, 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महति महालयाए परिसाए धम्मकहा जाव

समय में श्रमण भगवान् महावीर यावत्-आलभिका नगरी में शंखवन नामके चैत्य-उद्यान में पधारे यावत् भगवान् को वन्दना करने और नमस्कार करने के लिये एवं उनसे धर्मकथा सुनने के लिये परिषदा निकली परिषदा ने बडे विनय के साथ दोनों हाथ जोड़कर भगवान् की पर्युपासना की 'तएणं ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगि उद्देसए जाव पज्जुवासंति' जब उन श्रमणोपासकों को भगवान् के आगमनरूप अर्थका पता चला-तब वे बहुत ही अधिक हर्षित हुए और संतुष्टचित्त हुए इसके आगेका कथन द्वितीयशतक के पांचवें उद्देशक में जिस प्रकार से प्रतिपादित किया गया है उसी प्रकार से यहां पर समझ लेना चाहिये-यावत् विनय के साथ उन्होंने दोनों हाथ जोड़कर भगवान् की पर्युपासना की 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए परि·

ભિકા નગરીમાં શંખવન નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાંભળીને તેમને વંદણાનમસ્કાર કરવાને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને પરિષદ નીકળી પરિષદે ઘણા વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને ભગવાનની પર્યુપાસના કરી. "तएण ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एव जहा तुंगि उद्देसए जाव पज्जुवासंति" જ્યારે તે (પૂર્વોક્ત) શ્રમણોપાસકોને મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે તેમને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો. ત્યાર બાદનું કથન બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યા અનુસાર અહીં પણ સમજવું. વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને તેમણે ભગવાન મહાવીરની પર્યુપાસના કરી, આ કથન પર્યન્તનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए परिसाए धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ"

आणाए आराहए भवइ' ततः खलु श्रमणो भगवान महावीरस्तेषां श्रमणोपासकानाम् तस्यां च महातिमहालयायाम् अतिविशालायां पर्षदि-सभायां धर्मकथा भगवता 'अत्थि लोए अत्थि अलोए' इत्यादिरूपा कथिता, कियत्पर्यन्तमित्याह-यावत्-एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् इति पर्यन्तं धर्मकथा औपपातिकसूत्रोक्ताऽवसातव्या, 'तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे, धर्मं श्रुत्वा, निशम्य, हृष्टतुष्टाः सन्तः, उत्थया-उत्थानेन उत्तिष्ठन्ति, 'उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी'-उत्थया-उत्थानेन, उत्थाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति,

साए धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने उन श्रमणोपासकों के लिये उस अति विशाल सभा में धर्मकथा कही 'अत्थि लोए, अत्थि अलोए' उस धर्मकथा में "लोक है, अलोक है" इत्यादि विषय पर विवेचन किया गया और यह विवेचन "एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन्" औपपातिक सूत्र में कथित इस धर्मकथा पर्यन्त किया गया 'तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति' प्रभु द्वारा कथित धर्मकथा को सुनकर वे श्रमणोपासक आनन्द से विभोर हो गये और संतुष्टचित्त होकर स्वयं उठे 'उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' उठकर वे वहां गये जहां

त्यार બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે શ્રમણોપાસકોને તે અતિ વિશાળ સભામાં ધર્મકથા કહી "अत्थि लोए, अत्थि अलोए" આ ધર્મકથામાં "લોક છે, અલોક છે," ઇત્યાદિ વિષય પર વિવેચન કરવામાં આવ્યું. "एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन्" ઔપપાતિક સૂત્રમાં કથિત આ કથનપર્યન્તના વિષયમાં તે ધર્મકથામાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું. "तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति" મહાવીર પ્રભુ દ્વારા કથિત ધર્મકથાનું શ્રવણ કરીને તે શ્રમણોપાસકોના હૃદયો આનંદથી નાચી ઉઠયાં અતિશય આનંદ અને સંતોષ પામેલા તે શ્રાવકો પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઊભા થયા "उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" ઉઠીને તેઓ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જ્યાં

वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादिषुः-'एवं खलु भंते! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए अम्हं एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ'-हे भदन्त! एवं खलु उक्तरीत्या ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः, अस्माकम् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, आख्याति, यावत्-भाषते-प्रज्ञापयति, प्ररूपयति यत्-'देवलोएसु णं अज्जो! देवाणं दसवाससहस्साइं जहण्णेणं ठिई पण्णत्ता' हे आर्याः! देवलोकेषु खलु देवानां दशवर्षसहस्राणि जघन्येन स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तेण परं समयाहिया जाव, तेण परं वोच्छिण्णा देवाय, देवलोगाय, से कहमेयं भंते! एवं?' तेन परं-तदनन्तरम्, समयाधिका यावत्-द्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदश संख्याता असंख्यात समयाधिका उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थिति प्रज्ञप्ता तेन परम्-तदनन्तरम्-व्यु-

---

श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे, वहां जाकर उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे इस प्रकार पूछा-' एवं खलु भंते! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए अम्हं एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' हे भदन्त! श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र श्रावक जो हम लोगों से ऐसा कहते हैं, यावत्-भाषण करते हैं, अपने विषय की प्रज्ञापना करते हैं और उसकी प्ररूपणा करते हैं कि " हे आर्यों! देवलोकों में देवों की जघन्यरूप से स्थिति १० हजार वर्ष की है, और इससे आगे एकसमय, दो समय, तीन समय, चार समय, पांच समय, छहसमय, सातसमय, आठसमय, नौ समय, दश समय, संख्यात समय और असंख्यातसमय से अधिक होती हुई वही स्थिति तेतीससागरोपम तक की उत्कृष्ट हो जाती है।

બેઠા હતા ત્યાં ગયા ત્યાં જઇને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-" एवं खलु भंते! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए अम्हं एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ " હે ભગવન્! શ્રમણોપાસક-શ્રાવકઋષિભદ્રપુત્ર અમને એવું કહે છે, એવું ભાખે છે (પ્રતિપાદન કરે છે), એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે " હે આર્યો! દેવલોકોમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને ત્યાર બાદ એક સમય, બે સમય, ત્રણ સમય, ચાર સમય, પાંચ સમય, છ સમય, સાત સમય, આઠ સમય, નવ સમય, દસ સમય, સંખ્યાત સમય અને અસંખ્યાત સમય પ્રમાણ અધિક થતી થતી ૩૩ સાગરોપમ પર્યન્તની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે કોઇ પણ એવું દેવલોક નથી જેમાં ૩૩ સાગરોપમ કરતાં અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય અને કોઇ પણ એવો દેવ નથી

च्छिन्ना देवाश्च देवलोकाश्चेति, हे भदन्त! तत्-कथमेतत् एवं संभवति? तेन यदेवमुक्तं तत्सत्यम् असत्यंवेतिप्रश्नः। 'अज्जो त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी'-ततः खलु भो आर्याः! इति सम्बोध्य श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् श्रमणोपासकान्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जं णं अज्जो! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तुब्भं एव आइक्खइ, जाव परूवेइ'-हे आर्याः! यत्खलु ऋषि भद्रपुत्रः श्रमणोपासको युष्माकम्-एव-वक्ष्यमाणप्रकारेण, आख्याति, यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति यत्-'देवलोगेसु णं अज्जो! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' हे आर्याः! देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तेण परं समयाहिया जाव, तेण परं वोच्छिन्ना देवा य, देवलोगा य, सच्चेणं एयमट्ठे' तेन परं-तदनन्तरं, समयाधिका, यावत्-द्वित्रिचतुः पञ्चषट्सप्ताष्टनवदशसंख्यातासंख्यातसमयाधिका उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशम् सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं-तदनन्तरम्, व्युच्छिन्ना व्यवच्छिना देवाश्च

---

३३ सागरोपम से अधिक उत्कृष्ट स्थिति देवलोकों में नहीं होती है और न ऐसे देव हैं कि जिनकी स्थिति इस स्थिति से भी अधिक होती हो।" तो क्या हे भदन्त! उनका ऐसा कथन सत्य है? या असत्य है? 'तएणं समणे भगवं महावीरे' तब श्रमण भगवान् महावीर ने 'अज्जो त्ति' हे आर्यो! ऐसा संबोधन करके 'ते समणोवासए एवं वयासी' उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-'जं णं अज्जो! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तुब्भे एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' हे आर्यो! श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र ने जो आप लोगों से ऐसा कहा है यावत् प्ररूपित किया है कि देवलोकों में देवों की जघन्य स्थिति दश हजार वर्ष की है और उत्कृष्टस्थिति ३३ सागरोपम की है इससे आगे स्थिति देवों में और

જેની ૩૩ સાગરોપમ કરતાં અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય." તો હે ભગવન્! શું તેમનું તે કથન સત્ય છે કે અસત્ય છે? "तएणं समणे भगवं महावीरे, अज्जोत्ति ते समणोवासए एवं वयासी" તેમનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને, "હે આર્યો!" એવું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-"जं णं अज्जो! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तुब्भं एवं आइक्खइ जाव परूवेइ" હે આર્યો! ઋષિભદ્રપુત્ર શ્રાવક તમારી પાસે એવું જે કહે છે, પ્રતિપાદિત કરે છે, પ્રરૂપિત કરે છે અને પ્રજ્ઞાપિત કરે છે કે "દેવલોકોમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે- તેથી અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાં દેવલોક પણ નથી અને દેવો

देवलोकाश्चेति, सत्यः खलु अयमर्थः-ऋषिभद्रपुत्रोक्तो विषयः यथार्थ एवेति भावः। 'तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति,' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता, जेणेव इसिभद्दपुत्ते समणोवासए, तेणेव उवागच्छंति,' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यत्रैव० ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः आसीत्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता, इसिभद्दपुत्तं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति' उपागत्य, ऋषिभद्रपुत्रं श्रमणोपासकं, वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता, एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति' वन्दित्वा, नमस्यित्वा एतमर्थम् ऋषिभद्रपुत्रस्यापलापरूपं स्वापराधम्,

---

देवलोकों में नहीं है सो ऐसा उनका यह कथन सत्य है-झूठ नहीं है। 'तएणंते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' इस प्रकार प्रभु महावीर का कथन सुनकर उन लोगों ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छंति' वन्दना नमस्कार कर फिर वे वहां से जहां श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र श्रावक थे वहां पर आये-वहां 'उवागच्छित्ता इसिभद्दपुत्तं समणोवासगं वंदंति नमंसंति' आकरके उन्हों ने श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र को वंदना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेंति' वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने ऋषिभद्रपुत्रसे उसके कहे गये

પણ નથી," તો તેમનું આ કથન સત્ય છે-અસત્ય નથી. "तएणं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં ઉતારીને, તેમણે તેમને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छंति" વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ જ્યાં ઋષિભદ્રપુત્ર શ્રાવક બેઠા હતા ત્યાં આવ્યા "उवागच्छित्ता इसिभद्दपुत्तं समणोवासगं वंदंति नमसंति" ત્યાં આવીને તેમણે ઋષિભદ્રપુત્ર શ્રાવકને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता, नमंसित्ता एयमट्ठ सम्म विणएणं भुज्जो २ खामेंति" વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે ઋષિભદ્રપુત્ર પાસે પોતાના દોષની (તેમની સાચી વાતને નહીં માનવા રૂપ દોષની) ઘણાં વિનયપૂર્વક વારંવાર ક્ષમા માગી. "तएणं

सम्यक्तया, विनयेन, भूयोभूयः क्षमयन्ति। 'तएणं ते समणोवासया पसिणाइं पुच्छंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः ऋषिभद्रपुत्रम् अन्यान् प्रश्नान् पृच्छन्ति, 'पुच्छित्ता, अट्ठाइं परियाइयंति' प्रश्नान् पृष्ट्वा, अर्थान्, पर्याददते परिगृह्णन्ति 'परियाइत्ता, श्रमणं भगवं महावीरं वंदंति, नमसंति' अर्थान् पर्यादाय-परिगृह्य, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता, जामेव दिसं पाउब्भूया, तामेव दिसं परिगया' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूताः, तामेवदिशं प्रतिगताः निवृत्ताः ॥सू० २॥

ऋषिभद्रपुत्रस्य सिद्धिवक्तव्यता।

मूलम्-"भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी-पभूणं भंते! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे,

---

अर्थ को नहीं माननेरूप अपने दोष की बड़ी अच्छी तरह से विनयपूर्वक बार २ क्षमा याचना की 'तएणं ते समणोवासया पसिणाइं पुच्छंति' इसके बाद श्रमणोपासकों ने भगवान से और भी प्रश्नों को पूछा-'पुच्छित्ता अट्ठाइं परियाइंति' प्रश्नों को पूछकर फिर उन्हों ने उनके द्वारा दिये गये समाधानरूप अर्थ को ग्रहण किया 'परियाइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति' ग्रहण करके फिर उन्हों ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की और उन्हे नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया' वन्दना नमस्कार कर फिर वे जिस दिशा से-स्थान से आये थे उसी उसी दिशा को पीछे चले गये ॥सू०२॥

ते समणोवासया पसिणाइं पुच्छंति" त्यार બાદ તે શ્રાવકોએ તેમને બીજા પ્રશ્નો પણ પૂછયા, "पुच्छित्ता अट्ठाइं परियाइंति" અને તે પ્રશ્નોના સમાધાન રૂપે તેમણે કહેલી વાતનો સ્વીકાર કર્યો "परियाइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति" ત્યાર બાદ તેમણે ફરીથી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया" વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ જે દિશામાંથી આવ્યા હતા તે દિશામાં-પોતપોતાને સ્થાને પાછાં ફર્યાં ॥સૂ૦૨॥

गोयमा! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए बहूहिं सीलव्वयगुणवय-वेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूहिं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणिहिइ पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेहिति, झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेहिइ छेदित्ता, आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, कालमासे कालं किच्चा, सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिइ, तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, तत्थ णं इसिभद्दपुत्तस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई भविस्सइ, से णं भंते! इसिभद्दपुत्ते देवे, ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिइ? गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं काहेइ! सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥सू० ३॥

छाया—भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवम्–अवादीत्–प्रभुः खलु भदन्त! ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासको देवानुप्रियाणाम् अन्तिके मुण्डो भूत्वा, अगारात् अनगारितां प्रव्रजितुम्, गौतम! नायमर्थः समर्थः; गौतम! ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासको बहुभिः शीलव्रत–गुणव्रत–विरमण–प्रत्याख्यानपौषधोपवासैः यथापरिगृहीतैः तपः कर्मभिः आत्मानं भावयन् बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयिष्यति, पालयित्वा मासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषयिष्यति, जूषयित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनया छेत्स्यति छित्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः, समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे अरुणाभे विमाने देवतया उत्पत्स्यते, तत्र खलु अस्त्येकेषां देवानाम्, चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र खलु ऋषिभद्रपुत्रस्यापि देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थिति र्भविष्यति। स खलु भदन्त! ऋषिभद्रपुत्रो देवस्तस्मात् देवलोकात् आयुःक्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण यावत् कुत्र उत्पत्स्यते?

गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्-अन्तं करिष्यति। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमो यावत् आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू० ३॥

टीका—अथ ऋषिभद्रपुत्रविषये पुनरप्याह-'भंते त्ति' इत्यादि'। भंते त्ति' 'भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता, णमंसित्ता एवं वयासी'-हे भदन्त ! इति सम्बोध्य भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'पभूणं भंते ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए?' हे भदन्त ! प्रभुः-समर्थः खलु किम् ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः, देवानुप्रियाणाम् अन्तिके-समीपे मुण्डो भूत्वा, अगारात्-गृहस्थाश्रमात् निष्क्रम्य, अनगारितां-प्रव्रजितुम्-दीक्षां ग्रहीतुं किं समर्थोऽस्तीतिप्रश्नः,

---

ऋषिभद्रपुत्र की सिद्धिवक्तव्यता-

'भंते त्ति भगवं गोयमे' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने ऋषिभद्र पुत्र की सिद्धिप्राप्ति के विषय में कथन किया है-'भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी' हे भदन्त ! इस प्रकार से संबोधितकरके भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया, वंदना नमस्कार करके फिर उनसे इस प्रकार से पूछा-' पभूणं भंते ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' हे भदन्त ! श्रमणोपासक ऋषिभद्रपुत्र क्या आप देवानुप्रिय के पास मुण्डित होकर गृहस्थाश्रम के परित्याग से अनगार अवस्था को धारण करने के

ઋષિભદ્રપુત્રની સિદ્ધિની વક્તવ્યતા-

'भंते त्ति भगवं गोयमे" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં ઋષિભદ્રપુત્રની સિદ્ધિપ્રાપ્તિના વિષયનું નિરૂપણ કર્યું છે.-"भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ,वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी" "હે ભગવન્" એવું સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-"पभूणं भंते ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ?" હે ભગવન્! શ્રમણોપાસક ઋષિભદ્રપુત્ર શું આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાશ્રમના પરિત્યાગપૂર્વક અણગારાવસ્થા ધારણ કરવાને સમર્થ છે ખરાં?

भगवानाह–'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः–नैतत् संभवति, ऋषिभद्रपुत्रः प्रव्रज्यां ग्रहीतुं समर्थो नास्ति। तत्र कारणमाह–'गोयमा ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए, बहूहिं सीलव्वय-गुणवय-वेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं, अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे' हे गौतम ! ऋषिभद्रपुत्रः श्रमणोपासकः, बहुभिः–अनेकैः, शीलव्रत–गुणव्रत–विरमण–प्रत्याख्यान पौषधोपवासैः, यथापरिगृहीतैः–नियमानुसारस्वीकृतैः, तपः कर्मभिः आत्मानं भावयन् 'बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणिहिति', बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयिष्यति 'पाउणित्ता, मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेहिइ' पालयित्वा मासिक्या, संलेखनया, आत्मानं जूषयिष्यति शरीरकषायं च कृशी करीष्यति, इत्यर्थः, 'झूसित्ता, सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेहिइ' जूषयित्वा, षष्ठिं

लिये समर्थ है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने गौतम से कहा–'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् ऐसी बात संभवित नहीं है क्यों कि वह ऋषिभद्रपुत्र प्रव्रज्या ग्रहण करने के लिये समर्थ नहीं होगा, परन्तु 'गोयमा' हे गौतम ! 'इसिभद्दपुत्ते समणोवासए बहूहिं सीलव्वयगुणवयवेरमणपच्चक्खाण–पोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे' यह ऋषिभद्रपुत्र अनेक शीलव्रत, गुणव्रत, विरमणव्रत, प्रत्याख्यान, पौषधोपवास इनसे तथा नियमानुसार स्वीकृत कर्मों से आत्मा को भावित करता हुआ 'बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणिहिति' अनेक वर्षों तक श्रमणोपासक पर्याय को पालन करेगा 'पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं झूसेहिइ' पालन करके फिर वह एकमास की संलेखना से शरीर को और कषाय को कृश करेगा 'झूसित्ता सट्ठिं

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! એ વાત સંભવિત નથી, કારણ કે તે ઋષિભદ્રપુત્ર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાને સમર્થ નથી. પરન્તુ "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "इसिभद्दपुत्ते समणोवासए बहूहिं सीलव्वयगुणवयवेरमणपच्चक्खाण-पोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहि अप्पाणं भावेमाणे" આ ઋષિભદ્રપુત્ર અનેક શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વિરમણવ્રત, પ્રત્યાખ્યાન તથા નિયમાનુસાર સ્વીકૃત તપઃકર્મોથી આત્માને ભાવિત કરતો થકો "बहूइं वासाइं समणोवासग–परियागं पाउणिहिंति" અનેક વર્ષો સુધી શ્રમણોપાસક પર્યાયનું પાલન કરશે "पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेहिइ" ત્યારબાદ તે એક માસનો સંથારો કરીને શરીર અને

भक्तानि अनशनया छेत्स्यति, छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते, कालमासे कालं किच्चा, सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति' छित्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः-कृतालोचनप्रतिक्रमणः, समाधिप्राप्तः-समाधिसम्पन्नः, कालमासे कालं कृत्वा, सौधर्मकल्पे, अरुणाभे विमाने देवतया उपपत्स्यते, 'तत्थ णं अत्थेगइयाण देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' तत्र खलु सौधर्मे कल्पे, अस्त्येकेषां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तत्थणं इसिभद्दपुत्तस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई भविस्सइ' तत्र खलु सौधर्मे कल्पे ऋषिभद्रपुत्रस्यापि देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः भविष्यति। 'से णं भंते! इसिभद्दपुत्ते देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्ख-

---

भत्ताइं अणसणाए छेदेहिइ' कायकषाय को कृश करके फिर वह साठ भक्तों का अनशन द्वारा छेदन करेगा 'छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहियत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति' छेदन करके आलोचना प्रतिक्रमण जिसने किया है ऐसा वह ऋषिभद्रपुत्र समाधि को प्राप्त कर कालमास में काल करके सौधर्म कल्प में अरुणाभविमान में देवरूप से उत्पन्न होगा 'तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता' वहां पर कितनेक देवों की चार पल्योपम की स्थिति कही गई है-सो 'तत्थ णं ईसिभद्दपुत्तस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई भविस्सइ' ऋषिभद्रपुत्र देव की भी वहां चार पल्योपम की स्थिति होगी 'से णं भंते! ईसिभद्दपुत्ते देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं,

---

કષાયોને કૃશ કરશે. "झूसित्ता सट्ठि भत्ताइं अणसणाए छेदेहिइ" કાય અને કષાયોને કૃશ કરીને અને અનશન દ્વારા ૬૦ ભકતોનો (એક માસ પર્યન્તના આહારનો) પરિત્યાગ કરીને, "छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति' પાપકર્મોની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને, સમાધિ ભાવને પ્રાપ્ત કરીને, કાળનો અવસર આવેથી કાળધર્મ પામીને સૌધર્મકલ્પના અરુણાભ નામના વિમાનમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે "तत्थणं अत्थेगइयाण देवाण चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता" ત્યાં કેટલાક દેવોની ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. "तत्थ णं ईसिभद्दपुत्तस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइ ठिई भविस्सइ" આ ઋષિભદ્રપુત્ર પણ ત્યાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-"से णं भंते! ईसिभद्दपुत्ते देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं, भवक्खएणं, ठिइक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिइ?" હે ભગવન્!

एणं जाव कहिं उववज्जिहिइ?' हे भदन्त! स खलु ऋषिभद्रपुत्रो देवस्तस्मात् देवलोकात् आयुः क्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण, यावत्-अनन्तरम् चयं च्युत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते? कुत्र उत्पत्तिं लप्स्यते? भगवानाह-'गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव अंतं काहेइ' हे गौतम! स ऋषिभद्रपुत्रो देवस्तस्माद् देवलोकात् च्युत्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्-भोत्स्यते, मोक्ष्यते परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव अप्पाण भावेमाणे विहरइ' हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव,

---

ठिइक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिइ' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! ऋषिभद्रपुत्र देव उस देवलोक से आयु के क्षय से, भवके क्षय से और स्थिति के क्षय से देवभव संबंधी शरीर का परित्याग कर कहां पर जायगा, कहां पर उत्पन्न होगा इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं काहेइ' हे गौतम! वह ऋषिभद्रपुत्र देव उस देवलोक से चलकर महाविदेहक्षेत्र में सिद्धिप्राप्त करेगा यावत्-अपने केवलज्ञान से समस्त वस्तुओं का ज्ञाता होगा, समस्त कर्मों से सर्वथा रहित होगा और समस्त दुःखों का अन्त करेगा अन्त में गौतम भगवान् के वचनों में सत्यता स्थापन करने के लिये कहते हैं-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' हे भदन्त! आपके द्वारा प्रतिपादित हुआ यह सब

ઋષિભદ્રપુત્રના તે દેવલોક સંબંધી આયુનો ક્ષય થતાં, ભવનો ક્ષય થતાં, સ્થિતિનો ક્ષયથતાં, દેવભવ સંબંધી શરીરનો પરિત્યાગ કરીને ક્યાં જશે, ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अंतं काहेइ" હે ગૌતમ! ઋષિભદ્રપુત્ર સૌધર્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થશે, ત્યા કેવળજ્ઞાનથી તે સમસ્ત વસ્તુઓને જોઈ શકશે, સમસ્ત કર્મોથી સર્વથા રહિત થશે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરી નાખશે. એટલે કે તેઓ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુખોથી રહિત એવા નિર્વાણ પદને પામશે સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને તેમના પ્રત્યે પોતાની અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં કહે છે-"सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ" હે ભગવન્! આ વિષયનું

इत्येवं प्रतिपादयन् भगवान् गौतमो यावत्-श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्थित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू० ३॥

पुद्गलस्य सिद्धिवक्तव्यता ।

मूलम्-'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं आलभियाओ नयरीओ, संखवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । तेणं कालेणं, तेणं समएणं आलभिया नामं नयरी होत्था, वन्नओ, तत्थणं संखवणे णामं चेइए होत्था वण्णओ, तस्स णं संखवणस्स अदूर सामंते पोग्गले नामं परिव्वायए परिवसति, रिउव्वेय जजुव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठिए, छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं, तवोकम्मेणं उ बाहाओ जाव, आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोग्गलस्स छट्ठ छट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जहा सिवस्स जाव विब्भंगे नामं अन्नाणे समुपन्ने, से णं तेणं विब्भंगेणं अण्णाणेणं समुप्पण्णेणं, बंभलोए कप्पे देवाणं ठिइं जाणइ, तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्वायगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-अत्थिणं ममं अइसेसे नाणदंसणे, समुप्पन्ने, देवलोएसु णं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं

विषय ऐसा ही है । अर्थात् आप का कथन सर्वथा सत्य ही है । इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना एवं नमस्कार कर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ३॥

આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે ભગવન્! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે" આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૩॥

समयाहिया, दुसमयाहिया, जाव असंखेज्ज समयाहिया उक्कोसेणं दससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगाय। एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता, आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता, तिदंडकुंडिया जाव धाउरत्ताओय, गेण्हइ, गेण्हेत्ता, जेणेव आलभिया णयरी, जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, भंडनिक्खेवं करेइ, करेत्ता आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ–अत्थिणं देवाणुप्पिया। ममं अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पणे–देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं तहेव जाव वोच्छिन्ना देवाय देवलोगाय। तएणं आलभियाए नयरीए एएणं अभिलावेणं जहा सिवस्स तंचेव से कहमेयं मन्ने एवं ?। सामीसमोसढे जाव परिसा पडिगया, भगवं गोयमे तहेव भिक्खायरियाए, तहेव बहुजणसद्दं निसामेइ, तहेव बहुजणसद्दं निसामेत्ता तहेव सव्वं भाणियव्वं, जाव अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि एवं भासामि, जाव परूवेमि,–देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया, जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं वोच्छिन्ना देवा य, देवलोगा य, अत्थि णं भंते! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं सवन्नाइं पि, अवन्नाइं पि, तहेव जाव, हंता, अत्थि। एवं ईसाणे वि एवं जाव अच्चुए, एवं गेवेज्जविमाणेसु, अणुत्तरविमाणेसु वि, ईसिपब्भाराए वि, जाव, हंता, अत्थि, तएणं सा

महतिमहालियाए जाव पडिगया। तएणं आलभियाए नयरीए सिंघाडगतिय० अवसेसं जहा सिवस्स, जाव सव्व दुक्खप्पहीणे; नवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवडियविब्भंगे; आलभियं नयरिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमेइ, अवक्कमित्ता, तिदंडकुंडियं च जहा खंदओ जाव पव्वइओ, सेसं जहा सिवस्स जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुभवंति सासयं सिद्धा, सेवं भंते! सेवं भंते!' त्ति ॥सू० ४॥

एक्कारसमं सयं समत्तम्।

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् आलभिकायां नगर्याः, शङ्खवनात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिः जनपदविहारं विहरति। तस्मिन् काले, तस्मिन् समये आलभिकानाम नगरी आसीत्, वर्णकः, तत्र खलु शङ्खवनं नाम चैत्यमासीत् वर्णकः, तस्य खलु शङ्खवनस्य अदूरसामन्ते पुद्गलो नाम परिव्राजकः परिवसति, ऋग्वेद–यजुर्वेद–यावत्–नयेषु सुपरिनिष्ठितः षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा ऊर्ध्वं बाहू यावत् आतापयन् विहरति, ततः खलु तस्य पुद्गलस्य षष्ठषष्ठेन यावत् आतापयतः प्रकृतिभद्रतया, यथा शिवस्य यावत् विभङ्गोनाम अज्ञानं समुत्पन्नम्, स खलु तेन विभङ्गेन अज्ञानेन समुत्पन्नेन ब्रह्मलोके कल्पे देवानां स्थितिं जानाति, पश्यति, ततः खलु तस्य पुद्गलस्य परिव्राजकस्य अयमेतद्रूपः आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत–अस्ति खलु मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्ष सहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं समयाधिका, द्विसमयाधिका, यावत् असंख्येय समयाधिका उत्कृष्टेन दश सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं व्युच्छिन्ना देवाश्च देवलोकाश्च, एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य, त्रिदण्डकुण्डिका यावत् धातुरक्तानि च गृह्णाति गृहीत्वा, यत्रैव आलभिका नगरी, यत्रैव परिव्राजकावसथः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य भाण्डनिक्षेपं करोति, कृत्वा आलभिकायां नगर्याम्, शृङ्गाटकत्रिक यावत् पथेषु अन्योन्यस्य एवमाख्याति, यावत् प्ररूपयति–अस्ति खलु देवानुप्रियाः! मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि तथैव यावत्–व्युच्छिन्ना देवाश्च,

देवलोकाश्च। ततः खलु आलभिकायां नगर्याम् एतेन अभिलापेन यथा शिवस्य तदेव, तत् कथमेतत् मन्ये एवम्?। स्वामी समवसृतो यावत् पर्षत् प्रतिगता, भगवान् गौतमस्तथैव भिक्षाचर्यायां तथैव बहुजनशब्दं निशामयति, तथैव बहुजनशब्दं निशम्य तथैव सर्वं भणितव्यम्, यावत्, अहं पुनः गौतम! एवम् आख्यामि, एवं भाषे, यावत् प्ररूपयामि-देवलोकेषु खलु देवानां दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं समयाधिका, द्विसमयाधिका यावत् उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलोकाश्च। अस्ति खलु भदन्त! सौधर्मे कल्पे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, तथैव यावत्, हन्त, अस्ति, एवम्-ईशानेऽपि, एवं यावत् अच्युते, एवं ग्रैवेयकविमानेषु, अनुत्तरविमानेषु अपि ईषत्प्राग्भारायामपि, यावत् हन्त, अस्ति, ततः खलु सा महातिमहालया यावत्-प्रतिगता, ततः खलु आलभिकायां नगर्यां शृङ्गाटकत्रिक० अवशेषं यथा शिवस्य यावत्-सर्वदुःखप्रहीणः, नवरम्-त्रिदण्डकुण्डिकां यावत्-धातुरक्तवस्त्रपरिहितः, परिपतितविभङ्गः, आलभिकाया नगर्या मध्यमध्येन निर्गच्छति, यावत्-उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अपक्रामति, अपक्रम्य त्रिदण्डकुण्डिकां च यथा स्कन्दको यावत् प्रव्रजितः, शेषं यथा शिवस्य यावत् अव्याबाधम् सौख्यम् अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धाः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० ४॥

एकादशं शतकं समाप्तम्। द्वादशोद्देशकः समाप्तः

टीका—अथ पुद्गल परिव्राजस्य सिद्धिवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-'तएणं' इत्यादि, 'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं आलभियाओ नयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा-

---

पुद्गलपरिव्राजकसिद्धिवक्तव्यता-

'तएणं समणे भगवं महावीरे' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने पुद्गल परिव्राजक की सिद्धि की वक्तव्यता कही है-'तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं आलभियाओ नयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी एक समय आलभिका नगरी के

પુદ્ગલપરિવ્રાજકની સિદ્ધિપ્રાપ્તિની વક્તવ્યતા-

"तएणं समणे भगवं महाविरे" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં પુદ્ગલ પરિવ્રાજકની સિદ્ધિપ્રાપ્તિ વિષેની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે "तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं आलभियाओ नयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ" ત્યાર બાદ કોઈ એક

कदाचित् आलभिकायाः नगर्याः, शङ्खवनात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामयति, 'पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ' प्रतिनिष्क्रम्य, वहिः प्रदेशे जनपदविहारं विहरति, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं आलभिया नामं नयरी होत्था' तस्मिन् काले, तस्मिन समये आलभिका नाम नगरी आसीत्, वर्णकः, अस्या वर्णनम् औपपातिके चम्पानगरी वर्णनवदवसेयम्, 'तत्थ णं संखवणे णामं चेइए होत्था, वण्णओ' तत्र खलु आलभिकायां शङ्खवनं नाम चैत्यम् आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनम् पूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयम्, 'तस्स णं संखवणस्स अदूरसामंते पोग्गले नामं परिव्वायए परिवसइ' तस्य खलु शङ्खवनस्य अदूरसामन्ते–नातिदूरे नातिप्रत्यासन्ने पुद्गलो नाम परिव्राजकः परिवसति, 'रिउव्वेयजजुव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठिए छट्ठं

शंखवन चैत्य से निकले 'पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ' और निकलकर बाहर के देशों में विहार करने लगे 'तेणं कालेणं तेणं समएणं आलभिया नामं नयरी होत्था' उस काल में और उस समय में आलभिका नामकी नगरी थी 'वण्णओ' इस नगरी का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित हुए चंपानगरी की तरह से जानना चाहिये 'तत्थ णं संखवणे णामं चेइए होत्था–वण्णओ' उस आलभिका नगरी में उद्यान था जिसका नाम शंखवन था, इसका वर्णन भी औपपातिक सूत्रमें वर्णित हुए पूर्णभद्र चैत्य की तरह से ही जानना चाहिये 'तस्स णं संखवणस्स अदूरसामंते पोग्गले नामं परिव्वायए परिवसइ' उस शंखवन चैत्य से कुछ थोड़ी सी दूर पर एक परिव्राजक रहता था जिसका नाम पुद्गल था यह 'रिउव्वेय, जजुव्वेय जाव नएसु सुपरिनि-

દિવસે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આલભિકા નગરીના શંખવન ચૈત્યમાંથી એટલે કે ઉદ્યાનમાંથી વિહાર કર્યો. "पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ" અને આલભિકા નગરીમાંથી નીકળીને બહારના જનપદમાં વિહરવા લાગ્યા. 'तणं कालेणं तेणं समएणं अलभिया नामं नयरी होत्था" તે કાળે અને તે સમયે આલભિકા નામની નગરી હતી. "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં ચંપા નગરીનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ આલભિકા નગરીનું વર્ણન સમજવું, "तत्थ णं संखवणे णामं चेइए होत्था–वण्णओ" તે નગરીમાં શંખવન નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ આ શંખવન ચૈત્યનું વર્ણન સમજવું. "तस्सणं संखवणस्स अदूरसामंते पोग्गले नाम परिव्वायए परिवसइ" તે શંખવન ચૈત્યથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ સમીપ પણ નહીં એવે સ્થાને એક પરિવ્રાજક રહેતો હતો, જેનું નામ પુદ્ગલ હતું. "रिउव्वेय, जजुव्वेय, जाव

छट्ठेण अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ जाव आयावेमाणे विहरइ' ऋग्वेद-यजुर्वेद-यावत्-सामवेदा-थर्ववेदेषु अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्यनयेषु सुपरिनिष्ठितः अतीवकुशलः, षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन-निरन्तरेण तपःकर्मणा, ऊर्ध्वबाहू यावत्-यावत्पदेन-'पगिज्झियर सूराभिमुहे आयावणभूमीए' इति संग्रहः, तेन-ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य २ सूर्याभिमुखः आतापनभूमौ आतापयन् विहरति इत्यादि द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके स्कन्दकप्रकरणे-विलोकनीयम् 'तएणं तस्स पोग्गलस्स छट्ठं छट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जहा सिवस्स जाव विभंगे नामं अण्णाणे समुप्पन्ने' ततः खलु तस्य पुद्गलस्य षष्ठषष्ठेन, यावत्-अनिक्षिप्तेन तपः कर्मणा, ऊर्ध्वं बाहू उत्थाय, आतापयतः, प्रकृतिभद्रतया-यथा शिवस्य राजर्षेः, एकादशशतकस्य नवमोद्देशके

ट्ठिए छट्ठं छट्ठेण अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ जाव आयावेमाणो विहरइ' यह ऋग्वेद, यजुर्वेद, यावत्-सामवेद, अथर्ववेद, इन चार वेदों में तथा और भी दूसरे ब्राह्मणसंबंधी नयों में-शास्त्रों में बहुत अधिक कुशल था, निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या करता था तथा ऊर्ध्वबाहु होकर आतापना भूमि में आतापना लिया करता था यह प्रकृति से भद्र था द्वितीयशतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक के प्रकरण में जैसा कथन किया गया है वैसा ही कथन इसके विषय में करना चाहिये 'तएणं तस्स पोग्गलस्स छट्ठं छट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जहा सिवस्स जाव विभंगे नामं अण्णाणे समुप्पन्ने' इस तरह निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या करने वाले और आतापना भूमि में ऊर्ध्वबाहु होकर आतापना लेने वाले प्रकृतया भद्र इस पुद्गल परिव्राजक को ग्यारहवें शतक के नौवें उद्देशक में वर्णित हुए शिवराजर्षि की

नएसु सुपरिनिट्ठिए छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ जाव आयावेमाणे विहरइ" ते ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद, अने अथर्ववेदमां तथा ब्राह्मणधर्मना बीजां पण अनेक शास्त्रोमां निपुण हतो. ते निरंतर छठने पारणे छट्ठनी तपस्या करतो हतो तथा हाथ ऊंचा राखीने आतापना भूमिमां आतापना लीधा करतो हतो. ते भद्र प्रकृतिवाळो हतो बीजा शतकना पहेला उद्देशामां स्कन्दकनुं जेवुं वर्णन करवामां आव्युं छे, एवुं ज आ पुद्गल परिव्राजकनुं पण वर्णन समजवुं. "तएणं तस्स पोग्गलस्स छट्ठंछट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जहा सिवस्स जाव विभंगे नाम अण्णाणे समुप्पन्ने" आ रीते निरंतर छठने पारणे छट्ठ करता अने हाथ ऊंचा राखीने आतापना भूमिमां आतापना लेता अने भद्रिक प्रकृतिवाळा ते पुद्गलपरिव्राजकने, अगियारमां शतकना नवमां उद्देशामां जेवुं वर्णन करवामां आव्युं

वर्णनं कृतं तथैवास्यापि पुद्गलस्य वर्णनं कर्तव्यम्, यावत् विभङ्गो नाम अज्ञानं समुत्पन्नम्, 'से णं तेणं विब्भंगेणं अण्णाणेणं समुप्पन्नेणं बंभलोए कप्पे देवाणं ठिइं जाणइ, पासइ' स खलु पुद्गलस्तेन विभङ्गेन अज्ञानेन समुत्पन्नेन ब्रह्मलोके कल्पे देवानां स्थितिं वक्ष्यमाणप्रकारेण जानाति, पश्यति, 'तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्वायगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था'-ततः खलु तस्य पुद्गलस्स परिव्राजकस्य अयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाणस्वरूपः आध्यात्मिकः-आत्मागतो यावत्-चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत-समुत्पन्नः-'अत्थि णं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने' अस्ति-संभवति खलु मम अतिशयं ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्-'देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता,

---

तरह विभंग नामका अज्ञान उत्पन्न हो गया 'सेणं तेणं विब्भंगेणं अण्णाणेणं समुप्पन्नेणं बंभलोए कप्पे देवाणं ठिइं जाणइ, पासइ' सो वह इस उत्पन्न हुए विभंग अज्ञान के प्रभाव से ब्रह्मलोक कल्प में रहने वाले देवताओं की स्थिति को जानने देखने वाला हो गया 'तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्वायगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' अतः उस पुद्गल परिव्राजक को इस प्रकार का यह आत्मगत-यावत्-चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित, और मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ 'अत्थिणं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पण्णे' कि मुझे अतिशयवाले ज्ञान दर्शन उत्पन्न हो गये हैं 'देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' इसलिये उनके प्रभाव से मैं ऐसा जान गया हूं कि ब्रह्मलोकों में रहने वाले देवों की जघन्यस्थिति दश हजार वर्ष

के જેવા શિવરાજર્ષિની જેમ, વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું. "सेणं तेणं विब्भंगेण अण्णाणेणं समुप्पन्नेणं बंभलोए कप्पे देवाणं ठिइं जाणइ पासइ" પોતાને ઉત્પન્ન થયેલા તે વિભંગ અજ્ઞાનના પ્રભાવથી તે પુદ્ગલ પરિવ્રાજક બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવોની સ્થિતિને (આયુષ્ય કાળને) જાણનારો અને દેખનારો થઈ ગયો. "तएण तस्स पोग्गलस्स परिव्वायगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" ત્યારે તે પુદ્ગલ પરિવ્રાજકને આ પ્રકારનો આત્મગત, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો-"अत्थिणं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पण्णे" મને અતિશયવાળું જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. તેના પ્રભાવથી હું જાણી શકું છું કે "देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता" દેવલોકોમાં રહેનારા દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦

'तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया, जाव असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं दस-सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' तेन परम्-तदनन्तरम्, समयाधिका, द्विसमयाधिका, यावत्-त्रिचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदशसंख्यातासंख्यातसमयाधिका उत्कृष्टेन दशसागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तेण परं वोच्छिन्ना देवाय, देवलोगा य, एवं संपेहेइ' तेन परं-तदनन्तरम् व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलोकाश्च, इत्येवं संप्रेक्षते-विचारयति, 'संपेहेत्ता आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ' एवं-पूर्वोक्तरीत्या संप्रेक्ष्य-विचार्य, आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति-अवतरति, 'आयावणभूमीओ पच्चोरुहित्ता तिदंडकुंडिया जाव धाउरत्ताओय गेण्हइ' आतापनभूमितः प्रत्यवरुह्य-अवतीर्य,

की कही गई है 'तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज समयाहिया उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' इसके आगे एक समय अधिक दो समय अधिक यावत् तीनसमय अधिक, चार-समय अधिक, पांच समय अधिक, छह समय अधिक, सातसमय अधिक, आठसमय अधिक, नौ समय अधिक दश समय अधिक, संख्यातसमय अधिक और असंख्यात समय अधिक होती हुई उत्कृष्ट से १० सागरोपम की स्थिति हो जाती है अतः जघन्यस्थिति १० हजार वर्ष की और उत्कृष्टस्थिति १० सागरोपम की कही गई है 'तेणपरं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य एवं संपेहेइ' इसके बाद देव और देवलोक व्युच्छिन्न हो जाते हैं ऐसा उसने विचार किया। 'संपेहेत्ता आयावण-भूमीओ पच्चोरुहइ' ऐसा विचार करके वह आतापना भूमि से नीचे उतर आया 'आयावणभूमीओ पच्चोरुहित्ता तिदंडकुंडिया जाव

હજાર વર્ષની હોય છે. "तेण परं समयाहिया, दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज-समयाहिया उक्कोसेणं दससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" ત્યાર બાદ બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમય અધિક થતા થતાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૧૦ સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિ થઇ જાય છે. આ રીતે દેવલોકોમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ સાગરોપમની હોય છે. "तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य एवं संपेहेइ" ત્યાર બાદ દેવો અને દેવલોક વિચ્છિન્ન થઈ જાય છે—એટલે કે ૧૦ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિવાળા દેવો પણ હોતા નથી અને દેવલોક પણ હોતા નથી એવો તેણે વિચાર કર્યો

"संपेहेत्ता आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો. "आयावणभूमीओ पच्चोरुहित्ता

त्रिदण्डकुण्डिकाः यावत् धातुरक्तवस्त्राणि च परिगृह्णाति, 'गेण्हेत्ता जेणेव आलभिया-णयरी, जेणेव परिसव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ' गृहीत्वा, यत्रैव-आलभिका नगरी आसीत्, यत्रैव परिव्राजकावसथः-संन्यासिजनाश्रमश्च आसीत्, तत्रैव-उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता, भंडनिक्खेवं करेइ' उपागत्य, भाण्डनिक्षेपं करोति 'करेत्ता, आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ' कृत्वा, आलभिकायाः नगर्याः शृङ्गाटक यावत् त्रिकचतुष्क चत्वरमहापथपथेषु अन्योन्यस्य एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, आख्याति यावत्-भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति-'अत्थि णं देवाणुप्पिया! ममं अतिसेसे नाणदंसणे

धाउरत्ताओ य गेण्हइ' आतापनाभूमिसे नीचे उतर कर उसने अपने त्रिदण्ड, कुण्डिका एवं भगवा वस्त्रों को उठाया-'गेण्हेत्ता जेणेव आलभिया नगरी जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ' उठाकर वह जहां आलभिका नगरी और जहां परिव्राजकों का आश्रम था वहां पर आया, 'उवागच्छित्ता भंडनिक्खेवं करेइ' वहां आकर के उसने अपने उन त्रिदण्ड, कुण्डिका आदिकों को एक ओर रख दिया 'करेत्ता आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ' एक ओर रखकर फिर वह आलभिका नगरी के शृंगाटक, यावत् त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ और पथ इन रास्तों में खडे हुए मनुष्यों से वह परस्पर में इस प्रकार से कहने लगा, यावत् भाषण करने लगा, प्रज्ञापित करने लगा, और प्ररूपणा करने लगा, 'अत्थिणं देवाणुप्पिया! ममं अइसेसे णाणदंसणे समुप्पन्ने' हे देवानुप्रियो! मुझे

तिदंडकुंडिया जाव धाउरत्ताओ य गेण्हइ" આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતરીને તેણે પોતાના ત્રિદંડ, કમંડળ, ભગવા વસ્ત્રો આદિ ઉપકરણોને ઉપાડી લીધાં. "गेण्हेत्ता जेणेव आलभिया नयरी जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ" પોતાના તે ઉપકરણોને ગ્રહણ કરીને તે આલંભિકા નગરીમાં આવેલા પરિવ્રાજકોના આશ્રમમાં આવ્યો "उवागच्छित्ता भंडनिक्खेवं करेइ" ત્યાં આવીને તેણે પોતાના તે ત્રિદંડ, કમંડળ આદિ ઉપકરણોને આશ્રમમાં મૂકી દીધાં. "करेत्ता आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ, जाव परूवेइ" ત્યાર બાદ તે આલંભિકા નગરીના શ્રૃંગાટકો, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને પથ આદિ માર્ગો પર એકઠા થયેલાં લોકોને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો, આ પ્રમાણે ભાષણ (પ્રતિપાદન) કરવા લાગ્યો, આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપિત કરવા લાગ્યો અને આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યો કે "अत्थिणं

समुप्पन्ने' भो देवानुप्रियाः! अस्ति संभवति खलु निश्चयेन मम अतिशयं ज्ञान-दर्शनं समुत्पन्नम्, यत्-'देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तहेव-जाव वोच्छिन्ना देवा य, देवलोगाय' देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्ष-सहस्राणि तथैव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-स्थितिः प्रज्ञप्ता, समयाधिका इत्यारभ्य असंख्यातसमयाधिका तथा-उत्कर्षेण दश सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तेन परं-तदनन्तरम्, व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलोकाश्चेति, 'तएणं आलभियाए नयरीए एएणं अभिलावेणं जहा सिवस्स तं चेव से कहमेयं मन्ने एवं?' ततः खलु आल-भिकायां नगर्याम्, एतेन-पूर्वोक्तेन, अभिलापेन-पुद्गलालापवचनेन, यथा शिव-

---

अतिशयवाले ज्ञान और दर्शन उत्पन्न हुए हैं सो इनके प्रभाव से मैं ऐसा जान सका हूं कि 'देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तहेव जाव वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य' देवलोकों में देवों की जघन्य स्थिति १० हजार वर्ष की है और उत्कृष्ट स्थिति एक समय अधिक यावत् दो समय अधिक, तीन समय अधिक, चार समय अधिक, पांच समय अधिक, छह समय अधिक, सात समय अधिक, आठ समय अधिक, नौ समय अधिक, दश समय अधिक, संख्यात समय अधिक और असंख्यात समय अधिक होती हुई १० सागरोपमतक की है। इस के बाद न देव हैं और न देवलोक हैं। 'तएणं आलभियाए नयरीए एएणं अभिलावेणं जहा सिवस्स तं चेव से, कहमेयं मन्ने एवं' इसके बाद इस पुद्गलपरिव्राजक के कहने से उस आलभिका नगरी में जैसा पहिले शिवराजऋषि के संबंध में ग्यारहवें शतक के

देवाणुप्पिया! मम अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने" હે દેવાનુપ્રિયો! મને અતિશયવાળું જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે તેના પ્રભાવથી હું એવું જાણી દેખી શકું છું કે "देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तहेव जाव वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य" દેવલોકોમાં દેવોની જઘન્યસ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે ત્યાર બાદ એક. બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ નવ, દસ, સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમય અધિક થતી થતી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમ સુધીની હોય છે. તેથી વધારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો કોઈ દેવ પણ નથી અને દેવલોક પણ નથી.

"तएण आलभियाए नयरीए एएणं अभिलावेणं जहा सिवस्स तंचेव से कहमेयं मन्ने एवं" પુદ્ગલ પરિવ્રાજકની આ પ્રકારની પ્રરૂપણાને લીધે આલભિકા નગરીના લોકોમા આ વિષે ચર્ચા થવા લાગી અને લોકોમાં અર્હંત પ્રરૂપિત તત્ત્વના ખરા કે ખોટા પણા વિષે શંકા ઉત્પન્ન થઈ તે કારણે લોકોમાં કેવી કેવી ચર્ચા અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વિચારધારા ઉદ્ભવી તે

स्य राजर्षेः एकादशशतकस्य नवमोद्देशके वक्तव्यता उक्ता तथैव पुद्गलविषयेऽपि वक्तव्या, तदेव-पूर्वोक्तरीत्यैव-सर्वमत्रसेयम्, तथा च पुद्गलो यदुक्तरीत्या कथयति, तत्कथमेतत्-पुद्गलवचनं मन्ये, एवम्-सत्यं किम्, सत्यतया कथं पूर्वोक्तपुद्गलकथनं स्वीक्रियते, तदनन्तरम्-'सामी समोसढे जाव परिसा पडिगया' स्वामी-महावीरः समवसृतः, यावत् धर्मकथां श्रुत्वा पर्षत् प्रतिगता, 'भगवं गोयमे तहेव भिक्खायरियाए तहेव बहुजणसद्दं निसामेइ, निसामेत्ता तहेव सव्वं भाणियव्वं' ततः भगवान् गौतमस्तथैव पूर्वोक्तरीत्यैव गृहाद्गृहान्तरं भिक्षाचर्यया पर्यटन्, तथैव-शृङ्गाटकादिषु बहुजनशब्दं-पूर्वोक्तार्थरूपं निशामयति, तथैव-पूर्वोक्तरीत्यैव बहुजनशब्दं पुद्गलोक्तविषयकं निशम्य, तथैव-पूर्वोक्तरीत्यैव सर्वं भणितव्यम्, यावत्-भगवन्तं गौतमः पुद्गलोक्तार्थं पृच्छति, भगवान् पुद्गलोक्तार्थे मिथ्यात्वं प्रतिपा

नौवें उद्देशक में कहा जा चुका है लोगों में भिन्न २ प्रकार की विचार धाराएँ बंधगई तथा-लोगों ने परस्पर में ऐसा कहना प्रारंभ कर दिया कि-पुद्गलपरिव्राजक जैसा कहता है तो क्या हम वैसा ही सत्य मान लेवें ! इसके बाद 'सामी समोसढे, जाव परिसा पडिगया' वहां पर श्रमण भगवान् महावीर पधारे-यावत्-धर्मकथा सुनकर परिषदा अपने २ स्थान पर गई। 'भगवं गोयमे तहेव भिक्खायरियाए तहेव बहुजणसद्दं निसामेइ, निसामेत्ता तहेव, सव्वं भाणियव्वं' भगवान् गौतम ने उसी तरह से-शृंगाटक आदि मार्गों पर अनेक मनुष्यों के मुख से पूर्वोक्त रूपसे पुद्गल के द्वारा कहे गये वचनों को सुना सुनकर उन गौतम ने भगवान्से पुद्गल परिव्राजकके कहे हुवे कथन को पूछा। भगवान ने पुद्गलोक्त

---

૧૧ માં શતકના નવમાં ઉદ્દેશામાં શિવરાજ ઋષિના પ્રકરણમાં પ્રગટ કર્યા અનુસાર અહીં પણ સમજવું. તથા લોકો અંદરો અંદર એવી ચર્ચા કરવા લાગ્યા કે પુદ્ગલ પરિવ્રાજક દેવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિષે જે પ્રતિપાદન કરે છે તે શું સત્ય માની શકાય એમ છે? ત્યારબાદ "सामी समोसढे" તે આલભિકા નગરીમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા. "जाव परिसा पडिगया" તેમનાં દર્શન કરવાને માટે પરિષદ નીકળી દર્શન કરીને તથા ધર્મકથા શ્રવણ કરીને પરિષદ પાછી ફરી. "भगवं गोयमे तहेव भिक्खायरियाए तहेव बहुजणसद्द निसामेइ, निसामेत्ता तहेव, सव्वं भाणियव्वं" અગિયારમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે ગોચરી કરવાને માટે આલભિકા નગરીમાં ફરતાં ફરતાં, શ્રૃંગાટક આદિ માર્ગો પર, ગૌતમ સ્વામીએ અનેક લોકોને મુખે ઉચ્ચારાયેલાં પુદ્ગલપરિવ્રાજકનાં પૂર્વોક્ત વચનો સાંભળ્યા ત્યારબાદ તેમણે મહાવીર ભગવાન પાસે જઇને આ બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે "પુદ્ગલ પરિ-

वक्ष्यमाणरीत्या स्वसिद्धान्तं प्रतिपादयति-'अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, एवं भासामि, जाव परूवेमि' हे गौतम! अहं पुनरेवम् आख्यामि, एवं भाषे, यावत्-प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि-'देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता' देवलोकेषु खलु देवानां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता, 'तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता, तेणपरं वोच्छिन्ना देवा य, देवलोगा य' तेन परं समयाधिका, द्विसमयाधिका, यावत्-त्रिचतुः पञ्चषट्सप्ताष्टनवदश संख्याता संख्यातसमयाधिका उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। तेन परं व्युच्छिन्ना देवाश्च, देवलो-

---

अर्थ को मिथ्या कहा-और अपने सिद्धान्त को 'अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि एवं भासामि जाव परूवेमि' इस सूत्र वाक्य द्वारा इस प्रकार से सत्यरूप कहा-कि हे गौतम! मैं तो ऐसा कहता हूं, इस प्रकार से भाषण करता हूं यावत्-इस प्रकार से प्रज्ञापना करता हूं और इस प्रकार से प्ररूपणा करता हूं-कि 'देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया, जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता-तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य' देवलोकों में देवों की जघन्य स्थिति १० हजार वर्ष की है और उत्कृष्टस्थिति एकसमयाधिक, दो समयाधिक आदि रूप से अधिक होती हुई असंख्यात समयसे अधिक तक ३३ सागरोपमतक की है यहां यावत्-' शब्द से तीन, चार, पांच छह, सात, आठ, नौ, दश और संख्यात इनसे अधिक होती हुई"

આજક દેવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિષે જે કહે છે, તે શું સત્ય છે?" મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે તે જે કહે છે તે મિથ્યા છે. પોતાની આ વિષેની માન્યતા પ્રકટ કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-"अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, एवं भासामि जाव परूवेमि" હે ગૌતમ! હું તો એવું કહું છું, એવું ભાખું છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે-"देवलोएणं देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया, जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता-तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य" દેવલોકોમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સમયાધિક, બે સમયાધિક, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમયાધિક થતી થતી ૩૩ સાગરોપમ સુધીની હોય છે. એથી વધુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો પણ નથી અને દેવલોક પણ નથી. તેથી જ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં અધિક સ્થિતિવાળા દેવો અને દેવલોકોને વ્યુચ્છિન્ન (અસ્તિત્વ વિનાના) કહ્યા છે,

काश्च। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं सवण्णाइं पि, अवन्नाइं पि, तहेव जाव' हे भदन्त! अस्ति खलु सौधर्मे कल्पे द्रव्याणि सवर्णान्यपि, अवर्णान्यपि तथैव, पूर्वोक्तरीत्यैव, यावत्-सगन्धान्य पि, अगन्धान्य पि, सरसान्य पि, अरसान्यपि, सस्पर्शान्यपि, अस्पर्शान्यपि? भगवान् आह-'हंता, अत्थि, एवं ईसाणे वि, एवं जाव अच्चुए, एवं गेवेज्जविमाणेसु, अणुत्तरविमाणेसु वि, ईसिपब्भाराए वि, जाव, हंता अत्थि' हन्त, अस्ति, एवम् ईशानेऽपि, एवं यावत्-सनत्कुमारादारभ्याच्युतान्तेषु द्वादशस्वपि, एवं ग्रैवेयकविमानेषु, अनुत्तरविनानेष्वपि;

अर्थात् उत्कृष्ट ३३ तेतीस सागरोपमकी है, ऐसा पाठगृहीत हुआ है। फिर इस स्थिति के बाद देवों में और देवलोकों में स्थिति नहीं है अतः व्युच्छिन्न कहे गये हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थिणं भंते! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं सवन्नाइं पि अवन्नाइं पि" हे भदन्त! सौधर्मकल्प में वर्णसहित और वर्णरहित भी द्रव्य हैं क्या? गन्धसहित, और गन्धरहित भी द्रव्य हैं क्या? रससहित और रसरहित भी द्रव्य हैं क्या? स्पर्शसहित और स्पर्शरहित भी द्रव्य हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, अत्थि, एवं ईसाणे वि एवं जाव अच्चुए, एवं गेवेज्जविमाणेसु, अणुत्तरनिमाणेसु वि, ईसिपब्भाराए वि जाव हंता, अत्थि" हां, गौतम! सौधर्मकल्प में रूप, रस, गंध और स्पर्श सहित और इन गुणों से रहित भी द्रव्य हैं, इसी प्रकार से ईशान भी, इसी प्रकार से सनत्कुमार से लेकर अच्युत देवलोकों में भी,

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-' अत्थिणं भंते! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं सवन्नाइं पि अवन्नाइं पि?" હે ભગવન્! સૌધર્મકલ્પમાં શું વર્ણસહિત અને વર્ણરહિત દ્રવ્યો હોય છે ખરાં? શું ત્યાં ગંધસહિત અને ગંધરહિત દ્રવ્યો હોય છે ખરાં? શું ત્યાં રસસહિત અને રસરહિત દ્રવ્યો હોય છે ખરાં? અને સ્પર્શસહિત અને સ્પર્શરહિત દ્રવ્યો હોય છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-' हंता, अत्थि, एवं ईसाणे वि एव जाव अच्चुए, एवं गेवेज्जविमाणेसु; अणुत्तरविमाणेसु वि ईसिपब्भाराए वि जाव हंता, अत्थि" હા, ગૌતમ! સૌધર્મકલ્પમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી સહિત અને તે ગુણોથી રહિત દ્રવ્ય હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-એજ પ્રમાણે ઇશાનથી લઇને અચ્યુત પર્યન્તના કલ્પોમાં, તથા નવ ગ્રૈવેયકોમાં; પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં, અને ઇષત્પ્રાગ્ભા-

ईषत्प्राग्भारायामपि यावत्-सवर्णादिस्पर्शान्तानि अवर्णाद्यस्पर्शान्तानि द्रव्याणि सन्ति भगवत उत्तरम्, 'तएणं सा महतिमहालया जाव पडिगया' ततः खलु सा महातिमहालया यावद्-पर्षत् प्रतिगता। 'तएणं आलभियाए नगरीए सिंघाडगतिय० अवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' ततः खलु आलभिकायां नगर्यां शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहापथपथेषु अवशेषं यथा शिवस्य वर्णनं कृतं तथैव पुद्गलस्य बोध्यम्, यावत्-स पुद्गलः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीणश्च जातः। 'नवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवडियविब्भंगे आलभियं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ' नवरं शिवापेक्षया विशेषस्तु-पुद्गलः त्रिदण्डकुण्डिकां यावत्

इसी प्रकार से ग्रैवेयकों में, अनुत्तर विमानों में और ईषत्प्राग्भारापृथिवी में भी सवर्णादिक द्रव्य हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं हां गौतम! इनमें भी सवर्णादिक द्रव्य हैं। 'तएणं सा महतिमहालया जाव पडिगया' इसके बाद वह अति विशाल परिषदा विसर्जित हो गई। 'तएणं आलभियाए नयरीए सिंघाडगतिय० अवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' इसके बाद आलभिका नगरी के शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर, महापथ और पथ इनमें अवशेष कथन शिवराजऋषि के वर्णन की तरह पुद्गलपरिव्राजक सिद्ध, बुद्ध, मुक्त और सर्वदुःखों से रहित हो गया। 'नवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवडियविभंगे आलभियं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ' शिव के कथन की अपेक्षा इस पुद्गल के कथन में संबंध

રાપૃથ્વીમાં પણ શું વર્ણાદિથી યુક્ત અને વર્ણાદિથી રહિત દ્રવ્ય છે ખરું? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે તે બધાં સ્થળોમાં પણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી યુક્ત દ્રવ્ય પણ હોય છે અને એ ગુણોથી રહિત દ્રવ્ય પણ હોય છે. "तएणं सा महतिमहालया जाव पडिगया" પ્રભુની આ પ્રકારની પ્રરૂપણા સાંભળીને તે વિશાળ પરિષદ વિખરાઈ ગઈ. "तएणं आलभियाए नयरीए सिंघाडगतिय० अवसेस जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे" ત્યાર બાદ આલભિકા નગરીના શ્રૃંગાટકથી લઈને મહાપથ પર્યન્તના માર્ગો પર આ વાતની ચર્ચા થવા લાગી ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન શિવરાજ ઋષિના કથન પ્રમાણે ગ્રહણ કરવું. એટલે કે પુદ્ગલપરિવ્રાજક પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને શિવરાજ ઋષિની જેમ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને સર્વદુઃખોથી રહિત થઈ ગયા. "नवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवडियविभंगे आलभियं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ" શિવરાજ ઋષિના કથન

गृह्णाति, धातुरक्तवस्त्रपरिहितः परिपतितविभङ्गः, आलभिका नगर्याः मध्यमध्येन निर्गच्छति 'जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ' यावत्-उत्तर पौरस्त्यमपक्रामति, 'अवक्कमित्ता तिदंडकुंडियं च जहा खंदओ जाव पव्वइओ' अपक्रम्य त्रिदण्डकुदण्डिकां च यथा स्कन्दकः यावत् प्रव्रजितः, 'सेसं जहा सिवस्स जाव' शेषं यथा शिवस्य यावद् वर्णनं कृतं तथैव पुद्गलस्यापि बोध्यम्, 'अव्वाबाहं

में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है कि पुद्गल ने अपने त्रिदण्ड को एवं कुण्डिका को उठाया यावत् भगवे वस्त्रों को पहिरा, उसका विभंग अज्ञान पतित हो गया इस स्थिति से युक्त बना हुआ वह आलभिका नगरी के ठीक बीचोंबीच से होकर निकला 'जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ' यावत् निकलकर वह ईशान दिशा की ओर चला गया 'अवक्कमित्ता जहा खंदओ जाव पव्वइओ' वहाँ आकर उसने अपने त्रिदण्ड को, कुण्डिका को एक ओर रख दिया और स्कन्दक की तरह वह प्रव्रजित हो गया, इस विषय का बाकी का वर्णन जैसा शिवराजऋषि का वर्णन किया गया है वैसा ही जानना चाहिये। और वह वर्णन "अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति, सासयं

કરતાં પુદ્ગલ પરિવ્રાજકના કથનમાં આટલી જ વિશેષતા છે-પુદ્ગલ પરિવ્રાજકે પોતાના ત્રિદંડ, કમંડળ આદિ ઉપકરણો ઉઠાવ્યા, ભગવાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં અને જેનું વિભંગજ્ઞાન નષ્ટ થઈ ગયું છે એવો તે આલભિકા નગરીની વચ્ચે થઈને નીકળ્યો. "जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ" ત્યાર બાદ ઈશાન દિશા તરફ ગયો. अवक्कमित्ता तिदंडकुंडियं जहा "ઈશાન દિશા તરફ જઈને તેણે પોતાના ત્રિદંડ, કમંડળ આદિને એક તરફ મૂકી દીધાં અને जहा खंदओ जाव पव्वइओ સ્કન્દની જેમ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી" આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું ત્યાર બાદ સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધિ પામવા પર્યન્તનું સમસ્ત કથન શિવરાજ ઋષિના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું આ રીતે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર બનીને

सोक्खं अणुभवंति सासयं सिद्धा' यावद्-अव्याबाधं सौख्यम् अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धा, 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! 'त्ति, तदेवं भदन्त ! २, इति रीत्या गौतमो भगवद्वाक्यं प्रमाणयति इति ॥सू० ४॥

द्वादशोद्देशकः समाप्तः

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां एकादशं शतकं
संपूर्णम् ॥११-१२॥

सिद्धा' इस पाठ तक समझना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेव भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य है, हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य है। इसरीति से गौतम ने भगवान् के वचन को प्रमाणिक किया है ॥सू०४॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके ग्यारहवें शतक का बारहवां उद्देशक समाप्त॥११-१२॥

॥ ग्यारहवां शतक संपूर्ण ॥

તેઓ "अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासय सिद्धा" અવ્યાબાધ સુખના સ્થાનરૂપ નિર્વાણુ પામ્યા. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે" આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માન્યાં.

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અગિયારમા શતકનો બારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૧-૧૨॥

॥ અગિયારમું શતક સંપૂર્ણ ॥

अथ द्वादशं शतकं प्रारभ्यते

द्वादशशतके प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयवर्णनम्॥

श्रावस्तीनगरीवर्णनम्, शङ्खप्रमुखश्रमणोपासकवर्णनम्, शङ्खस्य उत्पला भार्याया वर्णनंच, ततः पुष्कलिश्रमणोपासकस्य वर्णनम्, शङ्खस्य विचारस्वरूप प्रतिपादनम्-यथा-अशनाद्याहारापेक्षया पाक्षिकपौषधग्रहणं ममश्रेयस्करमिति। भोजनार्थं शङ्खश्रमणोपासकस्याह्वानं समुचितमिति विचारणम्। पुष्कलिः शङ्ख श्रमणोपासकम् आह्वातुं गच्छतीतिप्ररूपणम्, "अशनादिकस्य आस्वादनापेक्षया पौषधस्य पाक्षिकोपवासस्य पालनं मम श्रेयस्करमिति" इति शङ्खस्य पुष्कलि प्रति-प्रत्युत्तरम्। ततः शङ्खस्य महावीरस्वामिवन्दनार्थं विचारकरणम्। ततः शङ्खस्य

बारहवें शतकके पहले उद्देशेका प्रारंभ-

इस बारहवें शतक के प्रथम उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकार है-श्रावस्ती नगरीका वर्णन-शंखप्रमुख श्रमणोपासकों का वर्णन, शंख की उत्पला भार्या का वर्णन, इसके बाद पुष्कलि श्रमणोपासक का वर्णन, शंख के विचारों का वर्णन जैसे अशन आदि आहार की अपेक्षा पाक्षिक पौषधग्रहण मुझे श्रेयस्कर है। भोजन के लिये शंख श्रमणोपासक को बुलाना उचित है क्या? ऐसा विचार पुष्कलि का शंख श्रमणोपासक के लिये बुलाने को जाना "अशनआदि के आस्वादन की अपेक्षा पौषधोपवास का पालना मुझे श्रेयस्कर है" इस प्रकार से शंख का पुष्कलि को उत्तर देना इसके बाद शंख का महावीर स्वामी के पास

બારમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આ બારમાં શતકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે-શ્રાવસ્તી નગરીનું વર્ણન શંખાદિ મુખ્ય શ્રાવકોનું વર્ણન, શંખની પત્ની ઉત્પલા ભાર્યાનું વર્ણન પુષ્કલિ નામના શ્રાવકનું વર્ણન, શંખના વિચારોનું વર્ણન-"અશન, પાન આદિ ચતુર્વિધ આહાર લેવા કરતાં પાક્ષિક પૌષધ વ્રત શ્રેયસ્કર છે. ભોજનને માટે શંખ શ્રમણોપાસકને બોલાવવા જવું તે ઉચિત છે કે નહીં ?" એવી શ્રાવકોની ચર્ચા, પુષ્કલિ નામના શ્રાવકનું શંખને બોલાવવા જવાનું વર્ણન શંખનો પુષ્કલિને આ પ્રકારનો ઉત્તર-" અશન આદિના આસ્વાદન કરતાં મને પૌષધોપવાસનું પાલન વધારે

भगवन्महावीरस्वामिवन्दनार्थं प्रस्थानम्। अन्येषामपि श्रमणोपासकानां भगवद्वन्द्नार्थं प्रस्थानवर्णनम्। अन्य श्रमणोपासकैः शङ्खस्य निन्दाकरणम् भगवतश्च तन्निषेधनम्। जागरिकायाः प्रकारप्ररूपणं च, ततः क्रोधात् व्याकुलस्य जीवस्य कर्मबन्धप्ररूपणम्। तदनन्तरं मानवतो जीवस्य कर्मबन्धप्ररूपणं, शङ्खस्य प्रव्रज्याग्रहण सामर्थ्यवर्णनं चेति।

द्वादशशतकोद्देशकार्थसंग्रहवक्तव्यतागाथा—

मूलम्—संखे१, जयंति२, पुढवि३, पोग्गल४, अइवाय५, राहु६, लोगेय७, नागेय८, देव९, आया१०, बारसमसए दसुद्देसा॥१॥

छाया—शङ्खः१, जयन्ती२, पृथिवी३, पुद्गलः४, अतिपातः५, राहुः६, लोकश्च७, नागश्च८, देवः९, आत्मा१०, द्वादशशतके दशोद्देशाः॥१॥

वन्दना करने के लिये जाने का विचार करना बाद में उनको वन्दना के लिये प्रस्थान करना, अन्य और भी श्रमणोपासकों का प्रभु वन्दना के लिये प्रस्थान करना अन्य श्रमणोपासकों द्वारा शंख की निन्दा कीजाना और भगवान द्वारा इसका निषेध किया जाना। जागरिका के प्रकारों का प्ररूपण क्रोध से व्याकुल हुए जीव के कर्मबंध की प्ररूपणा मानवाले जीव के कर्मबंध का प्ररूपण शंख का प्रव्रज्याग्रहण सम्बन्धी प्रश्न और उसके सामर्थ्यका वर्णन.

इस बारहवे शतक के उद्देशक गत अर्थ की प्ररूपणा करनेवाली गाथा यह है—

संखे १ जयंति २ पुढवि ३ पोग्गल ४ अइवाय ५ राहु ६ लोगे य ७, नागे य ८, देव ९ आया १० बारसमसए दसुद्देसा॥१॥

શ્રેયસ્કર લાગે છે." મહાવીર સ્વામીને વંદણા કરવા જવાનો શંખનો વિચાર, વંદના કરવા જવા માટે પ્રસ્થાન, અન્ય શ્રાવકોનું પણ પ્રભુને વંદણા કરવા નિમિત્તે પ્રસ્થાન, પ્રભુની સમીપે અન્ય શ્રાવકો દ્વારા શંખની નિંદા ભગવાન મહાવીર દ્વારા તેમને શંખની નિંદા ન કરવાનો ઉપદેશ પ્રભુ દ્વારા જાગરિકાના પ્રકારોની પ્રરૂપણા ક્રોધથી વ્યાકુળ બનેલા જીવના કર્મબન્ધની પ્રરૂપણા, માનવાળા જીવના કર્મબન્ધની પ્રરૂપણા, શંખ દ્વારા પ્રવજ્યાનો સ્વીકાર તેના સામર્થ્યનું વર્ણન.

આ બારમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે. આ ઉદ્દેશાઓના વિષયની પ્રરૂપણા કરનારી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

संखे १ जयंति २ पुढवि ३ पोग्गल ४ अइवाय ५ राहु ६ लोगे य ७ नागे य ८ देव ९ आया १० बारसमसए दसुद्देसा॥

टीका—द्वादशशतकस्य दशोद्देशकानामर्थसंग्रहगाथामाह—'संखे१, इत्यादि. शङ्खः—शङ्ख नामकश्रमणोपासकविषये प्रथमोद्देशकः१, जयन्ती—जयन्ती नाम श्राविकाविषये द्वितीयोद्देशकः२, पृथिवी—रत्नप्रभापृथिवीविषये तृतीयोद्देशकः३, पुद्गलः—पुद्गलविषये चतुर्थोद्देशकः४, अतिपातः—प्राणातिपातादिविषये पञ्चमः५, राहुः—राहुविषये षष्ठः६, लोकश्च—लोकवक्तव्यतार्थः७, नागश्च—सर्पपर्यायनागवक्तव्यतार्थो-ऽष्टमः८, देवः—देवविशेषविषये नवमः९, आत्मा—आत्मभेदप्ररूपणार्थो दशमोद्देशको बोध्यः१०, द्वादशशतके दश उद्देशाः सन्तीति ॥१॥

इस बारहवें शतक में दश उद्देशक हैं—शंख१, जयंती२, पृथिवी३, पुद्गल४, अतिपात५, राहु६, लोक७, नाग८, देव९, और आत्मा१० ।

टीकार्थ—इस बारहवें शतक में जो दश उद्देशक कहे गये हैं उनमें क्या २ विषय कहा गया है इस बात को संग्रह करके कहनेवाली यह गाथा है—शंख नामक श्रमणोपासक के विषय में शंख नामका प्रथम उद्देशक है१, जयंती नाम की श्राविका के विषय में जयंती नाम का द्वितीय उद्देशक है २, रत्नप्रभा आदि पृथिवी के विषय में पृथिवी नाम का तीसरा उद्देशक है ३, पुद्गल के विषय में पुद्गल नामका चतुर्थ उद्देशक है ४, प्राणातिपात आदि के विषय में अतिपात नाम का पांचवां उद्देशक है५, राहु के विषय में राहु नामका छट्ठा उद्देशक है ६, लोक के विषय में ७ वां लोक उद्देशक है ७, सर्प पर्यायरूप नागके विषय में ८ वां नाग नामका उद्देशक है ८, देव विशेष के विषय में ९ वां देव उद्देशक है ९,

આ બારમાં શતકમાં દસ ઉદ્દેશકો (પ્રકરણો) છે. તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) શંખ, (૨) જયંતી, (૩) પૃથ્વી, (૪) પુદ્ગલ, (૫) અતિપાત, (૬) રાહુ, (૭) લોક, (૮) નાગ, (૯) દેવ અને (૧૦) આત્મા.

ટીકાર્થ—બારમાં શતકના દસ ઉદ્દેશકો છે તે પ્રત્યેક ઉદ્દેશકમાં કયા કયા વિષયની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, તે ઉપર્યુક્ત ગાથામા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. પહેલા શંખ નામના ઉદ્દેશામાં શંખ નામના શ્રાવકનું કથન અને બીજા જયંતી નામના ઉદ્દેશામા જયંતી નામની શ્રાવિકાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. પૃથ્વી નામના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું કથન કરાયું છે. પુદ્ગલ નામના ચોથા ઉદ્દેશામાં પુદ્ગલની પ્રરૂપણા કરી છે. અતિપાત નામના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં પ્રાણાતિપાત આદિની પ્રરૂપણા કરી છે રાહુ નામના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં રાહુની પ્રરૂપણા કરી છે. લોક નામના સાતમા ઉદ્દેશામાં લોકની પ્રરૂપણા કરી છે. નાગનામના આઠમાં ઉદ્દેશામાં સર્પ પર્યાયની,

शङ्खश्रावकवक्तव्यता।

मूलम्-'तेणं कालेणं, तेणं समएणं, सावत्थी नामं नयरी होत्था, वन्नओ। कोट्ठए चेइए, वण्णओ। तत्थ णं सावत्थीए नयरीए बहवे संखप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति। तस्स णं संखस्स समणोवासगस्स उप्पला नामं भारिया होत्था, सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरइ। तत्थणं सावत्थीए नयरीए पोक्खली नामं समणोवासए परिवसइ। अड्ढे अभिगय जाव विहरइ। तेणं कालेणं, तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा निग्गया, जाव पज्जुवासइ। तएणं ते समणोवासगा इमीसे जहा आलभियाए जाव पज्जुवासइ। तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए धम्मकहा जाव परिसा पडिगया। तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छंति, पुच्छित्ता अट्ठाइं परियादियंति, परियाइत्ता, उट्ठाए उट्ठेंति, उट्ठित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्ठयाओ, चेइयाओ पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी नगरी, तेणेव पहारेत्थगमणाए ॥सू० १॥

आत्मा के भेदों की प्ररूपणा करनेरूप अर्थवाला १० वां आत्मा उद्देशक है। इस प्रकार से बारहवें शतक में ये दश उद्देशक हैं।

દેવ નામના નવમા ઉદ્દેશકમા દેવવિશેષોની અને આત્મા નામના દસમાં ઉદ્દેશામાં આત્માની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रावस्ती नाम नगरी आसीत्, वर्णकः। कोष्ठकं चैत्यम्, वर्णकः। तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां बहवः शङ्खप्रमुखाः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्याः यावत्-अपरिभूताः, अभिगतजीवाजीवाः, यावत् विहरन्ति। तस्य खलु शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य उत्पला नाम भार्या आसीत्, सुकुमार यावत् सुरूपा, श्रमणोपासिका, अभिगतजीवाजीवा यावत्-विहरति, तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां पुष्कलीनाम श्रमणोपासकः परिवसति, आढ्यः, अभिगत-यावत् विहरति, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः। पर्षत् निर्गता, यावत् पर्युपास्ते। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः अत्या यथा आलभिकायां यावत् पर्युपास्ते। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः स्तेषां श्रमणोपासकानाम् तस्यां च महातिमहालयां धर्मकथा यावत्-पर्षत् प्रतिगता। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टाः, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा प्रश्नान् पृच्छन्ति, पृष्ट्वा अर्थान्-पर्याददति, पर्यादाय उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थाय श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकात्, कोष्ठकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी, तत्रैव प्रधारयन्ति गमनाय ॥सू० १॥

टीका—अथ शङ्खनामकश्रमणोपासकं प्ररूपयितुमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं सावत्थी नामं नयरी होत्था, वण्णओ कोट्ठए चेइए, वण्णओ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रावस्ती नाम नगरी आसीत्, वर्णकः—अस्या नगर्याः वर्णनम् औपपातिके चम्पानगरीवर्णनवदवसेयम्, कोष्ठकं नाम

शंखश्रावकवक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा सूत्रकारने शंख नाम के श्रावक की प्ररूपणा की है—'तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नामं नयरी होत्था' उस काल और उस समय में श्रावस्ती नामकी नगरी थी 'वण्णओ' इस नगरी का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपानगरी का जैसा है। उसमें

—શંખશ્રાવકની વક્તવ્યતા—

"તેણં કાલેણં" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે શંખ નામના શ્રાવકની પ્રરૂપણા કરી છે—"તેણં કાલેણં તેણં સમએણં સાવત્થી નામં નયરી હોત્થા" તે કાળે અને તે સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. "વણ્ણઓ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં ચંપા નગરીનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું તે, એવું જ શ્રાવસ્તી નગરીનું

चैत्यम्-उद्यानम्, आसीत्, वर्णकः-अस्य चैत्यस्य वर्णनम् औपपातिकसूत्रोक्त पूर्णभद्रचैत्यवर्णनवदसेयम्। 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए बहवे संखप्पामोक्खा-समणोवासगा परिवसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विह-रंति' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां बहवः शङ्खप्रमुखाः-शङ्खप्रमुखः-प्रधानो येषां ते तथाविधाः-श्रमणोपासकाः परिवसन्ति, आढ्याः यावत्-बहुजनस्यापरिभूताः, अभिगतजीवाजीवाः जीवतत्त्वाः, यावत् उपलब्धपुण्यपापाः इत्यादि विशेषणयुक्ताः विहरन्ति-तिष्ठन्ति, 'तस्स णं संखस्स समणोवासगस्स उप्पला नामं भारिया होत्था' तस्य खलु शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य उत्पला नाम भार्या आसीत्, 'सुकुमाल

'कोट्ठए चेइए' कोष्ठक नामका चैत्य-उद्यानथा 'वण्णओ' इसका भी वर्णन औपपातिक सूत्र में कथित पूर्णभद्र चैत्य के वर्णन जैसा जानना चाहिये। 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए बहवे संखप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति' उस श्रावस्ती नगरी में जिनमें शंख श्रमणोपासक मुख्य है ऐसे अनेक श्रम-णोपासक रहते थे, ये सब के सब विशेष संपत्तिशाली थे इन सब का प्रभाव भी बहुत था-किसी की भी ऐसी शक्ति नहीं थी, जो इनका थोड़ा सा भी तिरस्कार कर सके जीव और अजीव के स्वरूप को ये सब जानते थे यावत् पुण्य और पाप के फल से ये सब परिचित थे इत्यादि और भी पूर्वोक्त विशेषणों से ये युक्त थे 'तस्स णं संखस्स समणो-वासगस्स उप्पला नामं भारिया होत्था' उस शंख श्रमणोपासक की

પણ વર્ણન સમજવું તેમાં "कोट्ठए चेइए" કોષ્ઠક નામનું ચૈત્ય હતું "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કોષ્ઠક ચૈત્યનું વર્ણન પણ સમજવુ. "तत्थ णं सावत्थीए नयरीए बहवे संखप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति, अड्ढा जाव अपरिभूया अभिगय-जीवजीवा जाव विहरंति" તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં અનેક શ્રાવકો રહેતા હતા. તે શ્રાવકોમાં શંખ નામનો શ્રાવક મુખ્ય હતો. તે શ્રાવકો ઘણા જ સમૃદ્ધિ-શાળી અને પ્રભાવશાળી હતા. તેમનો તિરસ્કાર કરવાની હિંમત કોઇ પણ વ્યક્તિ કરતી નહીં તેઓ જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને સમજતા હતા, અને પુણ્ય અને પાપના ફલના પણ જાણકાર હતા આ સિવાયના બીજાં પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી પણ તેઓ યુક્ત હતા.

"तस्स णं संखस्स समणोवासगस्स उप्पला नामं भारिया होत्था" તે શંખ શ્રમણોપાસકને ઉત્પલા નામની ભાર્યા હતી. "सुकुमाल जाव सुरूवा, समणो-

जाव सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरइ' सा उत्पला सुकुमार यावत्-पाणिपादा, सुरूपा श्रमणोपासिका, अभिगतजीवाजीवा-यावत्-विहरति, 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पोक्खलीनामं समणोवासए परिवसइ, अड्ढे अभिगयजाव विहरइ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां पुष्कलीनाम-श्रमणोपासकः परिवसति, आढ्यः, अभिगत यावत्-जीवाजीवः यावत् उपलब्धपुण्यपापः विहरति, । 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं सामी समोसढे। परिसा निग्गया जाव पज्जुवासइ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये स्वामी-महावीरः, समवसृतः, पर्षत् पर्युपास्ते। 'तएणं से

भार्या थी जिस का नाम उत्पला था 'सुकुमाल जाव सुरूवा, समणोवासिया, अभिगयजीवाजीवा, जाव विहरइ' इस के हाथ पैर बहुत सुकुमार थे देखने में यह बहुत सुन्दर थी यह भी श्रमणों की उपासिका थी जीव अजीव तत्त्व के स्वरूप की जानकार थी 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पोक्खली नामं समणोवासए परिवसइ, अड्ढे अभिगय जाव विहरइ' उसी श्रावस्ती नगरी में पुष्कली नामका दूसरा और भी श्रमणोपासक रहता था यह भी आढय और अपरिभूत था जीव और अजीव तत्त्व का जानकार था पुण्य और पापके फलज्ञाता था, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे परिसा निग्गया, जाव पज्जुवासइ' उस काल और उस समय में महावीर स्वामी वहां पर पधारे उनको वंदना और नमस्कार करने के लिये परिषद अपने २ स्थान से निकली-यावत्

वासिया, अभिगयजीवाजीवा, जाव विहरइ" તેના કર-હાથ અને અકથ઼ુ ઘણા સુંદર હતાં તેનાં અંગોપાંગોનું પૂર્વોક્ત વર્ણન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું તે ઘણી જ સુંદર હતી. તે પણ શ્રમણોની ઉપાસક હતી અને જીવ તથા અજીવ તત્ત્વ, પાપ, પુણ્ય આદિને જાણનારી હતી.

"तत्थ ण सावत्थीए नयरीए पोक्खली नामं समणोवासए परिवसइ, अड्ढे अभिगय जाव विहरइ" એજ શ્રાવસ્તી નગરીમાં પુષ્કલી નામનો બીજો એક શ્રમણોપાસક રહેતો હતો તે પણ સમૃદ્ધિ સંપન્ન આદિ વિશેષણોવાળો, ઘણો જ પ્રભાવશાળી, કોઈથી પણ ગાંજ્યો ન જાય એવો, જીવ અને અજીવ તત્ત્વને જાણનારો અને પાપ અને પુણ્યના ફળને સમજનારો હતો. "तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा निग्गया, जाव पज्जुवासइ" તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી તે નગરીના કોષ્ઠક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ નીકળી 'પરિષદ દ્વારા પ્રભુની

समणोवासगा इमीसे जहा आलभियाए जाव पज्जुवासंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः अस्याः कथायाः लब्धार्थाः-गृहीतार्थाः यथा-आलभिकायां यावत्-नगर्यां पूर्वं प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, तथा च हृष्टतुष्टाः सन्तः विनयेन प्राञ्जलिपुटाः भगवन्तं पर्युपास्ते। 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तेषां श्रमणोपासकानां, तस्यां च महातिमहालयायां पर्षदि धर्मकथा यावत् धर्मकथां श्रुत्वा पर्षत् प्रतिगता। 'तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं

इसने उनकी पर्युपासना की 'तएणं ते समणोपासगा इमीसे कहाए जहा आलभियाए जाव पज्जुवासंति' उन श्रमणोपासकों को जब महावीर प्रभुके आगमनरूप कथा की खबर पड़ी तब वे भी सबके सब प्रभु को वन्दना करने के लिये और धर्मोपदेश सुनने के लिये अपने २ स्थान से निकल कर प्रभु के पास आये सो जैसा कथन आलभिका नगरी के श्रमणोपासकों के विषय में किया गया है-वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये तथा प्रभु के दर्शनादि करके वे सबके सब बहुत आनन्दित हुए और संतुष्ट चित्त हुए बड़े विनय से उन्होंने प्राञ्जलिपुट होकर प्रभु की पर्युपासना की 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए धम्मकहा जाव परिसा परिगया' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने उन श्रमणोपासकों को उस अतिविशाल परिषदा में धर्मकथा सुनायी धर्मकथा सुनकर परिषदा विसर्जित हो गई 'तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ

પર્યુપાસના કરવામાં આવી,' આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "तएणं ते समणोवासगा इमीसे कहाए जहा आलभियाए जाव पज्जुवासंति" ધર્મોપદેશ સાંભળવાને તથા વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે ગયેલી તે પરિષદનું વર્ણન આલભિકા નગરીના શ્રમણોપાસકના વિષયમાં આગળ કર્યા અનુસાર જ અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ પ્રભુનાં દર્શન કરીને તેમને ઘણો જ આનંદ અને સંતોષ થયો તેમણે બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. "तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महति महालयाए धम्मकहा जाव परिसा परिगया" ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે શ્રમણોપાસકોની તે અતિ વિશાળ પ્રખદાને ધર્મકથા સંભળાવી ધર્મકથા સાંભળીને પ્રખદા વિસર્જિત થઈ ગઈ. "तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं

महावीरं वंदंति, नमंसंति,' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य अन्तिके-समीपे, धर्मं श्रुत्वा निशम्य-हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टाः सन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छंति' वन्दित्वा नमस्यित्वा, प्रश्नान् पृच्छन्ति 'पुच्छित्ता, अट्ठाइं परियादियंति' पृष्ट्वा, अर्थान् पर्याददति-परिगृह्णन्ति, 'परियाइत्ता, उट्ठाए उट्ठेंति' अर्थान् पर्यादाय-परिगृह्य, उत्थया-उत्थानेन उत्तिष्ठन्ति, 'उट्ठित्ता, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्ठयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति' उत्थाय, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकात्-समीपात्, कोष्ठकात् कोष्ठक नाम्नश्चैत्यात् प्रतिनिष्क्राम्यन्ति-निर्गच्छन्ति 'पडिनिक्खमित्ता, जेणेव सावत्थी नयरी, तेणेव पहारेत्थ गमणाए' प्रतिनिष्क्रम्य, यत्रैव श्रावस्ती नगरी आसीत्, तत्रैव-गमनाय-गन्तुं प्राधारयन्-प्रस्थितवन्तः ॥सू० १॥

महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' इस प्रकार श्रमणोपासकोंने श्रमण भगवान् महावीर से धर्म सुनकर और उसे हृदय में धारण कर आनन्दित होकर संतुष्ट चित्त होते हुए श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमसित्ता पसिणाइं पुच्छंति' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने उन से प्रश्नों को पूछा-'पुच्छित्ता अट्ठाइं परियादियंति' पूछकर उनके अर्थों को समझकर फिर वे उठे 'उट्ठित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्ठयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति' उठकर श्रमण भगवान् महावीर के पास से और उस कोष्ठक चैत्य से बाहिर निकले 'पडिनिक्खमित्ता जेणेव सावत्थी नगरी, तेणेव पहारेत्थ गमणाए' बाहर निकल कर जहां श्रावस्ती नगरी थी उस ओर जाने के लिये प्रस्थित हो गये॥सू० १॥

भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति" આ પ્રકારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ ધર્મતત્ત્વનું શ્રવણ કરીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને ખૂબ જ આનંદ અને સંતોષ પામેલા તે શ્રમણોપાસકોએ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छंति" વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછયા. "पुच्छित्ता अट्ठाइं परियादियंति" પૂછેલા પ્રશ્નોના તેમના દ્વારા અપાયેલા ઉત્તરો દ્વારા પ્રશ્નગત વિષયને તેમણે સમજી લીધા "परियाइत्ता उट्ठाए उट्ठेंति" ત્યાર બાદ તેઓ તેમની ઉત્થાન શક્તિથી ઊઠયા. 'उट्ठित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्ठयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति" ઊઠીને તેઓ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસેથી તથા તે કોષ્ઠક ચૈત્યમાંથી બહાર નીકળ્યા. "पडिनिक्खमिता जेणेव सावत्थी नयरी, तेणेव पहारेत्थ गमणाए" ત્યાંથી નીકળીને તેઓ શ્રાવસ્તી નગરી તરફ રવાના થયા. ॥સૂ૦૧॥

मूलम्-"तएणं से संखे समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी-तुब्भे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेह, तएणं अम्हे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं आसाएमाणा, विसाएमाणा, परिभाएमाणा, परिभुंजेमाणा, पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो। तएणं ते समणोवासगा संखस्स समणोवासगस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति। तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-नो खलु मे सेयं तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणस्स, विसाएमाणस्स, परिभुंजेमाणस्स, परिभाएमाणस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए, सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभयारिस्स उम्मुक्कमणिसुवण्णस्स, ववगयमालावन्नगविलेवणस्स निक्खित्तसत्थमुसलस्स, एगस्स अबिइयस्स दब्भसंथारोवगयस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव सए गिहे, जेणेव उप्पला समणोवासिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ, आपुच्छित्ता, जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता, पोसहसालं पमज्जइ, पमज्जित्ता, उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता, दब्भसंथारगं संथरइ, संथरित्ता, दब्भसंथारगं दुरूहइ, दुरूहित्ता, पोसहसालाए

पोसहिए, बंभयारी जाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विह-रइ। तएणं ते समणोवासगा, जेणेव सावत्थी नगरी जेणेव साइं गिहाइं, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता, विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं, उवक्खडावेंति, उवक्खडावेत्ता, अन्नमन्ने सद्दा-वेंति, सद्दावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए, संखेयणं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए। तएणं से पोक्खली सम-णोवासए ते समणोवासए एवं वयासी-अच्छंतु णं तुब्भे देवा-णुप्पिया! सुनिव्वुया वीसत्था, अहं णं संखं समणोवासगं सद्दा-वेमि त्तिक तेसिं समणोवासगाणं अंतियाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सावत्थीए नयरीए मज्झंमज्झेणं, जेणेव संख-स्स समणोवासगस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे। तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता पोक्खलिं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, आसणेणं उवनिमंतेइ, उवनिमंतित्ता, एवं वयासी-संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमागमणप्पयोयणं?। तएणं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासियं एवं वयासी-कहिं णं देवाणुप्पिए! संखे समणोवासए?। तएणं सा उप्पला

समणोवासिया पोक्खलं समणोवासगं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव विहरइ। तएणं से पोक्खली समणोवासए जेणेव पोसहसाला, जेणेव संखे समणोवासए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, गमणागमणाए पडिक्कमइ, पडिक्कमित्ता, संखं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असणजाव साइमे उवक्खडाविए, तं गच्छामोणं देवाणुप्पिया तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणा जाव पडिजागरमाणा विहरामो। तए णं से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी-णो खलु कप्पइ-देवाणुप्पिया! तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणस्स जाव पडिजागरमाणस्स विहरित्तए, कप्पइ मे पोसहसालाए पोसहियस्स जाव विहरित्तए, तं छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा जाव विहरह। तए णं से पोक्खली समणोवासए संखस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सावत्थिं नयरिं मज्झंमज्झेणं जेणेव समणोवासगा तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता ते समणोवासए एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए जाव विहरइ, तं छेदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे विउलं असणपाणखाइमसाइमं जाव विहरह, संखे णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ। तएणं ते समणोवासगा ते

विउले असणपाण खाइमसाइमे आसाएमाणा जाव विहरंति। तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था,—सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता, नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता तओ पडिनियत्तस्स पक्खियं पोसहं पारित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता, कल्लं जाव जलंते पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता, पादविहारचारेणं सावत्थिं नयरिं मज्झं मज्झेणं जाव पज्जुवासइ; अभिगमो नत्थि। तएणं ते समणोवासगा कल्लं पाउ० जाव जलं ते ण्हाया कयबलि कम्मा जाव सरीरा सएहिं गेहेहिंतो पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलायिंति, मिलायित्ता सेसं जहा पढमं जाव पज्जुवासंति। तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसेय महतिमहालियाए सभाए धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ। तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठित्ता, समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता, जेणेव संखे समणोवासए, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता, संखं समणोवासयं एवं वयासी—तुमं देवाणुप्पिया! हिज्जा अम्हे हिं अप्पणा चेव, एवं वयासी—तुम्हे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं जाव विहरिस्सामो, तएणं तुमं

पोसहसालाए जाव विहरित्तए, तं सुट्ठु णं तुमं देवाणुप्पिया! अम्हं हीलसि। अज्जो त्ति समणं भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी–मा णं! अज्जो! तुब्भं संखं समणोवासगं हीलह, निंदह, खिंसह, गरहह, अवमन्नह, संखे णं समणोवासए पियधम्मे चेव दढधम्मे चेव, सुदक्खु जागरियं जागरिए॥सू०२॥

छाया—ततः खलु स शङ्ख श्रमणोपासकः तान् श्रमणोपासकान् एवम् अवादीत्–यूयं खलु देवानुप्रियाः! विपुलम् अशनम्, पानं, खादिमं, स्वादिमम् उपसंस्कारयत, ततः खलु वयं तत्–विपुलम् अशनम्, पानं, खादिमं, स्वादिमम् आस्वादयन्तः, विस्वादयन्तः परिभाजयन्तः परिभुञ्जानाः, पाक्षिकं पौषधम् प्रतिजाग्रतो विहरिष्यामः। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति। ततः खलु तस्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य अयमेतद्रूपः आध्यात्मिको यावत्–समुदपद्यत–नो खलु मम श्रेयः–तत् विपुलम् अशनं यावत् स्वादिमम् आस्वादयन्तः, विस्वादयन्त, परिभुञ्जानस्य, परिभाजयतः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतो विहर्तुम्, श्रेयः खलु मम पौषधशालायां पौषधिकस्य ब्रह्मचारिणः उन्मुक्तमणिसुवर्णस्य व्यपगतमालावर्णकविलेपनस्य निक्षिप्तशस्त्रमुसलस्य एकस्य अद्वितीयस्य दर्भसंस्तारकोपगतस्य पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतो विहर्तुमितिकृत्वा, एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य यत्रैव श्रावस्ती नगरी, यत्रैव स्वकं गृहम्, यत्रैव उत्पला श्रमणोपासिका तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य उत्पलां श्रमणोपासिकाम् आपृच्छति, आपृच्छय यत्रैव पौषधशाला तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पौषधशालाम् अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य, पौषधशालां प्रमार्जयति, प्रमार्ज्य, उच्चारप्रस्रवणभूमिं प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति, संस्तृत्य दर्भसंस्तारकम् आरोहति, आरुह्य पौषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी यावत् पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रत् विहरति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः यत्रैव श्रावस्ती नगरी, यत्रैव स्वानि गृहाणि तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य विपुलम् अशनं पानं खादिमं, स्वादिमम् उपस्कारयन्ति, उपस्कार्य, अन्योन्यम् शब्दयन्ति, शब्दयित्वा एवम्–अवादिषुः–एवं खलु देवानुप्रियाः! अस्माभिः तत् विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारितम्, शङ्खश्च खलु श्रमणोपासकः नो शीघ्रमागच्छति, तत् श्रेयः खलु देवानुप्रियाः! अस्माकं शङ्खं श्रमणोपासकं शब्दयितुम्। ततः खलु स

पुष्कली श्रमणोपासकः तान् श्रमणोपासकान् एवम् अवादीत्-आध्वं खलु यूयं देवानुप्रियाः! सुनिर्वृत्ताः विश्वस्ताः, अहं खलु शङ्खं श्रमणोपासकं शब्दयामि इति कृत्वा तेषां श्रमणोपासकानाम् अन्तिकात्-प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य श्रावस्त्यां नगर्यां मध्यमध्येन, यत्रैव शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य गृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य गृहम् अनुप्रविष्टः, ततः खलु सा उत्पला श्रमणोपासिका पुष्कलिम् श्रमणोपासकम् आयान्तं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्टा आसनात् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय सप्ताष्टौ पदानि अनुगच्छति, अनुगम्य पुष्कलिं श्रमणोपासकं वंदते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा आसनेन उपनिमन्त्रयति, उपनिमन्त्र्य एवम्-अवादीत्-संदिशन्तु खलु देवानुप्रियाः! किमागमनप्रयोजनम्?। ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः, उत्पलां श्रमणोपासिकाम् एवम् अवादीत्-कुत्र खलु देवानुप्रिये! शङ्खः श्रमणोपासकः? ततः ख सा उत्पला श्रमणोपासिका पुष्कलिं श्रमणोपासकम् एवम् अवादीत्-एवं खलु देवानुप्रियाः! शङ्खः श्रमणोपासकः पौषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी यावत्-विहरति, ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासको यत्रैव पौषधशाला, यत्रैव शङ्खः श्रमणोपासकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य, गमनागमनाय प्रतिक्रामति, प्रतिक्रम्य शङ्खं श्रमणोपासकं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवमवादीत्-एवं खलु देवानुप्रियाः! अस्माभिः तत् विपुलम् अशनं यावत् स्वादिमम् उपस्कारितम्, तद्गच्छामः खलु देवानुप्रियाः! तद्विपुलम् अशनं यावत्-स्वादिमम् आस्वादयन्तः यावत्-प्रतिजाग्रतो विहरामः। ततः खलु स शङ्खः श्रमणोपासकः पुष्कलिं श्रमणोपासकम् एवम्-अवादीत्-नो खलु कल्पते देवानुप्रियाः! तत् विपुलम् अशनं पानं खादिमं, स्वादिमम्, आस्वादयतो यावत्-प्रतिजाग्रतो विहर्तुम्, कल्पते मम पौषधशालायां पौषधिकस्य यावत् विहर्तुम् तत् छन्देन देवानुप्रियाः! यूयं तत्-विपुलम् अशनं पानं खादिमं, स्वादिमम्, आस्वादयन्तो यावत्-विहरत, ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य अन्तिकात् पौषधशालायाः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य, श्रावस्तीं नगरीं मध्यमध्येन, यत्रैव ते श्रमणोपासकाः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य, तान् श्रमणोपासकान् एवम्-अवादीत्-एवं खलु देवानुप्रियाः! शङ्खः श्रमणोपासकः, पौषधशालायां पौषधिको यावत् विहरति-तत् छन्देन देवानुप्रियाः! यूयं विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमं यावत् विहरत। शङ्खः खलु श्रमणोपासको नो हव्यमागच्छति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः तानि विपुलानि अशनपानखादिम स्वादिमानि आस्वादयन्तो यावत्-विहरन्ति, ततः खलु तस्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापररात्रकालसमये

धर्मजागरिकां जाग्रतः अयमेतद्रूपो यावत् समुदपद्यत-श्रेयः खलु मम कल्ये यावत् ज्वलति, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत् पर्युपास्य, ततः प्रतिनिवृत्तस्य पाक्षिकं पौषधं पारयितुमितिकृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्ये यावत् ज्वलति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण श्रावस्तीं नगरीं मध्यमध्येन यावत् पर्युपास्ते। अभिगमो नास्ति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः कल्ये प्रादु० यावत् ज्वलति, स्नाताः कृतबलिकर्माणो यावत् शरीराः स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः प्रतिनिष्क्रामति, स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः प्रतिनिष्क्रम्य, एकतो मिलन्ति, एकतो मिलित्वा शेषं यथा प्रथमं यावत् पर्युपासते। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः तेषां श्रमणोपासकानां तस्यांच महातिमहालयायां सभायां धर्मकथा यावत् अज्ञाया आराधको भवति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मश्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टाः उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, यत्रैव शङ्खः श्रमणोपासक तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य शङ्खं श्रमणोपासकम् एवम्-अवादिषुः-त्वं देवानुप्रिय! ह्यः अस्माकम् आत्मना चैव, एवम्-अवादीः-यूयं खलु देवानुप्रियाः! विपुलम् अशनं यावत्-विहरिष्यामः ततः खलु त्वम् पौषधशालायाम् यावत् विहर्तुम् तत् सुष्ठु खलु त्वम् देवानुप्रियाः! अस्मान् अवहेलयसि। आर्याः! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् श्रमणोपासकान् एवम् अवादीत्-मा खलु आर्याः! यूयं शङ्ख श्रमणोपासकम् अवहेलयत, निन्दत, कोपयत, गर्हध्वम् अवमन्यध्वम्, शङ्खः खलु श्रमणोपासकः प्रियधर्मा चैव दृढधर्मा चैव सुदृष्टि जागरिकां जागरितः ॥सू०२॥

टीका—शङ्खमेव वर्णयति 'तएणं से' इत्यादि, 'तएणं से संखे समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी'—ततः खलु स शङ्खः श्रमणोपासकः तान्

'तएणं से' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने शंख श्रमणोपासक का ही वर्णन किया है। 'तएणं से संखे समणावासए ते समणोवासए एवं वयासी'

"तएणं से" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે શંખ શ્રમણોપાસકનું જ વર્ણન કર્યું છે. "तएणं से संखे समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी" શ્રાવસ્તી નગરી

श्रमणोपासकान्, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्–'तुब्भे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेह' हे देवानुप्रियाः! यूयं खलु विपुलम् अशनं, पानं, खादिमं, स्वादिमम् उपस्कारयत–निष्पादयत, 'तएणं अम्हे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं, साइमं आसाएमाणा, विसाएमाणा परिभाएमाणा परिभुंजेमाणा पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो' ततः खलु वयं तत् विपुलम् अशनं पानं खादिमं स्वादिमम् आस्वादयन्तः यतनया सामान्येन, विस्वादयन्तः विशेषयतनया परिभुञ्जानाः यतनयैव परिभोगं कुर्वाणाः, परिभाजयन्तः–विभज्य परस्परम् अन्येभ्योऽपि ददानाः, पाक्षिकं–पक्षे भवं पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः–अनुपालयतः, विहरिष्यामः–स्थास्यामः, 'तएणं ते समणोवासया संखस्स समणोवासगस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः शङ्खस्य

इसके बाद उस श्रमणोपासक शंखने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–'तुब्भे णं देवाणुप्पिया विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेह' देवानुप्रियो! आप लोग विपुलमात्रा में अशन, पान, खादिम और स्वादिम रूप आहार को तैयार करवाओ (तएणं अम्हे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसाएमाणा परिभाएमाणा परिभुंजेमाणा पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो' तब हम लोग उस चारों प्रकार के आहार से क्षुधा को शांत करते हुए, फिर मध्यस्थभाव से विशेष रूप से क्षुधा को शांत करते हुए, तथा एक दूसरे के लिये भी उसे देते हुए इस प्रकार करते हुए हम लोग पाक्षिक पौषध करेंगे 'तएण से समणोवासया संखस्स समणोवासगस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति' जब शंख श्रमणोपासकों से ऐसा अपना हार्दिक अभिप्राय

તરફ જતાં જતાં તે શંખ નામના શ્રમણોપાસકે અન્ય શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યું–' तुब्भेणं देवाणुप्पिया विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेहि " હે દેવાનુપ્રિયો! આપ ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ રૂપ ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવો. "(तएणं अम्हे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसाएमाणा परिभाएमाणा परिभुंजेमाणा पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो) પછી આપણે બધાં તે ચારે પ્રકારના આહાર વડે આપણી ક્ષુધાનું શમન કરીને, મધ્યસ્થ ભાવે વિશેષ રૂપે ક્ષુધાનું શમન કરીને, એક બીજાને આગ્રહપૂર્વક જમાડીને, આપણે પાક્ષિકપૌષધ કરશું.

" तएणं से समणोवासया संखस्स समणोवासगस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति " તે શ્રમણોપાસકોએ શંખ નામના શ્રમણોપાસકની તે સલાહનો વિન-

श्रमणोपासकस्य एतमर्थ–पूर्वोक्तार्थं, विनयेन प्रतिशृण्वन्ति–स्वीकुर्वन्ति, 'तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' ततः खलु तस्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य अयमेतद्रूपः–वक्ष्यमाणस्वरूपः, आध्यात्मिकः–आत्मगतः, यावत्–चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत–समुत्पन्नः 'नो खलु मे सेयं तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणस्स, विसाएमाणस्स, परिभुंजेमाणस्स परिभाएमाणस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए' नो खलु–नैव किल, मम श्रेयः–श्रेयस्करं तत् विपुलम् अशनम्, यावत्–पानं खादिमं, स्वादिमम्, आस्वादयन्तः, विस्वादयन्तः, परिभुञ्जानस्य, परिभाजयतः, पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः–अनुपालयतो विहर्तुम्, अशनादिकं परिभुञ्जानस्य पाक्षिकं पौषधम् अनुपालयतो मम विहर्तुं नो श्रेयो वर्तते इति भावः। अपितु–'सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभयारिस्स उम्मुक्कमणिसुवन्नस्स' श्रेयः खलु मम यत् पौषधशालायां, पौषधिकस्य–पौषधनुपालयतः, ब्रह्मचारिणः

कहा–तब उन श्रमणोपासकों ने उसके इस कथन रूप अर्थ को विनय पूर्वक स्वीकार कर लिया 'तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' इसके बाद ही श्रमणोपासक उस शंख के मनमें ऐसा चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित संकल्प उत्पन्न हुआ 'नो खलु मे सेयं तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणस्स विसाएमाणस्स परिभुंजेमाणस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए' कि मुझे इस प्रकार से पाक्षिक पौषध करना योग्य नहीं है–चारों प्रकार का आहार करता रहूं और पाक्षिक पौषध भी करता रहूं अपितु–'सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभयारिस्स उम्मुक्कमणिसुवन्नस्स' ऐसा करना ही उचित है कि मैं पौषधशाला में बैठूं

यपूर्वक स्वीकार कर्यो. "तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था" त्यार बाद ते शंख श्रावकना मनमां आ प्रकारनो आध्यात्मिक, चिन्तित, कल्पित अने प्रार्थित संकल्प उत्पन्न थयो–"नो खलु मे सेयं त विउलं असणं जाव साइम आसाएमाणस्स विसाएमाणस्स परिभुंजेमाणस्स परिभाएमाणस्स पक्खियं पोसह पडिजागरमाणस्स विहरित्तए" आ प्रकारे पाक्षिक पौषध करवो ते मारे माटे योग्य नथी. एटले के चारे प्रकारनो आहार उपर कह्या प्रमाणे खाईने पौषध करवाथी मारुं कोई श्रेय थवानुं नथी. "सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभयारिस्स उम्मुक्कमणिसुवन्नस्स" परन्तु मारे माटे एज उचित छे के हुं

उन्मुक्तमणिसुवर्णस्य–परित्यक्तरत्नादिकस्य, 'ववगयमालावन्नगविलेवणस्स, निक्खित्तसत्थमुसलस्स, एगस्स, अविइयस्स, दब्भसंथारोवगयस्स' व्यपगतमालावर्णकविलेपनस्य-परित्यक्तस्रक् पिष्ठकविलेपनस्य, निक्षिप्तशस्त्रमुशलस्य–दूरीकृतखड्गादिशस्त्र–मुशलस्य, एकस्य–बाह्यसहायापेक्षया केवलस्य, अद्वितीयादिसहायापेक्षया द्वितीयरहितस्य, दर्भसंस्तारकोपगतस्य–कुशासनोपविष्टस्य, 'पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' पाक्षिकं–पौषधम्–पौषधोपवासं, प्रतिजाग्रतः–अनुपालयतो विहर्तुं–स्थातुं मम श्रेयः पूर्वपौषधापेक्षया अस्य विशिष्टनिर्जराहेतुत्वात् इति कृत्वा–इत्येवं विचार्य, एवम्–उक्तप्रकारेण, संप्रेक्षते–निश्चिनोति 'संपेहित्ता जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव उप्पला समणोवासिया, तेणेव उवागच्छइ' संप्रेक्ष्य–विनिश्चित्य, यत्रैव–श्रावस्ती नाम

और पौषध करूं, ब्रह्मचर्यपूर्वक रहूं और मणि सुवर्ण आदि का सर्वथा त्याग कर दू 'ववगयमालावन्नगविलेवणस्स निक्खित्थसत्थमुसलस्स एगस्स अविइयस्स, दब्भसंथारोवगयस्स' माला का और मर्दन कराने का त्यागपूर्वक, मुशल आदि शस्त्र का परित्यागपूर्वक दर्भके आसन पर बैठू 'पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए तिकट्टु एवं संपेहेइ' क्यों कि इस स्थिति में रहकर पालित किया गया पाक्षिक-पौषध–पौषधोपवास मुझे अधिक श्रेयस्कर होगा, क्यों कि पूर्वपौषध की अपेक्षा यह पौषध विशिष्टनिर्जरा का हेतु होता है–इस प्रकार से उसने पौषध करनेका निश्चय किया 'संपेहित्ता जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव सए गिहे जेणेव उप्पला समणोवासिया तेणेव उवागच्छइ' इस प्रकार निश्चय करके वह जहां श्रावस्ती नगरी थी और उसमें भी जहां

પૌષધશાળામાં જઈને પૌષધ કરૂં, બ્રહ્મચર્ય પૂર્વક રહું અને મણિ, સુવર્ણ આદિનો સર્વથા ત્યાગ કરૂં. "ववगयमालावन्नगविलेवणस्स निक्खित्तसत्थमुसलस्स, एगस्स अविइयस्स, दब्भसंथारोवगयस्स" માળાના અને મર્દનના ત્યાગપૂર્વક, મુશલ આદિ શસ્ત્રોના ત્યાગપૂર્વક દર્ભના આસન પર બેસીને "पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ" પાલન કરાયેલ પાક્ષિક પૌષધોપવાસ જ મારે માટે અધિક શ્રેયસ્કર થઈ પડશે. કારણ કે આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે પૌષધ કરવામાં આવે તે કરતાં આ પ્રકારે પૌષધ કરવામાં આવે તો કર્મોની વધારે નિર્જરા થશે. તેથી તેણે આ પ્રકારે પૌષધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. "संपेहित्ता जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव उप्पला समणोवासिया तेणेव उवागच्छइ" આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરીને તે શ્રાવસ્તી

नगरी आसीत्, यत्रैव स्वकं गृहमासीत्, यत्रैव उत्पला नाम श्रमणोपासिका आसीत्, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता, उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ' उपागत्य, उत्पलां श्रमणोपासिकाम् आपृच्छति, 'आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ' आपृच्छ्य, यत्रैव-पौषधशाला आसीत्, तत्रैव-उपागच्छति 'उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ' उपागत्य, पौषधशालाम् अनुप्रविशति, 'अणुपविसित्ता, पोसहसालं पमज्जइ' अनुप्रविश्य, पौषधशालां प्रमार्जयति 'पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ' पौषधसालां प्रमृज्य, उच्चारप्रस्रवणभूमिम् प्रतिलेखयति, 'पडिलेहित्ता, दब्भसंथारगं संथरेइ' प्रतिलेख्य, दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति-सम्यग् यतनया विस्तारयति 'संथरित्ता, दब्भसंथारगं दुरूहइ' संस्तीर्य दर्भसंस्तारकम् आरोहति-दर्भसंस्तारकोपरि उपविशतीत्यर्थः दुरूहित्ता, पोसहसालाए

अपना घर था और उसमें भी जहां वह श्रमणोपासिका उत्पला थी वहां आया 'उवागच्छित्ता उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ' वहां आकर के उसने श्रमणोपासिका उत्पला से पूछा-'आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ' पूछकर फिर वह जहां पर पौषधशाला थी वहां पर गया 'उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ' वहां जाकर के उसने पौषधशाला में प्रवेश किया 'अणुपविसित्ता पोसहसालं पमज्जइ' वहां प्रवेशकर उसने पौषधशाला का प्रमार्जन किया 'पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ' प्रमार्जन करके फिर उसने उच्चारपासवणभूमि की प्रतिलेखना की 'पडिलेहित्ता दब्भसंथारगं संथरेइ' प्रतिलेखना करके फिर उसने दर्भका संथारा बिछाया 'संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ' दर्भका संथारा बिछाकर फिर वह उस दर्भ के संथारे पर बैठ

નગરીમાં આવેલા પોતાના ઘર તરફ આગળ વધ્યો પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરીને તે તેની પત્ની ઉત્પલા શ્રાવિકાની પાસે ગયો. "उवागच्छित्ता उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ" ત્યાં જઈને તેણે તેને પોતાના સંકલ્પની વાત કરી आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला, तेणेव 'उवागच्छइ" ત્યાર બાદ ઘરમાં જ્યાં પૌષધશાળા હતી ત્યાં તે ગયો. "उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ" ત્યાં જઈને તેણે પૌષધશાળામાં પ્રવેશ કર્યો. "अणुपविसित्ता पोसहसालं पमज्जइ" તેમાં પ્રવેશ કરીને તેણે પૌષધશાળાને પૂંજી "पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ" પૌષધશાળાને પૂંજીને તેણે ઉચ્ચારપાસવણ ભૂમિની પ્રતિલેખના કરી. "पडिलेहित्ता" પ્રતિલેખના કર્યા બાદ તેણે "दब्भसंथारगं संथरेइ" દર્ભનો સંથારો (બિછાનું) બિછાવ્યો. "संथरित्ता दब्भसंथारगं दूरूहइ"

पोसहिए बंभयारी जाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विहरइ' आरुह्य, पौषधशालायां पौषधिकः-पौषधव्रतधारी, ब्रह्मचारी यावत् उन्मुक्तमणिसुवर्णः, व्यपगतमालावर्णकविलेपनः निक्षिप्तशस्त्रमुशलः, एकोऽद्वितीयः, दर्भसंस्तारकोपगतः सन् पाक्षिकं-पक्षेभवं पाक्षिकं पौषधं-पौषधव्रतम्, प्रतिजाग्रत्-अनुपालयन् विहरति-तिष्ठति। 'तएणं ते समणोवासगा जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः, यत्रैव-श्रावस्ती नगरी आसीत्, यत्रैव-स्वानि स्वकीयानि गृहाणि। आसन्, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता विउलं असणं पाणं, खाइमं, साइमं उवक्खडावे ति' उपागत्य विपुलं-प्रचुरम्, अशनं, पानं, खादिमं, स्वादिमम् उपस्कारयन्ति निर्वापयन्ति। 'उवक्खडावेत्ता-अन्नमन्नं सद्दा-

---

गया 'दुरूहित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारीजाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विहरइ' संथारे पर बैठ कर पौषधशाला में पौषधव्रत को धारण किये हुए वह ब्रह्मचर्य को पालता हुआ यावत्-मणि और सुवर्ण का त्यागी, माला और विलेपन का परिहार करनेवाला, शस्त्र एवं मुशलसे विरक्त बना हुआ, अकेला एवं दर्भ के आसन पर बैठा हुआ पाक्षिकपौषध का पालन करने लगा 'तएणं ते समणोवासगा जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति' इसके बाद वे श्रमणोपासक जहां श्रावस्ती नगरी थी और उसमें भी जहां अपने २ घर थे वहां पर आये 'उवागच्छित्ता विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेंति' वहां आकर के उन्होंने विपुल अशन, पान, खादिम और स्वादिम आहार को तैयार करवाया-'उवक्खडा-

---

સંથારો બિછાવીને તે સંથારા પર વિરાજિત થઈ ગયો. "दुरूहित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विहरइ" આ રીતે સંથારા પર બેસીને પોષધશાળામાં પૌષધવ્રતને ધારણ કરીને, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતો થકો, મણિ, સુવર્ણ આદિના ત્યાગપૂર્વક, માલા અને વિલેપનના પરિત્યાગપૂર્વક, મુશલ આદિ શસ્ત્રોના ત્યાગપૂર્વક, તે શંખ શ્રાવક દર્ભના આસન પર બેસીને એકાન્તમાં પૌષધોપવાસનું પાલન કરવા લાગ્યો. "तएणं ते समणोवासगा जेणेव सावत्थी नयरी, जेणेव साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छति" પેલા અન્ય શ્રાવકો પણ શ્રાવસ્તી નગરી તરફ આગળ વધ્યા અને પોતપોતાને ઘેર પહોંચી ગયા. "उवागच्छिता विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेंति" ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે વિપુલ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ રૂપ ચતુર્વિધ આહાર તૈયાર કરાવ્યો. "उवक्खडावेत्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति" આ પ્રકારે આહાર તૈયાર

वेंति' उपस्कार्य, अन्योन्यम्–परस्परं शब्दयन्ति–आह्वयन्ति, 'सद्दावेत्ता एवं वयासी'–शब्दयित्वा–आहूय एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः–'एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु–पूर्वविचारानुसारम्, अस्माभिः, तत् विपुलम् अशनपान खादिमस्वादिमम् उपस्कारितम्, किन्तु–'संखे य णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ' शङ्खश्च खलु श्रमणोपासकः नो शीघ्रम् आगच्छति, 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए' तत्–तस्मात्कारणात् भो देवानुप्रियाः! श्रेयं खलु अस्माकं शङ्खं श्रमणोपासकं शब्दयितुम्–आह्वयितुम्। 'तएणं से पोक्खली समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी'–ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः तान् श्रमणोपासकान्, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'अच्छतु णं तुब्भे देवाणुप्पिया! सुनिव्वुया, वीसत्था' भो देवानुप्रियाः! आध्वम्–तिष्ठत, खलु यूयं

वेत्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति' आहार को तैयार करवाकर फिर उन्होंने परस्पर एक दूसरे को बुलाया 'सद्दाविता एवं वयासी' बुलाकरके फिर इस प्रकार से कहा–'एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए' हे देवानुप्रियो! हमने विपुलमात्रा में अशन, पान, खादिम एवं स्वादिम आहार को तैयार करवाया है, परन्तु 'संखे य णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ' श्रमणोपासक शंख अभीतक नहीं आये हैं, 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए' इस लिये अच्छा है कि हमलोग श्रमणोपासक शंख को बुलालावे। 'तएणं से पोक्खली समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी" तब श्रमणोपासक पुष्कली ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा–'अच्छंतु णं तुब्भे देवाणुप्पिया! सुनिव्वुया वीसत्था' हे देवानु-

કરાવીને તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા "सद्दावित्ता एवं वयासी" ત્યાર બાદ તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યુ "एवं खलु देवाणुप्पिया! હે દેવાનુપ્રિયે! "अम्हेहिं से विउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए" આપણે વિપુલ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ, અને સ્વાદિમ રૂપ ચતુર્વિધ ભોજન તૈયાર કરાવ્યું છે. પરન્તુ "संखेय णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ" શંખ શ્રાવક હજી સુધી પધાર્યો નથી "तं सेय खलु देवाणुप्पिया! अम्हं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए" તો આપણે શંખ શ્રાવકને બોલાવી લાવવા જોઈએ. "तएणं से पोक्खली समणोवासए एवं वयासी" ત્યારે તે પુષ્કલી નામના શ્રાવકે તે શ્રાવકોને આ પ્રમાણે કહ્યું–'अच्छंतु णं तुब्भे देवाणुप्पिया! सुनिव्वुया-वीसत्था" હે દેવાનુપ્રિયે! આપ બિલકુલ ચિંતા ન કરો. "अहं ण संखं

सुनिर्वृताः-शान्ताः, निश्चिन्ता इत्यर्थः, विस्वस्थाः-विश्रान्ताः सन्तः तिष्ठत, 'अहं णं संखं समणोवासगं सद्दावेमि त्तिकट्टु, तेसिं समणोवासगाणं अंतियाओ पडिनिक्खमइ' अहं खलु शङ्खं श्रमणोपासकं शब्दयामि-आह्वयामि इतिकृत्वा-इत्युक्त्वा, तेषां श्रमणोपासकानाम् अन्तिकात्-समीपात्, प्रतिनिष्क्रामति-निर्गच्छति 'पडिनिक्खमित्ता सावत्थीए नयरीए मज्झ मज्झेणं, जेणेव संखस्स समणोवासगस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य, श्रावस्त्याः नगर्याः मध्यमध्येन-मध्यभागेन यत्रैव शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य गृहम् आसीत्, तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे' उपागत्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य गृहम् अनुप्रविष्टः। 'तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एज्जमाणं पासइ' ततः खलु सा उत्पला नाम श्रमणोपासिका शङ्खभार्या पुष्कलिं श्रमणोपासकम्, आयन्तम्-आगच्छन्तम् पश्यति,

---

प्रियो! आप लोग निश्चिन्त होकर बैठ रहें-'अहं णं संखं समणोवासगं सद्दावेमि' मैं जाता हूं और श्रमणोपासक शंख को बुलाकर लाता हूं-'त्ति कट्टु तेसिं समणोवासगाणं अंतियाओ पडिनिक्खमइ' ऐसा कह कर वह पुष्कली श्रमणोपासक उन श्रमणोपासकों के पास से चला गया 'पडिनिक्खमित्ता सावत्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं जेणेव संखस्स समणोवासगस्स गिहं तेणेव उवागच्छइ' जाकर वह श्रावस्ती नगरी के बीचोंबीच से होता हुआ जहां श्रमणोपासक शंख का घर था वहां आपहुँचा, 'उवागच्छित्ता संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे' वहां आकर वह शंख श्रमणोपासकके मकान में प्रविष्ट हुआ-'तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एज्जमाणं पासइ' इतने में श्रमणोपासिका उत्पलाने श्रमणोपासक पुष्कली को आते हुए देखा 'पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ'

संखं समणोवासगं सद्दावेमि" હું જઉં છું અને શંખશ્રાવકને બોલાવી લાવું છું. "त्ति कट्टु तेसिं समणोवासगाणं अतियाओ पडिनिक्खमइ" આ પ્રમાણે કહીને તે પુષ્કલી નામનો શ્રાવક તે શ્રમણોપાસકો પાંસેથી રવાના થયો. "पडिनिक्खमित्ता सावत्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं जेणेव संखस्स समणोवासगस्स गिहं तेणेव उवागच्छइ" તે શ્રમણોપાસકો પાસેથી નીકળેલો તે પુષ્કલી નામનો શ્રાવક શ્રાવસ્તી નગરીની વચ્ચેના માર્ગ પરથી પસાર થઈને જ્યાં શંખશ્રાવકનું ઘર હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો. "उवागच्छित्ता संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे' ત્યાં જઈને તેણે શંખશ્રાવકના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. "तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं पासइ" શંખની ભાર્યા ઉત્પલા શ્રાવિકાએ તે પુષ્કલી શ્રાવકને ઘરમાં આવતો દેખ્યો.

'पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ' दृष्ट्वा, हृष्टतुष्टा सती, आसनात् अभ्युत्तिष्ठति, सत्करार्थम् उद्यता भवति, अब्भुट्ठेत्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ' अभ्युत्थाय सत्कर्तुं सप्ताष्टौ पदानि अनुगच्छति–सम्मुखं गच्छति, 'अणुगच्छित्ता पोक्खलिं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ' अनुगम्य–संमुखं गत्वा, पुष्कलिं श्रमणोपासकं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता, आसणेणं उवनिमंतेइ उवनिमंतेत्ता, एवं वयासी' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, आसनेन–आसनदानेन उपनिमन्त्रयति–आसने उपवेष्टुं प्रार्थयति, निमन्त्र्य, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमागमणप्पयोयणं?' भो देवानुप्रियाः! संदिशन्तु–आज्ञापयन्तु खलु भवन्तः, यत् किम् भवतामत्र आगनप्रयोजनं वर्तते? इति, 'तएणं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासियं एवं वयासी'–ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः, उत्पलां श्रम-

देखकर वह बड़ी प्रसन्न हुइ और संतुष्टचित्त होकर अपने आसन से ऊठी 'अब्भुट्ठेत्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ' ऊठकर वह सात आठ पैर सत्कार करने के भाव से सामने गई, 'अणुगच्छित्ता पोक्खलिं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता आसणेणं उवनिमंतेइ' आगे जाकर उसने पुष्कली श्रमणोपासक को वन्दन किया और नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर उसने उनसे आसन पर बैठने की प्रार्थना की 'उवनिमंतेत्ता एवं वयासी' प्रार्थना करने के बाद फिर उसने उनसे ऐसा कहा–'संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमागमणप्पओयणं' हे देवानुप्रिय! आप आज्ञा करें–किस कारण से आप यहां पधारे हैं? 'तएणं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासियं एवं वयासी' तब श्रमणोपासक पुष्कलीने श्रम-

"पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ" તેને જોઈને અતિ હર્ષ અને સંતોષ પામેલી તે ઉત્પલા પોતાના આસન પરથી ઊભી થઈ. 'अब्भुट्ठेत्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ" આસનેથી ઊઠીને તે તેનો સત્કાર કરવા માટે સાત આઠ ડગલાં તેની સામે ગઈ. "अणुगच्छित्ता पोक्खलिं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता आसणेणं उवनिमंतेइ" સામે જઈને તેણે તેને વંદણા નમસ્કાર કર્યા, વંદણાનમસ્કાર કરીને તેણે તેને આસન પર બેસવાની વિનંતી કરી. "उवनिमंतेत्ता एवं वयासी" ત્યાર બાદ તેણે તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ "संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमागमणप्पओयण" હે દેવાનુપ્રિય! કહો, શા કારણે આપનું અહીં આગમન થયું છે? 'तएणं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासियं एवं वयासी" ત્યારે તે પુષ્કલી શ્રાવકે ઉત્પલા શ્રાવિકાને આ પ્રમાણે

णोपासिकाम् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्, 'कहिणं देवाणुप्पिए! संखे समणोवासए?' हे देवानुप्रिये! कुत्र खलु स्थाने शङ्खः श्रमणोपासको वर्तते?। 'तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलं समणोवासगं एवं वयासी'-ततः खलु सा उत्पला श्रमणोपासिका पुष्कलिं श्रमणोपासकम् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव विहरइ' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु शङ्खः श्रमणोपासकः पौषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी यावत्-उन्मुक्तमणिसुवर्णः, व्यपगतमालावर्णकविलेपनः, निक्षिप्तशस्त्रमुशलः, एकोऽद्वितीयः दर्भसंस्तारकोपगतः, पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रत्-अनुपालयन् विहरति-तिष्ठति। 'तए णं से पोक्खली समणोवासए जेणेव

णोपासिका उत्पला से ऐसा कहा-'कहिणं देवाणुप्पिए! संखे समणोवासए' हे देवानुप्रिये! श्रमणोपासक शंख कहां है? 'तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलं समणोवासगं एवं वयासी' तब उस श्रमणोपासिका उत्पला ने उस श्रमणोपासक पुष्कली से ऐसा कहा-'एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव विहरइ' हे देवानुप्रिय! श्रमणोपासक शंख इस समय पौषधशाला में पाक्षिक पौषध लेकर बैठे हुए हैं। ब्रह्मचर्यव्रत से वे इस समय रह रहे हैं। मणि और सुवर्ण का इस समय उन्होंने बिलकुल त्याग कर रखा है। माला और विलेपन का वे इस समय नाम तक नहीं लेते हैं। शस्त्र और मुशल आदि का उन्होंने इस समय बिलकुल त्याग कर दिया है। पौषधशाला में वे बिलकुल इस समय अकेले हैं। तथा दर्भके आसन पर उन्होंने अपना आसन जमा रखा है। 'तएणं से पोक्खली

પૂછ્યું-"कहिणं देवाणुप्पिए! संखे समणोवासए?" હે દેવાનુપ્રિયે! શ્રમણોપાસક શંખ ક્યાં છે? "तएणं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलं समणोवासगं एवं वयासी" ત્યારે તે ઉત્પલા શ્રાવિકાએ તે પુષ્કલી શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહ્યું-"एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव विहरइ" હે દેવાનુપ્રિય! શંખશ્રાવક અત્યારે પાક્ષિક પૌષધ કરીને પૌષધશાળામાં બેઠા છે. તેઓ અત્યારે બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં સ્થિર છે, તેમણે મણિ અને સુવર્ણનો અત્યારે સર્વથા ત્યાગ કરેલો છે, માલા, વિલેપન આદિનો પણ તેમણે અત્યારે પરિત્યાગ કરેલો છે. ખડગ, મુશલ આદિ શસ્ત્રોનો તેમણે પરિત્યાગ કર્યો છે. તેઓ અત્યારે એકલા જ પૌષધશાળામાં દર્ભના આસન પર બેસીને પૌષધોપવાસની આરાધના કરી રહ્યાં છે.

पोसहसाला, जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः, यत्रैव शङ्खः श्रमणोपासकः आसीत्, तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता गमणागमणाए पडिक्कमइ' उपागत्य, गमनागमनाम्–ऐर्यापथिकीम्, प्रतिक्रामति, 'पडिक्कमित्ता संखं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, एवं वयासी'–प्रतिक्रम्य, शङ्खं श्रमणोपासकं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असण जाव साइमे उवक्खडाविए' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु–पूर्वोक्तविचारानुसारम् अस्माभिः, तत् विपुलम्–प्रचुरम्, अशन यावत्–पान खादिम–स्वादिमम् उपस्कारितम्, 'तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया! तं विउलं असण जाव

समणोवासए जेणेव पोसहसाला–जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ' इस प्रकार से उत्पला के मुख से सुनकर वे पुष्कली श्रमणोपासक जहां पौषधशाला थी, और उसमें भी जहां वे श्रमणोपासक शंख पाक्षिक पौषध लेकर बैठे हुए थे वहां गये 'उवागच्छित्ता गमणागमणाए पडिक्कमइ' वहां जाकर उन्होंने गमनागमन संबंधी–ऐर्यापथिकी प्रतिक्रमण किया 'पडिक्कमित्ता संखं समणोवासगं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' प्रतिक्रमण करके फिर उन्होंने श्रमणोपासक शंख को वन्दन किया, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर वे उनसे इस प्रकार कहने लगे–'एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असण जाव साइमे उवक्खडाविए' हे देवानुप्रिय! हमलोगोंने विपुलमात्रामें अशन, पान, खादिम और स्वादिमरूप चारों प्रकारका आहार तैयार करवाया है 'तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया!

"तएणं से पोक्खली समणोवासए जेणेव पोसहसाला, जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ" त्यार बाद ते पुष्कली श्रमणोपासक, ज्यां पौषधशाळा हती त्यां गयो त्यां जइने ज्यां शंखश्रमणोपासक पाक्षिक पौषध व्रतनी आराधना करी रह्या हता, त्यां गयो. "उवागच्छित्ता" त्यां जइने "गमणागमणाए पडिक्कमिइ" तेणे गमनागमन विषयक (ऐर्यापथिकी) प्रतिक्रमण कर्युं "पडिक्कमित्ता" प्रतिक्रमण करीने "संखं समणोवासगं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमसित्ता एवं वयासी" तेणे श्रमणोपासक शंखने वंदणा करी अने नमस्कार कर्या. वंदणानमस्कार करीने तेणे तेने आ प्रमाणे कह्युं–"एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हेहिं से विउले असण जाव साइमे उवक्खडाविए" हे देवानुप्रिय! अमे अशन, पान, खादिम अने स्वादिम रूप चारे प्रकारनो आहार तैयार कराव्यो छे. "तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया! तं विउलं असणं

साइमं आसाएमाणा जाव पडिजागरमाणा विहरामो' भो देवानुप्रियाः ! तत्-तस्मात् कारणात् गच्छामः खलु वयं तत् विपुलम् अशनं यावत्-पानं खादिमं, स्वादिमम्, आस्वादयन्तो यावत्-विस्वादयन्तः, परिभुञ्जानाः-परिभाजयन्तः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः-अनुपालयन्तो विहरामस्तिष्ठामः। 'तएणं से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी'-ततः खलु स शङ्खः श्रमणोपासकः, पुष्कलिं श्रमणोपासकम्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्-'णो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणस्स जाव पडिजागरमाणस्स विहरित्तए' भो देवानुप्रियाः ! नो खलु कल्पते-युज्यते मम तत् विपुलम् अशनं पानं खादिमं, स्वादिमम् आस्वादयतः, यावत् विस्वादयतः, परिभुञ्जानस्य परिभाजयतः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः-अनुपालयतो विहर्तुं-स्थातुम्, अपितु-'कप्पइ मे पोसहसालाए पोसहियस्स जाव विहरित्तए' कल्पते-

---

तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणा जाव पडिजागरमाणा विहरामो' तो चलो हमलोग चलें और उस विपुलमात्रा में निष्पन्न हुए अशन पान खादिम और स्वादिमरूप चारों प्रकारके आहारको करें, इस प्रकार से करते हुए पाक्षिक पौषध की आराधना करें। 'तएणं से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी' इस प्रकार का कथन पुष्कली श्रमणोपासकका सुनकर उस श्रमणोपासक शंखने उस पुष्कली से इस तरह कहा-'णो खलु कप्पइ, देवाणुप्पिया ! तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणस्स जाव पडिजागरमाणस्स विहरित्तए' हे देवानुप्रिय ! मुझे अब अशन, पान, खादिम और स्वादिमरूप उस चारों प्रकार के आहार करके पाक्षिक पौषध करना कल्पता नहीं है। 'कप्पइ मे पोसहसालाए पोसहियस्स जाव विहरि-

---

जाव साइमं आसाएमाणा जाव पडिजागरमाणा विहरामो" तो चालो, आपणे त्यां जईए अने विपुल मात्रामा तैयार करायेला ते अशन, पान, खादिम अने स्वादिम रूप चारे प्रकारना आहार करीने पाक्षिक पौषधनी आराधना करीए. "तएणं से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी-" पुष्कली श्रावकनी आ प्रकारनी वात सांभळीने शंख श्रावके तेने आ प्रमाणे जवाब आप्यो-"णो खलु कप्पइ, देवाणुप्पिया ! तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणस्स जाव पडिजागरमाणस्स विहरित्तए" हे देवानुप्रिय ! चारे प्रकारना अशन, पान, खादिम अने स्वादिम रूप आहारनुं आस्वादन आदि करीने पाक्षिक पौषध करवानी वात मने उचित लागती नथी. "कप्पइ

युज्यते मम पौषधशालायां पौषधिकस्य यावत्–ब्रह्मचारिणः, उन्मुक्तमणिसुवर्णस्य, व्यपगतमालावर्णकविलेपनस्य, निक्षिप्तशस्त्रमुशलस्य एकस्य अद्वितीयस्य, दर्भसंस्तारकोपगतस्य पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः–अनुपालयतो विहर्तुम्–स्थातुम्, 'तं छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा जाव विहरह' तत्–भो देवानुप्रियाः! छन्देन–स्वेच्छानुसारेण यूयं तत् विपुलम् अशनं पानं, खादिमं, स्वादिमम्, आस्वादयन्तो यावत्–विस्वादयन्तः, परिभुञ्जानाः, परिभाजयन्तः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः अनुपालयन्तो विहरत–तिष्ठत, 'तएणं से पोक्खली समणोवासए संखस्स समणोवासगस्स अतियाओ पडिनिक्खमइ' ततः खलु स पुष्कलिः श्रमणोपासकः शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य अन्तिकात्–

त्तए' मुझे तो अब यही कल्पता है कि मैं अकेला ही पौषधशाला में पाक्षिक पौषध का पालन करूं। इस समय में पूर्णरूप से ब्रह्मचर्यव्रत का पालन कर रहा हूं। मणि सुवर्ण का त्याग किया हुआ है, माला और विलेपन का त्याग कर दिया है। शस्त्र और मुशल का त्याग किया है। दर्भ के आसन पर बैठा हूं। इसलिये 'ते छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भेणं तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइम आसाएमाणा जाव विहरह' आप लोग अपनी इच्छा के अनुसार उस विपुल, अशन, पान, खादिम और स्वादिमरूप चारों प्रकार के आहार को करते हुए आप सब पाक्षिक पौषध का पालन करो 'तएणं से पोक्खली समणोवासए' फिर शंख श्रमणोपासकके ऐसे करने पर पुष्कलि श्रमणोपासक 'संखस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ' शंख श्रमणोपासकके समी-

---

मे पोसहसालाए पोसहियस्स जाव विहरित्तए" અને તો એજ વાત કલ્પે છે-ઉચિત લાગે છે કે હું એકલો જ પૌષધશાળામાં પાક્ષિક પૌષધની આરાધના કરૂં. અત્યારે હું પૂર્ણ રૂપે બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરી રહ્યો છું, મેં મણિ-સુવર્ણનો ત્યાગ કર્યો છે, માલાવિલેપનનો પણ ત્યાગ કર્યો છે, શસ્ત્ર અને મુશલનો ત્યાગ કર્યો છે અને દર્ભાસન પર હું બેઠેલો છું તેથી "ते छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भेणं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा जाव विहरह" આપ સૌ આપની ઈચ્છાનુસાર તે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ રૂપ ચારે પ્રકારના આહારનું આસ્વાદન આદિ કરીને પાક્ષિક પૌષધની આરાધના કરો.

"तएणं से पोक्खली समणोवासए" શંખશ્રમણોપાસકે તે પ્રમાણે કહ્યા પછી તે પુષ્કલી શ્રમણોપાસક "संखस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ"

समीपात् पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति–निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता सावत्थि नयरिं मज्झं मज्झेणं जेणेव ते समणोवासगा तेणेव उवागच्छइ' प्रतिनिष्क्रम्य–निर्गत्य, श्रावस्तीं नगरीमाश्रित्य मध्यमध्येन–मध्यभागेन यत्रैव ते श्रमणोपासकाः आसन् तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता ते समणोवासए एवं वयासी'–उपागत्य तान् श्रमणोपासकान्, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए जाव विहरइ' भो देवानुप्रियाः! एवं खलु शङ्खः श्रमणोपासकः पौषधशालायां पौषधिको यावत्–ब्रह्मचारी उन्मुक्तमणि-सुवर्णः, व्यपगतमालावर्णकविलेपनः, निक्षिप्तशस्त्रमुशलः, एकोऽद्वितीयः, दर्भ-संस्तारकोपगतः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रत्–अनुपालयन् विहरति–तिष्ठति, 'तं छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे विउले असणपाण खाइमसाइमे जाव विहरह' तत् भो

पसे पौषधशालासे निकलता है 'पडिनिक्खमित्ता' निकलकर 'सावत्थि नयरिं मज्झं मज्झेणं' श्रावस्तिनगरीके बीचोंबीचसे होता हुआ 'जेणेव ते समणोवासगा' जहां पर वे सब श्रमणोपासक थे 'तेणेव उवागच्छइ' वहां आया 'उवागच्छित्ता ते समणोवासए एवं वयासी' आकर उन श्रमणोपासकों को ऐसा कहने लगा–'एवं खलु देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रियो? 'संखे समणोवासए' वह शंख श्रमणोपासक तो 'पोसहसालाए' पौषधशाला में 'पोसहिए जाव विहरइ' पौषधिक–पौषधव्रतधारी ब्रह्मचारी होकर यावत् मणिसुवर्णमाला गन्ध विलेपनका त्याग किया है, शस्त्रमुसल का त्याग किया है, और वह अकेलाही दर्भसंस्तार पर बैठ कर पाक्षिक पौषध की आराधना करता है 'तं छंदेणं देवाणुप्पिया!' तुब्भे इसलिए हे देवानुप्रियो? तुम सब अपनी इच्छानुसार 'विउले असणपाणखाइमसाइमे जाव विह-

શંખશ્રમણોપાસકની પાસેથી અર્થાત્ પૌષધશાળાથી બહાર નીકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता" બહાર નીકળીને "सावत्थि नयरिं मज्झं मज्झेण" શ્રાવસ્તિ નગરીની વચ્ચોવચમાંથી નીકળીને "जेणेव ते समणोवासगा" જ્યાં તે બધા શ્રમણોપાસકો હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં તે આવ્યો. "उवागच्छित्ता ते समणोवासए एवं वयासी" આવીને તે બધા શ્રમણોપાસકને આ પ્રમાણે કહ્યું–"एवं खलु देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિયો ? "संखे समणोवासए" તે શંખ શ્રમણોપાસક તો "पोसहसालाए' પૌષધશાળામાં "पोसहिए जाव विहरइ" પૌષધિક–પૌષધવ્રતને ધારણ કરીને બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરીને યાવત્ મણિ, સુવર્ણ, માળા, ગંધ વિલેપનનો ત્યાગ કરીને શસ્ત્ર મુશલનો ત્યાગ કરીને તે એકલાજ સંસ્તારક પર બેસીને પાક્ષિક પૌષધનું આરાધન કરે છે. 'तं छंदेणं देवाणुप्पिया तुब्भे" તેથી હે દેવાનુપ્રિયો ? તમો બધા તમારી

देवानुप्रियाः ! छन्देन भवतां स्वेच्छया यूयं विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् यावत् आस्वादयन्तो विस्वादयन्तः, परिभुञ्जानाः, परिभाजयन्तः, पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः-अनुपालयन्तो विहरत-तिष्ठत, 'संखेणं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ' शङ्खः खलु श्रमणोपासको नो हव्यमागच्छति, 'तएणं ते समणोवासगा ते विउले असणपाणखाइमसाइमे आसाएमाणा जाव विहरंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः तम् विपुलम् अशनपानखादिमस्वादिमम् आस्वादयन्तो यावत्-विस्वादयन्तः, परिभुञ्जानाः, परिभाजयन्तः, पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रतः-अनुपालयन्तो विहरन्ति-तिष्ठन्ति। 'तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था' ततः खलु तस्य शङ्खस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापररात्रिकालसमये-पूर्वरात्रेः पूर्वरात्रः, रात्रिपूर्वभागः, अपगतारात्रिः अपररात्रिः-पूर्वरात्रात् अपररात्रिरूपो यः कालसमय स्तस्मिन् रात्रेः पश्चिमभागे इत्यर्थः धर्मजागरिकाम्-धर्माय धर्मचिन्तया वा जाग-

---

रह" उन अशनपानखादिमस्वादिम को आस्वादन करके परिभोगमें लेकर पाक्षिक पौषधको पालन करो, 'संखेणं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ' शंख श्रमणोपासक यहाँ नहीं आता है। 'तएणं ते समणोवासगा ते विउले असणपाणखाइमसाइमे आसाएमाणा जाव विहरंति।' फिर पुष्कलि श्रमणोपासक के ऐसा कहने पर विपुल अशन पान खादिमस्वादिम का आस्वादन करते हुए यावत् विभाग करते हुए पाक्षिकपौषध का आराधना करते हुए रहने लगे' 'तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था' इसके बाद उस शंख श्रमणोपासक को रात्रि के पिछले भाग में धर्मजागरण करते हुए इस

ઇચ્છા પ્રમાણે "विउले असणपाणखाइमसाइमे जाव विहरह" તે અશન પાન ખાદિમ સ્વાદિમનું આસ્વાદન કરીને, પરિભોગ કરીને પાક્ષિક પૌષધનું પાલન કરો. "संखेणं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ" શંખ શ્રમણોપાસક અહિંયા આવતા નથી. "तएणं ते समणोवासगा ते विउले असणपाणखाइमसाइमे आसाएमाणा जाव विहरंति" તે પછી પુષ્કલી શ્રમણોપાસકે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યાર પછી તે વિપુલ અશન પાન ખાદિમસ્વાદિમનું તેઓએ આસ્વાદન કર્યું યાવત્ વિભાગ કરતા થકા પાક્ષિકપૌષધનું આરાધન કરીને કહેવા લાગ્યા.

"तएणं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था" ત્યારબાદ, રાત્રિના

रिका-जागरणं धर्मजागरिका, तां जाग्रतः-जागरणं कुर्वतः, अयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाणस्वरूपो यावत्-आध्यात्मिकः-आत्मगतः, चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः संकल्पः, समुदपद्यत-समुत्पन्नः 'सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव पज्जुवासित्ता' श्रेयः खलु मम कल्ये प्रभाते यावत्-प्रादुष्प्रभायां रजन्यां सूर्ये ज्वलति-उदिते प्रकाशमाने सति, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यावत्-विनयेन शुश्रूषमाणः प्राञ्जलिपुटः पर्युपास्य, 'तओ पडिनियत्तस्स पक्खियं पोसहं पारित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' ततः प्रतिनिवृत्तस्य-भगवत्पार्श्वात्प्रत्यागतस्य मम पाक्षिकं पौषधं पारयितु-पालयितुम् श्रेयः इतिकृत्वा-एवं विचार्य, संप्रेक्षते-निश्चिनोति, 'संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ' एवं रीत्या, संप्रेक्ष्य-निश्चित्य-कल्ये-प्रभाते, यावत्-प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां सूर्ये ज्वलति-उदिते प्रकाशमाने सति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामयति-निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता, पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य

प्रकार का यह आध्यात्मिक, चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित, मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ 'सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता' मुझे अब यही उचित है कि मैं प्रातः काल होते ही सूर्य के प्रकाशित हो जाने पर श्रमण भगवान् ! महावीर के पास जाकर उनको वंदना नमस्कार करके यावत् उन की पर्युपासना करके 'तओ पडिनियत्तस्स पक्खि पोसहं पारित्तए ति कट्टु एवं संपेहेइ' वहां से वापिस लोटकर पाक्षिक पौषध पालूँ, अर्थात्-पोषे को पूर्ण करूँ। ऐसा विचार किया-' संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते, पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ ' ऐसा विचार करके फिर वह सुवह होते ही सूर्य के प्रकाशित हो जाने पर पौषधशाला से बाहर निकला 'पडिनिक्ख-

---

પાછલે પહોરે ધર્મજાગરણ કરતાં તે શંખશ્રાવકને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ ઉદ્‌ભવ્યો-" सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता, नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता" હવે મને એજ ઉચિત લાગે છે કે કાલે પ્રાતઃકાળ થતાં જ, સૂર્યનો પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાવા લાગે ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈને, તેમને વંદણાનમસ્કાર કરીને અને તેમની પર્યુપાસના કરીને ' तओ पडिनियत्तस्स पक्खियं पोसहं पारित्तए त्ति क एवं संपेहेइ " પાછા ફર્યા બાદ જ પાક્ષિક પૌષધનું મારે પારણું કરવું, આ પ્રમાણે તેણે સંકલ્પ કર્યો. "संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते, पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ " આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, પ્રભાત થતાં અને સૂર્યનો પ્રકાશ ચારે દિશામાં ફેલાતા જ

पादविहारचारेणं सावत्थिं नयरिं मज्झं मज्झेण जाव पज्जुवासइ, अभिगमो नत्थि' प्रतिनिष्क्रम्य–निर्गत्य, पादविहारचारेण–चरणाभ्यां गमनेन श्रावस्तीं नगरीमाश्रित्य मध्यमध्येन–मध्यभागेन यावत् निर्गत्य, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर आसीत्, तत्रैव उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, विनयेन प्राञ्जलिपुटः सन् भगवन्तं पर्युपास्ते, अत्र अस्य शङ्खस्य पौषधयुक्तत्वात् भगवतः पूर्वोक्ताः पञ्चअभिगमाः न सन्ति, पूर्वोक्तः पञ्चप्रकारकः अभिगमोऽस्यनास्ति, सचित्तादिद्रव्याणां विमोचनीयानाम भावात् इतिभावः। 'तएणं ते समणोवासगा कल्लं पादुप्पभाए जाव जलंते ण्हाया

मित्ता' पौषधशाला से निकलकर 'पादविहारचारेणं सावत्थिं नयरिं मज्झं मज्झेणं जाव पज्जुवासइ, अभिगमो नत्थि' बाहर निकल कर वह पैदल ही श्रावस्ती नगरी के ठीक बीचों बीच से होकर जहां श्रमण भगवान् महावीर थे वहां आये, वहां आकर के श्रमण भगवान् महावीर को उसने वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके विनय से दोनों हाथ जोड़कर भगवान् की पर्युपासना की। यहां पौषध में रहने के कारण पांच अभिगम नहीं कहे गये हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि प्रभु के पास जाते समय जानेवाला सचित्त वर्जन आदि पांच अभिगमों से युक्त होकर जाता है–सो यहां पर शंख श्रमणोपासक के पांच अभिगम नहीं कहे गये हैं क्यों कि वे पौषध में बैठे हुए थे अतः उनके पास सचित्त आदि वर्जनीय द्रव्यों का अभाव था 'तएणं ते समणोवासगा कल्लं पाउप्पभाए जाव जलंते ण्हाया, कयबलिकम्मा, जाव सरीरा सएहिं

ते पौषधशाળामांथी બહાર નીકળ્યા, "पडिनिक्खमित्ता पादविहारचारेणं–सावत्थिं नयरिं मज्झं मज्झेणं जाव पज्जुवासइ, अभिगमो नत्थि" બહાર નીકળીને, પગપાળા જ તે શ્રાવસ્તી નગરીના મુખ્ય માર્ગે થઈને આગળ વધ્યા, અને જ્યાં મહાવીર પ્રભુ વિરાજતા હતા ત્યાં ગયા ત્યાં જઈને તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદણાનમસ્કાર કરીને તેણે વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને ભગવાનની પર્યુપાસના કરી અહીં પાંચ અભિગમ કહ્યા નથી, કારણ કે શંખ અણગાર પૌષધમાં બેઠેલા હતા, તેથી સચિત્ત આદિ પાંચ વર્જનીય વસ્તુઓનો તેમની પાસે અભાવ જ હતો એવો સામાન્ય નિયમ છે કે સચિત્ત આદિ પાંચ પ્રકારની વસ્તુઓના ત્યાગપૂર્વક જ પ્રભુની સમીપે જવાય છે તેનું નામ જ અભિગમોથી યુક્ત થઈને જવું ગણાય છે. "तएणं ते समणोवासगा कल्लं पाउप्पभाए जाव जलंते ण्हाया,

'कयबलिकम्मा जाव सरीरा सएहिं सएहिं गिहेहिं तो पडिनिक्खमंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः कल्ये-प्रभाते प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां यावत्-सूर्ये ज्वलति-प्रकाशमाने सति, स्नाताः कृतबलिकर्माणो-दत्तवायसाद्यन्नाः यावत्कृतकौतुक-मङ्गलप्रायश्चित्ताः सर्वालङ्कारविभूषितशरीराः, स्वकेभ्यः स्वकेभ्यः-निजनिजेभ्यो गृहेभ्यः प्रतिनिष्क्रामन्ति-निर्गच्छन्ति, 'पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलायंति' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य, एकतो मिलन्ति-एकत्री भवन्ति, 'मिलायित्ता सेसं जहा पढमं जाव पज्जुवासंति' एकतो मिलित्वा-एकत्रीभूय शेषं यथा द्वितीयशतके पञ्चमोद्देशके तुङ्गिकानगरीवास्तव्यश्रावकाणां प्रथमं निर्गमनं प्रतिपादितम् तथैव इदमपि निर्गमनं प्रतिपत्तव्यम्, यावत् भगवतः समीपे गत्वा भगवन्तं वन्दित्वा, नमस्यित्वा, विनयेन प्राञ्जलिपुटाः सन्तो भगवन्तं पर्युपास्ते, 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसेय महतिमहालियाए सभाए धम्मकहा जाव

'सएहिं गिहेहिंतो पडिनिक्खमंति' इसके बाद वे श्रमणोपासक प्रातः सूर्योदय होने पर स्नान करके, बलिकर्म कर के-वायस आदिकों के लिये अन्नवितरण करके यावत्-कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त करके और समस्त अलंकारों से विभूषित शरीर होकरके अपने २ घरों से निकले 'पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलायंति' निकलकर फिर वे एक स्थान पर इकट्ठे हुए 'मिलायित्ता सेसं जहा पढमं जाव पज्जुवासंति' एक स्थान पर इकट्ठे होकर फिर वे इस प्रकार से चले कि जैसा प्रथम निर्गमन का वर्णन इसी के द्वितीयशतक के दशमोद्देशक में तुङ्गिका-नगरी के रहने वाले श्रावकों का कहा गया है-यावत् भगवान् के समीप जाकर उन्हों ने भगवान को वन्दना की, नमस्कार किया और विनय

કયબલિકમ્મા, જાવ સરીરા સએહિં સએહિં ગેહેહિંતો પડિનિક્ખમંતિ" હવે તે ગામના અન્ય શ્રાવકો પણ પ્રભાતકાળે સૂર્યોદય થતાં જ સ્નાન કરીને, બલિકર્મ કરીને (કાગડા આદિને અન્ન આપવું તેનું નામ બલિકર્મ છે), કૌતુક મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને અને સમસ્ત અલંકારોથી શરીરને વિભૂષિત કરીને, પોતપોતાનાં ઘેરથી મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરવા માટે નીકળી પડયા. "પડિનિક્ખમિત્તા એગયઓ મિલાયંતિ" ઘેરથી નીકળીને તેઓ એક જગ્યાએ એકઠાં થયાં. "મિલાયિત્તા સેસં જહા પઢમં જાવ પજ્જુવાસંતિ" તેઓ મહાવીર સ્વામી પાસે કેવી રીતે ગયા તેનું વર્ણન બીજા શતકના દસમાં ઉદ્દેશકમાં તુંગિકાનગરીના શ્રાવકોના નિર્ગમનના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. "તેમણે ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કર્યાં અને વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને તેમણે શ્રમણ ભગવાનની પર્યુપાસના કરી." આ કથન

आराहए भवइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरस्तेषां श्रमणोपासकानां तस्यां च महातिमहालयायां समायां, पर्षदि धर्मकथा यावत् आज्ञाया आराधको भवति इति, "अत्थिलोए अत्थिअलोए" इतारभ्य "एतस्य धर्मस्य शिक्षायाम् उपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् आज्ञाया आराधको भवति' इति पर्यन्तम् औपपातिकसूत्रोक्ता धर्मकथाऽत्रवाच्या। 'तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म हट्टतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके समीपे धर्मं श्रुत्वा, निशम्य–हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टाः उत्थया–उत्थानेन, उत्तिष्ठन्ति, 'उट्ठेत्ता समणं

से दोनों हाथ जोड़कर उन्हों ने प्रभु की पर्युपासना की, 'तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महतिमहालयाए सभाए धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ' इसके बाद प्रभु ने इस अति-विशाल सभा में उन श्रमणोपासकों को धर्मकथा कही, इस धर्मकथा का वर्णन ('एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणो वासिया वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ") यहां तक औपपा-तिक सूत्र के छप्पनवें सूत्र में कहा गया है–सो उसे यहां पर कहलेना चाहिये। 'तएणं ते समणोवासगा भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेति' इसके बाद वे श्रमणोपासक श्रमण भगवान् महावीर के मुख से धर्मश्रमण कर और उसे हृदय में धारण कर बहुत ही अधिक हर्षित हुए एवं संतुष्ट चित्त हुए, बाद में

પર્યંતનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तिसे य महति महालयाए सभाए धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ" ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે વિશાળ સભામાં તે શ્રાવકોને ધર્મકથા કહી ઔપપાતિક સૂત્રના ૫૬માં સૂત્રમાં આ ધર્મકથાનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. "अत्थि लोए, अत्थि अलोए" આ સૂત્રપાઠથી શરૂ કરીને "एतस्य धर्मस्य शिक्षायाम् उपस्थितः श्रमणोपासिको वा श्रमणापासिका वा विहरम् विहरन्ती वा आज्ञाया आराधको भवति" આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનો પાઠ અહીં 'ધર્મકથા' વડે ગ્રહણ કરવો જોઈએ. "तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेति" મહાવીર પ્રભુની સમીપે ધર્મકથા સાંભળીને તથા તેને હૃદયમા અવધારણ કરીને તેમને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો તેઓ

भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' उत्थाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति' वन्दित्वा नमस्यित्वा, यत्रैव शङ्खो नाम श्रमणोपासकः आसीत्, तत्रैव-उपागच्छन्ति' 'उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं एवं वयासी'-उपागत्य श 'श्रमणोपासकम्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः-'तुमं देवाणुप्पिया! हिज्जा अम्हेहिं अप्पणा चेव, एवं वयासी'-भो देवानुप्रियाः! त्वम् खलु ह्यः-गतदिवसे अस्माकम्, आत्मनैव-स्वयमेव, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीः यत् 'तुम्हे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं जाव विहरिस्सामो' भो देवानुप्रियाः! यूयं खलु विपुलम् अशनं यावत् पानं खादिमं स्वादिमम् उपस्कारयत, वयं खलु तत् विपुलम् अशनादिकम् आस्वादयन्तो विस्वादयन्तः परिभुञ्जानाः परिभाजयन्तः पाक्षिकं पौषधं प्रतिजा-

वे अपनी ही उत्थान शक्ति से उठे, 'उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' उठकर उन्हों ने मण भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति' वन्दना नमस्कार करके फिर वे वहां गये जहां श्रमणोपासक शंख बैठे थे 'उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं एवं वयासी' वहां अर्थात् भगवान् के समीप बैठे थे वहां जाकरके उन्हों ने उस श्रमणोपासक शंख से ऐसा कहा-'तुमं देवाणुप्पिया! हिज्जा-अम्हेहिं अप्पणा चेव एवं वयासी' हे देवानुप्रिय! गतदिवस आपने हमसे अपने आप ऐसा कहा था कि 'तुम्हे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं जाव विहरिस्सामो' हे देवानुप्रियो! तुम लोग विपुल अशन, पान, खादिम एवं स्वादिम आहार को तैयार कराओ। हमलोग उस

તેમની ઉત્થાનશક્તિથી ઊઠયા. "उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति" ઊઠીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता, नमंसित्ता जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति" ત્યાર બાદ જ્યાં શંખ શ્રાવક બેઠો હતો, ત્યાં તેઓ ગયા. "उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं एवं वयासी" એટલે કે મહાવીર પ્રભુની સમીપે બેઠેલા શંખ શ્રાવકની પાસે જઈને તેમણે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું. "तुमं देवाणुप्पिया! हिज्जा अम्हेहिं अप्पणा चेव एवं वयासी" હે દેવાનુપ્રિય! કાલે આપે અમને એવું કહ્યું હતું કે "तुम्हेणं देवाणुप्पिया! विउलं असणं जाव विहरिस्सामो" "હે દેવાનુપ્રિયો! તમે વિપુલ અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવો આપણે બધાં ભેગા મળીને તે વિપુલ અશ-

प्रतः-अनुपालयन्तो विहरिष्याम इति, 'तए णं तुमं पोसहसालाए जाव विहरिए' ततः खलु अस्माकं कथनानन्तरम् त्वया पौषधशालायाम् यावत्-पौषधिकेन ब्रह्मचारिणा उन्मुक्तमणिसुवर्णेन व्यपगतमालावर्णकविलेपनेन, निक्षिप्तशस्त्रमुसलेन एकेन अद्वितीयेन दर्भसंस्तारकोपगतेन पाक्षिकं पौषधं प्रतिजाग्रता-अनुपालयता-विहृतम् स्थितम्, 'तं सुट्ठु णं तुमं देवाणुप्पिया! अम्हे हीलसि' तत् तस्मात् कारणात् भो देवानुप्रिय! त्वं सुष्ठु अतिशयं खलु अस्मान् अवहेलयसि-अवमन्यसे? 'अज्जो त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी'-ततः खलु तच्छ्रुत्वा विज्ञाय वा, हे आर्या! इति संबोध्य, श्रमणो भगवान् महावीर स्तान् श्रमणोपासकान्, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'मा णं अज्जो तुब्भे संखं समणोवासगं हीलह, निंदह, खिंसह, गरहह, अवमन्नह! भो आर्याः! मा

विपुल अशनादिक का आस्वादन, विस्वादन, भोजन एवं परिभाजन करते हुए पाक्षिक पौषध करेंगे। 'तएणं तुमं पोसहसालाए जाव विहरिए' इसके बाद तुमने पौषधशाला में यावत् पौषधिक होकर, ब्रह्मचर्य धारण कर, मणि सुवर्ण का त्याग कर, माला वर्णक विलेपन का परिहार कर, शस्त्र और मुशल को निक्षिप्त कर अकेले दर्भ संस्तारक पर बैठकर पाक्षिक पौषध को धारण कर लिया 'तं सुट्ठु णं तुमं देवाणुप्पिया! अम्हे हीलसि' तो हे देवानुप्रिय! तुमने बहुत अच्छा किया जो तुमने इस प्रकार से हमलोगों की अवहेलना की है। 'अज्जो त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोपासए एवं वयासी' तब हे आर्यो! इस प्रकार से सम्बोधित करते हुए श्रमण भगवान् महावीर ने उनसे ऐसा कहा-'मा णं अज्जो! तुब्भे संखं समणोवासगं हीलह, निंदह,

---

नादिनुं आस्वादन, विस्वादन, भोजन अने परिभाजन करीने पाक्षिक पौषधनी आराधना करशुं." "तएणं तुमं पोसहसालाए जाव विहरिए" त्यारे बाद अमारी साथे बेसीने ते भोजननुं आस्वादन करवाने बदले तमे तो पोषधशाळामां जईने ब्रह्मचर्य धारण करीने, मणिसुवर्णनो त्याग करीने माला अने विलेपननो त्याग करीने शस्त्र अने मुशलनो त्याग करीने एकला ज दर्भना संस्तारक पर विराजमान थईने पौषधव्रत धारण करी लीधुं छे" "तं सुट्ठुणं तुमं देवाणुप्पिया! अम्हे हीलसि" हे देवानुप्रिय! आ प्रकारे तमे अमारी जे अवहेलना करी, ते घणुं ज सारुं कर्युं छे?" "अज्जो! त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी" त्यारे "हे आर्यो!" आ प्रमाणे संबोधन करीने श्रमण भगवान महावीरे ते श्रमणोपासकोने आ प्रमाणे कह्युं-"मा णं अज्जो! तुब्भे संखं समणोवासयं हीलह, निंदह, खिंसह,

खलु यूयं शङ्खं श्रमणोपासकम् अवहेलयत, निन्दत, खिंसयत, गर्हध्वम्, अवमन्यध्वम्, अयं भावः–मा हीलयत' इति–जातिकुलादिमर्मोद्घाटनपूर्वकं मा निर्भर्त्सयत, 'मा निन्दत' इति मनसा कुत्सितशब्दपूर्वकं मा अनादरं कुरुत, 'मा खिंसत' इति हस्तमुखादिविकारपूर्वकं क्षुद्रवचनेन मा प्रकोपयत, 'मा गर्हध्वम्' इति–जनसमक्षं दोषाविष्करणपूर्वकं मा गर्हां कुरुत, 'मा अवमन्यध्वम्' इति तद्योग्य प्रतिपत्त्यकरणेन अवहेलनयाऽपमानं मा कुरुत। तत्र कारणमाह–' संखे णं समणोवासए पियधम्मे चेव दढधम्मे चेव सुदक्खु जागरियं जागरिए' शङ्खः खलु श्रमणोपासकः प्रियधर्मा एव–प्रियो धर्मो यस्य स तथाविधः, दृढधर्मा एव–दृढो धर्मो यस्य स

खिंसह, गरहह, अवमन्नह' हे आर्यों! आप लोग श्रमणोपासक शंख की अवहेलना मत करो, निंदा मत करो, उनसे नाराज मत होओ, उनकी गर्हा मत करो और उनका अपमान मत करो जाति, कुल आदि के मर्मका उद्घाटन करते हुए, जो भर्त्सना की जाती है उसका नाम हीलना–अवहेलना है मनमें ही जो कुत्सित शब्द बोलकर अनादर का भाव प्रकट किया जाता है उसका नाम निन्दा है हस्त मुख आदि के विकार पूर्वक जो क्षुद्र वचन कह कर कुपित किया जाता है उसका नाम खिंसना है। अन्य जनों के समक्ष दोषों को प्रकट करते हुए जो निन्दा की जाती है उसका नाम गर्हा है। तथा यथायोग्य आदर नहीं करने से जो अपमान का भाव प्रदर्शित किया जाता है उसका नाम अवमानना है। सो आप लोग इनमें एक भी बात न करें। क्यों कि कारण यह है कि ' संखेणं समणोवासए पियधम्मे चेव, दढधम्मे चेव सुदक्खु जागरियं जागरिए' इन श्रमणोपासक शंख ने कि जो प्रिय है

गरहह, अवमन्नह" હે આર્યો! તમારે શંખ શ્રાવકની અવહેલના કરવી જોઇએ નહીં, નિંદા કરવી જોઈએ નહીં, તમે તેના પ્રત્યે નારાજ થશો મા, તેની ગર્હા કરશો નહીં અને તેનું અપમાન કરશો નહીં. (જાતી, કુલ આદિના મર્મ પ્રકટ કરીને જે ભર્ત્સના કરવામાં આવે છે તેનું નામ હીલના– અવહેલના છે મનમાં જ કુત્સિત શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરીને અનાદરનો ભાવ પ્રકટ કરવો તેનું નામ નિંદા છે. હાથ, મો આદિના હાવભાવ પૂર્વક કરવો ક્ષુદ્ર વચનોનું ઉચ્ચારણ કરીને સામેની વ્યક્તિને અધિક કુપિત કરવી તેનું નામ નારાજગી છે. અન્ય લોકો સમક્ષ દોષો પ્રકટ કરીને જે નિંદા કરવામાં આવે છે તેનું નામ ગર્હા છે યોગ્ય આદર નહીં કરીને જે અપમાન કરાય છે તેનું નામ અનાદર છે.) "संखेण समणोवासए पियधम्मे चेव, दढधम्मेव

तथाविधः, सुदृष्टजागरिकां सु-सुष्ठु दृष्ट श्रद्धादिरूपेण प्रवचन येन स सुदृष्टः श्रमणोपासकः, तस्य जागरिका-प्रमादनिद्रा व्यपोहेन जागरण-जागरिका, तां जागरितः। कृतवान् इति ॥ सू० २ ॥

जागरिकाभेद वक्तव्यता ॥

मूलम्-"भंते त्ति, भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-कइ विहाणं भंते! जागरिया पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा जागरिया पण्णत्ता, ... जागरिया सुदक्खु जागरिया। से

पृ. ६८९

अत्र (भग. श. १२ उ. १) शङ्खश्रावकप्रकरणे शङ्खः पौषधिक एव पौषधशालातो भगवद्वन्दनार्थं गत इति विशेषवस्त्राभावात् सूत्रे 'अभिगमो नत्थि' इत्युक्तम्, अतो यद् बहुशआदर्शेषु '. सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' इति लभ्यते तत् 'अभिगमो नत्थि' इति मूलपाठात् न संगच्छते। प्रतीयते च "सुद्धप्पावेसाइं०" इत्यादिपाठो लेखप्रमादात्पतित इति, एवं पर्यालोच्यनास्माभिरयं पाठोऽत्र गृहीतः, इति सूक्ष्मेक्षिकया विचारयितव्यं विचक्षणैः।

क्खु जागरियं जागरंसि२, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ-तिविहा जागरिया जाव सुदक्खु जागरिया ॥सू०३॥

धर्म जिन को ऐसे हैं तथा दृढ है धर्म जिसका ऐसे हैं, श्रमणोपासक की जागरिका-जागरण-प्रमाद, निद्रा के त्याग से जागरण किया है ॥सू०२॥

सुदक्खु जागरिय जागरि" जेने धर्म प्रिय छे अने जे धर्म प्रत्ये दृढ श्रद्धावाळो होवाने कारणे धर्मना पालनमा दृढ छे एवा शंख श्रमणोपासके तो प्रमाद रूप निद्राना परित्याग पूर्वक श्रमणोपासक जागरिका (जागरण) करेल छे. तेथी तेनी निंदा गर्हा आदि करवी उचित नथी. ॥सू०२॥

छाया—भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवम् अवादीत्–कतिविधा खलु भदन्त! जागरिका प्रज्ञप्ता? गौतम! त्रिविधा जागरिका प्रज्ञप्ता, तद्यथा–बुद्धजागरिका १, अबुद्ध जागरिका २, सुदृष्टजागरिका ३, तत् केनार्थेन एवमुच्यते–त्रिविधा जागरिका प्रज्ञप्ता–तद्यथा–बुद्धजागरिका, अबुद्धजागरिका, सुदृष्टजागरिका? गौतम! ये इमे अर्हन्तो भगवन्तः उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः, यथा स्कन्दकः यावत् सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः, एते खलु बुद्धाः बुद्ध जागरिकां जाग्रति १, ये इमे अनगारा भगवन्तः ईर्यासमिताः, भाषासमिताः यावत्–गुप्तब्रह्मचारिणः, एते खलु अबुद्धाः अबुद्धजागरिकां जाग्रति २, ये इमे श्रमणोपासकाः अभिगतजीवाजीवाः यावत् विहरन्ति, एते खलु सुदृष्टजागरिकां जाग्रति, तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते–त्रिविधा जागरिका यावत् सुदृष्ट जागरिका ॥सू० ३॥

टीका—अथ जागरणप्रस्तावात् तद्भेद वक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह–'भंते! त्ति' इत्यादि। 'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी–'हे भदन्त! इति संबोध्य, भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'कइविहाणं भंते! जागरिया पण्णत्ता?' हे भदन्त! कतिविधाः खलु

जागरिका भेदवक्तव्यता

'भंते! त्ति भगवं गोयमे' इत्यादि।

टीकार्थ–यहां जागरण का विषय है–इस कारण सूत्रकार ने इसके भेदों का कथन इस सूत्र द्वारा किया है–'भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' हे भदन्त! इस प्रकार से सम्बोधित करके भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार

–જાગરિકાના ભેદોનું નિરૂપણ–

"भंते! त्ति भगवं गोयमे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ધર્મજાગરણના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું છે– "भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" "હે ભગવન્!" આ પ્રકારે સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં વંદણા-નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો—

"कइविहाणं भंते! जागरिया पण्णत्ता?" હે ભગવન્! જાગરિકા (જાગરણ) કેટલા પ્રકારની કહી છે?

जागरिका-जागरणं, प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-गोयमा ! तिविहा जागरिया पण्णत्ता' हे गौतम ! त्रिविधा-त्रिप्रकारा जागरिका प्रज्ञप्ता, तद्भेदानाह-'तंजहा-बुद्ध-जागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया' तद्यथा-बुद्धजागरिका, अबुद्ध-जागरिका, सुदृष्टजागरिका, गौतमस्तत्रकारणं पृच्छति-'से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ-तिविहा जागरिया पण्णत्ता, तंजहा-बुद्धजागरिया, अबुद्धजागरिया, सुद-क्खु जागरिया?' तत्-अथ, केनार्थेन-कथं तावत्, एवम्-उक्तरीत्या, उच्यते यत्-त्रिविधा जागरिका प्रज्ञप्ता, तद्यथा बुद्धजागरिका, अबुद्धजागरिका, सुदृष्ट जागरिका इति ? एतासां तिसृणां जागरिकाणां कोऽर्थः ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! जे इमे अरिहंता भगवंता, उप्पन्ननाणदंसणधरा जहा खंदए जाव

करके फिर इस प्रकार से पूछा-'कइविहा णं भंते ! जागरिया पण्णत्ता' हे भदन्त ! जागरिका कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहा जागरिया पण्णत्ता' जागरिका तीन प्रकार की कही गई है। 'तंजहा' जो इस प्रकार से है-'बुद्धजा-गरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया' बुद्धजागरिका, अबुद्ध-जागरिका और सुदर्शनजागरिका-सुदृष्ट जागरिका अब गौतम इन भेदों के कहने का कारण पूछते हैं-'से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ, तिविहा जागरिया पण्णत्ता-तंजहा-बुद्धजागरिया, पण्णत्ता-तंजहा-बुद्धजागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया' हे भदन्त ! बुद्ध-जागरिका, अबुद्धजागरिका और सुदृष्ट जागरिका के भेद से जो आपने जागरिका के ये तीन भेद कहे हैं सो इसमें कारण क्या है ? अर्थात् इन तीन जागरिकाओं का शब्दार्थ क्या है ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा ! હે ગૌતમ ! "तिविहा जागरिया पण्णत्ता" જાગરિકા ત્રણ પ્રકારની કહી છે "तंजहा" તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-"बुद्धजागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया" (૧) બુદ્ધ જાગરિકા, (૨) અબુદ્ધ જાગરિકા અને (૩) સુદૃષ્ટ જાગરિકા આ ભેદોનું સ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-"से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिविहा जागरिया पण्णत्ता-तंजहा बुद्ध-जागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया" હે ભગવન્‌ ! બુદ્ધજાગરિકા, અબુદ્ધ જાગરિકા અને સુદૃષ્ટ જાગરિકાના ભેદથી આપે જાગરિકાના જે આ ત્રણ ભેદો કહ્યા છે, તેનું કારણ શું છે ? એટલે કે આ ત્રણે પ્રકારની જાગરણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा ! जे इमे अरिहंता भगवंता, उप्पन्नना-

सव्वन्नु, सव्वदरिसी, एएणं बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति' हे गौतम! ये इमे प्रतीताः अर्हन्तो जिनाः, भगवन्तः, उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः-केवलिनः; यथा स्कन्दके-द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके स्कन्दकप्रकरणे प्रतिपादिता तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्याः, यावत्-सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः सन्ति, एते खलु जिनाः बुद्धाः-केवलावबोधेन, बुद्धजागरिकाम्-बुद्धानां व्यपगताज्ञाननिद्राणां जागरिका-प्रबोधो बुद्धजागरिका, तां तथाविधाम्, जाग्रति-कुर्वन्ति, 'जे इमे अणगारा भगवंतो ईरियासमिया, भासासमिया जाव गुत्तबंभयारी, एएणं अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति' ये इमे प्रसिद्धाः अनगाराः भगवन्तः, ईर्यासमिताः-ईर्यासमितियुक्ताः,

---

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा! जे इमे अरिहंता भगवंतो, उप्पन्ननाणदंसणधरा जहा खंदए जाव सव्वदरिसी, एएणं बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति' जो ये प्रसिद्ध अर्हन्त जिन भगवन्त उत्पन्न ज्ञान दर्शन धारी केवली हैं जैसे कि स्कन्दक में-द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक प्रकरण में कहे गये हैं इसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये-यावत् सर्वज्ञ सर्वदर्शी हैं ये जिन बुद्ध हैं-केवल ज्ञानरूप बोध से युक्त हैं-अतः ये बुद्धजागरिका को-जिनकी अज्ञाननिद्रा दूर हो चुकी है ऐसे विशुद्ध आत्माओं की जागरिका को करते हैं। अर्थात् सर्वज्ञ सर्वदर्शी तक जितने भी बुद्धजिनदेव हैं वे सब केवलज्ञानरूप जागरण करते हैं क्यों कि इनमें अज्ञानरूप निद्रा का सर्वथा अभाव हो चुका होता है। 'जे इमे अणगारा भगवंतो ईरियासमिया भासा

णदंसणधरा जहा खंदए जाव सव्वन्नु सव्वदरिसी, एएण बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति" અહંત જિન ભગવંતો કે જેઓ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનને ધારણ કરનારા છે (જેઓ) કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનથી યુક્ત છે, જેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, (-અહીં બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના સ્કન્દકપ્રકરણમાં કેવળી ભગવાનોને જે વિશેષણો-સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી પર્યન્તના વિશેષણો-લગાડયાં છે તે ગ્રહણ કરવા જોઇએ) તેઓ બુદ્ધ ગણાય છે કેવળજ્ઞાન રૂપ બોધથી તેઓ યુક્ત હોવાથી તેમને બુદ્ધ કહે છે તે અહંત જિન કેવલી ભગવાનો બુદ્ધ જાગરિકા કરે છે એટલે કે જેમના અજ્ઞાન રૂપી નિદ્રા દૂર થઈ ચુકી છે એવા વિશુદ્ધ આત્માઓની જાગરણાને બુદ્ધજાગરણા કહે છે એટલે કે સર્વજ્ઞ, અને સર્વદર્શી પર્યન્તનાં વિશેષણોવાળા જેટલા બુદ્ધ જિનેન્દ્ર દેવો છે તેઓ બધા કેવળજ્ઞાન રૂપ જાગરણ કરે છે, કારણ કે તેમનામાંથી અજ્ઞાન રૂપ નિદ્રાનો સંપૂર્ણપણે અભાવ થઈ ગયો હોય છે "जे इमे अणगारा भगवंतो ईरियासमिया, भासासमिया, जाव गुत्तबंभयारी,

भाषासमिताः-भाषासमितियुक्ताः यावत्-एषणासमिताः, आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमिताः उच्चारप्रस्रवणखेलजल्लसिंघाणपरिष्ठापनासमिताः मनोवचःकायगुप्ताः गुप्ताः गुप्तेन्द्रियाः गुप्तब्रह्मचारिण सन्ति, एते खलु अबुद्धाः-केवलज्ञानाभावेन यथासंभवं शेषज्ञानसद्भावेन च बुद्धसदृशाः नञः सादृश्यार्थकत्वात् अबुद्धजागरिकाम्-छद्मस्थज्ञानवतां या जागरिका सा तथाविधाम् जागरिकां जाग्रति-कुर्वन्ति। अथच-'जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति, एएणं सुदक्खु जागरियं जागरंति' ये इमे प्रसिद्धाः-श्रमणोपासकाः अभि

समिया, जाव गुत्तबंभयारी, एएणं अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति' जो ये प्रसिद्ध अनगार भगवन्त हैं-कि जो ये प्रसिद्ध अनगार भगवन्त हैं-कि जो ईर्यासमिति, भाषासमिति से युक्त हैं यावत्-एषणासमिति से युक्त हैं, आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमिति से युक्त हैं, उच्चार, प्रस्रवण, खेल जल्ल, सिंघाण परिष्ठापन समिति से युक्त हैं, मनोगुप्ति वचनगुप्ति एवं कायगुप्ति से युक्त हैं, गुप्त, गुप्तेन्द्रिय, गुप्तब्रह्मचारी हैं ये जब केवलज्ञान को नहीं प्राप्त हो जाते से अबुद्ध हैं-जबतक इन्हें केवलज्ञान प्राप्त नहीं हो गया है-तबतक अबुद्ध हैं-केवलज्ञान के बिना यथासंभव और मत्यादिक ज्ञान इनमें रहते हैं, अतः ये बुद्धसदृश हैं यहां अबुद्ध में "अ" सादृश्यार्थक है इसलिये ये अबुद्ध जागरिका-छद्मस्थज्ञानधारी और समिति गुप्ति युक्त महाव्रतधारी वे अबुद्धजागरिक कहलाते हैं। तथा-'जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा

एएण अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति' ઇર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, આદાનભાંડામત્ર નિક્ષેપણાસમિતિ અને ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલજલ્લ સિંઘાણ પરિષ્ઠાપનાસમિતિ, આ પાંચે સમિતિઓથી યુક્ત, મનોગુપ્તિ વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ, આ ત્રણે પ્રકારની ગુપ્તિઓથી યુક્ત, ગુપ્ત, ગુપ્તેન્દ્રિય અને ગુપ્તબ્રહ્મચારી આદિ વિશેષણોથી યુક્ત એવા આ જે અણગાર ભગવન્તો છે, તેમને અબુદ્ધ ગણવામાં આવે છે, કારણ કે તેમણે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી હોતી નથી. જ્યાં સુધી તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી તેમને બુદ્ધ કહી શકાય નહીં ભલે તેઓમાં કેવળજ્ઞાનનો અભાવ હોય પણ મતિજ્ઞાન આદિના તેઓ ધારક હોય છે, તેથી તેમને બુદ્ધતુલ્ય ગણી શકાય છે 'અબુદ્ધ' આ પદમાં "अ" નञ-સાદૃશ્યદર્શક છે. તેથી તેમને અબુદ્ધ જાગરિક કહે છે આ પ્રકારે પાંચ સમિતિ અને પાંચ ગુપ્તિથી યુક્ત મહાવ્રતધારી છદ્મસ્થ જ્ઞાનધારીને અબુદ્ધ જાગરિક કહે છે તથા-" जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति, एएणं सुदक्खुजागरियं जागरंति " જે શ્રમણોપાસકો

गतजीवाजीवाः-विदितजीवाजीवतत्त्वाः, यावत् उपलब्धपुण्यपापाः इत्यादि विशेषणविशिष्टाः विहरन्ति-तिष्ठन्ति एते खलु सम्यग्दर्शनशालित्वात् सुदृष्टजागरिकाम् सुष्ठु दृष्टं श्रद्धादिरूपेण जिनप्रवचनं येन स सुदृष्टस्तस्य जागरिका-प्रमादनिद्राव्यपोहेन जागरणं सुदृष्टजागरिका तां तथाविधां जागरिकां जाग्रति-विदधति, अन्ते भगवान् सर्वमुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-तिविहा जागरिया जाव सुदक्खुजागरिया' हे गौतम ! तत्-अथ, तेनार्थेन-एवम्-उक्तप्रकारेण, उच्यते त्रिविधा जागरिका यावत्-प्रज्ञप्ता, तद्यथा-बुद्धजागरिका, अबुद्धजागरिका, सुदृष्टजागरिकेति ॥सू० ३।

क्रोधादिविपाक वक्तव्यता॥

मूलम्-"तएणं से संखे समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी-कोहवसट्टेणं

जाव विहरंति, एएणं सुदक्खुजागरियं जागरिंति' जो ये श्रमणोपासक जीव और अजीव तत्त्व के ज्ञाता होते हैं-एवं उपलब्ध पुण्यपाप आदि विशेषणोंवाले होते हैं-सो ये सम्यग्दर्शनशाली होने से सुदृष्ट जागरिका को करते हैं-जो श्रद्धादिरूप से जिन प्रवचन को अच्छी तरह से देखता है वह सुदृष्ट है-इसकी जो प्रमाद, निद्रा के त्याग से जागरण है वह सुदृष्ट जागरिका है-इस प्रकार की जागरिका को ये श्रमणोपासक जन सम्यग्दर्शनशाली होने से करते हैं-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, तिविहा जागरिया जाव सुदक्खु जागरिया' इस कारण हे-गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि सुदृष्ट जागरिका तक अर्थात् बुद्धजागरिका, अबुद्धजागरिका और सुदृष्ट जागरिका-ये तीन जागरिकाएँ होती हैं ॥सू० ३॥

જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોને જાણનારા હોય છે અને પુણ્ય અને પાપના ફળને સમજનારા હોય છે, તેઓ સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત હોવાને કારણે સુદૃષ્ટ જાગરિકા કરે છે. જે વ્યકિત જિનપ્રવચન પ્રત્યે શ્રદ્ધાભાવથી યુકત હોય છે તેને સુદૃષ્ટ કહે છે. તેનું પ્રમાદનિદ્રાના ત્યાગ રૂપ જે જાગરણ હોય છે તેનું નામ સુદૃષ્ટ જાગરિકા છે. જે શ્રમણોપાસકો સમ્યગ્દર્શનથી યુકત હોય છે તેઓ પ્રમાદનિદ્રાનો ત્યાગ કરીને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેનું નામ જ સુદૃષ્ટ જાગરિકા છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, तिविहा जागरिया जाव सुदक्खुजागरिया" હે ગૌતમ ! તે કારણે જ મેં એવું કહ્યું છે કે જાગરણના બુદ્ધ જાગરિકા, અબુદ્ધ જાગરિકા અને સુદૃષ્ટ જાગરિકા રૂપ ત્રણ ભેદો છે. ॥સૂ૦૩॥

भंते! जीवे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ? संखा! कोहवसट्टेणं जाव आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ, एवं जहा पढमे सए असंवुडस्स अणगारस्स जाव अणुपरियट्टइ। माणवसट्टेणं भंते! जाव एवं चेव एवं लोभवसट्टे वि, जाव अणुपरियट्टइ। तएणं ते समणोवासगा, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म भीया तत्था तसिया, संसारभउव्विग्गा समणं भगवं महावीरं वंदंति, णमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता जेणेव संखे समणोवासए, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता, संखं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति, तएणं ते समणोवासगा सेसं जहा आलभियाए जाव पडिगया, भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—पभूणं भंते! संखे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए सेसं जहा इसिभद्दपुत्तस्स जाव अंतंकाहिइ। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ॥सू०४॥

बारसमे पढमो उद्देसो समत्तो॥

छाया—ततः खलु स शङ्खः श्रमणोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम् अवादीत्—क्रोधवशार्त्तः खलु भदन्त! जीवः किं बध्नाति, किं प्रकरोति, किं चिनोति, किमुपचिनोति?। शङ्ख! क्रोधवशार्त्तः खलु जीवः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः शिथिलबन्धनबद्धाः एवं यथा प्रथमशतके असंवृतस्य अनगारस्य यावत् अनुपर्यटति। मानवशार्त्तः खलु भदन्त! जीवः एवमेव, एवं मायावशार्त्तोऽपि, एवं लोभवशार्त्तोऽपि यावत्—अनुपर्यटति! ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं

श्रुत्वा, निशम्य भीताः, त्रस्ताः, त्रासिताः, संसारभयोद्विग्नाः, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यत्रैव शङ्खः श्रमणोपासकः तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य शङ्ख श्रमणोपासकं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग्विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्ति। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः शेषं यथा आलभिकायां यावत्-प्रतिगताः। भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम्-अवादीत्-प्रभुः खलु भदन्त! शङ्खः श्रमणोपासको देवानुप्रियाणाम् अन्तिके शेषं यथा-ऋषिभद्रपुत्रस्य यावत् अन्तं करिष्यति, तदेवं भदन्त! तदेव भदन्त! इति यावत्-विहरति ॥सू० ४॥

द्वादशे प्रथमोद्देशः समाप्तः ॥

टीका—अथ कुपितानां श्रमणोपासकानां कोपोपशान्तये शङ्खः पृच्छति-'तएणं से इत्यादि, 'तएणं से संखे समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी' ततः खलु स शङ्खः श्रमणोपासकः श्रमण भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण

क्रोधादि विपाकवक्तव्यता-

'तएणं से संखे समणोवासए' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा कुपित हुए श्रमणोपासकों के कोपोपशान्ति के लिये शंख ने भगवान् से जो पूछा है-वह दिखाया गया है-'तएणं से संखे समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' इसके बाद श्रमणोपासक शंख ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की और नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे ऐसा पूछा-'कोहवसट्टेणं भंते! जीवे किं

ક્રોધાદિના વિપાકની વક્તવ્યતા-

"तएणं से संखे समणोवासए" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-પોતાના ઉપર કોપાયમાન થયેલા શ્રાવકોના કોપનું શમન કરવાના હેતુપૂર્વક શંખ શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને, ક્રોધ આદિના વિપાકના વિષયમાં, પ્રશ્નો પૂછયા છે.

"तएणं से संखे समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" ત્યાર બાદ તે શંખ શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-" कोहवसट्टेणं भंते! जीवे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं

अवादीत्-'कोहवसट्टे णं भंते ! जीवे किं बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ?' हे भदन्त ! क्रोधवशार्त्तः खलु क्रोधस्य वशात्-आर्तः-क्रोधवशवर्ती सन् जीवः कियत्संख्यकं कर्मबध्नाति? किं कर्म प्रकरोति? किं कर्मचिनोति? किं कर्मसंचयं करोति? किं कर्म उपचिनोति? किं कर्मोपचयं करोति? इति प्रश्नः, भगवानाह-'संखा ! कोहवसट्टे णं जीवे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ, एवं जहा पढमसए असंवुडस्स अणगारस्स जाव अणुपरियट्टइ' हे शङ्ख ! क्रोधवशार्त्तः-क्रोधवशवर्ती खलु जीवः, आयुष्कवर्जाः-आयुष्ककर्मवर्जयित्वा सप्तकर्मप्रकृतीः शिथिलबन्धनबद्धाः-शिथिलबन्धने बद्धाश्चेद् भवन्ति तर्हि ताः सप्तशिथिलबन्धनबद्धाः कर्मप्रकृतीः दृढबन्धनबद्धाः करोति, इत्यभिप्रायेणाह-एवं पूर्वोक्तरीत्या, यथा प्रथमशतके प्रथमोद्देशके असंवृतस्य अनगारस्य प्रकरणे प्रतिपादितं तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत् स संसारकान्तारे अनुपर्यटति-परि-

---

बंधइ, किं पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ' हे भदन्त ! क्रोध के वश से दुःखी हुआ जीव-क्रोधवशवर्ती बना हुआ जीव कितनी कर्म प्रकृतियों का बंध करता है? किस कर्म को वह करता है? किस कर्म का वह चय करता है? किस कर्म का वह संचय करता है? और किस कर्म का वह उपचय करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'संखा ! कोहवसट्टेणं जीवे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ एवं जहा पढमसए असंवुडस्स अणगारस्स जाव अणुपरियट्टइ' हे शंख ! क्रोधवशवर्ती हुआ जीव शिथिल बन्धन से बद्ध हुई आयु-विषाय सात कर्म प्रकृतियों को गाढबन्ध से बंधी हुई बना लेता है। इस विषय का कथन प्रथमशतक में असंवृत अनगार के प्रकरण में किया जा चुका है। सो वैसा ही कथन यहां पर भी समझना चाहिये। ऐसा

चिणाइ, किं उवचिणाइ?" હે ભગવન્! ક્રોધને વશવર્તી થયેલો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? તે કયું કર્મ કરે છે? તે કયા કર્મનો ચય કરે છે? તે કયા કર્મનો સંચય કરે છે? અને તે કયા કર્મનો ઉપચય કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"संखा ! कोहवसट्टेणं जीवे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ एवं जहा पढमसए असंवुडस्स अणगारस्स जाव अणुपरियट्टइ" હે શંખ! ક્રોધને અધીન બનેલો જીવ શિથિલ બન્ધ વડે બંધાયેલી આયુ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓને ગાઢ બન્ધ વડે બાંધેલી કરે છે. પહેલા શતકના અસંવૃત અણગારના પ્રકરણમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એવો ક્રોધી જીવ આ સંસાર રૂપી અટવીમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

भ्रमति। पुनः शङ्खः पृच्छति 'माणवसट्टे णं भंते! जीवे? एवं चेवं मायावसट्टे वि एवं लोभवसट्टे वि, जाव अणुपरियट्टइ' हे भदन्त! मानवशार्त्तः-मानवशवर्ती खलु जीवः, इत्यादि सर्वमेवमेव, एवं मायावशार्त्तोऽपि लोभवशार्त्तोऽपि यावत् स

वह जीव इस संसाररूप अटवी में ही परिभ्रमण करता है। अब शंख प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'माणवसट्टे णं भंते! जीवे' हे भदन्त! मानकषाय के वशवर्ती हुआ जीव कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है? किस कर्म को वह करता है? किस कर्म का वह चय करता है? किस कर्म का वह संचय करता है? किस कर्म का वह उपचय करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे शंख! 'एवं चेव' जैसा कथन क्रोधकषाय के वशवर्ती हुए जीव के विषय में किया गया है वैसा ही कथन यहां पर भी जानना चाहिये इसी प्रकार का कथन माया कषाय वशवर्ती बने हुए जीव के विषय में और लोभकषाय वशवर्ती बने हुए जीव के विषय में भी जानना चाहिये तात्पर्य कहने का यह है कि चारों कषायों में से किसी भी एक कषाय के वशवर्ती हुआ जीव आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों का बंध करता है और उन्हें दृढबन्धन से बांधता है इसी प्रकार से स्थितिबंध और अनुभाग आदि बन्धों में भी वह दीर्घस्थितिवाली करके तीव्र अनुभाग से युक्त

શંખનો પ્રશ્ન-"माणवसट्टे णं भंते! जीवे" ઈત્યાદિ હે ભગવન્! માન રૂપ કષાયને અધીન થયેલો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? કયું કર્મ તે કરે છે? તે કયા કર્મનો ચય કરે છે? કયા કર્મનો સંચય કરે છે? કયા કર્મનો ઉપચય કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एवं चेव" ક્રોધકષાયથી યુક્ત બનેલા જીવના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન માનકષાયથી યુક્ત બનેલા જીવ વિષે પણ સમજવું માયાકષાયને આધીન બનેલા જીવ વિષે પણ એવું જ કથન સમજવું લોભકષાયને આધીન બનેલા જીવ વિષે પણ એવું જ કથન ગ્રહણ કરવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્રોધાદિ ચારે કષાયોમાંના કોઇ પણ એક કષાયને વશવર્તી બનેલો જીવ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે એટલું જ નહીં પણ તે તેમને દૃઢ બંધનવાળી કરે છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ આદિ બન્ધ વિષે પણ સમજવું એટલે કે તે કર્મપ્રકૃતિઓને તે જીવ દીર્ઘ સ્થિતિવાળી અને તીવ્ર અનુભાગવાળી કરીને તેમનો બન્ધ કરે છે.

संसारकान्तारेऽनुपर्यटति। 'तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भीया तत्था तसिया संसारभउव्विग्गा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके–समीपे, एतमर्थ–पूर्वोक्तार्थं क्रोधादीनां कटुविपाकं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य भीताः जन्ममरणेभ्य त्रस्ताः–त्रासयुक्ताः नरकादिदुःखेभ्यः, त्रासिताः-घोरसंसारभयोद्विग्नाः–भवभयविह्वलाः सन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता, जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यत्रैव शङ्खः श्रमणोपासकः आसीत, तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति,' उपागत्य, शङ्खं श्रमणोपासकं

करके उन्हें बांधता है। 'तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भीया तत्था तसिया संसारभउव्विग्गा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' इसके बाद उन श्रमणोपासकों ने कषाय करने वाले जीवों की क्या स्थिति होती है ऐसा कथन श्रमण भगवान् महावीर के मुख से सुना–तब वे क्रोधादि कषायों के कटुक विपाक को हृदय में अवधारण करके जन्ममरण से बहुत डर गये नरकादिकों के दुःखों से त्रस्त हो गये घोर संसारपरिभ्रमण से त्रास को प्राप्त हो गये इस प्रकार संसारभय से विह्वल बने हुए उन श्रमणोपासकों ने भगवान् महावीर को वन्दना की, उन्हे नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति' वन्दना नमस्कार करके फिर वे जहां श्रमणोपासक शंख

"तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भीया तत्था तसिया संसारभउव्विग्गा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति" કષાયયુક્ત જીવોની કેવી સ્થિતિ થાય છે? એ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને મુખે શ્રવણ કરીને, અને ક્રોધાદિ કષાયના ભયંકર વિપાકને હૃદયમાં અવધારણ કરીને, તેઓ જન્મમરણના ભયથી વિહ્વલ થઈ ગયા, નરકાદિના દુઃખના વિચારથી ત્રાસી ગયા, અને ઘોર સંસારાટવીમાં પરિભ્રમણ કરવું પડશે એવું જાણીને વ્યાકુળ બની ગયા આ પ્રકારે સંસારભયથી વિહ્વલ થયેલા તે શ્રમણોપાસકોને, શંખશ્રાવક પર ક્રોધ કરવા માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણાનમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता, नमंसित्ता, जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छंति" મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને, જ્યાં શંખ શ્રમણોપાસક બેઠો હતો ત્યાં તેઓ ગયા "उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति" ત્યાં જઈને તેમણે શ્રમણોપા-

वन्दन्ते, नमस्यन्ति, 'वंदित्ता, नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एतमर्थ-सम्यक्तया, विनयेन भूयोभूयः-वारंवारं क्षमयन्ति। 'तएणं ते समणोवासगा सेसं जहा आलभियाए जाव पडिगया' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः शेषं यथा आलभिकायाम् एकादशशतकस्य द्वादशोद्देशके तथा यावत्-प्रतिगताः, 'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, एवं वयासी'-ततः खलु हे भदन्त! इति सम्बोध्य भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-

---

बैठे थे वहां पर आये 'उवागच्छित्ता संखं समणोवासगं वंदंति, नमंसंति' वहां आकरके उन्हों ने सब से पहिले शंख श्रमणोपासक को वन्दना की और नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेंति' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्हों ने अपने द्वारा हुए अविनयरूप दोष की बडे ही विनम्र भावों से ओतप्रोत होकर क्षमायाचना की 'तएणं ते समणोवासगा सेसं जहा आलभियाए जाव पडिगया' इसके आगे का कथन जैसा आलभिका नगरी के श्रमणोपासकों के विषय में किया गया है-वैसा ही इनका कथन जानना चाहिये। तात्पर्य यही है कि फिर वे सब अपने २ घर पर चले आये इसके बाद 'भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' भगवान् गौतम ने हे भदंत! इस प्रकार से संबोधित करते हुए श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना

सક શંખને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યાં "वंदित्ता नमंसित्ता सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेंति" વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે પોતાના દ્વારા કરાયેલા અવિનયરૂપ દોષને માટે ઘણાજ વિનમ્ર ભાવે, વારંવાર ક્ષમા યાચી.

"तएण ते समणोवासगा संखं जहा आलभियाए जाव पडिगया" ત્યાર બાદ તેઓ શંખ શ્રાવક પાસેથી વિદાય થઈને પોતપોતાને ઘેર ગયા આ વિષયને અનુલક્ષીને આલભિકા નગરીના શ્રાવકોના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું ત્યાર બાદ શું બન્યું તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-

"भते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" "હે ભગવન્" આ પ્રકારે સંબોધન કરીને ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'पभूणं भंते! संखे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए! सेसं जहा इसिभद्दपुत्तस्स जाव अंतं काहिइ' हे भदन्त! प्रभुः समर्थः खलु किम् शङ्खः श्रमणोपासकः देवानुप्रियाणाम् अन्तिके प्रव्रज्यां ग्रहीतुम्? भगवानाह-हे गौतम! शेषं सर्वं यथा एकादशशतके द्वादशोद्देशके ऋषिभद्रपुत्रस्य प्रतिपादनम् कृतं तथैव अस्यापि शङ्खस्य प्रतिपादनं कर्तव्यम् यावत् सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति तथाच-यथा ऋषिभद्रपुत्र-श्रमणोपासकः बहुभिः शीलव्रत-गुणव्रत-विरमण-प्रत्याख्यान-पौषधोपवासैः यथा प्रतिगृहीतैः तपः कर्मभिः आत्मानं भावयन् बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा मासिक्या संलेखनया

नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्होंने से ऐसा पूछा-'पभूणं भंते! संखे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए, सेसं जहा इसिभद्दपुत्तस्स जाव अंतं काहिइ' हे भदन्त! श्रमणोपासक शंख आप देवानुप्रिय के पास क्या दीक्षित होकर के यावत् समस्त दुःखों का अन्त करेगा? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! ऋषिभद्रपुत्र की तरह-इनके विषय में भी कथन जानना चाहिये इनका प्रतिपादन ग्यारहवें शतक के बारहवें उद्देशक में किया गया है। इस प्रकार से जैसा उन्होंने समस्त दुःखों का अन्त किया है-उसी प्रकार से ये शंख श्रमणोपासक भी समस्त दुःखों के अंत कर्त्ता होंगे। तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से श्रमणोपासक ऋषिभद्र पुत्र धारण किये हुए अनेक शीलव्रत, गुणव्रत, विरमण, प्रत्याख्यान और पौषधोपवासों से आत्मा को भावित करते हुए अनेक वर्षों से श्रमणोपासक पर्याय का पालन करते आरहे हैं और पालन करके वे मासिकी संलेखना धारण

"पभूण भंते! संखे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए, सेसं जहा इसिभद्दपुत्तस्स जाव अंतं काहिइ" હે ભગવન્! શુ શ્રમણોપાસક શંખ આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે દીક્ષિત થઇને (યાવત્) સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે?

ઉત્તર-હા, ગૌતમ! ઋષિભદ્રપુત્રના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન શંખ શ્રાવક વિષે પણ સમજવું અગિયારમાં શતકના બારમાં ઉદ્દેશકમાં ઋષિભદ્રપુત્રનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે તે જેવી રીતે નિર્વાણ પામ્યા, એવી જ રીતે શંખ શ્રાવક પણ દીક્ષા લઇને અનેક તપોની આરાધના કરીને નિર્વાણ પામશે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે શ્રમણોપાસક ઋષિભદ્ર પુત્ર ધારણ કરેલા અનેક શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને પૌષધોપવાસો વડે આત્માને ભાવિત કરતા થકા અનેક વર્ષની શ્રમણોપાસક પર્યાયનું પાલન કરી રહ્યા છે, અને પાલન કરીને એક માસનો સંથારો કરીને અનશન દ્વારા ૬૦ ભકતોનું છેદન કરીને

आत्मानं जूषयित्वा षष्टिं भक्तानि अशनया छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे अरुणाभे विमाने देवतया उत्पत्स्यते अथ च तस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः भविष्यति, ततश्च-तस्माद्देवलोकात् आयुःक्षयेण स्थितिक्षयेण चयं च्युत्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति; भोत्स्यते मोक्ष्यते परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति, इत्यादिकं वर्णितं तथा अत्रापि वर्णनीयम्। अन्ते गौतमो भगवद्वचनं प्रमाणयन्नाह-सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सर्वं

कर अनशन द्वारा ६० भक्तों का छेदन करके आलोचना प्रतिक्रमण द्वारा आत्मशुद्धि करेंगे और कालमास में काल कर वे सौधर्मकल्प में अरुणाभविमान में देव की पर्याय से उत्पन्न होंगे वहां उनकी स्थिति चार पल्योपम की होगी, अन्त में आयु एवं स्थिति के क्षय से वे उस देवलोक से च्युत होकर महाविदेहक्षेत्र में सिद्धि प्राप्त करेंगे, केवलज्ञान द्वारा समस्त चराचर पदार्थों को जाननेवाले होंगे, समस्त कर्मों से छूटेंगे, बिलकुल शीतीभूत हो जावेंगे और समस्त दुःखों के अन्तकर्त्ता बनेंगे इत्यादि रूप से वर्णित हुआ समस्त वर्णन यहां पर भी कहना चाहिये। अब अंत में भगवान् के वचनों में सत्यताख्यापन करने के निमित्त प्रभुसे गौतम कहते हैं-' सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! आप के द्वारा कहा गया यह सब विषय

આલોચના પ્રતિક્રમણ દ્વારા આત્મશુદ્ધિ કરશે અને કાળનો અવસર આવે કાળધર્મ પામીને સૌધર્મકલ્પમાં અરુણાભ નામના વિમાનમાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે ત્યાંની આયુ સ્થિતિનો ક્ષય થતાં ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થશે તેઓ કેવળજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત ચરાચર પદાર્થોને જોઈ શકશે અને સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વૃત અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા બનશે. આ પ્રકારનું વર્ણન ઋષિભદ્રપુત્ર વિષે ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે એવું જ વર્ણન અહીં શ્રમણોપાસક શંખ વિશે ગ્રહણ કરવુ જોઈએ હવે સૂત્રનો ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે.

મહાવીર પ્રભુનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે-"સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ જાવ વિહરઇ" "હે ભગવન્! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે. આપની વાત યથાર્થ જ છે,"

सत्यमेवेति यावत्-श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यित्वा, संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति-तिष्ठति ॥सू० ४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक
वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां द्वादशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१२-१॥

यथार्थ हीहै, हे भदन्त! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय यथार्थ ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम अन्त में यावत् संयम और तपसे आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ४॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेय-चन्द्रिका व्याख्याके बारहवें शतक का पहला उद्देशक समाप्त ॥१२-१॥

આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદણાનમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા, એવા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા ॥સૂત્ર૪॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૨-૧॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते

द्वादशशतकस्य द्वितीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयवर्णनम्।

कौशाम्ब्याः नगर्याः वर्णनम्, उदायनराजस्य वर्णनम्, जयन्ती-श्रमणोपासिकायाः वर्णनं च, ततो जयन्त्याः मृगावती सहितायाः भगवतो महावीरस्य वन्दनार्थं प्रस्थानम्, ततो जयन्त्याः प्रश्नप्ररूपणम्-यथा कस्मात् कारणात् जीवो गुरुकं कर्म प्राप्नोति? इति, ततो भव्यत्वं जीवस्य स्वाभाविकं वर्तते, परिणामजन्यं वा वर्तते? इति प्ररूपणम्, किं सर्वे भव्यजीवाः मोक्षं प्राप्स्यन्ति? तथा सति अयं लोकः किं भव्यजीवरहितो भविष्यति? इति प्रश्नोत्तरम्, किं शयनं श्रेयस्कर वर्तते? किंवा जागरणं श्रेयस्करं वर्तते? इत्यादि प्रश्नोत्तरम्, ततः किं सबलत्वं श्रेयस्करम्, किंवा दुर्बलत्वं श्रेयस्करम्? इत्यादि-प्ररूपणम्, किं निरलसत्वं

दूसरे उद्देशेका प्रारंभ-

बारहवें शतक के इस द्वितीय उद्देशक का संक्षिप्त विषय वर्णन इस प्रकार है-कौशाम्बी नगरी का वर्णन उदायन राजा का वर्णन जयन्ती श्रमणोपासिका का वर्णन मृगावती सहित जयन्ती का भगवान् महावीर को वन्दना के लिये प्रस्थान जयन्ती के प्रश्नों की प्ररूपणा जैसे किस कारण से जीव गुरुक (भारी) कर्म को प्राप्त करता है इत्यादि जीव में भव्यत्व स्वाभाविक है या परिणामजन्य है? ऐसी प्ररूपणा क्या जितने भी भव्यजीव हैं वे सब मोक्ष को प्राप्त करेंगे? यदि हां, तो ऐसी स्थिति में सब ही भव्य जीव जब मोक्ष में चले जावेंगे तो यह लोक क्या भव्यजीवों से रहित हो जायेगा? ऐसे प्रश्न का उत्तर क्या सोना श्रेयस्कर है या जागना श्रेयस्कर है? इत्यादि प्रश्न का उत्तर सबलता श्रेयस्कर है या दुर्बलता श्रेयस्कर है? इत्यादि प्ररूपणा आलस्य रहित होना

બારમા શતકના બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

બારમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશકનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ-કૌશામ્બી નગરીનું વર્ણન-ઉદાયન રાજાનું વર્ણન-જયન્તી નામની શ્રાવિકાનું વર્ણન-મૃગાવતી અને જયન્તીનું મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરવા માટે ગમન-જયન્તીના પ્રશ્નોની પ્રરૂપણા-કયા કારણે જીવ ગુરુ કર્મનો બન્ધ કરે છે? જીવમાં ભવ્યત્વ સ્વાભાવિક છે, કે પરિણામ જન્ય છે? જેટલા ભવ્ય જીવો છે તેઓ સઘળા શું મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે? જો આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારમાં હોય, તો ભવ્ય જીવો મોક્ષે ગયા બાદ શું લોક ભવ્ય જીવોથી રહિત થઈ જશે? શું સૂવું તે શ્રેયસ્કર છે કે જાગવું શ્રેયસ્કર છે? શું સબલતા શ્રેયસ્કર છે કે દુર્બલતા શ્રેયસ્કર છે? શું આળસ રહિતતા શ્રેયસ્કર છે કે આળસયુકતતા શ્રેયસ્કર છે?

शोभनं वर्तते ? किंवा अलसत्वं शोभनं वर्तते ? इत्यादि प्ररूपणंच, तदनन्तरम् श्रोत्रेन्द्रियवशार्त्तस्य जीवस्य कार्यप्ररूपणम्, जयन्त्याः प्रव्रज्याग्रहणंच।

उदायनवक्तव्यता।

मूलम्—"तेणं कालेणं, तेणं समएणं कोसंबी नामं नयरी होत्था वण्णओ, चंदोवतरणे चेइए, वण्णओ, तत्थ णं कोसंबीए नयरीए, सहस्साणीयस्स रन्नो पोत्ते सयाणीस्स रण्णो पुत्ते चेडगस्स रन्नो नत्तुए मिगावईए देवीए अत्तए जयंतीए समणोवासियाए भत्तिज्जइ उदायणे नामं राया होत्था, वण्णओ। तत्थणं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रन्नो सुण्हा सयाणीयस्स रन्नो भज्जा चेडगस्स रन्नो धूया उदायणस्स रण्णो माया जयंतीए समणोवासियाए भाउज्जा, मिगावई नामं देवी होत्था, वण्णओ। सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया जाव विहरइ। तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो धूया सयाणीयस्स रण्णो भगिणी उदायणस्स रन्नो पिउच्छा मिगावईए देवीए नणंदा वेसाली सावयाणं अरहंताणं पुव्वसिज्जायरी, जयंती नामं समणोवासिया होत्था, सुकुमाल जाव सुरूवा अभिगय जाव विहरइ ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये कौशाम्बीनाम नगरी आसीत्, वर्णकः, चन्द्रावतरणं चैत्यम्, वर्णकः, तत्र खलु कौशाम्ब्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य राज्ञः पौत्रः, शतानीकस्य राज्ञः पुत्रः, चेटकस्य राज्ञो नप्ता मृगावत्याः देव्याः

श्रेयस्कर है अलसता श्रेयस्कर है इत्यादि प्ररूपणा इसके बाद श्रोत्रेन्द्रिय के वश से आर्त जीव के कार्यकी प्ररूपणा जयन्ती का दीक्षित होना।

આ પ્રશ્નોના મહાવીર પ્રભુ દ્વારા ઉત્તર-શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશવર્તી થયેલા આર્ત-જીવના કાર્યની પ્રરૂપણા-જયન્તી દ્વારા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરાવી.

आत्मजः, जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः भ्रातृजः उदायनो नाम राजा आसीत्, वर्णकः, तत्र खलु कौशाम्ब्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य राज्ञः स्नुषा शतानीकस्य राज्ञो भार्या चेटकस्य राज्ञो दुहिता उदायनस्य राज्ञो माता जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः भ्रातृजाया मृगावती नाम देवी आसीत्, वर्णकः, सुकुमार यावत् सुरूपा, श्रमणोपासिका यावत् विहरति, तत्र खलु कौशाम्ब्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य राज्ञो दुहिता, शतानीकस्य राज्ञो भगिनी, उदायनस्य राज्ञः पितृष्वसा, मृगावत्याः देव्याः ननन्दा वैशालिश्रावकाणाम् अर्हताम् पूर्वशय्यातरा जयन्तीनाम श्रमणोपासिका आसीत्, सुकुमार यावत् सुरूपा अभिगत यावत् विहरति ॥सू० १॥

टीका—प्रथमोद्देशके श्रमणोपासकविशेषैः प्रश्नितार्थस्य महावीरकृतनिर्णयः प्ररूपितः द्वितीयोद्देशके तु श्रमणोपासिकाविशेषैः प्रश्नितार्थस्य महावीरकृतनिर्णयं प्ररूपयितुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि. 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं कोसंबी नामं नयरी होत्था, वण्णओ, चंदोवतरणे चेइए, वण्णओ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये कौशाम्बी नाम नगरी आसीत्, वर्णकः, अस्याः कौशाम्ब्याः वर्णनम् औपपातिके

उदायनवक्तव्यता

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ-प्रथम उद्देशक में श्रमणोपासक विशेषों द्वारा पूछे गये प्रश्नों के अर्थ का जो निर्णय महावीर ने किया है उसकी प्ररूपणा की गई है अब इस द्वितीय उद्देशक में श्रमणोपासिका विशेषों द्वारा जो प्रश्न किये गये हैं उनपर महावीर ने जो निर्णय दिया है उसकी प्ररूपणा की जा रही है-'तेणं कालेणं तेणं समएणं कोसंबी नामं नयरी होत्था' उस काल और उस समय में कौशाम्बी नाम की नगरी थी 'वण्णओ' चंदोवतरणे चेइए वण्णओ' इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के जैसा जानना चाहिये वहां पर चन्द्रावत-

—ઉદાયન રાજાની વકતવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-પહેલા ઉદ્દેશકમાં અમુક શ્રમણોપાસકો દ્વારા મહાવીર પ્રભુને પૂછાયેલા પ્રશ્નોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં જયન્તી નામની શ્રાવિકા દ્વારા મહાવીર પ્રભુને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોનો મહાવીર પ્રભુ દ્વારા જે ઉત્તર અપાયો હતો તેની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે "तेणं कालेणं तेणं समएणं कोसंबी नामं नयरी होत्था" તે કાળે અને તે સમયે કૌશામ્બી નામની નગરી હતી. "वण्णओ चंदोवतरणे चेइए वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં ચંપા નગરીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એવું કૌશામ્બી

चम्पानगरी वर्णनवदवसेयम्। चन्द्रावतरणं नाम चैत्यम्-उद्यानम् आसीत्, वर्णकः, अस्य चन्द्रावतरणस्य चैत्यस्य वर्णनम् पूर्णभद्रनामकचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयम्। 'तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो पोत्ते, सयाणीयस्स रण्णो पुत्ते चेडगस्स रण्णो नत्तुए, मिगावतीए देवीए अत्तए, जयंतीए समणोवासियाए भत्तिज्जइ उदायणे नामं राया होत्था, वण्णओ' तत्र खलु कौशाम्ब्यां नगर्याम्, सहस्रानीकस्य राज्ञः पौत्रः-पुत्रस्यापत्यम्, शतानीकस्य राज्ञः पुत्रः, चेटकस्य राज्ञो नप्ता-पुत्रीपुत्रः, मृगावत्या देव्याः आत्मजः-तनूजः, जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः भातृजः-भातृपुत्रः, उदायनो नाम राजा आसीत्, वर्णकः, अस्य उदायनस्य राज्ञो वर्णनं कूणिकराजादिवर्णनवदवसेयम्, 'तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो सुण्हा सयाणीयस्स रण्णो भज्जा चेडगस्स रण्णो धूया, उदायणस्स रण्णो माया जयंतीए समणोवासियाए, भाउज्जा, मिगावती नामं देवी होत्था, वण्णओ,

रण नाम का उद्यान था इसका भी वर्णन पूर्णभद्र चैत्य के वर्णन की तरह से ही जानना चाहिए। 'तत्थ णं कोसंबीए नयरीए, सहस्साणीयस्स रण्णो पोत्ते सयाणीयस्स रण्णो पुत्ते, चेडगस्स रण्णो नत्तुए, मिगावतीए देवीए अत्तए, जयंतीए समणोवासियाए भत्तिज्जए उदायणे नामं राया होत्था-वण्णओ' उस कौशांबी नगरी में उदायन नाम का राजा था यह सहस्रानीक राजा का पौत्र था-पुत्र का पुत्र था-शतानीक राजा का पुत्र था, चेटक राजा का नाती था-पुत्री का पुत्र था, मृगावती देवी का पुत्र था-जयन्ती श्रमणोपासिका का भतीजा-भाई का पुत्र था इसका वर्णन कूणिक राजाकी तरह जानना चाहिये। 'तत्थणं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो सुण्हा, सयाणीयस्स रण्णो भज्जा चेडगस्स रण्णो धूया, उदायणस्स रण्णो माया जयंतीए समणोवासियाए

નગરીનું વર્ણન સમજવું આ નગરીમા ચન્દ્રાવતરણ નામનુ ઉદ્યાન હતું તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન જેવું જ સમજવું. "तत्थणं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो पोत्ते सयाणीयस्स रण्णो पुत्ते, चेडगस्स रण्णो नत्तुए, मिगावतीए देवीए अत्तए, जयंतीए समणोवासियाए भत्तिज्जइ, उदायणे नामं राया होत्था, वण्णओ" તે કૌશામ્બી નગરીમાં ઉદયન નામનો રાજા હતો તે સહસ્રાનીક રાજાનો પૌત્ર અને શતાનીક રાજાનો પુત્ર હતો તે ચેટક રાજાની દીકરીનો દીકરો અને મૃગાવતીનો પુત્ર હતો જયન્તી શ્રાવિકાને તે ભત્રીજો (ભાઈનો પુત્ર) થતો હતો કૂણિક રાજા જેવું તેનુ વર્ણન સમજવું. "तत्थणं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो सुण्हा, सयाणीयस्स रण्णो भज्जा, चेडगस्स रण्णो धूया, उदायणस्स रण्णो माया, जयंतीए समणोवासियाए भाउज्जा मिगावई नामं

सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया जाव विहरइ' तत्र खलु कौशाम्ब्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य राज्ञः स्नुषा-पुत्रवधूः शतानीकस्य राज्ञो भार्या, चेटकस्य राज्ञो वैशाली भूपतेः, दुहिता-कन्या, उदायनस्य राज्ञो माता-जननी, जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः भ्रातृजाया-भ्रातृपत्नी, मृगावती नाम देवी आसीत्, वर्णकः, अस्याः मृगावत्याः वर्णनं देवानन्दादिवर्णनवद् विज्ञेयम्, सा च मृगावती देवी सुकुमार यावत्-पाणिपादा, सुरूपा-परमसौन्दर्यवती श्रमणोपासिका यावत्-व्यञ्जनलक्षणगुणोपेता विहरति-तिष्ठति, 'तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो धूया सयाणीयस्स रण्णो भगिणी उदायणस्स रण्णो पिउच्छा मिगावईए देवीए नणंदा वेसाली सावयाणं अरहंताणं पुव्वसिज्जायरी जयंती नामं समणोवासिया होत्था, सुकुमाल जाव सुरूवा अभिगय जाव विहरइ' तत्र खलु कौशा-

---

भाउज्जा मिगावई नाम देवी होत्था-वण्णओ, सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया जाव विहरइ' उस कौशांबी नगरी में मृगावती नामकी देवी थी-यह सहस्रानीक की पुत्रवधू थी, शतानीक राजा की भार्या थी वैशाली के राजा चेटक की कन्या थी, उदायन राजाकी माता थी और श्रमणोपासिका जयन्ती की भाभी थी इसका वर्णन देवानन्दा आदि के वर्णन की तरह से जानना चाहिये यह मृगावती सुकुमार हाथ पैर वाली थी परम सौन्दर्य युक्त थी श्रमण जनों की उपासिका थी यावत् इसका शरीर व्यञ्जनलक्षणो से युक्त था 'तत्थ णं कोसंबीए नगरीए सहस्साणीयस्स रण्णो धूया, सयाणीयस्स रण्णो भगिणी, उदायणस्स रण्णो पिउच्छा मिगावईए देवीए नणंदा वेसालीसावयाणं अरहंताणं पुव्वसिज्जायरी जयंती नाम समणोवासिया होत्था, सुकुमाल-

---

देवी होत्था, वण्णओ, सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया जाव विहरइ" ते કૌશામ્બી નગરીમાં જે મૃગાવતી નામની શ્રાવિકા રહેતી હતી તેનો પરિચય હવે કરવામાં આવે છે તે સહસ્રાનીક રાજાની પુત્રવધુ, શતાનીક રાજાની ભાર્યા, વૈશાલીના રાજા ચેટકની કુંવરી, ઉદાયન રાજાની માતા અને જયન્તી શ્રાવિકાની ભોજાઈ થતી હતી દેવાનંદા આદિ જેવું વર્ણન સમજવું તે મૃગાવતી સુકુમાર ચરણ અને કરથી યુક્ત હતી, અતિશય સૌંદર્યસંપન્ન હતી, શ્રમણોની ઉપાસક હતી અને તેનું શરીર ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત હતું. "तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रण्णो धूया, सयाणीयस्स भगिणी, उदायणस्स रण्णो पिउच्छा, मिगावईए देवीए नणंदा, वेसालीसावयाणं अरहंताणं पुव्वसिज्जायरी जयंती नामं समणोवासिया होत्था, सुकुमाल जाव सुरूवा अभिगय जाव विहरइ" ते કૌશામ્બી નગરીમાં સહસ્રાનીક રાજાના પુત્રી જયન્તી

म्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य राज्ञो भगिनी, मृगावत्या देव्याः ननन्दा-पति भगिनि, वैशालिश्रावकाणाम्-वैशालिको-भगवान् महावीरस्तस्य वचनं शृण्वन्ति श्रावयन्तिवा तद्रसिकत्वादिति वैशालिकश्रावकास्तेषाम्, आर्हतानाम्-अर्हद्-भक्तानाम् श्रमणानाम्, पूर्वशय्यातरा-प्रथमस्थानदात्री, साधवः पूर्वं समागताः सन्त स्तद्गृहे एव प्रथमं वसति याचन्तेस्म, तेषां वसतेः स्थानदात्रीत्वेन प्रसिद्धत्वा-दिति सा पूर्वशय्यातरापदेन प्रसिद्धा आसीत्, सा का-इत्याह-जयन्ती नाम श्रमणो-पासिका आसीत्, सा च जयन्ती सुकुमार यावत् पाणिपादा, सुरूपा-परमसुन्दरी, अभिगत यावत-जीवाजीवा-विदितजीवाजीवतत्वा विहरति-अस्ति॥सू० १॥

मूलम्-तेणं कालेणं, तेणं समएणं, सामीसमोसढे, जाव परिसा पज्जुवासइ। तएणं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दाविता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कोसंबिं नयरिं सब्भितर-

---

जाव सुरूवा अभिगय.जाव विहरइ' उस कौशाम्बी नगरी में सहस्रानीक राजा की पुत्री जयन्ती नाम की श्रमणोपासिका रहती थी यह शतानीक राजाकी वहिन थी उदायन राजा की फुआ थी मृगावती देवी की ननन्द थी तथा वैशालिक-भगवान् महावीर के वचनों को सुनने सुनाने में रसिक होने के कारण उनके साधुओं की प्रथम शय्यातर-स्थानदात्री थी जब जब साधु आते तब वे पहिले उससे ही वसति की याचना करते थे इसलिये यह उनके ठहरने के लिये स्थानदात्रीरूप से प्रसिद्ध थी अतः इसी कारण यहां उसे "प्रथमशय्यातर" पद से विशिष्ट करके कहा गया है। यह हाथ पैरों से बहुत सुकुमार थी परम-सुन्दरी थी जीव अजीव आदी जीवाजीवतत्व की ज्ञाता थी ॥सू० १॥

રહેતી હતી તે શતાનીક રાજાની બેન થતી હતી, ઉદાયન રાજાની ફોઈ થતી હતી અને મૃગાવતીની નણંદ થતી હતી. તે શ્રમણોની ઉપાસક હતી ભગવાન મહાવીરના વચનોને શ્રવણ કરવાની રુચિવાળી હોવાને કારણે તે તેમના સાધુઓની પ્રધાન સ્થાનદાત્રી હતી મહાવીર પ્રભુના કોઈ પણ સાધુને તેને ત્યાં આશ્રયસ્થાન અવશ્ય મળી રહેતું, તે કારણે તેને માટે અહીં "પ્રથમ શય્યાતર" પ્રથમ સ્થાન દાત્રી" વિશેષણનો પ્રયોગ કરાયો છે તે સુકુમાર આદિ વિશેષણથી યુક્ત હતી, ઘણી જ સુંદર હતી અને જીવ અજીવ વિગેરે જીવા જીવ તત્વનીજ્ઞાતા હતી, ઇત્યાદિ વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું ॥સૂ૦૧॥

बाहिरियं एवं जहा कूणिओ तहेव सव्वं जाव पज्जुवासइ। तएणं सा जयंती समणोवासिया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणी हट्ठतुट्ठा जेणेव मियावई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मियावइं देविं एवं वयासी–एवं जहा नवमसए उसभदत्तो जाव भविस्सइ। तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए जहा देवाणंदा जाव पडिसुणेइ। तएणं सा मियावई देवी, कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! लहुकरणजुत्तजोइयं जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेह जाव उवट्ठवेंति, जाव पच्चप्पिणंति। तएणं सा मियावई देवी, जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं ण्हाया कयवलिकम्मा जाव सरीरा बहूहिं खुज्जाहिं जाव अंतेउराओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता, जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जाव दुरूढा, तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा समाणी नियगपरियालगा जहा उसभदत्तो जाव धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ। तएणं सा मियावई देवी, जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं बहूहिं खुज्जाहिं सद्धिं जहा देवाणंदा जाव वंदित्ता, नमंसित्ता उदायणं रायं पुरओ कट्टु ठिइ या चेव जाव पज्जुवासइ। तएणं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रन्नो मियावईए देवीए जयंतीए समणोवासियाए, तीसे य महतिमहालियाए

जाव परिसा पडिगया, उदायणे पडिगए, मियावई देवी वि पडिगया ॥सू० २॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, स्वामी समवसृतः, यावत्-पर्षत् पर्युपास्ते, ततः खलु स उदायनो राजा अस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्टः, कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा, एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! कौशाम्बीं नगरीं साभ्यन्तरबाह्याम् एवं यथा कूणिकस्तथैव सर्वं यावत् पर्युपास्ते, ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका अस्याः कथायाः लब्धार्था सती हृष्टतुष्टा यत्रैव मृगावती देवी तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य मृगावतीं देवीम् एवम् अवादीत्-एवं यथा नवमशतके ऋषभदत्तो यावत् भविष्यति। ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः यथा देवानन्दा यावत् प्रतिशृणोति, ततः खलु सा मृगावती देवी कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया! लघुकरणयुक्तयोजित यावत् धार्मिकं यानप्रवरं युक्तमेव उपस्थापयत, यावत् उपस्थापयन्ति, यावत्प्रत्यर्पयन्ति। ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धम् स्नाता कृतबलिकर्मा यावत् शरीरा बह्वीभिः कुब्जाभिः यावत् अन्तःपुरात् निर्गच्छति, निर्गत्य, यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला, यत्रैव धार्मिकं यानप्रवरं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य यावत् दूरूढा, ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धम्, धार्मिकं यानप्रवरम् दूरूढा सती निजकपरिवारका यथा ऋषभदत्तो यावत् धार्मिकात् यानप्रवरात् प्रत्यवरोहति। ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धम्, बह्वीभिः कुब्जाभिः सार्द्धं यथा देवानन्दा यावत् वन्दित्वा, नमस्यित्वा, उदायनं राजानं पुरतः कृत्वा स्थितैव यावत्-पर्युपास्ते, ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः उदायनस्य राज्ञः मृगावत्या देव्याः, जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः, तस्याः च महातिमहालयायां यावत् पर्षत् प्रतिगता। उदायनः प्रतिगतः। मृगावती देव्यपि प्रतिगता ॥सू० २॥

टीका—अथ जयन्तीभगवतोः प्रश्नोत्तरमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं, सामीसमोसढे जाव, परिसा पज्जुवासइ'-तस्मिन् काले,

---

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ' उस काल और उस समय में महावीर स्वामी पधारे—

"तेणं कालेणं तेण समएणं" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएण सामी समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ" તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બી નગરીના

तस्मिन् समये, स्वामी-महावीरः समवसृतः यावत्, समवसृतं भगवन्तं वन्दितुं नमस्यितुं, धर्मकथां श्रोतुं च विनयेन प्राञ्जलिपुटा पर्षत् पर्युपास्ते, 'तएणं से उद्दायणे राया इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता, एवं वयासी'-ततः खलु स उदायनो राजा अस्याः महावीरस्य समवसरणरूपायाः कथायाः लब्धार्थः-ज्ञातार्थः सन् हृष्टतुष्टः कौटुम्बिकपुरुषान्-आज्ञाकारि सेवकान् शब्दयति-आह्वयति, शब्दयित्वा-आहूय, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण-अवादीत्-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कोसंबिं नयरिं सब्भितरबाहिरियं एवं जहा कूणिओ तहेव सव्वं जाव पज्जुवासइ' भो देवानुप्रियाः! क्षिप्रमेव-शीघ्रमेव, कौशाम्बीं नगरीं साभ्यन्तरबाह्याम्-अभ्यन्तर बहिः सहिताम् एवं-पूर्वोक्तरीत्या,

---

पधारे हुए प्रभु को वन्दना करने के लिये और उन्हें नमस्कार करने के लिये तथा उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषदा अपने २ स्थान से निकली और प्रभु के पास पहुँच कर बडे विनय से दोनों हाथ जोड़कर वह उनकी पर्युपासना करने लगी 'तएणं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दाविता एवं वयासी' जब उदायन राजा को महावीर स्वामी के आने का समाचार ज्ञात हुआ-तब बहुत अधिक हर्षित एवं संतुष्ट चित्त हुआ और उसी समय अपने कौटुम्बिक आज्ञाकारी पुरुषों को बुलाया बुलाकर फिर उनसे उसने इस प्रकार कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कोसंबिं नयरिं सब्भितरबाहिरियं एवं जहा कूणिओ तहेव सव्वं जाव पज्जुवासइ' हे देवानुप्रियो! तुम लोग जितने जल्दी से हो सके उतनी जल्दी

ચન્દ્રાવતરણ ચૈત્યમાં પધાર્યા પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરવાને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે લોકોનો સમૂહ પોતપોતાને ઘેરથી નીકળ્યો. પ્રભુની પાસે બન્ને હાથ જોડીને ઘણાજ વિનયપૂર્વક તેમણે તેમની પર્યુપાસના કરી.

"तएणं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्ध समाणे हट्ठतुट्ठे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दाविचा एवं वयासी" જ્યારે ઉદાયન રાજાએ મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર જાણ્યા, ત્યારે તેને અત્યંત હર્ષ અને સંતોષ થયો એજ વખતે તેણે પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને (આજ્ઞાકારી પુરુષોને) બોલાવીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી-"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कोसंबिं नयरिं सब्भितरबाहिरियं एवं जहा कूणिओ तहेव सव्वं जाव पज्जुवासइ" હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બનતી ત્વરાથી કૌશામ્બી નગરીના બાહ્યભાગોને તથા અંદ-

यथा कूणिको राजा औपपातिके वर्णितस्तथैव अत्रापि अयम् उदायनो वर्णनीयः, सर्व यावत्-परिष्कुरुत, कौशाम्बीं नगरीं परिष्कृत्य पुष्पस्रक्तोरणादिभिः सुसज्जी कुरुत तथा सम्पाद्य ममाज्ञां प्रत्यर्पयत, ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः कौशाम्बीं नगरीम् उदायनराजाज्ञानुसारं साभ्यन्तरबाह्यां परिष्कृत्य पुष्पस्रक्तोरणादिभिः सुसज्जीकृत्य उदायनस्याज्ञां प्रत्यर्पयन्ति, ततः उदायनो राजा धर्मकथां श्रोतुम् महावीरस्वामिगमपञ्चकपूर्वकं विनयेन शुश्रूषमाणः प्राञ्जलिपुटो भगवन्तं पर्युपास्ते,

से कौशाम्बी नगरी को भीतर से और बाहर से सज्जित करो, उसे मालाओं से एव तोरणों से सुसज्जित करो। इस प्रकार से करके इस मेरी आज्ञानुसार कार्य करके मुझे पीछे सूचित करो। इस प्रकार से सुनकर उन लोगों ने उदायन राजा की आज्ञानुसार कौशाम्बी नगरी को भीतर बाहिर से परिष्कृत करके और पुष्पमालाओं एवं तोरणों से सुसज्जित करके उदायन राजा की आज्ञा को पीछे लौटादिया-इसी प्रकार का वर्णन औपपातिक सूत्र में कूणिक राजा के विषय में आया है अतः ऐसा ही वर्णन यहां पर किया गया है। कौटुम्बिक पुरुषों द्वारा अपनी आज्ञा के अनुसार कौशाम्बी नगरी की भीतर बाहिर से सफाई और सज्जित हो जाने की खबर पाकर उदायन राजा धर्मकथा सुनने के लिये महावीर के पास पांच अभिगम पूर्वक पहुँचे बडे विनय के साथ धर्म सुनने की अभिलाषा से युक्त हुए वे दोनों हाथ जोडकर उनकी पर्युपासना

રના ભાગોને સાફ કરાવો, આખી નગરીને માલાઓ અને તોરણોથી શણગારો અને મારી આજ્ઞાનુસાર કરીને મને ખબર આપો રાજાની આ પ્રકારની આજ્ઞા થતાં જ તેમણે કૌશામ્બી નગરીના બાહ્ય અને અંદરના ભાગોને સાફ કરાવ્યા, પાણી છંટાવ્યું અને પુષ્પમાલાઓ અને તોરણો વડે નગરીને સુસજ્જિત કરી ત્યાર બાદ તેમણે રાજાની પાસે જઇને કહ્યું કે "રાજન્! આપની આજ્ઞાનુસાર નગરીને સુસજ્જિત કરવામાં આવી ચુકી છે." ઔપપાતિક સૂત્રમાં કૂણિક રાજાના વિષયમાં આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ. આજ્ઞાકારી પુરુષો દ્વારા ઉપર્યુક્ત સમાચાર જાણીને ઉદાયન રાજા મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરવાને માટે તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે રવાના થયો પાંચ અભિગમ પૂર્વક મહાવીર પ્રભુ પાસે પહોંચીને, તેમને વંદણાનમસ્કાર કરીને, ધર્મોપદેશ સાંભળવાની અભિલાષા સાથે વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને તે તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો.

'तएणं सा जयंतीसमणोवासिया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणी हट्ठतुट्ठा' ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका अस्याः भगवतः समवसरणरूपायाः कथायाः लब्धार्था-ज्ञातार्था सती हृष्टतुष्टा भूत्वा 'जेणेव, मियावई देवी, तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मृगावती देवी आसीत् तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता, मियावइं देविं एवं वयासी'-उपागत्य मृगावतीं देवीम्, एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं जहा नवमसए उसभदत्तो जाव भविस्सइ' एवं-पूर्वोक्तरीत्या-यथा नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके ऋषभदत्तप्रकरणे प्रतिपादितं तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य दर्शनम् आत्मनः कल्याणार्थं भविष्यति। 'तएणं सा मियावई देवी जयतीए समणोवासियाए जहा देवाणंदा जाव पडिसुणेइ। ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः वचनं-यथा नवमशतके

करने लगे। 'तएणं सा जयंती समणोवासिया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणी हट्ठतुट्ठा' इसके बाद जयन्ती श्रमणोपासिका को जब महावीर स्वामी के आने की खबर पड़ी तब वह बहुत अधिक हर्षित हुई और 'जेणेव मियावई, देवी तेणेव उवागच्छइ' जहाँ मृगावती देवी थी वहीं पर पहुँची 'उवागच्छित्ता मियावइं देविं एवं वयासी' वहां पहुँच कर उसने मृगावती देवी से इस प्रकार कहा-'एवं जहा नवमसए उसभदत्तो जाव भविस्सइ' यहां पर जैसा कथन पहिले नौवें शतक में ३३वें उद्देशक में ऋषभदत्तप्रकरण में कहा गया है वैसा ही कथन यहां पर भी करना चाहिये-यावत् श्रमण भगवान् महावीर के दर्शन अपने कल्याण के निमित्त होंगे। 'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए जहा देवाणंदा जाव पडिसुणेइ' इस प्रकार श्रमणोपासिका

"तएणं सा जयंती समणोवासिया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणी हट्ठतुट्ठ" ते नगरमां वसती જયંતી શ્રમણોપાસિકાને પણ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સમાચાર જાણી ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો, અને "जेणेव मियावई देवी, तेणेव उवागच्छइ" તે જ્યાં મૃગાવતી દેવી હતી ત્યાં ગઈ "उवागच्छित्ता मियावइं देविं एवं वयासी" ત્યાં જઈને તેણે મૃગાવતી દેવીને આ પ્રમાણે કહ્યું- "एवं जहा नवमसए उसभदत्तो जाव भविस्सइ" નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશકમાં ઋષભદત્તના પ્રકરણમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવાનું છે "શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના દર્શન આપણા કલ્યાણનું નિમિત્ત બનશે." આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. "तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए जहा देवाणंदा जाव पडिसुणेइ" જેવી રીતે ઋષભદત્તના આ

त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके देवानन्दा यावत्-ऋषभदत्तस्य वचनं प्रतिशृणोति, तथैव इम-मपि प्रतिशृणोति-स्वीकरोति, 'तएणं सा मियावती देवी कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता, एवं वयासी' ततः खलु मृगावती देवी कौटुम्बिकपुरुषान् आज्ञाकारि सेवकान् शब्दयति-आह्वयति, शब्दयित्वा-आहूय, एवं- वक्ष्यमाणप्रकारेण अवा-दीत्-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! लहुकरणजुत्तजोइय जाव धम्मियं जाणप्प-वरं जुत्तामेव उवट्ठवेह, जाव उवट्ठवेंति, जाव पच्चप्पिणंति' भो देवानुप्रिया! क्षिप्रमेव-शीघ्रमेव, लघुकरणयुग्ययोजित यावत्-लघुकरणौ-वेगपूर्वकगमनवन्तौ यौ युग्ययोजितौ यावत्-अत्यन्तप्रसिद्धौ वृषभौ, ताभ्यां वृषभाभ्यां युक्तमेव-योजितमेव, धार्मिकम्, यानप्रवरम्-श्रेष्ठवाहनम्, उपस्थापयत-सज्जीकृत्य समानयत, ततः खलु यावत्-ते कौटुम्बिकपुरुषाः तथाविधलघुकरणयुग्ययोजित-वृषाभ्यां युक्तमेव धार्मिकं यानप्रवरम्, उपस्थापयन्ति तथा मृगावत्या आज्ञप्ति

जयन्ती के वचन सुनकर मृगावती देवी ने उसके वचन को ३३ वें उद्दे-शक में वर्णित ऋषभदत्त के वचन को देवानन्दा के समान स्वीकार कर लिया 'तएणं सा मियावती देवी कोडंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी' इसके बाद मृगावती देवी ने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया और बुलाकर उनसे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! लहुक-रणजुत्तजोइय जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेह' हे देवानु-प्रिये! तुम लोग शीघ्र ही वेग पूर्वक गतिशाली दो प्रसिद्ध बैलों से युक्त धार्मिक श्रेष्ठ वाहन को सज्जित करके उपस्थित करो तब उन कौटु-म्बिक पुरुषों ने मृगावती देवी के कहे अनुसार वेगगतिशाली दो बैलों से योजित करके धार्मिक श्रेष्ठ वाहन को उपस्थित कर दिया इस प्रकार से करके उन्हों ने फिर मृगावती देवी को इसकी सूचना दे दी

પ્રકારનાં વચનોનો દેવાનંદાએ સ્વીકાર કર્યો હતો, એજ પ્રમાણે જયન્તીનાં વચનોનો મૃગાવતી દેવીએ પણ સ્વીકાર કર્યો (નવમા શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશ-કમાં દેવાનંદાએ કેવા વચનો દ્વારા ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણનાં વચનોનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તે બતાવ્યુ છે) "तएणं सा मियावई देवी कोडुंबियपुरिसे सद्दा-वेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी" ત્યાર બાદ મૃગાવતી દેવીએ આજ્ઞાકારી પુરુષોને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया लहुकरण जुत्त जोइय जाव धम्मिय जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेह" હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બની શકે તેટલી ત્વરાથી, ઘણા જ ઝડપી ગતિવાળા એવા શ્રેષ્ઠ બળદો જોડીને ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ યાન (રથ) હાજર કરો મૃગાવતી દેવીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે ઘણાંજ ઝડપી બે શ્રેષ્ઠ બળદો જોડેલું ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ યાન મહેલને દ્વારે ઉપસ્થિત

प्रत्यर्पयन्ति, 'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं ण्हाया कय-बलिकम्मा जाव सरीरा बहूहिं खुज्जाहिं जाव अंतेउराओ निग्गच्छइ' ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धम्, स्नाता-कृतस्नाना, कृत-बलिकर्मा, दत्तवायसाद्यन्ना यावत्-अल्पमहार्घाभरणालंकृतशरीरा, बह्वीभिः-अनेकाभिः, कुब्जाभिः, यावत्-दासीभिः सह परिवृता अन्तःपुरात् निर्गच्छति, 'निग्गच्छित्ता, जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जाव दुरूढा' अन्तःपुरात् निर्गत्य, यत्रैव बाह्या उप-स्थानशाला आसीत् यत्रैव धार्मिकं यानप्रवरम् आसीत्, तत्रैवोपागच्छति, उपा-गत्य, यावत्-धार्मिकं यानप्रवरम् आरूढा-आरूढवती। 'तएणं सा मियावई देवी

'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं ण्हाया, कयबलिकम्मा जाव सरीरा बहूहिं खुज्जाहिं जाव अंतेउराओ निग्ग-च्छइ, इसके बाद वह मृगावती देवी जयन्ती श्रमणोपासिका के साथ स्नान करके और काकादि के लिये अन्नदेने रूप बलिकर्म करके यावत् अल्प भार वाले आभूषणों से जो कि बहुत अधिक कीमत के थे अपने शरीर को अलंकृत करके अनेक कुब्ज दासियों से युक्त होकर अंतःपुर से निकली-'निग्गच्छित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ' निकलकर वह जहां बाहर में उपस्थानशाला थी और जहां वह धार्मिक यान प्रवर था वहां पर आई 'उवागच्छित्ता जाव दुरूढा' वहां आकर वह उस धार्मिक यान प्रवर पर सवार हो गई 'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए

કર્યું અને આ વાતની મૃગાવતી દેવીને ખબર આપી "तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं ण्हाया, कयबलिकम्मा जाव सरीरा बहूहिं खुज्जाहिं जाव अंतेउराओ णिगच्छइ" ત્યાર બાદ મૃગાવતી દેવીએ જયંતી શ્રમણોપાસિકા સાથે સ્નાન કર્યું, વાયસોને અન્ન દાન દેવારૂપ બલિકર્મ આદિ પૂર્વોક્ત ક્રિયાઓ કરી ત્યાર બાદ વજનમાં હલકાં પણ અતિ મૂલ્યવાન આભૂષણોથી પોતાના શરીરને વિભૂષિત કરીને, અનેક કુબ્જ દાસીઓથી વીંટળાયેલી એવી તે મૃગાવતી દેવી જયન્તી શ્રાવિકા સાથે અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળી. "णिग्गच्छित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला, जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ" ત્યાંથી નીકળીને બહાર જ્યાં ઉપસ્થાનશાળા (સભા-મંડપ) હતી અને જ્યાં ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ યાન હતું, ત્યાં તે પહોંચી "उवागच्छित्ता जाव दुरूढा" ત્યાં જઈને તે જયંતી શ્રાવિકા સાથે તેમાં બેઠી. "तएणं

जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा समाणी नियगपरिवा-लगा जहा उसभदत्तो जाव धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ' ततः खलु सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धं धार्मिकं यानप्रवरम् आरूढा सती, निजकपरिवारका निजपरिवारपरिवृता यथा ऋषभदत्तप्रकरणे, नवमशतके त्रय-स्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रतिपादितम् तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-धार्मिकात् यान प्रवरात् प्रत्यवरोहति-अवतरति, 'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासि-याए सद्धिं बहूहिं खुज्जाहिं जहा देवाणंदा जाव वंदित्ता, नमंसित्ता, उदायणं रायं पुरओ कट्टु ठिइया चेव जाव पज्जुवासइ' ततः सा मृगावती देवी जयन्त्या श्रमणोपासिकया सार्द्धम् बह्वीभिः कुब्जाभिः दासीभिः परिवृता यथा देवानन्दा नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके प्रतिपादिता तथैव यावत्-वन्दित्वा, नमस्यित्वा

सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा समाणी नियगपरिवालगा जहा उसभ-दत्तो जाव धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ' इस प्रकार श्रमणो-पासिका जयन्ती के साथ-धार्मिक श्रेष्ट यान पर चढ़ी हुई वह मृगावती देवी अपने परिवार से युक्त हुए ऋषभदत्त के प्रकरण में-नौवें शतक में ३३ वें उद्देशक में कहे अनुसार उस धार्मिक श्रेष्ठ यान से नीचे उतरी 'तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं बहूहिं खुज्जाहिं जहा देवाणंदा जाव वंदित्ता नमंसित्ता उदायण रायं पुरओ कट्टु ठिइया चेव जाव पज्जुवासइ' नीचे उतर कर उस मृगा-वतीने श्रमणोपासिका जयन्ती के साथ२ अनेक कुब्ज दासियों से परिवृत हुई देवानन्दा की तरह जैसा कि नौवें शतक में ३३ वें उद्देशक

सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा समाणी नियगपरिवालगा जहा उसभदत्तो जाव धम्मियाओ, जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ" શ્રમણોપાસિકા જયન્તીની સાથે તે ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ યાનમાં બેસીને મહાવીર પ્રભુના દર્શન કરવા જતી તે મૃગાવતી દેવીનું વર્ણન ઋષભદત્તના પ્રકરણમાં પોતાના પરિવારથી યુક્ત એવી દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના તે પ્રસંગના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. ચન્દ્રાવતરણ ચૈત્ય (ઉદ્યાન)ની સમીપે તેમણે રથને ઊભો રાખ્યો અને તેઓ રથમાંથી નીચે ઉતર્યા "तएणं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं बहूहिं खुज्जाहिं जहा देवाणंदा जाव वंदित्ता नमंसित्ता उदायणं रायं पुरओ कट्टु ठिइया चेव जाव पज्जुवासइ" ત્યાર બાદ, અનેક કુબ્જાઓથી વીંટળાયેલી તે મૃગાવતી દેવીએ શ્રમણોપાસિકા જયન્તીની સાથે મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કર્યા અહીં સમસ્ત કથન નવમા શતકના

स्वपुत्रमुदायनं राजानं पुरतः अग्रे कृत्वा, तथैव, स्थितैव, यावत् विनयेन प्राञ्जलिपुटा भगवन्तं पर्युपास्ते, 'तएणं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रण्णो, मियावईए देवीए, जयंतीए समणोवासियाए, तीएय महतिमहालियाए जाव परिसा पडिगया' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः उदायनस्य राज्ञो मृगावत्याः देव्याः, जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः तस्या महातिमहालयाया अतिविशालायाः पर्षदि धर्मं परिकथयति, धर्मकथां श्रुत्वा, पर्षत् प्रतिगता, 'उदायणे पडिगए, मियावई देवी वि पडिगया' उदायनो राजा प्रतिगतः, मृगावती देव्यपि प्रतिगता- स्वगृहं गता ॥सू० २॥

मूलम्-'तएणं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा, निसम्म, हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी-

में कहा गया है प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वह अपने पुत्र उदायन राजा को आगे करके समवसरण में आई और खडी २ बडे विनय के साथ प्रभु की पर्युपासना करने लगी 'तएणं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रण्णो मियावईए देवीए जयंतीए समणोवासियाए तीए य महति महालियाए जाव परिसा पडिगया' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने उदायन राजा को एवं उस की माता मृगावती देवी को तथा श्रमणोपासिका जयन्ती को उस अति विशाल परिषद को धर्मोपदेश दिया धर्मोपदेश सुनकर पर्षत् विसर्जित हो गई 'उदायणे पडिगए मियावई देवी वि पडिगया' उदायन राजा और माता मृगावती देवी ये दोनों भी अपने घर पर आ गये ॥सू० २॥

૩૩મા ઉદ્દેશકમાં દેવાનંદાના કથન પ્રમાણે સમજવું પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તે પોતાના પુત્ર ઉદાયન રાજાની પાછળ, બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક પ્રભુની પર્યુપાસના કરતી થકી સમવસરણમાં ઊભી રહી. "तएणं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रण्णो मियावईए देवीए जयंतीए समणोवासियाए तीए य महति महालियाए जाव परिसा पडिगया" ત્યાર બાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ઉદાયન રાજાને, મૃગાવતી દેવીને તથા શ્રમણોપાસિકા જયન્તીને તથા તે ઘણી વિશાળ પરિષદમાં ધર્મોપદેશ દીધો. ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પરિષદ વિસર્જિત થઈ ઉદાયન રાજા અને મૃગાવતી દેવી પણ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. ॥સૂ૦૨॥

कहं णं भंते ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति ? जयंती ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं, एवं खलु जीवा गरुयत्तं, हव्वमागच्छंति, एवं जहा पढमसए जाव वीयीवयंति। भवसिद्धियत्तणं भंते! जीवाणं किं सभावओ परिणामओ? जयंती! सभावओ, नो परिणामओ। सव्वेऽवि णं भंते! भवसिद्धिया जीवा सिज्जिस्संति, हन्ता, जयंती! सव्वेऽवि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति, तम्हाणं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ ? णो इणट्ठे समट्ठे! से केणं खाइं णं अट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति, णो चेवणं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ! जयंती! से जहा नामए सव्वागाससेढी सिया, अणादीया अणवदग्गा परित्ता परिवुडासा णं परमाणुपोग्गलमेत्तेहिं खंडेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी अणंताहिं ओसप्पिणी अवसप्पिणीहिं अवहीरइ, नो चेवणं अवहिया सिया, से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ-सव्वेविणं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति नो चेव णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ, सुत्तत्तं भंते! साहू जागरियत्तं साहू? जयंती! अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जाव साहू? जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्माणुया, अहम्मिट्ठा, अहम्मक्खाई, अहम्मपलोई, अहम्मपलज्जमाणा, अहम्मसमुदायारा, अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा

विहरंति, एएसिं णं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, एएणं जीवा सुत्ता समाणा, नो बहूणं पाणभूयजीवसत्ताणं दुक्खावणयाए जाव परियावणयाए वट्टंति, एएणं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा, परं वा, तदुभयं वा, नो बहूहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति। एएसिं जीवाणं सुत्तत्तं साहू। जयंती! जे इमे जीवा धम्मिया, धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति, एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू, एएणं जीवा जागरा समाणा बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खावणयाए, जाव अपरियावणियाए वट्टंति, तेणं जीवा जागरमाणा अप्पाणं वा, परं वा, तदुभयं वा, बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति, एएणं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो भवंति, एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू, से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ–अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू। बलियत्तं भंते! साहू दुब्बलियत्तं साहू जयंती! अत्थेगइयाणं जीवाणं बलियत्तं साहू अत्थेगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–जाव साहू। जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति, एएसि णं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू, एएणं जीवा एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियस्स वत्तव्वया भाणियव्वा, बलियस्स जहा जागरस्स तह भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवंति, एएसि णं जीवाणं बलियत्तं साहू, से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ–तं चेव जाव

साहू। दक्खत्तं भंते! साहू आलसियत्तं साहू? जयंती! अत्थे-गइयाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं आलसियत्तं साहू?। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-तं चेव जाव साहू? जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति, एएसि णं जीवाणं अलसियत्तं साहू, एएणं जीवा अलसा समाणा नो बहूणं जहा सुत्ता तहा अलसा भाणियव्वा, जहा जागरा तहा दक्खा भाणियव्वा, जाव संजोएत्तारो भवंति, एएणं जीवा दक्खा समाणा बहूहिं आयरियवेयावच्चेहिं जाव उवज्झायवेयावच्चेहिं, थेरवेयावच्चेहिं, तवस्सिवेयावच्चेहिं, गिलाणवेयावच्चेहिं, सेहवेयावच्चेहिं, कुलवेयावच्चेहिं गणवेयावच्चेहिं, संघवेयावच्चेहिं, साहम्मियवेयावच्चेहिं, अत्ताणं संजोएत्तारो भवंति, एएसि णं जीवाणं दक्खत्तं साहू, से तेणट्ठेणं तं चेव जाव साहू। सोइंदियवसट्टेणं भंते! जीवे किं बंधइ? एवं जहा कोहवसट्टे तहेव जाव अणुपरियट्टइ, एवं चक्खिंदियवसट्टे वि, एवं जाव फासिंदियवसट्टे जाव अणुपरियट्टइ। तएणं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठा सेसं जहा देवाणंदाए तहेव पव्वइया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ३॥

छाया-ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवम् अवादीत्-कथं खलु भदन्त! जीवाः गुरुकत्वं हव्यमागच्छन्ति? जयन्ति! प्राणातिपातेन यावत् मिथ्यादर्शनशल्येन, एवं खलु जीवा

गुरुकत्वं शीघ्रमागच्छन्ति, एवं यथा प्रथमशतके यावत् व्यतिव्रजन्ति। भवसिद्धिकत्वं खलु भदन्त! जीवानां किं स्वभावतः, परिणामतः,? जयन्ती! सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति। यदि भदन्त! सर्वे भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति तदा खलु भवसिद्धिकविरहितो लोको भविष्यति? नायमर्थः समर्थः, तत् केन 'पुनः खलु अर्थेन भदन्त! एवमुच्यते सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति, नो चैव खलु भवसिद्धिकविरहितो लोको भविष्यति? जयन्ति! तत् यथानाम सर्वाकाशश्रेणीस्यात्, अनादिका अनवदग्रा परीता (परिमिता) परिवृता, सा खलु परमाणुपुद्गलमात्रैः खण्डैः समये समये अपह्रियमाणा अपह्रियमाणा अनन्ताभिः उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः अपह्रियते, नो चैव खलु अपहृता स्यात्, तत् तेनार्थेन जयन्ति! एवमुच्यते-सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति, नो चैव खलु भवसिद्धिकविरहितो लोको भविष्यति। सुप्तत्वं भदन्त! साधु, जागरिकत्वं साधु? जयन्ति! अस्त्येकेषां जीवानां सुप्तत्वं साधु, अस्त्येकेषां जीवानां जागरिकत्व साधु, तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-अस्त्येकेषां यावत् साधु? जयन्ति! ये इमे जीवाः अधार्मिकाः, अधर्मानुगाः, अधर्मिष्ठाः, अधर्माख्यायिनः, अधर्मप्रलोकिनः, अधर्मप्ररञ्जनाः, अधर्मसमुदाचाराः, अधर्मेणैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति, एतेषां खलु जीवानां सुप्तत्वं साधु, एते खलु जीवाः सुप्ताः, सन्तो नो बहूनां प्राणभूतजीवसत्त्वानां दुःखापनायैव, यावत् परितापनायै वर्तन्ते, एते खलु जीवाः सुप्ताः सन्तः आत्मानं वा, परं वा, तदुभयं वा, नो बह्वीभिः अधार्मिकीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारो भवन्ति, एतेषां जीवानां सुप्तत्वं साधु। जयन्ति! ये इमे जीवाः धार्मिकाः, धर्मानुगाः, यावत् धर्मेणैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति, एतेषां खलु जीवानां जागरिकत्वं साधु, एते खलु जीवाः जाग्रतः सन्तो बहूनां प्राणानां यावत् सत्त्वानाम्, अदुःखापनायै यावत्-अपरितापनायै वर्तन्ते, ते खलु जीवाः जाग्रतः आत्मानं वा, परं वा, तदुभयं वा, बह्वीभिः धार्मिकीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारो भवन्ति, एते खलु जीवाः जाग्रतः धर्मजागरिकतया आत्मानं जागरयितारो भवन्ति, एतेषां खलु जीवानां जागरिकत्वं साधु, तत् तेनार्थेन जयन्ति। एवमुच्यते-अस्त्येकेषां जीवानां सुप्तत्वं साधु. अस्त्येकेषां जीवानां जागरिकत्वं साधु। बलिकत्वं भदन्त! साधु, दुर्बलिकत्वं साधु? जयन्ति! अस्त्येकेषां जीवानां बलिकत्वं साधु, अस्त्येकेषां जीवानां दुर्बलिकत्वं साधु, तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यावत् साधु? जयन्ति! ये इमे जीवाः अधार्मिकाः यावत्-विहरन्ति, एतेषां खलु जीवानां दुर्बलिकत्वं साधु, एते खलु जीवाः एवं यथा सुप्तस्य तथा दुर्बलिकस्य वक्तव्यता भणितव्या, बलि-

कस्य यथा जागरस्य तथा भणितव्यम् यावत् संयोजयितारो भवन्ति, एतेषां खलु जीवानां बलिकत्वं साधु, तत् तेनार्थेन जयन्ति! एवमुच्यते—तदेव यावत् साधु। दक्षत्वं भदन्त! साधु, आलसिकत्वं साधु? जयन्ति! अस्त्येकेषां जीवानां दक्षत्वं साधु, अस्त्येकेषां जीवानाम् आलसिकत्वं साधु! तत् केनार्थेन! भदन्त! एवमुच्यते तदेव यावत् साधु? जयन्ति! ये इमे जीवाः अधार्मिकाः यावत् विहरन्ति, एतेषां खलु जीवानाम् आलसिकत्वं साधु, एते खलु जीवाः अलसाः सन्तो नो बहूनां यथा सुप्तास्तथाअलसाः भणितव्याः, यथा जागरास्तथादक्षा भणितव्याः, यावत् संयोजयितारो भवन्ति, एते खलु जीवा दक्षाः सन्तो बहुभिः आचार्यवैयावृत्त्यैः यावत्—उपाध्यायवैयावृत्त्यैः, स्थविरवैयावृत्त्यैः तपस्विवैयावृत्त्यैः ग्लानवैयावृत्यैः, शैक्षवैयावृत्यैः, कुलवैयावृत्त्यैः, गणवैयावृत्त्यैः, सङ्घवैयावृत्त्यैः, साधर्मिकवैयावृत्त्यैः आत्मानं संयोजयितारो भवन्ति, एतेषां खलु जीवानाम् दक्षत्व साधु, तत् तेनार्थेन तदेव यावत् साधु, श्रोतेन्द्रियवशार्त्तः खलु भदन्त! जीवः किं बध्नाति? एवं यथा क्रोधवशार्तस्तथैव यावत् अनुपर्यटति, एवं चक्षुरिन्द्रियवशार्त्तोऽपि, एवं यावत् स्पर्शेन्द्रियवशार्तोऽपि यावत्—अनुपर्यटति। ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निशम्य हृष्टतुष्टा, शेषं यथा देवानन्दायास्तथैव प्रव्रजिता यावत्—सर्वदुःखप्रहीणा, तदेव भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० ३॥

टीका—अथ जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः सिद्धिवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह—'तएणं सा' इत्यादि, 'तएणं सा जयंती समणोपासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा' ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके—समीपे धर्मं श्रुत्वा, निशम्य—हृदि

'तएणं सा जयंती समणोवासिया' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने जयन्ती श्रमणोपासिका की सिद्धि के संबन्ध में वक्तव्यता कही है—'तएणं सा जयंती समणोवासिया, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा' इसके बाद उस श्रमणोपासिका जयन्तीने श्रमण भगवान्

"तएणं सा जयंती समणोवासिया" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં જયન્તી શ્રાવિકાએ સિદ્ધિ પદની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરી તેનું વર્ણન કર્યું છે—"तएणं सा जयंती समणोवासिया, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને અને તેના ઉપર મનન

अवधार्य, हृष्टतुष्टा सती, 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी'-श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्-'कहं णं भंते! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति?' हे भदन्त! कुतः-कस्मात्कारणात् खलु जीवाः गुरुकत्वम्-कर्मभारयुक्तत्वम् आगच्छन्ति-प्राप्नुवन्ति? 'हव्वं' इति वाक्यालङ्कारे भगवानाह-'जयंती! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं' हे जयन्ति! जीवाः प्राणातिपातेन-प्राणिहिंसया यावत् मिथ्यादर्शनशल्येन-मृषावादमारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यपर्यन्तेन अष्टादशविधपापेन गुरुकत्वं प्राप्नुवन्ति, तदुपसंहरन्नाह-'एवं खलु जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति, एवं जहा पढमसए जाव वीयीवयंति' एवं-पूर्वोक्तरीत्या प्राणा-

महावीर के पास धर्म का श्रवण कर और उसका मनन कर हर्षित एवं संतुष्ट होकर के 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर उसने उनसे इस प्रकार पूछा-'कहं णं भंते! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति' हे भदन्त! जीव किस कारण से गुरुत्व (भारीपन) को प्राप्त करते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जयंती! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं' हे जयंती! जीव प्राणियों की हिंसा से यावत् मिथ्यादर्शनशल्यसे-मृषावाद से लेकर मिथ्यादर्शनशल्यतक के १८ प्रकार के पाप से-कर्मभार से युक्तनारूप गुरुपने को प्राप्त करते हैं। अब उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'एवं खलु जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति-एवं जहा पढमसए जाव वीयीवयंति' इस पूर्वोक्तरीति से जीव प्राणातिपात से

કરીને તે શ્રાવિકા જયંતીએ હર્ષ-અને સંતોષપૂર્વક "समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછયો-"कहं णं भंते! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छइ" હે ભગવન્! જીવો કયા કારણે કર્મભારથી યુકત થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"जयंती! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं" હે જયંતિ! જીવ પ્રાણાતિપાતથી હિંસાથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના ૧૮ પાપોનું સેવન કરીને કર્મભારથી યુકતતા રૂપ ગુરુપણાને પ્રાપ્ત કરે છે હવે ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—

"एवं खलु जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति एवं जहा पढमसए जाव वीयीवयंति" ઉપર્યુકત પ્રાણીહિંસાથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના

तिपातादि मिथ्यादर्शनशल्यान्तेन गर्हितकर्मणा जीवाः गुरुकत्वं प्राप्नुवन्ति यावत् चातुरन्तसंसारकान्तारं पर्यटन्ति, एवं रीत्या, यथा प्रथमशतके नवमोद्देशके प्रतिपादितं तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यम् यावत्-अथ च प्राणातिपातविरमणेन यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविरमणेन जीवाः चातुरन्तसंसारकान्तारं व्यतिव्रजन्ति-उल्लङ्घयन्ति-संसारसागरं तरन्तीत्यर्थः। जयन्ती-पृच्छति-'भवसिद्धियत्तणं भंते! जीवाणं किं सभावओ परिणामओ?' हे भदन्त! भवसिद्धिकत्वं भवे, भाविनी वा सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकास्तेषां भावो भवसिद्धिकत्वं, खलु जीवानां किं स्वभावतः सिद्धम्? पुद्गलानां मूर्त्तत्वमिव, उताहो परिणामतः-परिणामेन परिवर्त्तनलक्षणेन पुरुषस्य यौवनमिव प्राप्त भवति? इति प्रश्नः। भगवानाह-'जयंती! सभावओ, नो परिणामओ'-हे जयन्ति! जीवानां भवसिद्धिकत्वं स्वभावतः

लेकर मिथ्यादर्शनशल्यान्त गर्हितकर्मद्वारा गुरुपने को प्राप्त किया करते हैं-तथा वे चातुरंतसंसाररूप कांतार में परिभ्रमण करते हैं इत्यादिरूप से जैसा कथन प्रथम शतक में नौवें उद्देशक में किया गया है-वैसा ही यहां पर करना चाहिये अथ च-प्राणातिपातविरमण से यावत् मिथ्यादर्शन शल्यान्त गर्हितकर्मविरमण से जीव इस चातुरंतसंसारकान्तार को पार कर देते हैं। अब जयन्ती प्रभु से ऐसा पूछती है-'भवसिद्धियत्तणं भंते! जीवाणं किं सभावओ? परिणामओ?' हे भदन्त! जिन्हें इस भव में अथवा आगे के भवों में सिद्धि प्राप्त होनेवाली है ऐसे जीवों के यह भवसिद्धिकता पुद्गलों में मूर्ततानुसार स्वाभाविक सिद्ध होती है? या पुरुष के यौवन के अनुसार परिणाम से-परिवर्तन से प्राप्त होती है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जयंती! सभावओ, नो परिणामओ' हे जयन्ती!

અઢાર પાપોના સેવનથી જીવો કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે અને એ પ્રકારે કર્મભાર રૂપ ગુરુપણાથી યુક્ત થઈને ચાતુરંત સંસાર રૂપ કાંતારમાં (વનમાં) પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે, ઇત્યાદિ કથન, પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશામા કહ્યા પ્રમાણે અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ એથી ઊલટી એ વાત પણ સૂચિત થાય છે કે પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય પર્યન્તના ૧૮ પ્રકારના પાપોનો પરિત્યાગ કરવાથી જીવો આ ચાર ગતિવાળા સંસાર કાન્તારને પાર પણ કરી શકે છે

ત્યાર બાદ જયંતી શ્રાવિકા બીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે પૂછે છે-

"भवसिद्धियत्तण भंते! जीवाणं किं सभावओ? परिणामओ?" હે ભગવન્! જેમને આ ભવમાં કે પછીના ભવોમાં સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થવાની છે એવા જીવોમાં ભવસિદ્ધિકતા, પુદ્ગલોમાં મૂર્તતાની જેમ, સ્વાભાવિક રૂપે સિદ્ધ થાય છે કે પુરુષોમાં યૌવનની પ્રાપ્તિની જેમ પરિણામ રૂપ પરિવર્તન વડે પ્રાપ્ત થાય છે?

सिद्धम्, नो परिणामतः प्राप्तं भवति, 'जयन्ती पृच्छति–'सव्वेऽविणं भंते! भवसिद्धिया जीवाः सिज्झिस्संति?' हे भदन्त! सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः किं सेत्स्यन्ति?. सिद्धिं प्राप्स्यन्ति? भगवानाह–'हंता, जयंती! सव्वेऽविणं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति' हे जयन्ति! हन्त, सत्यम्, सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति अन्यथा तेषां भवसिद्धिकत्वमेव नो भवेत्, जयन्ती पृच्छति–'जइ णं भंते! सव्वे भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति तम्हाणं भवसिद्धियविरहिए, लोए भविस्सइ? हे भदन्त! यदि सर्वे भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्ति, तदा खलु भवसिद्धिकविरहितः–भवसिद्धिकैः शून्यः लोको भविष्यति किं? भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे जयन्ति नायमर्थः समर्थः भवसिद्धि-

जीवों में भवसिद्धिकता स्वभाव से ही होती है, परिणामरूप परिवर्तन से प्राप्त नहीं होती है। अब इस पर जयंती ऐसा पूछती है–'सव्वे वि णं भंते! भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति' हे भदन्त! तो क्या जितने भी भवसिद्धिक जीव हैं, वे सब सिद्धि को प्राप्त करेंगे? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता, जयंती' हां, जयन्ती! 'सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति' समस्त भवसिद्धिक जीव सिद्धि को प्राप्त करेंगे जो ऐसा न हो तो उनमें भवसिद्धिकता ही नहीं हो सकती है। अब पुनः जयन्ती इस पर ऐसा पूछती है–'जइणं भंते! सव्वे भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति तम्हाणं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ' यदि सब भवसिद्धिक जीव सिद्धि को प्राप्त करेंगे तो यह लोक भव-

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" जयंती! समावओ, नो परिणामओ " હે જયંતિ! જીવોને ભવસિદ્ધિકતાની પ્રાપ્તિ સ્વભાવથી જ થાય છે–પરિણામ રૂપ પરિવર્તનથી ભવસિદ્ધિકતાની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

જયંતી શ્રમણોપાસિકાનો પ્રભુને ત્રીજો પ્રશ્ન–" सव्वे वि णं भंते! भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति? " હે ભગવન્! જેટલા ભવસિદ્ધિક જીવો છે તેઓ બધાં શું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" हंता, जयंती " હા જયન્તી! " सव्वे वि ण भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति " સઘળા ભવસિદ્ધિક જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. જો એવું બનતું ન હોય તો તેમનામાં ભવસિદ્ધિકતા જ કેવી રીતે સંભવી શકે?

જયન્તી શ્રાવિકાનો પ્રશ્ન–" जइणं भंते! सव्वे भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति तम्हाण भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ " હે ભગવન્! જ્યારે સમસ્ત ભવસિદ્ધિક જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે શું આ લોક ભવસિદ્ધિકોથી સર્વથા રહિત થઈ જશે.

कानां सर्वेषां सिद्धिं लप्स्यमानत्वेऽपि अयं लोक स्तैः शून्यो न भविष्यति इति भावः। जयन्ती तत्र हेतु पृच्छति–'से केण खाइए णं अट्ठे णं भंते! एवं वुच्चइ–सव्वेऽविणं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति णो चेवणं भवसिद्धिय विरहिए लोए भविस्सइ?' हे भदन्त! तत्–अथ, केन 'खाइएणं' इति वाक्यालङ्कारे पुनरर्थेवा देशीयः शब्दः, अर्थेन–केन हेतुना, एवमुच्यते यत् सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्ति, किन्तु नो चैव खलु भवसिद्धिकविरहतो लोको भविष्यतीति? भगवानाह–'जयंती! से जहा नामए सव्वागाससेढी सिया, अणादीया, अणवदग्गा, परित्ता परिवुडा' हे जयन्ति! तत् यथानाम सर्वाकाशश्रेणीस्यात्–कदाचिद्, भवेत्, सा च श्रेणी अनादिका–आदिरहिता, अथ च अनवदग्रा–अनन्ता–अन्तरहिता अथ च सा परिमिता, परिवृता–परितो वेष्टिता भवेत्, 'सा णं परमाणु

सिद्धिकों से शून्य हो जावेगा? इसके उत्तर में प्रभु करते हैं–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे जयन्ति! यह अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् समस्त भवसिद्धिक जीव सिद्धि को प्राप्त करनेवाले होंगे ही–फिर भी यह लोक उनसे शून्य–खाली नहीं रहेगा 'से केण खाइएणं अट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति, णो चेवणं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ' हे भदंत! आप किस कारण से ऐसा कहते हैं कि सब भवसिद्धिक जीव सिद्धि को प्राप्त करेंगे, फिर भी यह लोक उनसे शून्य नहीं होगा? इस जयन्ती के प्रश्न के उत्तर में प्रभु उससे कहते हैं–'जयंती! से जहानामए सव्वागाससेढी सिया अणादीया, अणवदग्गा, परित्ता परिवुडा' हे जयन्ती! मानलो कि इस सब आकाश की एक श्रेणी हो और वह आदि अन्त रहित हो, तथा दोनों तरफ

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"णो इणट्ठे समट्ठे" હે જયન્તી! એવું સંભવી શકતું નથી એટલે કે સમસ્ત ભવસિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરશે, એ વાત ખરી છે, છતાં પણ આ લોક ભવસિદ્ધિકોથી વિહીન નહીં રહે

જયન્તી શ્રાવિકાનો પ્રશ્ન–"से केण खाइएणं अट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति, णो चेव ण भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સઘળા ભવસિદ્ધિક જીવો સિદ્ધિ પામશે, છતાં પણ આ લોક ભવસિદ્ધિકોથી રહિત નહીં રહે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"जयंती! से जहा नामए सव्वागास सेढी सिया अणादीया, अणवदग्गा, परित्ता, परिवुडा" હે જયન્તી! ધારો કે આ આખા આકાશની એક શ્રેણી થઈ જાય, તે આદિ અને અન્ત રહિત હોય, પરિમિત હોય અને ફરતી અનેક શ્રેણીઓ વડે પરિવેષ્ટિ (વીંટળાયેલ) હોય. "सा

पोग्गलमेत्तेहिं खंडेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी अणंताहिं ओसप्पिणी अवसप्पिणीहिं अवहीरंती, नो चेवणं अवहियासिया' सा खलु आकाशश्रेणी परमाणुपुद्गलमात्रैः खण्डैः समये समये अपह्रियमाणा अपह्रियमाणा-निस्सार्यमाणा निस्सार्यमाणा सती अनन्ताभिः उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः अपह्रियमाणा, नो चैव खलु अपहृता स्यात्-भवेत्, प्रकृते योजयन्नाह-'से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ-सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति, नो चेव णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ' हे जयन्ति! तत्-तथैव, तेनार्थेन-तेन कारणेन एवमुच्यते-सर्वेऽपि खलु भवसिद्धिकाः जीवाः सेत्स्यन्ति, परन्तु तेषां सिद्धिं लप्स्यमानत्वेऽपि, नो चैव खलु भवसिद्धिकविरहितो लोको भविष्यति, जयन्ती पृच्छति-'सुत्तत्तं

परिमित हो और परितः अन्य श्रेणियों से परिवेष्टित हो 'सा णं परमाणु-पोग्गलमेत्ते हिं खंडेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी, अणंताहिं ओसप्पिणीहिं, अवसप्पिणीहिं अवहीरंती, नो चेव णं अवहिया सिया' अब उस श्रेणी के परमाणु बराबर टुकडे करलो और उन्हें एक एक समय में उसमें से निकालो इस तरह की क्रिया करने में अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी काल समाप्त कर दो तो क्या वह सर्वाकाशश्रेणी समाप्त हो सकती है? नहीं हो सकती है। 'से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति णो चेव णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ' तो इसी कारण से हे जयंति! मैंने ऐसा कहा है कि जितने भी भवसिद्धिक जीव हैं वे सब मोक्ष में चले जावेंगे तो भी यह लोक उन जीवों से विरहित नहीं होगा, अब जयंती प्रभु से ऐसा पूछती है-'सुत्तत्तं

णं परमाणुपोग्गलमेत्तेहिं खंडेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी, अणंताहिं ओसप्पिणीहिं, अवसप्पिणीहिं अवहीरंती, नो अवहिया सिया" હવે તે શ્રેણીના પરમાણુ જેવાં ટુકડા કરી લેવામાં આવે અને એક એક સમયે એક એક પરમાણુ જેવડા ટુકડાને તેમાંથી કાઢી લેવામાં આવે તો અનંત ઉત્સ-ર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાળ વ્યતીત થઈ જવા છતાં પણ શું સર્વાકાશ શ્રેણીને સમાપ્ત કરી શકાય છે ખરી? (નથી જ કરી શકાતી) "से तेणट्ठेणं जयंती! एवं वुच्चइ सव्वे वि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति णो चेव णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ" હે જયંતિ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે સઘળા ભવસિદ્ધિક જીવો મોક્ષમાં ચાલ્યા જશે, છતાં પણ આ લોક ભવસિદ્ધિક જીવોથી રહિત નહીં હોય.

भंते ! साहू जागरियत्तं साहू ?' हे भदन्त ! किं सुप्तत्व साधु-समीचनम् वर्तते ? किंवा जागरिकत्वं साधु-समीचीनं वर्तते ? तत्र जागरणं जागरः सोऽस्यास्तीति जागरिकस्तद्भावो जागरिकत्वम् इत्यर्थः, भगवानाह-'जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू' हे जयन्ति ! अस्त्येकेषां जीवानां सुप्तत्वमेव साधु-समीचीनं भवति, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां जागरिकत्वमेव साधु-समीचीनं भवति, जयन्ती तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जाव साहू ?' हे भदन्त ! तत्-अथ केनार्थेन यावत् एवमुच्यते-अस्त्येकेषां यावत्-जीवानां सुप्तत्वं साधु, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां जागरिकत्वं साधु इति ?, भगवानाह-'जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया, अहम्माणुया, अहम्मिट्ठा, अहम्मक्खाई, अहम्मपलोई' हे जयन्ति ! ये इमे खलु

भंते ! साहू जागरियत्तं साहू' हे भदन्त ! सुप्तता समीचीन है या जागरण समीचीन है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू' हे जयंति ! कितनेक जीवों की सुप्तता ठीक है-तथा कितनेक जीवों की जाग्रतावस्था ही ठीक है। अब जयंती इस प्रकार के कथन में 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाण जाव साहू' हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कितनेक जीवों की केवल सुप्तता ही समचीन है और कितनेक जीवों की केवल जाग्रतावस्था ही समीचीन है' इस प्रकार से पूछती हुई जयन्ती श्राविका कारण जानना चाहती है-तब कारण प्रकट करने के अभिप्राय से प्रभु कहते हैं-'जे इमे जीवा अहम्मिया

હવે જયન્તી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "सुत्तत्तं भंते ! साहू जागरियत्त साहू, ?" હે ભગવન્ ! સુપ્તતા (ઊંઘવાની અવસ્થા) સારી છે કે જાગરણ સારું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू" હે જયંતિ ! કેટલાક જીવો સુપ્ત રહે એ સારું છે અને કેટલાક જીવો જાગૃત રહે તે સારું છે. આ પ્રકારના જવાબનું કારણ જાણવા માટે જયન્તી પ્રભુને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે-"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जाव साहू" હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવોની સુપ્તાવસ્થા જ સારી છે અને કેટલાક જીવોની જાગૃતાવસ્થા જ સારી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्माणुया, अहम्मिट्ठा, अहमक्खाई अहम्मपलोई" હે જયંતિ ! જે જીવો અધાર્મિક છે-શ્રુત-

जीवाः अधार्मिकाः-धर्मं-श्रुतचारित्रस्वरूपं चरन्तीति धार्मिकास्तद्भिन्नाः अधार्मिकाः श्रुतचारित्राचरणरहिता इत्यर्थः, अधर्मानुगाः-धर्म-श्रुतचारित्ररूपम् अनुगच्छन्ति-इति धर्मानुगा स्तद्भिन्ना-अधर्मानुगाः-अधर्माचरणतत्पराः अधर्मेष्टाः-धर्मः-श्रुतचारित्ररूपः एवेष्टः-प्रियो येषां ते धर्मेष्टाः, धर्मिणा वा इष्टाः धर्मीष्टाः, अतिशयेन वा धर्मिणो धर्मिष्ठा स्तद्भिन्नाः अधर्मेष्टाः, अधर्मीष्टाः, अधर्मिष्ठा वा, अत एव अधर्माख्यायिनः-न धर्ममाख्यान्ति ये ते अधर्माख्यायिनः-अधर्मोपदेशकाः, अधर्माख्यातिः प्रसिद्धिः येषां ते अधर्मख्यातयः, अधर्मप्रलोकिनः-न धर्ममुपादेयतया ये प्रलोकयन्ति ते अधर्मप्रलोकिनः 'अहम्मपलज्जमाणा, अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' अधर्मप्ररञ्जनाः-

अहम्माणुया, अहम्मिट्ठा, अहम्मक्खाई अहम्मपलोई' हे जयंती! जो ये जीव अधार्मिक हैं, श्रुतचारित्ररूप धर्म के आचरण करनेवालों से भिन्न हैं अर्थात् श्रुतचारित्राचरण से हीन हैं, श्रुतचारित्ररूप धर्म के पीछे चलने वाले धर्मानुगों से भिन्न हैं, अधर्मानुग हैं, अधर्माचरण में तत्पर हैं, श्रुतचारित्ररूप धर्म जिन्हें प्रिय होता है वे धर्मेष्ट हैं, अथवा धर्मी जिन्हें इष्ट होते हैं वे धर्मीष्ट हैं, अथवा अतिशय धर्मी जो हैं वे धर्मिष्ठ हैं, इनसे भिन्न अधर्मेष्ट, अधर्मीष्ट अथवा अधर्मिष्ठ हैं तथा-अधर्माख्यायी हैं-जो श्रुतचारित्ररूप धर्म के उपदेशक नहीं हैं, अथवा-'अधर्म' इस रूप से जिनकी प्रसिद्धि है, धर्म को उपादेय रूप से जो नहीं देखते हैं ऐसे अधर्मप्रलोकी हैं, 'अहम्मपलज्जमाणा, अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' अधर्म में अनुराग रखते हैं,-

ચારિત્ર રૂપ ધર્મના આચરણ કરતાં ભિન્ન આચરણ કરનારા છે એટલે કે શ્રુતચારિત્રાચરણથી રહિત છે, તચારિત્ર રૂપ ધર્મના અનુયાયીઓ કરતાં ભિન્ન આચરણ કરનારા છે, અધર્માનુગ (અધર્માચરણમાં લીન છે-અધર્મને અનુસરનારા છે) છે, અધર્મિષ્ટ છે, અધર્માખ્યાયી છે, અધર્મપ્રલોકી એટલે કે ધર્મનેજ જોવાવળા છે, (જેને ધર્મી ઇષ્ટ હોય છે તેને ધર્મિષ્ટ કહે છે અથવા જે માણુસ ખૂબ જ ધાર્મિક છે તેને ધર્મિષ્ટ કહે છે. તેના કરતા વિપરીત સ્વભાવના માણુસને અધર્મિષ્ટ, અથવા અધર્મિષ્ઠ કહે છે જેઓ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના ઉપદેશકો નથી તેમને અધર્માખ્યાયી કહે છે, ધર્મને ઉપાદેય રૂપે નહીં માનનારને અધર્મપ્રલોકી કહે છે).

"अहम्मपलज्जमाणा, अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति" જેઓ અધર્માનુરાગી છે-પાપાનુરાગી છે, જેઓ અધર્મ સમુદાચા-

अधर्मे प्ररज्यन्ति–अनुरक्ताः भवन्ति ये ते अधर्मप्ररञ्जनाः–पापानुरागिणः अधर्म-समुदाचाराः–न धर्मः–आचारविचारादि चारित्ररूपः समुदाचारः–समाचरणं, सप्रमोदो वा आचारो येषां ते तथाविधाः–आचारविचारशून्याः सन्तः, अधर्मेण चैव–प्राणातिपातादिरूपेणैव च वृत्तिं–जीविकां कल्पयन्तः–कुर्वन्तः विहरन्ति–तिष्ठन्ति, 'एएसिणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू' एतेषां खलु उपरि प्रतिपादितानां जीवानां सुप्तत्वं साधु–शोभनं वर्तते। तत्र कारणमाह–'एएणं जीवा सुत्ता समाणा नो बहूणं पाणभूयजीवसत्ताणं दुक्खावणयाए, जाव परियावणयाए वट्टंति' 'दुक्खावणयाए' दुःखापनतायाम्–दुःखानाम् आपना दुःखापना तस्याः भावः तस्यां–मरणरूपदुःखप्रापणायामित्यर्थः, यद्वा–इष्टवियोगादि दुःख हेतुप्रापणायाम्, 'सोयावणयाए' शोचापनतायाम्–शोचापनायां–शोकप्रापणायाम्, दैन्यप्रापणायाम्, यावत्–'जूरावणयाए' जूरापनतायां शोकातिरेकेण शरीरजीर्णताप्रापणायाम्, 'तिप्पावणयाए' तेपापनतायाम् अतिशोकाद् नयनाश्रुमुखलालादि

पापानुरागी हैं, एवं अधर्म समुदाचारवाले हैं–आचारविचार आदि चारित्ररूप धर्मका आचरण जिनको नहीं है, अथवा आचार जिनका प्रमादयुक्त है–अर्थात् आचार विचार से जो शून्य हैं तथा प्राणातिपातादिरूप अधर्म से ही जो अपनी आजीविका चलाते हैं 'एएसिं णं जीवाणं सुत्तत्तं साहू' ऐसे जीवों की सुप्तता समीचीन है–क्यों कि 'एएणं जीवा सुत्ता समाणा नो बहूणं पाणभूयजीवसत्ताणं दुक्खावणयाए जाव परियावणयाए वट्टंति' ऐसे ये जीव सोये रहने पर अनेक प्राणों को, भूतों को, जीवों को और सत्त्वों को मरणरूप दुःखदेने में अथवा इष्ट-वियोगरूप दुःखकारणों के उत्पन्न करने में यावत्–'सोयावणयाए' शोक की प्राप्ति कराने में, दैन्य की प्राप्ति कराने में, शोकातिरेक से 'जूरण-

---

રવાળા છે–એટલે કે ચારિત્ર રૂપ ધર્મના આચારવિચાર આદિથી જેઓ વિરહીત છે અથવા પ્રમાદયુક્ત આચારવાળા છે, અને જેઓ પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અધર્મ વડે જ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે, "एएसिं णं जीवाणं सुत्तत्तं साहू" એવાં જીવોની સુપ્તાવસ્થા જ સારી ગણાય છે, કારણ કે "एए णं जाव सुत्तासमाणा नो बहूणं पाणभूयजीवसत्ताण दुक्खावणयाए जाव परियावणयाए" એવાં જીવો જ્યારે સૂતા હોય છે ત્યારે અનેક પ્રાણોને ભૂતોને, જીવોને, અને સત્ત્વોને મરણ રૂપ દુ:ખ દેવામાં, ઈષ્ટવિયોગ રૂપ દુ:ખકારણોને ઉત્પન્ન કરવામાં, "सोयावणयाए" તેમને શોકયુક્ત કરવાને દૈન્યની પ્રાપ્તિ

क्षरणप्रापणायाम्, 'पिट्टावणयाए' पिट्टापनतायां चपेटामुष्टयादिना कुट्टनक्रियायाम् 'परियावणयाए' परितापनतायाम् पीडाप्रापणायाम् वर्तन्ते-भवन्ति, 'एएणं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा, परं वा, तदुभयं वा, नो बहूहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति' एते खलु पूर्वोक्ताः जीवाः सुप्ताः सन्तः, आत्मानं वा, परं वा, तदुभयं वा, स्वं परं च नो बह्वीभिः अधार्मिकीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारः-प्रवर्त्तयितारो भवन्ति, अतएवाह-'एएसिं जीवाणं सुत्तत्तं साहू' एतेषां-पूर्वोक्तानां जीवानां सुप्तत्वं खलु साधु भवति 'जयंती! जे इमे जीवा धम्मिया धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' किन्तु हे जयन्ति! ये इमे जीवाः धार्मिकाः, धर्मानुगाः, यावत् धर्मिष्ठाः, धर्म-

याए' शारीरिक जीर्णता की प्राप्ति कराने में, 'तिप्पावणयाए' अति शोक से नयनाश्रुओं के निकलवाने में तथा मुखसे लार आदि के बहवाने में, 'पिट्टावणयाए' थप्पड़ से मारने में घूसा आदि से पीटने आदि में 'परियावणयाए' पीडा उत्पन्न करने में प्रवृत्त नहीं होते हैं। 'एएणं जीवा सुत्तासमाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा नो बहूहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति' ये पूर्वोक्त जीव सोते रहने पर खुद को, दूसरों को और दोनों को अनेक अधार्मिक संयोजनाओं से प्रवृत्ति करानेवाले नहीं होते हैं। इसलिये 'एएसिं जीवाणं सुत्तत्तं साहू' इन जीवों के सुप्तत्व को साधु (अच्छा) कहा गया है। 'जयंती! जे इमे जीवा धम्मिया धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' किन्तु हे जयन्ति! जो ये धार्मिक जन हैं, धर्मानुग यावत् धर्मिष्ठ हैं,

કરાવવાને, "जूरावणयाए" શોકાતિરેકને લીધે શરીરની જીર્ણતા પ્રાપ્ત કરાવવાને, "तिप्पावणयाए' શોકાતિરેકને લીધે આંખોમાંથી આંસુ વહેવરાવવાને તથા મુખમાંથી લાળ આદિ વહેવરાવવાને, "पिट्टावणयाए" થપ્પડ, ઘૂસા આદિ મારવામાં "परियावणयाए" પ્રવૃત્ત થઈને તેમને પીડા ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. 'एए णं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा बहूहिं अहम्मियाहि संजोयणाहि सजोएत्तारो भवंति" એવા જીવો જ્યારે સુપ્તાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે પોતાને, અન્યને અને ઉભયને અનેક અધાર્મિક સંયોજનાઓ (પ્રવૃત્તિઓ) વડે યુક્ત કરી શકતા નથી-ઉપર્યુક્ત અધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી, તેથી 'एएसिं जीवाण सुत्तत्तं साहू" એવાં જીવોની સુપ્તાવસ્થાને જ સારી કહેવામાં આવી છે. "जयती! जे इमे जीवा धम्मिया, धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति" પરન્તુ હે જયંતિ! જે જીવો ધાર્મિક છે, ધર્માનુગ છે, ધર્મિષ્ઠ ધર્માખ્યાયી છે, ધર્મપ્રલોકી છે, ધર્માનુરાગી છે, ધાર્મિક આચારવિચારવાળા છે. અને ધર્મપૂર્વક પોતાની આજીવિકા ચલા-

ख्यायिनः, धर्मप्रलोकिनः, धर्मप्ररञ्जनाः, धर्मसमुदाचाराः, धर्मेण चैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति, 'एएसिणं जीवाणं जागरियत्तं साहू' एतेषां खलु उपर्युक्तानां जीवानां जागरिकत्वं साधुः-शोभनं भवति, 'एएणं जीवा जागरा समाणा बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खावणयाए जाव अपरियावणियाए वट्टंति' एते खलु उपर्युक्ताः जीवाः जाग्रतः सन्तो बहूनां प्राणानां यावत्-भूतानां जीवानां सत्त्वानाम् अदुःखापनायै-न दुःखप्रापणाय, यावत्-अशोचनापनायै-न शोकोत्पादनाय, न जूरणायै, नोत्पीडनायै, नो परितापनायै वर्तन्ते, 'तेणं जीवा जागरमाणा अप्पाणं वा, परं वा, तदुभयं वा, बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति' ते खलु उपर्युक्ताः जीवाः जाग्रतो-जागरां कुर्वन्तः, आत्मानं वा, परं वा, तदुभयं वा-स्वं च परं च बह्वीभिः-अनेकाभिः, धार्मिकीभिः-धर्मसम्बन्धिनीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारः-प्रवर्त्तयितारो भवन्ति, 'एएणं जीवा जागरमाणा धम्म-

---

धर्माख्यायी हैं धर्मप्रलोकी हैं, धर्मप्ररञ्जन हैं, धर्मसमुदाचारयुक्त और धर्मपूर्वक आजीविका चलानेवाले हैं 'एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू' ऐसे इन जीवों की जाग्रतावस्था समीचीन है क्यों कि 'एएणं जीवा जागरा समाणा बहूणं पाणाणं जाव अदुक्खावणयाए जाव अपरियावणियाए वट्टंति' ये जीव जगते हुए भी अनेक प्राणियों को यावत् भूतों को, जीवों को, सत्त्वों को, दुःख प्राप्ति के निमित्त, यावत्-शोचनाप्राप्ति के निमित्त-शोकोत्पाद के निमित्त, उत्पीडना के निमित्त और परिताप के निमित्त नहीं होते हैं। तथा-'तेणं जीवा जागरमाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति' ये जागरण करके अपने आपको, दूसरों को और-दोनों को अनेक धार्मिक योजनाओं से-धर्मसंबंधी प्रवृत्तियों से युक्त करते हैं 'एएणं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो

વનાર છે, "एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू" એવાં જીવોની જાગૃતાવસ્થા જ સારી છે, કારણ કે 'एएणं जीवा जागरा समाणा बहूणं पाणाण जाव अदुक्खावणयाए जाव अपरियावणियाए वट्टंति" એવાં જીવો જાગૃતાવસ્થામાં હોય ત્યારે પણ અનેક પ્રાણીઓને, ભૂતોને, જીવોને અને સત્ત્વોને દુઃખપ્રાપ્તિમાં, શોકપ્રાપ્તિમાં પીડા, ઉત્પન્ન કરવામાં અને પરિતાપના કરવામાં કારણભૂત બનતા નથી તથા "तेणं जीवा जागरमाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवंति" તેઓ જાગરણ કરીને પોતાને, અન્યને અને ઉભયને અનેક ધાર્મિક યોજનામાં (પ્રવૃત્તિઓમાં) પ્રવૃત્ત કરતા રહે છે.

जागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो भवंति' एते खलु जीवाः जाग्रतो धर्मजागरितया आत्मानं जागरयितारः प्रवर्तयितारो भवन्ति, 'एएसिणं जीवाणं जागरियत्तं साहू' एनेषां खलु उक्तानां जीवानां जागरिकत्वं साधु-शोभनम्-हितकरं भवतीति भावः, तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू' हे जयन्ति ! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते-अस्त्येकेषां जीवानां सुप्तत्वं साधु भवति, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां जागरिकत्वं साधु-हितकरं भवति, जयन्ती पृच्छति 'बलियत्तं भंते ! साहू दुब्बलियत्तं साहू?' हे भदन्त ! किं बलिकत्वम्-बलमस्ति अस्येति बलिकस्तद्भावो बलिकत्वम्-बलवत्त्वम्, साधु-हितकरम् भवति' किंवा दुर्बलिकत्वम् साधु-हितकरं भवति, भगवानाह-'जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं बलियत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू' हे जयन्ति ! अस्त्येकेषां जीवानां बलि

भवंति' तथा ये धार्मिक जीव धर्मजागरिका से अपने को जगाते रहते हैं। इसलिये-'एएसिं जीवाणं जागरियत्तं साहू' इन जीवों की जाग्रतावस्था श्रेयस्कर है-ठीक है-हितकर है-'से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू" इस कारण हे जयन्ती मैंने ऐसा कहा है कि कितनेक जीवों का सुप्तत्व हितकर है और कितनेक जीवों का जागना हितकर है। अब जयन्ती प्रभु से ऐसा पूछती है-'बलियत्तं भंते ! साहू, दुब्बलियत्तं साहू' हे भदन्त ! जीवों का बलवानपना अच्छा है या निर्बलपना अच्छा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं बलियत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू' हे जयन्ति ! कितनेक जीवों की बलिष्ठता हितकर

"एएणं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो भवंति" તથા તે જીવો ધર્મ જાગરણ વડે પોતાના આત્માને જાગ્રત કરતા રહે છે. તેથી "एएसिं जीवाणं जागरियत्त साहू" આ પ્રકારના જીવોની જાગૃતાવસ્થા જ હિતકર ગણાય છે "से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्त साहू" હે જયંતિ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવોનું સુપ્તત્વ જ હિતાવહ છે અને કેટલાક જીવોનું જાગવું હિતવહ છે

હવે શ્રાવિકા જયન્તી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

"बलियत्तं भंते ! साहू, दुब्बलियत्तं साहू ?" હે ભગવન્ ! જીવોમાં સબળતા હિતાવહ છે કે નિર્બળતા હિતાવહ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"जयती अत्थेगइयाणं जीवाणं बलियत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू" હે જયંતિ ! કેટલાક જીવોની સબ-

कत्वं-बलवत्वं साधु-हितकरं भवति, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां दुर्बलिकत्वं-दुर्बलत्वं साधु-हितकर भवति। जयन्ती तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जाव साहू?' हे भदन्त! तत्-अथ, केनार्थेन एवमुच्यते-यावत्-अस्त्येकेषां जीवानां बलवत्वं साधु, भवति, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां दुर्बलत्वं साधु भवति? इति। भगवानाह-'जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति' हे जयन्ति! ये इमे जीवाः अधार्मिकाः, यावत् अधर्मेणैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति-वर्त्तन्ते, 'एएसि णं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू' एतेषां खलु उपर्युक्तानां जीवानां दुर्बलिकत्वम्-दुर्बलत्वं साधु-हितकरं भवति, 'एएण जीवा एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियस्स वत्तव्वया भाणियव्वा' एते खलु उपरितना जीवाः एवं-पूर्वोक्तरीत्या यथा सुप्तस्य वक्तव्यता भणिता तथैव दुर्बलिकस्यापि वक्तव्यता

(अच्छी) होती है और कितनेक जीवों की निर्बलता हितकर (अच्छी) होती है। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव साहू' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कितनेक जीवों की बलिष्ठता हितकर हाती है और कितनेक जीवों की निर्बलता हितकर होती है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति' हे जयन्ति जो ये जीव अधार्मिक हैं, यावत् अधर्म से ही अपनी आजीविका चलाते हैं 'एएसिं णं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू' ऐसे इन जीवों की दुर्बलता हितावह है 'एएणं जीवा एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियस्स वत्तव्वया भाणियव्वा' इस विषय में जैसी वक्तव्यता सुप्तता के विषय में कही जा चुकी है वैसी ही वक्तव्यता दुर्बलता के विषय में

ળતા સારી ગણાય છે અને કેટલાક જીવોની નિર્બળતા સારી ગણાય છે. આ પ્રકારના જવાબનું કારણ જાણવા માટે જયન્તી શ્રાવિકા નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-" से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव साहू " હે ભગવાન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવોની સબળતા સારી ગણાય છે અને કેટલાકની નિર્બળતા સારી ગણાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" जयंती! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति " હે જયંતિ! જે જીવો અધાર્મિકથી લઈને અધાર્મિક આજીવિકા ચલાવવા પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત વિશેષણોથી યુક્ત હોય છે, " एएसिं णं जीवाणं दुब्बलियत्त साहू " એવાં જીવોની દુર્બળતા જ હિતાવહ છે. " एएण जीवा एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियस्स वत्तव्वया भाणियव्वा " તેનું કારણ પ્રકટ કરવાને માટે ઉપર સુપ્ત જીવોના વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન અહીં નિર્બળ જીવો વિષે કરવું જોઈએ. " बलियस्स जहा जागरस्स

भणितव्या, 'बलियस्स जहा जागरस्स तहा भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवंति' बलिकस्य-बलिनो वक्तव्यता यथा जाग्रतो भणिता तथा भणितव्या, यावत्-बह्वीभिः धार्मिकीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारो भवन्ति, 'एएसि णं जीवाणं बलियत्तं साहू' एतेषां खलु पूर्वोक्तधार्मिकादीनां जीवानां बलिकत्वं-बलवत्वं साधु भवति 'से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ तंचेव जाव साहू' हे जयन्ति ! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते-तदेव-पूर्वोक्तवदेव यावत्-अधार्मिकादीनां दुर्बलत्वं साधु भवति, अथ च धार्मिकादीनां च बलवत्वं साधु भवति । जयन्ति पृच्छति-'दक्खत्तं भंते ! साहू, आलसियत्तं साहू ?' हे भदन्त ! किम् दक्षत्वं-कार्यनिपुणत्वम्-आलस्यरहितत्वम् साधु-हितकरं भवति ? किंवा आलसिकत्वम्-आलस्यं-कार्य-

---

कहनी चाहिये. 'बलियस्स जहा जागरस्स तहा भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवंति' तथा बलिष्ठता के विषय में जैसी वक्तव्यता जाग्रतावस्थावाले की कही गई है वैसी कह लेना चाहिये, यावत् ये अनेक धार्मिक योजनाओं से संयोजयिता होते हैं । 'एएसि णं जीवाणं बलियत्तं साहू' इसलिये इन पूर्वोक्त धार्मिक आदि जीवों की बलवत्ता हितकर होती है । 'से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव साहू' अतः हे जयंति ! मैंने ऐसा कहा है कि अधार्मिक आदि जीवों की दुर्बलता हितावह होती है और धार्मिक आदि जीवों की बलवत्ता हितावह होती है । अब जयन्ती प्रभु से ऐसा पूछती है-'दक्खत्तं भंते ! साहू, आलसियत्तं साहू' हे भदन्त ! अपने कार्य में निपुणता जीव में अच्छी होती है या कार्य-

---

तहा भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवंति" જેવું કથન જાગૃત જીવોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન અહીં સબળ જીવો વિષે ગ્રહણ કરવું જોઈએ "તેઓ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ, પોતાને, અન્યને અને ઉભયને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત કરવામાં કરે છે," આ કથન પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ધાર્મિક જીવોમાં સબળતા હિતાવહ ગણાય છે અને અધાર્મિક જીવોમાં નિર્બળતા હિતાવહ ગણાય છે. "से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव साहू" હે જયંતિ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા જીવોની દુર્બળતા હિતાવહ છે અને ધાર્મિક જીવોની સબળતા હિતાવહ છે હવે શ્રમણોપાસિકા જયન્તી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" दक्खत्तं भंते ! साहू, आलसियत्तं साहू ?" હે ભગવન્ ! જીવોમાં કાર્યનિપુણતાનો સદ્ભાવ (અથવા ઉદ્યોગ રતતાનો સદ્ભાવ) સારો ગણાય કે આળસનો સદ્ભાવ સારો ગણાય ?

करणस्फूर्तिरहितत्वमित्यर्थः साधु–हितकरं भवति ? भगवानाह–'जयंती ! अत्थे-गइयाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं आलसियत्तं साहू' हे जयन्ति ! अस्त्येकेषां जीवानां दक्षत्वं–कार्यनिपुणत्वम्, साधु–हितकरं भवति, अथ च अस्त्येकेषां जीवानां खलु आलसिकत्वम्-आलस्यं प्रमादः, साधु–हितकरं भवति, जयन्ती तत्र कारणं पृच्छति–'से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ–तंचेव जाव साहू ?' हे भदन्त ! तत्–अथ, केनार्थेन, एवमुच्यते–तदेव–उपर्युक्तं यावत्–अस्त्येकेषां जीवानां दक्षत्वं साधु, अस्त्येकेषां जीवानाम्–आलसिकत्वम्–आलस्यं साधु भवति–इति ? भगवानाह–'जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति' हे जयन्ति ! ये खलु इमे पूर्वोक्ताः जीवाः अधार्मिकाः यावत् अधर्मेणैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति 'एएसि णं जीवाणं अलसियत्तं साहू' एतेषां खलु उप-

करने में स्फूर्ति से रहितता अच्छी होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं आलसियत्तं साहू' हे जयन्ति ! कितनेक जीवों की कार्यकरने में निपुणता हितकारक होती है और कितनेक जीवों की कार्यकरने की स्फूर्ति से रहितता अच्छी होती है। 'से केणेट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव साहू' हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कितनेक जीवों की कार्य करने में निपुणता अच्छी होती है और कितनेक जीवों की कार्यकरने की स्फूर्ति से रहितता–प्रमादावस्था–अच्छी होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरंति' जो ये अधार्मिक यावत् अधर्म से ही अपनी आजीविका चलाने वाले जीव हैं 'एएसि णं जीवाणं आलसियत्तं साहू' सो इन

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" जयंती अत्थेगइयाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू, अत्थेगइयाणं जीवाणं आलसियत्तं साहू " હે જયંતિ ! કેટલાક જીવોમાં કાર્ય કરવાની નિપુણતા હિતકારક ગણાય છે અને કેટલાક જીવોમાં કાર્ય કરવાની સ્ફૂર્તિનો અભાવ અથવા આળસ હિતકારક ગણાય છે.

જયન્તીનો પ્રશ્ન–" से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव साहू ? " હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવોમાં કાર્યનિપુણતા હિતાવહ છે અને કેટલાકમાં આળસ હિતાવહ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" जयता ! जे इमे जीवा अहम्मिया जाय विहरंति " હે જયંતિ ! જે જીવો અધાર્મિક આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળાં છે, " एएसिं णं जीवाण आलसियत्तं साहू " એવાં જીવોમાં આળસ (પ્રમાદીપણું)

युक्तानां जीवानाम् आलसिकत्वम्–आलस्यमेव साधु–हितकरं भवति, आलस्य प्रमादयुक्तत्वात् अधर्माचरणे झटिति प्रवृत्तिविरहात्, तदाह–'एएणं जीवा अलसा समाणा नो बहूणं जहा सुत्ता तहा अलसा भाणियव्वा' एते खलु अधार्मिकादयो जीवाः, अलसाः आलस्ययुक्ताः सन्तो नो बहूनां यथा पूर्वं सुप्ताः अधार्मिकादयो जीवाः प्रतिपादिता स्तथैव अलसा–आलस्यप्रमादयुक्ताः अपि अधार्मिकादयो जीवाः भणितव्याः प्रतिपत्तव्याः, एतेषाम् अधार्मिकादीनां जीवानाम् अलसत्वं साधु भवति 'जहा जागरा तहा दक्खा भाणियव्वा जाव संजोएत्तारो भवंति' यथा पूर्वं जाग्रतः–जागरणं कुर्वन्तो जीवाः भणिता स्तथैव दक्षाः जीवाः भणितव्याः, यावत्–बह्वीभिः धार्मिकीभिः संयोजनाभिः संयोजयितारो भवन्ति, 'एएणं जीवा

जीवों की अलसता–प्रमादावस्था अपने कार्य करने में स्फूर्ति से रहितता–श्रेयस्कर है–क्यों कि आलस्य–प्रमाद से युक्त होने के कारण इन जीवों में अधर्माचरण की ओर झट से प्रवृत्ति करनेका अभाव रहता है। इसी कारण ऐसा कहा गया है 'एएणं जीवा अलसा समाणा नो बहूणं जहा सुत्ता तहा अलसा भाणियव्वा' ये अधार्मिक आदि जीव यदि आलस्ययुक्त रहते हैं तो जैसे पूर्व में कहे गये सुप्त जीव अपने को, दूसरों को और उभय को अधार्मिक संयोजनाओं से युक्त नहीं करते हैं इसी प्रकार से ये आलस्य युक्त जीव भी अपने को, पर को और उभय को अधार्मिक संयोजनाओं से युक्त नहीं करते हैं आदि २ कथन पूर्व की तरह यहां करना चाहिये। इसलिये इन अधार्मिक आदि जीवों की आलस्यता हितकारक है। 'जहा जागरा तहा दक्खा भाणियव्वा, जाव संजोएत्तारो भवंति' जैसे पहिले जाग्रतावस्थावालों के विषय में कहा

હોય એજ હિતાવહ છે, કારણ કે જીવો પ્રમાદી હોય છે તેઓ અધર્માચરણ આદિ કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાના સ્વભાવવાળા જ હોતા નથી તેથી જ " एए णं जीवा अलसा समाणा नो बहूणं जहा सुत्ता तहा अलसा भाणियव्वा " આ આળસુ અધાર્મિક જીવોના વિષયમાં સુપ્ત જીવોના જેવું જ પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા જીવો જો આળસુ હોય તો પોતાને, અન્યને અને ઉભયને અધાર્મિક સંયોજનાઓથી (પ્રવૃત્તિઓથી) યુક્ત કરતા નથી તે કારણે અધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા જીવોમાં આળસ (પ્રમાદ) નો સદ્ભાવ હોય એજ હિતાવહ ગણાય છે " जहा जागरा तहा दक्खा भाणियव्वा, जाव संजोएत्तारो भवंति " આગળ જાગૃતાવસ્થાવાળા જીવોના વિષયમાં જેવું કથન

दक्खासमाणा वहूहिं, आयरिवेययावच्चेहिं, उवज्झायवेयावच्चेहिं, थेरवेयावच्चेहिं, तवस्सिवेयावच्चेहिं, गिलाणवेयावच्चेहिं, सेहवेयावच्चेहिं, कुलवेयावच्चेहिं, गणवेयावच्चेहिं, संघवेयावच्चेहिं, साहम्मियवेयावच्चेहिं अत्ताणं संजोएत्तारो भवंति। एते खलु धार्मिकादयो जीवाः दक्षाः उद्यमिनः सन्तो बहुभिः आचार्यवैयावृत्यैः, उपाध्यायवैयावृत्यैः, स्थविरवैयावृत्यैः, तपस्विवैयावृत्यैः, ग्लानवैयावृत्यैः, शैक्षवैयावृत्यैः, कुलवैयावृत्यैः, गणवैयावृत्यैः, संघवैयावृत्यैः, साधर्मिकवैयावृत्यैः, आत्मानं संयोजयितारो भवन्ति। 'एएसि णं जीवाणं दक्खत्तं साहू' से तेणट्ठेणं

गया है उसी प्रकार से दक्ष जीवों के विषय में भी कहना चाहिये। यावत् ये अनेक धार्मिक संयोजनाओंसे अपने को, पर को और उभय को योजित करनेवाले होते हैं। 'एएणं जीवा दक्खा समाणा बहूहिं आयरियवेयावच्चेहिं उवज्झायवेयावच्चेहिं, थेरवेयावच्चेहिं, तवस्सिवेयावच्चेहिं, गिलाणवेयावच्चेहिं, सेहवेयावच्चेहिं, कुलवेयावच्चेहिं, गणवेयावच्चेहिं, संघवेयावच्चेहिं, साहम्मियवेयावच्चेहिं अत्ताणं संजोएत्तारो भवंति, एएसि जीवाणं दक्खत्त साहू' ये धार्मिक आदि जीव उद्यमवाले होते हुए आचार्यों की विविध वैयावृत्ति से, उपाध्यायों की विविधवैयावृत्ति से, स्थविरों की विविधवैयावृत्ति से, तपस्वियों की विविध वैयावृत्ति से, ग्लानजनों की विविधवैयावृत्ति से, शैक्षों (नवदीक्षितों) की विविधवैयावृत्ति से, कुल की विविधवैयावृत्ति से, गण की विविध वैयावृत्ति से, संघकी विविध वैयावृत्ति से और साधर्मिक जनों की विविध वैयावृत्ति से अपने को योजित करते हैं। इसलिये

કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં દક્ષ (કાર્યનિપુણ) જીવોના વિષયમાં સમજવુ જે જીવો ધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા હોય છે તેઓમાં જો દક્ષતા હોય તો તેઓ પોતાને, અન્યને અને ઉભયને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત કરતા રહે છે. " एएणं जीवा दक्खा समाणा बहूहिं आयरियवेयावच्चेहिं उवज्झायवेयावच्चेहिं, थेरवेयावच्चेहिं, तवस्सिवेयावच्चेहिं, गिलाणवेयावच्चेहिं, सेयवेयावच्चेहि, कुलवेयावच्चेहिं, गणवेयावच्चेहिं, संघवेयावच्चेहिं, साहम्मियवेयावच्चेहिं, अत्ताणं संजोएत्तारो भवंति, एएसिं जीवाणं दक्खत्तं साहू" તે ધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા જીવો જો ઉદ્યોગરત હોય તો અનેક પ્રકારે આચાર્યોનું, ઉપાધ્યાયોનુ, સ્થવિરોનું, તપસ્વીઓનુ, ગ્લાનજનોનું (બીમારોનુ) શૈક્ષોનુ (નવદીક્ષિતોનુ), કુલનુ, ગણનું, સંઘનું અને સાધર્મિક જનોનું વૈયાવૃત્ય કરવાને તત્પર રહે છે તેથી તે જીવોની કાર્યનિપુણતા

तंचेव जाव साहू ' एतेषां खलु धार्मिकादीनां पूर्वोक्तां जीवानां दक्षत्वम्-आलस्य रहितत्वम्, साधु-शोभनम् भवति, सर्वजनहितकरत्वात्, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-तत्-तेनार्थेन, तदेव-पूर्वोक्तवदेव, यावत्-दक्षत्वं साधु। पुनश्च जयन्ती पृच्छति-' सोइंदियवसट्टेणं भंते! जीवे किं बंधइ ?' हे भदन्त! श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः-श्रोत्रेन्द्रियस्य-वशेन-पारतन्त्र्येन, आर्त्तः श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः-श्रोत्रेन्द्रियवशं वा ऋतो-गतः श्रोत्रेन्द्रियवशार्त्तः, खलु जीवः किं कर्म बध्नाति ? भगवानाह-' एवं जहा कोहवसट्टे तहेव जाव अणुपरियट्टइ ' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा क्रोधवशार्तः, क्रोधवशार्त्तस्य वक्तव्यता अस्यैव शतकस्य प्रथमोद्देशके शङ्खश्रमणोपासकप्रश्नोत्तरे प्रतिपादिता तथैव यथा-' श्रोत्रेन्द्रियवशार्त्तो जीवः आयुष्कवर्जाः सप्तकर्मप्रकृतीः शिथिलबन्धन-

---

इन जीवों की दक्षता हितकर है। ' से तेणट्ठेणं तं चेव जाव साहू ' इस कारण हे जयन्ति! मैंने ऐसा कहा है कि इन पूर्वोक्त धार्मिक आदि जीवों की दक्षता-आलस्य रहितता हितकर है, क्यों कि वह सर्वजनों की हितकारक होती है आदि। अब जयन्ती प्रभु से ऐसा पूछती है-' सोइंदियवसट्टेणं भंते! जीवे किं बंधइ ' हे भदन्त! श्रोत्रेन्द्रिय के वशवर्ती हुआ जीव किस कर्म का बंध करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' एवं जहा कोहवसट्टे तहेव जाव अणुपरियट्टइ ' जिस प्रकार क्रोध के वशवर्ती हुए जीव के विषय में वक्तव्यता इसी शतक के प्रथम उद्देशक में शंखश्रमणोपासक के प्रश्नोत्तर में कही गई है वैसी वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये वहां ऐसी वक्तव्यता कही गई है कि श्रोत्रेन्द्रिय के वशवर्ती हुआ जीव आयुष्यकर्म को छोडकर सात कर्मप्रकृति-

---

અથવા ઉદ્યોગરતતા હિતાવહ ગણાય છે. "से तेणट्ठेणं त चेव जाव साहू" હે જયંતિ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે પૂર્વોક્ત ધાર્મિક આદિ વિશેષણોવાળા જીવોની દક્ષતા (આળસ રહિતતા) હિતાવહ છે અને અધાર્મિક જીવોની આળસ (પ્રમાદ) હિતાવહ છે હવે શ્રમણોપાસિકા જયન્તી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-"सोइदियवसट्टेणं भंते! जीवे किं बंधइ ?" હે ભગવન્! શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશવર્તી બનેલો (શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંયમવાળો) જીવ કયા કર્મનો બન્ધ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"एवं जहा कोहवसट्टे तहेव जाव अणुपरियट्टइ" આ શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમા શંખશ્રમણોપાસકના પ્રકરણમાં ક્રોધને વશવર્તી બનેલા જીવના વિષયમા જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવુ જ કથન અહીં પણ સમજવું જોઈએ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશવર્તી બનેલો જીવ પણ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓને શિથિલને બદલે

बद्धाः दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोति' इत्यादि यावत् ""चातुरन्तसंसारकान्तारम् अनुपर्यटति" इतिपर्यन्त वाच्यम्, 'एवं चक्खिदियवसट्टे वि एव जाव फासिंदिय-वसट्टे जाव अणुपरियट्टइ' एवं-श्रोत्रेन्द्रियवशार्तवदेव चक्षुरिन्द्रियवशार्तोऽपि एव-यावत्-घ्राणेन्द्रियवशार्तः, जिह्वेन्द्रियवशार्तः, स्पर्शेन्द्रियवशार्तश्च जीवः क्रोध-वशार्तजीववदेव विज्ञेयः यावत् चातुरन्तसंसारकान्तारम् अनुपर्यटति। 'तएणं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठ सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा सेसं जहा देवाणंदाए तहेव पव्वइया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा' ततः खलु सा जयन्ती श्रमणोपासिका श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे, एतमर्थम्-पूर्वोक्तार्थं सर्वं श्रुत्वा, निशम्य-हृदि अवधार्य, हृष्टतुष्टा शेषं

यों को जो शिथिल बन्धन से बद्ध हुई होती हैं दृढबन्धन से बद्ध करता है, इत्यादि कथन से लेकर वह चातुरन्त-चतुर्गतिरूप संसार कान्तार में परिभ्रमण करता है। इसी प्रकार से 'चक्षुइन्द्रिय के वशावर्ती हुआ, घ्राणेन्द्रिय के वशावर्ती हुआ और स्पर्शनइन्द्रिय के वशावर्ती हुआ जीव क्रोध के वशावर्ती हुए जीव की तरह ही आयुकर्म को छोड़कर सात कर्मप्रकृतियों को जो शिथिलबन्धन से बद्ध करता है दृढबन्धन से बद्ध करता है और वह चतुर्गतिरूप संसार में परिभ्रमण करता है। 'तएणं सा जयंती! समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठ सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा सेसं जहा देवाणंदाए तहेव पव्वइया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा' इसके बाद श्रमणोपासिका जयन्तीने श्रमण भगवान् महावीर के पास पूर्वोक्त सब अर्थ को सुनकर के, और उसका मनन करके बड़ी हर्षित

દૃઢ બન્ધવાળી કરે છે, ઇત્યાદિ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવાનું છે "એવો જીવ ચાર ગતિવાળા સંસારકાન્તરમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે," આ કથન પર્યન્તનુ પૂર્વોકત કથન અહીં ગ્રહણ કરવુ જોઇએ એજ પ્રમાણે ચક્ષુઇન્દ્રિ-યને, ઘ્રાણેન્દ્રિયને, જિહ્વાઇન્દ્રિયને અને સ્પર્શેન્દ્રિયને વશવર્તી બનેલો જીવ પણ ક્રોધને વશવર્તી બનેલા જીવની જેમ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્ર-કૃતિઓને શિથિલને બદલે દૃઢ બન્ધવાળી બનાવે છે અને ચાર ગતિ રૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

"तएण सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा सेसं जहा देवाणंदाए तहेव पव्वइया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ પૂર્વોકત વિષયનું પ્રતિપાદન શ્રવણ કરીને અને તે બાબતમા મનન કરીને શ્રમણોપાસિકા

यथा नवमशतके त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशके देवानन्दायाः प्रकरणे प्रतिपादितम् तथैवा-त्रापि प्रतिपत्तव्यम्, तथैव प्रव्रजिता–दीक्षां गृहीतवती, यावत् सिद्धा, बुद्धा, मुक्ता परिनिर्वाता सर्वदुःखप्रहीणा च संजाता। अन्ते गौतमो भगवद् वाक्य प्रमाणय-न्नाह–'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति हे भदन्त! तदेवं–भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥सू० ३॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-ख्यायां व्याख्यायां द्वादशशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १२–२॥

हुई और सन्तुष्ट चित्त हुई इस विषय में नौवें शतक में ३३ वें उद्देशक में देवानन्दा के प्रकरण में जैसा कहा गया है उसी प्रकारका कथन यहां पर भी करना चाहिये देवानन्दा जिस प्रकारसे प्रव्रजित हुई उसी प्रकार से यह जयन्ती भी प्रव्रजित हो गई यावत् सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात और सर्वदुःखों से रहित हो गई अन्त में अब गौतम प्रभु के वचन में सत्यता ख्यापन करने के लिये कहते हैं कि 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! जैसा आपने यह कहा है वह वैसा ही है, हे भदन्त! जैसा आपने यह कहा है वह वैसा ही है। इस प्रकार कह-कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०३॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बारहवें शतकका दूसरा उद्देशक समाप्त॥१२–२॥

જયન્તીના હર્ષ અને સંતોષનો પાર ન રહ્યો ત્યાર પછીનું સમસ્ત કથન, નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશકમાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના કથન અનુસાર સમજવું એટલે કે દેવાનંદાની જેમ જયંતી શ્રાવિકાએ પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી અને અનેક કઠિન તપોની આરાધના કરીને જયન્તી પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સર્વદુઃખોથી રહિત થઈ ગઈ આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

હવે સૂત્રકાર ગૌતમ સ્વામીના "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" આ વચનો દ્વારા સૂત્રનો ઉપસંહાર કરે છે. "હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે હે ભગવન્! આપનું આ કથન યથાર્થ જ છે." આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરી ગૌતમ સ્વામીને પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥સૂ૦૩॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૨–૨॥

द्वादशशतके तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते

द्वादशशतकस्य तृतीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

पृथिवीनां प्रकारप्ररूपणम्, प्रथमपृथिव्याः नामगोत्रप्ररूपणम् ॥

—रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यता ।

मूलम्—"रायगिहे जाव एवं वयासी—कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ? गोयमा ! सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पढमा दोच्चा जाव सत्तमा, पढमा णं भंते ! पुढवी किं नामा किं गोत्ता पण्णत्ता? गोयमा ! घम्मा नामेणं रयणप्पभागोत्तेणं एवं जहा जीवाभिगमे पढमो नेरइयउद्देसओ, सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो जाव अप्पा बहुगंति सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०१॥

छाया—राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्—कति खलु भदन्त ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रथमा, द्वितीया च यावत् सप्तमी, प्रथमा खलु भदन्त ! पृथिवी किं नामा, किं गोत्रा प्रज्ञप्ता? गौतम ! घम्मा नाम्ना, रत्नप्रभा गोत्रेण, एवं यथा जीवाभिगमे प्रथमो नैरइकोद्देशकः स एव निरवशेषो भणितव्यो यावत् अल्प बहुत्वम् इति, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

बारहवें शतकके तीसरे उद्देशेका प्रारंभ

इस १२ वें शतक के तृतीय उद्देशक में कथित विषय का विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—पृथिवियों के प्रकारों का कथन, प्रथम पृथिवी

બારમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આ બારમાં શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવેચન–પૃથ્વીઓના પ્રકારોનું કથન–પહેલી પૃથ્વીના નામ ગોત્રની પ્રરૂપણા.

टीका—द्वितीयोद्देशके श्रोत्रादीन्द्रियवशार्त्तानां जीवानाम् अष्टकर्मप्रकृतिबन्धकत्वं प्रतिपादितम्, तद्बन्धनाच्च नारकपृथिवीष्वपि तेषामुत्पादात् नारक पृथिवीस्वरूपं प्ररूपयितुं तृतीयोद्देशकमाह–'रायगिहे' इत्यादि, 'रायगिहे जाव एवं वयासी'–राजगृहे यावत् नगरे स्वामीसमवसृतः, समवसृतं प्रभुं वन्दितुं नमस्यितुं धर्मकथां श्रोतुंच पर्षत् निर्गच्छति, धर्मकथां श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो विनयेन शुश्रूषमाणो गौतमः प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः, एवम्–वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्–'कइ णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त ! कति खलु पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः भगवानाह–'गोयमा ! सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! सप्त पृथिव्यः

के नाम गोत्र की प्ररूपणा।

रत्नप्रभापृथिवी आदि पृथिवियों की वक्तव्यता–

"रायगिहे जाव एवं वयासी" इत्यादि।

टीकार्थ–द्वितीय उद्देशक में श्रोत्रेन्द्रिय आदि इन्द्रियों के वशवर्ती बने हुए जीव आठ प्रकार के कर्मों के बन्धक होते हैं–ऐसा कहा गया है–कर्मों के बन्धक होने से जीवों का उत्पाद नारकपृथिवियों में भी हो जाता है इसलिये इस उद्देशक में सूत्रकार ने उन नारकपृथिवियों के स्वरूप की प्ररूपणा की है। 'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगर में–यावत्–महावीर स्वामी पधारे महावीर स्वामी को पधारे हुए जानकर उनको वन्दना और नमस्कार करने के लिये और उनसे धर्मकथा सुनने के लिये पर्षत् अपने २ घरों से निकली धर्मकथा सुनकर फिर विसर्जित हो गई इसके बाद विनयपूर्वक दोनों हाथ जोड़कर धर्म सुनने की अभिलाषा वाले गौतम भगवान् ने प्रभु से इस प्रकार पूछा–'कइणं

રત્નપ્રભા આદિ નરકપૃથ્વીઓનું વર્ણન–

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ–બીજા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું કે શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયોને વશવર્તી બનેલા જીવ આયુકર્મ સિવાયના આઠ કર્મોનો બન્ધ કરે છે. કર્મોનો બન્ધ કરવાને કારણે જીવોને નારકપૃથ્વીઓમાં પણ ઉત્પન્ન થવું પડે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશકમાં નારકપૃથ્વીઓના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરે છે–"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા તેમને વંદણાનમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ પોતપોતાને ઘેરથી નીકળી મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને તથા ધર્મકથા શ્રવણ કરીને પરિષદ વિખરાઇ ગઇ ત્યાર બાદ ધર્મતત્ત્વને જાણવાની અભિલાષાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને

प्रज्ञप्ता', 'तं जहा–पढमा, दोच्चा जाव सत्तमा' तद्यथा–प्रथमा, द्वितीयाच यावत्–तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी, षष्ठी, सप्तमी ! गौतमः पृच्छति–' पढमाणं भंते ! पुढवी किं नामा, किं गोत्ता, पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! प्रथमा खलु पृथिवी किं नामा, किंगोत्रा, किंनाम यस्याः सा किंनामा, एवं किं गोत्रं यस्याः सा किंगोत्रा प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'गोयमा ! घम्मा नामेणं, रयणप्पभागोत्तेणं' हे गौतम ! प्रथमा खलु पृथिवी 'घम्मा' इतिनाम्ना प्रतीता, अथ च 'रत्नप्रभा' इति गोत्रेण प्रतीता तत्र नामयादृच्छिकमभिधानम्, गोत्रं चान्वर्थकमवसेयमिति भावः 'एवं

भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! पृथिवियां कितनी कही गई हैं ? तब उत्तर में प्रभु ने गौतम से कहा 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ' पृथिवियां सात कही गई हैं। 'तंजहा' जो इस प्रकार से हैं–(पढमा दोच्चा, जाव, सत्तमा) प्रथमा, द्वितीया, यावत् तृतीया, चतुर्थी, पंचमी, षष्ठी और सप्तमी अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(पढमाणं भंते ! पुढवी किं नामा, किं गोत्ता, पण्णत्ता' हे भदन्त ! प्रथमा पृथिवी किस नामवाली और किस गोत्र वाली कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा–'गोयमा' हे गौतम ! 'घम्मा-नामेण, रयणप्पभा गोत्तेणं' प्रथमा पृथिवी घर्मा नामवाली और रत्न-प्रभागोत्रवाली कही गई है। यदृच्छा (अपनी इच्छा) से जो अभिधान कर लिया जाता है–वह तो नाम है और जो अन्वर्थक अभिधान होता है

મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો–" कइणं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ ! પૃથ્વીઓ કેટલી કહી છે ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सत्त पुढवीओ पण्णत्ताओ " પૃથ્વીઓ સાત કહી છે, " तजहा " જે આ પ્રમાણે છે–" पढमा, दोच्चा, जाव सत्तमा " પહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી, અને સાતમી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–" पढमाण भंते ! पुढवी किं नामा, किं गोत्ता पण्णत्ता ? " હે ભગવન્ ! પહેલી પૃથ્વીનું નામ શું છે અને ગોત્ર શું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " घम्मा नामेणं, रयणप्पभा गोत्तेणं " પહેલી પૃથ્વીનું નામ 'ઘર્મા' છે અને ગોત્ર 'રત્નપ્રભા' છે ઈચ્છા અનુસાર કોઇ પણ પદાર્થને માટે જે નામ નક્કી કરવામાં આવે છે તેને નામ કહે છે, અને જે અન્વર્થક (અર્થપ્રમાણેનું) અભિધાન (નામ) હોય છે તેને ગોત્ર કહે છે. " एवं जहा जीवाभिगमे पढमो नेरइय-

जहा जीवाभिगमे पढमो नेरइयउद्देसओ, सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो जाव अप्पाबहुगंति' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथा जीवाभिगमे सूत्रे प्रथमो नैरयिकोद्देशको भणितः, स एव जीवाभिगमीयप्रथमनैरयिकोद्देशकः, निरवशेषः सर्वोऽपि अत्र भणितव्यः-वक्तव्यः, यावत्-अल्पबहुत्वम्-अल्पबहुत्ववक्तव्यता पर्यन्तमिति भावः। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं प्रमाणयन्नाह-'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव इति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां द्वादशशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १२-३॥

वह गोत्रकहलाता है 'एवं जहा जीवाभिगमे पढमो नेरइय उद्देसओ सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो जाव अप्पा बहुगंति' पूर्वोक्तरीति के अनुसार जैसा जीवाभिगम सूत्र में प्रथम नैरयिक उद्देशक कहा गया है वह वैसा हीयहां पर पूरा का पूरा कहना चाहिये और वह अल्प बहुत्व इस पाठतक यहां कहना चाहिये अब अन्त में गौतम भगवान् के वचनों में प्रमाणता का आपादन करते हुए कहते हैं-'सेवं भंते! सेव भंते! त्ति' हे भदंत! आप के द्वारा कहा गया यह सब कथन सत्य ही है, हे भदन्त! आपके द्वारा कहा गया यह सब कथन सत्य ही है, इस प्रकार कहकर वे गौतम भगवान् संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गए ॥सू० १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बारहवें शतकका तीसरा उद्देशक समाप्त ॥१२-३॥

उद्देसओ, सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो जाव अप्पाबहुगंति" જીવાભિગમ સૂત્રના પ્રથમ નૈરયિક ઉદ્દેશકમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે સંપૂર્ણ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ અલ્પબહુત્વ વિષેના પાઠ પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના વચનોમાં પોતાની અત્યંત શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતાં કહે છે-"सेव भंते! सेवं भंते! त्ति" 'હે ભગવન્! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે. હે ભગવન્! આપની વાત સર્વથા સત્ય જ છે." આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાની જગ્યાએ વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના બારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૨-૩॥